

კ. კეკელიძე

ძუღო ქართულო
ძუღლობის
ისტორია

თბილისი.

Handwritten text in Armenian script, likely a title or dedication, located at the top of the page.

КОРНЕЛИЙ КЕКЕЛИДЗЕ

История
древнегрузинской
письменности

ТОМ ВТОРОЙ

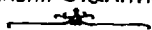

третье, переработанное
и
дополненное издание

издательство
Тбилисского государственного университета
имени Сталина

ТБИЛИСИ

1952

კორნელი კეკელიძე

— ❦ —

ძეგლი ქართული
მეზღობის
ისტორია

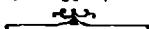
უცოძი ძეგლი

მესამე, გადამუშავებული
და
შევსებული გამოცემა

სცალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

თბილისი

1952

რედაქტორი ალ. ბარამიძე

წინასწარმოცხადება

ამ წიგნის მეორე (1941 წლის) გამოცემის წინასწარმოცხადებაში ჩვენ ვამბობდით: «დიდი ხანია დაიბადა საჭიროება მისი მეორე გამოცემისა, მაგრამ ჩვენ შეგნებულად არ ვაჩქარებდით ამ საქმეს, ვინაიდან გვინდოდა ახალი გამოცემისათვის რაც შეიძლება მეტი საარქივო-სამუზეუმო მასალა და მონოგრაფიული შრომები დაგროვილიყო». ასეთი მასალები და შრომები 1941 წლის შემდგომ, ამ ათი წლის მანძილზე, უფრო მეტი რაოდენობით დაგროვდა, ასე რომ დღეს ჩვენ ამ მხრივ უფრო კარგ პირობებში ვიმყოფებით. ახალი გამოცემისათვის მხედველობაში მიღებულია და გამოყენებული ყველაფერი, რაც კი ამ ხნის განმავლობაში გამოქვეყნდა და გამოიკა მეცნიერული, სერიოზული და «ჭიკიტ ფაქტებზე» დამყარებული. მაგრამ ყველაზე უფრო ხელსაყრელი პირობები შეგვიქმნა ჩვენ უკანასკნელ წლებში ფართოდ გაშლილმა დისკუსიამ საბჭოთა ლიტერატურათმცოდნეობის პრობლემების გარშემო და სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ისტორიულმა დადგენილებებმა იდეოლოგიურ საკითხებზე, განსაკუთრებით კი ი. ბ. სტალინის გენიალურმა საენათმეცნიერო ნაშრომებმა. ამ სახელმძღვანელო ღოკუმენტების საფუძველზე ჩვენ საშუალება მოგვცა შეგვემოწმებინა და შეგვესწორებინა ამ გამოცემაში ყველაფერი ის, რაც გადასინჯვასა და კორექტივებს მოითხოვდა. ყურადღება მიექცა განსაკუთრებით იმ ყაღბებზე, რომელთაც ნერგავდა ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ნ. მარი ენის შესახებ ახალ მოძღვრებასთან თუ ძველი ქართული ცხოვრების ისტორიულ-კულტურულ კონსტრუქციასთან დაკავშირებით.

ჩვენ შეძლებისდაგვარად განვიხილეთ ძველი ქართული საერო ლიტერატურა მთელი მისი მოცულობით, წარმოდგენილი როგორც ორიგინალური, ისე მნიშვნელოვანი არაორიგინალური, უცხოეთიდან შემოსული, ძეგლებით. ამ შემთხვევაში არ შევჩერდებით იმაზე, თუ რამდენად ბუნებრივია ამა თუ იმ ერის ლიტერატურაში უცხოური ლიტერატურის ძეგლების გადმოღება და გადმოტანა. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ის ლიტერატურული ძეგლები, რომელნიც ჩვენში უცხოური ლიტერატურიდან შემოსულან და ამიტომ «ნათარგმნ» ძეგლებად ითვლებიან, ნამდვილად იმავე ქართული ლიტერატურის ძეგლებად შეგვიძლია ჩავთვალოთ. საქმე ისაა, რომ არ არსებობს ჩვენს ძველ მხატვრულ ლიტერატურაში არც ერთი თითქმის «ნათარგმნ» ძეგლი, რომელიც უცვლელად, იმავე სახით იყოს შემოსული, რა სახითაც ის უცხოურ ლიტერატურაში არსებობს. «ნათარგმნელებს» შეაქვთ იმაში ქართული სული და გული, ქართული

იდეოლოგია, ქართული ეროვნული შეგნება, ზნე-ჩვეულებანი, ადათები და ქრისტიანული სოფელგაგება. ამ ძეგლების ასიმილირება იქამდე მიდის, რომ ეს ძეგლები ერთ-ერთ თავისებურ, ქართულ, რელაქციად შეიძლება მიღებულ იქნას. აქ პოულობს გამართლებას ისეთი სიტყვები ჩვენი ძველი ლიტერატურის ისტორიაში, როგორცაა: «ქართული ვისრამიანი», «ქართული როსტომიანი», «ქართული ბარამიანი», «ქართული ქილია და დამანა» და სხვ. (ამის შესახებ იხ. ჩვენი წერილი: «მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი», ლიტერატურული ძიებანი, VII, 169—183).

მეორე გამოცემასთან შედარებით ამ გამოცემაში ზოგიერთი თავი შემოკლებულია: გამოტოვებულა ამა თუ იმ პრობლემის საიდუსტრაციო მასალა, რომელსაც სპეციალურ, მონოგრაფიულ ნარკვევში უფრო შემკვნის ადგილი, ვიდრე ლიტერატურის ისტორიის ზოკად კურსში.

ქ. კეკელიძე

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ქართული საერო მწერლობის ჩასახვის პირობები და მისი აღმოცენების მიზეზები, საერო მწერლობის დასაწყისი. — ურთიერთობა ძველ ქართულ საეკლესიო და საერო მწერლობათა შორის. — ძველი ქართული საერო მწერლობის შესწავლის საქმე. — ძველი ქართული საერო მწერლობის ისტორიის პერიოდები.

I

მეათე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან იწყება ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის მეორე პერიოდი. ამ პერიოდს, იმ მიზეზთა გამო, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, ჩვეულებრივ ვუწოდებთ კლასიკურ პერიოდს. მის ერთ-ერთ მთავარ დამახასიათებელ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ამ პერიოდში, შვიდსაუკუნოვანი საეკლესიო მწერლობის პარალელურად, შეიქმნა და გაიფურჩქნა მეტად მნიშვნელოვანი და საყურადღებო საერო მხატვრული ლიტერატურა.

ქართველი ერი ეკუთვნის იმ ერთა ჯგუფს, რომელთაც თავის ენაზე შექმნეს მდიდარი ქრისტიანული კულტურა და დაანუშავეს შინაარსიანი საეკლესიო მწერლობა. ამავე დროს ის ერთგვარ გამონაკლისსაც შეადგენს როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ქრისტიან ერთა შორის; მაშინ როდესაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანი ერები შებოქვილი იყვნენ საეკლესიო-სკოლასტიკური ბორკილებით, ქართველებმა, საეკლესიო მწერლობასთან ერთად, განავითარეს მდიდარი საერო მხატვრული მწერლობა, რომელსაც მხედველობაში ჰყავს ჩვეულებრივი ადამიანი ამქვეყნიური ცხოვრების პირობებში, მისი არა მარტო სულიერი, არამედ მატერიალური, ხორციელი მოთხოვნილებებითა და მისწრაფებებით. ერთი სიტყვით, ჰუმანიზმი, რომელიც დასავლეთ ევროპის ისტორიაში შედარებით გვიანი მოვლენაა, ჩვენ წარსულში, ყოველ შემთხვევაში, XI—XII საუკუნიდან ფაქტია.

რამ შეუწყო ხელი ამ გარემოებას, რამ გამოიწვია ჩვენში საერო მხატვრული ლიტერატურის, შედარებით, ასე ადრე აღმოცენება? როდესაც ასეთი საკითხი ისხის, უნდა წინა პერიოდის მთელი კულტურული-ლიტერატურული შემკვიდრება მოვიგონოთ. მეათე საუკუნის გასული-სათვის ჩვენში ყველა პირობა იყო საერო მწერლობის შექმნისათვის.

დავიწყოთ, პირველ ყოვლისა, ლიტერატურული ენიდან და ლიტერატურული ფორმიდან. საეკლესიო მწერლობის მძლავრმა განვითარებამ X—XI საუკუნისათვის შექმნა ყოველმხრივ დამუშავებული და ჩამოყალიბებული ქართული ლიტერატურული ენა, რომელსაც შეეძლო გადმოეცა ადამიანის სუ-

ლის, გრძნობისა და გონების მოძრაობის ყოველგვარი ნიუანსი. მწიგნობრობა მეთერთმეტე საუკუნიდან სასულიერო პირთა და ეკლესია-მონასტრებიდან გადავიდა შედარებით ფართო მასებში, — საერო-სამხედრო წრეებში, და ამით სალიტერატურო ენა დაუახლოვდა სასაუბრო, ხალხურ ენას. საკმაო იყო ამ ენის შეზავება ხალხური ენის მონაცემებით, მისი ლექსიკითა და ფორმებით, რომ ჩვენ წინ გადაშლილიყო საერო პოეზიის ნამდვილი მარგალიტები.

მეორე მხრით, ამ შრომის პირველ ტომში ჩვენ ვაჩვენებთ, რომ ჯერ კიდევ მეთერთმეტე საუკუნემდე დამუშავდა ჩვენში საკმაოდ მნიშვნელოვანი საეკლესიო პოეზია არა მარტო «იამბიკოს» სახით, რომელსაც ახასიათებდა მარცვალთა რაოდენობა, ცეზურა და, ზოგიერთ შემთხვევაში, მარტივი რითმის ჩანასახი, არამედ თექვსმეტმარცვლოვანი «შაირისა» (ლეთისმშობლის ჰიმნი ფილიპესი) და სხვა მოკლე საზომების გამოყენებით¹. ამ პოეზიამ, რომელზედაც, ექვი არაა, გავლენას ახდენდა ხალხური პოეზია, ხალხურ მომღერალთა შემოქმედება, გარკვეულ პირობებში თამამად გაუწოდა ხელი ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს, ხალხურ რაფსოდიას, და მოგვცა ეს წარჩტაცი, ნარნარი და მომხიბლავი ლექსი, რომლითაც წარმოდგენილია საერო მხატვრული პოეზიის ლიტერატურული ნიმუშები. ფილიპე ბეთლემელის (X ს.) ლექსის გაცნობის შემდეგ ნ. მარი ამბობდა: «Года три тому назад мною доказывалось, что заслуга выработки грузинского литературного языка неоспоримо принадлежит духовным писателям, предшествовавшим XII веку, и что светские писатели унаследовали совершенную и выработанную прозу от духовных. Теперь же узнаем, что и стихотворная форма светской поэзии была унаследована от духовной»².

როდესაც ჩვენ ლიტერატურული ფორმის შესახებ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში უნდა მივიღოთ აგრეთვე ის გარემოება, რომ საერო მწერლობაში შესაძლებელი გახდა აგიოგრაფიული ბელეტრისტიკისა და საეკლესიო ჰიმნოგრაფიის ლიტერატურულ-კომპოზიციური ხერხებისა და ელემენტების გამოყენება. ცნობილია, რომ საერო მხატვრულმა ლიტერატურამ იმთავითვე მოგვცა ორი მთავარი ქანრი, რომლებიც დამკვიდრებული იყო საეკლესიო მწერლობაში: ეპოსი, საგმირო და სამიჯნურო თხრობით წარმოდგენილი, და ლირიკა, სახობო პოეზიაში მოცემული. განვიხილოთ ჯერ ეპოსი: საეკლესიოსი — აგიოგრაფია, და საეროსი — საგმირო-სამიჯნურო პოემები. აგიოგრაფიის ესულიერი გმირი პოემებში საერო, ამქვეყნიურ გმირად ქცეულა. მართლაც, როგორია აგიოგრაფიული თხრობის კომპოზიციური შაბლონი? ის ოთხი ელემენტისაგან შედგება:

ა) «წმიდანია» ჯერ კიდევ ბავშვობაში იჩენს სულიერ სიმშენიერეს და ისეთ თვისებებს, რომელნიც განასხვავებენ მას ამხანაგებისაგან და მოასწა-

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 106. მესამე, სასულიერო პოეზია.

² Предварительный отчет о работах на Синае и в Иерусалиме в поведку 1902 г. («Сообщения Палестинского Общества», т. XIV, ч. II, 1903 г., стр. 40).

ეებენ მის სულიერ გმირობას მომავალში. ასევეა პოემებშიც: ესა თუ ის პირი არაიშვიათად ჯერ კიდევ ბავშვობაში იჩენს არაჩვეულებრივ თვისებებს, რომელნიც გვიჩვენებენ, რომ ის მომავალში მართლაც არაჩვეულებრივი გმირი იქნება. ასე, მაგალითად, ტარიელი ამბობს თავის თავზე: «ხუთისა წლისა შევიქვენ მსგავსი ვარდისა შლილისა, ჭირად არ მიჩნდის ლომისა მოკლევა, მართვითა სირისა» (320), «ვებურთაობდი, ვნადირობდი, ვით კატასა, ვხოცდი ლომსა» (328).

ბ) დავაჯკაცებული «წმიდანის» ნამდვილი «სულიერი გმირია» და «ზეკაცია». ის ებრძვის და სძლეეს ხორცსა და სხვადასხვა ხასიათის ცდუნებას ამ ქვეყნად, «ეშმაკს», რომელიც მას ხშირად ხილულად, ვითომც ადამიანისა და რომელიმე ცხოველის სახით, ეჩვენება, და ისეთ «სასწაულებს» ასრულებს, რომელნიც მას ბუნების კანონებზე მაღლა აყენებენ. ასევეა პოემებშიც: ტარიელი ამბობს: «მოვიწიფე, დავემსგავსე მზესა თვალად, ლომსა ნაკეთად» (319). მისი გმირობა, პოემით, ხომ ყველასათვის ცნობილია; ანდა ამირანდარეჯანიანის გმირები. რა დაბრკოლებებს არ ებრძვიან და არ სძლევენ ისინი ლომების, დევების, გრძნეულების, გველეშაპებისა და სხვათა სახით? ერთი სიტყვით, ისინი ნამდვილი «ზეკაცები» არიან, მათ მიერ ჩადენილი «საქმენი საგმირონია» ისეთივე ფანტასტიკაა, როგორც «წმიდანების» სასწაულები.

გ) «წმიდანის» ამქვეყნიური ცხოვრება წარმოადგენს განუწყვეტელ «სამსახურს» ღვთისადმი და შეუწელებელ ერთგულებას, მისი სიყვარულისათვის ის ითმენს და იტანს ათასგვარ ასკეტურ ღვაწლსა და შრომას, ის ნამდვილი «მიჯნურია» ღვთისა და მისი აგენტებისა (განსაკუთრებით ღვთისმშობლისა); მათთვის ბნეღვა, მათთვის კვდომა «წმიდანებს» მიერეკება უდაბნოებისაკენ, სადაც მრავალი მათგანი ათეული წლებით ცხოვრობს, ისე რომ ადამიანის სახეს ვერ ხედავს, და სადაც ისინი შეუწელებლად ალტობენ ცრემლითა თვისითა სარცეცლსა თვისსა». მოვიგონოთ ეფეზისტყაოსნისა და «ამირანდარეჯანიანის» გმირები, მათი მიჯნურობა, რაინდული «სამსახური» და თავდადება სატრფოსათვის, მათი ველად გაქრა, სულთქმა-ოხვრა და ცრემლშეუშრობელი ტირილი, რომ მსგავსება ნათელი გახდეს.

დ) «სულიერი გმირია» — წმიდანი ან მსხვერპლად ეწირება თავის მიზანს, მოწამებრივ სიკვდილს ითმენს, ანდა ხანგრძლივი გაპირებულ-შევიწროებული ასკეტური ცხოვრების შემდეგ ბუნებრივი სიკვდილით კვდება, მაგრამ ორივე შემთხვევაში ის კეთილს ბოროტზე ამარჯვებინებს. ასევეა პოემებშიც: როგორც უნდა იყოს გმირების ბოლო, ისინი მიზანს აღწევენ და, ბოლოს და ბოლოს, ამბობენ: «ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია»¹.

ვისაც საფუძვლიანად შეუსწავლია აგიოგრაფიული ლიტერატურა და მუსტრის თვალთ წაუქითხავს ჩვენა საგმირო-სამიჯნურო პოემები, მისთვის უდავოა აღნიშნული ოთხი ელემენტის ერთობა.

¹ შეად. კ. კეკელიძე, წერილები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ჟურნ. «ლიტერატურული ძიებანი», I, 3—4.

ახლა განვიხილოთ ორივე სტილის ლირიკა: სასულიეროსი — ჰიმნოგრაფია, და საეროსი — ხოტბითი პოეზია, სასულიერო ჰიმნოგრაფიას, წარმოდგენილს, მაგალითად, აბო თბილელის «ქებასა» და მეათე საუკუნის ჰიმნოგრაფების შრომებში, სამი კომპოზიციური შაბლონი ახასიათებს: ა) ავტორის მიერ თავისი უღირსობისა და არარაობის აღიარება, ბ) შესხმა და ქება ამა თუ იმ «სულიერი გმირისა» (წმიდანისა), აღნიშვნა მისი სიღიაღმეუბმებრახობისა და აღსარება ჰიმნოგრაფისა, რომ მას არ ძალუძს ღირსეულად შეამკოს ის, გ) შესხმა და ქება ღვთისა, რომელიც არის ბრძენი, კეთილი, უხვი და სხვა ატრიბუტით შემკული, რომელსაც ყველა, დიდი და პატარა, უნდა ემორჩილებოდეს. აბსოლუტიზმის ძლევამოსილმა მსვლელობამ ქართველ მონარქებს სიცოცხლეშივე მიანიჭა არათუ ავტორიტეტი «მესიის მონისა» (ესე იგი წმიდანის), არამედ «ღვთისა სწორის» ტიტულიც, ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ ალტყინებულმა კლასობრივმა გრძნობამ გამოხატულება პოვა ენაწყლიან, ყალბპათოსიან ხოტბებში, რომლებშიაც მოცემულია სასულიერო ჰიმნოგრაფიის ყველა ზემონაჩვენები ელემენტი. დასამტკიცებლად საქმაოა დასახელებულ იქნას ე. წ. «აბდულმესია» და «თამარიათა»¹.

რაც შეეხება შინაარსს, სუჟეტს, ამ მხრივაც ჩვენში დიდი ხნიდან მზადდებოდა ნიადაგი საერო მწერლობის განვითარებისათვის. ამ შემთხვევაში, პირველ ყოვლისა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ზღაპრულ, სადევგმირო, ეპოსს, რომელიც უძველესი დროიდან ზეპირი გადმოცემის გზით მყარდებოდა და ვრცელდებოდა ჩვენში, იმ ეპოსს, რომლის ნიადაგზე აღმოცენდა ჩვენში საერო მწერლობის პირველი ყლორტები. მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე ზეპირსიტყვიერების ხალხურ პოეზიას, რომელიც სახალხო მომღერლებისა და პოეტების მეშვეობით, განსაკუთრებით დღეობებისა და ბაზრობების დროს, ქვეყნის ერთი კუთხიდან მეორეში გადადიოდა და პოეტურ გემოვნებას ავითარებდა და ზრდიდა. ამასთანავე ხაზი უნდა გაუყვანათ იმ გარემოებას: რომ ჩვენში ძველიდანვე, საეკლესიო მწერლობის ბატონობის ხანიდანვე და თვით ამ მწერლობის წიაღში: ისახებოდა ელემენტები და მზადდებოდა ტრადიციები საერო მხატვრული ლიტერატურისა.

ამ ელემენტებს ჩვენ ვხვდებით ჯერ კიდევ პაველ მოციქულის «ეპისტოლეთა» უძველეს თარგმანში², რომელშიც აღნიშნულია წარმართული, ელინურ-კლასიკური წყაროები ეპისტოლეთა ამა თუ იმ ადგილისა, მაგალითად:

1 კორინთ. II,9	წყარო: «ელი:ას საიდუმლოა»
1 კორინთ. III,18—19	„ «ანტიკლნი კანონია»
1 კორინთ. IX,26—27	„ «კანონი ანტიოქელთაა»
1 კოლოსთ. XV,32	„ «დუთოთესი ლაკონიკესი ი იგავია».
1 კოლოსთ. XV,33	„ «მეხანდუესი, სომელოთ მწერალისაჲ, ზოახებაჲ».
ტიტუს I,12	„ «ეპეზედესი, კრიტელისა მისისა ხნაჲ».

საეკლესიო მწერლობის ძვლებში ხშირად გვხვდება ჰომეროსისა და ზისი «ილიადა-ოდისეის» გმირების ხსენება და სახელი. ასე, მაგალითად, ჯერ

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, გვ. 39—42.

² საქათუ. მუხებუის ხელნაწ. S 345 (მისი აღწერილობა იხ. თ. ქორდანია, *Описание рук. перк. жыз.*, I, გვ. 329).

კიდეც VIII — IX საუკუნეში ნათარგმნ ტრაქტატში ბერძნული ანბანის შესახებ, რომელიც დიომედე გრამატიკოსს ეკუთვნის, ჩვენ ვკითხულობთ: **ესრშთ** აღესრულა კდ იგი ასოჲ [ბერძენთაჲ]; ამისთვისა მიაგმავსა ომბროს რიცხვ იგი კბ-თაჲ მათ წიგნთაჲ ებრაელთაჲ კდ-სა მას ასოსა; გამოსახულსა და აღრაცხილსა, და მანცა თვისი იგი კელოვნებაჲ შლადოჲსი, კდ-ნი დაჩხიბულნი, კდ-ითა მით ასოჲთა მიაგმავსა; ეგრშთვე კუალად ოღვსევსა¹. საეკლესიო ბიზანტიური მწერლობის საშუალებით ჩვენში შემოდიოდა და ვრცელდებოდა ცნობები ძველი ბერძნული მითოლოგიიდან. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი ითამაშეს იმ მწერლებმა, რომელნიც ახლო იდგნენ ანტიკურ ლიტერატურასთან და უფრო მწვავედ განიცდიდნენ მის სიღიადეს. ვგულისხმობთ იმ მწერლებს, რომელნიც, პოლემიკური თუ სხვა მოსაზრებით, თავიანთ ნაწარმოებებში ხშირად ეხებოდნენ ანტიკურ კულტურას, კერძოდ, მითოლოგიას. ასეთებია: ბასილი დიდი, იოანე ოქროპირი და განსაკუთრებით გრიგოლ ნაზიანზელი. უკანასკნელმა თითქმის ამოწურა ბერძნული მითოლოგია თავის თხზულებებში. მას საგანგებოდ ასეთი თხზულებაჲც კი დაუწერია: «ზღაპრობანი, დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებულნი» და «იამბიკოჲ სასწავლოჲსა წილ წარმართთაჲსა, რომლისაგან განაყენნა ქრისტიანენი იელიანე განდგომილმან». გრიგოლის თხზულებანი ქართულადაც უთარგმნიათ ჯერ კიდეც მეათე საუკუნემდე და ამ საუკუნეში ექვთიმე ათონელს. რა თქმა უნდა, მათი საშუალებით ქართველი მკითხველები ითვისებდნენ ძველი ბერძნული მითოლოგიის ცოდნასაც. ამ ცოდნის დონე და ფარგლები თანდათან ღრმავდებოდა და ფართოვდებოდა ჩვენში, განსაკუთრებით XI საუკუნეში, ეფრემ მცირის საშუალებით, რომელსაც, გრიგოლის ზემოდასახელებული ორი შრომის თარგმანის გარდა, ეკუთვნის აგრეთვე «ზღაპრობანი განცხადებისანი»². ცნობები ძველი კლასიკური მითოლოგიიდან უხვად გვხვდება აგიოგრაფიულ თხზულებებში, რომლებიც ბერძნული ენიდან არიან გადმოთარგმნილი. ტიპიურია ამ მხრივ წამებაჲ პანსოფი ალექსანდრიელისაჲ³, რომელშიაც გადამწერილია მთელი საწარმართო თეოგონია, და წამებაჲ პროკოპი დუქსისა, რომელშიც ვრცლადაა აღწერილი ღმერთები: ზევსი, ირა, პოსეიდონი, აპოლონი, ათენი, ერმი «სამგზის დიდებული», დიოს, რომლისა «საფლავი კრიტეს არსჲ, ეფესტოს მკედელი; მოტანილია ვრცელი ციტატები წიგნისაგან სიბილადსა სახელგანთქმულისა, რომელიც «ტარკუნას, ჰრომთა მეფემან დიდძალითა ოქროჲთა მოიყიდნა, მოთხრობილია, როგორ იოზონ, წინამძღუარმან არლონაფტეთამან, ქალაქსა ათინას ტაძარი დიდი აღაშენა და მივიდა სამისნოსა მას დელფისასა და ჰკითხა აპოლონს ღმერთსა» სხვადასხვა მოვლენის შე-

¹ სმ. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი, «თბილ. უნივ. შოამბე», III (1923), 180, 184.

² ეს შრომები გამოცემულია პროფ. ილ. აბულაძის მიერ: ელინთა ზღაპრობანი, «ენიმე-ის შოამბე», X, 1—53.

³ K. Kekelidze, Monumenta hagiographica Georgica, I, p. 48—59.

სახებ¹. ამგვარი მასალები ჩვენ წინაპრებში აღვიძებდა გემოვნებას ანტიკური კულტურისადმი და ხელს უწყობდა საერო მწერლობის ელემენტების ჩასახვას.

ამას რომ თავი დავანებოთ, ჩვენ უძველეს მწერლობაში შეგვიძლია ვიპოვნოთ მთლიანი ნათარგმნი ნაწარმოები დიდაქტიკური, ზნეთმოდღერებითი ხასიათისა და შინაარსისა, ეგრეთ წოდებული «სახისმეტყველი» ან «ფიზიოლოგია»². ეს თხზულება, რომელიც შეიცავს ბიბლიურ მხეცთა და ცხოველთა თვისებების შესახებ დაკვირვებას მისტიკური და ზნეობრივი ხასიათის შენიშვნათა თანდართვით, ჩვენ მწერლობაში თამაშობდა პირუტყვთა ეპოსის როლს და ხელს უწყობდა ამგვარი თემების პოპულარიზაციას.

მეორე თხზულება, რომელსაც ამგვარივე, და უფრო მეტი, მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი საერო მწერლობისათვის ნიადაგის მოსამზადებლად, არის ბალაჰვარიო ან ასიბრძნე ბალაჰვარისა», რომელსაც «სულთამარგებელი მოთხრობა ეწოდება და მწერლობის ისტორიაში სასულიერო რომანადაა მიჩნეული. ის მეტად გავრცელებული იყო მთელ საქრისტიანოში და ამიტომ ყველა ენაზეა ნათარგმნი, სხვათა შორის, ქართულზედაც. ეს თხზულება შეიცავს მთელ რიგ იგავებს, რომელთაც ყოველდღიურ, პრაქტიკულ ცხოვრებაში დიდი მნიშვნელობა და გასაყალი ჰქონდა, და ამავე დროს იძლევა მდიდარ სუჟეტს სხვადასხვაგვარი მოთხრობისათვის.

საერო ლიტერატურას ამზადებდა შინაარსობლივად უძველესი აგიოგრაფია, რომლითაც ასე მდიდარია პირველი პერიოდის მწერლობა, როგორც ნათარგმნი, ისე ორიგინალური. აგიოგრაფიულმა ბელეტრისტიკამ ქართველი მკითხველი საზოგადოება მიიყვანა საერო მხატვრული «რომანის» სალაროდ. ის მკითხველი, რომელიც იცნობდა, მაგალითად, «წმიდა მხედრების» თავადასაყალას: საგმირო საქმეებს გიორგი ძლევა მოსილის, თეოდორე სტრატელის, ანდრია სტრატოტიკისა და სხვ., რომელნიც, ჰუნესა ზედა შემსხდარნი და საქურველითა ასხმულნი, ებრძვიან მოწინააღმდეგეთ, საშინელ მხეცებსა და ვეშაპებს, ხანდახან რომანტიულ ყაიდაზე, ქალწულის განსაცდელისაგან დახსნისა და გამოყვანის მიზნით, ადვილად მოკიდებდა ხელს ამირანდარეჯანიანისებურ სადევგმირო მოთხრობებს. იმ პირთ, რომელნიც იცნობდნენ აგიოგრაფიული ბელეტრისტიკიდან წმიდა მავრას, იუსტინას, ფებრონიას, მარინას, თეოდორას, პელაგიას, მარიამ მეგვიბტელს, ტაისია მეგვიბტელს, ევდოკიას, მეორე მარიამს (ძმისწული აბრაამისა), მარგარიტა ანტიოქელს და სხვ., არ ეუცხოებოდათ საერო მხატვრული ლიტერატურის მიჯნურობა. იგივე უნდა ვთქვათ ისეთი აგიოგრაფიული თხზულების შესახებ, როგორიც არის მმარტვილობა მიქაელ საბაწმიდელისა»³, აგრეთვე «ალექსიანი»⁴, რომელმაც ყველგან, ყველა ერთა

¹ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 131—145; მისივე, ანტიკის გადნაშთები ძველ ქართულ მწერლობაში, ფენიქსის მოამბე, XIV, 121—122.

² «Тексти и рашискания по армяно-грузин. филологии», т. VI.

³ კ. კეკელიძე, კომენი, I, 165—173.

⁴ იქვე, გვ. 161—165.

მწერლობაში მიიღო ნამდვილი მოთხრობის ან რომანის ხასიათი. ასეთივეა ე. წ. კლემენტინები და, სექტანტების მიერ პოპულარულ რომანად ქცეული, აპოკრიფულ-აგიოგრაფიული თხზულებანი. არას ვამბობთ ისეთ აგიოგრაფიულ ნაწარმოებთა შესახებ, რომელნიც წარმოადგენენ კლასიკური მითოლოგიურ-თეოგონიური თხზულებების გადმოკეთებას.

ამ ტრადიციების განმტკიცებას უფრო მეტად უწყობდა ხელს წმინდა ქართული, ორიგინალური აგიოგრაფიული მწერლობა. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს იმდენად არა უშუაანიკისა და აბო თბილელის მარტილობანი, რომელთაც განცვიფრებაში მოყვავართ რეალური ცხოვრების მიმზიდველად აღწერილობით, რამდენად გიორგი მერჩულის თხზულება ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისაა, რომელიც 951 წელსაა დაწერილი. ამ წმინდა საეკლესიო-აგიოგრაფიულ ნაწარმოებში ავტორს შეუტანია ნამდვილი რომანიული ელემენტი. ასეთია, პირველ ყოვლისა, ეპიზოდი ზენონის შესახებ. მშობლების გარდაცვალების შემდეგ ზენონი და მისი დაი ობლად დაჩრნენ. ადა იგი მისი ეშმაკისა გამარჯუებითა შეატუნა ვინმე უკეთურმან კაცმან და ღამე ყოველ წარვიდის შავშეთს. ხოლო ზენონ ვითარცა ცნა, აღიჭურვა საქურველითა მარტოდ და ამჟედრდა ცხენსა და დევნა უყო. მაგრამ დევნის დროს თქვა გულში: მე მოვკლავ თუ ის მომკლავს, ორივე უჯერო და ჩემთვის შეუფერებელი იქნება, ამიტომ დაბრუნდა უკან და ბერად აღიკვეცა. მეორე ეპიზოდი ეხება ადარნასესა და ნის ცოლს ბევრელის: ჰმესმენითა მეძავისა ქალისადათა, რომლისათანა იმრუშებდა იგი, უსამართლოდ განიშორა სიცრუითა სიძსადათა სარწმუნოა ცოლი თვისი და წარგზავნა ქუეყანად თვსად აფხაზეთად. ეს მეძავი ქალი მერე მან ცოლად შეირთო, ხოლო ბევრელი მონაზვნად შედგა ფერსათს და აღესრულა იქვე. ამ უწყისო საქციელისათვის ადარნასესა და მის შვილებს სამაგიერო მიეწყით საშინელი სენის სახით, რომლისაგან ისინი განთავისუფლდნენ მხოლოდ გულკეთილისა და უხვად შემნდობელის ბევრელი-ანასტასიას ლოკითო¹. მესამე ეპიზოდი მოტანილია აქ აშოტ კურაპალატის ცხოვრებიდან². მის მიერ აშენებულ ციხე არტანუჯში მან, კანონიერ ცოლთან ერთად, დასვა მეძავი ქალი, რომელთანაც მრუშობდა. გრიგოლმა რამდენჯერმე ამხილა ის, მაგრამ, რომ არაფერი გაუვიდა, მივიდა მოულოდნელად არტანუჯში, როდესაც აშოტი იქ არ იყო, ამხილა მეძავი და არწმუნა შედგომოდა მას. მართლაც, ის მან წაიყვანა მერეს, ქალთა მონასტერში, და იქ მონაზვნად აღკვეცა. აშოტი რომ შინ დაბრუნდა და საყვარელი იქ ვერ პოვა, გამოიკითხა ყოველივე. როდესაც გაიგო საქმის ვითარება, წავიდა მერეს და წინამძღვარს, ფებრონიას, სთხოვა დროებით გაეტანებინა მისთვის ის ქალი, რათა მისგან ჩაებარებინა კლიტენი და საფასენი. ფებრონიამ ისე შერისხა და ამხილა იგი, რომ აშოტი იძულებული იყო შეჭირვებისაგან უნებლიედ ეთქვა: ნეტარ მას კაცსა, ვინ არღარა ცოცხალ არსო და უკანვე მიიქცა.

¹ ნ. მარი, ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, თავი 12, 56.

² აქვე, თავი 55.

ამგვარი მწერლობა, აგრეთვე ისეთი თხზულებების კითხვა, როგორც არის ფსევდოკალისტენის *აღექსანდრიანია*¹, ჯერ კიდევ მეთავე საუკუნის გასულამდე ამზადებდა ჩვენში ნიდავს საერო მწერლობის აღმოცენებისათვის².

ის, რაც საეკლესიო მწერლობის წიაღში სტიქიურად მზადდებოდა, გარკვეული დროიდან, როდესაც შესაფერისი პირობები მომწიფდა, სახელდობრ მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნიდან, მკვეთრად გამომჟღავნდა და მხატვრული საერო ლიტერატურის სახით გაიშალა და გაიფურჩქნა. თუმცა შესაძლებელია, ასეთი წინასწარი კულტურულ-ლიტერატურული პირობები სხვა ქვეყანაშიც არსებობდა, მაგალითად, ბიზანტიაში, მაგრამ იქ საერო ლიტერატურა არ აღმოცენებულა, მაშასადამე, საჭირო იყო კიდევ რაღაც სხვა პირობა.

II

რა იყო იმის მთავარი მიზეზი, რომ სწორედ XI—XII საუკუნიდან ყალიბდება ჩვენში საერო მხატვრული ლიტერატურა ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით? ამის მთავარი მიზეზი იყო არა წინაქრისტიანული, წარმართული ლიტერატურის ტრადიციები (პ. ინგოროყვა), ასეთი ტრადიციები უფრო ძლიერი იყო წარმართულ საბერძნეთში, მაგრამ იმან ქრისტიანულ ბიზანტიაში ვერ შექმნა საერო მხატვრული ლიტერატურა, არამედ ის ცვლილებანი საქართველოს პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიურსა და კულტურულ ცხოვრებაში, რომელთა შესახებ ქვემოთ, კლასიკური პერიოდის დახასიათებისას, დაწვრილებით გვექნება ლაპარაკი. აქ კი ზოგადი ფორმულებისა და დებულებათა სახით აღვნიშნავთ ამ მოვლენის მთავარ მიზეზებს.

ქართული საერო მხატვრული ლიტერატურის წარმოშობის მიზეზებია:

1. საქართველოს აქანდე ერთმანეთისაგან გათიშული სხვადასხვა ფეოდალური ნაწილის მძლავრი და დამოუკიდებელი მონარქიის ფარგლებში გაერთიანება, რამაც გამოიწვია მათი გაერთიანება საერთო კულტურულ-ლიტერატურული მშენებლობისათვის.

2. მკვეთრად გამოსახული კლასობრივი ხასიათის წინააღმდეგობანი, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ფეოდალურ მონარქიაში. ამ მონარქიაში ეკლესია, როგორც სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტი, მიუხედავად მისი ძლიერებისა, იძულებული იყო ხელმძღვანელი როლი, რომელიც მან წინაპერიოდში მოიპოვა, დაეთმო საერო სახელმწიფოებრივი ხელისუფლებისათვის: სახელმწიფოში დაწინაურდნენ საერო ფეოდალური და სამხედრო ელემენტები, რომელთა სხვადასხვა სახის მოთხოვნილება მხატვრულ გაფორმებას ეძებს შესაფერისი სტილის ლიტერატურაში. ამ მონარქიაში *«კულტურულად დომი-*

¹ ამ თხზულებას ქართველები იცნობდნენ ჯერ კიდევ მეცხრე საუკუნეში, რაც იქიდან ჩანს, რომ იმისგან ციტატას *«მოქცევაა ქართლისაჲს»* ქრონიკაში ვხვდებით (კ. კეკელიძე, *ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები*, «თბილ. უნივ. შთანბე», III, 47—51).

² ჩვენ ვერ გამოვალთ ფაქტიურ, ისტორიულ-ლიტერატურულ მასალაზე ჩარჩოებიდან და ვერ მივმართავთ დაუსაბუთებელ ჰიპოთეზებს მეთავე საუკუნემდე ოფიციალური, მწიგნობრული, საერო მხატვრული ლიტერატურის არსებობის შესახებ *«ზოდაი-ნამესა»* თუ სხვა რამე ავტლის სახით, როგორც ანას ჩადის ზოგიერთი მკვლევარი. ავიწყდებათ თუ განგებ ივიწყებუ, რომ პირველ პერიოდში ამგვარ ლიტერატურაზე ლაპარაკი, მაშინდელი პირობების მიხედვით, შეუძლებელია.

ნანტა ტიპად სამხედრო-აზნაურული ჯგუფის წარმომადგენელია. მაგრამ ეს უწინდელი მეომარი აღარაა, მის ბინას მარტო ციხე სიმაგრე აღარ წარმოადგენს. მისი მოთხოვნები გაიზარდა. იგი გამალებით ეწაფება კულტურას, ხელოვნებასა და მწერლობას. ომებისა და ჯვაროსნებთან ურთიერთობის წყალობით მისი გეოგრაფიული ჰორიზონტი გაფართოვდა, მას აინტერესებს საკუთარი წარსული, ზოგჯერ—მეცნიერებაც და ფილოსოფიაც. იგი მორწმუნეა, იგი კვლავინდებურად ქრისტიანია, მაგრამ სხვა სარწმუნოების წარმომადგენლებთან ხშირი ურთიერთობის გამო ის ნაკლებად შეუწყნარებელია და პეტეროდოქსიასაც თანაუგრძობს. მას სჭირდება საკუთარი ლიტერატურა ასეთი გმირებით, რომელთაც არა მარტო ღონიერი მკლავი აქვთ, არამედ მგრძობიარე, კეთილი გულიც, რომელთაც იმდენივე ცრემლის დაფრქვევა ძალუძთ, რამდენიც სისხლი იღვრებოდა, რომელთაც ემარჯვებათ წერა, უფრო თანამედროვე ენით ლაპარაკობენ და ზუცური ასოების ნაცვლად მხედრულით წერენ. ეს ის სოციალურ-კულტურული ტიპია, რომელიც დასავლეთ ევროპაში კურტუზაზიულ მხედარ-რაინდითაა წარმოდგენილი¹.

3. პოლიტიკური და ეკონომიური ძლიერება ფეოდალური მონარქიისა. პოლიტიკურად მბოროტებული საქართველო ეკონომიურადც გაძლიერდა. გარეშე შტრებთან ომებისაგან და შინაური არეულობა-უთანხმოებისაგან დასვენებული, იგი თავისუფლად ამოისუნთქავს, თავისუფლად ჰკრეფს ჰიზნახულს — განვითარებული მეურნეობისა და გამარჯვებული ომების შედეგად მოპოვებულ ნაყოფს. ამის საფუძველზე წარმოიშვა ოპტიმისტური განწყობილება, უწინარეს ყოვლისა, ფეოდალური საზოგადოებრიობის საერო წრეებში, და შესუსტდა ცხოვრებისადმი ის პესიმისტურ-ასკეტური დამოკიდებულება, რომელიც, შეიქმნა რა წინა პერიოდში ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიური ექსპლოატაციის ნიადაგზე, ადამიანის შეგნებას ამ ქვეყნის სინამდვილიდან ზეციური სამყაროსაკენ წარმართავდა. მაშასადამე, ის ხელს ვერ შეუწყობდა საერო ლიტერატურის იდეალების გაჩენასა და ზრდას. ამ წრეებში, კლასობრივი ბრძოლის პირობებში, თვალი, გული და სული ზეციური სამყაროდან ქვეყნად ჩამოეშვა, შეიგნო ამქვეყნიური ცხოვრების ღირებულება და მშვენება, მან იმაშიაც დაინახა იდეალი, რომელიც ადამიანის დანიშნულებას შეშვენის, ერთი სიტყვით, შეიმუშავა ჰუმანური იდეალები და მისწრაფებანი.

4. მონარქიული ბრწყინვალე სამეფო კარის არსებობა. სამეფო კარი გადაიქცა საერო მხატვრული ლიტერატურული ცხოვრების მთავარ ცენტრად. აქ, სამეფო კარზე, თავი მოეყარათ იმ იდეოლოგიის მატარებლებსა და ხელმძღვანელებს, რომელთა მხატვრულ გემოვნებას ემსახურებოდა საერო ლიტერატურა. აქ, მონარქთა სასახლეში, თავმოყრილი იყო ლიტერატურული ძალები. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ თითოეული, ცოტად თუ ბევრად ცნობილი, მწერალი, რომელსაც, გადმოცემით, რაიმე თანამდებობა ეჭირა

¹ Prof. V. Chichmaref, Chotha Rousthaveli, «ენიმკ-ის ინსტიტუტის მოამბე», III, 1938 წ., გვ. 257, 234—235.

მეფის კარზე, ცხოვრობდა სასახლეში, როგორც კარის მგოსანი. ამიტომაც აღნიშნული ხანის ჩვენმა ლიტერატურამ მიიღო ხასიათი ჯარის მწერლობისა³ ყოველივე მისი დამახასიათებელი თვისებით. მონარქის კარის ბრწყინვალეობასთან და მის კეთილდღეობა-წარმატებასთან იყო დაკავშირებული საერო ლიტერატურის წარმატებაც.

5. აბსოლუტური მონარქიის რაინდული შინაარსი. იმ სადევგმირო და სამიჯნურო-რომანტიკული პოტივების დამუშავება, რომელნიც ასაზრდოებენ ახლად აღმოცენებულ საერო ლიტერატურას, ის ქალის კულტია, რომელიც დამახასიათებელია აბსოლუტური მონარქიის ცხოვრებისა და რომელიც ქვაკუთხედია აშდროინდელი საერო ლიტერატურისა, შესაძლებელი იყო მხოლოდ ფეოდალურ-რაინდული საზოგადოებრიობის პირობებში.

აი, ის შინაგანი პირობები, რომელთაც შესაძლებელი გახადეს საერო მხატვრული ლიტერატურის აღმოცენება ჩვენში. ყველაფერი ეს ის ნიადაგი იყო, რომელზედაც და რომლიდანაც უნდა ამოსულიყო საერო ლიტერატურის მარცვალი.

III

ნათქვამიდან ნათელი უნდა იყოს, რომ მეათე საუკუნის ოთხმოციან წლებზე ადრე საერო მხატვრული მწერლობა, ამ სიტყვის ნამდვილი გაგებითა და მნიშვნელობით, ჩვენში ვერ დაიწყებოდა. საქმე ისაა, რომ ამ დრომდე ამ მწერლობის აღმოცენებისათვის საჭირო პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური ბაზა არ არსებობდა. მართალია, მეთორმეტე-საუკუნემდე, როდესაც დასრულდა პროცესი საქართველოს გაერთიანებისა და ვით აღმაშენებლის მეოხებით, ჩვენში ბატონობა ჯერ კიდევ სასულიერო-საეკლესიო მწერლობას ეკუთვნის, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ საერო მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში, და ვით აღმაშენებლის მეფობის მიწურულში დაიწყო, როგორც ამას ნ. მარი ამტკიცებდა⁴. საერო მწერლობის არსებობა დავით აღმაშენებლის მეფობის მიწურულზე გაცილებით ადრე, არა ელემენტების სახით მხოლოდ, რის შესახებ ზემოთ ვლაპარაკობდით, არამედ როგორც გარკვეული და ცოტად თუ ბევრად ჩამოყალიბებული მიმდინარეობისა, ნათელი გახდება, თუ ერთ გაუგებრობას დავალწევთ თავს. როდესაც საერო მწერლობას მეთორმეტე საუკუნის თითქმის ნახევრიდან იწყებენ, ალბათ, იმ ფაქტიდან გამომდინარე, რომ ამ ლიტერატურის უადრესი ცნობილი ძეგლები—ვის-რამიანი⁵ და ამირანდარეჯანიანი⁶ ყოველ შემთხვევაში მეთორმეტე საუკუნის ნახევარზე ადრე ვერ შემოვიდოდა ჩვენ მწერლობაში. მაგრამ ეს ძეგლები წარმოადგენენ უკვე მეორე საფეხურს საერო ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში, ე. წ. რაინდული ლიტერატურის ნიმუშებს, პირველი საფეხური კი მისი მოცემულია მანამდე (მეათე საუკუნის 80-იანი წლებიდან მეთორმეტის ნახევრამდე) ეპიკურ-ფეოდალური ლიტერატურის სახით. ჯერ კიდევ უძველესი

³ Возникновение и расцвет древне-грузинской светской литературы, «Журн. Мин. Народ. Просв.», 1899 г., декабрь, стр. 223—252.

დროიდან, ქართველთა ეროვნულ-პოლიტიკური ფიზიონომიის «დადგინების» ხანაში, უამრავი ლეგენდა, თქმულება და საგა იქმნებოდა ამა თუ იმ ისტორიული თუ ნახევრად ისტორიული პირის შესახებ, რომელსაც რაიმე ლეწული მიუძღოდა აღნიშნული დადგინების პროცესში. მეთე-მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეებში, როდესაც ამოლიანი საქართველოს, ფეოდალური მონარქიის «დადგინების» პროცესი წარმოებს, დაწყებულა ამ თქმულებათა ლიტერატურული დამუშავება, რომელიც წარმოდგენილია ლეონტი მროველის სახელით ცნობილ ძეგლთა ცხოვრებაში, ვახტანგ გორგასალის ცხოვრების ჩათვლით. ეს ძეგლი იმდენად ისტორიული ნაწარმოებია არაა, რამდენადაც ქართველების თავისებური *Chanson de geste*, რომელშიაც მოცემულია ლეგენდურ «საქმეთა საგმიროთა» ფეოდალურ გემოვნებაზე გადამუშავების ცდა. ამირანდარეჯანიანისა, ყაიდაზე მოხაზული სურათი პაოსიან-თარგამოსიანთა ომისა, ფარნავაზისა, მირვანისა, არშაკისა, ადერკისა, სუმბატ ბიერტიანისა, ფარსმან ქველისა, ამასასპისა, მირიანისა და სხვათა მრავალთა, განსაკუთრებით კი ვახტანგ გორგასალისა, — ლეონტის შრომას ხდის ქართველების ძეგლთა ეპოპეად, მსგავსად XI საუკუნის ფრანგთა *épopée royale*-სა. მასში ასახულია ფეოდალიზმის ეს ეპოქა, რომელიც უშუალოდ წინ უსწრებს მკვეთრად ჩამოყალიბებულ რაინდობას. სამშობლოსა და საარწმუნოებისათვის თავის დადება, ბრძოლა უცხო ტომთა, განსაკუთრებით კი ჯურჯულოთა წინააღმდეგ, პატივისცემა და «სანახური» სუზერენისადმი, გრძობა ძმური მეგობრობა-ერთგულებისა და შეგნება მხედრის, მეომრის დანიშნულებისა, — აი, ამ ეპოპეაში გამოყვანილი გმირების დამახასიათებელი თვისებანი. ქალსა და ქალისადმი სიყვარულს, ე. წ. «ქალის კულტს», მასში ჯერ ადგილი არა აქვს. მეთორმეტე საუკუნის ნახევრიდან, როდესაც სახელმწიფოებრივი ცხოვრება აბსოლუტიზმის გზაზე შედგა და რაინდთა ინსტიტუტი გარკვეულად ჩამოყალიბდა თავისი კორპორაციული ეთიკებითა და წოდებრივი ტრადიციებით, ჩნდება რაინდული რომანი, რომელშიაც რაინდული კურტუაზია, ქალი და სიყვარული მთავარი სტიმულია მამაცობისა და წყარო საგმირო საქმეებისა. ამიერიდან საერო მხატვრული მწერლობა გარკვეული, მტკიცე სახის ფაქტია, რომელიც მთელი პერიოდის სიგრძეზე გაბედული ნაბიჯით მიდის წინ¹.

IV

მეთერთმეტე საუკუნიდან მოყოლებული, საეკლესიო მწერლობასთან ერთად, ჩვენში ვითარდებოდა და მუშავდებოდა საერო მწერლობა. საინტერესოა გარკვევა იმისა, თუ როგორი ურთიერთობა და განწყობილება არსებობდა მწერლობის ამ ორ დარგს შორის, როგორ ურიგდებოდნენ ერთმანეთს საერო და საეკლესიო ლიტერატურის წარმომადგენელი. ეს საკითხი სრულიად ბუნებრივია, ვინაიდან ჩვენ ვიცით, თუ როგორი უცილობელი ბატონობა ჰქონდა მოპოვებული ძველ საქართველოში საეკლესიო მწერლობას და როგორ ფლობდა ამ მწერლობის იდეალები თანამედროვეთა სულსა და გულს.

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, გვ. 42—44.

ნუთუ იმ ახალმა სუფეტებმა, რომელნიც საერო მწერლობამ შემოიტანა ჩვენში, რეაქცია არ გამოიწვია სასულიერო მწერლობაში? ეს სუფეტები ხომ ამქვეყნიური ცხოვრების ვარაშ ენებოდა, ისინი ხომ მოგონილ-მოჭორილსა და სატრფიალო ჰანგებს დამღეროდნენ, რომელთაც არამტუთ არავითარი საერთო არ ჰქონდათ სასულიერო მწერლობის სუფეტებთან, ეწინააღმდეგებოდნენ კიდევაც მათ! ნუთუ არავითარი ბრძოლა არ წარმოებდა ამ ორ მიმართულეებს შორის, ნუთუ საეკლესიო მწერლობამ ასე ადვილად დაუთმო თავის გვერდით ადგილი საერო ხასიათის მწერლობას? ვიდრე პირდაპირ ამ კითხვებზე გავცემდეთ რაიმე პასუხს, უნდა მოვიგონოთ, რომ, ქრისტიანული იდეოლოგიის წარმომადგენელთა შეხედულებით, რომელიც ქრისტიანობამ, რა თქმა უნდა, ჩვენშიც შემოიტანა, არაქრისტიანულ ამქვეყნიურ სწავლა-მოდღერებასა და მწერლობას ელლინური ეწოდება, რაც წარმოითქმის ეკვივალენტად და სინონიმად ითვლებოდა. ქრისტიანები წარმართულ, კლასიკურ მწერლობას ეცნობოდნენ და სწავლობდნენ. ბასილ დიდმა საგანგებო ტრაქტატი-ჰომილიაც კი დაწერა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა სარგებლობდნენ ქრისტიანები საწარმართო მწერლობით, და, როდესაც იმპერატორმა ივლიანე განდგომილმა დეკრეტი გამოსცა, რომლითაც ქრისტიანებს აუკრძალა საწარმართო ლიტერატურის შესწავლა თავიანთ სკოლებში, ქრისტიანები ამ აქტს გულდამწვინდებთ არ შეხედრიან. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც გრძნობდნენ განსხვავებას ამ ორ კულტურას შორის და საწარმართო კულტურას გარეშეთა კულტურას უწოდებდნენ. ასე იყო ჩვენშიც, როგორც ესა ჩანს გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან, რომელშიც კვითხულობთ: გრიგოლმა «სიბრძნე იგი ამის სოფლესა ფილოსოფოსთაჲ ისწავა კეთილად და, რომელი პოვის სიტყუაჲ კეთილი, შეიწყნარის, ხოლო ჯერკუალი განავდის», მაგრამ ამავე დროს ის ფარეშესა ამას სიბრძნესა სოფლისასა ჰბასრობნა¹. რაც შეეხება დასმულ კითხვას, იყო თუ არა რაიმე ბრძოლა ჩვენში საეკლესიო და საერო მწერლობას შორის, ისტორიულ დოკუმენტებში და ვხვინდა ლიტერატურულ ძეგლებში პირდაპირს, დადებით პასუხს ამაზე ვერ ვხვდებით საერო ლიტერატურის არსებობის პირველ პერიოდში. პირიქით, ისეთი შობაბქვდილება იქმნება, თითქოს მათ შორის კეთილმეზობლური განწყობილება არსებობდა. ლეონტი მროველი, მაგალითად, თავის შრომაში უხვად სარგებლობს «შაჰნამეს» ეპიზოდებით; თამარ დედოფლის პირველ ისტორიკოსს, რომლისათვის საეკლესიო აზროვნების სფერო უცხო არ არის, პარალელები მოჰყავს მთელ რიგ სატრფიალო რომანებიდან; «თამარიანსა» და ე. წ. «აბდულმესიაში» უხვადაა შეტანილი ბიბლიური ელემენტები და ეპიზოდები. მაგრამ არის ერთი ნათარგმნი თხზულება—დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყანისა, რომელიც XI საუკუნის გასულს უნდა შემოსულიყო ჩვენ მწერლობაში, რომელშიც რომანულ-რაინდული მწერლობის დისკრეტიზაციას აქვს ადგილი: აქ საერო პოეზია, როგორც ამუსიკობის ერთ-ერთი დარგი, ცოდვად, სიძვა-

¹ «ცხოვრება...», გვ. 8.

მრუშობად და ღვთის მცნების გარდახდომადა გამოცხადებულნი. აქ ნათქვამია: ძენი სეთისანი გარდახდეს მცნებასა და ისწავეს სიმღერა და ამით გამოაჩინეს ქნარი, ებანი და ბობლანი და სტვირი და ნესტვი და ყოველი სახეობა განამრავლეს... და ესმოდა ხმა ღვთათა, რომელნი უკუანა შეუხმობდენ მამათა სიმღერასა... მაშინ სდევდეს ღვთანი უკუანა მამათა ურცხვინოდ, ისიძვიდეს და იმრუშებდეს ურთიერთას განცხადებულად... სხდეს და იმღერდეს სტვირითა და ბობლნითა და ნესტვითა და ებნითა, და ხმა აღტახისა ისმოდა ჰაერთა ზედა¹. როგორც ჩანს, ისარი უმთავრესად სატრფიალოსამიჯნურო პოეზიის წინააღმდეგაა მიმართული. ალბათ, ასეთი აზრების გავრცელებამ დასაწყისი მისცა იმ შეხედულებას, რომელმაც სატრფიალოსამიჯნურო პოეზია აღიარა ესპარსთა ზღაპრობად, არაკობად და გოგობიქობად, ამის მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ «ვეფხისტყაოსანს» მარტო ვახტანგ შეექვსის ეპოქაში არ თარგმნიდნენ ესამეძაოდ, ასეთი «თარგმანების» ტრადიცია გაცილებით უფრო ძველი უნდა იყოს. შემდეგ საუკუნეებში, როდესაც ჩვენში ფეხი გაიდგა პესნიმსტურ-მისტიკურმა სულსიკვეთებამ რელიგიური და დიდაქტიკურ-მორალური ტენდენციებით, საზოგადოებრივ მსოფლმხედველობასა და ფსიქიკაში მოხდა ერთგვარი გარდატეხა, რამაც განიწვია საერო ხასიათისა და შინაარსის მქონე ლიტერატურის თავისებური გადაფასება. ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში ბაგრატი მუხრანბატონი ერთგვარ შეფასებას უკეთებს «ამირანდარეჯანიანს», როდესაც ამბობს: «წიგნი იგი, რომელსა ყისაჲ ჰამზად უწოდენ სარკინოზნი, ისმაიტელთა ცხოვრებაჲ არს, და მის წიგნისა მცირელი რაჲჲ ნაწილი თარგმანებულ არს ენასაცა ზედა ჩუენსა ქართულსა გარეშეთა კაცთა მიერ, რომელსა დარეჯნიანად უწოდენ. და არა თუ ეგვეთართითა სიძნითა ახოვან იყვენენ, ვითარცა გვთხრობს ჩუენ წიგნი იგი, არამედ მათ მიერთითა ზღაპრობითა განვრცელობით აღუწერიეს მოთხრობაჲ იგი»². აქ პირდაპირია ნათქვამი, რომ «ამირანდარეჯანიანი» დაწერილია «ზღაპრობითა» და თარგმნილია «გარეშეთა კაცთა მიერ», რითაც მას თითქოს ერთგვარი ჩრდილი ადგება. მეჩვიდმეტე საუკუნეში თეიმურაზ I შემდეგნაირად გვისურათებს საერო მწერლობას:

ნუ მკითხავ ზღაპრად შეთხზულსა ამ უსარგებლო თქმულებსა,
განქარებდასა, უნდოსა, იგ საღმრთოდ მოკაცხულებსა,
სულსა სხვა უჯობს და ხორცი სხვას რასმე გ ნიგულუჲსა,
სოულად სოფლისა მოყვასთა ისევ მოატყვეს წყლოღებსა.

ასეთი უღმობელი შეფასების შენედეგ ის ნაღვლიანად შენიშნავს:

არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა,
არ გიკვირს, რომ დაივიწყეს შემოკმედი მისგან ქმულთა?

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ 801—802.

² Н. М а р р, Из книги царевича Баграта, «Известия Академии Наук», 1899 г., т. X, № 2, стр. 244.

განკითხვა და საუკუნო არც სიკვდილი უძეს გულთა,
უნახავთა არას მიკვირს, ბრძენთა მიკვირს მონახულთა¹.

ამგვარივე მოტივები გვესმის ჩვენ არჩილ მეფის პოეზიაშიც:

ორი არის სიტყვის ცოდნა: სამღვდელთა და საეროთა,
სამღვდელთა მცოდინარე საეროსა მოერიო.

აღორძინების ხანის მწერლობაში ისეთი შეხედულება განმტკიცებულა, რომ საერო მწერლობას არამცთუ სერიოზულ საქმედ არა თვლიან, ის სულის მანენ მოვლენად მიაჩნიათ, და იშვიათი პოეტია, ბოდიშს რომ არ იხდიდეს და მოტყუებას არ თხოულობდეს ასეთი ლაყბობისა და უსარგებლო საქმისათვის. საყურადღებოა ამ მხრივ ონანა მდივნის სიტყვები «ბარამგულიჯანიანის» წინასიტყვაობაში: «რომელნი ხადით მიბაძვითა უწინარეს გამომეტყველთა საღმრთოთა სამიჯნუროთასა, ნეტარ ხართ და კეთილი გეყოს თქვენ! და რომელნი იურავით მსოფლიოჲსა ამისა საშეგებლად ნასიტყვისა კეკლუტთა ზედან ყმა-ქალთა მიჯნურობასა, იგი არა სარგებელ გეყოს სახსრად სულისათვის». მართალია, ამბობს ის, იყვნენ «ბრძენნი სოფლისა მის ნივთთა მღალადებელნი, რომელთა უთქვამს საქმენი საეროთა ვაჟთა საკეთილონი, პირ-მზეთა თანა სიყუარულნი დაუტკბიათ ლექსითა გემოვანითა და ამბითაცა შეენიერითა», მაგრამ ფითარცა იაგუნდთა შორის კენჭნი, ანუ მთოვარეთა შორის ვარსკვლავნი, ნათელსა შორის ზნელი და ვარდთა თანა ასკილნი, ესრეთ შორს არიან საერონი საღმრთოთა წერილთა მიერ». არიანო, განაგრძობს ონანა, «წიგნები საერონი კაცთა შესატკბობელნი, ბრძენთა და ფილოსოფოსთაგან თქმულნი სამღვრელად და საღალღებულად მსმენელთა მისთათვის», ისინი «შრომობდნენ ამგვარ თხზულებათა წერისათვის, ვინაიდან «სამღვდელთა წერილთა ყოველთა კაცთა ბუნება ვერასადა მისწვდებოდა და მისთვის მოიგონეს, რომე ერისკაცი უსწავლელნი და ცოდნადაკარგულნი არ დარჩენ და ამაზე იხალისებდნენ და საქაბუკოსა საქმესა ყურსა მიუპყრობდნო»². როგორც ვახტანგის მიერ დაწერილი «ვეფხისტყაოსნის» კომენტარებიდანა ჩანს, მის დროს ამ ნაწარმოებს «სამეძაოდ სთარგმნიდენ», ამიტომ ვახტანგი მას რეაბილიტაციას უკეთებს: ეს თხზულება არც სამეძაოა, არც წარსაწყმედელი და არც ქრისტიანობის საწინააღმდეგო, ეს რომ ასეთი ყოფილიყო, იმდროინდელი სამღვდელთაგან როდის ათქმევინებდა მის ავტორს, მის ნათქვამს დაუხეველს როდის გაუშვებდაო! ვახტანგი ამ სიტყვებით გვაგრძობინებს, თუ როგორ ეპყრობოდნენ მის დროს ამგვარი ხასიათისა და შინაარსის თხზულებებს. და მართლაც; გადმოცემაც ხომ არსებობს, ვითომც 1712 წლის გამოცემა უმეტეს ნაწილად ავტორადფეს მიეცაო! ანტონ პირველი თავის «წყობილ-სიტყვაობაშია არაერთხელ შენიშნავს საერო ლიტერატურის ამა თუ იმ წარმომადგენლის შესახებ, რომ ის ამაოდ დაშურა ასეთი თხზულების წერისასო. ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ XVI—XVIII საუკუნეებში შეხედულებას საერო მწერლობაზე და მასთან საეკლესიო მწერლობის განწყობილებას საბრ-

¹ თეიმურაზ პირველი, ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 99, სტრ. 3, 5.

² Е. Такайшидзе, Описание рукописей, I, стр. 524—525.

ძოლო ხასიათი მიუღია და მათ შორის გარკვეული ანტაგონიზმი დამყარებულია, მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, ცხოვრებამ თავისი გაიტანა და საერო მწერლობამ ძლევამოსილად გაიკაფა გზა საზოგადოებაში.

V

ჩვენი ძველი საერო მწერლობის შესწავლის საქმე შემდეგ სურათს იძლევა.

ჯერ კიდევ დაცემის ხანაში «ვეფხისტყაოსნის» რომელიღაც შემავსებელს თხზულებისთვის დაურთავს ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ერთი სტროფი, რომელიც გვაწვდის საყურადღებო ცნობას კლასიკური პერიოდის მწერლობიდან:

ამირან დარეჯანის ძე მოსეს უქია ზონელსა,
 აბდულ-მესია შავთელსა, ლექსი მას უქეს რომელსა,
 დილარგეთ სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა,
 ტარიელ მისსა რუსთველსა, მისთვის ცრემლ-შეუშრომელსა.

ამგვარივე ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობას გვაწვდის ჩვენ ამირან-დარეჯანიანის შესახებ ბაგრატ მუხრანბატონი (XVI ს.) იმ ანტიმაჰმადიანურ პოლემიკურ ნაწარმოებში, რომლის ამონაწერი უკვე მოვიყვანეთ ზემოთ. უფრო მეტ ცნობებს გვაძლევს არჩილ მეფე «თეიმურაზისა და რუსთველის გაბაასების» წინასიტყვაობის მეორე თავში, რომელსაც ეწოდება ძველთა და ახალთა საქართველოს მოღვექსეთათსა. ის აქ ასახელებს შემდეგ მწერლებს: ჩახრუხაძეს, ხვასრო თურმანისძეს, ნანუჩა ციციშვილს, ჯაგლაგა ფავლენიშვილს, ქაიხოსროს, ნოდარ ფარსადანისძეს, გარსევან ჩოლოყაშვილს, სულხან თანიაშვილს, ბარძიმ ვაჩნაძეს, იაკობ სამებელს, ფეშანგი ფაშვიბერტყაძეს, რუსთაველს, თეიმურაზ პირველს, ბააკა დვალისძესა და დათუნა ქვარიანს. უფრო მეტსა და საყურადღებო ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობებს შეიცავს ანტონ ქათალიკოსის «წყობილისიტყვაობის» მეშვიდე ნაწილი, რომელსაც ეწოდება — «თუხს ქართულთა სიბრძნის მოყუარეთა კაცთა მწიგნობართა». საერო მწერალთა შესახებ ლაპარაკია ამ ნაწილის მეორე თავში. მწერალნი და მოღვაწენი ჩამოთვლილი არიან მეთერთმეტე საუკუნიდან ავტორის დრომდე. ავტორი ახასიათებს მათ რიტორიკულ-სქოლასტიკური იამბიკობით და ზოგიერთ შემთხვევაში შრომასაც ასახელებს. მართალია, ბევრი რამ ავტორს გადმოცემიდან და ზეპირსიტყვაობიდან შენოაქვს, ბევრი მისი ცნობა სიმართლეს არ შეესაბამება, მაგრამ, როგორც ისტორიულ-ლიტერატურული სისტემატიზაციის პირველი ცდა, თხზულება საპატიოა.

ანტონ ქათალიკოსის დასახელებული შრომა საფუძვლად დადებია იოანე ბატონიშვილის თხზულებას, რომელსაც შეერქვა «მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათსა»¹ და რომელშიაც მიმოხილულია ჩვენი მწერლები მეთერთმეტე საუკუნიდან. უფრო საყურადღებოა ამ შრომის მეორე ნაწილი, რომელიც მთლიანად იოანეს ეკუთვნის და რომელშიაც ჩამოთვლილია XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის და XIX საუკუნის დასაწყისის მოღვაწენი და მწერალნი. ეს ნაწილი დამყარებულია ავტორის მიერ შეკრებილ, ნახულსა და გაგონილ

¹ «კალმასობა», II, 162—214.

ცნობებზე, რომელნიც, მართალია, არაიშვიათად ლეგენდური ელფერით არიან მოსილი, მაგრამ მაინც საინტერესო მასალას გვაძლევენ.

კრიტიკული ისტორიულ-ლიტერატურული მუშაობის ჩანასახი ამ სფეროში ჩვენ გვაქვს ფეფხისტყაოსნისა 1712 წლის გამოცემაში, რომელშიაც დასმულია საკითხი რუსთაველის ნაშრომის ნამდვილი მოცულობისა¹ და მისი სუფეტის ორიგინალობის შესახებ. ნაყოფიერი და სისტემატური ისტორიულ-კრიტიკული მუშაობა დაიწყო XIX საუკუნეში. ამ შემთხვევაში, პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს შრომები მ. ბროსესი, რომელმაც ამდენი ღვაწლი დასდო, საზოგადოდ, ჩვენი წარსულის შესწავლას. ის აგროვებდა ცნობებს ქართული ლიტერატურული ძეგლების შესახებ, კრიტიკულად იკვლევდა ამა თუ იმ კერძო საკითხს ჩვენი ძველი მწერლობის ისტორიიდან, და ერთ-ერთ თავის შრომაში მან მოგვცა ბიბლიოგრაფიული ცნობები, კერძოდ: ქართულ პოეტურ ნაწარმოებთა შესახებ².

ჩვენი ძველი საერო მწერლობის შესწავლაში ბროსეს შემდეგ მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა პ. იოსელიანმა, რომელმაც მოახერხა გამოეცა ამ მწერლობის რამდენიმე საყურადღებო ძეგლი და თავის კერძო გამოკვლევა-მონოგრაფიებში, თუ სხვათა თხზულებების სქოლიოებში მოგვცა მრავალი ისტორიულ-ლიტერატურული მასალა, მართალია, ახლა უკვე მოძველებული და უკრიტიკოდ მიუღებელი, მაგრამ თავის დროისათვის მნიშვნელოვანი და სასარგებლო.

უფრო ნაყოფიერი მუშაობა დაიწყო მას შემდეგ, რაც ჩვენში საფუძველი ჩაეყარა ლიტერატურულ ძეგლთა კონცენტრაციას სხვადასხვა სამუზეუმო კოლექციის სახით. ამ მხრივ საყურადღებოა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმი, «საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი», «საეკლესიო მუზეუმი», პეტროგრადის საჯარო წიგნთსაცავისა და სააზიო მუზეუმის ქართული კოლექციები, რომელთა მომეტებული და მნიშვნელოვანი ნაწილი უკვე თბილისშია გადმოტანილი, და სხვ. ამ მუზეუმებში თავმოყრილია ჩვენი წარსული ლიტერატურული შემოქმედების მთელი საღარო, რაც კი დროთა ვითარებას გადარჩენია და მკვლევართა და გამომცემელთათვის ხელმისაწვდომია. ამით აიხსნება, რომ სამოცდაათიან-ოთხმოციანი წლებიდან ინტენსიური მუშაობა იწყება ამ ძეგლების შესწავლა-გამოქვეყნებისათვის. ამ მხრივ საყურადღებო შრომა გაუწევიათ და შესამჩნევი ღვაწლი დაუღვიათ: პროფესორებს დ. ჩუბინაშვილს, ა. ცაგარელს, ა. ხახანაშვილს, ნ. ჯანაშვილსა და ე. თაყაიშვილს (უკანასკნელმა მეცნიერულად აღწერა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისა-საერო ლიტერატურის ძეგლთა მნიშვნელოვანი ნაწილი), თ. ჟორდანიას, დ. კარიჭაშვილს, ზ. კვიციანიძეს, ს. გორგაძეს, აკად. ნ. მარმა

¹ თუმცა საკითხი პოემის მოცულობის შესახებ უფრო ადრე არჩილმა წამოაყენა, როდესაც თეიმურაზის პირით უთხრა რუსთაველა: «ერთი ამბავი აიწყებ, ბოლოც სხვათ შეგითავსა»-ო.

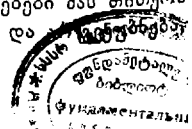
² De la littérature romanesque géorgienne, «Mélanges Asiatique», t. VIII.

გამოაქვეყნა რიგი მნიშვნელოვანი ნაშრომი: 1) მონოგრაფია ქართული საერო მწერლობის დაწყებისა და აყვავების შესახებ, 2) კრიტიკული ისტორიული-ლიტერატურული შენიშვნები ცალკეული ძეგლების (ამირანდარეჯანიანი, «ვისრამიანი», «ვეფხისტყაოსანი», «შაჰნამე», «რუსუდანიანი») შესახებ და 3) კლასიკური ხანის მეხოტბეების აკადემიური გამოცემა. მნიშვნელოვანია მარის ღვაწლი კლასიკური პერიოდისა და იმდროინდელი მწერლობის ხასიათისა და მიმართულების შესწავლისა და შეგნების საქმეში, თუმცა მის საერთო ისტორიულ-ლიტერატურულ კონცეფციას ვერ გავიზიარებთ.

გივანტური ნაბიჯით მიდის წინ ჩვენი ძველი საერო მწერლობის შესწავლის საქმე საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. საბჭოთა ხელისუფლება, როგორც მკვეთრად წამოაყენა ლოზუნგი კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობის კრიტიკულად შესწავლისა და ათვისების შესახებ, ყოველნაირ პირობას ქმნის ამ ლოზუნგის რეალიზაციისათვის. ძველი საერო მწერლობის შესწავლისა და დამუშავების ასპარეზზე ახლა მუშაობენ: იუსტ. აბულაძე, ს. კაკაბაძე, პ. ინგოროყვა, მგოსნები— გრიშაშვილი და გ. ლეონიძე, განსაკუთრებით კი სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრისა და საქართველოში მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურული ინსტიტუტის წევრები. ასე, მაგალითად, პროფ. ა. ბარამიძემ სხევებთან ერთად თუ საკუთრად გამოსცა თეიმურაზ I, არჩილი, ვახტანგ VI, დავით გურამიშვილი, ბესიკი, ჭილილა და დამანა და სხვ. მასვე ეკუთვნის რიგი მეცნიერული «ნარკვევები» ამ ლიტერატურის ისტორიიდან ორტომად. კათედრის წევრების მონაწილეობით გამოიცა «ვისრამიანი», «შაჰნამეს» მეორე ტომი, «კალმასობა» და «ვეფხისტყაოსნის» საიუბილეო რედაქცია როგორც 1937, ისე 1951 წლისა. ნაყოფიერად მუშაობდა უდროოდ გარდაცვლილი გ. ჯაკობია.

ასეთია მუშაობა ჩვენი საერო მწერლობის ისტორიაში. ამ მწერლობის მთლიანი, სისტემატური ისტორია ჯერ არ არსებობს, თუმცა ცდა კი ყოფილა ამგვარი შრომისა. ამ შემთხვევაში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავსახელოთ განსვენებული ზ. ჭიჭინაძე, რომელსაც გამოუცია ჩვენი ძველი ლიტერატურის არა ერთი და ორი ძეგლი და უცდია კიდევაც მისი სისტემატურად მიმოხილვა. აღსანიშნავია მისი შემდეგი ნაშრომები: 1) ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში, 2) ქართული მწერლობა მეცამეტე საუკუნიდან მეთექვსმეტემდე, 3) ქართული მწერლობა მეჩვიდმეტე საუკუნეში. სამწუხაროდ, ზ. ჭიჭინაძე ცნობილ მწერალთა და თხზულებათა შესახებ გადმოგვცემს ხშირად შეუპოვებელ ცნობებს. გარდა ამისა, გვაძლევს ნუსხას ისეთი მწერლებისა და თხზულებებისას, რომელთა შესახებ დღეს არაფერი ვიცით, და არ აღნიშნავს, საიდან ამოიღო მან ასეთი ცნობები. ასეთია, მაგალითად, «გოსტამიანი», «ქამალიანი», «ამირმუსარიანი», «მარგალიტიანი», «თანგირიანი», «ჯაბამეზირიანი», «უსუფუსიმიანი», «სავენე გმირთა», «ჯამი-აბასი» და სხვ. პირდაპირ გული ვიკედება, როდესაც გვსმის, რომ ეს თხზულებები მას თითქოს წაუკითხავს, ყოველ შემთხვევაში, უნახავს, ხელში ჰქონია, და

სად ნახა ისინი, რა შინაარსისა იყო და რა იქნა?

ბ. ჭიჭინაძის ცდა რამდენადმე საფუძვლად დაედო განსვენებული ა. ხახანაშვილის სამტომიან შრომას, რომელსაც ეწოდება «Очерки по истории грузинского словесности» და რომელშიც მიმოხილულია ძველი მწერლობა. ქართულად გადმოკეთებული ეს სახელმძღვანელო გამოყენებული იყო ერთ დროს ჩვენ სკოლებში, ვინაიდან სხვა არ მოგვეპოვებოდა. ა. ხახანაშვილი ჩვენი ძველი მწერლობის ისტორიას აშენებს უმთავრესად დაბეჭდილ ძეგლებზე, და ვანაიდან დაბეჭდილი და გამოცემული მის დროს ცოტა იყო, მისი ისტორია სრული და მასალის ამომწურავი არაა. როგორც უნდა იყოს, ეს იყო ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემაში მოყვანის პირველი სერიოზული ცდა, ცდა, რომელსაც თავისი დროისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა არა მარტო ქართველთათვის, არამედ იმათთვისაც, ვინც ქართული არ იცოდა.

VI

ძველი ქართული საერო ლიტერატურის ისტორია სამ პერიოდად განიყოფება.

პირველი პერიოდი, რომელიც «პატრონუმური» ფეოდალიზმისა და ფეოდალური მონარქიის ხანას ემთხვევა, არის ქართული კულტურისა და ლიტერატურის კლასიკური ხანა. ეს პერიოდი იწყება მეთათე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან, როდესაც საფუძველი ეყრება საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებასა და პატრონუმურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბებას. როდესაც ამ პერიოდის მწერლობას «კლასიკურს» ვუწოდებთ, მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რა თქმა უნდა, მთელი ჩვენი მწერლობა, როგორც საერო, ისე საეკლესიოც. თუმცა, თუ ზოგადი ხასიათი გვექნება მხედველობაში, ასეთი სახელი ამ პერიოდის საერო ლიტერატურაზედაც ზედგამოჭრილია: ამ პერიოდმა მოგვცა ჩვენ საერო მწერლობაშიაც საუკეთესო, შეუდარებელი თხზულებები, რომელნიც სამაგალითოდ, მისაბაძად შეიქნენ შემდეგი დროისა და პერიოდისათვის, მაგალითად «ვეფხისტყაოსანი». არ შეიძლება ამ პერიოდის დასასრული დავდოთ არც XII საუკუნის ბოლოს, არც XIII საუკუნის მეორე ათეულის გასულს, მონღოლების პირველი შემოსევის წელს, როგორც ეს მიღებულია ჩვენში. მართალია, ჩვენი ისტორიის კლასიკურ პერიოდს მონღოლებმა მოუღეს ბოლო, მაგრამ არა მაშინვე, პირველი შემოსევისას, არამედ გაცილებით გვიან, არაუადრეს სამოციანი წლების დამდეგისა. ცნობილია, რომ კულტურის ფორმები შლას იწყებს ადრე თუ გვიან მას შემდეგ, რაც პოლიტიკური და ეკონომიური რღვევა დაიწყო. ასე იყო საქართველოშიც: მონღოლების შემოსევის შემდეგ, სამოციანი წლების დაწყებამდე, როდესაც მონღოლთა ეკონომიურმა პოლიტიკამ გარდაუვალი ინტერვალი დაამყარა ძველსა და ახალს შორის, კიდევ გრძელდება კულტურულ-ლიტერატურული შემოქმედება.

ჩვენი საერო მწერლობის კლასიკური პერიოდი თავის მხრივ ორ ხანად შეიძლება გაყოფილ იქნას. პირველ ხანაში, მეთათე საუკუნის ოთხმოციანი

წლებიდან მეტორმეტის ნახევარმდე, საერო მწერლობას ჯერ თამამად და შთლიანად ვერ გაუშლია ფრთები ვერც შინაარსისა და ვერც ფორმის მხრივ; ამ პერიოდის მეორე ნახევარი, რომელიც ერთ საუკუნეს გრძელდება, მეტორმეტის ნახევრიდან მეცამეტის სამოციან წლებამდე, ნამდვილი კლასიკური ხანაა. ამ დროს მძლავრად გაუშლია ფრთა ქართველთა შემოქმედების ნიქსა და ფანტაზიას, და მას იმდენი ძალა შემოუკრებია, რომ მოუცია ორიგინალური შემოქმედების ისეთი მარგალიტები, როგორცაა «ვეფხისტყაოსანი», «თამარიანი», ე. წ. «აბდულმესიანი» და დღეს დაკარგული «დილარიანი». თხზულებები იწერება როგორც პროზით, ისე საუცხოო, ნარნარი ლექსით.

ძველი ქართული საერო ლიტერატურის ისტორიის მეორე პერიოდი, რომელიც მეცამეტე საუკუნის სამოციანი წლებიდან მეთხუთმეტე საუკუნის დამლევამდე გრძელდება, ემთხვევა ფეოდალური მონარქიის თანდათანობითს რღვევასა და დაშლას. ამ ხანას ჩვენ გამოვყოფთ ცალკე პერიოდად არა იმტომ, რომ მას მოეცეს ჩვენი მწერლობისათვის რაიმე ახალი მიმართულება და ახალი იდეები, გაემდიდრებინოს იგი ახალი და მნიშვნელოვანი ორიგინალური თუ ნათარგმნი ნაწარმოებით, ანდა შეექმნას ახალი კულტურული ლიტერატურული ცენტრები, არამედ სულ საწინააღმდეგო მოვლენათა მიზეზით: ეს არის მწერლობის დაკნინებისა და დაცემის პერიოდი. თუ ამ მწერლობის წინა პერიოდი იყო კლასიკური ხანა მისი ზრდა-განვითარებისა, ეს პერიოდი შეიქნა «კლასიკური» ხანა მისი დაქვეითებისა. ამ მოვლენის მიზეზად უნდა ჩაითვალოს პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური ცხოვრების უსაზღვრო დაცემა-დაკნინება, შეიძლება ითქვას, განადგურება. ეს უკანასკნელი კი გამოწვეული იყო მონღოლების შემოსევითა და გაბატონებით. როდესაც მონღოლთა დამპყრობლობითი ტალღა საქართველოს საზღვრებს მოაწყდა, ფეოდალური მონარქიის კედლები მძლავრად შეინძრა, ხოლო, როდესაც ეს ახალი ძალა აქ საბოლოოდ დამკვიდრდა და თავისი ეკონომიური პოლიტიკა გააბატონა, ამ მონარქიისაგან ცოტა რამ დარჩა. მონღოლების ბატონობამ მოშალა სახელმწიფოებრივი აპარატი, რომელიც მერე აღარ გამთელებულა. მოისპო აბსოლუტური მონარქიული ხელისუფლება და ქვეყანაში კვლავ გაბატონდა ფეოდალური პარტიკულარიზმი. განადგურდა ვაჭრობა, დაცარიელდა ქალაქები და სოფლები, მოდუნდა საქალაქო ცხოვრება, გაბატონდა კარჩავეტილი ნატურალური მეურნეობა, მისი სიმძიმე კისერზე დააწვა განსაკუთრებით გლეხებს. შეიმუხრა განათლებასა და მწერლობის ცენტრები. ახლა ყველა იმისათვის ზრუნავს, რომ როგორმე ფიზიკური არსებობა შეინარჩუნოს. ამ პირობებში კი, თავისთავად ცხადია, შეუძლებელი გახდებოდა ლიტერატურული მუშაობა და შემოქმედება, კერძოდ საერო ლიტერატურის დარგში. შეირყა თუ არა პატრონეჟური ურთიერთობის პრინციპი ყოფილ მონარქიაში, ჩაქრა თუ არა ბრწყინვალემა აბსოლუტური მონარქის სასახლისა, როგელშიაც უმთავრესად შეფარებული იყო საერო ლიტერატურა, შესუსტდა და დაეცა ეს უკანასკნელიც. ამის მეოხებით ჩვენი ლიტერატურული ჰორიზონტი საშინელმა წყევლიადა მოიცვა და წინა დროის ლიტერატურული მემ-

კვიდრობაც კი განიავდა და დაიშრიტა, დაიკარგა და წაირყვნა მრავალი ლიტერატურული ძეგლი.

მესამე პერიოდი ჩვენი საერო მწერლობის ისტორიისა დაახლოებით სამ საუკუნე ნახევარს გრძელდება. ეს არის კულტურისა და, კერძოდ, მწერლობის გამოცოცხლება-გამოღვიძების ხანა. ამ პერიოდში იმდენად მოიმაგრა წელი ჩვენმა მწერლობამ, რომ, შესაძლებელია, დაცემა-დაკნინების პერიოდთან შედარებით, აღორძინების ხანა ეუწოდოთ მას. ჯერ ამ პერიოდის თარგლების შესახებ.

ჩვენი მწერლობის აღორძინების ხანა მეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგიდან უნდა დაიწყოს. რაც უნუგეშო და უილაჯო უნდა ყოფილიყო ქართველების პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური ცხოვრება ამ ხანაში (ამის შესახებ თავის ადგილას გვექნება ლაპარაკი), მონღოლთა ბატონობის, განსაკუთრებით თემურლენგის რბევა-აწიოკების ხანასთან შედარებით, მეთხუთმეტე საუკუნის გასულიდან დაწყებული, იგი მაინც გაუმჯობესების ნიშნებს იძლევა, ეს კი იმის გარანტია იყო, რომ, ამასთან დაკავშირებით, კულტურული ლიტერატურული ცხოვრებაც ამ ხანიდან გაუმჯობესებას შესძლებდა. ამასთან დაერთო კიდევ შემდეგი გარემოება. მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება და ძლიერდება ქართველების მისვლა-მოსვლა და კავშირი დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან. ამ კავშირის მიზანი იყო ომი ოსმალეების წინააღმდეგ კონსტანტინოპოლისა და მცირე აზიის განთავისუფლების მიზნით. ეს ის დრო იყო, როდესაც ევროპაში იწყებოდა ჰუმანიზმი და რენესანსი, ხელოვნებისა და მეცნიერების აღორძინება. ქართველები ამ მისვლა-მოსვლისას ძალაუბრებურად ვცნობოდნენ ევროპული ჰუმანიზმის მიღწევებს, ახალ აზრებსა და ცხოვრების მიმართულებას.

აი, რატომ ვიწყებთ ჩვენ აღორძინების პერიოდს მეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგიდან. ახლა ორიოდ სიტყვა მისი დასასრულის შესახებ.

ჩვეულებრივ, ამ პერიოდს ათაგებენ XVIII საუკუნით, რადგანაც XIX საუკუნის დამდეგიდან იწყება ახალი, როგორც იტყვიან, რუსულ-ევროპული ხანა ჩვენ ცხოვრებაში და, ამასთან დაკავშირებით, ლიტერატურაშიც. მაგრამ ძველი ქართული ლიტერატურის ტრადიციები უცბად არ შეწყვეტილა. მათი გამოძახილი XIX საუკუნის პირველ მეოთხედშიაც გვესმის. ამ დროს ლიტერატურაში ძველ ნაკად მეტი წარმომადგენელი ჰყავს, ის უფრო მსხვილი, ძლიერი და მრავალფეროვანია, ვიდრე ახალი¹. ეს არ უნდა გვავიწყებოდეს არც ძველი, არც ახალი ლიტერატურის ისტორიაში.

ვინაიდან დაცემა-დაკნინების პერიოდში მოსახილველი და საძიებელი არაფერია, წინამდებარე ჩვენი შრომა ორი ნაწილისაგან შედგება: პირველში მიმოხილულია კლასიკური პერიოდის ლიტერატურა, მეორეში კი—აღორძინების ხანისა.

¹ კ. მ. კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, გვ. 51—55.

პირველი ნაწილი

ქლასიკური პერიოდის ლიტერატურა

კლასიკური პერიოდის ზოგადი დახასიათება

იმისათვის, რომ გავიგოთ, როგორ და რამ წარმოშვა ქართული კულტურულ-ლიტერატურული კლასიციზმი და ჰუმანიზმი, რომელმაც რამდენიმე საუკუნით დაასწრო დსავლეთ-ევროპის რენესანსს, აუცილებელია, რეტროსპექტულად მაინც, შევხედოთ X — XIII საუკუნეთა ქართული საზოგადოების პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების პირობებსა და თავისებურებას¹.

1

IX საუკუნის დამლევს საქართველოს ტერიტორიაზე ყალიბდება ოთხი ნახევრად დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული, როგორცაა: «ქართველთა სამეფო» ტაო-კლარჯეთში, არაბთა თბილისის საამირო, კახეთის საქორციკოზო და აფხაზეთის სამეფო, რომელიც უკვე X საუკუნიდან ზოგადი ქართული კულტურულ-პოლიტიკური მშენებლობის მონაწილეა. ამ პოლიტიკური ერთეულების ჩასახვის მიზნად უნდა ვიგულისხმოთ, მოსახლეობის ზრდითა და სამეურნეო ცხოვრების განვითარებით გამოწვეული, იმ ძალის შესუსტება, რომელსაც არაბთა ბატონობა ეწოდებოდა და რომლის მძიმე უღელქვეშ იმყოფებოდნენ ქართველი ტომები. არაბთა ხალიფატის დაშლა-რღვევამ, რომელიც მერვე საუკუნის ნახევრიდან იწყება, IX საუკუნის ბოლოს უმაღლეს წერტილს მიაღწია. ცენტრიდან გამოყოფა, სხვებთან ერთად, უნდოდა თბილისის საამიროსაც, რომელიც X საუკუნეში უკვე ნახევრად დამოუკიდებელ ერთეულად გვევლინება. ხალიფატის დასუსტებითა და დაშლით არ შეიძლებოდა არ ესარგებლათ ქართველებს და არ აღედგინათ თავისი დიდი ხნით დაკარგული დამოუკიდებლობა.

X საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან იწყება ამ ერთეულების გაერთიანების პროცესი და ეთნიკური სახელწოდების «ქართლი»-ს გარდაქმნა კულტურულ-პოლიტიკურ ტერმინად «საქართველო». ეს პროცესი სრულდება XII საუკუნის პირველი მეოთხედის გასულს, დავით აღმაშენებლის დროს, რომლის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას ხელს უწყობდა არა მარტო ეკონომიური

¹ ამის შესახებ იხ. კ. ქეკელიძე, საქართველოს პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ვითარება რუსთაველის ეპოქაში, კრებ. «შოთა რუსთაველი სკოლაში», 1937 წ., გვ. 1—27.

წარმატება ჩვენი ქვეყნისა მის დროს, არამედ მის მიერ შექმნილი მუდმივი რეგულარული ჯარიც და მისი მეფობის დროს დაწყებული ჯვაროსნული ომები, რომელთაც მაჰმადიანთა, განსაკუთრებით კი სელჯუკების, ყურადღება ააცილა საქართველოს და მიმართა პალესტინასა და ევროპისაკენ. საქართველოს ფეოდალურ ძალთა დამოკიდებულება ამ პროცესისადმი სხვადასხვანაირი იყო. წვრილი მემამულე აზნაურობა და მასთან შედარებით ახლომდგომი გლეხობა, რომელნიც ოცნებობდნენ ცენტრალიზებული ხელისუფლების საშუალებით რამდენადმე მიანიც შეემსუბუქებინათ მსხვილი დიდგვარიანი ფეოდალებისაგან დამოკიდებულების უღელი, ყოველნაირად ცდილობდნენ ხელი შეეწყათ ცენტრალიზებული ხელისუფლების განმტკიცებისათვის. ამ საქმეს ხელს უწყობდნენ აგრეთვე ეკლესია, ცენტრალიზებული ხელისუფლების პრინციპული მომხრე, და სავაჭრო კაპიტალის წარმომადგენელი, რომელნიც ვერ შერიგებოდნენ პოლიტიკურ-ოლქობრივი საზღვრებისა და საბაჟო ზღუდეების არსებობას. ცენტრალიზებული ხელისუფლებით მსხვილი ფეოდალებიც იყვნენ და ინტერესებული იმ პირობით, თუ მათი პრივილეგიების ხელშეუხლებლობა შედარებით დაკული იქნებოდა. ეს ხელისუფლება მათ მიაჩნდათ იმ ორგანოდ, რომლის ირგვლივ გაერთიანდებოდნენ ისინი გარეშე მტერთან საბრძოლველად. მაგრამ, ვინაიდან იშვიათი იყო მათ შორის ისეთი ფეოდალი, რომელსაც არ ჰქონდა თავისი გავლენისა და მნიშვნელობის შესუსტების შიში, ისინი აწარმოებდნენ განუწყვეტელ ბრძოლას მათთვის არასასურველ ხელისუფალთა წინააღმდეგ და ამით ხელს უშლიდნენ ცენტრალიზაციის პროცესს. მსხვილი ფეოდალები ვერ შერიგებოდნენ აბსოლუტიზმის პრინციპს, რომელიც უფრო და უფრო იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. მის წინააღმდეგ ბრძოლაში ისინი არ ერიდებოდნენ არავითარ საშუალებას, მაგ., თამარის მეფობის დროს იქამდე მივიდნენ, რომ თავისებური პარლამენტარიზმის შემოღებაც კი მოითხოვეს.

აბსოლუტური ხელისუფლების წარმომადგენელი ფეოდალური არისტოკრატის ასეთ მუხანათობას უპასუხებდნენ სხვადასხვა სახის მკაცრი სასჯელით, როგორიცაა: მამულებისა და თანამდებობათა ჩამორთმევა, გადასახლება, დაპატიმრება, დასახიჩრება და სამშობლოდან განდევნა; მაგრამ ხშირად მათზე საწინააღმდეგო მორალურ-ჰუმანური ზემოქმედების საშუალებებითაც მოქმედობდნენ. ამ საშუალებათა შორის ყველაზე უფრო გავრცელებული იყო უკმაყოფილო პირთა «შეწყალება», ესე იგი მამულების ან სხვადასხვაგვარი სახელმწიფო თანამდებობის ბოძება. უკანასკნელი საშუალება ისახავდა იმ მიზნის განხორციელებას, რომელიც, სხვათა შორის, ასე მკვეთრად და ლამაზად გამოთქმულია «ვეფხისტყაოსნის» ავტორის მიერ: «უხვი ახსნილსა დაბამს, იგი თვით ების, ვინ ებისა».

შინაურ მტერთა და გარეშე დაბრკოლებათა წინააღმდეგ დაუსვენებელ ბრძოლაში საქართველოს ტერიტორიაზე შეიქმნა ძლიერი ფეოდალური მონარქია, რომელმაც დიდებისა და ძლიერების ზენიტს თამარ მეფის დროს მიაღწია. ეს მონარქია, რომელსაც წინა აზიის საერთაშორისო პოლიტიკის რთულ საკითხებში ძალაუვნებურად ანგარიშს უწევდნენ, აერთიანებდა არა

მართო წმინდა ქართულ ფეოდალურ ერთეულებს, რომლებიც მის მთავარ დასაყრდენს შეადგენდა, არამედ ზოგიერთ არაქართულ, მაჰმადიანურ და ქრისტიანულ, სამფლობელოებსაც. ასეთია, მაგ., შირვანის სამთავრო და სომეხ ბაგრატიდთა ანისის სამეფო, აგრეთვე მთელი რიგი კავკასიის მთიულებისა. გარდა ამისა, თამარის გავლენის სფეროში ცდილობდნენ მოექციათ არანის სათაბაგო და თამარის მეოხებით შექმნილი ტრაპიზონის იმპერია. ამრიგად, XII საუკუნის დასასრულსა და მეცამეტის დამდეგს ქართული ფეოდალური მონარქია ტერიტორიულად შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე და ჩრდილო-კავკასიიდან სპარსეთის აზერბაიჯანსა და არზრუმს აღწევდა. ამ დროისათვის საქართველოს მოქალაქეთა რიცხვი 8 მილიონს აღწევდა. აღნიშნული მონარქიის სადარაჯოზე იდგა: ყივჩაყებისაგან შემდგარი მუღღივი, რეგულარული არმია, რომელიც დავით აღმაშენებლის მიერ იყო შექმნილი, და, როგორც ჩანს, თამარის დროსაც განაგრძობდა არსებობას (თამარის მეფობის ხანაში იხსენიება «ძველი და ახალი ყიფჩაღები»); შემდეგ, რაინდთა რთული კორპორაცია: რომლის დროშაზე სამშობლოსათვის «სამსახური» აღინიშნებოდა, და, ბოლოს, ფეოდალთა მიერ თავის სამფლობელოთაგან გამოყვანილი მრავალრიცხოვანი სახალხო ლაშქარი. მახვილი მებრძოლი ფეოდალებისა, რომელნიც მიმართავდნენ ხოლმე ხელისუფალთ შემდეგი სიტყვები: «არა არს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა», ხშირად ირანის შორეულ პროვინციებშიც კი, თითქმის ხვარასნამდე, შეიჭრებოდა. ძლევამოსილი ომების საშუალებით ქართველები აზიაში იხვეჭდნენ პატივსა და დიდებას. უცხოელ ისტორიკოსთა სიტყვების მიხედვით, საქართველოსა და სულტანის სამფლობელოთა შორის დამყარდა ისეთი ურთიერთობა, რომ ქართველები იერუსალიმში არ იხდიდნენ არავითარ საპილიგრაჟო ხარკს.

ფეოდალური მონარქიის შექმნა გავებული უნდა იყოს უფრო როგორც გარეგანი გაერთიანება მანამდე ერთმანეთისაგან გათიშული ფეოდალურ ერთეულების ანუ სამეფოებისა, რომელთაც გაერთიანების შემდეგაც შეინარჩუნეს თავისი ყოფაცხოვრების თავისებურებანი. ყოველ შემთხვევაში, ისტორიკოსები გვეუბნებიან, რომ გაერთიანებული საქართველოს ხელისუფალნი თავისი სამფლობელოს ყოველ კუთხეში, სამართლისა თუ სხვა საკითხების გადაწყვეტის დროს, მთლიანად იცავდნენ «ადგილობრივ ჩვეულებებს». ასეთი ერთეული მაშინ სულ შვიდი მოიპოვებოდა. ამიტომ ისტორიკოსები ხშირად იხსენიებენ «შვიდ სამეფოს» და იხსენიებენ ისე დაბეჯითებით, რომ ზოგიერთი ჩვენი მკვლევარი ფიქრობს, რომ «ფეფხისტყაოსნის» იმ ნაწილში, სადაც ლაპარაკია «შვიდი სამეფოსაგან» შემდგარი ინდოეთის შესახებ, ნაგულისხმეია «შვიდსამეფოვანი» საქართველო.

გაერთიანებული სამეფოს სათავეში იდგა მეფე, მეფეთა მეფე, რომლის განკარგულებაშიც იყო შესაფერის ვეზირთა უშუალო ხელმძღვანელობის ქვეშ მყოფი სახელმწიფო მმართველობის მოქნილი და ელასტიკური აპარატი. შეუზღუდველი მონარქის პერსონა თავისი ბრწყინვალე სამეფო კარით იმდენად დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა ქვეშევრდომებზე, მათ შორის თვით ურჩ და მოუსვენარ ფეოდალებზედაც კი, რომ მონარქს, ისტორიკოსთა ცნობით,

«ღვთისა სწორსა» უწოდებდნენ. ეპოქის შეხედულებით, მეფის ხელისუფლება იყო ღვთაებრივი წარმოშობისა (ანებითა ღმრთისაჲთა), რის გამოც იგი სი-
 ცოცხლეშივე აპოთეოზის შარავანდდით იყო მოსილი. მეფის გარდაცვალებ-
 ბისა და დასაფლავების შემთხვევაში მიმართავდნენ სხვადასხვა სამკლოვიარო
 ცერემონიალს, როგორც არის, მაგ., «შეძაძეა. დათალხვა, თმისა და წვერის
 მოპარსვა, მთელი წლის განმავლობაში ბნელში ყოფნა და სხვ. (ასე მოიქცა,
 «ვეფხისტყაოსნის» მიხედვით, ტარიელიც თავისი შაჰის სიკვდილის შემდეგ).
 ახალი მეფის ტახტზე ასვლა წარმოებდა გარკვეული რიტუალით, რომლის
 დროსაც უხვად გაიკემოდა ძვირფასი საწერები როგორც მეფის, ისე ქვე-
 შვერდომთა მხრივ (ამ საზღიშო ცერემონიალების აღწერა მოცემულია «ვეფხის-
 ტყაოსანში» თინათინის განმეფების ეპიზოდის სახით).

მონარქის ხელისუფლება, სასტიკად დაცული ლეგიტიმიზმის პრინციპის
 თანახმად, მემკვიდრეობითად ითვლებოდა ბაგრატიონთა დინასტიაში, რო-
 მელნიც თავის წარმოშობას უკავშირებდნენ ებრაელთა მეფის, «ღვთის მამის»,
 დავითის სახელს. ძალიან ხშირი იყო ისეთი შემთხვევა, როდესაც მეფე სი-
 ცოცხლეშივე გადასცემდა სამეფო ტახტს თავის მემკვიდრეს, რაც აღწერილია
 როგორც ისტორიკოსების მიერ, ისე «ვეფხისტყაოსანში» (არაბეთის მეფე
 როსტევანი). აქვე აღსანიშნავია, რომ მეფის ხელისუფლება გადაეცემოდა
 არა მარტო მამრობითი, არამედ, თუ მეფეს ძე არ გააჩნდა, მღვდრობითი
 სქესის შთამომავალთაც. გავიხსენოთ თამარ მეფე ისტორიიდან და თინათინი
 «ვეფხისტყაოსნიდან».

2

აღწერილ ეპოქაში ქვეყნის სოციალურ დიფერენციაციის ფესვები ღრმად
 ჰქონდა გადგმული. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წამყვანი როლი ეკუთვნოდა
 ფეოდალთა კლასს, რომელიც იძლევა ორ განშტოებას—საეოოსა და სასუ-
 ლიეროს. საერო ფეოდალები განიყოფებოდნენ შემდეგ კატეგორიებად:
 1) მსხვილი და წვრილი მემამულენი, 2) დიდგვარიანი (წარმოშობით) აზნა-
 ურნი, 3) დიდებულნი, მსხვილი მემამულენი, რომელთაც ეკავათ რაიმე სა-
 ხელმწიფო თანამდებობა (მაგ., ერისთავის, მხედართმთავრის, მელიქის და
 სხვ.), 4) ციხე-სიმაგრეებისა და ქალაქების მთლობელი ფეოდალები და, პირი-
 ქით, რომელთაც ასეთები არ ჰქონდათ. ფეოდალური არისტოკრატის აღ-
 ნიშნულ კატეგორიათა შორის იყო განუწყვეტელი ბრძოლა და კინკლაობა
 წოდებრივ პრივილეგიათა და უპირატესობათა მოსაპოვებლად. ეს ბრძოლა
 მნიშვნელოვნად აფერხებდა მთლიანი სახელმწიფოებრივი მექანიზმის მუშა-
 ბას.

ეკლესია, რომელიც ერთ-ერთ უმსხვილეს ფეოდალურ ერთეულს წარმო-
 ადგენდა, «პატრიარქის» ინსტიტუტის დაწესებით, საერო ცენტრალიზაციის
 მსგავსად, შეუდგა თავის ფარგლებში სასულიერო ცენტრალიზაციის პრინცი-
 პის გატარებას. იგი აღწევს დიდებისა და ძლიერების ზენიტს იმდენად, რომ
 მისი რიგებიდან ინიშნებიან ვაზირთუხუცესნი, რომელთა დაუკითხავად არ

შეიძლებოდა გადაწყვეტილიყო რომელიმე, ცოტად თუ ბევრად, მნიშვნელოვანი საქმე. ამასთან ერთად, ეკლესიას ენიჭება კურთხევის დროს მეფისათვის თავზე სამეფო გვირგვინის დადგმისა და «ცხების» პრივილეგია. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ძლევამოსილი მონარქიის შექმნასთან დაკავშირებით, ეკლესია, რომელიც სახელმწიფოებრივი მექანიზმის ერთ-ერთ ორგანოდ გადაიქცა, მაინც ჰქარგავს იმ განსაკუთრებულ გავლენასა და მნიშვნელობას, რომელიც მას ჰქონდა X საუკუნემდე, რადგან მონარქის ხელისუფლება, უმთავრესად, საერო-სამხედრო ფეოდალობას ეყრდნობოდა და პირველ რიგში აწინაურებდა მათ წარმომადგენელთ. ეკლესია ყოველნაირად უწყობდა ხელს აბსოლუტური მონარქიის გაძლიერებას, მაგრამ თავისი იმუნიტეტის დასაცავად მას ხშირად ჰქონდა ხელისუფლებასთან კონფლიქტი.

ამავე ეპოქის მეორე საზოგადოებრივ კლასს წარმოადგენს გლეხობა, რომელიც იყოფოდა მესაკუთრედ და დამოკიდებულებაში მყოფად. დამოკიდებულებაში მყოფი გლეხები იყოფოდნენ შემდეგ კატეგორიებად: 1) «შეწყალბულნი», რომელთაც ფეოდალები ასახლებდნენ, მათი თხოვნის თანახმად, თავის საკუთარ მიწაზე, 2) ფულით ნასყიდნი, 3) ვალის გადაუხდელობის შედეგად დაპონებულნი, 4) მონასტრებისა და ეკლესიებისათვის შეწირულნი. აღნიშნულ კატეგორიათა გლეხების მდგომარეობა არ იყო ერთნაირი, თუმცა ყველანი წარმოადგენდნენ საერო და სასულიერო ფეოდალური არისტოკრატის ექსპლოატაციის ობიექტს. ხანდახან გლეხები «მონებად» იწოდებოდნენ, მაგრამ ეს მხოლოდ წარსულის გადანაშთია, — ნამდვილ მონებად შეიძლებოდა გამხდარიყვნენ, უმთავრესად, ომში ტყვედჩაგარდნილი უცხოელები. როგორც ჩანს, განუწყვეტელი სამხედრო ოპერაციების გამო, ასეთი ტყვე-მონების რიცხვი არ უნდა ყოფილიყო მცირე. ამით თავიდან იყო აცილებული ნუშახელის ნაკლებობა. ეს გარემოება სრულიად ზედმეტად ხდიდა გლეხების მიწაზე მიმდგრებას, რის გამოც აღნიშნულ ეპოქას ეწოდება არა «ბატონყმობის», არამედ «ბატონყმობის» ეპოქა.

სხვადასხვა სოციალური კატეგორიის განხილვისას ვაჭრებზედაც მოგვიხდება შეჩერება. ვაჭრობის ინტენსიურობა განვითარებამ, რომლის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, გამოიწვია მოვაჭრეთა რიცხვის ზრდა. აღნიშნულ ეპოქაში კარგად არის შეგნებული როგორც ფულის ღირებულება, ისე ვაჭრობის მნიშვნელობა. ამით აიხსნება ის ყურადღება; რომლითაც სარგებლობდნენ ვაჭრები საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში და რომლის საფუძველზედაც მოხდა მათი დაყოფა «დიდ» და, იგულისხმება, «მცირე» ვაჭრებად. დიდი ვაჭარი ზანქან ზორობაბელი, ისტორიკოსის სიტყვების თანახმად, გაგზავნილი იყო ჩრდილო კავკასიაში, საიდანაც მან ჩამოიყვანა თბილისში, თამარის საქმროდ არჩეული, რუსი ბატონიშვილი გიორგი. მაგრამ, მათი მნიშვნელობისა და მრავალრიცხოვნობის მიუხედავად, ეს ხალხი ჯერ კიდევ არ იყო ორგანიზებული როგორც კლასი.

ხელოსნობის განვითარებამ ქალაქებსა და დაბებში წარმოშვა კვალიფიციური ხელოსნების მრავალრიცხოვანი კადრი, რომელიც აკმაყოფილებდა ქალაქისა და სოფლის, სასულიერო და საერო ფეოდალური არისტოკრატის

განვითარებულ გემოვნებასა და მათ გაზრდილსა და გართულებულ საყოფაცხოვრებო მოთხოვნილებებს.

პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების განვითარებისა და გართულების მეოხებით აღნიშნული პერიოდის ქართული ფეოდალიზმი შედის ახალ ფაზაში, რომელსაც «პატრონყმობის» ფაზა ეწოდება. პატრონყმობა წარმოადგენს წინა ეპოქისათვის დამახასიათებელ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შემდგომ განვითარებას. ეს არის ფეოდალიზმის ის საფეხური, რომელიც ცნობილია პრეკარულ-ბენეფიციური («ქარისტიკარული» საეკლესიო სფეროში), ანუ ქართულად «შეწყალებითი» სისტემის სახელწოდებით. ქონებრივად და საზოგადოებრივად სხვაზე მაღლა მდგომი პირი «უწყალობებდა» მეორეს, ნისი თხოვნის თანახმად, ანდა მის განსაკუთრებულ დამსახურებათა აღსანიშნავად, ადგილ-მანიულს და სხვ. პირველი მათგანი, მწყალობელი, იყო პატრონი, სუზერენი, მეორე კი — შეწყალებული, ვასალი, ყმა. ბენეფიციუმის ყველაზე უფრო ჩვეულებრივი სახე შემდეგში მდგომარეობდა: საზოგადოებრივი მდგომარეობით სუსტი ადამიანი, მფარველობისა და მზრუნველობის მოპოვების ნიშნით, მიეკედლებოდა მეორეს, ქონებრივად და უფლებრივად მასზე უფრო ძლიერსა და გავლენიანს, რომელსაც გადასცემდა აგრეთვე მთელ თავის ქონებას. პატრონყმობის სისტემა წარმოადგენდა არა მარტო სოციალური, არამედ პოლიტიკური ცხოვრების საფუძველსაც. მაგალითად, ვეფხისტყაოსანშია მოთხრობილი, რომ სარიჟანი, ინდოეთის ერთ-ერთი სამეფოს მფლობელი, ბოლოს და ბოლოს, მთელი თავისი სამეფოთი «შეეწყნარა» ინდოეთის დანარჩენი ექვსი სამეფოს უძლიერეს მფლობელს, ფარსადანს. იმ დროში იშვიათად მოინახებოდა ისეთი ადამიანი, რომელიც პატრონყმური ურთიერთობის გარეშე დარჩენილიყო. დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ ერთი და იგივე პირი ერთსა და იმავე დროს შეიძლებოდა ყოფილიყო პატრონი (ერთის) და ვასალი ან ყმა (მეორის). პატრონყმობის სისტემით ნაგულისხმევ დამოკიდებულებათა ძირითად მოტივს შეადგენდა ვასალის, ყმის «სამსახური» თავისი პატრონის წინაშე. ვასალი განუყრელად თან ახლდა თავის პატრონს და ყოველგვარი საშუალებით, ხშირად თავგანწირულებითაც, იცავდა მის ინტერესებს.

ამ «სამსახურის» საფუძველზე, რომელიც დაკისრებული ჰქონდა ვასალს პატრონ-სუზერენის მიმართ, იქმნება რაინდობა თავისი კორპორაციული ეტიკეტითა და წოდებრივი ტრადიციებით. ქართული რაინდობა უმთავრესად წვირილ მემამულე თავადაზნაურთაგან შედგებოდა. თავისი კოდექსით მან ხელი შეუწყო ჩვენში «ქალის კულტის» შექმნასა და ფეოდალური მონარქიის განმტკიცებას, საერთოდ თავისებური კოლორიტი მისცა ქართული ფეოდალური ცხოვრების მთელ მსვლელობას.

3

ძღვევამოსილი მონარქიის შექმნამ დადებითი გავლენა იქონია ამ ეპოქის ეკონომიური ცხოვრების განვითარებაზედაც. შიგნით მოწესრიგებული და გარეშე მტერთა თავდასხმა-მძლავრობისაგან უზრუნველყოფილი და მოსვენებუ-

ლი სახელმწიფო ყოველგვარ პირობას ქმნის ეკონომიური ცხოვრების განვითარებისათვის. ამ ხანაში აღნიშნება ვაჭრობისა და სავაჭრო კაპიტალის არაჩვეულებრივი ზრდა. გაერთიანებულ საქართველოში მძლავრად შეიგრძნებოდა მსოფლიო ბაზრის მავისცემა, რაც გამოწვეული იყო საქართველოს მაშინდელი საერთაშორისო მდგომარეობით და მისი სავაჭრო გზების განსაკუთრებული მიმართულებით. არაბთა ხალიფატის პოლიტიკურ დასუსტებასა და დაშლას შედეგად მოჰყვა მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხის დაახლოება სავაჭრო ურთიერთობათა ნიადაგზე, რომელთა მთავარ კვანძს ბაღდადი წარმოადგენდა. ჩვენ ქვეყანაში ეს მოვლენა ყველაზე ადრე სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ე. წ. ტაო-კლარჯეთში გახდა შესამჩნევი, რადგან ეს ნაწილი ყველაზე უფრო ახლოს მდებარეობდა ბაღდადისაკენ მიმავალ მსოფლიო სავაჭრო გზებთან. ბაღდადის გარდა, როგორც ისტორიკოსი აღნიშნავს, სავაჭრო ურთიერთობა წარმოებდა აგრეთვე ეგვიპტესთან—ალექსანდრიასთან. ამით ხომ არ აიხსნება, რომ «ეფესისტყაოსნის» სუფეტის განვითარებაში საქმოდ დიდი აუგული აქვს დათნობილი «ბაღდადეღ და ეგვიპტელ» ვაჭრებს? ვაჭრობა გაცხოველებულია ამ პერიოდში აგრეთვე საქართველოს შიდა პროვინციებშიც, ე. წ. ქართლში, რომლის მსაფარი ქალაქი თბილისი, მისი შენობების შემდეგ, გადაიქცა საქართველოს ვაჭრობის ცენტრად. სავაჭრო ურთიერთობა ამ დროს საქართველოს შორეულ აღმოსავლეთთან, ცენტრალურ აზიასა და ინდოეთთანაც, ჰქონდა. ეს კავშირი ორი გზით ხორციელდებოდა. უპირველეს ყოვლისა, ე. წ. ხუზარ-მაჯარის ტრაქტის საშუალებით, რომელიც დღევანდელი სოხუმიდან იწყებოდა, ქლუხორის უღელტეხილით გადადიოდა ჩრდილო კავკასიაში და თერგის გასწვრივ მიემართებოდა იტილის ან ვოლგის შესართავისაკენ, საიდანაც ცენტრალურ აზიაში გადადიოდა. ამ კავშირის არსებობას ხელს უწყობდა აგრეთვე რიონისა და მტკვრის სავაჭრო ტრაქტის აღდგენა. იტალიურმა ქალაქებმა, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ ცენტრალურ აზიასა და ინდოეთთან სავაჭრო კავშირის დამყარებით, ყველაზე ადრე შეიგნონ ის სარგებლობა, რომელსაც მოუტანდა მათ ეს გზა, როგორც უმოკლესი, უადვილესი და, ამრიგად, ყველაზე მოხერხებული მათი მიზნების განსახორციელებლად. აღნიშნული სავაჭრო გზების მეოხებით საქართველო ებმება მსოფლიო ვაჭრობის ორომტრიალში და იმდენად ძლიერდება აქ ვაჭართა მნიშვნელობა, რომ ისინი უკვე სახელმწიფო საქმეების მსვლელობაზედაც კი ახდენენ საგრძნობ გავლენას. ვაჭრობის განვითარებისათვის ხელის შეწყობის მიზნით საქართველოში გაჰყავთ გზები, აშენებენ ხიდებს, ქარავსლებსა და სხვ.

ვაჭრობასთან ერთად გიგანტური ნაბიჯით წინ მიიწევედა აგრეთვე საქალაქო ცხოვრება და ხელოსნობა. მეზობლებთან განუწყვეტელი ომებისა და ლაშქრობის შედეგად სახელმწიფოში შემოდიოდა დიდძალი სამხედრო დოვლათი და ალაფი, ხოლო რეგულარული ხარკის სახით—თითქმის 75 მილიონი დირჰემი (20—25 კაპ.). ყველა ამასთან ერთად აღსანიშნავია, რომ სახალხო მეურნეობაში უდიდესი როლი და მნიშვნელობა ეძლეოდა მიწათმოქმედებას, რომლის განვითარების მიზნით გაჰყავდათ ყოველგვარი სისტემის სარწყავი

არხები. მიწათმოქმედება და მიწათმფლობელობა წარმოადგენდა მთავარ ბაზის, რომელსაც ეყრდნობოდა საზოგადოების ფეოდალური სტრუქტურა.

ყველა ამის მეოხებით ქვეყნის ეკონომიური ძლიერება და მატერიალური კეთილდღეობა იმ დროისათვის მაქსიმალურ ეფექტს იძლევა. ამოთხრობად შეუძლებელ არსა, ამბობს ისტორიკოსი, თუ ვითარ ბედნიერებასა, სუიანობასა და დღეკეთილობასა განიცდიდა საქართველო თამარ მეფის დროს, როდესაც ფაზნაურდეს ქვეყნის-მოქმედნი, გადიდებულდეს აზნაურნი და გახელმწიფდეს დიდებულნი. ამვე ეპოქის მეორე ისტორიკოსი კიდევ უფრო მხატვრულად და გაზვიადებულად აღწერს ქვეყნის კეთილდღეობის სურათს. იგი შენიშნავს: თამარ მეფის დროს იყო მდიდრად ესე სამეფო, რომელ აზნაურისა ყმანი მათთა პატრონთა სწორად იმოსებოდესა. უძლურთა, ავადმყოფთა და დასაზიარებულთათვის სახელმწიფოს გადადებული ჰქონდა მთელი შემოსავლის მეთელი, რომლის განაწილებას აწარმოებდნენ განსაკუთრებული მოხელენი. ყველა ხარობდა და მზიარულობდა, — ამბობს ისტორიკოსი. მძარჯვება, სიხარული, სიყვარული, შებება და ნადირობა მთათა და ბართა, — აი, რას ეძლეოდნენ, მემბტიანეს სიტყვებით, ლეთისა სწორი» თამარის ქვეშევრდომნი, რომელნიც მადლობას სწირავდნენ განგებას იმისათვის, რომ ბედმა არგუნა მათ ასეთ ბედნიერ დროში ცხოვრება.

ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებამ, ეკონომიკის დაწინაურებამ, სოციალური ურთიერთობის გართულეზა-გაღრმავებამ და პოლიტიკური ცხოვრების ურვეულო, უმაგალითო სიმაღლეზე ასვლამ გამოიწვია კულტურული-ლიტერატურული ცხოვრების იმდენად მძაფრი და არაჩვეულებრივი ზრდა-აყვავება, რომ ამ პერიოდს საქართველოს ისტორიაში, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, სრულიად სამართლიანად კლასიკური ხანა ეწოდება. სხვათა შორის, მაღალი კულტურული დონია მაჩვენებლად შეიძლება ის გარემოებაც გამოდგეს, რომ ამ პერიოდის ქართველები თავის თავს თამამად უპირისპირებენ ბიზანტიელებს და ერთ-ერთი მწერლის პირით შემდეგს გვეუბნებიან: საქართველოს ელინოფილური მიმართულების პირველმა წარმომადგენლებმა, ექვთიმემ და გიორგიმ, თავისი ლიტერატურული შრომებით ნაკულულოვანებად ენისა ჩუენისაჲ აღავსეს და რომელნი ესე ბარბაროსად წოდებულ ვიყვნით ელენთა მიერ უსწავლელობისათჳს და უმეცრებისა ჩუენისა, მათთანვე აგურაცხნეს სიბრძნითა თჳსითა. ასე რომ მათ თვით ბერძნებიც აიძულეს აღეარებინათ: დაღაცა თუ ნათესავი ხართ ქართველნი, სხუთა ყოვლითა სწავლულებითა სრულად ბერძენი ხართ. ამას გარდა, თუშცა ბიზანტიელი ბერძნები ქართველებს მოწაფეებად თვლიდნენ, მაგრამ უკანასკნელნი ხაზს უსვამდნენ იმას, რომ ხანდახან მოწაფეც შეიძლება იყოს სასარგებლო მასწავლებლისათვის, კულტურულ სფეროშიც კი. ბიზანტიაში თავისი წარმომადგენლის, გიორგი ათონელის, პირით მათ განაცხადეს, რომ ზოგიერთი წიგნი, სხვათა შორის, საშუალო საუკუნეებში ისეთი პოპულარული ძეგლთამარგებელი რომანი, როგორცაა მალაფარი ან ფარლამისა და იოდასაფის ისტორია, ქართულიდან ბერძნულად თარგმნა ქართველმა ექვთიმე ათონელმაო.

ამ პერიოდში განათლებისა და კულტურულ-ლიტერატურული ცხოვრების უჩვეულო ზრდისა და განვითარების ხელის შემწყობ მიზეზებს შორის კონკრეტულად აღსანიშნავია მეცენატობა, რაც აღწერილი დროის ფეოდალურ მონარქებს ახასიათებდა. მონარქები არა მარტო ხელს უწყობენ მეცნიერებისა და ლიტერატურის აყვავებას, არამედ თვითვე იძლევიან მეცნიერთა მაგალითს იქამდის, რომ მეცნიერულ-ლიტერატურული მუშაობის პროცესში ზანდაზან თავისი სახელმწიფო საქაქებიც კი ავიწყდებათ. ამ მხრივ საკმარისია გავიხსენოთ დავით აღმაშენებელი, რომელიც თვითონ უშუალოდ მონაწილეობდა ლიტერატურაში თავისი ღრმა ლირიზმით აღსავსე პენიტენციალური ჰიმნებით და ომშიც კი წიგნს ხელიდან არ უშვებდა. გარდა ქართული საერო და სასულიერო ლიტერატურისა, რომლის საუკეთესო მცოდნეც იყო დავით აღმაშენებელი, იგი დაინტერესებული იყო აგრეთვე მაჰმადიანური—არაბული და ირანული—ლიტერატურითაც; იგი ითვლებოდა ავტორიტეტად როგორც ასტრონომიის, ისე სხვა მეცნიერების დარგში. გარდა ამისა, ცნობილია, რომ დავით აღმაშენებელი თავს უყრიდა სამეფო კარზე პოეტებსა და მწერლებს, რომელთაც უზრუნველყოფდა ყველაფრით, რაც მათთვის აუცილებელი იყო. ამასთან ერთად იგი იზარებდა საზღვარგარეთიდან იქ მოღვაწე განათლებულ ქართველებს და ყოველნაირად ხელს უწყობდა მათ მეცნიერულ-ლიტერატურულ მუშაობაში. მაგ., მის მიერ ბიზანტიიდან მოწვეული ცნობილი ფილოსოფოსი იოანე პეტრიწი აშკარად აცხადებს, რომ იგი იმუშაობს დეავითის გამგონებისა და წყალობათა და თანადგომისა მიზნებით. დავითის დროს გზა მიეცა ნიქს და თანამედრობანი მარტო მამულების მიხედვით არ რიგდებოდა. ლიტერატურული მუშაობითა და მეცენატობით ცნობილია აგრეთვე დავითის შვილი, დიმიტრი მეფე. რაც შეეხება თამარ მეფეს, მის მეცენატობაზე მჭევრმეტყველურად ლაპარაკობს თუნდაც ის გარემოება, რომ მისი სასახლე გადაიქცა პოეტების, მწერლებისა და მეცნიერთა ნამდვილ საერთო საცხოვრებლად, რასაც შემდგომი დროის ტრადიცია, რომელსაც საქმის ნამდვილ ვითარებაზე წარმოადგენა აღარ ჰქონდა, ისე ხსნიდა, თითქოს ისინი თამარ მეფის «მდივნები» იყვნენ. ისტორიკოსის სიტყვით, იგი არა მარტო საქართველოში მფარველობდა სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებებს, არამედ უხვ შეწირულებებს უგზავნიდა აგრეთვე საზღვარგარეთულ ქართულ ლიტერატურულ-სამწიგნობრო ცენტრებს.

განათლებისა და კულტურის გავრცელებისათვის ზრუნვა გამოიხატებოდა აგრეთვე სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრისა და დაწესებულების შექმნასა და მათთვის დახმარების გაწევაში. დავით აღმაშენებელმა, რომელმაც განათლების მისაღებად საბერძნეთში 40 ახალგაზრდა გაგზავნა (სომეხთა ისტორიკოსის ვარდან დიდის ცნობით), საფუძველი ჩაუყარა გელათის უმაღლეს სკოლას, აკადემიას, რომელიც, მისი აზრით, უნდა გადაქცეულიყო «მეორე ათინად» და რომელიც, ისტორიკოსის სიტყვით, მართლაც გადაიქცა ყოვლისა აღმოსავლეთისა იერუსალიმად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისა, მოძღვრად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსაოა. გელათის აკადემიას მიჰყვა ასეთივე აკადემიები იყალთოსა და თითქოს გრემშიც.

გარდა ამისა, ფართოდ გაიშალა პირველდაწყებითი და საშუალო სასწავლებლების ქსელი, რომელთა ხელმძღვანელობა ჩაბარებული ჰქონდა სპეციალურ ვაზირს. განათლებისა და ლიტერატურული მოღვაწეობის განვითარების საქმეში დიდი როლი მიეკუთვნება აგრეთვე საზღვარგარეთულ ქართულ საკანტონებს, რომლებიც წარმოადგენდნენ იმდენად არა საკულტო, რამდენად საგანმანათლებლო დაწესებულებებს. ასეთია: ივერი (ათონზე), შავი ზთა (სირიაში), ჯვარის მონასტერი (პალესტინაში) და პეტრიწონი (დღევანდელ ბულგარეთში). ამ საკანტონებში შეიქმნა სპეციალური ლიტერატურული სკოლები. ამ მხრივ განსაკუთრებით ხაზი უნდა გაესვას პეტრიწონის საკანტონს და იქვე ჩამოყალიბებულ სემინარიას, სადაც მეცადინეობა მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ ენაზე წარმოებდა.

განათლება ამ ეპოქის ენაზე ნიშნავდა როგორც საერო მეცნიერების, ისე თეოლოგიის ცოდნას. საერო მეცნიერებისა და თეოლოგიის ასეთი დაახლოების ტიპური წარმომადგენელია დავით აღმაშენებელი, რომელიც თავის დროზე ავტორიტეტი იყო როგორც ღვთისმეტყველებაში, ისე სხვა მეცნიერებათა დარგში, მაგ., ასტრონომიაში. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ან ეპოქის ლიტერატურული მოღვაწეები ხშირად ხასიათდებიან შემდეგი განოთქმებით: «სწავლული, ფილოსოფოსი, რიტორი»; «რიტორი, ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი» ან «ღვთისმეტყველი, პიტიკოსი, გრაზატიკოსი» და ა. შ.

აღწერილი დროის გონებრივი ცხოვრების განმასხვავებელი ნიშანია მეცნიერულის აღრევა არამეცნიერულთან, მაგ., ასტრონომიის გარდაქმნა ასტროლოგიად, ანუ, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, რწმენა ასტროლოგიისადმი. სხვათა შორის, ამაზე მიუთითებს დავით აღმაშენებლის «სინანულის გალობის» სიტყვები: ვიცი «ზენაჲსა მოძრაობისა ასურასტანელი ზნნობაჲ და ცთომილთა ვარსკულავთა და უცთომელთა კრებაჲ, განყრაჲ, სუე და ბედი და შობისა დღეო». ამასვე გვეუბნება აგრეთვე მეხოტბის სიტყვები, რომლებსაც ისტორიკოსიც ადასტურებს, იმის შესახებ, რომ თამარ მეფის ვაჟიშვილის დაბადების გამო იკითხვენ, სწერენ, თაყუშსა სჩხრეკენ, რამლსა ჰკრვენ, არჩევენ ბედთა მათთაგან». ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ახლა ითარგმნება ასტრონომიული შინაარსის ამბები ნიმროდისა და გრძნეული ანდიბანის შესახებ; ითარგმნება ბერძნულიდან და არაბულიდან იმდროინდელი ასტრონომიის მრავალი ტრაქტატი, გარდა ამისა, ყოველგვარი შინაარსის ასტროლოგიური აღმანახები. ამ მხრივ მცირე შრომა არ მიუძღვის ცნობილ ფილოსოფოსს იოანე პეტრიწს.

თავისთავად გასაგებია, რომ ქართველები გულმოდგინედ ცდილობდნენ ხელი შეეწყობთ საღვთისმეტყველო ცოდნის გავრცელებას-გაფართოებისათვის. მართლაც, განვითარდა ორიგინალური ქართული მწერლობა. ამ ეპოქის გამოჩენილ ღვთისმეტყველთა პლეადას ამშვენებს სახელები ექვთიმე და გიორგი ათონელებისა, გიორგი მცირისა, თეოფილესი, ეზეკიელისა, არსენ ამარტოლისა, პეტრე გელათელისა, არსენ იყალთოელისა, იოანე პეტრიწისა და განსაკუთრებით ეფრემ მცირისა, რომელმაც გამოავლინა თავისი სახე ცოდნის ყოველ დარგში. ვითარდება საღვთისმეტყველო მწერლობის ყველა დარგი,

როგორცაა ბიბლიოლოგია, ეგზეგეტიკა, დოგმატიკა, პოლემიკა, ასკეტიკა, აგიოგრაფია, განსაკუთრებით მეტაფრასტიკა და სხვ.

ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ ვითარდება არა მარტო ღვთისმეტყველება, არამედ აგრეთვე მეცნიერული ცოდნის სხვა დარგებიც, მაგ., იურის-პრულდენცია, მათემატიკა, ბუნებისმეტყველება, მედიცინა, გრამატიკა, განსაკუთრებით კი ასტრონომია¹ და ისტორია.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, იმ დროს ასტრონომიული ცოდნა აღრეული იყო ასტროლოგიურთან. როგორც უნდა ყოფილიყო ეს ცოდნა, იგი მაინც ვრცელდებოდა საქართველოში, სადაც კლასიკურ ეპოქაში გაბატონებულია პტოლომეოსის ასტრონომიული სისტემა. ცნობები ცთომილთა და უცთომელთა, ზეციურ სფეროთა და სარტყლების შესახებ, ისევე როგორც ქვეყნისა და ადამიანის ბედის (ბედ-იღბლის) მამოძრავებელ ზოდიაკებისა და ცის მნათობთა თვისებათა შესახებ, საქართველოში ძველთაგანვე იყო გავრცელებული. ყურადღების ცენტრში დგას განსაკუთრებით მოძღვრება ზოდიაკების შესახებ. საშუალო საუკუნეებში მოპოვებული ასტრონომიული ცოდნა წარმოადგენდა თვალწარმატაცი სახეებისა და მოსწრებული შედარებების დაუშრეტელ წყაროს როგორც მაჰმადიანური აღმოსავლეთისა («ვისრამიანი», სელმან და ებსალი, ბარამ-გური ნიჰამისა და სხვ.) და დასავლეთ ევროპის მხატვრული ლიტერატურისათვის (დანტე), ისე ქართულისათვის. ასტრონომიულმა ცნობებმა გამოხატულება პოვეს განსაკუთრებით «ვეფხისტყაოსანშიც». ავთანდილის შვიდი მნათობისადმი მიმართულ, სმენის მომხიბლავ და სულის დამატკბობელ, საუცხოო ლოცვაში რუსთაველს ეძლევა შემთხვევა გამოთქვას თავისი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შეხედულებანი². ამ ლოცვაში იგი გვიჩვენებს თავის ცოდნას ცის შვიდი მნათობისა და შვიდი სფეროს შესახებ, აგრეთვე იმას, რომ იგი იცნობს მოძღვრებას ცის მნათობთა გავლენის შესახებ ადამიანის ბედ-იღბალზე, ცთომილთა განსაკუთრებული თვისებებისა და იმის შესახებ, რომ თითოეულ მათგანს აქვს თავისი განსაკუთრებული ფერი. გარდა ამისა, ცნობილი ასტრონომიული ფაქტი, მზის შესვლა ლომის ზოდიაკოში, მან გამოიყენა ლამაზ მეტაფორად, რომელიც გამოხატავს სიკვდილის შემდეგ მზეზე აფრენილი ნესტან-დარეჯანის მიახლოებასა და შეერთებას ლომ-ტარიელთან.

ქართველების ეროვნული, პოლიტიკური და კულტურული გათვითცნობიერების სურვილი მკვეთრ გამოხატულებას პოულობს ისტორიულ ლიტერატურაში. XI საუკუნის ისტორიკოსი ლეონტი მროველი თავის შრომაში, ქართველთა ეროვნული ადდგინებისა სურათის აღწერისას, ცდილობს მათ გარკვეული ადგილი გამოუნახოს ხალხთა ამა თუ იმ ოჯახში ან დაჯგუფებაში. ამ ეპოქის ისტორიკოსთა შრომებში, პირველ რიგში, ყურადღებას იქცევენ ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომადგენელი, რომელნიც ითვლებო-

¹ ფ. შლოსერის ცნობით, თბილისში 1258 წელს არსებობდა ასტრონომიული ობსერვატორია («Всемирная история», т. IV, № 3, 360).

² შად. გ. იმედაშვილის «მოკი რამ რუსთაველის შვიდი მნათობის შესახებ» («საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე», ტ. XI, № 4, 1950, გვ. 263—269).

დნენ ქვეყნის პოლიტიკური ძლიერებისა და ეროვნული აღორძინების გამო-
წვევ მიზეზად. ამ მხრივ საყურადღებოა ორი შრომა: ისტორია დავით აღმა-
შენებლისა და თამარ მეფისა. დავით აღმაშენებლის ისტორია, რომელიც ამ-
ჟღავნებს ავტორის ცოდნას როგორც ბიზანტიელი ისტორიკოსებისა, ისე
წმინდა ლიტერატურული ნაწარმოებებისას (როგორიცაა: ილიადა, ოდისეა,
ალექსანდრია, შაჰნამე და სხვ.), შესანიშნავია აგრეთვე იმითაც, რომ იგი
წარმოადგენს ძლიერ განვითარებული ეროვნული შეგნების გამოხატულებას.
დავით აღმაშენებელსა და ალექსანდრე მაკედონელს შორის პარალელის გა-
ტარებისას ავტორი გვეუბნება: ჩუენი ესე გვირგვინოსანი და ახალი ალექ-
სანდრე, დაღათუ ჟამითა შემდგომად, არამედ არა საქმითაცა, არცა გან-
ზრახვითა, არცა სიმხნითა უმცირე, და თვით მათ საქმეთა შინა, რომელთა
მძლედ ითქუმის ალექსანდრე, არა უმდაბლე, არამედ მრავალთა უმაღლეს
მგონიეს ესეუ. თამარ მეფის ისტორია წარმოადგენს ნამდვილ ხოტბას, მიძ-
ღენილს სადიდებლად დიდისა და ღვთის სწორისა თამარისა, რომლის მე-
ფობა, ავტორის სიტყვით, შემზადებული იყო კაცობრიობის წინა დროის
ისტორიის მსგელობით. ამ ისტორიას მოსწრებული შედარებებით, რომელ-
ნიც ამოღებულია მსოფლიო ლიტერატურიდან და ისტორიიდან, ლამაზი
სტილითა და მაღალი მხატვრული სახეებით შეუმჩნევლად შეჰყავს მკითხველი
საერო კაზმული ლიტერატურის სფეროში.

მეცნიერული ცოდნის სხვა ცალკეულ დარგებთან ერთად ახლა ფრთას
შლის აგრეთვე ფილოსოფიური ლიტერატურა, რომელსაც უმთავრესად ქრის-
ტიანულ-რელიგიური ხასიათი აქვს. ამით აიხსნება სიტყვები ამ ეპოქის ქარ-
თული ფილოსოფიური აზროვნების ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენლის,
ეფრემ მცირისა, რომელიც აცხადებს: ჩვენ, შემდგომნი თარგმანნი არა
საღრამატიკოსთა, არცა საფილოსოფოსთა, არამედ პირველ დამაშურალთა
თარგმანთა წიგნებისაგან განვისწავლებით, მხედველობაში აქვს პატროლო-
გიური ნაშრომები ბერძნულ ენაზე და ქართულ თარგმანებში. ეს იმას ნიშ-
ნავს, რომ ფილოსოფია ჩვენში შემოდოდა უპირატესად იმ საღვთისმეტყვე-
ლო ნაშრომების საშუალებით, რომელშიაც იგი თეოლოგიის სამსახურში
იმყოფებოდა. ასეთია, მაგ., თხზულებანი ათანასე, კირილე და ოლიმპი-
ოდორე ალექსანდრიელებისა, სამი სახელგანთქმული კაბადოკიელის — ბასილი
დიდის, გრიგოლ ნაზიანზელისა და გრიგოლ ნოსელის; გრიგოლ ნეოკესარი-
ელის, ეპიფანე კვიპრელის, თეოდორე ხარანელის, აბუკურასი, თეოდორიტე
კვირელის, რომის პაპის ლეონის, ნილო სინელის, ფოტი პატრიარქის, ექვ-
თიმე ზიგაბენისა და ა. შ.

ქართულ ფილოსოფიურ ლიტერატურაში მოწინავე ადგილს იკერს არის-
ტოტელეს მიმდევარის, იოანე დამასკელის, წყარო ცოდნისაა, რომელიც სა-
შუალო საუკუნეებში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა.

რასაკვირველია, ქართველებისათვის არც პლატონის ფილოსოფია იყო
უცხო. ამას მოწმობს, სხვა რომ არ იყოს, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრა-
ფის გადათარგმნაც. იცნობენ აგრეთვე ნეოპლატონიზმსაც. საქართველოში
ნეოპლატონიზმს ჰყავს ისეთი წარმომადგენლები, როგორიცაა ეფრემ მცირე,

დიონისე არეოპაგიტის თხზულებათა მთარგმნელი, აგრეთვე იოანე პეტრიწი, ქართული ფილოსოფიური ლიტერატურის ფუძემდებელი და მამამთავარი ისეთი მოაზროვნეებისა, როგორცაა იოანე ტარიძე, ნიკოლოზ გულაბერიძე, იოანე ჭიჭინელი და სხვ.

საშუალო საუკუნეების ბერძნული რენესანსის ფილოსოფია, რომელიც შემოდინდა საქართველოში კონსტანტინოპოლის მანგანის აკადემიიდან, უმთავრესად პეტრიწონული სკოლის საშუალებით, მუშავდებოდა უმეტეს ნაწილად გელათისა და იყალთოს აკადემიებში. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ საქართველოში გაუბრუნდნენ ბიზანტიური ფილოსოფიური სპეკულაციის უკიდურესობებსა და ცალმხრიობას. ქართველები, რომლებიც აღმოსავლეთში ქრისტიანობის ავანგარდად ითვლებოდნენ, ქრისტიანული მსოფლმხედველობის სფეროშიც კი არ იზიარებდნენ ბიზანტიელთა ულტრა-რიტუალურ და კონსერვატიულ-რიგორისტულ შეხედულებებს. ამის დამამტკიცებელია მათი მონაწილეობა ეკლესიათა გაყოფისა შესახებ გამართულ პაექრობაში, XI საუკუნეში, როდესაც გიორგი ათონელი, რომელიც იმ დროს კონსტანტინოპოლში ცხოვრობდა, აშკარად მიემხრო მეზობლ პარტიათა პროგრესულ-სპირიტუალისტურ ფრთას. ქართველებისათვის უცხო იყო რელიგიური აუტანლობა და ფანატიზმი, ვინაიდან ისინი რელიგიაში ყურადღებას აქცევდნენ მის მთავარ, არსებით მხარეს და არა ასოებს. საქართველოში თავისუფლად გრძობდნენ თავს ყოველგვარი რელიგიის მიმდევარნი: დავით აღმაშენებელი, რომელიც მაჰმადიან ისტორიკოსთა გადმოცემით სწავლობდა მაჰმადიანობას პირველწყაროებით და მაჰმადიანთა მეჩეთებში დადიოდა, არანაკლებად სცემდა პატივს მათ რელიგიურ ჩვეულებებს, ვიდრე თვით მაჰმადიანი მთავრები. ეს, სხვათა შორის, დავით აღმაშენებელმა იმიტაც დაამტკიცა, რომ ერთ კომისიაში, რომელშიც ირჩეოდა ქრისტიანთა საკითხი, მონაწილეობის მისაღებად მოიწვია არა მარტო მართლმადიდებელი და მონოფიზიტური სომხური სამღვდლოების წარმომადგენლები, არამედ აგრეთვე მაჰმადიანთა შეიხი და ყადი.

ჩვენში არ იყვნენ გატაცებული ბიზანტიური სქოლასტიკისა და მისტიკის ყველა წვრილმანით.

ასეთი თავისუფლება სულისა ქართველებს მოპოვებული ჰქონდათ დიდი ბრძოლით. იმ რთული ფილოსოფიური საკითხებით დაინტერესებამ, რომელიც აღლევებდა მაშინდელი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მოწინავე ქრისტიანულ ქვეყნებს, ხელი შეუწყო მოაზროვნე ქართული საზოგადოების გაყოფას ორ ზანაკად—პროგრესისტებად და კონსერვატორებად. მათ შორის იყო სასტიკი იდეური ბრძოლა, რომელიც იქამდე მიდიოდა, რომ, მაგ., ეფრემ მცირეზე, ლიტერატურულ-მთარგმნელობითი მოღვაწეობის ნოვატორზე, ეჭვი ჰქონდათ, რომ იგი უპატივცემულად ეპყრობა წარსულის ავტორიტეტებს, და თითქმის მწვალებლობასაც კი სწამებდნენ. ამ ბრძოლამ არ დაინდო ქართული ფილოსოფიური ლიტერატურის ფუძემდებელი იოანე პეტრიწი, რომელიც ჩივის, რომ ქართველები მას დევნიან იმის ნაცვლად, რომ მადლობა შეეწიროთ განუებისათვის, რომელსაც „კაცი ტომისაგან მათისა უწარმოებია ხელოვნებათაგან დახელოვნებული და ხედვათაგან გონებისათა გაგონებული“.

«თუმცა მე რაივე თანასიყვარული და შეწევნა მიწვენებოდა მათგან» — განაგრძობს ის — «ფიციკავ სურვილსა, რომელ ენაცა ენისადა გამეწყო და ხედვადცა ფილოსოფოსთა განცდისა ზეარისტოტელურა»¹.

ქართული კულტურის კლასიკურ ეპოქაში იფურჩქნება და ჰყვავის ხელოვნება, განსაკუთრებით არქიტექტურა და ფერწერა. ამის შესახებ მკვერ-მეტყველურად ლაპარაკობს ისეთი მონუმენტური ძეგლები, როგორცაა ბაგრატიის ტაძარი ქუთაისში, გელათი, ახტალა, სამთავისი, ვარძიის მღვიმეები და სხვ.

კლასიკურ პერიოდში ქართველები კულტურულ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ არა მარტო დასავლეთის ქრისტიან ერებთან, არამედ აღმოსავლეთის მაჰმადიანურ ქვეყნებთანც. ისინი ბეჯითად ეცნობოდნენ და სწავლობდნენ სპარსულ-არაბულ კულტურასა და მხატვრულ ლიტერატურას. ამას ხელს უწყობდა, ერთი მხრით, ის გარემოება, რომ ირანი საქართველოს მომიჯნავე ქვეყანა იყო, მეორე მხრით — მასთან, საქართველოსთან, მტკიცე პოლიტიკურ კავშირში იმყოფებოდა ორი მაჰმადიანური ქვეყანა. მხედველობაში გვაქვს საქართველოს აღმოსავლეთითა და სამხრეთით მდებარე შირვანი და არანი, რომელთაგან პირველი, დავით აღმაშენებლის დროს დაკავშირებული საქართველოსთან, მთელი ორი საუკუნის განმავლობაში იმყოფებოდა ვასალურ დამოკიდებულებაში უკანასკნელის მიმართ. რაც შეეხება არანს, მისმა დამოკიდებულებამ საქართველოსადმი გარკვეული ხასიათი მიიღო XII საუკუნეში, განსაკუთრებით თამარ მეფის დროს. შირვანის შაჰების კარზე ცხოვრობდნენ სახელგანთქმული პოეტები — ხაკანი (გარდ. 1199 წ.) და ნიზამი განჯევი (გარდ. 1202). პირველი მათგანი, ხაკანი, ერთ-ერთ თავის ხოტბაში (ოდაში), რომელიც დაწერილია 1172 წელს, ამბობს: «აფხაზეთის (საქართველოს) კარებილია ჩემთვის, მე გავემგზავრები ნაჰარმაგევსა და მუხრანს, ბაგრატიონთა შორის მე ვიპოვნი თავწესაფარს... და თუ აფხაზეთში ვერ ვპოვებ მფარველობას, იქიდან მე გადავალ ბიზანტიაში». შირვანის შაჰები ხშირად ჩამოდიოდნენ საქართველოში თავისი ამალით, რომელშიც, უმკველად, პოეტებიც მოიპოვებოდნენ. თამარ მეფის ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ აღსართან II, რომელიც მფარველობდა პოეტ ნიზამის, ორჯერ ჩამოსულა საქართველოში. ერთ-ერთი საზეიმო დარბაზობის დროს გამართულა საჯარო ლიტერატურული შეჯიბრება, რომელზედაც სასპარეზოდ გამოსულან ქართველი და უცხოელი პოეტები.

კლასიკური ხანის ქართული მხატვრული ლიტერატურა იძლევა ორ მთავარ ლიტერატურულ ჟანრს: ეპოსსა და ლირიკას. XI—XIII საუკუნეების მწერლობა სამი უმთავრესი ხაზით გვევლინება:

1. საღვთმშობლის ეპოსი, რომლის შინაარსს შეადგენდა საგმირო-რაინდული ამბები. ასეთი ამბები საქართველოში მოწონებული ტუნდა ყოფილიყო,

¹ დაწერილებით ქართული ფილოსოფიური აზროვნებისა და ლიტერატურის შესახებ კლასიკურ პერიოდში იხ. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I შესახებ გამოცემა, იონანე პეტრიწი.

უინაიდან ისინი საუცხოოდ უღგებოდა და რამდენადმე ასურათებდა კიდევაც მის გმირულ, რაინდულ ცხოვრებას, რომელიც სავსეა ამა თუ იმ ნამდვილ, ისტორიულ თუ მოგონილ პირთა სადევგმირო და რაინდული საქმეებით.

2. სადევგმირო მოთხრობებთან და პოემებთან ერთად დიდი გასავალი ჰქონდა აგრეთვე სატრფიალო და სამიჯნურო მოთხრობებსაც, რომლებშიაც გაღმერთებულია ქალ-ვაჟის სიყვარული. ასეთ ნაწარმოებს ჩვენში ბევრი მკითხველი უნდა ჰყოლოდა, ვინაიდან, როგორც აღვნიშნეთ, აქ უაღრესად იყო განვითარებული «ქალის კულტი», ქალისადმი სიყვარული, პატივისცემა და მისთვის რაინდულად თავის დადება.

3. ჩვენ მწერლობაში მგოსნები თავის ჩანგის საგნად იხდიდნენ ხოლმე ხშირად ამა თუ იმ ისტორიულ პირს, რომელსაც ხოტბას ან შესხმას უძღვნიდნენ. ასეთი შესხმა-შექების სავანი ჩვენში იმ დროს მრავლად მოიპოვებოდა: მაშინდელი საქართველოს მთელი დიდება შექმნილი იყო, როგორც მაშინ ფიქრობდნენ, ასეთი პირების თავდადებითა და დაულაღავი შრომით. განსაკუთრებით ამ მხრივ საერთო ყურადღება დაუმსახურებია თამარის «ღვთაებრივ» სახესა და პიროვნებას. ამ ნიადაგზე გაჩენილა ჩვენში მთელი რიგი პოეტებისა, რომელთაც ასეთი შესხმა-ხოტბა დაუწერიათ.

ეპოსი

კლასიკური პერიოდის ეპოსი სამი ნაწარმოებით შენახულა ჩვენამდე. ერთი მათგანი, «ვისრამიანი», უპირატესად რომანული ხასიათისაა: ის შეიცავს მოთხრობას ქად-ვაჟის უსაზღვრო სიყვარულის შესახებ; მეორე — «ამირანდარეჯანიანი», უმთავრესად სადევეგმირო ხასიათისაა: გმირები, ბუმბერაზები, გოლიათები, ზეკაცები და სწორუპოვარი ჭაბუკები ეომებიან ერთიმეორეს, დევებს, მხეცებს, ავსულებსა და სხვადასხვა მძიმე დაბრკოლებას, რომლებიც მათ წინ ელობებათ მიზნის განხორციელებისას; მესამე — «ვეფხისტყაოსანი», შერეული ხასიათისა და შინაარსისაა: გამიჯნურებული ჭაბუკები, შეპყრობილი უსაზღვრო სიყვარულის გრძნობით, სატრფოს გულისათვის წარმოუდგენელ სადევეგმირო საქმეებს ჩადიან. ასეთი თანმიყოლებით განვიხილავთ ჩვენ კლასიკური ეპოსის დასახელებულ ნიმუშებს.

«ვისრამიანი» არის სატრფიალო-სამიჯნურო ნაწარმოები, რომელიც თავ-დაპირველად დაწერილი ყოფილა ფალაურ ენაზე; ფალაურიდან მეთერთმეტე საუკუნის ნახევარში, 1048 (თუ 1054) წელს, სულტანის ტოღრულბეგის დროს, ის გადმოუთარგმნია ახალ სპარსულ ენაზე ლექსად პოეტ ფახრ-უდდინ გურგანის¹, რომელსაც ქართული ტექსტი უწოდებს ფახფურ ჯორჯანელს. ქართული «ვისრამიანის» შესავალში ეს ამბავი ასეა გადმოცემული: როდესაც ტოღრულბეგ სულტანმა ქ. ასპაანი აიღო, მის გამგედ დანიშნა ერთი ბრძენი და «უცხოთა ამბავთა და შაირთა მიძებნელია ვაზირი იბდალ-მელიქ-აბუ-ნასარი, რომელიც მისულა პოეტ ჯორჯანელთან და, ვახშ-ნის დროს, უკითხავს მისთვის: «არა იცია ამბავი ვისისი და რამინისი? დია მინდა ამბვისა ნათისა შეტყობა და აღრითვან ვეძებ, მასმია სიკეთე მათიო. ფახფურ ჯორჯანელმა მიუგო: «მე ყუელა ვიცი და მასმია სიკეთე და სეფის-პირობა მათი, რომელ კარგე ჰამო ამბავი ბრძანეთ, მეცნიერთაგან თქუმული და შიწყობლი ფალაურითა ენითა; და ფალაური თუ დიდად ვინმემ არ იცის, ვერვინ თარგმნის. აწ თუ შენ მიბრძანო, მე გამოვაცხადო ამბავი მათი და... სიტყუაშეწყობით ვთქუა, და ვთარგმნო სპარსულადო, რათა... ამისითა მიზეზითა ჩემი სახელი დარჩეს ქუეყანასა ზედაო. იბდალ-მელიქმა მოუწონა აზრი და წყალობასაც დაჰპირდა. თხზულება, რომელსაც სპარსულად ეწოდება «ვის-უ-რამინ», Resp. «ვის-ო-რამინ», შეეხება სპარსული მაზღეიანობის ან ცეცხლ-თაყვანისმცემლობის უძველეს დროს და მისი ელემენტების მატარებელია: მო-აბად შაჰი ცეცხლის მსახურია, ცეცხლზე დაფიცება და ცეცხლით გამოცდა და დადასტურება სიტყვისა ჩვეულებრივია რომანში. ვისი მიდის ჯიშმედის აგებულსა საცეცხლესა ლოცვად», რამინმა მისი სამარხავის მახლობლად, «საცეცხლე სახლი ააგო სალოცავად». ფიცი მზის სახელით და, საზოგადოდ, მნათობებზე მაზღეიანობის მაჩვენებელია, მისივე მაჩვენებელია დის შერთვა ცოლად ძმის მიერ, შელოცვა, თილისმა და, საერთოდ, გრძნეულება, რომელსაც შესამჩნევი ადგილი უკავია რომანში, აგრეთვე ბედისწერა და ფატალიზმი.

«ვისრამიანის» ფალაური ორიგინალი არ შენახულა. გურგანის ხელთა ჰქონია მისი პროზაული ვერსია და უთარგმნია, როგორც თვითონ ამბობს,

¹ Graf, Wiso Ramin. «Zeitschrift d. Deutsch. Morgen. Gesel», t. 23; H. E t h e, Neupersische Litteratur («Grundriss d. iran. Philol.», II), S. 240.

«სიტყუაშეწყობით», ესე იგი ლექსად. მართლაც, მისი შრომა შეიცავს 8000-ორმუხლედ ტაქსს¹. ზვისრამიანის ქართული თარგმანი ერთ-ერთი და, ამავე დროს, ერთადერთი უძველესი თარგმანია, რომელსაც ამიტომ უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება სპარსული ტექსტის გასათავალისწინებლად, გასაგებად და, თუ გნებავთ, აღსადგენდაც. საჭიროა ჯერ მოკლედ გადმოვეცეთ მისი შინაარსი, რათა უფრო ადვილი იქნეს მსჯელობა თვით ძველის შესახებ.

დღეათა მოყვარულმა დიდებულმა შაჰმა მოაბადმა ზეიმზე ფიცი ჩამოართვა კეკლუც მანდილოსან შაჰროს, რომელიც იყო ცოლი ყარანისა და დედა ვიროსი, რომ ის მას მიათხოვებს ასულს. თუ ოდესმე ეყოლება ასეთი, აქედან იწყება მათი კიბი: «მან უშობელი შეერთო და დედამან უშობელი გაათხოვა». ოცდაათი წლის შემდეგ შაჰროს მართლაც ეყოლა მზებზე უღამაზესი ასული ვისი; ის გაგზავნეს ხუზისტანს და მიაბარეს აღსაზრდელად ძიძას. ამავე დროს მოაბადს გაუჩნდა ძმა, სახელით რამინი, და ისიც მან ხუზისტანს გაგზავნა გასაზრდელად. რამინი და ვისი ერთად იზრდებოდნენ. რამინი მშვენიერზე უმშვენიერესი შეიქნა. ვაჟაკობით, ასპარეზობით, კუკუა-გონებით, სიმღერა-მოღვებით მას ვერავინ შეედრებოდა. როდესაც ის დაქაბუქდა, შაჰმა თავისთან მიიწვია ქ. მარავს. წამოიზარდა ვისიც, რომელსაც ისეთი უზნეობა გამოაჩნდა, რომ ძიძა ვერაფრით, ვერც სასმელ-საქმლით, ვერც ჩაყმადახურვით, მას ვერ ასიაზოვნებდა. ასე რომ, დედას აცნობა, შვილი წაიყვანო, დედაც იძულებული იყო შვილი სახლში წაეყვანა. ვისი რომ წამოიზარდა, იმდენად მომხიბლავი შეიქნა, რომ დედამ მისი შესაფერისი საქმრო ველარ იპოვა ვერსად და ამიტომ, რადგან მას დაეწიყებოდა შაჰისადმი ნიცემული ფიცი, ის ცოლად შერთო თავის საკუთარ შვილს ვიროსს. ქორწილის დროს ეზოს ცხენით მოადგა მოაბადისაგან შიკრიკად გამოგზავნილი ძმა მისი ზარდი, რომელმაც შაჰროს მოსთხოვა, პირობის თანახმად, ვისი შაჰისათვის გაეგზავნა. ვისიმ რომ ეს გაიგონა, დაუწყო ლანძღვა-გინება შაჰს ასეთი უგუნური აზრისა და სურვილისათვის, ასე რომ ზარდი უკანვე დაბრუნდა და შაჰს ყველაფერი აუწყა. უკანასკნელმა გადაწყვიტა ომი გამოეცხადებინა ვიროსა-

¹ «ვისრამიანის» შემოკლებული თარგმანი ლექსად შესრულებულია (Graf-ის მიერ («Zeitschrift d. Deut. Morgen. Gesel.», t. 23, 5, 395—433). რუსულად გამოქვეყნებულია «ვისრამიანის» სავალი ვრცელი შინაარსი (Штакельберг «Труды Восточ. Комиссии Москов. Археол. Общества», II, 1896); ქართული გამოცემანი: ი. ჭავჭავაძის, ა. სარაჯი-შვილისა და პ. უმიკაშვილის, თბილისი, 1884 წ.; მეორე, აკადემიური გამოცემა ა. ბარამიძის, პ. ინგოროყვასა და კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი, 1938. აქ ციტირებულია ეს გამოცემა. ქართული ტექსტით ეს თხზულება ითარგმნა ინგლისურად ო. უორდროთკის მიერ «Oriental translation Fund.», ახალი სერია, ტ. XXIII: «Visramiani. The story of the lives of Vis and Ramin. A Romance of ancient Persia. Translated from the georgian version by O. W. London. 1914. ამ თარგმანში მრავალი შედგომის ქართული ტექსტის გაუგებრობის გამო (იხ. H. Marr. Из грузино-персидских литературных связей, «Записки Коллегии востоковедов», т. I, стр. 111—138) არის შემოკლებული რუსული თარგმანი ბ. რუდენკოსი და მ. დიაკონოვისა, ი. ორბელის რედაქციით («Ленинград» 1938 г., Ленинград) ახლანამ გამოიჭიდა თხზულების სრული რუსული თარგმანი ს. იორდანი შვილისა, კ. კეკელიძის რედაქციით (თბილისი, 1949 წ.).

თვის და დიდძალი ლაშქარი გაგზავნა მის წინააღმდეგ. დაიწყო სასტიკი ომი, რომელშიც ყარანი, ვისის მამა, მოკლულ იქნა. ვიროს სისხლი აემღვრა, შეუტია მტერს და უკუაქცია, მაგრამ აღარ დაედევნა უკან. როდესაც ის ბრძოლის ველზე ისვენებდა, მტრის ნაწილი მიბრუნდა უკან და შეება მას. ამით ისარგებლა შაჰმა და ალყა შემოარტყა ვისის სახლს, რათა ძალით წაეყვანა ის. ვერც მუქარამ, ვერც მოფერებამ ვერ გაქრა, ვისისა და შაჰროს მოაზადის სახელის გაგონებაც არ უნდოდათ. ზოლოს შაჰმა თათბირი გამართა, როგორ მოვიქცეო. რამინი, რომელსაც ვისის სიყვარული უკვე გულში ჩავარდნოდა, ცბიერად ურჩევს შაჰს: თავი დაანებე, განა ღირს ვიღაც ქალისათვის ასე შეიწუხო თავი? უფროსი ძმა ზარდი კი ურჩევს: შაჰროს საჩუქრები გაუგზავნე, ის იმაზე, როგორც ქალზე, გაელენას იქონიებს, და იქნება ნებაყოფლობით დავითმოს შეილიო. შაჰს მოეწონა ეს რჩევა და, მართლაც, დიდი საჩუქრები გაუგზავნა შაჰროს. საჩუქრებმა ის მოხიბლა, მან გაუღო მოაზადს ციხის კარები და ამნაირად ხელში ჩაუგდო თავისი ქალი. მოაზადმა ძალით გამოათრია იქიდან ვისი, ჩასვა კუბოში და მარავისაკენ გაიტაცა. კუბოს, სხვათა შორის, მიჰყვებოდა რამინი. უცბად ამოვარდა ქარი, რომელმაც კუბოს მოგლიჯა სახურავი ფარდაგი, და გამოჩნდა ვისის პირი, ვითარცა ელვა. რამინმა რომ ის დაინახა, სიყვარულის ცეცხლი მოედო, ცხენიდან ჩამოვარდა და დიდხანს მკვდარივით მიწაზე ეგდო, მერე ძლივძლივით მოიყვანეს გონზე. ამიერიდან იწყება მისი ტანჯვა-ვაება. ვისი მოიყვანეს მარავს, შაჰი თავს ევლება, მაგრამ ვისი ახლოც არ იკარებს მას. ამ დროს ვისისთან მოვიდა მისი აღმზრდელი ძიძა, რომელსაც ვისი განუტყუადებს, რომ, თუ არ დაინხნის ამ მდგომარეობიდან, თავს მოიკლავს. ძიძა ამშვიდებს, მაგრამ არა გამოდის რა. ვისი სთხოვს ძიძას: გააკეთე თილისმა, შეულოცე და მოაზადი შეკარი, მას კაცობა წაართვი, რათა მე ვერ მომეკაროსო. ძიძა იძულებული შეიქნა დათანხმებულიყო: გააკეთა მოაზადისა და ვისის სახეები, შეკრა ისინი რკინით და წყლის პირას სილაში ჩაფლა. ერთი თვის შემდეგ, უთხრა ვისის, როდესაც შენ გული მოგიბრუნდება, ამოვიღებ და გაეხსნი, მაშინ შაჰს კაცობა დაუბრუნდება. მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში მდინარე ადიდდა, ის ადგილი წალეკა და თილისმაც დაიკარგა. ასე რომ, მოაზადი სამუდამოდ შეკრული დარჩა.

რამინი ამ დროს სიყვარულით იწვინს და ვისის გულს ეძებს. ის შვიდის შაჰის ბაღში, ტირის იქ და ვარდ-ბულბულებსა სთხოვს გადასცეს ვისის მისი გულისტიკვილი. ბაღში ის შემთხვევით შეხვდება და გაიცნობს ვისის ძიძას, გაუმცლავნებს მას ყველაფერს და სთხოვს დახმარებას. ძიძა ჯერ უარს ეუბნება, მაგრამ მერე პირდება საქმეში ჩარევის და ეუბნება: აჲ, ბაღში, მელოდე ხოლმე ამბის გასაგებადო. ძიძა ცბიერად ანუგეშებს ვისის, ნუ იკლავ თავს ვიროსათვის, არის მასზე უკეთესი, რომელსაც ვიფივით უყვარხარ. ეს არის შაჰის ძმა, რამინი. ვისი დიდხანს უარზე იყო, გაგონებაც კი არ უნდოდა ძიძას მაჰინკლობისა, მაგრამ, როდესაც ძიძამ აუხსნა, რომ ქალების დანიშნულებაა კაცებს ეკუთვნოდნენ, რომ ყველა დიდებულის ცოლებს ქმრების გარდა საყვარლებიცა ჰყავთო, გული მოუღბო მას და რამინს მოუნადირა ის.

ერთხელ შაჰის სასახლეში, ზემის დროს, ძიძამ შორიდან დაანახვა მას რამინი, რომელიც ვისის ძალზე მოეწონა, მისი სიყვარული გაუჟღადა, დაავიწყდა ვირო და იმაზე ოცნებობდა, როგორ ენახა რამინი. რამინმა რომ ეს სასიხარულო ამბავი გაიგო, ძიძას დიდი მადლობა უთხრა და უთვალავი თვალ-მარგალიტი შეაძლია საჩუქრად, თუმცა ძიძამ მხოლოდ ერთი ბეჭედი აიღო.

შაჰი მარავიდან წავიდა ქალაქ რეს, სადაც დიდხანს უნდა დარჩენილიყო. თავის მოადგილედ მარავს მან რამინი დასტოვა, რომელსაც ჩააბარა ავრეთვე ვისის შოვლა და მისი მეთვალყურეობა. ამით შეეყვარებულებმა ისარგებლეს და პირველსავე ღამეს შეზღუნენ ერთმანეთს ვისის ოთახში. აქ ერთმანეთს გამოუცხადეს თავიანთი გულის წადილი, შეჰფიცეს სამუდამო, განუყრელი სიყვარული და ამ ფიცის სახსოვრად ერთმანეთს მისცეს ია და ვარდი. ორი თვე ასე ტკბებოდნენ ისინი ერთმანეთის გვერდით. მერე შაჰმა, რომელიც რედან ვისის დედის, შაჰროს, სახლში გადასულიყო, შეუთვალა რამინს: ვისი წამოიყვანე და მოდიო. ისინიც აიყარნენ და წავიდნენ. ამის შედეგი იყო, რომ ახლა ისე ველარ ხედებოდნენ ერთმანეთს, როგორც წინათ. ერთხელ შაჰმა მოინდომა სანადიროდ წასვლა მულანში, კასპიის ზღვის კიდეს, თან მას რამინიც უნდა გაჰყოლოდა და, ამრიგად, ვისის მოშორებოდა. წინაღობას, როდესაც უნდა გამგზავრებულნიყვნენ, შაჰი და ვისი ერთად იწვნენ. ძიძას ეგონა, შაჰს სძინავსო, მივიდა ვისისთან და ჩასჩურჩულა ყურში: ხვალ რამინი დიდი ხნით გშორდება, თუ გინდა მისი უკანასკნელად დანახვა, ადრე ადექი და კოშკზე გადი. შაჰმა რომ ეს გაიგონა, ყველაფერს მიხვდა, განრისხდა, ჯერ ძიძა გალანძლა, მერე ვისი, დაუძახა ვიროს და უთხრა: შენც უნდა შეარცხვირო შენი და ასეთი საქციელისათვისო. ვისიმ მაშაქურად უთხრა ორივეს მთელი სიძარტლე: მე რამინი მიყვარს და სიცოცხლეს მირჩევნია! გავიდა დრო, შაჰმა დაივიწყა რაც მოხდა, ცოლი წამოიყვანა და მარავს მოვიდა. აქ ერთხელ საუბრის დროს, ვისიმ შაჰს უთხრა: თუმცა მარავი კარგია, მაგრამ ურამინოდ მე აქაურობა ჯოჯოხეთად მიმაჩნიაო. შაჰი აინთო სიძრავისაგან და ვისის უთხრა: წადი, დაიკარგე, მომშორდი აქედანაო! ვისიც ადგა, გასალელები გადასცა მას და ძიძითურთ თავის დედასთან წავიდა. აქ ის დიდად მოწყენილი იყო და სულ ხვარასნისაკენ ჰქონდა თვალი. რამინიც ველარ სძლებდა უიმისოდ, დაეთხოვა შაჰს, ვითომცდა სანადიროდ, და გასწია ვისისაკენ, თუმცა შაჰს პირობა და ფიცი მისცა, თვალთაც აღარ შევხედავ ვისისაო. ვისი და რამინი ერთად ყოფნით ტკბებოდნენ, მაგრამ შაჰმა გაიგო ეს და მოინდომა რამინის სიკვდილით დასჯა. საქმეში ჩაერია დედამისი, რომელმაც დაარწმუნა შაჰი, რომ რამინი აქ არაფერშია დამნაშავე, შენი მტერი ვიროა, რომელიც ვისის ყვარობს. შაჰმა ვიროს მუქარა შეუთვალა და მოინდომა მისი ქვეყნისა და ოჯახის გავერანება. ვირომ თავი იმართლა: მე რა შუაში ვარ, შენ თვითონ გამოავადე შენი ცოლი, ნუთუ მას უფლება არა აქვს ძმასთან მოვიდეს! თუ გინდა წაიყვანე, რაც გინებოს უყავი, და, თუ მაინც დამანინც ომი გინდა, მობრძანდი, მე მზადა ვარ, დაგხვედებიო. შაჰი დაარწმუნდა, რომ ვირო მართალია, ბოღიში მოითხოვა და მასთან სტუმრად წავიდა.

იქ დიდი ამბით მიიღეს ის და ვისის შეარიგეს. ერთი თვის შემდეგ ისინი მარავს დაბრუნდნენ.

ერთხელ შაჰმა ვისის მოსთხოვა ერთგულების დასამტკიცებლად ცეცხლზე დაფიცება. მე გაეჩაღებ ცეცხლს და შენ, თუ მართალი ხარ ჩემს წინაშე, შუა გაიარეო. ვისი დათანხმდა, მაგრამ, როცა დაინახა აღზნებული კოცონი, იფიქრა: შაჰს ჩემი დაწეა სურსო, და ჩამინს სთხოვა აქედან გავიპაროთო. აღდგენ და ჩუმად წვიდნენ ქ. რეს. სადაც ერთმა ნაცნობმა დიდებულმა შეიფარა ისინი. შაჰი გამოუდგა საძებნელად, მთელი თავისი საბრძანებელი შემოიარა, მაგრამ მათ ვა-კვალს ვერ მიაგნო. იმედდაკარგული მარავს დაბრუნდა და სასოწარკვეთილებას ეძლეოდა. ერთხელ დედამ, რომელმაც რამინის ადგილმყოფლობა იცოდა, მოაბაღს უთხრა: თუ ფიცს მომცემ, რომ რამინსა და ვისის არაფერს აენებ, მე იმათ დაგიბრუნებო. შაჰმა შეჭმიცა, მაშინ დედამ წერილით აცნობა რამინს ყველაფერი, დააბრუნა სახლში და ძმას შეარიგა. აქ ვისი არწმუნებს შაჰს, რომ მას არავეითარი საერთო აღარ აქვს რამინთან და მზე მხოლოდ მასზე, შაჰზე, ამოდის. ერთხელ დენით შეზარხოშებულ შაჰს ვნისისთან ეძინა; რამინი ამ დროს, ქარსა და ბუქში, სახლის ბანზე დადიოდა და მიჯნურობისაგან გული მისდიოდა. ვისიმ ეს გაიგო და ძიძას ეკითხება, როგორ მოვიქცე, როგორ მივიღე რამინთან ისე, რომ შაჰმა არ გამიგოსო? მოდი, შენ დაწეკი მასთან ზურგშექცევით, ის მთვრალი და ვერ გაიგებსო. მართლაც, ძიძა ჩაწეა, ვისიმ აიღო სანთელი და წავიდა რამინთან; შაჰს გამოეღვიძა, მიაგლ-მოავლო ხელი და იცნო, რომ მასთან ვისი არ იწეა. დაიწყო ყვირილი, სანთლის ძებნა, მაგრამ ვერაფერს გახდა. რამინმა გაიგონა ხნაურობა, გააღვიძა ვისი და გამოგზავნა შაჰის დასაძინებელ ოთახში. ის შევიდა ფეხაკრფით, ჩამოჯდა შაჰის სარეცელზე და თქვა: ამ ხელზე ძლიერ მიქერ, მეტკინა, ჰა მეორე, ეს კი ვაანთავისუფლო! შაჰმა მისი ხმა რომ გაიგონა, გაუხარდა და ხელი გაუშვა. ამით ისარგებლა ძიძამ, ხელიდან გაუსხლტა მას და გავიდა. ვისიმ დაიწყო ტირილი და საყვედური უნი-ზეზო წვალებისა და შეწუხებისათვის, ასე რომ ბოდრი მოახდევინა შაჰს.

ამ დროს საბერძნეთის იმპერატორმა ომი გამოუცხადა მოაბაღს; მან წაიყვანა ვისი და ძიძა მიუვალ აშქუფთიდევის ციხეში და ჩამწყვდია შიგ, გასაღები ჩააბარა თავის ძმას ზარდის და დაეკლა — არავინ ციხეში არ შეუშვაო, თვითონ კი რამინითურთ საომრად გაემგზავრა. რამინი ისე იტანჯებოდა ვისის მოშორებით, რომ ავად გახდა. შაჰმა, სხვების თხოვნით, ის უკანვე დააბრუნა სააქიზოდ. რამინი იმ წამსვე დასახელებულ ციხესთან გაჩნდა; დიდხანს იტრიალა გარშემო, მერე აიღო ისარი, მოაბა წერილი და გაისროლა იმ ფანჯრისაკენ, საიდანაც სინათლე მოდიოდა. ისარი დაესო ოთახის შუა. ვისიმ და ძიძამ წერილიდან ყველაფერი გაიგეს, გადააბეს ორმოცი ზეწარი ერთმანეთს და ძირს ჩაუშვეს. ამ თოკით რამინი ამოცოცდა მათ ოთახში ისე, რომ არავინ ეს არ იცოდა. ის დარჩა იქ ცხრა თვესრულ განცხრომაში. შაჰი დაბრუნდა და გაიგო რამინის ნარავს მოსვლა, იფიქრა, ის უთუოდ ვისისთან მოახერხებდა შესვლასო და ციხისაკენ გაემართა; აქ ზარდის დიდი საყვედური უთხრა დაუდევრობისათვის. შეაღო ციხის კარები,

მაგრამ რამინი იქ არ აღმოჩნდა, ის იმავე თოკით გადაძვერალიყო ძირს. შაჰმა სასტიკად სცემა ვისისა და ძიძას, შეკრა ისინი თოკით და იქვე ციხეში დააგდო. გავიდა ხანი. მოაბადს მოეწყინა უფისოდ, ამიტომ ზარდის უბრძანა ის ციხიდან მარავს მოეყვანა, ზარდემ პატიება გამოსთხოვა მას რამინისათვისაც, ასე რომ სასახლეში კვლავ მშვიდობიანობა დამყარდა.

კარგა ხნის შემდეგ მოაბადი გურგანს წავიდა. ვისი და ძიძა ოთახში დაამწყვდია, გასაღები ძიძას ჩააბარა და ყარაულობა დაავალა, რაოდან—ქურდს რომ ჩააბარო რისიმე შენახვა, ის უფრო მოუვლის მასო. რამინი თუმცა თან წაიყვანა, მაგრამ ის გზიდან გამოეპარა, ვისისთან მოვიდა, სადაც ბაღში უიმედოდ, მკვდარივით დაეგდო. ვისიმ ეს გაიგო, თოკით ჩამოცურდა ბაღში და რამინი მოძებნა. შაჰმა გაიგო რამინის გამოპარვა, უკანვე დაედევნა მას, მოვიდა სასახლეში, კარები და ბეჭედი მთელი დახვდა, თუმცა ვისი სახლში არ აღმოჩნდა. დაუწყო ძებნა ყველგან, ჩავიდა ბაღშიც; რამინმა მოასწრო კედელზე გადახტომა და დამალვა. ვისი ხის ძირას იპოვნეს მძინარე და გააღვიძეს. მან უთხრა შაჰს: შენ ტყუილად, უმიზეზოდ მაწვალე. სახლშიც კი დამამწყვდე, ამიტომ ღმერთმა შემიბრალა და თავისი ანგელოზი გამომიგზავნა, რომელმაც ოთახიდან გამომიყვანა და აქ, ბაღში ჩამომადგინაო. შაჰმა დაიჯერა, ბოდიში მოუხადა ვისის და საჩუქარიც მიართვა.

რამინს მოსწყინდა ამდენი დავიდარაბა და შევიწროება და ერთ თავის მეგობარს რჩევა სთხოვა. მან უთხრა: მოშორდი ვისის, სიყვარული თვალშია, მოშორდები—დაგაიწყდება, ქალის მეტს რას იშოვნიო. რამინს ეს ჭკუაში დაუჯდა, გამოეთხოვა შაჰს და უთხრა: გამიშვი, ცოლი უნდა შევიერთოო! შაჰს გაეხარდა. დანიშნა ის ქ. რეის გამგედ და გაისტუმრა. აქ რამინმა ნახა ერთი ლამაზი ქალი, გული, რომელიც მოეწონა და ცოლად გამოითხოვა. ქალი დათანხმდა, მხოლოდ იმ პირობით, თუ ყოველგვარ კავშირს გაწყვეტდა ვისისთან. რამინმა მოსწერა ვისის გულშემზარავი წერილი, რომელშიც აცნობებდა მას, რომ ის სწყველის თავის ბედს, რადგანაც ამდენი უსიამოვნება შეხვდა მას შაჰისაგან ვისის გულისათვის, თან ატყობინებს, რომ ისეთი ლამაზი ცოლი შეირთო, ვისი მას ოდნავადაც ვერ შეედრება. ვისი შეწუხდა, ტიროდა, თმებს იგლეჯდა და ძიძას თხოვდა შევლასა და დახმარებას. გაგზავნა კიდევაც ის რამინთან, მაგრამ მან ის არ მიიღო, გალანძღა და უკანვე გამოაგდო. ამის შემდეგ ვისიმ მისწერა მას ათი გულისგამგმირავი წერილი, რომლებშიც აგონებდა წარსულს, უნუგეშო აწმყოს და თხოვდა დაბრუნებას. რამინს, ბოლოს და ბოლოს, მოსწყინდა ახალი სატრფო გულიც, მოაგონდა ვისი, გაუცხოველდა გულში მისი სიყვარული და წამოვიდა მისკენ. თავდაპირველად ვისიმ თითქოს შერიგებასა და მიღებაზე უარი თქვა, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ცბიერობით, ბოლოს შერიგდნენ. რადგანაც მათი მდგომარეობა ძველებურ სახეს მიიღებდა, გადაწყვიტეს მოშორებოდნენ აქაურობას. ისარგებლეს იმით, რომ შაჰი მარავს არ იყო, რამინი ღამე თავს დაეცა სასახლეს. მოკლა ზარდი და მცველები, გამოიტანა სასახლიდან რაც კი სიმდიდრე იყო და გაემართნენ დელამთა ქვეყანას, სადაც ისინი დიდი ამბით მიიღეს. აქ რამინმა შეაგროვა ჯარი და წამოვიდა მოაბადის წინააღმდეგ, როდესაც

მოპირდაპირენი დაბანაკებული იყვნენ ტყის პირას და გადამწყვეტი ბრძოლისათვის ემზადებოდნენ, მოაბადის ბანაკში ტყიდან ეშვი შემოიჭრა, რომელსაც ის ცხენით გამოუდგა. ეშვმა შემოუტია, ცხენს მუცელი გამოლაღრა, შაპი ძირს ჩამოაგდო და მოჰკლა. ახლა უბრძოლველად დამთავრდა ყველაფერი: რამინი მეფედ იქნა არჩეული მოაბადის მაგიერ და მკ წელიწადი მეფობდა. როდესაც ის 130 წლის შეიქნა, ვისი გარდაიცვალა. რამინმა ის შესაფერიისი პატივით დაასაფლავა, აუგო სალოცავად საცეცხლე სახლი, სიდაც დღე და ღამე სურნელს აკმევდნენ. მერე მოუწოდა უფროს შვილს ხორშედს, მეფობა მას ჩააბარა, სათანადო დარიგება მისცა და შევიდა ვისის სამარხავში, ჩაიკეტა კარები და უკან აღარ გამოსულა.

პირველი საკითხი, რომელიც უნებლიეთ იზადება ქართული ღვისრამიანის კითხვისას, ეხება მის წარმოშობას: ნათარგმნია ის თუ ორიგინალური? ამ საკითხს შეეხნენ ამ თხზულების პირველი გამომცემელნი, რომელნიც ამბობდნენ, რომ ჩვენ ამის შესახებ ვერაფერს ვიტყვივით გადაჭრითო, მაგრამ აღნიშნავენ სამ შეხედულებას:

1) ვითომც ის ორიგინალური ნაწარმოებია; 2) ნახევრად ორიგინალურია: ქართველ ავტორს გაუგონია სპარსული ამბავი ვისისა და რამინისა და ლიტერატურულად გადაუშუშავებია ისო; 3) თხზულება ნათარგმნია სპარსულიდანო. ისინი: ვინც იცავენ იმ თხზულების ორიგინალობას თუ ნახევრად ორიგინალობას, თავის აზრს ამყარებენ იმაზე, რომ თხზულებაში წმინდა ქართული ჩვეულების მეტად თვალსაჩინო მაგალითებია მოყვანილი. თან ენა მეტად ფაქიზია, მკაფიოა, სიტყვების გაწყობა ფრაზაში თითქმის არ ლალატობს წმინდა ქართულ ენას, რაც ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ის ნათარგმნი იყოსო (გვ. VIII). თხზულება, რომ არც ორიგინალური, არც ნახევრად ორიგინალურია, ეს გარკვეულად და მკაფიოდაა ნათქვამი მის შესავალში, რომელიც ზემოთ მოვიყვანეთ. აქ ავტორი გუროგანი პირდაპირ ამბობს, რომ ვისისა და რამინის შესახებ მას ხელთა ჰქონდა ფალაური პროზითი მოთხრობა, რომელიც მან «სიტყუაშეწყობით» ან ლექსად გადმოიღო ახალ სპარსულ ენაზე. ორიგინალურ თუ ნახევრად ორიგინალურ ნაწარმოებში ამას ადგილი არ ექნებოდა. ასე რომ, ღვისრამიანი ნათარგმნია სპარსული ენიდან. თუმცა ამ აზრს არ იზიარებს განსვენებული ალ. ხახანაშვილი, რომელსაც ჰგონია, რომ ის ნათარგმნია პირდაპირ ფალაური ტექსტიდან და თარგმნილია იმდენად თავისუფლად, რომ ქართული ღვისრამიანი წარმოადგენს სრულიად დამოუკიდებელ ვერსიას¹. იმის დასამტკიცებლად, რომ თხზულება პირდაპირ ფალაურიდან არის ნათარგმნი, ხახანაშვილს მოჰყავს შემდეგი მოსაზრება: 1) სპარსული ღვისრამიანი დაწერილია ლექსად, ქართული კი პროზით, ის, მაშასადამე, უნდა მომდინარეობდეს ფალაური პროზითი მოთხრობიდან, და არა სპარსულიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში ქართველები, რომელთაც ასე უყვარდათ ამბების ლექსად თქმა, უექველია, ღვისრამიანსაც² ლექსად გადმოიღებდნენო². რა თქმა უნდა, ეს მოსაზრება

¹ «მოამბე» 1896 წ., № 6, გვ. 70—86.

² იქვე, გვ. 85; «Очерки по истории грузин. словесности», II, 205.

გაუგებრობაა. განა ყოველი თხზულება იმ სახითა და ფორმით ითარგმნება, როგორც ორიგინალურშია, განა ლიტერატურის ისტორიაში არ მოიპოვება ისეთი ფაქტი, რომ ლექსად დაწერილი თხზულება პროზით ეთარგმნოთ და პროზით დაწერილი ლექსად? ყოველ შემთხვევაში, ქართულ ლიტერატურაში იშვიათი არაა ასეთი შემთხვევა: ფირდოუსის «შაჰნამე», რომელიც მომხიბლავი ლექსებითაა დაწერილი, ქართულად თავდაპირველად პროზით უთარგმნიათ. 2) ზოგიერთი საკუთარი სახელიც, ანბობს ხახანაშვილი, ქარსულში, სპარსულთან შედარებით, სხვანაირადაა წარმოდგენილიც, მაგალითად, შობადი: მარავი, შაპრო და სხვ., ალბათ იმიტომ, რომ ეს სახელები ფალაურადან მომდინარეობს და არა სპარსულიდან. ეს რომ ასეა, უფრო იქიდანა ჩანს, რომ ქართულში მოხსენებულია მდინარე მტკვარი, რაც სპარსულში არ არის¹. თუ მხედველობაში გვექნება ამ სახელების არა რუსული ტრანსკრიპცია, რომელიც ხახანაშვილს შტაკელბერგის თარგმანში უნახავს, არამედ სპარსული ტექსტი, დავრწმუნდებით, რომ ქართული გამოთქმა მათი სწორედ სპარსულზეა დამოკიდებული და არა ფალაურზე, რომლის ტექსტი ჩვენანდე არ შენახულა და ამიტომ არც ვიცით, თუ როგორ გამოითქმოდა იქ ეს სახელები. რაც შეეხება «მტკვარს», განა ის ფალაურში კი იქნებოდა, რომ ამით შეგვეძლოს ქართული ტექსტის ფალაურთან დაკავშირება?

იმის დასამტკიცებლად, რომ ქართული თარგმანი დამოუკიდებელ ვერსიას წარმოადგენს, ხახანაშვილი უჩვენებს: 1) ქართულ ტექსტში ნათქვამია, რომ რამინმა ჩანგი მოიგონაო; მაგრამ ეს ქართულის თავისებურებად ვერ ჩაითვლება, ვინაიდან ჩანგზე სპარსულ ტექსტშიცაა ლაპარაკი და არა გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, რომ ფალაურშიც არ იქნებოდა.

2) ქართულ ფისრამიანშია სწერია: «რა შაჰი შობად კარგითა ეტლითა შემოქცეული ქოისტანით მარავს ქალაქს მივიდა, კოშკთა ზედა ჯდა ვისსა თანა, ვითა სოლომონ და ბალავი, და თამაშობდა» (გვ. 93). შეიძლებაო. ანბობს ხახანაშვილი, ბალავი იყოს ქართულ მწერლობაში უკვე XI ს. ცნობილი ბალავარიო². მაგრამ აქ შობადი შედარებულია სოლომონთან, ვისი კი — ბალავიან. მაშასადამე, ბალავი არის ქალის სახელი და არა კაცისა — ბალავარი. ვინაა ეს ბალავი? სპარსულად ბალავს უდრის ბალკისი, ბალკისი კი არის საბეველთა დედოფალი, რომელიც, ბიბლიის თქმით, სოლომონს ეწვია, განცვიფრებულ იქნა მისი სიბრძნითა და სიმდიდრით და, მუსლიმანთა გადმოცემით, მერე მისთხოვდა მას. სპარსულს ტექსტში, სადაც ხმოვნები არ იწერება, ეს სახელი წარმოდგენილი იქნებოდა, როგორც ბლკს; ქართველმა მთარგმნელმა დაბოლოება ის მოაცალა, დანარჩენი ნაწილი წაიკითხა ხმოვანი ა-თი და მიიღო ბალაკ, საიდანაც მერე, მხედრულში ვ და კ შერევის გამო, წარმოდგა «ბალავი»³.

¹ «მომხე» 1896 წ., № 6, გვ. 85—86.

² იქვე, გვ. 83.

³ თეიმურაზის «იოსებზიხინიანში» ეს სახელი გამოითქმის როგორც ბილყისი: «დალილას და ვითა ბილყის ცნობა სრულად მივლო» (ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას, გამოც., სტრათი 212).

3) სპარსულ ფისრამიანში, განაგრძობს ხახანაშვილი, მოხსენებულნი არიან ალექსანდრე მაკედონელი, მოისარი არაში და ბრძენი ხვასრო, ქართულში კი ესენი არ არიან და მათ მაგიერ გვხვდება ამირანიო¹. ესეც გაუგებრობაა, ჩამოთვლილი სახელები ქართულშიც არის, მაგალითად: ამა დაკაზმულმან ლაშქარმან გამოდენა დაიწყო, ვითა ალექსანდრეს ლაშქარმან ბნელეთთა (გვ. 313); აარაშს ამისთუის აქებენ, რომელ სარავითა მარაეს ისარი გამოუგდია (გვ. 218); მართალი არაკი თქუა ხვასრომან (გვ. 321, შეად. 65). პირდაპირ კუროზია ამირანისა ინტერპრეტაცია. ტექსტში ვკითხულობთ: ადრე აოხრდების ქალაქი, რომელ ორნი ამირანი სხდენ (გვ. 277), ან: ყველა ამირანი და ხელმწიფენი თქუენისა სამსახურისათუის მონისაებრ სარტყელს შეირტყმენ (გვ. 304). ამ წინადადებებში ამირანია ხახანაშვილს მიუღია საკუთარ სახელად, ამირანად, ნამდვილად კი აქ ჩვენ გვაქვს მრავლობითი რიცხვი სიტყვა ამირა-სი, რაც ემირს, მმართველს აღნიშნავს.

ამ ნაირად, არც ერთი საბუთი ხახანაშვილისა არ ამტკიცებს იმას, რომ ქართული ფისრამიანი თავისებური გადმოკეთებაა ფალაური პროზითი ფისრამიანისა.

1897 წელს ა. ხახანაშვილმა თავისი მოსაზრება ასე შეცვალა: ქართული ფისრამიანი მომდინარეობს არა ფალაურიდან, არამედ სპარსულიდან, მაგრამ არა პოეტ გურგანის შრომიდან, არამედ მეორე სპარსული, პროზითი, რედაქციიდან, რომელიც მას თავისებურად გადმოუკეთებია². ამის საწინააღმდეგოდ საკმარისია მოვიგონოთ, რომ არავითარი პროზითი რედაქცია ფისრამიანისა სპარსულ ენაზე არ არსებობს და არც არსებობდა, ამას პირდაპირ აცხადებს პოეტი გურგანი, როდესაც ამბობს, რომ სპარსულ ენაზე ფისრამიანი არ იყო, მე ფალაური ენიდან ვთქვი ის ლექსადო.

ანნაირად, ქართული ფისრამიანი გადმოთარგმნილია არა ფალაურიდან, არამედ სპარსულიდან, რასაც ამჟღავნებს სხვა არა იყოს რა, უამრავი ახალი სპარსული სიტყვა, ხშირად არაბული წყაროდან მომავალი³, გადმოთარგმნილია ის პოეტ გურგანის შრომიდან, რომლის სახელს ქართულ ტექსტშიც ვხვდებით.

ფისრამიანის ტექსტი საუკუნეთა განმავლობაში ძალიან წარყვნილია და დაზიანებულია. ამ წარყვნილი ადგილების შესწორების ცდა ეკუთვნის აკად. ნ. მარს, პროფ. იუსტ. აბულაძეს, განსაკუთრებით კი მეორე, აკადემიური გამოცემის რედაქტორებს. ამ შესწორებათა მიზეზით ჩვენ შემდეგ დასკვნამდე მივიღივართ.

ქართულ თარგმანში შეიმჩნევა დედნის ზოგიერთი ადგილის დაკარგვა, მაგალითად, ვისის სილაამაზის გრძელი აღწერილობა, შაპროს პასუხი მოაბადისადმი, რომელიც მას ცოლად გაყოლასა სთხოვს. სამაგიეროდ ჩვენ თარგ-

¹ «მოამბე» 1896 წ., № 6, გვ. 83.

² «Горький», II, стр. 201, 202, 205.

³ მაგალითად: აზიზი, ბახთარი, ხვარი, ბეჩარა, ბუტი, დავლათი, მახმური, მეჰანი, ტარალი და სხვ.

მანს შემოუნახავს დედნის ზოგიერთი დაკარგული ადგილი, მაგალითად, მობადისა და ვიროს ბრძოლის ეპიზოდები. ამ მხრივ ქართულ თარგმანს სპარსული დედნის კრიტიკისა და აღდგენისათვის უცილობელი მნიშვნელობა ენიჭება. ზოგიერთ შემთხვევაში მთარგმნელს ტექნიკურად ვერ მოუხერხებია დედნის გადმოცემა. მაგალითად, ვისის მეცხრე წერილის ნაწილი, რომელშიაც ანალოგიებისათვის გამოყენებულია არაბული ასოების ფორმა, მას სრულიად გამოუტოვებია, ვინაიდან ქართველი მკითხველისათვის, რომელიც ამ ანბანს არ იცნობდა, ასეთ ანალოგიას მნიშვნელობა და დამაჯერებლობა არ ექნებოდა, ქართული ანბანის გამოყენება კი ამ მიზნისათვის მას ვერ მოუხერხებია. არის შემთხვევები, როდესაც მთარგმნელს განგებ შეუცვლია სპარსული დედნის აზრი, რათა ქართველი მკითხველისათვის მიეცა ნაცნობი და უფრო გასაგები სურათი. ამით აიხსნება, რომ სპარსული ტექსტის ჯგონი ალაგ-ალაგ ქართული მტკუროთ არის ხოლმე შეცვლილი¹. ამ ტენდენციას განსაკუთრებით უჩენია თავი აღმოსავლური, სპარსული ფრაზების ბიბლიურ-ქრისტიანული ფრაზებითა და სურათებით შეცვლაში. განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მხრივ ზოგიერთი ადგილის გაქრისტიანება². ასე, მაგალითად, სპარსული ტექსტის მას არც ერთი მარგალიტის თუალი მიწაზე არ დაუგდია ასე გადმოუკეთებია: მარგალიტი ღორსა წინა აღარ დაყარა» (გვ. 90, შეად. მთ. VII, 6); სპარსული წინადადება—«შენ არა ხარ ის, რომ ჩემს იქით არაფერი გახსოვდა და ჩემის ფეხის ტალახისაგან სურმას იკეთებდია, ქართულში ასეა წარმოდგენილი: «შენ, რომელ ჩემი მიჯნური იყავ, ჩემისა ნახვისათვის ასრე გსურდა, ვითა წყაროსათვის ირემსა» (შეად. ფსალმ. 41, 1); სპარსული—«მასწავლებელი რომ საამო გალობას იწყებს, მოწაფე იმწამსვე ცეკვას გააბამსო» შეცვლილია ეკლესიური სფეროდან ამოღებული, უეჭველია, ხალხური აფორიზმით: «ხუცესი რა ორძალთა უკრევდეს, დიაკონმან შუშპარისა კიდე რამცა ქმნა?» (გვ. 88).

საერთოდ ქართული «ვისრამიანი» წარმოადგენს სპარსული დედნის თავისუფალ მხატვრულ თარგმანს, დიდი ხელოვნებით შესრულებულს: მთარგმნელი შეუდარებელი ოსტატობით ხან ამოკლებს, ხან ავრცობს, ხან სცვლის დედნის ამა თუ იმ ადგილს და, რომ უფრო გასაგები გახადოს იგი ქართველი მკითხველისათვის, შეაქვს თავის თარგმანში ქართული სინამდვილის დამახასიათებელი მხატვრული სახეები. აღნიშნული თავისუფლება, დედანთან შედარებით, სისრულესა და სუბეტურ ფაბულარულ მთლიანობას ოდნავადაც არ არღვევს. გავრცობა და შემოკლება-შეკვეცა, რომელსაც ადგილი აქვს თარგმანში, აიხსნება მთარგმნელის საგანგებო მოსაზრებით, მისი მხატვრული ალლოთი და მთარგმნელობითი ხერხით და არა XIII—XIV საუკუნეთა რესტავრატორის საქმიანობით, როგორც პროფ. იუსტ. აბულაძეს ჰგონია³. იუსტ. აბულაძისებურად რომ ვიმსჯელოთ, რესტავრატორად უნდა მოვხატოთ, თითოეული გადამწერი,

¹ «ვისრამიანი», გამოც. მე-2, თბილისი, 1938, გვ. IV—XVI.

² ა. ბ ა რ ა შ ი ძ ე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I², 81—82.

³ იუსტ. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ვისრამიანის ტექსტისათვის, «ლიტერატ. მეგვიდრობა», I, 270—297.

რომელსაც გადაწერის პროცესში, ნებისთ თუ უნებლიეთ, ყოველთვის შეაქვს ტექსტში ესა თუ ის ცვლილება.

როდის ითარგმნა ქართულად ვისრამიანი?

განსვენებული ნ. მარია თავდაპირველად მას თვლიდა XI—XII საუკ. ძეგლად, რასაც ის ამტკიცებდა გრამატიკული და ლექსიკური ფორმებით: თარგმანის ენა უდიდეს გავლენას განიცდის სასულიერო-საეკლესიო ლიტერატურის ენის ნორმებისას. ლექსიკის მხრივ აქ თითქოს ჩვეულებრივია ისეთი სიტყვები, რომელნიც სასულიერო ლიტერატურაშია გაბატონებული და მეთორმეტე საუკუნის ორიგინალურ საერო ძეგლებში აღარ გვხვდება. გრამატიკულად საყურადღებოა ასეთი შეთანხმებანი: «შენი სიყუარული ჩემისა სულისა სწორად მიჩს» (გვ. 124), «როლის ხელი ვისისა შეღებელი იყო ფეროანითა ღვინითა», «ვინღა იხმარეს შენეულნი სამოსელნი», «მძლე ეშმა მისად ომად მოსულაყო», «ვად თუ ამა თოვლმან და ბუქმან მოსამემკლას» (გვ. 273) და სხვ.¹ აღნიშნული სტილისტიკური მოვლენებით ვერ დამტკიცდება ჩვენი ძეგლის გაჩენა მკთერთმეტე საუკუნის გასულს თუ მეთორმეტის დამდეგს, ვინაიდან ასეთ მოვლენებს ჩვენ ვპოულობთ გაცილებით უფრო გვიანდელი დროის ძეგლებშიც. შემდეგში ნ. ხარმა უარი თქვა ამ შეხედულებაზე და ქართული ვისრამიანი მონღოლთა ეპოქის ძეგლად გამოაცხადა². ამ შემთხვევაში ის გამოდიოდა შემდეგი დაკვირვებიდან: სიყვითლის შესადარებელ ობიექტად ძეგლში თითქოს აღებულია დრაჰაკანის მაგიერ დრიანკალი, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ქართველებს აღარ აქვთ წარმოდგენა დრაჰაკანზე, როგორც ყვითელ, ოქროს ლითონზე, ოქროს ყვითელი დრაჰაკანი მონღოლთა ეპოქაში მოისპო საქართველოშიო. მაგრამ ეს გაუგებრობის შედეგია. როგორც გამოირკვა, მთარგმნელი, რომლისათვის «დრიანკალი» ერთ-ერთი სამეტადორო ობიექტია, სიყვარულის აღსანიშნავად არაერთხელ «დრაჰაკანსაც ხმარობს (გვ. 241, სტრიქ. 8)»³.

ნ. მარის უკანასკნელმა შეხედულებამ ერთგვარი გავლენა მოახდინა პროფ. იუსტ. აბულაძეზე. მისი აზრით, ვისრამიანი უთარგმნიათ კლასიკურ ხანაში, მაგრამ შემდეგში ტექსტი საგრძნობლად დაზიანებულია და წარყვნილია, ასოების გადასვლის გამო. ამიტომ XIII—XIV საუკუნეში ის აღუდგენია ვილაც რესტავრატორს, ასე რომ ამთავად ჩვენ ხელში გვაქვს არა თავდაპირველი თარგმანი, არამედ XIII—XIV სს. რესტავრაცია⁴. საბუთი ამისა? ის, რომ ქართულ თარგმანში ჩვენ გვაქვს სახელები «თურქია», «თურქეთი». ჩვენში ტერმინი «თურქია» და «თურქეთი» შეიძლებოდა პოპულარული გამხდარიყო მხოლოდ 1225 წლის შემდეგ, როცა თურქები, მონღოლთა მიერ დევ-

¹ К вопросу о влиянии персидской литературы на грузинскую, ЖМН Просв, 1897, III.

² Из грузино-персидских литературных связей, «Записки Коллегии Востоковедов», I, 136.

³ ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I³, 100—101.

⁴ იუსტ. აბულაძე, ვისრამიანის ტექსტისათვის, «ლიტერატურული მემკვიდრეობა» I, გვ. 292—297.

ნილნი, წინა აზიაში გადმოვიდნენ და სომხეთში დასახლდნენო. ძალიან საეკუო ამბავია! ცნობილია მეათე საუკუნეში ილექ-ხანების თურქთა სამეფო. მეთერთმეტეში სელჩუკიან თურქთა უზარმაზარი იმპერია, რომელიც მთელ შუაგულ აზიას შეიცავდა¹. ნუთუ ამ თურქებს ქართველები არ იცნობდნენ, ნუთუ მათ არ იცოდნენ, ყოველ შემთხვევაში, სელჩუკები, რომელნიც საქართველოს ასე გააფთრებით ებრძოდნენ? რა თქმა უნდა, იცოდნენ. «თურქებია მოხსენებული არიან ჯერ კიდევ მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიაწეში. ასე რომ, ამ ტერმინის მიხედვით, ვისრამიანის» დათარიღება XIII—XIV საუკუნეებით შეუძლებელია.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ვისრამიანია ქართულად ითარგმნა თამარ დედოფლის მეფობაში, როგორც ამას დაჟინებით ხაზს უსვამს გადმოცემა, ტრადიცია. თამარზე ადრე ის არ შეიძლება ნათარგმნი იყოს, ვინაიდან იმაში ისეთი სახელისუფლო ტერმინები გვხვდება, რომელნიც, როგორც გარკვეული უკვე მეცნიერებაში, მხოლოდ ისტორია-აზმანშია, გიორგი მესამისა და თამარის ისტორიაში, იჩენენ თავს პირველად, ასეთებია: ამირსპასალარი, ვაზირი, ეჯიბი, მსახურთუხუცესი. ყველაზე ადრინდელი თხზულება, რომელშიაც ვისრამიანის» გმირებს ვხვდებით, არის ორი ოდა: «თამარიანი» და ე. წ. აბდულმესიანი². პირველში ნათქვამია: «რამინს უშენოდ სტკივის: უშენოდ შურებოდა ვისის ნამიჯნურევადა» (V, 22). მეორეში ვკითხულობთ: «ვხმობ ვამეყ-ვისსა, არ თუ მეყვისსა», ჩამოთვლილია ვამეყის (რომანიდან ვამეყ და აზრას) საქმეები, მერე კი ვისის: «ეჟმნა უწყალოდ, თვით ქმნა უძალოდ მეფე, გლახაკებრ ძონძთა მოფენით» (ნ. მარის გამოც., გვ. კბ). ეს ოდები კი დაწერილია მეცამეტე საუკუნის დამდეგს, 1210 წლის მახლობლად, როგორც ეს თავის ადგილას იქნება ნაჩვენები. მაშასადამე, ამ წლისათვის «ვისრამიანი» იმდენად ცნობილი და პოპულარულია, რომ შესაძლებელი ხდება იქიდან ციტატის მოყვანაც კი. უფრო ზუსტად მისი გადმოთარგმნის დრო შეიძლება ნაჩვენები იქნას მთარგმნელის პიროვნების გარკვევასთან დაკავშირებით.

ვინაა ვისრამიანის» მთარგმნელი?

სამეცნიერო ლიტერატურაში ისეთი აზრი არის განმტკიცებული, რომ ვისრამიანის» მთარგმნელი არის სარგის თმოგველი, იგულისხმება პირველი, რომელსაც «დილარიანი» მიეწერება. ეს აზრი პირველად გამოთქვა ბატონიშვილმა თეიმურაზმა «ვეფხისტყაოსნის» კონენტარებში³ და მერე მას იმეორებენ: დ. ჩუბინაშვილი, დ. ბაქრაძე, პლ. იოსელიანი, ი. მეუნარგია, იუსტ. აბულაძე და სხვ. თხზულების პირველი გამოცემლებიც, ცოტა ყოყმანით, მაგრამ მაინც ამ აზრს ემხრობიან (გვ. V II)⁴. სარგისმა, ვარამ მხარგრძელის შეიღმა, თმოგველობა 1191 წელს მიიღო. მაშასადამე, ვისრამიანი

¹ А. Крыжскпй, История Турции и ее литературы, т. I, стр. 3—4.

² არ ვასახლებთ «ისტორია-აზმანს», რადგანაც მისი წარმოშობა XII საუკუნეში, როგორც ცნობილია, საკამათო და სადისკუსიოა.

³ Е. Такашвили, Описание, II, 585.

⁴ მიუღებელია ზ. ჰიქინაძის აზრი, თითქოს ვისრამიანის» მთარგმნელი იქნას ვილად დავით საათაბაგოელი (ქართული მწერლობა XII საუკ., გვ. 10) ვინაიდან

ამის შემდეგ უნდა იყოს გადმოთარგმნილი. თუ მხედველობაში გვექნება ის გარემოება, რომ მეცამეტე საუკუნის პირველ ათეულში ის იმდენად ცნობილი და პოპულარულია, რომ იქიდან, როგორც აღენიშნეთ, ციტატები მოჰყავთ, მისი გადმოთარგმნა მეთორმეტე საუკუნის უკანასკნელ ათეულს უნდა მივაკუთვნოთ.

საყურადღებოა, რომ სახელი რამინ ჩვენში პოპულარული ყოფილა გაცილებით ადრე, ვიდრე ეს რომანი ქართულად ითარგმნებოდა. ამ სახელს ატარებს ჯერ კიდევ მათე საუკუნეში ცხრაზმის ხევის ერთ-ერთი ხელისუფალი, როგორც ეს ჩანს ჩვენამდე შენახული ფიქალწერილიდან, რომელიც დამზადებული უნდა იყოს 923—926 წლებში და რომელშიაც ვკითხულობთ: ... ესე კელი ჩუენ, რამინ და გიორგი, დავწერეთ, ოდეს კოსტანტი ქართლისა გამგებელი იყო, ჩუენ ცხრაზმის კევის კელისუფლად ვიყვენით¹. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ რამინისა და ვისის ამბავი ჩვენში ზეპირად ვრცელდებოდა ჯერ კიდევ ამ ამბის არსებობის ფალაურ პერიოდში, რა პერიოდიდანაც ჩვენში შემოსულა და გავრცელებულა არა ერთი და ორი ირანული საკუთარი სახელი. ამით, მამასადამე, ისიც ირკვევა, რომ არ არის საველდებულო ვიფიქროთ, ვითომც ჩვენით ძველი გადმოთარგმნილი იყოს ფახრუდინის მიერ ისეთი რედაქციიდან, რომლის სათაური ყოფილა „ვისორამ“ და არა „ვისორამინ“². ქართული ონომასტიკონიდან ჩანს, რომ ფალაურადაც ცნობილი ყოფილა სახელი „რამინა“ (და არა უეკველად „რამა“).

«ვისრამიანი» სატრფიალო-სამიჯნურო რომანია, გამომხატველი ფეოდალური არისტოკრატიის სულისკვეთებისა, განსაკუთრებით მისი იმ ფრთისა, რომლის ყოველდღიური ცხოვრების დროშაზე ლოზუნგად გამოყვანილია ჰედონიზმი: ფაიხარენ, სუი და ქამე» (გვ. 42). ეს ის თხზულებაა, რომელიც ადამიანის სიცოცხლის მთავარ აზრს სიყვარულში, მიჯნურობაში ხედავს, იქამდის, რომ, მისი ავტორის შეხედულებით, ვინცა მიჯნური არაა, არცა კაცია» (გვ. 32). რამინმა იცის ბოლოდ ხორციელი, მიწიერი, ფიზიოლოგიური სიყვარული, რომელიც მის მსხვერპლს ავიწყებინებს როგორც მშობლიურსა და მეუღლეობრივს, ისე ძმურსა და ელემენტარულ ადამიანურ მოვალეობას, რომელიც ფატალისტური აუცილებლობით ეწევა ადამიანს და ამიტომ ქადგება: არ უნდა მიჯნურსა ყუედრება» (გვ. 32). რომანის ავტორმა სავსებით მოხადა ამ ბიოლოგიურ გრძობას კდემის, მორიდებისა და თავდაქერილობის სამოსელი, რომლითაც შემოსა ის კაცობრიობის კულტურულმა პროგრესმა, სულ ერთიანად გააშიშვლა ის და განაცხადა: მიწისაგან დაბადებული მიწ-

მას საფუძვლად უდევს 1810 წლის კატალოგის რადაც ბუნდოვანი ცნობა: «ვისრამიანი, მეფის თამარის დროს ქმნილი დილარგეთის ბრძნის დავით საათაბაგოელისაგან შეწინიერს. ენ. ხედ» (A. II a r a r e h i, S w e d e n i a, I I I, 257). ეს კატალოგი, როგორც უკანასკნელ დროს გამოირკვა (ტ. რ უ ხ ა ძ ე) დავით რუტორის მიერ ყოფილა შედგენილი (B r o s s e t, D e l a l i t t é r a t u r e r o m a n e s q u e g é o r g i e n n e, p. 420—421). თან, როგორც იმავე ტრ. რუხაძემ გაარკვია, ხელნაწერში ყოფილა არა და ვ ი თ ი, არამედ თ ა ვ ა დ ი.

¹ «სისტორიო მოამბე», წიგნი I, თბილისი, 1925 წ., გვ. 56—59.

² იუსტ. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ვისრამიანის ტექსტისათვის, გვ. 273.

ყით ნებისა და სიამოვნისა მონატრეა და მიწყით სიამოვნისა ბადითა დაბმული. ღმერთსა კაცთა დაბადება ესრე გაუჩენია, რომელ ღიაცსა და მამაცსა ერთმანერთისაგან უფრო არ უყუარს» (გვ. 81) და «შენ ესე არ იცი, რომელ მიჯნურისა უმოყუროდ საწუთრო არ ჰამოა? ღმერთსა ფრინველიცა დედალი მამალისათვის დაუბადებია, არ შენ (ვისი) დედალი მამალსა (რამინს) ჰშუენია? (გვ. 72). საკვირველი ის კი არაა, რომ ავტორი ასეთ მსჯელობას აპოლიქტურ ხასიათს აძლევს, როცა უმატებს: «აჰა, მართალ ხარ, რომელ ღიაცი მამაცი-სათვის დაბადებულია» (გვ. 73), არამედ ის, რომ მან თავის ქადაგებაში ოჯახური სიწმინდეც გადალახა: ესე კელწმიფეთა და დიდებულთა ცოლები ნახე, ყუელა მხიარულობს და ყუელას მალვითა მოყუარე უვის, ყუელა ცხადად და მალვით გაიხარებს» (გვ. 72—73), «რანიცა ფარდაგსა შიგან მყოფნია, კელმწიფეთა ცოლი და ასულნი და ავრეთვე დიდებულთანი, მრავალფერითა საქმითა იხარებენ: რაზომცა კეკლუცი და კელმწიფე ქმრები უვის, მალვით ეგრეცა მიჯნურობენ და სხუანი შეუყვარდებიან» (გვ. 64).

ვნებათა ღელვა, აღვირახსნილი ჟინიანობა, რომანით, მამაკაცსაც ითრევს თავის ქაობში, მაგრამ თავის ძალას ის განსაკუთრებით დედაკაცთა წრეში იჩენს: «კარგი ჰრქუა მოაბადმან ოშანგს: დედანი ნებისაკენ უფრო იზიდვენ, ვირე სახელისაკენ; დედანი, უსრულად დაბადებულნია, მით მიწყივ თავისა წადილი მორევს, საწუთროსა და საუკუნოსა გასწირვენ ერთისა წადილისა გასრულებისათვის» (გვ. 65). ქალი რომანში სიამოვნების ფიალადაა გადაქცეული, მას სხვა დანიშნულება და ღირებულება არ გააჩნია. ორიგინალურია აქ დამოკიდებულება მიჯნურთან, ტრფობის ობიექტთან: «სიყუარული თულთა აქუს, ვინცა თულთა აშორავს, გულითაცა აშორავს» (გვ. 171). ამით აიხსნება, რომ შეყვარებულნი პეპელასავით ასე ადვილად გადადიან ერთი ყვავილიდან მეორეზე: ვისი ვიროსაგან რამინისაკენ, რამინი ვისისაგან გულისაკენ.

ყოველივე ამის შემდეგ, საკვირველი არაა, რომ გარკვეულმა ანტიისპარსულმა წრეებმა, უფრო კი კლერიკალურმა, ფისრამინია გამოაცხადა ობიექტად ნამდვილი დევნისა, რომელიც XVIII საუკუნეში შემდეგ სიტყვებში იქნა ჩამოყალიბებული:

სიუყვას ვიტყვი მეტად მხრიანს, თუ შეგნის კაცსა მღვთიანს,
მოჯახსენებ ბოძენსა—ჰკვიანს, არ გამზილვებ გიყს—ბნედიანს:
ვის ღმერთი სწამს ადამიანს, ნუ ჩახედავს ვისრამიანს,
დაუბნელებს დღესა მზიანს, ჯოჯოხეთში ნახავს ხიანს¹.

ფორმის მხრივ «ვისრამინია უაღრესად პოეტური ნაწარმოებია, საუცხოო პოეტური სურათები, შედარებანი, ფრაზები მას ქმნის პოეტური ხელოვნების შედეგად. შეუდარებელია ის ადამიანის გრძნობის ღელვათა მიქცევ-მოქცევის ხელოვნურად დასურათებით. შეყვარებულთა, მიჯნურთა განცდის დასურათებით, ერთად იმყოფებიან ისინი თუ არა, ამ რომანს ერთი უპირველესი ადგილი უკავია მსოფლიო ლიტერატურის ნაწარმოებთა შორის. მაგრამ

¹ Е. Такайшвили, Описания, I, 293.

სულ სხვა შთაბეჭდილებას ახდენენ აქ ხელოვნურად დასურათხატებული პირები. რომანში დიდი ფსიქოლოგიური დაკვირვებითაა წარმოდგენილი სიყვარულის გრძნობა, მაგრამ ეს არ არის წმინდა, ნაზი და უზადო სიყვარული, ეს, როგორც ვთქვით, ხორციელი, მიწიერი, ამქვეყნიური გრძნობაა, რომელსაც მიზნად აქვს დაბალი მისწრაფებანი. მოქმედი პირნი დიდსა და უძლეველ დაბრკოლებებს სძლევენ თავისი გრძნობის დასაკმაყოფილებლად, მაგრამ სძლევენ არა თავისი გონებრივი თუ ზნეობრივი თვისებებით და, თუ გნებავთ, ფიზიკური ღირსებით, არამედ ხერხით, ცბიერებით, თილისმით, მოტყუებით. თუ ჯადოსნობა და მესამე პირის ცბიერება-კუდიანობა არა, ისინი მხოლოდ უნუგეშო სევდას, სასოწარკვეთილებას და დიატურ ტირილსა და მოთქმას ეძლევიან და თავისთავად ვერაფერს აკეთებენ. ამ პირთ არ ახასიათებს გრძნობის სიმტკიცე, კიდევანობაში ერთიმეორის დაუვიწყებლობა: როგორც ითქვა, ვისი ადვილად ივიწყებს ვიროს, რამინი ჯერ ვისის და მერე გულს; და თუ ისინი თავის გრძნობისათვის მაინც კვდებიან, იმდენად არა გრძნობისათვის, რამდენად ხორციელი მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად, როდესაც ერთად არიან და ერთმანეთს შეკუყრებენ. თითქოს შაპი მოაბადი ამ მხრივ გამონაკლისს შეადგენს, ის, მიუხედავად ყოველგვარი დამცირებისა, მაინც მტკიცედ ინახავს ვისის სიყვარულს, მაშინაც კი, როდესაც მასთან არ არის, და ნსხეერპლადაც ხდება ამ სიყვარულისა, მაგრამ ეს მას მოსდის მისი ხორციელი ვნება-ლეღით, მისი ხასიათის სისუსტის გამო, რომლის მეოხებით ის პირდაპირ კომიკურ როლშია გამოყვანილი და ყველასაგან მოტყუებისა და დაცინვის საგნად ხდება. მემთვრალეობა, უსაქმოება, უმიზნოდ დროსტარება, აი, მთავარი გმირების დამახასიათებელი თვისებანი. რამინიც ღვინის სმის, ნადირობის, ბურთაობის, მეჩანგეობისა და დუქნებში ლხინის მეტს არაფერს აკეთებს, როდესაც თავის საყვარელთან არ არის. ვისი ლამაზია ანგელოზსავით, მაგრამ საუხანისებრ ცბიერი, იგი მზადაა შეურიგდეს თავის მდგომარეობას: კანონიერად ერთის მეუღლედ ითვლებოდეს, ხოლო გვერდზე კურო ჰყავდეს, თუკი ეს მოსახერხებელია, და თუ ბოლოს ის აუზხედრდება თავის მდგომარეობას, იმიტომ, რომ ასეთ ორ სკამზე ჯდომა აღარ ხერხდება. ძიძა, — ეს ხომ ნამდვილი მაქანკლის ტიპიური წარმომადგენელია, რომელიც მზადაა გაურიგოს თავისი აღზრდილი მას, ვისგანაც მეტ სარგებლობას მოელის: ჯერ ვიროს აყვარებს მას, მერე მოაბადს უნდა შეურიგოს, მერე კიდევ რამინს დაუტყუებია. ერთი სიტყვით, ყველა მოქმედი პირი უარყოფითი ტიპია, იქამდის, რომ დედა ანგარებით შვილსა ჰყიდის და მტერს ხელში უგდება, ძმა და ქმარი (ვირო) იმდენ სულიერ სილაჩრეს იჩენს, რომ მერე მაქანკლად უდგება თავის დასა და ცოლს, ერთი მხრით, და მოძალადე მტერს, მეორე მხრით. ერთადერთ გამონაკლისს შეადგენს შაპის ძმა ზარდი, გულწრფელი, ერთგული, თავის მოვალეობის შემგნები კაცი, რომელიც მსხვერპლად ეწირება თავის მოვალეობას, მაგრამ ის რომანში მეორეხარისხოვანი პირია.

თავის დროს რომანი ჩვენში პოპულარული ყოფილა, მას მკითხველი მრავლად ჰყოლია, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ კლასიკური ეპოქის თხზულებებში

ხშირია ციტატები მისგან. ალორძინების ხანაში არჩილ მეფეს ის გაუღექსავს კიდევაც.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება. ცნობილია დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნეებში ჩამოყალიბებული, ფრანგულ-ირლანდურ-ინგლისურ თქმულებათა საფუძველზე, რომანი «ტრისტან და ისოლდე», რომელიც, თუ საკუთარ სახელებს არ მივაქცევთ ყურადღებას, ზედმიწევნით გამეორებაა ფისრამიანისა¹ არა მარტო სუჟეტურად, ფაბულურადაც. მეცნიერებაში დასმულია საკითხი ამ ორი რომანის ურთიერთობის შესახებ. რით აიხსნება ასეთი ზედმიწევნით მსგავსება მათ შორის? ამ საკითხს შეეხო ნ. მარი, რომელიც ამბობს: როგორც «ტრისტანი და ისოლდე», ისე «ფისრამიანი», იაფეტური ეპოსის, იაფეტური პოეზიის წარმონაშობი ზღაპარია, ჯერ კიდევ ისტორიული წინდასწრებული ხანებიდან მომდინარე თქმულება გახლავს². არაფერი გვეთქმოდა ამის საწინააღმდეგოდ, მარტო ზოგად სუჟეტურ მსგავსებასთან რომ გვეკონდეს საქმე, მაგრამ ძნელია ამ ნიადაგზე ახსნა ფაბულასა და დეტალებში იმ ზედმიწევნით მსგავსებისა, რომელსაც აღვილი აქვს ამ შემთხვევაში. ჩვენი აზრით, რომანის ევროპული ვერსია («ტრისტან და ისოლდე») მომდინარეობს ფალაური ფისრამიანიდან, მაგრამ არა ლიტერატურული, არამედ ზეპირი გზით. ზეპირი თხრობის გზით გადასული ევროპაში, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ურთიერთობის პროცესში, ის, აღვილობრივ სოციალურ-ეკონომიურსა და პოლიტიკურ-კულტურულ ვითარებაში, იღებს იმ სახეს, როგორც გვევლინება «ტრისტან და ისოლდე»-ში.

2. ამირანდარეჯანიანი

ეს თხზულება მოხსენიებულია ფსევდორუსთველურ სტროფში, რომელშიც ნათქვამია: «ამირან დარეჯანის-ძე მოსეს უქია ხონელსა». ამ ნაწარმოების ხელნაწერები საკმაოდ მრავალია, მაგრამ ყველა «ალორძინების» ხანისაა, მეჩვიდმეტე-მეცხრამეტე საუკუნეებისა, ისინი განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან სტილით, ზოგიერთი დეტალით, სათაურების აღწუსებით, კარების ან თავების ნუმერაციით და, გადაწერის დროს აუცილებელი, შეცდომების მეტნაკლებობითა და რაოდენობით. პირველი მისი გამოცემა, რა თქმა უნდა, არაკრიტიკული, ეკუთვნის ზ. ჭიჭინაძეს³, მეორე — ს. კაკაბაძეს⁴, ხოლო მესამე, პირველ ორთან შედარებით უკეთესი — ს. ყუბანეიშვილს⁵.

¹ ქართული ერის კულტურული შუბლი ენათმეცნიერების მიხედვით, «მნათობი» 1925 წ., № 5—6, გვ. 309, 311, 327.

² «ამირანდარეჯანიანი» მოსე ხონელისა (XII ს.), თბილისი, 1896 წ.

³ «ამირანდარეჯანიანი» მოსე ხონელისა, თბილისი, 1939 წ. არ შეგვიძლია მწუხარება არ გამოვთქვათ, რომ გამომცემელ-რედაქტორმა არ გამოიყენა ყველა არსებული ხელნაწერი «ამირანდარეჯანიანისა». განსაკუთრებით ისეთები, როგორცაა, საქართვ. მუზეუმის A 441 (რომელიც, თ. ყორღანის აღწერილობით, XVI საუკუნისაა) და ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცხის № 29 (იოანე ბატონიშვილის კოლექციიდან), 1699 წლისა.

⁴ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, II, 2—140. რომანის კრიტიკული, აკადემიური გამოცემა ახლაც ისეა მოსალოდნელი, როგორც ამდენ ხანს იყო.

ლიტერატურა «ამირანდარეჯანიანის» შესახებ: 1) Brosset: *Bullet. Sc. de l'Acad.*

საქიროდ მიგვაჩნია, ვიდრე მისი შინაარსის გადმოცემასა და ისტორიულ-ლიტერატურულ ანალიზს შევეუდგებოდეთ, ორიოდ სიტყვა ეთქვათ ამ თხზულების შედგენილობის შესახებ. საქმე ისაა, რომ მოთხრობა დაყოფილია ცალკეულ კარებად ან თავებად, რომელთა სათვალავი დროთა განმავლობაში გადამწერთ აურევიათ, რაც წარმოდგარა იქიდან, რომ ზოგი მთლიანი მოთხრობა, რომელიც ერთ თავს ან კარს უნდა შეადგენდეს შინაარსის მიხედვით, გაუყვიათ რამდენიმე ნაწილად, ხოლო რამდენიმე მთლიანი, ერთმეორისაგან დამოუკიდებელი შინაარსის მოთხრობა, ნათი სიმოკლის გამო, შეუერთებიათ და ერთ კარად ან თავად წარმოუდგენიათ. პირველ კარში, რომელიც ნამდვილად არის თხზულების შესავალი. მომთხრობელი, სავარსამიძე, ამბობს: «თორმეტნი კარნი არიან პატრონისა ჩემისანიო და სხუთა მათ ქაბუკთანი» (გვ. 9). მაშასადამე, თხზულებაში 12 თავი ან კარი უნდა ექნით. ამ თავების გამოსაკრევეად ორი გზა არსებობს: ფორმალური და შინაარსობლივი. ფორმალური მხრით თითოეული თავი იწყება სტერეოტიპული ფრაზით: «ისმენდი მეფეთ მეფეო», ან «ცხონდი მეფეო უკუნისამდე», ხოლო თავდება: «აქა დასრულდა კარი» ესა და ესო და მერე «ამინა. ასეთია თხზულების ტენდენცია, თუმცა ეს ტენდენცია ბოლომდის გატარებული არაა. თხზულების მეორე ტენდენცია მდგომარეობს იმაში, რომ თითოეულ თავში ლაპარაკი უნდა იყოს ერთი რომელიმე «ქაბუკის» საგმირო საქმეებზე, მაგრამ არც ეს ტენდენციაა ბოლომდის გატარებული: ბადრი იამანდიის ამბავი ზოგ ხელნაწერში ორ კარადაა გაყოფილი. ამბრი არაბისა და ინდო ქაბუკის ამბავი, რომელიც ყველგან ორ კარადაა წარმოდგენილი, ნამდვილად ერთი თავი უნდა იყოს, ვინაიდან ინდო ქაბუკის ამბავში მთავარი მოქმედი პირი იგივე ამბრი არაბია. ერთ თავში უნდა იყოს მოქცეული მზექაბუკისა და სისხლთა ძებნის ამბავიც, რადგანაც აქ ერთ და იმავე სუფეტურ რკალთან ვეაქვს საქმე. ეს გარემოება ახლა საკმაოდ აძნელებს იმის გამორკვევას, თუ როგორი იყო თავდაპირველ დედანში თავების ან კარების რიგი. ამით აიხსნება, რომ როგორც ზოგიერთი ხელნაწერის გადამწერთ, ისე ახალი დროის მკვლევართ, ამირანდარეჯანიანის» შემადგენელ ნაწილად მიუღიათ ორი ამბავი «ჯიმშერ, ხაზართა მეფის დილარის შეილისა» და «ჯიმშერის შეილის, ჯიმშერ-არ-

dem. imper. des Sciences, III, Melang. Asiatiq., VIII; 2) შ. ჯანაშვილი, მთხზუნელი და მისი ამირანდარეჯანიანი, 1895 წ.; 3) Г р е и, Грузинская повесть об Амиране... ЖМН Пров., 1895 г., III; Н. М а р р, Персидская национальная тенденция в грузин. романе Амиран-Дареджаниани, ЖМН Пров., 1895 г., Июль; მისივე რეცენზია მთხზუნის დასახელებულ შრომაზე: ЖМН Пров., 1895 г., Октябрь; 5) А. Х а х а н о в, Черки по истории грузин. словесности. I (შინაარსი), II (გარეგვა); მისივე წერილი «ივერიაში» 1892 წ., № 17; 6) ხ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა XII საუკ. გვ. 11—13; 7) Н. М а р р, Из книги царевича Баграта о переводе... Амиран-Дареджаниани, ИАН, 1899 г. т. X, № 2; 8) Амиран, СМПНЖ, вып. XX; 9) კ. კეკელიძე, ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი და მისი ისტორია, ტურნ. «ჩენი მცნებება» 1923 წ., № 4—5; 10) ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 1945 წ.; 11) Е. Д о в д у а, Амиран-Дареджаниани, Сборник «Памятники эпохи Руставели», Ленинград, 1938 г. და სხვ.

მოკლას, და მზეკაბუკისა, რომელიც შესულა აგრეთვე ზ. კიკინაძისა და ს. ყუბანეიშვილის გამოცემებშიც.

ეს ამბები იწყება ასე: «ოდესმე მეფესა ხაზართასა დაეპყრნეს ყოველნი ქუეყანანი სიმხნითა და სიქველთა თვისითა, ყოველნი მონებდეს, უძრწოდეს, ყოველნივე გარეგანი მეფენი, რომელნიცა თვითელულად აღწერილ არს სარგის თმოგველისაგან, სიმხნენი და გოლიათობანი სიკაბუკისა მისისანი». ამის მიხედვით, ეს ორი ამბავი ა. ხახანაშვილსა და ზ. კიკინაძეს მიაჩნდათ: «დილარიანიდან» შემოტანილ ზედმეტ თავებად. მაგრამ ეს სინამდვილეს არ უნდა შესაბამებოდეს. ამათი შესავალი წინადადება — «ეთარცა თვითელულად აღწერილ არს სარგის თმოგველისაგან სიმხნენი და გოლიათობანი სიკაბუკისა მისისანი» — გვეუბნება, რომ ეს ორი თავი არაა ნაწილი «დილარიანისა», პირიქით, მათში აღნიშნულია სარგის თმოგველის შრომა, როგორც სრულიად დამოუკიდებელი ნაწარმოები, ამ ნაწარმოებს ისინი იმოწმებენ. იქიდან მათ ციტატი მოჰყავთ თითქოს. მეორე — აქ ჯიმშერის მამა დილარიანსა შეეთის მეფეა. ასეთი შეხედულება არსებობს, თითქოს ეს თავები იყოს «დილარიანის» არა ნაწილი, არამედ გაგრძელება, დაწერილი ამირანდარეჯანიანის მიხედვით. სავსეა ესეც: გაგრძელება შეიძლება დაიწეროს იმისი, რაც არსებობს და რასაც იცნობენ (მაგალ., წერდნენ ვეფხისტყაოსნისა გაგრძელებას). ვის უნდა მოსვლოდა აზრად დაწერა უკვე დაკარგულის, არარსებული და უცნობი «დილარიანის» გაგრძელება? მეტი, რაღა ამირანდარეჯანიანის მიხედვით და მიხედვით მონიღომეს ამ გაგრძელების დაწერა?

მაშ, ნუთუ ეს თავები მართლა შემადგენელი ნაწილია ამირანდარეჯანიანისა? ერთი შეხედვით ეს ასე გამოდის. მართლაც: 1) პირველს ამ ორ ამბავთაგანს აწერია «ყარი მეთორმეტე», ხოლო მეორეს — «ყარი მეთორმეტე», ალბათ იმითომ, რომ ყველაფერი ის, რაც მათ წინ მიუძღვის, ან თავშია ნაგულისხმევი; 2) ეს ამბები იწყება და თავდება ისე, როგორც სხვა კარები ამირანდარეჯანიანისა: «ისმენდინ მეფეთ მეფეო, ცხონდინ უკუნისამდე, აქა დასრულდა კარი ესა და ესა, ამინა»; 3) ეს ორი ამბავი სტილით, სულით, შინაარსითა და მოთხრობის ხასიათით ზედმიწევნით ენათესავენ ამირანდარეჯანიანის სხვა ამბებს; 4) ამ ამბებს უყვება ამირანსა და სეფედავლეს იგივე რაიბნობადი, რომელმაც მათ გადასცა მზეკაბუკის ამბავი. მაგრამ, მიუხედავად ყველა ამისა, ეს ამბები არაა ორგანული ნაწილი ამირანდარეჯანიანისა, ისინი შემდგეა მიკერებული ამ თხზულებაზე. ამისი დამამტკიცებელი საბუთია უმთავრესად ტერმინოლოგია და ლექსიკა. ასეთია: ზუჩი, ვიგრის ტყავის ფარი, სტილი (303), ღურბინი, ჯადავობა, ჯირითი, ალაჯი, ბელადი, ყათლანი. ეს სიტყვები და ტერმინები «ამირანდარეჯანიანისა» არ იცის. ასევე უნდა ვთქვათ ორი სახელის შესახებაც: ერთია «ქეთევან დედოფალი, ცოლი ზუსრუჯან დედისა (გვ. 267). ეს სახელი შემოვიდა ჩვენში «შაჰნამეს» თარგმანიდან, პირველად ის მეთექვსმეტე საუკუნის მიწურულსა და მეჩვიდმეტის დამდეგს გვხვდება; მეორე — «ამირანდარეჯანიანისა» ჩინეთს ეწოდება «ქენთა ქვეყანა» (გვ. 111—114, 116—120). აქ კი მას «ჩინეთი» ეწოდება (გვ. 266).

ამრიგად, ეს თავები დაწერილია შემდეგში როგორც დამატება და გაგრძელება ამირანდარეჯანიანისა, კერძოდ მისი იმ თავისა, რომელშიც მოთხრობილია მშეკაბუკის ამბავი. აქ გამოყენებულია აღნიშნული ამბის საკუთარი სახელები: მშეკაბუკი, ხოსრო, აბრამი, რაიბ-ნობადი, დაწერილია იმ მიზნით, რომ შკითხველს მისცეს მშეკაბუკის უკლებელია, ესე იგი სრული ამბავი და თავგადასავალი. ამ თავების ავტორს ზედმიწევნით შეთვისებული აქვს სული, სტილი და მანერა ამირანდარეჯანიანისა, იმიტაცია უკიდურესობამდეა დაყვანილი. მართლა «ქრცხინვალელი» კაცის მოგონებული და მოქორილია» ეს თავები, როგორც ამას ერთ-ერთი ხელნაწერი აღნიშნავს, თუ არა, ან ვინ იყო ეს «ქრცხინვალელი» კაცი, ამის შესახებ გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვით ამჟამად. ის კი შეიძლება ითქვას, რომ ეს თავები დაწერილია XVII საუკუნის უკანასკნელ წლებში, ან XVIII ს. დამდეგს, მას შემდეგ, რაც სულხან-საბა ორბელიანმა თავისი «ლექსიკონი» შეადგინა. საქმე ისაა, რომ ზემოჩამოთვლილ სიტყვებსა და ტერმინებს საბას ლექსიკონი არ იცნობს, უნდა ვიფიქროთ, იმიტომ, რომ ლექსიკონის დაწყებისას (1685 წ.) ეს თავები ჯერ არ არსებობდა. შეიძლებოდა მათი წარმოშობა 1716 წლის შემდეგ დაგველო, როგორც ამას ა. ბარამიძე სჩადის, დარწმუნებული რომ ვიყოთ იმაში, რომ «ჯიმ-შერიანის» სიტყვები — «შვენიერობითა ნაჰმადიანთ სამოთხისა სძლებსა საპატიურობას ასწავლის» ნასესხებია საბას «ქილილა და დამანადან», რომელშიც ნათქვამია: «კეკლუცობითა ნაჰმადიანთ სამოთხის სძლებს საპატიურობას ასწავლიდა; მაგრამ ეს ისეთი აფორიზმია, რომელიც ხალხში მოარულთ იყო (სპარსულ დედანში ის სხვაგვარი ნიუანსითაა მოცემული), იმიტომ ერთ ავტორსაც და მეორესაც დამოუკიდებლად შეეძლო ამოელო ხალხის წიაღიდან.

ახლა, მასასადაძე, თუ თხზულების შესავალს ცალკე თავად ვიგულისხმებთ და ინდო ჰაბუკის ამბავს ცალკე, ამბრი არაბის ამბისაგან, დამოუკიდებელ ამბად ჩავთვლით, მივალვებთ თხზულების შემდეგ თავებს ან კარებს; როგორც ეს მოცემულია ისეთ ძველ, შედარებით, ხელნაწერებში, როგორიც ყოფილა, ერთი მხრით, დედანი გალექსილი ამირანდარეჯანიანისა და, მეორე მხრით, ხელნაწერები: S 393, A 441 და ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის № 29 (იოანე ბატონიშვილის კოლექციიდან).

1. აბესალომ, ინდოთ შეფის ამბავი (შესავალი)
2. ბადრი იამანისძის ამბავი
3. ნოსარ ნისრელის ამბავი
4. ამირან დარეჯანიძის ამბავი
5. ამბრი არაბის ამბავი
6. ინდო ჰაბუკის ამბავი
7. მნათობთა ამბავი
8. ტილისმათა ამბავი
9. სეფედავლე დარისპანისძის ამბავი
10. მზისა ჰაბუკის ამბავი
11. სისხლთა ძებნის ამბავი
12. ბალხეთს შესღვის ამბავი.

ამირანდარეჯანიანისა შედგენილობის გარკვევის შემდეგ საჭიროდ ეჯუღით, მისი ხასიათის შესაგნებად, გადმოვცეთ მოკლედ თხზულების შინაარსი.

ქარი I. ინდოეთის მეფე აბესალომი ორშაბათობით, სამშაბათობითა და ოთხშაბათობით ნადიმობდა დიდებულებთან ერთად, ხუთშაბათობით, პარასკეობით და შაბათობით ნადირობდა, ხოლო კვირაობით სამეფო საქმეებს განაგებდა. ერთხელ ნადირობისას მინდორში მან შეამჩნია ქურციკი, რომელსაც ოქროს რქები ჰქონდა, გამოუდგა მას ორი მხლებლით და შეიდი დღე სდია. მეშვიდე დღეს ქურციკი მივიდა «ადგილსა ერთსა კლდოვანსა», ჩაიხვეწა იქ და უჩინო იქმნა. მეფემ და მხლებლებმა მიიხედ-მოიხედეს და იქვე შენიშნეს ერთი ქვიტიკის სახლი, რომლის კედელზე გამოხატული იყო ექვსი ქაბუკი და მათ შუა ლამაზი ქალი. სურათს შემდეგი წარწერა ჰქონდა: მე ვარ ამირან ღარეჯანისძე და ყმა ჩემი სავარსიმისძე, ბადრი იამანისძე და ყმა მისი ინდო ქაბუკი, ნოსარ ნისრელი და ყმა მისი ალი დილაძე; ოდეს ქაჯნი დავხოცენით და ზღვათა მეფის ასული გამოვიყვანეთ, ამას ალაგსა მოვედით, და ყოველი არაბეთი ზედან მოგვიხდა და მაშინ არა ავად ვიყვებით». მეფეს გაუკვირდა ყოველივე ეს, გამოვიდა გარეთ და მინდორში დაინახა მთელი გორა ცხენებისა და კაცთა ძვლებისა, აგრეთვე იარაღის ნამსხვრევები. დაბრუნდა ის სახლში დაღონებული, მუდამ კითხულობდა ამ ქაბუკთა ვინაობას და, რადგანაც ვერაფერი გაიგო, სულ ერთიანად სევდამ მოიცვა, თავი დაანება ლხინს. ნადირობას და სახელმწიფო საქმეებსაც. თავისი დიდებულის აბულ ასანის რჩევის თანახმად, მან ამბის შესატყობად კაცები გაგზავნა ბაღდადს, სადაც მათ მოიგნეს ერთ მოხუცებულს. ამისაგან გაიგეს, რომ მახლობელ ბალხეთში, რომელიც აშენებულია ამირან დარეჯანისძის მიერ, ცხოვრობს მისი ყმა, ყველა მისი თავგადასავლის მოწამე სავარსიმისძე. გაგზავნილები წავიდნენ ბალხეთს, რომლის შესავალ კარებზე დაინახეს ცხენზე მჯდომი ამირანის გამოხატულება. აქ მართლაც მოძებნეს სავარსიმისძე, რომლისაგან ამირან დარეჯანისძის თავგადასავალი მაინც ვერ მოისმინეს, ასე რომ აბესალომი იძულებული შეიქნა სავანგებო დებუტაცია გაეგზავნა და ისე მოეყვანა ეს კაცი თავის სამეფოში. სავარსიმისძემ მეფეს განუცხადა, რომ ამირან დარეჯანისძის ამბის თქმას, რომელიც თორმეტი კარისაგან შედგება, ერთი წელიწადი მაინც მოუნდებო და დაიწყო ასე:

ქარი II. ბადრი იამანისძის ამბავი. ერთხელ ნადირობისას ამირან დარეჯანისძე შეხვდა მტრულ შაოსან კაცს, რომელმაც უამბო მას შემდეგი: ჩემი პატრონი, ბადრი იამანისძე, შეუღარებელი გმირი იყო. თავისი ბადალი ქაბუკი მან ვერსად პოვა, რითაც შეწუხებული იყო. ერთხელ მოვიდა მასთან მოხუცებული არაბი და უთხრა: წადი და გამოვიყვანე ზღვათა მეფის ქალი, იქ გზა ძნელი და სახიფათოა, თან ისეთ ქაბუკებს შეხვდები ამ სამეფოში, რომ შენს ბედს დასწყევლო. ბადრიმ წაგვიყვანა მე და ინდო ქაბუკი, თან მოხუცებული არაბიც, რომელიც თხუთმეტი დღის მგზავრობის შემდეგ ჩამოგვრჩა და აღარ მოინდომა გზის გაგრძელება. ჩვენ წავედით და ვნახეთ ერთი კარავი, რომელშიც წითელ ქაბუკს ეძინა, ეს ქაბუკი ინდომ დაამარცხა და მერე

ჩვენ გამოგვყვა. შემდეგ ჩვენ დავამარცხეთ მთელი რიგი ქაბუკებისა. გზაზე, ერთი მათგანის, შაოსანის, ამაღაში ვიპოვეთ უსიბი, რომელიც თან გავიყო-ლიეთ. გზაზე მოგვიხდა ბრძოლა მხეცებთან, სპილოსთან, მარტორქასთან, გველებით მოსილ კაცთან, შავსა და თეთრ ვეშაპთან. ყველას ვძლიეთ, დავამარცხეთ აგრეთვე 3000 ქაბუკისაგან შემდგარი ლაშქარი და მივედიო ზღვის პირას ერთ პატარა ქალაქში. აქ, ჩაესხედით თუ არა ნაევებში, თავს დაგვესხ-ნენ ზღვის პირატები, რომელთაც გახურებული ქვეები დაგვიშინეს. ბადრი ია-მანისძე გადახტა იმათ ნაევში და ყველანი ზღვაში ჩაყარა. ჩვენ გადავედით კუნძულზე, მივედიო ზღვათა სამეფოში და მეფეს გვაგებინეთ ჩვენი მისვლის მიზანი. მეფემ აღგვითქვა თავისი ქალი, მაგრამ ბადრის მოსთხოვა წინასწარ შემზოდა მის სამ ბუმბერაზს: აბაშს, მოკლე ქაბუკსა და არზამანიკს. ბადრიმ სძლია სამივეს და მეფემ, დაპირებისამებრ, ქალი მისცა. სამი თვის ნადიმო-ბის შემდეგ გამოვემგზავრეთ სამშობლოში. ღამე მოვიდა ბაყბაყ დევი, რომელმაც ბადრი მოიტაცა. ინდო ქაბუკი დაედევნა მას დასახსნელად, მაგრამ ვერაფერს გახდა. ჩვენ შეწუხებულნი დავბრუნდით ზღვათა მეფესთან, მივეგა-რეთ უკანვე მისი ქალი და ყველაფერი ვუამბეთ. ზღვათა მეფემ მე და უსიბი დაუყოვნებლივ გაგვგზავნა მოციქულებად ნოსარ ნისრელთან, რომელსაც ის დახმარებას სთხოვდა. ნოსარმა გაიგო თუ არა ეს ამბავი, წამოიყვანა თავისი ყმა ალი დილამი და გამოემართა საქებნელად.

კარგი III. ნოსარ ნისრელის ამბავი. ავირჩიეთ მოკლე, მაგრამ სახიფათო გზა. ყველაფერი, რაც კი შეგვხვდა, — მხეცები, საშინელი ფრინველები და უძლეველი ლაშქარნი, — შემუსვრილ იქნა ნოსარისა და უსიბის მიერ. მი-ვუახლოვდით ერთ ქალაქს, რომელიც დევთა ქალაქი აღმოჩნდა. ნოსარი შევიდა შიგ და კარგა ხნის შემდეგ მოიყვანა ორპირი კაცი; ერთი პირი შა-ვი ჰქონდა და ერთი წითელი. შავი პირით სპარსულად ლაპარაკობდა, წით-ლით ნალაპარაკევი კი არ გვესმოდა. ამ ორპირიანი კაცის თანხლებით მივე-დით ერთ ციხესთან, რომელიც დევებს ეკუთვნოდა და რომელშიაც ბადრი იამანისძე იყო დანწყვედული. ნოსარმა აქ დაიძინა. ღამე მოვიდა ბაყბაყ დევი და მისი ძმა ხაზარანი და შეიპყრეს ნოსარი, რომლის საქებნელად წავიდა მისი ყმა ალი დილამი. იამან ქაბუკმა მე ახლა შენთან გამოგზავნა, ამირან, შენ თუ არა, მეტი გზა არ არის ბადრისა და ნოსარის ხსენისა. ამირანმა, მოისმინა თუ არა ყოველივე ეს, არც კი დაუცადა თავის ქაბუკებს, იმწამსვე გზას გაუდგა.

კარგი IV. ამირან დარეჯანისძის ამბავი. ამირანი, სავარსიმისძე და შაო-სანი ქაბუკი ძვიდნენ ქ. იამანში ბადრის მამასთან, რომელსაც ამირანმა აღუთქვა შვილის დახსნა. წაიყვანა უსიბი და 12 დღის მგზავრობის შემდეგ მიაღწა ერთ ციხეს, რომელშიც, ორპირიანი კაცის სიტყვით, დანწყვე-ული იყვნენ ინდო ქაბუკი და ალი დილამი. ამირანმა ციხე შენუსა და დატყვევებულნი განათავისუფლა და აქედან ყველანი ერთად გაუდგნენ გზას. გზაზე მათ მრავალი დაბრკოლება ეღობებოდათ: მდინარეზე გადასვლა, საში-ნელი გველები და სამი ვეშაპი, რომელთაგან ერთმა ამირანი გადაყლაპა. ამი-რანს ფეხსაცმლის მოგვში დანა ჰქონდა, რომლითაც ვეშაპს მუცელი გაუჭრა

და გამოვიდა. გზაზე შეხვდათ მტირალი ქალი, რომელმაც ისინი სადილზე მიიწვია; ამირანი შეიყვანა გამოქვაბულში და უცბად კაჭზე დიდი ლოდი მიაგორა. გამოქვაბულში ამირანმა ნახა ერთი ცალთვალა დევი შვილითურთ, რომელთაც მისი შექმა მოინდომეს. ამირანმა ჯერ შვილი მოკლა და მერე მამას მეორე თვალიც ამოსხარა. ამის შემდეგ ამირანს თავს დაესხნენ ბაყბაყ დევი და მისი ძმა ხაზარანი, უკანასკნელი ომში მოიკლა. ბოლოს და ბოლოს მიაღწენ იმ ციხეს, რომელშიაც ბადრი და ნოსარი იმყოფებოდნენ. რადგან შიგ შესვლა შეუძლებელი იყო, ამირანმა შემდეგ ხერხს მიმართა: მან ფეხში წაეღო ხელი ერთ საშინელ ფრინველს, მდინარის პირს მოფრენილს, რომელმაც ამირანი ციხეში გადაიყვანა. ნოსარისა და ბადრის დახმარებით მან დაღწა ციხის კარები, ამოწყვიტა მცველები და დიდი სიმდიდრით უკან დაბრუნდა ბადრითა და ნოსარით. მათი გამარჯვების ამბავი მთელ არაბეთს მოედო, ბაყბაყ დევმა დიდძალი ჯარი შეაგროვა და დაედევნა მათ უკან, გაიმართა საშინელი ომი, რომელიც სამი დღის შემდეგ ბუმბერაზი კაბუჯების გამარჯვებით გათავდა. აქ მათ ააშენეს ქვიტკირის სახლი, რომელიც მათ თავიანთი გამოხატულებით შეამკეს; ეს ის სახლი იყო, რომელიც ინდოეთის მეფემ აბესალომმა ნახა.

ქარი V. ამბრი არაბის ამბავი. ერთხელ ბაღდადში ამირანმა და სავარსიმისძემ მოქეიფე კომპანიისაგან გაიგონეს, რომ, თუმცა ამირანი სწორაუპოვარი კაბუჯია; მაგრამ არის ვინმე ამბრი არაბი, რომელიც მას არ ჩამოუყარდება. ამირანმა გამოიკითხა ვინაობა ამბრი არაბისა და აღმოჩნდა შემდეგ: ამბრი იყო დიდი კაცის შვილი, რომელიც მამამ აღსაზრდელად მიიბარა გამოჩენილ კაბუჯს აბუთარს. შვიდი წლის ის უკვე ლომებს ხოცდა, თხუთმეტი წლისას უყიდეს შესანიშნავი ცხენი და ასპარეზობაში მას ბაღდადი არა ჰყავდა. ის ცხოვრობდა არაბეთის ქალაქ იემენში. არაბებს ამ დროს აწუხებდნენ თურქები, რომელთა წინააღმდეგ დახმარება სთხოვეს 15 წლის ამბრის. ამბრიმ წაიყვანა აბუთარი და პირველსავე შეხვედრისას 3000 თურქი მოკლა. თურქების მოკაფშირე ხანმა 20000 კაცი გაგზავნა იემენში. ამბრიმ წაიყვანა 60000 ჯარისკაცი და შეასია თურქებს. აქ მას ჯარი გაუწავიტეს, ასე რომ იძულებული შეიქნა თავისი კაბუჯებით თავი შეეფარებია ერთ ციხეში, რომელსაც თურქებმა 80000 კაცი შემოარტყეს გარს, თუმცა უშედეგოდ. თურქებმა ამბრის წინააღმდეგ გამოუშვეს სამი ბუმბერაზი, რომელნიც სათითაოდ დახოცა ამბრიმ. ბოლოს თურქთა ჯარი დამარცხდა და ამბრის ხელთ ჩაუვარდა მათი მეფე, რომელიც მან შეიბრალა, როგორც მეფე, და ცოცხალი გაუშვა.

ქარი VI. ინდო კაბუჯის ამბავი. ამის შემდეგ იემენს ახალი მტერი გამოუჩნდა, ინდო კაბუჯი, რომელიც მას აოხრებდა. ამბრი გავიდა მის წინააღმდეგ, რამდენჯერმე შეეჯახნენ ერთმანეთს, მაგრამ ვერ სძლიეს ერთიმეორეს, ამიტომ ისინი დაძმობილდნენ და ფიცი დადეს; რომ ერთად დაიცავენ იემენს. მართლაც, მათ ამოწყვიტეს ხანაჟა მეფის ჯარი და განდგომილი არაბები კვლავ დაუმორჩილეს იემენს. მოისმინა რა ეს ამირანმა, დაუყოვნებლივ მოიბრუნა პირი და თავისი ამალით იემენისაკენ გაემგზავრა. მას უნდოდა

ენახა ამბრი არაბი და თავისი ძალა გამოეცადა მასთან ბრძოლაში. სამწუხაროდ, მან ის ცოცხალი ვერ ნახა, ქალაქის კარებში შეხვდა სამგლოვიარო პროცესიას, რომელიც გარდაცვალებულ ამბრის ასათლავებდა.

ქარტი VII. მნათობთა ამბავი. ბაღდადის ამირ-მუმლს უნდოდა თავისი სამი შვილისათვის ცოლები მოეყვანა. რადგანაც ბერძენთა, ინდოთა და ხაზართა მეფეების ქალები საკადრისები არ აღმოჩნდნენ, მან უბრძანა ვეზირს სხვაგან მოეძებნა სარძლოები. ერთი თვის შემდეგ ვეზირმა გაიგო, რომ მნათობთა ქვეყნის მეფეს ასთანს ჰყავს შვიდი მზეთუნახავი, მაგრამ იქ მისვლა დიდ სიძნელეს წარმოადგენსო. ამირ-მუმლი თავისი ამალით მივიდა ამირანთან და დანმარება სთხოვა, ისიც დაუყოვნებლივ ადგა და გაემგზავრა. ბევრი დაბრკოლებისა და ხიფათის შემდეგ მივიდა მნათობთა ქვეყანაში, სადაც მეფის კარზე ნახა მისი ქალების ხელის საძებნელად მოსული ოთხი მეფისშვილი: ჩინეთის, დელამის, ხაზარეთისა და იემენის. ისინი და მათი ამალა ებრძვიან ერთიმეორეს, მაგრამ ვერაფერს ხდებიან. ამირანმა სათითაოდ დაამარცხა ყველა, მეფეს გამოსთხოვა შვიდივე ქალი. ოთხი აქ მოსულ მეფეთა შვილებს დაუტოვა, ხოლო სამი წაუყვანა ამირ-მუმლს.

ქარტი VIII. თილისმათა ამბავი. ამირანს ძილში ეცხადებოდა უცნობი კაცი, რომელიც ეუბნებოდა, რომ თილისმათა ქვეყანაში არის მზეთუნახავი ქალი, რომელიც შენ შეგშვენის ცოლადო. იმდენი ელაპარაკა მას, რომ ამირანს გულში ჩაუვარდა ამ ქალის სოყვარული და გზას გაუდგა მის საძებნელად. გზაზე მან ყაჩაღებისაგან იხსნა ეპართა ქარავანი, რომელთაც მას მისცეს გზის მაჩვენებელი. მრავალი თილისმისა და დაბრკოლების ძლევის შემდეგ ის მივიდა იმ ქალაქში, სადაც ცხოვრობდა მისი სატრფო, ხვარაშან ქალი. აქ მან სძლია მრავალ კონკურენტ-ბუმბერაზს და თავის სურვილს მიაღწია: ხვარაშანი შეირთო და ბაღდადს დაბრუნდა.

ქარტი IX. სეფედავლე დარისპანისძის ამბავი. სეფედავლე ძალიან ადრე დაობლებულა და დედის ამარა დარჩენილა, მას მტრები მის სამკვიდრებელს ერთიმეორეზე აცლიდნენ ხელიდან. ცოტა რომ წამოიზარდა, ჯერ მტრებს გაუსწორდა, თავისი სამკვიდრებელი დაიბრუნა, და მერე გაემგზავრა ჩინეთს იქაური ქალის შესართავად. გზაზე ბევრი ხიფათი შეხვდა. მოუხდა ბრძოლა მხეცებთან და თილისმებთან, მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, თავის მიზანს მიაღწია. ამირანმა რომ მოისმინა სწორუპოვარი ჰაბუქის სეფედავლეს ამბავი, მოძებნა ის და ბრძოლაში გამოიწვია. დიდხანს იბრძოლეს, მაგრამ ვერც ერთმა სძლია და ვერც მეორემ, რის გამო ისინი დამეგობრდნენ და ძმობა შეპფიცეს ერთმანეთს.

ქარტი X. მზისა ჰაბუქისა ამბავი. ნადირობის დროს ამირანი ჰკლავს ორ ღოღს, ამ დროს გამოჩნდა შაოსანი კაცი და დაიწყო ტირილი. ამირანმა ის შინ წაიყვანა, გამოკითხა ამბავი და მისგან მოისმინა მზეჰაბუქის გმირობა, ხაზართა მეფის ხვასროს კარზე ბუმბერაზებთან ბრძოლა მისი ქალის გულისათვის, ამ ქალის გატაცება თილისმათა ქვეყანაში, მზეჰაბუქის იქ გამგზავრება, ქალის გამოყვანა, ხაზარეთში ხვასროს შემდეგ გაიმეება, და ლალათით სუთი ბუმბერაზის მიერ მისი მოკვლა.

ქარი XI. სისხლთა ძებნის ამბავი. ამირანი აღშფოთდა ამ ქაბუჯთა ვერაგული საქციელით, ამიტომ განიზრახა მათი და იმათი თანამოაზრეთა დასჯა. მან მოიწვია სეფედავლე და მასთან ერთად გაემგზავრა ქ-ღაზნაში, შვილა ქალაქში და სულ მუსრი გაავლო ყველას მზეჭაბუკის მოკვლისათვის.

ქარი XII. ბალხეთს შესვლის ამბავი. ზეიმის დროს ამირანს შეატყობინეს, რომ ბალხეთის მეფეს აუჯანყდა მონა ბალხამი, რომელსაც განუზრახავს მეფე ტახტიდან ჩამოაგდოს და მისი ქალი ცოლად შეირთოს. ამირანი მიდის ბალხეთს, ქალაქს იპყრობს და მერე შეებმება ბალხამს, რომელსაც ის ჰკლავს. ამის შემდეგ ის თვითონ შეირთავს მეფის ქალს და ბრუნდება უჯანვე.

ასეთია მოკლედი შინაარსი ამ სადევგმირო რომანისა. როგორც ვხედავთ, აქ თავმოყრილია და ერთიმეორეზე მექანიკურად გადაბმული რამდენიმე სხვადასხვა მოთხრობა. მთავარი, ცენტრალური ადგილი რომანში უკავია ამირან დარეჯანისძეს, რომელიც, რომანის ტენდენციით, არის დახელით ყოველთა უფროსი და ლომთა ლომი¹. საკუთრივ ამირანის ამბავი, მისი დევგმირობა და ბუმბერაზობა მოთხრობილია მეოთხე, მეხუთე, მერვე, მეთერთმეტე და მეთორმეტე კარში, სხვა კარები შეიცავენ დამოუკიდებელ მოთხრობებს: 1) ბადრი იამანისძისას, 2) ნოსარ ნისრელისას, 3) ამბრი არაბისას, 4) ინდო ქაბუკისას, 5) სეფედავლე დარისპანისძისას და 6) მზეჭაბუკისას. ამ პირთა თავგადასავალი მექანიკურადაა გადაბმული ამირანის ამბებსა და პიროვნებაზე. მართლაც, ბადრი იამანისძესა და ნოსარ ნისრელთან, რომელთაც ამირანი არც კი იცნობდა წინათ, აგრეთვე მას მხოლოდ ის, რომ შემთხვევით სთხოვეს მას მათი დახსნა დევების ტყვეობიდან. ამბრი არაბი არც კი უნახავს ამირანს ცოცხალი, მან მოინდომა მისი მოძებნა, რომ თავისი ძალა გამოეცადა. აგრეთვე საგანგებოდ მოძებნა მან სეფედავლე დარისპანისძე, რათა მისი ვაჟკაცობა გამოეცადა. მზეჭაბუკი ამირანს არც ცოცხალი, არც მკვდარი არ უნახავს, მან მხოლოდ შური იძია მისი მუხანათური მკვლელობისათვის.

ამ ქაბუჯთა ამბავი არა მარტო მექანიკურადაა გადაბმული ამირანის ამბავზე, არამედ ყოველგვარი წესისა და სისტემის გარეშე, წინდაუხედავად, წინააღმდეგობათა დაშვებით. მართლაც, მთავარი წინააღმდეგობა თვით რომანის შედგენილობაში ჩანს. შესავალში საქმე ასეა წარმოდგენილი: ინდოეთის მეფე აბესალომი მინდორში, რომელიც დაფარულია რაღაც ომის შედეგად დახოცილ ადამიანთა და ცხენების ძვლებით, ნახავს ერთ ქვიტკირის სახლს, შვეა შიგ მხლებლებით და კედელზე დაინახავს ექვსი ქაბუკის განოხატულებას, მათ შორის კი ერთი ნზეთუნახავი ქალისას. სურათს ასეთი წარწერა აქვს: *ჩენ ვარ ამირან დარეჯანისძე და ესე ყმა ჩემი სავარსიმისძე, ბადრი იამანისძე და ყმა მისი ინდო ქაბუკი, ნოსარ ნისრელი და ყმა მისი ალი დილაში. ოდეს ქაჯნი დავხოცენით და ზღვათა მეფის ასული გამოვიყვანეთ, ამას ადგილსა მოვედით და ყოველი არაბეთი ზედან მოგვიხდა და მაშინ არა ავად ვიყვენითა. აბესალომი ძალზე დაინტერესდება, უნდა გაიგოს ამ სურათის შინაარსი და აქ აღნიშნული პირების თავგადასავალი. მოსძებნის კაცს, რო-*

¹ ს. კაკაბაძის გამოც., გვ. 32.

მელიც ამ საიდუმლოებას გაუხსნის მას: მოუყვება ზღვათა მეფის ასულის გამოყვანას, ბადრი იამანისძისა და ნოსარ ნისრელის თავგადასავალს, მათ გამოხსნას დევთა ტყვეობიდან და არაბებთან გადახდილ ომს. სუვეტური რკალი, ნაგულისხმევი შესავალში, ამოიწურა პირველ ოთხ თავში, დანარჩენი ამბები და თავები სრულიად მოულოდნელი და ზედმეტია ამის შემდეგ. მართალია, აქვე, შესავალშივე, ნათქვამია, რომ თხზულება 12 კარის ან ანბისაგან შედგებაო, მაგრამ ეს არის ზეპირი განცხადება, აღნიშნული სუვეტური წინააღმდეგობისა და უხერხულობის მოსაბოდიშებლად.

მეორე: თილისმათა ამბავში მოთხრობილია, რომ იმ სახლში, რომელმაც თავისი სურათებით ასე დაინტერესა აბესალომი და რომლის საიდუმლოება მისთვის და მკითხველისათვის უკვე გარკვეულია, მოხვედრილა შემდეგ თავისი სატროფოს, ხვარეშანის, მძებნელი ამირან დარეჯანისძე. სავარსიმისძე უყვება აბესალომს: ჩვენ, ესე იგი ამირანი, მე, აბან ქაბანისძე და ქოროს ქოსისძე, წავედით და მას სახლსა მივედით, რომელ თქვენ გინახავს; და ოდეს შევედით, ქალისა სახე იყო დაწერილი აგეთივე, რომელი კედელსა ზედა ეკრა. ამოიღო იგი ეტრატსა ზედა დაწერილი ამირან დარეჯანისძემან. ოდესცა ერთგან გენახნეს, ამას ბრძანებდი, თუ ერთნი არიანო. და ზედა ეგრე ეწერა: ესე არს სახე მის ხვარაშან ქალისაო (გვ. 78). გასაკვირველი არის აქ მკითხველისათვის ის გარემოება, რომ ქალის სურათს, რომელიც, როგორც ვიცით, ზღვათა მეფის ასულია, აქ აწერია, რომ ესე არს სახე მის ხვარაშან ქალისაო. შემდეგ, როდესაც ამირანმა და მისმა სამმა ყმამ თილისმათა ქვეყნიდან ხვარაშან ქალი გამოიყვანეს, ისინი მოსულან იმავე სახლში. მაშინ მოიყვანა (ამირანმა) მხატვარი და დაწერა თავი თვისი და ჩვენცა (გვ. 96). გაზოდის, თითქოს ის სურათები, რომელნიც ინდოთა მეფეს უნახავს და რომელნიც წინათ გასაღებულთა ამირანის, ბადრის, ნოსარის, სავარსიმისძის, ინდო ჭაბუკის, ალი დილაშისა და ზღვათა მეფის ასულის სურათად, არის ამირანის, ხვარაშანის, სავარსიმისძის, აბან ქაბანისძისა და ქოროს ქოროსისძის სურათი.

მესამე: ინდო ჭაბუკი, რომელიც ბადრი იამანისძის ამბავში გამოყვანილია როგორც უბრალო ყმა ბადრისა, ამასთან «წამბდარი» დევებისაგან, მეექვსე თავში მოულოდნელად გვევლინება როგორც ანბრი არაბის ძმადნაფიცი, დიდი და უზარმაზარი ლაშქრის პატრონი, ამასთან, როგორც უძლეველი ჭაბუკი, რომელიც მუსრს ავლებს იამანეთის მეფეებს.

მეოთხე: ამარ იამანელი, სამშობლოდან გამოძევებული და იამანეთში თავშეფარებული არაბთა მეფის დიდებულის შვილი. რომელიც მოულოდნელად იქცევა აზბრი არაბად (გვ. 33—34) და კედება ისე, რომ მას ამირანი ვერც კი ნახავს, სიკვდილის შემდეგ, მზეჭაბუკთან ერთად ხაზართა მეფის ხოსროს კარზე ებრძვის მოსო რადირისძესა და ლამარ ლაზნელს (გვ. 140—144).

მესხეთე: თილისმათა ქვეყანაში ამირან დარეჯანისძემ შეირთო ცოლად ხვარაშან ქალი (გვ. 83—90) და სახლში წამოიყვანა (127). გზაზე ის შეხვდება ანთარქაისძეს, რომელსაც ინდოთ მეფის ასული მოჰყავდა, დააპარცხებს მას და მის ცოლს ცოლად შეირთავს (გვ. 130, არა მაჰმადიანური ორცოლიანო-

ბის საუფუძველზე), თითქოს უცოლო ყოფილიყოს; რამდენიმე ხნის შემდეგ ბალხეთის მეფის ასულს ირთავს კიდევ (გვ. 173).

მეექვსე: თხზულების ავტორს თუ რედაქტორს მოუნდომებია «ბალხეთის შესვლის ამბავი» დაეკავშირებია წინამბებთან და ერთ ადგილას ის შენიშნავს: «ოდეს ბადრი იამანისძე ტყვედ ჰყვანდათ, მრავალი დევი დაეჭვოცა» (გვ. 178). ამ სიტყვების ავტორი, ამირანი, ამ შემთხვევაში ჰკლავს ვეშაპზე მჯდომ ღამაზ დევს, ბადრის გამოყვანისას კი ის ჰკლავს შავს, წითელსა და თეთრ ვეშაპს, აგრეთვე ბაყბაყ დევს, ხაზარანსა და ცალთვალას. ასე რომ მომენტთა იგივეობას აქ ადგილი არ აქვს და გაუგებარია ბადრი იამანისძის ამბების მოხსენიება.

თუ სხვადასხვა თავში მიმობნეულ ამბებსა და სახელებს გავითვალისწინებთ, რომანის შინაარსი ასეთი თანამიმდევრობით უნდა დალაგდეს. ამბრი არაბისა და ინდო ჰაბუჯის ამბავი; აქ მოთხრობილია, რომ ამბრი არაბი, ძე არაბეთიდან გამოძევებული მეფის დიდებულისა და მასთან ერთად იამანეთის მეფის სახლში თავშეფარებული, მცველი ამ გამოძევებული მეფის ინტერესებისა და აგრეთვე იამანეთის მეფისაც, ებრძვის იამანეთის მახორებელ ინდო ჰაბუჯს. უკანასკნელად, როდესაც, ონის შემდეგ, ერთმანეთს გაიცნობენ, ამბრი და ინდო დამპობილებიან, ამბრი ინდოს ნიიყვანს იამანეთის მეფესთან და გააქნობს მას, ინდო დიდხანს რჩება იამანეთში, მერე გამოეთხოვება იამანთა მეფეს და ეტყვის: «წავალ მე და როსცა სამსახური იყოს, თქვენსა წინაშე ვდგევარო» (გვ. 47). მართლაც, როდესაც ამბრი არაბი გაილაშქრებს არაბეთის უზურპატორის წინააღმდეგ და უკანასკნელს ხანთა ან თურქთა მეფე მოეხმარება, რის გამო იამანეთი განსაცდელში ვარდება, ინდო ჰაბუჯი მიდის ამბრის დასახმარებლად თავისი ლაშქრით და ამარცხებს ამბრისა და იამანეთის შეერთებულ მტრებს.

შემდეგ ამას უნდა მოჰყოლოდა «მნათობთა ამბავი», რომელშიაც ჩვენ ვხვდებით ზემოაღნიშნული იამანეთის მეფის შვილს, იამან ჰაბუჯს, რომელიც მოსულა ასფან მეფის კარზე მისი ასულის შესართავად და აქ ეომება ჯერ ასფანის ბუმბერაზს და მერე ამირან დარეჯანისძეს. ასფანის ერთ ერთი ასული ამასაც ხვდა წილად და წამოიყვანა ცოლად იამანეთს.

ამას ბუნებრივად უნდა მოსდევდეს მეორე, მესამე და მეოთხე თავები (ზღვათა მეფის ასულის გამოყვანა), რომლებშიაც ერთ-ერთ მოქმედ პირად გამოყვანილია ჰაბუჯი ბადრი იამანისძე. ბადრი არის ძე «იამანის ჰაბუჯისა», რომელიც ამჟამად უკვე არის «ბერი კაცია» (გვ. 31—32). ის ბადრის დასახსნელად დევის ტყვეობიდან გზავნის კაცს ამირან დარეჯანისძესთან და ამირანიც იმწამსვე მიდის დასახმარებლად. ასეთი დამოკიდებულება მათ შორის გაუგებარი იქნებოდა, თუ ისინი წინათ ერთმანეთს არ იცნობდნენ (ამ ნაცნობობის შესახებ ამბავი გამოტოვებულია აღნიშნულ თავებში). საყურადღებო ისაა, რომ ინდო ჰაბუჯი, რომელიც იამან ჰაბუჯის მამის კარზე იზრდებოდა და მის ინტერესებს ემსახურებოდა და რომელიც ამიტომ, საფიქრებელია, ამ იამან ჰაბუჯთან იზრდებოდა, მოქმედებს ბადრი იამანისძის წრეში, ის არის მისი ყმა და მის ინტერესებს ეწირება (დევი ატყვევებს მას). აქით აიხსნე-

ბა, რომ სავარსიმძე ეუბნება ინდოთა მეფეს აბესალომს, რომელიც მას სთხოვს უამბოს «სამისა» (ბადრის, ნოსარისა და ამირანის) ამბავი—ეგე ადგილი შუა კერძო არისა, იმიტომ რომ ამ ამბავს (ზღვათა მეფის ასულის გამოყვანას) წინ უსწრებდა ყველაფერი ის, რაც მოთხრობილია 32—70 გვერდზე.

ამრიგად, თხზულების ანალიზი ამჟღავნებს, რომ არსებობდა ამბების რამდენიმე ცკალი: 1) ზღვათა მეფის ასულის გამოყვანისა, 2) ამირანისა, 3) ამბრი არაბისა და ინდო კაბუქისა, 4) სეფედავლე დარისპანისძისა და 5) ნზისა კაბუქისა, რომელნიც რომელიღაც ავტორს თუ რედაქტორს შექანიკურად გადაუბამს ერთმანეთზე, ამირანის უპირატესობის აღნიშვნითა და ხაზგასმით.

ახლა უნდა ვიკითხოთ, ორიგინალურია ეს ნაწარმოები თუ ნათარგმნი? ამ საკითხის შესახებ სამი მოსაზრება არსებობს. ერთი შეხედულებით, რომელიც პირველად ზ. ქიქინაძემ გამოთქვა¹ და მერე უფრო განავრცო მ. ჯანაშვილმა², ამირანდარეჯანიანი წმინდა ქართული, ორიგინალური ნაწარმოებია. აქ ალფეგორიულ-იგავურად გამოხატულია საქრისტიანო საქართველოს ბრძოლა არაბ-სპარს-თურქებთან სჯულისა და თავისუფლებისათვის. მით უმეტეს, რომ თხზულებას ქრისტიანული ელფერი და ხასიათი აქვს. რა გვეთქმის ამის შესახებ? ამ მოსაზრებებით თხზულების ორიგინალობა ვერ დამტკიცდება: ალფეგორიულ-იგავური მეთოდის გამოყენება თხოულობს გარკვეულ პირობებს, რომელთაც ამ შემთხვევაში ვერ ვხედავთ. რომანის ქრისტიანული ხასიათი არ შეიძლება დამტკიცებულ იქნას იმით, რომ იმაში გვხვდება ჩვენ სიტყვა დმერთი, ცხოვნი, ამინ. ეს სიტყვები არაქრისტიანულ ნაწარმოებშიაც შეიძლება ნახმარი იყოს.

მეორე შეხედულებით, რომელიც პირველად გამოთქვა ა. გრენმა და მერე განავითარა ა. ხახანაშვილმა, «ამირანდარეჯანიანი» ხახევრად ორიგინალური, ხახევრად ნათარგმნი თხზულებაა; ის დაწერილია სპარსული ლიტერატურის ძლიერი გავლენით და ზოგიერთი მოთხრობა და ეპიზოდი, შეიძლება, პირდაპირ ნათარგმნი იყოს. ის სადევგმირო მოთხრობები, რომელნიც შეადგენენ ამირანდარეჯანიანის შინაარსს, ა. ხახანაშვილის აზრით, არის ლიტერატურულად გადამუშავებული თქმულებები ამირანის შესახებ, რომელიც დღესდღეობით ცნობილია ხალხში. ამის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, პირველ ყოვლისა, რომ შეიძლება თხზულება დაწერილი იყოს რომელიმე უცხო ლიტერატურის ზეგავლენით, მაგრამ ის ორიგინალური იყოს, მეორე მხრით—ლიტერატურული «ამირანდარეჯანიანი» არ არის დამოკიდებული დღესდღეობით ცნობილ ხალხურ «ამირანდარეჯანიანზე», პირიქით, როგორც თავის ადგილას ვაჩვენებთ, დღევანდელი ხალხური თქმულებანი ლიტერატურულიდან წარმომდინარეობენ.

¹ ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», გვ. 12; მისევე გამოცემა «ამირანდარეჯანიანისა», გვ. 372—398.

² მოსე ხოჭელი და მისი ამირანდარეჯანიანი», გვ. 4. ორიგინალურ ნაწარმოებად შიანია «ამირანდარეჯანიანი». კაკაბაძესაც ყოფაქცობურებითი რეალიზმის მიხედვით (გვ. XLI), აუთმა ის ამ რეალიზმს არ ჩამოგვითვლის და არ გვაცნობს.

მესამე შეხედულებით, რომლის წარმომადგენელი აკად. ნ. მარი იყო, ამირანდარეჯანიანი სპარსულიდან ნათარგმნი თხზულებაა. ამის დასამტკიცებელ საბუთს ნ. მარი თვით თხზულებაში პოულობდა, სახელდობრ: თხზულებაში გატარებულია სპარსული ეროვნული ტენდენცია. მართლაც, თხზულების მთავარი მოქმედი პირები არიან ამირან დარეჯანისძე და სეფედავლე დარისპანისძე. ამ პირთ, რომელნიც მამაცობითა და ჭაბუკობით ერთმანეთს არ ჩამოუყარდებიან, რომანში გამოყვანილი ვერც ერთი სხვა გმირი ვერ შეედრება, ისინი ყველას სჯობნიან. ამირანი და სეფედავლე არიან სპარსელნი, სპარსეთის წარმომადგენელნი, სხვები კი სხვა ქვეყნებისა, მაშასადამე, აქ ხაზგასმულია სპარსეთის უპირატესობა სხვა ქვეყნების წინაშე. ამირანი და სეფედავლე რომ სპარსელები არიან, ეს შემდეგიდანაც ჩანს: ა) საეარსიმიისძე ამირანის ყმა, ცხოვრობს სპარსეთში; ბ) ამირანი ეომება ინდოელებს, ხაზარებს, თურქებს, ჩინელებს და სხვ. და ერთხელაც არ არის ნახსენები, მისი ან მისი მეგობრების თუ მტრების, სპარსეთის წინააღმდეგ გალაშქრება; გ) ბასრელ ვაჭრებს, რომელნიც ყაჩაღებმა შეაწუხეს, უწინასწარმეტყველეს, რომ მათ სპარსელი იხსნის, მართლაც მერე მხსნელად მოევილინა მათ ამირან დარეჯანისძე; დ) ამირანმა რომ ორპირი კაცი ნახა, გაიგო მხოლოდ სპარსულად მის მიერ ნათქვამი; ე) ცალთვალა დევი ამირანს სპარსულად ეუბნება: იეკ ჩეშემ ნესტა; ვ) ამ გმირების სახელები ამირანდარეჯანისძე და სეფედავლე დარისპანისძე სპარსული ფორმისაა; ამ სახელებს, რომ ქართული დაბოლოება ისძეა მოვაშორით, მივიღებთ: ამირანდარეჯან, და სეფედავლე დარისპან. ამ სახელებში ჩვენ გვაქვს სპარსული აშირ ანდარე ჯან და სეფე დავლე დარ ისპან, რაც ნიშნავს: ამირ — ამირა, მბრძანებელი, ან დარე, resp. დარ — დი ზე, ჯან (ჯაპან) — ქვეყანა; სეფე — ხმალი, დავლე — სახელმწიფო. მაშასადამე, ამირან დარეჯან ნიშნავს: მბრძანებელი ქვეყნისა ან ქვეყან ზე; სეფე დავლე დარ ისპან — სახელმწიფოს ხმალი ისპანში; ზ) თხზულებაში შენახულია მაჰმადიანური ყოფაცხოვრების კვალი: ქებინის მიცემა, შეწირულება მიზვითში, მრავალკოლიანობა და სხვ.¹

შემდეგში ნ. მარმა იპოვა თითქოს ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროც ამ შეხედულების სასარგებლოდ². მეთექვსმეტე საუკუნეში ბაგრატ ბუხრანბატონს დაუწერია ერთი ანტიმაჰმადიანური პოლემიკური თხზულება, რომელსაც ეწოდება ამოთხრობა სჯულთა უღმრთოთა ისმაიტელთა. მაჰმადიანთა განსაქიქებლად ის ამბობს: ისმაიტელნი გამოვიდეს და იყენეს ყოველნივე ერთბაშად მესისხლენი, მტაცებელნი, მებრუშენი, მწუთოთენი, მპარავნი და ყოვლადე უპოვარნი; რამეთუ წიგნი იგი, რომელსა ყისსაჲ ჰაძეზად უწოდენ სარკინოზნი, ამათ ისმაიტელთა ცხოვრება არს, და მის წიგნისაჲ მცირედი რაჲმე ნაწილი თარგმანებულ არს ენასაცა ზედა ჩუენსა ქართულსა გარეშეთა

¹ Пережденная национальная тенденция в груз. романе Амира-Дареджаниани, ЖМНП Грозн., 1895 г., Июль, стр. 352—365.

² Н. Марр, Из книги царевича Баграта о грузинских переводах духовных сочинений в героическом повести Дареджаниани, «Известия Академии Наук», 1899 г., т. X, № 2.

კაცთა მიერ, რომელსა და რეჯანიანად უწოდენ, და არა თუ ეგვიპთარითა სიმხნითა ახოვან იყვნეს, ვითარცა მოგვიტხრობს ჯუენ წიგნი იგი, არამედ მით მიერიოთა ზღაპრობითა განერცელობით აღუწერიესთ მოთხრობად იგო. ამ ცნობაში, რომელიც XVII საუკუნეში გაუმეორებია ლექსად იაკობ შემოქმედელს, საყურადღებოა შემდეგი: 1) ყოფილა ისმიატელთა ან მაჰმადიანთა წიგნი ყისაჲ ჰამზაჲ, რომელშიაც მოთავსებული ყოფილა ისმიატელთა ან მაჰმადიანთა ცხოვრება; 2) ამ წიგნში გამოყვანილი პირები რაღაც არაჩვეულებრივი სიმხნითა და ახოვნებით ყოფილან აღჭურვილი, ესე იგი სადევგმირო თვისებებით შემკული; 3) ეს სიმხნით ახოვნება ზღაპრობით აღწერილი ყოფილა და არა ნამდვილი; 4) ამ წიგნის მცირე ნაწილი ქართულადაც ყოფილა თარგმნილი; 5) გარეშეთა კაცთაჲ, ესე იგი ერისკაცთა მიერ და ნ) ამ თარგმანს «დარეჯანიანი» ეწოდება, ბაგრატი არ ამბობს, რომელი მუსლიმანური ენიდანაა ნათარგმნი ეს თხზულება, სპარსულიდან თუ არაბულიდან, მაგრამ სახელი ყისაჲ ჰამზაჲ უჩვენებს სპარსულ ორიგინალს; ეს სახელწოდება ნიშნავს «მოთხრობას ჰამზას» შესახებ. ასეთი თხზულება (Kisse-i amir Hamza) მართლაც არსებობს სპარსულ ენაზე ოთხი სხვადასხვა რედაქციით¹. ასეთია ის მოსახრებანი და ფაქტები, რომლებითაც ნ. მარი ამირანდარეჯანიანის² სპარსულიდან მომდინარეობას ასაბუთებდა. რამდენად დამაჯერებელია ყოველივე ეს? ყველაზე მეტი ძალა ამ შემთხვევაში ბაგრატის მიერ მოტანილ ცნობას ექნებოდა, ის რომ სიმართლეს შეესაბამებოდას. პროფ. ა. ბარამიძის დამასახურებელ უნდა ჩაითვალოს ამ ცნობის შემოწმება ამირანდარეჯანიანის³ ყისაჲ ჰამზასთანა უშუალო შედარებულ გზით. ამ შედარებამ ნათელყო, რომ ამ ორ თხზულებას შორის არ არსებობს არავითარი ნათესაობა, არც შინაარსობლივი, არც იდეური, არც კომპოზიციური. ეს ორი სხვადასხვა სადევგმირო ხასიათის თხზულებაა, ყისაჲ ჰამზაჲ ამირანდარეჯანიანის⁴ ორიგინალად ოდნავადაც კი ვერ ჩაითვლება⁵. პოლემიკური მიზნებით გატაცებულ ბაგრატ ბატონიშვილს რაღაც უნახავს თუ სმენია, მაგრამ ჩაკვირვებით არ ჩაკვირებია და იმის გამო, რომ ორივე თხზულებაში უაღრესად ფანტასტიკური, ფერიული სადევგმირო ამბებია აღწერილი, ერთი მოჩვენებია მეორის დედნად, მით უმეტეს, რომ ზოგიერთი სახელი, შეიძლება, ორივეში გვხვდებოდეს, მაგალითად, აბდ-ალ-მუტალიბი (ყისაჲ ჰამზასი) და აბუტალიბი (ამირანდარეჯანიანისა), ისიც დასაშვებია, რომ ჰამზას სახელმა ამირ-ე არაბაჲ-მ მას უნებლიეთ მოაგონა არა მარტო ამბრი არაბის, resp. ამირ არაბის სახელი, არამედ ამირანისაც.⁶ ერთი სიტყვით, მისი ცნობა ამ შემთხვევაში უნდა მოხსნილ იქნას.

ახლა თვით ნ. მარის მოსახრებათა შესახებ. ჩვენ გვერდს აუუვლით იმ მოსახრებას, რომ თხზულებაში მაჰმადიანური ზნე-ჩვეულების კვალია, ეს თავისთავად არაფერს ნიშნავს, მოქმედება მაჰმადიანურ ქვეყნებში წარმოებს,

¹ Проф. М. Бертельс, Очерки истории персидской литературы, Ленинград, 1928 г., стр. 68.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I¹, გვ 35—45; I², 15—23.

³ იქვე, I², 25—26.

მოქმედნი პირნიც თითქმის ყველა მაჰმადიანია, ამიტომ თხზულებაში სხვა კვალი მოსალოდნელი არაა, თუ არა მაჰმადიანობის მაჩვენებელი¹. გვერდს ავუვლით აგრეთვე ამირან დარეჯანისძისა და სეფედავლე დარისპანისძის სახელთა ეტიმოლოგიას; რომელი სახელიც არ უნდა ავიღოთ, მისი ეტიმოლოგია უშუალოდ რომელიმე ერთი გაირკვევა, ნაგრამ ეს გაგრემოება ორიგინალობა-მთარგმნელობას ვერ გაგვირკვევს. განა, მაგალითად, არ შეიძლება, რომ ქართველმა მწერალმა თავისი ორიგინალური ნაწარმოების გვირად განოიყვანოს ვთქვათ, ისეთი ადამიანი, რომელსაც რუსული წარმოების სახელი ევლადიმირა ერქვას, ნუთუ ამისათვის მისი თხზულება რუსულიდან ნათარგმნად უნდა მივიჩნიოთ? რამდენად სწორია ის დებულება, რომ ამირანდარეჯანიანში სპარსული ნაციონალური ტენდენციაა გატარებული? მართალია, ამირანი ყველა ჭაბუკზე უფრო სახელოვანია, მაგრამ არა იმიტომ, რომ ის ეროვნებით სპარსელია; რომანის შინაარსი არ იძლევა იმის თქმის უფლებას, რომ იმაში ხაზგასმულია სპარსეთის უპირატესობა სხვა ქვეყნების წინაშე. მაგალითად, ხაზართა შესახებ ნათქვამია: *ხაზართა მეფე არს ყოვლისა ქვეყანისა პატრონი და თვითმპყრობელი* (139); *თურქთა შესახებ: ვეიცნობ თურქთა, არის დიდი სამეფო და დიდი ლაშქარი არიან, მაგრა გალადებულან* (გვ. 36), *იყენეს ბუმბერაზნი ხანთა მეფისანი, რომლითა დამართებითა არა იყო* (გვ. 37). ასევე *ხაზგასმული არიან არაბნი: იცით თქვენცა, რომე არა არიან ჭაბუკნი არაბთაებრი პირსა ყოვლისა ქვეყანისასა* (გვ. 33), *არიან ლომნი ჭაბუკნი არაბნი, ძნელ არს მათზედა მისღვა* (გვ. 48), *სეხოზან ჭაბუკნი არაბნი ყველასა* (გვ. 49), *არაბნი დიდად ამპარტავანი არიან* (გვ. 136); *ამბრი არაბი უებრო ჭაბუკია, მისი დაძლევა შეუძლებელია, ამირანი მას ვერ შეაბრძოლა ავტორმა, ამბრი მის მოსვლამდე მოკვდა. ინდოეთი და ბალდადის ხალიფატი აქ უფრო განდიდებულია, ვიდრე სპარსეთი. საეარსიმისძე ეუბნება ინდოთ მეფეს: მე რომ სიმდიდრენი მინახავს, შენ, ინდოთა მეფესა, და ანუ ბალდადელსა ამირ-მუმლსა, თუ არა სხვასა ხელმწიფესა, ამ ორისაგან კიდე, არავის შეეძლო* ჰქონოდაო (გვ. 123). როგორ შეიძლება ლაპარაკი რომანში სპარსული ნაციონალური ტენდენციის ხაზგასმის შესახებ, როდესაც სპარსეთის საუკეთესო ჭაბუკი ამირანი აქ არაბთა მეფის, ამირ-მუმლის კარზე ცხოვრობს, მის მონად და ყმადაა გამოყვანილი, მას აღმერთებს და მას ეთაყვანება. სპარსეთი არცთუ შორალურადაა გაიდელბული რომანში, ტყუილის თქმა დანახასიათებელია მისი საუკეთესო წარმომადგენლის სეფედავლესთვის, როდესაც ისა და ამირანი შეიბნენ. ამირანმა აჯობა იმით, რომელ მოქმედული ხმალი დაადგდინა... სეფედავლე იტყოდა: ხმალი თვით დავაგდო... მაგრამ ტყუოდა, ხმალი დაქერით გაადგდინა (გვ. 127).

ერთი სიტყვით, იმ მოსაზრებებით, რომელნიც ნ. მარს მოჰყავდა, ვერ დამტკიცდება, რომ ამირანდარეჯანიანი სპარსულიდან ნათარგმნი თხზუ-

¹ ამავერი მოსაზრებით რომ ვიხელმძღვანელოთ—მოქმედების უცხო ქვეყნებში გაშლით, უცხო, მაჰმადიანური სახელებითა და ხნე-ჩვეულებს კვლით—მაშინ ისეთი უცილობელი ორიგინალური ქართული ნაწარმოებიც კი, როგორიცაა, მაგალითად, ჭაიხოსრო ჩოლოყაშვილის «ომანიანი», სპარსულიდან ნათარგმნი თხზულებად უნდა მივიჩნიოთ.

ლება¹. წავიდა უკვე ის დრო, როდესაც ყველაფერი ჩვენში უცხოურიდან, კერძოდ სპარსულიდან, გამოჰყავდათ. ქართული ფილოლოგიის დღევანდელი მდგომარეობა საშუალებას გვაძლევს საკითხს უფრო დინჯად და ღრმად ჩაეხედოთ. ამირანდარეჯანიანი არ არის სპარსულიდან ნათარგმნი თხზულება, ის ორიგინალური ნაწარმოებია², რა თქმა უნდა, არა იმ გაგებით, როგორც ეს მ. ჯანაშვილს ჰქონდა წარმოდგენილი.

ეს ორიგინალობა ჩვენ ასე გვეხატება. ავტორს ხელთა ჰქონია რამდენიმე, ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი, ციკლი თქმულება-ლეგენდებისა და ზღაპრებისა, სახელდობრ: ზღვათა მეფის ასულის, ამირანის, ანბრი არაბის, ინდო ქაბუეის, სეფედავლესი, მზეკაბუეისა და სხვ. შესახებ. ეს ზღაპრები ზოგი ადგილობრივი, ქართული წარმოშობისაა. ასეთი უნდა იყოს ზღაპარი მზეკაბუეის შესახებ, როგორც ამას ამჟღავნებს მისი წმინდა ქართული სახელი—მზეკაბუეი, განსაკუთრებით კი ზღაპარი ამირანის შესახებ, რომელშიც ჩვენ ვხვდებით, სხვათა შორის, დიდოთა მეფეს და მისი ქვეყნის აღწერილობას ასეთი ფორმით: იყო მეტად კლდოვანი ადგილი და ხევი ღრმა, მას ხევისა შინა ნალალი მოხვეწილი კლდე (გვ. 28). საქართველოში, როგორც ცნობილია, ძალიან პოპულარული ყოფილა თქმულებანი ამირანის შესახებ, ამიტომ საკვირველი არაა, რომ ჩვენში მომხდარა ამირანის პერსონიფიკაცია სხვადასხვა თქმულებაში, რომლებშიაც ამირანი, თავისი მითითური სესხანს მსგავსად, წარმოდგენილია როგორც კეთილისათვის მებრძოლი, ბოროტისა და ბოროტი სულების შემშლსკრელი და დამორგუნველი, ყველა ჩაგრულისა და შევიწროებულის ხელისამაყრობი. თუ ნაწარმოებში ვივარაუდებთ აღნოსავლური წარმოშობის ზღაპრებსაც, ისინი მთლიანად თითქმის გაქართულებულა, რამდენადაც მათში გამოყვანილი მოქმედი პირების გვარი დაბოლოებულია უკვე ქართული სიტყვით აქვ: იამანისძე, სავარსიმისძე, ასტარაბისძე, ქოოსისძე, დარისპანისძე და სხვ. აი ეს ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი ზღაპრების ციკლი აულია ვილაცა ავტორს და გადაუმუშავებია ლიტერატურულად, მას ისინი აუგია ერთ ლერძზე; ასეთ ლერძად გამოუყენებია ამირანის პიროვ-

¹ დ კობიძემ, რომელსაც შეუძლებლად არ მიაჩნია თხზულების ორიგინალურ ნაწარმოებად მიჩნევა, მაინც მოიხილა «ყისაჲ ჰამხას» ნიშნელობი» გადარჩენა იმ ფაქტის აღნიშვნით, რომ არსებობს ამ თხზულების რამდენიმე რედაქცია (ამირანდარეჯანიანის სადავრობისათვის, ლიტერატურული ძეგლები. II. 263—264). მაგრამ რედაქციის სხვადასხვაობას არ შეიძლება საკითხისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდეს, რადგანაც, ა. ბარამის სიტყვით, არსებული წყაროების მიხედვით. მთაბრთბის ძირითადი შინაარსული წიგ და არაბულ-მუსლიმანური ეროვნულ-სარწმუნოებრივი ტენდენცია ტექსტის ყველა რედაქციისათვის საერთოა («ნარკვევები», I², 23). სამწუხაროდ, ვერც ა. ბარამიძე შერჩა მის მაგოდადგენილ ფაქტს და ნ. მარის ადრინდელ პოზიციებზე შეჩერდა, რამდენადაც რომანი სპარსული იდეური და ლიტერატურული ნიადაგიდან ამოძინაოვ ნაწარმოებად აღიარა («ნარკვევები», I², 23—27).

² საყურადღებოა, რომ ამ საკითხში გარდატეხა თვით ნ. მარში მოხდა. აი რას წერდა ის 1918 წელს: «В последнее время у меня возникли сомнения относительно книжной повести Амир-Дареджанов: не находится ли автор грузинской версии повести... под влиянием ходивших в грузинском населении галубовых пародий героических сказаний» (Ossetica-japhetica, «Азиатский Сборник», 1918 г., стр. 260).

ნება. მაინცდამაინც დახელოვნებული ლიტერატურულ საქმიანობაში ის ვერ ყოფილა, ამით აიხსნება მოთხრობის ის ერთფეროვნება, რომელიც რამდენიმე გვერდის შემდეგ გაგრძობინებს თავს; ამით აიხსნება ზღაპრების ერთიმეორეზე გადაბმის ის მექანიკურობა, არქიტექტონიკის ის ულაზათობა, სხვადასხვა ნაწილთა შორის ის წინდაუხედველობა და წინააღმდეგობა, რომელიც ზემოთ იყო ნაჩვენები და რომელიც პირველი და მთავარი დამადასტურებელია იმისა, რომ ნაწარმოები მზამზარეული თხზულების თარგმანს კი არ წარმოადგენს, არამედ ჯერ კიდევ მოუმიწიფებელი ორიგინალური შემოქმედების ნიმუშს, ნიმუშს, როგორც ძველად იტყოდნენ, «სიტყვის» ან «ამბავთა მკერვალობისას».

თხზულების ორიგინალობის მაჩვენებელია სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების, რაინდობის, ქალის კულტისა და პატრონცმური ურთიერთობის ის სურათი, რომელიც დამახასიათებელია ქართული ფეოდალური მონარქიის აღმავლობისა ე. წ. კლასიკურ ხანაში. განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს წმინდა ქართული ინსტიტუტი «ძმად-ფიცობისა», რომლის მსგავსს სხვა ლიტერატურაში ვერ ვხვდებით. შეუძლებელია ჯუცხო წარმოშობის, ნათარგმნ თხზულებაში ადგილი ჰქონოდა ქართული სინამდვილის ისეთ ზუსტ სურათს, რომელსაც «ამირანდარეჯანიანში» ეპოულობთ (ამ მხრივ ამირანდარეჯანიანი შესამჩნევად განსხვავდება ფისრამიანისაგან).

ჩვენ ერთხელ შემთხვევა გვქონდა აღგვენიშნა ის საოცარი, იდენტურობამდის დაყვანილი, მსგავსება ომის სურათებისა და მისი წარმოებისა, რომელსაც ეპოულობთ ვახტანგ გორგასალის ისტორიასა და «ამირანდარეჯანიანში»¹. ამ მსგავსებას ჩვენ მაშინ ვხსნიდით «ამირანდარეჯანიანის» გავლენით მემატიანეზე. ახლა ჩვენ ხელი უნდა ავიღოთ ასეთ ახსნაზე: რომანის წარმოშობის ახალი თარიღი, რომლის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, შეუძლებელს ხდის რომანის გავლენას მეთერთმეტე საუკუნის მემატიანეზე. ეს მსგავსება გულისხმობს იმ საერთო ფონდის, ზეპირის თუ წერილობითის, არსებობას, რომელიც მასალას აძლევდა ორივე ავტორს. კლასიკური ხანის საქართველოში, რომელიც გაერთიანებისა და მონარქიის შექმნის პროცესში დაუსრულებელ ომებს აწარმოებდა სხვადასხვა მტერთან, შემუშავებული იყო, რა თქმა უნდა, ომის, მისი წარმოების, კაბუტების შებმის, იარაღის ხმარების, რაინდობისა და ნამაცობის ერთნაირი მოდუსი. ამ მოდუსმა თავი იჩინა როგორც მემატიანეში, ისე ჩვენ რომანშიაც. ეს გარემოება კი «ამირანდარეჯანიანის» ორიგინალობის ერთ-ერთი უტყუარი ნიშანია. უცხო წარმოშობის, ნათარგმნ თხზულებაში აღნიშნულ მსგავსებას, ასეთი დიდი და ზუსტი საზომით, ადგილი არ ექნებოდა.

რომანის ორიგინალობის მაჩვენებელია აგრეთვე ის რეალიები, რომელთაც მასში ეპოულობთ. ამ მხრივ საგულისხმოა განსაკუთრებით სახელისუფლო ტერმინები: ეჯიბი, ვაზირი, ეჯიბთუხუცესი, ვაზირთუხუცესი, მეჭურქლეთუხუცესი, სპასალარი, ერისთავი. სისტემატური (და არა შემთხვევითი, როგორც ფისრამიანში) ხმარება ამ ტერმინებისა ნათარგმნ თხზულებაში არაა მოსალოდნელი.

¹ ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი და მისი ისტორია, ურან. ჩვენი მცნებებები, № 4—5, გვ. 35—40.

დასასრულ, როდესაც ლაპარაკია თხზულების ორიგინალობის შესახებ, უმნიშვნელო არაა მოვიგონოთ ის ფსევდორუსთველური სტროფი, სადაც ნათქვამია: «ამირან დარეჯანის-ძე მოსეს უქია ხონელსა». საქმე ისაა, რომ ამ სტროფში ჩამოთვლილია მხოლოდ ორიგინალური თხზულებანი: «აბდულუმესია», «დილარიანი», «ვეფხისტყაოსანი». მაშასადამე, ამ სტროფის ავტორს, ვინც უნდა იყოს ის, ამირანდარეჯანიანიცა ორიგინალურ ნაწარმოებად მიაჩნია, ის კი ამ შემთხვევაში საქართველოს ლიტერატურულ წრეებში განმტკიცებულ იქნენისა და ტრადიციის გამომხატველია.

ვინ არის თხზულების ავტორი? რომანის ერთ-ერთი ნუსხის ბოლოს მიწერილია, რომ «ამირანდარეჯანიანი» არის «მოსე ხონელის მიერ ნასიტყვი»¹. «ვეფხისტყაოსნის» ფსევდორუსთველურ სტროფში, როგორც ვთქვით, დამოწმებულია, რომ ამირან დარეჯანის-ძე მოსეს უქია ხონელსა»-ო. «ომანიანის» შესავალში ვკითხულობთ: «თეი» ამირანს მოსესაგან ქება კარგად შეუხდების». მოსე ხონელს ასახელებს რომანის ავტორად მისი გამლექსავი სულხან თანიაშვილი² და თეიმურაზ ბატონიშვილიც «ვეფხისტყაოსნის» კომენტარებში³. ეს ცნობა, თითქმის ყველა, ეკ. თუნის ე. წ. «აღორძინების» ხანას, მაშასადამე, აქ ჩვენ გვაქვს მხოლოდ ვადმოცენა, ტრადიცია და არა ისეთი ცნობა, რომელიც თვით თხზულების წარმოშობის დროიდან მომდინარეობდეს. დღესდღეობით ჩვენც იძულებული ვართ ეს ტრადიცია გავიმეოროთ და იმით დავეყაროფილდეთ. ვინ იყო ეს მოსე ხონელი, სად ისწავლა, რა განათლებისა და თანამდებობის კაცი იყო, არავითარი ისტორიული ცნობა და საბუთი ამის შესახებ არ მოგვეპოვება. თეიმურაზ ბატონიშვილი მას თამარის მდივან-მწიგნობრად თვლის, მაგრამ ეს ისეთივე ღირებულების ცნობაა, როგორიც ზ. ჭიჭინაძისა⁴ და მ. ჯანაშვილის⁵ მიერ შეთხზული მოსე ხონელის ბიოგრაფია, რომელიც, რა თქმა უნდა, ფანტაზიის ნაყოფია.

როდისაა დაწერილი ამირანდარეჯანიანი? იმ ტრადიციული ცნობებით მოსე ხონელის შესახებ, რომლებიც ზემოთ მოვიყვანეთ, მოსე ხონელს ეს რომანი თამარ დედოფლის მეფობაში დაუწერია, მაშასადამე, მეთორმეტე საუკუნის გასულს თუ მეცამეტის დამდეგს. სხვანაირად სჭრიდა ამ საკითხს გასული საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში აკად. ნ. მარი, მიუხედავად იმისა, რომ საერო მხატვრული ლიტერატურის დასაწყისს ის დავით აღმაშენებლის მეფობის ნეორე ნახევარში. მეთორმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში, სდებდა, «ამირანდარეჯანიანი» მან გამოაცხადა მწაფრთმეტე საუკუნის დასასრულის თუ მეთორმეტის დამდეგის ნაწარმოებად. საბუთები? რომანის ენას ატყუა საეკლესიო-ლიტერატურული ნორმების ძლიერი გავლენა, რაც მხოლოდ ამ ხანაშია მოსალოდნელი; რომანში გვაქვს სხვადასხვა ლექსიკური არქა-

¹ S 1119; ზ. ჭიჭინაძის გამოც., გვ. 258.

² S 357.

³ «Описание», II, 584.

⁴ «ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», გვ. 11.

⁵ «მოსე ხონელი და მისი ამირან-დარეჯანიანი», გვ. 2—3.

იხმები, როგორცაა: ქვეყანა (დედამიწის მაგიერ), გვალე, რა მგამა, მიწყვი, ორძალი, რქვა, წა-ველარ-უხვალთ, მო-ვინმე-ვიდა, წარ-თუ-ვთქვა, გამო-ვინ-ვირჩიოთ და სხვ. არის აგრეთვე ეტიმოლოგიური არქაიზმებიც: მრავ-ლობითში ნი-ს უპირატესობა ები-ს წინაშე, 'არს' 'არის' წინაშე და სხვ.¹ ამგვარი არგუმენტაცია, ისიც წმინდა ფორმალური ხასიათისა, გასაგებია XIX საუკუნის მიწურულში, დღეს კი ამით ვერ დაკმაყოფილდებით დასმულ საკითხის გადასაჭრელად. არავითარ სპეციფიკურ საეკლესიო ენის ნორმებს ამირანდარეჯანიანში² ადგილი არ აქვს უფრო მეტად, ვიდრე ამას ვხედავთ კლასიკური პერიოდის სხვა ძეგლებში, თუგინდ «თამარინაში». ლექსიკური, ეტიმოლოგიური თუ სინტაქსური ხასიათის აღნიშნული «არქაიზმები» ჩვენ გვხვდება არამტუ კლასიკური ხანის მოგვიანო ძეგლებში, არამედ, წარწო-იღვინეთ, «ალორძინების» ხანაშიაც კი. ს. კაკაბაძე ფიქრობს, რომ რომანს ჩვენამდე ორი რედაქციით მოუღწევია. ერთი, უფრო მოკლე, დაწერილია მე-თერთმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში, ვინაიდან აქ ინდოეთი და ბაღდადის ხალიფატი ყველა ქვეყანაზე უფრო მძლავრ და მდიდარ ქვეყნებადაა გამოცხადებული, ამას კი ადგილი ჰქონდა მხოლოდ მეთერთმეტე საუკუნის ნახევრამდეო. ეს პირვანდელი რედაქცია შეუცვლია და გაუვრცია თამარ მეფის დროს მოსე ხონელს ფეოდალურ საზოგადოების მოთხოვნილებათა მიხედვითო. ორი რედაქციის არსებობას თითქოს ადასტურებს ის რედაქციულ-ვარიანტული განსხვავებანი, რომელთაც ადგილი აქვთ სხვადასხვა დროის ხელნაწერებში (გვ. XII—XVIII). ინდოეთისა და ბაღდადის ხალიფატის სი-ლიადის აღნიშვნით ვერ დამტკიცდება რომანის წარმოშობა მეთერთმეტე სა-უკუნის პირველ ნახევარში. რომანში ადგილი აქვს ჰიპერბოლას, აქ თითო-ეული ქვეყანა და მისი «ქაბუკები» ისეა გაზვიადებული, რომ ვერ იტყვი, რომელი მათგანი უფრო დიდია, ვინაიდან ყველა მათგანის შესახებ ნათქვამია: «არა არს დამართებითი მისაო», ესე იგი მისი სწორიო. აქ სპარსეთი ისეა გაზვიადებული, რომ აკად. ნ. მარი ამის მიხედვით ამტკიცებდა რომანის სპარსულ წარმოშობას, მაგრამ, როგორც დავინახეთ, სხვა ადგილას არანაკ-ლებ გაზვიადებულია სხვა ქვეყანა: ხაზარეთი, თურქეთი, არაბეთი. რა გასა-კვირია, რომ სავარსიმისძე, არაბეთის ხალიფას კარზე მცხოვრები ამირა-ნის ყმა და ინდოთა მეფის აბესალოპის მოსაუბრე, წას გაზვიადებულად და პირმოთნეობით ეუბნება, რომ ინდოეთისა და არაბეთის სწორი ქვეყანა სხვა არ არისო? მაგრამ საქმე ისაა, რომ რომანის არავითარი ორი სხვადასხვა, სხვადასხვა დროს დაწერილი რედაქცია არა რსებობს. ის სახე მისი, რომელიც მოცემულია შედარებით მოგვიანო დროის ხელნაწერებში, არის შედეგი რომანის საუკუნეთა განმავლობაში გადაწერთა მიერ დამახინჯებისა, რომე-ლიც გამოიხატებოდა არათუ ცალკეული ადგილების გავრცობასა და შეკეო-ბაში, მთელი თავებისა და ეპიზოდების დასატებაშიაც².

¹ Возникновение и расцвет древне-грузин. светской литературы. ЖМН Просв., 1899 г., Давиды.

² ს. კაკაბაძე ამბობს, რომ მის მიერ გამოცემული ტექსტი არის პირვანდელი, მე-თერთმეტე საუკუნის რედაქცია რომანისა, ხოლო ზ. ტიციშვილის მიერ გამოცემული—თამარ მე-

თხზულება არ შეიძლება დაწერილი იყოს თამარის მეფობაზე ადრე. ამ მხრივ საყურადღებოა შემდეგი: ამირანდარეჯანიანი სტილით ძალიან ახლოა თამარის ისტორიასთან (ისტორიანი და აზმანი). მართლაც, ავილოთ ცალკეული ტერმინები და სიტყვები. ვაზრობა (59), ტერმინი ჩნდება თამარის დროს¹, ვაზროთუხუცესი (4, 5, 58) ეჯობთუხუცესი (58), იეპურქლეთუხუცესი (87), მეჯინიბეთუხუცესი (173),—ყველა ესენი პირველად გვხვდება თამარის ისტორიაში, როგორც ეს გამორკვეულია ი. ჯავახიშვილის მიერ. ამავე ისტორიაში გვხვდება პირველად ჩვენი რომანის შემდეგი სიტყვები: შიკრიკი (თამარ.—170, ისტ. 456), კინენი (34, 47 და სხვ.), resp. პოლექტიკი კინენი (20, 47 და სხვ.=372), სკარამანგი (83, 109, 125=410), ოქროს სელი და მასზე ჯდომა (83, 84 და სხვ.=410)². საყურადღებოა სარიანდო ტერმინების ხმარება ამ რომანში: გმირი, გოლიათი, ბუმბერაზი, ყველაზე უფრო ხშირად—ქაბუკი და ყმა. ამ ტერმინებიდან ლეონტი მროველი ხმარობს ტერმინებს: გმირი, გოლიათი, ბუმბერაზი; დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი: გოლიათი (არის აქ ქაბუკი და ყრმა, მაგრამ მხოლოდ ახალგაზრდის მნიშვნელობით); თამარის ისტორიკოსი: გოლიათი, ქაბუკი, ბუმბერაზი, ყველაზე ხშირად—ყმა (445, 446 და სხვ.), მოყმე (459, 372—3, 380, 419, 430, 439, 440, 444, 452, 458, 460 და სხვ.). ქაბუკი არის ტექნიკური ტერმინი «რაინდის» აღსანიშნავად, «გოლიათი, გმირი, ბუმბერაზი» არის ეპითეტი ORDAKS, ფიზიკური თვისების აღმნიშვნელი; ხოლო «ყმა» და «მოყმე», რომელნიც მხოლოდ თამარის ისტორიაშია, —სოციალური მომენტისა.

რომანი რომ თამარის მეფობაზე ადრე არ შეიძლება დაწერილიყო. ვარდა ამისა, ჩანს შემდეგიდან: 1) აქ წარმოდგენილი რაინდობის სახე, რომელიც «მოყმეობაში» გადადის, და პატრონყმური ურთიერთობის უაღრესად რთული ფორმა, ყმად» შეწყნარების ფორმა, მხოლოდ თამარის დროს ჩანს, უფრო ადრე კი არა; 2) ქალის მეფობის საგანგებოდ ხაზგასმა (ხვარაშანის დედისა თილისმათა ქვეყანაში და ქვრივისა ბალხეთში) ნაკარნახევი უნდა იყოს საქართველოში ქალის, თამარის, მეფობის ფაქტი; 3) ქალისადმი პატივისცემა, ერთი სიტყვით, ქალის კულტი, მართალია, არა ისე განვითარებული; როგორც «ეფთხისტყაოსანში», მაგრამ იმ სახითაც კი, როგორც ჩვენ რომანშია მოცემული, თამარზე ადრე არ შეიძლება ნაჩვენები იქნას; 4) ამირანდარეჯანიანი ქადაგებს მეფისადმი უაღრეს კრძალულებას, პატივისცემას, მისადმი უანგარო სანსახურს, მისთვის თავდადებას: «შემინდევ მეფეო, შე მონა ვარ და შენ დიდი ხელმწიფე. და არა ეგების ჩემგან შენი არცა სიკვდილი და არცა სამატიმროდ წაყვანა» (42), «ერთხელ მოგეწიე, შეგიპყარ და გაგიშვი» (გვ. 52), «მე ყოველთა მეფეთა ყმა და მონა ვარ, არვის ვაკადრებ ომსა»

ფის დროინდელი რედაქცია მოსე ხონელისაო. მიუხედავად ამისა, ის თავის გამოცემას სათაურად აწერს «ამირანდარეჯანიანი მოსე ხონელისა» (?).

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, გვ. 122—123.

² მისივე, წიგნი II, გვ. 244, თუმცა «სკარამანგის» შესახებ უნდა შევიშნოთ, რომ ეს სიტყვა გვხვდება ჯერ კიდევ გიორგი ათონელის მიერ 1042—1044 წლებში დაწერილ «ითანესა და ექვთიმეს ცხოვრებაში» (ათონის კრებული, გვ. 18).

(გვ. 66), «უწყის ღმერთმან, მე ნებითა ჩემითა არ ვებრძვი ხელმწიფეთა, არამცა ხელმწიფეთა ფათერაკი წამევიდოს და მოკედეს რომელიმე ხელთაგან ჩემთა» (67), «არ არის კარგი აზნაურთაგან ხელმწიფეთა სიკვდილია» (67), «არა ხამს პატრონისა დიდად ცილება» (7), «არ შვიფწალო თავი ჩემი, ანუ მოკვდეს, ანუ აღვისრულო საწადელი თქვენი» (56), «მითა მიქადებია, ანუ გმსახურო, ანუ კვლა მოვიკლა თავი ჩემი» (59). ასეთი გრძნობები და განწყობილება მონარქის პიროვნებისადმი მოსალოდნელი არაა არც XI საუკუნეში, თუ მოვიგონებთ ლიბარიტ ორბელიანისა და აბაზაძეთა დამოკიდებულებას ბაგრატ IV-სთან, არც დავით აღმაშენებლის დროს, რომელმაც ფეოდალების დამოკიდებულება მისდამი დაახასიათა ასე: «ყუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალსა, არც გიორგი მესამის დროს, რომელმაც ბევრი რამ გადაიტანა ურჩი ორბელიანებისაგან, არც, წარმოიდგინეთ, თამარის მეფობის დასაწყისში. ეს მოსალოდნელია და გასაგები თამარის მეფობის მეორე ნახევარში; დავით სოსლანის ქმრად შერთვის შემდეგ.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თხზულება დაწერილია თამარის მეფობის მიწურულში, შეიძლება მისი გარდაცვალებიდან რამდენიმე წლის შემდეგაც, როდესაც ისტორიის ასპარეზზე ახლად გამოჩენილმა მონღოლებმა უკვე შეაშფოთეს აზიის მყუდროება, 1220 წლამდე, როდესაც ისინი პირველად შემოიჭრნენ საქართველოში და უფრო ახლოს გააქცნეს თავი ქართველებს. მართლაც, ამირანდარეჯანიანში უნებლიეთ გეცემათ თვალში გეოგრაფიული არეს სიფართოვე, რომელიც შექმნა მონღოლთა დამპყრობლობითმა საქმიანობამ. აქ მოხაზული გეოგრაფიული არე ძალიან უახლოვდება «თამარიანის» ელევიაში მოცემულ სურათს, რომელსაც ნ. მარი მონღოლთა ეპოქას აკუთვნებს¹. სპარსეთი, არაბეთი, ჩინეთი, ინდოეთი, თურქეთი, ხაზარეთი, მისრეთი, იამანი, ბალხეთი, დილამი, სამხრეთ-რუსეთის მიდამოები,—აი, ის ადგილები, რომლებიც ამირანდარეჯანიანს დასახელებულ ელევიასთან აახლოებს. მაგრამ აქ უფრო ნიშანდობლივი თარიღიცაა მოცემული. ნოსარ ნისრელის ამბავი ასე იწყება: «წაყვდით და ვლეთ სამი დღე. ქალაქი მისი იყო უზღუდო და ცოტანი. მოსულ იყვნეს თათარნი და ქალაქი მისი დაეწვა და დაეტყვევნა; დიაკი ვინმე შემოტიროდა გზადაგზა და იტყოდა: ჭი, სად ხარ, ნოსარ ნისრელო, რომე ბილწთა კაცთა ქალაქი შენი მოაოხრეს და დაატყვევენ!» (გვ. 20). აქ, როგორც ვხედავთ, პირდაპირ დასახელებული არიან თათარნი, რა სახელთაც მაშინ ცნობილი იყვნენ მონღოლები. ეს ადგილი უცვლელად იკითხება რომანის ყველა, დღესდღეობით ცნობილ ნუსხაში, რვი ამავე სახით შესულია გალექსილ ამირანდარეჯანიანშიც, ასე რომ შეუძლებელია ეპვი იქნას შეტანილი იმაში, რომ ის ავტორს არ ეკუთვნის და შემდეგაა ჩამატებული².

ამ დათარიღებას არ ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ ამირანდარეჯანიანის გვირგვინი მოხსენებული არიან თამარის ისტორიაში («ისტორიანი და აზმანი») და «თამარიანში». თამარის ისტორიკოსი, მოგვიტხრობს რა თამარი-

¹ Груинская поэма «Витязь в барсовый шкуре»... стр. 503.

² ბ. ჭიჭინაძის გამოცემაში არის ტეზიზი «ყარაული». ეს მონღოლური ტეზიზინია (ქართლის ცხოვრება, მარიამ ღვლამისიანი ვარიანტი, გვ. 704).

სათვის საქმროს არჩევის ამბავს, შენიშნავს, რომ მისი ხელის მძებნელი ისე უნდა იყენებდნენ გახელბულნი მისთვის, ვითა ამირან ხორაშნისათვის... ვითარ-მზეკაბუკ მზისათვის ხაზართასა»¹. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი», როგორც გამოკვეთული გვაქვს ჩვენ, დაწერილია 1222 წლის მახლობლად, მაშასადამე, ამირანდარეჯანიანის» შემდეგ². ესეც რომ არ იყოს, ისტორიკოსს შეეძლო ეს ციტატი ამოეღო იმ ზღაპრული თქმულებებიდან ამირანისა და მზეკაბუკის შესახებ, რომელნიც შემდეგში გადაამუშავა ჩვენი რომანის ავტორმა. «თამარიანის» მეორემეტე ოდაში (სტროფი 35) ვკითხულობთ: ვინ ჯრმლითა ბადრობს, უშიშ-უჟადრობს მტერთა სრვისათვის აღმართებულად? ტყუილად ფიქრობენ, რომ «ბადრობს» არის ამირანდარეჯანიანის» გმირის ბადრი იამანისძის სახელი, აქ ჩვენ გვაქვს არა საკუთარი სახელი, არამედ ზნა ბადრობა», ბადრობს» ნიშნავს—ეტოლება, ესწორება. «ბადრი» აქ იგივეა რაც ბადალი». წინადადება ასე უნდა გაიგოთ: ვინ ეტოლება ან ესწორება მას, ვინ არის მისი ბადრი ხმლის ხმარებაში? მეორე ადგილას, მეათე ოდაში (სტროფი 32) ვკითხულობთ: ახალ პირო³, მძლეო-ნოს რ ვითა. ნოსრ-ნოსარი უეჭველად. ამირანდარეჯანიანის» ნოსარი ნისრელს გულისხმობს, მაგრამ საქმე ისაა, რომ როგორც ეს სტროფი, ისე სამი მომდევნო (33—35) არ არის «თამარიანის» ავტორის კუთვნილება, ის შემდეგშია მიმეტებული; ეს ჩანს შემდეგიდან: ყველა წინა სტროფს ამ ოდაში აქვს შინაგანი რითმა, ამ ოთხ სტროფს (32—35) კი არა; 2) ყველა წინა სტროფის რითმა არის «ებარე», ამ ოთხისა კი—«მა ისო» (ასურმა ისო, ფლასულმა ისო, ასურმა ისო, ნასურმა ისო,—რალაც ნაწვალეები სიტყვები, მაჯამის პრეტენზიით, რაც ამითაც ამქლავნებს თავის სიყალბეს)⁴.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩვენ ვპოულობთ მრავალ თქმულებას, ზღაპარსა და ლეგენდას, რომელშიაც გადმოცემულია ამირანის თავგადასავლის ესა თუ ის ეპიზოდი. ორი მთლიანი თქმულებაც შენახულა—სვანური და ფშავ-ხევსურული. მეტად დამახასიათებელი და საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: ეპიზოდები ამირანდარეჯანიანიდან» საეკლესიო მხატვრობაშიც კი შეჭრილა. ასე, მაგალითად, სვანეთში, ლენჯერის საზოგადოების სოფელ ლანთხვერში მთავარანგელოზთა ეკლესიის სამხრეთის კედელზე გარედან გამოხატული ყოფილა შემდეგი სცენები ამ რომანიდან: 1) ოდეს ამირან ვეშაპან

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიაშ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 414.

² კ. ქეკელიძე, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, რუსთაველის კრებულო, გვ. 133.

³ შეად. «შაჰაჯახიანში» შაჰაჯახი, რომელიც «ხმლითა ბადრობს მებრძოლთა» (გ. ლეონიძის გამოც., სტრ. 1).

⁴ აქ იგულისხმება პირობა *Νεοπελοπονησ*-ად ცნობილი, აქილევსის ძე, რომელმაც თავი ისახელა ტროას აღების დროს, ან მეფე ეპირისა (III ს. ჩვ. წ.-ადრცხვამდე).

⁵ ამ თაობის მხარს უჭერს თხზულების ენაც, ყოველ შემთხვევაში ის უფრო სავა, მარტივი, თავისუფალი და ხალხურია, ვიდრე «ვისრამიანისა». ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: «კობალი, ქაზრაგი, უჯარაჯად, უმაგალითო, უწინ, მართალი გითხრა, ამ-ლამ, წუხელის, ამასობაში, წვერდიდი კაცია და სხვ., უფრო კლასიკური პერიოდის მიწერულს უჩვენებს.

ჩანთაჲ, ვეშაპი მოკლა და გამოვიდა, 2) ომი ამირანისა და ბაყბაყ დევისა, 3) ბადრი, სეფედავლა, ოქსია¹. რა დამოკიდებულება არსებობს ხალხურ ამირანდარეჯანიანსა და მოსე ხონელის ნაწარმოებს შორის? ხალხურ ამირანდარეჯანიანშია საქმე გვაქვს უძთავრესად ზღვათა მეფის ასულის (ხალხურში კამარ—ყამარ ქალი) გამოყვანის ამბების ვარიაციასთან; აქ გვხვდება ამირანი, ბადრი, უსიფი, იამანი. ვხვდებით აგრეთვე ამბრი არაბის ამბიდანაც ეპიზოდს, აგრეთვე «ხალხეთს შესვლის» ამბებიდანაც, ყოველ შემთხვევაში, ფშაურ ვერსიაში ვკითხულობთ: «ჩაბალხეთს ჩავიყარენით», «ჩაბალხეთს შავიყარენით, თავს მოვხდით ბალხის კარავსა»². ლიტერატურულმა ამირანდარეჯანიანმა არ იცის ამირანის წარმოშობა, მისი მოღვაწეობის დასაწყისი და ცხოვრების აღსასრული, რაც ასე მრავალფეროვნულად არის წარმოდგენილი ხალხურში. სხვა შემთხვევებში შეხვედრის წერტები ლიტერატურულს პრიორიტეტობას მიუთითებს. აი, ეს წერტები:

1. თითქმის ყველა თქმულებაში გამოყვანილია ამირანთან ერთად ბადრი და უსიბი, ესენი ძმებია, ანდა ძმადნაფიცი; ისე როგორც ლიტერატურულში, მათ აერთებს მტკიცე მეგობრული კავშირი.

2. ამირანი, თქმულებით, თავის ღონეს გრძნობს, დაეძებს ისეთ ადამიანს, რომელთან ბრძოლაში ის თავის ძალას გამოცდის, ამიტომ თვით ქრისტე ღმერთსაც კი ეჭიდავება. ასეა ლიტერატურულშიაც: ამირანის ბადალი ქვეყანაზე არავინ არის, სადაც კი შეხვდება ჭაბუკს, ომში იწვევს; თუ გაიგო, რომ სადაც შორს სახელოვანი ჭაბუკია, მიდის მის საძებნელად და თავის ღონის გამოსაცდელად.

3. თქმულებით, ამირანი და ბაყბაყ დევი შეიბნენ. ამირანმა სძლია დევს, უკანასკნელი ეხვეწება მას: ნუ მომკლავ და ზღვის გაღმა ქალს გასწავლიო. აქ წარმოდგენილია ამირანდარეჯანიანისა შეპლდგი ეპიზოდი—ამირანის, ბადრისა და ნოსარის ბრძოლა ბაყბაყ დევთან, ამირანის შეტაკება ცალთვალა დევთან, რომელიც ეუბნება მას, ნუ მომკლავო, მისვლა ბადრი იამანისძესთან ბერი არაბის, რომელიც ეუბნება მას: ზღვათა მეფისა ასულისა გამოყვანებად წადი და მუნ მოგვხვდებიან ჭაბუკნი, რომლებთან ომში შენ გამოსციდი შენს ღონესო (გვ. 11).

4. ბაყბაყ დევმა, თქმულებით, ამირანსა და მის ძმებს მისცა შიკრიკი, რომელსაც მათთვის უნდოდა გზის აბნევა და ამიტომ ერთსა და იმავე ადგილას უვლიდა გარშემო. აქ წარმოდგენილია ის ეპიზოდი ამირანდარეჯანიანიდან, როდესაც ბერი არაბი თითქოს აცილებს ბადრი იამანისძეს ზღვათა სამეფოში, მაგრამ სასიფათო გზით მიჰყავს; იმ არაბს სხვანიც ბევრი მოუტლუნებია და დაუხბოცინებიაო.

5. ამ სამ ძმას, თქმულებით, შეხვდა სამი ვეშაპი: თეთრი, წითელი და შავი. თეთრი ბადრის, წითელი უსიბის და შავი მეო,—თქვა ამირანმა. თეთრიც შენა და წითელიც, შავიც შენ გყავდესო,—უთხრა უსიბმა. თეთრი და

¹ «Материалы по Археологии Кавказа», стр. 64, 65, приложение, стр. 38.

² ხ. ჭიჭინაძის გამოც., გვ. 314.

წითელი მოკლა ამირანმა, შავმა კი ის ჩაყლაპა, მაგრამ ამირანმა ამოიღო ჯიბიდან დანა, გამოჭრა მას მუცელი და გამოვიდა. ეს ამირანდარეჯანიანის ანალოგიური ეპიზოდის თითქმის სიტყვისიტყვითი გამეორებაა.

6. თქმულებით, დევების სახლში პატარა შეილი მამასა ლოგინით წამოჰკიოდა: აქი მას მიქადებდიო, ამირანს მოგაკვლევინებ? მამს შეილი ჰქარ პირშია, სისხლი წაეა დასაგუბარად, წარბის თავს დაჰქარ ხანჯალი სისხლისა გასადინარად. აქ იგულისხმება ამირანდარეჯანიანის შემდეგი ეპიზოდი: ამირანმა გამოქვაბულში, რომელშიაც ის დედაკაცმა შეიტყუა, ნახა ცალთვალა დევი; რომელსაც შეილი ეუბნება: ვეცი, რომე იმა ყმასა მოჰკლავ, ქვე დამიდე, თვით მე მოჰკლაო. ამირანმა მას «ფხნი დაუქირნა და მისსა მამასა პირსა შესტყორცა და მოკლა იგი ყმა ცოტა» (გვ. 29). ამირანი მოერია ცალთვალა მამასაც, ამოიღო დაშნა და ჩასცა თვალსა და თვალი წამოუგლო (იქვე).

7. ყამარის მოსატაცებლად, თქმულებით, ამირანი ზღვის გაღმა მიდის და იქიდან მოჰკავს ეს ქალი; იგულისხმება ბადრი იამანცის გაჰგზავრება ზღვათა სამეფოში და იქიდან ქალის გამოყვანა.

8. ამირანი, თქმულებით, შეხედება ურემს, რომელზედაც იღო მკვდარი ამბრი არაბი. მას ერთი ფეხი გადმოვარდნოდა და მიწაზე მიათრედა, ამირანმა ის ვერ დაუდო ურემს. აქ იგულისხმება ამირანის გაჰგზავრება ამბრი არაბის საძებნელად, იმასთან ომში თავისი ღონის გამოსაცდელად. მაგრამ, როდესაც ის მოვიდა ამბრის ქალაქში, იქ მას შეხვდა სამგლოვიარო პროცესია, ამბრი მომკვდარიყო და დასამარხად ნიჰქონდათ.

კიდევ სხვა მრავალი დეტალი შეიძლება ზღაპრებსა და ლეგენდებში მოიძებნოს ისეთი, რომელიც თავისი ვარიაციებითა და ახალი ენით ამქლავნებს მათს ლიტერატურული ამირანდარეჯანიანიდანა წარმოშობას.

ლიტერატურული და ხალხური ამირანდარეჯანიანის ურთიერთობის გათვალისწინებისას ასეთ მოვლენას ვხვდებით. ის ზღაპრები, ლეგენდები და თქმულებანი, რომელნიც ლიტერატურულად გადამუშავებულ იქნენ ამირანდარეჯანიანში, უკანასკნელის გავრცელების შემდეგ იკარგებიან და დავიწყებას ეძლევიან, ლიტერატურულმა ამირანდარეჯანიანმა ჩაჰკლა ისინი. სამაგიეროდ მან წარმოშვა. საუკუნეთა განმავლობაში, ის ახალი თქმულებები, რომლებიც დღეს ხალხში ტოილდებს. იმ ძველი, პირველადი თქმულებებიდან გადარჩა მხოლოდ ის, რაც თავის დროს ამირანდარეჯანიანში არ შესულა. ასეთი უნდა იყოს, ჩვენი აზრით, თქმულება ამირანის ცხოვრება-მოღვაწეობის პირველი და უკანასკნელი პერიოდის შესახებ, რომელიც ლიტერატურაში ვერ პოულობს წყაროს. ამ შემთხვევაში გამეორდა ის, რაც მოუვიდა ჩვენში შმაჰნამეს ეპიზოდებს. ეს ეპიზოდები, ზოგიერთები მაინც, უძველესი დროიდან დადიოდა ჩვენში, ამას, სხვა არა იყოს, ადასტურებს ზღაპარი თორთინო¹.

¹ ჯაკის კრებული 1899, № 5, განვ. I. ამასვე ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ სახელი როსტომი გვხვდება ვერ კიდევ 938 წლამდე გადაწერილ ბერთას ოთხთავში (ა. შანიძე, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გვ. 022).

მას შემდეგ, რაც «შაჰნამე» ქართულად ითარგმნა, ეს თქმულებები დავიწყებას მიეცა, სამაგიეროდ «როსტომიანმა» წარმოშვა ის ხალხური თქმულებანი როსტომისა და სხვა პერსონაჟების შესახებ, რომელნიც დღეს ცნობილი არიან ჩვენში «ხალხური როსტომიანის» სახელით. ამირანდარეჯანიანისა ხალხური ეპიკის წარმოშობას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი მისმა გალექსიკამ XVII საუკუნეში, რომელიც ეკუთვნის ძმებს თანიაშვილებს.

«ამირანდარეჯანიანის» სახით ჩვენ გვაქვს ნიმუში რაინდული, სადევგმრო რომანისა, რომელშიაც მოცემულია რაინდული სამსახურის, ჰაბუკის თვისებების კოდექსი და ხაზგასმულია ფიზიკური ძალ-ღონის, მამაცობისა და ვაჟაკობის კულტი. ფეოდალურ საქართველოში, სადაც, ქვეყნის გაერთიანების პროცესში და აბსოლუტურ-მონარქიული პრინციპის განმტკიცების ცდაში, ადგილი ჰქონდა დაუსრულებელ ომებს გარეშე თუ შინაურ მტრებთან, სადაც ე. წ. პატრონჟიმობა როგორც პოლიტიკური, ისე სოციალური ცხოვრების საფუძველი იყო, ასეა ნაწარმოებზე აუცილებლად დიდი მოთხოვნილება უნდა ყოფილიყო. ამით აიხსნება ის პოპულარობა, რომელიც ამ თხზულებას მოუპოვებია იმთავითვე და შემდეგში «ვახალხურებულა» კიდევაც, ესე იგი ხალხის, მასების კუთვნილებად ქცეულა. «ამირანდარეჯანიანი გვისურათებს სულსკვეთებასა და იდეალებს გაბატონებული ფეოდალური კლასისას, განსაკუთრებით კი მისი საშუალო წვრილანაურული ფენისას, საიდანაც რაინდები, ყმები ან ჰაბუკები გამოდიოდნენ. რაინდობას თხზულებაში ჰაბუკობა ეწოდება. ჯელი თქვენი ჰაბუკობა არის»,— ეუბნება ნეჰაბუკი მის მიერ შეწყნარებულ ექვს რაინდს (გვ. 159). ბადრი იამანისძის მამას, რომელიც არის ჯაკი ბერია (გვ. 26), ამავე დროს ჰაბუკია ეწოდება» (გვ. 23); მაშასადამე, ის ასაკით ბერი, მოხუცებულია, ხელობით კი ჰაბუკია, რაინდი. ამით აიხსნება, რომ ის ამირან დარეჯანისძეს უთვლის: «მე ბერი ჯაკი ვარ და აღარ ძალმიც ომი, თვარე ვიმოწმებ ღმერთსა, რომე ჰაბუკობისათვის არავისი შინდოდეს ქენება» (გვ. 25). თხზულებაში დამოწმებულია, რომ მისი მთავარი გმირები ან ჰაბუკებია, ამირან დარეჯანისძე და სეფედავლე დარისპანისძე, გამოსული არიან აზნაურთა წრიდან და ჰაბუკობითა გამეფდეს და გაკეთდეს» (გვ. 67, 106). რაინდი, ჰაბუკია არის ყმა; თავისი პატრონისა, მისი ინტერესების სადარაჯოზე მდგომი; ის საყრდენია იმ პატრონეფერი ურთიერთობისა, რომელიც მთელი იმდროინდელი ცხოვრების დამახასიათებელია. ის თავისი პატრონის ყმაა. მაგრამ ამავე დროს შეიძლება იყოს თავისი ყმის პატრონი. ამისი მკვეთრი ნიმუში მოცემულია ამირანის სახით, რომელიც ბაღდადის ამირ-მუჟლის ყმაა, მაგრამ ამავე დროს მას ჰყავს ექვსი სახელოვანი ჰაბუკია, რომელნიც მის მიერ ყმად არიან შეწყნარებულნი. ერთი სიტყვით, ერთსა და იმავე დროს «დიდებული» შეიძლება «დიდებულიც» იყოს და ყმაც; ხოლო ყმა — ყმაც და «დიდებულიც». ანუ, მაგალითად, ამირანმა მოკლა ანთარქვისძე, მის ჰაბუკთაგან «ზოგნი ყმად შემოგვეწყნარეს» (გვ. 130).

ყმებია არ იყვნენ მიმავრებულნი თავისი პატრონისა პიროვნებასა და მიწა-მამულზე, მათ უფლება ჰქონდათ თავისი პატრონისა არამცთუ სიკვდილის შემდეგ, არამედ სიცოცხლეშიაც, თუ ის მათ არ მოსწონდათ, სხვას შეს-

წყნარებოდნენ. ამირანმა მოკლა წითლოსანი ქაბუჯი, სპათა მისთა მოახსენეს მას: «აქათგან მონანი ვართ შენნი. უბრძანა ამირან დარეჯანისძემან: აწ თუ გინდეს, ჩემთანა წამოღით, და, თუ არა, რა გინდა, იგი ქენითო; მათ თაყვანი გვეცეს და წარვიდეთ» (გვ. 78). უფრო დამახასიათებელია ამ მხრივ მზეკაბუჯის ერთი ეპიზოდი. ერთხელ მზეკაბუჯთან მოვიდა ექვსი ქაბუჯი, რომელთაც მას უთხრეს: ჩვენ ღარიბნი ვინმე კაცნი ვართ, ამხანაგნი ერთმანერთისანი და ცოტანი, ერთგან გაზრდილვართ, ვისაც შევწყნარებდით, პატრონად ვერაეინ მოგვწონებია. აწე გვასმია სიკეთე და ქაბუჯობა შენი, მოვსულვართ წინაშე შენსა, ესე ხანნი დაგვიყოფიან და მით არა მოგახსენეთ, რომელ განვიციდით ქაბუჯობასა შენსა; აწ გნახეთ ქაბუჯი ავითი, რომელ არცავეს სხვას უნახავს და არცა ჩვენ დაგვინახავს; აწ დაგვიჭურე ყმად და რაცა ჩვენსა გვარსა კაცსა სხვათა პატრონთათვის არა ემსახუროს, თქვენდა რასაცა ზედა გვიბრძანებდე გმსახუროთ. თუ საქაბუჯო საქმე დაგვივარდეს, ესე ბრძანოთ თუ: ისი კაცი ქაბუჯად, ღმერთო, კმარანო! მზეკაბუჯი დიდი შეფე იყო და ქაბუჯობისა მოყვარე, ეგრე უბრძანა ვითა: მე დიდად გამხარებია თქვენი მოსლვა და ქაბუჯობისათვის მიყვართ; აწ ვითამცა ძმანი ხართ ჩემნი, არა ყმანი, ეგრე დაგვიჩირნო! მოვიდეს, ყმად თაყვანისცეს, საბოძვარი და საკარგავი უბოძა კიდის-კიდე ყოველთა; იყენეს და მსახურებდეს ერთგულად (გვ. 158—159).

ყმისა მოვალეობას შეადგენს თავდადებული «სამსახური» თავის «პატრონისადმი». თავი ჩემი არ შევიწყალო, ანუ მოვეკდე, ანუ აღვასრულო სავადელი თქვენი», — ეუბნება ამირანი თავის პატრონს, ბაღდადის ხალიფას (გვ. 56). მას უნდა ახსიათებდეს უსაზღვრო კრძალულება და მორიდება პატრონისა და განსაკუთრებით მეფის წინაშე. ამის შესახებ ზემოთ იყო ლაპარაკი და საჭირო არაა შესათერისი ადგილები მოვიტანოთ რომანიდან. ყმარაინდისათვის დამახასიათებელია ქვეყნის, სამშობლოს დაცვა შემოსეული მტრებისა და უზურპატორებისაგან, დახმარება დაჩაგრულ-დაბეჩავებულებისა და შევიწროებულთათვის. მოვიგონოთ ამ მხრივ მზეკაბუჯის სისხლის ძიება ამირანისა და სეფედაღელსაგან, ანდა ამირანის ბაღბეთს შესვლა. განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს მფარველობა, რომელსაც რომანის გმირები უჩვენენ ვაჟებს. რაინდის რაინდისადმი დახმარება — ეს ხომ დამახასიათებელია მთელი რომანისათვის, ეგევე უნდა ითქვას იმ ყურადღების შესახებ, რომელსაც ისინი იჩენენ ქალისადმი, როგორც ფიზიკურად სუსტი არსებისადმი. მამაცობა რაინდმა იმითაც უნდა გამოიჩინოს, რომ საცოლო უფველად შორეული და მიუვალი ქვეყნიდან, დიდი გაჭირვების შემდეგ გამოიყვანოს.

რაინდის მთავარი დამახასიათებელი თვისება არის მამაცობა, ვაჟაკობა, გმირობა, ფიზიკური ძალა, იარაღის ხმარება. ფიზიკური ძალა რომანში პირდაპირ კულტის ხასიათს ღებულობს. ვერაფრით ისე ვერ შეღახავ რაინდის თავმოყვარეობას, როგორც მის ძალასა. და ვაჟაკობაში ექვსი შეტანით, მას მოხუცებულობა იმდენად აწუხებს, რამდენდაც ის დაკავშირებულია ძალღონის, ქაბუჯობისა დაკარგვასთან (იბნან ქაბუჯი). რაინდი იმიტომაცა რაინ-

დი, რომ, რასაც განიზრახავს, უნდა შეასრულოს, განზრახულ საქმეზე ხელის აღება ჟარგთა ჭაბუკთა კელი არ არის» (გვ. 60). რაინდს, ფიზიკურის გარდა, სულიერი, მორალური თვისებაც უნდა ამკობდეს. «თავის ქება არა ხამს» (გვ. 16), «ტყულის თქმა და უბადოდ კვეხნა არა ჭაბუკთა კელი არის» (119), და თუ რომანის გმირები, ომში გასვლისას, როდესაც ისინი «ნაწარდს» უვლიან, იკვეხიან თავისი მამაცობით, ეს ბრძოლის ერთ-ერთი ხერხია, რომ მოპირდაპირეს თავზარი დასცენ. შურისძიება, უბრალოდ სისხლის დაღვრა რაინდისათვის არასაკადრისი საქციელია, პირიქით, მას უნდა ახასიათებდეს დამარცხებულისა და ნაჯობნისადმი სულგრძელობა. ამით აიხსნება, რომ გამარჯვებული გმირები ომის ასპარეზზე დამარცხებულთ ხშირად ჭრილობას უხვევენ ხოლმე. ნამდვილი რაინდი, როდესაც ის ღირსეულ მოპირდაპირეს შეხედება, მისდამი უაღრესი პატივისცემით, კრძალულებითა და მეგობრული გრძნობებით იმსჯელებს, ის მას ჰკოცნის და უძმობილდება კიდევაც. «ძმად-ფიცობა» დამახასიათებელია მთელი რომანისათვის, მოვიგონოთ ამ მხრივ ამირანი, ბადრი და ნოსარი (31), ამბრი არაბი და ინდო ჭაბუკი და ამირნდო (148), განსაკუთრებით ამირან დარეჯანისძე და სეფედავლე დარისპანისძე (127). უკანასკნელთა დამძობილების შემდეგ «დობილდებიან» მათი ცოლებიც. სეფედავლეს ცოლი უთელის ამირანის ცოლს: «ჩვენნი პატრონი ძმანნი არიან ერთმანერთისანი და ჩვენ დანი ვიყვნეთო» (127). დამახასიათებელია რაინდისათვის აგრეთვე უანგარობა. შველა-დახმარებისათვის დავალიანებულისაგან ის არ მოითხოვს მატერიალურ საზღაურს, თუ რამეს აიღებს, მხოლოდ სამახსოვროდ. ქალისადმი პატივისცემა, რაინდული კდემა და კრძალულება აქაც, ამ რომანშიც, საკმაოდ გამოსჭვივის, ასე რომ «ქალის კულტას» ელემენტები საგრძნობი და შესამჩნევია «ამირანდარეჯანიანშიც»¹.

3. პეუნისგყარსანი

«ვეფხისტყაოსანში» შეზავებულია ორი ელემენტი: საგმირო და სამიჯნურო. ვინაიდან ეს თხზულება წარმოადგენს ქართული ლიტერატურის სიახვედრს, საჭიროდ მიგვაჩნია უფრო მეტი ყურადღებით შევჩერდეთ მასზე და, ამიტომ, მისი შინაარსიც უფრო დაწვრილებით ვაღმოვცეთ.

იყო არაბეთს მეფე როსტევანი, უკვე მოხუცებული, რომელსაც ერთადერთი მზეთუნახავი ქალი, თინათინი, ჰყავდა. მის სახლშივე იზრდებოდა რაინდი ჭაბუკი აეთანდილი, რომელსაც როსტევანმა სპასალარობა მისცა. აეთანდილსა და თინათინს ერთმანეთი უყვარდათ, მაგრამ ამ გრძნობას არ უმყდებდნენ არც სხვას, არც ერთიმეორეს. როსტევანმა დადებულთა თათბირზე განაცხადა, რომ, ვინაიდან ის უკვე მოხუცებულია, სამეფო ტახტს ის თავის ქალს, თინათინს, უთმობს. აეთანდილს ეს ამბავი განსაკუთრებით გაუხარდა, რადგანაც ამით მას საშუალება ეძლეოდა, როგორც სპასპეტს, ხშირად მისუ-

¹ რაინდობის შესახებ «ამირანდარეჯანიანში» იხ. ა. ბარამიძის «ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», I, გვ. 52-62.

ლიყო ხოლმე თავის სატრფოსთან და ხშირად ენახა ის. გაიმართა დიდი ზემი თინათინის ტახტზე ასვლის გამო, ყველა მხიარულობს, მოწყენილია მართო როსტევანი. მივიდნენ მასთან კრძალულებით ავთანდილი და ვეზირი სოგრატი და ჰკითხეს: რად მოგიწყენია მეფეო? ალბათ იმიტომ, ეუბნება სოგრატი, რომ შენმა ქალმა გულუხვობით შენი სალარო სულ დააცარიელაო. არა, უბასუხა როსტევანმა, იმიტომ ვარ მოწყენილი, რომ ჩემს საბრძანებელში ისეთი კაცი არ არის, რომელსაც ჩემგან შეეთვისებდნენ ჩემი სამამაცო ზნენი; ღმერთმა ვაეიშვილი არ მომცა, რომ მას ჩემგან ესწავლა ან მშვილდოსნობა, ან ბურთაობა, ჩემ მიერ გაზრდილი ავთანდილი მხოლოდ ცოტათი მგავსო. ავთანდილს გაეცინა და უთხრა: ნუ გამიწყრები, მეფეო, მაგრამ ერთ რამეს გეტყვი: გავიდეთ სანადიროდ და იქ ვნახოთ ვინ უფრო კარგი მშვილდოსანია. კარგიო, უთხრა მეფემ, შენ წამოიყვანე შენი მონა შერმაღინი, მე წამოვიყვან ჩემ თორმეტ მონას, რათა მათ ისარი მოგვაწოდონ და შეაფასონ ჩვენი მკლავიო. გავიდნენ ველად, სადაც წინასწარ მორეკილი იყო ნადირი, და მრავალი დახოცეს. საღამო ხანს, როდესაც ნადირმა მახლობელ ტყეს მიაშურა და თავი შეაფარა, ისინი ჩამოხტნენ ცხენებიდან და მონებს ჰკითხეს მათი აზრი. იმათ პირდაპირ მოახსენეს: ავთანდილს ოცით მეტი მოუტლავს; თან მას ერთხელაც არ დაუცილებია ისარიო. მეფეს ეს არამცთუ არ ეწყინა, პირიქით, გაუხარდა კადევაც. ისინი ხის ძირში ისხდნენ, ლაშქართა სიმრავლევ მოემიტათ იქ და ერთად შეექცეოდნენ.

ღაინახეს, რომ იქვე, წყლის პირას, ზის ვიღაც მშვენიერი ქაბუკი, რომელსაც ჰყვება შავი ცხენი სადავითა. ხელში ეჭირა მსხვილი მათრახი, ტანზე ეცვა ვეფხის ტყავი და თავზე ეხურა ვეფხის ტყავისავე ქუდი. ამასთან ის საშინლად, გულამოსკენილი ტირის. მეფემ ვაგზაუნა ერთი მონა ამბის გასაგებად. მაგრამ ქაბუკმა მას ყურადღება აო მიაქცია. მერე მეფემ ვაგზაუნა თორმეტი მონა, რომ, თუ საჭირო იქნებოდა, ძალით მოეყვანათ. იარაღის უღარუნნი რომ მოესმა ყმას, წამოხტა, შეჯდა ცხენზე, მათრახით სულ მუსრი გაავლო ვაგზაუნილებს და გაუდგა თავის გზას. უკან მას დაედევნენ ავთანდილი და თვით მეფე. უცხო ყმამ რომ გაიგო თვით მეფე მომდევსო, ჰკრა მათრახი თავის ცხენს და ისე გადაიკარგა, რომ ადამიანის თვალს ის აღარ უნახავს. მეფე დაბრუნდა სახლში დანალვლიანებული: არაფერს არ აკეთებდა და არაფერი არ აინტერესებდა. თინათინმა მას ურჩია ვაგზაუნა იმ ყმის მძებნელნი. მართლაც, ვაგზაუნეს მონები, რომელთაც მთელი წელიწადი ეძიეს, მაგრამ ვერაფერს გახდნენ. ამის შემდეგ მეფენ თითქოს დაივიწყა ეს ამბავი. ერთხელ, როდესაც ავთანდილი თავის ოთახში იყო, მოვიდა თინათინის კაცი, რომელმაც უთხრა, რომ თინათინი გიბარებსო. ავთანდილს გაეხარდა და იმწამსვე ეხსლა მას. თინათინმა უთხრა: ვიცი, რომ ვიყუარვარ, მეც ამავე გრძნობითა ვარ შეპყრობილი, მაგრამ, თუ გინდა მართლა დამისახურო ჩემი სიყვარული, წადი და ის უცხო ყმა მოძებნე; მოპიცია სამი წლის ვადა, თუ იპოვნი, ხომ კარგი, თუ არადა—მოხვალ და მე აქ დაგხვდები, პირობას გაძლევ. შენს გარდა მე არავის წავეყვები ცოლადო. ავთანდილმა მაშინვე შეუთვალა მეფეს: ნება მიბოძე თინათინის გამეფების გამო წავიდე და გარემო ქვეყნები დაგვი-

მონო შენო. მეფემ ნება დართო. აეთანდილი წავიდა თავის საკუთარ ქალაქში, იქ თავის ნონას შერმადინს გაუზღაგენა ყველაფერი და უთხრა: შენ ყოველწლივ მეფეს წვრილი. მისწერე ჩემი სახელით და საქმეთა მდგომარეობა აცნობე ხოლმე მას. საინ წლის განმავლობაში თუ დავბრუნდი, ხომ კარგი, თუ არადა—მერე ყოველივე სიბართლევ აუწყე მეფეს, მე, აღბათ, ცოცხალი აღარ ვიქნებიო. ანის შემდეგ ადგა და გაუღდა გზას.

აეთანდილმა ნოვლო თითქმის მთელი დედამიწის პირი, მაგრამ უცხო ყმის კვალს ვერ წააწყდა. ამასობაში სახამ წელიწადმაც განვლო, დარჩა მხოლოდ სამი თვე. ის შევიდა ერთ ნწირ ქვეყანაში, მთის წვერიდან დაინახა მინდორი, ჩავიდა იქ, მოკლა ირემი, გააჩაღა ცეცხლი და მწვადს დაუწყო წვა. შორიდან შეინახა, რომ შოდის ექვსი ცხენოსანი, რომელნიც მან მეკობრეებად მიიღო; მათ მოჰყავდათ სერთი დაქირილი კაცი. აეთანდილი მიიჭრა მათთან და გაიგო, რომ ესენი არიან ხატაეთიდან მოსული დიდგვარიანი ბონადირენი. ეს-ეს არის, ეუბნებიან მას, მინდორში შეგვხვდა უცხო ყმა, შავ ცხენზე, თავსა და ტანს ვეფხის ტყავი ემოსა. ჩვენ გვინდოდა გაგვეჩერებინა ის, უმცროსმა ძმამ ხელიც მოჰკიდა, მაგრამ ის ნათრახით სასიკვდილოდ დაგვიჭრაო. აი, გაიხედე და დაინახავ კიდევაც, როგორ მიჭრისო. აეთანდილმა მართლაც მოჰკრა ნას თვალი, გამოენშვილობა ხატაელებს და დაედგნა უკან. გზაზე იფიქრა, რომ პირდაპირ მისვლა სჯობდათო, ან მომკლავს, ან მოვკლავო, ამიტომ ნელ-ნელა უკან მიჰყვებოდა. ორი დღის სიარულის შენდევ შევიდნენ ერთ ხშირ ტყეში, სადაც მდინარე ჩამოდიოდა, მდინარის გღმა დიდი გამოქვაბულები იყო, ხოლო მდინარის პრას ლერწმის ქალა. აეთანდილი ავიდა მაღალ ხეზე და იქიდან დაუწყო ცქერა. უცხო ყმა მივიდა გამოქვაბულთან, საიდანაც განოვიდა ერთი ქალი, თმაგაშლილი და მტირალი, მოეხვია ყმას, იტირეს, მერე ცხენი შეიყვანეს გამოქვაბულში. მეორე დილით ქალმა გამოიყვანა ცხენი, შეკაზმა ის. გამოეცხოვა ტირილით უცხო ყმას, რომელიც იმავე გზით წავიდა, რომელიცაც მოვიდა, ქალი კი გამოქვაბულში შევიდა. აეთანდილმა ანით ისარგებლა და მიადგა პირდაპირ გამოქვაბულს. ქალი განოვიარდა გარეთ, მაგრამ, დაინახა თუ არა უცხო ადამიანი, ყვირილი მორთო. აეთანდილი ეხვეწება მას: დანშურდდი, მე კაცი ვარ, არას გერჩი, მხოლოდ მითხარი, ვინ არის ის უცხო ყმა, რომელსაც მე ანდენი ხანია დავეძებ. ქალი არ უსწენს, ასე რომ აეთანდილმა იძრო დანა, წაავლო თმაში ხელი და უნდოდა ყელის განოჭრა. ქალმა უთხრა: თუ მომკლავ, მით უფრო ვერ გაიგებ, რაც გინდა, მე კი სიკვდილი არაფრად მიღირს, გამიხარდება კიდევაცო. აეთანდილს შერცხვა და სხვა ღონეს მიწართა: დაჯდა ცოტა მოშორებით და დაიწყო გულამოსკენილი ტირილი. ქალს შეატყო, შეებრალა ის, ანიტომ მივიდა, მოუყარა მუხლი, ბოდიში ნოსტოგა შეჯატცხოფილსთვის და ტირილითვე უთხრა: შემებრალე, მე მიჯნური ვარ, ჩემნა სატრფომ გამოგზავნა მე ყნის ანბის საცნობელად, დიდი ვაება ვადამსდა მაგის ძებნაში, ახლა ნომიგნია და შენ არ გინდა საცნობო მაგის ვინაობაო. ქალს უფრო შეებრალა, როგორც მიჯნური, და უთხრა: მე გეტყვი მხოლოდ, რომ მას. ხახვლად ტარიელი ჰქვია, მე—სმითი. გცტოვრობთ აქ და ვიკვებებით იმით

რასაც ის მოინადირებს, ვეცდები დაწვრილებით მან თვითონ გაიმბოს ყველაფერი, როდესაც დაბრუნდება, შენ მხოლოდ დარჩი აქ. ამ დროს მათ შემოესმათ ცხენის ფეხის ხმა, ტარიელი დაბრუნდა შინ. ქალმა ავთანდილი სხვა ოთახში დამალა და ტარიელს შეეგება. დაიწყეს ტირილი; კვნესა, ვაება. ასმათი ეუბნება ტარიელს: სანამ გინდა იყო ასეთ მდგომარეობაში და იცხოვრო უდაბნოში მსხვერპლთან უკაცოდ და უამხანაგოდ? ტარიელმა უთხრა: აბა, სად ვამოწმდება ისეთი დედის შვილი, რომ მე მიმეგობროს? სიტყვა მომეცი, რომ არაფერს ავნებ და მე გაჩვენებ შენ მაგისთანა ადამიანსო, — ეუბნება ასმათი. ტარიელს გაეხარდა. მაშინ ასმათმა გამოიყვანა მეორე ოთახიდან ავთანდილი. ქაბუკებს მოეწონათ ერთმანეთი, ხელი ხელს მისცეს და გადაკოცნეს ერთიმეორე. მერე ჩამოჯდნენ და ავთანდილმა, ბოდის მოხდისა და ქეზის შესხმის შემდეგ, უამბო ყველაფერი. ტარიელს მოეწონა ეს, გულში ჩაუყვარდა სიყვარული ავთანდილისა და შეჰნატრა მას, რომ მან, ბოლოს და ბოლოს, თავის გულის წადილს მიადგინა, ამის შემდეგ დაწვრილებით უამბო მას თავისი ვინაობა და თავგადასავალი.

ინდოეთში შვიდი საშეფოა, ექვსის პატრონი იყო მეფე ფარსადანი, ხოლო მეშვიდესი მამაჩემი სარიდანი, რომელმაც მოხუცებულობისას თავისი წილიც ფარსადანს გადასცა და სამაგიეროდ მისგან მიიღო ამირბარობა და ამირსპასალარობა, ამასთან მეფის დიდი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. ფარსადანს შვილი არ ჰყავდა და მე მზრდიდა შვილივით, რადგანაც მეფისავე გვარის ვიყავი. ხუთი წლის რომ შევიქენი, დედოფალი დაორსულდა და ეყოლა მშვენიერი ქალი, ნესტან-დარეჯანი, რომელთანაც ერთად ვიზრდებოდი მეც, სანამ ის შვიდი წლის შეიქმნებოდა. მერე მე მამასთან დამაბრუნეს, ხოლო ქალს აუგეს ცალკე კოშკი და ჩააბარეს მისი აღზრდა მეფის დას, ქაჯეთის მეფის ქვრივს, დევარს. თხოთმეტი წლის რომ შევიქენი, მამა მომიკვდა, ერთი წელიწადი ვიგლოვე ის ბნელსა ჯდომით, მერე ფარსადანმა მანუგეშა, ამხადა შავი და ამირბარობა მიბოძა, რის გამო ხშირად მიხდებოდა მასთან ყოფნა. ერთხელ, ნადირობიდან დაბრუნებულნი, ჩვენ გავჩერდით ნესტანის კოშკის ეზოში. მამა შევიდა შვილის სანახავად და იქიდან გამომიგზავნა მისი აღმზრდელი ასმათა, რათა ჩემთვის ჩამოეერთებია ნანადირევი. ის რომ გამოდიოდა, ფარდაგი გადაიწია და მე დავინახე ანაზღეულად ნესტანის სახე, როგორც ელვა, ისე კამკამებდა. მიწამსვე გული წამივიდა, დავეცი უგრძობლად მიწაზე, თავს დამეხვიენენ მიფე-დედოფალი, დიდებულნი და აქივები, წამიყვანეს სახლში და ძლიერცივობით გრძობაზე მომიყვანეს. ერთხელ ჩემ ოთახში შემოვიდა მსახური და მითხრა, ასმათის მონას შენი ნახეა უნდაო. ის შემოვიდა და გადმომცა წერილი, რომელშიაც ასმათი მატყობინებდა დაუყოვნებლივ მივსულიყავ მასთან. მე ვთქვი: რას იტყვიან სხვები, მე რომ იმასთან წავიდე, და ამიტომ თავი შევიკავე. მეორედ თვით ასმათი მოვიდა ჩემთან და მომიტანა წერილი, რომელშიაც ნესტან-დარეჯანი მწერდა: ბედითი ბნედა, სიკვდილი, რა მიჯნურობა გგონია, სჯობს საყვარელსა უჩვენე საქმენი საგმირონია! ხატაელნი, ჩვენნი სახარაჯონი, თავიანთ მოვალეობას არ ასრულებენ, ამიტომ წადი, შეები მათ და კარგად გამაჩვენე.

თავით. მეც, რა თქმა უნდა, საპასუხო წერილი მივსწერე მას, ასმათს მივართვედი დიდი საჩუქარი, რომლიდანაც მან მხოლოდ ერთი ბეჭედი აიღო. მერე გაუგზავნე წერილი ხატაელთა მეფეს, რომ ის დაუყოვნებლივ გამოცხადებულიყო. ინდოთა მეფის წინაშე, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ თვითონ მოვალთ შენთან და განანიებთ მეთქი. ერთხელ მოვიდა ასმათის მონა და შემატყობინა, ასმათი გეძახისო. გავყევი მას, ბაღში ასმათი შენგეგბა და ნესტანთან წამიყვანა. ის იჯდა, მე ვიდექი მის წინაშე გაქვავებული, ერთი სიტყვაც არ მითხრა და ასმათს უბრძანა—გავეყვანე! გამოვედი გულდაბნედილი და მტირალი. ხატაეთიდან დაბრუნებულებმა მომიტანეს მეფის რამაზის წერილი, რომელშიაც ის იწერებოდა: რა ხელი აქვს ჩემზე ინდოთა მეფეს, ან როგორ გამიბეღე შენ ამისთანა წერილის გამოგზავნა? მობრძანდით, არც ჩვენ ვართ ჯაბანნი, პასუხს გავცემთო! იმწამსვე მე სალაშქროდ მოვეწაადე. ომში წასვლის წინ მიმიწვია ნესტანმა და პირადად ამიხსნა თავისი გრძობები, შემომფიცა სიყვარული და ცოლობა. მე გავუდექი გზას, რამაზმა წინ მომაგება ყმები და მატყობინებდა, მზადა ვარ თქვენი სურვილი ავასრულო, ოღონდ ჯარს ნუ შემოიყვან ჩემ სამეფოში, შენ თვითონ შენი მზღებლებით მობრძანდი და მეწვიეო. ღამე ერთმა გამოგზავნილთაგანმა, რომელიც მამაჩემს გაეზარდა, ჩუმად მაცნობა, რომ რამაზს განზრახული აქვს შეგიტყუოს მარტო და იქ მოგკლასო. მეორე დღეს მე ჯარს ვუთხარი უკან ჩამორჩენილიყო, გამოყვავი პატარა რაზმი და წავედი რამაზისაკენ. როდესაც მისი ვერაგობა გამომეღავენდა, ჯერ ამ მცირე რაზმით შევები მას, მერე ჯარიც მომეშველა და სულ ერთიანად გაუწყვიტეთ იმას ლაშქარი, ავიღეთ მისი ქალაქი, ჩამოვართვით ყველა გასაღები, ავიღეთ ჯორ-აქლემებს ყოველივე სიმდიდრე და რამაზი ხელშეკრული წამოვიყვანეთ თან. მე საგანგებოდ წამოვიღე ნესტანისათვის საჩუქრად ერთი საუტხოო ყაბაჩა და რიდე. ინდოთა მეფე დიდის ანბით დაძვდა, გამიმართა ზეიმი, რომლის დროს მე პირისპირ ვიჯექი ნესტანთან და მისი ცქერით ეტებებოდი. ზეიმის შემდეგ, როდესაც მე საწოლში ვიყავი, ასმათმა მომიტანა მისი წერილი, რომელშიაც მატყობინებდა, დღეს მეტად მომეწონე, უშენოდ ღმერთმა ნუ მაცოცხლოსო. თან მთხოვა, ის რიდე, დღეს რომ გქონდა, მე მომეც და დამამშვენე, ხოლო ჩემგან აიღე სამკლავეო. დილით ადრე სასახლეში დამიბარეს. მეფემ მითხრა: მე მოხუცებული ვარ, ძე არა მყავს, რომ სამეფოს ეპატრონოს, ამიტომ ჩვენს ქალს უნდა მოვუძებნოთ შესაფერისი საქმრო და ქვეყნის პატრონი; ჩვენ გადავწყვიტეთ მოვიწვიოთ სიძედ ხვარაზმზას შვილი, შენ რას იტყვიო? მე გული შემიწუხდა, მაგრამ საწინააღმდეგო ვერაფერი ვუთხარი, ვინაიდან დავინახე, რომ ეს უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა მას და, სულ ერთია, ვერაფერს გავხდებოდი; ამიტომ მეც თანხმობა გამოვაცხადე და განზრახვა მოუფწონე. იმწამსვე გაგზავნეს მოციქულები ხვარაზმზასთან. მე წავედი ჩემს საწოლში გულმოკლული. მოვიდა ასმათის მონა და შემატყობინა—დაუყოვნებლივ მოდი, გეძახისო. მივედი, ვნახე ჩემი მზე შეწუხებული და გაჯავრებული. მან წყრომითა და საყვედურით მითხრა: არა გრცხენია, ასე მალე გასტეხე შენი სიტყვა და ფიცი? შენ დაესწარ თათბირს, რომელზედაც ჩემი გათხოვება გადაწყდა, და არამცთუ საწინააღმდეგო თქვი რამე, დაუ-

დასტურე კიდევაც მეფეს მისი განზრახვა?! მე ავუხსენი ყველაფერი, ვუთხარი, რომ არავის არ დაუენებებ არც ინდოეთს, არც შენს თავს-მეთქი. მაშინ ის ცოტათი მოღბა, და მითხრა: მაშ, როდესაც ხვარაზმშას შეილი მოვა, ის უთუოდ მოკალი, მამაჩენს უთხარი: ნუ გგონია, შენი ქალის გულისათვის ჩავიდინე ეს, ვისაც გინდა, მას მიეცი ის, მე ინდოეთს არავის დაუთმობ-თქო. მამას ეს მართალი ეგონება და დაგიტომობს ტახტსაცა და ჩემს თავსაც. ხვარაზმშას შეილი მართლაც მოვიდა დიდი ამალით, მას და მის მსლებლებს განსასვენებელი კარები ცალკე დაუდგით. მე ღამით შევიპარე სასიძოს კარავში. ფეხში ხელი ვსტაცე მას, შემოგტყორცნე სვეტს და სული დავალევი. ანის შემდეგ განოვბრუნდი უკან, ყველა დაეხოცე, ვინც კი დადევნება ვანიხრახა, და წავედი ჩემს საკუთარ ქალაქში, რომელსაც მტკიცე ზღუდეები ჰქონდა. ეს ამბავი ფარსადანმა იმ ღამესვე გაიგო. გამოგზავნა ჩემთან კაცები, მაგრამ მე იქ აღარ აღმოვჩნდი. ჰო, ვიცოდით, თქვა მან, რომ ტარიელს ჩემი ქალი უყვარდა, ეს ჩემი დის, დავარის, ბრალია, რომ მან ასეთი ბოზი აღმიზარდა, კაცი არ ვიქნები, თუ იმას ეს არ ვანანიო! დილით აღრე გამოგზავნა სამი დიდებული და შემოგთვალა ჩემთვის: თუ ჩემი ქალი გინდოდა, რატომ არ შემატყობინე და ტყუილუბრალოდ ხვარაზმშას შეილის სისხლი კისერზე დამადევი? მე შევეუთვალე ის, რაც ნესტანმა მასწავლა წინათ, ცოტა ხნის შემდეგ დავინახე, რომ ორ კაცს მოჰყავს თმაგაწეწილი, მტირალი ასწათი, რომელმაც მიაბზო შემდეგი: წუხელის, როდესაც მეფემ მოგიკითხა და იქ აღარ აღმოჩნდი, ის დავარს დაემუქრა, დავარმა კიდევ ჯერ საშინლად სცემა ნესტანს, მერე მოატანინა კუბო, ჩასვა შიგ ნესტანი და ორ ხანგს ზღვისაკენ გააქროლებინა ის, თვითონ კი დანა დაიცა გულსაო. მე იმ წამსვე ავდექი, უხმე 160 კაცს, შეეჯერეთ ცხენებზე და ჩამოვედით ზღვის პირას, აქ ჩავსხედით ნავში, შეეცურდით ზღვაში და ერთი ნავი არ გაგვიშვია მოუკითხავი. ასე ვიარე ოცი თვე და მის გზა-კვალს ვერ მივაგენი, მსლებელნი სულ დამეხოცა, დამჩა მხოლოდ ასმათი და ორი მონა. გამოვედი ხმელეთზე და ზღვის პირას ერთ ბალში შეველ, სადაც ხის ძირას დავეჯექი პურის საქმელად და დასასვენებლად. უცბად შემომესმა ხმა ლანძღვა-გინებისა და ყვირილის, გავიხედე და დავინახე—მოდის ერთი კარგი ქაბუკი, დაკოდილი. ხელში გადატეხილი ხმალი ჰქონდა. მე გავეშურე მისკენ, შევაჩერე და შემდეგი გავიგე მისგან: მე ვარო, თქვა მან, ხურადინ-ფრიდონ, მულღაზანზარის ქალაქის პატრონი. აქვე მახლობლად არის კუნძული, რომელსაც ბიძაშვილები მედავებიან. მე ამ კუნძულზე სანადიროდ გამოვედი, ამით ისარგებლეს ბიძაშვილებმა, რომელნიც მოულოდნელად თავს დამესხნენ და ომი ამიტეხეს. სანამ შემეძლო, მუსრი გავავლე მათ, მაგრამ, როდესაც ხმალი გამიტყდა, ცხენი გადმოვავდე ზღვაში და ცურვით თავი დავალწიე იმათგან. კაცი არ ვიქნები, თუ მათ სამაგიერო არ გადაუხადეო! მე ამ ქაბუკს წყლული შევეუხევე და დახმარება აღუთქვი. დანიშნულ დროს, მართლაც, შეეცურეთ ზღვაში, მოწინააღმდეგენიც შემოგვეგებნენ, მე მათი ნაგები ერთმანეთს დავაჯახე და სულ მუსრი გავავლე ყველას. ამნაირად, ფრიდონს დაუემორჩილე მთელი ის მხარე და მტრები. მე მასთან დავრჩი რამდენიმე ხანი, დავდიოდით ერთად, ვნადირობ-

დით და ვერთობოდით. ერთხელ, სეირნობის დროს, გავედით ზღვის პირას და ავედით მალალ სერზე. აქ ფრიდონმა მიაწო შემდეგი: ერთხელ მე ამ ადვილიდან დავინახე, რომ ზღვაში მოცურადა კიღობანი, რომელშიაც შევამჩნიე ორი ზანგი და ერთი მშვენიერი ასული, ელვასავით ბრწყინვალე და მოკამკაე. როდესაც კიღობანი ზღვის კიდეს მოადგა, მე გავექანე მათკენ, მაგრამ მათ შეშინწყეს, შეცურდნენ ზღვაში და გააახწყრესო. მე რომ ეს ამბავი გავიგონე, გული წამივიდა, ფრიდონმა დიდი ვაებით გონზე მომიყვანა და მერე ჩემი ვინაობა და თავგადასავალი დაწერილებით ვუამბე მას. ფრიდონმა დიდი მონაწილეობა მიიღო ჩემ ბედში, ინწამსვე დაგზავნა კაცები ყველა ნავოსადგურში საძებნელად, მაგრამ ამაოდ, ვერაფერი გავიგეთ. ამის შემდეგ ფრიდონს ვაბრვე წასვლის ნება, თუმცა მას ეს მეტად ეძინებოდა, მაგრამ გაპოვეთხოვეთ ერთმანეთს ძმასავით და მე, აი ამ ცხენით, რომელიც მისგან მივიღე საჩუქრად, წამოვედი საძებნელად. თითქმის მთელი დედამიწა შემოვიარე, მაგრამ ნესტანის კვალსაც კი ვერ წავეწყდი. მაშინ ასმათსა და ორ მონას, რომლებიც დამრჩენოდა, ვუთხარი: თქვენ ისედაც შეწუხებული ხართ ჩემგან, ახლა წადით, თქვენს თავს ეპატრონეთ, მე კი დაერჩები მარტო, გავიჭრები და ან მოვკვდები, ან დაერჩები-ნეთქი. ამათ უარი თქვეს, ვერ დაგტოვებთო. მაშინ წაპოვედი, მოვძებნე ეს გამოქვამული, რომელშიაც დევები ცხოვრობდნენ, შევები მათ და დავხოცე. მათთან ომში დავკარგე ის ორი მონაც, დამრჩა მარტო ასმათი, და მას შემდეგ აქ ვცხოვრობთ. რადგანაც აფეთხი მშვენიერი სახედ მისად დამისახავს, ამიტომ ვეფხის ტყავი მძოსია ტანსა და თავზე, მინდა სიკვდილი, მაგრამ, როგორც მხედავ, არ ვკვდები.

ავთანდილმა რომ ყოველივე ეს მოისმინა, ნუგეში სცა მტირალ ტარიელს და უთხრა: შეფიცოთ ერთმანეთს ძმობა, მე ახლა სახლში წავალ და ჩემ პატრონს ვუამბობ ყველაფერს, ორი თვის შემდეგ მოვბრუნდები და, სიტყვას გაძლევ, თავს არ დავხოგავ, როგორმე დაგეხმარო და სევდა შეგიმსუთუქო, თან სთხოვა მას, იქიდან არსად წასულიყო მის დაბრუნებამდე. მერე დილას გამოეთხოვენ ერთმანეთს თვალცრემლიანი და ავთანდილი წაპოვიდა თავის საკუთარ ქალაქში, საიდანაც წერილი გაუგზავნა როსტევანს და ყველაფერი აცნობა. როსტევანი დიდი ზემოთა და სიხარულით შეხვდა ავთანდილს, რომლისაგან სიტყვიერად მოისმინა ამ სამი წლის ამბავი. ავთანდილმა თინათინს უთხრა, როდესაც ის მასთან იყო მიწვეული, რომ მე ტარიელს შეფიცე ძმობა, დახმარება, ამიტომ, მიცემული სიტყვის თანახმად, ისევე უკან უნდა დავბრუნდეთ. თინათინმა მოუწონა გადაწყვეტილება, დაავალა კიდევაც მტკიცედ შეესრულებინა სიტყვა და მიჯნური მიჯნურს დახმარებოდა. საქარო იყო, როსტევანს დასთხოვებოდა ის, მაგრამ ეს ადვილი არ იყო, და ამიტომ ავთანდილი ამას ვერც ბედადა. მან მოუგზავნა მეფეს ერთი გავლენიანი ვეზირი, რომელიც კინალამ მოკლა ეფემე ასეთი თხოვნისათვის და უარით გამოისტუმრა უკანვე. ავთანდილი იძულებული შეიქნა გაპარულიყო. მან დაწერა მეფის სახელზე ანდრძი, რომელიც შერმადინს დაუტოვა გადასაცემად, თვითონ შევიდა მიზგითში სალოცავად და გაუდგა გზას მტირალი და გულდამწვარი სატრფოსთან მოშორების გამო. დიდი ხნის მგზავრობის

შენდევ ის მივიდა ტარიელის გამოქვამულში, მაგრამ იქ ტარიელი ვერ ნახა. ასმათმა უამბო, რომ, რაც შენ წახვედი, მე ის აღარ მინახავს და აღარც მსმენია მასზე რამე, ის სადღაც უგზო უკვლოდ გაიქრა. აეთანდილს ეწყინა, საყვედურით თქვა ტარიელის მიმართ, მაგრამ რა უნდა ექნა, შეუღდა მის ძებნას. ერთხელ ერთი სერიდან მან გადახედა შამბნარით მოსილ მინდორს და დაინახა ტარიელის ცხენი. იმწამსვე ძირს ჩავიდა და ნახა, რომ ტარიელი უგრძნობლად ეგდო მიწაზე, ხოლო აქეთ-იქით მკვდარი ლოპი და ვეფხი ეყარა. აეთანდილმა დიდი ვაი-ვაგლახით გრძნობაზე მოიყვანა ტარიელი და იმდენი ილაპარაკა, რომ, თუმცა მას არ უნდოდა წასვლა, ასმათის სიბრალულით დაითანხმა ამაზე და გამოქვამულში წაიყვანა. გზაზე ტარიელმა უამბო აეთანდილს, როგორ დახოცა მან ლოპი და ვეფხი. გამოქვამულში მათ დიდი სიხარულით მიეგება ასმათი. აქ აეთანდილმა უთხრა ტარიელს: ახლა მე წავალ შენი ნესტანის საძებნელად, შენ გინდა აქ დარჩი, გინდა სხვაგან წადი, მხოლოდ არა სამუდამოდ. ერთი წლის შემდეგ: თუ ცოცხალი ვიქნები, უკანვე მოვბრუნდები, თუ არადა, იცოდე მკვდარი ვარ, და, როგორც გინდოდეს, ისე მოუარე თავს. ამის შემდეგ ცხარე ცრემლებით გამოეთხოვნენ ერთმანეთს სამიგენი და აეთანდილი გაუღდა გზას.

აეთანდილი გაემგზავრა ჯერ მულახანხარს ფრიდონ მეფესთან. მის ქალაქს რომ მიუახლოვდა, დაინახა, რომ თავისი ამალით მინდორში სანადიროდ გამოსულა ფრიდონი. აეთანდილმა ესროლა ისარი მფრინავ ქორს და ძირს ჩამოავდო. მონადირეებს გაუყვირდათ ეს და გარს შემოეხვივნენ უცხო ყმას. აეთანდილმა სთხოვა მათ: გადაეცით ფრიდონს, რომ მოვსულვარ ტარიელის ძმანდაფიცო, საქმე მაქვს მასთან. ფრიდონს ეს მეტად გაუხარდა, შეიდი წელი გასულიყო მას შემდეგ. რაც ის ტარიელს დაშორდა და ძლიერ ეინტერესებოდა მისი ამბის ცნობა. ფრიდონმა დიდი ამბით მიიღო აეთანდილი, როგელმაც მას დაწვრილებით უამბო თავისა და ტარიელის თავგადასავალი და დახმარება სთხოვა. აქ აეთანდილი დარჩა რამდენიმე ხანს, ნადირობდნენ, შეექცეოდნენ და დროს ატარებდნენ. მერე აეთანდილმა უთხრა ფრიდონს: თუპცა ძნელია შენი გაყრა, მაგრამ მე მაინც ჩემს საქმეს უნდა შევუდგე და ვეძიო ის, ვის საძებნელადც წამოვსულვარო. ფრიდონმაც არ დაუშალა, გააყოლა თან ოთხი საიმედო მონა, მისცა კარგი ცხენი და ყველაფერი გზისათვის საჭირო, თვითონაც ჩამოყვა ზღვის პიოს, იმ ადგილას, სადაც მან დაინახა ოდესღაც ნესტან-დარეჯანი ზანგების მიერ მოტაცებული, და აქ გამოეთხოვნენ ერთმანეთს ტირილითა და ვეფხით.

აეთანდილმა იარა ახი დღე, მაგრამ უშედეგოდ. ერთხელ ერთი ქედნიდან ზღვის პირას დაინახა ვაქართა ქარავანი. ჩავიდა და გამოკითხა ვაქრებს: ვინა ხართ ან რათა ხართ ასე შეწყუხებული? მათმა უფროსმა, უსამმა, უთხრა: ჩვენ ვართ ბაღდადელი ვაქრები, წამოვსულვართ ზღვათა მეფის ქალაქს სავაქროდ, მაგრამ აქ, ზღვის პირას, ვნახეთ ერთი სულთმბრძოლი კაცი, რომელმაც გადმოგვცა შემდეგი: ეგვიპტელი ვაქრები მოვდიოდით ზღვათა სამეფოში სავაქროდ. აქ დაგვეცნენ თავს მეკობრეები, გავგძარცვეს, ჩემი აზნანაგები დახოცეს, მე კი როგორ მოვხვედი აქ, არ ვიცი. იცოდეთ, თუ წახვალთ,

იგივე დღე დაგადგებათ, რაც ჩვენო. აი, ამიტომ ჩვენც ვდგავართ აქ და არ ვიციტო. წავიდეთ თუ არაო! ავთანდილმა უთხრა მათ: ნუ გეშინიათ, მე გიხსნით თქვენ იმათგან და დაგანახებთ მათ ვაჟკაცობასო. მან ჩასხა ვაჟკრები ნავში, ჩაუკეტა კარები და თვითონ უშიშრად დადგა ნავის ცხვირზე. მეკობრეებმა დაინახეს თუ არა ნავი, ყიჟინით გამოეშურნენ ავთანდილისაკენ და დაუპირდაპირეს მის ნავს სახნისიანი ძელი. ავთანდილმა კეტით მოსტეხა ეს ძელი, მერე გადახტა იმათ ნავში და სულ მუსრი გაავლო მეკობრეებს, მთელი მათი სიმღერე თავის ნავში გადმოიტანა. უსამი და მობალდადენი გახარებული არიან, მათ ქება შეასხეს ავთანდილს და უთხრეს: შენ ხარ მხსნელი ჩვენი, ყველაფერი, რაც გვაბადია, შენია, როგორც გინდა, ისე მოიხმარეო. ავთანდილმა უპასუხა: მე რომ სიმღიდრე მდომებოდა, ჩემიც ბევრი მქონდა, პირიქით, ჩემიც თქვენთვის დამითმია ყველაფერი, გარდა ცხენისა. გთხოვთ მხოლოდ ერთ რამეს: როდესაც ზღვათა მეფის ქალაქში შევალთ, არ გამცეთ და არ გააძევენოთ ჩემი ქაბულობა, მე ვაქრულად გამოვეწყობი და ჩემ თავს ვუწოდებ თქვენს უფროსს. კარგა ხნის გზავრობის შემდეგ მიუახლოვდნენ ერთ ქალაქს, რომელიც აღმოჩნდა ზღვათა სამეფოს სატახტო ქალაქი გულანშარო. ერთი მებადისაგან გაიგეს, რომ აქაურ მეფეს ეწოდება მედიქ სურხავი. ვაჟკრები, რომელნიც აქ მოდიან, ნახულობენ ხოლმე ადგილობრივ ვაქართა უხუცესს, უსენს, რომელიც ყიდულობს მათგან, რაც მოეწონება, დაწარჩენს კი, როგორც უნდათ, ისე გაყიდიანო. უსენი ამჟამად აქ არ არის, მაგრამ მე მოვასხენებ თქვენს შესახებ, ეუბნება მათ მებაღე, მის ცოლს, ფატმან-ხათუნს და ის მიგიღებს თქვენო. ფატმანმა მართლაც მიიწვია თავისთან ვაჟკრები და ავთანდილი და კარგად გაუმასპინძლდა. მას ჩაუვარდა გულში ავთანდილის სიყვარული, ისე რომ წერილი მისწერა მას და თავისი გული გადაუშალა. ავთანდილმა ეს რომ გაიგო, თქვა: ეს ქალი ისეთ ადგილას ზის, რომ მაგას მთელი ქვეყნის ამბავი ეცოდინება, იქნება მაგის დახმარებით ნესტან-დარეჯანისაც გაიგო რამე, ამიტომ მას მისწერა გრძნობებით აღსავსე საპასუხო წერილი. ფატმანის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა და იმდენი სულმოკლეობა გამოიჩინა, რომ იმ ღამესვე დაიბარა თავისთან ავთანდილი. როგორც კი შელამდა, ავთანდილი წავიდა, მაგრამ გზაზე შემოხვდა ფატმანის მონა, რომელმაც გადასცა ავთანდილს: ფატმანმა შემოგივალა... ამალამ ნუ მოხვალ, საქმე ისე მოეწყო, რომ ვერ მიგიღებო. ავთანდილი არ შეჩერდა და მიანიც მივიდა ფატმანთან. უკანასკნელს ეს თითქოს კიდევაც ეწყინა, კიდევაც ეამა, ავთანდილი დარჩა მასთან და მიეცენ უსაზღვრო აღერსსა და ტრფიალებას.

ამ დროს მოულოდნელად გაიღო კარები და წარმოდგა მოხდენილი ქაბუკი. დაინახა თუ არა მან უხერხული სცენა, მიბრუნდა და ფატმანს დაემუქრა: შენ ბოზო, ისე გაგიხდი საქმეს, რომ საკუთარი კბილებით შევაკმევ შენს შვილებსაო. ფატმანს გული წაუვიდა და ავთანდილს უთხრა: ან ის კაცი უნდა მოკლა ჩემად, რომ ვერაფერს გაიგოს, ანდა ახლავე აქედან უნდა აიბარგო და ქალაქი დასტოვო. ავთანდილმა გამოკითხა იმ კაცის საცხოვრებელი ადგილი, ადგა ღამე, წავიდა მის სახლში, შესავალში მცველები დახოცა, მერე

შევიდა მის ოთახში და ისიც მოკლა. არავის ეს ამბავი არ გაუგია, გარდა ფატმანისა, რომელსაც დასარწმუნებლად მოუტანა მოკლული კაცის ბეჭდიანი თითი. დამშვიდებული ფატმანი მთელი თავისი არსებით განცხრომას მიეცა ავთანდილთან, რომელსაც მან უამბო შემდეგი: ერთხელ ფანჯრიდან სევდიანი ვიციქორებოდი ზღვისაკენ, ზღვაში დავინახე კილობანი, რომელიც ჩემი ბალის პირდაპირ გამოიტანეს ხმელეთზე. კილობნიდან განოვიდა ორი ზანგი და ერთი ლამაზი, თვალწარმტაცი ქალი, რომლის მშვენიერებამ დიდად გამაკვირვა. მე ინწამსვე გავგზავნე მონები და დავავალე ან ნებით, ან ძალით ის ქალი ჩემთან მოეყვანათ. ისინი წავიდნენ, ზანგები დახოცეს და ქალი მომგვარეს მე. ქალი ტიროდა და არც ერთ შეკითხვაზე პასუხს არ მაძლევდა. დავაბინავე ცალკე ოთახში და ქმარსაც კი არაფერს ვეუბნებოდი, ვინაიდან მეშინოდა, რომ ის მას მეფეს აჩუქებდა. დიდხანს მაინც ვერ შევიანახე და იძულებული შევიქნე გამემგლანებინა ქმრისათვის, რომელსაც ფიცი და სიტყვა ჩამოვართვი, რომ ამ საიდუმლოებას ის არ გასცემდა. ერთხელ ის მეფესთან წავიდა საჩუქრებით, იქ დათვრა, ფიციც დაიფიწყა და სიტყვაც, და მეფეს უთხრა: ისეთი ქალი გაჩუქო, რომლის მსგავსი შენს სიცოცხლეში არ გენახოს, ის შენი შეილისათვის გამოგადგება საცოლედო. ინწმსვე გამოგზავნეს მონები და ქალი წაიყვანეს. მე დიდად შეეწუხდი, მაგრამ რას ვიზამდი, ქალს წასვლისას ვაჩუქე ერთი ძვირფასი ქანარი და ვუსურვე ყოველივე კარგი. მეფე გაკვირვებულიყო ამ ქალის სინშვენიერით და ცალკე ოთახში დაემინავებინა იმ ჭანზრახვით, რომ, როდესაც მისი ღვილი ლაშქრობიდან დაბრუნდებოდა, ცოლად შერთავდა მას. ქალმა უთხრა თავის მცველებს: ტყუილად აქვს იმედო თქვენს მეფეს, რომ მე ის ვინმეს შერთავს, იცოდეთ, თავს მოვიკლავ და თქვენ ეს რას წავადგებათ, უკეთესია გამაპარეთ და სამაგიეროდ მიიღეთ ჩემგან ეს ძვირფასი ქანარიო! ისინიც დათანხმდნენ და ღამე გააპარეს ქალი, რომელიც ჩემთან მოვიდა, ცხენი ნიხოვა, შეჯდა ზედ და ღამევე გაიპარა. ეს ამბავი იცოდა სწორედ იმ კაცმა, რომელიც შერ მოჰკალი. ის ჩემი საყვარელი იყო და ამიტომ შემუქრებოდა, მეფესთან დაგაბეზლებო.

ავთანდილმა რომ მოისმინა ეს ამბავი, კინაღამ სიხარულისაგან გული წაუვიდა და ფატმანს სთხოვა, ეამბნა იმისათვის, თუ რა მოუვიდა იმ ქალს შემდეგ. ფატმანმა განაგრო: ერთხელ ზანაგას ეზოში თავი მოეყარათ სხვადასხვა მოსულ მონებს, რომელნიც ერთმანეთს თავის ვინაობას ეუბნებოდნენ. მე შორიახლო ვუსმენდი მათ ლაპარაკს. ერთმა მათგანმა დაიწყო: მე ვარ მონა ქაჯეთის მეფისა, რომელიც ახლახან გარდაიცვალა და რომელსაც ორი ვაჟი დარჩა. მათ ზრდის მეფის და დულარდუხტი, რომელიც თავის ძმის მაგიერ მეფობს იქ. მას ზღვის იქით სადღაც და მოუკვდა და წასასვლელად ემზადებოდა. ერთხელ ჩვენმა უფროსმა სამეკობროდ მონები გამოიყვანა შინდორში, როცა დაბნელდა და შინისაკენ ვემზადებოდით, შევნიშნეთ ცხენით მომავალი უცხო ყმა, რომელიც თავისი ელვარებით ღამის სიბნელეს ანათებდა. ჩვენ, გაკვირვებულნი, მივედით მასთან ახლოს და გავიგეთ, რომ ის გულანშაროდან ქაჯეთს მიდიოდა. ჩვენმა უფროსმა ეკვი აიღო, რომ ეს კაცი კი არ იყო, არამედ ქალი, შემოვეხვიეთ, დავიქირეთ და მართლაც ქალი აღმოჩნდა. წა-

ვიყვანეთ კრძალულებით სახლში, სადაც ის როსანის საცოლედ დანიშნესო. ის მონა მე სახლში მივიყვანე, ამბობს ფატმანი, და უფრო დაწვრილებით გამოვიკითხე ყველაფერი. ამის შემდეგ გავგზავნე ქაჯეთს ორი საკუთარი მონა, ქაჯა და გრძნეული, რომ მათ ყოველგვარი ცნობა შეეკრიბათ იქ და ჩემთვის მოეტანათ. ისინი დაბრუნდნენ და გადმომცეს შემდეგი: ქაჯთა ქალაქი მიუვალა. შიგ არის მაღალი ციხე, რომელშიაც შესვლა შეუძლებელია მხოლოდ გვირაბით. ამ ციხეში დაუმწყვდეფია დულარდუბტს ეს ქალი, რათა, დაბრუნების შემდეგ, ქორწილი გადაუხადოს როსანს, წასულან ახლახან და მალე არ დაბრუნდებიან, მაგრამ საქვე ისაა, რომ ქალაქში შესავალ სამ კარს დაარაჯობს სას-სამი ათასი კაცი, ხოლო ციხეში შესავალ გვირაბს—10000 კაცი.

ეს ამბავი რომ მოისმინა აეთანდილმა, სიხარულისაგან კინალამ გული წაუვიდა და ფატმანს გაუჟღავნა თავისი ვინაობა და მიზანი, თან სთხოვა მხურვალედ, რითაც კი შეეძლო, დახმარებოდა მიჯნურებს. ფატმანმა დაუყოვნებლივ გაგზავნა ქაჯეთს მონა და ნესტანს მისწერა წერილი, რომელშიაც ეუბნებოდა: შენ საძებნელად მოვიდა შენი სატრფოს, ტარიელის, ძმადნაფაცი კაცი, რომელმაც გამაგებინა შენი ვინაობა. ისინი მალე შენ დასახსნელად მოვლენ, შენ მხოლოდ შეგვკატყობინე, რა პირობებში იმყოფები, და შენს სატრფოს რამე ნიშანი გამოუგზავნეო! ზანგი ქარივით გაჭქრა, გრძნეობით შევიდა ნესტანის ციხეში და ყველაფერი უამბო მას, გადასცა ამასთანავე ფატმანის წერილიც. ნესტანს ჯერ მოჩვენება ეგონა ყველაფერი ეს, მაგრამ მერე დარწმუნდა, რომ ყოველივე ეს სინამდვილეა. ფატმანს სიყვარულითა და მადლობის გრძობით აღსავეს წერილი მისწერა და შეუთვალა: იცოდე შენც და ჩემს მძებნელსაც შეატყობინე, რომ ჩემი დახსნა ძნელია, შეუძლებელია, და ტყუილად თავს ნუ შეიწუხებენ. სატრფოს ნიშნად ვუგზავნი ერთ ნაკვეთს იმ რიდისას, რომელიც მისგან მქონდა ნაჩუქარი. მეორე წერილი, სასოწარკვეთილებით აღსავეს, ტარიელს მისწერა: ცოცხალი არ მეგონე, მადლობა ღმერთს, რომ შენი ამბავი გავიგე, მე თვით სიცოცხლე არად მიღირს. მერე აუწერს თავის მდგომარეობას და ეუბნება: ჩემი დახსნა შეუძლებელია, შენ რომ აქ მოხვიდე და ჩემი გულისათვის თავი მოიკლა, ეს ხომ ჩემთვის ყველაზე მეტი ტანჯვა იქნება. უკეთესია, წადი და ჩემს შობლებს დაეხმარე, მტრებისაგან შევიწროებულთ და შეწუხებულთ. მე, სასანამ ცოცხალი ვარ, ვერვინ ჩამიგდებს ხელში, თუ საქარო იქნება, კლდიდან გადმოვვარდები, ცოცხალი კი არვის დაეწებდები.

როდესაც ყველაფერი ეს მოისმინა აეთანდილმა, დაუყოვნებლივ გზას დაადგა. ფრიდონს წერილი გაუგზავნა და ყველაფერი შეატყობინა, შეუთვალა, რომ ახლა შენ ვერ გამოგივლით, მაგრამ გველოდე, ორივენი მოვალთ შენთან და ნესტანის დასახსნელად უნდა წავიდეთო. გაზაფხულის დამდეგს, დაპირების თანახმად, აეთანდილმა მიაღწია ტარიელის გამოქვამულს და შამბნარისაკენ გაემართა საძებნელად, რადგანაც დარწმუნებული იყო, რომ ტარიელი გამოქვამულში არ იქნებოდა. ტარიელი მართლაც შამბნარის პირს აღმოჩნდა, მას ლომი მოეკლა და ხმალს სწამებდა. მეგობრები გადაეხვივნენ ერთმანეთს, აეთანდილმა უამბო ტარიელს სასიხარულო ამბავი, თავისი სიტყვე-

ბის დასადასტურებლად, მისცა მას ნესტანის წერილი და რიღის ნაწერი. ტარიელზე ისე იმოქმედა უოგელივე აბან, რომ გული წაუწვიდა და მკვდარცოთ მიწაზე დაეცა. მოსაბრუნებლად ავთანდილმა, წყალი რომ ვერ იშოვა, ნოკალული ღონის სისხლი მოიტანა პეშვით, დაასხა ტარიელს გულზე და გრძნობაზე მოიყვანა. მერე მხიარულნი წაწოვიდნენ გამოქვაბულისაკენ, ასრათი გაახარეს და შეუდგნენ მზადებას ფრიდონთან წასასვლელად. ტარიელმა გახსნა გამოქვაბულში ორმოცი ოთახი, რომლებიც დევებს წაართვა, საესე იარაღითა და ყოველგვარი საგანძურით. იარაღი თან წაიღეს და ასმითითურთ გზას გაუდგნენ. ფრიდონმა დიდი ამბითა და ზეიმით მიიღო ძმადნაფცი ქაბუკები და, დასვენების შემდეგ, სამასი რჩეული კაცი, მიადგნენ ქაჯეთს. აქ წინასწარ გაიწართა თათბირი, როგორ შესულიყვნენ ქალაქში. სამივე გმირმა თავისი აზრი გამოთქვა, მაგრამ მიღებულ იქნა ტარიელის რჩევა. დღლადრიან ისინი ერთსა და იმავე დროს დაეცნენ ქალაქის კარებს, შეღწეეს კარები, შემუსრეს მცველები და შევიდნენ ქალაქში. აქ გაიმართა საწინელი ბრძოლა, რომელშიაც ქალაქის მცველნი სულ გაიჟლიტნენ. ტარიელი მიიქრა გვირაბის კარებთან, გაწყვიტა მცველები და შევიდა ციხეში; სიდაც თავისი ნესტანი ნახა. იმ დროს შემოვიდნენ იქ ფრიდონი და ავთანდილიც, დაუყოვნებლივ გამოიყვანეს ნესტანი, გამოიტანეს ქაჯეთის ქალაქის მთელი სიმდიდრე, აჭიდეს ჯორაქლემებს და გასწიეს ზღვათა მეფისაკენ. აქ დიდი ამბით მიიღეს ისინი, ნესტანსა და ტარიელს ქორწილი გადაუხადეს. ზღვათა მეფეს უძღვნეს ქაჯეთის სამეფო მთლიანად, ფატმანს კიდევ ყველა ის საჭურჭლე, რაც ქაჯეთიდან გამოიტანეს. აქედან ისინი წავიდნენ ფრიდონისაკენ, აქაც კარგა ხანს დარჩნენ და კიდევ ქორწილი გადაიხადეს. ტარიელმა ავთანდილს ფრიდონი მიუგზავნა და შეუთვალა: როგორც შენ დასდე ჩემთვის თავი, მეც მინდა გემსახურო და შენს სატრფოს შეგყარო. ავთანდილს გაეცინა, მე რა დახმარება მიმდა, ჩემი სატრფო ქაჯებს ზომ არა ჰყავთ, ის მეფედ ზისო! ამის შემდეგ დაასკვნეს წასულიყვნენ არაბეთს როსტევან მეფესთან. გზაში მათ შეიარეს ტარიელის გამოქვაბულში, აქ რაც სინდორე და იარაღი იყო, ტარიელმა ყველაფერი ფრიდონს უბოძა. აქედან როსტევანს შეუთვალეს—მოვიდვიართო. როსტევანი დიდი ზეიმით შეხვდა მათ. ავთანდილი და ნესტანი უკან ჩანორჩნენ, ტარიელი კი, ფრიდონის თანხლებით, შეეგება მეფეს, დიდი სიყვარულთ მოიკითხა, ბოფთში მოითხოვა ერთხელ მისი მონების დახოცვისათვის და სთხოვა ეპატეზია ავთანდილისათვის, თუ რაინე აწუგნია მან. ამასთანავე განუტყადა, რომ შენს ქალს და მას ერთმანეთი უყვართ და შენ წინააღმდეგობას ნუ გაუწევ იმათ გრძნობებსო. როსტევანს ეამა ყველაფერი ეს და უთხრა ტარიელს: ნე შენი რჩევით მზადა ვარ უბრალო მიწასაც კი წევრთო ჩემი ქალი, არათუ ავთანდილს, იმაზე უკეთესი სასიძო მე რად მინდაო? ნართლაც, დიდი ზეიმით გადაუხადეს აქ ქორწილი ტარიელსა და ნესტანს და ავთანდილსა და თინათინს. კარგა ხნის შემდეგ აქედან ყველანი ერთად, ავთანდილის თანხლებით, გაემგზავრნენ ინლოეთისაკენ. დიდი ნუსხარებითა და ცრემლებით გამოეთხოვნენ ერთმანეთს თინათინი და ნესტანი, განოეთოცნენ აგრეთვე როსტევან მეფესაც. ინლოეთი დიდი ამბით წეეგება ტარიელსა და ნესტანს. ისინი მეფედ

აღიარეს და ქორწილი გადაუხადეს. ტარიელმა ასმათს უბოძა ინდოეთის ერთი მეჭვიდედი და უთხრა, ვინც გინდა ქმრად შეირთე და მემსახურეო. დიდი ხნის განცხრომისა და მხიარულების შემდეგ ავთანდილი და ფრიდონი გამოეთხოვნენ ტარიელსა და ნესტანს და წავიდნენ თავიანთ სამეფოში. გაყრისას მეგობრებმა კიდეგ შეჰპვიცეს ერთმანეთს ძმობა. პირობა დასდეს, რომ ხშირ-ხშირად ინახულებენ ერთმანეთს და გაჭირვების დროს დახმარებას აღმოუჩინენ. ავთანდილი დაბრუნდა თავის თინათინთან და იმანაც თავის მიზანს მიადწია.

* * *

არც ერთ ნაწარმოებს ძველ ქართულ ლიტერატურაში იმდენი ყურადღება არ დაუმსახურებია, რამდენიც წილადა ხვდა ჯეფინსტყაოსანსა: მისი ავტორი პირდაპირ კანონმდებელი და მისაბაძი გახდა მთელ მომდევნო ქართულ პოეზიაში. ის დიდი პოპულარობა, რომელიც მოპოვებული ჰქონდა ამ პოემას, მგონი, სავალალოც შეიქნა მისთვის: ის გახდა მიზეზი იმ დამახინჯებისა, რომელიც ასე აძნელებს დღეს მის ჯეროვანსა და ყოველმხრივ გაგებას. საქმე ისაა, რომ თხულებმა, ყველასათვის სანუკვარი და საინტერესო, მაგრამ არა ყველასათვის ერთნაირად გასაგები, საუკუნეთა განმავლობაში შეიქნა საგანი სხვადასხვაგვარი, შეგნებული თუ შეუგნებელი, ოპერაციებისა მკითხველთა და გადამწერთა მხრივ. ამის გამო ტექსტში თავი იჩინა სხვადასხვა ხასიათის ცვლილებამ. ზოგი ეს ცვლილება, ვამბობთ, შეუგნებელი იყო: გადაწერის პროცესში არაკომპეტენტური პირები ცუდად კითხულობდნენ ამა თუ იმ სიტყვას და შეცდომით გადმოჰქონდათ ის თავიანთ ნუსხებში. უფრო მეტად ეს ცვლილებანი და დამახინჯებანი შეგნებულად ხდებოდა: ზოგი იდეოლოგიური, მსოფლმხედველობითი მოსახრებით ასწორებდა ტექსტს; ზოგიერთი გადამწერი, რომელსაც არ ესმოდა ესა თუ ის სიტყვა, გადაწერის დროს ან სულ გამოაგდებდა მას, ანდა თავისი გემოვნებისა და გაგების მიხედვით შესწავლიდა მას; მეორეს, აზრის მიხედვით, ზედმეტად ეჭვენებოდა ესა თუ ის სტროფი, ამიტომ უყოყმანოდ ამოაგდებდა მას პოემიდან; მესამესათვის ნათელი არ იყო აზრობლივი კავშირი ორ სტროფს შუა, ამიტომ შუაში ჩაურთავდა, აზრის ნათელსაყოფად, ახალს, მის მიერ შეთხზულ სტროფს; მეოთხეს არ აკმაყოფილებდა არა მარტო ცალკეული ეპიზოდის, არამედ მთელი პოემის განვითარება და დასასრული, ამიტომ საჭიროდ მიიჩნდა დემატებინა მისთვის ახალი თავები და ეპიზოდები, როგორც ეს მოხდა განსაკუთრებით პოემი ბოლოში. სხვები კიდეც, რუსთაველთან პოეტური მეტოქეობის ფინით შეპყრობილნი, არ ერიდებოდნენ პოემის გამდიდრებას თავისი პოეტური შემოქმედების ნიშნუებით. ყოველივე ამის წყალობით პოემამ დროთა მსვლელობაში დაკარგა ის სახე, რომელიც მას მისცა მისმა უკვდავმა ავტორმა. ამიტომ რუსთველოლოგიის, როგორც მეცნიერების, მთავარ ამოცანას უნდა შეადგენდეს არა მარტო გარკვევა პოეტის ვინაობისა, მისი მსოფლმხედველობისა და იმ პირობებისა, რომელთაც ის წარმოშვეს, არამედ, ამასთან ერთად, პოემის ტექსტის გაცხრილვა და მისი კრიტიკული აღდგენა.

ეს მიზანი ჯერ, რა თქმა უნდა, საბოლოოდ მიღწეული არაა, მაგრამ ეს აიხსნება არა იმით, რომ ქართველებს აკლდათ შეგნება იმ ზნეობრივი ვალდებულებისა, რომელიც მათ დიდებული მგოსნისადმი აწვა¹, არამედ მეცნიერული კვლევა-ძიებისათვის იმ დუხჭირი პირობებით, რომელიც გაბატონებული იყო როგორც ძველ საქართველოში, ისე მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეებში ცარიზმის დანაგვრელი პოლიტიკის წყალობით. ამ საშინელ და არახელსაყრელ პირობებში ქართველებმა, აღნიშნული მიმართულებით, გააკეთეს ის, რის გაკეთებაც მათ შეეძლოთ. საკმაო მოვიგონოთ, რომ 1712 წლიდან, როდესაც პოემა პირველად დაიბეჭდა თბილისის სტამბაში, 1937 წლამდე (ჩათვლით), როდესაც, საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში, უდიდესი ზემოთ გადახდილ იქნა პოემის 750-წლისთავი, ის 31-ჯერ გამოიცა; საკმაო მოვიგონოთ ისიც, რომ მუშაობა მისი შესწავლისა და გაგებისათვის, დაწყებული ე. წ. ალორძინების ხანაში², დღემდე არ შენელებულა. დღეს ხომ, სოციალიზმის ხანაში, მან გაუგონარი ტემპებით წაიწია წინ. ცხოვრების დღევანდელ, ახალ პირობებშიაც ეს მუშაობა ერთი დაკვრით ვერ დასრულდება, საჭიროა მეცნიერთა მთელი თაობის ინტენსიური მუშაობა, რომ რუსთველოლოგიური პრობლემები საბოლოოდ გაირკვეს.

რა აძნელებს ამ საქმეს? პირველი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენ არ მოგვეპოვება ისტორიულ-ლიტერატურული, დოკუმენტური ხასიათის საჭირო ცნობები და მასალები, რომლებიც მომდინარეობს არამეტუ უშუალოდ პოეტისაგან, მის ეპოქასთან ოდნავ მაინც დაახლოებული დროიდან. არსებული ცნობები, რომლებიც ლიტერატურაში ალორძინების ხანიდან იჩენს თავს, როგორც გადმოცემითი, ტრადიციული ხასიათისა, მეცნიერულ წყაროდ ვერ გამოდგება, ისინი თვითონ თხოულობენ მეცნიერულ შემოწმებასა და კონტროლს. მეორე სიძნელე მდგომარეობს იმაში, რომ ჩვენ არ მოგვეპოვება უძველესი, თუ პოეტის ხელიდან გამოსული არა, მასთან მაინც ქრონოლოგიურად ახლოს მდგომი პოემის ხელნაწერი, რომ თვით ტექსტი, გაგვხადა კვლევა-ძიების ბაზად. არსებული ხელნაწერები XVII საუკუნეს არ სცილდებიან, მათში დაცული ტექსტი, როგორც შერყვნილი და დამახინჯებულია, მეცნიერული დასკვნებისათვის ბაზად ყოველთვის არ გამოდგება. გა-

¹ ასეთი ბრალდების შთაბეჭდილებას ახდენს ივ. ჯავახიშვილის წერილი «შოთა რუსთაველის დაბადების 750 წლისთავის ზეიმის გამო», თბილისი, 1935 წ.

² ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში, არზილ მეფის დროს, საზოგადოებას შეგნებული ჰქონია, რომ ყველაფერი ის, რასაც იმდროინდელი ხელნაწერები შეიცავდნენ, რუსთაველს არ ეკუთვნის. თეიმურაზ I რუსთაველთან კამათში პირდაპირ ეუბნება მას: «ერთი აშავე აიწყებ, ბოლოც სხვათ შეგითავსო». არზილი, ამ სიტყვების ავტორი, სასტაკად ამთარახებს ყველა ჯურის ინტერპოლატორს ვინც ნანუჩას სახით. რომლის შესახებ ამბობს: «ნანუჩას რუსთაველის ნათქვამში ბევრი რამ ჩაურევია, საბრალოს ვერ შეუწყვია, წმიდა რამ აუმღერევია». ასეთი შეგნების პირობებში საკვირველი არაა, რომ XVIII საუკუნის დანდეს ჩვენში უკვე მომწიფებულა პოემის კრიტიკული გამოცემის იდეა, რომელიც 1712 წელს განხორციელდა. ამ გამოცემის კომენტარებში ვახტანგ VI გვამცხობს, რომ კრიტიკული მიდგომა პოემისადმი დამახასიათებელი არ იყო მართო მისთვის. ისეთ კომენტარებს, რომელიც მან დაავატოვა, სხვებიც სწირდნენ: «მრავალთა ორთა და სამთა უთარგმნია, ერთი მე ასე მიგვხედი და მითქვამსა-ო».

დამწყვეტ მნიშვნელობას ამ მხრივ ჩვეულებრივ ანიჭებენ პოემის 1712 წლის გამოცემას, რადგანაც ფიქრობენ, რომ ტექსტი, რომელიც მოცემულია ამ გამოცემაში, უცვლელად გადმობეჭდილია ისეთი ხელნაწირიდან, რომელიც შეიცავდა პოემის უძველეს რედაქციას, ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს 1267—1318 წლებსა¹. ამიტომ საჭიროა შეჩერება ამ გამოცემაზე, რას წარმოადგენს ის, ან რამდენად სანდოა, როგორც მეცნიერული კვლევა-ძიების საყრდენი? მართლა უცვლელად შემოგვინახა მან რაღაც მოკლე, დღეს არარსებელი, პოეტის ხელიდან გამოსულ დედანთან ახლოს მდგომი ტექსტი?

ამ საკითხს მთელი ისტორია აქვს, აღნიშნულ აზრს ჰყავს როგორც მომხრენი, ისე მოწინააღმდეგენი. უკანასკნელი დროის კვლევა-ძიებამ ნათლყო, რომ 1712 წლის გამოცემა არის არა ძველი, 1267—1318 წლებიდან მომდინარე, ხელნაწირის უცვლელი განმეორება, არამედ თავისებური კრიტიკული რედაქცია, ესე იგი შეგნებული რემოკლება XV II საუკუნის ხელნაწირებში დაცული ვრცელი, დამატებიანი და ჩამატებიანი, ტექსტისა. ამ გამოცემაში მისმა რედაქტორმა «ვეფხისტყაოსნის» ტექსტი მოგვცა იმ სახით, რა სახეც უნდა ჰქონოდა მას თავდაპირველად მისი, რედაქტორის, შეგნებითა და რწმენით. აი, ამისი საბუთები:

პირველი. გამოცემაში შეტანილი არაა ერთი სტროფი—აბრევლ თავი, დასაწყისი, ნათქვამია იგ სპარსულად», რომლითაც იწყება პოემის მრავალი ხელნაწერი. არაა შეტანილი იმიტომ, რომ აქ გამოთქმულია ისეთი აზრი, თითქოს პოემა იყოს მხოლოდ და მხოლოდ «საერო», სულისმავნებელი, რედაქტორის შეხედულებით კი, რომელიც მოცემულია გამოცემის სულ ბოლო სტროფში, ის «საღმრთოა და საეროცა».

მეორე. გამოცემაში არ არის ვრცელი რედაქციების ის გაგრძელებანი, რომლებშიც მოთხრობილია ამბავი ხატაელთა და ხვარაზმელთა მიერ ინდოთა შევიწროებისა და მათი განთავისუფლებისა ტარცილის მიერ მეგობრების დახმარებით, აგრეთვე პოემის მთავარ გმირთა გარდაცვალებისა. ამავე დროს ჩვენ აქ ვხედავთ 22 სტროფს (1568—1589), რომელთა გაგება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ისინი ამოღებულია ამ დანართი ეპიზოდებიდან. ასე, მაგალითად, გამოცემის სიტყვები, რომ ინდონი ამბობდნენ ჭირთა მათთა (1570) და ავთანდილს და ფრიდონს ნწედ ხადოლიან (1571), გასაგები ხდება მხოლოდ მაშინ, თუ მოვჯიშობთ იმ გაქირვებას, რაც ხატაელ-ხვარაზმელებმა მიაყენეს ინდოელებს, რომელნიც ტარიელმა ავთანდილისა და ფრიდონის დახმარებით დაიხსნა ამ გაქირვებისაგან. ასევე უნდა ითქვას განოცემის იმ ადგილის შესახებ, სადაც ლაპარაკია, რომ ფრიდონი ეთხოვება ტარიელს (1577) და ეს უკანასკნელი მას როსტევანთან საჩუქრებს ატანს (1578), თუმცა ფრიდონი როსტევანთან კი არ მიიღოდა, არამედ თავის სამფლობელოში. ამ გაუგებრობას ფანტავს ვრცელი რედაქცია, სადაც აღნიშნულ სტროფთა შუა მოთავსებულია მესამე, რომელშიაც ლაპარაკია ავთანდილის გამოთხოვებაზე; ავთანდილის მიერ კი როსტე-

¹ პ. ინგოროყვა, რუსთველიანი, გვ. 12, 13, 94—95.

ვანისათვის საჩუქრების წაღება სრულიად ბუნებრივია. ანდა სიტყვები: «გასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა, გარდახდეს, განვლეს სოფელი, ნახეთ სიმუხთლე ქამისა», რომლებსაც 1712 წლის გამოცემაში (1585) აზრი არ აქვს, ვინაიდან იქ მოთხრობა ტარიელ-ნესტანისა და ავთანდილ-თინათინის დაქორწინების ამბით თავდება, გასაგებია ვრცელ რედაქციაში, რომელშიც მათ წინ ლაპარაკია მთავარ გმირთა გარდაცვალების შესახებ¹. ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ რედაქტორს, ვრცელი რედაქციის შემოკლებისას, ზოგიერთი სტროფი უხერხულად ამოუღლეჯია იქიდან და უალაგოდ შეუტანია თავის გამოცემაში.

მესამე. ამ გამოცემაში არის ისეთი ლექსიკური ფაქტები, რომელთა მიხედვით დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ აქ გამოყენებული ხელნაწერის რედაქცია ე. წ. აღორძინების ხანაზე უადრესი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ იქნებოდა. ამ მხრივ საყურადღებოა, პირველ ყოვლისა, პროლოგის შემდეგი ადგილი: «რა ველარ მიხვდეს ქართულსა, დაუწყოს ლექსმან ძვირობა, არ შეამოკლოს ქართული, არა ქმნას სიტყვა-მცირობა». აქ «ქართული» ნახმარია «სიტყვის» ზოგადი მნიშვნელობით. ეს სიტყვა ამგვარი მნიშვნელობით მწერლობაში შემოდის აღორძინების პერიოდიდან, უფრო ადრე ამის კვალს ვერსად ვპოულობთ. მაშასადამე, ამ სიტყვის შემცველი რედაქცია თუ ხელნაწერი მეტამეტ-მეთოთხმეტე საუკუნეს ვერ მიეკუთვნება. შემდეგ: გამოცემაში ვკითხულობთ: «ფრიდონ საჯღომნი დამიდგნა ადგილსა საბატონოსა» (ნ31). რედაქტორს ხელში ჰქონია ისეთი ხელნაწერი, რომელშიც ყოფილა ტერმინი «საბატონო», რაც კლასიკურ და მის მომდევნო ხანაში მოულოდნელია. იმ ეპოქაში მოსალოდნელია არა «საბატონო», არამედ «საპატრონო», რომელიც, მართლაც, შემოუნახავს აღნიშნულ სტროფში ზოგიერთ ხელნაწერს, მაგალითად, N 2829, N 4499. დასასრულ, ერთ სტროფში ნათქვამია: «ბროლისა ველსა სტურფობდეს გიშრისა მუნ საყენია» (191). აქ მეტაფორულად აღინიშნება წამწამები თუ უღვაშები. «საყე» რუს. «საყი» ნიშნავს საზეიმო მაგიდასთან მდგომს, საროს მსგავსს, პირ-მზე, პირ-მხიარულს, ღამაზსა და მოხდენილ ღვინის მწდეს ან მიმრთმევეს, რომელიც საზეიმო სუფრისა და გარემოს დამამშვენებელი იყო. მეტაფორული თქმის აზრი ასეთია: როგორც «საყენი» ან ღვინის მწდენი ამშვენებდნენ ხოლმე საზეიმო სუფრას, რომლის გარშემო ისინი იდგნენ, ისე ამართული შავი (გიშრის) წამწამი და უღვაშები ამკობდა, ამშვენებდა ავთანდილის «ბროლის ველს» ან ლოყას. სიტყვა «საყე» ჩვენს მწერლობაში ხმარებაში შემოდის აღორძინების ხანაში, ის გვხვდება «ბარამგურიანში»² და «მაჰნავაზიანში»³. მაშასადამე, აღორძინების ხანაზე აღორძინდელი ვერ იქნებოდა ის ხელნაწერი, რომელიც რედაქტორს გამოუყენებია⁴.

¹ იხ. კ. კეკელიძე: უფრ. «მნათობი» 1927 წ., № 2, გვ. 185—186; ს. კაკაბაძის მიერ «ვეფხისტყაოსნის» პირველი გამოცემა, გვ. 21—22.

² კ. კეკელიძის გამოც., სტროფ. 159, 212, 213, 259, 752, 854.

³ გ. ლვონიძისა და ს. იოსელიანის შვილის გამოც., სტროფ. 333, 668. აქ ეს სიტყვა მოცემულია როგორც «სადი».

⁴ კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიური შტუდიები, «თბილ. სახელმწ. უნივ. შრომები», III, 132—133.

ამრიგად, 1712 წლის გამოცემის ობიექტურ შესწავლას მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ის არის არა უცვლელი განმეორება რაღაც ძველი, ჩვენამდე არშენახული, ხელნაწერისა, არამედ თავისებური კრიტიკული გამოცემა.

მეორე საკითხი. ვის ეკუთვნის ეს პირველი კრიტიკული რედაქცია? 1712 წლის გამოცემას, ჩვეულებრივ, «ვახტანგისეულ გამოცემას» უწოდებენ იმ მოსაზრებით, რომ ის ნაყოფია ვახტანგ VI-ის უშუალო რედაქტორული მუშაობისა და დაბეჭდილია მისი უშუალო ხელმძღვანელობით. მაგრამ ეს ასე არ უნდა იყოს, აქ მოცემული ტექსტის რედაქცია ვახტანგს არ უნდა ეკუთვნოდეს.

ეს გამოცემა შედგება ორი ნაწილისაგან: ერთია პოემის ტექსტი, მეორე—ტექსტის თარგმანი ან კომენტარები. მეორე ნაწილი, თარგმანი, უმეტესად ვახტანგისაა. ეს დამოწმებულია როგორც თარგმანში, რომელიც იწყება ასე: «მე ვსწერ, ძმისწული მეფის გიორგისა და ძე ლევანისა, გამგებელი ქართლისა ვახტანგ წიგნსა ამას», ისე ვახტანგის ეპიტაფიაში: «დავსწერე ვეფხისტყაოსნის თარგმანობა»¹. გამოცემის პირველი ნაწილი, პოემის ტექსტი, დამუშავებული და რედაქტირებული უნდა იყოს არა ვახტანგის მიერ, არამედ მასგან დამოუკიდებელი. ეს რომ ასეა, ჩანს იქიდან, რომ, მოლოდინის წინააღმდეგ, თარგმანში ან გამოცემის სხვა ადგილას არც ერთხელ, გაკვრთავ კი, არ არის აღნიშნული, რომ ვახტანგმა პოემის ტექსტი დაამუშავა, ანდა დაამზადა გამოსაცემად; არ არის აღნიშნული ეს არც ეპიტაფიაში, რომელშიაც ნაჩვენებია ვახტანგის არა მარტო საავტორო, არამედ სარედაქტორო მუშაობაც სხვადასხვა ძეგლზე. ჩვენ საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ 1712 წლის პოემის დაბეჭდავში ვახტანგი არც ლეზულობდა მონაწილეობას. ამას გვიდასტურებს გამოცემის თარიღი: პოემა დაბეჭდილია «დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე შვიდი ათას ორას ოცსა», ანუ «ათას შვიდას და თორმეტსა» წელსა ქრისტესით. 1712 წლის 23 აპრილიდან ვახტანგი უკვე ქართლში აღარაა, ის წაიყვანეს სპარსეთს, საიდანაც მხოლოდ 1719 წლის 7 აგვისტოს მობრუნდა. იქნება ვინმემ იფიქროს, რომ წიგნი დაიბეჭდებოდა 1712 წლის იანვრიდან 23 აპრილამდე, მაგრამ ასეთი დიდი წიგნის დაბეჭდვა ოთხ თვეში არამცთუ მაშინ, ბეჭდვითი ტექნიკის უმაღლეს საფეხურზე ასვლის ეპოქაშიაც კი, საუკვოა. ეს კიდევ არაფერი, როგორც გამოცემის ბოლოს აღუნიშნავთ, «დაესრულა წიგნი ესე ქორანიკანს უნსა სმულსა», ესე იგი წიგნი დაბეჭდილია უ ქორონიკონს, რაც იმავე 1712 წელს უდრის, მხოლოდ არა იანვრის წლით, არამედ ქორონიკონულით—მარტის. ქორონიკონი უ (400) შეიცავდა დროს 1712 წლის 1 მარტიდან 1713 წლის 1 მარტამდე, ასე რომ ამის მიხედვით, პოემის დასაბეჭდად რჩება არა ოთხი თვე, არამედ ორი, მარტი—აპრილი, ეს ხომ სულ შეუძლებელი იქნებოდა. ამას არ ეწინააღმდეგება გამოცემის თავფურცლის ცნობა, რომ პოემა დაიბეჭდა «ჟამსა ამალღებულისა საქართველოს მპყრობელისა... ვახტანგისსა». საქმე ისაა, რომ 1713 წლის «კურთხევეანშიაც» კია ნათქვამი, რომ ის დაიბეჭდა «ჟამსა ამალღებულისა

¹ ხელნაწ. S 1512, გვ. 93.

საქართველოს მპყრობელისა ვახტანგისსა, თუმცა 1713 წელს ის სპარსეთშია. არ ყოფილა ის ქართლში არც 1717 წელს, მიუხედავად ამისა, ამ წელს დაბეჭდილ «ჟამნში» ნათქვამია, რომ ის დაბეჭდა «ჟამსა მეფისა ვახტანგისსა». ვახტანგი ქართლის მეფედ და მპყრობელად ნაგულისხმევია მაშინაც კი, როდესაც ის აქ არ იყო და სპარსეთში ცხოვრობდა.

ამაზე შეუძლიათ გვითხრონ: ის გარემოება, რომ პოემა უვახტანგოდ დაიბეჭდა, კიდევ არ ნიშნავს, რომ პოემის ტექსტი მას არ დაუმუშავებია. მას წინასწარ ექნებოდა ის დაუმუშავებელი და დასტოვებდა დასაბეჭდად გამზადებულს, ანდა ბეჭდვა დაიწყებოდა ადრე, 1711 წელს, დანთავრდებოდა ვახტანგის შემდეგო. მაგრამ ამის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს შემდეგი გარემოება. ა. შანიძემ ამ გამოცემაზე მუშაობის პროცესში აღმოაჩინა ერთი მეტად საყურადღებო ფაქტი: ვახტანგის კომენტარები გაკეთებული აქვს არა იმ ტექსტს, რომელიც 1712 წლის გამოცემაშია, არამედ სხვას; კომენტარებში განმარტებულია მთელი რიგი სტროფები, რომელთაც პოემის დაბეჭდილ ტექსტში ვერ ვპოულობთ, ანდა კომენტარებში განმარტებულია ერთი სიტყვა, თვით პოემის ტექსტში კი მოყვანილია სხვა. ერთი სიტყვით, ვახტანგს კომენტარები დაუწერია პოემის იმ ვრცელი რედაქციის ტექსტისათვის, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ ხელნაწერებით. ამრიგად, ირკვევა, რომ დაბეჭდილია პოემის ერთი ტექსტი, კომენტარები კი გაკეთებული აქვს არა ამ დაბეჭდილ, არამედ სხვა, ვრცელ რედაქციას¹. რას ნიშნავს ეს, ან როგორ გავიგოთ? ვახტანგი იმდენად გონიერი კაცი იყო, იმდენად ჰკუაში მყოფი, რომ ასეთ შეუსაბამობას და «ახირებულს» რამეს ვერ ჩაიდენდა. ეს ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ვეფხისტყაოსნის დაბეჭდვის იდეა დაბადებია ვახტანგს, თბილისის სტამბის შემქმნელსა და მისი მუშაობის სულისჩამდგმელს; ამის შესახებ მისი «ბრძანებაც» კი ყოფილა. როგორც ჩანს, მას განზრახვა ჰქონია დაებეჭდა პოემის ერთ-ერთი ვრცელი რედაქცია, რომლისათვის მას «თარგმანიც» კი დაუწერია². მაგრამ მას ვერ მოუხსნია თავისი განზრახვისა და სურვილის განხორციელება, რადგანაც 1712 წლის 23 აპრილს, როგორც ვთქვით, იძულებული შეიქნა სპარსეთს წასულიყო. მის მიერ განზრახული საქმე სისრულეში მოუყვანია სხვას, მაგრამ არა იმ სახით, როგორც ვახტანგი ფიქრობდა: მას დაუმეჭდავს არა ვახტანგის მიერ შერჩეული და კომენტარებული სრული ტექსტი, არამედ სხვა, მის მიერ რედაქტირებული, ზედ მიუბამს ვახტანგის «თარგმანი», რომლისათვისაც არშინაზე მიუწერია პოემის სტროფების სათვალავი³, მხოლოდ იმისთვის კი არ მიუქცევია ყურადღება—თარგმანში შესაფერისი სიტყვებით დაწყებულ სტროფში ეს სტროფია მართო განმარტებული თუ სხვა. ვახტანგს რომ პოემის ტექსტი არ დაუმუშავებია, ეს, ა. შანიძის მიერ ნაჩვენები შეუსაბა-

¹ «ვეფხისტყაოსანი» 1712 წლისა, პირველი გამოცემა, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, გვ. 390—393.

² «თარგმანი» დაწერილია 1712 წლამდე, როდესაც ვახტანგი «მპყრობელი» კი არაა, არამედ «გამგებელი»—მე ვსწერ წიგნს ამას გამგებელი ქართლისა ვახტანგს.

³ სტროფების აღმნიშვნელი ის ნუმერაცია, რომელსაც «თარგმანში» ვპოულობთ, ეკუთვნის რედაქტორს და არა ვახტანგს. ვახტანგის ორიგინალში იმის მაგიერობას სწევდა სტროფის დასაწყისის აღნიშვნა წითელი მელნით.

მომხის გარდა, შემდეგიდანაც ჩანს: ტექსტის რედაქტორი პოემის ბოლოს დართულ სტროფში ამბობს, რომ პოემა «საღმრთოცაა და საეროცა». ვახტანგი კი თავის «თარგმანში» კატეგორიულად და გადაქრით აცხადებს, რომ ის მხოლოდ საღმრთოა, საღმრთო მიჯნურობას გულისხმობს, რომ პოეტს ის «საეროდ არ უთქვამს».

ვინ უნდა ყოფილიყო ეს რედაქტორი? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ პასუხი ამაზე გაცემულია თვით გამოცემაში. აქ თავფურცელზე ვკითხულობთ: პოემა ფაიშართა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათაა. რას ნიშნავს სიტყვა «ფაიშართა»? «ფაშართა» აღნიშნავს იმასაც, რასაც ჩვენ ახლა «რედაქტირებას» ვეძებთ, აქედან—«ფაშართველი», მშართველი, ნიშნავს არამართ იმას, ვინც ბეჭდვითს შეცდომებს ასწორებს, კორექტორს, იმისათვის XVIII საუკუნეში სხვა სახელწოდებაც იხმარება—«პრობის მშართველი», არამედ, უფრო ნიშანდობლივად, რედაქტორსაც. ამის საბუთს გვაძლევს XVIII საუკუნეში, კერძოდ ვახტანგის დროს, დაბეჭდილი წიგნების ანდერძები. 1709 წლის სახარების მეოთხე გვერდზე ვკითხულობთ: ეს წმიდა სახარება დიდის ქირითა ბერძენთა დაბეჭდილ სახარებათა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტ-ნაკლები გავმართე. იმავე 1709 წლის «სამოციქულოს» უკანასკნელ ფურცელზე ნათქვამია: ესე წმიდა სამოციქულო... დიდის ქირითა ბერძენთა დაბეჭდილ [სამოციქულოთა] შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტ-ნაკლები გავმართე. 1764 წლის «კურთხევისა» ანდერძში ვკითხულობთ: «ოდეს მეფობდა საქართველოსა წინა... მეფე ვახტანგ, დროსა მას გამართულ იყო წიგნი ესე... ბერძენულსა კურთხევისა ზედა და დაბეჭდილ იყოცა; ახლა, ირაკლის დროს, შევუღებთ რა ამავე წიგნის ბეჭდვას, აღმოჩნდა, რომ გარეგან ღრამატიკისა კანონთა და წესთა იყო ნაბეჭდი ჩუენი და დედანიცა: ამისთვის... იგი ფაიშართა კანონსა ზედა ღრამატიკისასა და დაბეჭდილ იქმნა. 1782 წლის «საღმრთო მსახურებაში» სწერია, რომ ის «შემოწმებულ იქმნა რუსულსა საღმრთოსა მსახურებასა ზედა ღრამატიკის კანონთა ზედა გაპართეთთა». «ფაშართა» ბერძენულსა და რუსულსა «წიგნსა ზედა», აგრეთვე «ფაშართა» კანონსა ზედა ღრამატიკისასა» ნიშნავს რედაქტიულ მუშაობას, რედაქტირებას. პაველ დეკანოზი, რომელსაც პეტრე იბერიელის «ცხოვრება» ფაუფრცელებია შესავლითა და სასწაულთა მიწყობითა და ბოლომსა კეთილად დასრულებითა», თავის თავს «მშართველს» უწოდებს¹.

ამრიგად, სიტყვები—«ფაიშართა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა» ნიშნავს: «ვეფხისტყაოსნის» ტექსტი გასწორდა, რედაქტირებულ იქნა მიქელის ხელით. ეს რომ ასეა, მიქელი რომ პოემის რედაქტორია, ეს დამოწმებულია პოემის ლექსად გამოთქმულ ანდერძში:

აჲ დაიბეჭდა სტამბაში პირველხაწვიო ხელისა...

ნაღვაწი მისის (ვახტანგის) მლოცველისა მესტამბე მიჭაველისა.

ეს ნიშნავს: დაიბეჭდა სტამბურად მიქაელის ნაღვაწი. სიტყვა «ნაღვაწი» ამ შემთხვევაში აღნიშნავს ნაშრომს არა შეთხზვის (მიქელი ვერ იტყოდა,

¹ Н. М а р р, Житие Петра Иверя, стр. 53.

რა თქმა უნდა, რომ «ვეფხისტყაოსანი» მისი შეთხზულია), არამედ შესწორების, რედაქტირების აზრით.

ამრიგად, ირკვევა, რომ 1712 წელს დაბეჭდილი ტექსტის რედაქცია ეკუთვნის არა განსწავლულსა და ავტორიტეტით მოსილ კულტურტრეგერს თავის დროისას ვახტანგს, არამედ მისი დროის წიგნების მმართველს, ჯერ-ხნობით უცნობ ვილაც მიხეილს¹. ჩვენ არ გვაქვს არავითარი გარანტია იმისა, რომ მის მიერ რედაქტირებულ ტექსტში ორიგინალის აღდგენის მხრივ ყველაფერი რიგზეა. პირიქით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არ არის რიგზე, ეს გამომჟღავნდა შემდეგი თაობის მეცნიერთა კვლევა-ძიებით, განსაკუთრებით კი საიუბილეო (1937, 1951 წწ.) გამოცემის ტექსტის დადგენისას.

იქნება ამ უკანასკნელ გამოცემაში იყოს აღდგენილი პოემის თავდაპირველი სახე? ცალკეული წარყვნილი სიტყვებისა და ფრაზების შესწორების მხრივ ამ გამოცემაში იმდენია გაკეთებული და ისე, რომ ბევრი რამ დასამატებელი და შესასწორებელი ახლო მომავალში მოსალოდნელი არაა. რაც შეეხება პოემის სტროფული შედგენილობის საკითხს, ეს საკითხი ამ გამოცემის შემდეგაც კი დევსა და ვო და საკამათო იქნება, სანამ არ აღმოჩნდება პოემის უძველესი ხელნაწერი, რის იმედი დაკარგული არ უნდა იყოს. ეს ბუნებრივიცაა: ერთი რომელიმე გამოცემით, რა რიგ აკადემიური არ უნდა იყოს, არც ერთი დიდი ნაწარმოების შესწავლა არ დამთავრებულა.

ნათქვამიდან ნათელია, რომ ჯერ ჩვენ კიდევ არა გვაქვს ხელში ყველაფერი ის, რაც საჭიროა რუსთველოლოგიური პრობლემების საბოლოოდ გადაწყვეტისათვის. მაგრამ ეს არ უნდა გვაშინებდეს და ხელს არ უნდა გვიშლიდეს კვლევა-ძიება განვაგრძოთ და ჭეშმარიტებას თანდათან მივუახლოვდეთ, თუგინდ საკუთარ, წინათგამოთქმულ მოსაზრებათა რევიზიის გზით.

რუსთველოლოგიის ძირითადი პრობლემებია: 1) ტექსტის დადგენა, 2) გარკვევა იმ პირობებისა და სოციალური არესი, რომელთაც წარმოშვეს პოემა, 3) პოემის ავტორი, 4) მისი დაწერის დრო, 5) პოემის სუჟეტი, 6) პოეტის მსოფლმხედველობა, 7) პოემის პოეტური, მხატვრული მხარე. ამათგან პოემის წარმოშობა პირობებზე აქ აღარ ვილაპარაკებთ. რადგანაც ჩვენ უკვე ვაჩვენეთ პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ვითარება ქართული მწერლობის ე. წ. კლასიკური პერიოდისა, რომელსაც ეკუთვნის პოემა. რაც შეეხება ტექსტის დადგენის პრობლემას, აქ შეიძლება მხოლოდ აღინიშნოს ზოგად ხაზებში ის პრინციპები, რომლითაც უნდა ვხელომძღვანელობდეთ ასეთი მუშაობისას. ეს პრინციპები ჩვენ ასე გვხვებთ: 1) კონტექსტი, მოთხრობის სუჟეტურ განვითარებასთან ერთად. 2) სტილი კლასიკური პერიოდისა, რომელსაც პოემა ეკუთვნის; ამ სტილის ზოგადი ხასიათი და მოხაზულობა დღეს იმდენადაა ცნობილი და გათვალისწინებული, რომ მისი გამოყენება, როგორც ტექსტის დადგენის აუცილებელი პრინციპისა, შესაძლებელია. 3) ენობრივი მოვლენები; კლასიკური პერიოდის ლიტე-

¹ ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიის საკითხები, თბ. სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, X, 95—100.

რატურული ენა საქმოდ შესწავლილია, ასე რომ მას შეუძლია მკვლევარს ექვიმუტანელი ფაქტები მისცეს პოემის ტექსტზე მუშაობისას. 4) პოეტისა; მართალია, «ვეფხისტყაოსნის» პოეტისა ჯერ შესწავლილი არაა და ამ მხრივ ის თვითონ პრობლემად გვევლინება, მაგრამ ძირითადი ტონი მისი იმდენადაა დაჭერილი, რომ ტექსტზე მუშაობისას ამ პრინციპითაც შესაძლებელია ხელმძღვანელობა. 5) ხელნაწერთა ტრადიცია; ვისაც მეცნიერული კვლევადობისას საქმე ხელნაწერთან ჰქონია, იმან კარგად იცის, რომ დაუშვებელია ხელნაწერის ფტიშად ქცევა და ტექსტის დადგენისას, საეჭვო ადგილის გარკვევისას, მთლიანად იმაზე დაყრდნობა; მაგრამ მანუსკრიპტული ტრადიციის ხელაღებით უარყოფა შეუძლებელია: ტექსტუალური მუშაობისათვის მით უფრო ხელსაყრელია, რაც მეტია ხელნაწერები, მით უმეტეს ძველი ან მათგან უშუალოდ მომდინარე ნუსხები. 6) იდეოლოგიური ხასიათის მოსაზრებანი: უნდა გვახსოვდეს, რომ პოემის ტექსტი ხშირად იდეოლოგიური მოსაზრებით ირყენებოდა, ამიტომ ავტორისა და მისი ეპოქის მსოფლმხედველობის გათვალისწინება უცილობელ დახმარებას გაგვიწევს ტექსტუალური მუშაობის დროს. დაწვრილებით შეგნერდებით სხვა პრობლემებზე.

I. პოემის ავტორი

თუ რამდენადაა დამუშავებული რუსთველოლოგიური პრობლემები, ყველაზე ნათლად იქიდან ჩანს, რომ ჩვენ არ მოგვეპოვება ნამდვილი და უტყუარი ცნობები მისი ავტორის შესახებაც კი: ვინ იყო ის შეუდარებელი მხატვარი, პოეტური სიტყვის ნამდვილი ჯადოქარი, რომელმაც წარუვალი ღირებულების ნაწარმოები დაგვიტოვა?

ჩვენში მტკიცედ აქვს ფესვები გამდგარი შეხედულებასა და რწმენას, რომ ავტორი «ვეფხისტყაოსნისა» არის შოთა რუსთაველი ან, უფრო სწორად, რუსთველი; ჯერ იზენს თავს სახელწოდება «რუსთველი», მერე «შოთა». პირველად «რუსთველი», როგორც «ლამაზ-ენა» მეღექსე, ააზიკი იმის თვალწარბებისა, ვინ სოფელი ააშენა, მოხსენებულია XVI საუკუნის პირველ ნახევარში სერაპიონ სოგრატიძის საბაშვილის მიერ, რომელსაც მის მიერ გალექსილ «როსტომიანში» შეუტანია გაბაასება «ბერის რუსთველისა» ბაგრატ მუხრანბატონთან¹. შემდეგ «რუსთველის» სახელს ვხვდებით იმავე XVI თუ XVII საუკუნეში უცნობი ავტორის მიერ ნათარგმნ «იოსებზილხანიანში». რომლის შესავალში ვკითხულობთ: «თუმცა ხელქმნილი რუსთველი თინათინს აქებს არ ავსა, ნესტან-დარეჯან ბროლ-ვარდსა გიშრის მანთა სარავსა»². XVII საუკუნის პირველ წლებში «რუსთველი» მოხსენებულია კახეთის მეფის დავითის (გარდ. 1602 წ.) მიერ ქეილილა და დამანას მის მიერ თარგმნილ ნაწილში: «რუსთველი იტყვის ვითა, სხვამან სხვისა უკეთ იცის სასარგებლო საუბარი»³. ამის შემდეგ, რაც დრო გადის, უფრო ხშირია «რუსთველის» ხსენება.

¹ როსტომიანი, ტ. II, სტროფი 3599—3601.

² გ. ჯაკობიას გამოც., სტროფი 17. შეად. 1, 2, 8.

³ S 3177, გვ. 2.

საიდან გაიგეს აღორძინების ხანის მწერლებმა, რომ პოემის ავტორი არის რუსთველი? ეს მათ გაიგეს, ეჭვი არაა, იმ სტროფებიდან, რომლებიც დარჩული ჰქონდა, როგორც პროლოგი და ეპილოგი, მათ დროს პოემას. პროლოგში ნათქვამია¹:

დავჯე, რუსთველმან გავლექსე, მისთვის გულ-ლახვარ-სობილი. (7).

ეპილოგში: მე, რუსთველი, ხელობითა, ვიქმ საქმესა, ამაღარი. (8).

ევწო ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა. (1668).

ტარიელ მისსა რუსთველსა, მისთვის ცრემლ შეუშრომელსა. (1669).

მართალია, პოემის ავტორი არ აღნიშნავს, რომ მას «მოთაა ეწოდება»-სამაგიეროდ ხაზგასმით ამბობს, რომ ის არუსთველია. მაგრამ საკითხავია: მართლა პოემის ავტორის თვითმოწმობა გვაქვს აქ ჩვენ, თუ ეს სტროფებიც შემდეგშია ჩამატებულ-დამატებული, ისე როგორც ბევრი სხვა რამე პოემაში? მაშასადამე, მივადექით საკითხს პროლოგისა და ეპილოგის, როგორც ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროს, შესახებ. ისინი მეცნიერულ ლიტერატურაში დიდ ექვს იწვევენ.

საქმე ისაა, რომ პროლოგ-ეპილოგის სტროფების არც რაოდენობა, არც მათი თანამიმდევრობა არსებულ ნუსხებში ერთნაირად არაა წარმოდგენილი, ამ მხრივ ისინი დიდ სხვადასხვაობას განიცდიან; ვერ შეხვდებით ორ ისეთ ხელნაწერს, რომლებიც ამ შემთხვევაში ერთმანეთს ემთხვეოდეს. ეს იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ ეს სტროფები არ ეკუთვნის ერთ და იმავე მწერლის კლამს, მით უმეტეს პოემის ავტორს. ეს რომ ასეა, ჩანს იქიდან, რომ პროლოგი ყოველთვის და ყველაფერში პოემის შინაარსით არ მართლდება. ასე, მაგალითად, პროლოგში ნათქვამია, რომ მიჯნური «ხამს თავისსა ხეაში-ადსა არვისთანა ამჟღავნებდეს» და «არსით უჩინდეს მიჯნურობა» (28). ამ სიტყვების ავტორს დაეიწყებია, რომ პოემის მთავარი კვანძი «ხეაშიადის» გამჟღავნებაშია: ნესტანს რომ ასმათისათვის არ გაემჟღავნებინა თავისი ხეაშიადი და ტარიელს ფრიდონისა და ავთანდილისათვის, ის პოემა არ გვექნებოდა, რაცა გვაქვს. ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ იმის დიდი ნაწილი, რაც მიჯნურობის შესახებაა ნათქვამი პროლოგში (28—31), ე. წ. აღორძინების ხანის დოქტრინიორულ-მორალიზატორული სულისკვეთების ანარეკლი და გამომჟღავნებელია.

ამით აიხსნება, რომ მკვლევართა შორისაც პროლოგ-ეპილოგის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. ვერ შეხვდებით ორ ისეთ მკვლევარს, რომელნიც ერთნაირად ფიქრობდნენ იმის შესახებ, თუ რამდენი ან რომელი სტროფი ეკუთვნის აქ პოემის ავტორს. აქ დიდი გასაქანი აქვს ხოლმე სუბიექტივიზმს. ვეფხისტყაოსნის პროლოგისა და ეპილოგის საკითხს სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა² აკად. ნ. მარმა, მაგრამ მასაც იგივე სუბიექტივიზმი ახასია-

¹ სტროფები ნაჩვენებია ყველგან და ყოველთვის 1937 წლის საიუბილეო გამოცემის მიხედვით.

² Вступительные и заключительные строфы, «Тексты и рывыскавия», XII, 1916 г.

თებს, როგორც იმაში გაკრიტიკებული შეკვლევარების ჰიპოთეზებს. ერთი სიტყვით, პროლოგსა და ეპილოგში ყველაფერი რიგზე არაა.

მაშ რა გარანტიაა, რომ «რუსთველობის» შემცველი სტროფი ნამდვილია და არა შემდეგ ჩამატებული? არავითარი, გარდა ერთი მოსაზრებისა.

ხელაღებით უარყოფა პროლოგისა მთლიანად, როგორც ამას ჩადიოდა განსვენებული დ. კარიჭაშვილი¹, არ შეიძლება გამართლებულ იქნას. წარმოდგენილია, რომ პოემას რაიმე შესავალი არ ჰქონოდა და ის მის ავტორს პირდაპირ «არაბთა მეფის როსტევიანის ამბით» დაეწყო. როგორი უნდა ყოფილიყო ეს შესავალი?

საშუალო საუკუნეთა პოემების შესავალში ჩვეულებრივ სამი ელემენტი იყო დაკანონებული: 1) ღვთისადმი მიმართვა, 2) პოეტის თანამედროვე მეფისა ან მეცენატის პირდაპირი თუ არაპირდაპირი მოხსენიება, 3) მოკლე ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობებთან ერთად (დასახელება ავტორისა, პოემის გმირისა და სხვ.). მსჯელობა ზოგიერთ განყენებულ, თეორიულ საგანზე². ყოველ ეპოსს გარეშეა, ამგვარი ელემენტები, თითო-ორჯო სტროფით, ჩვენი პოემის შესავალშიც უნდა ყოფილიყო. ამის მიხედვით, «ვეფხისტყაოსნის» პროლოგი, ჩვენი შეხედულებით, შემდეგნაირად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი:

დასაწყისში—მიმართვა ღვთისადმი (1—2 სტროფი), ამას მოჰყვებოდა აღნიშვნა თამარისა, რომლის საქებრად დაწერილია თითქოს პოემა (4; 19)³, პოეტის სახელისა და მისი დამოკიდებულებისა ვიღაც მეფესთან (8)⁴; რომლის პიროვნებას, როგორც თამარის სამეფო რეგალიების ღირსეულ მატარებელს, ხაზი გასმული აქვს მესამე სტროფში (ეპილოგის 1666 სტროფში ის უკვე დასახელებულია). თქვა რა, რომ ამ მეფეს მისმა მჭერტელმა უნდა შექარივით ტკბილი ლექსები მიართვას, პოეტი გამოსთხოვს მას «ძალსა და შეწევნას» ტარიელის ამბის სათქმელად (6) და გადადის მსჯელობაზე მელექსეობის შესახებ და აღნიშნავს მის სამ სახეს (12, 13, 16, 17)⁵. ეს გარემოება მას საბაბს აძლევს, მელექსეობის გარდა, ილაპარაკოს ადამიანის სხვა მოწოდებაზედაც, კერძოდ მიჯნურობაზე (11), და აღნიშნავს მიჯნურობის ორ სა-

¹ იხ. მისი მოსაზრება პოემის 1903 წლის გამოცემაში, აგრეთვე უფრო. «განათლება» 1913 წ. VI.

² შედ. ა. ბარამიძე, მცირე შენიშვნები ვეფხისტყაოსნის შესახებ, «თბ. უნივ. შრომები», V, 230—232.

³ მეოთხე სტროფის შემდეგ ხედმეტად ჩანს მეტუთვე სტროფი, ვინაიდან რალაც არაბუნებრივია ვინმეს ეგობანებინა პოეტისათვის, მით უმეტეს თვით თამარს, შეეკო მას მისი. თამარის, წარბი, წამწამი, თმა და ბაგე-კბილები.

⁴ მეშვიდე სტროფი, რომელშიაც აგრეთვე მოხსენიებულია «რუსთველი». თავისი უხამსო სიტყვით «მეფეობილი», უღაზათო კონსტრუქციით და იმის განმეორებით, რაც ნათქვამია მეორე სტროფში, თვითონ ამკლავნებს თავის სიყალბეს.

⁵ მეოთხმეტე სტროფი კლასიკური ხანისათვის უჩვეულო სიტყვით «ქართული» და იმის განმეორებით, რაც წინა. მეცამეტე. სტროფში უკვე ნათქვამია, იწვევს დაეკვებას მისი რუსთველისადმი მიკუთვნებაში.

ხეს—მისტიკურსა და ამქვეყნიურს, გეაცნობს რომელ მათგანს უმღერის ის თავის ნაწარმოებში (20, 21) და როგორი უნდა იყოს ნამდვილი მიჯნურობა (22—27). ყველაფერ ამას, დასასრულ, შესაძლოა, მოჰყვებოდა ზეცხრე სტროფი, რომელშიაც ლაპარაკია პოემის წარმოშობის შესახებ და რომელშიაც ის გამოითხოვს თავისი «ხელმქნელისაგან» ლექსის თქმის ნებას.

ამრიგად, ჩვენი მოსაზრებით, პროლოგის შემადგენლობა დაახლოებით ასეთი უნდა ყოფილიყო: 1, 2, 4, 19, 8, 3, 6, 12, 13, 15—17, 11, 20—27, 9 სტროფები. რაც შეეხება ეპილოგს, მისი ხუთი სტროფიდან (ნამდვილი უნდა იყოს მხოლოდ ერთადერთი სტროფი (1666), რომელშიც პოეტის «ხელმქნელი» მეფე დავეითად არის წოდებული.

ამრიგად, პოემის ავტორად უნდა «რუსთველი» მივიჩნიოთ. პროლოგის გარდა, ამას გვაძიულებს ღრმად ფესვებგამდგარი ტრადიცია, რომელიც, ეპილოგის ერთ-ერთი სტროფის მიხედვით (1665), რომლის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, შედარებით ძველად მოჩანს. თუ, შედარებით უფრო ახალი ტრადიციის მიხედვით, ჩვენ «ამირანდარეჯანიანის» ავტორად მისევე ხონელს ვცნობთ, «თამარიანისას» — ჩახრუბაძეს, ე. წ. «აბდულმესიანიანისას» — იოანე შავთელს, ხოლო «ვისრამიანის» მთარგმნელად — სარგის თმოგველს, რატომ, იმავე ტრადიციის მიხედვით, «ვეფხისტყაოსნის» ავტორად არ უნდა ვცნოთ «რუსთველი», თუგინდ პროლოგის შესაფერისი სტროფი (8) ყალბიც აღმოჩნდეს?¹

რა ვიცი ამ რუსთაველის შესახებ? საერთოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ გენიოსი პოეტის ვინაობა და ღვაწლი საუკუნეთა განმავლობაში წყვედიდას მოუცავს. აღორძინების ხანის დასაწყისამდე არსად, არც ერთ ძეგლში, მისი ხსენება არაა, არც სადმეა დამოწმებული მისი პოემა. ეს არ აიხსნება იმით, რომ პოემა და მისი ავტორი გარკვეულ წრეებში დევნის საგანი გახლენ და ამიტომ საჭიროდ მიუჩნევიათ მათი მიჩქმალვა². დევნით, როგორც თავის ადგილას დავინახეთ, «ვისრამიანიც» იღვენებოდა ჩვენში, მაგრამ ამან არ დაუშალა მას დამოწმებული ყოფილიყო სხვადასხვა ლიტერატურ-

¹ ნათქვამთან დაკავშირებით ჩვენ დიდი ხანია მოვხსენიო ჩვენი წინანდელი შეხედულება სარგის თმოგველის. როგორც პოემის შესაძლებელი ავტორის შესახებ (იხ. ავტორი ვეფხისტყაოსნისა და დრო მისი დაწერისა, ყურნ. «მნათობი» 1931 წ., № 7—8 და 9—10).

აღარ არის საჭირო ვილაპარაკოთ არც ს. კაკაბაძის სარგის თმოგველების (პაპა 1236—1262 და შვილიშვილი 1292—1297 წწ.) შესახებ, როგორც პოემის პროზაული ვერსიის მთარგმნელების თუ შემთხვევების (წინასიტყვაობა მისი 1914 წლის გამოცემისა და «საისტორიო მოამბე» 1924 წ., № 1), ვინაიდან პოემის 1927 წლის გამოცემაში მან უარყო ეს მოსაზრება და პოემის პროზაული ვერსიის ავტორად წამოაყენა სარგის თმოგველი 1160—1175 წლებსა, ხოლო მის გამლექსავად 1196—1197 წლებში ტრადიციული შოთა რუსთაველი. რომელსაც ის ჩახრუბაძედ თვლიდა. არ ვიცი. იზიარებს თუ არა ახლა ს. კაკაბაძე ამ უკანასკნელ შეხედულებას, ყოველ შემთხვევაში, 1160—1175 წლებში, არავითარი სარგის თმოგველი აო ჩანს, ვინაიდან სარგისის გეაროშე თმოგველობა 1191 წლიდან ჩნდება (ამის შესახებ იხ. ჩვენი წერილი «კიდევ ვეფხისტყაოსნის გარშემო», ყურნ. «მნათობი» 1927 წ., № 5—6).

² ასე ხსნის ამ ფაქტს ივ. ჯავახიშვილი წერილში: შოთა რუსთაველის დაბადების 750 წლისთავის ზეიმის გამო, «ლიტერატურული მემკვიდრეობა», I, 11.

რულ ძეგლში. დევნილი, ყბადაღებული და ოდიოზური, ის, პოეტბ, კამათის, ცილობის, შეჩვენებისა და წყევლა-კრულვის საგანი უნდა გამზდარიყო, მაშასადამე, უფრო მეტად უნდა აღბეჭდილიყო შესაფერის დოკუმენტებში, მაგრამ ამას ვერ ვხედავთ. განა ამ მხრივ კლასიკური პერიოდის სხვა ლიტერატურული ძეგლები უკეთეს მდგომარეობაშია? «ვეფხისტყაოსნის» ავტორის ხსენება კანტიკუნტად მეთექვსმეტე საუკუნიდან მაინც იწყება. მისი ხელნაწერები XVII საუკუნის დამდეგიდან მაინც შემონახულა, ამას ვერ ვიტყვივით «ამირანდარეჯანიანის», «თამარიანისა» და ე. წ. «აბდულმესიანის» შესახებ, მათი ხელნაწერები (აგრეთვე ვისრამიანისაც) XVII საუკუნის გასულზე ადრინდელი არაა, არც მათი ავტორების შესახებ ვიცით მეტი, ვიდრე «ვეფხისტყაოსნისა». რით ავხსნათ ეს? ყოველ შემთხვევაში, ეს თხზულებები არასდროს ყოფილა დევნის საგანი! არც იმით აიხსნება აღნიშნული ფაქტი, რომ ასეთია, საზოგადოდ, ხეიდრი უდიდესი გენიოსებისა, როგორც, მაგალითად, ჰოპეროსი, შექსპირი და სხვ. მიზეზი ამისა არის, ერთი მხრით, დაცემა-დაკნინების პერიოდში (XIII—XV საუკ.) კლასიკური ხანის ლიტერატურული ძეგლების განადგურება და მათ შესახებ ცნობათა დაკარგვა, მეორე მხრით კი ის გარემოება, რომ ჩვენში, ჩვენდა სავალალოდ, უძველეს დროში ყოველთვის არ იწერებოდა და არ ინახებოდა ბიო-ბიბლიოგრაფიული ცნობები.

იგნორაცია იქამდე მიდის, რომ ჩვენ პოეტის სახელიც კი არ ვიცით კარგად. სახელწოდება «რუსთველი», რომელიც ან რუსთავიდან წარმოშობილს ნიშნავს, ან რუსთავის მფლობელს, როგორც დავინახეთ, პოემის პროლოგსა და ეპილოგშია დამოწმებული. სამწუხაროდ, ამას ვერ ვიტყვივით «შოთა»-ს შესახებ. მას ვერ ვხედავთ ვერც პოემაში, ვერც მასთან ქრონოლოგიურად დაახლოებულ რომელიმე ძეგლში. რამდენადაც არსებული და დღესდღეობით ცნობილი მასალები ამის დასკვნის უფლებას იძლევა, სულ პირველად ცნობა იმის შესახებ, რომ პოემის ავტორს რუსთაველს «შოთა» ერქვა, წერილობითი სახით მოცემულია მეფე-პოეტის თეიმურაზ I-ის მიერ, რომელიც მის მიერ 1629 წელს გადმოკეთებულ «იოსებზილიხანიანის» შესავალში ამბობს: «ესენი შოთა რუსთველმან შეამკო არსთა მკობითა»¹. ილ. აბულაძესა და ქრ. შარაშიძეს უპოვნიათ მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ერთი შაირი, რომელიც შეუთხზავს გიორგი კაბადოკიელის სახელზე მისი ხატის მხლებელსა და მსახურს, დეკანოზს სვიმონ შოთაძეს, და რომელშიაც ავტორი თავისი გვარის დამწყებად თითქოს შოთა რუსთაველს გულისხმობს². თუ ეს მართლა ასეა, მეთხუთმეტე საუკუნეში უკვე ყოფილა ტრადიციული ცნობა იმის შესახებ, რომ «ვეფხისტყაოსნის» ავტორის სახელი იყო შოთა. საიდან გაჩნდა ასეთი

¹ აღ. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოც., 1934 წ., სტრ. 17.

² К вопросу об имени и родные Руставели, «Сообщения АН Груз. ССР», т. II, № 7, 1941 г., 681 — 688.

³ მაგრამ ეს ასე არაა, ეს ნაწარმოები XVI ს. პირველი ნახევრისაა (ტ. კ.-ის რეცენზია აღნიშნულ წრომანზე: ლიტ. ძიებანი, ტ. I, 275—277); ტ. რუხაძე, პოეტი სვიმონ დეკანოზი შოთაძე («ლიტ. ძიებანი», ტ. III, 379—381); ე. თაყაიშვილი, ჩხარის ეკლესიის სიძველენი («საქართველ. მუზეუმის მოამბე», ტ. XV-B, 165—179).

ცნობა, XV საუკუნემდე ხომ ვერსად ვხვდებით იმას? ეს ცნობა უნდა მოდიოდეს ქართველთა ჯვარის მონასტრიდან პალესტინაში. საქმე ისაა, რომ ჩვენში დიდი ხნიდან არსებობდა ლეგენდა, რომ პოემის ავტორი რუსთაველი იყო თამარის მეჭურჭლეთუხუცესი და რომ მან თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წლები იერუსალიმის მახლობლად, ჯვარის მონასტერში, გაატარა. ამავე დროს ჯვარის მონასტრის ქართული «სვინაქსრის» აღბათა შორის იკითხება ერთი აღაპი, რომელიც მიწერილი უნდა იყოს არაუადრეს, ყოველ შემთხვევაში, XIV საუკუნისა: «ამასვე ორშაბათსა აღაპი შოთაჲსა, მეჭურჭლეთუხუცესისაჲა»¹. ამგვარად, ქართულ მწიგნობრულ წიგნებში შეხვედრიან ერთმანეთს ტრადიცია-ლეგენდის «მეჭურჭლეთუხუცესი რუსთველი» და სვინაქსრის «მეჭურჭლეთუხუცესი შოთა». აქედან გაკეთდა დასკვნა, რომ შოთა და რუსთველი ერთი და იგივე პირია, სახელდობრ, «ვეფხისტყაოსნის» ავტორი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს დასკვნა, რომელსაც, პირველ ყოვლისა, თვით ჯვარის მონასტერში უნდა ეჩინა თავი, თეიმურაზმა გაიგო მასთან ძალიან დაახლოებული, ერთხელ მისი პირადი მდივნის, ნიკიფორე ან ნიკოლოზ ომანის ძე ჩოლოყაშვილისაგან, რომელიც 1614—1626 წლებში ჯვარის მონასტერში ცხოვრობდა, ხოლო 1643—1649 წლებში დასახელებული მონასტრის წინამძღვრად, «ჯუარის მამად» იყო². ეს დასკვნა მერე, 1643 წლის მახლობლად, ნიკიფორენ გადმოიტანა ჯვარის მონასტრის სვეტზე, სადაც გამოხატულია მაქსიმე აღმსარებელი და იოანე დამასკელი, რომელთა წინაშე მუხლი მოუყრია ერთ დიდებულ ქართველს, წარწერით: «ამისა დამხატავსა შეუდღოს ღმერთიან ამინ». ეს წარწერა სურათის მარცხენა მხარეზეა, ხოლო მარჯვენაზე, აღბათ, ქართველის ვინაობის გასარკვევად, მიწერილია: «შოთა რუსთველი»³.

თეიმურაზის შემდეგ ამ ცნობას იმეორებენ როგორც XVII—XVIII საუკუნეების მწერლები, ისე, განსაკუთრებული კატეგორიულობით, XIX—XX საუკუნეებში. მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეთა მკვლევარებმა ისტორიულ წყაროებში დაიწყეს პოეტ შოთა რუსთაველის ძებნა. გარდა დასახელებული ორი პირისა— 1) სვინაქსრის შოთა მეჭურჭლეთუხუცესისა და 2) მონასტრის სვეტზე გამოხატული შოთა რუსთველისა, პოემის ავტორად მიჩნეულია კიდევ შემდეგი შოთა:

3) შოთა ართავაჩოს-ძე, 1177 წლის აჯანყების მონაწილე და მეთაური; პოემის ავტორად მას თვლიდა მ. ჯანაშვილი.

4) შოთა კუბრი, ჰერეთის ერისთავი, რუსუდან დედოფლის, ულუ-დავითისა და ნარინ-დავითის დროის პოლიტიკური მოღვაწე; ეს შოთა პოემის ავტორად მიიჩნის თეიმურაზ ბატონიშვილმა და პ. ინგოროყვამ.

5) მანდატურთუხუცესის ჭიაბრის სიგელზე (1184—1183 წწ.) ხელისმომწერი შოთა, ეინვანის პატრონი, რომელსაც პ. ინგოროყვა თვლის შოთა

¹ Н. М а р р, Синодик Крестного монастыря в Иерусалиме, стр. 78.

² ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიის საკითხები, «თბ. სახელმწ. უნივ. შრომები», X, 103—104.

³ А. Ц а г а р е х и, Памятники грузин. старпны в св. землѣ и на Синае, стр. 94—95.

კუპრად. ხოლო მ. ჯანაშვილი და ს. კაკაბაძე—ქიაბრის შვილად და პომეის ავტორად.

6) ზარზმის რესტავრატორის გაბრიელ ხურსიძის მამა შიო, შოთა ყოფილი¹. რომელსაც პომეის ავტორად თვლიდა საეგებრიოდ ა. ხახანაშვილი², ხოლო დაეინებით მოქ. ნათენაძე³.

7) მთავარი შოთა, გამოხატული სოფ. აძიკვის ეკლესიის ბარელიეფზე ელიქატმონ, გამორეკელ და ავაგ ორბელიანებთან ერთად; პ. ინგოროყვას აზროთ; ეს შოთა არის ჰერეთის მთავარი შოთა კუპრი, პომეის ავტორი, რომელიც ორბელიანთა საგვარეულოსთან ნათესაურ კავშირში ყოფილა, თითქოს სიძე მათი⁴.

როგორც ვხედავთ, არ დარჩენილა ისტორიული ძეგლებით ცნობილი არც ერთი შოთა, რომელიც ამა თუ იმ მკვლევარს პომეის ავტორად არ გამოეცხადებინოს. ეს გარემოება თავისთავად არყევს და ძირს უთხრის ნიკიფორე ირბახის, თუ უფრო აღრინდელი დროიდან მომდინარე ცნობას. როგორ შეიძლება ჩამოთვლილ პირებში ვიცნოთ პომეის ავტორი, თუ შოთა, როგორც პოეტის სახელი, XV—XVII საუკუნეებშია გამოგონილი? თან, იყო კი რომელიმე იმათგანი იმავე დროს «რუსთველი»? მართო სახელით რომ ვინეღმძღვანელოთ, კიდევაც რომ ნამდვილი იყოს ის, ვინ იცის, რამდენი ავტორი აღმოუჩნდებოდა პომეის, ეს სახელი ხომ ძალიან გავრცელებული იყო საქართველოში! მაგალითად, შეიძლება პომეის ავტორად ვცნოთ ვიღაც ხურსიძე იმიტომ, რომ მას შოთა რქმევია (მენ. მაგალითი), ან ქიაბრის სიგელზე, მისი ოდესღაც, გაურკვეველ დროს, ხელისმომწერი შოთა (5), ანდა იერუსალიმის სენიანქსარში არაუადრეს XIV საუკუნისა ჩაწერილი შოთა (1)? ანდა რა საბუთებით ავლის მ. ჯანაშვილი პომეის ავტორად შოთა ართავაჩოს-ძეს (3)? თამარიან-შიო. ამბობს ის, ავტორი მისი, ჩვენი შოთა რუსთაველი, მიმართავს თამარს სიტყვებით: «შენით სიცოცხლე მქონდა მჩუქარსა», ესე იგი შენ მე სიცოცხლე მჩუქეო. ამბობსებაში მონაწილეობის მიღებისათვის შოთას მოელოდა სიკვდილით დასჯა, მაგრამ მისგან ის; ალბათ, იხსნა თამარმა, ამის გამო შოთა შეიქნა თამარის უერთგულესი, მისი ინტერესების დამცველი, მისი გულწრფელი მეზობე, და თამარიც მას მისცემდა წარჩინებას, სახელდობრ: 1185 წელს მას ჩააბარებდა რუსთავის საერისთაოს, ანდა 1191 წლიდან მისცემდა მას მოლარეთ ან მკურთქლეფთუხუცესობას⁵. მთელი ეს არგუმენტაცია უბრალო გაუგებრობაზეა აგებული. ჯერ ერთი, არსიდან ჩანს, რომ შოთა ართავაჩოს-ძე თამარს სიკვდილისაგან დაეხსნას და მერე დაეწინაურებინოს. პირიქით, პატიანე გვაუწყებს, რომ ის, როგორც აჯანყების ერთ-ერთი ინიციატორი, ცხარე ბრძოლის დროს ჩაეპარდნლი გიორგი მეფის ხელში, დასჯილ იქნა

¹ «Археологические экскурсии», I, 37, 13—14.

² «Материалы по археологии Кавказа», IV, 122.

³ გახ. «კომუნისტი» 1937 წ., № 53; უფრ. «მნათობი» 1937 წ., № 3—9, გვ. 265—291.

⁴ «ლუსთველიანა», გვ. 329—347. რუსთაველის სახელის «შოთას» შესახებ იხ. კ. კ. კ. კ. კ. კ. რუსთველოლოგიის საკითხები, «სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები», X, 103—105.

⁵ გახ. «ტრიბუნა» 1923 წ., № 449.

სხვებთან ერთად, თუ სიკვდილით არა, სხვა რაიმე სასტიკი სასჯელით. შეორე, რაც უფრო საყურადღებოა, ყველაფერი ეს აგებულია იმ მოსაზრებაზე. ვითომც თამარინისა ავტორი იყოს შოთა რუსთაველი, რასაც, როგორც თავის ადგილას დავინახავთ, არაერთი საფუძველი აქვს.

ვერ მივიჩნევთ პოემის ავტორად ვერც მონღოლთა დროის პოეტაწვე შოთა კუპრს (4, 5, 7), რომელსაც ისტორიკოსი შემდეგნაირად ახასიათებს: «არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქონებელია¹. განა არარათა ნიჭთა და ზნეთა მქონებელ» კაცს შეეძლო დაეწერა ისეთი გენიალური ნაწარმოებები, რომელიც მსოფლიო მწერლობის ისტორიაშიც შედევრად შეიძლება ჩითვალოს?

ამრიგად, რუსთაველის სახელი გამოურკვეველია. თუ მას ჩვენ შოთას ვუწოდებთ, პირობით, როგორც, არც ისე ძველ, მაგრამ მიანც ტრადიციულ ნაანდერძებს².

ჩვენ არც ის ვიცით, თუ სადაური იყო რუსთაველი. ეს სახელი, როგორც ზემოთაც შევნიშნეთ, გვაჩვენებს, რომ ის ან წარმოშობით იყო რუსთაველი, ან მფლობელი იყო რუსთავისა³. მაგრამ რომელი რუსთაველი იგულისხმება აქ? ადგილი ასეთი სახელით არა ერთი და ორი ყოფილა და არის საქართველოში. ჩვეულებრივ, მხედველობაში იღებენ ამ შემთხვევაში ორ რუსთავეს: ერთია დაბა რუსთაველი მესხეთში, ხოლო მეორე — ქალაქი რუსთაველი თბილისის ახლოს, მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, კახეთის განაპირას მდებარე. ეს უკანასკნელი, რომელიც ცნობილია ბოსტან-ქალაქის სახელითაც, XI—XII საუკუნის შენიშნელოვანი პუნქტი ყოფილა. ვინაიდან ძველად ჩვეულება იყო, ომ გვარი წარმოდგებოდა ხოლმე რომელიმე მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქისაგან, რომელთანაც დაკავშირებული იყო ესა თუ ის პირი (მაგალ., ორბელი, თმოგველი, სურამელი და სხვ.), ფიქრობენ, რუსთაველი წარმომდგარია არა მესხეთის დაბა რუსთავისაგან, რომელიც არაფრით ცნობილი არაა ჩვენს წარსულში და რომლის ზვედრითი წონა ისტორიაში მეტ საბუთს არ იძლევა პოეტის სამშობლოდ მივიჩნიოთ ის, ვიდრე სხვა რომელიმე პუნქტი ასეთი სახელწოდებისა (თუგინდ სოფელი რუსთაველი ნიქოზის თავში, ცხინვალის მახლობლად), არამედ კახეთის რუსთავისაგან. მართლაც, თეიმურაზ ბატონიშვილმა პირველმა გამოთქვა აზრი «ვეფხისტყაოსნის» კომენტარებში, რომ პოემის ავტორი დაბადებულია და ცხოვრობდა კახეთის რუსთავეში, სადაც ის გამგედაც იყო⁴. თეიმურაზის აზრი გაიმეორეს მერე ს. კაკაბაძემ, იუსტ. აბულაძემ და პ. ინგო-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარია დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 605.

² ცნობისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ ცენტრალური ანკონილანდის მცხოვრებთა ერთ-ერთ ღმერთს სახელად შოთა რქმევია (E. P. Ozer, *Боготыя ветны*, вып. I, 1928 г., стр. 90).

³ სიტყვების «მე რუსთაველი ხელობითა» (8) მიხედვით, ზოგიერთს «რუსთაველი» ესმის როგორც თანამდებობა; მაგრამ თანამდებობას ერქვა არა «რუსთაველი», არამედ «რუსთავი». ასე, მაგალ., უცნობი ავტორის «იოსებხილხინიანში» ვკითხულობთ: «ქალაქის, სოფლის რუსთაველი მოვიხმით თქვენსა წინარე» (გ. ჯაკობიას გამოც., სტრ. 621).

⁴ Е. Такайшвили, Описание рукописей, II, 587.

როცამ (არუსთველიანა). რადგანაც არაერთი პირდაპირი ცნობა ამის შესახებ არ არსებობს, პ. ინგოროცა ამის გამართლებას ცდილობდა, სხვათა შორის, პოემაზე ქართული ენის იმ კილოს ძლიერი გავლენით, რომელიც ჰერეთში იყო გავრცელებული¹, ე. წ. ჰერეთიზმებით, რომელნიც, მისი აზრით, შემონახულნი უნდა იყვნენ დღევანდელ ინგილოურში². ეს ასეც რომ იყოს, განა ის გარემოება, რომ პოემის ზოგიერთი ლექსიკური ვარიანტი დღეს საინგილოშიც გვხვდება, საკმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ პოემის ავტორი იყო ჰერეთის რუსთავიდან? არ შეგვიძლია არ მოვიყვანოთ ამ შემთხვევაში მოსაზრება განსვენებული მ. ჯანაშვილისა, რომელიც თვითონ ინგილოელი იყო და ინგილოურის ზედმიწევნით მცოდნე: ჩვენ არ გვაბადია შოთას ქმნილების მეცნიერული გამოცემა, არ დაგვრჩენია თვით მისი დედანიც, რომ გავიგოთ—დღევანდელი ინგილოურ-ჰერეთული რეალიები მარტო ადგილობრივი ხასიათისა იყო ძველათაც; თუ საერთო მთელი საქართველოსათვის და, მაშასადამე, შოთასათვისაც, როგორც ყოველი ქართველი მწერლისათვის. ინგილოებში თ ფ უ ის მაგიერ ამბობენ თ უ, როგორც ეს ვეფხისტყაოსანშიც არის, მაგრამ ვინ იტყვის, რომ თავდაპირველადაც შოთას დედანში იყო თ უ და არა თ ფ უ, რომელიც რომელიმე გადაშწერმა, თუნდ იმავე ჰერეთელმა, არ აქცია „თუ“-დ? მრავალი ის სიტყვა, რომელიც ვეფხისტყაოსანში შენახულა და დღეს საინგილოშიც იხმარება, სპეციფიურ ჰერეთიზმებად ვერ ჩაითვლება, ვინაიდან ასეთ სიტყვებს, მ. ჯანაშვილით, ადგილი აქვს სხვა ძველ ნაწარმოებშიაც, როგორც საეროში, ისე სასულიეროში. ასე რომ, ასკვნის მ. ჯანაშვილი, ეს მასალა, რომელსაც დღეს ინგილოურში ვპოებთ; არ კმარა იმის დასამტკიცებლად, რომ ავტორი ვეფხისტყაოსნისა იყო ჰერეთელი რუსთველი³.

მკვლევართა მეორე რიგი ფიქრობს, რომ პოემის ავტორი იყო მესხეთის რუსთავიდან. თუ მხედველობაში მივიღებთ ფოლკლორულ მასალასაც, რომელიც თანდათან გროვდება, მესხეთის რუსთავს უფრო მეტი მიმდევარი ჰყოლია და ჰყავს. მესხეთის რუსთავს მხარს უჭერს მეტად მტკიცე და პოპულარული ტრადიციები, რომელთაც ადგილობრივ, მესხეთში, ვპოულობთ. იქ სხვადასხვა თქმულება დარჩენილა პოეტის სწორედ იქაური რუსთავიდან წარმოშობის შესახებ, იქ დღესაც უჩვენებენ შოთა რუსთაველის მთას, ციხეს და სხვ. ჩვენ ფიქრობთ, რომ წყარო ტრადიციისა და საერთოდ ფოლკლორული მასალების ცნობისა, რომელთა მიხედვით პოეტის სამშობლოდ მესხეთის რუსთავია მიჩნეული, იგივეა, რაც მეცნიერ-მკვლევართა შეხედულებისა, სახელდობრ, ცნობილი ტაეპი: „წერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავისა დაბისა“. ამ ტაეპის არასწორმა წაკითხვამ და მასთან დაკავშირებით ყალბმა ინტერპრეტაციამ წარმოშვა ასეთი შეხედულება. საკმარისია თვალი გადავავლოთ

¹ «რუსთველიანა», გვ. 167.

² ამის შესახებ იხ. იუსტ. აბულაძე, მე-12 საუკუნის ქართული საერო მწერლობა და ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1923 წ., გვ. 257—259.

³ შოთა, ინგილოური გლოსები, გაზ. «ტრიბუნა» 1923 წ., № 490.

პოემის ხელნაწერებსა და ბეჭდურ გამოცემებს, რათა დავრწმუნდეთ, რომ ამ ტაეპის მეორე ნახევარი სხვადასხვანაირად წაუკითხავთ და გაუგიათ.

როგორაა საქმე ხელნაწერებში? პოემის 27 ძირითადი ხელნაწერიდან, რომელიც დღესდღეობით ცნობილია, სტროფი (ფასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა), რომლის დაბოლოებას შეადგენს დასახელებული ტაეპი, იკითხება ცამეტში (№№ 54, 461, 599, 757, 1839, 2074, 2610, 3061, 4499, 4732, 4988, 5006, ზახასეული), შეიდს შესაფერისი ფურცელი დაჰკარგვია და არ ვიცით, იყო თუ არა იქ ეს სტროფი (G; L; N, Q, R, W, X), დანარჩენ შეიდეში ის არ მოიპოვება. ცამეტი ხელნაწერიდან ზოგი კითხულობს: «ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისა თემისა» (№ 599), «ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავისა თემისა» (1839), «მე მესხმან ვინმე დავწერე იქ რუსთავისა თემისა» (4988), «ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავლისა და მისა» (461), «ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთავისა დამისა» (3061, ზახასეული), «ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა» (54, 2610, 4499, 4732, 5006).

ბეჭდურ გამოცემებში ვკითხულობთ: «მე რუსთველისა და მისა» (1712 წ. გამოც.), «მე რუსთველისა დაბისა» (ბროსე, ჩუბინაშვილი), «მე რუსთავისა დაბისა» (ქართველიშვილი), «მე რუსთველისა დამისა» (კაკაბაძე¹, კარიჭაშვილი), «მე რუსთველი... სად ამისა» (აბულაძე²), «მე რუსთველი სადამი სა» (ჯანაშვილი³), «მე რუსთველისად ამისა» (ქიქინაძე, ინგოროყვა⁴). ნ. მარი ჯერ კითხულობდა «რუსთავისა დაბისა», მერე—«რუსთავისა დამისა».

წაკითხვისა და გაგების ასეთი სხვადასხვაობა თავისთავად დამახასიათებელი და დამაფიქრებელია. ეს წაკითხვა ღალატობს ან რომმას (თემისა, დაბისა), ან ლექსიკას (დამისა?), ან ლოგიკას («რუსთველისა და მისა», «რუსთველი... სად ამისა», «რუსთველი სადამი სა»). ხელნაწერთა უმრავლესობისა და აზრის მიხედვით უნდა იკითხებოდეს არა «რუსთველი, რუსთველისა, რუსთავისა, რუსთავლისა», არამედ «რუსთველისადა», და არა «დაბისა, დამისა, თემისა, და მისა, სად ამისა, სადამი სა», არამედ «ამისა», ესე იგი—«ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა».

რას ნიშნავს «რუსთველისად ამისა»? პ. ინგოროყვას განმარტებით, ეს ნიშნავს: ვწერ ამას ვინმე მესხი მელექსე ამა რუსთველისად, ესე იგი რუსთველისათვის, რუსთველის თქმულის დამატებად⁵, შესავსებად⁶. კ. ქიქინაძის აზრით, «ეს სიტყვები ნიშნავს, არც მეტი, არც ნაკლები, შემდეგს: ვწერ ვინმე მესხი მელექსე ამას რუსთველის სახელით, ანუ ფსევდონიმით, თუ დღევანდელს ტერმინს ვიხმართ»⁷. არის ასეთი გაგებაც: ვწერ რუსთავლის მიმართ

¹ «Вступительные в заключительные строфы...».

² «Грузинская поэма Витязь в барсевой шкуре...».

³ გაზ. «ტრიბუნა», № 490.

⁴ «რუსთველიანა», გვ. 88.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

⁷ «ალიტერაცია ქართულ შაირში...», გვ. 19.

ან მისამართით. არც ერთი მოყვანილი გაგება და ინტერპრეტაცია სწორი არაა. «რუსთველისად ამისა» არ ნიშნავს არც «რუსთველისათვის», «რუსთველის თქმულის დამატებასა და შევსებას», არც «რუსთველის სახელით და ფსევდონიმით», არც «რუსთველის მიმართ, მისამართით». მისი აზრი ასეთია: ვწერ ამას მე მესხი ვინმე მელექსე, აი «ამ რუსთველის მსგავსად», «ამ რუსთველის მიბაძვით», ან «როგორც ეს რუსთველი», ვწერ «როგორ» და არა «ვისდაძი». ამის ნათელსაყოფად მოვიყვანთ ანალოგიებს იმავე კლასიკური პერიოდის ლიტერატურიდან. ე. წ. «აბდულმესიანში» ნათქვამია: «ვმობს ღმერც ხალისად, ა მერცხალისად, ჯმა-ტკბილ მვმობარედ, იადონისადა (7,1), ესე იგი ის, ხოტბის გმირი, მიმართავს ღმერთს ხალისიანად, როგორც მერცხალი (მერცხლისადა), მიმართავს ხმატკბილად, როგორც იადონი («იადონისადა»), მერცხლისა და იადონის მსგავსად, მერცხლისა და იადონის მიბაძვით, და არა «მერცხლისა და იადონისათვის», მათ «დამატება შესავსებადა», თუგინდ «მერცხალ-იადონის სახელითა და ფსევდონიმით», თუ «მერცხლისა და იადონის მიმართ, მისამართით». «ვისრამიანში» ნათქვამია: «ნუ გაჯღი უბრალოსა შეცოდებულისადა»¹, ესე იგი—ნუ გახდი, ნუ შეხედავ უბრალოს, როგორც ბრალიანს, შეცოდებულს. ასეთი ფორმა თვით პოემშიც მოიპოვება: მუნ ეძებს, ცრემლი მტირალსა სდის ზღვათა შესართავისადა (181), «ავთანდილ მალვილ ცრემლსა სწვიმს, სდის ზღვათა შესართავისადა (1253), ესე იგი—ცრემლი სდის მსგავსად შესართავისა, როგორც შესართავი, და არა «შესართავისათვის», «დამატება-შესავსებად შესართავისა», ან «შესართავის სახელით და ფსევდონიმით», ან «შესართავის მიმართ, მისამართით». ასეთი გაგებით «მესხი ვინმე მელექსე» სხვა პოეტია და «რუსთველი» სხვა. პირველი, «მესხი ვინმე მელექსე», წერს პოემის «დამატება-გაგრძელებას (გპირების გარდაცვალების აძბავს), «მსგავსად რუსთველისა», «როგორც რუსთველი», «რუსთველის მიბაძვით», «რუსთველისებრ». ბესიკის შესახებ ავბობდნენ: რუსთველისებრ ხმატკბილობით არ აკლებდა არცერთს გვარებს»².

ასე რომ, პოემის ავტორის «მესხობას» ნიადაგი ეცლება. მე ამით, რასაკვირველია, იმისი თქმა არ მინდა, რომ ჩვენი პოეტი მესხეთიდან საზოგადოდ არ იყო. გამორიცხული არაა, რომ ის მართლაც მესხი იყო, მით უმეტეს, რომ მესხეთი იმ დროს ჩვენი მწერლობისა და კულტურის აკვანი იყო, მაგრამ მისი «მესხობის» დამტკიცება მოყვანილი ადგილით არ შეიძლება, ვინაიდან ეს ადგილი გულისხმობს არა პოემის ავტორს, არამედ რუსთაველის პოემის ერთ-ერთი დამატების ავტორს. ეს ადგილი ადასტურებს მხოლოდ იმას, რომ პოემის ავტორად რუსთაველს თვლიდა ის მელექსე მესხი, რომელსაც ეს სიტყვები ეკუთვნის.

ნ. მარს, რომელსაც, მოყვანილ სტროფზე დაყრდნობით, პოეტი მესხეთიდან გამოჰყავს, მისი «მესხობის» დამტკიცების მიზნით, პოემაში მესხი მემების მოძებნა სურდა. ასეთ მესხიშებდად მას მიაჩნდა ნაწარმოების სომხური, სვანური და არაბულ-სპარსული სიტყვები, აგრეთვე ის პოეტურ-სტი-

¹ «ვისრამიანი», მეორე გამოც. გვ. 165კო.

² კ. ჭავჭავაძის, რუსთველოლოგიის საკითხები, თბ. საბუნ. უნივერსიტეტის შრომები, X, 101—103.

ლისტიკური პარალელიზმები, რომელთაც ის მესხეთში მუსლიმანური გავლენის შედეგად თვლიდა¹. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ე. წ. არაბულ-სპარსული ელემენტები, გამოიხატება ის ლექსიკურ მასალაში თუ პოეტურ-სტილი-სტიკურ პარალელიზმებში, გვხვდება ქართული ლიტერატურის ისეთ ძეგლებშიც, რომელნიც, დანამდვილებით ვიცით, მესხეთში არ წარმოშობილან. რაც შეეხება სვანიზმებსა და არმენიზმებს, ისინი შესაძლებელია აიხსნას, თუ მათ მართლა აქვთ პოემაში ადგილი, არა იმიტომ, რომ თხზულება დაწერილია მესხეთში; არამედ საზოგადო ქართულ ნიადაგზე, სხვადასხვა ლინგვისტური და კულტურული ფაქტორის ზეგავლენით. სხვა საქმე იქნებოდა, ნ. მარს პოემაში წმინდა მესხური, სპეციფიკურად მესხეთში ხმარებული სიტყვები და რეალიები რომ ეჩვენებინა, მაგრამ ამას მის შრომაში ჩვენ ვერ ვხვდავთ. ამისი ჩვენება მოინდომა მოქ. ნათენაძემ ერთ-ერთ თავის მოხსენებაში. მან აღნიშნა უთელი რიგი სიტყვები, რომელნიც «ვეფხისტყაოსანში» იხმარებიან და რომელთაც დღეს მესხეთში ვხვდებით². მაგრამ, როგორც უკვე აღინიშნა ამ მოხსენების გამო, რა გარანტიაა იმისი, რომ ეს სიტყვები მაშინ სხვაგანაც არ იხმარებოდა? არამცთუ მაშინ, ისინი დღესაც თურმე ხმარებაში არიან საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

აკად. ა. ჩიქობავამ ერთ-ერთ თავის შრომაში წამოაყენა საკითხი ვეფხისტყაოსანში დიალექტიზმების შესახებ, რადგანაც, მისი სიტყვით, «დიალექტიზმების ანალიზს შეეძლება მიგვახვედროს, რა კუთხიდან იყო შოთა რუსთაველი». კვლევა-ძიების პროცესს ავტორი მიუყვანია შემდეგ დასკვნამდე: პოემაში არის აღმოსავლური (ქართლ-კახური) და დასავლეთური (იმერულ-გურულ-აჭარული) კილოების დიალექტიზმები, მაგრამ ეს ავტორის კი არ არის, არამედ თვით იმდროინდელი სალიტერატურო ენის კუთვნილებაა. მათი მიხედვით შეუძლებელია გარკვევა, თუ რა კუთხიდან უნდა ყოფილიყო ავტორი. «ვეფხისტყაოსანში», უნდა ვიფიქროთ, არის «ავტორის» დიალექტიზმებიც, მაგრამ მათი გარკვევა თხოულობს უფრო ღრმა ჩახედვას ქართული სალიტერატურო ენის სტრუქტურის ისტორიაში³. ასე რომ, პოემის ენის მიხედვით ვერ ხერხდება რუსთაველის სადაურობის გარკვევა, ამიტომ ეს საკითხიც ჯერჯერობით ღიად უნდა დარჩეს.

როდესაც ლაპარაკია პოეტის ვინაობის შესახებ, არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ნ. მარის საგანგებო შეხედულებას, რომელიც მან მკვეთრად წამოაყენა 1902 წელს⁴ და, მართალია, 1917 წელს უარყო⁵; გაიმეორა გარდაცვალების წინაწლებშიაც⁶. ამ შეხედულებით, პოემის ავტორი არის იგივე ჩაბრუ-

¹ Грузинская поэма «Ватязь в барсовой шкуре» Шоты из Рустава, стр. 442, 446, 485—487.

² იხ. უჯრბ. «მნათობი» 1937 წ., № 8—9, გვ. 265—291.

³ «ენიმკ-ის მოამბე», III, 1938 წ., 209—227; იმავე ინსტიტუტის «Сборник Руставели», გვ. 205—222.

⁴ Древне-грузинские олописцы, «Тексты и разыскания», IV.

⁵ Грузинская поэма «Ватязь в барсовой шкуре».

⁶ Die Georgische Sprache («Das Neue Russland», Georgien, 1929).

ხაძე, რომელსაც «თამარიანი» დაუწერია, ასე რომ პოეტი არის შოთა რუსთაველი ჩახრუხაძე. აღნიშნულმა შეხედულებამ ერთგვარი შთაბეჭდილება მოახდინა შემდეგში ზოგიერთ მკვლევარზე და მას მიმდევარი გამოუჩნდნენ. ასე, მაგალითად, ეს შეხედულება, ჩვენი პოემისა და «თამარიანის» ავტორთა იგივეობის შესახებ, ამის შემდეგ გაიმეორა მ. ჯანაშვილმა¹, ს. კაკაბაძემ² და იუსტ. აბულაძემ³ კი «ვეფხისტყაოსნის» ავტორად იცნეს არა ის ჩახრუხაძე, რომელმაც «თამარიანი» დაწერა, არამედ მისი ძმა. ამ შემთხვევაში ისინი გამოდიოდნენ «თამარიანის» ბოლოში მიწერილი სტროფიდან, რომელშიც დასახელებულია რამდენიმე ძმა ჩახრუხაძე: «მოხევეს ძეთა, ჩახრუხაძეთა». რა საბუთი ჰქონდა ნ. მარს ასეთი მტკიცებისათვის? 1) პოემის ავტორი არის მესხი, ჩახრუხაძეც თავისთავს უწოდებს მესხს ან მესხს, როდესაც ამბობს: «მაშა მეხელი ვით ვანგელობდეთ» (VII, 27); 2) პოემის ავტორი ამბობს: «თამარს ვაქებდეთ შეფესა... ვთქვენი ქებანი ვინსიმე, არ ავად გამორჩეული; და მიბრძანეს მათდა საქებრად თქმა ლექსებისა ტკბილისა, ქება წარბთა და წამწამთა, თმათა და ბაგე-კბილისა, ბროლ-ბალახშისა თლილისა, მით მიჯრით მიწობილისა», ანდა: «ჩემი აწსცანით ყოველმან. მას ვაქებ, ვინცა მიქია». აქედან ჩანს, ამბობს ნ. მარს. რომ პოემის ავტორს წინათაც ჰქონია შეკვეთილი ქება თამარისა, მას წინათაც უთქვამს მისი ქებანი, ახლაც, პოემაშიც აქებს მას, ვინც წინათ უქია. სადააო, ჰკითხულობს ის, ეს, წინათ ნათქვამი ქებანი? უეჭველია, როგორც ეს წინათ გაკვრით მ. ბროსემაც გამოთქვა, ასეთი ქებანი ჩვენ გვაქვს ჩახრუხაძის სახელით ცნობილ «თამარიანში». მართლაც, განაგრძობს ის, 3) ორივე ნაწარმოების სტილი, ენა თითქმის არაფრით განიხილება ერთიმეორისაგან; ორივე ნაწარმოებში ჩვენ გვაქვს ერთი და იგივე რითმები, ეპითეტები, შედარებანი, პოეტური ფიგურები და ხელოვნური ფორმები; 4) პოემის ავტორს ჰყვარებია თამარი, მას მისი ქებისას, მელნად უხმარია გიშრის ტბა და კალმად—ნაბ რხეული. «თამარიანის» ავტორსაც ჰყვარებია თამარი (VII, 27—29; XII, 13—15), ისიც აქებს მის თვალებს—მელნის ტბას (V, 50; XII, 8). პოემის ავტორს უთქვამს, მისი სიტყვით: «ქება წარბთა და წამწამთა, თმათა და ბაგე კბილისა, ბროლ-ბალახშისა თლილისა». «თამარიანის» ავტორიც აქებს წარბთა და წამწამთ (III, 7; V, 51; IX, 8; XII, 8), ლოყებს (II, 7; V, 50; VII, 2; X, 10), თვალებს (V, 44; IX, 4), კისერს (V, 45; VII, 2) და სხვ., 5) ორივე ნაწარმოებში გატარებულია ერთი და იგივე იდეა—ნაციონალურ-პოლიტიკური, რომ მეფის უფლება ღვთაებრივი წარმოშობისაა, თამარი არის ცხებული ღვთისა და თვით ღვთაება; ორივეში გამოხატულია ერთი და იგივე მხარე თამარის მოღვაწეობისა და ორივეში ის წარმოდგენილია ღვთის ნების აღმასრულებელ მოყმედ.

¹ ვახ. «ტრიბუნა» 1923 წ., № 466.

² ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის გამოც., 1927 წ., შესავალი წერილი, გვ. LXXV.

³ ვეფხისტყაოსანი, იუსტ. აბულაძის გამოც., 1927 წ., შესავალი წერილი, გვ. LXXVIII—LXXIX.

რა გვეთქმის ყოველივე ამის შესახებ? კიდევაც რომ ყველაფერი ასე იყოს, პოეტის ვინაობის გარკვევას ეს არ შეეძლოს, ვინაიდან ჩაბრუნების ვინაობაც ისეთივე საიდუმლოებითაა მოცული და საარკვევო—ამას ქვემოთ დავინახავთ—როგორც რუსთაველის. მაგრამ ასეა კი? ჯერ ერთი, მოყვანილი ანალოგიებიდან ზოგიერთი საცილობელია. სხვას რომ თავი დაეანებოთ, როგორც გაირკვა, პოემის ავტორის მესხობა შერყეულია; მეორე, მსგავსება პოემისა და თამარიაანისა¹ შინაარსითა და გარეგანი ფორმით აიხსნება იმით, რომ ორივენი არიან ნაწარმოებნი ერთისა და იმავე ეპოქისა, ძეგლები ერთისა და იმავე ლიტერატურული მიმდინარეობისა და სკოლისა. ავტორი პოემისა, როგორც მისი სუბიექტის განხილვისას დავინახავთ, არანაკლებ ნაცნობობას იჩენს სხვა ნაწარმოებთანაც, მაგრამ ამ საფუძველზე არ შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ისინი მის კალამს ეკუთვნის; მესამე, როგორც თვით ნ. მარიც აღნიშნავს, პოემის ავტორისათვის თამარი არის უწყალო, ვითა ჯიქია, «თამარიანის» ავტორი კი ეუბნება თამარს: «ვიცი, გეწყალო, თვით მე გეწყალო» (V, 1; VII, 3). პოემის ავტორი ამბობს, რომ მან წინათ თქვა ქებანი, არ ავად გამორჩეულნი, «თამარიანის» ავტორი კი ასე მალდა არ აყენებს თავის ქებათ, პირიქით, ის მუდამ ჩივის, რომ მას არ ძალუძს ღირსეულად შეაქოს თამარი.

მ. ჯანაშვილი, რომელსაც მტკიცედ სწამს ვეფხისტყაოსნისა და «თამარიანის» ავტორთა იგივეობა და რომელიც «თამარიანის» ავტორად ჩაბრუნაძეს თვლის, ამბობს: «რაც შეეხება ჩაბრუნაძეს, ის ვერ იქნებოდა შოთას გვარი, არამედ მხოლოდ შავთელისა»¹. სადღაა ლოგიკა? მტკიცება ორი ჩაბრუნაძის არსებობისა «მხევეს ძეთა ჩაბრუნაძეთა»-ს მიხედვით, როგორც ამას სჩადიან ს. კაკაბაძე და იუსტ. აბულაძე, მეტი რომ არა ვთქვათ, ძალიან ძნელია. რა გარანტიაა იმისი, რომ თავდაპირველად იკითხებოდა «ძეთა ჩაბრუნაძეთა» და არა მხოლოდობით რიცხვში «ძესა ჩაბრუნაძესა», როგორც ნ. მარი ამბობს? აღარ ვლაპარაკობთ აქ საერთოდ ამ სტროფის შესახებ, რადგანაც მას ჩვენ განვიხილავთ «თამარიანის» ანალიზის დროს. თუნდაც რომ დავუშვათ ორი ჩაბრუნაძის არსებობა, რატომ უეჭველად ერთი მათგანი ვეფხისტყაოსნისა ავტორი უნდა იყოს?²

¹ «ტრიბუნა» 1923 წ., № 466.

² თუ ჩამდენად ბუნდოვანი საკითხი პოემის ავტორის შესახებ, ამას, სხვათა შორის, თვალწინ გვიშლის იუსტ. აბულაძის სიტყვები: «ტექსტის კვლევა-ძიებამ ჩვენ მოგვცა საუკეთესო ზუსტად იმის გამოსარკვევად, რომ ვეფხისტყაოსნის ნამდვილი და, მაშასადამე, ყველაზე სარწმუნო რედაქციის ავტორი მხოლოდობით რიცხვში როდი ყოფილა, არამედ იგი არის ორის ძველის პოეტის ნახელავი, რომელიც მესამეს, გაცილებით უფრო უგვიანეს, რომელიც, ჩვენის აზრით, XIV—XV საუკუნის შუა ცხოვრობდა, შეუქმებია, და შეუესია პოემა იმ სახით, როგორც ეს დაუთავს ვანტანის რედაქციასა» (მეგ-12 საუკ. ქართული მწერლობა და ვეფხისტყაოსანი, გვ. 192). თუ ავტორს მხედველობაში აქვს პოემის ჩანართი და შემდეგ დროს დამატებული ხანები და თავები, ცხადია, მაშინ, შეიძლება, ის იყოს ნახელავი არა ორისა და სამის, არამედ გაცილებით უფრო მეტი კალმონისა; ხოლო თუ ის გულსხმობს ძირითად ტექსტსა და ნაწილს, ნამდვილ «ვეფხისტყაოსანს», ყოველად შეუძლებელია იმაში ორი ავტორის ნახელავი დავინახოთ, თუგინდ იმიტომაც, რომ ის ორი მთავარი ეპიზოდ-

საკვირველი არ არის, რომ ასეთ პირობებში პოემის ავტორის პიროვნების გარშემო სხვადასხვა ლეგენდა შეთხზულა. ამ ლეგენდებით, პოეტს, შოთა რუსთაველს, პირველდაწყებითი სწავლა-განათლება მიუღია ჯერ რუსთავეის სკოლაში, მესხეთში, შემდეგ კი ტბეთის სამონასტრო სასწავლებელში. უმაღლესი განათლება მას მიუღია თითქოს ათონის მთაზე, ქართველთა მონასტერში, მერე კი ათინაში, იქაურ აკადემიაში. ლეგენდების შემქმნელთ დავიწყებით, რომ ათონზე, ივერიის მონასტერში, არც უმაღლესი და არც საშუალო სასწავლებელი არ არსებობდა, სადაც ერისკაცები შესძლებდნენ სწავლის მიღებას. იქ თუ სწავლობდნენ, ბერ-მონაზვნები და მათი კანდიდატები—პრაქტიკულად, ბერ-მონაზონთა წრეში. არ არსებობდა ამ დროს არავითარი აკადემია არც ათინაში, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა უმაღლესი სწავლის შეძენა. საზღვარგარეთიდან დაბრუნების შემდეგ, პოეტს დიდი თანამდებობა მიუღია თამარ მეფის კარზე: ერთი გადმოცემით, ის იყო მეჭურჭლეთუხუცესი მისი, მეორე გადმოცემით, რომელიც იოანე ბატონიშვილს შეუტანია თავის „ჯალმასობაში“, თამარმა ის „უცხოთა მხარეთა მდივნად ყოა. თავისი ცხოვრება პოეტს დაუსრულებია იერუსალიმში, ქართველთა ჯვარის მონასტერში, სადაც ის, ერთი ევრსიით, თითქოს ბერადაც კი შემდგარა. რამ გამოიწვია, ლეგენდით, მისი ბერად შედგომა? ერთი თქმულებით, რომელიც ადრიდანვე ყოფილა გავრცელებული, მას უყვარდა თამარ დედოფალი¹, რომელსაც, მიჯნურობის გრძნობით გატაცებულმა, მან „ვეფხისტყაოსანი“ უძღვნა, და, ვინაიდან დედოფალმა მისი გრძნობები არ გაიზიარა, შეურაცხყოფილმა მგოსანმა, მთელი მაშინდელი მსოფლიოს შემოვლის შემდეგ, მონასტრის კედლებში პოვა მღელვარე სულის სიმშვიდე. მეორე თქმულებით კი მგოსანი ერთ ქალს შეყვარებია, მაგრამ მას თანაგრძნობა ვერ დაუმსახურებია და პოეტს ცოლად სხვა ქალი შეურთავს, მისთვის ცოლს უღალატნია, მსახურ ზანგზე გაუცვლია. როცა მგოსანი ამაში დარწმუნებულა, მას მოუკლავს როგორც ცოლი, ისე ზანგი და აგრეთვე მის მიერ დაწუნებული ქალი, რომელმაც მას სინამდვილე დაანახვა; ამის შემდეგ პოეტი ბერად შემდგარა.

საგან შედგება: ტარიელ-ნესტანისა და აეთანდილ-თინათინის ამბებისაგან. საქმე ისაა, რომ ეს ორი ეპიზოდი ისეა გადახალართული ერთმეორეზე, რომ მათი დაცილება, მათი ცალ-ცალკე გამოყოფა ყოვლად შეუძლებელია. აქ, „ვეფხისტყაოსანში“, როგორც თვით იუსტ. აბულაძეც ამბობს, მკითხველის ყურადღებას იპყრობს განსაკუთრებული სიმეტრია, რომელიც დაცულია შინაარსის ინტერესთა თანდათანობის ზრდაში (იქვე, გვ. 52), ეს კი შეუძლებლად ხდის ორი ავტორის ნახელავის შეკოწიწებას. მით უმეტეს, რომ არც სტილი და ენა, არც ვერტოხული ლექსი არ გვაძლევს ნებას ამ პოემაში ორი ადამიანის. ნაწარმოები დავინახოთ.

¹ ყველაზე ადრე ამ თქმულებას ლიტერატურული გამოვლენა უპოვნია სერაპიონ სოგრატიძე-საბაშვილის თხზულებაში «გაბაასება რუსთველისა, ბაგრატიისა და სერაპიონისა», რომელშიც რუსთაველი ამბობს: «აშვიკი ვარ თვალწარბისა, ვინ სოფელი დააშვენა». მერევიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, როგორც თეიმურაზის «იოსებნილინაინისა» წინასიტყვაობიდანა ჩანს, უკვე განმტკიცებული ყოფილა თქმულება, რომ შოთა რუსთაველს «სწუვედა სახ-მილი უმრავტი პირმზისა თამარ მეფისა», ასე რომ ძვირფერი მწერელი საკებრად დაჯდა გლან ცრემლთა დენითა» (ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოც., სტროფ. 19 და 20).

ასეთია ეს პოეტური ლეგენდები, რომელთა რიცხვს დღესაც კი ავსებს ხალხი, და არა მარტო ხალხი, არამედ ზოგიერთი მკვლევარი «მეცნიერული» ბიოგრაფიის სახით.

ამრიგად, მასალებისა და ცნობების დღევანდელ მდგომარეობაში, რუსთაველის ვინაობის გარკვევა შეუძლებელია, ასე რომ, თუ ძველ ელადაში შვიდი ქალაქი ეცილებოდა ერთიმეორეს დიდი ჰომეროსის სამშობლოდ სახელწოდების პატივს, ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელ «შვიდთა სამეფოთა» ფარგლებში დღესაც შესაძლებელია ასეთი ცილობა და კამათი რუსთაველის გამო. ერთადერთ ხელმოსაკიდ დეტალს მისი ცხოვრებიდან, ვფიქრობთ, უნდა იძლეოდეს პროლოგის შემდეგი სიტყვები: «მე, რუსთაველი, ხელობითა, ვიქმ საქმესა, ამაღარი, ვის ჰმორჩილობს ჯარი სპათა, მისთვის ვხელობ, მისთვის მკვდარი». აქ გასარკვევია ორი რამ: ა) «ხელობითა» თუ «ველობითა», ბ) რას ნიშნავს «ამაღარი»? სიტყვები — «ხელობითა», «ველობა» გამომცემელთა და მკვლევართ ესმით როგორც «გიჟობითა», «ვეიჟობა», ესე იგი: მე, რუსთაველი, გაგიჟებული, გაშმაგებული, გახელებული ვიქმ საქმეს იმისას, ვისთვისაც გახელებული; გაგიჟებული ვარო. რუსთაველი, ლექსისა და სიტყვის შეუდარებელი ვირტუოზი, ერთსა და იმავე ადგილას ერთისა და იმავე მნიშვნელობის სიტყვას არ იმეორებს, ამიტომ პირველ შემთხვევაში (ხელობითა) ლაპარაკი უნდა იყოს არა «ხელობაზე» — გიჟობაზე, არამედ «ველობაზე», მოხელოება-თანამდებობაზე; მეორე შემთხვევაში კი (ველობა) ლაპარაკია «ხელობაზე» ან გიჟობაზე.

რადღა ამაღარი? 1712 წლის გამოცემა, ბროსე, ქართველიშვილი, კარი-ქაშვილი, იუსტ. აბულაძე, კაკაბაძე, ჯანაშვილი აქ კითხულობენ ერთ სიტყვას ამაღარი, რაც თითქოს ნიშნავს — ამისთვის, ამიტომ, ამნაირი, ასეთი¹. ნ. მარი კითხულობს ამაღარი და გულისხმობს — ამის დარი, ამის მსგავსი («ВСТУПИТЕ. И ЗАБЛЮЧУ. СТРѢЖУ»). ამ სიტყვის ამგვარი წაკითხვა, ქართული ენის თვალსაზრისით, გაუმართლებელი და მიუღებელია. აქ ჩვენ უნდა გვქონდეს არა ორი («ამაღარი» და «ამაღარი»), არამედ ერთი სიტყვა, მაგრამ არა ამაღარი. არამედ შემდეგში გადაწყვერთა მიერ წარყვნილი და დამახინჯებული ალამდარი, რაც მედროშეს, მეზაირალეს ნიშნავს². ასეთი ინტერპრეტაციის შემდეგ პროლოგის ზემოთყვანილი სიტყვები შემდეგნაირად უნდა გავიგოთ: ვიქმ საქმეს (იგულისხმება პოემის დაწერა) მე, რუსთაველი, რომელიც ხელობით ან თანამდებობით ვარ ალამდარი, ესე იგი მედროშე, მეზაირალე იმისა, ვისაც მორჩილობს ჯარი სპათა და ვისთვისაც გაგიჟებული ვარო. ასეთი გაგების ნიადაგზეა, ყოველ ექვს გარეშე, აღმოცენებული გადმოცემა, რომელ-

¹ იუსტ. აბულაძემ პოემის მეორე გამოცემაში ეს სიტყვა ორად გაყო: «ამაღარი, იმავე მნიშვნელობის დატოვებით. მ. ჯანაშვილის აზრით, «ამაღარი» თითქოს წარმოებულია ისე, როგორც სპარსული ჰამა-სალა («ამასალა» ნიშნავს, აშბობს ის, საყოველწლო ჯამაგირს, შემოსავალს), და ნიშნავს «მოღარეობას, სახელმწიფოს ყოველი შემოსავლის მქონელობას» (გაზ. ტომიუნა 1923, № 499).

² ქ. კვქელიძე, ავტორი ვეფხისტყაოსნისა და ღრთ მისი დაწერისა, ჟურნ. «მნათობი» 1931 წ., № 7—8, გვ. 155—156.

საც თავი უჩენია არჩილ მეფის «თეიმურაზიანში» და რომელიც გვაცნობს, რომ შოთა რუსთაველი იყო სამხედრო პირი და თანამონაწილე თამარ მეფის ომიანობისაო.

საბოლოო ანგარიშში პოემის ავტორის შესახებ შეგვიძლია ვთქვათ შემდეგი: 1) ის იყო რუსთაველი და 2) სამხედრო პირი—მედროშე ან მებანი—რომელიც მეფისა. ამის თქმის ნებას ძღვევა თვით ავტორი, მისი პოემის პროლოგის მიხედვით, სხვა ყველაფერი იმის შესახებ არის ნაყოფი შედარებით აღრინდელი თუ მოგვიანო გადმოცემისა.

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა რუსთაველის ლიტერატურული შემოქმედების შესახებ. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ რუსთაველს, «ვეფხისტყაოსნის» გარდა, სხვა თხზულებებიც ჰქონდა, როგორც, მაგალითად, «თამარიანი», «ქებანი», იოსებ მშვენიერისა და თამარის ისტორია. რა თქმა უნდა, არაფრის თქმა იმის საწინააღმდეგოდ არ შეიძლება, რომ ამ უდიდეს გენიოს პოეტს სხვა ნაწარმოებებიც ჰქონდა, თუმცა ის გარემოება, რომ მისი სახით ჩვენ დიდი მასშტაბის პოეტთან გვაქვს საქმე, აუცილებლად არ გულისხმობს, რომ ნას ასეთი ნაწარმოებები უსათუოდ ჰქონოდა. ჩვენამდე ამის შესახებ არ შენახულა არავითარი პირდაპირი ცნობა, ამიტომ საჭიროა განვიხილოთ ის მოსაზრებანი, რომლითაც ამ შეხედულებას ასაბუთებენ.

რუსთაველს რომ «თამარიანიც» ეკუთვნის, ამ აზრის დასაბუთება მოინდომა პირველად აკად. ნ. მარმა, რომლის შეხედულებით ჩახრუხაძე, «თამარიანის» ავტორი და შოთა რუსთაველი ერთი და იგივე პირია. ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა ზემოთ ლაპარაკი, ამიტომ ხელმოკრედ ამ საკითხს არ დავუბრუნდებით. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ნ. მარის მიერ მოყვანილი საბუთებით ეს მოსაზრება ვერ მართლდება.

მეორე თხზულება, რომელსაც რუსთაველს მიაწერენ, არის თურმე «ქებანი». ამ შეხედულებას იცავს პ. ინგოროყვა¹. ამ მოსაზრების გამოსავალ წერტილად აღებულია პროლოგის შემდეგი ადგილი: «ეთქვენნი ქებანი ვისნი მე, არ ავად გამორჩეულია. «ვაქვენნი» წარსული დროის ზნაა და, მაშასადამე, უჩვენებს, რომ პოეტს, სანამ ის «ვეფხისტყაოსანს» დაწერდა, უთქვამს, დაუწერია რაღაც «ქებანი», რომელიც ისეთივე ეპიკური ხასიათის ნაწარმოებები იყო, როგორც ვეფხისტყაოსანიო. ეს რომ ასეა, ამას, თურმე, ადასტურებს პროლოგის ის ტაეპი, რომელშიც ნათქვამია: «მას ვაქებ, ვინცა მიქია», ესე იგი—მე, პოეტი, ამ პოემამაც იმას ვაქებ, ვინც წინათაც მიქია. მაშასადამე, მას წინათაც დაუწერია «ქებაო». ჩვენ არ შეგჩერდებით იმაზე, რომ ეს ადგილი უნდა იკითხებოდეს არა ტრადიციული, წარყვნილი სახით, არამედ, როგორც აკად. ნ. მარმა ნათელჰყო—ვინ ცამ იქია. არ შეგჩერდებით არც იმაზე, რომ წინადადებაში «ეთქვენნი ქებანი» ნ. მარი და სხვა მკვლევრები ზედავენი «თამარიანის» ოდებს. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ სტრაუფის ინტერპრეტაცია

¹ რუსთაველიანა, გვ. 283—295; მისივე, «ვეფხისტყაოსნის» საიუბილეო გამოცემის შესავალი წერილი, გვ. XXII—XXV; მისივე, რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა, რუსთაველის კრებული, გვ. 12—13.

არ არის სწორი: ავტორი აქ, შესავალში, ლაპარაკობს იმავე ვეფხისტყაოსანზე, მას ის გულისხმობს უკვე დაწერილად, ნათქვამად (გამორიცხული არაა, რომ მას ეს შესავალი დაეწერა, მართლაც, პოემის დამთავრების შემდეგ, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე). მაშასადამე, მისი აზრი ასეთი იქნება: თამარი იმის ღირსია, რომ მას ყველა ვაჭებდეთ; მე უკვე ვთქვი, დაწვერე მისი ქება ვეფხისტყაოსანში, მეღნად გიშრის ტბა, თამარის თვალები, ვიხმარე, კალმად ნაი რხეული—მისი ლერწაპივით ტანი. ეინც ამ ქებას, ვეფხისტყაოსანსა, მოისმენს, მისი გული ლახვარივით განიგმირება.

მესამე თხზულება, რომელიც, იმავე პ. ინგოროყვას აზრით, რუსთაველს დაუწერია, არის რომანი იოსებ მშვენიერისა¹. ამის დამამტკიცებელ საბუთს მკვლევარი პოულობს XVI თუ XVII საუკუნეში უცნობი პოეტის მიერ გადმოთარგმნილ იოსებზილიხანიანშია. აქ შესავალში ვკითხულობთ:

აჲ, რუსთველო, გეთხოვები, რომე მომცე ნება თქმისა,
 არ გასწყრე და არ ამიკლო, თხოვნა მე მაქვს ამ ჰოქმისა,—
 რომე ჯადრე უკადრობა დაჯრა თქვენის ნასაქმისა;
 თქვენვე იცით, სხვავე არგებს, დასწეულდეს რა, აქიმსა.

მკვლევარს ეს ადგილი ასე ესმის: რუსთაველს დაუწერია რომანი იოსებ მშვენიერისა, რომელიც XVI საუკუნეში «დასწეულვლად», ნაწყვეტად, არასრულად, ნაგლეჯ-ნაგლეჯად ყოფილა. ანიტომ ამ საუკუნეში უცნობ პოეტს განუზრახავს ამ რომანის სპარსული ენიდან (ჯამის რედაქციით) სრულად გადმოღება. ის ამისათვის ნებართვას ითხოვს რუსთაველისაგან და თან ბოდიშს იხდის, რომ გაბედა «დაჯრა მისი ნასაქმისა», ესე იგი ლექსად თქმა მისი, რუსთაველის, ნასაქმის ან თხზულების, იგულისხმება, იოსებ მშვენიერის რომანი: მე ამას ის მამბედვინებსო, ამბობს თითქოს პოეტი, რომ თქვენი, რუსთაველის, დიდი აქიმის, ესე იგი პოეტის, ნასაქმი დასწეულვლადია. ნაწილ-ნაწილ, დაგლეჯილი სახით არის, ანიტომ მე, შედარებით უფრო ნაკლები აქიმი, ესე იგი პოეტი, ჩემი თავის მოვალეობად ეთვლი «გარგოთ» რამე, იგულისხმება—აღვადგინო მთლიანი სახით თქვენი ნასაქმიო. შეუძლებელია ასეთი ინტერპრეტაციის გაზიარება. ჯერ ერთი, უცნობ პოეტს უნდა «დაჯრა», პ. ინგოროყვას აზრით, ლექსად თქმა არა რუსთაველის ნასაქმისა. არამედ სპარსული პოეტის ჯამისა, მაშასადამე, ბოდიში რუსთაველის წინაშე სულ უადგილოა. მეორე, «დაჯრა» ვერა სწორად გაგებულნი. ჯერ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: შეუძლებელი არაა, რომ «დაჯრა» არის შეცდომით გადმოცემული ხელნაწერში «დადრა», «დადარება», დამსგავსება (ვიკადრე მე დადარება თქვენი ნასაქმისა, მიბაძვა მისი), ეს სიტყვა კონტექსტით უფრო მოსალოდნელია, ვიდრე «დაჯრა». მაგრამ ვთქვათ, რომ მართლა «დაჯრა»-სთან გვაქვს საქმე. «დაჯრა» არ ნიშნავს «ლექსად თქმას», «დაჯრა» ცოცხალ ლაპარაკში შეიცავს «მეჩხერისა», ესე იგი ერთიმეორისაგან დაშორებულის, საწი-

¹ იხ. ვეფხისტყაოსნის» საუბიბლო გამოცემის შესავალი წერილი, გვ. XX—XXII; მისივე, რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა, «რუსთაველის კრებული», გვ. 13—19.

ნაღმდევო აზრს, ის ნიშნავს რამოდენიმე საგნის ერთიმეორესთან ძალიან ახლოს, მკვირვად ყოფნას. ასეთი გაგებით უცნობი პოეტის სიტყვებში შემდეგი აზრი უნდა დავინახოთ: მაპატიე, რომ მე ვიკადრე, გავბედე, როგორც პოეტმა, თქვენს ნასაქმთან ახლოს მისვლა, მისთვის ჩემი ნაშრომის გვერდში ამოყენება. თქვენი ნასაქმის მიბაძვა, მისი მაგალითად აღება მე იმითმე დაეწვევით, რომ მე, როგორც პოეტი, თქვენთან შედარებით, ვარ სწული, სუსტი, უძლური, ამიტომ თქვენ, დიდ აქიმს—პოეტს, შეგიძლიათ მძარგოთ რამე, დამეხმაროთ, მასწავლოთ ლექსის თქმა, მიხელმძღვანელოთ. ასე რომ რომანი იოსებ მშვენიერისა ამ გაგებით სავსებით მოხსნილია, როგორც რუსთაველის თხზულება.

მეოთხე თხზულება, რომელიც რუსთაველს მიეწერება, არის «ცხოვრება მეფისა თამარისა». ასეთ თხზულებას მას მიაკუთვნებს ცნობილი ანტონ კათოლიკოსი თავის «ღრამმატიკაში», სადაც «ჩრეულსიტყუაობისა და ტბილმეტყუელების» ნიმუშად მთელი ციტატი მოჰყავს რუსთაველის დასახელებული თხზულებიდან. ამ ციტატის მიხედვით, პროფ. ილ. აბულაძე, რომელმაც პირველმა მიაგნო ანტონის ეს ცნობა და გამოაქვეყნა კიდევაც¹, სამართლიანად ასკვნის, რომ ანტონი ამ შემთხვევაში რუსთაველს მიაწერს თამარის იმ ისტორიას, რომელიც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა აღმოაჩინა² და რომელიც თამარის მეორე ისტორიის სახელითაა ცნობილი. ანტონი საერთოდ მაღალი შეხედულების იყო რუსთაველზე, მის ნიჭზე, ერუდიციაზე³, კერძოდ «ვეფხისტყაოსანზედაც» — კრძალულება და თაყვანისცემა მისი ამ თხზულებისადმი იქამდე მიდიოდა, რომ «ღრამმატიკაში» მას მაგალითადაც კი მოჰყავს ასეთი წინადადება: «ენება მას გალობად შაირნი შოთანისა⁴. ამიტომ სავსებით მოსალოდნელი იყო მისგან რუსთაველის დამოწმება, თუ ის დარწმუნებული

¹ ცნობა შოთა რუსთაველის ისტორიული თხზულების შესახებ, «ენიკ-ის მოამბე», III, 201—207; იგივე რუსულად: «Сборник Руставели», გვ. 161—171.

² ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის მეორე, აქამდე უცნობი, ისტორიკოსის თხზულება, «თბილ. უნივ. მოამბე», III, 1923 წ., 186—216.

³ «შოთა ბრძენ იყო, სიბრძნის ძოყუარე ფრიად, ფილოსოფოსი, მეტყუელი სპარსთა ენისა. თუ სამ სწადლა, ლეთისმეტყუელიცა მაღალი, უცხო, საკვირველ პიტიკოს მესტიხე» — ამბობს ის, და თუ ამას უმატებ: «მაგრამ ამაოდ დამურა, საწუბ არს ესე», ეს «განჩიქება» და გაკიცხვა კი არ არის, არამედ ისეთივე გულსიტყვილი, რომელსაც იჩენენ, მაგალითად, ფემანგი ფაშვიბერტყაძე და თეიმურაზ II, როდესაც რუსთაველს უსაყვედურებენ, რომ ის «დამურა», თავისი ნიჭი და ენერჯია მონადღმა ფანტასტიკური, არარსებული პირების («ვეფხისტყაოსნის» პერსონაჟები) ქებას და არა ისტორიულს, ნამდვილისას. ანტონი იოსებ თბილელის შესახებაც კი ამბობს, რომ ის, როგორც ავტორი «დიდმოურავიანისა», «დამურა ამოათოვისო». ის ასეთ შემთხვევაში ესარჩლება სარწმუნოებრივ-რელიგიურ თემატიკას. საყვედურის თქმა არამეტოუ სხვებისადმი, არამედ თავისთავისადმი, საეკლესიო ლექსების მაგიერ საეროს თქმისათვის ტრაფარეტული ამბავია აღორძინების ხანაში. იოსებ თბილელი და მამუკა ბარათაშვილი პრინციპულად უარყოფდნენ საერო პოეზიას. მაგრამ ამ გაოგებებამ მათ ხელი არ შეუშალა თავიანთი შემოქმედებითი პრაქტიკა ამ პოეზიისათვის შეეწირათ.

⁴ 1885 წ. გამოც., გვ. 241. ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, დროა გადაისინჯოთ საკითხი იმ ბრალდების შესახებ, რომელსაც ანტონს უყენებენ, ვითომც მან დასწვა, თუ

იყო, რომ დასახელებული შრომა მართლა მას ეკუთვნის. მაგრამ საკითხიც სწორედ ეს არის: მართლა მას ეკუთვნის დასახელებული ისტორია? აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ჰიპოთეზის მსგავსად, ამ თხზულებას ბასილ ეზოსმოდვარს მი-აწერს, რადგანაც აქ ნათქვამია, რომ ის ჯვარი, რომლის სამთხვევად მეომარნი მიდიოდნენ, ერთითა კელითა თამარს ეპყრა, ხოლო ერთითა ეზოს მოძღუ-არსა ბასილს¹. ამის მიხედვით ბასილის ავტორობაზე ლაპარაკი, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, — ამ საბუთით თვით თამარიც ხომ შეიძლება ავტორად იქნეს აღიარებული — ასე რომ, ავტორის ძიებაში, შეიძლება რუსთაველიც იქნეს დასახელებული. ნაგრამ იძლევა თუ არა ამის საშუალებას თხზულების შინაარსი? აკად. ივ. ჯავახიშვილმა თხზულების ანალიზით ნათელჰყო შემდე-გი: ის საომარ მოქმედებათა მიმდინარეობას არ გვისურათებს, მისი ავტორი არც სამეფო დარბაზობის აღწერილობით ყოფილა დინტერესებული, ის არც მმართველთა უმაღლეს წრეს უნდა ჰკუთვნიებოდა, მას აინტერესებს თამარის ცხოვრების ისეთი დეტალები, თუ სად და როგორ ლოცულობდა, როცა ჯარს საომრად ისტუმრებდა ხოლმე, ვის ეკირა ჯვარი, როცა მეომარნი მას ემთხ-ვეოდნენ, საგანგებოდ აქებს სასულიერო პირებს (ანტონ კუონდიდელი), ძა-ლიან უხვად სარგებლობს საღმრთო წერილის ციტატებით; მას მსოფლიო ისტორიიდან მოყვანილი შედარებანი ცოტა აქვს და არცერთი სპარსულ-არაბული მხატვრული მწერლობიდან ამოღებული მაგალითი არ მოეპო-ვება, ის უმთავრესად საღმრთო წერილსა და ბერძნული ეპითაღმწერლო-ბის ძეგლებში ნაკითხ ადამიანად გვეჩვენება და მაჰმადიანური მხატვრული თუ ისტორიული მწერლობის ნაკითხაობა არ ეჩვენება². ამას ჩვენ დავუმა-

მტკვარში ჩაყარა, 1712 წელს დაბეჭდილი ცალები ვეფხისტყაოსნისა. ანტონი, რომელიც ასეთი მაღალი შეხედულების იყო რუსთაველზე, რომელიც ვეროპის ცივილიზაციის შეუოტა-ნისათვის იმასაც კი არ მოერია, რომ მართლმადიდებლობისათვის ელატრნა და კათოლი-კოსობა და სამშობლო (ერთხანობით მაინც) დაეკარგა, ასეთი ადამიანი ამგვარ ბარბაროსო-ბასა და ველურობას ვერ გააოიჩნდა. რომ ვეფხისტყაოსანს სდევნიდნენ, ის რომ, შესაძ-ლოა, დასწევს კიდევაც, ეს მასალოდნელია და დამოწმებულიც არის, მაგრამ რატომ მაინცა-დამაინც ეს ამბავი ამ დროს 1712 წელს დაბეჭდილ ცალებს დავმართა და არა ხელნაწერებს მასობრივად? ვფიქრობთ, ასეთი რამ მოხდა ეკონომიურ ნიადაგზე იმ პირთა მიერ, რომელნიც წიგნების, კერძოდ ვეფხისტყაოსნისა გადაწერით ცხოვრების სახსარს პოულობდნენ, დაბეჭ-დილმა წიგნმა მათ ლუკმა პური გამოაცალა. ეს რომ ასეა, დამოწმებულია თვით 1712 წლის გამოცემის შესავალში, რომელშიც ნათქვამია: ამ ბეჭდვამ ახლა მის გამო ჩაცუნდა ყოფნი მზახელნი, ესე იგი წიგნის დაბეჭდვამ ცუდი გახადა, უხმარყო «მზახელთა» ანუ გადამ-წერთა საქმიანობა, ამ შემთხვევაში გამოერადა ის, რასაც ადგილი ჰქონდა ვეროპაში, როდენ-საც მუშები ჭარხანა-ფახრიკებში მანქანებს ანადგურებდნენ. შემდეგ ეს ფაქტი მიაწერეს ან-ტონს შურითა და მტრობით (რომ მას შურითა და მტრობით უმასპინძლებდოდნენ თანამედ-როვენი, ამის შესახებ ის თითქმის ყველა თავის შრომაში ლაპარაკობს). პირველი ასეთი ვერ-სიის შემქმნელი, შეიძლება, უკანასკნელი მეფე, გიორგიც იყო, რომელიც სიყრმიდანვე არ სწყალობდა ანტონს. და ვითარცა კაცსა პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძლებულსა, მო-იხსენებდა არა კეთილად» (პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1936 წ. გამოც., გვ. 181).

¹ ნაჩვენები შრომა, გვ. 208.

² იქვე, გვ. 207—213.

ტვით, რომ ამ თხზულებაში მეტი ყურადღება აქვს მიქცეული თამარის აღზრდა-ცხოვრებასა და ლეთისნიერობას, ჩვენი ქვეყნის მის დროს სარწმუნოებრივ-ეკლესიურ მდგომარეობასა და ზნეობრივ დონეს. ერთი სიტყვით, ყველა ნიშანით ჩვენ საქმე გვაქვს თამარის ხსენების დღეს (მისი კულტის შექმნის შემდეგ) საეკლესიო სვინაქსარულ საკითხავთან. ამ მიზნისათვის თამარის პირველი ისტორია არ გამოდგებოდა არც მოცულობით, არც შინაარსით და არც მიზანდასახულობით, ეს მეორე ისტორია კი თითქოს ზედგამოჭრილია. ძალიან საეჭვოა, რომ რუსთაველს დაეწერა ამგვარი შინაარსის, ხასიათისა და მიზანდასახულობის თხზულება. ანტონის ცნობა სწორედ რაღაც გაუგებრობაზეა აგებული, ამიტომ ეს საკითხი უნდა მოიხსნას და სხვა გზები გამოიძებნოს ამ საისტორიო თხზულების ნამდვილი ავტორის აღმოსაჩენად.

II. პოემის წარმოშობა

ამ შემთხვევაში, პირველ ყოვლისა, უნდა შევეხოთ საკითხს პოემის დაწერის დროის შესახებ.

პოემის შესავალში ნათქვამია: «თამარს ვაქებდეთ მეფესა», «ვთქვენი ქებანი ვისნი მე» (4), «მისი სახელი ქვემოზე შეფარვით მითქვამს, მიქია» (19). ამასთან ერთად, ეპილოგში მოხსენიებულია დავითი, რომელიც შიშის ზარსა სცემს აღმოსავლეთიდან დასავლეთამდე». ამ ადგილებისა და პოემაში დაცული რეალიების გათვალისწინებით, ჩვენში ძველიდანვე განმტკიცებულია შეხედულება, რომ პოემა დაწერილია თამარის მეფობაში, მეთორმეტე საუკუნის გასულს თუ მეცამეტის პირველ ათეულში. საჭიროა ამის აღნიშვნა იმიტომ, რომ ამ შეხედულების წინააღმდეგ ოდესღაც, გარკვეულ მოსაზრებაზე დაყრდნობით, ილაშქრებდნენ ს. კაკაბაძე და ნ. მარი. პირველი მათგანი პოემის დაწერას (პროზაული აშბის გადმოთარგმნას თუ შეთხზვას და მერე გალექსვას) სდებდა საუკუნეთა მანძილზე, მეცამეტე საუკუნის ნახევრიდან მეთხუთმეტის ნახევრამდე¹. ნ. მარი კი ფიქრობდა, რომ პოემა დაწერილია მესხეთში მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეებში². ჩვენ არ შევჩერდებით ამჟამად ამ შეხედულებათა გარჩევაზე, რადგანაც შემდეგში ერთმაც უარყო თავისი შეხედულება და მეორემაც და ორთავენი ტრადიციულ შეხედულებას დაუბრუნდნენ.

მეორე საკითხი: როგორ უნდა ვუყურებდეთ პოემის სუიეტს? ამ საკითხის დასმას იწვევს, პირველ ყოვლისა, პოემის შემდეგი ადგილი:

ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები,
ეთი შარგალიტი ობოლი, ხელის-ხელ საგომანები,
ვაოვე და ლექსად გარდავთქვი, საქმე ვქმენ საჭოქმანები.

¹ შესავალი წერილი პოემის პირველი გამოცემისა და «საისტორიო მოამბე» 1924 წ. № 1.

² Грушевская поэма «Витязь в барсовой шкуре» Шоты из Рустана и новая вулгурно-историческая проблема, Петроград, 1917 («Изв. Акад. Наук.»).

ამ სიტყვებზე დაყრდნობით, ჩვენში ზოგიერთები გამოთქვამდნენ აზრს, რომ პოემა სპარსული წარმოშობისაა. ნ. მარი 1890 წელს გაზეთ «თეატრში» (№ 12) წერდა: «კითხვა — ვისი ქმნილებაა ვეფხისტყაოსანი, ერის თუ რუსთველის, უნდილად დასმულია. საკითხი აქ ენება შინაარსს; თუ ეს ასეა, ვინ დაამტკიცა, რომ რუსთველი ცრუობს და ვეფხისტყაოსანი სპარსულიდან არ არის გადმოთარგმნილი? ან ის, რომ ვეფხისტყაოსანი ქართული ქმნილება არის შინაარსის მხრივაც, ვინ დაგვიმტკიცა?.. ნე სრულ ქეშმარიტებად მიმაჩნია რუსთველისავე სიტყვები, რომ მას სპარსულიდან ამბავი უნდა გაეღეკსოს. რამდენად შესცვალა დედანი პოეტმა, გაავრცელა ან შეამოკლა, ამაზედ სჯა მხოლოდ მაშინ შეგვეძლება, როცა სპარსული დედანი აღმოჩნდება, რის იმედს ჯერ კიდევ არ ვკარგავ. სპარსულ დედანში თვით ტარიელის და ნესტან-დარეჯანის ამბავი უნდა იყოს, თვით სახელიც კი ტარიელი გადმოქართულებული სპარსული კაცის სახელია, სპარსულად ითქმის შაჰრიერი და ნიშნავს ხელმწიფეს... ველი ცნობებს ერთ-ერთ სპარსულ ხელნაწერზე, რომელიც ბრიტანულ მუზეუმში ინახება, ლონდონში, და იქნება თვით ვეფხისტყაოსნის დედანია, რადგან ხელნაწერი შეიცავს შაჰრიერ-ნამეს, ესე იგი წიგნს შარიერზე (ტარიელზე), რომლის ამბავი ინდოეთში მომხდარა: როდესაც ნ. მარი დარწმუნდა, რომ ბრიტანეთის მუზეუმში ვეფხისტყაოსნის დედანი არ მოიპოვება, ის შეემდეგი დროის რუსთველოლოგიურ შტუდიებში თანდათან არბილებს თავის შეხედულებას, იქამდის, რომ აცხადებს: «ამ, ლექსად გადმოკეთებულს, სპარსულ რომანში ჩვენ გვაქვს შეგნებული დასურათხატება ქართველი ავტორის ნაცნობი ტიპებისა და მოვლენებისა პოეტური იგავ-გაგვირით, რომელიც განსაკუთრებით აშკარა იქნებოდა თანამედროვეთათვის». მაგრამ იმ აზრსა და რწმენას, რომ სუვეტი ნასესხებია, ის სიკვდილამდე შერჩა. «Сюжет поэмы — персидская сказка, все ее герои — чужеземцы с востока, мусульмане по религии». აი, მისი უკანასკნელი, 1928 წელს დაწერილი, სიტყვები რუსთველოლოგიაში¹.

ნ. მარის თანამოაზრენი ამ საკითხში უნატებდნენ: პოეტს მოქმედება აღმოსავლეთის ქვეყნებში გადაუშლია, მის ნაწარმოებში მრავლადაა არაბულ-სპარსული სიტყვები, მოქმედ პირთა სახელები მაჰმადიანურია, რელიგიითა და ზნე-ჩვეულებითაც ისინი მაჰმადიანები არიან.

რა გვეთქმის ამის შესახებ?

გაუგებრობად მიგვაჩნია იმის მტკიცება, რომ, რადგანაც პოემით მოქმედება აღმოსავლეთის ქვეყნებშია გაშლილი (ინდოეთი, სპარსეთი, არაბეთი), ამიტომ ის ორიგინალური არაა. განა ლიტერატურაში ცოტაა ისეთი მაგალითი, როდესაც ამა თუ იმ თხზულების ავტორს მოქმედება შეგნებულად უცხო ქვეყანაში გადაუტანია, განა ის თხზულება არ შეიძლება ორიგინალური იყოს, რომელშიაც მოქმედება უცხო ქვეყნებშია გაშლილი და უცხონი ამბავნი უცხოთა ხელმწიფეთანია არის მოთხრობილი? მაშინ, სხვას რომ თავი დაეანე-

¹ «Мивик и история», I, 1936 г., стр. 36.

ბოთ, ჩვენი «ომანიანიცა» და მთელი რიგი ქართული რომანები ე. წ. აღორძინების ხანიდან არ იქნებიან ორიგინალური!

რაც შეეხება უცხო, არაბულ-სპარსული, სიტყვებისა და სახელების გამოყენებას პოემაში, აგრეთვე მაჰმადიანური ზნე-ჩვეულების წარმოდგენას, ვერც ეს გამოდგება პოემის არაორიგინალობის არგუმენტად. ვანა უცხო სიტყვები და სახელები არ შეიძლება იყოს ორიგინალურ ნაწარმოებში? უცხო სიტყვები, სპარსიზმები და არაბიზმები, აქ ნასესხობის ნაშთი კი არ უნდა იყოს, არამედ თვით პოეტის ენის თავისებურება. ეს სიტყვები ქართულ მეტყველებასა და მწერლობაში შეიძლება შემოსულიყო გაცილებით ადრე, ვიდრე რუსთაველი თავის პოემას დაწერდა, მის დროისათვის ამ სიტყვებს, ალბათ, მოქალაქეობა ჰქონდა მოპოვებული ჩვენში.

ასევე უნდა ითქვას საკუთარი სახელების შესახებ: ვინ თქვა და ვინ დაამტკიცა, რომ პოემაში ხმარებული სახელი არც ერთი ქართული არაა, ანდა არაქართული სახელი სპარსული ორიგინალიდან შემოვიდა? რა გარანტია გვაქვს იმისი, რომ ეს სახელები რუსთაველამდე არ იყო ჩვენში ცნობილი, ისე როგორც, მაგალითად, რამინი «ვისრამიანის» სპარსულად დაწერამდე და ქართულად გადმოთარგმნამდე? განსაკუთრებით ეს უნდა ვთქვათ ტარიელის შესახებ. მცდარია აკად. ნ. მარის ეტიმოლოგიური განმარტება, რომლითაც «ტარიელი» გაიგივებულია სპარსულ «შაჰრიარ»-თან. ჩვენ აქ გვაქვს წმინდა ბიბლიური სახელი «დარიელ», ბიბლიის უძველეს თარგმანში დარიოზ მეფეს სისტემატურად «დარიელ» ეწოდება¹, რაც იგივე ქართული ტარიელია. იშვიათია ისეთი ბიბლიური სახელი, რომელიც ჩვენში ეროვნულ სახელად არ ქცეულიყოს, მაშასადამე, რა გარანტია გვაქვს იმისი, რომ «დარიელ—ტარიელ»-იც ბიბლიიდან არ შემოვიდა ჩვენში გაცილებით ადრე ვეფხისტყაოსნის» დაწერამდე?

ახლა მოკმეოდ პირთა მაჰმადიანური რელიგიისა და ზნე-ჩვეულების შესახებ. გაუგებარი და არაბუნებრივი იქნებოდა, რომ პოეტს, რომელსაც საკიროდ დაუნახავს მოქმედების გაშლა მაჰმადიანურ ქვეყნებში, წარმოდგინა არა მაჰმადიანური რელიგია და ზნე-ჩვეულება, არამედ, ვთქვათ, ქრისტიანული. ტყუილად ცდილობდა აკად. ნ. მარი ირონიულად მოეცილებია თავიდან ეს მოაზრება: რუსთაველი ე ბ ე რ ს ი ს მსგავს რეალისტურ-ისტორიულ რომანს კი არ წერსო². მაშ, რა ეუყოთ პოეტის სიტყვებს—ესე ამბავი სპარსული. ქართულად ნათარგმანებია? ზოგიერთი მკვლევარი უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად, მზადაა ხელი აიღოს ამ სტროფზე და ის ყალბად გამოაცხადოს. მაგრამ ეს იოლი ხერხია, ამით საკითხს ვერ გადაწყვეტთ. ამ სიტყვებს, თუ ისინი პირდაპირი მათი მნიშვნელობით იქნე-

¹ საქართვ. მუხ. ბიბლია A 570, აღწერილი მ. ჯანაშვილის მიერ. იხ. მისი «ნაშრომი», 1910 წ., № 3, გვ. 61.

² Грузинская поэма «Витязь в барской шкуре», стр. 497.

ბიან გაგებულნი, უნდა შევხედოთ როგორც გარკვეულ ხერხს ავტორის მხრივ. პოეტი თავის შრომას უყურებს როგორც «საქოქმანო» რამეს: მან არ იცის. მოსაწონი, მისაღები აღმოჩნდება ის მკითხველისათვის თუ არა. ერთი მხრით, მას წინ ედგა სპარსოფილური წრეები, რომელნიც გატაცებული იყვნენ სპარსული ეპიკურ-რომანული მწერლობით და რომელთაც ამიტომ ქართული ნაწარმოები, შესაძლოა, ჯეროვნად ვერ შეეფასებინათ. ამ წრეთა თვალში სიტყვებს «ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები», ავტორის მოლოდინით, განსაკუთრებული წონა და მნიშვნელობა უნდა მიეცა პოემისათვის მისი მოქცევით სპარსული ლიტერატურის წრეში. მეორე მხრით, ჩვენ პოეტი ალბათ ფიქრობდა ერთგვარად დაემშვიდებია ის კლერიკალური წრეებიც, რომელთა შორის სატრფიალო-სამიჯნურო პოეზია, ქვეყნიური სიყვარულის აპოთეოზი, ქრისტიანი ავტორისა და მკითხველისათვის ოდიოზურ მოვლენად იყო მიჩნეული, პოეტი ეუბნება ასეთ პირებს: თხზულება ქართულ ქრისტიანულ წრეში არაა შეთხზული, ის სპარსულიაო.

ეს, ვიმეორებთ, იმ შემთხვევაში, თუ სიტყვები «ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები» პირდაპირი მნიშვნელობით იქნება გაგებული. მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ სიტყვების ასე გაგება გამოირიცხება, თუ მხედველობაში მივიღებთ ორ რამეს. ჯერ ერთი, სიტყვა «სპარსული» უთუოდ იმას კი არ ნიშნავს, რომ ამბავი სპარსული წარმოშობისაა, სპარსელის მიერაა შეთხზული სპარსულ ენაზევე, არამედ ამბავი, სპარსულ ყაიდაზე ნათქვამი, რომელშიაც საკუთრივ სპარსეთიც არის გამოყვანილი¹. მეორე — ნათარგმანები არ ნიშნავს უთუოდ იმას, რასაც დღეს ჩვენ «თარგმანს» (перевод) ეუწოდებთ. ძველ ქართულ მწერლობაში სიტყვა «თარგმანი» ნიშნავს როგორც перевод, толкование, რუსულად რომ ვთქვათ, ისე ამა თუ იმ ამბის შინაარსის გადმოცემას, მოთხრობას, მოყოლას. ასე, მაგალითად, ჩვენ გვაქვს აპოკრიფული მოთხრობა, რომელსაც ეწოდება «თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და აღამისათვის»². ამ გაგებით, შინაარსი სიტყვებისა «ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები» იქნებოდა ასეთი: მე ხელში ჩამივარდა და გავლექვე ამბავი სპარსული ყაიდისა, რომელსაც ქართულად მოუთხრობენ, იტყვიან. ამგვარი გაგებით გამოირიცხულია პოემის «სპარსულობა» და «გადმოთარგმნა». სპარსული ყაიდის ამბის შეთხზვა და მისი ერთი პირისაგან მეორისათვის მოყოლა-მოთხრობა შეუძლებელი არც საქართველოში იქნებოდა.

ცნობილია აგრეთვე პოემის წარმოშობის ფოლკლორისტული თეორია. ამ თეორიის წარმომადგენელთა აზრით, «ვეფხისტყაოსნის» სუფეტი წარმო-

¹ მაგალითად, ამბობენ: რუსულ ლიტერატურაში არსებობს «კავკასიურ მოთხრობათა» ციკლი. ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ეს მოთხრობები რომელიმე კავკასიურ ენაზეა დაწერილი, არამედ იმას, რომ ისინი ლაპარაკობენ კავკასიის შესახებ.

² გამოცემულია ე. თ. აყ. ი. შვილიხის მიერ: ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 786—846.

ადგენს ხალხურ თქმულებას, იქნება ის გარედან შემოსული თუ ორიგინალური წარმოშობისა, რომელიც პოეტს გადაუმუშავებია იმ სახით, როგორც ის მოცემულია პოემაში. ასეთი მოსაზრებისათვის არ არსებობს არავითარი სერიოზული საბუთი, გარდა ე. წ. «ტარიელიანისა», რომელიც, მისი ბუნებისა და ხასიათის მიხედვით, თვითონ უნდა მომდინარეობდეს ლიტერატურულიდან. ეს თეორია ისეთ შთაბეჭდილებას ჰქმნის, თითქოს პოემის შინაარსი, მსოფლმხედველობა და ესთეტიკური შეხედულებანი განსაზღვრული არიან არა ცხოვრებით, აზამედ ფოლკლორით. აზრი იმის შესახებ, რომ რუსთაველის შემოქმედების ნიადაგი და წყარო ფოლკლორია, უდრის პოეტზე რეალური სინამდვილის გავლენის უარყოფას. პოემის ზღაპრულ, მაგრამ რეალისტურად გაფორმებულ ამბავში უნდა გვექონდეს თანამედროვე რეალური ცხოვრებით ნაკარნახევი მოტივები, პასუხი იმ ეპოქის საპირბოროტო საკითხებზე. როგორია ეს მოტივები და საკითხები?

1. პოემაში, პირველ ყოვლისა, ყურადღებას იპყრობს ქადაგება შეუნილებელი, თავდადებული ბრძოლისა, ბედნიერებისა და კეთილდღეობის მოპოვების მიზნით. ქვეყნად მცხოვრებ კაცს მართებს მამაცობა, მოქმედება და არა წუწუნა და სულით დაცემა: «ხამს მამაცი მამაცური, სჯობს რაზომცა ნელად ტირსა; კირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა, ვით ქვიტკირსა» (875). ასეთი აზრების ქადაგება შეშევნის სწორედ იმ დროს, როდესაც მუდმივი ომების ქარცეცხლში იჭედებოდა ზღვიდან ზღვამდე გადაჭიმული ქართული ფეოდალური მონარქია.

2. ცხოვრებაში საჭიროა შეთანხმებული, სოლიდარული, მეგობრული და ძმური მოქმედება. მეგობარმა მეგობრისათვის თავი უნდა დადოს, არ უღალატოს მას: «ვგომბ კაცსა აუგინასა, ცრუსა და ღალატინასა» (798). მეგობრული გრძნობა უნდა სცილდებოდეს ეროვნულ ფარგლებს და ინტერნაციონალურ მოვლენად ხდებოდეს. ესეც სწორედ აღნიშნული დროის დამახასიათებელია.

3. მეფის წინაშე პატრონყმური კრძალულება, მორიდება და სამსახური: «ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცად რბიანა» (440), «ვით მოიხმაროს მონამან პატრონსა ზედა ხმალია» (1485), «სჯობან ყოვლთა მოყვარულთა პატრონყმანი მოყვარულნი» (1453). ეს ლოზუნგი სწორედ ქართული პატრონყმური ურთიერთობის უაღრესად განვითარების დროისაა.

4. ქალს, მიუხედავად იმისა, რომ ის «დიაკია», შეუძლია იყოს მეფედ, მეფობისათვის მართო მამაკაცი კი არაა შექმნილი, არამედ დედაკაცი: «თუცა ქალია, ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბალია» (39). ვინ არ იცნობს ამ სიტყვებში თამარის დროის გამოძახილს?

არ ვფიქრობთ, რომ ასეთი და ამგვარი იდეების საპროპაგანდოდ ფოლკლორის უფრო შექმლო მასალების მიცემა, ვიდრე იმდროინდელ რეალურ ცხოვრებას, როდესაც პოემა არის დაწერილი.

III. ავტორის მსოფლმხედველობა

ჩვენს პოემაში საგანგებო ყურადღებას იპყრობს მეგობრობის, «ძმადნაფიცობის» მოტივი, რომელიც განუყრელად აკავშირებს ერთმანეთთან სამსხვადანსხვა ეროვნების გნირს. მეგობრისა და ძმობის ღრმა გრძნობა, რომელიც არ ექვემდებარება სივრცის კატეგორიას (მოიგონეთ პოემის ფართო გეოგრაფიული ჰორიზონტი), სცილდება პოლიტიკურსა და ეროვნულ ვიწრო ჩარჩოებს და მოუწოდებს მეგობრებს ზოგადი საკაცობრიო იდეალების სამსახურისაკენ, და სწორედ ეს იდეური შინაარსი ამ პოემის შემოქმედს ახასიათებს როგორც ზოგადსაკაცობრიო მასშტაბის მოაზროვნესა და პოეტს. ასეთი განწყობილება უსათუოდ სავსებით შეეფარებოდა რუსთაველის ეპოქის ქართული ფეოდალური მონარქიის პოლიტიკურ სახეს, რომელიც აერთიანებდა მთელ კავკასიას მასში შემავალი მრავალტომიანი და მრავალენიანი ეროვნულებით, სადაც მეგობრულად თანამშრომლობდნენ ქართველებთან ერთად სომხები, ბერძნები, ქურთები, ოსები, ყივჩაყები, ებრაელები (მოიგონეთ ზანქან ზორობაბელი), სადაც არ გაურბოდნენ დინასტიურ-ნათესაურ კავშირს რუსებთან, ბერძნებთან, ოსებთან, სელჩუკებთან, სომხებთან, ხვარანგელებთან და სხვ.; სადაც, დასასრულ, მაჰმადიან პოეტებს, სუფიებსა და მწერლებს თავშესაფარს უშენებდნენ, პენსიას უნიშნავდნენ და ყოველნაირად მფარველობდნენ. აქ, ამ გარემოში, შეიძლებაოდა წარმოშობილიყო ძმობისა და მეგობრობის ქდაგება საკაცობრიო იდეალების სამსახურისათვის, განურჩევლად ეროვნებისა.

ასეთივე მაღალი, საკაცობრიო და ჰუმანური ხასიათისაა ჩვენი პოეტის სხვა შეხედულებანიც: პოლიტიკური, სოციალური და ფილოსოფიურ-რელიგიური.

პოეტი გარკვეული პოლიტიკური იდეოლოგიის მატარებელია. ის ფეოდალური არისტოკრატის იმ ფრთას ეკუთვნის, რომელიც, პატრონყმურ ურთიერთობაზე დამყარებული, მონარქიული პრინციპის, აბსოლუტური სამეფო ხელისუფლების მომხრე და თავყანისმცემელია. მეფე, პოეტის სიტყვით, «ნებიერიია», იგი უზენაესი მპყრობელია და თავისი ქვეშევრდომების პატრონი, როგორც ღმერთი ცის განუსაზღვრელი მპყრობელია. ისე მეფე—დედამიწისა: «მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერთთა». ამიტომ იგი არა მარტო მნათობთა შორის გამეფებულ მზეს ეთანაბრება, იგი არა მარტო მზისა სწორია», არამედ «ღვთისა სწორიცაა». აქედან გამომდინარეობს მეფისადმი თავყანისცემისა და თავდადებული ერთგულების აუცილებლობა: «ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რბიან»,—ამბობს პოეტი. მას ვერც კი წარმოუდგენია რაიმე არალოიალური საქციელი უზენაესი მპყრობელის მიმართ: «ეთ შოიხმაროს მონაპან პატრონსა ზედა ხრმალია?»—გვეკითხება იგი. თუ მხედველობაში გვექნება, რომ იმ ეპოქაში, რომელსაც ეკუთვნის ვეფხისტყა-

ოსანი, ჩვენში წარმოებდა ერის პოლიტიკურად გაერთიანების პროცესი, რომ ამ პროცესში ცენტრალურ ხელისუფლებას გააფთრებული ბრძოლა უხდებოდა როგორც უამრავ გარეშე მტერთან, ისე ფეოდალური თვითნებობისა და ანარქიის წინააღმდეგ, რუსთაველის პოლიტიკური იდეები მოწინავედ და პროგრესულად უნდა ჩაითვალოს. ეს იდეები ამავე დროს ჰუმანურიცაა, რადგანაც ჩვენი პოეტის იდეალია არა აღმოსავლური დესპოტიზმის, თუგინდ დასავლეთის ცეზარეპაპიზმის წარმომადგენელი, არამედ უხვი, მოწყალე, კაცთმოყვარე, გონიერი და მართლმსაჯული მეფე.

მრავალრიცხოვანი ლაშქრითა და ბრწყინვალე რაინდობით გარშემორტყმული მონარქიული ხელისუფლების მთავარ დასაყრდენს პოემაში შეადგენს ფეოდალური არისტოკრატია სხვადასხვა საფეხურისა და უკვე განვითარებული სავაჭრო-საქალაქო ცხოვრების წარმომადგენელი—ვაჭრები, რომელნიც მიუხედავად იმისა, რომ ფეოდალური არისტოკრატია მაინცდამაინც მაღალი აზრის არაა მათი მორალური და სულიერი თვისებების შესახებ, დიდი გავლენით სარგებლობენ სამეფო კარზე. მდიდარი მონარქიული და ფეოდალური ცხოვრების აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენენ ყუმიანი, ძმსახურნი, მონანი. ერთი სიტყვით—ფეოდალური საზოგადოებრიობის დაბალი საფეხურების წარმომადგენელთა მრავალრიცხოვანი რაზმი, პოეტის აზრით, ფეოდალიზმის ძირითადი საფუძვლები ურყევია, სოციალურად განსხვავებული საფეხურების არსებობა საზოგადოებრივი ცხოვრების ურყევი კანონია, ასე რომ ის თავიდანვე აცხადებს:

რაცა ვის რა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდეს:
მუშა მიწყვიგ მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს. (11).

და თუ ერთ ადგილას ის ამბობს:

მიევ გლახაკთა საჭურჭლევ, ათავისუფლევ მონები,
შენ დაამდიდრევ ყოველი, ობოლი, არასმქონები (803),—

ეს, რა თქმა უნდა, არ არის პროტესტი, მიმართული არსებული სოციალური მდგომარეობის წინააღმდეგ, განსაკუთრებით, თუ ყურადღებას მივაქცევთ ასეთი საქციელის მოტივაციას: ამიღწვიან, მომიგონებენ, დამლოცვენ, მოვეგონებია,—ეს არის მხოლოდ ჰუმანიზმის გამოვლინება, ამ მდგომარეობის უკიდურესობათა შერბილების მოთხოვნილება, მონებისა და ყმებისადმი ადამიანური დამოკიდებულებისა და ქველმოქმედების გზით მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებისა. პატრონყმურ ურთიერთობაში პოეტს სურს შეიტანოს მამაშვილურა დამოკიდებულებისა და სიყვარულის ელემენტები. ძეგობან ყოველთა მოყვარულთა პატრონ-ყმანი მოყვარულია (1453),—ამბობს ის. იმ დროისათვის ესეც, რა თქმა უნდა, დიდი, მნიშვნელოვანი, პროგრესული და ჰუმანური ნაბიჯია წინ.

ასევე საინტერესოა ეფეხისიტყაოსანშია ქალთა საკითხი. პოემაში ყურადღებას იპყრობს შემდეგი კლასიკური სტროფი:

თუცა ქალია, ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბადია;
არ გათნვეთ, იცის მეფობა, უთქვენოდ გვითქვამს კვლა დია,

შუქთა მისთავებრ საქმეცა მისი მზებრ განაცხადია.
 ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ზედი. (39).

ჩვენში ბევრი ფიქრობდა და ახლაც ფიქრობს, რომ ამ სიტყვებში დას-მულია და გადაწყვეტილი ქალთა ემანსიპაციის საკითხი ისე, როგორც ეს ეს-მის თანამედროვე მეცნიერულ სოციალიზმს. ეს შეხედულება იმდენად მძლავ-რი იყო, რომ აკად. ნ. მარი სერიოზულად ეკამათებოდა მას, როდესაც წერ-და: ამ ლექსს ძალიან აწვალდებნენ, რათა გამოეწურათ მისგან იმის დამამტკი-ცებელი საბუთი, რომ შოთა ქალთა სწორუფლებიანობის მომხრე იყო, ნამდვი-ლად კი აქ ლაპარაკია თანასწორობაზე მეფის ოჯახის ვიწრო წრეში, როგო-რი თანასწორობაც ნადირთა მეფის ოჯახშიც არისო¹. მაგრამ ასეთი დასკვნის უფლებას არ იძლევა პოემაში მეფის ოჯახის ვიწრო წრეც. ნ. მარს, ალბათ, ყურადღება არ მიუქცევია იმისათვის, რომ მეფე როსტევეანი, ეს შეუღარებ-ლად სრულქმნილის, უმშვენიერესი ქალიშვილის, თინათინის, მამა, სწუხს და გოდებს იმის გამო, რომ ღმერთმა მას ვაჟიშვილი არ მისცა. მაშასადამე, მისთვისაც, მეფის ოჯახისთვისაც, სულ ერთი არ ყოფილა ვაჟისა და ქალის ყოლა. მეორე მხრით, როდესაც ნ. მარი ლაპარაკობდა აფორიზმის «ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ზედი»-ს შესახებ, აღნიშნავდა, რომ აზრი, რომელსაც შეიცავს ეს აფორიზმი, გვხვდება ნიჰამი განჯელთან, რომელიც «ისკანდერ-ნამეში» ამბობს:

მე ძუ ლომი ვარ, შენ თუ ზედი ხარ,
 ლომი ბრძოლაში სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ზედი.

ადგილი აქვს მას, მისი სიტყვით, ქურთთა შორისაც, რომელნიც, თურმე, ამბობენ:

ლომი ლომია საერთოდ, ძუ იყოს, თუნდა ზედი.

ესა და მსგავსი აფორიზმები, განაგრძობს ნ. მარი, შოთას შეეძლო შეეთვისე-ბია პოემის სპარსული ორიგინალიდან ქართული პროზაული თარგმანის საშუა-ლებით, ანდა როგორც მოარული ხალხური თქმულებათ². მაშასადამე, მას შესაძლებლად მიაჩნია ექვს ქვეშ დააყენოს ამ აფორიზმის ორიგინალობაც კი და მისი რუსთაველისადმი კუთვნილება.

ასეთი მსჯელობისას არაა გათვალისწინებული, სად და რა სინამდვი-ლეში იხმარება ეს აფორიზმი. მაჰმადიანურ სამყაროში, სადაც ქალზე გარ-კვეული შეხედულება არსებობდა, ის ეგზოტიკურ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. რაც შეეხება ნიჰამი განჯელს, ის კატეგორიულად ემიჯნება აფორიზმში გამო-თქმულ აზრს, როდესაც «ლეილმაჯუნუნიანში» ამბობს:

შეაბი ქალსა მახვილი წელზე—
 კალად დარჩება ის სარეცელზე;

¹ Грзуинская поэма «Витязь в барсовой шкуре», стр. 421.

² იქვე.

თუნდ ძუ ლომივით ჰქონდეს მას ძალი,

მაინც ქალადა შობილა ქალი¹.

სხვები კიდევ ამტკიცებენ, რომ პოეტის შეხედულება ქალზე მაინცდამაინც მაღალი არაა, ყოველ შემთხვევაში, მამაკაცთან შედარებით, ის მას უფრო დაბალი სოციალური კატეგორიის წარმომადგენლად მიაჩნიაო. ამის დასადასტურებლად, სხვათა შორის, ხაზს უსვამენ განსაკუთრებით შემდეგ სტროფს:

სჯობს სიშორე დიაცისა, ვისგან ვითა დაითმობის:

გილიზღებს და შეგიკვეთებს, მიგინდობს და მოგენდობის,

მართ ანაზღად გილალატებს, გაკვეთს, რაცა დაესობის;

მით დიაცსა საშალავი არასთანა არ ეთბრობის. (1081).

რუსთაველის იმ სტროფების შეფასებისას, რომელთაც ქალის სწორ-უფლებიანობის სასარგებლოდ თუ საწინააღმდეგოდ უჩვენებენ, უნდა შემდეგი გარემოება გვახსოვდეს: საშუალო საუკუნეებში, ფეოდალური ცხოვრების პირობებში, ქალს ფაქტიურად ვერც რუსთაველი გაათანასწორებდა მამაკაცთან, ისიც ვერ იტყოდა, რომ მათ შორის განსხვავება არაა. მაგრამ, როდესაც ის ქალის უარყოფით თვისებებს უჩვენებდა, ამ თვისებებს ის თვლიდა მისი რეალური დუბჭირი ყოფა-არსებობის შედეგად, როდესაც ის «ქსლის მბეჭველის» (799) როლიდან ვერ გამოდიოდა, და არა თანდაყოლილ, იმანენტურ თვისებად მისი, როგორც ქალის, ბუნებისა. ადამიანი, ქალი იქნება ის თუ კაცი, როგორც «ღვთის დანაბადია, ერთია, ამიტომ იღეურად ქალსაც შეუძლია შეასრულოს ის საქმე, რომელსაც მამაკაცი ასრულებს; სინამდვილეში კი, ცხოვრების პირობათა ზეგავლენით, ეს მას შეუძლია მხოლოდ გამონაკლისის სახით. მაგალითად, მეფობისათვის ღმერთს, მისი აზრით, მარტო მამაკაცი არ შეუქმნია, მეფობა ქალსაც შეუძლია. თინათინი ქალია, მაგრამ მან იციის მეფობა, მხოლოდ ის, რაც მან იციის», შეუძლია განახორციელოს, როგორც გამონაკლისი («მართ ღმრთისა დანაბადია»).

ასე არ ფიქრობდნენ აღმოსავლეთში, სადაც 1120 წლის მახლობლად ერთ ერთი, სახელით უცნობი, სპარსელი პოეტი წერდა: «დიაცი რაზომც ჰაკიანი და ბრძენი იყოს, მისგან ხელმწიფობისა ქმნა როგორ იქმნების, ანუ რით ღონითა მოხდების?»² ასე არ ფიქრობდა არც თვით ნიზამი, რომელიც ქალს არაერთარ პირობებში, არაერთარ შემთხვევაში მამაკაცის საქმის შემსრულებლად არ თვლიდა. მისი აზრით, როგორც დავინახეთ, ქალი, თუგინდ მას ხმალი შეარტყი და ლომის ძალ-ღონე მიეცი, მაინც ქალია, საწოლისათვის განკუთვნილი. თუ საჭირო და ფაქტიურად შესაძლებელი იქნებოდა ქალისათვის წელზე ხმლის შეარტყმა და მისი აღჭურვა ლომის ძალით, რუსთაველი არ იტყოდა, რომ ის მაინც საწოლის სამკაულია, პირიქით, ის იტყოდა, რომ ის, ქალი, «ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბადია». აი, ამაშია რუსთაველის

¹ «Босток», II, 302; ქართული თარგმანი (რუსულიდან) ჩვენ ჰვეკუთენის.

² პოემა «ბააზიანი» (A 999, ფურც. 44ა).

შებედულების ბუმბერაზობა და პროგრესულობა, აქედან შეგვიძლია ჩვენ და-
ვინახოთ, რამდენად მაღალი, ფაქიზი, ჰუმანური და საშუალო საუკუნეებისა-
თვის არაჩვეულებრივია მისი შეხედულება ქალზე. ამ შეხედულების სიდიადის
მაჩვენებელია ქალისადმი თაყვანისცემა და მისი უსაზღვრო გაღმერთება, ამის
მაჩვენებელია «ქალის კულტი», რომლის ანოლოგიაა მთელი მისი პოემა.

ყველაფერი ეს შესაძლებელი და მოსალოდნელი იყო იმდროინდელ სა-
ქართველოში, სადაც ქალში ხედავდნენ არა «ბოროტის საწყისს ევას», რო-
გორც დასავლეთ ევროპაში, არამედ «ბოროტის დამთრგუნველის იესოს დე-
დას», იმ «ღვთისმშობელს», რომლის «წილხედომილად», რუსთაველის ეპოქის
დასაწყისში, გამოცხადებულ იქნა საქართველო მწერლობაში. ეს მოსალოდ-
ნელი იყო საქართველოში, რომლის «განმანათლებლად», ნინოს სახით, ქალი
იყო აღიარებული, იმ საქართველოში, სადაც ჯერ კიდევ მეთექვსმეტე საუკუნეში
ქალს ეუბნებიან: «გხედავ ძალსა შენსა, ვითარცა ძალსა ლომისა ძუვისასა,
რომელი იზახის ყოველსავე ზედა ოთხფერხსა, გინა ვითარცა ორბი დედალი,
რომელი აღვიდის სიმალესა ჰაერისასა, უფროეს მამლისა, და ყოველი ქუე-
ყანაჲ გუგასა თუალისა მისისასა მცირესა, მარგალიტისა სწორსა, შეაყენისა»¹;
ეს მოსალოდნელი იყო საქართველოში, სადაც XII საუკუნის მიწურულში
ცნობილი ნიკოლოზ გულაბერიძე ერთ-ერთ თავის შრომაში სპეციალუ-
რად ლაპარაკობს «ღირსებისა და პატივისათვის ქალისა», იმ საქართველოში,
სადაც ფაქტურად მეფობდა ქალი, თამარი, და სადაც აჯანყებულ დიდ-
ბულ ფეოდალებს, ისტორიკოსის ცნობით, ამშვიდებდნენ და მორჩილებაში
მოიყვანდნენ ხუაშაქისა და კრავაის მსგავსი მანდილოსნები.

* * *

ასეთივე დიდ ჰუმანისტად გვევლინება რუსთაველი ფილოსოფიურ-რე-
ლიგიური აზროვნების სფეროშიაც. დღეს ბევრსა წერენ და დაობენ მისი ფი-
ლოსოფიური კონცეფციის შესახებ. ზოგი მას თვლის პლატონიკად, ზოგი
არისტოტელიკად, ზოგი ნეოპლატონიკად, ზოგი სტოეად, ზოგი სუფისტად,
ზოგი კიდევ ინდური რივედის ადვტად. ასეთი სხვადასხვაობა შეხედულე-
ბისა აიხსნება იმით, რომ პოემაში ავტორს არ მოუცია მტკიცე დასაყრდენი
იმისა, რომ ის ჩავთვალოთ ამა თუ იმ კონკრეტული ფილოსოფიური სკოლის
წარმომადგენლად. მართალია, მისი ნაწარმოები სავსეა ღრმავარდნიანი აფო-
რიზმების, სენტენციების, ფილოსოფიური და მორალურ-დიდაქტიკური ხასი-
ათის აზრთა მარგალიტებით, მაგრამ ეს აზრები, აფორიზმები და სენტენციე-
ბი არის ნაყოფი იმდენად არა მშრალი დოქტრინიურობისა და ფილოსოფი-
ური დოგმატიზმისა, რამდენად ცხოვრებაზე უშუალო დაკვირვებისა და ყო-
ფაცხოვრებითი გამოცდილებისა. მართალია ისიც, რომ პოემაში ერთხელ ფი-
ლოსოფოსი პლატონის სახელით გარკვეული დებულებაჲც კია მოყვანილი —
«სიცრუე და ორპირობა აენებს ხორცსა, მერმე სულსა» (789), მაგრამ, ვინა-

¹ Е. Такайшвили, Описание, II, 742.

იდან ასეთი დებულება პლატონის თხზულებებში ჯერ აღმოჩენილი არაა, უნდა ვიფიქროთ, პლატონი აქ დასახელებულია როგორც ერთ-ერთი წარმომადგენელი იმ «ბრძენთა» და «ფილოსოფოსთა», რომელთაც, როგორც ავტორიტეტს, პოეტი ხშირად მიმართავს ხოლმე ისე, როგორც სხვა ხალხთა ლიტერატურაშიც ეხედებით პლატონისა და არისტოტელეს სახელს, მაგრამ არა როგორც საკუთარს, არამედ როგორც სინონიმს ბრძენისა და გონიერი ადამიანისას. ყოველთვის ვერც დავეყრდნობით ამა თუ იმ დებულებას, რომელსაც პოეტი აყენებს ხოლმე, მისი ფილოსოფიური ფიზიონომიის გასარკვევად, რადგანაც ის მტკიცედ არ დგას ერთ რომელიმე დებულებაზე. ასე, მაგალითად, სიტყვები:

გული, ცნობა და გონება ერთმანერთხედა ჰკიდიან:

რა გული წაჲა, იგიცა წაგლენ და მისკენ მიდიან (848),—

რომლებშიაც აღნიშნულია გულის პრიორიტეტი ადამიანის სულიერ ცხოვრებაში, საყურადღებო იქნებოდა ამა თუ იმ ფილოსოფიური სკოლის გასარკვევად, მაგრამ სხვა ადგილას ამის შესახებ ავტორი სულ სხვა რამეს ამბობს: «რადგან შენ დაგრჩა გონება, გული შენკენვე დაბრუნდეს» (833). თუ პირველ შემთხვევაში, ავტორის შეხედულებით, გონება გულისკენ მიდის ხოლმე, აქ, პირიქით, გული მიდის გონებისაკენ. რა თქმა უნდა, პოემაში მოიძებნება ისეთი აზრები და დებულებანი, რომელნიც ახასიათებენ როგორც არისტოტელიზმს, ისე პლატონიზმსა და ნეოპლატონიზმს, თუ გნებავთ, სტოიციზმსაც, მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ პოეტი უთუოდ ან პლატონიკია, ან არისტოტელიკი, ან სტოელი, ან ნეოპლატონიკი¹, რომ ის ამა თუ იმ კონკრეტული ფილოსოფიური სკოლის ადვოკატია. არა, რუსთაველი არ ჩანს ისეთ მოაზროვნედ, რომელიც რომელიმე ფილოსოფიური დოქტრინის ვიწროდ შემოფარგულ ნაჭუქში ეტეოდეს, ის, ზედმიწევნით მკოდნე იმდროინდელ და უფრო ძველ ფილოსოფიურ მოძღვრებათა და სკოლათა, იღებს და ისრუტავს თითოეული ფილოსოფიური სისტემიდან იმას, რასაც იმაში ხედავს საუკეთესოს, საყოველთაოს, საკაცობრიოს. ის პროდუქტია მეთავე-მეთერთმეტე საუკუნიდან ფილოსოფიაში დაწყებული სინთეზური მიმართულებისა, რომელსაც ჩვენში ისეთი მკვეთრი წარმომადგენლები ჰყავს, როგორიც არიან ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი, მას არაფერი საერთო არ აქვს არც დასავლურ იმდროინდელ სქოლასტიკასთან, არც აღმოსავლურ პანთეისტურ მისტიკასთან. რუსთაველი თავისუფალია სქოლასტიკის ყველა წვრილმანისაგან, თავისუფალია სქოლასტიკური მისტიკისაგან უფრო მეტად, ვიდრე მის შემდეგ ევროპაში ამღვრებული დანტე. მისი გმირები უფრო ამქვეყნიურ ხორციელ არსებებს წარმოადგენენ, ვიდრე «ღვთაებრივი კომედიის» სისხლგამოცლილი ფიგურები. აიღეთ, ერთი მხრივ, ბეატრიჩე: «ეს არის მაღალი ოცნება, ჰერეტისა და თაყვანისცემის საგანი, კეთილშობილურად დამუშავებული მედალიონი ლა-

¹ ყველაზე მეტად გავრცელებულია ჩვენში ის აზრი, რომ რუსთაველი წმინდა წყლის ნეოპლატონიკია.

მაზი ქალის სახით და მასში მოთავსებული საყვარელი ადამიანის თმებით, მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, აქ არ არის ნამდვილი ქალი (კ. ბალმონტი). შედარებით მას ხორცისა და სისხლისაგან შექმნილი ნესტან-დარეჯანი, რომელიც ხავერდით რბილია და ნაზი სამიჯნურო აღერისის დროს, ხოლო აღშფოთებისა და მრისხანების ქამს სასტიკი და შეუბრალებელი, როგორც ჯიქი; იგი ესწრაფვის ზეციურ სიმაღლეს სიყვარულის გასაგრძელებლად და დასაგვირგვინებლად ამქვეყნიურ, მიწიერ ფორმებში. იგი ანთებულია სატრფიალო ტანჯვა-წამების იმ ვნებით, რომლის შესახებ უაღრესად პოეტურ ქებათა-ქებაშია ნათქვამია: ძლიერ არს, ვითარცა სიკვდილი, სიყვარული; ფიცხელ არს, ვითარცა ჯოჯოხეთი, შური; ისარი მისი—ისარი ცეცხლისა, ის ალი არს ცეცხლისა, მეტად ძლიერი: არ ძალ-უც წყალსა მრავალსა დაშრეტა სიყვარულისა, და მდინარე ვერ წარღვნის მას» (VIII, 6--7). რუსთაველს არაფერი აქვს საერთო არც აღმოსავლეთის მისტიკურ სუფიზმთან, რომლის კონცეფციას ის ეკამათება კიდევაც პოემის შესავალში, როდესაც ამბობს:

ვთქვა მიჯნურობა პირველი და ტომი გვართა ზენათა,
ძნელად სათქმელი, სპირო გამოსაგები ენათა;
იგია საქმე საზეო, მომცემი აღმაფრენათა;
ვინცა ვცდების, თმობამცა ჰქონდა მრავალთა წყენათა. (20).

მას ერთსა მიჯნურობასა კვიანნი ვერ მიჰხედებინ,
უნა დაშვრების, მსმენლისა ყურნიცა დავალდებინ.—

რადგანაც ასეთია ის მისტიკური, ზეციური სიყვარული, განაგრძობს პოეტი, მე იმას კი არ ვუვალობ, არამედ ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ჰხედებინ»-ო (21).

რუსთაველის ფილოსოფიურ შეხედულებათა შედარებითი თავისუფლება და ჰუმანურობა უშუალო გამოძახილია საქართველოში მის დროს ძეგლის თავისუფლებისა, რომლის შესახებ ზემოთ, კლასიკური პერიოდის ზოგადი დახასიათებისას, გვქონდა საუბარი. მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ჩვენი პოეტი მატერიალისტი და ათეისტი იყო, როგორც ზოგიერთი თქვობს.

ვისაც, ერთი მხრით, ზერელედ მაინც გადაუკითხავს ვეფხისტყაოსანი, ის უთუოდ შეამჩნევს, რომ: I. მის ავტორს სწამს, რომ ადამიანი შედგება ხორცისა და სულისაგან, რომელნიც, როგორც ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელნი, ერთიმეორეს გაეყრებიან (274, 528, 789). სული, მისი რწმენით, არის არა მატერიალური რაიმე, არამედ «ზეციით მონაბერია» (1). როგორც ასეთი, ის «ზეცად რბის» (440), მას აქვს უნარი აღმაფრენისა» (1197), სადაც ის ინარჩუნებს ინდივიდუალური არსებობის უნარს, უნარს «ნახვისა და სახვისას» (1305). II. პოეტს სწამს საიქიო ცხოვრება მისი სამოთხითა და ჯოჯოხეთით, მას სწამს, რომ სულმა, შეიძლება «წაწყმედა» იხმიოს (959, 1152). ამის დასამტკიცებლად ჩვენ არ გამოვიყენებთ სიტყვებს: მომეც ცოდვათა

შემსუბუქება, მუნ თანაწასატანისა (2), ვინაიდან ამ სიტყვების რუსთაველი-სადმი კუთვნილებაში ეკვია გამოთქმული, მოვიყვანთ სხვა ადგილებს:

ვერ ვეცრუვები, ვერ ვუხამ საქმესა საძაბუნოსა,
პირის-პირ მარცხენს, ორნივე მივალთ მას საუკუნოსა. (797).

მეფე ეტყვის: «ძმათა თქვენთა თაენი ჩვენთვის დაიხოცნეს,
იგი შებნა საუკუნოს ცხადად პოვეს, არ იოცნეს,
ერთსა მიჰხედეს სახიაროდ, დიდებანი იასოცნეს». (1455).

თუცა მე მათი დახოცა მტკიცის და სატყვიარია,
მაგრა მათ მიჰხედა უკვდავი მუნ დიდი საჩუქარია. (1456).

ამას მოკვდავი ვილოცავ, აროდეს ვითხოვ, არ ვნით:

აქა გაყრილნი მიჯნურნი მუნაპეა შევიყარენით.

მუნ ერთმანერთი კვლა ვნახნეთ, კვლა რამე გავიხარენით. (882).

ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რბიან. (440).

სრულად მოვსწყდეს სამოთხესა, ქვესკნელს ვიყო დასანთქმარი. (133).

თქმულა: «ქრთამი საურავსა ჯოჯოხეთესცა დაიურვებს». (764).

III. პოეტი ქვეყნისა და ადამიანის არსებობის პრინციპად აღიარებს ტრანსცენდენტ არსებას—ღმერთს, იმ ღმერთს, რომელიც, მისი სიტყვით, არის არა მარტო უცნაური და უთქმელი (809, 917, 1250), ყურთავან მოუსმენელი (1250), ძალი უხილავი (792), უფაშო ჟამითა (836)¹, არამედ აგრეთვე ერთი (2, 836), «ცხოველი» (872), «უკვდავი» (792), უფალი უფლებათა (809), მართლისა მპოხბელი (1432), «შემქმნელი სამყაროსი» (1, 2), «ხმელთა და ცათა» (809), «ქვენად-ზენასი» (810), კერძოდ ადამიანისა (792), კეთილის მომვლინებელი და ბოროტის არდამბადი (113, 1492, 1509), «უხვია» (931), «სახიერი» (576), «მფარველი» (811, 1046), «გამკითხველი» (865), «შემნდობი შეცოდებულთა» (470), «მოწყალე» (811, 1250), «ჭირთა მომალხნელი» (1250), «ნუგეშინის მცემი» (931), «მფლობელი გულისთქმათა, მომცემი პატივთა და კეთილთა» (809), «ნზრდელი ყოვლისა» (929), «ტკბილად მწყალობელი და მხელი» (112, 113), «შემწყე ყოველთა მიწიერთა» (792)².

ადამიანი, რომელსაც სწამს ყველაფერი ეს, მატერიალისტად და ათეისტად ვერ ჩაითვლება³. პირიქით, ეკემიუტანელად შეიძლება ითქვას, რომ იგი წმინდა წყლის თეისტი⁴ა და, როგორც ასეთი, გარკვეული რელიგიური სისტემის მიმდევარი. რომელია ეს სისტემა?

¹ აქ მოცემულია პლოტინისებური ნეგატიური ან ფსევდოდინისებური აპოფატიკური წარმოდგენა ღვთაებისა, რომელიც ჩვეულებრივია ქრისტიანულ თეოლოგიაში.

² აქ კი მოცემულია ღვთაების პოზიტიური ატრიბუტები—კატაფატიკა ქრისტიანული თეოლოგიისა.

³ ყოველ შემთხვევაში, იმ საფუძველზე, რომ მისი თხზულება რეალისტურია (ანუ მოსახრებასაც გამოსთქვამენ ხოლმე); რეალისტური ხასიათის ნაწარმოებები ჩვენ საეკლესიო მწერლობაშიც ვიცი, მაგრამ იმათ ავტორთა შესახებ ვერ ვიტყვით, რომ ისინი მატერიალისტები და ათეისტები არიან.

ამ საკითხში გაცილებით მეტი არეგ-დარეგა არსებობს, რაც თავისთავად გასაგებია. უნდა გვახსოვდეს, რომ ისეთ მხატვრულ ნაწარმოებში, როგორც ვეფხისტყაოსანია, პოეტს არ შეეძლო მოეცა განუყენებელი რელიგიურ-ფილოსოფიური ტრაქტატი და თავისი შეხედულებების თეორიული დასაბუთება. ის თან ცდილობს შეგნებულად გვერდი აუაროს ყველაფერს, რაც კონფესიური პარტიკულარიზმისა და აღმსარებლობითი გარეგნობის გამოძეღავენებელია. ამით აიხსნება, რომ ზოგი მას თვლის მაჰმადიანად, ზოგი ქრისტიანად, ზოგი მანიქეულად, ზოგი წარმართობის ან პაგანიზმის იმ სახის ადვოკატად, რომელსაც სოლარიზმი ეწოდება. უყოყმანოდ აცხადებენ, რომ ის საშუალო საუკუნეთა ქრისტიანული იდეოლოგიის დაღს არ ატარებს.. არ დაჩენილა არც ერთი, გვერდია, ისტორიულად ცნობილი რელიგიური სისტემა წინა აზიაში, რომლის ადვოკატად და წარმომადგენლად არ იყოს გამოცხადებული ამა თუ იმ მკვლევარის მიერ «ვეფხისტყაოსნის» ავტორი.. არაფერს არ უშვებენ ყურადღებიდან, მხოლოდ იფიქვებენ იმას, რაც მთავარია, სახელდობრ: სად ცხოვრობდა პოეტი, როდის ცხოვრობდა, რა კულტურულ გარემოში ქმნიდა თავის შრომას, რა შეეძლო მიეცა მისთვის მშობლიური ქვეყნის ცხოვრების იმ პირობებს, რომელშიაც ის ქმნიდა.

1916 წელს გაზეთ «სახალხო ფურცელში» წარმოებდა ცხარე კამათი, რომელშიაც ერთი მხარე ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ «ვეფხისტყაოსნის» ავტორი მაჰმადიანია. როგორც ამ პოლემიკის უშუალო გამომდინარე, 1917 წელს გამოვიდა აკად. ნ. მარის ერთი შრომა¹, რომელშიაც ის ამტკიცებს, რომ პოემის ავტორი არის მეთოთხმეტე საუკუნის მაჰმადიანი ქართველი, გამაჰმადიანებული მესხეთის მკვიდრი.

საბუთები? 1) პოემაში გვხვდება მუსლიმანური არაბულ-სპარსული სიტყვები და ტერმინები, ერთი სიტყვით, მაჰმადიანური კულტურისა და ზნეჩვეულების გამოხატულება; 2) ავტორი არის ერთი ლეთის აღმსარებელი, ის არსად არ ახსენებს სამებას, ლეთისმშობელსა და წმინდანებს; 3) პოემის ყველა მოქმედი პირი მაჰმადიანია, მაჰმადიანურია მათი საკუთარი სახელებიც; 4) პოემის სუჟეტი და ფაბულა მაჰმადიანურია; 5) ავტორს არ მოჰყავს ციტატები საღმრთო წერილიდან, თუ ზოგიერთი მისი აფორიზმი ასე თუ ისე მოგვაგონებს ბიბლიის შესაფერის ადგილს, ეს მხოლოდ იმის მაჩვენებელია, რომ ავტორს უკითხავს საღმრთო წერილი; 6) XIV საუკუნე, როდესაც მესხეთში მტკიცედ აქვს ფეხი მოკიდებული მაჰმადიანობას, არის ეპოქა ამ ქვეყნის კულტურულად აყვავებისა მაჰმადიანობის ზეგავლენით.

რა გვეთქმის ამის შესახებ? ის გარემოება, რომ პოემაში გვხვდება სპარსულ-არაბული სიტყვები და ტერმინები, ავტორის მაჰმადიანობას ვერ დავემტკიცებ, ვინაიდან ასეთი სიტყვები და ტერმინები შემოდის ჩვენში

¹ Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре» Шоты из Руставы и новая культурно-историческая проблема. «Известия Академии Наук».

უფრო ლიტერატურული და კულტურული, ვიდრე სარწმუნოებრივი გზით. ასევე უნდა ითქვას საკუთარ სახელთა შესახებ, ხოლო რაც შეეხება მაჰმადიანური კულტურისა და ზნე-ჩვეულების წარმოდგენას პოემაში, ის თავისთავად არას ამბობს პოეტის მაჰმადიანობაზე. საქმე ისაა, რომ მოქმედება წარმოებს სამაჰმადიანო ქვეყნებში და, რა თქმა უნდა, ამიტომ პოემაში წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო მაჰმადიანური წრე. ვერც იმიტომ დავწამებთ პოეტს მაჰმადიანობას, რომ მისი ნაწარმოების ფაბულა და სუჟეტი მაჰმადიანურია: ნუთუ დამწერნი ან გადმომთარგმნელ-გადაამკეთებელნი ისეთი ნაწარმოებებისა, როგორცაა, მაგალითად, «ამირანდარეჯანიანი», «ვისრამიანი», «რუსუდანიანი», «ყარამანიანი» და სხვ., ყველანი მაჰმადიანებია იმიტომ, რომ ამ თხზულებებში მუსლიმანური ელემენტებია წარმოდგენილი? ყოვლად წარმოუდგენელია, ისტორიულად შეუძლებელი, იმ დროს, როდესაც ვეფხისტყაოსანი დაიწერა, თუგინდ ასეთ დროდ, ნ. მარის თანახმად, XIV საუკ. მივიჩნიოთ, მესხეთში, ერთი მხრით, მაჰმადიანობას ჰქონდეს ფეხი გამდგარი იმდენად, რომ აქ შესაძლებელი იყოს წმინდა მაჰმადიანური ლიტერატურის შექმნა, ხოლო, მეორე მხრით, ამავე დროს ეროვნული ელფერიც იმდენად შერჩენოდეს მხარეს, რომ მაჰმადიანი ქართველი მაჰმადიანური შინაარსის თხზულებას ქართულ ენაზე წერდეს. შეუძლებელია ეს იმიტომ, რომ, ჩვენ ვიცით, გამაჰმადიანებას ამ მხარეში მუდამ თანსდევდა დენაციონალიზაცია. არასოდეს მესხეთში მაჰმადიანობას ხელი არ შეუწყვია ეროვნული კულტურის განვითარებისათვის და მით უმეტეს იმ დონემდე, რომ აქ მაჰმადიანობის დროს შესაძლებელი ყოფილიყო ისეთი დიდი ნაწარმოების შექმნა, როგორცაა ვეფხისტყაოსანი. პირიქით, ჩვენ ვიცით, რომ მას შემდეგ, რაც ამ მხარეში ფეხი შემოდგეს მაჰმადიანმა თურქებმა, აქ ჩაქრა წინანდელი კულტურული შემოქმედების ლაშკარი და მხარე ბარბაროსობამ მოიცვა. ავტორი ერთი ღმერთის აღმსარებელიაო, ამბობს ნ. მარი, და სამებას, ლეთისმშობელსა და წმინდანებს არ ახსენებსო. ერთ ღმერთს აღიარებს ქრისტიანობაც, მას აღიარებს იუდაიზმიც, მაშასადამე, ამ საფუძველზე ავტორი ქრისტიანადაც შეგვიძლია მივიჩნიოთ და იუდაისტადაც. მოთხოვნა კი იმისა, რომ მას პოემაში სამება, ლეთისმშობელი და წმინდანები მოეხსენებია, სწორედ რომ გაუგებარი და ახირებულია: მხატვრული ნაწარმოები «ლოცვანი» და «ვინაჟსარი» ხომ არაა, რომ ასეთი რამეების ძებნა დავიწყოთ შიგ? და თუ ამაზე წავა საქმე, რატომ მაჰმადიანურ «წმინდანებს» არ ახსენებს ის ამ პოემაში, თუ ის მაჰმადიანია? რაც შეეხება მოსაზრებას, ვითომც პოეტს არ მოჰყავდეს ციტატები საღმრთო წერილიდან, ეს სწორი არაა, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ. და თუ ზოგიერთი ადგილი, რომელიც ვითომცდა შორით მოგვაგონებს ბიბლიის ციტატებს, მაჩვენებელია მხოლოდ იმისა, რომ ავტორს წაუუკეთხავს ეს წიგნი, მაშინ ვიკითხავთ ჩვენ: რატომ არ ამჟღავნებს ის მაჰმადიანურ ლიტერატურაში ნაკითხობას, მაგალითად, «ყურანიდან» შესაფერისი ციტატების მოყვანით?

თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, არ გვეუტხოვება ის გარემოება, რომ აკად. ნ. მარი ბოლომდის სწორად ამ თეორიას, ის მან უარყო, რო-

დესაც განაცხადა, რომ პოემის ავტორი არის არა XIV საუკუნის მაჰმადიანი ქართველი, არამედ თამარის თანამედროვე შოთა რუსთაველი ჩაბრუნებოქ¹.

მით უფრო მოულოდნელი და გაუგებარი აღმოჩნდა ჩვენთვის, რომ ამ თეორიის რესტავრაცია მოინდომა უკანასკნელ ხანებში პროფ. იუსტ. აბულაძემ თავის პატარა შენიშვნაში—*«როგორ უნდა გვესმოდეს შოთა კუპრი?»*² იუსტ. აბულაძის გაგებით, პოეტი მუსულმანიც არის, ქრისტიან-ნეოპლატონიციც და *«კუპრიც»*—*ურწმუნო*. აი, მისი სიტყვები: *«პოემა თავიდან ბოლომდე წმინდა მაჰმადიანური მოძღვრების სულით და აზროვნებით იყო გამსჭვალულია»*³. ამ წყაროებში უკვე აღნიშნულია და პირდაპირ ნაჩვენებია ნეოპლატონური წყარო და აფორიზმები და პოეტური ფიგურები, რომლებიც ამშვენებენ და სიბრძნის დაუშრეტელ წყაროდ ჰქმნიან პოეტის ქმნილებას, და მასთან წმინდა საქრისტიანო წყაროდან ამოღებული ფრაზებია⁴. ჩვენი ძეგლის მთელი შინაარსი, სადაც წარმოდგენილია წმინდა არაბულ-მუსლიმანური სამყარო თავისი კულტით, ზნე-ჩვეულებით, სადაც პოეტის მთავარი გმირი—ინდოეთის უფლისწული ტარიელ სარიდანისძეც კი ყურანის აღმსარებელია, და, მაშასადამე, წმინდა მუსლიმანი, ისევე, როგორც არაბი ავთანდილი და პოემის ყველა სხვა მოქმედი პირები,—*«იძლევა ჩვენი პოეტის «კუპრად», ე. ი. ურწმუნოდ გამოცხადების სრულ საბუთს»*⁵. ავტორი ვარდება წინააღმდეგობაში, როდესაც მუსლიმანი პოეტი ურწმუნოდ უნდა გამოაცხადოს! *«ურწმუნოს»* არც ქრისტიანობა სწამს, არც მაჰმადიანობა და არც სხვა რამე, ამიტომაც ის *«ურწმუნო»*. თუ ის მაჰმადიანია, მაშასადამე, *«ურწმუნო»* არ ყოფილა! მეკლევრის სიტყვით, *«კუპრია არაბულ-ირანული «ქუჰრა»-ის ქართულ გადაბგერებას წარმოადგენს და ნიშნავს ურწმუნოს, უღმრთოს, სარწმუნოებიდან გამდგარს. ამის მიხედვით, მას პოეტი წარმოდგენილი უნდა ჰყავდეს მაჰმადიანად. «თვით ჩვენი ძეგლის მთელი შინაარსი, ამბობს ის, «სადაც წარმოდგენილია წმინდა არაბულ-მუსულმანური სამყარო, თავისი კულტით, ზნე-ჩვეულებებით», სადაც პოემის მთავარი გმირები მუსულმანებია, «იძლევა ჩვენი პოეტის «კუპრად», ე. ი. ურწმუნოდ გამოცხადების სრულ საბუთს». ამას, მიიციე სიტყვით, «აშკარად მოწმობს თვით პოეტის უზომო სიყვარული და სიმპატია თავისი საკუთარი გმირებისადმი, რომლებიც, როგორც ყველასათვის ცნობილია, თითქმის ყველა მართლმორწმუნე მუსულმანებია და პოემაშიც ყველგან ადგილი აქვს ყურანის მეტისმეტად მკაცრ და ზუსტ მიმდევრობას. ლინგვისტებისათვის მიგვიჩნდება იმის გარკვევა, «კუპრია მართლა არაბულ-ირანული «ქუჰრა»-ის გადაბგერებაა თუ არა (ეს იუსტ. აბულაძის გარდა არავის არ უნდა სწამდეს), ჩვენთვის ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ის, რომ «ქუჰრა» ტერმინით მაჰმადიანები აღნიშნავენ მაჰმადიანობისაგან განდგომილს, შოთა კუპრი კი, თუ მას მართლა ვინმე სარწმუნოებისაგან განდგომილად*

¹ «Das Neue Russland», № 5—6, Die georgische Sprache, 1929.

² გაზ. «კომუნისტი» 1935 წ., № 87.

³ «ვეფხისტყაოსნის» 1926 წლის გამოც., გვ. LXXVI.

⁴ იქვე, გვ. LXVI.

⁵ გაზ. «კომუნისტი» 1935 წ., № 87.

ჩათვლის, უნდა მიჩნეულ იქნას ქრისტიანობისაგან და არა მაჰმადიანობისაგან განდგომილად. მაშასადამე, არც ეამთაღმწერელ მემკვიდრეს, არც სხვა ვინმეს საბუთი არ ექნებოდა ასეთი სახელი ეწოდებოდა მისთვის. მეორე—ქართულ ენაზე ჩვენ გვაქვს «ქუჭრა»-ის შესატყვისი ქართული ტერმინები და სიტყვები. რად უნდა ეხმარა ეს უცხო, მაჰმადიანური წარმოშობის და მაჰმადიანთა წრეში ხმარებული ტერმინი ისეთ ულტრაქრისტიან მწერალს, როგორცაა ჩვენი ეამთაღმწერელი? ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ამთავად გვინტერესებს არა ლინგვისტური ანალიზი სიტყვა «ქუჭრისა», რამდენადაც დასაბუთება ჩვენი პოეტის მაჰმადიანობისა. პოემაში წარმოდგენილია მუსლიმანური სამყარო თავისი ზნე-ჩვეულებებით, მოქმედი პირები, რომელთაღმე პოეტი უზომო სიყვარულითა და სიმპათიითაა გამსჭვალული, არიან მუსლიმანები, ყურანის ზუსტი მიმდევარნი. აი, ეს საბუთები! ნუთუ ეს კმარა პოეტის მაჰმადიანობის დასამტკიცებლად? სიტყვას არ გავაგრძელებთ, რადგანაც ყველა ამაზე საუბარი გვექონდა, როდესაც ნ. მარის თეორიის შესახებ ვლაპარაკობდით, და შევნიშნავდით, რომ ასეთი «საბუთებით» რომ ვიხელმძღვანელოთ, მაშინ, ვინ იცის, რამდენი თანამედროვე თუ წარსული დროის მწერალი, ქართველი და არაქართველი, გამოცხადდებოდა მაჰმადიანური რელიგიის მიმდევარი! იქნება იმისი თქმა უნდათ, რომ პოეტი ნამდვილად კი არ იყო მაჰმადიანი, მაგრამ მას ურწმუნო. სარწმუნოებისაგან გამდგარი უწოდეს, რადგანაც მის თხზულებაში წარმოდგენილია მუსლიმანური სამყარო და მოქმედი პირები, რომელთაღმე ის უზომო სიყვარულითა და სიმპათიითაა გამსჭვალული, მუსლიმანები არიან. ეს უფრო გაუგებარი იქნებოდა. ქართულ ლიტერატურაში, ვინ იცის რამდენი ისეთი ნაწარმოებია შემოსული მუსლიმანური სამყაროდან (ეფთხისტყაოსანიცა, აბულაძის შეხედულებით, მუსლიმანური, არაბულ-სპარსული, სამყაროდანაა შემოსული), რომლებშიაც მოქმედ პირებად მუსლიმანები არიან გამოყვანილი, მაგრამ არც ერთ მათ გადმომთარგმნელ-გადმომკეთებელსა და გამლექსველს ურწმუნოსა და სჯულისაგან განდგომილის სახელი არ დაუმსახურებია. რაღა «ეფთხისტყაოსნის» ავტორს უნდა მოსვლოდა ასეთი უბედურება?

ერთი სიტყვით, მაჰმადიანობის თეორიას ვერც ამ არგუმენტაციამ უშველა. ვერ უშველა იმიტომ, რომ ჩვენი პოემის ავტორი არ შეიძლება მაჰმადიანი იყოს, ვინაიდან:

1) ეფთხისტყაოსნისა ღმერთი, როგორც დავინახეთ, არის უხვი, სახიერი, მოწყალე, ტკბილად მწყალობელი და ტკბილად მხედი, ჭირთა მომლხენელი. ღვთაების ასეთი ატრიბუტები მაჰმადიანობამ არ იცის, მისი ღმერთი არის საშინელი, მრისხანე ტირანი, ამავე დროს გულქვა არსება, რომელიც ყოველთვის და ყველაფერში ხელმძღვანელობს არა სიყვარულითა და სამართლიანობის პრინციპით, არამედ თვითნებობით. ამიტომ მაჰმადიანს არ შეუძლია უყვარდეს ღმერთი, მისდამი დამოკიდებულებაში ის მხოლოდ და მხოლოდ შიშით ხელმძღვანელობს¹.

¹ А. Мюллер. История ислама, I, перев. Медникова, 207—211.

2) ჩვენი პოეტი დაუფარავი სარკაზმითა და ირონიით იხსენიებს მაჰმადიანობას, მის წესებს ის პირზე ღიმილით აღნიშნავს ხოლმე. ასეთი ტონი გვესმის ავთანდილის მიერ გადარჩენილი ვაჟრების სიტყვებში:

გარდაჰბდა. ჰჰადრეს: «ჩვენ ვართო შობაღდადენი ვაჟარნი,
მაჰმადის სჯულის მჭირაენი, არ ოდეს გვისმან მაჰარნი». (1031).

გვესმის ის თვით ტარიელის სიტყვებში, რომელიც მოგვითხრობს:

სრულნი მუყრნი და მულმინი მე გარე შემოპყვიდიან;
მათ ხელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვიდიან;
მტერ-დაცემული ვეგონე, არ ვიცი, რას სჩაბხვიდიან. (351).

ასეთივე რამე გვესმის მოთხრობაში უსენის შესახებ, რომელსაც «დაა-ვიწყდა იგი ფიცი; რა მუსაფენი, რა მაქანი?» (1166). ცხადია, მართლმორწმუნე მაჰმადიანისაგან ასეთი რამე მოსალოდნელი არაა! არ არის მოსალოდნელი მისგან ისლამის მორალური კოდექსის მოთხენილებათაადმი (მარხვა. ლოცვა, პილიგრიმობა, ქველმოქმედება, სიმაართლე) გულგრილობა, რომელიც თავს იჩენს პოემაში¹.

1926 წელს პ. ინგოროყვამ წამოაყენა დებულება, რომ «ვეფხისტყაოსნის» ავტორი მიმდევარი იყო «სპარსული» მოძღვრების—მანიქეიზმისა, ამიტომ მას, როგორც ურჯულოს, სარწმუნოებისაგან განდგომილს «კუპარსა ედახდნენო»². ამის ერთ-ერთ მთავარ არგუმენტს მკვლევარს აძლევდა ერთი ყალბი სტროფი, რომელიც ზოგიერთ ხელნაწერში წინ უძღვის პოემას და რომელიც იწყება ასე:

- პირველ თავი, დასაწყისი, ნათქვამია იგ სპარსულად,
უხმობთ ვეფხისტყაოსნობით, არსსა შეიქს ხორცს, არ სულად.

აქო, ამბობს მკვლევარი, ვილაც ინტერპოლატორი პოლემიკას აწარმოებს «ვეფხისტყაოსნის» წინააღმდეგ, ვინაიდან მან იცის, რომ ეს პოემა არის «სპარსული» მოძღვრების, ესე იგი მანიქეიზმის შემცველიო. თუ ფრაზას — «ნათქვამია იგ სპარსულად» ასეთ გადამწყვეტ მნიშვნელობას მივანიჭებდით ამ შემთხვევაში, რატომ «სპარსულ» მოძღვრებად უმკველად მანიქეიზმი უნდა მივიჩნიოთ და არა ზოროასტრიზმ-მაზდეიზმი, როგორც მთლიანი, დამოუკიდებელი და დამთავრებული რელიგიური სისტემა? განა უკანასკნელი ნაკლებ «სპარსულია», ვიდრე მანიქეიზმი? მით უმეტეს, რომ მანიქეიზმი არაა მთლიანად «სპარსული» მოძღვრება, ის იმდენადაა «სპარსული», რამდენადაც «ქრისტიანული». მაგრამ საქმე ისაა, რომ ამ ტლანქ ინტერპოლატორში ფრაზა — «ნათქვამია იგ სპარსულად» არ შეიცავს იმ აზრს, თითქოს პოემაში რაიმე რელიგიური მოძღვრება, კერძოდ მანიქეიზმი, არის გადმოცემული. ის უხვირო მიბაძვლა და გამომახილი პროლოგის იმ სტროფისა, რომელშიც ნათქვამია: «ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანებო». მანიქეიზმის ერთ-ერთი

¹ ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. კ. კეკელიძის წერილი: «ქურნ. მნათობი» 1931 წ., № 7—8, გვ. 169—171.

² «რუსთველიანა», გვ. 54—55, 116—118, 218—220.

მთავარი დოგმატი იყო, პ. ინგოროყვას სიტყვით, ლეთაებაში ყოველგვარი ატრიბუტის უარყოფა¹. პოემაში კი, როგორც დავინახეთ, მოცემულია ასეთი ატრიბუტების მთელი ცხრილი.

მთავარია შემდეგი გარემოება: «ვეფხისტყაოსანი» მთელი თავისი შინა-არსით დიამეტრალურად ეწინააღმდეგება მანიქეიზმის მთავარ დებულებებს. მანიქეიზმს ახასიათებს მკაცრი დუალიზმი, ის ადამიანს თვლის ეშმაკის ქმნილებად, კერძოდ ქალს—არაწმინდა არსებად. უკრძალავს ქალისადმი სიყვარულს, ქორწინებასა და შვილების გაჩენას, უკრძალავს აგრეთვე ნადირობას, სულდგმულ არსებათა დახოცვასა და ჭამას, ქეიფს, ღვინის სმას, ომიანობას, ტყუილის თქმას, ცუდი სიტყვების ხმარებას, მისნობასა და ვაჭრობას². «ვეფხისტყაოსანს» ახასიათებს გარკვეული მონოთეიზმი (ავთანდილის მიმართვა «ერთი» ღვთაებისადმი, 836). მასში, როგორც ვიცით, გაღმერთებულია ქალი-ისადმი სიყვარული, სატრფოსთან დაქორწინება და შეუღლება ადამიანის სი-ცოცხლის იდეალადაა გამოყვანილი; ნადირობის ღროს ცხოველების დახოცვა და ნანადირევის ჭამა ყოველდღიური ცხოვრების ნორმადაა გამოყვანილი; ქეიფი, შექცევა და ღვინის სმა ცხოვრების აუცილებელი ატრიბუტია, იმაში ომიანობასა და ბრძოლას მთავარი ადგილი უკავია. ადამიანი, კაცი იქნება თუ ქალი, მას მიაჩნია ღვთისაგან დაბადებულად (39, 792), მისი გმირები, რჩეულები კი, ტყუილსაც ამბობენ (ავთანდილის ორჯერ გაპარვა, ვაჭრულად გადაცმა) და ცუდ სიტყვებსაც (577, 578, 593, 1101), ისინი არ ერიდებიან არც ცუდ საქმეს, როგორცაა მრუშობა³(369—374, 1099, 1254), არც გრძნება-მისნობასა და ცრუმორწმუნეობას, არც ვაჭრობას.

რუსთაველი რომ მანიქეიზმის მიმდევარია, ამის საბუთს პ. ინგოროყვას აძლევს, სხვათა შორის, მონღოლთა შემოსევის ღროინდელი ისტორიკოსი, ე.წ. ეამთააღმწერელი, რომელიც თითქოსდა პოემის ავტორის შოთა კუპარის შესახებ შემდეგს გადმოგვცემს: ქართველებმა მონღოლებთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნეს, სხვათა შორის, «ერეთის: ერის: თავი: შოთაი: რომელსა: მანისი: ფერობისა: თვის: კუპრობით: უხმობდეს»⁴. ამ ბუნდოვან ადგილს პ. ინგოროყვა ასე კითხულობს: «ერეთის ერისთავი შოთაჲ, რომელსა მანისი ფერობისათვის კუპრობით უხმობდეს, ესე იგი—რომელსაც მანიქეიზმის (მანისა) მეთაურობისათვის (ფერობისათვის) კუპარს (სარწმუნოებიდან განდგომილს) უძახდნენო. მაგრამ არც XVII საუკუნის ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე, არც ვახტანგ VI და «სწავლულ კაცთა» კომისია, არც თეიმურაზ ბატონიშვილი აქ მანიქეიზმსა და მის მეთაურს არ ხედავენ. მათი გაგებით, «მანისა ფერობისათვის» არის გადამწერის მიერ დამახინჯებული «მელნისა ფერობისა-

¹ «რუსთაველიანა», გვ. 117—118.

² მანიქეველთა მოძღვრების შესახებ იხ. Flügel, Mani, seine Lehre und seine Schriften, Leipzig, 1862; Kessler, Untersuchungen zur Genesis des manichäischen Religionsystems, 1876.

³ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 600.

თვის» და აზრი მისი ის არის, რომ, რადგანაც შოთა იყო შავი ფერის, როგორც მელანი, მას კუპრს ადარებდნენ და შოთა კუპრს ეძახდნენო¹.

საქართველოში მანიქეიზმის არსებობას, პ. ინგოროყვას აზრით, თითქოს ადასტურებს იმავე უამთაღმწერლის ცნობა ლაშა გიორგის შესახებ: «ოღეს-მე : მსმელ : ფრიადისა : ღვინისა : თფილისს : მყოფი : წარიყვანეს : რინდთა : თანა : რათა : მუნ : განიძღონ : სიბილწე : თვისი : ხოლო : რ ი ნ დ ნ ი მ ა ნ : მეფისა : მოსლესა : არა : მგონებელნი : და : ღვინითა : უცნობო : ქმნილნი : ზედამოეტევენეს : მგუემელნი : ძლიერად : ეიდრემდის : ერთიცა : თუალი : მარჯუნენე : ზედვისაგან : უხედვო : ყვესა². პ. ინგოროყვა დამახინჯებულ სიტყვას რ ი ნ დ ნ ი მ ა ნ კითხულობს ასე—«რინდნი მანნი» და ამბობს: რ ი ნ დ ნ ი არიან მ ა ნ ნ ი, ესე იგი მ ა ნ ი-ქ ე ვ ე ლ ნ ი³. დამახინჯებული «რინდნიმან» არის არა «რინდნიმანი». არამედ «რინდნი მუნ» და ზემომოყვანილი ამონაწერი ასე უნდა წავიკითხოთ: «ოღესმე. მსმელი ფრიადისა ღვინისა, თბილისს მყოფი, წარიყვანეს რინდთა თანა, რათა მუნ განიძღონ სიბილწე თვისი; ხოლო რ ი ნ დ ნ ი, მუნ მეფისა მისლესა არა-მგონებელნი, და ღვინითა უცნობოქმნილნი, ზედამოეტევენეს, მგუემელნი ძლიერად; ვიდრემდის ერთიცა თუალი, მარჯუნენე, ზედვისაგან უხედვო ყვესა». ერთი სიტყვით, ზემომოყვანილი ტირადის ავტორს აზრადაც არ ჰქონია მანიქეელობაზე ელაპარაკნა, ის აგვიწერს ზნე-ჩვეულებას რინდებისას (ღვინის მსმელნი, მემთვრალენი), რომელთაც გიორგი მეფეც ჩაუთრევიათ თავიანთ კომპანიასში⁴.

«ვეფხისტყაოსნის» ავტორის «კუპარობა» და მანიქეელობა დღეს საერთოდ უარყოფილია⁵.

ამით აიხსნება, უნდა ვიფიქროთ, რომ შემდეგ თავის შტუდიებში პ. ინგოროყვა მანიქეელობაზე პირდაპირ აღარ ლაპარაკობს და თავის თეორიას, ოდნავ შეცვლილი სახით, ღვთაება მზის ან ე. წ. სოლარული პაგანიზმის რელიგიაში აყალიბებს. «შოთას პოემაში ღვთაება წარმოდგენილია, ამბობს ის, როგორც კოსმიური ნათელი, რომლის სრულყოფილი გამოვლინებაა მზე. ვეფხისტყაოსანში ჩვენ გვაქვს პოეტური რელიგია ღვთაება მზისა, რომელიც აღიარებულა კოსმიური წყობის დასაბამად⁶. ამ შეხედულებას სხვადასხვა ვარიაციით სხვებიც იმეორებენ. ჩვენ არ ვიცით, რა წარმოდგენის უნდა იყოს ადამიანი რუსთაველის განათლებისა და მისი დროის საქართველოს კულტურის შესახებ, რომ ის დაესახოთ წარმომადგენლად ისეთი შეხედულებისა და რწმენისა, რომელიც მატერიალურ მზეს ღვთაებად აღიარებს და რომელიც

¹ ამგვარი შედარების ტრადიცია იმ დროის ლიტერატურაში ჩვეულებრივია. მაგალითად «ამირანდარეჯანიანში» ვკითხულობთ: «ამახედან კაცი ვინმე შოვიდოდა შავი, ვითარცა კუპრი, არა მარტო შაოსანი იყო ტანსა ზედა, თვით პირითაც შავი იყო»; «მგრამე მოასხნა დედოფალმან სამნი კაცი, შავნი, ვითა კუპრი» (გვ. 186, 355).

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 544.

³ «რუსთველიანა», გვ. 228—229.

⁴ რუსთაველის მანიქეელობის შესახებ იხ. კ. ქ ე ვ ე ლ ი ძ ი ს წერილი: ეურნ. მნათობია 1927 წ., № 2, გვ. 199—204.

⁵ «კუპარის» შესახებ დაწვრილებით იხ. ს. ი თ რ დ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, უამთაღმწერლის ერთი ცნობის შესახებ—შოთა კუპრი, გვ. 167—182 (ცალკე ამონაბეჭდი).

⁶ 1917 წლის საიუბილეო გამოცემის წინასიტყვაობა, გვ. XXI.

პირველყოფილი ადამიანის აზროვნების დამახასიათებელია. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ვალდებული ვართ განვიხილოთ ასეთი მოსაზრების საბუთები. ასეთ საბუთად წამოყენებულია პოემიდან ამოღებული ორი ადგილი. ერთია ნესტან-დარეჯანის წერილი, ქაჯეთის ციხიდან მიწერილი სატრფოსადმი:

ღმერთსა შემეფდრე, ნუთუ კვლა დამხსნას სოფლისა შრომასა,
ცეცხლსა, წყალსა და მიწასა, ჰაერთა თანა ძრომასა;
მომენეს ფრთენი და აღფრინდე, მივხვდე მას ჩემსა ნდომასა,
დღისით და ღამით ვჰხედვიდე მზისა ელვათა კრომასა. (1304).

მზე უშენოდ ვერ იქმნების, რათგან შენ ხარ მისი წილი;
განალამცა მას იახელ მისი ეტლი. არ თუ წბილი!

მუნა განაო, მადდე გახაო, განმინათლო გული ჩრდილი,
თუ სიოცხლე მწარე მქონდა, სიკვდილიმცა მქონდა ტკბილი! (1305).

ამ ადგილს მთელი რიგი მკვლევარებისა, ნ. მარიდან მოყოლებული¹, ნეოპლატონიკურად განმარტავს, თუმცა ჩვენთვის გაუგებარია—რა საერთო უნდა ჰქონდეს ასეთ გაგებასთან ნეოპლატონიზმს, რომელმაც მატერიალური მზის ღვთაება გონებრივი მზით შეცვალა და ღვთაება ტრანსცენდენტად გამოაცხადა? არის თუ არა ამ სტროფებში რაიმე იმისი მსგავსი, რაც ღვთაება-მზის ან სოლარული პაგანიზმის თეორიას ადასტურებდეს? არავითარი! მათი მიხედვით, არც იმის თქმა შეიძლება, რომ პოეტს ღვთაება წარმოდგენილი ჰყავს ნათელი არსის სახით, არც იმის, რომ მზე არის ემანაცია ღვთაებისა და ღვთაების მატარებელი. მათი აზრი ასეთია: ღმერთს სთხოვე ჩემ მაგიერ, იქნება მან გამათავისუფლოს მე ამქვეყნიური ტანჯვისა და იმ ოთხი ელემენტისაგან, რომლისაგან, იფულისხმება, შედგება ჩემი ფიზიკური არსება (ესე იგი—რათა მოვკდე. შეად. დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შერთვიან სულთა სირასა სიკვდილის აღსანიშნავად); სთხოვე მას, რომ, სიკვდილის გზით, მომცეს მე ფრთები ასაფრენად იქ, სადაც მუდამ მზის სხივთა ელვარებაა, ესე იგი მზეზე. რად უნდა მას მზეზე აფრენა? თუ, შენგან განშორებულს, სიოცხლე მწარე მქონდა, სიკვდილი ტკბილი მექნება, რადგანაც მზეზე (მუნა) შეგხედები და განახე იმავე სახით («მადვე»), რა სახითაც, მანდ, მიწაზე, წარმოდგენილი მყავხარ. როგორ ნახავს მზეზე მას? შენ, ღმერთა-ღომი ტარიელი, ხარ მზის წილი, ესე იგი კერძი, ხვედრი, სამკვიდრებელი (აღწიო, უღელ და არა частница, როგორც ნ. მარი თარგმნის თავის «Вступит. и заключит. строф.»-ში, გვ. XLVIII), როგორც მისი ეტლი—სახლი, ზოდიაკო. ის უშენოდ, უთავისსახლოდ, წარმოუდგენელია, შენში, ღომის ზოდიაკოში, თავის დროს ის აუცილებლივ შემოვა (შეად. ჰგვანდა, ოდეს ღომსა შესჯდეს მზე, მნათობთა უკეთესი) და მეც, მასზე, მზეზე, მყოფს, შენთან მომიყვანს და შემაერთებს. ამგვარად, მოხსენიებულ სტროფებში, როგორც ეს აღნიშნულია ლიტერატურაში, პოეტმა საშუალო საუკუნეებში ცნობილი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ფაქტი—ღომის ზოდიაკოში მზის შესვლა—გამოიყენა უმშვენიერეს მეტაფორად მზეზე სიკვდილის შემდეგ აფრენილი ნესტან-დარეჯანის ღომ-ტარიელთან მიახლოებისა და მათ მიერ ერთმანეთის ნახვისა.

¹ «Вступительные и заключительные строфы „Витая в барсовой коже“ Шоты из Руставы», стр. XLVII.

მეორე საბუთი ლეთაება-შისა თეორიისა: იმ თავში, სადაც ლაპარაკია ავთანდილის მოგზაურობაზე, მზეს პირდაპირ ლეთაება ეწოდება. პოეტი წერს:

მიმაგალი ცასა შესტირს, ეუბნების, ეტყვის მზესა:

აჰა, ღმერთო, გვაჯები შენ, უმძლესთა მძლეთა მძლესა. (957).

ამის შესახებ, პირველ ყოვლისა, უნდა შევნიშნოთ, რომ პოემის ბეჭდვითი გამოცემანი და ხელნაწერები, გარდა ერთისა¹, ამ სტროფში კითხულობენ არა «აჰა, ღმერთო», არამედ «აჰა, მზეო». რა საბუთით უნდა მივიანიკოთ ასეთი უპირატესობა და გადამწყვეტი მნიშვნელობა ერთი, შემთხვევითი ხასიათის ხელნაწერის წაკითხვას, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც გამოირკვა, რომ ამ ხელნაწერშიაც პირველად დაწერილი ყოფილა «მზეო», რომელიც მერე ვილაცას გადაუშლია და მის მაგიერ ჩაუწერია «ღმერთო». დავუშვათ, რომ აქ თავდაპირველად მართლაც «ღმერთო» იკითხებოდა და არა «მზეო», რას მივიღებთ აქედან? იმას, რომ პოეტის ფრაზეოლოგიაში ისმის გადანაშთი სხვადასხვა ხალხსა და ქვეყანაში ოდესღაც არსებული მზისთაყვანისცემისა. მზეს «მძლეთამძლეს» უწოდებდნენ მისი ყოველდღიური განახლებისა და სიბნელეზე, ღამეზე, გამარჯვების გამო, აგრეთვე იმიტომაც. რომ, საერთო რწმენით, ის ბატონობს ცხოვრებასა და ადამიანზე, ადამიანის სვე, ბედი («მდაბალს გაამალღებ. მეფობასა მისცემ სვესა») დამოკიდებულია მზეზე. მზის კულტს ადგილი ჰქონდა წინა აზიაში (მაზდეიზმი, მითრაიზმი), მესოპოტამიაში (ხარანელ-საბეველთა კულტი), რომსა და საბერძნეთში (*aiiketos, invictus sol*) და ძველ საქართველოშიაც. ვინ იცის, ავტორის პოეტური აქსესუარი რამდენი ასეთი გადანაშთის შემცველია, მისი სიტყვიერი მარაგი ერთია და პირადი რწმენა მეორე. ამ ფრაზაში ისეთივე შეუფენებელი გადანაშთია შემოპარული, როგორიც დღევანდელი ქართველის თქმაში: «ჩემმა მზემა, შენმა მზემა, შენს მზეს ვფიცავ» და სხვა ამგვარი. ასეთი ფორმით განა თვით პოეტი არ გვაძლევს ფრაზას: «შენმან მზემან, აქანამდის შენ ცოცხალი არ მეგონე» (1296). შეგნებულად კი პოეტი სასტიკად განარჩევს მზეს ღვთისაგან, ის მას თვლის ღვთაების ქმნილებად და დანაბადად, მაგალითად: «აჰა, მზეო, რათგან ღმერთმან მზედ დაგბადა» (135), «ჰე, მზეო, ღმერთსა ვინათგან მზედ სწადლი დასაბადებლად» (1085), «ღმერთო, რომელი აღგვაგსებ მზეებრ ფენითა» (917). მას შემდეგ რაც ნეოპლატონიკურმა ფილოსოფიამ ბატერიალური მზის ღვთაება გონებრივი მზით შეცვალა და ღვთაება ტრანსცენდენტად გამოაცხადა, მზე დარჩა მხოლოდ ღვთაების სიმბოლოდ და ხატად, რაც ჩვენ პოეტს შემდეგი სიტყვებით აღუნიშნავს: «ჰე, მზეო, ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან ფილოსოფოსნი წინანი» (836—837).

საერთოდ, ღვთაების სინათლედ, ნათელ არსებად, ნათლად, მზედ აღიარება და წარმოდგენა შაბლონური მეტაფორაა ქრისტიანობაშიც (ეს შაბლონური მეტაფორა ფილოსოფიური კონცეფციის საწყისად არ უნდა იქნეს მიღებული). ასე, მაგალითად, ბიბლიაში ვკითხულობთ: «უფალი ღმერთი მზე

¹ ეს ერთადერთი ხელნაწერია H 2610.

არს» (ფსალ. 83, მუხ. 12, ებრაული და მისგან მომდინარე ვერსიებში), განსაკუთრებით სახარებაში: «ღმერთი ნათელ არს» (იოანე I, 5), «ნათელი ქეშმარიტი, რომელი განანათლება ყოველსა კაცსა» (იოანე I, 9), «ნათელი იგი ბნელსა შინა ჩინს» (იოანე I, 5), «ნათელი მოვიდა სოფლად» (იოანე III, 9), «მე ვარ ნათელი სოფლისა» (იოანე VIII, 12; IX, 5). ერთ-ერთი ფილოსოფიური სკოლა (სეითიანები, პტოლომეოსი) ამბობდა: «ზეციერი მამა პირველადი ნათელია, მისი არსება—მუღმივი, აბსოლუტური ნათელია. ცნობილ «სიბზოლო სარწმუნოებაში» ნათქვამია: «ნათელი ნათლისაგან ღმერთი ქეშმარიტი» (ეს ტერმინი «ნათელი ნათლისაგან» — *φως ἔκ φωτός* — ნეოპლატონიკ პლოტინის ფილოსოფიაშია ც ვეაქეს). საეკლესიო ჰიმნოგრაფიაში ყოველ ნაბიჯზე ვხვდებით ასეთ სიტყვებს ღვთაების შესახებ: «მზე გონიერი», «ნათელი სამბრწყინვალე», «მზე დაუვალი», «ნათელი შეუხებელი», «ნათელი ერთი და სამშვიანი» (*τρητῆσις*), «მამა ნათელი, ძე ნათელი, სული ნათელი», «ბრწყინვალესა ნათელსა შენსა», «სამბრწყინვალეებასა ერთღვთაებისასა», «ვითარცა მე (ღმერთი) ნათლისაგან ბრწყინვალე ნათელი ვარ», «ნათელი ნათლისა მომცემელი», «მარადარსი ნათელი მარადარსისა ნათლისაგან», «მზე სიმართლისა», «ნათელი ქეშმარიტი», «ნათელი მზიარული» და სხვ. და რალა ბევრი ვილაპარაკოთ: ქართველებს გაქრისტიანების აღსანიშნავად სხვა ტერმინი არ მიუღიათ. თუ არა «ნათელა, ნათლისღება, მონათელა» (ბერძნული *βαπτισμα*) — წყალში ჩაყურყუმაღვება, რუსული *крестить* სიტყვისაგან «ჯვარი») ნუთუ ამის მიხედვით ქრისტიანობაც სოლარულ პაგანიზმად უნდა ვაღიაროთ?¹ ასეთი წარმოდგენა ღვთაებისა ჩვეულებრივია ჩვენ მხატვრულ ლიტერატურაშიაც. ასე, მაგალითად, ე.წ. «ბდღუმესიაში» ვკითხულობთ: «ღმერთისა სამშვისა, ვინ ზესთ სამ ზისა»². დავით გურამიშვილი მთელ რიგს ჰიმნებისას უძღვნის მზეთა მზეს» — ღმერთს:

სახით იგავად სათქმელად მამა მზეთა-მზედ ითქოსა,

ძე ღვთისა მხოლოდშობილი მზე სიმართლისა იქოსა.

მზე და სხივი და ნათელი ვით სამად გაღმესულია,

იგ სამივ ერთი მზე არის, არ ცალკე გაქსაქსულია:

ვგრეთ მამა და ვგრეთ ძე და ვგრეთ წმიდა სულია³.

ჩვენ განვიხილეთ უფრო მნიშვნელოვანი თეორიები, რომელთა მიხედვით ჩვენი პოეტი წარმომადგენელია ყოველგვარი რელიგიური სისტემისა, მხოლოდ არა ქრისტიანობისა. ამ თეორიების ღირებულება ნათქვამის შემდეგ, ვფიქრობ, ნათელი უნდა იყოს ყველასათვის, ვინც საკითხს ობიექტურად უდგება. უნდა აღვნიშნო ერთი გარემოება. «ვეფხისტყაოსანს» საუკუნეთა განმავლობაში გარკვეული წრეები, უფრო კი კლერიკალურად განწყობილი, ალმაცერად უყურებდა, ბრძოლასაც კი აწარმოებდნენ მის წინააღმდეგ. მაგრამ ეს ბრძო-

¹ ნუთუ სოლარიზმის ადექტად უნდა მივიჩნიოთ ცნობილი ანტონ I კათოლიკოსი, რომელიც ქრისტეს შესახებ ამბობს, რომ ის არის «შარავანდი ნათელ-წყაროჲსა მზისა» (იხ. «საეკლესიო» შესავალი)?

² ნ. მარის გამოც., გვ. 100.

³ ა. ბარამიძის გამოც., გვ. 89, 103.

ლა იყო წარმოებულნი იმდენად არარელიგიურ ნიადაგზე, რამდენად მორალურზე: პოემას ებრძოდნენ იმიტომ, რომ ის თითქოს სამეძაო ხასიათისა იყო, ზორციელი სიყვარულის აპოთეოზით თითქოს ხელს უწყობდა საზოგადოებაში ზნეობრივი სიწმინდის შებღალავს და ქორწინებრივი მორალის შერყევას. არ არის ისეთი კატეგორიული ცნობა, რომელიც ავტორის წინააღმდეგ რელიგიურ ნიადაგზე ბრძოლას ადასტურებდეს და რომელიც სერიოზულად მისაღები იყოს მხედველობაში. უეჭველია, ამ შემთხვევაში მე მიმი-თითებენ იმ სტროფზე, რომელიც ვიღაც უცნობ ინტერპოლატორს პოემის დასაწყისში მოუთავსებია და რომელიც იმდენად დამახინჯებულია ხელნაწერებში, რომ მისი ნამდვილი სახის აღდგენა ძნელია. დაახლოებით ის ასე უნდა იკითხებოდეს:

პირველ თავი, დასაწყისი, ნათქვამია იგ სპარსულად¹,
 ეუბნობთ ვეფხისტყაოსნობით, არსსა² შეიქს ზორცს არ სულად³;
 საეროა, არ ახსენებს სამებასა ერთარსულად⁴,
 თუ უყურა⁵ მონაზონმან, შეიქმნების გაპარსულად⁶.

აი ეს სტროფი, რომელშიაც თითქოს ნათქვამია, რომ «ვეფხისტყაოსანი» სამებას არ ახსენებსო, ზოგიერთ მკვლევარს სურს გამოიყენოს თავის თეორიის ქვაკუთხედად. ჯერ უნდა აღვნიშნო, რომ აქ არ არის ნათქვამი, თითქოს «ვეფხისტყაოსანი» სამებას არ ახსენებს. არა! აქ ნათქვამია პირიქით, რომ ის სამებას კი ახსენებს, მაგრამ არა «ერთარსებით». ვინც ლოგმატების ისტორია ოდნავ მაინც იცის, ის მოიგონებს, რომ იყო მთელი რიგი მონაზონეებისა და სექტებისა, რომელნიც სამებას კი აღიარებდნენ, მაგრამ უარსკოვდნენ მის ერთარსებას (არიანობა, ნესტორიანობა, მაკედონიანობა და სხვ.). ეს სულ სხვა რამეა! ეთქვათ, აქ მართლაც ის აზრია, რომ «ვეფხისტყაოსანი» სამებას არ ახსენებს, განა შეიძლება ასეთი მასალით სარგებლობა? ამ სტროფის უბად-რუკობას ამჟღავნებს მისი ვარიაციული სახე, რომელიც იმისგან უნდა წარმოდგარდოს, რომ ვერავის გაუგია, რა უნდოდა ეთქვა მის ავტორს. მართლაც, განა შეიძლება წარმოიდგინოს ადამიანმა მეტი უაზრობა და სისულელე, ვიდრე ეს მოცემულია წინადადებაში: «არსსა (თუგინდ — არას, არაა) შეიქს ზორცს არ სულად»? განა ასეთი სისულელის მთქმელის დამოწმება შეიძლება სერიოზულ სამეცნიერო კვლევა-ძიებისას, განა შეიძლება მას რაიმე ანგარიში გაეწიოს? მით უმეტეს, შეიძლება მის ნათქვამზე ავაშენოთ თეორია

¹ «პირველ თავი, დასაწყისი, ვერა ნათქვამი სპარსულად» (ქუთაისის მუხ. № 205).

² «არა შეიქსა, არას შეიქსა» (ძალიან ბევრ ხელნაწერში).

³ «ზორცსა სულად» (ზშირად), ანდა: «არსსა შეიქს ზორცსა სრულად» (ვიღაც ბერიკას მიერ მიწერილი რედაქცია ცენტრარქივის № 303 სეინაქსარზე, ფურც. 194).

⁴ ამ ტაუპის მაგიერ ქუთაისი. № 205: «სასმენელად შევნიერი, გათარგმნული მით ქართულად», ბერიკას მინაწერში ეს ტაუპი სულ არაა.

⁵ «თუ იკითხოს» (ბერიკას მინაწერი).

⁶ ამ ტაუპის მაგიერ ქუთაისი. № 205: «მსმენელთათვის მარგებელი, ყურნი მივსცნეთ, გულნი სრულად»; S 5006: «არას გვარგებს საუკუნოს, რა დღე იქნას აღსასრულად»; ბერიკას მინაწერში: «ბერიკა ეწერ, მომაგონდა, ოდეს საყვარულსა წავეყიდე». ეს სტროფი შეთხზულია, ყოველ გვეს გარეშე, ამ ჯერჯერობით უცნობი ბერიკას მიერ.

პოემის ავტორის რელიგიური მსოფლმხედველობის შესახებ? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ბრალდებას — არ ახსენებს სამებასა ერთარსულად, ძველადაც არ აქცევდნენ სერიოზულ ყურადღებას, ვინაიდან არის ნუსხები, რომლებშიაც მისი შემცველი ტაეები ან სულ არაა, ანდა გადასხვაფერებულია.

აკად. ნ. მარო. როდესაც ის მაჰმადიანობის თეორიას ასაბუთებდა გულ-ახდილად ამბობდა: პოეტის მაჰმადიანად აღიარებას აძნელებს ის გარემოება, რომ «наше представление о современной Грузии, Грузии Тамары, является полпой янтитезой: с одной стороны, высокое проявление могущества Грузии, как протогогнеста христианства, народ-крестоносец, возглавляемый святой женщиной, поборницей православия, предающей, по словам современника одошиса. огвью я мечу неверных агарян, т. е. мусульман, и с другой — величайший грузинский поэт, с неподобным мастерством открывающий нам дух и неисчерпаемые художественные богатства грузинской народной речи, наиболее национальный, и в тоже время не христианин, а мусульманин! Возможность примирения этих антитез настолько невероятна, что в первый момент невольно возникает мысль: был ли Шота из Рустава современником Тамары?»¹ საკითხი სწორადაა დასმული და, მისი ამგვარად დაყენების შემდეგ, ნ. მარს სხვა გამოსავალი აღარ ჰქონდა, თუ არა მართლაც პოეტის ჩამოშორება თამარის დროისაგან და მისი გადაყვანა XIV. საუკუნეში, ისიც ვითომცდა იმ დროისათვის გამაჰმადიანებულ მესხეთში. ჩვენ კიდევ შეგვიძლია ვიდავოთ და, ალბათ, ვიდავებთ კიდევაც იმის შესახებ, თუ როდისაა ზუსტად დაწერილი პოემა, მაგრამ ერთი რამ კი ამთავითვე შეგვიძლია ვთქვათ: როდესაც უნდა იყოს დაწერილი ის, დაწერილია ის საქართველოში, რომელიც იყო ფორპოსტი ქრისტიანობისა წინა აზიაში და მატარებელი ქრისტიანული იდეოლოგიისა. საქართველოში ეს ნაწარმოები შეიქნა, როგორც იტყვიან. ამოვრე სახარებად ყველასათვის, განურჩევლად კლასისა, სქესისა და ასაკისა. როგორ, «ქრისტესმოსავემა» ერმა სახარებად გაიხადა ისეთი ნაწარმოები, რომელიც მანიქეური, მაჰმადიანური და წარმართული იდეოლოგიის მატარებელია? არა, აქ რაღაც გაუგებრობასთან უნდა გვექონდეს საქმე. თუ საქართველოს იმ დროის დელ მდგომარეობას გავითვალისწინებთ და თან არ მოვიხილომებთ პოეტის რეალურ მშობლიურ ნიადაგს მოვგლიჯოთ, კატეგორიულად უნდა ვთქვათ, რომ ის არ არის არც მაჰმადიანობის, არც მანიქეიზმისა და არც სოლარული პაგანიზმის მიმდევარი, ის ქრისტიანია.

პოემის ავტორი რომ ქრისტიანია, ეს მქლავნდება შემდეგიდან: 1) ის იცნობს ქრისტიანობის ზოგ რიტუალურ მოვლენას; 2) იცნობს ქრისტიანული მოძღვრების პირველწყაროს — ბიბლიას, ე. ი. ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებს; 3) მის ნაწარმოებში გვაქვს სპეციფიკური ქრისტიანული აზრები.

რიტუალური მხარე ქრისტიანობისა, რასაკვირველია, მკვეთრად ხაზგასმული არაა პოემაში და არც შეიძლება იყოს, თუ მხედველობაში გვექნება ის

¹ «Грузинская поэма „Витязь в барсовой шкуре“ Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема», стр. 499—500.

გარემოება, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს რელიგიური საკითხებისადმი, საზოგადოდ, მეტად თავდაპირველ პოეტთან; მაგრამ ამ მხრივ ზოგ რამეს მაინც ეპოქაობით ისეთს, რაც მისი ქრისტიანობის მაჩვენებელია. პოეტმა იცის ქრისტიანთა უდიდესი დღესასწაული, რომელსაც ალდგომი ან ალდსება, თუგინდ ჭასე-ქია ეწოდება, და მასთან დაკავშირებული სიხარული, რომლის სიმბოლოდ წითელი ფერი (საეკლესიო საგალობელში ნათქვამია: ახასქა წითელი, შეად. აგრეთვე ალდგომის კვერცხის წითლად შეღებვის ჩვეულება) იყო მიღებული. ეს ჩანს შემდეგი სიტყვებიდან:

მოედანს დაედგი კაჟები წითლისა ატლასებისა.
მოვიდა სიბე, გარდაჰდა. დღე, ჰკვანდა. არს აღესებისა, (552)

ესე იგი: მოედანი მოკრთე საზეიმოდ, წითელი ატლასის კარებით, გეგონებოდა—აღესების ან ალდგომის დღეო.

პოეტი ზედმიწევნით იცნობს ბიბლიას და ზოგიერთ შემთხვევაში იყენებს კიდევაც მის აზრებსა და ციტატებს. როდესაც ჩვენ ციტატების შესახებ ვლაპარაკობთ, იმას კი არ ვგულისხმობთ, რომ პოეტს ციტატები უცვლელად, სიტყვასიტყვით მოჰყავს, ანაჲ ვერც მოეთხოვთ მხატვრულ ნაწარმოებს. საყურადღებო ისაა, რომ პოეტს მხატვრულ ფორმაში და სახეებში მოუცია იგივე აზრი, რასაც ესა თუ ის ციტატი შეიცავს, მხოლოდ არასოდეს ის წყაროს არ ასახელებს, როგორც ეს მიღებული იყო მის დროს.

როდესაც ჩვენ რუსთაველის ქრისტიანობის შესახებ ვლაპარაკობთ, უნდა შემდეგი გარემოება გვახსოვდეს. რუსთაველი ემყარება ქრისტიანობის პირველწყაროს, ბიბლიას, საღმრთო წერილს, ამ მხრივ ის წარმომადგენელია ე. წ. ბიბლიური თეოლოგიისა. მისთვის უცხოა დოგმატურ-ეკლესიური ქრისტიანობა, რომელიც აღმოცენდა მსოფლიო კრებათა და შემდეგი დროის სქოლასტიკურ-მისტიკურ ვონებრივ აკრობატობაზე. მისთვის უცხოა მთელი ის ბალასტი, რომელიც ქრისტიანობას შეეზარდა შემდეგ, საუკუნეთა განმავლობაში, და რომელთა წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპაში გაბედული ხმა პირველად რეფორმაციის წინამორბედებმა XV საუკუნეში ამოიღეს. ამიტომაც ის მოწინავე ადამიანი და პროგრესულად მოაზროვნე რელიგიურ სფეროშია ცი. აქ უნდა ვეძიოთ მიზეზი იმისა, რომ, თუ მას მომდევნო საუკუნეებში გარკვეული წრეები რელიგიურ ნიადაგზედაც სდევნიდა, სდევნიდა არა იმიტომ, რომ ის საზოგადოდ ქრისტიანი არ იყო, არამედ იმიტომ, რომ ის არ იყო მიმდევარი და მოტრფიალე დოგმატური ქრისტიანობისა, ხოლო იმ ხანებში სხვანაირი ქრისტიანობა წარმოუდგენელი იყო.

მეორე, რაც საყურადღებოა რუსთაველის მსოფლგაგებაში, რაც მას ახასიათებს აგრეთვე როგორც მოწინავე მოაზროვნესა და დიდ ჰუმანისტს,

¹ მოგვყავს ჩვენი შესწორებით. ყველა დღესდღეობით ცნობილ ხელნაწერში ეს ადგილი ასე იკითხება: «დღე ჰკვანდა არ აღესებისა», რაც სრული უაზრობაა და გრამატიკულადაც უნაბსობა, რა ხელნაწერში ასეა შესწორებული: «დღე უგავს არ აღესებისა» (H 599), «დღე ჰკვანდა გლახ მან შეებისა» (S 4732). ერთი და მეორეც უფრო უზადრუჲია და აზრის დამბნელებელი.

არის ის გარემოება, რომ რელიგიას ის საერთოდ არ თვლის ცხოვრების მამოძრავებელ ძალად. ადამიანთა ურთიერთობის საკითხში მან ისევე გადალახა რელიგიური კარჩაკეტილობა და ზღუდეები, როგორც ეროვნული, ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი, ასმათი და სხვ. თავიანთ მოქმედებაში გაერთიანებული არიან არა რელიგიური ნათესაობით, არა იმით, რომ ისინი მაჰმადიანებად ჩანან, არამედ იმ შეგნებით, რომ ისინი «ადამიანები» და ძმადნაფიცნი არიან, რომ მათ აქვთ ერთი და იგივე ადამიანური მიზანი—ბრძოლა ბედნიერებისათვის და ამ ბრძოლაში კეთილის ბოროტზე გამარჯვება.

ამრიგად, ჩვენ პოეტს ქრისტიანობა არ უშლის ხელს დაჩქვს თავისი დროის დიდ ჰუმანისტად და მოწინავე, პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანად.

IV. პოემის მხატვრული მხარე

საკვიროა ორიოდ სიტყვით პოემის მხატვრულ მხარესაც შევეხოთ. «ვეფხისტყაოსნის» სახით ჩვენ მსოფლიო მნიშვნელობის ნაწარმოებთან გვაქვს საქმე, პოემის ინტერესს მარტო ის მიმზიდველი ამბავი კი არ ქმნის, რომელიც თავიდან ბოლომდე შეუწელებელი ინტერესით იკითხება იქამდის, რომ ერთ-ერთი შემდეგი დროის მიმბაძველი იძულებული იყო ეთქვა: «მისთა ამბავთა უამე კაცს რამცა გაეგონება?» მის ინტერესს ქმნის უმთავრესად მისი მხატვრული მხარე, პოემის არქიტექტონიკის სიღიადე და მასთან სიმარტივე, მისი შემადგენელი ნაწილების სიმეტრია, სიმდიდრე პოეტურ-მეტაფორულ გამოთქმათა, ღრმააზროვანი სენტენცია-აფორიზმებისა, ლაბიდარული მოკვეთილობა პოეტის მეტყველებითი საშუალებისა. აი რა ხიბლავს მკითხველს და რა მოსავეს მიუწვდომელი შარავანდლით ნაწარმოებს! რალა ვევექმის მისი ლექსის შესახებ? საქმარისია გავიხსენოთ, რომ შემდგომ საუკუნეთა პოეტების აზრით რუსთაველს «ქართველთა ენით მეღექსე ვერ ედარების» ვერავინ. ამიტომ, ამბობენ ისინი, არც არავინ უნდა იწუხებდეს თავს მეღექსეობის დარგში, ვინაიდან ამისის ლექსების მკითხველსა სხვა რადმცა მოეწონების? მეღექსეობის დარგში ჩვენი პოეტი შეუღარბელი ოსტატია. «მთქმელი და გამომეტყველი მისებრი არსად არია»,—ასეთი იყო საერთო რწმენა წარსულშიც. საოცარია არაჩვეულებრივი სიმდიდრე მისი ლექსიკური მარაგისა, რომელიც აღებულია როგორც მწიგნობრული ლიტერატურიდან, ისე ცოცხალი ხალხური მეტყველებიდან. სიტყვათა განსაკუთრებულ წყობას პოეტი მიმართავს მუსიკალობისა და ტონური შთაბეჭდილების გაძლიერებისათვის. ამ მხრივ, მკითხველის სმენას ატკბობს სიღიადე ეპიკური სტილისა, რომელიც დინჯია და ნაზი, როგორც საქართველოს ველები, ხან კი ქუხს ლამაზად შეკინძული ფრაზებით, როგორც პოეტის მშობლიური მთებიდან მოვარდნილი ჩანჩქერი. სიტყვათა ოსტატური შერჩევითა და ბგერითი მასალის თავისებური კომბინაციით პოეტი მკაფიოდ გამოხატავს ცხოვრების ჭირ-ვარამით დამძიმებულ განწყობილებას. ავტორის მიერ ხმარებული მეტაფორების, მოსწრებული შედარებებისა და პარალელიზმების სიუხვე და მრავალსახეობა შეუღარბელ

ადგილს აკუთვნებს მას მსოფლიო ლიტერატურაში. ამ მხრივ ის სიტყვის ნამდვილი ჯადოქარია. სავსებით გულწრფელნი იყვნენ მისი შემკვიდრებები მხატვრული სიტყვის დარგში, როდესაც პოეტის თეიმურაზ II-ის პირით ასკენილნენ:

ვეფხისტყაოსნის ლექსები სხვა ლექსთა გამოცხველია,
საქართველოსა კაცთათვის სატრფო და სასურველია.

რუსთაველი არა მარტო შემოქმედია, არამედ ამავე დროს ის პოეზიის თეორეტიკოსიცაა. საყურადღებოა ამ მხრივ პოემის პროლოგი, სადაც პოეტი აცხადებს, რომ «შაირობა პირველადვე სიბრძნისაა ერთი დარგია», ამავე დროს «მსმენელთათვის დიდი მარგია, ე. ი. სასარგებლო, გამოსადეგი, ცხოვრების სამსახურისათვის განკუთვნილი და არა მისგან მოგლეჯილი და მოწყვეტილი. ამასთან ერთად პოეტი აქვე ლაპარაკობს მელექსეობის სამი დარგის შესახებ, მათი ღირსება-ნაკლოვანების აღნიშვნით. ერთი შაირი, რომლითაც ითქმის გრძელი ეპიკური ამბები; მეორე — ლექსი ცოტაი, ნაწილი მოშაირეთა», რომელსაც «არ ძალუც სრულქმნა სიტყვათა გულისა გასაგმირეთა»; მესამე — ეს არის ლექსი სანადიმო, სამღერელი, სააშოკო, სალალობო, ამხანაგთა სათრეველი, ესე იგი მოკლე, ლირიკული ჟანრის ლექსი. პოეტი აშკარა უპირატესობას ანიჭებს შაირს, რომლის ბუმბერაზი წარმომადგენელი თვითონაა, ის პირდაპირ აცხადებს: «მოშაირე არა ჰქვიან, ვერას იტყვის ვინცა გრძელად». თავისი დიდი ავტორიტეტითა და ამ სიტყვებით რუსთაველმა წვრილ, ლირიკული ჟანრის ლექსებს ისეთი ჩრდილი მიაყენა, რომელიც არ გაფანტულა თვით მეთვრამეტე საუკუნემდე.

საზომს, რომლითაც დაწერილია ვეფხისტყაოსანი, ეწოდება «შაირი». ეს სიტყვა არაბულია¹ და ნიშნავს იმასვე, რასაც ჩვეულებრივ აღნიშნავს სიტყვა «ლექსი» (ეს უკანასკნელი ბერძნულია: λῆξις — სიტყვა). შაირი 16-მარცვლიანი ლექსია, სილაბურ-ტონური ხასიათისა, მწერლობაში ხალხური ზეპირსიტყვიერი შემოქმედებიდან შეთვისებული, მისი დამახასიათებელი თვისებაა ამასთანავე რითმა, რიტმი და ცეზურა მერვე მარცვლის შემდეგ. ამ საზომმა ჩვენში დაიმკვიდრა სახელწოდება «რუსთველური შაირისა» იმიტომ, რომ რუსთაველმა ის აიყვანა განვითარებისა და გამოყენების უმაღლეს საფეხურზე, ისე კი გამოყენებით ის გამოყენებული იყო მწერლობაში გაცილებით უფრო ადრე რუსთაველამდე. საყურადღებოა, რომ პირველად ის გამოუყენებიათ სასულიერო მწერლობაში ჯერ კიდევ მეთათე საუკუნეში. აღნიშნულ საუკუნეში ამ საზომით ვილაც ფილიპეს დაუწერია ლეთისმშობლის სადიდებელი ჰიმნი, რომელსაც ახასიათებს ღარიბი (ერთმარცვლიანი) რითმა და აკროსტიქი. ჰიმნი ასე იწყება: «ფესეთა მათგან ოქროვანთა შემკული ხარ შენ, ქალწულო». ის 13 სტრიქონისაგან შედგება, სტროფებად დაყოფილი არაა, აკროსტიქში ნათქვამია: «ფილიპე ბეთლემი»². რუსთაველამდე შაირის

¹ Н. Марр, Ветунительные и заключительные строфы «Витязя в барсовою коже» Шоты из Рустава, стр. 20.

² იქვე, LVI.

გამოყენების მეორე შემთხვევა ჩვენ მოგვეპოვება **«დავით აღმაშენებლის ეპიტაფიაში»**, რომელიც არსენ იყალთოელს ეკუთვნის:

ვის ნაპარმაგვეს მეფენი თორმეტნი პურად ჩამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი სახლვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთაბესხნეს,
აწე ამათსა მომქმედსა გულხედა ხელნი დამესხნეს¹.

შემდეგ შაირით დაწერილი ლექსის ერთი სტროფი გვაქვს გიორგი III-ის ისტორიაში:

შენ, ვახტანგ, სანატრელი ხარ შინთვის ღმრთის მაქებარისა,
ცნამცა შენი მტერთა ძლევა, თვითონ მხებერ მშვეებარისა,
მუსულმანთ ამწყვედელისა, ქრისტიანთ მშენებარისა;
ვინ დაგბადა, მასვე ჰნებავს ბადება შენებარისა².

«თამარიანში», რომელიც წინ უსწრებს «ვეფხისტყაოსანს», სამი შაირის სტროფია. ამით აიხსნება, რომ თეიმურაზ პირველი «რუსთველთან გაბაასებაში», პირდაპირ ეუბნება მას:

ჩაზრუხაძემ უწინ არ თქვა, რად იპარავ პირველ თქმასა?
რას მიერჩი მას რიტორსა, არ ანებებ მისსა მასა!
ვექვ, მას დარჩეს პირველობა, დაგიზიოს შენი მასა,
თორემ ვკითხვოთ ქორანიკონს, გაგიჩნდების შენ, იმასა!³

შაირი ორგვარია: მალალი და დაბალი; განსხვავება მათ შორის რიტმსა და რითმაში (ორ და სამ მარცვლიანი) მდგომარეობს. პ. ბერაძის სქემით⁴, მალალი შაირია ოთხტერფიანი დიქორული ლექსი, ხოლო დაბალ შაირში ექვსი ტერფია: ოთხი დაქტილია (ამათგან ერთი მოდის ცეზურის წინ და მეორე ტაეპის ბოლოს) და ორი ქორეი (თითო-თითო თითოეულ საცეზურო ნაწილში). ექვსი ტერფის ფარგლებში ქორეის შემდეგი ადგილი შეიძლება ეკავოს: 1,4|1,5|2,4|2,5. ყველაზე უკურო მოხერხებულია, თუ მას ორივე საცეზურო ნაწილში ერთი და იგივე ადგილი უკავია. დაქტილური ტერფი და სიტყვა ერთმანეთს ემთხვევა, მაგალ:

ახალმან | ფიქმან | დათოვა | ვარდი | დათრთვილა | დანასა,
მოუნდის | გულსა | დაცემა | ზოგჯერ | მიმპართის | დანასა.

არის შემთხვევა, როდესაც დაქტილი იქმნება ორი სიტყვის შეერთებით, ან დაქტილის მისაღებად სიტყვა ტყდება, მაგალითად: ძლი|ერითა.

მალალი და დაბალი შაირის ხმარებით «ვეფხისტყაოსანში» თავიდან აცილებულია ერთფეროვნება და მონოტონურობა, რომელიც უთუოდ დაამძი-

¹ ლექსი რომ არსენ იყალთოელს ეკუთვნის, ეს დამოწმებულია ხელნაწილის კარის გარეგებაში, და მას რომ დავით აღმაშენებელი ჰყავს მხედველობაში და არა თამარი, ამის შესახებ იხ. ამ წიგნის პირველი გამოცემა, გვ. 504-505.

² ისტორიანი და ახმანი შარავანდედაანი: ქართლის ცხოვრება, მარამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 366, აღდგენილია ჩვენ მიერ.

³ აარჩილიანი, ტ. II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., გვ. 11, სტრ. 80.

⁴ «თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები», ტ. XXXIII, 1948 წ., გვ. 121-122.

მებდა ნაწარმოებს, ხალისს წაართმევდა მას და შესათვისებლადაც გააძნელებდა. ამასთან ერთად მათს გამოყენებაში ერთგვარ კანონზომიერებასაც აქვს ადგილი, შინაარსის თავისებურებასა და მდგომარეობის დრამატიზმთან დაკავშირებით. მაღალი შაირი უმეტესად მაშინაა გამოყენებული, როდესაც აჩქარებული, დაუყოვნებლივი მოქმედება აღწერილი, ანდა მხიარული, გასართობი მომენტებია მოცემული. დაბალი შაირი უმთავრესად მაშინაა გამოყენებული, როდესაც მეღანქლოური და კრიტიკული მომენტებია აღწერილი, ანდა დინჯ, დარბაისლურ, ეპიკურ მოთხრობასთან გვაქვს საქმე.

«ვეფხისტყაოსნის» მხატვრულობას, მეტრისა და რიტმის გარდა, ქმნის ამოუწურავი სიმდიდრე რითმისა, ალიტერაციისა, მიჯამებისა, მეტათორებისა და აფორიზმებისა.

პოემის რითმა, როგორც ვთქვით, ორგვარია: ორმარცვლიანი მაღალ შაირში და სამიანი—დაბალში. არის რამდენიმე გამონაკლისი ამ წესიდან, მაგრამ ასეთ გამონაკლისს სტროფებში, შეიძლება, ჩვენ უფრო ყალბის მქნელთან გვექნდეს საქმე, ვიდრე პოემის ავტორის მხატვრულ უხერხულობასთან. ერთმარცვლიანი რითმა «ვეფხისტყაოსანში» არ გვხვდება. ძალიან მცირეა, სულ რამდენიმე ერთეული, უთანხმოვნო ისეთი რითმები, როგორცაა იპა, ექ და სხვ. რითმის მრავალსახეობითა და სიმდიდრით რუსთაველს იშვიათად თუ შეედრება რომელიმე პოეტი მსოფლიო ლიტერატურაში. ის პირდაპირ ვირტუოზია რითმის მოგონებასა და შექმნაში. რითმის მრავალსახეობის მისაღებად ის ისე მოულოდნელად და მოხერხებულად აქცევს ხოლმე ზმნად არამეტო სახელებს, არამედ მეტყველების უცვლელ ნაწილებსაც, რომ პირდაპირ გაცეკვას ეძლევა ადამიანი.

ბგერათა საოცრად შეხამებული ჟღერა, ალიტერაციის ამოუწურავი მარაგი და ნაირ-ნაირობა მიუწვდომელ მუსიკალობას ქმნის პოემაში. საქმარისია პოეტის ოსტატობის დასახასიათებლად აღნიშნოთ ტაეპი: ყარვის კალთა ჩახლართული ჩაქერ, ჩავაკარბაკე; აქ კოთხჯერა გამეორებული, ა—თერთმეტჯერ, რ—ოთხჯერ, ლ—სამჯერ, ვ—სამჯერ, ჩ—სამჯერ. დიდ ეფექტს აღწევს ამ მხრივ პოეტი ხშირად უმნიშვნელო და უაზრო ნაწილაკი-მარცვლის გამეორებით, მაგალითად: მას, არა ვიცი, შევკადრო შესხმა ხოტბისა, შე, რისა. აქ უკანასკნელი უმ ნახბარია ორი წინა უმ-სთან (შესხმა, შევკადრო) შეხამებით. ანდა: ამისთა მქერეტელთა ყანდისა მირთმა ხამს მართ, მი, შერისა; უკანასკნელი მი გამეორებულია აქ პირველ ორთან (მისთა, მირთმა) დაკავშირებით. ამგვარი მაგალითები «ვეფხისტყაოსანში» ძალიან ბევრია.

«ვეფხისტყაოსანში» ჩვენ გვაქვს შემთხვევებ ე. წ. მაჯამის ან მაჯამური რითმების, ომონიმების გამოყენებისა, რაც უმეტეს შემთხვევაში იმაში მდგომარეობს, რომ სტროფში ყველა ოთხი სტრიქონი (ანდა ორი, სამი) ერთი და იმავე სიტყვით თავდება, მაგრამ ამ სიტყვების შინაარსი სხვადასხვაა. უნდა აღნიშნოთ აქვე, რომ პოემაში ამგვარი რითმები არც ისე ბევრია, არც ყოველთვის გადაჭრით შეიძლება იმისი თქმა, რომ ესა თუ ის სტროფი, სადაც ასეთი რითმაა გამოყენებული, უმკველად რუსთაველისა და არა ალორძინების ხანის ნაყოფი, როდესაც ლიტერატურაში პირდაპირ კულტი შეიქმნა

მაჯამისა. ყოველ შემთხვევაში რუსთაველი იმდენად დიდი ხელოვანი იყო, რომ მაჯამის შემთხვევებში ერთსა და იმავე სიტყვას ერთი და იმავე მნიშვნელობით რამდენჯერმე არ გამოიყენებდა.

რათა გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქვას, რუსთაველი მიმართავს, სხვათა შორის, მეტაფორებს. იშვიათია მსოფლიო ლიტერატურაში ისეთი პოეტი, რომელსაც მეტაფორების ისეთი მარაგი ჰქონდეს და მათი ხმარება-გამოყენების უნარი შესწევდეს, როგორც რუსთაველს.

«ვეფხისტყაოსანი» აღსავსეა ღრპააზროვანი აფორიზმებისა და სენტენციების ელვარე მარგალიტებით. ისინი შეადგენენ სიბრძნისა და ყოფაცხოვრებითი გამოცდილების დაუშრეტელ წყაროს, რომლებშიაც თითოეული პოეტი იმას, რაც მისთვის იყო საჭირო. ამით აისხნება მათი უმაგალითო პოპულარობა ხალხში, რაც, თავის მხრივ, თვით პოემის პოპულარობასაც უწყობდა ხელს. აფორიზმების სიმდიდრით, მათი მოხდენილობით, შინაარსიანობით რუსთაველი პირდაპირ შეუდარებელი მოვლენაა ლიტერატურის ისტორიაში.

* *

რუსთაველი ეკუთვნის ისეთ გენიოსთა რიცხვს, რომლებიც ხდებიან შემდგომი თაობების აზრთა და გრძნობათა მფლობელად. ქართულ ლიტერატურაში, რომელსაც «ვეფხისტყაოსნის» დაწერის შემდეგ ჰქონდა დაცემისა და აღორძინების პერიოდები, რუსთაველი ნამდვილი კანონმდებელი გახდა. ამ ლიტერატურისათვის უცნობია ფსევდოკლასიკური მიმართულება იმ გაგებით, როგორც ეს გვესმის ევროპისა და რუსეთის ლიტერატურის ისტორიაში, სამაგიეროდ მას აქვს პერიოდი თავისი ფსევდოკლასიციზმისა—რუსთაველის კლასიკური პოეზიისადმი ყოველმხრივი მიბაძვის მიმართებით.

შემდგომ საუკუნეთა პოეტებისა და მწერლების აღიარებით, «სიბრძნითა სავსე რუსთველი», «თვით მინდობილი სიბრძნეთა», «არის სიბრძნის ტბა», რომელთან შედარებით დანარჩენები არიან მხოლოდ «ვარსკვლავები». მისდამი მოწიწება და მისი ავტორიტეტის წინაშე ქედის მოდრეკა იქამდე მიდიოდა, რომ ეს პოეტები და მწერლები თავიანთ ნაწარმოებთა დასაწყისში შთაგონებისათვის მიმართავდნენ არა მუზეებს, არამედ სწორუპოვარი პოეტის სახელს. რომელსაც ეუბნებიან: აწ, რუსთველო, გეთხოვები, რომე მომცე ნება თქმისა», თუმცა ამავე დროს მათ არ ავიწყდებათ ერთმანეთს უთხრან: «მელექსენო, ნუ გგონიათ თავი რუსთველის დასადარი!» მისი ერთ-ერთი საუკეთესო მიმბაძველი გულახდილად აღიარებს:

სხვა მელექსე. ვინცა ვინა. მისად სწორად არ იქების;
თუ ვინ თავსა მას ადარებს, ცუდ-მაშვრალობს, ცუდად სცდების,
თუ ვინ იტყვის «ჩემი სჯობსთა», ცუდ სასჯელი წაუხდების.
ვინც სხვათ ლექსთა მას ადარებს; თურე ლექსთა ვერ მიხვდების¹.

XVI საუკუნეში წარმოიშვა სპეციალური ჟანრი «რუსთველთან გაბაასებისა» და ამ ჟანრის თხზულებებში რუსთაველი პოეტური ნიჭის საზომად და

¹ ნ. ციციშვილი, ბარამჯურიანი, კ. კეკელიძის გამოც., სტროფი 8.

კრიტიკრიუმიდაა მიჩნეული. თეიმურაზ I-ის შესახებ ნათქვამია: «თქვა ხელმწიფური ლექსები, თვით რუსთველის მოსაწონისი. ნეორე პოეტის შესახებ ვკითხულობთ: «კარგად სთქვა, მაგრამ ვერ გვიზამს რუსთველის თქმულთა ჩვენობასა. რუსთაველის შემდეგ ყველაზე პოპულარული პოეტი XVIII საუკუნისა, დაეით გურამიშვილი, წერს:

ლექსი, რუსთველისებრ ნათქვამი, მე სხვისა ვერა ვნახეო.

მე რუსთველსა ლექსს არ უდრი, ვით მარგალიტს ჩალის ძირსა.

ვით მხედარს ყოპისა მცირისა წკებლასა ზედან ჯდომანი,

მიემსგავსების ცუნოსანს ჯოხით რბენა და ხდომანი.

ვგრეთვე შოთა რუსთველსა ეს ჩემი ლექსთ მიზდომანი¹,

«ვეფხისტყაოსნის»: შემდეგ ეპიკურ-გმირული და ეპიკურ-რომანტიკული ჟანრის ქართულ ლიტერატურაში სამუდამოდ დაკანონდა რუსთველური ლექსის, შ ა ი რ ის, ფორმა. ამ ლექსით იწერება არა მარტო ორიგინალური თხზულებები, არამედ ნათარგმნიც, მას მიმართავენ არა მარტო საერო, არამედ სასულიერო მწერლებიც. ამა თუ იმ პოეტის ნიჭი იზომებოდა იმით, თუ რამდენად შესწევდა მას უნარი გამოეყენებინა ეს ლექსი, რამდენად უახლოვდებოდა ის მის უდიდეს წარმომადგენელს. ამ მხრივ ქართული პოეტური კიბე მრავალ სხვადასხვა საფეხურს იძლევა. ლექსის ფორმასთან ერთად შემდგომი პერიოდის ლიტერატურაში გადადის პოემის თითქმის მთელი მხატვრული აქსესუარი მისი მეტაფორებით, შედარებებით; პარალელიზმებით და სხვ. საგულისხმოა, რომ აღნიშნული მხატვრული აქსესუარი გამოყენებასა და ადგილს პოელობს არა მარტო ორიგინალურ ნაწარმოებში, არამედ ნათარგმნშიც, როგორცაა, მაგალითად, «როსტომიანი», «ბარამგურიანი» და სხვ.

შემდგომმა ლიტერატურამ გამოიყენა ის მოსწრებული გამოთქმები, ღრმააზროვანი აფორიზმები და სენტენციები, რომელნიც ესოდენ უხვად არის მიმოხვეული პოემაში. არ არის არც ერთი პოეტი და მწერალი, რომელსაც ამ მხრივ, როგორც XVIII საუკუნის მწერალი, იესე ტლაშაძე, ამბობს, არ «გაეჭურდოს» რუსთაველი, როგორც «ჭურდს მელას». «ჭჭურდავდენენ» მას არა მარტო ავი მთქმელები. ისეთი პოეტი, როგორც თეიმურაზ I იყო, რომელსაც თანამედროვენი კანდიერად თვით რუსთაველს ადარებდნენ, ცოტას როდი სესხულობს თავისი სახელოვანი წინამორბედის პოეტური აქსესუარიდან. საყურადღებოა, რომ, როგორც ზეპირ შემოქმედებაში, ისე მწიგნობრულ ლიტერატურაშიც, გენიალური რუსთაველისათვის ისეთი სენტენცია-აფორიზმების მიკუთვნება დაიწყეს, რომლებიც მას ნამდვილად არ ეკუთვნის. ამ მხრივ მოხდა ის, რაც დაემართა პოემასაც, რომელშიც შემდგომი საუკუნეების მელქსეებს უხვად შეჰქონდათ ცალკეული სტროფები და მთელი თავებიც კი.

რუსთაველის შემდგომი ეპოქას ქართულ ლიტერატურაში გამოჩნდნენ სახელგანთქმული პოემის პირდაპირი გამგარძელებლნი და მიმზაძველნი. უწინარეს ყოვლისა, მკითხველებს უნდოდათ სკოდნოდათ რა ურთიერთობა დამყარდა მთავარ გმირებს შორის მათ მიერ თავიანთი მიზნების მიღწევის შემ-

¹ «დავითიანი», ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს გამოც., 4, 5, 7.

დევ, გრძელდებოდა თუ არა ის მეგობრობა, რომელიც მათ პოემის დასაწყისში საერთო მიზნებისათვის აერთიანებდა. ამ კითხვებზე პასუხს იძლევა დამატებათა სამი ციკლი, რომელთა მიხედვით პოემის გმირები რჩებიან ძმებად და მეგობრებად დაშორების შემდეგაც, ერთად ანადგურებენ მტრებს და ერთად განიცდიან სიხარულისა და მწუხარების დღეებს. უფრო მეტიც, ისეთი პირებიც კი გამოჩნდნენ, რომელთაც უნდოდათ სკოდნოდათ ამ გმირთა შთამომავლობის ურთიერთობა. ასეთმა სურვილმა XVII საუკუნის დასაწყისში წარმოშვა პოემა «ომანიანი», რომლის ავტორმა ავთანდილ—თინათინის ქალი შერთო ტარიელ—ნესტანის ვაჟს და მათი მემკვიდრის, ომანის, შესახებ შეთხზა «ვეფხისტყაოსნის» ყაიდისა და სტილის სამიჯნურო პოემა. XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში იწერება პოემა «მიჯნურთ ბადე», რომელშიც რუსთველური ლექსით აღწერილია მიჯნურთა თავგადასავალი და ამ აღწერილობაში წვრილმანებადმდე მოცემულია «ვეფხისტყაოსნის» ეპიზოდები, სცენები, აზრები და სენტენციები.

«ვეფხისტყაოსნის» გავლენა ემჩნევა უცხო ენიდან თარგმნილ თუ გადმოკეთებულ რომანტიკულ ნაწარმოებებსაც კი: ხდება მათი გადამუშავება ჩვენი პოემის საფუძველზე და მათში ამ უკანასკნელიდან შეაქვთ ეპიზოდები და სუჟეტურ-ფაბულური დეტალები. ამ მხრივ აღსანიშნავია პოემები «ბარამგულანდამიანი» და «ბარამგულიჯანიანი».

XVII საუკუნეში, როდესაც ქართულ ლიტერატურაში ხელს ჰკიდებენ ნაციონალური თემატიკის დამუშავებას, იწყება რუსთველური ფანტასტიკის კრიტიკა თავისებური «რეალიზმის» პოზიციებიდან. საყურადღებოა, რომ თვით ასეთი ნაწარმოებნიც კი ვერ გადღორჩნენ საგრძნობ გავლენას იმ პოემისას, რომელსაც აკრიტიკებდნენ. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ისტორიული რომანი-პოემა «შაჰნავაზიანი», რომელშიაც მეფის ვახტანგ მეხუთისა (1658--1675) და მისი მეუღლის მარიამის პიროვნება მოხაზულია «ვეფხისტყაოსნის» გმირების ყაიდასა და სტილზე.

რომ წარმოვიდგინოთ, თუ რა დიდი იყო საქართველოში რუსთველის პოპულარობა და გავლენა, საკმარისია გავიხსენოთ, რომ პოემა ცოცხალ ნაკადად მოედო ხალხის ღრმა ფენებს. მიუხედავად იმ დევნისა, რომელსაც პოემა განიცდიდა ვითომდა ოჯახური ზნეობის შერყენისათვის, იგი ფართოდ იკვლევდა გზას. პოემა ზეპირად იცოდა არა მარტო მწიგნობრებმა, არამედ მდაბიო ხალხმაც, მას აფასებდნენ, როგორც ძვირფას განძს. სათანადო ფეოდალურ წრეებში, ქალს რომ ათხოვებდნენ, მზითვად, სახარებასთან ერთად, «ვეფხისტყაოსნის» ატანდნენ ხოლმე. ლიტერატურულმა პოემამ უდიდესი ფოლკლორული მემკვიდრეობა შექმნა: საქართველოში არ არის კუთხე, სადაც ჩვენი პოემის თავისებური ხალხური ვარიანტია არ მოიპოვებოდეს.

«ვეფხისტყაოსანი» ეკუთვნის წარსული დროის კაცობრიობის გენიის ისეთ ნაწარმოებთა რიცხვს, რომლებიც, მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, დღევანდლადღის ინარჩუნებენ ნორმისა და სწორუპოვარი ნიშნის მნიშვნელობას. ამ პოემას შეუძლია მნიშვნელობა იქონიოს თანამედროვე ლიტერატურისათვისაც. როგორ, რა მხრივ?

ვეფხისტყაოსანი ყურადღებას იპყრობს სინამდვილისადმი განსაკუთრებული ინტერესით, ადამიანის სულის ცოდნით, ადამიანის გულისთქმათა რეალისტური ასახვით, ერთი სიტყვით, მართლის თქმით. მართლის თქმა არის ძირითადი შემოქმედებითი მეთოდი თანამედროვე ლიტერატურისა. რუსთაველი იძლევა თავისი ეპოქის ფსიქო-იდეოლოგიის სრულსა და ამომწურავ ზუსტ სურათს. ამ მხრივ ის უთუოდ შეიძლება გახდეს მისაბაძ მაგალითად თანამედროვე მწერლისათვისაც. ხერხი მხატვრული სახეების შექმნისა. ამ სახეების მდგომარეობასა და მომენტთან შეხამებისა და ვხვები შათა ადამიანზე შემოქმედებისა შეუდარებელი ოსტატობით არის მოცემული ჩვენი პოეტის შემოქმედებაში, ამ მხრივ ის მასწავლებლობას გაუწევს ყოველი ეპოქის მწერალს. დასასრულ, მისი შეუდარებელი, პირდაპირ ვირტუოზული ლექსი, ლექსის თქმის, ველექსეობის ტექნიკა, სალიტერატურო ენის სასაუბროსთან დაახლოების უნარი, არასდროს, არავისთვის არ დაჰკარგავს ნორმისა და ნიმუშის მნიშვნელობას.

ჩვეულებრივ წიგნიც ძველდება და ბერდება: ის რასაც ოდესღაც ჩვენი წინაპრები აღტაცებაში მოჰყავდა, დღეს, შეიძლება, უაზრო და უგემური აღმოჩნდეს. «ვეფხისტყაოსანი» არასდროს არ დაძველდება და არ დაბერდება. რატომ? იმიტომ რომ წინააარსით ის არის სიმღერა. სხვათა შორის, ისეთი სიყვარულისა, რომელიც, ხელში აღებული მწველი ნაკვერცხალის მსგავსად, ერთნაირად საგრძობია ყველა დროისა და მდგომარეობის ადამიანისათვის; ხოლო ფორმით ის არის სიყვარულის ისეთი სიმღერა, რომ. თანახმად თვით პოემის სიტყვებისა,

რა ესმოდის მღერა ყმისა, სმენად მხეცი მოვიდიხ.

მისეე ხმისა სიტკბოსაგან წყლით ქვანიცა გამოხხდიან.

ამრიგად, რუსთაველი არის თავისი ეპოქის ღვიძლი შვილი, კლასიკური პერიოდის ქართული სინამდვილის ნიადაგზე მან შექმნა პოემა, რომელშიაც რამდენიმე საუკუნით ადრე აისახა დასავლურ-ევროპული რენესანსის ჰუმანური იდეები და კეთილშობილური მისწრაფებანი. ამაშია პოემისა და მისი უკვდავი შემოქმედის მსოფლიო-ისტორიული, საკაცობრიო მნიშვნელობა. გაცივლის კიდევ საუკუნეები და ქართული ლიტერატურის ჰორიზონტზე ლამაზდროშად იფრიალებს რუსთაველის სახელი, რომელიც მუდამ იქნება შეუწყნებელი ინტერესისა და ყურადღების საგანი, რადგან იგი იძლევა უხე საზრდოს გონებისათვის, ლამაზ განცდებს გულისათვის, ბრძოლისა და გამარჯვების იმპულსს ნებისყოფისათვის, ხოლო მთელი ქართული ლიტერატურისათვის, და არა მარტო ქართული ლიტერატურისათვის, მაღალმხატვრული შემოქმედების განუყოფელი ნიმუშს.

ლირიკა

კლასიკური ხანის ქართული ღირსეულობა შექმნიდა იმდროინდელი სინამდვილის ნიადაგზე. თამარის პიროვნებამ, მისმა ძღვევამოსიღმა და ბრძნულმა მეფობამ, თანამედროვეთა აზრით, დიდად შეუწყო ხელი იმას, რომ საქართველო ასულიყო, პოლიტიკურად და კულტურულად, აყვავების უმწვერვალეს საფეხურზე, საიდანაც ბევრი თანამემამულე სიხარულითა და სიყვარულით შეჰყურებდა «ეთეროვან» დედოფალს, ეთაყვანებოდა და ხოტბებს უძღვნიდა მას. საქართველოს აღორძინებამ და წარმატებამ აამოძრავა ენა არა მარტო მგონებისა, არამედ, წარმოიდგინეთ, შემატიანეებისაც. მან «წყლისა მოაბადნი რიტორთა მძღედ გამოაჩინა და ენა უტყჷ მეტყველყო», როგორც ამბობს თამარის ისტორიკოსი თავისი თხზულების სათაურში, იმ თხზულების, რომელშიაც თამარის მოღვაწეობის აღწერა წარმოადგენს პროზით დაწერილ ალტყინებულ ოდას. ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ თამარის ტახტს გარს ერტყა მთელი ზომილი ასეთი მეხოტბეებისა, მაგრამ ჩვენამდე შენახულია, სამწუხაროდ, მხოლოდ ორი მათგანის თხზულება.

1. თამარის

ასეთი სახელი ეწოდება იმ ნაწარმოებს, რომელიც წარმოადგენს თამარ მეფის ქებასა და ხოტბას. ხელნაწერები ამ თხზულებისა, რომელიც რამდენჯერნაა გამოცემული¹, შედარებით ახალი დროისაა (XVIII—XIX საუკ.). ამ ხელნაწერებში ის დამახინჯებულია და შესამჩნევად წარყენილი; რაც საკმაოდ აძნელებს მის შეგნებასა და გაგებას. ამიტომ გამომცემლნი და კომენტატორნი ცდილობენ მისცენ თხზულებას ის სახე, რა სახითაც ის ავტორის ხელიდან გამოვიდა.

ამ მხრივ შესამჩნევი ნაბიჯი გადადგა აკად. ნ. მარმა, რომელმაც აღადგინა და შეასწორა თხზულების მრავალი წარყენილი ადგილი და განსჭვრიტა მისი ნამდვილი ხასიათი და შედგენილობა. ნ. მარის მთავარი მოსაზრება მდგომარეობს იმაში, რომ თხზულება წარმოადგენს კრებულს სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა საბაბთა გამო დაწერილი ხოტბებისას, რომელიც გამოუწვევია თამარის მეფობის მნიშვნელოვან ფაქტებს, განსაკუთრებით კი მის ძლევაშილ ლაშქრობას². შინაარსისა და ძირითად რითმითა მიხედვით: ნ. მარს აღმოუჩენია ამ კრებულში 11 ოდა და ერთი ელეგია, რომელშიაც პოეტი დასტირის თავის მოყმეს, რომელიც გაქრილა, ყველა ცნობილი ქვეყანა შემოუვლია, და რომლის დაბრუნებას ის ვეღარ ღირსებია. ცხადია, მაშასადამე, რომ კრებულში არ შენახულა ყველა ის ოდა, რაც პოეტს, უეჭველია, დაწერილი ექნებოდა თამარის მეფობაში, რომელიც იმდროინდელ საკარო წრეებს ქართველთა კულტურულ-პოლიტიკური შემოქმედებისა და წინსვლის განუწყვეტელ, დაუსრულებელ ტრიუმფად ეჩვენებოდა. თავისი შედგენილობის მიუხედავად, კრებული წარმოადგენს ერთ მთლიან ნაწარმოებს, რომელშიაც გატარებულია ერთი ასრი და იღეა: «თამარი მიუწყდომელია, როგორც ღმერთი, ის თვით ღვთაებაა. შექება ზეციური თამარისა, რომლის წინაშე პირს იფარვენ და კრთებიან მნათობნი ცისანი, არ

¹ პირველი გამოცემა ეკუთვნის პ. იოსელიანს (1838 წ.), მეორე — დ. ჩუბინაშვილს (1863 წ.), მესამე — ხ. კიკინაძეს (1882 წ.), მეოთხე — აკად. ნ. მარს (Древне-грузинские одописцы, «Тексты и развскиания», IV, 1902 г.), მეხუთე — ს. კაკაბაძეს (1913 წ.), მეექვსე — ს. კაკაბაძეს (1937 წ.), მეშვიდე — ს. ჯუბანეიშვილს (ქრესტომათია, II, 188—198). არსებობს შ. ნუტუბიძის რუსული თარგმანი (Чахрухадзе, Тамариани, 1942 г.).

² «Древне-грузинские одописцы». შდრ. მისი ივე, ჩახრუხაძის ლექსები, «ლიტერატურული მემკვიდრეობა», I, 1935 წ., 257—269.

ძალედს ძველი თუ ახალი დროის არც ერთ ფილოსოფოსს, რიტორსა და პოეტს, მისი არსებობა წინასწარ მოსწავებულისა, ისტორია იყო მომზადება წარმოსაშობად თამარისა, რომელიც ამქვეყნად უნდა ყოფილიყო გამოშხატევი ერთღეთაებისა».

ოღები დაწერილია ოცმარცვლიანი ლექსით, რომელმაც ჩვენს ვერსიფიკაციაში დაიმკვიდრა ჩახრუხაულის სახელწოდება.

მთავარი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხი, რომელიც ჩვენ წინ იჭრება «თამარიანის» შესწავლისას, ეხება ხოტბათა ავტორის ვინაობას და მათი დაწერის დროს.

ვინ არის ხოტბების ავტორი? გადაჭრილი ცნობები ამის შესახებ არ მოგვეპოვება, მხოლოდ ჩვენში განმტკიცებულა ტრადიცია, რომლითაც თამარიანის ავტორი არის ხევის მცხოვრები, მოხევე, გვარად ჩახრუხაძე. პოეტი რომ მოხევეა, ამ ტრადიციას საფუძვლად უნდა ედოს თვით მისი სიტყვები: «მაშა მე, ხელი, მაშა მხელი» (VII, 27). ძნელია მეხელი - სწამდელი მნიშვნელობის გაგება და დადგენა, მაგრამ, ცხადია, ძველად ის გაუგიათ ხევიდან წარმომდგარი მეხევის ან მოხევის მნიშვნელობით. რაც შეეხება მის გვარს ჩახრუხაძეს, საიდანაც, ალბათ, თვით ლექსს, რომლითაც დაწერილია «თამარიანი», ეწოდა ჩახრუხაული¹, ის, ფიქრობენ, დამოწმებულია აგრეთვე თვით პოეტის შემდეგი სიტყვებით, რომელთაც ჩვენ ეკითხულობთ კრებულის ბოლოში და რომელთაც ჯერ სასვენი ნიშნების დაუსმელად მოვიყვანთ:

მოხევეს ძესა ჩახრუხაძესა ექო თამარი მეფე წყლიანი
 მისი სიმეტე ბრძენთა სირეტე თინათინ ვაქო ბაღი წყლიანი
 ა ეს თინათინ ნუ ის თინათინ არაბეთს იყო სულადიანი
 ჯერეთ ყმაწვილი წმიდათ ნაწილი სამოთხის ვარდი პირად მზიანი.

ეს ლექსი კლასიკურ ხანაში მცხოვრებ პოეტს არ ეკუთვნის და, მაშასადამე, «თამარიანის» ავტორის თვითმოწმობა არაა, ეს ჩანს, თუ გინდათ, შემდეგიდან: პირველ სტრიქონში ნათქვამია, რომ ჩახრუხაძეს უქია თამარიო. მეორეში ვილაც სხვა პირი, და არა ჩახრუხაძე, ამბობს: მე კი ვაქებ თინათინსო. მაშასადამე, ჩახრუხაძეზე სხვა ვილაც ლაპარაკობს.

როგორია ამ სტროფის აზრი? პოეტ ჩახრუხაძეს, ამბობს ამ სტროფის ვილაც უცნობი ავტორი, შეუქია თამარ მეფე; მე კიო, განაგრძობს ეს უცნობი ავტორი, ვაქებ თინათინს, რომელიც არის თამარის სიმეტე და ბრძენთა

¹ ნ. მარბა გამოთქვა ყოვლად შეუწყნარებელი მოსაზრება, რომ მეტრიკულ ტერმინში «ჩახრუხა» უნდა გვეჩვენდეს სპარსული «ჩარ-რუბაჰ», —ოთხი რუბაჰ, ოთხსტრიქონიანი ლექსი («В тупике ли истории материальной культуры», 1933 г., стр. 37). გ. წერეთელმა არაბულ პოეზიაში აღმოაჩინა ჩვენი ჩახრუხაულის იდენტური სახელი:

ლამ დაბკა სწჳინწვა ლწ მუსწჳინწ ვა ლწ მაყინწუწ|ვა ლწ მუყინწუ
 ვაწრ ლ-მასწვეწ| ბაღწ თ-თასწვიწ* და ლწ 'ამინწუწ| ვაღწ სამინწუ.

საკვილისტები ფიქრობენ თურმე, რომ ეს სახელი არაბული წარმოშობის არ უნდა იყოს (სემიტური ენები, და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის შესწავლის ისტორიისათვის, «სამეცნიერო სესიებია», გვ. 43—45).

სირეტე. რომელ თინათინს? არა იმას, რომელიც არაბეთში იყო ცნობილი (ეფეზისტყაოსნითა), არამედ აი, იმას — ჯერ კიდევ ახალგაზრდასა და მშვენიერს. ასეთია ამ სტროფის დღესდღეობით მიღებული ინტერპრეტაცია, რომელიც მკვეთრად გამოთქმულია მოსე ჯანაშვილის მიერ (იხ. მისი «თამარ მეფე და მისნი ისტორიკოსნია», გვ. 8). შეიძლება თუ არა გავიზიაროთ ასეთი ინტერპრეტაცია? არა, ვინაიდან ის ლოგიკურ წინააღმდეგობას შეიცავს. მართლაც, ის, ერთი მხრით, თინათინს თვლის თამარის ალევგორიად, მის «სიმეტედ», ესე იგი ორეულად (ასე ესმით ეს სიტყვა დღეს), მაგრამ, ამავე დროს, მეორე მხრით, გვარწმუნებს, რომ ეს თინათინი ის თინათინი კი არაა, რომელიც არაბეთში იყო ცნობილი, არამედ სულ სხვაო. ნამდვილად კი თამარ მეფის ალევგორიად გარკვეული დროიდან. ე. წ. აღორძინების ხანიდან, მხოლოდ არაბთა მეფის ქალი და ეფეზისტყაოსნისა ერთ-ერთი გმირი ითვლებოდა.

ჩვენი აზრით, ამ სტროფში არავითარი ალევგორია არა გვაქვს და არც «ეფეზისტყაოსნის» თინათინზეა ლაპარაკი. გაუგებრობა წარმოადგა იქიდან, რომ ზემოთხსენებული ინტერპრეტაციის ავტორებს ჯეროვნად ვერ გაუგიათ სიტყვა «სიმეტე» და ვერც სასვენი ნიშნები უვარაუდნითა სტროფში თავის ადგილას. «სიმეტე» არ ნიშნავს ალევგორიას, ორეულს, არც ისე შეიძლება გავიგოთ ის, თითქმის თინათინი წარმოადგენს უფრო აშეტს, უფრო ღიდ პერსონას თამართან შედარებით, ასეთ რამეს ვერაფერ ჩვენში ვერ იფიქრებდა. «სიმეტე» აქ ნიშნავს სიდიდეს, აღმატებულებას, სწორუპოვრობას, სიდიადეს, ისეთ სიდიადეს, რომელიც ბრძენსაც კი აჩეტებს და თავბრუს ასხამს. თუ სიტყვა «სიმეტე»-ს შემდეგ დავსვამთ სასვენ ნიშანს (წერტილს), მივიღებთ შემდეგს: მოხევეს ძესა ჩაბრუხაძესა ექო თამარი, მეფე წყლიანი, ექო მისი ბრძენთა გამარეტებელი «სიმეტე», ანუ სიდიადე და შეუდარებლობა. იგონებს რა ამას, უცნობი ავტორი განაგრძობს: მე კი ვაქებ თინათინს, არა იმას, რომელიც არაბეთს იყო (ეფეზისტყაოსნითა), არამედ აი, ამ თინათინს, ჯერ ყმაწვილს, წმინდათა მონაწილეს, სამოთხის ვარდს, პირად მზიანს, ესე იგი რომელიდაც ნამდვილ, რეალურ პიროვნებას, რომელიც იმ მომენტში მის, პოეტის, თვალწინაა. ასე რომ, ეს სტროფი წარმოადგენს თავისებურ ექსპრომტს, რომელიც ვილაც უცნობ პოეტს წარმოუთქვამს რომელიდაც ახალგაზრდა, ლამაზი და გაუთხოვარი — უმანკო («წმინდათ ნაწილი») თინათინის სახელზე. თუ სასვენ ნიშნებს მივმართავთ, სტროფი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ:

მოხევეს ძესა, ჩაბრუხაძესა, ექო თამარი, მეფე წყლიანი¹,
 მისი სიმეტე, ბრძენთა სირეტე. თინათინ ვაქო, ბალი წყლიანი:
 ა, ეს თინათინ, ნუ ის თინათია, — არაბეთს იყო სულადიანი, —
 ჯერეთ ყმაწვილი, წმინდათ ნაწილი, სამოთხის ვარდი, პირად მზიანი.

¹ თუ აქ სიტყვა «წყლიანი» მოწყალის მნიშვნელობით არაა ნახმარი, ის უნდა შეიცვალოს სიტყვით «სვინანი». ამ სტროფის ავტორს არ შეეძლო ორი ტაგირ ერთისა და იმავე მნიშვნელობის სიტყვით დაებოლოებია.

ასეთი ინტერპრეტაციით, თავისთავად იგულისხმება, გამორიცხულია იმის შესაძლებლობა, რომ სადავო სტროფი თამარის დროს იყოს დაწერილი და სიტყვები—ა, ეს თინათინა თამარს გულისხმობდეს. სტროფი არ შეიძლება დაწერილი იყოს თამარის სიცოცხლეში იმიტომ, რომ «თამარიანის» დასრულებისას. ნით უმეტეს მას შემდეგ, როდესაც, იგულისხმება, ეს სტროფი იწერებოდა, თამარი არ იყო ჯერეთ ყმაწვილი, ის მაშინ იქნებოდა, თუ მეტის არა, 40 წლისა მაინც. სტროფი უეჭველად დაწერილია ე. წ. აღორძინების ხანაში, როდესაც შესაძლებელი და მოსალოდნელია «ჩახრუხადესა»-ს მაგიერ «ჩახრუხადეთა» (მხოლოდითი რიცხვის მაგიერ მრავლობითი). ამის დასამტკიცებლად ისიც შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ სახელი «თინათინა», რამდენადაც დღეს ცნობილი ისტორიული წყაროებისა და სიგელ-გუჯრების დახმარებით შეგვიძლია გავითვალისწინოთ, XV—XVI საუკუნეებზე ადრე მალაღ, არისტოკრატიულ-სამეფო წრეშიც არ იხმარება¹. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს სტროფი გამოშატველია ბუნდოვანი გადმოცემისა ჩახრუხადის ავტორობის შესახებ, და არა ის, რომ თვით გადმოცემა ამ სტროფზეა აღმოცენებული, ის უფრო ძველი წყაროდან უნდა მოდიოდეს.

ამ ცნობებს თანდართვია კიდევ ერთი დეტალი, თითქოს ჩახრუხადე თამარ დედოფლის მდივანი იყო, ისე როგორც ესაა ნათქვამი «ვეფხისტყაოსნისა» და «ამირანდარეჯანიანისა» ავტორთა შესახებ. ამაზე მეტი ცნობები ჩვენი პოეტის შესახებ აღორძინების ხანაშიაც არ არსებობდა, როგორც ესა ჩანს ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებში ისეთი კომპეტენტური პირის ნაწერებიდან, როგორიცაა არჩილ მეფე. არჩილი რამდენჯერმე ეხება «თამარიანისა» ავტორს ჩახრუხადეს. პირველად ის იხსენიებს მას «თეიმურაზისა და რუსთველის გაბაასების» წინასიტყვაობაში შემდეგნაირად:

სხვა ლექსით ჩახრუხადემა შეამკო მეფე თამარი,
არ მებრალღების საქებრად თამარი, მისი ამარი,
ვა ამით, რომე სრულ ვერ ყო, ადრე უთხარეს სამარი,
მუღამ სხვას წიგნებს ვიკითხავთ, მაგრამ ისიცა სამ არი².

გაცხარებულ კამათში თეიმურაზ მეფე შენიშნავს რუსთაველს:

ჩახრუხადე უწინ არ თქვა, რად იპარავ პირველ თქმასა?
რას მიერჩი მას რიტორსა, არ ანებებ მისსა მასა!
ვეტე, მას დარჩეს პირველობა, დაგიხიოს შენი მასა,
თორემ ვკითხოთ ქორანიკონს, გაგინდების შენ, იმასა³.

მეორედ არჩილ მეფე ჩახრუხადეს ეხება თხზულებაში, რომელსაც ეწოდება «პირველთა და შემდგომითი შემდგომთა მეფეთა ქება და სამხილებელთა. აი, რას ამბობს ის აქ:

¹ კ. კეკელიძე, რუსთველთა რუსთველიანი შტუდიები, «თბილ. უნივ. შრომები», III, გვ. 123—124. აქვეა გამოთქმული ჰიპოთეზა თეიმურაზ პირველისათვის ამ სტროფის მიუთვნების შესაძლებლობის შესახებ.

² «არჩილიანი», II, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბჭრაძენის შეიღის გამოც., გვ. 3, სტროფი 24.

³ იქვე, გვ. 11, სტროფი 80.

ჩახრუხაძე ბრძენთ ვაბაძნეთ, მაგრამ სახელს გვიმალავსა,
იარება, შებრკოლება არ ეტყობა დრკუდ რამ სლვასა,
მაგრამ გვარი, მოსაგვარი, სახელს ვის გვდებს დასავალსა,
ღია ამკობს, ვით იაკობს, თამაოს მაზრიყს, დასავალსა.

ვის მისვითა, სარო ხე ვითა. უთქვამს ლექსები რტო-გარდაფენით,
ყვავილთ მრავალფეხთ, ფერად შესაფერო, ვარდი უყრო ბაგეთ მოფენით;
ვინ ვაფრქვევთ ლალთა, ცუდდებო მოლალთა, მისთა თქმულთაანა გავიფენით.
ქალნი თუ ყრმანი, არსდ უზმარნი, მკვერთად უქია ვრნიც მეფენით.

ჩახრუხაული, ვით რეხეული, ძველად უწესა თავისსა ლექსსა,
სიტყვის სიმტკიცით, ვინცა ვინ ვიცით, იგი მთიული უტხოდ რამ ლექსსა,
ქვეყნის მპყრობელთა, სვეთ შემსწობელთა, ნარნარად აქებს მის დროს მოსულსა,
შაირთ მოჯრობით, ლექსთ დარაჯობით, სწორედ შეამკობს ფინიქს და ლელსა-

მო, ნახე. გესტურის, მონა ხვესტურის სიყვარულითა მის ხმით ვთქვი მეცა,
ვითა აჩრდილად, ართუ სადილად, გარდა იქნების დღესთან ღამეცა,
მე, ქვემეთრევსა, იგ ესრეთ მრევსა, აბაღს იატაკს, თუ სთქვა, აღმეცა,
მოშაირენი, ბრძენგონიერნი, თურ გაპოსულან ხეიდაწყეცა.

მოხველისამ, ჩახრუხელისამ, ლექსთა სიტკობიან ამიყოლია,
მისებრ მთიული, სიბრძნით ლეთიული, თამარის კიდე ვისცა ჰყოლია?
ან სხვა მდივანი, გულშემტკივანი, გინა შინაყმა, ვაა, მყოლია?
მაგრამ რიტორთა, ვით რამ მართათა დასჯის ლექსობა, ვინ მიპყოლია¹.

ამნაირად, არჩილი გადმოგვცემს, რომ: 1) თამარ მეფე შეაქო ჩახრუხაძემ,
2) სხვა ლექსით, რომელსაც ჩახრუხაული უწოდა; 3) ის იყო მოხვევე, მთიული,
4) თამარ მეფის მდივანი, 5) მისი ქებანი საამო და საკადრისია, მე მას ვერ
შევედრები, 6) მისი შემოქმედებითი მოღვაწეობა ქრონოლოგიურად წინ უს-
წრებდა რუსთაველის მოღვაწეობასო.

აი ყველა ის ცნობა, რომელიც ტრადიციის სახით მომდინარეობს და რო-
მელიც ახალი დროის მეკლევართ სხვადასხვა ზღაპრით გაუფრციათ. მაგალითად,
ზ. კიკინაძე გადმოგვცემს, რომ ჩახრუხაძე პირველად სწავლობდა შიომღვიმეში,
მერე საბერძნეთში, სადაც მან შეისწავლა ისტორია, ფილოსოფია და ენები;
საბერძნეთიდან დაბრუნების შემდეგ ჯერ მდივანად იყო თამარის კარზე, მერე
ეს თანამედრობა დასტოვა და ისევ მთაში წავიდა, სადაც «თამარიანი» დას-
წერაო². რა თქმა უნდა, ეს ტრადიციული, ფრაგმენტური და თან ზღაპ-
რული ცნობები ჩვენ ვერ გვიშუქებს ამ ხელოვანი მგოსნის ვინაობას და
შემოქმედებას, ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ცდა ფარდა აეხადოს მის, სა-
იღუმლოებით მოცულ, პიროვნებას და გარკვეულ იქნეს ის.

6. მარმა მგოსნის ვინაობის შესახებ მსჯელობისას მეცნიერულად დასაბუ-
თება მოინდომა მ. ბროსეს მიერ 1830 წელს შემთხვევით გამოთქმული აზრისა,
ვითომც ავტორი ლეფხისტყაოსნისაა და თამარიანისაა იყო ერთი და იგივე პი-

¹ არჩილიანი, I, აღ. ბარაშიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., გვ. 15—16, სტროფ. 1—5.

² «ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნისა», გვ. 1—5.

როგნება, სახელდობრ, შოთა რუსთაველი ჩახრუხაძე. რამდენად სამართლიანია ეს შეხედულება, ეს ჩვენ ვნახეთ, როდესაც ვეფხისტყაოსნის ავტორის შესახებ გვექონდა ლაპარაკი. სამაგიეროდ მას გამოეხმაურა მ. ჯანაშვილი, რომლის აზრითაც დასახელებული ორი ნაწარმოების ავტორი ერთი და იგივე პიროვნებაა, მხოლოდ არა შოთა რუსთაველი ჩახრუხაძე, არამედ შოთა რუსთაველი ართავაჩოს-ძე¹. მ. ჯანაშვილი ეყრდნობა ვეფხისტყაოსნის პროლოგისა და ეპილოგის სტროფებზე: «ვის შვენის ლომსა ხმარება», ჩემი აწ სცანიო ყოველმან, მას ვაქებ, ვინცა მიქია», დავითის ქნანი ვითა ვთქვენო. ვეფხისტყაოსნის ავტორი გვეპირდება დავით სოსლანის შექებას, რომელიც მას შეუქია კიდევაც ერთხელ, ხოლო თამარის შესახებ პირდაპირ ამბობს, რომ მე ის უკვე «მიქია» ერთხელო. სად არის დავითისა და თამარის ეს წინანდელი ქება? ალბათ, «თამარიანში», — ამბობს ის. ეს მოსაზრებანი და ტაეპები თავის დროს ამავე აზრის დასამტკიცებლად მოჰყავდა ნ. მარსაც. რამდენად შესაწყნარებელია საზოგადოდ შოთა ართავაჩოს-ძის ავტორობა, ეს ჩვენ უკვე ვნახეთ ვეფხისტყაოსნის ავტორის შესახებ ლაპარაკის დროს.

«თამარიანის» ავტორის პორტრეტის აღდგენა მოინდომა პ. ინგოროყვამ, რომელმაც საგანგებო გამოკვლევა უძღვნა ამ საკითხს შემდეგი სათაურით: «ჩახრუხაისძე, პოეტი, მოგზაური»². მასაც ჩახრუხაძე, თანახმად ტრადიციისა, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, მეხელზეა დამყარებული, მოხვედრე ვიანია. დაბადებულია ის, მისი სიტყვით, 1164 — 5 წლის ახლო ხანებში. რატომ? იმიტომ რომ 1184 — 5 წლებში მას დაუწერია თავისი პირველი ოდა, რომელშიაც ის თამარს ტახტზე ასვლას ულოცავს. რადგან ეს პირველი მისი ოდაა, ჩანს, 1184 — 5 წლებში მომხდარა მისი სამეფო კარზე მიღება «დალოცვითა» და «შეწყალებითა», ხოლო ესეთი მიღება ხდებოდა, როდესაც აღამიანი სრულწლოვანი, 20 წლის, შეიქნებოდაო³. არ არსებობს არავითარი საბუთი იმისა, რომ მატრიანეში მოხსენებული ტერმინი «დალოცვა» და «შეწყალება» სრულწლოვანების აღმნიშვნელი აქტი იყო. არც ის ვიცით, რომ ჩვენში სრულწლოვანებად მაშინ ოცი წლის ასაკი იყო მიჩნეული. თან არც ისაა მართალი, რომ ის ოდა, რომელიც ნ. მარის გამოცემაში პირველ ადგილზეა, ქრონოლოგიურადაც პირველია, რომ ის დაწერილია თამარის ტახტზე ასვლის გამო. მისი შემდეგი სიტყვები (I, 55 — 56) —

მტკიცედ აქვს სჯული, ჩანს მართლმსაჯული, მას რომ უხმობენ ღვთის სახიერსა;
უძრწის ავარი, სტურფობს ჯავარი, მშვიდსა და წრფელსა და ლმობიერსა, —

გულისხმობს, რომ თამარს კარგა ხანია უკვე გამოუჩენია თავისი მეფური ფიზიონომია: ის ჩანს მართლმსაჯულად, მას უძრწის ავარი და სხვ.

ამ ბიოგრაფიული პორტრეტის შემდეგი მოხაზულობა ასეთია: 1184 — 5 წლებიდან 1188 წლის გასულამდე ჩახრუხაძე თამარის კარზე იყო, როგორც

¹ თამარ მეფის მეხობტენი, გაზ. «ტრიბუნა» 1923 წ., № 466.

² უფრ. «კავკასიონი» 1924 წ., № 1 — 2, № 3 — 4.

³ «კავკასიონი» 1924 წ., № 1 — 2, გვ. 278 — 280.

ქარის მგოსანი, 1188 წლის გასულიდან 1191 წლის ბოლომდე ის უნდა ყოფილიყო შირვანში, 1191 წლიდან 1193 წლამდე კვლავ თამარის კარზე იმყოფებოდა¹, ხოლო 1193 წელს გადახვეწილა სამშობლოდან და უცხოეთში გაქრილა. ამის მიზეზი იყო უიმედო სიყვარული თამარისადმი. პოეტის მოგზაურობა და ხეტიალი გაგრძელებულა 10 წელიწადს, 1193 — 1203 წწ.; ამ ხნის განმავლობაში ის ყოფილა სპარსეთში, აღმოსავლეთ ირანსა და ინდოეთში, ჩინეთსა და ხატაეთში, ხაზარეთს, რუსეთს, საბერძნეთსა და იტალიაში, არაბულ სახალიფატოში, ეგვიპტეში, იემენსა და მექაში, სადაც მაჰმადიანობა მიუღია და არაბის ქალი შეურთავს. იქიდან მოსულა ბაღდადში და საქართველოსაკენ აპირებდა გამომგზავრებას, წერილიც გამოგზავნა ამის შესახებ, მაგრამ ქ. ბარდავში, სადაც მისი მეგობრები წავიდნენ მის შესახვედრად, მათ მეორე წერილი მიიღეს პოეტისაგან, რომ მას, რაღაც მიზეზის გამო, გადაუფიქრნია შინ დაბრუნება. კვლავ ზღვისათვის მიუმართავს და უცხოეთის გზას დადგომია. ამის შემდეგ ის, მართლაც, აღარ დაბრუნებულა სამშობლოში და გარდაცვლილა, შეიძლება ქართველთა ჯვარის მონასტერში პალესტინაში, 1213 წლამდეო. რატომ ჰგონია მკვლევარს, რომ ეს მოგზაურობა ათ წელიწადს გაგრძელდა? იმიტომ რომ პოეტის მგზავრობისას კონსტანტინოპოლში ამეფედ ზის კეისარია, მაშასადამე, ის ჯერ კიდევ არაა აღებული ლათინების მიერ, რასაც 1204 წელს ჰქონდა ადგილი². რაზეა დამყარებული ყველაფერი ეს, საიდან ამოიღო მკვლევარმა ასეთი დეტალური ცნობები?

როგორც ვთქვით, ხოტბათა კრებულში შეტანილია ერთი ელეგია, რომელშიაც პოეტი დასტირის თავის მოყმეს, რომელიც გაქრილია სახლიდან, იმ დროს ცნობილი ყველა ქვეყანა (ზემოჩამოთვლილი) შემოუვლია და რომლის დაბრუნებას ის ვერ ღირსებია (VI, 1 — 21). ამ ელეგიისათვის ვიღაც მეორე პოეტს მიუწერია იმავე ხასიათისა და შინაარსის საბასუხო სტროფები, რამდენიმე ზედმეტი დეტალის დანატებით (VI ა, 1 — 16). აი, ამ ორი ელეგიიდან ამოუღია პ. ინგოროყვას ყველა ეს ცნობა. ის დარწმუნებულია, რომ პირველი ელეგია ეკუთვნის «თამარინის» ავტორის ძმას, მეორე ჩახრუხაძეს, ხოლო მეორე ელეგია — მის მეგობარ პოეტს, ვინმე ბარამან მანის, ესე იგი მანიქეველს: მეორე ჩახრუხაძეს შეუდგენია თავისი ძმის ოდების კრებული, წინასიტყვაობის სახით დაუწერია ელეგია, რომელშიაც გადმოუცია თავისი ძმის ბიოგრაფია, და გაუგზავნია ბარამან მანისათვის, რომელსაც საბასუხო ელეგიაში ზოგიერთი ფაქტობრივი დეტალი შეუტანიაო. ელეგიები დაწერილია 1204 წლამდე და, მაშასადამე, მათში დაცულ ცნობებს თანამედროვე წყაროდან მომდინარე დოკუმენტის ხასიათი და მნიშვნელობა აქვსო. ამნაირად, გამოდის, რომ არსებობდა ორი ძმა პოეტი ჩახრუხაძე, რომელთაც ჰყავდათ მეგობარი, ბარამან მანი. ამ სამი პირის ნაწარმოები შემოუნახავს «თამარინს».

ორი ჩახრუხაძის არსებობის მთავარ საბუთად პ. ინგოროყვას მიაჩნია «თამარინის» ბოლომინაწერი: «მოხვეეს ძეთა, ჩახრუხაძეთა», რომელიც, მისი

¹ «კავკასიონი» 1924 წ., № 1 — 2, გვ. 290 — 292.

² იქვე, გვ. 310.

აზრით, დაწერილია 1213 წლამდე, თამარის სიცოცხლეში. ამ მინაწერის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა მსჯელობა თავის ალაგას, სადაც მკითხველი ნახავდა, რამდენად საიმედო და გამოსაყენებელია ის ასეთი კარდინალური დასკვნისათვის, მით უმეტეს, რომ ჩვენ არა გვაქვს არავითარი გარანტია ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად იკითხებოდა «მოხევეს ძეთა, ჩახრუხადეთა» და არა «მოხევეს ძესა ჩახრუხადესა». მეორე მხრით, თუ ელევგის ავტორი გადახვეწილი პოეტის ცოლს სძალს ეძახის (VI, 15), ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ის უეჭველად ძმა იყო მისი¹. ასე შეეძლო მოუნათლა მას მეგობრის, ძმადნაფიცის ცოლიც. ამნაირად, არ მოიპოვება ექვმიუტანელი და საიმედო საბუთი ორი ჩახრუხადის არსებობისა².

შეიძლება თუ არა ვენდოთ ამ ელევგებს, როგორც თანამედროვე დოკუმენტებს? არა! მეორე ელევგა თავისი ულაზათო, უშნო და უხეში ლექსით თვითონ ამჟღავნებს «მიმბაძველობითი ჩახრუხაულობას», რომელსაც ადგილი აქვს აღორძინების ხანაში. რაც შეეხება პირველ ელევგას, ის «ლექსის ფაქტურით, რითმების ხასიათით, ლექსიკონით და სხვა რეალიებით»³ იმდენად განსხვავდება ოდებიდან, რომ საეჭვო ხდება მისი მიკუთვნება იმ ეპოქისათვის, რომელშიაც დაწერილია ოდები. მაგრამ, ვთქვათ, ის ოდების თანამედროვეა. რა საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ის დაწერილია მეორე ჩახრუხადის მიერ და გადმოგვცემს «თამარიანის» ავტორის თავგადასავალს? ამისი თქმა იქნება პირწაყარდნილი თვითნებობა, ვინაიდან არავითარი საფუძველი ამისათვის არ არსებობს, არც ფაქტური, არც ლოგიკური.

ამნაირად, «თამარიანის» ავტორის ბიოგრაფია, რომელიც პ. ინგოროყვას აღუდგენია, მტკიცე მეცნიერულ ბაზას მოკლებულია. კერძოდ, ორი დეტალი ამ ბიოგრაფიისა: შესაძლებელია, რომ პოეტს მართლა უყვარდა თამარი, თუმცა მისი სიტყვები, რომ ის გაგიჟებულია თამარისაგან, კიდევ არ ნიშნავს, რომ სინამდვილეშიც უყვარს ის; ასეთი აღსარება ჩვეულებრივი ხერხია ad maiorem gloriam თამარისა. რაც შეეხება პოეტის მოგზაურობის დათარიღებას კონსტანტინოპოლში კეისრის ჯდომით, ეს უბრალო გაუგებრობაა: აღორძინების ხანის მთელი რიგი ლიტერატურული ძეგლები ოსმალეთის სულტანს, კონსტანტინოპოლში მჯდომს, კეისარს უწოდებს⁴.

¹ «კავკასიონი» 1924 წ., № 1—2, გვ. 275.

² ჩვენ არაფერს ვამბობთ ბარამან მანის შესახებ, ვინაიდან მეორე ელევგის სიტყვები — «მარამ არმანან» (5), შეიძლება გადაკეთდეს როგორც ბარამან მანად, ისე სხვანაირადაც, ვინც როგორც მოინდომებს.

³ «კავკასიონი» 1924 წ., № 1—2, გვ. 274.

⁴ მაგალითად: «ომანიანი», «შაჰნავაზიანი», «დიდმოურავიანი» და სხვ. ეს კიდევ ცოტაა: «ბარამგურიანიში» კეისარი უწოდება ქ. ალაზის უბრალო გამაჯს. XI საუკუნეში, მცირეაზიის დაპყრობის შემდეგ, რომელიც მანამდის ბიზანტიელებს ეკუთვნოდა, სელჩუკიან-თურქთა მმართველებმა ამ ადგილში მიითვისეს იმპერატორის ტიტული და დიდხნით ადრე კონსტანტინოპოლის დაპყრობამდე უწოდებდნენ თავის თავს «რუმის კეისარს» (მელიქი-რუმ კეისარ). იხ. «Мир ислама» 1912 г., год первый, т. I, № 2, 220—221.

ერთი სიტყვით, «თამარიანის» ავტორის შესახებ დღესაც ის ვიცით, რაც იცოდნენ აღორძინების ხანაში, ახალი ფაქტობრივი მასალა ჩვენ მას შემდეგ არ შეგვძენია. როდესაც ლაპარაკია ამ ავტორის ვინაობის შესახებ, არ შეგვიძლია ყურადღება არ მივაქციოთ გელათის მონასტრის ერთ-ერთ «სჯულისკანონს» (№ 25 ჩვენ მიერ 1912 წელს შედგენილი კატალოგით), რომელიც მეცანეტე საუკუნის პირველ მეხუთედზე უგვიანესი არ უნდა იყოს და რომელსაც შემდეგი ანდერძი აქვს დართული: «...გლახაკი ფრიად ცოდვილი გრიგოლი ჩახრეხაძე მომიჯნენეთ წმიდათა შინა ლოცვათა თქუენთა, რომელმან დიდითა გულსმოდგინებითა გარდავწერე თვითთა კელითა ქრისტიანეთა წინამძღუარი დიდი ესე სჯულისკანონი საუკუნოდ მოვსენებულისა და ჩვენ ქართველთათჳს ფრიად ჭირთა თავსმდებელისა არსენი იყალთოელისა თარგმნილი: საუკუნო ყოს ღმერთმან ვსენებამ მისი: არარაჲს სხვსათჳს მოვიქირევე წერაჲ ამისი, თვნიერ რომელ სიყუარული მქონდა ცალკერძ წმიდისა მონასტრისა პატიოსნისა ჯუარისაჲ და მერმე ამის წმიდისა წიგნისაჲ. და ესე დავიდევ გონებასა ჩენსა, ვითარმედ, უკუეთუ ღირსმყოს ღმერთმან და წმიდასა მონასტერსა პატიოსანსა ჯუარისსა შინა შემიწყნარონ¹, მაშა თუთ კეთილ, და ვიდრე ცოცხალ ვიყო, არა დავაკლდები ხილვასა ამისსა; და თუ არა, ვიდრე ცოცხალ ვიყო, მე მქონდის, და შემდგომ ჩემსა — სადაცა ღმერთმან ინებოს. ხოლო მე ბევრისბეგრეულთა ცოდვითა აღტურთული ესე წმიდათა შინა ლოცვათა თქუენთა მომიჯნენეთ ყოველმან კელად მიმღებელმან ამის წიგნისამან. წიგნისა სიმართლისათჳს იქჳ წუეის გაქუს, პირველდღედა მართალი და კარგისა მწერლისა დაწერილი მქონდა და თუთ რად არა წარმოგიდგინებ კაცსა მას მოვსენებითა სახელისაჲთა? იოანე დიაკონისა, წმიდისა დედოფლისა ბორენაჲს გაზრდილისაჲთა; რომელ მე ესრე მსმია, რომელ გიორგი ბროლასა, კათოლიკოს-ყოფილსა, აქათა მისებრი და მის უმართლესი მწერალი არა გამოსრულა ჩუენ ქართველთა ნათესაჲსა შინა. და მერმე დიდ[ად] მოჰირვებით შემეიმოწმებია; ღმერთმან გარწმუნოს, ვინცა იკითხვიდეთ და ვინცა სწერდეთ ამისგან, ვითა ჰპოოთ, ეგრე დაწერეთ. მრავალნი უცხონი სიტყუანი არიან, გარნა დედასა ეგრე ვპოვე². ამ ანდერძიდან ჩანს, რომ ყოფილა ვიღაც გრიგოლ ჩახრეხაძე, რომელსაც ჯუარის მონასტერში პალესტინაში ბერად შესვლის განზრახვა ჰქონია. მას გადაუწერია არსენ იყალთოელის დიდი სჯულისკანონი და დედნად უხმარია ბორენა დედოფლის (ბაგრატ IV-ის ცოლი, რომელიც XI საუკუნის ოთხმოციან წლებში კიდევ ცოცხალი იყო) მიერ გაზრდილ, სწორუპოვარი

¹ ხელნაწერი: შეიწყნარონ.

² საჭიროდ ვთვლით აღვნიშნეთ, რომ ამ ანდერძის ცნობას პირველად ჩვენ 1912 წელს მივაქციეთ ყურადღება, როდესაც გელათის მონასტრის ხელნაწერთა კატალოგინაცია და აღწერილობა შევადგინეთ და იმავე წლის 20 სექტემბერს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზე გავაკეთეთ მოხსენება: «ორი კვირა გელათის მონასტერშია (საზოგადოების სხდომათა ოქმი № 62). შემდეგ, 1912 წლის დეკემბერში, გელათის ხელნაწერები ინახულა პ. ინგოროვეამაც (საზოგადოების სხდომის 1913 წლის 8 თებერვლის ოქმი № 68).

კალიგრაფის¹, იოანე დიაკონის მიერ გადაწერილი ნუსხა. შეიძლება დავსვათ საკითხი: ეს გრიგოლ ჩახრეხაძე და «თამარიანის» ავტორი ჩახრეხაძე ერთი და იგივე პიროვნება ხომ არაა?² ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი გარემოება: 1) გრიგოლ ჩახრეხაძე და «თამარიანის» ავტორი ჩახრეხაძე დაახლოებით ერთსა და იმავე დროს ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ; 2) ან დერძის სტილი არ არის მთლიანად საეკლესიო, მასში ჩვენ გვაქვს ხალხური ენის მორფოლოგიურ-ფონეტიკურ ელემენტებთან ერთად ერთი ისეთი ლექსიკური მოვლენა, რომელიც სწორედ «თამარიანში» გვხვდება; ეს არის სიტყვა მაშა. «თამარიანში» ვკითხულობთ: «მაშა მე, ხელი, მაშა მებელი» (VII, 17). პირველი მაშა უდრის დღევანდელ მაშ-ს, რაყ. მაშასა და მეს, მეორე მაშა ნიშნავს მრავალმოსიარულეს, მგზავრს, მოხეტიალეს, ყარბზს (скиталец). პირველი მნიშვნელობით ეს სიტყვა ნახმარია ზემოაღწერილ ანდერძში: თუ შე მიმიღებენ, შემიწყნარებენ, ჯვარის მონასტერში, «მაშა კეთილიო»,—ამბობს ის. ამ სიტყვის მეორე მნიშვნელობა, რომლითაც «თამარიანის» ავტორი ახასიათებს თავის თავს, სავსებით უდგება გრიგოლ ჩახრეხაძეს, რომელსაც, როგორც მისი ანდერძიდან ჩანს, უმოგზაურია პალესტინაში.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ «თამარიანის» ავტორი, ჩახრეხაძე, ბოლოხანს ბერად შევიდა თუ ჯვარის მონასტერში არა, საქართველოს ერთ-ერთ მონასტერში, ამას თითქოს მხარს უჭერს «თამარიანის» შინაარსი: მესიანური იდეა მისი, ძველი და ახალი აღთქმის საღვთო ისტორიის გალექსვა, განსაკუთრებით პირველ ოდაში, და მისი მესიანიზმის იდეასთან დაკავშირება არ უარყოფს პოეტის სულში ეკლესიური განწყობილებისა და ასკეტური მიდრეკილების პოტენციას.

მეორე საკითხია, როდის არის დაწერილი ოდები? როდესაც ასეთ საკითხს ვსვამთ, უნდა გვახსოვდეს, რომ ოდები, რომელნიც ცხადად გულისხმობენ თამარის ბრწყინვალე მეფობის სხვადასხვა ამბავს, შესაძლებელია დაწერილი იყოს სხვადასხვა დროს და მერე თავმოყრილი ერთ კრებულში (ნ. მარი), შესაძლებელია ისიც დაეუშვათ, რომ ყველა ისინი ერთდროულადაა დაწერილი (ასეთი აზრია გამოთქმული ს. კაკაბაძის 1937 წ. გამოცემაში), მით უმეტეს, რომ ხშირად ერთსა და იმავე ოდაში იგულისხმება ორი სხვადასხვა დროის ამბავი. თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში უფრო პირველ ხაზს იღებენ და სხვადასხვა ცდას იძლევიან დასმული საკითხის გასარკვევად. ჩვენ შევჩერდებით ორ უფრო საყურადღებოსა და მნიშვნელოვან მოსაზრებაზე.

ი. ნ. მარმა 1934 წელს გამოთქვა მოსაზრება³, რომ «თამარიანის» შექმნის ოდა-ელეგია გულისხმობს სტიქიური ქარიშხლის უბედურებას, რომელსაც ას-

¹ კათოლიკოს გიორგი ბროლას შემდეგ, რომელიც XI საუკუნის სამოციან წლებში ცხოვრობდა, იმისი ბადალი კალიგრაფი არ ყოფილა.

² ზ. ტვიკინაძეს 1862 წელს ქუთაისის ეკლესიის «გულანში» უნახავს, ყოველი ნიმუშებით, ზემოაღწერილი მინაწერი და ამიტომ ის «თამარიანის» ავტორს ჩახრეხაძეა კატეგორიულად და გადაჭრით გრიგოლს ეძახის («ქართული მწერლობა მეოთხრეცე საუკუნეში», გვ. 1—5). ეს ცნობა ზ. ტვიკინაძეს აღებული უნდა ჰქონდეს დ. ბაქრაძიდან, რომელსაც დაუბეჭდავს ის «ცისკარში» 1863 წ., № 2, გვ. 239—240.

³ «მნათობი» 1934. № 9, 144—148

ტროლოგები 1186 წლისათვის წინასწარმეტყველებდნენ¹. ამ უბედურების მოლოდინით არის გამოწვეული ის სიტყვები, რომელნიც, დამატების თუ კომენტარების სახით, მიწერილია ვილაცას მიერ 1188 წლის სახლობლად და ასე იკითხება:

ქაბასა მფლობი დიდი ემირი მას შიგან მოხრებლსა თვისად ისობდის:
მაჰმადის ბმობალ, მიხგითსა შესვლად, თაყვანისცემად მას შინა გცადის.

მკვლევარი გამოდიოდა ამ სიტყვების რუსული თარგმანიდან, რომელიც მის მამას, აკად. ნ. მარს, ეკუთვნის: «Властитель Клябы, великий эмир, роет для себя в священном месте подвал для укрытия и ждет тебя в нем, чтобы ты воззвал к Мухаммеду и вошел в мечеть»² და ამბობდა: რად დასჭირდა ემირს ასეთი «მოხრებლის — სარდაფის» (подвал) ამოთხრა? იმისათვის, რომ ასეთი მიწისქვეშა თავშესაფარი მას წარმოდგენილი ჰქონდა როგორც საიმედო საშუალება სტიქიური კატასტროფის, საშინელი გრიგალისაგან თავის გადასარჩენადო. ეს მოსაზრება გაზიარებულ იქნა სხვების მიერაც, ასე, ერთ-ერთ სპარსულ თხზულებაში იპოვეს კიდევაც ცნობა იმის შესახებ, თუ რა სახით მოელოდნენ ამ ქარიშხალს ათაბაგ მოჰამედის დროს (1174 — 1186 წწ.) აზერბაიჯანში და რა საშუალებას ამზადებდნენ წინასწარ მისგან თავის დასაცავად³. შესაძლოა, ასეთ რამეს მართლაც მოელოდნენ 1186 წლისათვის როგორც ირანში, ისე არაბეთში, მაგრამ საეჭვოა, რომ ზემოაღწერილი სიტყვები ამ ქარიშხალს გულისხმობდეს. ჯერ ერთი, მინაწერი ძალიან საეჭვო ხასიათისაა: ელევების მინაწერის ყველა სტროფის სტრიქონი თავდება რითმით «ოდის», აღნიშნული ორი სტრიქონი კი თავდება «ობდის» და «ადის»; მეორე — ნ. მარსის თარგმანი არ არის სწორი: ღედანში არ არის «в священном месте» და თუ სიტყვას «მოხრებლს» გაივებთ როგორც «подвал»-ს, «для укрытия» მაინც არაა ქართულში. ამ არასწორმა თარგმანმა შეცდომაში შეიყვანა ზემოდასახელებული მკვლევარი. ფრაზა «მოხრებლსა თვისად ისობდის» არ ნიშნავს «роет для себя подвал для укрытия», ის ტექნიკური თქმაა იმ აზრის გამოსახატავად, რომ ქაბაში მისი მფლობელი იმზადებდა თავისთვის საშარხს ან აკლდამას, ამით კი გამორიცხულია ყოველგვარი «подвал»-ის ამოთხრა ქარიშხლისაგან თავის დასაცავად, ასე რომ 1186 წელი მოხსნილი უნდა იქნას როგორც თარიღი მეექვსე ოდისა და მისი დამატებისა თუ კომენტარებისა. მისი დაწერის დრო ისე მტკიცედ აქვს განსაზღვრული აკად. ნ. მარს (მონღოლების ხანა, არაუადრეს მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა, არაუგვიანეს 1338 წლისა⁴, რომ მისი შერყევა ზემომოყვანილი განმარტებით შეუძლებელია⁵.

მეორე შეხედულება ეკუთვნის პ. ინგოროყვას. მისი აზრით, ოდები დაწერილია 8 — 9 წლის მანძილზე: 1184 — 5 წლიდან ვიდრე 1193 წლამდე, რო-

¹ ამ ქარიშხლის შესახებ იხ. კრებ. «Хакани, Низами, Руставели», стр. 15 — 34.

² Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре»..., ИАН. 1917 г., стр. 504.

³ К датировке VI оды Чакрухадзе («Сборник Руставели», 1938 г., Тбилиси, стр. 17 — 20; «ენიმკ-ის შობაზე», III, გვ. 13 — 16).

⁴ Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре», стр. 503.

⁵ იქვე, გვ. 20, 15 — 16.

დესაც პოეტი სამშობლოდან სამუდამოდ გადაიხვეწა¹. კერძოდ, პირველი ოდა დაწერილია 1184 — 5 წლებში თამარის ტახტზე ასვლის გამო, II — V ოდები დაწერილია 1187 წლის შემოდგომიდან 1189 წლის დასაწყისამდე, VII — VIII ოდები — 1191 წლის დამლევს ან 1192 წლის დამდეგს, IX, X და XII ოდები დაწერილია გიორგი ლაშას დაბადებისა და მასთან დაკავშირებული ომების გამო 1192 წელს, ხოლო XI ოდა — 1193 წელსაო. ასეთ დათარიღებას მკვლევარი ასაბუთებს თვით ოდათა შინაარსითა და რეალიებით².

ეს შეხედულება სწორი არ უნდა იყოს. შესაძლებელია კიდევ დავეთანხმოთ მას II — V ოდათა, მათი შინაარსის უნიშანდობლიობის გამო, და XI ოდის დათარიღებაში, სხვებისაში კი ვერა. ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი, რომ პირველი ოდა არაა გამოწვეული თამარის ტახტზე ასვლით და, მაშასადამე, 1184 — 5 წლებში დაწერილი; ასევე უნდა ითქვას დანარჩენების შესახებაც. მართლაც, VII, VIII და IX ოდები რომ იმ წელს ვერ იქნებიან დაწერილი, რომელშიაც პ. ინგოროყვას ჰგონია, შემდეგიდან ჩანს. აქ ჩვენ ვკითხულობთ:

ბობქარ ადარბის დასდვას დვინსა რბის ოდესმე ლხინთა სახლგარი ბნელი,
სხეთა მძლეფართა, ხარკთა მძლეფართა ზედა სხვა შიში ჰმატს საშინელი.
(V II, 18).

ბობქარ მგოდები. მცდრად ნაწოდები, დავითის ხმლითა შესარცხვენალი.
(VIII, 7).

უძლე ძლიერთა ბევრთა სძლი ვრთა, ოს ყვენ ბობქარის მეოტებანი.
(IX, 21).

ამ ოდებში, როგორც ვხედავთ, ლაპარაკია აზერბაიჯანის ათაბაგის ბობქარ ან აბუბაქრის შესახებ, რომელიც არამცთუ ლხინმოკლებული, შეშინებული, დავითის ხმლით შერცხვენილი და ოტებულია, არამედ ქ. დვინ დაკარგულიცაა. ყოველივე ეს გულისხმობს, ერთი მხრით, აბუბაქრის ქართველებისაგან დამარცხებას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა პირველად შამქორის ომში 1195 წელს, და, მეორე მხრით, მისთვის დვინის წართმევას 1203 წელს. ასე რომ VIII და IX ოდები დაწერილია არაუადრეს 195 წლისა, VII კი — არაუადრეს 1203 წლისა.

მეთათე ოდაში ვკითხულობთ:

წალღე რანი, წა უღერანი, ყელსა დასახენ ჩამომდებარე:
მიუშვენოდეს! მიუშვენ ოდეს ამბერდად რად ვსთქვენ იგი მე ბარე?
(X, 22 — 23).

ეს სიტყვები გულისხმობს ამბერდის დაპყრობას, რომელიც მოხდა 1196 წელს. უფრო საყურადღებოა ამ ოდის სხვა ადგილი:

ვინანი, სადა ვინ ანისადა მისთა მოყმეთა მარცხო მზებარე?
წუხად ანელმან რა სთქვა ანელმან: დღეს მუჟულმანთა მოსანთებარე.
აჯარის ვრთა საღმობიერთა სხვამცა ვინ იყოს სხვად შემძლებარე?
არ მით ავნებდა, არ მითავნებდა, რომე მჩანს ლომებრ შემძახებარე.
(X, 13 — 16).

¹ «კავკასიონი» 1924 წ., № 1 — 2, გვ. 273.

² იქვე, გვ. 188 — 190.

აქ მოხსენიებულია ანისის მცხოვრებთა გაწყვეტა არდაველის სულტნისაგან და ქართველთა მიერ სამაგიეროს, თენის, აღება, როდესაც რამზანის დროს იმდენივე მაჰმადიანი ამოსწყვიტეს ანისში და თან ქალაქიც დაიკავეს. ეს ამბავი მოხდა, იბნ-ხალიკანის გადმოცემით, 1206 — 7 წელს¹, ასე რომ მეთე ოდა ამაზე ადრე დაწერილი ვერ იქნება.

დასასრულ, XII ოდაში (48 — 59, 3 — 74) აღწერილია შემდეგი: გამოჩნდა ვინმე ზეავი, მხეცებრ მძინვარე, ამპარტავანი, ლალი, რომელსაც თავისი თავი უძლეველად მიაჩნდა და რომელიც ურიცხვი, ძალდატანებით შეგროვილი. ჯარით ჩვენ წინააღმდეგ გამოემართა ქადილით: მე მათ ქვეყანას ვავხდი მოოხრებულადო. შენ, თამარ, შეტყაურე ჯარი, გააზნეცე როგორც ჯარისკაცები, ისე მათი მთავარი, და უბრძანე მათ შემოდნენ მტერს ქრისტეს სახელით. ჯარს წაუძღვა დავითი, რომელმაც შიშის ზარი დასცა მტერს, სასტიკად დაამარცხა იგი, ვააზნია, ამოწყვიტა და დაატყვევა. ტყვეები შეწყალებას სთხოვდნენ და ეუბნებოდნენ: არ მოველით ნებითო. სხვათა შორის, მას ტყვედ ჩაუვარდა ხელში ეზინაკს მფლობიო, რომელიც თან წამოიყვანა. ტყვეებთან ერთად ქართველებს დარჩათ დიდი და მდიდარი სამხედრო ალაფი. ვინ არ დაინახავს ამ აღწერილობაში რუქნადინის, რესპ. ნუქრადინის ზეიადობას, რომელმაც «მიირთნა თუნიერ ნებისა მათისა შიშით ეზინკელი, ხალფერდელი და კარნუქალაქელი» და «ოთხმეოც ბევრი» კაცი, მუქარიითა და ტრაბახით, გამოემართა ჩვენკენ?² როგორც ვიცით, ქართველებმა, დავით სოსლანის მეთაურობით, სასტიკად დაამარცხეს ის ქ. ბოლოსტიკესთან ბრძოლაში და ხელში ჩაიგდეს დიდი ალაფი და ურიცხვი ტყვე, რომელთა შორის იყო ეზინკელი ამირაცა³. ეს სახელოვანი ომი მოხდა 1206 წელს⁴, მაშასადამე, მეთორმეტე ოდა 1206 წ. ადრე ვერ დაიწერებოდა. იმავე XII ოდაში ნათქვამია: ამოუნდა არსთა, მიდთა და სპარსთა ერთსამწყსოობა ერთუფლებურად (30). აქ იგულისხმება მიდთა და სპარსთა დაპყრობა, ესე იგი სპარსეთში ვალაშქრება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1210 წელს⁵.

ამნაირად, VII — X და XII ოლები ჩახრუხადეს დაუწერია 1195 წლიდან მოყოლებული 1210 წლამდე⁶, მაშასადამე, მას არამტუთუ 1193 წელს არ დაუთავებია მოღვაწეობა სამშობლოში და უცხოეთში არ გადახვეწილა, როგორც პ. ინგოროყვას აქვს აღნიშნული, 1210 წელსაც საქართველოშია და თამარს ასხამს ხოტბა-ქებას. ვინაიდან ოლებში უკანასკნელ ამბად მოხსენიებულია სპარსეთში

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948 წ., გვ. 282 — 284, 287 — 289.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 496 — 509.

³ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948 წ., გვ. 277.

⁴ იქვე, გვ. 278.

⁵ იქვე, გვ. 282 — 284.

⁶ ამრიგად, მოხსნილი უნდა იქნას ს. კაკაბაძის მოსაზრება, ვითომც «თამარიანი» საბოლოოდ ჩამოყალიბდა 1202 წელს, ვინაიდან იმაში მოხსენიებული არაა ბოლოსტიკეს ომი 1203 წლისათ (ვეფხისტყაოსანი), 1927 წლის გამოც., გვ. LXXIII—LXXV; მიხედვ. 1937 წლის გამოცემული «თამარიანი», გვ. 11).

გალაშქრება, «თამარიანი», დღევანდელი შემადგენლობით, 1210 წლის მახლობლად დამთავრებულად უნდა ჩაითვალოს.

ჩანს, ჩახრუხადის ოდებს დიდი პოპულარობა მოუპოვებია თანამედროვე მკითხველ საზოგადოებაში, ვინაიდან ისინი დიდ გავლენას ახდენენ შემდეგი დროის ლიტერატურულ შემოქმედებაზე. საყურადღებოა, რომ ამ გავლენას განიცდიან არა მარტო წმინდა ლიტერატურული ნაწარმოების ავტორები, არამედ მემატიანენიც. ასე, მაგალითად, თამარ დედოფლის მატთანე¹, რომელიც დამთავრებულია 1222 წლის მახლობლად², განიცდის ჩახრუხადის ოდების უცილობელ გავლენას. ის აღფრთოვანებული კილო, რომლითაც მემატიანე აგვიწერს თამარს და მის საქმიანობას, თამარის პიროვნების ის იდეალიზაცია, რომელსაც მატთანეში ვპოულობთ, გადმოტანილია ამ ოდებიდან. თამარ ცხებული, ხოტბით, აღმსრულებელია საღმრთო მისიისა (1); მემატიანის შეხედულებითაც თამარი, «ცხებული ღმრთისა» და მჯდომი «საყდართა მათ ცამდი აღმართებულთა» (გვ. 408 — 409), მოვლინებულია ქვეყნად ღვთის ნებისა და წინასწარგანჩინების ასასრულებლად. მემატიანის ისეთი ფრაზები, როგორცაა «სამებისაგან ოთხად თანააღზავებული» (გვ. 363), «სამებისა თანა იხილვების ოთხად თამარი» (გვ. 398); შედგენილია ხოტბათა ეპითეტების ზეგავლენით. განსაკუთრებით ოდის სიტყვები: «თამარ წყნარი, შესაწყნარი, ხმანარნარი, პირმცინარი» (II, 16), პირდაპირ გადმოსულა მატთანეში შემდეგი სახით: «თამარ წყნარი და ნარნარი, ცნობიერი და გონიერი» (გვ. 422), აგრეთვე — «წყალ ჯავარი» (V, 36) განხორციელებულია მატთანეშიც (გვ. 409). «თამარიანის» შემდეგი ადგილი —

რამის უშენოდ სტიკვის: უშენოდ შერებოდა ვისის ნამიჯნურვეად.

უკავს შატბიერს, გულად ლაყბიერს, აღათისა რად დაშვრა ზოძვეად, —
(V, 22 — 25)

განმეორებულია მატთანეში, სადაც ჩამოთვლილია სხვადასხვა მიჯნური თამარის სილამაზით გატაცების აღსანიშნავად: «ვითარ რამინ ვისისათვის, ვითარ შადბავარ აინლიეთისათჳს» (გვ. 414).

შესაძლებელია, რომ ამ ოდებისაგან ერთი მთლიანი კრებულის შედგენა, თუ მართლა აქ საქმე გვაქვს სხვადასხვა დროს დაწერილ ოდებთან, თვით ავტორს არ ეკუთვნოდეს. ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, კრებულში ადვილად მოხვდებოდა ერთი ისეთი ნაწარმოებიც, რომელიც ხოტბა კი არაა, არამედ, ელგია (VI) და რომელიც, დასაშვებია, ჩახრუხაძეს მართლაც არ ეკუთვნის. თამარის ოდების მშვენება — მათს არაჩვეულებრივ მხატვრულ ფორმაშია, ლექსების მომჯადოებელ მუსიკალობაში, უღამაზეს, შეუღარებელ და ვირტუოზულ რითმათა სიმღიდრეში³. მიუხედავად ამისა, ოდების მთელი მნიშვნე-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 362 — 474.

² ბ. ქვეკელიძე, ისტორიანი და ახსანი შარავანდედთან, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», 133 — 134.

³ ძველის შინაარსობლივ-მხატვრული და იდეოლოგიური მიმოხილვა მოცემულია ა. ბარამიძის ნაჩვენებში «თამარიანი» (ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილ. სახელმწ. პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, VI, გვ. 57 — 66).

ლობა მის შინაარსშია. ამ ოდებში ჩვენ ვვაქვს ერთადერთი წყარო ნეკლო-მეტე საუკუნის თავისებური ქართული კულტურის შესასწავლად და ინტრო-ინდელი განათლებას გასათვალისწინებლად. ოდებში შემონახულია ქართული სახელმწიფოებრივი აზროვნების განვითარების ისტორიისა და ფრთებნებსნული პატრიოტიზმის უდიდესი ძეგლი. ეს პატრიოტიზმი მართო პოეტის დამა-ხასიათებელი არ არის. მთელი ეპოქა, როდესაც ცხოვრობდა ის, ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობისა და სამხედრო დიდების უნაღლეს განვი-თარებას წარმოადგენს¹. ერთი სიტყვით, როგორც შინაარსის. ისე ფორმის მხრივ «თამარიანი» მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია კლასიკური ხანის ნეკლო-ლობაში.

რა შორსაა ასეთი შეფასებისაგან ის დამახასიათებელი, რომელიც მიუძღობს თხზულებისათვის ჩვენ მგოსანს ილია ქავჭავაძეს, რომელიც ამბობს: «ჩვენში, ქართველებში, დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებული ჩახრუხუხაძეს, მაგრამ არამცთუ დიდი, პატარაც არ ბრძანდება ის კურთხეული. მისი თამარის ქება მთელი მოთხრობის ოდენაა, ზედშესრულით დაიწყება და თითქმის ზედშესრუ-ლით თავდება. რა ვაივალახით და კისრის მტკრევით მოგოგავს დავარდნილ ცხენსავით მისი ოცმარცვლოვანი ტყვიასავით ზძიმე ლექსი... არც აზრი, არც სურათი, არც მშვენიერება, არც კეჟა, არც გული, აოფრისთანა არაფელი. გარდა ზედშესრულების რახა-რუხისა»². ესეც დამახასიათებელია ქართველ-მეტყველების დონისა ნეცხრამეტე საუკუნეში: ილია ქავჭავაძის გენიამაც კი ვერ გადალახა რუსი მწერლის სიტყვები, წარმოთქმული მეცხრამეტე საუკუნის პირველ წლებში: «Тамариани, составляющая довольно большую книгу: соплетея почти из одних только прозваний и нарицательных имен, припи-санных Тамаре»³, სიტყვები, რომელიც მერე გაიმეორა ილია ქავჭავაძის შესწავლებელმა უნივერსიტეტში, პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა შემდეგნაირად: «Тамариани вся почти состоит из одних только прозваний и нарицатель-ных имен, приписываемых Тамари»⁴.

2. ღვაწლი ალმახენაზლისა და თამარის ქება

(ი. ფ. «აბდულმესია»)

«ვეფხისტყაოსნის» ბიბლიოგრაფიული მინაწერი ამბობს:

ამირან დარეჯანის ძე პოსეს უქია ხონელსა,
აბდულ-მესია — შავთელსა, ლექსი მას უქეს რომელსა... (1659).

ეს მინაწერი, რომელიც, უეჭველია, რაღაც ძველი ლიტერატურული ტრადიციის შემცველია, აღნიშნავს, რომ შავთელს, რომელიც კარგი მე-

¹ «Древне-грузинские описцы...» стр. 48 — 49. შტრ. ა. ბარამიძე, თამარიანი, თბილ. პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, VI, 63 — 66.

² «თხზულებანი», ტ. IV, გვ. 7.

³ Евгений митрополит, Историческое изображение Грузии в политическом, церковном в учебном ее состоянии, СПб, 1802 г., стр. 87.

⁴ «Грузинская хрестоматия», ч. II, СПб, 1846 г., стр. III, прим.

ლექსე ყოფილა, უქია აბდულ-მესია. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ სიტყვების გაგებას შემდეგი ფაზისები გაუვლია: ზოგიერთები აბდულმესიას თკლიდნენ ავტორის, შავთელის სახელად (პ. იოსელიანი, დ. ჩუბინაშვილი), მაგრამ კონტექსტით აქ თხზულების სახელი უნდა იგულისხმებოდეს; წინააღმდეგ შემთხვევაში უაზრობა გამოდის: რა უქია აბდულმესია შავთელს? სხვები კიდევ აქ მართლაც თხზულების სახელს ხედავდნენ, მაგრამ არ იცოდნენ, რა თხზულებაა ეს აბდულმესია? აკად. ნ. მარმა 1902 წელს წამოაყენა მოსაზრება, რომ აბდულმესია, რა თქმა უნდა, თხზულების სახელია, და ეს თხზულება არის დავით აღმაშენებლის ხოტბა, ამდენ ხანს თამარისა და დავით სოსლანის ხოტბად ცნობილი. აბდულმესიად წოდებულია დავით აღმაშენებელი და ამიტომ თხზულებას დარქმევია აბდულმესიანი¹ (ვთქვათ, დავითიანის, ნავიერ). ნ. მარის ჰიპოთეზამ ჩვენში ერთგვარი სენსაცია გამოიწვია, იმას მრავალი თანამოაზრე გაუჩნდა და თითქმის ბატონობაც მოიპოვა; მაგრამ ეს იყო გატაცება ახალი აზრით, რომელიც თანდათან სუსტდებოდა და ნელ-ნელა.

მართლაც, შესაძლებელია თუ არა აბდულმესიად ვიგულისხმოთ დავით აღმაშენებელი და აბდულმესიანად ის ხოტბა, რომელიც ამდენ ხანს თამარისა და სოსლანის ხოტბად ითვლებოდა? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არა. თვით ნ. მარი აცხადებს, რომ ჩვენმა ძველმა მწერლობამ არ იცის ისეთი თხზულება, რომელსაც აბდულმესია რქმეოდეს; ანდა რომელშიაც ასეთი პირი იყოს გამოყვანილი. მაშ რა საბუთები მოჰყავს მას იმისი, რომ აბდულმესია არის სახელწოდება დავით აღმაშენებლისა? არაბული აბდულმესიაჰ, რომელიც ქრისტეს, მესიას, მონას ნიშნავს, მისი სიტყვით, შეშვენიის დავით აღმაშენებელს, რომელიც იყო ერთგული მონა-მოსამსახურე ქრისტესი, მისი მცნების აღმსარებელი, მისთვის მებრძოლი და ოფლის დამღვრელი, ძღვევამოსილი მხედარი მესიასი და მისი ჯვრისაო. მაგრამ ეს თვისებანი შეიძლება მიეკუთვნოს არანაკლებ სხვა ქართველ მეფეს. თუ დავითი ოფლსა ღვრიდა ქრისტესთვის (71,2), სხვა მეფეებს სისხლი დაუღვრიათ მისთვის და მოწამებრივი გვირგვინი დაუდგამთ თავზე. მაშ, რატომ განსაკუთრებით დავით აღმაშენებელს უნდა მინიჭებოდა ეს სახელწოდება? სომხური წყაროებიდან ცნობილია, ამბობს ნ. მარი, რომ იოანე დიაკონი სხეანაირად არ მიმართავდა დავითს, თუ არა სიტყვებით: მონა ქრისტესი. ყოველთვის შეხვედრისას, ეს სომხის განსწავლული დიაკონი მას მიესალმებოდა დავით წინასწარმეტყველის სიტყვით: «ვპოვე დავით, მონა ჩემი, და საცხებელი წმიდა ჩემი ვსცხე მას; რამეთუ ხელი ჩემი შეეწიოს მას და მკლავმან ჩემმან განაძლიეროს იგი» (ფსალ. 88, 20 -- 21, ქართული ვერსიით). თუ სომხის დიაკონი დავითს «ქრისტეს მონას» უწოდებდა, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ქართველებმაც ისტორიულად დაუმიკვიდრეს მას ეს სახელი, როგორც, ასე ვთქვათ, ეპითეტი, სიმბოლური გამოთქმა. თან იოანე დიაკონი საგანგებოდ ამ სახელით კი არ მიმართავდა ხოლმე დავითს, არამედ ფსალმუნის მთელი

¹ Н. Марр, Древне-грузинские одописи, «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии», IV, стр. V, 1 — 27.

² ამ მოსაზრებით თამარსაც შეგვიძლია აბდულმესია ვუწოდოთ, და, მართლაც, მის ფულზე ამოჭრილი იყო: «თამარ, შემდეგი მესიისა».

ორი მუხლით, რომელშიაც მისი სეხნია, დავით წინასწარმეტყველი, წოდებულ-
 ლია ღვთის და არა მესიის მონად. არაერთარი სხვა ცნობა არ მოიპოვება იმის
 შესახებ, რომ დავითის საგანგებო, სიმბოლურ სახელს შეადგენდა აბდულმესია,
 მონა მესიასი. გასაგები იქნებოდა კიდევ, რომ მას შერჩენოდა სახელი ჰუ ს ა მ-
 უ ლ - მ ე ს ი ა, ხმალი ქრისტესი, რომელიც ამოკრილი იყო მის ფულბზე, და
 ამიტომ მის ხოტბას ჰუ ს ა მ უ ლ მ ე ს ი ა ნ ი დაარქმეოდა. «აბდულმესიანისათვის»
 კი, ვიმეორებთ, განსაკუთრებული საბუთი არ არსებობს. მართლაცდა, «ვეფხის-
 ტყაოსნის» ბიბლიოგრაფიულ მინაწერში, რომელშიაც შენახულა ცნობა შავთე-
 ლის მიერ აბდულმესიას შექების შესახებ, სამ შემთხვევაში პირდაპირ საკუთა-
 რი სახელითაა აღნიშნული ამა თუ იმ თხზულების მთავარი გმირი: ამირან დარე-
 ჯანის ძე, დილარი და ტარიელი. რაღა მხოლოდ ამ შემთხვევაში მოუხდა ამ
 მინაწერის ავტორს შავთელის თხზულების მთავარი გმირი მოხსენებია არა სა-
 კუთარი სახელით, არამედ ეპითეტით, სიმბოლურ-ალეგორიულით? ამ მოსაზრე-
 ბათა გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ა ბ დ უ ლ მ ე ს ი ა არ გულისხმობს დავით აღ-
 მაშენებელს¹ და ა ბ დ უ ლ მ ე ს ი ა ნ ი არაა ის ხოტბა, რომელსაც წინათ თამა-
 რისა და სოსლანის ქებას ეძახდნენ. ის არც ძველადაც მიაჩნდათ აბდულმესიად:
 საქმე ისაა, რომ ცნობილ ფსევდოგრაფთა სტროფში ოთხ, იქ დასახე-
 ლებულ, თხზულებიდან სამი თხრობითი, ეპიკური ჟანრისაა — «ამირანდარე-
 ჯანიანი», «დილარიანი», «ვეფხისტყაოსანი», იგულისხმება, მეოთხეც («აბდულ-
 მესიაც») ასეთივე და არა ლირიკული ჟანრისა იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში
 რაღა ეს ხოტბა დაასახელა ამ სტროფის ავტორმა, რა დააშავა თამარიანმა?
 აბდულმესია არის არა ეპითეტი, არა სიმბოლურ-ალეგორიული, არამედ
 საკუთარი სახელი აღმოსავლეთის ეკლესიისა, საიდანაც ის ჩვენშიაც შემოსულა.
 როგორც 1666 წლის სიგელიდან (იოსებ თბილელის სახელზე) ჩანს, ა ბ ლ -
 მ ე ს ი რქმევია ჯვარის მამის მელეტის ძმასაც². აღმოსავლეთის ეკლესიამ იცის
 წმიდა აბდულმესი ან აბდალმესი, რომლის «ცხოვრება» შენახულა ასურულ³,
 სომხურ⁴ და არაბულ⁵ ენებზე. ეს ცხოვრება ქართულადაც ყოფილა ნა-
 თარგმნი, ის შენახულა იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის ერთ-ერთ XII — XIII
 საუკუნის ხელნაწერში № 20⁶. ის იწყება ასე: «ფებ[ე]რვალსა: კე: წამებამ
 წმიდისა მოწამისა აბდულმესიასისი. რომელი გამოითარგმანების მონაჲ ქრის-
 ტესი: აწ ვიწყ[ყო] დასაბამი უწყებად. წამებამა წმიდისა მოწამისა აბდულმესი-

¹ კატეგორიულად დარწმუნებული ამაში არც ნ. მარი უნდა იყოს. ის ამბობს: «აბ-
 დულმესია, მონა ქრისტესი, აღბათ (по всем вероятиям), არის ზედწოდება (прозвище)
 და არა სახელი» დავითისათ (стр. 1 — 2). «по всем вероятиям» კიდევ არაა საბუთი.

² თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, 383 — 384.

³ J. Corluy, Acta sancti Mar Abdu'l Masich, «Analecta Bollandiana», V 9 — 52;
 B e j a n, Acta martyrum et sanctorum, I, 172 — 201.

⁴ «Vitae et passioes sanctorum selectae ex Eelogoriis», Venetiis, 1874, I, 6 — 25
 («Bibliotheca hagiographica orientalis», № 3, Bruxelii. 1910).

⁵ გამოცემულია P. Peeters-ის მიერ: La Passion arabi del Abd al-Masih
 («Analecta Bollandiana», 1926, p. 270 — 342).

⁶ R. B l a k e, Catalogue des manuscrits Georgiens de la bibliothéque patriarcale
 Crecque a Jérusalem, p. 52 — 53 (ა. ც ა გ ა რ ლ ის კატალოგი ის უნდა იყოს № 136, თუ 137).

აღნიშნული გამოითარგმანების მონაჲ ქრისტეი. ჟამთა მესამედ შუდელლ-თასა რიცხსამებრ იონთაჲსა... ამ აბდულმესიას რამე კავშირი ხომ არ აქვს შავთელის თხზულებასთან? ხომ არ გულისხმობს აბდულმესიანი ალ-ნიშნულ «ცხოვრებას», რომელიც, იქნება, შავთელმა გალექსა, ისე, როგორც ამას სწადიოდნენ ალორძინების ხანაში, საიდანაც ჩვენ გვაქვს ლექსით დაწერილი «ცხოვრება» წმძ. გიორგის, მარინესი, ეკატერინესი, ალექსისა, ქეიფეკან დედოფლისა და სხვ.?¹

ყოველ შემთხვევაში, «აბდულმესიანი» არაა დავით აღმაშენებლის ხოტბა. ის რაღაც სხვა თხზულება ყოფილა, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. ამ დაკარგული თხზულების ავტორი ყოფილა იოანე შავთელი, რომელსაც მემკვიდრე ასე ახასიათებს: «იოვანე, კაცი შავთელი ყოვლად განთქმული და საკვირველი მოღუაწებათა შინა და ლექსთა გამომთქუმელი», ანდა: «შავთელი, კაცი ფილოსოფოსი და რიტორი, ლექსთა გამომთქუმელი და მოღუაწებათა შინა განთქმული»². ეს შავთელი იყო თამარ დედოფლის თანამედროვე. ახლდა მას ბოლოსტიკის ომში, რომლის გამო დაუწერია სამადლობელი იამბიკო ლეთისმშობლისა³.

ამ იოანე შავთელის აბდულმესიაზე, რომელიც, ვამბობთ, დაკარგული უნდა იყოს, ცნობებს გვაწვდის თეიმურაზ ბატონიშვილი ვეფხისტყაოსნის კომენტარებში (1843 წ.) და მ. ბროსესადმი მიწერილ წერილში (1833 წ.). აი, რას ამბობს ის ვეფხისტყაოსნის კომენტარებში: «ამისნი გვექონან ლექსნი შესხმანი სამქებარონი თამარ მეფისანი, ხოლო გაუკეთებეს ამას სტიხად წიგნი, აბდულ-მესია სახელსდების წიგნსა მას, რომლისთვისცა იტყვიან, რომელ ფრიადისა მადლისა ხელოვნებითა ყოფილან სტიხნი მისნი შეთხზულნი»⁴. ბროსესადმი მიწერილ წერილში ამბობს: «შავთელს დაუწერია ლექსად საკვირველის შეთხზვით მოთხრობა აბდულ-მესიასი ვისიმე, და ასე იტყვიან ჩვენში მომთხრობელნი, რომ იმისთანა ლექსები არაოდეს ქართულს ენაზედ არ დაწერილიყოს... ჩვენ უბადრუკთ ქართველებს ის საკვირველი სტიხები შავთელისა, აბდულ-მესიას წიგნი, დაჰკარგვიათ; პაპას ჩემს მეფე ერეკლეს მრავალი უძებნივნება, დიდი სურვილი ჰქონია იმისის ლექსების, მაგრამ ეს წიგნი ვეღარ უპოვნიათ. სხვა ლექსები კი არის შავთელისაგან შეთხზული, — თამარ მეფის ქება, — და რომელნიმე სხვანი დიახ ურჩეულესნიო. ამ მოგვიანო დროის ტრადიციულ ცნობაში კატეგორიულადაა, როგორც ვხედავთ, ნათქვამი, რომ აბდულმესია სხვა თხზულება ყოფილა და თამარის ქება სხვა, პირველი დაკარგულია.

თხზულება, რომელსაც შინაარსის მიხედვით, «დავითისა და თამარის ქება» უნდა ვუწოდოთ, რამდენჯერმეა, მოგვიანო დროის (XVIII — XIX სს.) ხელნა-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 501.

² ამის შესახებ იხ. კ. ეკეელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I², გვ. 304 — 305.

³ «Описание рукописей», II, 584 — 585.

წერების მიხედვით, გამოცემული¹, თუმცა ნამდვილი, პირვანდელი სახე ძისი ჯერაც არაა აღდგენილი და სავსებით გამორკვეული.

მთავარი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხები ამ თხზულების გარშემო შემდეგია: 1) ვინ არის შექმნილი თხზულებაში, 2) ვინაა ავტორი მისი და 3) როდისაა დაწერილი ის? ამ საკითხების შესახებ სამკვარი აზრი არსებობს: ტრადიციული შეხედულებით, ხოტბის ავტორი, იოანე შავთელი, აქებს თამარ მეფესა და მის მეუღლეს დავით სოსლანს. 1902 წელს ნ. მარმა წამოაყენა მოსაზრება, რომ ხოტბაში შექმნილია არა ორი პირი, არამედ ერთი, დავით აღმაშენებელი, და მეხოტბე არის არა თამარის, არამედ დავით აღმაშენებლის თანამედროვე იოანე შავთელი². ს. კაკაბაძე 1911 წელს ფიქრობდა, რომ ხოტბა დაწერილია 1360 წელს³, 1913 წლის გამოცემაში კი ის ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ეს თხზულება არის შესხმა გიორგი ლაშას შვილის დავით ულოსი და დაწერილია ვილაც მწირის დავითის მიერ 1268 — 1270 წლებში, როდესაც ამ დავით მეფის მემკვიდრედ მისი შვილი დიმიტრი ითვლებოდა⁴. 1927 წელს ის აცხადებს, რომ ხოტბა დაწერილია 1155 წელს დავით მესამის (დიმიტრის შვილის) სადიდებლად⁵.

აზრების ასეთი სხვადასხვაობა აიხსნება იმით, რომ წამოყენებულ საკითხთა გადასაწყვეტად, ხოტბის ტექსტის გარდა, არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება, ტექსტი კი პირვანდელი სახით ჩვენამდე არ შენახულა, ამიტომ თითოეული მკვლევარი და გაომცემელი მას თავისი საკუთარი, სუბიექტური თვალსაზრისით უდგება, რის გამო თავისებურად კითხულობს და განმარტავს თხზულების ამა თუ იმ ადგილს.

ამ შეხედულებებიდან სავსებით სიმართლეს არც ერთი არ შეესაბამება. დავიწყით ს. კაკაბაძის თეორიებიდან, რომლის შესახებ ბევრი არაფერი გვეთქმის. ჯერ ერთი, იმ ადგილების კაკაბაძისებური წაქითხვა ან გაგება, რომელზედაც ის ამყარებს თავის შეხედულებას ავტორის სახელის (1₂) და ლაშა გიორგის შვილის, დავით მეფის, შესახებ (55₁, 86₁), საეჭვო და საცილობელია. მეორე: მართალია, ქებაში ნახმარი ეპითეტების უმეტესი ნაწილი საზოგადო ხასიათისაა, მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ ზოგიერთი მათგანის მკვეთრ უცილობელ ინდივიდუალობას და ხოტბის საერთო სულსა და დედა-აზრს, მისი მიუთვნება ლაშა გიორგის შვილის დავითისათვის იმდენად საბუთიანი იქნება, რამდენადაც მეჩვიდმეტე საუკუნის მეფის არჩილისათვის, რო-

¹ აი ეს გამოცემანი: პ. იოანელიანის (1838), დ. ჩუბინაშვილის (1863), ხ. ჭიჭინაძის (1883), ნ. მარის (1902), ს. კაკაბაძის ორი (1913 და 1937), მ. ჯანაშვილის ორი (1920 და 1922) და ს. ყუბანგიშვილის (ქარგისტოპათია, II, 198 — 209). არის შ. ნუკუბიძის რუსული თარგმანი («Абхаз-Мессия», 1942 г.) ამ თარგმანის შესახებ იხ. რევენხია: ა. ბარამიძე, აბდულ-მესიანის რუსული თარგმანის გამო, «ლიტერატურული ძეგლი», I, გვ. 257 — 274.

² ამ მოსაზრებას დღეს მთლიანად იზიარებს პ. ინგოროყვა (რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა, «ოუსთაველის კრებული», გვ. 53 — 55).

³ «სახალხო გახეთი» 1911 წ., მაისის 13.

⁴ «ქებანი დავით მეფისა დავით მწირის მიერ», 1913 წ.

⁵ იხ. მისი გამოცემა «ვეფხისტყაოსნისა» 1927 წ., გვ. XIV — L.

გორც ამას სჩადის იაკობ დუმბაძე შემოქმედელი¹. მით უმეტეს შეუძლებელია ხოტბის ობიექტად ვცნოთ დავით მესამე, რომელიც რალაც ნახევარ წელიწადს მეფობდა; არაფერი ქების ღირსი არ გაუკეთებია და თუ რითიმე ვიცნობთ მას, მხოლოდ ძალადობით, რომელიც მამაზე იხმარა, და დიდებულთა ამოწყვეტით. ს. კაკაბაძის მოსაზრებანი აიხსნება იმით, რომ ის ხოტბას სდებდა «ვეფხისტყაოსნის» წინ, ამიტომ იმას იმ დროს აკუთვნებდა ხოლმე, რომელსაც აღნიშნულ პოემას. თავის უკანასკნელ გამოცემაში ის საკუთარ შეხედულებებს აღარ იცავს და საკითხს ღიად სტოვებს.

ნ. მარის თეორიით, ამ ხოტბაში შემკობილია მხოლოდ ერთი პირი — დავით აღმაშენებელი, და დაწერილია ის მისი და არა თამარ მეფის თანამედროვის იოანე შავთელის მიერ. ეს ასე არ უნდა იყოს: ხოტბაში შემკობილია არა ერთი, არამედ ორი პირი. მართლაც; ავტორი ქების საგანს მიმართავს თქვენობით (1₁, 27₁, 54₁, 62₁₋₂, 94₁, 99₁₋₂, 101₁, 106₁, 107₃), თუმცა ზოგიერთ ასეთ შემთხვევაში pluralis majestatis არის ნახმარი, ვინაიდან შესაფერისი ზნა იქვე მხოლოდით რიცხვშია, მაგრამ პირველი ტაეპის პირველ მუხლში და უკანასკნელის მეორეში, რომელთაგან პირველი თხზულების ზოგადი შესავალია, ხოლო მეორე — დასასრული, ყოველ ექვს გარეშე ორი პირი იგულისხმება. აქ რომ ორი პირია შექმნილი და არა ერთი, დავით აღმაშენებელი, ჩანს იქიდან, რომ: 1) ქების საგანი სიცოცხლეშივეა გაღმერთებული, მას მხოტბე უკვე წმინდანად ჰრაცხს (9₂, 41₁, 45₂₋₃, 68₁, 72₂₋₄, 94₁, 95₁₋₄, 105₁) და სამოთხეში ხედავს. დავით აღმაშენებელს თანამედროვენი სიცოცხლეში წმინდანად არ თვლიდნენ და არ აღმერთებდნენ, დავითის კულტი მისი გარდაცვალების შემდეგ შეიქმნა²; 2) ერთი სტროფიდან (105₄) ჩანს, რომ მხოტბის დროს გელათი უკვე საზოგადოდ მიჩნეული მეფეთა საკრძალავი ყოფილა, ხოლო ეს არ შეიძლება დავით აღმაშენებლის დროს ყოფილიყო, რადგან მაშინ გელათის დიდი ტაძარი დამთავრებული არ იყო და გელათიც მეფეთა საკრძალავად არ ითვლებოდა³; 3) ხოტბის გმირი იმორჩილებს შავი ზღვისაკენ ღიმონას, ხარკს ადებს მას, «ვინც არის ჯიმშედს მფლობელი» (33₁, 36₁), მას ხალიფასაგან «ახალი ფასი მრავლად მოერთმის თავთა მონებად» (16₄), მას თან ახლავს დროშა «დავითიანი» (31₂). ყოველივე ეს დავით აღმაშენებლის მეფობაში ანაქრონიზმია⁴.

ამნაირად, პოეტი შეამკობს არა ერთ პირს, დავით აღმაშენებელს, არამედ ორს. ამათგან ერთი უქვეყლად დედაკაცი, ქალი, უნდა იყოს. მართლაც,

¹ § 1511, გვ. 94 — 114; A 656.

² თუ მართალია ს. ბარათაშვილის ცნობა, რომ დავითმა თბილისის აღების პირველივე დღეს 500 მაჰმადიანი ჩამოახრჩო ქალაქში, — გემინოდეთ და მეკრძალოდეთო («Церковь Пружан», тетрадь IV, стр. 20; ნ. ურბნელი: გაზ. «ივერია» 1888 წ., № 46). ამის მოწამენი მას სიცოცხლეში ვერ გააღმერთებდნენ.

³ ს. კაკაბაძე, ქებახი დავით მეფისა, გვ. II — III.

⁴ სიტყვებს — «თვით სული მონა, კიდელი მონა» (33₁). «ლაზია, ტრაპიზონი, ღიმონა და სამისონი» დაყრობილ იქნა ქართველების მიერ 1204 წ. (ქართლის ცხოვრება, მარამ დეოფლისეული ვარიანტი, გვ. 507, შენ.; «ქართლის ცხოვრება», I, 325).

პოეტი ალაგ-ალაგ ისეთ ეპითეტებს ხმარობს, რომ ყოვლად შეუძლებელია მამაკაცი ვიგულისხმოთ ამისთანა შემთხვევაში. მაგალითად, *ნარგიზ-ლავროტი*, ია *მაკროტია* (8₁), მზისადმი წამწამთა, ვით *ლახვარის*, *მსროლელი* (67₄) და სხვ. რა თქმა უნდა, იმის წინააღმდეგ, რომ აქ ქალიცაა გამოყვანილი, ვერაფერს ამბობს, როგორც ნ. მარსა ჰგონია (გვ. 9), *სიტყვა ძე, რომლითაც აღნიშნულია შექმბული პირი* (3₁, 47₂), ეინაიდან ქმ-ს უწოდებს ქართული ძეგლები ქალსაც. მაგალითად, მემატიაზე ამბობს: *«გიორგის ძისა თამარისათჳს, რუსუდან, ძე თამარ მეფეთ-მეფისა, ძენი თამარისნი გიორგი და რუსუდანა»*¹; *ამირანდარეჯანიანშია ზღვათა მეფე ეუზნება თავის ქალს: «შვილო, მე არა მივის შენგან კიდე სხვა ძე»*²; *«ვეფხისტყაოსნით» როსტევეანს «სხვა ძე არ ესეა, მართ ოდენ მარტო ასულია. არც ისა მართალი, თითქოს შექმბული პირი ერთხელაც არ არის ასულად წოდებული (ნ. მარი, გვ. 9), პოეტი პირდაპირ ამბობს: «მკნე ხარ ასული მკურეტელთა სული»*³.

ამნაირად, მეხოტბე ამკობს ორ გვირგვინოსანს: კაცსა და ქალს. ნუთუ მართლდება ტრადიციული შეხედულება, რომ აქ შემკობილია თამარ მეფე და მისი მეუღლე დავით სოსლანი? დედაცაა რომ აქ თამარ მეფე იგულისხმება, ეს ყოველ ეტევს გარეშეა: 1) *სიწმინდე, უხრწნელობა, ანგელოზთა მედასეობა, სილამაზე-სიკეკლუცე, სინაზე და სხვა ქალური ეპითეტები, რომელიც ნაწარმოებში ბლომადაა მიმოხილული, მხოლოდ თამარს შეეფენის, რამდენადაც მას ჩვენ ვიცნობთ ნისი მატიანიდან; 2) იღუშალი ქველის საქმე, რომლის შესახებ პოეტი გვამცნობს (22₂), თამარის განსაკუთრებული თვისება იყო; 3) ხოტბის გეოგრაფია (33₁, 36₁, 60₁₋₂) სწორედ თამარის მეფობით მართლდება; 4) სიტყვები — *ქაცთა მკოდვისა და მამკოდვისა, შეიწრებისა არ მომთმინოსა»* (59₂), პარალელს პოულობს თამარ მეფის დახასიათებაში: *«ვიდრემდის ამისა განგებასა ოცდაათერთმეტსა წელიწადსა შინა არცა თუ ტაჯგენაგი უბრძანა ვისდამე დაკრავად, კიდემქონებელი ყოვლისავე მესისხლეობისა და ბნელობობისა და ასოთა მიმლეობისა»*⁴. სიტყვები — *«შენ ხარ მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა»* (63₂), მიუთითებს სწორედ თამარს, რომელსაც მემატიაზე ათქმევენებს: *«მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთა»*⁵, აგრეთვე — *«სამგზის ნეტარია»* (47₂) არის *«თამარ სამგზის სანატრელია მემატია-ნისი»*⁶; 5) ოდაში რომ თამარიცაა შექმბული, ჩანს შემდეგი სიტყვებიდან: *«არიან მხეცნი... მისთვის შეერლომითა»* (10). იგულისხმება თამარის მიერ აღზრდილი ლომი, რომელიც მას, მატიანით, შირიანიდან მოუყვანეს საჩუქრად. აგრეთვე: *«ქეყენის მნათენი, მოკამათენი, ბაზიყად გექმნეს, სურვილით რეცა»* (58); აქ*

¹ «ქართლის ცხოვრება», I, 306, 338, 349.

² ხ. ბ. ი. ნ. ა. ძის გამოცემა, გვ. 22.

³ A 656, სტრ. 9. ნ. მარსამ ადგილს, არ ვიცით რატომ, ასე კითხულობს: *«მხნე ხარ ასური, მკურეტთა დასურია»*.

⁴ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 412 (შესწორებული სახით).

⁵ «ქართლის ცხოვრება», I, გვ. 312.

⁶ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 363.

«ბაზიკა»-დ იგულისხმება «იოსებზილიხანიანის» გმირი ქალი ბაზიკა, რომელსაც იოსების ტრფობის ალი სწავდა. არავის ბაზიკასებრი მიჯნურობა (იოსებისადმი) არ გამოუჩენია არც დავით აღმაშენებლის, არც მისი შვილიშვილის დავით მესამის, არც დავით სოსლანის, არც მისი შვილიშვილის დავით მეოთხის მიმართ, ხოლო თამარისათვის რომ მრავალნი «ქვეყნის მნათენი» — მეფე და მეფისწულები, «მოკამათენი», ესე იგი ერთმანეთის მოცილენი, გიჟდებოდნენ, როგორც ბაზიკა იოსებისათვის, და ერთი მისი მოტრფიალე მეფისწულთავანი, უცხო ქვეყნით მოსული, აღესრულა კიდევაც [მიჯნურობის სვედისაგან ნიქოზში, როგორც ბაზიკა მოკვდა ეგვიპტეში, იამანეთით მოსული, ეს კარგად ცნობილია ისტორიაში¹.

მეორე პირი და ხოტბის საგანი არის მეფე-მამაკაცი, მაგრამ არა თამარის მეუღლე დავით სოსლანი. მართალია, პოეტი ზოგადი შტრიხებითა და ეპითეტებით ამკობს თავის გმირს, მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, დავით სოსლანი არ შეგვიძლია დავსახოთ ისეთ დიდებულ და სახელოვან მეფედ, რომელიც პოეტს მხედველობაში ჰყავს. ჯერ ერთი, დავით სოსლანი იმდენად იყო მეფე, რამდენადაც ის თამარ მეფის ქმარი იყო, მეტი არაფერი, ხოლო ხოტბის მეფე არის «ცხებული» ან «ზეთცხებული» (2₁, 6₁), ჯვირგვინოსან-პორფიროსან-სკიპტრა-მპყრობელი (4₁), ქვეყნის მპყრობელი (4₁) და თვითმპყრობელი (28₁). ამგვარი მეფე დავით სოსლანი არასოდეს არ ყოფილა². თან ხოტბა გულისხმობს იესიან მეფეს, დავით სოსლანი კი წოდებულია არა იესიანად, არამედ ეფრემიანად, მაგალითად, «თამარიანში» (VII, 21; IX, 10; X, 25; XI, 21; XIII, 31), თუგინდ მატიანეში, სადაც ნათქვამია: «იყო სახლსა შინა დედოფლისა რუსუდანიასა მოყმე ეფრემის ძეთავანი, რომელ არიან ოვსნი»³.

ეს მეფე არის დავით აღმაშენებელი. მართლაც, მეხოტბეს რომ დავით აღმაშენებელი ჰყავს სახეში, ეს საკმაოდ ნათელჰყო აკად. ნ. მარნა (ის ცდება მხოლოდ იმაში, რომ დავითის გარდა სხვას ვერ ამჩნევს ოდაში), ჩვენ მის არგუმენტებს აქ აღარ გავიმეორებთ, ჩვენის მხრივ დავუმატებთ შემდეგს: პოეტი ამბობს: «ალვის ხე ტანი, მსგავსად შემტანი აქვს კოწოლ-დაყრით კვიპაროზისა» (49₂); ამასვე იმეორებს დავით აღმაშენებელი თავის «სინანულის გალობაში»: «მეგვპტური გულმძიმობაჲ... კოწოლი თმათაჲ და სხუანი... უწარმდებესად მოვიგეო»⁴. პოეტის სიტყვები — «უწყის ყოველნი ჟამნი და წელნი, შეყინვა ნიეთთა ცით მომგვრგვლებულთა» (69₂), პარალელს პოულობს იმავე ფალობაში, რომელშიც დავითი ამბობს: «ზენაჲს მოძრაობისა ასურასტანელი

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 417.

² მართალია, ხოტბა იმიტომაც ხოტბა, რომ იმაში ჰიპერბოლასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ჰიპერბოლასთან და არა ისეთი რამეს შეთხზვა-მოგონებასთან, რასაც სინამდვილეში ადგილი არა აქვს; მეხოტბეს შეეძლო გავხვიადებინა დავით სოსლანის პიროვნება, ის თვისება, რაც მას გარკვეული მასშტაბით ახასიათებდა, გაეზარა-გაუდიდებია, მაგრამ არ შეეძლო მიეწერა მისთვის ის, რაც მას სულაც არ ჰქონია.

³ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 430; კ. კეკელიძე, ერთი მომენტი ქართული პოლიტიკური აზროვნებისა კლასიკური ხანის ლიტერატურაში, კთბილ. უნივერსიტეტის შრომები, XXV, გვ. 43 — 49.

⁴ თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, გვ. 104.

ზმნობა და ცთომილთა ვარსკულავთა და უცთომელთა კრებაჲ, განყრაჲ, სუე და ბედი და შობის დღე, ვითარცა საღმრთოთა უსმენელმან, ვიჩქურნოა¹. პოეტის სიტყვები — «შემუსრავს ბაალს, მოლოქს და ქამალს, ასტარტის კერპსა საძაგელთასა» (28⁴), უნდა იყოს მეხოტბის ანტითეზა, ამოღებული იმავე «ვალობიდან», რომელშიც დავითი ამბობს: «თაყუანის ვეც ანგაპარებისა მამონას, ვითარ იგი ძუელთა მათ ბაალს და ასტარტეს და ქამალს საძაგელსა»².

ასე და ამნაირად, ჩვენ მივდივართ იმ დასკვნამდე, რომ პოეტი ხოტბაში შეამკობს ან აქებს ორ გვირგვინოსანს: დავით აღმაშენებელსა და თამარ მეფეს. ეს საკვირველიც არაა, პოეტი სწორედ ასე უნდა მოქცეულიყო, თუ სახეში გვექნება მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობა და თანამედროვეობის შეგნება. პოეტი მოხიბლულია, პირდაპირ მოჯადოებულია, თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკური, კულტურული, სოციალურ-ეკონომიური და ზნეობრივი სურათით, მას თვალწინ ეხატება ძლიერი, განათლებული და გალალბული საქრისტიანო სახელმწიფო, რომელიც შიშის ზარსა სცემს აზიის ბარბაროსებს, მას უნებლიეთ აღძვრის კითხვა: ვინაა მიზეზი, ვინ შექმნა ასეთი საქართველო? რა თქმა უნდა, არა მარტო თამარ მეფემ, არამედ დავით აღმაშენებელმაც. თამარი უდავითოდ წარმოუდგენელია. დავითი არის ალფა მომხიბლველი საქართველოსი, ხოლო თამარი — ომეგა, მათ ორთავეს თანაბარი ღვაწლი მიუძღვის მის შექმნაში, წარმატებასა და განდიდებაში. ამიტომ ის განუყრელად შეაქებს ორივეს, მისი ჩანგი პოეტური აღრეულობით გადმოგცემს მის გულში ორივე გვირგვინოსნის მიერ აღძრულ გრძობებს, რომელნიც უშუალოდ ცვლიან ერთიმეორეს: ზოგ სტროფში დავითია შესხმული, ზოგში თამარი, ზოგში კიდევ ორივე ერთად. იქნებ ვისმეს ეუცხოოს და პარადოქსად მოიჩვენოს, რომ პოეტი, ცოცხალთან ერთად, აქებს დიდი ხნის გარდაცვალბულ გვირგვინოსანს; მაგრამ აქ გასაკვირი არაფერია: პოეტი, როგორც დაეინახავთ, საეკლესიო ტრადიციების მატარებელია, ეკლესიაში კი მიღებული იყო, რომ ამა თუ იმ წმინდანს, სულიერ გმირს, ქებასა და ენკომიებს შეუთხზავდნენ ხოლმე სიკვდილის შემდეგ, ხშირად მთელი საუკუნეების შემდეგაც.

ვინ არის ხოტბის ავტორი? ს. კაკაბაძის ერთხელ წამოყენებული ჰიპოთეზით, ქების ავტორი არის ვილაც დავით მწირი, მეცამეტე საუკუნის სამოცდაათიანი წლების მოღვაწე, ხოლო პ. ინგოროყვას შემთხვევით გამოთქმული აზრით — ვილაც დავით შავთელი³. უეჭველია, პოეტის სახელი დავითი მათ გამოჰყავთ ხოტბის ერთი ადგილის თავისებურად წაკითხვიდან, სახელდობრ:

მწადს აქ ებანი

დავითის, დავით

ესჯდე მუსიკობად. (I, 2).

¹ თ. უოტდანი, კრონიკები, II, გვ. 104.

² იქვე, გვ. 105.

³ უფრ. «კავკასიონი» 1924 წ., № 1—2, გვ. 291, შენ. 2; «რუსთაველის კრებული».

აქ თითქოს პირდაპირაა ნათქვამი, თუ მექნება დავით (წინასწარმეტყველის) ებანი, მე, დავითი, დავჯდები მუსიკობად, ესე იგი ვიწყებ გალობას, ქებას. მაგრამ ასეთი წაკითხვა ნათელ აზრს არ იძლევა, ამიტომ ეს ადგილი ასე უნდა იქნეს წაკითხული:

მწადს აქ ებანი,
და, ვით ის დავით,
ვსჯდე მუსიკობად.

ეს ნიშნავს: მე მწადს ებანი (მუსიკალური ინსტრუმენტი), და თუ ის მექნება მე, ვით ის დავითა. ან როგორც ის დავითი, იგულისხმება წინასწარმეტყველი, რომელიც ებანზე მღეროდა თავის ფსალმუნებს, დავჯდები და ვიწყებ მუსიკობას, ან: ქებასო. ამ შემთხვევაში უკვე აღარსად ჩანს პოეტის სახელი დავითი. შ. მაჭავარიანი კატეგორიული ტონით აცხადებს, რომ ცნობილი ადგილი წაკითხული უნდა იქნეს ტრადიციულად: «მწადს აქ ებანი დავითის, დავით ვსჯდე მუსიკობად, და თხზულების ავტორად უნდა მიჩნეულ იქნეს ვილაც დავითი»¹. დავითის ავტორობა მას ამოუკითხავს თამარ დედოფლის მეორე ისტორიაში სადაც ნათქვამია: აპირი მისი (თამარის) პირველივე იქო დავითის მიერ თქმითა, რათა ლიტანიობით თაყუანს სცემდენ მეფენი და მთავარნი და მეძღუნეობდენ ნათესავნია². ისტორიკოსი პირდაპირ წერსო, ამბობს ის, რომ თამარის მშვენება პირველად უქია ვინმე დავითს, ხოლო ქება ძველი ქართულით პოეტურ ხოტბა-შესხმას ნიშნავსო³. ავტორმა არ იცის, რომ სიტყვა «პირველივე» ნიშნავს ამ შემთხვევაში არა «პირველად», არამედ «ძველად», რომ ისტორიკოსი აქ ლაპარაკობს არა ვილაც დავით პოეტზე, არამედ დავით წინასწარმეტყველზე და რომ მისი ზემოაშოწერილი სიტყვები ამოკრებილია დავითის ფსალმუნებიდან: «გულმან უთქუას მეუფესა სიკეთისა შენისათჳს... პირსა შენსა ლიტანიობდენ მდიდარნი ერისანი» (ფსალ. 44, 11 — 12). «მეფეთა ძღუენი შეწირონ მისა, მეფეთა ძღუენი მიართვან მას და თაყუანის სცემდენ მას ყოველნი მეფენი ქუეყანისანი» (ფსალ. 71, 10 — 11). ის მკვლევარნი, რომელნიც ამ თხზულებაში აბდულმესიას ხედავენ, მის ავტორად იოანე შავთელს აღიარებენ. მართალია, ეს თხზულება, როგორც ვთქვით, არაა აბდულმესია, მაგრამ ავტორი მისი მაინც იოანე შავთელია. საქმე ისაა, რომ ტრადიცია, რომელიც წერილობით დადასტურებულია თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ 1843 წელს, აღნიშნავს რა იოანე შავთელის თხზულების აბდულმესიას დაკარგვის ფაქტს, ხაზს უსვამს შემდეგ ლიტერატურულ ცნობას: ამისნი გვქონან ლექსნი შესხმანი სამქებრონი თამარ მეფისანი» (ვეფხისტყაოსნის კომენტარებში), ანდა: აბდულმესიაა ველარ უპოვნიათ, სხვა ლექსები კი არის შავთელისაგან შეთხზული — თამარ მეფის ქება» (ბროსესადმი მიწერილი წერილი)⁴. იმავე ტრადიციით, იოანე შავთელი იყო მდივან-მწიგნობარი

¹ ი. ჯავახიშვილის გამოც., გვ. 334.

² გახ «ლიტერატურა და ხელოვნება» 1950 წ., № 31.

³ «Описание рукописей», II, стр. 585; S 4797, გვ. 21.

დიდისა მეფისა თამარისი... შემდგომად მდივან-მწიგნობარი ესე შემონოზნებულა, გელათის მონასტერში შესულა, იქ უცხოვრია და მუნ აღსრულებულა. ესე ქართველთა პიტიკოსთა შორის მაღალი გმირი არს, აქუსთ შეთხზულთა მისთა სტიხთა მაღალი ფრასი, რიფმანი, სხვადასხვაგვარად სათარგმანებნი. ტკბილი ლარმონიკი, აზრითა შესაბამიერთა სავსე, მშვენიერებითა ლექსებისათა უხვად აღსავსე. ურჩეულისითა თხზულებითა შემკობილ და საკებელ¹. იოანე შავთელს ნ. მარი, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის ცხოვრებაში² ის თამარ დედოფლის თანამედროვედაა გამოყვანილი³, დავით აღმაშენებლის თანამედროვედ თვლის და ამ შემთხვევაში ის ეყრდნობა ზ. ჭიჭინაძის ცნობას რამდენიმე იოანე შავთელის არსებობის შესახებ⁴, რომელიც შემდეგ თვის ზ. ჭიჭინაძის მიერ უარყოფილია⁵.

ჩვენ ვფიქრობთ, საკმაო საბუთები ეუჩვენეთ იმისა, რომ ხოტბაში შექტებულია თამარ მეფეც, მასხადაამე, ავტორი მისი. იოანე შავთელი, არ შეიძლება იყოს დავითის თანამედროვე, ის თამარის დროის მოღვაწეა და თხზულებაც მის დროს დაუწერია. გასარკვევია მხოლოდ როდის, რომელ წლებში? ხოტბის შინაარსი შესაძლებლობას გვაძლევს გავარკვიოთ როგორც ეს საკითხი, ისე ავტორის მსოფლმხედველობა.

ამ ხოტბაში ნათლად ჩანს ავტორის ორმაგი განათლება: საერო და სასულიერო. იდეურად და ფორმით საერო ხასიათის ნაწარმოები, სულითა და დამუშავებით სასულიერო ელფერის თხზულებაა. სასულიერო ელემენტს ჩვენ უმთავრესად ვგრძნობთ არა თემის დამუშავებაში, არამედ ენაში: შედარებანი ავტორს მოჰყავს ძველი აღთქმიდან და აზრებს გამოსთქვამს ბიბლიის სიტყვებით⁶. ის ნაკითხია როგორც ძველ ბერძნულ ისტორიულ, ფილოსოფიურ და მხატვრულ მწერლობაში, ისე აღმოსავლურ, სპარსულ-არაბულში, მაგრამ არანაკლებ მცოდნეა ის, ბიბლიის გარდა. საეკლესიო-სასულიერო მწერლობისაც, რომლითაც უხვად სარგებლობს თავის ნაწარმოებში. საჭიროდ ვთვლით დავასახელოთ მისი წყაროები.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ავტორს ციტატები და პარალელები მოჰყავს დავით აღმაშენებლის «სინანულის გალობათაგან». ამას გარდა, ავტორს გამოუყენებია ერთი აპოკრიფი, რომელსაც ეწოდება «თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფრემისი, თარგმანი დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყანისა და ადამი-

¹ «Описание рукописей», II, 585.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I¹, გვ. 304.

³ «Древне-грузинские одописцы», стр. 26, прим. 2.

⁴ იხ. მისი «ქართული მწერლობა მეთორმეტე საუკუნეში», 1887 წ., გვ. 14.

⁵ Н. Марр, Древне-грузинские одописцы, стр. 16 — 17.

სათესა¹. აქედან, როგორც ნ. მარიც შენიშნავს², ამოღებულია ცნობა ან დიბან მოგვის შესახებ. პოეტი ამბობს:

ანდიბან მოგვმან, გრძნებთა მბოგვმან. მისნობით ხელყო ხაკვით ზღაპრობა,
ემმაკს ვეეღოა, სული შეეედრა, მით ექმნა სრულად მათთან საგრობა.

(79₁₋₃).

ეს პოეტური გადმოცემა აღნიშნული აპოკრიფის შემდეგი ადგილისა: ნებროთმა იუნიტან გრძნელისაგან ისწავლა წიგნი სიბრძნისა, რომლითაც ის ყველას აკვირებდა. ფითარცა იხილა ესე ანდიბან მდღელმან, რომელი ჰმსახურებდა ცეცხლსა, ევედრებოდა იგი ეშმაკთა, რომელნი გამოცეხადებოდეს ცეცხლსა მას შინა, რათა ასწაონ მას სიბრძნე იგი ნებროთისა. ეშმაკმა მართლა ასწავლა მას ყველა ის, რაც ნებროთმა ისწავლა იუნიტან გრძნელისაგან და რომლითაც ის აკვირებდა ყველას. ამის შემდეგ ანდიბან იწყო ვარსკულაეთრიცხუად და გრძნებად და ბედის თბრობად და მისნობად და ზღაპრობად და კარი ყოვლისა ბილწებისა და ისწავა, და ესე ჯელოვებდა ეშმაკისა და არს³. ამას გარდა, ამ აპოკრიფიდანვე⁴ უნდაჰქონდეს მას ამოღებული ცნობა ნებროთ გმირის შესახებაც (46₂, 91₃₋₄), თუმცა ამ შემთხვევაში ის უფრო დამოკიდებულია გემატიანეზე. ნებროთის შესახებ გემატიანე მო. გვითხრობს, რომ მან განიზრახა ველზე აშენება მაღალი გოდლისა, რათა აღვიდეს და იხილნეს მყოფნი ცისანი; მაგრამ, როდესაც მან გაანვლო საზღვარი ჰაერისა და შევიდა საზღვართა ვარსკულაეთასა, საიდანაც იწყებოდა აქელმწიფება ცეცხლისა, იძულებული იქნა შეჩერებულიყო, და ესმა მუნით საზრახავი შვილთა გუნდთა ზეცისათა და იქმნა ყოველი თვით კაცი ნათესავითურთ მეტყუელ თვით ენასა... და დაუტევნა ჰინდურად მზრახველნი ინდოეთს, სინდნი სინდეთს, პრომნი პრომს, ბერძენნი საბერძნეთს, ავ და მაგუგ მაგუგეთს, სპარსნი სპარსეთს; ხოლო პირველი ენა ასურებრი იყო, და ესე არიან შვიდნი ენანი, რომელნი ნებროთისადმი ზრახვიდეს⁵. ყველაფერი ეს გადმოუცია პოეტს შემდეგ ტაეპში:

როს ენა შვიდი, მათთვის დამშვიდი, საზრახელ იყო სულთა ყოველთა:
ასურთა, ჰინდთა, რომთა და სინდთა, ბერძენთა. სპარსთა, გოგ-მაგოგელთა,
მაშინდა ნებროთ კვით სამისებროთ გოდოლი კელყო შენებად ველთა.

(91₁₋₃).

იქ, სადაც პოეტი ჩამოგვივლის ძველი და ახალი აღთქმის მწველვებელთ, რომელთაც მისი ხოტბის გმირი პირს დაუყოფს (84—85), ის იმეორებს, განსაკუთრებით პირველ ნაწილში, ერთ საეკლესიო ნაწარმოებს, რომელსაც ეწოდება ფალობანი მწველებელთა ყოველთა თვთულისა წვალებისა შეჩუენებისანი⁶ და რომელსაც ჰგალობდნენ ეკლესიაში განქიქებისა მათისათესა პირველსა კვირიაკესა წმიდათა მარხეთასა⁶. აი, პარალელურად ეს ადგილები:

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 786 — 816.

² «Древне-грузинские описания», стр. VI.

³ A 153, გვ. 140 — 143.

⁴ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 812, 813, 835.

⁵ იქვე, გვ. 140 — 141.

⁶ A 85, ფურც. 347 — 350.

ხ ო ტ ბ ა :

ზვიდ წვალებითა შეცვალებითა იყვნეს ძველთაგან შობის დღის მზმუნნი, საღუაფელნი, ფარისეველნი, მცნებათა სჯულსა არ კმა[მ]ყოფელნი, წერილთ მომპოვნნი, თვისით მომგონნი, სხვანი დღითი-დღე ნათლისმღებელნი, წახარეველნი, ხუთოსინედნი მისგან შეიქმნეს პირდაყოფილნი.

(84₁₋₄).

ბ ა ლ ო ბ ა ნ ი :

ზვიდ წვალებანი იყვნეს ძველთაგან: პირველ — მწიგნობართაჲ, სჯულმცნებათა არა კმაყოფელნი, სხუათაჲ რათმე უწერელად მომპოვნნი; და ფარისეველნი, შობისა დღისა მზმუნნი: ს.მ.—სადუკველნი, აღდგომისა და სულთა და ანგელოზთა უარისყოფელნი; სხუანი დღითი-დღე ნათლისმღებელნი; ბუთ — ოსინელნი, არაჯეონი წინაასწარმეტყუელთანი; მეექვსედ — ნახაოველნი, კორცის მჭამელთა მძაგნი და წინაასწარმეტყუელთა არ შემწყნარებელნი: შვჲ — ჰეოადიანი, ჰეოლდეს ქრისტედ მეტყუელნი¹.

ამის შემდეგ ორივე ძეგლში ჩამოთვლილია ახალი აღთქმის მწვალებელნი: ხოტბაში — ბაკედონიოსი, საბელიოსი, მანი, სამუსატელი და მომფსეტელი (85), რომელნიც საგალობელშიც² იხსენიებიან სხვებთან ერთად. ეს საგალობლები შედგენილია ეპიფანე კვიპრელის თხზულების «*Αναξαρχαλαστα*»³ მიხედვით, რომელიც ქართულად უთარგმნია თეოფილე ხუცესმონაზონს მეთორმეტე საუკუნის პირველ მეხუთედში⁴. შედგენილია ისინი, შეგვიძლია ვიფიქროთ, ქართველ მამათა შიერ, არაუადრეს, არის საბუთი, 1172 წლისა⁵. პოეტს ხელთა ჰქონია არა ეპიფანეს თხზულება თეოფილეს თარგმანში, არამედ თვით საგალობელნი, რაც, სხვათა შორის, იქიდან ჩანს, რომ ძველი აღთქმის მწვალებელთაგან საგალობლებში მეხუთე ადგილას ყოფილან ოსინელი: «ხუთ — ოსინელი» (ესე იგი მეხუთედ — ოსინელი), რაც შემდეგი დროის გადამწერათვის, გაუგებრობის გამო, შეერთებულა და ქცეულა ხუთოსინელად (№ 85); ხუთოსინელად გადმოიღვია ისინი ჩვენ პოეტსაც⁶.

მესამე წყარო. რომლითაც უსარგებლია მეხოტბეს, არის «იტიყუაჲ გრიგოლ დმრთისმეტყუელისაჲ ივლიანეს მიმართ განდგომილისა განმაქიქებელი პირველი», რომელიც გადმოიღვია დავით ტბელს. აქ ჩვენ ვკითხულობთ: «გარნა მითხარლა, შენი არსა ელენობა? ანუ არა ფინიკელთანი არიანა წერილნი, და ვითარ ვიეთნიმე იტყუან მეგჳკტელთანი, გინა თუ უბრძნესთალა მათთა ებრაელთანი?» ამ სიტყვებზე აუშენებია პოეტს შემდეგი მუხლი:

¹ A 85, ფურც. 347.² Migne, Patrol. Gr., t. 42, col. 837.³ ქ. ქეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 226.⁴ 1103 წლის ხელნაწერში, რომლიდანაც მომდინარეობს ხელნაწ. A 85-ის მსგავსი გე-
ლათის ხელნაწერი № 22, მეცამეტე საუკუნისა, ეს საგალობლები არ ყოფილა.⁵ ასევე კითხულობს მას ნ. მარცი, გვ. 103, 84.⁶ A 292, ფ. 198.

ვთქვა ფინიკელნი,
არ აფრიკელნი,
მათ ქმნეს წერილთა
მოგონებანა. (78₁).

მეორე მისი მუხლი:

პირველ წერანი
და აწერანი
ბალამიდისგან
მოპოვებულ არს (102₁). —

დამყარებულია იმავე ნაწარმოების შემდეგ სიტყვებზე: «რამეთუ საცნაურ არს, პალამიდი, მომპოვებელი იგი ამათი, იებოსელი იყო, რომელმან მრავალნი სახენი მოიპოვნა და აღძრნა ამას ზედა მოშურნენი, რომელთა ჰმურდა სიბრძნე იგი მისი»¹.

ყველა ჩამოთვლილი წყარო ეკლესიური ხასიათისაა. ჩვენ პოეტს უსარგებლნია აგრეთვე საისტორიო თხზულებებითაც. პირველ ყოვლისა უნდა დავასახელოთ დავით აღმაშენებლის ისტორია, რომელიც დამთავრებულია, როგორც ვიცით, 1126 წელს. მართლაც, პოეტის სიტყვები: «მოსიმახოსა — მოსიმახოსა მახვილი თქვენი მტერთა მწყობელი» (36₂), დაწერილი უნდა იყოს ან ისტორიის ზეგავლენით, რომელშიც ვკითხულობთ: «მოსიმახოს ვინმე ითქუმის ებრაელი მოიხრობისა და კეთილმმართველობისათჳს». ასეთია ის ლიტერატურული წყაროები, რომლითაც პოეტს უსარგებლნია. ზოგიერთი მათგანის მიხედვითაც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ პოეტი არაა დავით აღმაშენებლის თანამედროვე.

პოეტი ამბობს: «თვით სულ იმონა კიდე, ლიმონა» (33₁), — აქ იგულისხმება თამარის მიერ შავი ზღვის სამხრეთი კიდის ან ნაპირის, კერძოდ ლიმონას, დაპყრობა და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება 1204 წელს².

სხვა ადგილას პოეტი ამბობს: «ა, ხალიფასი ახალი ფასი მრავლად მორთმის თავთა მონებად» (16₄). ამ სიტყვებში ჩვენ გვაქვს გამოძახილი მემატიანის შემდეგი თქმულებისა: «დაშრტა სასოგება მუსულმანთა და ყოვლითურთ უღონონი ღონეჰყოფდეს, რათა წყალობად მოიზიდონ წყალობის მოყუარე თამარ. ამისთჳს კუალად წარვიდეს ხალიფასა და შესახვეწელთა სიტყუათა მოაქსენებდეს, რათა ევედროს თამარს აღებად ხარკისა ოდენ, მახვილი მსრველი დააყენოს და ჯაჭვი შემკერელი, რომელი ესე ყო ხალიფამან და წარმოავლინა მოციქული ორგზის ამის პირისთჳს, და დიდი მრავალფერნი

¹ A 292, ფ. 198; თუმცა, შეიძლება, ის გიორგი ამბროსის «ბრონოგრაფის» ქართული თარგმანიდან (კ. კეკელიძე: «თბ. უნივერსიტ. შრომები», 1, 120), ანდა «ელინთა ზღაპრობანის» კომენტარებიდან (ილ. აბულაძე: «ფნიმკ-ის მოამბე», X, 5—6) მომდინარეობდეს.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 507, შენიშვნა.

სამეფონი ძღვენი უტხონი წარმოგზავნა და დიდითა სიმდაბლითა შემოგხვეწე თამარს, რათა აიღოს ხარკი და დააცადოს რბევა. ისმინა თამარ ამისი ვედრება და ესრეთ მისცა პასუხი: „აღმისრულებიეს თხოვნა შენი და რომელთაცა ინებონ მშჯღობა თავთა თუსთა და მოიღონ ხარკი წინაშე ჩემსა, ამათდა მიმინიჭებიეს მეცა ცხოვრება ვედრებისათს წენისა, რომელი ესე ესრეთ იქმნა“¹. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ქ. კარის აღების მომდევნო ამბები, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ 1206 წლის დამდევს.

დასასრულ, ერთ ადგილას ხოტბაში ნათქვამია: «ხარკე ისარი! ხარ კეისარი, სიმდიდრით ლალი ჯიმშედ მფლობელი» (36), ესე იგი მოიხმარე ისარი, შენ ხარ კეისარი, სიმდიდრით ლალი ჯიმშედ მფლობელი. პოეტს შეეძლო ეწოდებია თამარისათვის «კეისარი», რადგანაც 1204 წელს მან დააარსა ტრაპიზონის იმპერია, შეეძლო მას თამარისათვის ეწოდებია «ჯიმშედ მფლობელი», რადგანაც 1210 წელს ის გახდა სპარსეთის სამეფოს დიდი ნაწილის მფლობელი². მაშასადამე, 1210 წელი არის terminus ante non პოემის დაწერისა. ვინაიდან ხოტბა დაწერილია თამარის სიცოცხლეში, თავისთავად ცხადია, 1215 წელს, როდესაც თამარი გარდაიცვალა, იმისი დაწერა ვერ გადასცილდებოდა, ესე იგი 1215 წელი არის terminus post non მისი დაწერისა. ამნაირად, ხოტბა დაწერილია 1210 — 1215 წლებში.

როგორც იდვის მხრივ, ისე ფორმითაც, ეს ხოტბა ახლოს დგას ჩახრუხადის თამარიანთანა. ჩახრუხადისა და ამ ხოტბის ავტორის მსოფლმხედველობა ერთი და იგივეა: ქართული სახელმწიფოებრიობის ღვთაებრივი წარმოშობა, ძველი და ახალი აღთქმის ისტორიის მესიანიზმი, რომელსაც მიზნად ჰქონდა თამარისა და მისი ბრწყინვალე ეპოქის მომზადება, ეთეროვანი დედოფლის გაღმერთება და სხვა ამგვარი მოტივები, ერთნაირად გვევსის ორივე ხოტბაში. დაწერილია ჩვენი ხოტბა იმავე ოცმარცვლიანი, ჩამოყალიბებული, სურათოვანი, მაჯამებით გამშვენებული ლექსით, როგორითაც ჩახრუხადის თამარიანისა³. განსხვავება «თამარიანისა» და ამ ხოტბის საწომს

¹ «ქართლის ცხოვრება», I, 318; მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 496, შენ. 12.

² ქ. კეკელიძე, კომენტარები აბდულ-მესიანის ხოციერთი ტაყისა, «ლიტერატურული ძიებანი», III, გვ. 364 — 366.

³ ოცმარცვლიანი ლექსი საზოგადოდ საკმაოდ ძველ მოვლენად ჩანს ჩვენი. საქმე ისაა, რომ ამ ლექსის ერთი სახე, რომელმაც შინაგანი რითმა არ იცის და რომელსაც ფისტიკა ური ეწოდება, გამოყენებული ყოფილა ჯერ კიდევ უძველეს ხანაში, არაუგვიანეს მეფეიდემურგე საუკუნისა, პროკოპი კესარიელის წამების თარგმნისას; აქ ილიადასა ერთი ტაყი (B 205 — 206) გადმოღებულია ასე: «არა კეთილ არს მრავალუფლებად, ერთ უფალ იყავნ და ერთ მეუფე» (ქ. კეკელიძე, კიმენი, II, გვ. 113, სტრიქ. 31 — 33). XI საუკუნეში ეფრემ მცირეს ამ საზომით გადმოუღია ერთი ადგილი შრომიდან: თბობანი დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებული. ეს ადგილი, რომელიც ილიადადან უნდა იყოს ამოღებული (Z 506), ასე იკითხება ქართულად: «ამის ვისიმე დგომა ცხენისაჲ სასმენელ იქმნა ბაკათა ზედა» (ა. შანიძე, ფისტიკაურის ისტორიისათვის, «ლიტერატურული ძიებანი», I, 5—13).

შორის მდგომარეობს იმაში, რომ ამ ხოტბაში თითოეულ ოთხტაეპოვან სტროფს თავისი საკუთარი რითმა აქვს, «თამარიანში» კი საკუთარი რითმა აქვს არა ოთხტაეპოვან სტროფს, არამედ თითოეულ ცალკეულ ოდას, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენი სტროფია მასში. ნათესაობა ამ ორ ნაწარმოებს შორის, იდეური და ფორმალური, აინსნება იმით, რომ ჩახრუხაძე და შავთელი არიან მწერლები ერთი და იმავე დროისა და წარმომადგენელი ერთი და იმავე ლიტერატურული სკოლისა. მათი «ქებანი» მდიდარ და უძვირფასეს რეალიებს იძლევიან XII საუკუნის საქართველოს ცხოვრების გასათვალისწინებლად.

ჩვენ განვიხილეთ ეპოსისა და ღირისის ის ძეგლები, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევიათ. ისმის საკითხი: ნუთუ კლასიკური პერიოდის ღიტერატურული მემკვიდრეობა ამ ძეგლებით ამოიწურებოდა? თუ გავიხსენებთ იმას, რაც ზემოთ მომდევნო, დაცემა-დაკნინების, პერიოდის შესახებ იყო ნათქვამი (გვ. 19—20), დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩვენამდე არ შენახულა ყველაფერი ის, რაც კლასიკურ პერიოდში არსებობდა და ცნობილი იყო, ბევრი რამ დაკარგულა და მოსპობილა. ამას ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ როგორც განხილულ ღიტერატურულ ძეგლებში, ისე იმავე ხანის საისტორიო თხზულებებში მოხსენიებულია მთელი რიგი მხატვრული ძეგლები, როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი, რომელთაც კლასიკური პერიოდის მკითხველნი იცნობდნენ და რომელთაც ჩვენამდე არ მოუღწევიათ. საჭიროა მთელი ამ მემკვიდრეობის ზოგადად მაინც აღნიშვნა, რათა უფრო ნათელი გახდეს ჩვენთვის ამ პერიოდის ქართული კულტურული საზოგადოების ღიტერატურული გემოვნება და ინტერესი.

დავიწყეთ ორაგინალური თხზულებების განხილვიდან.

«ფეხისტყაოსნის» ფსევდორუსთველურ სტროფში ნათქვამია, რომ ენა-
დაუშრომელ სარგის თმოგველს უქია დილარგეთიო (1669). თხზულება, რომ-
ლის სახელი იყო დილარგეთი, დილარგეთიანი, resp. «დილარიანი», ჩვენამდე
არ შენახულა არც მთლიანად, არც ექსცერპტულად¹, მაგრამ ასეთი თხზუ-
ლება რომ მართლაც არსებობდა, ეს ჩანს ჩახრუხადის «თამარიანიდანაც»,
რომელშიც ვკითხულობთ (VII, 17—19):

თუ ვერვინ განაის. მით ივაგლახს, წვიქმნებოდის განცივიფრებულად;
მოუბარისა მის მდულარისა დილარისაგან აღშფოთებულად
თავსა კლვად სდებდეს, ხვევით ეძებდეს შენსა ნახვასა მიახლებულად.

ზოგიერთ მკვლევარს ეს ადგილი ისე გაუგია, ვითომც ჩახრუხადეს მხედ-
ველობაში ჰყავდეს თამარ დედოფალი, დილარიანით აღშფოთებული. ნამ-
დვილად კი ამ სიტყვების აზრი შემდეგია: პოეტს უნდა აღნიშნოს, რომ ყველა
მონდომებულია თამარის პირისპირ ნახვასა და შეხედვას; ვინც ამას ვერ
ახერხებს, ის ვაკლახობს და განცივიფრებულია. არიან ისეთები, რომელნიც
მისი ახლოს ნახვის სურვილითა და ძებნით თავს იკლავენ; ესენი არიან აღ-
შფოთებულნი ან, სხეანაირად, აგზნებულნი დილარის ამბით, რომელსაც,
აღბათ, ის თვითონ გადმოსცემდა. ესე იგი, როგორც დილარი თავგამოდე-
ბით დაეძებს მისთვის სანუკვარი პირის დაახლოებასა და ნახვას, ისე მისი
ამბით აღშფოთებულნი ან აგზნებულნი დაეძებენ თამარის ნახვასო. აქედან
ჩანს, რომ მეცამეტე საუკუნის დამდეგს, როდესაც «თამარიანი» იწერებოდა,
ცნობილი ყოფილა დილარის ამბავი ან «დილარიანი», რომელიც დიდ შთა-
ბეჭდილებას ახდენდა მკითხველებზე, ისინი აღშფოთებული, ესე იგი გატაცე-
ბული, აგზნებული და შეპყრობილი იყვნენ ამ ამბის სიცხოვლითა და ინტე-
რესით. თუ შედარებებსა და პარალელიზმს ვიქონიებთ მხედველობაში, «დი-
ლარიანიში» ლაპარაკი უნდა ყოფილიყო გმირ-ჰაბუკის მიერ თავისი სატრფოს

¹ ეს «დილარიანი» არ არის პეტრე ლარაძის სახელით ცნობილი «დილარიანი», არც
ის ორი თავი — დილარის შვილის ჯიმშერის და მისი შვილის არმოკლა-ჯიმშერის ამბის
შემცველი, რომელსაც ჩვენ ვაოულობთ «ამირანდარეჯანიანის» ზოგიერთ ნუსხაში დამატების
სახით.

ძებნის შესახებ, ესე იგი «დილარიანი» ყოფილა სადევგმირო და სამიჯნურო ნაწარმოები.

«დილარიანის» ავტორი სარგის თმოგველი, ჩახრუხადის გადმოცემით, ყოფილა «მდულარე მოუბარი», ესე იგი ცხარე, შეუჩერებელი, გამტაცებელი და, ამასთანავე, ფსევდორუსთველური ტაეპის ავტორით, «ენადაუშრომელი» ან დაულალავი მოუბარი, სხვანაირად—ავტორი გრძელი და დიდი ამბისა. ამ სიტყვებიდან ისიც შეგვიძლია გამოვიყვანოთ, რომ «დილარიანი» დაწერილი იყო სარგისის მიერ საუბრის ან მოთხრობის სახით და არა ლექსად. ეს სარგისი უნდა იყოს სარგის პირველი თმოგველი, «ვისრამიანის» ქართულად მთარგმნელი.

ზემოთ, თავის ადგილას, უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ კლასიკურ ხანაში ყოფილა რალაც თხზულება, რომელსაც სახელად «აბდულ-მესია» რქმევია, და რომ, ამ თხზულების დაკარგვის შემდეგ, ეს სახელი მიუკუთვნებიათ იმ ხოტბის ან ოდისათვის, რომელშიაც შექებული არიან დავით აღმაშენებელი და თამარ დედოფალი (ზემოთ, გვ. 178—181). ამაზე ახლა აღარ შევიჩრდებით.

გარდა ამისა, «ქართლის ცხოვრებაში» აღნიშნულია, რომ ყოფილან თამარის უამრავი მძაქებელნი» (გვ. 333—338), რომელთა პროდუქტია ჩვენამდე არ შენახულა. ცნობილია დაუნიებითი გადმოცემა პოეტ იასე ხენშიას ძე ძაგნაკორელის შესახებ¹, რომელიც თითქოს რუსთაველზე ადრე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა და რომლის მიერ შემოღებულ სალექსო ფორმას «ძაგნაკორული» ერქვა. ამისიც არაფერი დარჩენილა ჩვენამდე².

¹ «კალმასობა», II, 185—186.

² აქ არ ვახსენებთ თეიმურაზ II-ის მიერ დასახელებულ «ბისტრია მეშაიოცს» რადგანაც საეჭვოა, რომ ის კლასიკურ ხანას ეკუთვნოდეს (პ. ინგოროყვას წერილი: «რუსთაველის კრებული», გვ. 75—78; შეად. ა. შანიძე, ფსტიკაურის ისტორიისათვის, «ლიტ. ძიებანი», I, 5—13). თავს ვიკავებთ აგრეთვე ვითომცა «რადდარა», «რახუნა» და «ეთერიანის» რომანებისაგან. «თამარიანის» «რადდარად» და «რახუნა» (V, 19, 28) სიტყვებში. რომლებშიაც, ნ. მარტი, «показал ух, скрываются собственные имена каких то романтических героев» («Древне-груз. одошисны», стр. 99, прим. 1), პ. ინგოროყვამ ნამდვილი რომანები დაინახა (იქვე, გვ. 40—41; «კავკასიონი», № 1—2, გვ. 286), მაგრამ ეს საეჭვო უნდა იყოს: «რადდარად», თუ ეს საკუთარი სახელია, უნდა იყოს ძალზე დამაბნელებელი ბიბლიური სახელი ქალისა, ენაიდან ის მოთავსებულია «იედითი, დალიდა და დებორა» სახელების შორის, ხოლო სიტყვები: «ნებითრად რა შენ გემუდარა შენ» უნდა წაითხულ იქნეს ასე: «ნებით არ აშენა», ესე იგი — ნებაყოფლობით არ განადე შენი, უკეთ, შენ არ განდი მისი (იგულისხმება ვიღაც თამარის ხელის მიძებნელი). გვიუდარა, შეგებეწვა შენ, აქედანაც არაფერი გამოვიდა, მერე სამონოდ, დასაპყრობად მოვმართა. სიტყვები—«იყო ეთერი, მ:გრა ეთერი არა ჰრქვა მასცა სულნახუთედა» (V, 21), არ გულისხმობს არავითარ «ეთერიანის» რომანს (პ. ინგოროყვა, იქვე, გვ. 37—40), აქ ლაპარაკია ბიბლიურ ესთერზე ან, ქართული ხალხური განთქმითი, ეთერზე (იხ. «ბიბლიაში» წიგნი ესთერისა). ამ სიტყვების აზრი ასეთია: იყო ეთერი (ბიბლიური), მაგრამ მისთვის «ეთერი» — ეფირი არ დაურქმევია ლმერთსო (იგულისხმება, რომ თამარს ეთეროვანს და ეთერ-ბრწყინვალეს უწოდებდნენ).

1941 წლის «მნათობის» შესაბამე ნომერში (გვ. 115—153) პ. ინგოროყვამ გამოაქვეყნა «თამარ მეფის იამბიკონი», ოთხი უცნობი: მარიამ მეგვიპეტელის, გიორგის, თეოდორესა და თამარის, ორი ცნობილი: ხახულის ხატის წარწერა და იამბიკო შაშქორში გამარჯვებისა.

ახლა თვალი მიმოვაგლოთ, რომელ უცხოურ თხზულებათა სახელებს ვხვდებით ჩვენ კლასიკური პერიოდის ლიტერატურაში. ზოგადად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ციტატებს ვხვდებით როგორც დასავლური — ელინურ-ბიზანტიური, ისე აღმოსავლური — ირანულ-მაჰმადიანური, სამყაროდან მომდინარე თხზულებებიდან. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, რომელშიც თითქმის საგანგებო კატალოგია მოცემული საქართველოში იმ დროს ცნობილი ასეთი თხზულებებისა.

განვიხილოთ ჯერ ცნობები დასავლური, ელინურ-ბიზანტიური სამყაროს თხზულებების შესახებ.

ამ მხრივ პირველ ყოვლისა უნდა დავასახელოთ რომანი ალექსანდრიანი. ეს თხზულება, რომელიც შეიცავს ალექსანდრე მაკედონელის ლეგენდარულ თავგადასავალს, ატარებს კალისტენის სახელს. კალისტენი იყო ძმისწული ფილოსოფოს არისტოტელისა, ალექსანდრე მაკედონელის მასწავლებლისა, მისი ბავშვობის ამხანაგი და მერე თანამგზავრი აზიაში. ეს რომანი ნამდვილად კალისტენს არ ეკუთვნის, ვინაიდან კალისტენი ალექსანდრეზე ადრე გარდაიცვალა, რომანში კი აღწერილია ალექსანდრეს გარდაცვალებაც. ამიტომ ის ფსევდოკალისტენის სახელითაა ცნობილი. ალექსანდრიანი, რომელიც გაჩნდა ბერძნულ ენაზე შესამე საუკუნის დამდეგს ქრისტეს შემდეგ, მეტად პოპულარული ყოფილა საშუალო საუკუნეებში, მისი შინაარსითა და ეპიზოდებით ისტორიკოსებიც კი სარგებლობდნენ, როგორც, მაგალითად, მოსე ხორენელი (III, 28). ეს რომანი ქართულადაც ყოფილა ცნობილი შედარებით ადრე, მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში, ვინაიდან მისი კვალი ჩვენ გვაქვს, ჯერ კიდევ, «ქართლის მოქცევაჲს» ქრონიკაში, რომელშიც ვკითხულობთ: «პირველ ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესაენი იგი ლოთის შეილთანი წარიქცინა და შეგადნა იგი კედარსა მას ქუეყანასა, იხილნა ნათესაენი სასტიკნი ბუნთურქნი... და უკვირდა ალექსანდრეს და ცნა, რამეთუ იებოსელთა ნათესაენი იყვნეს, ყოველსა ჯორციელსა სჯამდეს და სამარე მათი არა იყო, მკუდარსა შეშქამდესა¹. ცნობა ალექსანდრე მაკედონელის ქართლში ყოფნის შესახებ შეტანილი უნდა იყოს ჩვენ მატინეში სწორედ ამ რომანიდან და არა იმ კლასიკურ მწერალთა თხზულებებიდან, რომელთაც შეცდომით შუა აზიის კავკასი ჩვენ კავკასად მიიჩნიეს. ეს შესაძლებელი იქ-

მატომა პირველი ოთხი თამარის კუთვნილება? იმიტომ, რომ მეოთხეს აწერია: «თამარისი». მაგრამ პირველ სამს ზომ არ აწერია ასეთი სახელი? იმათ აწერია: მარიაპისი, გიორგისი, თევდორესი, მამსადამე, ისინი არ პირების კუთვნილებად უნდა მივიჩნიოთ. წარწერა «თამარისი» (ანდა მარიაპისი, გიორგისი, თევდორესი) იმას კი არ აღნიშნავს რომ ის თამარის თხზულება, არამედ იმას, რომ ის «თამარის შესახებ», «თამარზე» დაწერილი. მართალია, ხაზლის ხატის წარწერაში ვკითხულობთ—«მე თამარ», ხოლო შამქორის იამბიკოს შესახებ ნათქვამია, რომ ის თამარმა დაწერაო. მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ისინი თამარის მიერაა შეთხზული. რამდენი სიგელ-გუჯარი ვიცით, რომელიც «მე»-ობით, ამა თუ იმ მეფის (თუგინდ თამარის) სახელით არის დაწერილი, მაგრამ ნამდვილად ისინი დაწერილი არიან ამისათვის საგანგებოდ მიჩენილი პირების მიერ.

¹ Е. Такайшвили, Описание, II, 708.

ნებოდა მით უმეტეს, რომ, აღნიშნული რომანით, ალექსანდრე ეომება უწმინდურ ერებს, რომელთაც შეამწყვდევს ორ მთას შუა, კასპიის კარებს იქით. და იმ ხალხთა შორის, რომელნიც თავს დაესხნენ ალექსანდრეს მამას ნექტანებს, მოხსენიებული არიან იბერიელებიც. თუ ისე ადრე არაა, როგორც IX საუკუნე, მეთერთმეტე საუკუნეში მაინც უნდა ყოფილიყო ალექსანდრიანი ქართულად ნათარგმნი. ის ხელთ ჰქონია ლეონტი მროველს, რომელიც ერთ ადგილას ამბობს: ალექსანდრე მოვიდა ქართლად და პოენა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა, რამეთუ ცოლქმრობისა და სიძესათვის თვისობა [არა] უჩნდა, ყოველსა სულიერსა სქამდეს, [საფლავი არა იყო], მკუდარსა შესქამდეს; და უკვრდა ალექსანდრეს, რამეთუ არა რომელი ნათესავნი იქმოდეს მამას¹. ეს ადგილი ლეონტის ამოულია ფსევდოკალისტენის რომანიდან, რომელშიც ვკითხულობთ: როდესაც ალექსანდრე იმყოფებოდა აღმოსავლეთში, მან იხილა აქ ერნი უწმინდურნი, იაფეტის შთამომავალნი, რომელთაც ის ვანცეიტრებაში მოიყვანეს: ისინი სქამდნენ ყოველსავე სულიერსა და არაწმიდას, კოლოს, ბუზს, კატას, თავგს, გველს, ქალთა საშოის კვალს, მკვდრებს, რომელთაც ამ მიზნით არც კი მარხავდნენ. ალექსანდრე შეებოძოლა მათ, გარეკა ისინი ჩრდილოეთისაკენ და შეამწყვდია იქ ორ მთას შუა, რომელთა კარები სამუდამოდ დახშოა. ცხადია, აქ საქმე გვაქვს პირდაპირ ლიტერატურულ სესხთან, იმ განსხვავებით, რომ უწმინდურ ხალხთა რიცხვს ლეონტიმ ქართველებიც მიათვალა, როგორც აღმოსავლეთის მკვიდრნი. რომ ცნობა ალექსანდრე ნაკედონელის შესახებ ლეონტის თავის მატეიანეში პირდაპირ ალექსანდრიანიდანა შეუტანია და არა სხვა რომელიმე წყაროდან, თუგინდ მოქცევაჲ ქართლისაჲ-დან, ამას არც თვითონ მალავს, როდესაც ამბობს: ესე ალექსანდრე გამოჩნდა ქუეყანასა საბერძნეთისასა, ქუეყანასა, რომელსა ჰრქვან მაკედონი, ძე ნიკტანებისა მეგვიპტელისა, ვითარცა წერილ არს ამბავი მისი წიგნსა². რომელ წიგნში? რა თქმა უნდა, ფსევდოკალისტენის ალექსანდრიანში, ვინაიდან ნიკტანები, რაჟ. ნექტანები, იყო ნამდვილი მამა ალექსანდრესი მხოლოდ ფსევდოკალისტენის რომანით³.

ლეონტის გარდა, ამ რომანს იცნობს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც, მეთორმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მწერალი. ის არამცთუ იხსენიებს ხოლმე ალექსანდრე მაკედონელს, პარალელებსაც კი ავლებს მასა და დავითს შორის, როდესაც ამბობს: ჩუენი ესე გურგუნოსანი და ახალი ალექსანდრე, დაღათუ ჟამითა შემდგომად [იყო], არამედ არცა საქმითა, არცა განზრახვითა, არცა სიმკნითა უმცირე. და თვთ მათ საქმეთა შინა, რომელთა მძლედ ითქუმის ალექსანდრე, არა უმდაბლედ, არამედ მრავალთა

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 14.

² იქვე, გვ. 13—14.

³ ეს რომანი ლეონტის თავისებურად გამოუყენებია. თავისებურადაა გადმოცემული მის მიერ, მაგალითად, ცნობა ალექსანდრეს დიადოხოსების შესახებ, რომელთა სახელი მას სხვადასხვა ერის ეპონიმებად უქცეოია. ეს არის დამაბნელებელი თვისება ლეონტის თავისი წყაროებისადმი მოპყრობისა.

უმალეს მგონიეს ესე; და რაოდენ საწუთოთა და გორციელთა შინა იგი მისთა სწოროთა და მოყამეთა [უმალეს და უზესთავს იყო], ეგეოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს მცნებათა შინა გორციელთავე თანა მისთა პირველთა ჰმატოდაო¹. ამასთანავე, დავითის ისტორიკოსი ალექსანდრეს ოპერაციების მარშრუტსაც კი აღნიშნავს, როდესაც ამბობს: ალექსანდრე პირველად მამულისა თუხისანი შეკრიბნა და მით დაიპყრნა დასავალინი: ეგროპა, იტალია, ჰრომი და აფრიკეთი და მათ თანაწარტანებითა დაიპყრა ეგვიპტე, შესულმან კარქედონით, და მიერ ეგვიპტით, ბალესტინე და ფინიკე, და კილიკიისა თუსად შეემქნელი, წინაგანეწყო დარიოსს და, რაჟამს სპარსეთი მოირთო, მაშინლა ჰბრძო პიროსს ჰინდოსა და ეგრეთლა ამით ყოვლითა მოვლო ყოველი ქვეყანა².

ეს ფაქტები, ვფიქრობთ, ექვს არ ტოვებენ იმაში, რომ ალექსანდრიანია ქართულად უკვე კლასიკურ ხანაში იყო ცნობილი, თუ უფრო ადრე არა. ქართული ვერსია მისი გადმოღებული ყოფილა მეორე, ვრცელი ბერძნული რედაქციიდან. ეს იმიტომ, რომ ეპიზოდი ურჯულო და უწმიდურ ხალხთა მთებში შემწყვდევის შესახებ პირველ რედაქციაში არაა³.

მეორე რომანი, რომელიც კლასიკურ ხანაში ჩანს ჩვენ ლიტერატურაში, არის «ივლიანე განდგომილია». ეს თხზულება, რომელიც დაწერილია ქ. ედესაში 502—532 წწ. ასურულ ენაზე მონოფიზიტის მიერ, მოგვითხრობს რომის იმპერატორების — ივლიანე განდგომილისა და მისი მემკვიდრის იობიანეს (363—364 წწ.) თავდადასავალს, რომელშიაც ზოგი რამ ისტორიული წყაროებიდანაა შეტანილი, უფრო მეტი კი ავტორის ფანტაზიის ნაყოფია. ეს რომანი საშუალო საუკუნეებში გამოყენებული იყო არაბულსა და ბიზანტიურ ისტორიოგრაფიაშიც კი. მეთერთმეტე საუკუნეში საქაო სიუჟეით ის გამოუსყენებია ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსსაც, რაც საბუთს ვვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ის ნათარგმნი იყო ქართულად. რომანი გამოუსყენებია აგრეთვე მეცამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში «ისტორიანი და აზმანი შარაფანდეთანის» ავტორს იქ, სადაც აგვიწერს თამარ დედოფლის გარდაცვალებას, რომელსაც ის იობიანე იმპერატორს ადარებს⁴. ამისი ციტატა სხვაა, ვახტანგის ისტორიკოსის ციტატები კი სხვა, ასე რომ ისინი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელივ სარგებლობენ ამ რომანით, რაც აგრეთვე მისი ქართულ ენაზე არსებობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს⁵.

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 303, შდრ. გვ. 307, 308, 329.

² იქვე, გვ. 318—319. ამ რომანს იცნობენ აგრეთვე ისტორიკოსები: თამარ დედოფლისა — «ისტორია-აზმანისა» (გვ. 379, 475) და მონღოლთა ბატონობისა — ჟამთააღმწერელი (გვ. 710—712).

³ ალექსანდრიანისა შესახებ იხ. კ. ქეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, «თბილ. უნივ. მოამბე», III, 47—51.

⁴ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 529.

⁵ ამ რომანის შესახებ დაწვრილებით იხ. კ. ქეკელიძე, Julianos Roman ის კვლიადრინდელ ქართულ მწერლობაში, «ლიტერატურული მემკვიდრეობა», I, გვ. 53—61; მისი ივ. გ. მტიულები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 71—80.

როდესაც ლაპარაკია დასავლური, ელინურ-ბიზანტიური, წარმოშობის თხზულებების შესახებ, უნდა შევჩერდეთ ჰომეროსის «ილიადა» და «ოდისეაზე». კლასიკური პერიოდის ქართულ ლიტერატურაში ჰომეროსისა და მისი გმირების სახელები დიდი პოპულარობით სარგებლობენ, ისინი ძალიან ხშირად იხსენიებიან არა მარტო ნათარგმნ ლიტერატურაში, ამთავად ეს ჩვენთვის საინტერესო არაა, არამედ ორიგინალურშიც, განსაკუთრებით საისტორიოში და ხოტბებში. პირველ ყოვლისა ჰომეროსის ეპოსს იყენებს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ის ამბობს: ვგაეხისა ღირსად შევერაცხენ ღიღნი იგი და სახელოვანი მეტყუელნი: ვიტყვ უკუე უმიროსსა და არისტოვულესა ელლინთა, ხოლო იოსიპოსს ებრაელსა, რომელთაგანმან ერთმან ტროადელთა და აქაველთა შეამკუნა თხრობანი, თუ ვითარ აღამეგნონ და პრიამოს, ანუ აქილევ და ჰექტორ, მერმეცა ოდისეოს და ორესტ ეკუთენეს, და ვინ ვის მძლე ექმნა. და მეორემან აღექსანდრესნი წარმოთქუნა მენე-კაცებანი და ძლე-ვანი; ხოლო მესამემან ტიტეის-მიერნი მეტომეთა თუსთა-ზედანი ჭირნი მისცნა აღწერასა. და ვინაფთჳან ამათ ნივთნი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მისათხრობლად, ამისთჳსცა ჯელოვნობითა რიტორობისაფთა განაერცელნეს, ვითარცა იტყუს თუთ სადამე აღექსანდრე: არა დიდ იყავ აქილევ, არანედ დიდსა მიემთხვე მექებელსა უმიროსს: რამეთუ ოცდარვა წელ განგრძობასა ტროადელთა ბრძოლისასა ვერა ღირს ქებისა ექმნა¹. თამარის ისტორიკოსი («ისტორიანი და აზმანია») ამბობს, რომ დავითიან-პანკრატონიან მეფეთა შემსხმელად ჟამს ომიროსია-ო², გიორგი მესამე, მისი სიტყვით, არის «აქილევია», «მკლავ-აქილიანია»³, ამირ-მირმანი არის «მოსიმახოს, უცთომელი მსროლელი, და კენტავროსისაგან განსწავლილი»⁴. ჟამთააღმწერელი შენიშნავს: «ამიტაცებელმან ელენესამან, ცოლისა აღამეგნონისა, ძმისა მენელაოფსა, ოცდარვა წლად უმშუდებელნი ბრძოლანი მოუგნა ტროელთა»⁵. ჩახრუხაძე იმ საქმის შემსრულებლად, რაც მას განზრახული აქვს, მოუწოდებს «უმიროსსა» (XII, 61). ტროელნი შენთვის, თამარისათვის, უნდა მომკვდარიყვნენო (V, 16)—მიმართავს ის თამარს. ის სხვა შემთხვევაშიც არაერთხელ იყენებს ჰომეროსს და მის გმირებს (I, 4; III, 17; IX, 18). ყოველივე ამის მიუხედავად, ჩვენ დაჟინებით მაინც ვერ ვიტყვით, რომ ამ ხანაში ჰომეროსი ქართულად თარგმნილი იყო, ეს ცნობები შესაძლებელია ქართულ მწერლობაში შენოსულიყო სკოლაში სახმარებელი რომელიმე Compendium-იდან⁶ და ბიზანტიელი სქოლასტების კომენტარებიდან. ამისი საბუთია, სხვათა შორის, ტროელთა ომის ხანგრძლიობა, რომელიც 28 წლითაა განსაზღვრული.

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 307—308.

² იქვე, გვ. 363.

³ იქვე, გვ. 364, 372, 376; 397.

⁴ იქვე, გვ. 464.

⁵ იქვე, გვ. 620.

⁶ Н. Марр, Возникновение и расцвет древне-грузинской светской литературы. ЖМН Пров., 1890 г., XII, 225.

- აღმოსავლური, მაჰმადიანიური ლიტერატურის ძეგლთა გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია, როგორც ვთქვით, ისტორიანი და აზმანი შარავენდედთანია. აქ აღწერილია დიდებულთა ზრუნვა და თათბირი თამარისათვის საქმროს მოძებნისა და მოყვანის შესახებ. მათი აზრით, თამარის საქმრო უნდა ყოფილიყო ყოველივე ღირსებით შემკული და ამავე დროს ისეთი მიჯნური, როგორც მათ სცოდნიათ სხვადასხვა სატრფიალო-სამიჯნურო რომანიდან. აქ ჩამოთვლილია ასეთი მიჯნურების თორმეტი წყვილი. ამ ადგილს, რომელიც ხელნაწერში მეტად დამახინჯებულია, მოვიყვანთ იმ სახით, როგორც ის აღდგენილია ჩვენ მიერ¹. შევთავაზებთ შემკირანენი და ზრახვა ყვეს ძებნად წაღმართისა და მოყვანად ქრმისა, რომლისათუხ ჯამდა თუმცა ყოფილიყო ჟამი გმირთა და გოლიათთა ყოფისა, ანუ-მე გარეშედ წოდებულთა ელინთა სისხლთა დათხევისა; ანუ-მე გაჭრანი მიჯნურთანი, ცოფ ქალთათუხ ქმნილთანი, ვითარ თაჰამთან თუმიანისათუხ, ვითარ ამირან ხორაშნისათუხ, ვითარ ხოსრო შანშა ბანუისათუხ, ვითარ მზექაბუკ მზისათუხ ზაზართასა, ვითარ იაკობ რაქელისათუხ და იოსებ ასენეთისათუხ, დავით ბერსაბესთუხ და აბისაკისათუხ, ვითარ პელოპი მვენდმბრძოლი ჰიპოლამისათუხ, ენომალის ასულისა, ვითარ პლუტონ პერსეფონისათუხ, ვითარ რამინ ვისისათუხ, ვითარ ფრიდონ შაჰრინოს-არნავაზისთუხ, ვითარ შადბერ აინლიეთისათუხ.

აქ, როგორც ვხედავთ, დასახელებულია სხვათა შორის:

1. *შაჰნამე* resp. *ამეშმეთა წიგნი*. *შაჰნამე* აღმოსავლური ლიტერატურის საზოგადოდ, კერძოდ კი ტაჯიკური პოეზიის უდიდესი ნაწარმოებია. ის ეკუთვნის პოეტ ფირდოუსის, რომელიც მეფე მაჰმუდის (998—1030 წწ.) კარზე ცხოვრობდა და მისი მჭარველობით სარგებლობდა. ამ თხზულებაში თავმოყრილია აზიში გავრცელებული თქმულებანი სპარსეთის უძველესი დროისა. ეს თქმულებანი ჯერ შეგროვილი ყოფილა ფალაურ *ხვატაფ-ნამაჰში*, მერე, 958 წელს, ისინი შეუვისიათ და პროზაულად უთარგმნიათ ახალ სპარსულ ენაზე *შაჰნამე* სახელით. ეს პროზაული *შაჰნამე* გაუღუქსავს ფირდოუსის და შეუქმნია მისგან ეპოპეა, რომელმაც ერთი უპირველესი ადგილი დაიჭირა მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში. თხზულება გამოქვეყნდა 1010 წელს. საფიქრებელია, რომ ეს თხზულება დედანში იმავე საუკუნეში გაიციეს საქართველოში, ვინაიდან იმითი სარგებლობს ამ საუკუნის ისტორიკოსი ლეონტი მროველი. ისტორიული კონკეფცია ლეონტისა, რომელიც თავის ისტორიას ადამიდან იწყებს და უძველესი დროიდან გადმოგვცემს ლეგენდურ-ზღაპრულ მოთხრობებს ზღაპრულ-მითიურ მეფეთა შესახებ, მათ ბუმბერაზულ ბრძოლარკენას ჰუმბერაზებთან, წარმოადგენს გამოძახილს ფირდოუსის *შაჰნამესა*, რომელიც ასევე იწყება და ამგვარივე ამბებს შეიცავს. ის წვიგნი სპარსთა ცხოვრებისა, რომელსაც ლეონტი ასახელებს², ჩვენი აზრით, უნდა იყოს უფრო ფირდოუსის *შაჰნამე*, ვიდრე პროფ. პატკანოვის სპარსული ის-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავენდედთანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, რუსთაველის კრებული, გვ. 148—157. მთავივ გამოცემა *ისტორია-აზმანისა*, გვ. 80.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული წიგნიანი, გვ. 10—11.

ტორიული Compendium-ი¹, ანდა იუსტ. აბულაძისა² და პ. ინგოროყვას³ «ხეატანმაქია», ყოველ შემთხვევაში არა ფალაური ძველი გადმოცემანი დ. ბაქრაძისა⁴ და აზიაში გავრცელებული ძველ-სპარსული საეპოსო ამბები მ. ჯანაშვილისა⁵, ვინაიდან ლეონტი ასახელებს არა ზეპირ ამბებსა და გადმოცემებს, არამედ წიგნს. ამ წიგნიდან ლეონტის უნდა ამოედოს სპარსთა მიერ ქართლის დაპყრობისა და მათ წინააღმდეგ სომეხ-ქართველთა ბრძოლის ამბები, დაწყებული სიტყვებიდან: «მიერიდან განძლიერდეს სპარსნი მზისა აღმოსავლითგან», ვიდრე ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლამდე ჩვენში⁶. მართალია, მატეანში დაცულ, «შაჰნამეთი» ცნობილ, მეფეთა და ბუმბერაზთა სახელებს, როგორცაა: აფრიდონ, ბეგრასფ, იარედ, ქეკაპოს, ფარაშოროტი, შიოშ ბედნიერი, ქაიხოსრო, ვაშტაშაბ, სპანდიატ რვალი, ბაჰამან და სხვ., აზის, როგორც იუსტ. აბულაძე ამბობს⁷, ფალაური ბეჭედი, მაგრამ ეს კიდევ არ კმარა ჩვენი დებულების საწინააღმდეგოდ. ექვს გარეშეა, შაჰნამისებური გადმოცემანი უძველესი დროიდან ვრცელდებოდა ჩვენში. ლეონტი მროველმა ფირდოუსის შრომის გამოყენებისას საკუთარი სახელები იმავე ფალაური ფორმით იხმარა, რომლითაც ისინი ძველიდანვე ტრიალებდნენ ჩვენში ზეპირად. ლეონტის დროს, მეთერთმეტე საუკუნეში, ფირდოუსის «შაჰნამე», რასაკვირველია, ქართულად ჯერ კიდევ ვერ იქნებოდა თარგმნილი, ის სპარსულ დედანში კითხულობდა ამ თხზულებას. მეთორმეტე საუკუნის ოცდაათიანი წლების დამდეგისათვის ეს თხზულება უკვე უნდა ყოფილიყო თარგმნილი ქართულად.

მართლაც, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი თავის შრომის ერთ ადგილას შენიშნავს: «ფინ ჰგვანდა ჯორციელი, ანუ ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯვებული? მოსიმახოს ვინმე ითქუმის ებრაელი მოისრობისა და კეთილმმართველობისათჳს ალექსანდრეს სპათა შორის მჯობად, და აქილვეი კენტაეროდასაგან განსწავლულად ელლენთა შორის, ხოლო ბაჰრამ-გური სპარსთა შორის მოქმედად უცხოთა და საკარველთა»⁸. ვინ არის ეს ბაჰრამგური? რა თქმა უნდა, გმირი არა რომანტიკული პოემის «ბარამგურიანისა», რომელიც ეკუთვნის ნიზამი განჯეეს და დაწერილია 1197 წელს⁹, ან

¹ О древне-грузинской хронике, ЖМН Провв., 1883 г., Декабрь, стр. 267.

² შაჰნამეს ან მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. გვ. XXXI; ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძიებანი, 1924 წ., გვ. 144—148.

³ რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა, «რუსთაველის კრებული», გვ. 47.

⁴ «საქართველოს ისტორია», გვ. 68.

⁵ ერან-თურანის ტალდა, «ივერია» 1899 წ., №№ 98—103 და მისივე, Картлис-пховеда—Жизнь Грузии, «Сборник материалов», вып. XXXV.

⁶ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 9—13; კ. კეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, «თბილ. უნივ. მოამბე», III, 38—41.

⁷ შაჰნამეს ქართული ვერსიები, გვ. XXX.

⁸ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 315—316; ტექსტში ბარამ-გურის მაგიერ წერია შაჰრამჯორი.

⁹ H. Ethé, Neupersische Litteratur, «Grundriss», II, S. 142.

უკანასკნელს დავითის ისტორიკოსი, ცხადია, ვერ დაასახელებდა, არამედ ფირდოუსის «შაჰნამეს» ბარამ-გური¹, რომელიც სწორედ იყო «მოქმედი უცხოთა და საკურველთა»². «შაჰნამეს» მთავარი გმირის, როსტომის, სახელი შესადარებლად შეტანილია «ვისრამინის» ქართულ თარგმანშიც³, რაც სპარსულმა დედანმა არ იცის, იმასთან, მაგალითად, შედარებულია რამინი. «შაჰნამეთი» სარგებლობს თამარის პირველი ისტორიკოსი, რომელიც გიორგი მესამის შესახებ ამბობს, რომ ის არის «ალექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის... სპანდიარ, თაჰამთან და სიოშ გოლიათთა შორის»-ო⁴; თამარს ის ეძახის «ქაიხოსროს მსგავს ხელმწიფეს», ის ახსენებს «დიდებულთა ბუმბერაზთა და მოუმეთა, მსგავსთა როსტომისთა და გივისთა»⁵. თამარის ხელის მძებნელნი, მისი სიტყვით, ისე უნდა იყვნენ გახელებული მისთვის, «ვეითარ თაჰამთან თუმინისათვის», ესე იგი როსტომი თუმინისათვის, ვეითარ ფრიდონ შაჰრინოს არნავისათვის»⁶. «თამარიანიშა» ეკითხულობთ: «ყარყუმს და არამს, მათზედა არანს როსტომ ებრძოლა თვით შეძლებულად» (XII. 44); ე. წ. «აბდულმესიაში»: «უთრუთ-საამით, ზაალსა ამით განქიქებულ ჰყოფს ძლიერებითა; სალიმ და თური, ძალთ უკეთური, როსტომს, ვერა ვცან, სწორავს თუ რითა» (15₃₋₄); «ვეფხისტყაოსანში»: «გთანდილ აისრითა მოკლის ნადირი როსტომის მკლავთ უგრძესითა» (195). დაუჯერებელია, ეს სახელები ჩამოთვლილ თხზულებებში პირდაპირ სპარსული დედნიდან იყოს შესული. საქმე ისაა, რომ ავტორები ამ თხზულებათა მათ ხმარობზე შესადარებლად იმდენად არა სამეციენტრო-საისტორიო შრომებში, რამდენადაც სიტყვა-კაზმულში, რაც იმას გულისხმობს, რომ მათ კარგად იცნობდნენ საშუალო დონის მკითხველნიც; რომელთაც, ყველას მაინც, სპარსული ენა არ ეცოდინებოდა. ნ. მარის აზრითაც ეს სახელები შეტანილია აღნიშნულ თხზულებებში არა სპარსული დედნიდან, არამედ ქართული თარგმნიდან, რომელიც, მისი სიტყვით, შესრულებულია პროზით, და არა ლექსით, მეთორმეტე საუკუნეში⁷.

2. «ქილილა და ღამანა». ეს თხზულება ძველადაც ყოფილა ცნობილი ქართულად, როგორცა ჩანს ფამარ დედოფლის ისტორიკოსის სიტყვებიდან: «ვეითარ ითქუმის ინდოთა აღწერილსა ქილილა-ღამანასა შინა იგავი ბუთა და ყუაფთაო»⁸. ვახტანგ მეექვსეც აღნიშნავს მის მიერ თარგმნილ ვერსიაში: «ჟამსა მას პატოხნისა და ამაღლებულისა... მეფეთ მეფისა თამარისა ესე

¹ S. Mohl, Le livre des rois, V, 442—VI, 64.

² Th. Nöldeke, Das iranische Nationalepos «Grundris», II, S. 166.

³ გამოცემა 1938 წლისა, გვ. 65, 320.

⁴ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 364, შესწორებულია და აღდგენილი ჩვენ მიერ «ისტორია-აზნაის» გამოცემაში, გვ. 55.

⁵ იქვე, გვ. 403, 458; ჩვენი გამოცემა, გვ. 102—103.

⁶ ტექსტის დამახინჯებული შესაფერისი ადგილები აღდგენილია ჩვენ მიერ. იხ. ისტორიანი და აზნაის შარავანდედთანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», გვ. 150—155; ჩვენივე გამოცემა «ისტორია-აზნაისა», გვ. 80.

⁷ ორიოდ სიტყვა «შაჰნამეს» ქართული თარგმანის შესახებ, «ივერია» 1891 წ., პ. 132.

⁸ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 378.

წიგნი ეთაოგმნათ, რომელი „ცხოვრებასა ქართლისასაცა“ წერილ არსოა¹. ვახტანგ გორგასალის ისტორიაში მემატინანეს შეუტანია ყვავისა და ქორის იგავი. რომლითაც სინდთა მეფე ახასიათებს ვახტანგისა და სპარსელების ურთიერთშორის დამოკიდებულებას². ჩვენ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს აზრი, რომ ეს იგავი ამოღებულია ჟილილა და დამანადან³, მაშასადამე. ეს თხზულება ნათარგმნი გამოდის მეთერთმეტე საუკუნეში. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ჟილილა და დამანას⁴ არც ერთ ვერსიაში, რომელიც ფალაურზეა დამყარებული, სახელდობრ არც ძველ ასურულში, არც არაბულში, რომლიდანაც მომდინარეობს ამ თხზულების ყველა დღესდღეობით ცნობილი ვერსია, ეს იგავი არ მოიპოვება. მაოლოდ იმ ვერსიაში, რომელიც ან ვ არი სოჰაილის სახელით მეთხუთმეტე საუკუნის გასულს გამოქვეყნდა სპარსულად და მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს ქართულად ითარგმნა, ავტორს შეუტანია სხვა იგავთა შორის, რომელნიც არაბულში არ არიან, ამისი მსგავსი იგავიც⁵. ვამბობთ მსგავსი, იმიტომ, რომ ლეონტის იგავი და სპარსული ერთი და იგივე არაა: მატინანეში გამზრდელად გამოყვანილია ყვავი, ანვარი სოჰაილში—ყორანი; ლეონტი ლაპარაკობს ქორის ბარტყზე, რომელიც იყო წიწყული და გაგლეჯილი არწივისაგან, ჰუსენი კი ისეთზე, რომელიც ბუდიდან თავისით გადმოვარდნილიყო. მატინანეში ნათქვამია, რომ, როდესაც ქორი მოიზარდა, მან თავისი გამზრდელი ყვავი შექამა, ანვარი სოჰაილში კი ქორი. რომელსაც ყორნის ბუდე არც იტყვს და არც აკმაყოფილებს, გამოვთხოვა თავის გამზრდელს და წავიდა უფრო კარგი ადგილის საძებნელად. დასასრულ, მიზანი იგავებისა დასახელებულ თხზულებებში სხვადასხვაა. რგორც უნდა იყოს, ლეონტი მროველი, რასაკვირველია, ანვარი სოჰაილიდან ამ იგავს ვერ ამოიღებდა, არაბულსა ან სხვა რომელიმე ვერსიაში ის, როგორც ვთქვით, არ არის. მაშასადამე. ცხადია, ის ჟილილა და დამანადან⁶ ამოღებულად ვერ ჩაითვლება. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ როგორც ეს იგავი, აგრეთვე მეორე, რომელსაც ვახტანგი ეუბნება სინდთა მეფეს,—მთხუნველი იგავის შესახებ⁷, ამოღებულია ერთ-ერთ იმ კრებულიდან, რომელიც ფიზიოლოგისა და ბესტიარის⁸ სახელით მრავლად იყო ცნობილი საშუალო საუკუნეებში ანა თუ იმ ენაზე, კერძოდ ქართულზედაც. ამნაირად, ჟილილა და დამანა⁹ ვერ ჩაითვლება მეთერთმეტე საუკუნეში თარგმნილად, ის გადმოღებულია არაუადრეს XII საუკუნისა. სამწუხაროდ, ეს ძველი თარგმანი ჩვენამდე არ შენახულა.

3. **„ლეილმაჯნუნიანი“**. დაწერილია ის შირვანშაჰის აღსართან მეორის წანადადებითა და თხოვნით ნიზამი განჯელის მიერ 1188 წელს. ეს არის ერთ-ერთი საუკეთესო რომანტიკული პოემა, რომელსაც დიდი გავლენა მოუხდენია

¹ ჟილილა და დამანა, ი. ტყონიას გამოც., გვ. 11.

² ქართლის ცხოვრება, მარამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 170—171.

³ ბ. ჯანაშვილი, თაპარ მეფის მებრძობნი, გაზ. «ტრიბუნა» 1923 წ., № 502, სვეტი 3—4.

⁴ ჟილილა და დამანა, ი. ტყონიას გამოც., გვ. 9—52, 57—58.

⁵ ქართლის ცხოვრება, მარამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 152.

აღმოსავლეთის ხალხთა ლიტერატურაში და შეუმჩნეველი არც ქართულ მწერლობაში დარჩენილა. ჯერ ერთი, მას უდავოდ იცნობს რუსთაველი¹, მეორე — მისი გმირები მოხსენიებულია და შედარებისათვის გამოყენებული თამარიაში:

და სტირის კანის ეს, ვით კან; ის ძმის მკვლელობისა დასაბრალევად,
ამან თავი რად, მართ ახავირად, შექმნა ლეილის ნამიჯნურევად².

აქ პირდაპირ დასახელებული არიან კანის — მაჯნუნი (ყაისი) და ლეილი. ამავე რომანს (და არა «სალმან და ებსალს») ³ უნდა გულისხმობდეს აგრეთვე «თამარიანის» შემდეგი სიტყვებიც (V, 24):

სალას საღობად უჩნს სვე და ღმობად სხვათათვის ხელ-ქმნა ლხინუნახევად.

სალა უნდა იყოს ამ რომანის გმირი იბ-სალამ, რომელსაც ძალად მიათხოვეს ლეილა და რომელიც მასთან, ლეილასთან, ლხინ-უნახავი დარჩა. თუ მხედველობაში გვექნება შირვანის, აღსართანის და, უქვევლია, ნიზამის დამოკიდებულება საქართველოსთან, ამ რომანის არსებობა ამ დროს ქართულ ენაზე ნოულოდნელი არ უნდა იყოს⁴.

4. «ხოსროვშირინიანი». ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ თამარის ხელის ნაძიებელი ისეთი ნიჯნურნი უნდა ყოფილიყვნენ, ვითარ ხოსრო შანშა ბანუისთვის. როგორც ჩვენ უკვე გავარკვიეთ, ამ შემთხვევაში იგულისხმებიან რომანის «ხოსროვშირინიანის» გმირები: ხოსროვ შანშა, ესე იგი მეფეთა მეფე, და მისი სატრფო ბანუ, ანუ შირინი⁵. ასეთი რომანი პირველად დაუწერია იმავე ნიზამი განჯელს 1180 წელს. ჩვენ ისტორიკოსს შეეძლო გამოეყენებინა ნიზამის შრომა. ჩვენ გგონია, რომ ის სარგებლობდა პოემის არა დედნით, არამედ ქართული თარგმანით. ნიზამის «ხოსროვშირინიანისათვის» საქართველოში არ შეიძლებოდა ყურადღება არ მიექციათ არა მარტო იმიტომ, რომ ის ნიზამის შრომა იყო, არამედ თვით რომანის ხასიათისა და შინაარსის გამო. საქმე ის არის, რომ ამ პოემაში, როგორც დღეს უკვე გარკვეულია, მოხსენიებულია, საკმაოდ ვრცლად და ნიშანდობლივად, თამარ დედოფალი და მისი აღმზრდელი მამიდა რუსუდანი. პოემის დასაწყისში მათ შესახებ უამბობს ხოსროვს მისი მეგობარი და მასთან დაახლოებული შაფური. რუსუდანს აქ ეწოდება «შამირა», ესე იგი «დიდი ბანუ», ხოლო თამარს — შირინი. ერთი სიტყვით, შირინის პორტრეტად ნიზამის აულია მშვენიერი ქალ-

¹ К. Кекелидзе, Руставели и Низами Гянджеви, Тбилиси, 1936.

² Н. Марр, Древне-грузинские одописцы, V, 26—27.

³ К. Кекелидзе, Op. cit.

⁴ ბ. ჯაკობია ასეთ შეხედულებას არ იზიარებს იმიტომ, რომ «ვეფხისტყაოსანი», რომელიც რამინსა და ვისს ახსენებს, ლეილ-მაჯნუნს არაო (თეიმურაზის თხზულებანი, გვ. 255): თითქოს რუსთაველი ვალდებული იყო ყველაფერი და ყველა სახელი მოეხსენებია თავის ნაწარმოებში.

⁵ კ. კეკელიძე, ისტორიანი და აზნანი შარავანდედთანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», გვ. 152; მისივე გამოცემა «ისტორია-აზნანისა» გვ. 80.

წული» თამარი¹. შეუძლებელია, ეს გარემოება შეუძმწნეველი დარჩენილიყო იმდროინდელ ქართულ სამეფისკარო პოეზიაში, ამიტომ რომანი, ყოველ ექვს გარეშე, უნდა გადმოედოთ ქართულად.

5. «იოსებზილიხანიანი». ქართული მწერლობის კლასიკურ პერიოდში ცნობილი იყო ტაჯიკურ (სპარსულ) ენაზე მხოლოდ ერთადერთი რედაქცია იოსებზილიხანიანისა, რომელიც გამოჩენილი ფირდოუსის კალამს ეკუთვნოდა. ამ რომანის მთავარი გმირები მოხსენიებული არიან მხოლოდ «დავითისა და თამარის ქებაში», ე.წ. «აბდულმესიაში». აქ ერთ ადგილას ნათქვამია, რომ ხოტბის გმირმა, რომელიც მსგავსია იოსებისა (46₂), მას სიტურფე წაართვაო: მან იოსებსა... სიტურფე ართო; თვით მსგავსი მისი» (48₃; მეორე ადგილას მეხოტბე, მიმართავს რა თავის გმირს, ეუბნება მას: «ქვეყნის მნათენი, მოკამათენი, ბაზიყად გექმნეს სურვილით რეცა» (58₃), ესე იგი—გამოჩენილი პირები, რომელნიც შენთვის ერთმანეთს ეცილებოდნენ, გაგიხდნენ შენ სიყვარულის გრძნობით ბაზიყად, იგულისხმება «იოსებზილიხანიანის» ერთ-ერთი გმირი. დაყენებით ვერ ვიტყვი, რომ მეხოტბეს ხელთ ჰქონდა ამ რომანის უთუოდ ქართული თარგმანი. საქმე ისაა, რომ ე.წ. «აბდულმესიას» გარდა, სხვა ძეგლში ამ რომანის მონაგონარი ამ დროს არ გვაქვს, ისე, თავისთავად, ამ რომანის ფირდოუსის რედაქცია არც იმდენად მხატვრული და მიმზიდველი იყო, რომ ის უეჭველად ეთარგმნათ ქართულად.

6. თამარის პირველი ისტორიკოსი ერთ ადგილას ამბობს: «ვითარ იტყვს ისტორია ისქანდერ მაკიდოვნელისაჲ»². ვფიქრობთ, ეს არ უნდა იყოს ალექსანდრე მაკედონელის არც ისტორია, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, არც ფსევდოკალისტენის რომანი «ალექსანდრიანი», რადგანაც ამ წყაროების გამოყენებისას მაკედონელ გმირს ჩვენი ისტორიკოსი მუდამ «ალექსანდრეს» ეძახის. აქ ჩვენ გვაქვს აღმოსავლური, მაჰმადიანური წყაროდან მომდინარე სახელი «ისქანდერ», ამიტომ არ შეეცდებით, თუ ვიფიქრებთ, რომ ამ ადგილას ისტორიკოსს მხედველობაში აქვს ისქანდერ-ნამე; ნიზამი განჯელისა, დაწერილი ნიზამის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში³. საეხებით ბუნებრივი და მოსალოდნელია, რომ ნიზამის სხვა რომანებთან ქართველებს ეს თხზულება გაცნობთ და ლიტერატურაში გამოყენებით.

7. ვერც იმას ვიტყვი, გადაჭრით, იყო თუ არა თარგმნილი ქართულად გამოჩენილი პოეტის ონსორის (გარდ. 1039 წ.) ორი რომანი, რო-

¹ ამ ადგილის თარგმანი სპარსულიდან, რომელიც ეკუთვნის ა.ნ. ბოლდირევის. იხ. კრებულში «Памятники эпохи Руставели» изд. Государств. Эрмитажа, Ленинград, 1938 г., სტატია—«Два ширванских поэта, Низами и Хагани», стр. 119—123. ამაზე ადრე ამ პოემის ის ადგილი, რომელიც შამირას შეეხება, თარგმნა ი.ნ. შარმა («Хагани, Низами, Руставели», 1935 г., стр. 8—9). ქართული თარგმანი მისი მოგვცა პროფ. დ. კობიძემ: «საბჭოთა ხელოვნება» 1940 წ., № 1, გვ. 60.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 369; კ. კეკელიძის გამოცემა, გვ. 58.

³ ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ისტორიანი და აზმანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», გვ. 146—147.

მელთაც ჩვენი კლასიკური პერიოდის მწერლობა ასახელებს. ესენია: ა) ფამეყ და აზრაა, რომელიც მოხსენიებულია ე. წ. აბდულმესისიაში: «ფხმოვ ვამეყ-ვისსა, არ თუ მეყვისსა; როს იავარყო იამან ქეყენით, აღმოფხერა სული—ძე და ასული: რაც უყო, თქნადა ვის ძალ-უც ენით?» (32₁₋₃). ეს ნიშნავს: მე მოვუწოდებ ვამეყს, როდესაც მან აიკლო იამანის და მისი ქვეყანა, მას ამოხადა სული, ამოუწყვიტა ძე და ასული; არავის შეუძლია ენით გადმოსცეს, რაც მან იამანს უყო. ბ) «შადბერ-აინლიეთი», რომელიც დასახელებულია «თამარიანში»: «უგავს შადბერს, გულად ლაყბერს, ალათისა რად დაშერა მოძვედა» (V, 26) და «ისტორია-აზმანში»: «თამარის ნიჯნური ისე უნდა იყოს გახელებული მისთვის, ვითარ შადბერ აინლიეთისთვის»¹. პირველ ყოვლისა, თუ მხედველობაში გვექნება ონსორის რომანების უდიდესი პოპულარობა, მეორედ—ადრიდანვე პოპულარობა ჩვენში «ფამეყ» სახელისა და მესამედ—«შადბერ-აინლიეთის» მოხსენიება ორ სხვადასხვა თხზულებაში, საკითხი ონსორის ქართულად თარგმნის შესახებ შეიძლება დადებითად გადაწყდეს. და თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ეს რომანები აღმოსავლურ ლიტერატურაში ადრე გამქრალა, ქართული მწერლობის ცნობას გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება.

გ. ლიტერატურული წარმოშობის უნდა იყოს ერთი ციტატი თამარის ისტორიკოსისა, რომელიც, მოგვითხრობს რა ათაბაგისა და მისი ჯარის განადგურებას შანქორის ომში, შენიშნავს: «ვარნა ათაბაგი მხოლოდ განერა ერთითა მონითა, და პოვნეს ქალაქნი სამნი, ვითა არს წესი სარკინოზთა ლაშქართა შინა ქონება ქალაქთა და სიმდიდრეთა: ერთი ათაბაგისა, ერთი ათაბაგის ძისა ბეშქენ ქველისა, ერთი სათამაზ ფზინის ძისა, რომლისა მამისა სიუხვისა სახელი სპარსეთს ასეთი ითქუმოდა: „ეტემ თულესი“» (468). «ეტემ თულესი» უნდა წარმოადგენდეს დამახინჯებას ერთი ლეგენდური არაბის სახელისას, რომელიც სპარსულად გამოითქმოდა როგორც «ჰათემ თაჰ», ესე იგი ჰათემ თაჰს ტომიდან (რუსულად: Хатъм Тайский, из племени Тай). ეს არაბი, ლეგენდით, ყოფილა მეტად უხვი და სტუმარმოყვარე, ასე რომ აღმოსავლეთში, კერძოდ სპარსეთში, ის შექმნილა სიუხვის, ქველმოქმედებისა და გულგაშლილობის სინონიმად. აღმოსავლურ ლიტერატურაში ის არაერთხელ გვხვდება. პოეტი რუდეგი ერთ-ერთ ხოტბაში, რომელიც მიძღვნილია ამირ-ნასრ სამანიდისადმი, უკანასკნელს ეუბნება: «ჰათემ თაჰ ხარ შენ გულუხვობითა». განსაკუთრებით ჩერდება იმაზე პოეტი საადი თავის «ბუსტანში», რომლის მეორე თავში («სიუხვისა და ქველმოქმედებისათვის»): ოთხი ამბავია მის შესახებ: 1) ამბავი ჰათემ თაჰსა, 2) ამბავი იემენის მეფისა და ჰათემისა, 3) კვალად სიუხვისათვის ჰათემისა, 4) ამბავი მოჰამედ წინასწარმეტყველისა და ჰათემის ქალისა². იხსენიებს მას აგრეთვე პოეტი ჯამიცი

¹ ონსორის დასახელებული რომანების შესახებ დაწერილებით ლაპარაკია ჩვენ ნარკვევში: ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», გვ. 155—156. იხ. აგრეთვე რუსული გამოკვლევა—Вамек и Абра, Сбор. «Хавани, Нивани, Руставели», 1935 г., стр. 41—52.

² Литература Ирана X—XV вв., «Восток», II, стр. 334—338.

თავის «სელმან და ებსალში», რომელშიც აგვიწერს სელმანის სიუხვესა და ქველმოქმედებას¹. ჩვენ ისტორიკოსს სურს თქვას, რომ ვიღაც სათმაზის მამის სიუხვე სპარსეთში ყველას აგონებდა ჰათემ თავს სახელსაო. ექვს გარეშეა, ეს სახელი მისთვის ცნობილი ყოფილა, თორემ ის მას არ აღნიშნავდა, რა გულუხვიც უნდა ყოფილიყო სათმაზის მამა. თავდაპირველ დედანში ეწერებოდა: «მასი მამის სიუხვისა სახელი სპარსეთს ასეთი ითქუმოდა, [ვითარცა] ჰათემ resp. ჰატემ თაველისი». შემდეგ, დამახინჯების გამო, ჰათემ-ჰატემ იქცა «ეტემა»-ად, «თაველისი» კი — «თულესა»-ად². ქართველ ისტორიკოსს ეს ცნობა ამოღებული ექნებოდა, — ეს გამორიცხული არაა, — ამ ჰათემის რომანიდან, რომელსაც სპარსულად რქმევია «ყისსაჲ ჰათიმა», ანდა «ჰათიმი თაჲ»³. რა თქმა უნდა, იმას ვერ ვიტყვით გადაჭრით, რომ ეს რომანი ქართულადაც იყო თარგმნილი⁴.

9. «თამარიანში», იქ, სადაც ნათქვამია: «ოსანოს რეტი არს შენამქვერეტი, გმოს თავის ბედი, თმო ნატანჯევადა» (V, 23), ნაგულისხმევია რაღაც სატრფიალო-სამიჯნურო რომანი, რომლის გამოცნობა ჯერ-ჯერობით შეუძლებელია. ყოველ შემთხვევაში აქ არ იგულისხმება თამარის პირველი ისტორიკოსის დამახინჯებული წყვილი «ბაჰაროს ნაფაზი» (ვახტანგის რედაქციით — «შარიაროს ოსნაოზ»), როგორც ფიქრობდა აკად. ნ. მარ⁵. დღეს უკვე გარკვეულია, რომ ისტორიკოსის ეს დამახინჯებული სახელები ამოღებულია «შაჰნამედან» და უნდა იკითხებოდეს: ფითარ ფრიდონ შაჰრინოს-არნაფაზისთვის⁶.

10. დასასრულ, «ისტორიანი და აზმანში» ერთ ადგილას ნათქვამია: «თამარს, გონებითა და განზრახვითა ბრძენსა, არ ავიწყდებოდა ყაბოს მწრთუნელი ქექაოს» (გვ. 476)⁷. აქ ჩვენ უნდა გვქონდეს სპარსული ეთიკურ-პოლიტიკური თხზულება «ყაბუს-ნამე», დაწერილი 1082 წელს⁸. ქექაოსს მისი ნატამალის, ყაბოს, დასამოძღვრად ამ წიგნში ჩაუდგია მთელი საუნჯე თავისი

¹ Литература Ирана X—XV вв., «Восток», II, стр. 437.

² კ. კეკელიძე, ისტორიანი და აზმანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», გვ. 147.

³ В. Э. Бертельс, Очерки истории персидской литературы, стр. 68—196.

⁴ მისი სახელი ჩვენ გვხვდება თხზულებაში, რომელსაც ქართულად «მეფეთა საღარო» ეწოდება (ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, კრესტომათია, II, 267—270).

⁵ Древне-грузияские описания, стр. 99—100; მისივე, Грузинская поэма «Витязь в барсовой шкуре» Шогы в Рустана, стр. 429.

⁶ კ. კეკელიძე, ისტორიანი და აზმანი, როგორც ლიტერატურული წყარო, «რუსთაველის კრებული», გვ. 153—155; მისივე გამოც. «ისტორიანი-აზმანისა», გვ. 80.

⁷ კ. კეკელიძე, ისტორიანი-აზმანის გამოცემა, გვ. 112. დედანში ეს ადგილი ძალზე დამახინჯებულადაა მოცემული: «თამარსა: გონებითა: და: განზრახვითა: ბრძინდა: დავიწყებოდა: მას: ყაბოს: მკელფი: კოს».

⁸ H. Ethé, Neopersische Literatur, «Crundriss», II, S. 347. არის ისეთი მოსახრება, რომ ავტორი თხზულებისა არის ზიარდი ოსორ-ელ-მე ალი იბნ ისკანდერ ქექაგუს (1049—1069), რომელსაც თავის წინაპრის ჯაბუს იბნ ვეშბაგირ შემს-ელ-მეალის (976—1012) სახსოვრად წიგნისთვის უწოდებია «ყაბუს-ნამე».

გამოცდილებებისა და ცხოვრების კანონთა ცოდნისა. იყო თუ არა ამ ეპოქაში ეს თხზულება ქართულ ენაზე, არ ვიცი, ვიცი მხოლოდ, რომ ის, როგორც ამას შემდეგ დავინახავთ, 1703—1711 წლებში «ითქუა სპარსულისაგან ქართულად ბატონიშვილის განმგებელის ვახტანგისაგან» ამირნასარიანის სახელით.

აი, დაახლოებითი სია იმ თხზულებებისა, რომელთაც კლასიკური ხანის ლიტერატურული წრეები იცნობდნენ და კითხულობდნენ. როდესაც საკითხი ისმის, არსებობდნენ თუ არა ისინი ქართულ ენაზე, მეცნიერული სიფრთხილე იქაც არ უნდა გვღალატობდეს, სადაც ამის სასარგებლოდ შედარებით დამაჯერებელი ცნობები და მოსაზრებანი არსებობს.

მეორე ნაწილი

ადრძინების პერიოდის ლიტერატურა

ალორძინების პერიოდის ზოგადი დახასიათება

ზემოთ, შესავალში, ჩვენ უკვე ვაჩვენეთ ფარგლები ე. წ. «ალორძინების» პერიოდისა. იქ აღნიშნული იყო, რომ ეს პერიოდი იწყება მეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგიდან და გრძელდება XVIII საუკუნის გასულამდე, თუმცა მრავალფეროვანი და საკმაოდ მძლავრი ტალღა ამ ხანის ლიტერატურული შემოქმედებისა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მესამედშიაც საგრძნობია. იქვე, შესავალში, ნაჩვენები იყო, თუ რატომ ვიღებთ ასეთ და არა სხვანაირ მიჯნებს ალორძინების პერიოდისათვის. ახლა ზოგადად მოვხაზავთ იმ პირობებს, რომლებიც განსაზღვრავდა ამ პერიოდის ლიტერატურის ხასიათს, მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნემდე, ამ საუკუნის პირველი მესამედის, ე. წ. «გარდამავალი» ხანის ძველ ლიტერატურულ მოვლენებს ჩვენ არ ვვხებით, რადგანაც ამ მოვლენების შესახებ სპეციალური კვლევა-ძიება წარმოებს¹.

როგორი იყო სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკურ-კულტურული ვითარება ჩვენი ქვეყნისა მესამე პერიოდში?²

სოციალური დიფერენციაცია მთავარ ხაზებში იგივე რჩება, რაც წინა პერიოდებიდან ვიცით. ფეოდალური კლასი ორ ფრთად იყოფა—საეროდ და სასულიეროდ. საერო ფეოდალური კლასი თავის მხრივ ორ ჯგუფს იძლევა: მსხვილ და წვრილმამულიან აზნაურობას. სიტყვა აზავადია, რომელიც წინათ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა, ახლა იღებს სოციალურ შინაარსს, ის აღნიშნავს დიდ ბატონს, თავს, უფროსს რომელიმე მსხვილი ფეოდალური საგვარეულოსას. თავადებს, რომელნიც ფართოდ სარგებლობდნენ ე. წ. «შეუვალობით», ჰყავდათ თავიანთი აზნაურები, ნსახურები და გლეხები. მსახურთ, მებეგრე გლეხთან შედარებით, უკეთესი უფლებრივი მდგომარეობა ჰქონდათ, თუმცა, საერთო აშლილობის დროს, მათი მდგომარეობაც ირყეოდა და გლეხისას უახლოვდებოდა. XVII საუკუნის დასასრულიდან დასავლეთ საქართველოში ჩნდება კატეგორია ე. წ. მოჯალაბე გლეხთა, რომელთა მდგომარეობა მებეგრე გლეხისაზე უარესი იყო³. მდგომარეობა გლეხკაცისა, რომელიც შეაბეს ბატონყმობის მიძიმე უღელში, იმდენად უნუგეზო და აუტანელი იყო,

¹ ტრ. რუხაძე. ქართული ეპოსი «გარდამავალი ხანის» ლიტერატურისა, თბილისი, 1939 წ. ამ მიზეზით ჩვენ არ შეგვაქვს ამ გამოცემაში ამ ხანის ის თხზულებებიც კი, რომელთაც ადგილი პოვს პირველ გამოცემაში.

² ზოგადად ამის შესახებ იხ. ამ წიგნის პირველ ტომშიც, გვ. 57—60.

³ ს. კაკაბაძე, საქართველოს მოკლე ისტორია, 1920 წ., გვ. 79—81.

რომ XVII—XVIII საუკუნეთა მანძილზე მან გამოიწვია მთელი რიგი აგრარული ხასიათის მოძრაობა. ცნობილი მოგზაური შარდენი XVII საუკუნის მეორე ნახევარში წერს: «მებატონეებს დიდი უფლება აქვთ ყმებზე, ისინი მთელი თევების განმავლობაში, რამდენიც სურთ, ამუშავენ ყმებს და არც ჯამაგირს და არც საზრდოს აძლევენ მათ. მათ ხელი მიუწვდებათ ყმების ქონებასა, თავისუფლებასა და სიცოცხლეზედაც კი. ბატონები ჰყიდიან ყმების შვილებს, ანდა მონებად ჰყავთ სახლშია. მაინცდამაინც სანატრელი არც იმ გლეხის მდგომარეობა იყო, რომელიც ეკლესიას ეკუთვნოდა, რადგანაც ეკლესია უფრო მეტად სარგებლობდა «შეუვალობით», ვიდრე თავადაზნაურობა, რაც მას მეტი ექსპლოატაციის საშუალებას აძლევდა. ამით აიხსნება, რომ XVIII საუკუნეში გლეხთა მასობრივი პროტესტი განსაკუთრებით საეკლესიოსამონასტრო მიწათმფლობელობის წინააღმდეგაა მიმართული.

თუ აღნიშნულ კლასებსა და ჯგუფებს ჩვენ მიუვამატებთ ალებ-მიცემობის ხელმძღვანელ ვაქართა ჯგუფს (და არა კლასს ჯერჯერობით), აგრეთვე საამქრო სისტემაზე აღმოცენებულ ხელოსანთა კორპორაციასა და მანუფაქტურული და მსხვილი მრეწველობის ელემენტების ჩასახვით შექმნილ მუშათა წრეებს, მივიღებთ იმდროინდელი ჩვენი სოციალური ყოფის სრულ სურათს.

ეკონომიური მდგომარეობა, იმისდა მიხედვით, მოსვენებული იყო თუ არა ქვეყანა გარეშე მტერთა თავდასხმისაგან, ხან წინ იწევდა, ხან ქვეითდებოდა. ასე, მაგალითად, ვახტანგ V შაჰნავაზის დროს ქვეყანა გარეშე მტრებისაგან შედარებით მოსვენებული იყო. ამით აიხსნება, ალბათ, რომ ამ მეფის სასახლის მოწყობილობამ და სიმდიდრემ გაკვირვებაში მოიყვანა თვით განათლებული ევროპელი შარდენიც კი, რომელიც, ზედმეტი არაა აღნიშნოთ, ამბობს: «დაბალი წოდებისანი სულ ღორის ხორცსა სჭამენ... დაბეჯითებით შეიძლება ვთქვათ, რომ იმისთანა კარგი სანოვაგე, როგორიც საქართველოშია, არსად სხვა ქვეყანაში არ იქნება. არც ისეთი ქვეყანა იქნება, რომ იმდენს და ისეთ კარგ ღვინოს სვამდნენ, როგორც საქართველოში. საპალნე ღვინო აქ ფასობს რვა ფრანკი, ასე ფასობს უკეთესი ღვინო, ხოლო ცოტა მდარე არც ამის ნახევარი ღირს. არც სხვა სანოვაგეა ძვირი». ეკონომიკის მთავარ ბაზას შეადგენდა კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობა, სოფლის მეურნეობის უპირატესობით: მისდევდნენ უმთავრესად მიწათმოქმედებას, მესაქონლეობას, მეაბრეშუმეობას, მებამბეობას, მებაღეობა-მევენახეობას. უყურადღებოდ არ რჩებოდა სახალხო მეურნეობის არც სხვა დარგი. განვითარდა, განსაკუთრებით XVIII საუკუნიდან, სხვადასხვა დარგის ხელოსნობა¹, თავი იჩინა საუკუნის მეორე ნახევარში მანუფაქტურულმა (ბამბისა და აბრეშუმის ქსოვილების დამზადება) და ნაწილობრივ მსხვილმა მრეწველობამ სამთამადნო საქმიანობის წამოწყებით. მადნეულობის დამუშავების მნიშვნელობა შეგნებული ჰქონდა ჯერ კიდევ თეიმუ-

¹ ხელოსნობას რომ ფართოდ ჰქონდა კარგი გაღებულობა, ეს ჩანს XVII საუკუნის მისიონერის, ბერნარდუ ნეაპოლელის, მოხსენებიდან რომელშიც ნათქვამია: «ბავშვები, გახდებიან თუ არა რვისა ან, სულ ბევრი, ათი წლისა, მშობლებს ღვევან გაჰყავთ და აყენებენ ხელობაზე» (მ. თ. მ. რ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 254—5).

რაზ პირველს, რომელიც ამ საქმისათვის ოსტატებს რუსეთიდან იწვევდა. მაგრამ განსაკუთრებული ყურადღება მას მიაქცია ერეკლე მეორემ, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ახტალისა და ალავერდის ქარხნებს. ეს მადნები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა იმდროინდელ ეკონომიკაში: 1780 წელს ახტალის მადნებმა მისცა ერეკლეს 63200 მანეთის ოქრო-ვერცხლი.

ამ პერიოდში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვა აღებ-მიცემობის განვითარებამ და სავაჭრო კაპიტალის ზრდამ, რაც XVIII საუკუნის პირველი ნახევრიდან იჩენს თავს დასავლეთ ევროპასა და რუსეთთან ურთიერთობის დამყარების გამო. ცნობილია, რომ ევროპის კაპიტალს აღმოსავლეთისაკენ გზას უკაფავდა ჯვარი და სახარება. კათოლიკეთა მისიონერებმა ამ მხრივ საქართველოსაც დააჩინეს კვალი. მას შეედეგ, რაც რომში, საქართველოს მიზეზით, პროპაგანდის კოლეგია დაარსდა და ევროპელ მისიონერებს გაეხსნათ საქართველოში შემოსასვლელი გზა, მას შემდეგ, რაც ცნობილმა ნიკიფორე ირბახმა, თეიმურაზის დავალებით, საგანგებო მისიით, თითქმის მთელი დასავლეთი ევროპა შემოიარა, კათოლიკეთა მისიონერები, სხვადასხვა ორდენისა და მიწათმოქმედებისა, მკვიდრად იკიდებენ ფეხს. ამათ კვალდაკვალ მოჰყვებიან უკან სხვადასხვა კომერსანტები, რომელნიც მისიონერთა ეკლესიებსა და მონასტრებს ბაზად იყენებენ თავიანთი კომერციული საქმიანობისათვის და, აქ შესვენებით, სპარსეთსა და ცენტრალურ აზიაში გადადიან. ცნობილი შარდენი, რომელიც ჩვენში 1671 წელს იყო, წერს: «მეფემ (ვახტანგ V) შემომითვალა: ძლიერ მსურს ევროპელები დასახლდნენ საქართველოში, და გვიბრძანა: თუ აღებ-მიცემისათვის მოვლენ ევროპელები, გავანთავისუფლებ ყველა გადასახადისაგან და მივანიჭებ ყოველგვარ უპირატესობას, რასაც კი ისურვებენ. ჩემი საბრძანებელია შავ ზღვამდე, დიდი გავლენა მაქვს სპარსეთში, დიდი პატივი ოსმალეთში და ამიტომ ევროპელები ინდოეთში მისვლამოსვლისათვის საქართველოზე უკეთესს გზას ვერ იპოვიან. თუ ერთხელ სცადეს და ამ გზით გაიარეს, მერე აღარ დასტოვებენ ამ გზით სიარულს». ცხადია, ასეთი ცდები უშედეგოდ არ დარჩებოდა.

ამ პერიოდში საქართველოს ვაჭრობის შესახებ აღმოსავლეთთან და დასავლეთთან ცნობები შემოუნახავთ ევროპელებსაც, რომელნიც სავაჭრო საგნებსაც კი აღნიშნავენ. საქართველოში 1631 წელს ჩამოსულ არქანჯელო ლამბერტის ცნობით, წინა საუკუნეებში მიმქრალი ვაჭრობა კვლავ გამოცოცხლებულა XVII საუკუნის პირველ ნახევარში. ამ დროს სამეგრელო და მისი საშუალებით მთელი საქართველო აწარმოებს ვაჭრობას სპარსეთთან და ოსმალეთთან, საიდანაც შემოჰქონდათ ნოხები, ტყავულობა, უნაგირები, მალუდი, რკინულობა, სპილენძი, მატყლი, ქსოვილები, თევზულობა, დანები, შაქარი, მარილი და სხვ. საქართველოდან გაჰქონდათ თაფლი, სანთელი, ადგილობრივი ტილო-ხამი, ძაფეულობა, აბრეშუში, სელის კაკალი და სხვ., მაგრამ ყველაზე უფრო მოსაგებიანი საქსპორტო საგანი ყოფილა ადამიანი. ზემოდასახელებული შარდენი წერს: «თბილისიდან ბლომად ღვინო მიაქვთ სომხეთს, მიდიასა და ისპანს... აქ ბევრი აბრეშუმი მოჰყავთ, აბრეშუმის მოვლა კარგად იციან. აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთს, არზრუმს და სხვა ქვეყნებში...»

თბილისი დიდი არ არის, მაგრამ ძლიერ დასახლებულია და გამავრცელებული... აქ რამდენიმე კარგი საჯარო შენობაა: დიდრონი ბაზრები, ქვით ნაშენი და სუფთად შენახული... ღუქნებიც კარგად მოწყობილია, სუფთად შენახული, ისინი ჩამწყვირებულია მალლობზე, დიდი მოედნის პირსა. ტურნეფორი 1702 წელს წერს: «თბილისი საკმაოდ ვრცელი და კარგად დასახლებული ქალაქია... უმთავრესი სავაჭრო თბილისისა არის ტყავები და ბეწვეულობა, რომელიც გააქვთ სპარსეთსა და კონსტანტინოპოლს არზრუმიდან. ადგილობრივი აბრეშუმი თბილისში არ შემოაქვთ, რომ ბაჭი არ გადაიხადონ, მას ადგილობრივ ჰვიდულობენ თბილისის სომხები და პირდაპირ ჰგზავნიან ზმირნასა და ხმელთაშუა ზღვის ნავსაყუდლებში ფრანგთათვის მისაყიდად: თბილისის მიდამოებიდან და საქართველოს სხვა ადგილებიდან ყოველ წლივ იგზავნება 2000 აქლემის საპალნე ენდრო; არზრუმიდან ენდრო შეაქვთ ღიარბერქირს, სადაც იმით ღებავენ ფარჩეულობას პოლონელთა ქარხნებისათვის. საქართველო ბევრ ენდროს აძლევს ინდოსტანსაც»¹.

განსაკუთრებული როლი ითამაშა ამ პერიოდის ქართველთა ცხოვრებაში რუსეთის სავაჭრო კაპიტალმა. რუსეთთან ურთიერთობა სისტემატურ ხასიათს იღებს ალექსი მეფის დროიდან, რომელიც საგანგებოდ ელჩებს ჰგზავნის ჩვენში და თეიმურაზ პირველსაც სტუმრად ღებულობს. ეს ურთიერთობა უფრო საქმიანი ხასიათისაა, ელჩებს დავალებული აქვთ მუშტრის თვლით შეისწავლონ ჩვენი ქვეყანა, მისი საწარმოო ძალები, სოფლის მეურნეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა, მოსახლეობა, დამოკიდებულება სხვა მეზობელ ქვეყნებთან და სხვ. გიგანტური ნაბიჯით მიემართება აღმოსავლეთისაკენ საქართველოს გზით რუსეთის სავაჭრო კაპიტალი განსაკუთრებით პეტრე დიდის დროიდან, რომელმაც ფეხი მოიმაგრა აზოვისა და კასპიის ზღვებზე, მან საქართველოშიც გადმოიხედა და ვახტანგ მეექვსესთან პოლიტიკური ურთიერთობის დაპერაც კი მოინდომა იმ მიზნით, რომ ვახტანგის ხელით გაეკათა გზა რუსული კაპიტალისათვის სპარსეთში. XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველო, უფრო კი მისი აღმოსავლეთი ნაწილი, სულ ერთიანად დაპყრობილი ჰყავს რუსეთის კაპიტალს, ის რუსეთის ბაზრადაა ქცეული. თბილისი რუსეთის საქონლის საწყობია, იქამდის, რომ ბეწვეულობას აქედან აგზავნიან არა მარტო სპარსეთსა და არზრუმს, არამედ ყირიმშიც კი. წინანდელი პრიმიტიული გაცვლითი ვაჭრობა თანდათან ადგილს უთმობს ფულზე ვაჭრობას, რაც იწვევს ფულის მოთხოვნილებების ზრდას. მის ნაკლებობას საბაჟოებისა და საგადასახადო სისტემის მოგვარების მიუხედავად, ავსებენ ძველებური ნაცადი გზით—სუცხოეთიდან შემოსული ხარკით. 1785 წელს განჯა-ერევნის სახანოებიდან შემოსული ხარკი უდრიდა 400 ათას მანეთს. XVII—XVIII საუკუნეებში იმდენად ძლიერია ვაჭართა წრე, რომ არჩიდ მეფე და დავით გურამიშვილი მის «ზნეობის» კოდიფიკაციის ახდენენ.

პოლიტიკურად საქართველო ამ პერიოდში გაყოფილია სამ სამეფოდ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი,—და ოთხ სამთავროდ: გურია, სამეგრელო, აფხა-

¹ «Сборник сведений о Кавказе», т. VI, 283—5.

ზეთი, სვანეთი (სამცხე-საათაბაგო უკვე 1625 წლიდან ოსმალეთმა შეიერთა). ამ სამეფო-სამთავროებს შორის დაუსრულებელი ქიშპობა, კინკლაობა და შფოთი იყო, რასაც ართულებდა ხშირად გაუფებრობა ეკლესიასთან, რომელიც „შეუვალობის“ პრინციპის წყალობით წინანდებურად სახელმწიფოს სახელმწიფოშია წარმოადგენდა (ისიც გაყოფილი იყო მცხეთისა და აფხაზეთის საკათოლიკოსოდ, უკანასკნელიდან XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ერთ დროს ოდიშის საკათოლიკოსო გამოეყო) და პოლიტიკურ ძალაუფლება-საც კი იღებდა ხელში, როგორც ეს მოხდა, მაგალითად, მალაქია კათოლიკოსის დროს, რომელმაც 1625 წელს გურიელობაც კი დაიკავა. როგორც თითოეული სამეფო, ისე სამთავრო, თავის მხრივ, რამდენიმე კარჩაკეტილ და, „შეუვალობის“ წყალობით, თითქმის დამოუკიდებელ საერისთაოდ ნაწილდებოდა. ამ საერისთაოთა სათავეში მდგომი ფეოდალები გამუდმებულ ბრძოლასა და კინკლაობას აწარმოებდნენ როგორც ურთიერთ შორის, ისე მეფე-მთავართა წინააღმდეგ. ქვეყნის ასეთი დანაწილება დამლუპველი იყო, რაც შეუძნეველი არ რჩებოდა იმ დროსაც კი. ამიტომ ამ პერიოდის დასაწყისიდანვე თავს იჩენს მისწრაფება ეროვნული მთლიანობის აღდგენისაკენ. ასეთი მთლიანობის აღდგენისათვის საჭირო იყო ჯერ შინაური, გამოთავი ფეოდალური ძალების ალაგმვა, ამ მხრივ სოლომონ პირველმა იმერეთში და ერეკლე მეორემ ქართლში გარკვეულ შედეგებსაც მიაღწიეს (რაქის, ქსნისა და არაგვის საერისთაოს გაუქმება), მაგრამ ფეოდალური სისტემა იმდენად ფეხგამდგარი იყო ჯერ კიდევ, რომ ერეკლე უნებლიეთ უწყობს ხელს მის არსებობის გაგრძელებას, როდესაც სახელმწიფოს ნაწილებს ფეოდალად ურიგებს თავის შვილებს. აღნიშნული მთლიანობის აღსადგენად საჭირო იყო უფრო მეტად ცალკე სამეფო-სამთავროების გაერთიანება. ამ აზრს გაბედულად ქადაგებს მწერლობა ფეშანგი ფაშვიბერტყაძისა და დავით გურამიშვილის პირით, ხელს ჰკიდებს მის პრაქტიკულად განხორციელებას ვახტანგ V შაჰნავაზი და წერილი აზნაურული წრიდან გამოსული გიორგი სააკაძე, მაგრამ ყველაზე უფრო მძლავრი ფაქტორი ამ შემთხვევაში გამოდგა სავაქრო კაპიტალი. მისი გამაერთიანებელი, ცენტრალისტური ტენდენციებით აიხსნება, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ფაქტიურად გაერთიანდა ქართლ-კახეთი, მძლავრად დაისვა საკითხი სამცხე-საათაბაგოს შემოერთებისა და დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ საქართველოსთან გაერთიანებისა, რამაც გამოხატულება პოვა 1792 წლის ტრაქტატში. ეს საკითხი იმდენად მომწიფებული და რეალური იყო, რომ უკვე XVIII საუკუნე, განსაკუთრებით კი ერეკლე მეორის დროის სამეფო კარი და საზოგადოების შეგნებული ნაწილი აბსოლუტისტური სულისკვეთებითაა გამსჭვალული. სამწუხაროდ, ქართული სავაქრო კაპიტალი ჯერ იმდენად არ იყო წელგამაგრებული, რომ მას შესძლებოდა ამ საქმის სისრულეში მოყვანა, ეს წილად ხვდა უკვე უცხო კაპიტალს, რომელიც XIX საუკუნეში რუსული ბურჟუაზიის სახით შემოიჭრა ჩვენში.

რუსულ ბურჟუაზიას დიდი ხნიდან ეკაფებოდა გზა ჩვენში. საქართველოს მდგომარეობას ართულებდა იმდენად არა შინაური უთანხმოება და

არევე-დარევეა, რამდენადაც გარეშე მტრების პერმანენტული თარეში. ქრისტიანული საქართველო გარშემორტყმული იყო ისეთი ქვეყნებით (სპარსეთი, ოსმალეთი, კავკასიის მთიელები), რომელნიც მაჰმადიანობას აღიარებდნენ და, თავიანთ ზნე-ჩვეულებასთან ერთად, თავზე ახვევდნენ ქართველებს მაჰმადიანობას. ამიტომ ამ ორ ბანაკს შორის წარმოებული ბრძოლა, რასაკვირველია, ეკონომიური ინტერესების კარნახით, იღებდა ხოლმე სარწმუნოებრივი ომის ხასიათს, რაც ჩვენი ცხოვრების მესვეურთა პოლიტიკას გარკვეულ მიმართულებას აძლევდა. ქართველი მეფეები მაჰმადიანთა წინააღმდეგ დახმარებას ეძებენ ორი გზით: დასავლეთი ევროპისა (თეიმურაზ I, ვახტანგ VI, ერეკლე II); და რუსეთის გზით. რუსეთის გზა უფრო მოკლე გამოდგა, თან ის კონფესიურადაც უფრო მისაღები იყო ქართველებსათვის (როგორც რუსები, ისე ქართველები მართლმადიდებელი ქრისტიანები იყვნენ), ამიტომ რუსული ორიენტაცია საბოლოოდ იმარჯვებს ჩვენში: 1783 წელს ქართველები შედიან რუსეთის მფარველობაშია, რომელიც 1801 წელს სრული ინკორპორაციით შეიცვალა. ამ გარემოებამ ქართველი ფეოდალების კლასში, რომელმაც დაკარგა პოლიტიკური ძალაუფლება, გამოიწვია იმედის სრული გაცრუება და უკმაყოფილება, რამაც გამოხატულება პოვა როგორც ლიტერატურაში, რომანტიზმის წინათ ჩასახული ელემენტების განვითარებისა და მომწიფების სახით, ისე მთელ რიგ შეთქმულება-აჯანყებაში. რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში დაქუცმაცებული საქართველო ეროვნულად და კულტურულად გაერთიანდა.

შეთქმულები-მეთვრამეტე საუკუნეებში ლტოლვა აღმოსავლეთისაკენ საქართველოს გზით დასავლეთიდან ევროპულის, ხოლო ჩრდილოეთიდან რუსული კაპიტალისა, ასეთივე ლტოლვა სამხრეთიდან საქართველოსაკენ სპარსეთისა და ოსმალეთის, ერთი მხრით, რუსეთისაგან თავდაცვის მიზნით, მეორე მხრით — ჩვენი ქვეყნის ხელში ჩაგდების გულისათვის, საქართველოს ხდის ერთ-ერთ იმ ქვეყნად, სადაც თავს იყრის, შეიძლება ითქვას, იმდროინდელი მსოფლიო ბურჟუაზიის ინტერესები. ამ გარემოებას აუცილებლივ უნდა ჩაეთრია ეს ქვეყანა, რომელიც, ბუნდოვანად მაინც, უკვე გრძობდა ფულის მნიშვნელობას და ფეოდალური არტახების მოშვების აუცილებლობას. ამ მსოფლიო ორომტრიალში, და ისიც ფართოდ უღებს, თუ აღებინებენ, კარებს ყველა ქვეყნიდან აქეთკენ წამოსულთ. მისი საერთაშორისო ურთიერთობის წრე გაფართოვდა: მას პირდაპირ უხდებდა საქმის დაქვერა დასავლეთ ევროპასთან, რუსეთთან, სპარსეთთან, ოსმალეთთან, სომხეთთან და ძველი ბიზანტიის მონაგონარ ბერძნებთან. ორი წლის განმავლობაში ქართველთა ჯარის, ერეკლე მეორის მეთაურობით, ლაშქრობა ნადირ-შაჰის დროს ინდოეთში ფარდას ხდის მის თვალწინ შორეული აღმოსავლეთის ფეფრიულ საიდუმლოებას. ასე რომ, მართალი იყო შარდენი, როდესაც წერდა: ქართველებს მისგლა-მოსვლა აქვე მრავალ ხალხთან. თვით საქართველოში ყველას აქვს უფლება იცხოვროს თავისი რჯულისა და ჩვეულებისამებრ, თავისუფლად ილაპარაკოს ამ საგანზე და დაიცვას თავისი შეხედულება. აქ შეხედებით სომხებს, ბერძნებს, ურიებს, ოსმალებს, სპარსელებს, ინდოელებს, ათარებს, რუსებს, ევროპელებს. სომხები ბევრნი არიან აქ, ისინი ქართვე-

ლებზე უფრო მდიდრებია, დაბალი მოხელეების ადგილები უმეტესად მათ უჭირავთა. ყველაფერი ეს შესაძლებლობას ქმნიდა წინა პერიოდში მიფერფლილი და ბიძინებული ტრადიციები კულტურული ცხოვრებისა კვლავ გაცოცხლებულიყო; და ეს ასეც მოხდა.

მართლაც, მიმდინარე პერიოდში საქართველოში თავი იჩინა საკმაოდ ძლიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ: გამოცოცხლდა და გაუმჯობესდა სასკოლო საქმე, იხსნება პირველდაწყებითი და საშუალო საჯარო სკოლები (სენინარია თბილისისა და თელავისა, კეთილშობილთა სასწავლებელი XIX საუკუნ.), მუშავდება პროექტი და გეგმები უმაღლესი სკოლისა გორში, შემოღებულ იქნა წიგნის ბეჭდვის ხელობა, საფუძველი დაედო მნიშვნელოვან წიგნსაცავებს, გაიზარდა წერა-კითხვის მცოდნეთა წრე, განსაკუთრებით ქალთა შორის, როგორც ამას მოწმობს კაპიტანი იაზიკოვი: *эти же принадлежат до благородных женщин, они все писать умеют*. გაფართოვდა წრე ლიტერატურულ მოღვაწეთა, ამ წრეში მოექცნენ ახლა სამეფო ოჯახისა და გვარეულობის წევრებიც, როგორც მამაკაცები, ისე დედაკაცები. გამრავლდა რიცხვი უცხო ენათა მცოდნე პირებისა, გაჩაღდა ახალი ცენტრები ლიტერატურული მუშაობისა საქართველოს გარეშეც, განსაკუთრებით რუსეთში, სადაც, მეჩვიდმეტე საუკუნიდან იწყობოდა, ისტორიული ჩარხის ტრიალი შეუჩერებლივ მიერგება ცხოველმყოფელ კულტურულ ძალებს, რომელნიც ინტენსიურად მოძუშავე და პროდუქტიულად ნაყოფიერ სკოლას ქმნიან აქ. საუკუნეთა განმავლობაში შემოსულ აღმოსავლურ ტრადიციათა გვერდით ფეხს იკიდებს ახალი, რუსული ზნე-ჩვეულებები: სუფრის მოწყობილობა, ფაიფურის კურგელი, კოსტუმი, ქალების ქოლგა, «შლაპა» და სხვ. იწყება ალორძინება მეცნიერების სხვადასხვა დარგისა, როგორცაა: მედიცინა, ლინგვისტიკა, ასტრონომია, გეოგრაფია, ისტორია, ფილოსოფია (მცოდნის ეოლტერიანობა), იურისპრუდენცია. ანტონ კათოლიკოსის მზანეტყველებაში უკანასკნელად იელვა დიდი ხნის მიძინებულმა ქართულმა თეოლოგიურმა აზროვნებამ. მეცნიერებასთან ერთად ისახება თეატრი.

აზვრითებულ მდინარეს საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრებისას ქმნიან სხვადასხვა მიწართულებისა და მნიშვნელობის ნაკადნი, რომელნიც პირველობას ეცილებიან ერთმანეთს. მართლაც, ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ პერიოდში საერო კულტურა ებრძვის სასულიეროს. სასულიერო სფეროში იბრძვიან მაჰმადიანობა და ქრისტიანობა, ქრისტიანობაში — კათოლიკობა და მართლმადიდებლობა. საერო სფეროში ებრძვის რუსულ-ევროპული კულტურა აღმოსავლურს, ევკრულ-ხელოსნური — აგრარულს. ბრძოლა კულტურული ევოლოგიურ სფეროში, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, სოციალურ-ეკონომიურ ნიადაგზეა აღმოცენებული, გამოძახილს პოულობს ამდროინდელ მწერლობაში.

მესამე პერიოდის ლიტერატურაში თავი იჩინა გამოცოცხლებისა და წინსვლის უტყუარმა ნიშნებმა, გამოცოცხლებას ვამჩნევთ მწერლობას როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. ჩვენ მწერლობაში ახლა იკრება რუსულ-ევროპული ნაკადი.

აღნიშნულმა მოვლენებმა განსაზღვრეს ხასიათი და მიმართულება ამ პერიოდის მწერლობისა და შემოიტანეს იმაში ყოველივე ის ახალი, რაც ასე დამახასიათებელია მისი, სახელდობრ:

1. ეროვნული მოტივისა და ორიგინალური შემოქმედების გაძლიერება. გაჩნდა მთელი რიგი მწერლებისა, რომელნიც ღრმად ჩასწვდნენ გულში თანამედროვეობას და ზუსტად აღბეჭდეს მისი ქირ-ვარამი. საქართველოს თანამედროვე ვითარებამ წარუშლელი ბეჭედი დაასვა ამ კატეგორიის ნაწარმოებთ, რომელთა ხასიათი, პატრიოტული მიმართულება და ლეიტმოტივი ჩვენი ქვეყნის მაშინდელი მდგომარეობის გამომხატველია. ეროვნული სული ჩანს, არაიშვიათად, თვით უცხო ენიდან ნათარგმნ თუ გადმოკეთებულ თხზულებებში, რომლებშიაც, არის შემთხვევა, საკუთარი სახელები ქართულ სახეს ღებულობს, ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ ამა თუ იმ თხზულების სხვადასხვა ეროვნებათა პერსონაჟები.

2. თემატიკის გაფართოება. ცხოვრების ახალმა სიომ მოითხოვე მწერლობაში თემატიკის გაფართოება იქამდის, რომ ლიტერატურაში გაბედულად და მკაფიოდ წამოყენებულია პრობლემა სოციალური ბოროტებისა და უთანასწორობის შესახებაც კი. რით აიხსნება, რომ ერთი ღარიბია და უბედური, მეორე კი მდიდარი და თითქოს ბედნიერი (გაბაასება წუთისოფელთან, განსაკუთრებით არჩილისა)? მართალია, საკითხი გადაჭრილია ქრისტიანული მორალის თვალსაზრისით, მაგრამ ამ დროისათვის ჩვენში თვით საკითხის დასმაც სიმპტომატურ და საყურადღებო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. თემატიკის გაფართოება აუცილებელი იყო ამ პერიოდში, ვინაიდან ახლა ცხოვრებაში გარკვეულ ადგილს თხოულობენ, საკმაოდ საგრძნობლად, ის სოციალური წრეები, რომელთაც ფეოდალური ლიტერატურა წინათ იმდენად ყურადღებას არ აქცევდა. ესენია: ვაჭრები, ხელოსნები, გლეხები ან ძუშაქნი, დილით ღამემდინ მყეფენია (არჩილი) და მუშები (ჩანასახის სახით). ჩნდებიან ვაჭრულ-ხელოსნური წრიდან გამოსული პოეტები და მელექსეები; როგორც, მაგალითად, საიათოვა, ბისტკა¹, მეზალე დავითა, პაქუა, ბლიაძე, კოტაშვილი და სხვ., და მწერლობაში იჭრება ვაჭრულ-ხელოსნური მოტივები, განსაკუთრებით ე.წ. «აშულური» პოეზიის სახით. ვაჭრულ-ხელოსნურსა და გლეხურ მოტივებს ეხებიან ფეოდალური წრიდან გამოსული პოეტებიც (არჩილი, დავით გურამიშვილი, განსაკუთრებით იგავ-არაკების ავტორები), მაგრამ ეს მოტივები აქ ფეოდალურ პრიზმაშია გადატეხილი. ამ პერიოდის ვაჭრულ წრეს, საერთოდ ბურჟუაზიას, ჯერ კიდევ არ შესწევდა საკუთარი კლასობრივი მწერლობის შექმნის ძალა, გვაქვს მხოლოდ ერთადერთი გაუბედავო და მორცხვი ცდა ამ დარგში პოემა «სარიდონიანის» სახით, სადაც ვაჭრული ტენდენციები და ვაჭრის იდეალიზაცია აშკარად გამოსჭვივის.

¹ თუ ეს მართლა პიროვნების აღმნიშვნელი სახელია, რომელმაც გამოიყენა ფისტკაურის სახელით ცნობილი სალექსო სახომი (იხ. ამის შესახებ ა. შანიძე, ფისტკაურის ისტორიისათვის, «ლიტერატურული ძიებანი», I, 5—13).

3. ამ პერიოდის ლიტერატურის დამახასიათებელია ახალი ლიტერატურული მიმართულებანი. საუკუნეებით განმტკიცებული ფეოდალურ-რწინდული ფანტასტიკის გვერდით ამ დროის მწერლობაში თავს იჩენს, როგორც რეაქცია მის წინააღმდეგ, ახალი რეალისტური, თუ შეიძლება ითქვას პირობით, მიმართულება და სტილი. ეს, რასაკვირველია, შედეგია ბურჟუაზიული ტენდენციების ჩასახვა-გაჩენისა, რომელსაც ამ პერიოდში ვხვდავთ. ფანტასტიკის მაგიერ ლატერატურა თხოულობს «მართლის» თქმას, ის, ზოგიერთი პოეტის პირით (ფეშანგი ფაშვიბერტყაძე, არჩილი, თეიმურაზ II) ჰგომბს სპარსულ ნაქორ ამბებსა და მწერლებს, რომელნიც დროსა და ენერგიას ხარჯავდნენ ისეთ პირთა და ამბავთა შესაქებად, რომელნიც არ ყოფილან და არ მომხდარან ნამდვილად. ამის პასუხია ის «რეალიზმი» (რა თქმა უნდა, არა თანამედროვე გაგებით), რომელიც მოცემულია საისტორიო პოემებსა და «ზნეობათა» კოლექტივიაში (არჩილი, ფეშანგი, იოსებ სააკაძე, ჭიმიურაზ II, გურამიშვილი). ეს ერთი, მეორე — ეპოქის აბსოლუტისტური სულისკვეთება, რომელიც თავს იჩენს განსაკუთრებით ერეკლე მეორის დროსა და კარზე და ნაწილობრივ განხორციელდება კიდევაც, ჰქმნის ახალ ლიტერატურულ მოვლენას. სამეფისკარო არისტოკრატის ხელით საფუძველი ეყრება ახალ კულტურას, რომელიც შეშენის გამარჯვების გზაზე შემდგომ აბსოლუტიზმს და რომელიც ჰქმნის თავისებურ ქართულ კლასიციზმს¹. ამისი ნიშნებია: ა) ამ ხანის ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ოდას, რომელიც ქებათაქებას ასხამს ეპოქის დიდების შემქმნელ ბრძენ მეფეებსა და ძღვევამოსილ სარდლებს (ერეკლეს, დავით სარდალს, ასპინძისა და რუხის ბრძოლას, ფოთის აღებას და სხვ.). ბ) ყველაზე მეტად სამეფისკარო არისტოკრატული კლასიციზმი თავს იჩენს ახლად ჩასახულ დრამატურგიაში, მისი კლასიკური თემებით (იხ. ქვემოთ დრამატურგის შესახებ). გ) პოეზიის თეორიის რეგლამენტაცია, წარმოდგენილი მამუკა ბარათაშვილის «ქაშნიკში». დ) ზრუნვა ენის პურიზმისათვის და თეორია «შტილის» შესახებ, რომელიც მუშავდებოდა ანტონ პირველის სამეცნიერო-ლიტერატურულ სკოლაში. მეცამე -- საეპრო კაპიტალის ელემენტების შემოჭრით სოციალური ბატონობის ბაზის შერყევამ მბრძანებელ კლასს სულის სიმშვიდე დაუკარგა და ფეოდალურ ლიტერატურაში გამოიწვია რომანტიზმის ელემენტები. უნდა შევნიშნოთ, რომ რომანტიზმის ელემენტებს ჩვენ გარკვევით ვამჩნევთ ქართულ მწერლობაში, თუ უფრო ადრე არა, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარიდან მაინც, განსაკუთრებით კი რუსულ ემიგრაციაში. დაკარგვა სამშობლოსი, ნაცნობ-მეგობრებსა და ნათესავებს დაშორება, დაკარგვა პოლიტიკური ძალაუფლებისა (რუსეთში უფრო ადრე, ვიდრე საქართველოში) და სოციალური მდგომარეობის შერყევა, აი, ის ნიადაგი, რომელზედაც აღმოცენდა ქართული

¹ ამ ხანის ჩვენ კლასიციზმს არაფერი აქვს საერთო ვეროპის კლასიციზმთან, მით უმეტეს ცრუკლასიციზმთან, ის თავის საკუთარ ფაქტურულ ნიადაგზეა აღმოცენებული და მიმართულია უფრო რუსთაველია ეპოქის კულტურის აღდგენისაკენ, ლიტერატურაში ის გამოიხატება რუსთაველიადმი მიბაძვაში.

ფეოდალური კლასის რომანტიზმის ელემენტები. დასასრულ, რომანტიზმთან დაკავშირებით, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ XVIII საუკუნის გასულს ჩვენ მწერლობაში იელეებს, დავით ბატონიშვილის «ახალ შიხში», საინტიმენტალიზმის ნაპერწკალიც.

4. ახალ სტილთან ერთად ლიტერატურაში ჩნდება ახალი ქანრები. ასეთებია: ა) საისტორიო ეპოსი. XVII საუკუნიდან მთელი რიგი პოეტებისა მიმართავს მშობლიურ სუფეტებს და დამღერის სამშობლოს წარსულიდან ამა თუ იმ ეპოქას, ამბებსა და პირებს. ფეოდალური კლასის პოზიციაზე მდგომი, ის მისტირის ფეოდალური საქართველოს წარსულ დიდებას. ამ მწერალთა პოეზია გამსჭვალულია ეროვნულ-ნაციონალური ტენდენციითა და სულით, ისინი ცრემლებსა ღვრიან სამშობლოს უნუგეშო პოლიტიკური მდგომარეობის გამო და წყველა-კრულვას უთვლიან იმ პირობებს, რომელთაც ასეთი მდგომარეობა შექმნეს. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა საისტორიო ეპოსი, რომელიც საკმაოდ მდიდრადაა წარმოდგენილი. ბ) იგავ-არაკული ფაბლიო. ამ პერიოდის სოციალურმა სიდუხჭირემ და პოლიტიკურმა რეჟიმმა საუკეთესო ნიადაგი შექმნა ე.წ. «ეზოპეს ენის» წარმოშობისათვის, რომელიც, როგორც ცნობილია, იგავ-არაკებში პოულობს გამოყენებას. იგავ-არაკებში გამოყვანილი ცხოველები, განსაკუთრებით მელია, არის ამავე დროს პროგნოზი ფეოდალური კლასის რღვევისა და ბურჟუაზიული ეპოქის მოახლოებისა, როდესაც ცხოვრებაში გამეფდება ხერხი და საზრიანობა. გ) სატირა. ცხოვრების ზოგიერთი მესვეურის სივერაგემ, სამღვდლოების ანგარებამ და ყოფა-ცხოვრების ამა თუ იმ მოვლენის დროისათვის შეუფერებლობამ ხელი შეუწყო სატირის განვითარებას, განსაკუთრებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. დ) მოგზაურობა-მემუარები. როგორც ვთქვით, ამ პერიოდში გაფართოვდა ქართველთა საერთაშორისო ურთიერთობა, რაც, სხვადასხვა მიზნით, შორეულ ქვეყნებში იწვევდა მათს წარმომადგენლებს. ნახულის, გაგონილის აღწერა საინტერესო მასალას აძლევდა თანამედროვე მკითხველებს, რომელნიც ასე მოწყურებული იყვნენ უცხო ქვეყნებისა და იქაური ზნე-ჩვეულების გაცნობას. ე) ქება. ახლა ჩვეულებაში შემოდის ისეთი თხზულებების წერა, რომელნიც წარმოადგენენ ამა თუ იმ საგნის ქებას ან შესწმას. შეიძლება, ეს გამოძახილი იყოს ხოტბითი პოეზიის განვითარებისა საზოგადოდ, რომლის შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. განსაკუთრებით გავრცელებულია ანბანთქება, ხილთა ქება და სასახლის ქება. ვ) გაბაასება და მორალიტე, სადაც მოქმედ პირებად გამოყვანილია ალფგორიული ფიგურები, მაგალითად—სიცოცხლე, სიკვდილი, წუთისოფელი, გაჭირვება-სიღარიბე, ადამიანი ხომ თავისთავად. ეს გამოწვეულია ეპოქაში გაბატონებული დიდაქტიკურ-მორალური ტენდენციით, რომელსაც მიზნად ჰქონდა ცხოვრების გარდაქმნა ამა თუ იმ მიმართულებით. ზ) მაჯამა, ესე იგი «ლექსი აქა იქ თქმულები», რომელთა კრებული «შეყრილად ითარგმანებისა. ეს არის კრებული აღტაცებული, თავისებური ლექსით დაწერილი ხოტბებისა, რომელთა საგანია სიყვარული, სიღამაზე და ღვინო (თეიმურაზ I. არჩილი, ვახტანგ VI და სხვ.). თ) მანამდე გაბატონებული ეპოსის გვერდითა

საპატიო ადგილს იკავებს უშუალო, მწვავე განცდების გამომხატველი ლირიკა, რომელიც XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, შეიძლება ითქვას, პირველ ადგილს იკავებს მწერლობაში.

5. ამ პერიოდში თავს იჩინებს ტენდენცია—ლიტერატურაში უპირატესობა ლექსს მიენიჭოს პროზის წინაშე. ამით აიხსნება, რომ ისეთი ეპიკური ხასიათის ძეგლებიც კი, როგორცაა საისტორიო პოემები, ლექსით იწერება. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი, წინათ პროზით დაწერილი ძეგლები ახლა ილექსება, მაგ., «შაჰნამე», «ამირანდარეჯანიანი», «ვისრამიანისა» და «რუსუდანიანისა» ნაწილი. ეს იმიტომ, რომ ახლა თავისებური ლოზუნგი შემუშავებულია: ლექსს უფრო ყურსა უპყრობენ, ამბის წიგნები ძეს ავად.

6. ცხოვრების ახალი ნაკადი და მიმართულება ხელს უწყობს, ერთი მხრით, პროზაული სტილის დემოკრატიზაციას, მეორე მხრით—ახალ მიღწევებს ლექსთწყობის დარგში. საუკუნეთა განმავლობაში ჩამოსხმულ-ჩამოყალიბებული ლიტერატურული ენა, სქოლასტიკურ-მწიგნობრულ ნორმებზე აგებული, რომელიც ასე შეეფერებოდა მაღალი ფეოდალური კლასის გემოვნებას, სულხან-საბა ორბელიანის პროზაში («სიბრძნე-სიკრუისა») შესამჩნევ ცვლილებას განიცდის მისი გამარტივების, თუ შეიძლება ითქვას,—გახალხურების გზით. რაც შეეხება ლექსთწყობას, ის გიგანტური ნაბიჯით მიდის წინ განვითარების გზაზე. მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან იმსხვრევა ტრადიციული ფორმები ქართული ვერსიფიკაციისა, რომელიც რუსთველური შაირით და ჩახრუხალური ლექსით იყო შებოჭილი. ჩნდება ლექსთწყობის ის მრავალფეროვანი საზომი, რომელიც მერე ასე გამოიყენა. შემდეგმა თაობამ, შემოდის ლიტერატურაში ხალხური სიმღერების კილო და გამოყენებულია ხალხური სიმღერები ქართული ვერსიფიკაციის გასამდიდრებლად. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ამ მხრივ გადადგა დავით გურამიშვილმა, მას მოჰყვება ბესიკი და საიათნოვა, რომლის მუხამბაზები გამოხმაურებას პოულობს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის პოეზიაში.

7. პესიმიზმი, ფიდეიზმი, დიდაქტიზმი და ეროტიზმი მწერლობისა, მიმდინარე პერიოდის ცხოვრებაში ახალი სოციალური ელემენტებისა და ნაკადის ჩასახვა, რომელიც წყალს უყენებდა ფეოდალთა კლასის მდგომარეობას და თანდათანობით უღრღნიდა მას ფესვებს, შეუმჩნეველი ლიტერატურაში, რასაკვირველია, არ რჩებოდა. ყველაზე ადრე ეს პროცესი ასახა არჩილმა, მას მოჰყვა ვახტანგ მეფე, რომელიც «ქილილა და დამანაში» (იხ. «მეფის» ლექსი) ხაზგასმით ამბობდა:

უგვაროს მისცა სოფელმან სიდიდე, მეფეთ დარობით,
პირი უჩვენა ბედმა და დასვა ყოვლთ ზემოთ ხარობით;
გვარიანსა და მეცნიერს პური აკამა ხარობით,
არ შეაცილა კარსა და დარჩენ სულ ვარის-ვარობით.

ეს პროცესი, ქვეყნის საერთო პოლიტიკურ აფორიაქებასთან ერთად, რომელსაც თანერთვოდა ამა თუ იმ მწერლის პირადი ცხოვრების უკუღმართობა, ფეოდალურ ლიტერატურაში იწვევდა პირველ რიგში მწვავე პესიმიზმს,

შემდეგ კი ფიდეიზმს, დიდაქტიზმსა და ეროტიზმს. ბევრი არაა ისეთი პოეტი, რომელიც უარყოფით არ უყურებდეს ცხოვრებას და არ ჰქოლავდეს მას, რომელიც სარწმუნოებასა და მისტიკურ სამყაროში არ ეძიებდეს გამოსავალს, ანდა ალვირახსნილი ეროტიკა-ჰედონიკის მორევში არ ცდილობდეს მწვავე სევდის ჩახრჩობას. დამოდღერა-დარიგება და მორალი, ფორმალისტური დიდაქტიკა, რომლის მიზანია სახელმძღვანელო დებულების მიცემა ცხოვრების ლიანდაგიდან გადავარდნილი ადამიანისათვის, ხომ საგანგებო დიდაქტიკურ-მორალურ დარგსა ქმნის ამ პერიოდის მწერლობაში!

პესიმიზმს, ფიდეიზმსა და დიდაქტიზმს შეგნებულად და ხელოვნურად აღვივებდა და აძლიერებდა მწერლობაში ის სასტიკი ფეოდალურ-კლერიკალური რეაქცია, რომელსაც სათავეში მოექცა ანტონ კათოლიკოსის სკოლა. შედეგი ამ რეაქციისა, რომელშიაც გვეხვით კენესა წყალშემდგარი ფეოდალურ-კლერიკალური საზოგადოების სულისა და მოწოდება თავისი ჰეგემონური პოზიციების შენარჩუნება-განმტკიცებისაკენ, იყო, ერთი მხრით, აღიარება თეორიულად სასულიერო მწერლობის პრიმატობისა, რომელიც მკვეთრად მოცემულია მამუკა ბარათაშვილის «ქაშნიკში», მეორე მხრით კი—შემოკრა ლიტერატურაში სიმბოლიზმისა და ალეგორიისა, რომელიც რელიგიურსა და პატრიოტულ სულისკვეთებაში ეძიებს განსახიერებას (არჩილი, დავით გურამიშვილი, ვახტანგ VI). მაგრამ ეს რეაქცია უძლური შეიქნა, მან ვერ შესძლო დატრიალებული ბორბლის შეჩერება: ფეოდალურ-კლერიკალური საზოგადოება ისტორიას ჩაბარდა სამუდამოდ და მისი ლიტერატურა დღეს ისტორიული კვლევა-ძიების საგანსა წარმოადგენს¹.

* * *

აღორძინების პერიოდის ლიტერატურა ჩვენ გვაძლევს არა მარტო ეპოსსა და ლირიკას, როგორც კლასიკური პერიოდის მწერლობა, არამედ დრამასაც. ამისდა მიხედვით ამ შრომის მეორე ნაწილი სამი განყოფილები-საგან შედგება: პირველში განხილულია ეპოსი, მეორეში — ლირიკა და მესამეში — დრამა.

¹ დ. ჭიჭინაძე, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, გვ. 55—71.

ე პ ო ს ი

აღორძინების ხანის ეპოსი ჩვენ გვაძლევს ხუთ მთავარ დარგს: 1) საგმირო ეპოსი, რომელშიც მთავარი ადგილი ჩვეულებრივ გმირებისა და ბუმბერაზების ერთიმეორეში და საშინელ მხეცებთან და ავსულებთან ბრძოლას უკავია; 2) რომანტიკული ეპოსი, რომელშიც მთავარ მოტივს წარმოადგენს უზენაესად განვითარებული მიწნურობა და ბრძოლა იმ დაბრკობებებთან, რომლებიც მიწნურთ წინ ელობება; 3) საზღაპრო ეპოსი, რომელიც შეიცავს ლიტერატურულად გადამუშავებულ ზღაპრებს ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით; 4) დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი, რომელსაც გარკვეული ტენდენცია აქვს და იგავ-არაკების თუ სხვადასხვა სენტენციის საშუალებით მკითხველთა დამოძღვრა და მორალურად განსპეტაკება სურს; 5) საისტორიო ეპოსი, რომელშიც ლიტერატურულადაა დამუშავებული სხვადასხვა ეპოქა და ეპიზოდი ჩვენი წარსული ისტორიისა.

I. ჟირდოუსის შაჰნამე

ფირდოუსის უკვდავი «შაჰნამე» ანუ «მეფეთა წიგნი», რომელიც მსოფლიო ლიტერატურის ერთ-ერთ შიდადვრად ითვლება, როგორც ზემოთაც გვექონდა გაკვირით საუბარი, ქართულ ენაზედაც არის ცნობილი, მაგრამ არა მთლიანად, არამედ მისი მხოლოდ ერთი ნაწილი. ეს ეპოპეა, როგორც ცნობილია, ორი ნაწილისაგან შედგება: წინა ისტორიული საგან, რომელშიაც თავმოყრილია ლეგენდური თქმულებები ირანის ლეგენდურ-მითური მეფეებისა და ცხოვრების შესახებ: «ქვეყნის გაჩენიდან» აქამენიდა ეპოქამდე, და ისტორიული საგან, აღნიშნული ეპოქიდან მეშვიდე საუკუნემდე ჩვენი წელთაღრიცხვით. ქართულ ენაზე ჩვენ გვაქვს მხოლოდ პირველი, ლეგენდური, ნაწილი, მეორე, ისტორიული, ქართულად არ თარგმნილა არასდროს. ჩვენი აზრით, ეს აიხსნება ფეოდალური საზოგადოებრიობის «სოციალური დაკვეთით». ამ საზოგადოებრიობას, მეფეებისა და დეე-გმირების ომსა და რკენასთან ერთად, აინტერესებდა «ყმის» «სამსახური» და ერთგულება «პატრონისადმი», აგრეთვე სმა-ქეიფი, ნადირობა, მიჯნურობა და ფეოდალურ-რაინდული ცხოვრების სხვა აქსესუარი. ყველაფერი ეს პირველ ნაწილში უფრო მხატვრულად და ემოციურადაა მოცემული, ვიდრე მეორეში, ისტორიულში, რომლის შინაარსს, სხვადასხვა საისტორიო წყაროდან ამოღებულს, უშუალოდ ამ წყაროების დახმარებითაც გაიცნობდნენ. ამ ნაწილშიაც «შაჰნამე» სიტყვისიტყვით კი არაა გადმოცემული, არამედ შედარებით მოკლედ: ხშირად ის, რასაც ფირდოუსი ოცდა მეტ წყვილ-წყვილ ლექსს ანდომებს, ქართულში ერთი ოთხსტრიქონიანი სტროფითა არის ხოლმე გადმოცემული. როგორც თავის ადგილას (გვ. 197—199) გვექონდა ლაპარაკი, «შაჰნამე» ნათარგმნი ყოფილა ქართულად პროზაულად ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში. ეს თარგმანი ჩვენამდე არ შენახულა. მეთხუთმეტე საუკუნის გასულიდან თუ მეთექვსმეტის დამდეგიდან, როდესაც ჩვენში ლიტერატურის გამოცოცხლების ნიშნებმა იჩინა თავი, ქართველებს ამ თხზულებისათვის მიუქცევიათ ყურადღება და, ერთი მხრით, ხელახლა უთარგმნიათ ის პროზაულად, ხოლო, მეორე მხრით— გაულექსათ ეს პროზაული თარგმანი.

პროზაული თარგმანის გალექსვა გამოწვეული იყო, უეჭველია, იმ მოტივით, რა მოტივითაც საზოგადოდ საჭიროდა თვლიან ამ ეპოქაში წინა

დროის პროზაული თხზულებების. გალექსვას (ამირანდარეჯანიანი, ფერსამიანი); ლექსის უბირატესობით «ამბის» წინაშე.

რატომ უნდა მიექციათ ალორძინების ხანის დამდევს განსაკუთრებული ყურადღება «შაჰნამესათვის»? მეთექვსმეტე საუკუნის დამდევებიდან საქართველო შეიქნა ოსმალეთისა და სპარსეთის აგრესიული ზრახვების განსაკუთრებული საგანი. გაქირებებაში ჩავარდნილი ფეოდალური საზოგადოებრიობა ეპოქისა ლიტერატურაშიც ეძებს გამამხნეებელ მოტივებს. ამ გარემოებას უნდა გამოეწვია საგანგებო მოთხოვნილება სადევგმირო ჟანრის ლიტერატურაზე, რომელშიაც ის ისწავლიდა «ბრძოლას» და, როგორც არჩილი ამბობს, «იარაღის ხმარებას». ამ მხრივ საუკეთესო, ნიმუშად ჩანდა სწორედ «შაჰნამეს» პირველი ნაწილი, რომლის მიმზიდველი ეპიზოდები გაშლილია ირანსა და თურანს შორის დაუსრულებელი, საუკუნეობრივი სადევგმირო ბრძოლის ფონზე. ამ ბრძოლაში ირანი წარმომადგენელია კეთილი საწყისისა, ხოლო თურანი — ბოროტისა. «შაჰნამეს» ნაწილებიდან ქართულ ლიტერატურაში ცნობილია:

A. ფრიდონიანი

როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სერაპიონ საბაშვილს, «როსტომიანის» გამლექსავს, თავისი შრომა დაუწყია ზალის შობითა და მანუჩარ ხელმწიფის ანბით. ამიტომ ამბობს ის, რომ ქართულ თარგმანს, რომელიც მას ხელთა ჰქონდა, «თავი» ნაკლები აქვსო¹, იგულისხმება აქ «შაჰნამეს» მთელი დასაწყისი ნაწილი, სადაც ლაპარაკია ქაიმურსის (ქაიომარ), უშანგის, თამურაზის. ჯიშედის, ზოჰაქისა (ზაჰქისა) და ფერიდუნის (ფრიდონის) შესახებ². კლასიკურ პერიოდში ეს ნაწილიც იყო თარგმნილი, ციტატები მისგანაც გვხვდება ამ პერიოდის ლიტერატურაში, მაგრამ, ალბათ, დაკარგულა. სერაპიონი, აღნიშნავს რა მისი შრომის დეფექტს, თხოულობს: «რაც აკლია, ვინც ათაოთ, სამოთხე ხედეს სულსა თქვენსა» (II, 09). ამ მოწოდებას ლიტერატურულ ასპარეზზე გამოუწვევია, როგორც დავინახავთ, ხოსრო თურმანიძე, რომელსაც დაუმთავრებია «როსტომიანი». მას გამოუწვევია აგრეთვე გადმოღება ქართულ ენაზე «შაჰნამეს» დასაწყისი ნაწილისა (ზალის შობამდე და მანუჩარის გამეფებამდე), რომელსაც «ფრიდონიანი» შეგვიძლია ვუწოდოთ. ეს თარგმანი აღმოჩენილი იყო ჯერ კიდევ ნ. ზარის მიერ პეტროგრადის (ლენინგრადის) ხელნაწერში № 50³, მაგრამ მისი რაობის გარკვევა და გამოცემა ეკუთვნის პროფ. ა. ზარაშიძეს⁴. ეს ახლად აღმოჩენილი ნაწილი «შაჰნამესის» მომდინარეობს სპარსული «შაჰნამეს» ისეთი ვერსიიდან, რომელშიაც შეტანილი ყოფილა მიმბაძველ-გამგარძელებელთა ცალკეული თავები და ადგილები და

¹ «შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები», II, 09.

² J. Mohl, Le livre des rois, I, 19—163.

³ გაზ. «ივერია» 1891 წ., № 132.

⁴ შაჰ-ნამეს ახლად აღმოჩენილი ქართული პროზაული ფერსია, «ლიტერატურული მემკვიდრეობა», I, 196—207; «ნარკვევები», II, 35—51. გამოცემა: «შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები», II, 365—445.

რომელიც XV საუკუნეზე ადრე არ უნდა ყოფილიყო შემუშავებული¹. ეს ეკუთვნის ეს თარგმანი, არავითარი ცნობა ამის შესახებ არ მოგვეპოვება. მისი ენა, სტილი, განსაკუთრებით ზოგიერთი ლექსიკური მოვლენა, მიუთითებს მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარს. ის რომ უფრო ადრინდელი დროს იყოს, ვთქვით სერაპონის წინა დროისა, ის იმასაც გალექსავდა და არ იტყოდა, რომ «შაჰნამეს» ქართულ თარგმანს «თავია აკლიაო, მისი გადმოთარგმნა, პირიქით, როგორც ვთქვით, გამოწვეული უნდა იყოს სერაპონის ზემომოყვანილი მოწოდებით. ეს პროზაული თარგმანი გალექსვით არავის გაუღლესავს, მხოლოდ უსარგებლნია იმით, როგორც დავინახავთ ქვემოთ, პოეტს მამუკა თავაქალაშვილს.

ა. ბარამიდის დაკვირვებით², ჩვენ საქმე გვაქვს ფირდოუსის «შაჰნამეს» შესაფერისი ნაკვეთის უშუალო თარგმანთან. ქართული თარგმანი დედანთან საერთოდ ახლოს დგას, ზედმიწევნით სისრულით იმიორებს მოთხრობათა თანამიმდევრობის ყოველგვარ წვრილმანს, ალაგ-ალაგ მიღწეულია ტექსტური შესატყვისობის თითქმის აბსოლუტური სიზუსტეც კი. მაგრამ ამისდა მიუხედავად ქართული პროზაული ვერსია მაინც ვერ ჩაითვლება ზედმიწევნილობით სიახლოვით აღბეჭდილ, სრულ თარგმნად. მთარგმნელი თუმცა საერთოდ სრულ იგივეობას იჩენს ფაბულურ—სუჟეტური შესატყვისობის დეტალურში, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში თავისი სიტყვებით გადმოსცემს დედნის აზრსა და სიტყვიერ წყობას, ზოგიერთ მომენტს მთარგმნელი უფრო ხაზს უსვამს და აძლიერებს, ზოგიერთს კი, პირიქით, ჰკვეცს, ათავისებურებს. საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ შაჰ-ნამეს ახლად აღმოჩენილი ქართული პროზაული ვერსია დედნის საკმაოდ თავისუფალი თარგმანია და ტექსტურ სიტყვა-სიტყვით იდენტურობას მოკლებულია. ასეთივე შეხედულებიანაა ძირითადად დ. კობიძე³.

B. როსტომიანი

«შაჰნამეს» ნაწილებიდან ქართულ ლიტერატურაში ცნობილია განსაკუთრებით «როსტომიანი»⁴. ის შეიცავს ციკლს იმ მოთხრობებისას, რომელნიც თავმოყრილი არიან ძველი ირანის გამოჩენილი გმირისა და ფალავ-

¹ დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, გვ. 135—136.

² «ლიტერატურული მემკვიდრეობა». I, გვ. 200: «ნარკვევები», II, 41.

³ დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, გვ. 136.

⁴ «როსტომიანი» დღეს უკვე მთლიანადაა გამოცემული. პირველი ნაწილი მისი გამოსცა «საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ» 1916 წელს იუსტ. აბუ. ლაძის რედაქტორობით («შაჰ-ნამე ანუ ვეფთა წიგნის ქართული ვერსიები», ტ. I), ნორე ნაწილი კი, ფირდოუსის ათასი წლისათვის დაკავშირებით, — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა 1934 წელს, იუსტ აბუ. ლაძის, ა. ბარამიდის, პ. ინგოროს უკვას ქვეყელიძისა და ა. შანიძის რედაქციით («შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები», ტ. II ძირითადი ლიტერატურა «როსტომიანის» შესახებ: ა. ბარამიდე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 1940, გვ. 51—78; დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, 101—125.

ნის როსტომის სახელის გარშემო. «როსტომიანი», რომელშიაც მოცემულია ამბები ზაალის შობიდან ბაამანის გამეფებამდე¹, არ არის ერთი აღმნიანი ნახელავი; ის წარმოადგენს რამდენიმე პირის კოლექტიურ შრომას, რომელნიც ერთიმეორის შემდეგ ცხოვრობდნენ. ცნობები ამ პირთა და მათი მოშაობის შესახებ შემონახულია როგორც თვით «როსტომიანში», ისე ზოგიერთ სხვა თხზულებაში.

პირველი მწერალი, რომელსაც «როსტომიანის» ჩამოყალიბება დაუწყო, არის პოეტი სერაპიონ სოგრატიძე — საბაშვილი.

მოვიყვანოთ ცნობები ამ პოეტის შესახებ. «როსტომიანში» ვკითხულობთ:

ამ როსტომთა გამლექსავი, სოგრატიძე-საბაშვილი,
შხატვარია ხელოვანი, ლექს-ულევი, სიტყვა ტკბილი;
მრველთა თავი, ხვეის ბერი, ხელმწიფეთა თანა ზრდილი,
შენდობასა მიბრძანებდეთ, ვინცა ნახოთ ჩემგან თქმული! (II, 3133).

ეს სტროფი მიუძღვის წინ «ქექაოზისაგან სიაოშის სიკვდილის ცნობის» ამბავს, ხოლო თხზულების დასასრულს, ბოლოსიტყვაობად, ეგვევ სტროფი მოცემულია ოდნავი რედაქციული ცვლილებით:

როსტომიანთ გამლექსავი სოგრატიძე-საბაშვილი:
ზალის შობით ლორასპამდის ლექსი მითქვამს სიტყვა-ტკბილი, —
გრემელთ თავი², ხვეის ბერი, ხელმწიფეთა თანა ზრდილი,
შენდობასა მიბრძანებდეთ, ვინცა ნახოთ ჩემი თქმული! (II, 06).

მეორე მხრით, ფეშანგი ფაშვიბერტყაძის შრომაში, რომელსაც «შაჰნავაზიანი» ეწოდება, საკუთრივ მის წინასიტყვაობაში, სადაც მოცემულია ცნობები ზოგიერთი მწერლის შესახებ, ჩვენ ვკითხულობთ:

როსტომ აქო სერაპიონ, კაცი სრული, არ თუ ნასი,
ხოტბა ჰკადრა ფალაფურთი, იგ შეამკო მეტად ხასი;
ბევრს მორივა უნებლიეთ, ვის შეეძლო სიტყვით ბასი,
მან მელექსე მოიმძღოვა, აღარ მისცა დასტი ფასი³.

ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ ის პირი, რომელსაც «როსტომიანი» გაულექსავს ზაალის შობით ლორასპამდის, არის სერაპიონ (სახელი) სოგრატიძე-საბაშვილი.

¹ აქ აღწერილია მანუჩარის, ნავხარის, ქაიფუბადის, ქექაოზის, ქაიხოსროვის, ლორასპის, გოშტასაბისა და სპანდიატის ამბები (J. Mohl, Le livre des rois, I, 164—IV, 558).

² ქსნის ხეობაში ცნობილია გრემის ხევი (ქართ. ცხოვრა, II, 59 და სხვ.). ს. გრემი დუშეთიდან ათიოდე კილომეტრით იქნება დაშორებული; აქედან ვგრემელთ თავი, ხვეის ბერი. რადგანაც გრემის ხევი იყოფებოდა «მრველის» რაიონში, ამიტომ შესაძლოა «მრველთა» თავიც.

³ «შაჰ-ნავაზიანი». გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის გამოც., სტროფი 5.

ლი (გვარი). ეს სერაპიონ საბაშვილი ამავე დროს უნდა იყოს იგივე კედელ-ლაურა¹, რომლის შესახებ ქაიხოსრო, ომანინის ავტორი, შენიშნავს:

კედელაურმან თურქნი თქვნა და როსტომ ზაულელია.

როლის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ეს სერაპიონ სოგრატიძე-საბაშვილი ან კედელაური?

ზემომოყვანილ ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაში ნათქვამია, რომ სერაპიონი ყოფილა ხელოვანი მხატვარი, ენატკბილი მეღეჭე, ხევის ბერი და გრემის თავი, ესე იგი გრემის ხევის თავი ან ბერი, მეფეებთან გაზრდილი და მათთან დაახლოებული. რომელ მეფეებთან? ამაზე პასუხს გვაძლევს ერთი ისტორიული ხასიათის შენიშვნა, რომელსაც «როსტომიანის» თითქმის ყველა ნუსხაში ეპოულობთ შემდეგი სათაურით—აქა ბაგრატ იენგი ყალა წაულღო მტერთა:

კონსტანტინე გაყმაწვილდა, მათმან გვარმან გახარანა,
მისიმე თავი მორკმული მყავს, მტერხედ გული ვინც მფუნანა,
ილათი და ტყე-გუნება ზაალისა მოიგმარანა,
აწე ბაგრატ მოიცალოს, სხუასაცა იქს შორით ყალნა².

¹ საბაშვილი არის განზრტობა კედელაურთ გვარისა (ასე რომ ქაიხოსროს ის კედელაურადაც შეეძლო მოეხსენიებია), რომელსაც დასაწყისი მოაქვს 1474 წლის სიგელით ცნობილი «ფრიად ცოდვილის და გლახაკის კარის ბჭიგნობრის საბა კედელაშვილი-დანა» (ქრონიკები, II, 293. თუ თარიღი სწორადაა გადმოღებული, ა-ს მაგიერ ზომ არაა პ). «კედელაურისა» და «კედელაშვილისა» იგივეობა დოკუმენტურადაა გარკვეული პროფ. ა. ბარამიძის მიერ («ფილოლოგიური და მისი შაბანაძე», თბილისი, 1934 წ., გვ. 40). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ 1474 წლის სიგელის დამწერი საბა არის ბერი (მეფის მდივნები ხშირად სასულიერო პირებიც იყვნენ, მოვიგონოთ, მაგალითად, ნიკიფორე—ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი თვითმურახ პირველის მდივანი), ამას ამტკიცებებს მის მიერ თავის სახელთან დამატებული სიტყვები: «ფრიად ცოდვილი და გლახაკი». მისი საერისკაცო სახელი უნდა ყოფილიყო «სოგრატი» (ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ, მიღებული პრაქტიკით, ბერად შედგომისას ხშირად ირქმევდნენ, ცდილობდნენ მაინც, ისეთ სახელს, რომელიც იმავე ასოთი იწყებოდა, როგორც თავი საერისკაცო: სოგრატი—საბა, სულხან—საბა, არჩილ—ანტონი). სერაპიონი ყოფილა შვილი ამ სოგრატი—საბასი, აქედან მას მიუღია გვარი სოგრატიძე-საბაშვილი (გვარის მაგიერ მამის სახელით წოდებულობა ჩვენში ძალიან ხშირი ამბავი იყო, იხ. «შაბანაძეხანი», გ. ლეონიძის გამოც. ავ. XV, შენ. 2), იგივე კედელაშვილი—კედელაური. ასე რომ ის კედელაური, რომელმაც, ომანინის ცნობით, თურქნი თქვნა და როსტომ ზაულელია, იგივე სერაპიონ სოგრატიძე-საბაშვილია, და მის მიერ «ნათქვამი» «როსტომიანი» პროზაულ თარგმანს კი არ. გულისხმობს, როგორც ჩვენ ოდესღაც ვფიქრობდით, არამედ სერაპიონის მიერ გაღეჭილ «როსტომიანს». ის გარემოება, რომ, ზემოაღწერილი ცნობებით, როსტომის ამბები კედელაურსაც უთქვამს და სერაპიონ სოგრატიძე-საბაშვილსაც, აიხსნება ამით და არა ისე, თითქოს კედელაურის «ნათქვამი» პროზაულ თარგმანს წარმოადგენდა, სერაპიონისა კი—გაღეჭილ რედაქციას. სერაპიონს ხელთ ჰქონდა პროზაული თარგმანი არა quasi—კედელაურისა, არამედ კლასიკური პერიოდისა, რომელიც ჩვენამდე არ შენახულა. როგორ, გვკითხავენ, ალბათ, სერაპიონმა «როსტომიანი» დაიწყო «ხალის შობითა, კედელაურს კი თითქოს უთქვამს წინა ნაწილიც: ფეშანგის, ტომეჩანის, სელიმისა და თურის ამბებიცო? ამაზე ქვემოთ იქნება საუბარი.

² იუსტ. აბულაძე, შაბანაძე ქართული ვერსიები, გვ. 411, შენიშვნა 11.

მეორე ადგილას, ქაიხოსროს მეფობის ამბავში, ჩვენ ვკითხულობთ შემდეგ გაბაასებას სერაპიონსა, ბაგრატსა და რუსთაველს შორის:

ბაგრატ ვნახე, მარანას ჯდა, მუხრანს შექმნა ნადიმობა,
ხელყო საყდართ აშენება, დაიჭირა ბატონობა,
ძველი ტახტი განაახლა, პოა ღვთითა მორკმულობა,
ნაძლვევი ვარ რუსთველისა, თუ მეტი ქნა ჩემოდნობა. (II, 3599).

აჰა რუსთმელიისაბან პასუხის შემკვემა:

რას მიმერჩი ბერი ბერსა? მე გავექსე ლამაზ-ენა,
აზიცი ვარ თვალ-წარბისა, ვინ სოფელი დააშენა;
შენ ტყეადაა შემოფიცეს, მათ აუბნეს ტკბილად ენა,
თუმცა ფასი არ მიბოძა, მან რუსთავი ამიშენა. (II, 3600).

აჰა ბაბრატის პასუხის შემკვემა:

ვიცი, ჩემო სერაპიონ, ხარ მრავლისა მონახული,
მეფე უნდა ღვთის მოშიში, სიყვითა დანერგული;
ამ სოფლისა დიდებასა ნირჩეენია მცირე სული,
აზას მარგებს საუკუნოს საბჭოდ შენი ჳირნახული. (3601).

როგორც ვხედავთ, მოყვანილ ადგილებში ლაპარაკია ჯერ კონსტანტინესა და ბაგრატის, მერე კერძოდ ბაგრატის შესახებ. მაშასადამე, ის მეფეები, რომელთა თანაზრდილი ყოფილა სერაპიონ საბაშვილი, არიან კონსტანტინე და ბაგრატი. ამავე დროს ეს ბაგრატი აქ მოხსენიებულია როგორც მარანას მჯდომი, მუხრანს მონადიმე და ბატონობის დამკერელი, ესე იგი, ყველა ნიშნებით, ბაგრატ მუხრანბატონი. მაგრამ ბაგრატ მუხრანბატონი რამდენიმე იყო მეთექვსმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეთა სიგრძეზე, რომელი უნდა იგულისხმებოდეს აქ? ჩვენ გგონია, რომ ბაგრატ პირველი, რომელმაც 1512 წელს მიიღო მისთვის საგანგებოდ შექმნილი მუხრანბატონობა, ხოლო 1539 წელს თავი დაანება მას და ბერად აღიკვეცა ბარნაბას სახელით¹. ეს რომ ასეა, შემდეგიდან ჩანს: 1) მოყვანილ სტროფში ბაგრატი მოხსენიებულია კონსტანტინესთან ერთად, როგორც მისი მოღვაწეობის გამგრძელებელი («აწე ბაგრატ მოიცალოს, სხუასაცა იქნს შორით ყაღნა»). ჩვენ ვიცით, რომ ბაგრატ პირველი მუხრანბატონი იყო შვილი მეფე კონსტანტინესი (1478—1505), რომლის მოღვაწეობას² ჩინებულად უდგება მისი ის დახასიათება, რომელიც ზემო-მოყვანილ პირველ სტროფში გვაქვს. 2) ბაგრატზე აქ ნათქვამია, რომ მან «დაიჭირა ბატონობა და ძველი ტახტი განაახლა». მართლაც, მუხრანბატონობა შექმნილ იქნა ამ ბაგრატისათვის დავით მეფის მიერ: «და გამოითხოვა მუხრანი საუფლისწულოდ და არაგვისა და ქსნის გვენი მთიულ-მოჭვეითურთ თუსსა მორჩილებასა ქვეშე»³. 3) ბაგრატმაო, ნათქვამია სტროფში, ღვთისაგან მორკმულობა პოვა, მან მტერს წაართვა იენგი ყალა, ის რომ მოიცლის, სხვასაცა იქმსო. ეს ყველაფერი უდგება ბაგრატის სახელოვან პოლიტიკურ

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, 23, 271.

² იქვე, გვ. 11—16.

³ იქვე, გვ. 17.

მოღვაწეობას დაეითისა და გიორგი მეფეთა დროს, როდესაც მან ააშენა მტკვრის ციხე, დაიჭირა ავ-გიორგი და მეფის მტრებს შინის ზარს სცემდა¹. 4) უქანასკნელ სტროფში ბაგრატი ლაპარაკობს ღვთისმოშიშობაზე, საუკუნო ცხოვრებაზე და სულის ცხოვნებაზე, რომელიც მას ურჩევნია ამ სოფლის დიდებას. ეს ამჟღავნებს ბაგრატის ასკეტურ-ბერულ განწყობილებას, ხოლო ბერად პირველი ბაგრატი შედგა მუხრანბატონთაგან. 5) მელექისისა და ლიტერატურით გატაცებული სერაპიონის სიახლოვე ბაგრატთან გვიკარნახებს, რომ ეს ბაგრატი არის პირველი ბაგრატი, რომელიც ლიტერატურაშიცაა ცნობილი თავისი საყურადღებო პოლემიკური შრომით—*მოთხრობამ სჯულთა უღმრთოთა ისმაილიტთაჲ*².

ამნაირად, სერაპიონ საბაშეილი ყოფილა თანამედროვე მეფე კონსტანტინესი და მისი შვილის ბაგრატ პირველის მუხრანბატონისა, მაშასადამე, მას უცხოვრია მეთხოუმეტე საუკუნის გასულსა და მეთექვსმეტის პირველ ნახევარში³. სერაპიონს თავისი შრომა უნდა ეწეროს როგორც ბაგრატის მუხრანბატონობამდე, ისე მუხრანბატონობისასაც (1512—1539), ვინაიდან შენიშვნა მის მიერ მტრებისათვის იენგი ყალას წართმევის შესახებ მოთავსებულია პირველ ნაწილში. უნდა ვიფიქროთ, რომ როდესაც სერაპიონი წერდა 1512 სტროფს (ტ. I, იუსტ. აბულაძის გამოც.), სწორედ მაშინ გაუგია მას ეს სასიხარულო, ალბათ, ამბავი და იქვე შეუტანია თავის შრომაში შესაფერისი *მეხანეთი*, რომელიც მისი ნუსხიდან მერე სხვა ნუსხებშიც გადასულა.

ამნაირად, სერაპიონის ლიტერატურული მოღვაწეობა ძირითადად მოდის მეთექვსმეტე საუკუნის პირველ მესამედზე. როდესაც ის თავის შრომას ასრულებდა, უკვე მოხუცებული, დაბერებული ყოფილა. ანას გვაფიქრებინებს არა მარტო ის გარემოება, რომ გაბაასებაში რუსთაველი მას ბერს უწოდებს (სიტყვა ბერია აქ შეიძლება აღნიშნავდეს არა ასაკს, არამედ თანამდებობას—გრემის ხევის ბერობას), არამედ შემდეგი გარემოება: სერაპიონი, რატომღაც ხაზს უსვამს «სამოცდა თორმეტ კიქას» (II, 3134, 3135, 07, 08). თუ ეს ციფრი შეგნებულადაა მოცემული, უნდა ვიფიქროთ, შრომის დასრულებისას ის 72 წლის კაცი იყო.

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, 17—23.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I², გვ. 317—318.

³ ვფიქრობთ, რომ, ყველა ამის შემდეგ, კატეგორიულად უარყოფილი უნდა იქნას ს. კაკაბაძის ჰიპოთეზა, რომლის დასამტკიცებლად მას არც ერთი საბუთი არ მოჰყავს, ვითომაც აქ იგულისხმებოდეს დიდი ბაგრატი მეფე და სერაპიონი იყოს მეთოთხმეტე საუკუნის (1325—1385) მოღვაწე (იხ. მისი სტატია: «ვეფხისტყაოსნის პრობლემების გარეშეშეშე», კრებ. «საისტორიო მოამბე», № 1, გვ. 161—163; მისივე, საისტორიო ძიებანი, გვ. 88, 147). მართლაც, 1) ბაგრატი სტროფებში ხსენებული არაა მეფედ, არამედ «მუხრანს მეფემად», ესე იგი მუხრანბატონად; 2) არსაიდან ჩანს, რომ უცნობისა და გაურკვეველი იენგი ყალას აღება გულისხმობდეს თებურ-ლენგის შემოსევის ხანას; 3) სტროფებში ბაგრატი მისდევს კონსტანტინეს, როგორც მემკვიდრე, და არა კონსტანტინე ბაგრატს, როგორც ს. კაკაბაძეს წარმოუდგენია; 4) ს. კაკაბაძის მიერ ნაფუხისხმვეი კონსტანტინე ვერ ჩაითვლება «გვარის გამგრძელებლად». ვინაიდან ის 1413 წელს თურქების მიერ დატყვევებულ იქნა და დაიღუპა პირ-ბუდაკის ხელით.

რა გააკეთა სერაპიონმა, რაში გამოიხატა მისი ლიტერატურული მუშაობა? სერაპიონმა დაიწყო «როსტომიანის» გალექსვა. საინტერესოა ვიცოდეთ, ის სპარსულ დედანს ლექსავდა თუ ქართულ თარგმანს? მას ხელთა ჰქონია პროზაული ქართული თარგმანი. ეს ჩანს პოეტის შემდეგი სიტყვებიდან:

ამა წიგნსა უღიველსა,—გრძელად უთქვამს კაცსა ბრძენსა,
თავი-ბოლო ნაკლები აქეს, რაც რამ უთქვამს ვნას ჩვენსა;
ცოტა რამე მე ვარჩიე,—საკითხავად მოჰალხენსა,
რაც აკლია, ვინც ათავოთ, სამოთხე ზედეს სულსა თქვენსა! (II, 09).

აქ პირდაპირაა ნათქვამი, რომ თავი და ბოლო ნაკლები აქვს იმას, რაც ჩვენ ვნას უთქვამს, რაც ქართულ ენაზეა, ბრძენი კაცის, იგულისხმება ფირდოუსი, გრძელად ნათქვამი წიგნიდან, ესე იგი «შაჰნამედან». მაშასადამე, დამოწმებულია, რომ სერაპიონს ხელში ჰქონდა ქართული თარგმანი, რომელიც «შაჰნამეს» სრულ ტექსტს არ შეიცავდა. იმდროინდელ ქართულ თარგმანში «შაჰნამეს» ჰკლებია არა მარტო თავი და ბოლო, არამედ შიგადაშიგ ცალკეული ადგილები და ეპიზოდები. ასეთი ადგილების შესავსებად სერაპიონ სოგრატისძე სპარსულ ტექსტს მიწართავდა ხოლმე. ეს შეინიშნება უმთავრესად ქექაოზის შესახებ ეპიზოდებში. ამას ადასტურებს ასეთი ეპიზოდების თარგმანის ხასიათიც¹. ის სპარსული ტექსტი, რომლიდანაც მომდინარეობდა სერაპიონის დედანი, პროზაული ქართული თარგმანი, შესაძლებელია შემუშავებული ყოფილიყო მხოლოდ XIV—XV საუკუნეებში, ვინაიდან იმაში ჩანართების სახით შეტანილი ყოფილა ფირდოუსის მიმბაძეელებისა და გამგრძელებლების თხზულებანი, მაგალითად, «საამნამე» (XIV—XV სს.)². მაშასადამე ამაზე ადრე ვერც ქართული პროზაული თარგმანი გაჩნდებოდა.

საიდან დაიწყო სერაპიონმა ლექსვა? ამაზე თვით სერაპიონი იძლევა პასუხს:

ჰე, შემომქმედო, ნუ წამწყემდ, დამხსენ სახმილთა აღია!
თავი ეს არის როსტომთა, ბოლომდი ლექს-მრავალია. (I, 1082).

ეს სიტყვები მოთავსებულია მინუჩარ ხელმწიფისა და საამ ფალავნის ამბისა წინ, სადაც სწერია: «დასაწყისი როსტომიანთა», ესე იგი ქაიფურსის, ჰუშანგის, თამურაზის, ჯიმშედის, ზააქისა და ფერიდუნის ამბების³ შემდეგ. ამნაირად, იმ პროზაულ თარგმანს, რომელიც სერაპიონს ხელთ ჰქონია, ჰკლებია მთელი დასაწყისი ნაწილი ფირდოუსის «შაჰნამესი», ზაალის დაბადებამდე. ეს რომ ასეა, ამას ადასტურებს XVII საუკუნის დამდეგის პოეტი ქაიხოსროც, აეტორი ომანიანისა, რომელშიაც ნათქვამია:

კედელაურმან თურქნი თქვნა და როსტომ ზულელთა,
ფემანგ, ტომერან, სალიმ, თურ ხოსროვთან ვერ რომელთა.

¹ დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, გვ. 102, 103.

² იქვე, გვ. 101—125.

³ J. Mohl, Le livre des rois, I, 19—163.

ეს ნიშნავს: კედელაურმა, იგულისხმება სერაპიონი, თქვა ამბები თურქებისა (ეროსტომიანშია მოთხრობილი) და როსტომ ზაულელისა. ფეშანგი, ტომერანი, სალიმი და თური არაფერს არ წარმოადგენენ ხოსროვთან ან ქაიხოსროსთან შედარებით, რომლის ამბავი, იგულისხმება, აგრეთვე აქვია სერაპიონ კედელაურმა. ამ შედარების მიზანი, ვფიქრობთ, ის არის, რომ ერთნაირად ბოდიში მოეხადოს სერაპიონის შრომის თავში დეფექტურობას: მართალია, ამ შრომას თავი აკლია, მაგრამ ჩამოთვლილ პირთა ამბები, რაც ნაკლულევანი ნაწილის შინაარსს შეადგენს, ხოსროვის და, იგულისხმება, «როსტომიანის» სხვა გმირების ამბავთან შედარებით, არაფერია.

რაც შეეხება იმას, თუ სადამდე მიიყვანა სერაპიონმა თავისი შრომა, ამის გარკვევაც მოსახერხებელია, დაახლოებით მიინც. ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის ნუსხაში, რომელსაც ფარსადან გორგიჯანიძის რედაქცია გაუქვლია, და მისგან მომდინარე S 1580-ში, ნათქვამია: «ხალის შობით ლორასპამდის ლექსი მითქვამს ენატკბილი» (II, 06). ჩვენ არ გვაქვს საბუთი არ დაუჯეროთ «როსტომიანის» საკითხებში ისეთ კომპეტენტურ პირს, როგორც იყო ფარსადან გორგიჯანიძე, და მის ცნობაში სიმართლე არ დავინახოთ. მაშასადამე, ძირითადად სერაპიონს ლექსად უთქვამს «როსტომიანი» ხალის შობიდან ლორასპამდე ან ლორასპის ციკლის ამბების (II, 5035—5186) ჩათვლით (ეს სტროფები, ლექსის ხასიათის მიხედვით, წინა ნაწილს უნდა მიეკუთვნოს), ზარდაშტის გამოჩენამდე. ამ მოკულობითაა წარმოდგენილი სერაპიონის შრომა დ. კობიძის სპეციალურ ნარკვევში¹.

¹ დ. კობიძე, დასახ. თხზ., გვ. 101, 104, 106. მაგრამ ამაზე უმკველად გვეტყვიან, რატომ ფარსადან გორგიჯანიძის უნდა დაუჯეროთ და არა თვით სერაპიონს, რომელიც ამბობს: «ქაიხოსრომდი გაღვექსავ» (I, 1082)? თქმა «ქაიხოსრომდი» არ გულისხმობს უმკველად იმას, რომ სერაპიონი მოვიდა ქაიხოსროს ამბებამდე და გაჩერდა, ჩვეულებრივ საუბარში ასეთი თქმა აღნიშნავს აგრეთვე «ქაიხოსრომდი ჩათვლით», inclusive. პროფ. ა. ბარამიძე მართლაც ფიქრობს, რომ სერაპიონმა თავისი შრომა მიიყვანა ქაიხოსრომდე, ხოლო «როსტომიანის» მეორე ფენა, ქაიხოსროს ამბები, გაღვექსილია რომელიღაც ანონიმის მიერ XVI საუკუნეში («ფირდოუსი და მისი შანამე», გვ. 25—37, შეად. მისი ივე, ნარკვევები, II, 71—75). ამას ის საბუთებს იმით, რომ ქაიხოსროს ამბებიდან დაწყებული ძალზე იკვლნა «როსტომიანის» რედაქციულ-ტექსტუალური ხასიათი ამბების შეკვეცისა და შემოკლების ხაზით და დედნიდან საგრძნობელი დაშორებით. მაგრამ, როგორც თვითონვე ამბობს, «სრული ზედმიწევნითობა არც პირველს ფენაში ყოფილა დაცული; ეს ფენა, ალავ-ალავ საქმოდ ზუსტი და სწორი, ალავ-ალავ დაშორებულია დედანს შინაარსის განხრების მხრივ, ალავ-ალავ შეკვეცილ-შეკუმშულია და ალავ გახვიადებული» (გვ. 34). თან, განა ვიცით ჩვენ, როგორი იყო. დედანთან მიმართებით, თავიდან ბოლომდე ის პროზაული თარგმანი, რომელიც სერაპიონს ზელთ ჰქონდა? არას ვამბობთ იმის შესახებ, რომ არავითარი ცნობა, თუგინდ ყრუც, არ არსებობს ვიღაც ანონიმის სასარგებლოდ. მნიშვნელობას არაა მოკლებული ამ მხრივ ის გარემოებაც, რომ გაბასება სერაპიონსა და ბაგრატს შორის მოთავსებულია ქაიხოსროვის ამბებში. დ. კობიძის სპეციალურ ნარკვევში «როსტომიანის» რედაქციულ-ტექსტუალური ხასიათის სხვაობანი ახსენილია ქართველი მთარგმნელის თუ გამღვექსავის სხვადასხვაგვარი ინტერესით როსტომისა და სხვა პერსონაჟებისადმი (დასახ. თხზ., გვ. 105—107).

მართლაც, ყველა ცნობილი ნუსხა «როსტომიანისა» ადასტურებს, რომ სერაპიონმა თავისი შრომა მიიყვანა არამარტო ქაიხოსრომდე inclusive, არამედ თვით სპანდიატამდე. აი ეს აღგილი:

ჰე, შემოქმედო, ნუ წამწყემდ, დამხსენ სახმილთა აღია!
თავი ეს არის როსტომთა, ბოლომდე ლექს-მრავალია-
ქაიხოსრომდე გავლექსავ, ღვთით ვიტყვი, რა სავალია.
ნეტარ რა გიყო, სპანდიატ. სოფელი წარმავალია! (I, 1032).

აქ პოეტი ამბობს: რადგანაც «როსტომიანი» ბოლომდის ლექს-მრავალია, ესე იგი დიდია, მე მას ქაიხოსრომდე (ჩათვლით) მივიყვანო, და თან მწუხარებას გამოთქვამს: რომ წარმავალია წუთისოფელი მას ნებას არ აძლევს ქაიხოსროს მომდევნო ამბები, სპანდიატის ციკლისა, მთლიანად გადმოგვეცეს: «ნეტარ რა გიყო, სპანდიატ!» ამასვე ადასტურებს ქაიხოსროს «ომანიანის» წინასიტყვაობა, სადაც ვკითხულობთ:

კედელაურმან თურქნი თქნა და როსტომ ხაულელია,
ფეშანგ, ტომერან, სალიმ, თურ ხოსროვთან ვერ რომელია.

ერანი და თურანელი ფარმანს ქვეშე მოიქცია,
მორჩილ-ქნილმან ააშენა, ურჩმან სახლი დააქცია,
ყოვლთა მზეებრ მოეფინა, კარგ-სჯულთით შეიქცია,
დაუტყევა ეს სოფელი, თავი სხვაგაა გაიქცია.

ქაიხოსროვის შედეგად შაჰ-აბაზ ერანს მჯდომია,
ჯცხო ღაიყრა ქვეყანა, ერან-თურანის ზომია,
სხვათა მეფეთა ვეზირნი ნიადაგ ვეჭრდსა სხდომია,
ეს თვით მარტო იქს ყველასა, ტკბების თუ გინდა მწყრომია.

ბევრია «მეფეთ ამბავი». არ გათავდების მბობითა,
ანუშრევეანის ამბავი მასმია აოაკობითა,
ზოგნი იბრძვიან, არიან ნიადაგ რაზმთა წყობითა,
ზოგნი გლაბათა მისცემენ, სხედან ღვთის მოშიშობითა¹.

ამ სტროფების აზრი ასეთია: კედელაურს (სერაპიონს) «უთქვამს» თურქნი, როსტომი და ხოსრო ან ქაიხოსრო, რომელთან შედარებით სხვები (ფეშანგ, ტომერან, სალიმ, თურ) ვერ რომელია, ესე იგი არაფერია, ვინაიდან მან, ქაიხოსრომ, ერანი და თურანელი ფარმანს ქვეშე მოიქცია. რაც შეესება ქაიხოსროსაგან დაშორებულ მეფეთა ამბავს, მაგალითად, ანუშრევეანისას («შაჰნამეს» ისტორიული ნაწილი), ეს ამბავი «ომანიანის» აეტორს მხოლოდ არაკად სმენია, ქართულ თარგმანში ის მას არ წაუჟივთხავს.

ამრიგად, სერაპიონის შრომა იწყებოდა ზხალის შობითა და თავდებოდა ქაიხოსროსა და მისი მომდევნო (ზარდაშტის გამოჩენამდე) ამბებით. ის საკმაოდ დიდი მოცულობისაა, შეიცავს 3129-მდე სტროფს, ასე რომ მას მართლაც შეეძლო ეთქვა: «ჩაძლევი ვარ რუსთველისა, თუ მეტი ქნა ჩემოდნობა» (II, 3599), რასაკვირველია, მოცულობით და არა მხატვრულობით, თუმც არც

¹ «ომანიანი», გ. ჯაკობიას გამოც., სტროფ. 17—20.

შხატერული მხარეა მის შრომაში უგულვებელსაყოფელი. ეს შრომა, დაწერილი 16-მარცვლიანი რუსთველური შაირით, დიდაც ამქლავნებს, რომ მისი ავტორი მხატვარია ხელოვანი, ლექსულევი, სიტყვა-ტკბილია (II, 3133).

სერაპიონის შრომიდან ამოღებულია ცალკე ეპიზოდი ბეჟანისა და მანიქავის (თურანელი ქალი) შესახებ, რომელიც ჩვენში მეტად პოპულარული ყოვიდა და რომელიც გაეცვლებულია არა მარტო ხელნაწერებით¹, აოანელ სტამბის საშუალებითაც². ბეჟანისა: გადმოგვეცემს შემოკლებით ბეჟან ფალავნისა და აფრასიაბის ქალის მანიქავის მიჯნურობის ამბავს³. ეს ეპიზოდი გამოყოფილი ყოვიდა ჯერ კიდევ მეჩვიდმეტე საუკუნის ნახევარში, ვინაიდან პატრი ბერნარდე, რომელიც ჩვენში 1670—1679 წლებში იყო, ამბობს, რომ ქართველები ძალზე მიზიდული არიან. სხვათა შორის, ბეჟანისა: კითხვანუდაო⁴.

როგორც ვნახეთ, სერაპიონი სურვილს გამოთქვამდა — მის შრომას გამოჩენოდა გამგრძელებელი, რომელსაც ის ესამოთხესა ჰპირდებოდა. ასეთი გამგრძელებელი მართლაც გამოჩენია მას. ეს არის ვინმე ხოსრო თურმანიძე. რომელსაც დაუსრულებია «როსტომიანის» გალექსვა და მიუყვანია ის პაპანის გამეფებამდე⁵.

ამის შესახებ «როსტომიანის» ბოლოში ეკითხულობთ:

კუთხეულმც არის უფალი. ყოვლის მპყრობელი, ზესა!
მე. ხოსროე თურმანიძემან, ამბავი ეპოვე ესია:
უცხო, ტურჯა და ლამაზი. სპარსულად იყო ესია;
პატრონმან ჩემმან მიბრძანა: «ქართულად წერე ესია!» (II, 01).

სპანდიერ-ბარზუს ამბავი აწ სრულად გაიგონების,
მტერი ორგული ყოველი მეფესამც დაღონების!
ცხრაას სამოცდაათომეტსა ლექსს ხოსროე მოეგონების;
ვინც ნახოთ, ჩემსა ლოცვასა ნურავინ დაჟღონების. (II, 02).

სხვაც ბგერი აკლდა ამ წიგნსა პირველთა თარგმანულთაგან;
პატრონი ჩემი სვიჰონ სვიანმცა არის სულთაგან!
მათსამცა ძეთა მიხედების, ზომე მოიჩქმონ მტერთაგან,
და ძაათა მათი წყალობა ნუ მოემლუბის ხმელთაგან. (II, 03).

ხოსრო თურმანიძე ამ სიტყვებში გადმოგვეცემს შემდეგს: 1) ის ამბავი, რომელიც მას გაულექსავს; გადმოუღია სპარსულიდან, მაშასადამე; მას პროზაული თარგმანი ხელთ არ ჰქონია, როგორც სერაპიონ სოგრატისძე-საბაშვილს; 2) უმუშავნია მას მისი პატრონის, სვიმიონ მეფის, ბრძანებით; 3) მისი შრომა შეიკავდა 972 ლექსს და სპანდიერ-ბარზუს ამბავს გადმოგვეცემდა.

¹ Е. Такайшвиანი. Описание рукописей, I, стр. 378—385.

² არსებობს «ბეჟანისა» ცამეტი გამოცემა. აი ზოგიერთი მათგანი: 1873, 1875, 1879 1880, 1900, 1903 წლებისა. უკანაკნელი, მე-13 გამოცემა, 1915 წლისა. ეკუთვნის «წალკოტის» ანბანავობას.

³ J. Mohl. Le livre des rois, III, 231 და სხვ.

⁴ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობის ქართველთა შორის, გვ. 683.

⁵ J. Mohl. Le livre des rois, IV, 223—558.

ხოსრო თურმანიძეს რომ მართლაც უშრომია «როსტომიანის» გადმოქართულებასა და გალექსვანზე, ამას ადასტურებს არჩილ მეფეც, რომელიც ხოსროს მთელ «როსტომიანს» მიაწერს:

როსტომიანი უთჳვამსო თურმანიძესა ხოსროსა;
სხვა წიგნი მანინ ძვირობდა, დაუწერია მას როსა.
დიდის საქმისა უჯღნდი სჯერადებ: ნაკმეს მოპცროსა,
აბლა ცუდად ძეს, მაგრამე მოიხმარებეს ზოგს დროსა¹.

საყურადღებოა, რომ ხოსროს, ქართული თარგმანის უქონლობის გამო, პირდაპირ სპარსული დედანი გაუღექსავს, ასე რომ ის მთარგმნელიც არის და გამღექსავიც. საიდან იწყება ხოსროს ნაშრომი? თუ სერაპიონმა თავისი შრომა, როგორც დამოწმებულია, «ლორასპამდე» მიიყვანა. უნდა გვეფიქრნა, რომ ხოსრომ თავისი შრომა ლორასპის ამბებიდან დაიწყო. მაგრამ ლორასპის (ლუარსაბის) და მისი მომდევნო ამბები (II, 5035--5186) დაწერილია ისეთი მოხდენილი ლექსით, რომელიც არ უდგება ხოსროს საერთოდ უღაზათო, ბლაგვსა და უხეირო რუსთველურ შაირს. ის უშუალო გაგრძელება უნდა იყოს სერაპიონის შრომისა, მით უმეტეს, რომ 5175—5187 სტროფებში მოკლედ ლაპარაკია სპანდიატის შესახებ. სერაპიონი ხომ გულისტკივილით ამბობდა: «ნეტა რა გიყო სპანდიატა, რომ შენ ამბავს მე ისე სრულად ვერ ვამბობ, როგორც, იგულისხმება, «სრულად ის გაიგონებისა ხოსროს შრომაში! ასე რომ, ხოსროს შრომა დაახლოებით უნდა იწყებოდეს 5187 სტროფიდან, ის შეიცავს გოსტასაბის, სპანდიატისა და ბაამანის გამეფების ამბებს. ხოსროს სიტყვით, ქართულ «როსტომიანს» «სხვაჯ ბევრი აკლდა», მაგალითად, არ ყოფილა იმაში «ბარზუს» ამბავი, ამიტომ ეს ამბავი, როგორც ქვემოთ დაწვრილებით იქნება ნაჩვენები, მას უთარგმნია და ჩაურთავს სერაპიონის შრომაში. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ მას ერთგვარი რედაქციული შალაშინი გაუტრავს მთლიანად «როსტომიანისათვის». სიმართლეს არ უნდა ღალატობდეს ხოსროს ცნობა, რომ მისი შრომა 972 სტროფისაგან შედგებოდა: ბარზუს ამბავი 377 სტროფს შეიცავს «როსტომიანის» ბოლო (6187 სტროფიდან)—480-ს, სულ 857 სტროფს. დანარჩენი 115 სტროფი, ალბათ, მის მიერ, ბარზუს ამბავის მსგავსად, ჩამატებულია სერაპიონის შრომის სხვადასხვა ადგილას. მაგალითად, შემჩნეულია, რომ «თეთრი პილოს მოკვლის ამბავი» (I, 1839—1856) თავისი უღაზათო ლექსით სერაპიონის კალამს არ უნდა ეკუთვნოდეს, ის სწორედ ხოსროს ნახელავი უნდა იყოს².

ვინ არის ხოსრო თურმანიძე? ხოსრო თურმანიძე დაახლოებული ყოფილა, როგორც თვითონ ამბობს, სვიმონ მეფესთან, რომელსაც ის თავის პატრონს ეძახის და რომლის ბრძანებით შეუსრულებია მას თავისი შრომა. მაგრამ რომელი სვიმონ მეფე იგულისხმება აქ: პირველი (1558—1600) თუ მეორე (1622—1629)? ჩვენ გვჯონია, რომ პირველი, და აი რატომ: როგორც

¹ «არჩილიანი», ტ. II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც. სტროფი 25.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები, II, გვ. 77; დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა. II, გვ. 108.

ზემომოყვანილი სტროფიდან ჩანს, ხოსრო თურმანიძის პატრონს სვიმონს ჰყოლია ძენი (ამათსამცა ძეთა მიხედებისა) და ამ ძეთა ან ძმათათვის ხოსრო გამოითხოვს იმ წყალობასა და სვიანობას, რომელიც მათ მამას ზედა წილად. ძენი ჰყავდა სწორედ სვიმონ პირველს: «ხოლო დაუტევა მეფემან სვიმონ ძენი გიორგი და ვახტანგ»¹, ანათგან გიორგიმ დაიჭირა მამის ტახტი (1600—1603) და ჩინებულად უძღვებოდა სახელმწიფო საქმეებს². რაც შეეხება სვიმონ მეორეს, მას ჰყავდა არა ძენი, არამედ მხოლოდ ერთი ძე, ვახტანგი, მაგრამ მეფედ არც ის ყოფილა: ის იზრდებოდა და ცხოვრობდა ისპაანში და ცნობილია ჩვენ ისტორიაში იმით, რომ მისი შვილი ლუარსაბი იშვილა როსტომ მეფემ, მაგრამ ტახტი არც მას ზედა, ვინაიდან, ისპაანიდან მოყვანის შემდეგ, ნადირობისას მოკლულ იქნა შენთხვევით თუ განზრახ³. თან სვიმონ მეორის «სვიანობა» არც ისეთი თვალსაჩინო იყო, რომ პოეტს ის ვისთვისმე ესურვებია: ჩვენ ვიცით, რომ ის იყო ნომინალური მეფე, სპარსელების ხელში სათამაშო იარაღი, და უმეტეს შემთხვევაში თბილისში ჩამწყვდეული და ტახტიმხიდილი გიორგი სააკაძის, ზურაბ ერისთვისა და თეიმურაზ პირველის მიერ. გარდა ამისა, პირველი სვიმონის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის გარემოებაც, რომ ის მელექსეობის მოტრფიალე ყოფილა. არსებობს ცნობა, რომ სპარსეთში ტყვეობისას მან შაჰ-ისმაილის წყალობა, სხვათა შორის, მელექსეობით დაიმსახურა⁴. ამნაირად, ხოსრო თურმანიძე არის მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე. შეუძლებელი არც ისაა, რომ ის ცოცხალი ყოფილიყოს შჩვიდმეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებშიც, როგორც ამას გვარწმუნებს ზ. ჭიჭინაძე, რომელიც ამბობს. რომ 1630 წელს ხოსრო სპარსეთიდან დაბრუნდა და 1638 წელს ხელს აწერს დმანისის ეკლესიის ერთ გუჯარსო⁵, თუმცა თავისი შრომა მას გაუთავებია მეთექვსმეტე საუკუნეში, როდესაც სვიმონი მეფედ იყო და მისი შვილები უფლისწულებად ითვლებოდნენ.

«როსტომიანის» თარგმნა დასრულებულა მართლაც ხოსრო თურმანიძის ხელით, ჯერ კიდევ როსტომ მეფემდე. ეს იქიდან ჩანს, რომ, როგორც თეიმურაზ II გადმოგვცემს თავის თხზულებაში—«სასახლის ქება», როსტომ მეფეს თავისი სასახლე მოუხატვინებია «როსტომიანიდან» ამოღებული სცენები, ამიტომ სახელდაც მისთვის «როსტომიანი» უწოდებია:

როსტომ მეფისგან ნაგები საწოლი სახელოანი,
ნახატი სურათებითა, ყვავილი ფერადიანი,
თვით როსტომ ფალავანი და დეგნი ეხატნენ რქიანი,
შემეკო დიდად, დაედო სახელად როსტომიანი⁶

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, გვ. 33.

² იქვე, გვ. 33—34.

³ იქვე, გვ. 49.

⁴ «იადიგარ დაუდი», ლ. კოტეტიშვილის გამოც., 1938 წ., გვ. 24.

⁵ «ქართული მწერლობა მეჩვიდმეტე საუკუნეში», გვ. 3—4.

⁶ S 1512, გვ. 30; S 2694, გვ. 78.

მაშასადამე, როსტომ მეფის დროს (გარდ. 1658 წ.) უკვე არსებობდა დამთავრებული როსტომიანი, სურათებით შემკული¹, და ეს სურათები როსტომის თავის სასახლის კედლებზედაც გადაუტანია.

უპარსლან ბორბიჯანიძე. ჩვენ მწერლობაში არსებობს აზრი, რომ როსტომიანისა გადმოღებაში წილი უძველეს აგრეთვე ცნობილ ისტორიკოსს ფარსადან გორგიჯანიძეს, რომელიც მეჩვიდმეტე საუკუნის სამოციან წლებში ტყვედ იყო ქ. შუშტარს² და რომელმაც ზედმიწევნით იცოდა სპარსული ენა და ლიტერატურა³. ამის საბუთს თითქოს იძლევა ლენინგრადის ნუსხა № 15 (და მისგან გადმოწერილი ხელნაწერი S 1580), სახელდობრ, მისი ბოლო-სიტყვაობა, სადაც ვკითხულობთ:

ჰე. ჭლახ, გმართებს, თაო ჩემო. ლოცვისაგან არ დასცხრია:
 ღმერთსა ხშირად ვთაყვანე, გაათავე რაცა სთქვია:
 მანუჩართ ბაჰმანამდის ორსა თვესა დავსწერია,
 კვიანსა და გონიერსა მცდარმან კაცმან ადრე მძლია. (II, 04).

შუშტარს უპარალოდ ტყვედ ვიყავ ფარსადან ლექსისწერია,
 არა მყავს მშველი, მომხმარე, არც მეფე, არცა ვრია;
 ძმა მახლავს ჩემი უმცროსი, მელიქსედ შევნიერია,
 შევლად, იმედად მეცა მყავს მპყრობელი სახიერია. (II, 05).

შემდეგ ოთხ ელევგიურ სტროფში ფარსადანი მოკლედ გვაცნობს თავის უკუღმართ ბედს და იმ უსამართლობას, რაც მის წინაშე ჩაიდინეს მისმა მტრებმა, რომელთაც ის ექსორია ყვეს⁴. რა ეკუთვნის «როსტომიანში» ფარსადანს? ის ამბობს: «მანუჩართ ბაჰმანამდის ორსა თვესა დავსწერია». გამოდის, რომ მას მთელი როსტომიანი დაუწერია, ვინაიდან «როსტომიანი» აწყება მანუჩართ და მიყვანილია ბაჰმანამდე. მაგრამ ორ თვეში ასეთი შრომის გალექსვა ერთი კაცისათვის, რაც «ლექსისწერია» უნდა იყოს ის, შეუძლებელია. თან, თუ მთელი როსტომიანი ფარსადანმა გალექსა, რალა გააკეთეს სერაპიონ საბაშვიდმა და ხოსრო თურმანიძემ? ბირიქით, ჩვენ უკვე ვიცით, რომ როსტომიანი მანუჩარიდან ბაჰმანამდე წარმოადგენს ამ ორი პირის კოლექტიურ შრომას. ფარსადანი ამბობს და ვწერეო. ეს სიტყვა კი უნდა ნიშნავდეს არა გადმოთარგმნას ან გალექსვას. არამედ უპარალო გადაწერა⁵. ასე რომ, ფარსადანის შრომა ამ შემთხვევაში უფრო გადაწერაში მდგომარეობდა, რაც, რასაკვირველია, შეუძლებელი არ იქნებოდა

¹ ალბათ როსტომ მეფის დასურათებული «როსტომიანიდან» მომდინარეობს 1671 წელს გადაწერილი და დასურათებული ლენინგრადის ნუსხა № 15 და მისგან გადმოღებული S 1580.

² «Histoire de la Georg.», II. 513.

³ ბ. შარო, როსტომიანი, ორიოდე სიტყვა შაჰნამეს ქართულად თარგმნის შესახებ, «ივერია» 1891 წ., № 135; А. Хахаян, Очерки, III. 115—116; Е. Такайшвили, Описание, I. 351. ბიოგრაფიული ცნობები ფარსადანის შესახებ იხ.: ხ. კიკინაძე, ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში, გვ. 17—18 და აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 234—251.

⁴ Е. Такайшвили, Описание, I, 276.

⁵ კ. კეკელიძე, ორი ექვთიმე ძველს ქართულ მწერლობაში, «ჩვენი მეცნიერება», № 2—3, გვ. 118, შენ. 2.

ორი თვის განმავლობაშიაც. მართლაც, ლენინგრადის ხელნაწერი, რომელშიაც მოთავსებულია ცნობები ფარსადანის შესახებ (აქედან № 1580), გადაწერილია 1671 წელს, საფიქრებელია ფარსადანის მიერ ან მისი ინიციატივით. შესაძლოა, გადაწერისას ფარსადანს რამდენიმე სტროფი თავისივე შეეტანოს «როსტომიანში». მაგალითად, № ნუსხაში, რომელიც ლენინგრადის ხელნაწერის პირს წარმოადგენს, 33 სტროფი (1149 — 1167 და 1652 — 1665 იუსტ. აბულადის გამოცემით) სულ სხვანაირადაა გადმოცემული, ვიდრე სხვა ნუსხებში, ალბათ, ეს რედაქციული განსხვავება და სხვა ამგვარი ფარსადანის საქმედ უნდა ჩაითვალოს. გარდა ამისა, ორ დასახელებულ ხელნაწერში (ლენინგრ. № 15 და № 1580) ჩვენ გვაქვს 70-მდე სტროფი, რომელთაც ვერ ვპოულობთ სხვა ცნობილ ხელნაწერში. საყურადღებოა, რომ ამ ხედმეტ სტროფებში, უმეტეს შემთხვევაში, გადმოცემულია ის, რაც სხვა ხელნაწერებში წარმოდგენილია პროზაული სათაურის სახით. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს პროზაული სათაურები გაულექსავს ფარსადანს, და ამაში უნდა ვეძიოთ მისი ორიგინალური შემოქმედება¹. გარდა ამისა, ფარსადანს ჩაღბი გაუკრავს განსაკუთრებით ხოსრო თურმანიძის ლექსისათვის.

ქართული «როსტომიანი» წარმოადგენს გადმოკეთებებს რუსტემის თავგადასავლისას, რომელიც მოთხრობილია ფირდოუსის «შაჰნამეში». გამლექსავი თუ მთარგმნელი, საკუთარი შეხედულებისა და გემოს მიხედვით, ხშირად ამოკლებს ამა თუ იმ ადგილს, მაგალითად, მეფეთა ისტორიას ის თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევს, სამაგიეროდ, ფალანგების, განსაკუთრებით როსტომის, ერთმანეთთან და დევებ-ავსულებთან რკენას უფრო ხაზს უსვამს. ამავე დროს მას შეაქვს შიგ პირადი ერუდიციისა და მსოფლმხედველობის დამახასიათებელი ცნობები და ტერმინები, ამით აიხსნება «როსტომიანში» ჭარბად წარმოდგენილი ქრისტიანული ელემენტი. ამითვე აიხსნება ქართული ელემენტის შეტანა თხზულებაში, როგორც, მაგალითად, სათაურში: «აქა წიგნი აფრასიაბისაგან ზურაბთან ქართულად მინაწერი» და სხვ. «შაჰნამეს» ქართულად გადმომღებთ აქვთ «საკუთარი პოეტური წვა»; ისინი საკუთარი პოეტური ნიჭითა და გრძნობით, საკუთარი პოეტური ალღოთი სცვლიან სპარსულ ვერსიებში წარმოდგენილ პოეტურ ფერებს, ალაგ-ალაგ შინაარსსაც კი, და ამრიგად ამუშავებენ, აქართულდებენ შაჰ-ნამეში მოთხრობილ ამბებს. ასე რომ ისინი სპარსული წყაროების მთარგმნელებად, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, როდღე გვევლინებიან².

«როსტომიანს» იშვიათი პოპულარობა მოუპოვებია საქართველოში. თითქმის ყველა სახელი, რომელიც «როსტომიანში» გვხვდება, ქართულ ეროვნულ სახელად ქცეულა, ამ მხრივ «როსტომიანს» დიდი მეტოქეობა გაუწევია ქრისტიანული კალენდრის ონომასტიკონისათვის. თუმცა როსტომიანის გმირთა შესახებ თქმულება უცხო ქვეყნიდან არის შემოსული, ამბობს ერთ-ერთი მკვლევარი, «მანც იგინი შეუთვისებია ჩვენს ერს და ნაციონალურ ჭაბუკებად.

¹ Е. Тагайшвили, Описание, I, 276.

² დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, 125.

გადაუქვევია¹. ის დიდ გავლენას ახდენდა შემდეგი დროის ქართულ ლიტერატურაზე. ქართველი მკითხველი ხარბად ეწაფებოდა და კითხულობდა მას. ამ გარემოებისათვის ყურადღება მიუქცევია საქართველოში 1670—1679 წლებში მყოფ პატრ ბერნარდეს, რომელიც თავის მოხსენებაში სწერს რომის კუოიას: ქართველები თუმცა ძლიერ გონიერნი და კაცთმოყვარენი არიან... მაგრამ მიზიდულნი არიან ბეჟანიანის, ბარამიანის, როსტომიანის და მათი მსგავსი წიგნების კითხვაზე². ამასთანავე ხალხში არსებობს თქმულებათა³ მთელი ციკლი როსტომის შესახებ, რომელნიც იმეორებენ «როსტომიანის» შესაფერის ადგილებს. მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეულია ლიტერატურული როსტომიანის სპარსული «შაჰნამედან» წარმომდინარეობა, ზოგიერთები მზად არიან სერიოზულად გვიმტკიცონ, რომ ლიტერატურული «როსტომიანი» ხალხურზე დამოკიდებული. პროფ. ა. შანიძემ ტექსტუალური შედარების გზით დამტკიცა, რომ ხალხური «როსტომიანის» ზოგიერთი სახელი და ტერმინი წარმოადგენს დამახინჯებას ლიტერატურულიასას, რომ პირველი მეორეზე დამოკიდებული⁴.

2. შაჰნამეს მიბაძვენი

ფირდოუსის «შაჰნამეს» სპარსულ ლიტერატურაში გამოქონდნენ მიმბაძველნი, რომელნიც «შაჰნამეს» ამა თუ იმ გმირის, ანდა მის წინაპართა და შთამომავალთა შესახებ თხზედნენ მთელ საგნირო-ეპიკურ ნაწარმოებს, რომლის შინაარსს ისეთი საღვთობით ამბები და ზღაპრები შეადგენს, რომელიც «შაჰნამეში» ან სრულიად არ მოიპოვება, ანდა არის შემოკლებული და შეცვლილი სახით. საყურადღებო ისაა, რომ ასეთი თხზულებები ან მთლიანად, ან ზოგიერთი ეპიზოდის სახით, შეჰქონდათ თვით «შაჰნამეში», ასეთებია: ღერუშასთ-ნამე⁵ საადი ტუსელისა და ბარზუ-ნამე⁶ ათაისა (XI ს.), ბაჰმან-ნამე (XII ს.), ასაზნამე (XIV—XV სს.) და სხვ. აქედან სპარსულ ლიტერატურაში, ნამდვილ «შაჰნამეს» გვერდით, არსებობს ე. წ. შერყენილი «შაჰნამეც». ამგვარი მიმბაძვენი ქართულადაც უთარგმნიათ. ასეთია, არსებული მასალის მიხედვით, შემდეგი თხზულებები:

А. უთრუთიან-ხამიანი

ქართულ ენაზე არსებობს ერთი თხზულება, რომელიც შეიცავს თავისებურად გადაშუშავებულ «შაჰნამეს» პირველ, დასაწყისს ნაწილს, თავიდან მოყოლებული ზაალის დაბადებამდე. აქ მოთხრობილია თავგადასავალი ძველი

¹ ალ. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, I, 1919 წ., გვ. 33.

² მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 682 — 683.

³ მათი გამოცემანი ნახვენებია პროფ. ა. შანიძის მიერ: «შაჰნამეს» ერთი ეპიზოდი ქართულ ფოლკლორში, «ლიტერატურული შემკვიდრეობა», I, 177—178.

⁴ იქვე, გვ. 177—195; ნ. მარო, წერილი ვეფხისტყაოსნის გამო, გაზ. «თეატრი» 1890 წ., № 12; Е. Такашвили, Описание рукописей, т. I, выд. 1—4, стр. 373 — 374; А. Хаканов, Очерк, III, стр. 117.

ირანის მეფეებისა: ქაიომარის, უშენგის, თამურაზის, ჯიმშედის, ზააქის, ფრიდონის, ნაწილობრივ მანუჩარისა და ფალაენების: უთრუთის, გორჯასპის, ქარიმანის, განსაკუთრებით კი ნარიმანისა და საამის. ამ თხზულებას შეგვიძლია ვუწოდოთ თითოეული აქ აღნიშნული პირის სახელი, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი მათგანის ეპიზოდს გამოვაცალკევებთ და საგანგებოდ ხაზს გავუსვამთ. ვინაიდან ყველაზე ვრცლად აქ ლაპარაკი უთრუთისა და საამის შესახებ არის, ჩვენც¹ ამ თხზულებას უთრუთიან-საამიანს ვუწოდებთ.

ამ თხზულების პროზაული რედაქცია მოთავსებულია ორ დეფექტურ ხელნაწერში², რომელნიც მეჩვიდმეტე საუკუნეში არიან გადაწერილი (უკანასკნელი ცნობილი პოეტის მამუკა თავაქალაშვილის მიერ). ამ შრომის ენა იმდენად ძველია, რომ მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარს მისი თარგმნა ვერ ვადმოსცილდება, თან ის მხატვრულობასაც არაა მთლიანად მოკლებული.

რას წარმოადგენა ეს თხზულება და საიდან მომდინარეობს ის, ჯერჯერობით საბოლოოდ გარკვეული არაა. პროფ. დ. კობიძის გამოკვლევით, ის უნდა განიცილებეს, განსაკუთრებით ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდში, ე. წ. «გერშასფ-ნამეს»³ ძლიერ გავლენას, თუნცა ჩანს აგრეთვე სხვა მიმბაძველ-გამგრძელებელთა თხზულებების გავლენაც⁴. ეს გავლენა შეიძლება მომდინარეობდეს არა უშუალოდ ამ თხზულებიდან, არამედ მისი იმ რედაქციიდან, რომელიც შეტანილია ე. წ. შერყენილ «შაჰნამეში».

ვინ გადმოთარგმნა ქართულად ეს საკმაოდ დიდი თხზულება, არავეთარი ცნობები ამის შესახებ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება.

ქართულ ენაზევე არსებობს მეორე, ლექსითი რედაქცია ამ თხზულებისა, რომლის პირველი ნახევარი, დაახლოებით საამის ამბებამდე, შენახულა მეჩვიდმეტე საუკუნის ხელნაწერში H 61, რომელსაც აკლია თავში რამდენიმე ფურცელი და ბოლოში მთელი მეორე ნახევარი⁵. ეს მეორე ნახევარი, რომელიც ამ ხელნაწერში დაკარგულა, უნდა იყოს საამ ფალაენის ამბები, რომელნიც ხელნაწერებში შემონახულან «საამიანის» სახელწოდებით⁶. ეს ე. წ. «საამიანი» რომ უშუალო გავრძელებაა ხელნაწერ H 61-ში დარჩენილი ნაწილისა, ეს ჩანს შემდეგიდან: 1) ორივე ნაწილს საფუძვლად უძევს პროზაული თხრობა, შენახული ხელნაწერებში H 921 და S 1594, როგორც პირველი, ისე მეორე ნაწილი ამ ხელნაწერების გალექსვას; 2) ლექსის ტექნიკა და ხასი-

¹ H 921; S 1594

² ეს «გერშასფ-ნამე» არის საგნირო-გვიგური პოემა. რომელშიაც გადმოცემულია სასანელ ფალაენთა—უთრუთის, გერშასპის, ნარიმანის და სხვათა საგმირო საქმეები. ის დაწერილია პოეტის ასადის მიერ 1064—1066 წლებში ნახევანის მთავრის აბუ დოლეფისათვის და შეიცავს 9—10 ათას ბეითს (H. Ethé, *Neupersische Literatur*, «Grundriss», II, 226; Nöldeke, *Das iranische nationalepos* «Grundriss», II, 209—210; E. Browne, *The Literary History of Persia*, II, 116, 144, 272).

³ დ. კობიძე, *სპარსული ლიტერატურა*, II, გვ. 136—146.

⁴ ხელნაწერი წყდება 232 გვერდზე, უკანასკნელი სათაური 229 გვერდზე არის შემდეგი «აქა ნარიმანისა და არმან დევის ომი».

⁵ S 4528, S 1505, A 330 და სხვ. გამოცემულია პროფ. იუსტ. აბულაძის მიერ: «შაჰნამეს ქართული ვერსიები», ტ. I, 39—297.

ათი ორივე ნაწილში ერთი და იგივეა; 3) მეორე ნაწილს, «საამიანს», არავითარი შესავალი, თუგინდ სულ მოკლე, არ აქვს, ის იწყება *ex abrupto* -- აწლექსად ვთქვა ამბავი საამის გმირთა გმირისა, რაც განმეორებაა პროზაული რედაქციის ერთ-ერთი სათაურისა -- ახლა საამის ამბავი არის¹, სადაც ის, წინა ამბების მომდევნო, ბუნებრივია. შეუძლებელია ამგვარად რომელიმე დამოუკიდებელი ნაწარმოები იწყებოდეს. ერთი სიტყვით, ხელნაწერში H 61 რომ მეორე ნახევარი არ დაკარგულიყო, იმაში ჩვენ გვექნებოდა ე. წ. «საამიანიც», როგორც უშუალო გაგრძელება პირველი ნაწილისა.

ამ თხზულების ლექსითი რედაქცია წარმოადგენს, როგორც ვთქვით, პროზაული რედაქციის გალექსებას. მართალია, სათაური და რიცხვი კარებისა ამ რედაქციებში ერთიმეორეს არ ჰფარავს (ლექსითი რედაქციაში ერთი და იგივე კარი პროზაული რედაქციისა რამდენიმე კარადაა დაყოფილი), მაგრამ საკმარისია ერთი თვალის გადავლება, რათა დავრწმუნდეთ, რომ გამლექსავს სახელმძღვანელოდ გაუხდია სწორედ ეს პროზაული და არა სხვა რომელიმე რედაქცია. ლექსითი რედაქცია სიტყვისიტყვით მისდევს პროზაულ თხრობას და ყოველ ნაბიჯზე იმეორებს მის ფრაზებსა და ტერმინებს და ზოგჯერ სრულიად უცვლელად იცავს მთელ წინადადებებს. ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანთ ორივე რედაქციიდან შემდეგ ეპიზოდს:

პროზაული რედაქცია
კარი 38

ზაქს ეშმაკისა მანქანებითა
მვართა გუელნი ამოუტდეს:

მერმე ასე უთხრა ეშმაკან ვითა:
შენი წყალობა არა მაკლიან რა:
ამის მეტი არა მინდა რა, რომე
ორთავე მკრის თაჯთა მაკონინე:
აგრე ამოუყარან მხარნი და მი-
ვიდა და მკრის თავსა: აკოცა:
მერმე განქარდა ეშმაკი: აკრევე ორ-
ნივე მკრის თავნი აქავდეს და მო-
იფხანდა: ფხანა შიგან ორთა გუელ-
თა თავი ამოყვეს. ამოგზარდ-
ნეს: ორთავე ყურთა წოვნა და-
უწყეს: მერმე აქიმი მოიკითხეს:
ვერა შეუტყვეს რა: აგრე მოვიდა
ისივე ეშმაკი კაცისა სახით: თავი
მოემისქინდა: ასრე თქუა ვითა:
ჩემსა უკეთესი აქიმი არსადა იქ-
ნების. მერმე აქითხა ზაქ გუელთა

ლექსითი რედაქცია

აქა ზაქ ეშმაკმან აცლინა და მხრებზე
გველები ამოასხა:

ეშმაკმან უთხრა: წყალობა არ მინდა ამის მეტი,
შიშველი მხრები მიხვეწე, ვიყო იმისა მჭვრეტია:
მაზე გაკოცო, ვითომცა ვიყო შარბათის მჭვრეტია,
გარდილო, ფიცხლად აკოცა, დაკარგა ნათლის სვეტია.

ორთა მხართა აკოცა, ეშმაკი გაუჩინარდა,
ვერვი შეუტყუა რა იქნა, ან ვინ იყო, ან ვინ არ და,
ზაქს დაუწყო ქავილი მხრებმა ორმავე წინარდა,
იფხანდის. მეტად ქოლდა, არ წოლდა, არ დაძინარ და-

ნაფხანში გველის მართებმა თავი ამოყო წინარე,
იგ დაიხარდნენ დიდები კაცისა მოსაწყინარე,
ცხირთა და ყურთა სწოვლიან, მისგან არ იყო მძინარე.
ყოვლგან მოიხმო აქიმი, სადაცა იყო ვინ არე.

აქიმი ყოველგნით მოვიდენ, ვერა შეიტყეს ვერიოთა,
არა წამალი არ ერგო, არ ღონით არას ფერიოთა,
ისივე ეშმაკი მოვიდა სხვაფრად სხვაებრ ერიოთა,
თქვა თუ მე ვარო ოსტატი, თქვენცა ისწავთ მხერიოთა.

¹ H 921, ფ. 82.

ამბავი და ასრე ასწავლა ვითა ყოველთა დღეთა ორორსა კაცსა მოჰკლევდი. თავისა ტუინსა ამო- ართმევი, შაქარსა დააყრიდი და აქმევი და აღარას ვაწყენენ. რა ესე საუბარი გაიგონა ეშმაკისაგან ზაქ კელმწიფემან: აგრე მოახსენა: ორნი კაცი დახოცეს და თავის ტუინს ამოართვეს. აქამეს და რა დაძღეს. სული დაიღეს. ყოველთა დღეთა გაისმა ამბავი ყოველსა ქუეყანასა. ხუთსა წელიწადსა ამა ყოფითა იყო: დაურიგდებიან ყო- ველთა ალაგთა. თემთა და ქა- ლაქთადამან მოჰყვანდის კაცი და აქმევიდნი. დიდროვანი ვეშაპები შეიქნა. მერმე ამა ქალაქშიგან ერთი მკვდელი იყო, სახელად ქავ ვერქუა. მას ორმოცი შვილი ედგა. ოცდა თერამეტი წაუსბეს და ვე- შასა აქამეს და ორნი შერჩეს.

(ფურც. 34 — 35).

ეშმაკმან თქვა: აქიზობა ჩემგან უკედ არ იქნების, მხარაულიც კარგი ვართ, რაცა თქვენს წინ დაიდების; ზაქ ჰკითხა გველთ ამბავი, ლამის მისგან დაინთქმების, მან ასწავლა ავი საქმე, უარესი რა ითქმების.

ოროლს კაცს დღეშიდ მოჰკლევდი, ისმინე ჩემგან თქმულია, მათ თავის ტუინსა ვაქმედეთ შაქრით, დაიღონ სულია. ზაქს დაუგდო იბლისმა ეს საქმე წარმართულია, ფიცხლა მოახსეს კაცები, გაგზავნეს მხარაულია.

ორი კაცი მოიყვანეს, დაკლეს, თავსა წაეგდნეს, თავის ტუინს ამოართვეს, ღმერთი აღარ მოიხდნეს, გველს აქამეს, დაძინეს, ყურთა აღარ შევკედნეს, ამა წესით იქცეოდა იმის დღენი რაცა ესხნეს.

ხუთს წელიწადსა ესე ქნა, დღე არ იცდინა ერთია, ოროლს კაცს დაჰკლავს დღიურად, არ მოიგონა ღმერთია, ვეშად შეიქნა გველები, ეშმაკის შენაერთია. ყოვლგან დაგარდა ესე ხმა, დახდნენ მართ ვითა შეთია.

ქალაქშია მკვდელია, მას სახელად ქავე ქვიან, მას ორმოცი შვილი ჰყავდა, ზაქისგან სისხლი სდიან, ორის მეტი გველისათვის დახოცეს და თავსა სკრიან, ორი შვილი შეაოჩინა, ყარან, ყუბად დაარქვიან.

(გვ. 113 — 116).

მართალია, ლექსითი რედაქცია ორ შემთხვევაში შორდება პროზაულ დედანს: 1) პროზაული რედაქციით ზაქს ერთი შვილი ჰყავს—ფარუხი, ლექსითი რედაქციით კი ორი—ფარუხი და გაგო; 2) პროზაული ვერსიით ზაქის ცოლები ჯიშმედის ქალებია, ლექსითი რედაქციით კი ისინი ჯიშმედის დებია. მაგრამ ეს განსხვავება აიხსნება იმით, რომ გამლექსველს, უეჭველია, ხელთ ჰქონდა აგრეთვე «შაჰნამეს» დასაწყისი ნაწილის ქართული თარგმანი—«ფრიდონიანი», რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი (ლენინგრად. ხელნაწ. № 50), და მამუკა მდივნის «ზაქიანი», რომლის შესახებ ქვემოთ ვილაპარაკებთ.

ამნაირად, ლექსითი რედაქცია ამ თხზულებისა, მისი ორივე ნაწილი, ერთი და იმავე პოეტის კუთვნილებაა. ვინ არის ეს პოეტი ან მელექსე? ე. წ. «საამიანის» მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულის ხელნაწერში აღნიშნულია: «... საამის ამბავი ბარძიმი ვაჩინაძის ნათქვამია» (S 1505). ამას არჩილ მეფეც აღასტურებს:

ბარძიმი ვაჩინაძემ გალექსა საამის წიგნი ოდიშსა,
სხვას მელექსესთან ჯდომამში უხამს იბდიდეს ბოდიშსა!
თუ არ შეეძლო, რასთვის თქვა, რად შეიქმს საამბოდ იშსა?
ვეჭვ. თუ არ ეთქვა, მით უთქვამს, საქმეს უხამდენ საშიშსა.

აქედან ირკვევა, რომ მთელი ლექსითი რედაქცია ამ თხზულებისა, რომელსაც, ჩანს, ჯერ კიდევ არჩილის დროს (XVII საუკუნის 80-იან წლებში)

«საამიანს» უწოდებდნენ, ეკუთვნის ბარძიმ ვაჩნაძეს. მას გაუღეკსავეს არა მარტო საამის ამბავი, არამედ აგრეთვე ყველა იმ გმირებისაც, რომელნიც მას წინ უსწრებენ. შემდგომი გარკვეული მიზეზების გამო, რომელთა შესახებ ლაპარაკი «ზააქიანის» მიმოხილვისას გვექნება, ამ თხზულებიდან ცალკე გამოუყვიათ საკუთრივ საამის ამბები «საამიანის» სახელით.

ვინ არის ეს ბარძიმ ვაჩნაძე? ბარძიმ ვაჩნაძეს იცნობს პატრი იოსებ ჯუღიჩი, რომელიც 1640 წელს რომში გაგზავნილ წერილში მის შესახებ ამბობს, რომ ის არის «ბრძენი და უკეთილშობილესი ადამიანი»¹. ზ. კიკინაძის ცნობით, ბარძიმ ვაჩნაძე ცხოვრობდა 1630 წლებში. ეს იყო თემით კახი, თავადიშვილი, რამდენჯერმე სპარსეთშიც ყოფილა გაგზავნილი ქართველი მეფეების მიერ. უკანასკნელ დროს ოსმალეთისაკენ გადასულა და მგზავრობის დროს სამეგრელოში ყოფილა, სადაც მას «საამიანი» დაუწერიაო². ამ ცნობების წყაროს ზ. კიკინაძე, ჩვეულებისამებრ, არ უჩვენებს, მაგრამ ადვილი მისახვედრია, თუ საიდან ამოიღო მან ისინი: ბარძიმმა რომ «საამიანი» დაწერა, ეს არჩილიანიდანაა გაიგო; იქიდანვე გაიგო, რომ ბარძიმმა ის ოდიშს დაწერა, მაშასადამე, ის უნდა სამეგრელოში ყოფილიყო, ეს კი შეიძლებოდა იმ შემთხვევაში, თუ ის ოსმალეთში გაემგზავრებოდა. ვინაიდან ავტორი ვაჩნაძე იყო, ცხადია, კახი თავადიშვილი იქნებოდა. რადგანაც «საამიანი» მან სპარსულიდან გადმოიღო, ამიტომ, იგულისხმება, მას სპარსული უნდა სცოდნოდა, ამისათვის კი საჭირო იყო, ის რამდენჯერმე სპარსეთში ყოფილიყო. აი. რა გზით წარმოიშვა ზ. კიკინაძის ცნობები.

რადგანაც, არჩილის ცნობის თანახმად, ბარძიმს «საამიანი» ოდიშში გაუღეკსავეს, ის, უნდა ვიფიქროთ, ერთი იმ ტყვეთაგანი იყო, რომელნიც ხელთ ჩაუვარდა სამეგრელოს მთავარს ლევან II დადიანს 1634 წლის ბრძოლაში იმერელთა და კახთა წინააღმდეგ (ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, «ზააქიანის» მიმოხილვისას). ამრიგად, ბარძიმის ლიტერატურული მოღვაწეობა მოდის დაახლოებით 1634 — 1657 წლებში.

თუმცა, როგორც დავინახეთ, არჩილი მას წუნსა სდებს, მაგრამ მისი ლექსი ამჟღავნებს, რომ, როგორც პოეტი, ზოგიერთ იმდროინდელ პოეტზე გაცილებით მაღლა დგას. არჩილი არ იცნობს, ყოველ შემთხვევაში არ ასახელებს, ოდიშში ბარძიმთან ერთად მომუშავე ტყვეს მამუქას, რომლის ლექსს ის მართლაც არ მოიწონებდა. ამიტომ შესაძლებელია დაისვას საკითხი: ხომ არ ურევს ერთმანეთში არჩილი მამუქასა და ბარძიმის შრომებს?

B. ზააქიანი

თუმცა ზააქის თავგადასავალი ზემოდასახელებულ პროზაულსა და ლექსითს ვადაკეთებაშიაც გვაქვს, მაგრამ ის ცალკეც ყოფილა გამოყოფილი როგორც სპარსულ-თურქულ, ისე ქართულ ლიტერატურაშიაც. ქართული

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 188—189.

² «ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში», გვ. 13.

«ზააქიანი»¹ ეკუთვნის მდივანს ნამუკას, რომელიც თავისი შრომის შესავალში გადმოგვცემს შემდეგს:

«ეს ამბავი საქართველოს ძველის-ძველადაც ჰქონდა; თუმცა ჩემზე უკეთ ის სხვებმა იცოდნენ, მაგრამ მისი გალექსვისათვის თავი არ შეუწყუხებიათ არც შავთელს, არც სერგის თმოგველს, არც მანუჩარს (ნანუჩა?), არც შოთას, არც კახთა მეფეს თეიმურაზს. აბიტომ მე, მეფის მდივანმა მამუკამ, ვთქვი ეს ზააქიანი, სახელდობრ, გავღქსე მე ზააქისა და ფრიდონის ქველობა; ეს მე გავაკეთე მაშინ, როდესაც ტყვედ ვიყავ ოდიშს, ჩემის პატრონის, ლევან მანუჩარის ძის დადიანის ბრძანებით»².

ვინ არის ეს მამუკა მდივანი? იუსტ. აბულაძის სიტყვით, მამუკა უნდა იყოს მანუჩარ დადიანის ერთი იმ ტყვეთაგანი, რომელნიც მან წამოასხა ქართლის მეფის სვიმონზე ოფიშქვითის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ³. მაგრამ ეს სიმართლეს არ შეეფერება: ავტორი თვით ამბობს, რომ მას უბრძანა გაეღქსა «ზააქიანი» არა მანუჩარმა, არამედ მისმა შვილმა ლევან დადიანმა, რომელსაც ის ექვს სტროფში (7—12) აქვებს: თან ოფიშქვითის ბრძოლა, ვახუშტით, მოხდა 1590 წელს⁴. ამის მიხედვით, მამუკა XVI საუკუნის მწვერალი იქნებოდა, ეს კი დაუშვებელია. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ქებას, რომელსაც მამუკა თავის პატრონს უძღვნის, და მას შევეუდარებთ მემატინის ცნობებს, მამუკას პატრონად მართლაც ლევან II დადიანი (გარდ. 1657 წ.) უნდა ჩავთვალოთ და არა ნანუჩარი.

დღეს უკვე გარკვეულია გვარი ამ მამუკასი⁵. ხელნაწერ S 1594-ში ვკითხულობთ: «აქა გათავდა ესე წიგნი ბრძანებითა ხელმწიფისა დადიანის პატრონის ლევანისათა და ხელითა მამუკა თავაქალაშვილისათა ქორონიკონსა სამას ოცდათუთხმეტსა (1647 წ.), თვისა ივლისსა ოცდაშვიდსა». თავაქალაშვილები, resp. თავაქარაშვილები ძველი დროიდან იმერეთის სამეფოს მდივნები ყოფილან. დოკუმენტებში შემდეგ მდივნებს ვხვდებით ამ გვარიდან: სადათერ 1491 წლის სიგელში⁶, ზურაბ 1527 წელს⁷, ალა 1569—1573 წლებში⁸, ხვაფილანდრე 1586 წელს⁹, ასლან 1604 წელს¹⁰,

¹ გამოკემულია იუსტ. აბულაძის მიერ: «შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები», I, გვ. 3—36.

² იქვე, გვ. 3—7, სტროფ. 1—8.

³ იქვე, გვ. 6, შენ. 7.

⁴ «ქართლის ცხოვრება», II, 32, 195, 246.

⁵ ა. ბარამიძე, «შენიშვნები შაჰ-ნამეს ქართ. ვერს. შესახებ», «საქართველ. არქივი», III, გვ. 66—68.

⁶ თ. უორდანი, «ქრონიკები», II, გვ. 309.

⁷ ს. კაკაბაძე, «დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები», I, 10.

⁸ იქვე, გვ. 19, 31.

⁹ იქვე, გვ. 34.

¹⁰ იქვე, გვ. 37.

პაატა 1627—1639 წლებში¹, თვით მამუკა ლევან დადიანის 1639 წლის სიგელში². ელიზბარ 1685 წელს³.

როგორ მოხვდა მამუკა ოდიშში ტყვედ? ცნობილია, რომ XVII საუკუნის ოცდაათიან წლებში საქართველოში ორი პოლიტიკური ბანაკი ან კოალიცია შეიქმნა: ერთში იყვნენ იმერეთის მეფე გიორგი და სიმამრი მისი შვილის ალექსანდრესი კახთა მეფე თეიმურაზ I, მეორეში ქართლის მეფე როსტომი და სამეგრელოს მთავარი ლევან II დადიანი. ასეთი დაჯგუფების შედეგი იყო, რომ როსტომ მეფემ 1634 წელს ცოლად შეირთო ლევანის და, გურიელის ნაცოლარი, მარიამი. დედოფალი სამეგრელოდან ქართლში უნდა გადმოეყვანათ, შესახვედრ პუნქტად, სადაც როსტომის ის უნდა ჩაებარებინა ლევანისაგან, დანიშნული იყო კაკის-ხიდი, იმერეთისა და ახალციხის საზღვართან, ზეკარის უღელტეხილის ახლოს, არც დიდად დაშორებით ბაღდადიდან. აქ, ბაღდადთან, როგორც დოკუმენტებში ნათქვამია, გიორგიმ და თეიმურაზმა გზა გადაუღობეს მოწინააღმდეგე მხარეს და გასაეაღს არ აძლევდნენ. მომხდარა ბრძოლა, რომელშიაც გიორგი და თეიმურაზი დამარცხებულან, გიორგი დაუტყვევებიათ, თეიმურაზს შეიღებთ გაქცევით უშველია თავისათვის. «ფუროსი ერთი იმერელი და კახი ხელთ დაგვრჩა», — ნათქვამია ერთ დოკუმენტში, ან: «სრულობით იმერელნი და კახნი დარბაისელნი ზოგნი ხელთ დაგვრჩა და ზოგნი გარდაიხვეწნეს», — აღასტურებს მეორე დოკუმენტი⁴. ყოველ ეჭვს გარეშეა, სწორედ ამ ომში, 1634 წელს, ჩაუყარდა ლევან დადიანს ტყვედ იმერეთის მეფის მდივანი მამუკა თავაქალაშვილი და კახეთიდან ბარძიმ ვაჩნაძე⁵.

ამრიგად, მამუკას ლიტერატურული მოღვაწეობა მოდის ლევან დადიანის კარზე დაახლოებით 1634—1657 წლებში. ლევანი ცნობილია როგორც მეცენატი კულტურისა და მწერლობისა, კერძოდ, ის მფარველობდა პოეტებსა და მწერლებს: მისი შეკვეთით ბარძიმ ვაჩნაძესა და მამუკა თავაქალაშვილს გაუღესათ «საამიანი» და «ზაქიანი».

მამუკას ლიტერატურული ინტერესები მართლაც ჰქონია. 1646 წელს, ტყვეობაში ყოფნისას, მას გადაუწერია «ვეფხისტყაოსნის» ერთ-ერთი ნუსხა. მის მიერ გაღვქმნილი «ზაქიანი» გადმოგვცემს დაახლოებით იმას, რაც «შაჰ-ნამეში» ჯიმშედის, ზოჰაქისა და ფერიდუნის შესახებაა ნათქვამი. როგორც

¹ თ. ქორდანია, ქრონიკები, II, 452; ს. კაკაბაძე, დასახ. თხზ., I, 59; H 1781, ფ. 12.

² ს. კაკაბაძე, დასახ. თხზ., გვ. 52.

³ იქვე, გვ. 80.

⁴ იხ. სიგელი 1636 და 1648 წლების: თ. ქორდანია, ქრონიკები, II, 451, 463; «Histoire de la Géorgie», II, 1, pp. 267—269.

⁵ აზ ბრძოლას დასახვედრული სიგელები 1636 წლის ახლოს უჩვენებენ, მაგრამ სინამდვილეში ეს 1634 წელს მოხდა, ვინაიდან მარიამი როსტომს სწორედ ამ წელს მითხოვდა; ყოველ შემთხვევაში 1635 წელს ჩვენ გვაქვს სიგელი მათი ხელმოწერით («ქრონიკები» II, 450).

ახლა გარკვეულია¹, მამუკას სპარსული დედნიდან კი არ გადმოუღია თავისი შრომა, არამედ ხელში ჰქონია ორი ქართული თარგმანი: ერთი ზემოგანხილული «უთრუთიან-საამიანი» (H 921 და მის მიერ გადაწერილი N 1594) და მეორე — ზემოთვე განხილული თარგმანი «ფრიდონიანისა» (ლენინგრ. ხელნაწ. № 50). ძირითად წყაროდ გამოუყენებია მეორე თარგმანი, თუმცა ბევრი რამ პირველიდანაც ანოუღია. ეს რომ ასეა, ამისი დამადასტურებელი მაგალითები ნაჩვენებია ა. ბარამიძის მიერ². მამუკას რომ მართლაც სხვა წყაროც ჰქონდა ხელთ «ფრიდონიან-საამიანის» გარდა, ამის უფრო მეტად დასამტკიცებლად საკმარისია მოვიყვანოთ «უთრუთიან-საამიანში» მოთავსებული ზააქის შესახებ ამბებიდან (ლექსითი რედაქციით) რამდენიმე სტროფი და შევეუდაროთ ის მამუკას «ზააქიანს».

ფრიდონიან-საამიანი:

მურდავს ერთი შეილი დარჩა, მას სახელად
ზააქ ქვიან,
მას ეშმაკის მანქანებით ნხაროა გველი
დახდომიან,
მას ეჩვენა ანხანაგად ბელხებელი, მოუდგიან,
იგ შეადგა საცთუნებლად, მისთვის ეტლნი
აუად რზიან.

უთხრა ეშმაკმან: ისმინე პასუხი ჩემგან
თქმულია,
ზარ მოწიფული, ახალი შენებრი არ
შეკმნულია,
შენ დაგრჩეს სრული მეფობა, საშენოდ
შეკრებულია.
ადრე აცდინა, დაკარგა სამუდმოდ მისი
სულია.

ეშმაკმან ზააქ აცდინა, უთხრა სიკვდილი
მამისა,
თქვა: აქვს ბევრი ქონება მამათქვენს
მრავალ ქანისა,
შენცა ბევრი გაქვს, შეყაროთ, იყავ მოქმედი
ამისა,
ლაშქარხედ გავსკეთ ყოველი იგი ერთისა
წამისა.

(H 61, გვ. 104).

ზააქიანი:

ზააქ იყო მუხვარდის ძე, ფალავანი გამო-
თქმული,
თვისის მამის სამსახურთა გამოთავა მეტად
სრული,
ტახტი ჰქონდა საბატონოდ, სხვა ქალაქი
ბევრი, სრული.
ეშმაკისა მანქანებით გარდუბრუნდა იმას გული.

მას მიუხდა ერთი კაცი, იბლისი და
ავისმქნელი,
მამის მოკვლა დააჯერა, მიუქცია მისკენ
გული,
«ზააქს ესე რა უქნია», იმას კუირობს ყოველი
რჯული,
ძლეულმა და კეჟა-მოლილიმ ეშმაკს
მისცა მისი სული?!

ზააქ ჰკითხა იმ ეშმაკსა: «ვის ასშია მამის
მოკლდა?»
მან თქვა: «რად გიჩნს, რა იტყუიან, შეილმა
თვისი მამა მოკლა!»
სხვა ერანში საკელმწიფოდ შენგან მეტი არვირ
ვარგაა.
ბატონობა მოინდომა საკელმწიფო მით
დაკარგა,

(იუსტ. აბულაძის გამოც., 15—17).

მამუკა მისდევს «შაჰნამეში» მოთხრობილ ზააქის თავგადასავალს, ადგილ ადგილ მას ამოკლებს, ადგილ-ადგილ კიდევაც ცვლის მას თავისი დროისა

¹ ა. ბარამიძე, შაჰ-ნამეს ახლად აღმოჩენილი ქართული პროზაული ვერსია, «ლიტერატურული მემკვიდრეობა», I, 203—207; მისივე, ნარკვევები, II, 45—51.

² შენიშვნები შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიების შესახებ, «საქართველო», III, 62—78.

და საკუთარი, ქრისტიანული, მსოფლმხედველობის მოთხოვნილებით. მაგალითად, იბლისი, რომელიც მზარეულად ერგენა ზააქს, ეუბნება მას: «ს ა ფ რ ა ნ-გ ე თ ს ა მე ვისწავლე სულ ზნენია» (სტრ. 24), ანდა აფთიონის გარდაცვალების შემდეგ, —

ალაპი ჟყუეს აფთიონს კელმწიფურითა წესითა,
 ეფისკოპოზი აწვიეს ქრისტიანობის წესითა,
 ჟამი სწირეს და ილოცეს მათის კრებულის წესითა,
 თვალ-მარგალიტსა მიართმენ, საესეს ოქროსა თეფშითა.

კვლავ მისცა უანგარიშო უდაბნოს მონაზონზედა,
 კვრივსა და თბოლს უბოძა, ვინც გლაზა ვლიდა მთაზედა,
 სხვაც გაიჩინა ალაპი, ვინც გაივლიდა გზაზედა,
 ფრანგი იქავე წავიდა. შვილთან იმავე მთაზედა. (სტრ. 52. 53).

ქართველ მთარგმნელს თუ მელექსეს ისე წარმოუდგენია, თითქოს იმ დროს, როდესაც აფთიონის ამბები ხდებოდა, ირანელები ნამდვილი ქრისტიანები იყვნენ. ცხადია, ეს სპარსულ დედანში ვერ იქნებოდა. უკვე ეს თავისებურება, თუ ის მამუკას ეკუთვნის და არა მის პროზაულ დედანს, ამტკიცებს მისი პოეტური შემოქმედების დაბალხარისხოვნობას. ეს უფრო გამოკვივის მის ულახათო ლექსებში, რომელთაც მაჯამის პრეტენზიაც კი აქვთ, თუმცა ვერ ეხერხებათ: სტროფის სტრიქონები ბოლოვდება ერთი და იმავე სიტყვით, მაგრამ არა სხვადასხვა მნიშვნელობისა, არამედ ერთი და იმავეთი.

ზააქიანიო მამუკას გაულექსავს მას შემდეგ, რაც თეიმურაზ პირველმა იოსებზილიხანიანიო და ლეილმაჯუნიაანიო დაწერა, ესე იგი 1629—1633 წლების შემდეგ. ეს ჩანს თვით მისი სიტყვებიდან:

თვით კაბთა მეფე თემურაზ ყოველთა უკეთესია ...
 ზილიხან აქო, ლეილი, მან არ ინდომა ესია. (4).

ცხადია, ეს ასეც იქნებოდა, რადგანაც მისი შრომა შესრულებულია ოდიშის ტყვეობაში, 1634 წლის შემდეგ.

ზააქიანისა უკანასკნელი თავი — «აქა გათავდა ზააქის ამბავი და ფრიდონ გახელმწიფდა» (სტრ. 104—114), სრულიად მოულოდნელია «ზააქიანისათვის» როგორც მისი მიზნის გათვალისწინებით (ზააქის ამბების გადმოცემა), ისე შინაარსობრივად. ეს თავი, როგორც შენიშნა პროფ. დ. კობიძემ, არ უდგება არც «შაჰნამეს» ძირითად ტექსტს და არც ფრიდონიანისა ქართულ თარგმანს (ლენინგრ. ხელნაწ. № 50). ის მომდინარეობს ზემოგანხილული «ეთრუთიან-სამიანის» პროზაული რედაქციიდან (H 921, S 1594). ვიმეორებთ, მამუკა მდივანს არ ჰქონდა არავითარი საბაზი გაელექსა ეს თავი, მისი ნაშრომი სუვეტურად თავდება 103-ე სტროფით, სადაც ნათქვამია: «ზააქის ციხე-ქალაქი ფრიდონსა დარჩა ნებითა». ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ეს თავი არც ეკუთვნის მამუკას, ის მის თხზულებას, ზააქიანსა, შემდეგ მიაკერეს რედაქტორებმა. ნამდვილად ის უნდა ამოღებული იყოს ბარძიმ ვაჩნაძის შრომიდან. რამდენადაც ის უცხო და მოულოდნელია «ზააქიანისათვის», იმდენად ორჯა-

ნიულად დაკავშირებულია ბარძიმის ე. წ. «საამიანთან». ე. წ. «საამიანის» პირველი (116) სტროფი ამ თავის უშუალო გაგრძელებაა.

მართალია, «ზააქიანის» დღესდღეობით ცნობილ ხელნაწერებში ეს თავი «ზააქიანის» ბოლო თავიდაა წარმოდგენილი, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ეს ხელნაწერები ყველა XVIII — XIX საუკუნეებისა¹, ამიტომ, არ გვაქვს მტკიცე გარანტია იმისა, რომ ამ ხელნაწერებში «ზააქიანი» იმ სახით გვაქვს შემონახული, როგორც ის ავტორის ხელიდან გამოვიდა. ქართულ ლიტერატურაში ზააქის ამბავი ორი რედაქციით აღმოჩნდა: მამუკა მდიენისა და ბარძიმ ვანძის. შემდეგი დროის რედაქტორმა ბარძიმის შრომას ჩამოაშორა ზააქის ამბები და მის დღევანდელ «საამიანს» წინ წაუძღვარა მამუკას «ზააქიანი», ხოლო შემეერთებელ ხილად მათ შორის გახადა ბარძიმის შრომიდანვე ის ამბავი, რომელსაც სათაურად აწერია: «აქა გაათავდა ზააქის ამბავი და ფრიდონ გახელმწიფდა». ამ რედაქტორული წვალების კვალი დარჩენილა ხელნაწერ № 4528-ში, სადაც ამ თავის უკანასკნელ (114) სტროფსა და მომდევნო «საამიანის» შუა ეკითხულობთ დამოუკიდებელ ტაეპს: «ნარბიან თქუა: აღვილია აღრე წავლა ჩემის ყმითა». შესაძლოა, ასეთი რედაქტორული მუშაობა, გადაბმა ერთიმეორეზე მამუკას «ზააქიანისა» და ბარძიმის შრომის მეორე ნაწილისა, მოხდა ლევან დადიანის კარზე, სადაც დაწერილია ეს თხზულებები. ლევანის ინიციატივითა და თვით ავტორების თანდახვთომით. მაგრამ ამ საეკითხის საბოლოო გარკვევისათვის საჭიროა ახალი მასალები და ახალი კვლევა-ძიებითი ცდები².

ც. ბარზუნამე

ბარზუ არის თურანის გმირი, რომელსაც «შაჰნამეში» დიდი ყურადღება ექცევა. არსებითად ის, როსტომისა და სპანდიატის შემდეგ, მესამე გმირია «შაჰნამესი». პირველი შეხვედრისას ის ამარცხებს კიდეცა როსტომს, მხარს მოსტებს მას. მის დანახვანზე როსტომს «შიშით» გული უთრთოდა. ბარზუ შეიღია როსტომის ვერაგულად დაღუპული ძის ზურაბისა, დედასთან თურანში გაზრდილი. ეს გამოირკვევა მხოლოდ მაშინ, როდესაც უცნობი პაპა როსტომი მას ვერაგობით წააქცევს და ყელში დანას მიაბჯენს. გაიგებს რა ამას, როსტომი სიხარულითა და სიყვარულით მიიღებს მას თავის წრეში.

ბარზუს სპარსულ ლიტერატურაში მიძღვნილი აქვს უზარმაზარი, «შაჰნამეს» ყაიდაზე შედგენილი. მაგონი იმაზე უფრო დიდი მოცულობის წიგნი, რომელსაც «ბარზუნამე» ეწოდება (შედგება 8800-მდე წყვილელი ლექსისაგან). ის დაწერილია XI საუკუნეში. როგორც ფიქრობენ, ვინმე ათაის მიერ³. ქარ-

¹ მხოლოდ ერთი მაგანს ს. № 4528-ს. შესახებ ე. თაყაიშვილი, ფილიგრანის მიხედვით, ფიქრობს, რომ ის XVIII საუკუნისაა, თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ ასეთი ფილიგრანები XVIII საუკუნეშიც გვხვდებოდა («Описание», II, 487 — 488). ასე რომ გამორიცხული არაა, რომ ისიც XVIII საუკუნისაა.

² «ზააქიანის» შესახებ იხ. დავ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, 125—131.

³ დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, 72—80.

თულ «როსტომიანს», რომელსაც, ხოსრო თურმანიძის ცნობით, «სხვაც ბევრი აკლდა», ჰკლებია კერძოდ ბარზუს ამბავი. ამიტომ ამ ხარვეზის შეგება უკისრია იმავე ხოსროს, მას უთარგმნია ამ ბარზუს ამბავი და 377 სტროფად შეუტანია «როსტომიანს» იმ ნაწილში, რომელიც სერაპიონმა გალექსა (II, 3800—4177). ამიტომაცაა, რომ ხოსრო თურმანიძე გვეუბნება: «სპანდიერ—ბარზუს ამბავი აწ სრულად გაიგონების». ბარზუს ამბავი რომ ხოსრო თურმანიძეს ეკუთვნის «როსტომიანში», ეს, თუ გნებავთ, მისი ლექსიდანაც გამოიკნობა: ეს ამბავი იმავე უხეში, უღაზათო და გაუმართავი რუსთველური შაირითაა დაწერილი, რომელიც დამახასიათებელია საერთოდ ხოსროს პოეტური სტილისა და შემოქმედებისა¹. მხოლოდ ხოსროს თარგმანი უშუალოდ «ბარზუსამედან» კი არ მომდინარეობს, არამედ ბარზუს იმ ამბებიდან, რომელთაც ადგილი აქვთ თვით სპარსული «შაჰნამეს» ზოგიერთ ნუსხაში. «როსტომიანის» ტექსტი, რომელიც სერაპიონს ჰქონდა ხელთ, ალბათ «შაჰნამეს» ისეთი ვერსიიდან მომდინარეობდა, რომელშიაც ბარზუს ეპიზოდი არ იყო.

II. საამნამე

ერთ-ერთი ნაწარმოები სპარსული ლიტერატურისა, «შაჰნამეს» მიბადვით შეთხზული, არის ე. წ. საამნამე. ჩვენ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკანასკნელ დრომდე გამტკიცებული იყო შეხედულება, რომ საამნამე, არის სწორედ ის თხზულება, რომელიც ბარძიმ ვაჩნაძის მერაბა გალექსილი. მაგრამ პროფ. დ. კობიძემ გამოარაკვია, რომ ბარძიმ ვაჩნაძის შრომას არაფერი საერთო არ აქვს სპარსულ საამნამესთან «საამე სახელის გარდა. სამაგიეროდ სპარსული საამნამე აღმოჩნდა ერთ ქართულ ხელნაწერში, რომელსაც ყურადღება პირველად პროფ. ა. ბარამიძემ მიაქცია, თუმცა, სათანადო მასალების უქონლობის გამო, ის ამ ხელნაწერში საამნამეს ვერ ამჩნევდა. ეს ხელნაწერია საქართვე. მუზ. II 900, რომელშიაც პირველ 14 ფურცელზე არეულად არის გადმოცემული ჯიმშედის, ზოპაქისა და ფრიდონის ამბები, ხოლო მე-15 ფურცლიდან 82-ე ფურცლამდე მოთავსებულია სპარსულ საამნამეში გადმოცემული ამბები. საამნამეს ავტორს მიზნად დაუსახავს საამის რომანული თავგადასავლის გადმოცემა. მას სურს აგვიწეროს მისი გამიჯნურება ჩინეთის მეფის ქალთან ფერიდუხტთან. საამი აქ იმდენად გმირი და ფალავანი არაა, რამდენადც ველად გაქრილი მიჯნური, მხეცთა საზოგადოებაში მყოფი, რომელიც ამავე დროს არ იეწყებს არც სამისიონერო მიზნებს.

ქართულ ვერსიაში თანამიმდევრობით არის გადმოცემული სპარსულ დედანში მოთხრობილი ამბავი, მაგრამ ალაგ-ალაგ შეინიშნება შემოკლებული და განსხვავებული ეპიზოდებიც, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ იგი მომდინარეობს რამდენადმე განსხვავებული ვერსიიდან.

ქართული ვერსია გადმოთარგმნილია მეთვრამეტე საუკუნეში, ერთი ცნობით (II 900) «ათარულია, ესე იგი თურქული ენიდან, მეორე ცნობით

¹ იხ. ა. ბარამიძე, შენიშვნები შაჰნამეს ქართული ვერსიების შესახებ. «საქართველოს არქივი», III, 80—83; მისივე, ნარკვევები, II, 83—84.

(H 605 — 606) სპარსულიდან. დ. კობიძემ სხვადასხვა მონაცემითა და მოსაზრებით დაამტკიცა, რომ ცნობა თურქულიდან მომდინარეობის შესახებ სანდო არაა, თხზულება უდავოდ სპარსულიდან მომდინარეობს¹.

E. ბაამიანი

ეგრეთ წოდებული «ბაამიანი» გადმოგვცემს სპანდიატის შვილის ბაამინის ან არდაშირის სადევემეორო თავგადასაყვალს. ბაამინის ამბები «შაჰნამეში» შედარებით მოკლედაა გადმოცემული². ეს ამბავი გაუფრცია და შეუფსია სხვა მრავალგვარი ზღაპრული ეპიზოდით, უმთავრესად როსტომის ოჯახის წევრთა საარაკო გადმოცემითაგან ამოღებულით, ვინაც ანონიმს 1120 წლის მახლობლად და დაუწერია ვრცელი პოემა, რომელიც ოთხ ნაწილად იყოფა³. ქართულ ენაზე შენახულია «ბაამიანის» პროზაული თარგმანი, რომელიც დაცულია ხელნაწერში A 999⁴. საფუძვლად ქართულ თარგმანს დადებია სპარსული ლექსითი ვერსია; რომელიც დამუშავებული უნდა იყოს არაუადრეს XV საუკუნისა⁵. სამწუხაროდ, ამ, დღესდღეობით ერთადერთ, უნიკუმ ხელნაწერში⁶, ეს პოემა შენახულა უთავბოლოდ, შუაშია, ალაგ-ალაგ, მრავალი ცარიელი ადგილია დატოვებული, ვინაიდან დედანი გადამწერს დაზიანებულ ქაღალდს. ამ პროზაული თარგმანის ენა ისეთივეა, როგორც პროზაული «ფრიდონიანისა» და «საამიანისა» (H 921); მაშასადამე, ეს ძველიც ნათარგმნი უნდა იყოს არაუგვიანეს მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ამას გვაფიქრებინებს, სხვათა შორის, ისეთი სიტყვები, როგორიცაა ფარსანგი (გვ. 78=637), პოლიტიკე კინენი (ხელნაწ.—პოლორტიკე რკინანი, გვ. 14=517) და ისეთი ფორმა, როგორიცაა აცავსილიყო (გვ. 115=05). აქ ხშირად განმეორებულია იგივე სიტყვები და წინადადებანი, რომელთაც ჩვენ ვხვდებით «უთრუთიან-საამიანში», მაგალითად:

¹ დ. კობიძე, საან-ნამეს ქართული პროზული ვერსია, გახ. ლიტერატურული საქართველო» 1939 წ., 20 ივნისი, № 18; მისივე, სპარსული ლიტერატურა, II, 146 — 150.

² J. Mohl, Le livre des rois, V, 1 — 13.

³ იქვე, I, გვ. LXIX — LXX; H. Ethé, Neupeuersische Literatur, «Grundriss», II, S 234

⁴ ეს ხელნაწერი ნაწილია ხელნაწერებისა: A 858, A 860; იხ. M. Джанашивили, Описание, III, стр. 84—90. 253—255; E. Такашивили, Описание, II, стр. 544—554.

⁵ დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურა, II, 150 — 166.

⁶ პროფ. შუპარდუს 1896 წელს წერილთ უცნობებია ა. ხაზანაშვილისათვის, რომ მან ერთ მეჩვიდმეტე საუკუნის ხელნაწერში იპოვა «ბაამიანი», მაგრამ აღნიშნული არაა, სად ინახება დღეს ეს ხელნაწერი (A. Хаханов, Очерки, III, 422). მ. თამარაშვილი გადმოგვცემს («ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის», გვ. 682), რომ კაფუციანების ძველი მონასტრის არქივში Torre del Greco-ში პატრი ბერნარდუს წიგნთა შორის, რომელნიც მას გადმოუწერია საქართველოში ყოფნისას 1670 — 1679 წლებში, მოიპოვება ზღაპარი «ბაამა», ერანის დიდი მეფის თავგადასავალი. წიგნი in folio, შეიცავს 113 გვერდს და გადმოწერილია ერთი ძველი წიგნიდან, რომელიც მისთვის უთხოვებია შაჰნავაზის შვილს გიორგის. ხომ არ იგულისხმება აქ «ბაამიანის» ის ნუსხა, რომლის შესახებ შუპარდტი ლაპარაკობს?

რა გათენდა, ლაქვარდისფერსა ცასა სინათ-
ლე მიეცა: საწუთროსა მამუენებელმან მხემან
თავი ამოყო და გუმბათსა ზედა ამაღლდა.

რა დილასა საწუთროსა განმანათლებელმან
მხემან შუქნი მოფინა და ქვეყანა გაანათლნა.
დილასა რა საწუთროსა განმანათლებელმან
მხემან შავი პერანგი დაიგო და თავი გუმბათ-
თისაგან ამოყო.

(«ფრიდონიან-სამამიანი», კარი 6).

(«ბამიანი», A 999, გვ. 3 = 491, 225 = 26).

ვინაა «ბამიანი» მთარგმნელი, არ ვიცით. იყო თუ არა ის ოდესმე
გალექილი, ვერ ვიტყვით გადაჭრით, ვინაიდან ჯერჯერობით ამისი კვალი
არა ჩანს არსად.

F. სირინოზიანი

«შაჰნამესადმი» მიმბაძველობას თავი უჩენია აგრეთვე ერთ საეპირო-
სარიანდო მოთხრობაში, რომელსაც «სირინოზიანი» ეწოდება. აქაც მიმბაძველს
გამოუყვანია რამდენიმე ისეთი პირი, რომელთაც «შაჰნამეში» ეპოულობთ.
ასეთებია: არდაფი, რომელიც უდრის «შაჰნამეს» არჯასს, სპანდიერი.
«შაჰნამეს» ისფანდიერი, ხოსრო, ბარამი, ნარიმანი, გორჯასპი და
ზოჰალ, «შაჰნამეს» ზოჰაქი. ამათვის დაუმატებია მრავალი სხვა სახელი
და შეუქმნია ებერთელა მოთხრობა, რომელშიაც, მართალია, ზოგიერთი ეპი-
ზოდი «შაჰნამისებურია, მაგრამ საერთოდ საკუთარი შინაარსისა ჩადებული,
«შაჰნამეს» ყაიდაზე აგებული.

თხზულება შედგება ორი კარისაგან: «კარი პირველი, მაშრიყის კელნ-
წიფის არდაფის და ძისა მისისა სირინოზისა ანბავი, შესაქცეველად საშენი»:
«კარი მეორე, ანბავი მაშრიყთა კელმწიფისა სირინოზისა და ძისა მისის.
მარჩისა».

შინაარსი პირველი კარისა, რომელიც 30 თავისაგან შედგება, მოკლედ
ასეთია: მაშრიყის მეფე არდაფი ქეიფობს შირაზის მეფე ხარდუნთან. ქეიფი-
დროს უხილავმა ხელმა ის გადაიტანა ინდოეთში, სადაც ის ირთავს მეფის
შაფურის ქალს ნანუჯანს და მერე ისევ უხილავად ბრუნდება თავის სამეფოში.
ერთხელ, ნადიმის დროს, არდაფს შეატყობინეს, რომ სპარსეთის მეფემ მუ-
შამფარმა ალყა შემოარტყა ქალაქ უმიანს და მისი დაცვა ძალიან უჭირთო.
არდაფი გაემგზავრა, მუშამფარი მოკლა და ქალაქი გაანთავისუფლა. მამის
სისხლის საქებნელად მოდის სპანდიერი, სპარსთა მეფე, რომელსაც დახმარე-
ბას ჰპირდება ბიძამისი ერგინ ჯადო. მართლაც, სპანდიერის მამაცობისა
და ერგინის ჯადოსნობის მეოხებით, არდაფის ჯარები დამარცხდნენ. არდა-
ფი და მისი ვეზირი ჩაფური ძალებად იქცნენ, ხოლო არდაფის ცოლი ნა-
ნუჯანი, რომელიც ამ დროს ორსულად იყო, გაიტაცა შირაზის მეფემ ხარ-

¹ ვსარგებლობთ ხელნაწერით S 1503; აღ. ხახანაშვილს ერთ ადგილას გადმო-
უცია პირველი კარის დასაწყისი, ხოლო მეორე ადგილას იმავე კარის ცალკეული თავების
სათაური («Очерки III, 54—60, 124, прил.») და ჭკონებია, რომ ამით ამოიწურება შედგენი-
ლობა და შინაარსი მთელი «სირინოზიანისა». გარდა S 1503-ისა, ცნობილია კიდევ შემდეგ
ხელნაწერები: H 179, H 281, Q 357 და ცენტრარქივის, ფონ. 233(8), № 156, 286, 287.

დუმბა და ცოლად შერთვა მოინდომა. ცოტა ხნის შემდეგ ნანუჯანს ეყოლა ვაჟი, რომელიც ხარდუმბა ყუთში ჩაასმევინა და ზღვაში გადააგდო, ხოლო დედამისი, რომელიც მის ცოლობას არ სთანხმდებოდა, გალიაში ჩამწყვდია. ყუთი ბავშვით ზღვამ გამოაგდო რიყზე, ის იპოვა არუთა ჯადომ, რომელსაც ბავშვი მეტად მოეწონა და მოინდომა მისი აღზრდა. სახელად უწოდა მას სირინოზი იმიტომ, რომ ზღვისაგან არისო. არუთამ აჩვენა სირინოზს სამი განჯინა და უთხრა: ორიდან ყველაფერს ისწავლი, მესამე კი არ გახსნაო. მაგრამ სირინოზმა ვერ მოითმინა, ჩუმად გასსნა მესამე განჯინაც და დაინახა მთელი ქვეყანა, სხვათა შორის, თავისი მამა, ძალად ქვეული, და დედა, გალიაში დამწყვდეული. ამის შემდეგ მან გახსნა მეორე განჯინა, რომელშიაც მან იპოვნა მრავალი სხვადასხვაგვარი თილისმა. ძილის დროს სირინოზმა მოკლა არუთა, რის შემდეგ ის ანაზღვეულად ზღვის პირას გაჩნდა შიშველი. ქაჯთა უფროსს სარდანს მან თილისმით მოატანინა მეფის ტანისამოსი, ჩაიცვა ის და თილისმისავე საშუალებით გაჩნდა უცბად ინდოეთში, სადაც ერთ მოხუც კაცს, ბაბულს, გამოჰკითხა იქაურობის ამბავი და გაიგო, რომ აქაურ მეფეს ჰყავს მზეთუნახავი ქალი მუშთარიჯანი, რომელსაც სიტყვა დაუდვია მისთხოვდეს მხოლოდ და მხოლოდ უძლეველ ფალავანს. სირინოზს შეუყვარდა ეს ქალი, გააჩალა ნასთან ურთიერთობა ვეზირის ქალის სუსანბარის საშუალებით, მალე თავისი სწორუპოვარი ფალავნობაც აჩვენა ყველას, როდესაც სძლია ბნელეთის ან ჩრდილოეთის მეფის შვილს და ბარან ინდოს. მერე სირინოზი გაემართა მშობლების დასახსნელად, მივიდა იქ, სადაც ცხოვრობდა ერგინ ჯადო. უკანასკნელმა მოინდომა მისი მოჯადოება, მაგრამ ამაოდ, სირინოზმა თავისი თილისმებით ყველანი გაფანტა და მანა არდაფი ძალობისაგან ისევ კაცად აქცია, რის შემდეგ ისინი გამოემართნენ დედის, ნანუჯანის, გასანთავისუფლებლად და გაანთავისუფლეს კიდევაც. სპარსეთის მეფე სპანდიერი ილაშქრებს არდაფისა და სირინოზის წინააღმდეგ, ჯერ მისი საქმე კარგად მიდის, მაგრამ მერე სირინოზმა სასტიკად დაამარცხა ის. ამის შემდეგ ის მიდის სპარსეთზე პირდაპირ, სადაც მას სიხარულით ხედებიან. განსაკუთრებით დედოფალი, რომელმაც გადასცა სირინოზს: ჩემი შვილი ზოპალი მოიტაცეს, წაიყვანეს ჰინგიყალას და იქ მსხვერპლად უნდა შესწირონ კერპსაო. ის სთხოვს მას დახმარებას და შვილის დახსნას. სირინოზი მიდის ჰინგიყალას, გაანთავისუფლებს ზოპალს და სპარსეთის მეფედ დასვა მს, სპანდიერის მაგიერ, ხოლო ჰინგიყალას გამეფდ — ენბე გორჯასპს.

ამით ეს კარი არ თავდება, როგორც ალ. ხახანაშვილს ჰგონია, მას კიდევ მისდევს შემდეგი ამბავი:

— აქა ჩრდილოს მეფის გურანის მოსლვა ინდოთა ხელმწიფეზედ ძისა თვისისა სისხლის საქმენელად და ომი ფიცხელი.

— აქა ჩინეთის ხელმწიფის შვილის იეჰდასტისაგან ნადირობაში სურათის ნახვა მუშთარიჯანისა და მისგან გამოიჯნობა; ჯარით მისლვა ინდოეთს და მისგან ჩრდილოთა ხელმწიფის ბრძოლა მუშთარიჯანის ეშხედ.

— წიგნი იეჰდასტისა ჩრდილოთა მეფესთან, ინდოთა ხელმწიფესთან და მუშთარიჯანთან.

— აქა ყარუნ-ჯადოსაგან ინდოეთში ხელმწიფებით მოსლვა და მიძინარის სუსანბარ ეგ-ბირის ქალის მოპარვა და შემდგომად სირინოზისაგან გამოხსნა.

— აქა ჯაოადის ფალანის მოსლვა, მოსლვა სახარელის მისპანინ ზარისა.

— აქა სირინოზისაგან ინდოთა ხელმწიფის ქალის მუშთარიჯანის შეპყრობა, მათი სა-პართალი, შერმე თავისათვის გამოცხადება, მუშთარიჯანთან ქორწილი და იქდასტის განთა-ვისუფლება და სუსანბარზედ ქორწინება.

ამით თავდება მოთხრობის პირველი კარი. ნეორე კარის შინაარსი, სათაურების მიხედვით, ასეთია:

— აქა იქდასტის, ჩინეთის ხელმწიფის, წიგნის მოტანა.

— აქა დაბადება სირინოზის ძის მარიხისა.

— აქა ზანგისტანის სულტნის აღიშის ბრძოლა მარიხთან.

— აქა მარიხისაგან ჩინეთს მოსლვა და ძლიერის ომების გარდახდა.

— აქა ბრძოლა პირველი მარიხისა და მაშრიყელთა.

— აქა სირინოზისაგან წასლვა ყულაბი-ჯადოზედ.

— აქა სირინოზისაგან ჩინეთისაკენ გამართვა.

— აქა მარიხისაგან სინდეთში მოსლვა.

— წიგნი მარიხისა ქაჟურშაა სპარსსა.

— წიგნი მარიხისა გულჯანბანოსს.

— აქა ბრძოლა გულჯანბანოსსა და მარიხის ჯარისა.

— წიგნი დერიჟშაჰისა გულჯანბანოსს.

— აქა მარიხისაგან მაშრიყისაკენ წასლვა თვისის საყვარლით გულჯანბანოსით.

— წასლვა მარიხისაგან მამის საძებრად

— აქა მარიხისაგან იარაღთა პოვნა და მამისა გამოხსნა მეთილისმესაგან.

— აქა წასლვა მაშრიყისაკენ და სხვაცა ანბავი შემთხვევით.

— აქა პირველი ბრძოლა ბნელეთელთა და მაშრიყელთა იქდასტისა და დერიჟშანგისა.

— ბრძოლა დერიჟშანგისა და მარიხისა და მარიხისაგან ღისი სიკუდილი.

— აქა ძლიერისა ფალანის არდანვარდანის მოსლვა ძალდათავიანი სპით არამშაჰს შემწვედ.

— აქა ძლიერისა მის დალდულვადუნის მოსლვა.

— აქა სირინოზისა და მუშთარის ჩინეთს მოსლვა და მათი გარდაცვალება ამიერ სოფლით.

ასეთია ზოგადი შინაარსი ამ სადევემირო-სარაინდო ნაწარმოებისა, რომელშიაც გამოყენებულია უძველესი ფალაური ლეგენდა არჯასპის შესახებ. ეს ლეგენდა პოეტ დაკიკის შრომიდან გადასულა ფირდოუსის «შაჰნამეშიც»¹. წარმოდგენილია ამ ლეგენდაში არჯასპისა და ისფანდიერის სახით ბრძოლა მაშრიყისა და სპარსეთისა.

თხზულება სხვა ენაზე არ შენახულა, ყოველ შემთხვევაში ჯერჯერობით ცნობილი არაა. ამიტომ ისძის საკითხი: ორიგინალურია ის თუ ნათარგმნი? ვინმე ივერიშვილი, რომელიც პირველი შეეხო «სირინოზისას», მას თვლის სპარსულიდან გადმოთარგმნილ თხზულებად². ივერიშვილს მთლიანად ეყრდნობა ამ საკითხში ა. ხახანაშვილიც. თავისი შეხედულების დასადასტურებლად ისინი უჩვენებდნენ თხზულების სპარსიზმებს: სპარსულ გეოგრაფიულ და პირთა სახელებს, რომელნიც ხშირად «შან», «შაჰ»-ით არიან დაბოლოებულნი, სპარსულ სიტყვებს და ა. შ. ეს საბუთები საკმარისი არაა. 1) თხზულებაში

¹ J. Mohl, Le livre des rois, IV, 287—390.

² «Справочник», Историко-литературный этюд, газета «Кавказ» 1898 г., №№ 219, 221, 223, 224.

ყურადღებას იპყრობს არა მარტო სპარსიზმები, არამედ თურქიზმებიც, ბერძნისმებიც (საკუთარ სახელთა დაბოლოება ოჴ-ით, თვით სახელი სირინოზი დაკავშირებულია სიტყვასთან «სეირენოს» და ითარგმნება თხზულებაში როგორც «ზღვის შობილი»), რუსიციზმებიც (სტოლი, მინუტი, უკიანე, არმია და სხვ.) და წმინდა წყლის ქართულიზმებიც (მაგალ., «კახურის დაღევა»). 2) თხზულებაში გატარებულია ანტისპარსული ტენდენცია: სპარსეთი აქ წარმოდგენილია როგორც წყარო ყოველგვარი ბოროტებისა, დაჩაგვრისა და შევიწროებისა.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებას. თხზულებაში ჩვენ გვაქვს არა მარტო «ქართულიზმები», არამედ ქართველების არაერთგზისი ხსენება და, რაც უფრო საინტერესოა, სხვებთან შედარებით საპატიო სიტუაციაში (151). ეს გარემოება შესაძლებელს ხდის დისივას საკითხი: ხომ არ არის თხზულება ორიგინალური ქართული ნაწარმოები? გამოორიცილებული არ არის ეს. «ეფთხისტყაოსნის» შემდეგ ქართულ ორიგინალურ ძეგლებში გზა გაეხსნა არა მარტო უცხო, სპარსულ საკუთარ და გეოგრაფიულ სახელებს, არამედ მოქმედების გადატანასაც უცხო ქვეყნებში. ის ბარბარიზმები, რომლებსაც ადგილი აქვს თხზულებაში (სპარსიზმები, თურქიზმები, ბერძნისმები) მოულოდნელი არ აღმოჩნდება, თუ გავითვალისწინებთ ამ თხზულების ქართულ მწერლობაში შემოსვლის დროს.

თუ ლექსიკას მივაქცევთ ყურადღებას, უნდა ვთქვათ, რომ თხზულება მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარზე ადრე არ უნდა იყოს შემოსული. უფრო აღნიშნული დროიდანაა მოსალოდნელი აგრეთვე თხზულების ზოგიერთი სინტაქსური მოვლენა. ქართულ ენაზე არსებულ ნათარგმნ საღვევშირო და სამიჯნურო თხზულებათა კრებულში, რომელიც დაუმზადებია ნიკოლოზ ჩაჩიკაშვილს 1774--1779 წლებში (A 858, 860, 999), «სირინოზიანი» არ არის. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, ამ დროს ის ქართულ ენაზე ჯერ კიდევ არ ყოფილა, თორემ ჩაჩიკაშვილი, რომელსაც გარკვეული მიზანი ჰქონია, ამასაც შეიტანდა თავის კრებულში. მეორე მხრით, პეტრე ლარაძე, აეტორი «დილარიანისა», რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედშია დაწერილი, უკვე იცნობს «სირინოზიანს». აქედან ამოუღია მას ზოგიერთი ეპიზოდი და, შეიძლება, საკუთარ სახელთა ბერძნული (ጠს-ით დაბოლოებაც (ლაროს, ეგროს და სხვ.). მაშასადამე, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში თხზულება უკვე არსებობდა ქართულად, აქედან — თხზულება შეთხზული თუ არა, გადმოკეთებული უნდა იყოს დაახლოებით მეთვრამეტე საუკუნის უკანასკნელ მეხუთედში. ამით აიხსნება, რომ ამ თხზულების ყველა არსებული ნუსხა მეცხრამეტე საუკუნეს განეკუთვნება. ამითვე აიხსნება ისიც, რომ თხზულების მეორე კარში გამოყენებულია რუსთველური 16-მარცვლიანი ლექსი, რომელიც ცალ-ცალკე სტროფადაა ჩართული მოთხრობაში. სანიმუშოდ მოვიყვანოთ ერთ სტროფს:

ბარზუ მქაღო, მოედანსა შენმა ხმაღმა ვერ მაკვდინა,
 ზემის მუშტით დაიკოდე, სისხლი ჩაგდის მრავლად წინა,
 ზანგის ომსა ვერ გაუძელ, ლაშქარშიგან შეგარცხვინა,
 მალე მტერი მოგაკვდინა, წყენას ვრიდებ მე მას ვინა. (გვ. 157).

«ვეფხისტყაოსანს» სხვაგვარიც უნდა მოეხდინა თხზულებაზე გავლენა: ზოგიერთი ეპიზოდი ამ თხზულებისა გაკეთებული უნდა იყოს «ვეფხისტყაოსნის» ეპიზოდების მიხედვით. ამ მოვლენას ჩვენ ვაძინებთ მეთვრამეტე საუკუნის სხვა შრომებშიაც (მეფის მდივანი ონანა).

G. ყარამანანი

ფირდოუსის ერთ-ერთ გამოჩენილ მიმბაძველს, აბუ-ტაპირ-მუჰამედ-ბენტარსუსს დაუწერია სადევგმირო თხზულება, რომელსაც ქართულად «ყარამანანი» ეწოდება. ამ ნაწარმოებში მოთხრობილია ვრანელთა მეფის ჰუშანგის თავგადასავალი, ფანტასტიკურ ჩარჩოებში ჩასმული. ყარამანი, შვილი მეფის თეიმურაზისა, იყო სწორუპოვარი ფალავანი ამ ჰუშანგისა. ამ თხზულების მიხედვით ის ჰკლავს ისფანდიერს, «შაჰნაშეთი» კი მას როსტომი ჰკლავს¹. ეს ვებერთელა თხზულება დაწერილია სპარსულ ენაზე, არ ვიცით როდის, და თარგმნილია თურქულადაც. მოქმედება წარმოებს სეისტანს, ერანს, თურანს, ინდოეთს და სხვა ადგილსა და ქვეყანაში. მოქმედ პირებს შეტაკება უხდებათ ფანტასტიკურ არსებებთან და მოვლენებთან. ფერები, ჯინები, დევები, საშინელი მხეცები და ფრინველები, გადაუგაღრ მთები და მღინარეები — აი, ის დაბრკოლებანი, რომლებიც წინ ეღობება ყარამანს, ბარამს, გარდანქემანს, ხოსროვს, გვარჯასს, გულისტამს, ჰუშანგის, სპანდიერს და სხვა პირთ. თილისმა, გრძნება, ჯადოქრობა — აი, ის საშუალებანი, რომელთა დახმარებით მოქმედება ვითარდება და წარმოებს. იუდაისტური ელემენტები: ღმერთი საბაოთი, ენოქი, წინასწარმეტყველები, ადამის საფლავი, აბრაამის ლოცვა, ეს აუცილებელი ატრიბუტი აღმოსავლურ-მაჰმადიანური ეპოსისა, აქაც უხვადია წარმოდგენილი.

«ყარამანანი» ქართულად უთარგმნია ერეკლე მეორის დროს დავით ორბელიანს², რომელსაც ერთ-ერთ ხელნაწერში (S 1641) ეწოდება «სარდალის ძე ქეშიკიბაში», ხოლო დაბეჭდილ გამოცემაში — სალთხუცესი და სარდალი³.

დავით ორბელიანი (1716—1796) იყო ერეკლე მეორის სიმე, მას ცოლად ჰყავდა ერეკლეს ქალი თამარი. ორბელიანთა საგვარეულოში ლიტერა-

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss», II, S. 318; J. Mohl. Le livre de rois, I, p. LXXXVIII—LXXXIX.

² ხელნაწ. S 4 — ავთანდილ ორბელიანს, რაც გადაწერის შეცდომაა.

³ გამოცემულია ორჯერ: 1875—1883 წლებში დ. ლაზარევისა და ნ. კობალაძის მიერ, 1886 წლიდან — დ. ლაზარევისა და გ. ედიგაროვის მიერ. ზოგიერთი კარი 1902 წლიდან შესამდეც იბეჭდებოდა.

ტურულ ტრადიციები მტკიცედ იყო ფეხმოკიდებული, XVIII საუკუნეში მას არა ერთი ცნობილი მოღვაწე მოუცია მწერლობის ასპარეზზე. ამ ლიტერატურულ ატმოსფეროში აღზრდილი იყო დავითი, რომელსაც ლექსების წერაშიაც უვარჯიშნია¹. ქართულის გარდა, მან კარგად იცოდა სომხური და სპარსული ენები. რამდენჯერმე დიპლომატიური მისიით სპარსეთშიც იყო, საიდანაც მოიტანა «ყარამანიანის» ხელნაწერი და გადმოთარგმნა კიდევაც². თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ «ყარამანიანი» მოთავსებულია უკვე ნიკოლოზ ჩაჩიკაშვილის კრებულში, რომელიც გადაწერილია 1774—1779 წლებში³, უნდა ვიფიქროთ, თხზულება გადმოთარგმნილია 1762—1774 წლებში. გადმოთარგმნილია ის, ზოგიერთი ნუსხით⁴, სპარსულიდან, ზოგიერთ ნუსხაში კი⁵ ნათქვამია: «თურქთა ენისაგან ქართულსა ენასა ზედა თარგმნილიო». უფრო სწორი უნდა იყოს პირველი ცნობა.

«ყარამანიანი», რომელშიაც ალაგ-ალაგ ჩართულია 16-მარცვლიანი რუს-თველური სტროფი, გაყოფილია თექვსმეტ კარად და ნათარგმნია მდაბიო და მარტივი, სასმენად საამო ენით. ამით აიხსნება, რომ მის მკითხველების მეტად ფართო წრე ჰყავდა, ერთხელ პეისადაც კი იყო გადმოკეთებული და სკენაზე დადგმული. თარგმანში გვხვდება რუსიციზმები: კროკოდილი, ტეტრადი, პარუსი, ბესედკა, ურა და სხვ., რაც გადმოთარგმნის ეპოქის მაჩვენებელი და დამახასიათებელია.

3. ამირანდარეჯანიანი

(ბალეჰსილი)

მოსე ხონელის «ამირანდარეჯანიანი», რომლის შესახებ პირველ ნაწილში გვქონდა ლაპარაკი, აღორძინების ხანაში გაულტკესავთ 16-მარცვლიანი რუსთველური შაირით. ამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის ჩვენ არჩილ მეფე «ძველთა და ახალთა საქართველოს მელექსეთა» აღნუსხვისას:

სულხან ვინ თანიაშვილი, მეც მახსოვს, იყო ჩემობას,
 ცოდნა მას ჰქონდა ბევრი რამ, მაგრამ სწამობდენ ჩემობას,
 ამირან-დარეჯანისძეს უქმბდა გამოჩვენობას,
 კარგად თქვა, მაგრამ ვერ გვიხამს რუსთველის თქმულთა ნაჩვენობას⁶.

ეს გალექსილი «ამირანდარეჯანიანი» ჩვენამდეც შენახულა ერთადერთი ხელნაწერით (S 357), რომელსაც, სამწუხაროდ, თავშიაც აკლია რამდენიმე

¹ «Описания», II, 178: «პირხედ გაქეს ხალი და შავი თვალი», რომელიც დ. ჩუბინაშვილს ბესიკისთვის მიუკუთვნებია («ქრესტომათია», II, 106—107).

² A. X a x a n o v, Oчерки, III, 193—194.

³ A 858, A 860, A 999.

⁴ H 78, H 280, H 1041, H 2118.

⁵ S 174, H 57, H 331, H 1376, H 2364.

⁶ «არჩილიანი», ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., ტ. II, I ტომი 31.

ფურცელი და ბოლოშიაც. გალექსილი რედაქცია დაყოფილია 12 კარად, ისე და იმ მოცულობით, როგორც პროზაული რედაქცია მოსე ხონელისა. მელექსე კვალდაკვალ მისდევს პროზაულ რედაქციას, ალაგ-ალაგ აერთებს კიდევაც მას მრავალსიტყვაობით, მაგრამ არც ერთ მნიშვნელოვან ფაქტს ან აზრს არ უშვებს, არც რაიმე ზედმეტ ფაქტობრივ მასალას იძლევა.

ამ ნაწარმოების გამლექსავი ყოფილა, როგორც არჩილი ამბობს, ვინმე სულხან თანია შვილი, არჩილის თანამედროვე (იყო ჩემობასო), მეოდნე კაცი და კარგი მელექსე. სულხანს თავისი შრომა შეუსრულებია 1681 წლამდე; როდესაც არჩილი ზემომოყვანილ სიტყვებსა წერდა, მაშასადამე, დაახლოებით მეჩვიდმეტე საუკუნის მესამე მეოთხედში. არჩილს, როგორც ახლა ირკვევა, ნამდვილი და მთლიანი ისტორიულ-ლიტერატურული ცნობები არ ჰქონია ამ რედაქციის შესახებ, მას მთელი ლექსითი «ამირანდარეჯანიანი» მიაჩნია სულხანის ნაწარმოებად, ნამდვილად კი ეს ასე არაა. სულხანს გალექსავს არა მთელი ამირანდარეჯანიანი, არამედ მარტოოდენ სამი კარი ან თავი მისი. თავისი შრომისათვის მას წინ წაუშემდგარებია პროლოგი, რომლიდანაც გადარჩენილა 43 სტროფი (თავში ხელნაწერს აკლია ორ ფურცელი ან 48 სტროფი წინასიტყვაობისა, თუ ამ ფურცლებზე მარტოოდენ «ამირანდარეჯანიანის» შესავალი იყო). აქ სულხანი ამბობს: «ლექსს უფრო ყურსა უპყრობენ, ანბის წიგნები ძეს ავად». აი, ამ მოსაზრებით, რომელშიაც, ალბათ, გამოხატულია მთელი ეპოქის შეხედულება, სულხანს ხელი მიუყვია თავის შრომისათვის. ვიდრე ის დაიწყებდეს მას, სულხანი გვითვალისწინებს ამირანდარეჯანიანის წარსულს:

ამირან დარეჯანიანსე და სეფედავლა ძმობილნი,
მხეჭაბუკ, მათი შენწორე, ჰაბუკად მათთან სმობილნი,
მოსეს ეწერა ამბითა, კლდეთ ცვილებო დამადნობელნი.

ამბითა იყო ნათქვამი, აწ შეგეცადე ლექსითა,
მწადად, მაგრამ მამხვდების, ვიცი, სარჯელი კენესითა.

პირველ ამბად დანაწერსა აწ ლექსად ვიქმ შეწყობილსა,
მკითხველთათვის საამოვნოს, მსმენელთათვის სიტყვა-ტკბილსა.

აწ ამბავსა ლექსად ვიწყებ, ავად ვთქვამ თუ ანუ კარგა,
კარგი კაცი კარგსა იტყვის, ავმა ავი აო დაჰკარგა.

აქვე, პროლოგში, სულხანი გადაგვიშლის მიჯნურობის თეორიას, რომელსაც ახლო კავშირი აქვს ევფხისტყაოსნისა პროლოგში წარმოდგენილ თეორიასთან, და აგრეთვე შეხედულებას მელექსეობასა და ლექსზე:

გავს ლექსთა წიგნი წალკოტთა, ვინც იცის ან ვინ ისერებს,
მკითხველნი—მისი მებაღე, მის ხილსა გულსა ისერებს,
მრავალფერისა ყვავილით უბეს აივსებს, ისე რებს,
გამოვა, ყველას აყნოსებს, ბაღსა გარემო ისერებს.

ბაღსა აშენებს მებაღე და ლექსსა მკითხველ-მცნობელნი,
 თუ არვინ საქმობს, გაობრდეს მშენებელი და მწყობელი,
 კაცი. მცოდნელი სიბრძნისა, იყოს ამოსა მხმობელი,
 მის მტერ ეგრეთ გაომანდეს ამა ამბისა მკობელნი.

აჰა, შეველ ვარდის ბაღსა, მოვიწადე სურნელთ კრეფა,
 ენახე გაკრა ბულბულისა, აქვს ვარდისთვის ცრემლთა ჩქეფა,
 თავსა ცემა ხოკა-გლეჯით უღირებლად ეიეფა,
 შემებრაღა, მოვეზმარე, მეც დავიწყე მასთან ყეფა.

მელექსეობის შესახებ ლაპარაკის დროს სულხანი იგონებს რუსთაველს და ამბობს:

რუსთველმან ამბო ლექსები, გულისა მსგავსად მოსხმული,
 თქვა გაკრა ტარიელისა, ყო ვეფხისტყაყთა მოსხმული,
 ცრემლი აჩეფა თელთაგან, მინდორთ სალტობლად მოსხმული,
 მის ამბით ვარდხედ ბულბული მოვლენ სატირლად მოსხმული.

მისთვის მომწონდა რუსთველი — ტარიელ შექნა ბულბულად,
 არ აპოვინა იგი მზე გაურჯულ და უჩხუბულად,
 ვირემდის არა აღინა თელთაგან ცრემლი გუბულად;
 რა მიეწურა სიკვდილსა, მაშინ ქნა შენატყვებულად.

სულხანის ლექსი ალაგ-ალაგ მოიკოკლებს, საერთოდ კი მან, არჩილის თქმისა არ იყოს, «კარგად თქვა». ისეთი სიტყვები და შედარებანი, როგორცაა ბულბულის ვაღდზე ყეფა, მელნის ტბა, ინდოთ რაზმი და სხვ., მოწმობენ, რომ ის განიცდის ჩანრუხაძის, რუსთაველისა და თეიმურაზ პირველის მძლავრ გავლენას, განსაკუთრებით რუსთაველისას.

სულხანს განზრახვა ჰქონია მთელი ამირანდარეჯანიანი გაეღებო. მაგრამ ეს მას არ დასცლია, სამი თავის ან კარის გალექსვის შემდეგ ის გარდაცვლილა და მისი შრომა განუგრძედა მის ძმას ბეგთაბეგს, რომელსაც უმუშავნია იმავე მეთოდით, როგორც სულხანი მუშაობდა¹: მასაც გაუვრცვია ალაგ-ალაგ პროზის ტექსტი, თითოეული კარისათვის წაუძღვარებია შესავალი, სარწმუნოებრივი შინაარსისა, ხოლო ორი თავისათვის (10—11) — ბოლოსიტყვაობა. წინასიტყვაობა-ეპილოგში ის ხშირად თავის თავზე ლაპარაკობს. მეოთხე თავის წინასიტყვაობაში ბეგთაბეგი ამბობს:

მე არ ძალმედვა ამ წიგნის გამოთქმად შეტირებანი,
 ძმა მყენდა, არა ღირს ვიყავ, მმართვედა ყურებ ხლებანი,
 ამა სოფელმა მუხაულმა ინება, მისცა ვენებანი,
 ეს წიგნი დარჩა უსრულად, იმ სოფლისკენ ქნა რებანი.

მკითხველთ ისმინეთ, რაც გჳადრო ეს ჩემი მონახსენები,
 ვით შეუდარო მის თქმულებს, ან ვით ვინმარო ვენები?

¹ ექ. თაყაიშვილი ამბობს, რომ სულხანმა ცხრა კაცი გალექსა, დანარჩენი კი ბეგთაბეგმა (ძოაღწია ჩვენამდის «დილარიანის» ნაწყვეტმა თუ არა? «მოამბე» 1900 წ., № 2, გვ. 47), მაგრამ ეს მართალი არაა: თაყაიშვილს შეუმჩნევია მხოლოდ მეცხრე კარის ბოლოსიტყვაობა, სადაც ბეგთაბეგი თავის თავზე ლაპარაკობს, წინა კარებისათვის კი ყურადღება არ მიუქცევია.

ვთქვი: ვიტყვი, რაც რომ ძალ-მიძეს, მცუ ვიქნა მონახსენები.
მისი გაყრილი სამუდრად ესტირ, ეზივარ ცრემლთა მდენება.

მეხუთე კარის წინასიტყვაობაში:

წიგნს მიეჭავე ხელი სასრულად, ვკენ მართლა გამოვიდება.

მეშვიდე კარისაში:

გამისინჯეთ, ვითა ვიქმენ ნაკლულისა გამასრულნი.
რაც ძმას დარჩა, მე ვასრულებ, მართო ვიქმენ განასაჯო.

მეტხრე კარის ბოლოსიტყვაობაში ბეგთაბეგი ამბობს:

ბეგთაბეგ ჯადრებ მკითხველსა, მეღეკსე-მოთარგმანესა,
სიბრძნით უქნელსაც დაინახთ, არ დაიყოფით ხანესა,
გასაქირს იმწაშს გაარკვევთ, არ ბრანებთ: ის არს ან ესა,
მე ვღეკსობ უცნობლობითა, რიღით გული მიქმს მქანესა.

არსად შეტევა ამის მეტად ღეკსი წიგნსა ჩასაწერად,
მოვინდომე გასრულება, მაგრა ვერ ვთქვი ძმის თქმულთ ფერად
მართალს ჯადრებ: დღე ჰქონოდა, მას უნდოდა სხვამცა წერად,
რაც დააკლდა, მე ვათავებ, მთქმელი გრივე ვერვინ ვერად.

მიუხედავად ბეგთაბეგის ასეთი კატეგორიული განცხადებისა, გაღეკ-სილი «ამირანდარეჯანიანის» გამომცემელი გ. ჯაკობია ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მთელი თხზულება გაღეკსილია სულხან თანიაშვილის მიერ, რომ იმაში ბეგთაბეგს, ზემოამოწერილი სიტყვების გარდა, არაფერი ეკუთვნის¹. სამწუხაროდ, რედაქტორის მიერ მოყვანილი მოსაზრებებით ამისი დამტკიცება არ შეიძლება.

არჩილის «ერუდიტობა» ამ შემთხვევაში მოსატანი არაა. არჩილი გამოჩენილი პოეტი, მაგრამ ლიტერატურის ისტორიაში უცდომელი როდია. განა ის არ იყო, რომ მთელი «როსტომიანია» ერთ პირს, ხოსრო თურმანიძეს, მიაწერა? რა გასაკვირია, თუ ამ შემთხვევაშიაც მას ასეთივე ლაფსუსი მოუვიდა, მით უმეტეს, რომ ის ბეგთაბეგს, ჩანს, არ იცნობდა, თორემ «ძველთა და ახალთა მეღეკსეთა» შორის იმასაც მოიხსენიებდა.

მტკიცება იმისა, რომ ბეგთაბეგს არ შეეძლო ესა თუ ის გამოთქმა და სიტყვა ეხმარაო (მაგალითები მოყვანილია 2203, 2328, 2330, 2335 სტროფებიდან), უღრის იმას, რომ მწერალს, ისიც ძველი დროისას, თავზე მოვახეიოთ აზრთა გამოთქმის ისეთი ფორმა, რაც ჩვენ გემოვნებასა და შეგნებას უფრო შეეფუება, ეს, რა თქმა უნდა, მართებული არაა.

რაც შეეხება ტექსტის კომპოზიციურ და ენობრივ-სტილისტიკურ ანალიზს, ეს ანალიზი ისეთ სპეციფიკურ რამეს არაფერს იძლევა, რომლის მიხედ-

¹ სულხან თანიაშვილი, ამირან-დარეჯანიანი, გ. ჯაკობიას გამოც., 1941 წ., შესავალი. ჩვენს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, ტ. II (პირე. გამოც.), არც 194, არც სხვა რომელიმე გვერდზე ჩვენ არ გვითქვამს, რომ ბეგთაბეგის შრომა მეხუთე კარიდან იწყება. მიუხედავად ამისა, გ. ჯაკობია ასეთ «შეცდომას» მაინც მოგვაწერს ჩვენ (გვ. VII, შენ. 1).

ერთ შეგვეძლოს თქმა, რომ ჩვენ საქმე ერთ ავტორთან გვაქვს და არა ორთან. ისეთ მასალებს რომ დავეყრდნოთ, როგორც რედაქტორს მოუყვანია, ალბათინების ხანის ლიტერატურა, თუ მთლიანად არა, უმეტეს ნაწილად მაინც, ერთ ავტორს უნდა მივაწეროთ.

ერთი სიტყვით, არ არის საბუთი არ დავუჯეროთ ბეგთაბეგის განცხადებას მისი თანაავტორობის შესახებ: «ბევრგან ვთქვი ქალთა შეენება და ქაბუთ გარდაკიდება» (440).

საინტერესოა, როგორ უყურებს ბეგთაბეგი თავის ლექსებს, — ამას ჩვენ ვეცნობით მეთაფ და მეთერთმეტე კარგების დასასრულს:

ათი კარი გარდავლესკე, მეთერთმეტეს შევეცადე:
დაწუნებით ვერვინ მოიბრას: ნულარ ლექსავ, კმარა, ადე!
ღმერთმან მომცა სიუბეთთა სიბძნე თქმისა, შემაცადე,
ღმრთით, რაცა გწაფს, სრულ იქნება, თუ კეთილად მოიწადე

აწ გამისინჯეთ, მკითხველნო, შეწყობით ლექსთა მთქმელობა,
თუ როგორ ვაქე მხეგაბუქ და მის ნაქმართა ქველობა,
ვით გარდავლესკე ამბავი, მომხვდა ღრმად დაუთქმელობა,
სხვა გაგათავე, თქვენ გესმას «სისხლისა აწ მიცხნელობა».

ეს ყველაი ასრე იყო, დაესრულა «სისხლთა ძებნა»,
გავისაჯე ლექსის თქმითა, მაგრამ ცულად არ დამებნა;
ჩემის მეტმა ამ მძივისა ვერვინა ქნა ლექსად შებნა,
ღმერთმან მომცა გონებანი, მეცა მპართებს მისი ქებნა.

ვინ არის ბეგთაბეგი? ბეგთაბეგ თანიაშვილი უნდა იყოს ის ბეგთაბეგი, რომელიც ცნობილია როგორც მდივანი და მწიგნობარი მეფის გიორგი XI შაჰნავაზისა. მას 1680 წელს გადაუწერია «ვეფხისტყაოსნის» ერთ-ერთი საუკეთესო ნუსხა (S 335), რომლისათვის შემდეგი memento დაურთავს: «სახელითა ღმრთისათა, აღვასრულე ქორონიკონსა ტმქ, მე, ფრიალ ცოლდელმან და სახითა ოღენ მდივანმან და საქმითა ყოველთა მწიგნობართა უნარჩევსმან ბეგთაბეგ»¹. ეს ბეგთაბეგი მეტად ენაწყლიანი კაცი ყოფილა, რასაც ამოწმებს გიორგი მეფის პროზაული შექება, რომელიც მას დაურთავს მის მიერ გადაწერილ «ვეფხისტყაოსნისათვის»². ის რომ ამასთანავე პოეტურ ყოფილა, ჩანს იქიდან, რომ «ვეფხისტყაოსნის» ამავე ნუსხაში მას მოუთავსებია მეორე, ხუთსტროფიანი ლექსითი ქება ან ოდა გიორგი მეფისა³. ამ ბეგთაბეგს უნდა იხსენიებდეს პოეტთა რიცხვში დავით გურამიშვილიც, როდესაც ამბობს:

შოთა მღერს, მეფე თემურაზ, არჩილ მოსძახის ძმურება,
მეფე ვახტანგ და იაკობ დაბლა ზილს მიეტკბურება,
ბეგთაბეგ, ნოდარ, ოთარი, ონანა ბანს ეშურება,
ღრინვენ ყარან და მაჰუკა, მე მსურის მათი ყურება⁴.

¹ Е. Такайшвили, Описание, II, стр. 577.

² იქვე, 574 — 577.

³ იქვე, 578.

⁴ «დავითიანი» ა. ბარამიძის გამოცემა, გვ. 12, სტრ. 18.

როდის დაასრულა ბეგთაბეგმა ამირანდარეჯანიანის გალექსვა? არჩილ მეფის სიტყვები გვაფიქრებინებს, რომ იგი იცნობდა მთელ გალექსილ ამირანდარეჯანიანს, მხოლოდ ეს ნაწარმოები მას ჰგონებია მთლიანად სულხანის შრომად. აქედან ცხადია, მაშასადამე, რომ 1681 წელს, როდესაც არჩილი იმ სიტყვებსა წერდა, ბეგთაბეგის შრომაც დამთავრებული ყოფილა.

ლექსი ბეგთაბეგისა სულხანის ლექსს არ ჩამოუვარდება, ესეც საკმაოდ დახელოვნებული მწერალი ყოფილა¹.

4. სეილანიანი

«სეილანიანში» მოთხრობილია ვინმე სეილან საჰიბცირანის სადევგმირო ამბები. სეილანი ებრძვის ათარ ღვეს, რომელსაც დაუპყრია, სხვათა შორის, ჯინისტანი (მოხსენიებულია «სირინოზიანშიც») და კავკასიელი, ეომება ის ჩინეთში მზეთუნახავი სიპიდანდამის გულისათვის აბაშთა მეფის შვილს ჯაანგირს, ხვარაზმელთა სეფეწულს მანუჩარს და მთელ დაუსრულებელ რაგს სწორუბოვარი ფალანგებისას სხვადასხვა აღგილს, სხვადასხვა მიზეზის გამო. ეს ბრძოლა აწერილია ისე, როგორც ეს მიღებულია ყველა ამგვარ აღმოსავლურ სადევგმირო თხზულებაში.

ამ თხზულების ქართული თარგმანი ეკუთვნის ბატონიშვილ იოანეს, რომელსაც ის გადმოუღია 1791 წელს. ამის შესახებ ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის ხელნაწერში (№ 17)² ნათქვამია შემდეგი: «ინდის ენიდამ გარღმობული დავრიშ სეიდისაგან, რომელსაც გარდმოუღია წიგნი ესე სეილან ნამა, რომელ არს ტბილი და ამო სასმენელი სპარსულად, და სპარსულიდამ მე გარდმოვიღე, ბატონიშვილმა იოანემ ქართულსა ენასა ზედა, რომელიც არის შვიდ წიგნად მოხსენებული თურქთა, ინდთა, სპარსთა, სინდთა, ჯინთა, ურუმთა, ჩინელთა, აბაშთა, ჩრდილოელთა, შვიდთა ყაფისა მათთა და ეიარისა მინდორთ დევთა და არაბთა, იამანენტა და სხვათა მრავალთა გელნწიფეთა ომი, რომელიც რომ ამ წიგნში მოუთხრობს, და დიდნი ფალანგობისა საქმენი, რომელიც კაცთა სასმენელად საამო არიან». აქედან ჩანს, რომ ეს თხზულება თავდაპირველად ინდურ ენაზე ყოფილა დაწერილი, იქიდან სპარსულად უთარგმნია ვინმე სეიდს, ხოლო სპარსულიდან ქართულად ბატონიშვილ იოანეს. თხზულება შვიდი ტომისაგან შედგებოდა. ვერ ვიტყვიტ ნამდვილად, შვიდივე წიგნი გადმოიღო იოანემ. თუ არა, არსებულ ხელნაწერში მხოლოდ ვექსი წიგნია დარჩენილი, რომელთაგან პირველს ეწოდება საკუთ-

¹ ხომ არ აქვს ჩვენ ბეგთაბეგს რაიმე კავშირი იმ ბეგთაბეგოვებთან, რომელთა შესახებ ცნობებს გვაწვდის პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი («Усыпавшиеся кн. Великого князя», Тифлис, 1914 г.)?

² ის ჩვენ გვაქვს, კიდევ შემდეგ ხელნაწერებში: S 3695, ქუთაისის საისტ. მუხ. № 232, ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის № 28. არსებობს კიდევ სხვადასხვა ფრაგმენტული ფურცელი თხზულებისა.

«რიე სეილანანამე», მეორეს — «ჯანგანამე»¹, მესამეს — «არდაშერნამე»², მეოთხეს — «რუმანამე», მეხუთეს — «მაშრიყანამე», მეექვსეს — «იალა».

განსვენებული ა. ხახანაშვილი ფიქრობდა, რომ «სეილანიანი» წარმოადგენს სპარსული მოთხრობის «საჰიბყირანის» ერთ-ერთი რედაქციის გადმოკეთებას³. მართლაც, სპარსულ ენაზე არსებობს 15-ტომიანი თხზულება «Bustan-i Xayali», რომელიც დაწერილია 1742 — 1756 წლებში და სამ ნაწილად იყოფა. მესამე ნაწილს, რომელიც რვა ტომისაგან შედგება, ეწოდება, სხვათა შორის, «საჰიბყირან-ნამე», ვინაიდან მისი მთავარი გმირის — Mu'izz-uddin-ის საპატიო ტიტული იყო საჰიბყირან-აქბარი. მაგრამ საეჭვოა, ჩვენი «სეილანიანი» ამ წიგნს გულსხმობდეს: ჯერ ერთი, «სეილანიანის» დედანი ინდური ყოფილა და არა სპარსული, მეორე — იმაში Mu'izz-uddin-ი სულაც არ გვხვდება. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ სეილანსაც საპატიო ტიტულად ჰქონია საჰიბ-ყირანი, როგორც Mu'izz-uddin-ს. სპარსულ ენაზე არსებობს აგრეთვე თხზულება «ჯანგანამე» (სახელი «სეილანიანის» მეორე წიგნისა), რომელშიაც აღწერილია სპარსეთის ზღვის ყურეში კუნძულის ყიშმის აღება შაჰ-აბასის მიერ 1623 წელს, მაგრამ არც ამასთან უნდა ჰქონდეს რაიმე საერთო ჩვენ «სეილანიანს». ასე რომ, არც ინდური ორიგინალი, არც სპარსული თარგმანი ამ თხზულებისა ჯერჯერობით ცნობილი არაა, რითაც უფრო მეტი ფასი ეძლევა ჩვენ «სეილანიანს».

ბატონიშვილ იოანეს თხზულებაში ბევრი რამ თავისივე შეუტანია. ერთ ადგილას ჩვენ ვკითხულობთ: «რომელსაც მხარეს ერანელნი და სანგას ფალავანია, იმ მხარეს მელქ ზოჰრაბ თურქისტანისა ჯარითა მივიდესო და საითაც ქართველნი, სომეხნი, კავკასიელნი და სხვანი მოვლენ, იმ მხარეს დანარჩომნი ჰინდოელნი, სინდელნი და ეგრეთვე ჩვენს ჯარსაც მიემატოს». ქართველნი, სომეხნი და კავკასიელნი ინდურ-სპარსულ ტექსტში საეჭვოა რომ ყოფილიყვნენ. საერთოდ თხზულებაში ქართველები ტენდენციურად არიან განდიდებული: ისინი გამოყვანილი არიან როგორც გულადი მემორები, რომელნიც ირანელებს ეხმარებიან. მათ მეფეს დავითს ჰყავს 80000 მეომარი და ჯინგს ამარცხებს. ქართველთა სახელზე გაპართულ მეჯლისში მათ მხედართმთავარს ერანის მეფე ხალათს უბოძებს, პირველ სადღეგრძელოს ქართველებისას სვაჰენ. სომეხებს ავტორი დასციინის სიმხდალისათვის, მათ მეფეს ეუბნებიან ერანელნი: ქართველებს მიბაძეთ და ვაჟკაცობას ისწავლითო, 10000 სომეხმა ერთი თურქი ძლივს მოკლაო. იოანეს ისეთი დეტალები შეუტანია თხზულებაში, რომელნიც სპარსელებს არასიმპათიურად გვიხატავენ. უკანასკნელნი ხშირად მარცხდებიან და თურქების უპირატესობას ამჟღავნებენ.

¹ ანუ ნათქვამი ლენინგრადის ხელნაწერში: «სეილანიანი, სპარსულიდამ ნათარგმნი ბატონიშვილის იოანესი ჩუშა წელსა, ორი წიგნი, მეორესა ჰრქვიან «ჯანგ-ნამე» (Пирод. А. Паргели, Сводения, III, გვ. 212, № 191). ჩანს, ამ ხელნაწერში მართო ორი წიგნია დარჩენილი.

² ამას ვგებულობთ ხელნაწ. S 3695, სადაც სწერია: «აქა წიგნი დასრულდა, მეორე სეილანმა. კარი მესამე წიგნი სეილანისა, რომელსაც ეწოდების არდაშერნამე» (გვ. 20).

³ «Очерки», III, 198.

ბენ. აშქარად იჩენს თავს ის ზიზლი, რომელიც ღვივოდა მაშინ თითოეული ქართველის გულში ჩვენი ქვეყნის დამარბეველი, ისტორიული მტრის, სპარსეთის მიმართ.

5. ალექსანდრიანი

თავის ალაგას ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ «ალექსანდრიანი», რომელშიაც აღწერილია საგმირო, ზღაპრული თავგადასავალი ალექსანდრე მაკედონელისა, ცნობილი უნდა ყოფილიყო ქართულ ენაზე ჯერ კიდევ კლასიკურ ხანაში, სამწუხაროდ, ეს ძველი თარგმანი დროთა მსვლელობაში დაკარგულა და ჩვენამდე არ შენახულა. სამაგიეროდ, აღორძინების ხანას მოუცია ახალი თარგმანი მისი, რომელიც, ა. ხახანაშვილის მოსაზრებით¹, გადმოღებულია სერბიული რედაქციიდან ცოტა განსხვავებით დეტალებში: მთარგმნელს ზოგი ალაგი გამოუტოვებია, ზოგი შეუმოკლებია, ზოგი რამ კიდევ თვითონ შეუტანია შიგ. ა. ხახანაშვილის დასკვნები და არგუმენტები იმის შესახებ, რომ ქართულ თარგმანში გვაქვს სერბიული რედაქცია იმდენად დამაჯერებელია, რომ მათ წინააღმდეგ ან მათ შესასებებად არა გვეთქმის რა.

ვინ თარგმნა ის ქართულად? ამ საკითხზე პასუხს იძლევა მეორე, ლექსითი რედაქცია ამ საგმირო მოთხრობისა. ჯერ უნდა შევნიშნოთ, რომ ლექსითი რედაქცია, რომელსაც ეწოდება ამბავი ძველმოსახსენებელი დიდისა და პატიოსნისა კეთილის მოქმედისა კაცისა და ცათქვეშეთ მპყრობელისა და მეფისა მაკედონელისა ალექსანდრესი, — შობისა და ცხოვრებისა და სიმნისა მისისათვის», დამყარებულია ახლახან დასახელებულ პროზაულ რედაქციაზე და წარმოადგენს, ნამდვილად რომ ვთქვათ, უკანასკნელის გალექსებას. ის შედგება 141 თავისა და 1921 სტროფისაგან და იწყება ასე:

ესე ამბავი ჩრდილოეთს რუსთ ქვეყნად იყო დებული,
 ეამთა სიგრძისა ძველქმნითა ყოველს ქვეყნად დავიწყებული,
 გადმოეთარგმნა ქართულად არჩილს. ვინ იყო ქებული;
 მიბრძანეს, ლექსად გამოეთქვი, მსმენელთ იყავ შევებული!

აქედან ჩვენ ვგებულობთ, რომ «ალექსანდრიანი» უთარგმნია ქართულად არჩილ მეფეს, რომელსაც ის უნახავს «რუსთ ქვეყანას», და მერე ის გამოუთქვამს ლექსად ვიღაც მეღვინეს. ახლა ადვილი გასაგებია, თუ როგორ მოხდა, რომ ქართულ პროზაულ თარგმანს საფუძვლად დაედო სერბიული რედაქცია: როდესაც არჩილი საბოლოოდ დამკვიდრდა რუსეთში 1799 წლიდან, მან იქ იპოვა, ალბათ, სერბიული რედაქციიდან მომავალი რუსული თარგმანი ამ საგმირო რომანისა და რუსულიდან გადმოიღო ქართულად, ხოლო მერე მისი თარგმანი ვილაცამ გალექსა.

¹ Грузинская повесть об Александре Македонском, Ж.М.Н. Просв., 1893 г., № 9, стр. 241 — 252; «Очерки», III, 100 — 112.

ვინაა გამლექსავი მისი? მელექსე თავის შრომის ბოლოში ამბობს:

ვინებე პეტრე ვალექსად ამა ალექსანდრიანისა.

მაშასადამე, არჩილის მიერ გადმოღებული «ალექსანდრიანი» სერბიული რედაქციისა გაულექსავს. ვილაც პეტრეს, ამ პეტრეს შესახებ პ. ყვიცარიძე ფიქრობს, რომ ის სასულიერო პირია¹, მაგრამ ვინაა ის, ამას ის ვერ არკვევს. იეროთ. ბერაძე² ამბობს, რომ «ალექსანდრიანის» გამლექსავი არის ცნობილი პეტრე ლარაძე, მაგრამ მისი მოსაზრებანი დამაჯერებელნი არ არიან³. დღესდღეობით ეს საკითხი საბოლოოდ გარკვეულია⁴.

«ალექსანდრიანის» ზოგიერთ ნუსხას სათაურში შემოუნახავს ასეთი ცნობა: «... მე მდივან-მგალობელ-მწიგნობარწან ჩხატარას ძემან პეტრე რუსეთით მოლელბულის ამბვისავან გარდმოღებით ვაგლექსე. და აწ ხელახლა გამოთქმით ამბათ აღმიწვიაა ვიგნი ესეა. აქედან ირკვევა, რომ გამლექსავი რუსეთიდან მოტანილი, არჩილის მიერ თარგმნილი, «ალექსანდრიანისა» ყოფილა ვინმე მდივან-მგალობელ-მწიგნობარი ჩხატარასძე პეტრე⁵. ამ პეტრეს შესახებ ცნობები შემოუნახავს ანტონ I კათოლიკოსს და «კალმასობის» ავტორს იოანე ბატონიშვილს. ანტონი ამბობს:

პეტრე მესტიზე, მეჰაირე მალალი,
ალექსანდრესთა დიდისათა მომთხოზი⁶.

იოვანე ბატონიშვილი ამამისა პეტრე ჩხატარაძესა-ძისა გურიელისათვის» ამბობს: «ამმა პეტრე გურიელი ჩხატარაძეს-ძე იქმნა სიყრბითგანვე მონოზონ. იმან ისწავა ხედვითი ხელოვნება და იქმნა მეცნიერ და წერილთა შინა გამოცდილ. ამან შეაწყო ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა მშვენიერ ენასა ზედა. მანვე აღწერა მრავალნი კარგნი სტიხნი და შაირნი, ეგროეთვე გან-

¹ კრებ. «ცდა», I, 199.

² «ივერია» 1900 წ., № 284.

³ შესაძლოა გვეფიქრნა, რომ არჩილის შრომის გამლექსავი არის მისი თანამედროვე პეტრე, სიონის მგალობელი, ან მდალადებელი, როგორც ის თავის თავს უწოდებს, გვარად ნეჭაძე (E. Такашвили. Описание, II, 256). ამ პეტრეს ეკუთვნის ორი «ანბანთქება». თითოეულში 36 თოხსტრიქონიანი სტროფია, 16-მარცვლიანი ლექსით დაწერილი. პირველი «ანბანთქების» თითოეული სტროფი წარმოადგენს რაიმე იგავს ან ამოცანას, რომლის ახსნას სთხოვს ავტორი მკითხველებს. მეორე «ანბანთქებაში» თავიდან ბოლომდე ლაპარაკია სარწმუნოებრივ-ხნეობრივ თემაზე. საყუარადღებოა ორივე ანბანთქებაში ის, რომ პირველი სტროფის ყველა სტროქონი მათში იწყება ბ-ნით, მეორე—ბ-ანით, მესამე—ბ-ანით და ასე ბოლომდე, ამიტომ უწოდება მათ ანბანთქება (S 426, გვ. 323 — 336; H 2116, ფ. 174 — 180) დ. უწებია ამ პეტრეს აგრეთვე არჩილ მეფის «ქება» (E. Такашвили. Описание, II, стр. 155—157) მაგრამ «ალექსანდრიანის» გამლექსავლად ამ პეტრეს ვერ მივიღებთ.

⁴ ა. ბარამიძე. კართული ალექსანდრიანი, «საქართველო». მუხეფის მოამბე. IX, 41—50; მისივე, ნარკვევები, II, 235 — 246.

⁵ Brossel, Discours..., 1838, p. 102; დ. კარიჭაშვილის კატალოგი, გვ. 203, 230.

⁶ «წუობილსიტყვაობა», 1853 წ., გვ. 275, სტრ. 785 — 6, მოცემულია ვრცელი დახასიათება.

სწავლან მრავალნი მოწაფენი¹. პლ. იოსელიანის ცნობით, პეტრე ჩხატარისევილს, ტრაპიზონში აღზრდილს, დაუწვრია ლექსად «ცხოვრება საქართველოს მეფის ალექსანდრისი» (იგულისხმება, რა თქმა უნდა, ჩვენი ალექსანდრიანი) და უწყება ქრისტიანობის შესახებ ქობულეთში. გარდაცვლილა ის 1725 წელს და დასაფლავებული ყოფილა თბილისში .სიონის ტაძარში². პეტრე თვითონ ამბობს, რომ მას «უბრძანეს» ალექსანდრიანის გალექსვა. ვინ იყო მბრძანებელი? არა არჩილი, როგორც კონტექსტით შეეძლო ეფიქრა ადამიანს, არამედ იმერთა-ოდრეშ-გურიის განმგებელი ბეჟან დადიანი და მისი დისწული, სარდალი გიორგი ჩიჩუა, როგორც ეს დამოწმებულია თვით პეტრეს მიერ ზოგიერთი ნუსხის სათაურში. ბეჟან დადიანი გარდაიცვალა 1728 წელს, მაშასადამე, ამაზე გვიან თხზულება ვერ გაილექსებოდა. ვერ გაილექსებოდა ის 1713 წელზე ადრე, რადგანაც არჩილზე აქ წარსულ დროშია ლაპარაკი (ვინ იყო ქებული). მაშასადამე, ის მკვდრადაა ნაგულსიხმევი. ამრიგად, პეტრეს ალექსანდრიანი გაულექსავს 1713—1728 წლებში.

მაგრამ ამით არ ამოწურულა მისი დამოკიდებულება ამ თხზულები-სადმი. პეტრე, როგორც ვნახეთ, ამბობს: რუსეთით მოღებული გავლექსე და აწ ხელახლა გამოთქმით ამბათ აღმიწვრია წიგნი ესეო. მაშასადამე, გავლექსვის შემდეგ მას ხელმეორედ პროზაულად დაუმუშავებია ეს შრომა. ეს ისე კი არ უნდა გაეგოთ, რომ მან საიდანმე ხელახლა თარგმნა ალექსანდრიანი, არა! მას აულია არჩილის ტექსტი; სრულიად გადაუსხვადფერებია ზოგიერთი ეპიზოდი, დაურთავს ახალი თემატიკური დეტალები, შემოუტანია უცნობი ამბები, ხშირად ისტორიული სინამდვილის დამახინჯებით, მაგალითად, ლეგენდები ალექსანდრეს საქართველოში ლაშქრობის შესახებ, ასე რომ ქართული თარგმანის დამახასიათებელი მოტივები, რომელიც ვერ კიდევ ა. ხახანაშვილმა შენიშნა პეტრეს გალექსილ შრომაში, პროზაულ გადაამუშავებაში უფრო კარბადაა მოცემული.

პეტრე უხვად სარგებლობს შედარებებისათვის ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის ძეგლებით, როგორცაა: «შაჰნამე», «ვისრამიანი», «ვეფხისტყაოსანი»: «ამირანდარეჯანიანი», «იოსებზილიხანიანი», «ლეილმაჯნუნიანი» და სხვ. ასახელებს აგრეთვე ჩვენამდე რომელიღაც არშენახული თხზულების გმირებს: დალაღმანო და მზემასულს. ალექსანდრიანი მრავალი ხელნაწერით შენახულა ჩვენამდე³.

1. ვეუხისჯვარისნი დაჰაჯვანი

ჩვენ უკვე გვექონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ვეფხისტყაოსანსა, როგორც ყველაზე საინტერესო და პოპულარულ ნაწარმოებს, რომელიც ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა, საუკუნეთა განმავლობაში განუცდია მრავალგვარი პერტურბაცია, როგორცაა ტექსტის შესწორება, სიტყვების შეცვლა, სტროფების ჩამატება და გამოკლება. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი; დროთა განმავლობაში ამა თუ იმ მწერალსა და მელექსეს მთელი თავები და ეპიზოდები დაურთაეს მისთვის. თვალსაჩინო დამატებანი ჩვენ გვაქვს პოემის ბოლოში. აი, ეს დამატებანი.

1. არაბეთიდან ტარიელ—ნესტანი თავიანთი მეგობრებით გამოემართნენ ინდოეთისაკენ. ერთ სტროფში მოკლედ აღწერილია მათი მგზავრობა¹ და მერე უცბად იწყება ლაპარაკი იმის შესახებ, თუ როგორ ტარიელს და ცოლსა მისსა მიხვდა მათი საწადელი» (1527), ესე იგი, როგორ გამეფდნენ ისინი. ვილაც მელექსეს აღძვრია სურვილი შეეთხზა ამბავი იმის შესახებ, რა პირობებში გამეფდა ტარიელი, ცოცხალნი იყვნენ მათი დაბრუნებისას ნესტანის მშობლები თუ არა, ან რა მდგომარეობაში იყო თვით ინდოეთი. ამ მიზნით მას ჩაურთაეს აღნიშნულ სტროფებს შუა თავები: «ტარიელისაგან ინდოეთს მისლვა და ხატაელთ დაძორჩილება» და ზოგიერთი დეტალი «ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის ქორწილში»².

2. პოემა თავდება ტარიელისა და ნესტანის სამშობლოში დაბრუნებისა და მათი გამეფების ამბით. ვილაც მელექსეს დაბადებია საკითხი: რა მოხდა მათი გამეფების შემდეგ, როგორ ცხოვრობდნენ ისინი, რა ურთიერთობა დამყარდა ტარიელსა და ხვარაზმშას შორის, რომლის შვილი მან მოკლა. ამ საკითხებზე მას უპასუხნია ახალი გაგრძელებით, სადაც აღწერილია ტარიელის დაბრუნება და ხვარაზმშასაგან სისხლის ძებნად მოსვლა ინდოეთს, ტარიელისაგან თავისი მეგობრების საშველად მოწვევა, ომი ხვარაზმელთა, ინდოთა, არაბთა და თურქთა³.

¹ ს. კაკაბაძის გამოც., სტროფი 1527.

² იქვე, სტროფები: 1528—1584, 1589—1594, 1596, 1602, 1609.

³ იქვე, სტრ. 1611—1721.

3. საინტერესო იყო გათვალისწინება იმისა, თუ როგორ აღასრულეს დღენი თვისნი ამ ძმადნაფიცმა მეგობრებმა, ამიტომ ერთ მეღვქესეს აღუწერია გარდაცვალება ტარიელისა და ნესტანისა, ავთანდილისა და თინათინისა, დატირება მათი ფრიდონის მიერ და გარდაცვალება ამ უკანასკნელისაც¹.

4. ვიღაც მეღვქესეს უფიქრია, რომ ისეთი აღამიანები, როგორიც იყვნენ ტარიელი და ავთანდილი, სიკვდილის წინ რაიმე ანდერძს დატოვებდნენ, ამიტომაც მას მართლაც შეუთხოვას ასეთი ანდერძი ორივე მეგობრისა², რომლისათვის მერე კიდევ დაუმატებიათ ახალ-ახალი ანდერძები³.

როდის ჰქონდათ ადგილი ამ დამატებათ, ძნელია გარკვევა, ყოველ შემთხვევაში უნდა დაწყებულყო ისინი არაუადრეს მეთხუთმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნისა. მართლაც, პირველი დამატება — ტარიელის ინჟოეთს დაბრუნება და ხატაელებთან ომი⁴; უფრო ადრე რომ ვერ იქნება შედგენილი, შემდეგადან ჩანს. აქ ნათქვამია, რომ, როდესაც ტარიელმა გააიგო ფარსადანის გარდაცვალება, საშინელი ტირილი მოართო, და მას ამ აუტანელ სევდაში ავთანდილი და ფრიდონი შექმნეს სულსმღებლად, ქათალიკოზ-მაწყვერელად (1543), ესე იგი მანუგეშებლად, როგორც კათოლიკოსი და მაწყვერელიო. აქ მაწყვერელი და კათოლიკოსი დაპირისპირებულნი არიან, როგორც სწორუფლებიანი და სწორპატივიანი იერარქები. მაშასადამე, ეს იზისი მაჩვენებელია, რომ როდესაც ეს ადგილი იწერებოდა, სამცხის ეკლესია უკვე ფორმალურად და საბოლოოდ იყო ჩამოშორებული მცხეთის ეკლესიას და მის სრულუფლებიან გამგედ, როგორც მცხეთაში კათოლიკოსი, ითვლებოდა უკვე მაწყვერელი. პროცესი სამცხის ეკლესიურად ჩამოშორებისა მცხეთისაგან, დაწყებული ჯერ კიდევ მეთოთხმეტე საუკუნის გასულიდან⁵, ძლიერდებოდა მეთხუთმეტეში და დამთავრდა ზეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგს მზეჭაბუკ ათაბაგის დროს (გარდ. 1516), რომელმაც მაწყვერელად განაწესა ტრაპიზონელი ბერძენი სიმეონი⁶. ამნაირად, პირველი და, მაშასადამე, ყველაზე ადრინდელი დამატება მეთხუთმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნეზე ადრე დაწერილი ვერ იქნება. აქედან ცხადია, სხვები კიდევ უფრო გვიანი უნდა იყოს. კერძოდ, მეორე დამატება ხვარაზმელთა ამბავი, მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარზე ადრე დაწერილი არაა, რადგანაც ის განიცდის უცილობელ გავლენას სერაპიონ საბაშვი-

¹ ს. კაკაბაძის გამოც., სტრ. 1732—1756.

² იქვე, სტრ. 1722—1731, 1738—1742.

³ ეს დამატებანი გამოცემულია პირველად პ. კარბელაშვილის მიერ (ივერია 1880 წ., № 3, გვ. 1—53), მორედ — ს. კაკაბაძის მიერ 1913 წ. (მისი გამოცემა «ვეფხისტყაოსნისა»).

⁴ ამ დამატების შესახებ იხ. ა. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებათა საკითხისათვის, «ლიტ. ზიებანი», V, 133—174; კ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, 160—170.

⁵ თ. ურდანიანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 154.

⁶ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის იტორია, წიგნი IV, ნაწილი I, გვ. 51—56; Н. Марр, Грузинская поэма «Витязь у барсовой шкуры» Шоты из Рустына, стр. 487; К. Плицадзе, Историческая справка по вопросу об антокефалии грузинской церкви, стр. 19.

ლის მიერ გალექსილი «როსტომიანისას».¹ ეს დამატებანი მეთექვსმეტე საუკუნეში უკვე ჩამოყალიბებულია, ვინაიდან მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში მათ იხსენიებს «ომიანიანი», სახელდობრ—ომიან ჭაბუკი თავის ახლად შერთულ ცოლს უამბობს თითქმის მთელ «ვეფხისტყაოსანს» და, სხვათა შორის, ამ დამატებათა შინაარსსაც.²

ვინაა ავტორი ამ დამატებებისა? «ვეფხისტყაოსნის» შესახებ საუბრისას ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ამბავი პოემის გმირთა გარდაცვალების შესახებ დაუწერია ვილაც «მესხ მელექსეს» (ეწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთაველისად ამისა). შესაძლებელია, სხვა დამატებანიც ამ მელექსეს ეკუთვნოდეს. მართლაც; პირველი დამატება, რომელშიაც კათოლიკოსთან დაპირისპირებულია მაწყვერელი, უმკველად მესხს ეკუთვნის, მხოლოდ მესხურ პარტიკულიარიზმს შეეძლო ასეთი დაპირისპირება. მესხ მელექსეს უფრო შეეძლო გალექსვა აგრეთვე მეორე დამატებისა, ხვარაზმთა ამბისა, რომელიც თმოგვში დარჩენილიყო პროზაულად სარგის თმოგველისაგან.

როგორც «ვეფხისტყაოსანში», შიგნით, ისე ამ «დამატებებშიც», შემდეგი დროის მელექსეებს შეუტანიათ თავისი საკუთარი დამატებანი.

ერთი ასეთი მელექსე ჩვენ სახელითაც ვიცით. ეს არის XVII საუკუნის მეორე ნახევრის პოეტი იოსებ სააკაძე თბილელი. როგორც ახლა უკვე გარკვეულია, იოსებს ძირითად ანდერძებისათვის დაუმატებია ორი ანდერძი: 1. ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანისა (ს. კავაბაძის პირველ გამოცემაში 1731¹—1731² სტროფები), 2. ავთანდილისა (იქვე, 1742¹²—1742²⁸ სტროფებში). გარდა ამისა, იოსებ სააკაძეს თვით პოემის ტექსტში შეუტანია თავისი საკუთარი ოთხი სტროფი. ესენია, ს. კავაბაძის პირველი გამოცემით: 346¹, 1231¹, და აგრეთვე ჯერ კიდევ უცნობი: ამისა მჩესა გზა-გზა მოსთქვამს, ჰირს თავს აძლევს ლხინის თასადა, «ფატმან არ იცის, ავთანდილ თუ ვისით ცეცხლით მწველია»².

მეორე მწერალი, რომლის მონაწილეობა «ვეფხისტყაოსნის» შევსებაში მუდავნდება, არის ნანუჩა ანუ მანუჩარ ციციშვილი, პოეტი დაახლოებით XVII საუკუნის პირველი მეხუთედისა. მისი ამ საქმეში მონაწილეობის შესახებ ცნობა დარჩენილა არჩილ მეფისაგან, რომელიც ამბობს:

ნანუჩას რუსთელის ნათქვამში ბგერი რამ ჩაურვეია,
საბრალოს ვერ შეუწვეია, წმინდა რამ აუმღკაუვეია;

¹ ა. ბარამიძე, ვეფხისტყაოსნის პლასტების დათარიღებისათვის, «თბილ. უნივ. მოამბე», IX, 120—130.

² «ომიანიანი», გ. ჯაკობიას გამოც., 1937 წ., გვ. 84. ამ ფაქტის მიხედვით, გამომცემელს ისეთი დასკვნა გამოჰყავს, რომ ეს დამატებანი რუსთაველის უნდა იყოს (გვ. XX). მაგრამ ის გარემოება, რომ ჭაიხოსრო «ვეფხისტყაოსანს» დამატებით იცნობს, კიდევ არ ნიშნავს, რომ ისინი რუსთაველმა დაწერა. ანდა, ნუთუ ჭაიხოსრო ვალდებული იყო ჩამოეთვალა ყველა მწერალი, რუსთაველიდან მის დრომდე, და აღვნიშნა მათი შრომები? ის პოემას წერდა და არა ლიტერატურის ისტორიას!

³ ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, რუსთაველოლოგიური მტუდიები.

მასთან რას სწერდა მის ლექსსა? სირვეგნე მით მორვეია!
რუსთველი სიბრძნის ტბა არია, არცა თუ იგ მორვეია¹.

ამდენხანს არ ვიცოდით, რა «ჩაურია» და შემატა ნანუჩამ ჩვენ პოემას. ახლა ირკვევა, რომ ნანუჩას დაუმატებია პოემაში «ავთანდილის ანდერძისათვის» 11 სტროფი, რომელიც დაბეჭდილია, ავტორის უსახელოდ, ს. კაკაბაძის მიერ («შეიწყნარებით ნაარსო... ესე წესია სოფლისა», 1742¹ — 1742¹¹). ამის შესახებ ხელნაწერში ვკითხულობთ: «ანდერძი ავთანდილისა, რომელ თქუა ჟამსა სიკუდილისასა. ნანუჩას ჩამატებული მას უკან». ამ სათაურის მიხედვით შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ ნანუჩას მთლიანად ეკუთვნის ეს თავი, მაგრამ სხვა ხელნაწერებთან შეჯერებამ (S 2829, S 5006) დაგვარწმუნა, რომ მას მხოლოდ 1742¹⁻¹¹ სტრ. ეკუთვნის. გაცილებით მეტი ნანუჩას პოემის ძირითად ტექსტში ჩაურთავს. პოემის ზაზასეული ხელნაწერის აშიაზე, ამა თუ იმ სტროფის პირდაპირ, ტექსტისავე ხელით მიწერილია ხოლმე ნანუჩას ინიციალი ნ. სულ ხელნაწერის შემონახულ ნაწილში 20 სტროფი გვაქვს ამგვარი ინიციალით აღნიშნული (ალბათ, ნანუჩას სტროფები დაკარგულ ფურცლებზედაც იყო). ეს სტროფები, რომელნიც 1712 წლის გამოცემაში არ შესულან, ყველა დაბეჭდილია ს. კაკაბაძის გამოცემაში. უნიციალოდ რასაკვირველია, ესენია: 307¹, 308², 308⁸ (ეს ორი გამოცემაში შეუცლომით აღნიშნულია 308³, 308⁴, იხ. გვ. 55), 309¹, 313¹, 372¹, 373¹, 617³, 617⁴, 659¹, 684¹, 813¹⁻², 1261¹, 1288¹, 1293¹, 1300¹, 1622¹, 1651⁷, 1685¹. ნანუჩას ამგვარი საქმიანობა დამოწმებულია აგრეთვე ერთ სხვა ხელნაწერშიაც, სახელდობრ H 757, აქაც ტაეპებს, რომელნიც ვახტანგის გამოცემაში არ შესულან, მიწერილი ჰქონია ნა ესე იგი ნანუჩა, ხოლო «ტარიელის (შეცდომაა—ალბათ ავთანდილის) ანდერძს, ოდეს მიიცივალბოდა მიწერილი აქვს: ამას ქვევითაც სულ ნანუჩასი არის და შოთასიც ცოტა რამა². ამნაირად, ამ ხელნაწერით ჩვენ თვალწინ იშლება 31 სტროფი ნანუჩასი, მათი შეტანა ამ ხელნაწერში და ნანუჩას სახელის აღნიშვნა ბუნებრივი იქნებოდა, თუ გვეხსომება, რომ ხელნაწერი დამზადებულია ზაზა ციციშვილისათვის, რომელიც თანამოგვარე და, შეიძლება, ძალიან ახლობელიც იყო ნანუჩასი³.

ზააქიანის გამლექსავე, მეფის მდივანი მამუკა, თავისი შრომის წინასიტყვაობაში შენიშნავს: «საქართველოს ეს ამბავი—ესე იგი ზააქისა—დარჩომოდა ძველის ძველიო», თუმცა ის ჩემზე უკეთ სხვებმა იცოდნენ, მაგრამ არც ერთმა ხელი არ მიჰყო მის გასალექსად:

ვერ შეემართა შეთელსა და ვერცა სერგის თმოგველსა,
ვერცა მანუჩარს მწერალსა, ტკბილის სიტყვისა მემობელსა⁴.

¹ «არჩილიანი», ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., სტროფი 26-ე.

² H. 757. ფ. 255რ. შტრ. ს. კაკაბაძის პირველი გამოცემა, გვ. 16. მხოლოდ ს. კაკაბაძეს ეს მინაწერი XVIII საუკუნისად მიანიხია, ამ ხელნაწერის 1712 წლის გამოცემასთან შედარების მიხედვით.

³ კ. ქიქელიძე, რუსთველოლოგიური შტუდიები.

⁴ იუსტ. აბულაძე, ზაზა-ნამეს ქართული ვერსიები, ტ. I, გვ. 1—2.

ეს მანუჩარი არის ის ნანუჩა, რომელმაც, არჩილის სიტყვით, რუსთაველის ნათქვამში ბევრი რამ ჩაურთო. მამუქასა და არჩილს ეს მწერალი სხვადასხვანაირად შეუფასებიათ. არჩილი მას ლექსს უწუნებს, ის იმაზე მალლა აყენებს არამცთუ რუსთაველს, არამედ თავის თავსაც, როდესაც ამბობს: «რუსთაველს არ ვიტყვი, ნანუჩას რასთვის აქებთ და მე არა?»¹ მაგრამ, ჩანს, არც ისე დასაწუნარი ყოფილა ის: მამუქა მას «ტუკილის სიტყვით მხმობელს» ეძახის, ხოლო არჩილის თანამედროვენი მას აქებდენ, ამიტომაცაა, რომ არჩილი კითხულობს: «ნანუჩას რასთვის აქებთო?» მანუჩარი ან ნანუჩა ყოფილა ციციშვილი, როგორც ეს მ. ბროსემ აღნიშნა «ვეფხისტყაოსნის» წინასიტყვაობაში 1841 წ. (გვ. XIV). ზ. კიკინაძის სიტყვით, «ნანუჩა ციციშვილი ცხოვრობდა 1670 წელს. ეს იყო ქართველი მწიგნობარი, მცოდნე სხვადასხვა ენებისა და მწერლობისა. ამ ნანუჩას ჰქონდა მდიდარი ბიბლიოთეკა ქართული წიგნებისა, მას როსტომ მეფის მახლობლივ სამეფო საქმეებში დიდი ადგილი ეკავა. ამ კაცს მთელს საქართველოში ბრძნად სახავდენ. ნანუჩა ციციშვილს ბევრნაირ ლექსების და მოთხრობების წერას აკუთვნებენ, მაგრამ მისმა ნაწერებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწიაო»².

საიდან ამოიღო ზ. კიკინაძემ ეს ცნობები, არ ვიცით. ერთი კია, რომ ისინი სინამდვილეს არ შეესაბამებიათ. მართლაც, 1670 წელს როსტომ მეფე უკვე კარგა ხნის მეკდარი იყო, თან მის დროს ნანუჩა ციციშვილს ჩვენ ვერ ვხედავთ ვერსად, მაგრამ ყველაზე უფრო საყურადღებო ისაა, რომ «1670 წლებში» ნანუჩა ვერ იცხოვრებდა. როგორც დავინახეთ, მას ისენიებს, როგორც წარსული დროის მწერალს, მეფის მდივანი მამუქა, პოეტი მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე მეოთხედისა, მაშასადამე, ის მაშუკაზე ადრე ცხოვრობდა. მართლაც, მას ჩვენ ვხვდებით მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ათეულში: მეფე თეიმურაზს, გიორგი სააკაძის სპარსეთში გაქცევის შემდეგ, ის წითელგაენია გიორგის ღედის თამარისათვის ქაიხოსრო ჯავახიშვილის საქმის გამო შუაქცად³.

2. ომანიანი

იმ მოკლე მოთხრობათა გარდა, რომელნიც დამატების სახით დართვია «ვეფხისტყაოსანს», არსებობს მთელი თხზულება, თითქმის «ვეფხისტყაოსნის» ზომისა, რომელიც შეგვიძლია მის გაგრძელებად მივიჩნიოთ. ეს არის «ომანიანი»⁴. მკითხველ საზოგადოებაში დაბადებულა სურვილი გათვალისწინებული

¹ ანდა: «კარგადა ვთქვი ყველაკი, არ მგონია ენანუჩაო» (სტრ. 41).

² «ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში», გვ. 15.

³ იხ. განჩინება ძოფრავის და ქაიხოსრო ჯავახიშვილისა 1620 წელს, «საქართველოს სიძველენი», II, გვ. 60; შეად. ან. ფურცელაძე, გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1911 წ., გვ. 202.

⁴ ჩვენში დამკვიდრდა სახელი «ომანიანი» ალბათ იმიტომ, რომ თხზულების გმირს ეწოდება ომანი. ჩვენ ვიცავთ არჩილის ნომენკლატურას—ომანიანი (II, 28), რომელსაც იმეორებს L ხელნაწერის მინაწერები: «ეს ომანიანი, აგრეთვე იოანე ბატონიშვილი «კალმახოზაში» (II, 189).

ყოფილიყო არა მარტო პირადი დამოკიდებულება ტარიელ—ნესტანსა და ავთანდილ—თინათინს შორის მათ სიცოცხლეში, არამედ მათი გარდაცვალების შემდეგაც მათ შთამომავლობაში. ეს მიზანი დაუსახავს «ომინიანის» ავტორს.

ამ თხზულების შინაარსი მოკლედ შემდეგნაირად შეგვიძლია გადმოვცეთ: ტარიელისა და ნესტანდარეჯანის შვილს სარიდანს ცოლად შეურთავს ავთანდილისა და თინათინის ქალი. ის დიდებული მეფე იყო, თავისი სამეფო, ინდოეთი, გაათართოვა და გააძლიერა, აკლდა მხოლოდ ის, რომ შვილი არ ჰყავდა. ბოლოს შვილიც მიეცა, რომელსაც ომინი უწოდეს. ბავშვი წლობით კი არ იზრდებოდა, არამედ დღეებით, ისეთი გმირი და ფალავანი შეიქნა, რომ მისი მსგავსი ქვეყანაზე არ ყოფილა არავინ, თავის პაპა ტარიელსაც კი სჯობდა. ერთხელ მას უნახავს ზღვათა მეფის შვილი, მტირალი, რომლისაგან მან გაიგო, რომ ეგვიპტის მეფეს აღიექბარს გაუმეფებია თავისი მეტად ლანჯი ქალი ბურნე-მელიქი, რომელსაც ის გამიჯნურებია, მაგრამ მიზანს ვეღარ ნიულწევია და უკან დაბრუნებულა მისი სურათით. ომინის ზღვათა მეფის შვილი სახლში ნიუყვანია და მისთვის ცოლად მიუცია თავისი და, რასაკვირველია, მას შემდეგ, რაც, ქალის მოთხოვნის თანხმად, მას დაუმარცხებია სარიდანის სპასალარი სალიმი. თვითონ მას კი გულში გაჯდომია ბურნე-მელიქის სიყვარული, იმ სურათის საშუალებით, რომელიც მისთვის სიძეს გადაუცია. ხის ცხენზე, რომელიც მისთვის საგანგებოდ მოუშაადებიათ, თვალის დახამხამებაში გადაფრენილა ეგვიპტეში, სადაც ის ვაჭრულად გამოწყობილა და დაუწყია ვაჭრობა ძვირფასი ქვებით. იმდენსა ცდილა, რომ ბურნე-მელიქთან კავშირი დაუქერია იმ კაცის «დიაცის» დახმარებით¹, რომლის სახლშიაც ის ცხოვრობდა აქ, და, როდესაც მისი გმირობა გამომქლავებულა, ქალსაც შეჰყვარებია ის. მაგრამ მის აღმზრდელს მის მაგიერ სიტყვა მიუცია ვინმე გურზი-ფალავანის შვილის ზეარისათვის. უკანასკნელს რომ გაუგია ომინის გამოჩენა ეგვიპტეში და ბურნე-მელიქის მისდამი გამიჯნურება, მოუწერია წერილი, რომელშიაც ბურნე-მელიქს უპირობისათვის ლანძღავდა, ხოლო ომინის ომში იწვევდა. ფალავნები მართლაც დაეტაკნენ ერთმანეთს, ომინი გამარჯვებული დარჩა. ამის შემდეგ მან ცოლად შეირთო ბურნე-მელიქი და იმავე ცხენით, რომელთაც ის ეგვიპტეში მოაფრინდა, თვალის დახამხამებაში ცოლითურთ თავის სამეფო ინდოეთში გადაფრინდა. მამა სარიდანის დივი ამბით ხედება შვილს და ტახტსაც უთმობს მას. ომინმა ინდოეთში მოკლა თეთრი დევი, შთამომავალი იმ საშინელი დევისა, რომელიც მაზანდარანის ქვეყანაში ოდესღაც როსტომმა მოკლა. დევს მრავალი ტყვე აღმოაჩნდა, რომელნიც ომინმა გაანთავისუფლა, მათ შორის მეტად ლამაზი ბალ-

¹ «ომინიანი», გ. ჯაკობიას გამოც., 1937 წ.

² ეს კაცი, რომელმაც ის შეიწყნარა, ერთ ადგილას წოდებულია «თვალ-მარგალიტთა მსყიდველად» (სტრ. 258), შემდეგ კი «ხალიფად» (357, 360, 361 და სხვ.), ხოლო ომინისა და ქალაქის უფროსის ქალის შემაერთებელი არის არა ცოლი ამ კაცისა, როგორც გ. ჯაკობიას ჰგონია (გვ. XIV), არამედ «დიაცი» (სტროფ. 278, 279, 281, 356 და სხვ.), უნდა ვიფიქროთ—შინაშრომისაზე, რომლის მიმართ ეს კაცი არის «ბატრონი» (სტრ. 397). «საპატრო» დედაკაცს ის «ქალსა ეძახის და არა «დიაცს».

ხი-ბუხარის მეფის ქალი. ეს ქალი ომაინს შეუყვარდა, ცოლი არამცთუ ნებას აძლევს მას მეორე ცოლად აიყვანოს ის, სთხოვს კიდევაც. ომაინი დიდი სიხარულით ასრულებს მის თხოვნას. ამის შემდეგ ის ახალი ცოლით გაემგზავრება ბალხისაკენ. აქ მას დახვდა კეისრის¹ ელჩი, რომელმაც სახლში დაბრუნების შემდეგ ისე აუწერა კეისარს ომაინს ქაბუკი, რომ ის გაემგზავრა ინდოეთს ომაინის სანახავად. გზაზე კეისარი შეჩერდა სპარსეთში, სადაც ამ დროს მეფობდა ანუშირვანი. ეს უკანასკნელიც ვაჟყვა მას ინდოეთს. ინდოეთში სარიდანმა გამოიწვია ბალხი-ბუხარიდან ომაინი, რომელიც მოვიდა თავისი სიმამრით, ხაყან-ჩინელითურთ. ამნაირად, თავი მოიყარა ოთხმა მეფემ, რომელნიც მეჯლიშობენ, განცხრომაში არიან და ერთმანეთს ეკამათებიან იმის შესახებ, რომ მოუფიქრებელ სიტყვებს დღემილი ჯობსო და წარმოთქმულს—წარმოუთქმელიო. ომაინმა თავისი ქაბუკობა და გმირობა ამ მეფეებსაც აჩვენა ერთი საშინელი ბუმბერაზის, ყარაქოილის, მოკვლით, რის შემდეგ მეფეები გამოესალმნენ ერთმანეთს და თავ-თავიანთ საბრძანებელში მიიქცნენ.

ვინ არის ომანიანის ავტორი? არჩილ მეფე ძველთა და ახალთა საქართველოს მელექსეთა შორის ასახელებს ომანიანის ავტორსაც:

ქაიხოსრომან შიგ-ჩართვით ლექსად თქვა ომანიანი,
 ომანის სიმბნე, სიქველუ, ჯაჭვის-ცმა მენინიანი;
 კარგად რომ უთქვამს, მის გამო არა ვთქვი მისი ხიანი,
 ყველიშვიც გამორჩევია სულითა ქუფრი რიანი².

ამნაირად, არჩილ მეფის ცნობით, ომანიანის ავტორი არის ვილაც ქაიხოსრო. ეს ქაიხოსრო არის თანამედროვე შაჰ-აბას პირველისა, როგორც ეს ჩანს მისი თხზულების პროლოგის შემდეგი ადგილიდან:

ქაიხოსროვის შედეგად შაჰაბაზ ერანს მჯდომია.
 უცნო დაიყრა ქვეყანა, ერან-თურანის ზომია,
 სხვათა მეფეთა ვეზირნი ნიადაგ გვერდსა სხდომია,
 ეს თვით მარტო იქმს ყველასა, ტყების თუ გინდა მყყრობია. (19).

შაჰ-აბასის დროს საქართველოში ჩვენ გვხვდება ოთხი მოღვაწე, რომელთაც ქაიხოსრო ეწოდება, ესენია: 1) ქაიხოსრო ბარათაშვილი, დიდი მოურავის მოწინააღმდეგე, რომელმაც 1625 წელს ის შეიპყრა ტბისს და ბირთვისის ციხეში 500 მეციხოვნე სპარსი გაუწყვიტა³; 2) ქაიხოსრო, ძე ვახტანგ მუხრანბატონისა, რომელიც 1624—1626 წლებში რამდენჯერმე იქმნა დადგენილი დიდი მოურავის მიერ ქართლის გამგედ და რომელიც ბაზალეთის ომის შემდეგ დიდ მოურავთან ერთად ოსმალეთს გადაიხვეწა, სადაც მას, მოურავთან ერთად, 1629 წელს თავი მოჰკვეთეს; 3) ქაიხოსრო ჯავახიშვილი, რომელიც დაუძინებელი მტერი იყო დიდი მოურავისა⁴ და

¹ კეისრად აქ იგულისხმება ურუმთა მეფე, ზვანთქარი.

² არჩილიანი, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა, II, სტრ. 28.

³ ქართლის ცხოვრება, II, სტრ. 43—44.

⁴ «საქართველოს სიძველენი», II, გვ. 51—61.

სახლკარსა და ცოლშვილს უწიოკებდა მას; 4) ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, შესანიშნავი ნიჭისა და ენერჯიის მხედართმთავარი, რომელიც შიშის ზარსა სცემდა და მუსრს ავლებდა დაღესტნის ლეკებს. მას დიდ პატივსაც სცემდა და დიდი ნდობით ეპყრობოდა ქეთევან დედოფალი, თუმცა ამისნაშვილმა, თეიმურაზმა, დიდი უმადურობა გამოიჩინა მისდამი. ქაიხოსროს სახელი და მამაცობა, რომელიც მან დაღესტანში გამოიჩინა, მოსვენებას არ აძლევდა შაჰ-აბასსა და პირად მის, ქაიხოსროს, მტრებს. ამიტომ, როდესაც, ცოლის სიკვდილის შემდეგ, თეიმურაზი სპარსეთში იყო შაჰ-აბასთან, უკანასკნელმა ჩასჩურჩულა მას, რომ ჩოლოყაშვილი ძლიერდება დაღესტანში, მას უნდა დაღესტანიც და კახეთიც თვითონ დაიჭიროს და ცოლად შეირთოს ქეთევანი, რომელსაც ის ამ მიზნითა ჰყავს დაახლოებული. ესევე დაუდასტურეს თეიმურაზს იქ მყოფმა ქართველებმა, რომელნიც შურის თვალით უყურებდნენ ქაიხოსროს. ეჭვიან თეიმურაზს მეტიც არ უნდოდა. ის რაიმე სპარსეთიდან კახეთში დაბრუნდა, დაღესტნიდან მას ქაიხოსრომ სთხოვა სამეფო ბუკები, რათა უფრო დაეშინებია ლეკები, კახელებმა კი შეასმინეს თეიმურაზს: «ნებავეს კახეთი და ამისთვის ითხოვს ბუკსაცა». ამის გამო «მოიყვანა ქაიხოსრო და მოჰკლა იგი ლალატად»¹.

უეჭველია, «ომანიანის» ავტორი არის ერთი აქ დასახელებული ქაიხოსროთავანი, თუმცა არც არჩილ მეფეს, არც რომელიმე ისტორიულ-ლიტერატურულ დოკუმენტს არ აღუნიშნავს, რომელი სახელდობრ. ზ. კაპინაძე ამბობს, რასაკვირველია საბუთების დაუსახელებლად, რომ ამ თხზულების ავტორი არის ქაიხოსრო მუხრანბატონი². ალბათ ზ. კიკინაძე უნდა ჰყავდეს მხედველობაში ე. თაყაიშვილს, როდესაც შენიშნავს: «По имени некоторых, Кайхоеро, автор Оманянина, был Мухранский владетель»³. ჩვენ კი გვგონია, რომ «ომანიანის» ავტორია ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი. აი რატომ: 1) ქაიხოსრო აღჭურვალი იყო ისეთი სულიერი და ფიზიკური თვისებებით, როგორც არ ჰქონიათ დანარჩენთ; ის იყო დიდი ნიჭისა და ენერჯიის პატრონი, რაც მან გამოიჩინა აგრეთვე როგორც სარდალმა⁴. 2) მის ოჯახში

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, 115; შეად. ა. ფურცველაძე, გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1911 წ., გვ. 158—159, 422.

² «ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში», გვ. 16.

³ Е. Ткач и ш и я н, Описание, I, стр. 563. ამ «ахали»-ს იმეორებს «ომანიანის» გამომცემელი გ. ჯაკობია, იმიტომ, რომ ქაიხოსრო მუხრანბატონი იყო ქართლის გამგედ (თითქოს ეს ვარაუდობა გაჩანტია უეჭველად ლიტერატურული საქმიანობისაც) და თან «ტრადიციაც მის სასარგებლოდ ლაპარაკობს» (გვ. XXII). რომელი ტრადიციაც? ნუთუ ზ. კიკინაძის აზრი «ტრადიციად» იქცა? სპეციალურ გამოცემასა და გამოკვლევაში «ომანიანის» შესახებ პოემის ავტორის ძიება გ. ჯაკობიას «მარჩიელობად» მიუჩნევია და, საკითხის წინ წაწევის მაგიერ, ის «ტრადიციის» უბრუნდება, ისიც უნიადაგოს, დაუსაბუთებელსა და გაუმართლებელს. თუ «ტრადიციით» დავამაყოფიდებოდით, მაშინ მეცნიერული კვლევა-ძიება ხედამდის იქნება და იმაზე ხელი უნდა ავიღოთ.

⁴ ეს მოსახრება გ. ჯაკობიას არ მიაჩნია დამაჯერებლად და საბუთად, მაგრამ ჩვენ მაინც შევნიშნავთ, რომ «ნიკი და ენერჯია» სჭირია არა მარტო მხედართმთავარს, არამედ უფრო მეტად მწერალს. ვისაც ის არ აქვს, ის მწერლად ვერ გამოდგება. თუ ვრცელად II-ის მაგალითი საკირობა აქ, მოვავლონებ ძველ ლიტერატურაში მოთუშავს, რომ ერთკლემ მწერლობაშიც ღებულბოდა თავისებულო მონაწილეობას.

განმტკიცებული იყო სწავლა-განათლება და ლიტერატურული ტრადიციები, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ თეიმურაზის გამოჩენილი ელჩი და დიპლომატი, ნიკიფორე ან ნიკოლოზ ირბახი, რომელმაც შემოიარა მთელი ევროპა და მრავალი ენა, აღმოსავლური და დასავლური, იცოდა, იყო ძმა ქაიხოსროსი¹.

3) მის მამას სახელად რქმევია ომანი. აქედან მისი და მისი შთამომავლობის გვარი შეიქნა ომანიშვილ-ჩოლოყაშვილი. ის გამოჩენილი და მხნე სარდალი ყოფილა, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ, ნიკიფორეს სიტყვით, მან, სხვა მრავალ გამარჯვებათა შორის, 20000 კაცით ერთხელ 90000 სპარსი გაწყვეტა². ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ თავისი გმირისა და ახოვანი მამის ომანის სახსოვრად ქაიხოსრომ ომან ქაბუჯის გმირობა და ქველობა აღწერა³.

4) პოემაში უდავოდ ჩანს, რომ მისი ავტორი იცნობს დასავლეთ ევროპის, კერძოდ რომის, სამყაროს. ის ასახელებს რომის ქვეყნის მონაპირობას (75₂₂), რომის სანაპიროს (76₃₃, 83₂₃), «რომულ ოქროს» (83) და სხვ. მაგრამ ამ მხრივ ყველაზე მეტად საყურადღებოა შემდეგი გარემოება. ავტორი ერთ ადგილას ამბობს: ამ ამბავსა ზედან მტერნი მეტად შეშინდენ, რომე დიდთა რომთა პაპისა ნემსა ქვეყნისა ლაშქართაცა მოხარაჯობის ზავი ითხოვეს» (69₂₃₋₂₇); მეორე ადგილას: «დიდის ლაშქრით რომთა პაპის ნემსა ქვეყანას მონაპირედ გააყენეს» (70₃₆₋₃₇). ეს «ნემსა ქვეყანა (გამომცემელს ის ვერ განუმარტავს) არის «ნემსთა ქვეყანა», როგორც ეს სახელი მოცემულია ხელნაწერში F (იხ. გამოცემის გვ. 72, შენ. 40). ეს «ნემსთა ქვეყანა» არის «ნემცთა», ესე იგი გერმანელთა ქვეყანა⁴, და «დიდთა რომთა პაპის ნემცთა ქვეყანა» უდრის გერმანელთა ქვეყნების რომის საღმრთო იმპერიას. ე. წ. Sacrum Romae Imperium-ს, ისტორიულად ცნობილ გერმანელების პირველ იმპერიას. საინტერესოა, რომ ავტორი ამ ქვეყანას, ამ იმპერიას ეძახის პაპის ქვეყანას. აქ ჩვენ გვაქვს ანარეკლი იმ სასტიკი ომებისა და მეტოქეობისა პაპსა და იმპერატორს შორის, ან, უკეთ, კათოლიკეთა და პროტესტანტთა შორის ამ იმპერიაში, რომელიც განსაკუთრებით გააწვავდა XVI საუკუნის მეორე ნახევარსა და მეჩვიდმეტის დასაწყისში და რომლის

¹ «ნემბის ცოდნა და ევროპის შემოვლა» ერთი მძის მიერ მეორე მამს პოეტობას კი არ ავალდებს (გვ. XX—XXI), შევნიშნავთ გ. ჯაკობიას, არამედ უჩვენებს კულტურულ ინტერესებსა და ტრადიციებს XVII საუკუნის ჩოლოყაშვილთა ოჯახში.

² მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 92.

³ «პოეტებსა და მწერლებს რომ ამ მოსახრებით დაესათურებიათ თავიანთი ქმნილებანი, კურობხამდე მივიდოდითო», — ამბობს გ. ჯაკობია (გვ. XXI). განზოგადება რა საჭიროა, კერძოდ კი ასეთი «კურობხის» მაგალითად ძველ ლიტერატურაში მომუშავეს მოვავგონებდი «აღლუბიანის» ავტორის ცდას. საინტერესოა, რომ ამ თვალსაზრისით უდავლა საკითხს უძველესი ხელნაწერის მინაწერი: ეს ომანიანი ომანიანთი არის» (გამოცემის გვ. XIII). ამ მინაწერში გამოსკვივის რწმენა, რომ «ომანიანი» ომანიანთ-ჩოლოყაშვილების საგვარეულო რომანია.

⁴ გეოგრაფიული სახელი «ნემსა-ნემსთა», resp. «ნემცთა» მოდის რუსული წყაროებიდან, რუსეთის გზით, რაც მაჩვენებელია ამ დროის რუსულ-ქართული ურთიერთობისა. სულხან-საბა ორბელიანის თავის «მოგზაურობაში» ხმარობს «ნემსა»-ს (ს. ი. ო. რ. დ. ა. ნ. შ. ვ. ლ. ი. ს. გამოცემა, გვ. 75, 132 და სხვ.).

შედგე იყო ის, რომ პაპები თავის გავლენის ქვეშ აყენებდნენ ამ ქვეყანას. ეს გარემოებაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილთან, რომელიც ამგვარ ცნობებს მიიღებდა თავისი ძმის ნიკიფორე-ნიკოლოზისაგან. უკანასკნელი 12 წლის განმავლობაში, დაახლოებით 1596—1608 წლებში, რომში სწავლობდა¹, იქ ის განიშსკვალა პაპისტური ტენდენციებით არა მარტო სარწმუნოების, არამედ პოლიტიკის სფეროშიაც. და სამშობლოში დაბრუნებისას, ეჭვს გარეშეა, იქ ნახული, გაგონილი და შესწავლილი გააცნო სხვებს, პირველ რიგში თავის ოჯახის წევრებს.

ამ მოსაზრებათა გამო, დასახელებულ პირთა შორის ყველაზე უფრო მისაღები უნდა იყოს ქაიხოსრო ომანიშვილ-ჩოლოყაშვილის ავტორობა².

როდისაა დაწერილი «ომანიანი? რასაკვირველია, შაჰ-აბას I-ის მეფობაში, მამასადამე, არაუგვიანეს 1628 წლისა. შაჰ-აბასზე აქ აწმყო დროშია ლაპარაკი: «მჯდომია», «ქქმს». თუ პოემის ავტორად ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილს მივიჩნევთ, უფრო ზუსტად შეგვიძლია განვსაზღვროთ პოემის დაწერის დრო. დაწერილებითი ცნობები Sacrum Romae Imperium-ის შესახებ პოეტისათვის შეეძლო მიეცა, როგორც ვთქვით, პირველ რიგში მის ძმას, ნიკიფორე-ნიკოლოზს, ეგროპიდან დაბრუნების შემდეგ, რასაც ადგილი ჰქონდა 1608 წლის მახლობლად. ნიკიფორე-ნიკოლოზი საქართველოში დაბრუნდა 1614 წელს, როდესაც ის იერუსალიმს, ჯვარის მონასტერში გადასახლდა. 1614 წელზე გვიან არც ქაიხოსროს შეეძლო დაწერა ის, ვინაიდან თეიმურაზმა ის მოაკვლევინა იმ მოსაზრებითაც, თითქოს მას მისი დედის, ქეთევანის, ცოლად შერთვა და კახეთში განეფება სურდა, ქეთევანი კი 1614 წელს შაჰ-აბასმა სპარსეთში წაიყვანა ტყვედ; მამასადამე, ამის შემდეგ არც ზემოდასახელებულ შიშს ექნებოდა ადგილი. თუმცა ქაიხოსროს სიკვდილით დასჯა უფრო ადრე უნდა

¹ კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი, «ეთუდები», II, 292—313.

² გ. ჯაკობია არ იზიარებს ჩოლოყაშვილის ავტორობას (გვ. XXI—XXIII) შემდეგი მოსაზრებით: ქაიხოსრო შაჰ-აბასის მოწინააღმდეგე ორიენტაციის მოღვაწე იყო და, როგორც ასეთი. არ შეეძლო მას მისთვის ის ქება შეესხა, რომელსაც თითქოს ასხამს მე-19 სტროფში. შაჰ-აბასის ორიენტაციის მომხრედ ქაიხოსრო მუხრანბატონი ჩანს, ის რამდენჯერმე იქნა ქართლის გამგედ დადგენილი, მამასადამე. «ომანიანი» ავტორიც შეიძლება ის იყოს. თუ ორიენტაციის თვალსაზრისით მივუდგებით საკითხს, მაშინ საზოგადოდ ხელი უნდა ავიღოთ პოემის ორიენტაციაზე, იმისი დაწერა არც ერთ ქართველს არ შეეძლო, რადგანაც იშვიათი ქართველი იყო შაჰ-აბასის ორიენტაციის ნამდვილი მომხრე. არ ყოფილა მისი ორიენტაციის მომხრე არც მუხრანბატონი, რომელიც ქართლის გამგედ დადგენილ იქნა არა შაჰ-აბასის, არამედ გიორგი სააკაძის მეცადინეობით («ქართ. ცხოვრ.» II, 41, 43), იმ გიორგის, რომელიც გააფთრებით ებრძოდა შაჰ-აბასის ორიენტაციას. ამ ბრძოლაში ის გადისროლა. ქაიხოსრო მუხრანბატონთან ერთად, ოსმალეთში, სადაც მას, აგრეთვე მუხრანბატონსაც, თავი მოკეთეს. ერთი ორიენტაცია და მეორეა ლიტერატურული სინამდვილე. ამისათვის მოვიგონოთ, თუ გნებავთ, არჩილ მეფე და ის ბატონი, რომელსაც ის უგალობს შაჰ-აბას II. მაგრამ ვარწმუნებთ დაინტერესებულ პირთ, რომ მე-19 სტროფში არავითარი პანეგირიკი და ზოტად შაჰ-აბასისა არაა, იქ მხოლოდ ფაქტია აღნიშნული, რომ შაჰ-აბასი ერანს მჯდომია, მან ბევრი ქვეყანა დაიპყრო და სხვები კი არ უგონებს, თუთონ აკეთებს ყველაფერსო. ეს შეეძლო ეთქვა მოსისხლე მტერსაც.

მომხდარიყო: თეიმურაზი სპარსეთს წაეიდა პირველი ცოლის სიკვდილის (1610 წ.) შემდეგ, იქიდან მობრუნდა ქაიხოსროზე ამრეზილი და მეორე ცოლის შერთვის (1612 წ.) შემდეგ მალე¹ მოაკვლევინა კიდევაც ის. ასე რომ, ომანიანი დაწერილი უნდა უყოს 1609—1613 წლებში.

თხზულებას მიუძღვის საკმაოდ ვრცელი პროლოგი, რომელშიაც ავტორი იხსენიებს ზოგიერთ ძველ ქართველ მწერალს, მაგალითად: მოსე ხონელს, შავთელს (რომელსაც ის «აბღულმესიას» უწოდებს), სარგის თმოგველს, რუსთაველსა და კედელაურს, რომელსაც «როსტომიანი» უთქვამს². შინაარსით თხზულება მაინცდამაინც საინტერესოს არაფერს წარმოადგენს, ის ჰბადავს, საკმაოდ უხეშად, «ვეფხისტყაოსანს», «ამირანდარეჯანიანს», «როსტომიანს» და სხვა მის დროს ქართულ ენაზე არსებულ საღვებმწირო და სამიჯნურო თხზულებებს. ალბათ, ამით აიხსნება, რომ დავით რექტორი, ავტორი ქართული ლიტერატურული ძეგლების კატალოგისა, რომელიც 1810 წელსაა შედგენილი, «ომანიანს» თელის სპარსულიდან ნათარგმნ თხზულებად³ თხზულება დაწერილია ლექსითა და პროზაულად, ამიტომაცაა, რომ არჩილ მეფე ამბობს: ქაიხოსრომა შიგ-ჩართვით ლექსად თქვა ომანიანიო. ლექსად დაწერილია 11 თავი, პროზაულად — 39 თავი, ორი კიდევ «ლექსთ-ჩართვით». როგორც დავინახეთ, არჩილ მეფე ქაიხოსროს ლექსს უწონებს და უტებს.

3. იოსებზილიხანიანი

«იოსებზილიხანიანი» მოთხრობილია თავგადასავალი იოსებ-იუსუფისა და სიყვარული ზილიხა ანუ ზილიხანისა. სუეეტად აღებულია ბიბლიური მოთხრობა იოსებ მშენიერის შესახებ, რომელიც ძმებმა გაყიდეს ეგვიპტეში და რომელსაც გაუმეორებდა, სპარსული ეპოსით, ფარაონის ცოლი, ზულეიხა. ეს ეპიზოდი სპარსელ რომანტიკოსებს გაუერციათ და შეუმკიათ თავისებურად, ასე რომ ბიბლიური მოთხრობიდან მხოლოდ ჩონჩხი-ღა დაჩენილა. პირველი პოეტი, რომელსაც ეს ეპიზოდი გამოუყენებია, არის შესანიშნავი ფირდოუსი, თუმცა, უნდა აღინიშნოს აქვე, რომ მისი «Iusuf u Zuleixa» მოკლებულია «შაჰნამეს» ღირსებას და პოეზიის მხრივ მაინცდამაინც საყურადღებოს არაფერს წარმოადგენს⁴. მეორე პოეტი, რომელსაც აგრეთვე დაუწერია «Iusuf u Zuleixa» 1483 წელს, არის აბღურაჰმან ჯამი⁵. დასასრულ, 1647—1662 წლებში პოეტმა ნაზიმმა გამოუშვა აგრეთვე თავისი «Iusuf u Zuleixa»⁶. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჯამიდან ნაზიმამდე და ნაზიმის შემდეგაც, თითქმის მეცხრამეტე საუკუნემდე, სპარსულ ენაზე არა ერთ და ორ მელექსეს უცდია ასე თუ ისე გადმოეკეთებინა ეს პოემა (სულ ცნობილია 13 ცდა

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, გვ. 115.

² Е. Такайшвили, Описание, I, 564—569.

³ А. Цагарели, Сведения, III, стр. 285, № 98.

⁴ Н. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss», II, s. 230.

⁵ იქვე, S. 231—232.

⁶ იქვე, S. 232.

მისი დამუშავებისა), თუმცა ამ გადმოკეთებათა ლიტერატურული ღირსება უმნიშვნელოა¹.

ეს რომანტიკული პოემა ქართულ ენაზედაც არის გადმოღებული, რუსთველური შაირით, ორი სხვადასხვა რედაქციით. პირველი რედაქცია, რომელიც შემონახულია ერთადერთი დეფექტური ხელნაწერით², იწყება შესავლით. აქ ავტორი, აღნიშნავს რა რუსთაველის სწორუბოვრობას, სთხოვს მას მისცეს ნება იოსებ მშვენიერისა და ზილიხა სანატრელის ამბავი თქვას. მერე ლაპარაკობს მოშაირობასა და მიჯნურობაზე. ამის შემდეგ, განაცხადებს რა, რომ ეს ამბავი ადრინდელი ცოტა ვპოვე დანარჩომი, ქართულადა გადაეთარგმნე სპარსულადა მუნ ნათქვამიოა, ავტორი მოგვითხრობს ამბავს შვილთა ქიშვართა მფლობელის, აღმოსავლეთის ხელმწიფის ნოშრევანისას, რომელსაც ჰყავდა უმშვენიერესი ასული ზილიხა. მისი ხელის მოპოვებას ცდილობენ სხვადასხვა ხელმწიფის შვილები, სხვათა შორის, რუსისაც. მაგრამ ზილიხას ვათხოვება არ უნდა, ვინაიდან მას სიზმარში უნახავს მშვენიერი ქაბუკი, ეგვიპტის მეფე, რომელიც გიჟივით შეეყვარებია. მამამ რომ ეს გაიგო, ეგვიპტის მეფეს აზიხს აცნობა: მე მზადა ვარ ჩემი ქალი მოგცე ცოლადო. აზიხსაც მეტად მოსწონებია ასეთი წინადადება. ასე რომ ზილიხა ეგვიპტეში წაიყვანეს. ის დარწმუნებული იყო, რომ აზიხი სწორედ ის ქაბუკია, რომელიც მან სიზმარში ნახა და რომელიც მას ეგვიპტეში იწყვედა, მაგრამ სინამდვილეში რომ სულ სხვა სახე დაინახა, გული წაუვიდა. აზიხი ცოლად შეირთავს ზილიხას, რომელიც თავს ინუგეშებს იმით, რომ აზიხს «კაცობა» არა აქვს, თან არც რწმენას ჰქარავას, რომ ადრე თუ გვიან, ის იპოვის სიზმარში ნახულ ქაბუკს.

ამ დროს ვაჟრებმა ეგვიპტეში მიიყვანეს მათ მიერ შესყიდული ებრაელი იოსები, რომელიც ყველას აკვირვებდა სილამაზით, ასე რომ მრავლად აღმოჩნდა მსურველი მისი მონად ყიდვისა. ქმრის ნებათვით ზილიხამ, რომელმაც მას თვალი მოჰკრა ბაზარში, იოსები იყიდა და სასახლეში მიიყვანა. ზილიხა უახლოვდება იოსებს, გაიგებს მისგან მის თავგადასავალს და მის გულში ტრფობის კოცონი აღენთება, ვინაიდან სიზმარში ნახული მოჩვენების განსახიერება მან ამ იოსებში პოვა.

იამანეთის დედოფალს ბაზიყასაც სმენია იოსების მშვენიერება და ზილიხასთვის მიუწერია—დამითმე ისაო, ზილიხას უარი შეუთვლია, ასე რომ ბაზიყას მიუტოვებია თავისი სამეფო და ეგვიპტეში მოსულა იოსების სანახავად და მისი გულის მოსანადირებლად. მისი სილამაზით ვაგიჟებული და ამავე დროს დარწმუნებული, რომ ის მიზანს ვერ მიაღწევს, ის იქვე სევდისაგან გარდაცვლილა. მერე იწყება ტანჯვა ზილიხასი და მისი მცდელობა მონადიროს იოსების გული. იოსები ამისი წინააღმდეგია, ამიტომ გაბრაზებული და სასოწარკვეთილი ქალი მას ქმართან აბეზღებს—თითქოს იოსებმა მას გაუბატურებდა მოუწოდო. იოსებს ამისათვის ციხეში დაამწყვდევენ. ბო-

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss», II, s. 232.

² S 1283. გამოცემულია ზ. ჯაკობიას მიერ: «იოსებ-ზილიხანანის ქართული ვერსიები», 1927 წ., გვ. 3—98.

ლეს და ბოლოს, იოსები, მას შემდეგ, რაც მან მეფეს საბედისწერო სიზმარი აუხსნა, ციხიდან გაანთავისუფლეს, მეფემ ის დაიახლოვა და თავის მარჯვენა ხელად გაიხადა. ასე რომ აზიზის გარდაცვალების შემდეგ, მისი «დავედრებით», იოსები «ხელმწიფედ დაჯდა». ამის შემდეგ იოსები წინადადებას აძლევს ზილიხას, თუ მას სურს მისი ცოლობა, კერპები დაღწეოს და მის რჯულზე გადავიდეს. მოციქულად გაგზავნილმა სეფე-ქალებმა სულ სხვანაირად შეაბრუნეს საქმე, რის გამოც იოსებმა ბრძანა ზილიხას სასახლიდან გაძევება. ზილიხა დარდისაგან ჩამოხმა, გაუციოთლდა, მუღმივი ტირილისაგან დაბრმავდა. ასეთ მდგომარეობაში იოსები შეხედება მას, მაგრამ ვერ იცნობს. მხოლოდ, როდესაც სასახლეში მიიყვანს, იქ გამოირკვევა მისთვის, რომ მის წინაშე მისთვის ტანჯული ზილიხაა. რა მოხდა ამის შემდეგ, აღარ ვიცით, რადგანაც პოემას ბოლო აკლია ფურცლების დაქარგვის გამო. ჩანს, რომ ფინალი ტრაგიკულია.

მეორე რედაქცია, რომელიც თეიმურაზ პირველს ეკუთვნის¹, შესავლის შემდეგ, სადაც მოკლედ გადმოცემულია «ვეფხისტყაოსნის» შინაარსი, მისი ავტორისა და წარმოშობის ვინაობა და «ფისრამიანის» ლიტერატურული ისტორია, მოგვითხრობს იოსების ამბავს, მის ეგვიპტეში მიყვანას, გაყიდვას, ზილიხას განიჯნურებას, ბაზიყას სიყვარულსა და სიკვდილს, იოსებისა და ზილიხას ერთად შეყვას. მერე იოსების ციხეში ჩასმას, იქიდან განთავისუფლებას და აზიზის გარდაცვალების შემდეგ გამეფებას. თავდება პოემა იოსებისა და ზილიხას დაქორწინებით.

ზოგი ეპიზოდი თეიმურაზის რედაქციაში უფრო ვრცელადაა აღწერილი, მაგალითად, ბაზიყას ვინაობა, აგრეთვე ვერპომსახურება ეგვიპტეში, ზოგი კიდევ პირველ რედაქციაში, მაგალითად—ბაზიყას მიჯნურობის ისტორია. თეიმურაზის რედაქციამ არ იცის ის მიწერ-მოწერა ბაზიყასა და ზილიხას შორის, რომელსაც ადგილი აქვს პირველ რედაქციაში. ის მოკლედ ეხება აგრეთვე ზილიხას პიროვნებასა და სიმშენიერეს. «მე ვით ვაქო, სიტყვამცირომან, სპარსთ უქიათ ენამრავლადო, — ამბობს თეიმურაზი. ამ რედაქციების ფინალი სხვადასხვანაირია. საერთოდ, პირველი რედაქცია, თეიმურაზის რედაქციასთან შედარებით, უფრო ვრცელია: მიუხედავად ლექსებისა, ის ორჯერ უფრო დიდია თეიმურაზისაზე, ის შეიცავს 736 სტროფს, თეიმურაზის კი—311-ს. შინაარსითაც ის უფრო საინტერესოა, ვიდრე თეიმურაზის რედაქცია.

ყველა ნიშნებით, ჩვენ ორ სხვადასხვა რედაქციასთან გვაქვს საქმე. რომელი ვერსია უძველესია მათ საფუძვლად, ცნობილია თუ არა მათი ღებების ავტორები?

¹ გამოიკა ორჯერ: 1927 წელს გ. ჯაკობიას მიერ (დასახელებული შრომა) და 1934 წ. მის და ა. ბარამიძის მიერ (თეიმურაზ I, თხზულ. სრ. კრებული).

პირველი რედაქციის მიმართ მისი გამოცემელი გ. ჯაკობია წერდა, რომ არ არის დადგენილი მისი დედანიო¹. ჩვენ ჯერ კიდევ 1931 წელს აღვნიშნეთ: «რამდენადაც მისი ფრაგმენტული ხასიათი ნებას გვაძლევს დავასკენათ, ეს რედაქცია მომდინარეობს აბდურ-რაჰმან ჯამის რედაქციიდან»². ამის შემდეგ 1934 წელს, თეიმურაზის რედაქციასთან დაკავშირებით, გ. ჯაკობიამ შეუდარა ჯამის რედაქციას ეს პირველი რედაქცია და საბოლოოდ დადასტურდა ჩვენ მიერ გამოთქმული მოსაზრება³. რაც შეეხება თეიმურაზის რედაქციის, მისი დედანი ჯერაც გამოურკვეველია, ყოველ შემთხვევაში, რამდენად გ. ჯაკობიას სპეციალური ანალიზიდან ჩანს⁴, მისი დედანი არ უნდა იყოს არც ფირდოუსის, არც ჯამის რედაქცია. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თეიმურაზმა მოგვცა არა თარგმანი, თუგინდ ისეთი გაგებით, როგორც ეს გვაქვს პირველ რედაქციაში, არამედ თავისებური კომბინაცია ბიბლიური ეპიზოდისა და მისთვის ცნობილი აღმოსავლური ვერსიებისა. თავის წყაროებს ზოგადად ის თვითონ ასახელებს, როდესაც ამბობს:

მათ საქმეთა საღმრთო წიგნი მოკლედ ამბობს—დაბადება,
სპარსთ გალექსეს ტკბილად რამე, რა ბრალია ჩალაგმება!
რაც მათ ეთქვა, მე ის ვთარგმნე, ხოტბა იყო თუ ლაყბება.

გათვდა მათი აშბავი, პირველ სპარსთაგან თქმულია,
ჩვენ უწვრთნელისა ნაღვაწი, ქართულად გათარგმნულია⁵.

მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თეიმურაზმა უცვლელად გადმოიღო თავისი წყაროები, არა, ის თვითონ ამბობს: «მე თვით ვწერ, ვიტყვი» (4). ყოველ შემთხვევაში, თეიმურაზი არჩილის პირით კატეგორიულად აცხადებს: «განმარტვითა ვთქვი ქართულად თქმული სპარსთ არაკობისა»⁶, ესე იგი მას სიტყვა-სიტყვით კი არ გადმოუცია თავისი წყაროები, არამედ «განმარტვითა», მაშასადამე, თავისებურების შეტანით. ეს თავისებურება ჩვენ პირველ რედაქციაშიც უნდა გვეჩინდეს ბლომად და ქარბად. ამის მომასწავებელია ქრისტიანული ელემენტები, სურათები და შედარებანი «ვეფხისტყაოსნიდან», რომელთაც ვხედავთ როგორც თეიმურაზის, ისე პირველ რედაქციაში.

როდის ითარგმნა ეს რედაქციები?

თეიმურაზის რედაქციის შესახებ დადებითი ცნობები მოგვეპოვება. არჩილ მეფე არუსთველთან გაბაასებაში⁷ ათქმევინებს თეიმურაზს:

¹ «იოსებ-ზილიზანიანის ქართული ვერსიები», გვ. 01.

² ავტორი ვეფხისტყაოსნისა და დრო მისი დაწერისა, ჟურნ. «მნათობი» 1931, № 7—8 გვ. 152, შენ. 1.

³ თეიმურაზ პირველის თხზულებანი, ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 243—250.

⁴ იქვე, გვ. 225—243, თუ, რასაკვირველია, ეს ანალიზი სწორი და სანდოა. ასეთი დაუკეების საბუთს იძლევა მისი ანალიზი «ლეილმაჯნუნიანის» ქართული თარგმანისა, რის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

⁵ გამოცემა 1934 წლისა, სტროფ. 308, 309.

⁶ «არჩილიანი», ტ. II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., სტროფი 706.

ამ დროს ვთქვი ლეილ-მაჯუნეი, ზილიხან-იოსებისა, ქება, შეენება. სიტურფე, მიჯნურთა ცეცხლებრ დებისა, გაპრა მინდორად, ხელობა, გულთა ლაბერულად სობისა; ტპებლად რამ აღმოგმეტყველუ ლექსები სხივ-შუქებიაა¹.

ამ დროსაში (როდის?) ნაგულისხმევია ის ხანა თეიმურაზის მეფობისა, როდესაც ის ზურაბ ერისთვის მეოხებით გაერთიანებულ ქართლ-კახეთს განაგებდა, ესე იგი 1629—1633 წლები². ამ ცნობას ადასტურებს კათოლიკე-მისიონერების წერილი, მიწერილი რომში 1629 წელს. აქ ნათქვამია: თეიმურაზი დაუკეთესო პოეტია, რადგან შეადგინა ისტორია იოსებისაოა³.

უფრო რთულია საკითხი პირველი რედაქციის შესახებ. ჩვენ არ მოგვეპოვება არავითარი ცნობა მისი გადმომღებისა და გადმოღების დროის შესახებ. აღმწერელი იმ ერთადერთი ხელნაწერისა, რომელშიაც ეს რედაქცია შენახულა, მისი გადაწერის დროის შესახებ გადაპრით არას ამბობს: «Удѣл по почерку и материалу, рукопись, вероятно, XVI века, во всяком случае не позднее XVII»⁴. ს. კაკაბაძეს ეს ხელნაწერი დასჭირდა «ვეფხისტყაოსნის» ზოგიერთი პრობლემის გასარკვევად, ამიტომ, იმის მიხედვით, თუ როგორ სჭირდებოდა ის მას, «ვეფხისტყაოსნის» პირველ გამოცემაში (გვ. 28—29) ამ ხელნაწერს მეთექვსმეტე საუკუნის პირველ ნახევარს აკუთვნებდა, ხოლო მეორე გამოცემაში — ის მას მეთოთხმეტე საუკუნის ნახევარში გადააქვს (გვ. 20—21).

ამ რედაქციას, როგორც ვთქვით, საფუძვლად უძვეეს ჯამის (გარდ. 1492 წ.) რედაქცია, მაშასადამე, ხედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ ის მეთოთხმეტე საუკუნეშია გადმოქართულებული. არამცთუ მეთოთხმეტეში, მეოთქვსმეტე საუკუნის პირველი ნახევრისთვისაც ნაადრევი იქნება მისი მიკუთვნება. საერთოდ, უფრო დაკვირვებული და გაღრმავებული შესწავლა საეჭვოდ ხდის მის წარმოშობას მეთექვსმეტე საუკუნეში. ხელნაწერი, როგორც აღვნიშნეთ, არ იძლევა ექვემოთხანელ, კონკრეტულ ნიშნებს, რომ ის მეთექვსმეტე საუკუნეს მიეკუთვნებოდეს, ამ ნიშნებით ის, როგორც მისი აღმწერელიც უჩვენებს, მეჩვიდმეტე საუკუნეშია შეიძლება გადატანილ იქნას⁵. ისეთი მცოდნე ქართული მწერლობისა, როგორიც იყო თეიმურაზ I, ამ თხზულებას არ იცნობს (ასეთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება თვით მისი რედაქციის მონაცემებიდან). მაშასადამე, ის ჯერ ან არ არის დაწერილი, ანდა გავრცელება ვერ მოუხწრია. თვით პოემაში ისეთი ნიშნებია, რომელიც საეჭვოდ ხდის მის წარმოშობას მეთექვსმეტე საუკუნეში. ერთ ადგილას აქ ვკითხულობთ:

¹ «არჩილიანი». ტ. II, სტრ. 705.

² «ქართლის ცხოვრება», II, 45—46.

³ მ. თაბაოაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 102.

⁴ Е. Такашвили, Описание рукописей, II, 267—268.

⁵ წინათ ჩვენ XVI საუკუნის სასარგებლოდ ვუჩვენებდით ა-მეტობას პოემაში, მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს მოვლენა XVII საუკუნეშია გვხვდება (იხ. მაგალითები ძველ საქართველოში, I, 65—66, 68).

მაჯუნუნის მსგავსად დაეწიებ კარდაკარ დაფუძებას, ტარიელს დავესახები, ველსა ვიქ ზშირაღ ბნედასა, ავთანდალსავით ვარსკვლავთა უამბობ ჩემსა სვედასა, ტანსა ცხეარის ტყავს დავიკრავ, თავსა დავირქვამ დედასა. (312).

ჯიმშითას მსგავსად გავიტერი, ნადირთა შევენახები. ზოსროვით ხეფუნას დაეწიებ. შირინსა არ ვეწყალებდი: თავსა ამაზე წავაგებ, არა ვთქვა «მამას რას ვები», სისხლსა წერაქვზე გარდევასნამ. ფარჰადსა დავესახები. (313).

ეს სტროფები, უნდა ვფიქროთ, თვით ქართველ პოეტს ეკუთვნის, მას სცოდნია არსებობა «ლეილმაჯუნუნისასა» და «ზოსროვშირინისასა», ეს მას ისედაც, ქართული თარგმანის გარეშეც, ეცოდინებოდა. რაც შეეხება «ჯიმშითასა, აქ იგულისხმება «შაჰნამეს» ჯიმშიდი, რომელიც, ზაქისაგან დამარცხების შემდეგ, გადაიკარგა და ას წელიწადს იყო გაქრილ-მოხეტიალე. «შაჰნამეს» ის ნაწილი, რომელშიაც მოთხრობილია ჯიმშიდის ამბები, თუგინდ «შაჰნამეს» მიმბაძველთა შესაფერისი ნაწილები ქართულად, როგორც ამაზე უკვე გეჰქონდა ლაპარაკი, გადმოღებულ-გადმოკეთებულ იქნა არაუადრეს მეფექსმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ვთქვათ, ჯიმშიდის ამბებიც პოეტს სპარსული წყაროებიდან ეცოდინებოდა, საყურადღებო იქნება სიტყვები: «ფარჰადსა დავესახები». აქ იგულისხმება სამიჯნურო პოემა «ფარჰადიანი». ეს თხზულება, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ქართულადაც ყოფილა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ ქართული ტექსტი კი არ გვანტერესებს, არამედ სპარსული. «ფარჰადიანი» სპარსულად დაწერილია ვაჰში ქირმანელის მიერ, რომელიც 1583—4 წლებში გარდაიცვალა¹. მაშასადამე, მეფექსმეტე საუკუნის გასულამდე თუ მეჩვიდმეტის დამდეგამდე ვერ დაიწერებოდა ის თხზულება, რომელიც «ფარჰადიანი» ასახელებს, თუ, რასაკვირველია, ფარჰადის სამიჯნურო თავგადასავალი მას ამოღებული არ აქვს უშუალოდ «ზოსროვშირინისას» რომელიმე სპარსული რედაქციიდან.

მეორე ადგილას პოემაში ვკითხულობთ:

ვით ვაქო უსთაქარები, რადგან ფრანგები არისა,
რა გითხრა მათი ამბავი, ან გრძნეულობით რა რისა;
საბლი აავეს ისეთი, უხდომი კაცთა გვარისა,
ბრუნვედის, გარდაყვიროდის, ხმა მოდის მუღამ ზარისა (689).

აქ ლაპარაკია ფრანგებზე, როგორც საუცხოო ხუროთმოძღვრებზე. საერთოდ ფრანგებზე, მათ ცხოვრებაზე, ზნე-ჩვეულებასა და განათლებაზე ლაპარაკი ხაზგასმით იწყება XVII საუკუნიდან. ასე, მაგალითად: «საფრანგეთსა მე ვისწავლე სულ ზნენია» (მამუკას «ზააქიანში», სტრ. 24), «საფრანგეთისა სამეფო, უწყით, სხვათ უზესთესია, მის ქვეყანისა ხელმწიფე ცასაცა უმაღლესია» (ნო-

¹ მართალია, უფრო ადრე ასეთი თხზულება «ჩაღათურა» ენაზე აღიწერ ნავოიმ დაწერა, მაგრამ ქართულად «ჩაღათურა» ენაზე დაწერილი შრთმის გამოყენება ამ დროს სრული აუტილებლობით მოსალოდნელი არაა.

დარ ციციშვილის «ბარამგურიანი», სტრ. 1316) და სხვ. ასეთი ნიშანდობლივი სიახლოვე დასავლეთ ევროპის, კერძოდ საფრანგეთის, სამყაროსთან XVI საუკუნეში არ არსებობს, ის XVII ს. იწყება. XVI ს-ში ოსმალეთმა საბოლოოდ შეუკრა გზა ევროპელებს საქართველოსაკენ და ქართველებს ევროპისაკენ, იმ ზონამდე, რომ ძმთელი ამ საუკუნის განმავლობაში ვერც ერთ მისიონერს ვეღარ ვხედავთ საქართველოში¹, ვერც ეპარს. კერძოდ, ეს მოტივი, ფრანგ არქიტექტორების მიერ საუცხოო სასახლის აგება, დამოწმებულია აგრეთვე სწორედ XVII საუკუნის ძეგლში, ფეშანგის «მამანავაზიანში»:

საალი სალხინ ად ნაგები, მტკუარს ადგა ტუზუა თალარი.
ფრანგთ ოსტატთაგან ნაგები, მათგანვე განათალარი:
ჭარეს მათნი ხელღენებანი, მომართეს ამო თალარი².

ყოველივე ამასთან მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ ამ რედაქციის ავტორი თეიმურაზის რედაქციას არ იცნობს. ის რომ მის დროს ყოფილიყო, არ გაკადნიერდებოდა ამ დიდი პოეტის ნასაქში გაენგორებია. აქედან, მაშასადამე, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ეს პოეტი და თეიმურაზი ან პარალელურად ერთ დროს მუშაობდნენ «იოსებ ბილიბანიანზე», ანდა პირველი რედაქციის დაწერიდან ისე მცირე დრო გავიდა თეიმურაზის რედაქციის შექმნამდე, რომ მისი არსებობა ჯერ არავინ იცოდა. ერთი სიტყვით უცნობი პოეტის «იოსებ ბილიბანიანი XVII საუკუნის პირველ მეოთხედს უნდა ეკუთვნოდეს. გამოსულია ის ისეთი დიალექტური წრიდან, რომელსაც ახასიათებს ამეტობა, რს შეცვლა ლ-თი (ალის-არის, გიშელთ-გიშერთა, გიშელი, გიშლის—გიშერი, გიშრის და სხვ.), ფ-ს—ჩ-თი (ორჩია—ორშია, მისდღეჩი—მისდღეში). ისე დიდი იყო თეიმურაზის ავტორიტეტი, რომ მისმა რედაქციამ საბოლოოდ მოაშთო და ვასაქანი არ მისცა ამ უცნობი პოეტის რედაქციას, თუმცა უკანასკნელი პირველს არ ჩამოუვარდებდა არც შინაარსის ინტერესით, არც ლექსის მუსიკალობითა და ჩითმათა სიმდიდრით, არც მოხდენილი, ლირიზმით აღსავსე ადგილებით. ის მხოლოდ ერთი ხელნაწერით ვადარჩენილა და, წარმოიდგინეთ, სულხან-საბა ორბელიანისთვისაც კი უცნობი დარჩენილა, ყოველ შექთხევეაში, მის ლექსიკონში ეს შრომა გამოყენებული არაა, ჩვენ 47-მდე ისეთი სიტყვა დავთვალეთ ამ პოემაში, რომელიც საბას არ განუშარტავს³.

¹ ნ. თამარ აშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ 69—70.

² გ. ლეთინიძისა და ს. იორდანიშვილის გამოც., სტრუქტი 185. ცნობილია, რომ ვახტანგ V დასავლეთ ევროპიდან თხოულობდა ინჟინრებსა და მექანიკოსებს, რომელთაც მტკვარზე ისეთი წისკვილი უნდა აეგოთ, როგორც რომის მდინარეზე ყოფილა (მ. თამარ აშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 27). ფრანგი ოქრობედილი და შესათე იმ დროს სამეგრელოშიც კი ყოფილა (იქვე, 147).

³ ამათგან 20-მდე სიტყვა არც გამომცემლის, გ. ჯავახიას, სპეციალურ ლექსიკონშია განმარტებული. ესენია: აფსანა (565), დილაშბარი (433), ზინჯილი (119), ლოლურსვი (688), შედაჩი (222), მსაიმილი (5), რუბათი (313), სალარი (150), სხააკვა (541), დავარა (385), ქეშად (61, 260), ჭირიშმა (403), ტუნჯი (510), ყამხა (403), ყამხაზი (2:9), ყარლოვი (687), ჯარმანი (216), ჰაშვი (403), ჰელალი (22), ჰეშვანი (59), ჰილალი (22).

4. ლეილმაჯუნინიანი

«ლეილმაჯუნინიანი» ერთ-ერთი უპოპულარესი რომანული ნაწარმოებია აღმოსავლურ ლიტერატურაში. უკანასკნელმა თერამეტამდე ასეთი ნაწარმოები იცის. პირველი პოეტი, რომელმაც ასეთი პოემა დაწერა, არის აზერბაიჯანის გამოჩენილი პოეტი ნიზამი განჯევი (1141 — 1203 წწ.). ეს პოემა ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია ნიზამის ცნობილი ხამსესი. ის მას დაუწერია 1188 წელს შარვანშა აღსართან მეორის შეკვეთით, რომლისათვისაც მიუძღვნია იგი¹. ნიზამის შემდეგ და მისი მიზაძვით ასეთი პოემა დაუწერიათ აღმოსავლეთის პოეტებს: ამირ ხოსროვს—1299 წელს², ჯამის—მეთხოუმეტე საუკუნეში³, ჰატიფის—მეთექვსმეტეში⁴ და სხვ.

როგორც ზემოთ ვამბობდით, «ლეილმაჯუნინიანი» ჯერ კიდევ კლასიკურ პერიოდში უნდა ყოფილიყო ქართულად გადმოღებული, მაგრამ ის ჩვენამდე არ შენახულა. ამ პოემის ერთადერთი რედაქცია, რომელიც ქართულ ენაზე შენახულა, ეკუთვნის ალარძინების ხანას⁵. შინაარსი მისი მოკლედ ასეთია:

არაბეთის ქალაქ ლაზაში ორი მონათესავე, მეფეთა შთამომავალი, ოჯახი ცხოვრობდა. ერთსა და იმავე ღამეს ერთ ოჯახში დაიბადა ვაჟი, რომელსაც ყაისი უწოდეს, ხოლო მეორეში—ქალი, რომელსაც ლეილი დაარქვეს. ვაჟს, მეტად ლამაზს, ერთი ზნე გამოაჩნდა: თუ ძიდა ღამაში არ იყო, მის ძუძუს პირს არ ახლებდა. ასტროლოგებმა მის ღედ-მამას უწინასწარმეტყველეს, რომ ის შეუდარებელი მიჯნური გახდება, ასე რომ მიჯნურობისაგან უდაბნოში გაიჭრებო. შეიდი წლის ყაისი და ლეილი მშობლებმა ერთსა და იმავე სკოლაში წაიბარეს მოლას. ბავშვები ჯერ კარგად მეცადინეობდნენ, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ ყაისმა სწავლაზე გული აიყარა. მოლაჰ აღმოაჩინა, რომ მას ლეილი უყვარს, ამისათვის ის სკოლიდან გააგდო, ლეილი კი მშობლებს გადასცა. ლეილმა ღედ-მამა დაარწმუნა მოლას ექვების უსაფუძვლობაში. ნაჯუნნი კვდება ლეილის უნახაობით, ის დროგამოშვებით, ჩუმად, მიიბრუნა ხოლმე სასწავლებელში და ჰკოცნის იმ ადგილს, სადაც ლეილის გაუფლია. ერთხელ მას სევდისაგან გაეხსნა მკლავის ძარღვი და სისხლიდან იცლებოდა. თვით ავადმყოფმა თავზარდაცემულ მშობლებს უოჩია მოეტანათ მიწა, რომელსაც ლეილის ფეხი შეხებია ოდესმე, და ქრილობაზე დაეყარათ. მართლაც, ამ გზით მას სისხლის დენა შეუჩერეს, თუმცა მის სულეგრ მდგომარეობას, თუ უარესობა არა, გაუმჯობესება არ ეტყობოდა. მშობლებმა გამართეს თათბირი ყაისის შესახებ. ნათესავეებმა ურჩიეს შეერთოთ მისთვის ლეილი. უკანასკნელის მშობლებმა განუცხადეს, რომ ისინი თანახმა არიან, თუკი ვაჟს ცნობა დაუბრუნდაო. ასე რომ, ქორწილის დროც დანიშნეს. როდესაც ქე-

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss», II, s. 241.

² იქვე, s. 244.

³ იქვე, s. 305.

⁴ იქვე, s. 246.

⁵ გამოცემულია ა. ბარამიძისა და ზ. ჯაკობიას მიერ: თეიმურაზ I, 1934 წ.

ბინის წიგნს კითხულობდნენ, ყაისს შეშლილობის ნიშნები აღმოაჩნდა; მან ვერ მოითმინა და კოცნა დაუწყო ლეილის გოშიას. ლეილის მშობლებმა ამისათვის ის სახლიდან გააგდეს. ამის შემდეგ ყაისი უდაბნოში გაიქრა, მამა მოუკვდა, მისი ქონება ლეილის დედ-მამის ხელში გადავიდა, ხოლო დედამისი დარჩა უნუგეშო მდგომარეობაში. ლეილიც მეტად შეწუხებული იყო და დღედღობით იღვოდა. ერთხელ მის სახლში მათხოვრის სახით მოვიდა მთავრული, ლეილა ის იცნო, მოწყალეობა გამოუტანა. მაგრამ ვეღარ ნოითმინეს და ერთმანეთს მოეხივივნენ. დედამ ეს დაინახა და საშინლად სცენა ქალს, სულ თმებით ათრია მიწაზე, მაჯუნნი კი ჯოხის ცემით გააგდო ეზოდან. ზაფხულზე ლეილის მშობლებმა მოინდომეს მისი მთებში გადაყვანა გამოსახანსაღებლად. აქლემი, რომლითაც ლეილი მიჰყავდათ, ჩამოშორდა ქარავენს და უდაბნოში გავიდა. აქ ის წაეჩეხა მხეცებს, რომელთა შორის მაჯუნნიც აღმოჩნდა. მხეცები გაიფანტნენ, მაჯუნნი დარჩა მარტო და, როდესაც ლეილი დაინახა, ჰკითხა მას: ვინა ხარ, ან რა გინდა ჩემგანო? მე ვარ შენი ლეილიო, — უპასუხებს ქალი. მაჯუნს ამ სიტყვების გაგონებაზე გული წაუვიდა. ლეილი გადმოხტა აქლემიდან და მაჯუნნი გონზე მოიყვანა. ის მას ეალერსება, ანუგეშებს და ეუბნება: დამწვიდდი, ამიერიდან ჩვენ ვერავინ დაგვაშორებს ერთმანეთს, აღეჭი, აქედან წაეიღეთ და დავიმალოთ, თორემ მე ძებნას დამწყობენო! სანამ ცოცხალი ვიყავ, ნება არ მომცეს შენთან ყოფნით დავმტკბარიყავ, ახლა კი, როდესაც მე აღარც კი ვარსებობ; ყველაფერი დაგვიანებულიაო, — უპასუხებს მაჯუნნი. ამ დროს მათ თავზე წაადგნენ მძებნელები, ლეილი გამოსტაცეს მაჯუნს და ნიჰგვარეს დედას. ერთხელ ლეილის მშობლების სანახავედ მოვიდა ქ. ბასრის ამირა, შვილი ბაღდადის ხალიფასი, რომელიც ბიძად ხვდებოდა ლეილის მამას. აქ, ნადირობის დროს, მას შეხვედრია მაჯუნნი, შებრალებია ის, დაწვრილებით გამოუკითხავს მისი ვინაობა, დაპირებია დახმარებას და თან წამოუყვანია. სახლში რომ მოვიდნენ, მშობლებმა ლეილი გამოიყვანეს. ხალიფას შვილს მეტად მოეწონა ის, მან განიზრახა მისი შერთვა, მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო წინასწარ მაჯუნნის გზიდან ჩამოშორება. ამიტომ მან მოინდომა მისი მოწამევა. შეეცდომით მოწამლული სასმისი ხალიფას შვილს მიაწოდეს, ასე რომ მაჯუნნის ნაგეფი ის მოიწამლა. ამ დროს მოვიდნენ მოციქულები შვილთა ხელმწიფეთაგან ლეილის სათხოველად, მაგრამ მისმა მამამ ყველას უარი შეუთვალა. ლეილს დარღისაგან ღონე თანდათან ეცლებოდა, ბოლოს და ბოლოს გარდაიცვალა კიდევაც. მაჯუნმა რომ ეს გაიგო, მივიდა მიცვალებულთან, დაემხო მის კუბოზე, მღუღარე ცრემლებით გამოიტირა თავისი სატრფო და თვითონაც იქვე განუტემა სული. შეყვარებულები ერთად დასაფლავეს.

მიერ ქაშთაგან გაისმა სპარსეთს ამბავი მათიო,

შემკეს მოშაირეთა იგ ბროლ-ვარდ-აინა სათიო. (249).

ლეილის გარდაცვალების შემდეგ მისმა მშობლებმა სიზმარში ნახეს მშვენიერი წალკოტი, გარშემოზღუდული ზურმუხტის კედლებით, ზურმუხტისავე კოშკებით დამშვენებული, აყვავებული სხვადასხვაგვარი ყვავილითა და ხეი-

ლით. აქ ფრინაუდნენ და ნავარდობდნენ მშენიერი ფრინველები, რომელნიც თავიანთი მომხიბლველი გალობით იქაურობას ატკბობდნენ. ამ წალკოტში გამოდიოდა ოთხი მდინარე: წყლის, რძის, თაფლისა და ღვინის, ვისაც რომელი უნდოდა, იმას სუამდა, საკმელად ხმარობდნენ ხილსა და ფრინველთა ხორცს.

ეს არის მათი სამოთხე, მაჰმად ამგვარად უწევს:
ქალნი და ვაჟნი ტურფანი მუნ მყოფთა გოერდსა უწევსა,
იგ დაფაოულხი ასონი, უთქვამს. სამ წყრთამდი უწევსა,
მთქმელსა და დამჯერებელსა ამა ამბისა ფუ წევრსა. (261).

მათს ფლანბარსა სამოთხე მუსაფში ესრეთ უქიან:
ქალებსა ჰური, ფერი და ვაჟებსა ყილმან უქიან.
ხდომა არ მოაკლდებისო, მათთან აღერსი თუ ქნიან.
ფგზომნი სულნი ვით ჯგრან, მიკვირს. არ გაუქიქიან. (262).

აი, ასეთ სამოთხეში იხილეს მშობლებმა ლილი და მაჯნუნი.

უთნოა თუ: მე ვარ ლილი, ეს მაჯნუნ, ჩემთვის ხელები,
ბუნ არ გვაძყოფეთ ჩვენ ერთად, მით გვწვიდა ცეცხლი ცხელები.
ცოდვა არ იყო ჩვენს შუა, არ საქმე საციცხელები.
აქ იან შეგვყარა, წყალობა ვის აქვს აღრაცხელები. (266).

უწყოდეს ღმერთმან მოწყალემ, არ ბრალი გქანდა, ბიღუთა.
მუნ უხაკველი სუოილი, არ ცუდი გოგობიქურა.
იქ უსამართლოდ წაგვიხდა ჩვენ კბილთა მარკალიტობა,
აქ მოგვცა მოსამართლემან ერთნაერთისა კვიტიტობა. (267).

ვის გადმოაკეთა ქართულად «ლეილმაჯნუნიანის» ეს რედაქცია? ზ. ჭიჭინაძე გადმოგვცემს, რომ ეს პოემა ქართულად უთარგმნია ზაალ თუმანიშვილს, რომელიც თითქოს ერთ თავის ლექსში წერს, რომ თხზულება მან სპარსეთში ყოფნისას გადმოიღო¹. ჩვენ არ ვიცნობთ არც ზაალ თუმანიშვილს და არც იმ ლექსს, რომელშიაც ასეთი ცნობა ყოფილა. ვფიქრობთ, რომ ეს ცნობა შედეგია გაუგებრობისა და მომდინარეობს «ლეილმაჯნუნიანის» ერთი ხელნაწერიდან, რომელსაც ასეთი მინაწერი აქვს:

ცოდვილმან თუმანიშვილმან, მეტად გარჯილმან სულობით,—
სამკვიდრო მოშორებული მე ვიყავ დაკარგულობით,—
ზაალად ჩემი სახელი, პირველნახობი სულობით,
ვაე დავეწრე ცოდვილმან, ცოტა ვილაყბე სულობით².

ამ სიტყვების მიხედვით, ზ. ჭიჭინაძემ, და მასთან თ. ყორღანიაძემ³, დაასკვნეს, რომ ზაალ თუმანიშვილი არის «ლეილმაჯნუნიანის» გადმომთარგმნელი. მაგრამ სიტყვა «დავეწრე» აქ შეთხზვა-გადმომთარგმნას კვი არ ნიშნავს, არამედ «გადაწერას», პირის გადაღებას.

¹ ლექსნი, თქმულნი თეიმურაზ პირველისაგან, გვ. 63.

² A 790, ფ. 46.

³ «Описание рукописей церк. музея», II, გვ. 224. ა. ბარამიძის ცნობით, ეს ხელნაწერი XVIII ს. პირველი ნახევრისაა (თეიმურაზ I, გვ. 513), მაშ. სადაძემ, ზაალიც ამ დროსაა.

ასეთივე გაუგებრობის შედეგი უნდა იყოს «კალმასობის» ავტორის, იოანე ბატონიშვილის, ცნობა, რომელიც ამბობს: «იაკობ შემოქმედელი, კაცი გეცნოე და მესტიხე პირველი, ამან შემოქმედელმან გალექსა ლეილი-მეჯუნუნიანი»¹. არავითარი ცნობა არ არსებობს იმის სასარგებლოდ, რომ იაკობ შემოქმედელს ასეთი რამე ეთარგმნოს.

ნამდვილად ეს შრომა ეკუთვნის პოეტ თეიმურაზ პირველს. ეს შემდეგადან ჩანს: 1) პოემის ნუსხებს აწერია: «ეს ამბავი სპარსთა ენათაგან ნათარგმანებია ლეთივეკირგვინოსანის მეფის პატრონის თეიმურაზისაგან და ლექსადაც მისგანვე თქმულია». 2) ნოდარ ციციშვილი თავის «ბარამჯური-ანში» ამბობს:

თეიმურაზ თქვა ამბავი იოსებ-ზილიხანისი,
ლეილის ქება, სიტურფე და მეჯუნუნისა ჯანისი².

3) არჩილ მეფე «არჩილიანში» ათქმევინებს თეიმურაზს:

ამ დროს ვთქვი ლეილ-მაჯუნუნი, ზილიხან-იოსებისა,
ქება, ზეინება, სიტურფე, მიჯნურთა ცეცხლებერ დებისა³.

4) თეიმურაზის ხელს ამჟღავნებს თარგმანის შესავალი და ბოლოსიტყვაობა, სადაც იგივე აზრებია გატარებული, რაც სხვა მის უცილობელ შრომებში, სახელდობრ, შიში და ბოდინის მოხდა, რომ, საეკლესიო-სასულიერო მატერიების მაგიერ, ის ამგვარი ზღაპრების თქმაზე ჰკარგავს დროს.

«არჩილიანის» ზემოთაღნიშნული სიტყვები საშუალებას გვაძლევს გავარკვიოთ პოემის გადმოთარგმნის დრო. «ამ დროში» იგულისხმება დრო, როდესაც თეიმურაზი ქართლ-კახეთის ტახტის გამგე იყო და შედარებით მოსვენებულიც ლიტერატურული მუშაობისათვის, ესე იგი 1629—1633 წლები.

თხზულება რომ სპარსულიდანაა გადმოკეთებული, ეს თვით თეიმურაზის სიტყვებიდან გუდავნიდება:

ხელგჰყო წიგნებსა სპარსულსა ქართულად მე მთარგმნელობით.(1).

საძიებელია მხოლოდ, რომელი სპარსული რედაქცია ჰქონდა თეიმურაზს ხელთ?

ამ საკითხის გასარკვევად ერთადერთი გზა არის ქართული რედაქციის შედარება სპარსულ რედაქციებთან. ამ მიმართულებით აღნიშნული საკითხის გადაჭრა მოინდობა გ. ჯაკობიამ, მაგრამ თავისი შრომა მან შემოსაზღვრა იმის დადგენით, რომ თეიმურაზს არ უთარგმნია არც ნიზამი განჯელისა და არც ჯამის რედაქცია⁴. მაშ ვისი? ამაზე ის ხელს იღებს, ყოველ შემთხვევაში

¹ «კალმასობა», II, 189.

² კ. კეკელიძის გამოცემა, სტროფი 7.

³ «არჩილიანი», ტ. II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., სტრ. 705.

⁴ თეიმურაზ I, გვ. 258—264. სამწუხაროდ, მკვლევარის ანალიზი და შედარება, ყოველ შემთხვევაში ნიზამის ხაზით, სწორი და ყოველთვის სანდო არაა, ჩვენ ხელთ გვქონდა ნიზამის «ლეილმაჯუნუნიანის» შემოკლებული რუსული თარგმანი («Восток», Собрание II, Литература Ирана X—XV вв., 1935 г.) და აღმოჩნდა შემდეგი: გ. ჯაკობია გვარწმუნებს, რომ 1) ნიზამით ლეილისა და მაჯუნუნის სიყვარული სკოლაში კი არ დაწყებულა, არამედ მას შემ-

ვერჯერობითა. ქართულ-ირანული კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის სპეციალისტების მორიგი ამოცანა მდგომარეობს სწორედ ამგვარი საკითხების კვლევა-ძიებაში.

გ. ჯაკობიას სინამდვილესთან უფრო დაახლოებულად მიაჩნია მოსახერება, რომ თეიმურაზის ლეილმაჯუნეიანია ცნობილი არაბულ-სპარსული ლეგენდის დამოუკიდებელი დამუშავებაა, ვიდრე პოემის რომელიმე სპარსული რედაქციის გადამუშავება-გადმოკეთება¹. შეუძლებელია იმაში დავინახოთ დამუშავება ლეგენდისა და არა ლიტერატურული ნაწარმოებისა. თვით თეიმურაზი ამბობს: ხელ-ეჭყო წიგნებსა სპარსულსა ქართულად მე მთარგმნელობითა (1), წიგნებს და არა ზეპირ ლეგენდას. ანდა:

სპარსთა ენისა სიტყბოჲმან მასურვა მუსიკობანი.

მათ შეწმასნილთა სიტყვათა მიხნდა მარტივად მბობანი. (4).

აქაც ნაგულისხმევია სპარსული მხატვრული ლიტერატურული შემოქმედება და არა ლეგენდური თხრობა. ლეილის ღმერთმანა, ამბობს ის, ლესმენლად არა რა მომიგონიაა (270), ესპარსთა ძლივ თქვეს მისნი ჰირნი, აწ ვით ამბობს ჩემი ენა (131)? არც ამ სიტყვებში უნდა გვჭონდეს საქმე უბრალო, დაუმუშავებელ ლეგენდასთან. ეჭვი არაა, თეიმურაზს ხელთ ჰქონდა პოემის ერთ-ერთი, შეიძლება არა ერთი, არამედ რამდენიმე, სპარსული რედაქცია და მან ის ისე თავისებურად გადააკეთა და გადაამუშავა, როგორც ზოსებზილიხანიანი. ის ხომ ნახვამთი ამბობს: სპარსელების შეწმასნილთა სიტყვათა მინდა მარტივად მბობანია! (4).

დგ, რაც ლეილის სილამაზე გაითქვა და ყაისი დავაჟკაცდა, ზეპირად, უნახავად. ამასთან ერთად, ნიხამიშ თითქოს არ იცის თეიმურაზის ამბები ბავშვების ერთსა და იმავე სკოლაში სწავლების, სიყვარულის ნიშნების, თოლას ჩარევის, სკოლიდან მათი დათხოვნის, ყაისის მიერ ლეილის ფეხნაბიჯების კონცის შესახებ (გვ. 258). ნამდვილად კი ყველაფერი ეს ნიხამისაც ჰქონია («Восток», II, გვ. 274—277). 2) თითქოს, თეიმურაზით, ლეილისა და ყაისის მშობლები უმაღლე თანმდებობ მათ დაქორწინებაზე (გვ. 259), ნამდვილად კი ლეილის მშობლები «უმაღლე» არ თანმდებობან. ისინი ამბობენ: თქვენმა ვაჟმა ჩვენ სათაკილო საქმე გვიყო, ასული მოგვიყვინა, აგავსო სირცხვილით, ჩვენ მას ქალს მესცემთ იმ შემთხვევაში, თუღა ცნობა მას ვიდება, თორემ გიჟს როგორ შეერთავთ, მასაც რაიმე გადაედებაო (სტრ. 65—56). 3) თეიმურაზის რედაქციით, ლეილის ცოლად შერთვა თითქოს ბაღდადის ხალიფას უნდა (გვ. 250—263), ნამდვილად კი ასეთი სურვილი აქვს არა ბაღდადის ხალიფას, არამედ მის შვილს, ქ. ბასრის ამირას (სტრ. 94—125). 4) მართალია, ნიხამის რედაქციამ არ იცის ლეილისა და მაჯუნეის უდაბნოში მოულოდნელად შეხვედრის ეპიზოდი (გვ. 259), მაგრამ თეიმურაზის რედაქციის ცნობა—მაჯუნეს უდაბნოში მხეცნი გარ შემოსწოლოდეს, ერთზე თავი აქვს დებულია (სტრ. 75), ცნობილია ნიხამისთვისაც, როგორც ჩანს, ეპიზოდიდან—«მაჯუნეს მხეცებთან მეგობრობა», რომელშიც ნათქვამია: «Ему леопард заменил кошер; и азань салагаи толову друга к себе на грудь.» (стр. 299). ნიხამის თითქოს ისე აქვს წარმოდგენილი, რომ, მოკვდება თუ არა ყაისი ლეილის საფლავზე, მხეცები იმ მომენტში იგი გაიფანტებოან ქვეყნის სხვადასხვა მხარეს (გვ. 262), ნამდვილად კი ერთი წლის შემდეგ (გვ. 313) (ამის შესახებ იხ. ჩემი ნარკვევი: «Руставели и Низами Гянджеви», отд. оттиск, стр. 161, прим. 2).

¹ თეიმურაზ I, გვ. 264.

პოემის დასაწყისში თეიმურაზი ამბობს: «ლეილ-მაჯუნის ამბავსა შიხ შეიდს დავეცილები» (5). ვინაა ეს შიხ შეიდი? ეს სახელი ხელნაწერებში სხვადასხვანაირადაა მოცემული, არის ისეთი ხელნაწერები, რომლებშიც იკითხება: «შიხ სადი¹. პროფ. დ. კობიძემ ყურადღება მიაქცია², რომ XVI საუკუნის მიწურულში იყო პოეტი შეიხ საადი, რომელსაც დაუწერია პოემა ლეილმაჯუნინანი. ეჭვი არ არის, თეიმურაზს მხედველობაში ეს პოეტი ჰყავს, რომელიც ქრონოლოგიურად მასთან ახლოს დგას. ალბათ, თეიმურაზის დროს, შეიძლება მის სპარსეთში ყოფნისას, ამ პოემის, როგორც ახალი ლიტერატურული ფაქტის, შესახებ მითქმა-მოთქმა და ლაპარაკი იყო, ამიტომ მას საბაბი მიეცა ეთქვა: «ლეილ-მაჯუნის ამბავსა შიხ სადის დავეცილები», ან გაჯიბრების, ან გადაამუშავების გზით. ძალიან საინტერესო იქნებოდა გარკვევა თეიმურაზის დამოკიდებულებისა ამ საადის პოემასთან. როგორც უნდა იყოს, თეიმურაზს ამ პოემის გადმოქართულებისას იდეოლოგიური თავისებურება გამოუჩენია. თხზულება გამსჭვალულია ქრისტიანული ელემენტებით, იმაში მკაცრადაა დაცული ის ანტიმაჰმადიანური ტონი, განსაკუთრებით სამოთხის აღწერილობაში, რომელიც იმდროინდელი სასულიერო მწერლობის დამახასიათებელია³.

5. ხოსროგშირინიანი

გამოჩენილი მწერლის, ნიზამი განჯელის კალამს ეკუთვნის, სხვათა შორის, სამიჯნურო პოემა «ხოსროგ და შირინი», რომელშიაც აღწერილია სასანიანთა ხელმწიფის ხოსროგ ფარეზისა და სომეხთა მეფის ასულის შირინის სიყვარული და თავგადასავალი.

როდესაც ტახტზე ავიდა ხოსროგი, მან გააბედნიერა თავისი ქვეშევრდომებიო. მის დროს გამოჩნდა ბარამ ჩუბინი, რომელმაც ჩინეთი დაიპყრო და იქიდან დიდი ალაფით დაბრუნდა. მას, რაღაც მიზეზით, გაურისხდა მეფე, ასე რომ ის იძულებული შეიქნა გაქცეულიყო. ხოსროგს სურს მისი შეპყრობა და კვალდაკვალ სდევს მას. ის სურათის საშუალებით გაიგებს, თუ რა მშვენიერი არსებობს სომეხთა მეფის ქალი შირინი, და მის გულში აღენთება ამ ქალის სიყვარული. პირველი შეხვედრისას ისინი ელდაცემულნი დგანან და ერთმანეთის გამოლაპარაკებას ვერ ახერხებენ. მეორე შეხვედრისას ფეიცებიან ერთმანეთს განუყრელსა და მუდმივ სიყვარულს. ხოსროგის სხვადასხვა ლაშქრობა და შირინთან სამიჯნურო შეყრა-შეხვედრა შეადგენს პოემის შინაარსს.

ეს პოემა, რომლის წინასიტყვაობა აქებს სელჩუკთა სულტანს საჰიდ თულრულ-ბენ-არსლანს, აზერბაიჯანის ათაბაგს აბუ-ჯაფარ-მუჰამედსა და მის ძმასა და მემკვიდრეს ყიზილ-არსლანს, და რომელიც მიძღვნილია აბუ-ჯაფარ-

¹ H 59, S 3706, S 1511, S 2694.

² ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობიდან, «ლიტერატურული ძიებანი», III, 221.

³ იხ. სტაფუები: 132, 256, 257, 261, 262. სხვათა შორის. სპარსეთში, ყანდაარის მახლობლად, ცნობილი ყოფილა ციხე დ ე ი ლ - მ ა ჯ უ ნ უ რ ი ს ა (ქართლ. ცხოვრ., II, 72).

რისადმი, დაწერილია 1180 წელს¹. მას გამოუწვევია აღმოსავლურ ლიტერატურაში მთელი რიგი მიმბაძეველები, რომელთაც თავისი საკუთარი ხოსროვ და შირინი დაუწერიათ. ასეთებია: ამირ ხოსროვი (გარდ. 1325 წ.), Hatifi (გარდ. 1521 წ.), Qasimi Gunabadi (გარდ. 1543—4 წწ.), Hidayat-ullah, Hindu და Sadiq Nami².

ხოსროვშირინიანია ქართულადაც უთარგმნიათ, მაგრამ არა ლექსით, არამედ პროზაულად. ჩვენამდე შენახულა ამ თარგმანის ერთადერთი ცალი, რომელიც ინახებოდა ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავში, დღეს კი საქართველოს მუზეუმშია მოთავსებული (A 1787)³. ხელნაწერი, რომელსაც ბოლო აკლია, «ხოსროვშირინიანის» გარდა, შეიცავს კიდევ «ზარამჯულანდამიანისა» და «ბახთიარსა». «ხოსროვშირინიანის» უკავია პირველი 33 ფურცელი. ის ასე იწყება: «ქ. ამბავი პირველი. დასაწყისი ხოსროვისა და შირინისა, სპარსულისაგან ქართულად ნათარგმანები. აჯამისა მცოდინარეთა და ბრძენთა ასრე უთქვამთ ესე ამბავი: როდესაც ურმუზის კელმწიფის მზე ჩასვენდა და დედამიწაში გასწორდა, კელმწიფის ძის ხოსროს თაჯი და მისი ვარსკვლავი ცამდი ამაღლდა...». თავდება პოემა შემდეგნაირად: «ხოსროვანის ხე ფევიდამ დეარდა. მოვიდა აღმოსავლეთიდან ღრუბელი და ქექა, სიკვდილისაგან ხოსროვანის მზემ საღამომდე ვერ გასძლო, მაშვიან დაიფარა. შირინმან გამწარებულმან მოვიდა, ნახა რომ სისხლის ღვარით ქვეყანა წითლად შეღებულიყო, ალვის ხე ლალაზარში გდია, გულს შემოეყარა, ადგა, ხოსროს თავით ხანჯალი იყო, აიღო და დაიკა, მწყურვალე გული სისხლით გააძლო, დანაკერი დანაკერზე დაადგა, სისხლით სისხლი უნდოდა დაეწყვიტა. აშვიობის ერთგულობა და წესი სისხლით დასწერა და დაადგო. შირს ამბავი მოახსენეს. თავის ბედისთვინაც ავი იყო, არ იამა, მაგრამ შიშით მეჯლისი უბრძანა. ღვიონს სმევდენ, იმათთან მზიარულობდა, იცინოდა, გული სისხლით საესე ქქონდა. უბრძანა, რომ დამარხონ. ორი ალვის ხე, უდროოდ წაქცეული, ერთს სამარეში დამარხეს. სიკვდილი ყურთ უქან ღომივით ზის, ჩვენ კურდღელივით ძილში ვართ, იმას ვერ მოვრჩებით, და გარშემო ის არის და შუაზე ჩვენ ვართ. აღამიანი უმს კურქელს ჰგავს, რომ ზღვაში იყოს: უმი კურქელს რომ დასველდება, ის მთელი როდისღა ამოვა. სიკვდილი გველესაბია საშინელი: ვისაც უნდა ჩაყლაპავს და, ქვეყანამ რომ მოინდომოს, ვეღარ მოარჩენს. არც იმთენი კელისძალი გვაქვს, რომ ვეომოთ, არც გაქცევა შეგვიძლიან, რომ გავექცეთ და მოვრჩეთ. რა სიკვდილი მოვა, ცდა აღარ

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss», II, 242.

² იქვე, s. 244, 246—7.

³ № 27 из сбор. кн. Грузинского. ал. ხანანაშვილს ეს ხელნაწერი აღნიშნული აქვს № 19 («Очерки», III, 84, прим. 1). იოანე ბატონიშვილის ხელნაწერის კატალოგში, რომელიც ა. ცაგარლის მიერაა გამოცემული, ნაჩვენებია № 94: «ამბავი პირველი დასაწყისი ხოსროისა და შირინისა, სპარსულიდამ თარგმნილი ქართულად. ნაწერი ორგვარად, სრული არ არის» («Сведения», III, стр. 212). აქ იგულისხმება ზემოდასახელებული ხელნაწერი № 27, რომელიც მართლაც ორი ხელითაა გადაწერილი და რომელიც ამ სიტყვების ავტორს ერთ მხულმბად, «ხოსროვშირინიანად», მიუღია.

გაწყობა, სიცოცხლე ქარია, რომ ძირი არა აქვს: ქვეიანმა კაცმა ზურგი არ უნდა მი[ა]ყუდოს, რომ არ წაიქცეს. ხოსროს უკან შირმა სალაროები გახსნა და ქვეყანა საქონლით ააესო და ნადირობდა, სამართლობდა და ხელმწიფობდა.

რას წარმოადგენს ქართული ხოსროვშირინიანი? ეს არის თარგმანი პირდაპირ ნიზამის შრომისა, თუ ერთ-ერთი მისი მიმბაძველისა და გადმომცემებისა? ამ საკითხის გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ memento-ს, რომლითაც თავდება ქართული თარგმანი: «ქ. ესე ნიზამიმ¹ მოიგონა², თავის სიცოცხლეში შაირობდა, დიდი ხანია მინდოდა, რომ იმისის წყობით³ ლექსები [მეთქვა], იმას ვამსგავსე და ხოსროვ-შირინი დავარქვი და ქორონიკონი ექვსას რვის წლისა იყო, რაჯაბს თვეს დავიწყევი. ვინც ნახოთ [და] მითხრას, რომ ხოსრო და შირინის სიცოცხლე გათავდა, ლმერთმან აცხონოს. ეს memento, რა თქმა უნდა, ქართველ მთარგმნელს არ ეკუთვნის, ვინაიდან, ჯერ ერთი, აქ ნახმარია მაჰმადიანური ქორონიკონი; მეორე—როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, თარგმანი ვერ მიეწერება 608 ქორონიკონს მაჰმადიანურად, ანუ 1212 წელს ჩვენებურად; მესამე—აქ ნათქვამია, რომ ლექსები ვამსგავსეო», ქართული თარგმანი კი არა ლექსით, არამედ პროზაულადაა შესრულებული. მაშასადამე, memento ეკუთვნის ავტორს სპარსული დედნისას, რომელიც ქართველ მთარგმნელს ხელთა ჰქონდა და რომელიც მან გადმოიღო პოემის ტექსტთან ერთად. მიუხედავად იმისა, რომ memento დამახინჯებულია ხელნაწერის გადაწერის მიერ, ის მაინც შემდეგ ისტორიული-ტერატურულ ფაქტებს გვიშლის თვალწინ: 1) ხოსროვშირინიანისა დაწერა პირველად მოიგონა ნიზამიმ, რომელიც თავის სიცოცხლეში შაირობდა, ესე იგი ლექსებს წერდა; 2) მეც აღმეძრა სურვილი მიმებაძა მისთვის, ამიტომ ჩემ შრომასაც ხოსროვშირინიანი დავარქვი; 3) შევასრულე ეს შრომა 608 ქორონიკონს ან 1212 წელს. აქედან ცხადია, ქართული თარგმანის დედანი ყოფილა არა ნიზამის, არამედ ერთ-ერთი მისი მიმბაძველის შრომა.

ამ თხზულების შესწავლისას ორი საკითხი იბადება: რომელი მიმბაძველის შრომა გვაქვს ქართულ თარგმანში და როდისაა შესრულებული ეს თარგმანი? რადგანაც ქორონიკონი (პიჯრისა) 608 უდრის 1212 წელს, ხოლო ყველაზე ადრინდელი მწერალი, რომელსაც ნიზამის მიბაძვით 1299 წელს «ხოსროვშირინიანი» დაუწერია, არის ამირ ხოსროვ დეჰლევი, ჩვენ თავდაპირველად ვფიქრობდით, რომ, ნიზამსა და ხოსროვ დეჰლევს შუა, ყოფილა დღემდე უცნობი მიმბაძველი, რომლის შრომა ქართულ თარგმანს შემოუნახავს⁴. მაგრამ ამას ვუმართებდით: თუ ქართულ თარგმანში ხოსროვ დეჰლევს შრომა გვაქვს, ზემოაღწერილი memento-ში ქორონიკონი დამახინჯებულია: უნდა

¹ ხელნაწერში: «ჯესე ნიზამიმ».

² ხელნაწერში: «მოინდომა».

³ ხელნაწერში: «წყალობითა».

⁴ ქ. ქვეყელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, ტ. II, 1924 წ., გვ. 234 და «ხოსროვ-შირინიანის ქართული ვერსია», შურნ. «ჩვენი მეცნიერება» 1926 წ., № 17—18, გვ. 21—23.

იყოს არა 608, არამედ 698, რადგანაც ჰიჯრის 698 ქორონიკონი უდრის 1299 წელს, როდესაც დაიწერა ხოსროვის შრომა¹.

ამ საკითხს შეეხო ა. ჰენკო, რომელიც ამტკიცებდა², რომ ქართულ თარგმანში შემონახულია ხოსრო დეპლევის შრომა და ეს თარგმანი შესრულებულია 1388 წელს, რადგანაც ქორონიკონი 608 ქართულია და ის 1388 წელს უდრისო.

ზემომოყვანილი memento-ს ქართულად მიჩნევა და იმის მიხედვით ქართული თარგმანის დათარიღება, რასაკვირველია, შეუძლებელია, რადგანაც, როგორც თავის დროს აღნიშნული იყო ჩვენ მიერ³, ქართული ქორონიკონი 532 წლის ფარგლებიდან ვერ გამოვა, სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ. პროფ. ა. ბარამიძემ ხოსრო დეპლევის შრომის შემცველ, ლენინგრადში არსებულ, სპარსულ ხელნაწერში აღმოაჩინა ზემომოყვანილი memento სიტყვა-სიტყვით. ამ memento-დან ირკვევა, რომ ქართულ თარგმანში მართლაც ხოსრო დეპლევის შრომა⁴ გეჭონია, მაგრამ memento-ში ყოფილა ქორონიკონი, როგორც ჩვენ წინასწარ ვგულისხმობდით, 698, რომელიც ქართულ მთარგმნელს, გაუგებრობის გამო, 608-დ გადმოუცია.

როდისაა ქართული თარგმანი შესრულებული? ხელნაწერი A 1787, რომელიც 1800 წელს უყიდა ვილაც ელენე კოშორიძის ქალისაგან ცნობილი მეცნიერის და მწერლის იოანე ბატონიშვილის ცოლს, ზურაბ წერეთლის ასულს, ქეთევანს, გადმოწერილია სხვა ხელნაწერიდან. ეს ჩანს შემდეგიდან: ტექსტში, თუმცა თავისუფალი ადგილი დატოვებული არაა, მაგრამ ასეთ შენიშვნებს ვკითხულობთ: «სურათის ალაგია», «აქა ხოსროსა და შირინის მეჯლისი და სურათია», «აქა მეჯლისისა და სურათის ალაგია», «აქა სურათის ალაგია». გადმოწერილია ის 1784 წლამდე, ვინაიდან ყდის ქალადღზე მიწერილია: «წელსა 1784 პრინცი მოიკლა». თუ ვიფიქრებთ, რომ ის ორთოგრაფიული და სტილისტიკური ვულგარიზმები, რომლებითაც აღსავსეა ეს თხზულება და რომელთა ნიმუშებს ზემომოყვანილ დასაწყისსა და დასასრულშიაც მრავლად იპოვის მკითხველი, ეკუთვნის არა გადამწერს, არამედ მთარგმნელს, თარგმანი ძველი არ უნდა იყოს, ყოველ შემთხვევაში, მეთექვსმეტე საუკუნეზე ადრინდლად ვერ ჩაითვლება. სხვა არა იყოს, იმაში ასეთ ფრაზას ეხვდებით: «თოფის სროლით კაცის მკერდი ცხრილივით იყო» (გვ. 7—8). უფრო სწორად, ის მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულს თუ შეთვრამეტის დამდეგს უნდა ეკუთვნოდეს. მთარგმნელს ერთგვარი თავისუფლება გამოუჩენია შრომის პროცესში. ამის მომასწავებელია, სხვათა შორის, ფრაზა—«ხუცესი და დიაკონი დამთვრალი იყუნენ, აითქო კორკოტით გამძღარან» (გვ. 23), რომელსაც, ცხადია, სპარსულ დედანში ადგილი არ ექნებოდა. აგრეთვე, ხოსროვი და შირინი

¹ «ჩვენი მეცნიერება» № 17—18, გვ. 23.

² Груэниская версия Хосро и Ширин Хосро Дехлеви, «Доклады Российской Академии Наук», В. 1924 г., Июль-Сентябрь, стр. 139—141.

³ ფურ. «ჩვენი მეცნიერება», № 17—18, გვ. 23.

⁴ ქართული თარგმანი გამოსცა ა. ბარამიძემ: ხოსრო-შირინიანის ქართული ვერსიები, «ლიტერატ. ძიებანი», I, 70—101.

ქართულად საუბრობენ და ქართულად უმეტადნებენ ერთიმეორეს თავიანთ გრძობებს (გვ. 23, 25—30), ესეც მთარგმნელის წვლილია.

«ხოსროვშირინიანი» უსარგებლნია ფარსადან გორგიჯანიძეს თავისი ისტორიის დაწერისას, რომელიც დასრულებულია 1696 წელს. აქ ჩვენ ვპოულობთ შემდეგ აბზაცებს: «უწინდელი ანბავი ეს არის—ხოსროვ პარტაველიანი ტრდად ვემწიფის შვილი...», «დაკარგვა ლორიდამენ შაბდისის ცხენით შირინის ტრდად ვემწიფის შვილის სომეხთ ვემწიფის ხოსროვის ქალისა და გლოვა და ტირილი მამიდისა და ძმებისა», «აქა შირინის მოსლვა მადანის და ხოსროვის მოსლვა მულამს ერთმანერთის საქებნელადა, აქავ ვემწიფის ცნობა მავბანუ დედოფლისაგან და აშიყობა მისი და შირინისა და ერთმანერთის მოძებარნი მულამში შეიყარნეს», «აქა ქორწილი ხოსროვ ერანის ვემწიფისა სომეხთ ვემწიფის ხოსროვ ტრდატის შვილის ქალს შირინისთანა და მადანის მიყვანა»¹. ფარსადანის «ხოსროვშირინიანი» არ წარმოადგენს არც ერთი სპარსული რედაქციის თარგმანს, ის სხვადასხვა წყაროთი ყოფილა გაცნობილი ხოსროვისა და შირინის სამიჯნურო ამბავს².

«ხოსროვშირინიანი» შემდეგი დროის სპარსულ პოეტებს გადაუმუშავებიათ სხვადასხვანაირად და სახელად დაურქმევიათ «ფარჰადშირინიანი». ასეთია, მაგალითად, მოლა ვაჰში ქირმანელი (გარდ. 1583—4 წწ.), საიდ-მოჰამედ ურფი შირაზელი (გარდ. 1591 წ.), მირ-ჰაყილ-კაუთარი, რომელმაც 1606 წელს შაჰ-აბასს უძღვნა თავისი «ფარჰადშირინიანი», ნავაბ-აზატხან ჯაფარ (გარდ. 1612 წლის შემდეგ) და სხვ.³ ამ «ფარჰადშირინიანის» ერთ-ერთი რედაქცია ქართულადაც ყოფილა ნათარგმნი, თუმცა ზრ ვიცით, ვისგან ან როდის. ეს შემდეგიდან ჩანს: თეიმურაზის «ლეილმაჯნუნიანში» ნათქვამია, რომ მაჯნუნი ჰგავდა ხევისროს თვალად, ფარჰადს ძალადო (58). «ბარამგულან-დამიანის» მოკლე რედაქციაში კვითხულობთ: «ფარად შირინისა სიყვარულითა ბეხთანისა მთაში გავიდა და დადგა; შირინ რა ესე მოისმინა, მის მთისა მცოდნეთაგან მისი გზა გამოიკითხა და გაიპარა, მისთვის დაკარგული ნახა და მოიკითხა»⁴. ამ ადგილების გარდაც, რომლებიც, საფიქრებელია, სპარსული ტექსტიდანაა შემოსული ქართულ თარგმანში, ჩვენ გვაქვს სხვა, უფრო კატეგორიული, მოწმობა «ფარჰადშირინიანის» ქართულად თარგმანის შესახებ. დავით რექტორის კატალოგში, რომელიც 1810 წელსაა შედგენილი, 120-ე ადგილას აღნიშნულია: «სპარსულიდამ ნათარგმნი ფარად-შირინისა»⁵.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამ. 1, გვ. 241.

² ა. ბარამიძე, ხოსროვ-შირინიანის ქართული ვერსიებისათვის, «ლიტერატურული ძიებანი», I, 69.

³ H. Ethé, Neupersische Literatur, s. 246—247.

⁴ «ბარამიანი», ფამბაკელის გამოც., 1901 წ., გვ. 24, სადაც ეს ადგილი ძალზე დამახინჯებულია. ვრცელ «ბარამგულანდამიანში» ეს ადგილი ასეა გადმოცემული: «არა გასმია, ფარად სიყვარულითა ბეხთანის მთაში მივიდა და იქ დადგა: შირინ რა ესე მისი მცოდნეთაგან, მისი გზა გამოიკითხა» (A 860, თ. 78).

⁵ А. Пагарели, Сведения, III, стр. 233, სადაც ალბათ შეცდომით, შირინის ნაცვლად დაბეჭდილია შირინის.

6. ბარამუჩიანი

ბარამუჩიანი, რომელშიაც მოთხრობილია სამიჯნურო თავგადასავალთ-
ერანის ხელმწიფის ბარამ, resp. ბაჰრამ გურისა (სასანიანთა დინასტიიდან),
ეკუთვნის გამოჩენილ პოეტს ნიზამი განჯელს. ის შეადგენს ერთ-ერთ-
ნაწილს მისი შესანიშნავი «ხამსისას», მას ეწოდება აგრეთვე «Haft Paikar»,
რაც «შვიდ მზეთუნახავს» ნიშნავს. სახელწოდება ბარამ-გური წარმოდგე-
ბა იქიდან, რომ ბარამის ბედი ამ პოემაში დაკავშირებულია კანჯართან,
რომელსაც სპარსულად გური ეწოდება. ნიზამის ამ თხზულებას, რომელიც
დაწერილია 1197 წელს¹, გამოუწვევია მთელი რიგი მიმბაძველები და გადა-
კეთებლები როგორც სპარსულ ენაზე—ამირ ხოსროვი (გარდ. 1325 წ.),
ჯამალი (გარდ. 1417 წ.), ემრეფ ჰერატელი (გარდ. 1450 წ.), ჰათიფი (1521 წ.),
რუჰ-ალამინი (1612 წ.), აიში (1650 წ.) და სხვ.², ისე თურქულზედაც. ჩალათურ-
უზბეკურ ენაზე ის დაუშუშავებია გამოჩენილ პოეტსა და მეცენატს ალი-
შერ ნავოის (გარდ. 1501 წ.), ხოლო ოსმალურად უთარგმნია ჰათიფის რე-
დაქცია პოეტ ლიამის (გარდ. 1531 წ.). საკვირველი არ არის, თუ ეს თხზუ-
ლება ქართულ მწერლობაშიც გვხვდება. ის ნათარგმნია 16-მარცვლიანი
რუსთველური ლექსით და ცნობილია შემოკლებულად ბარამუჩიანის, resp.
დიდი ბარამიანის სახელით, ხოლო ვრცლად—ანბანი სპარსული, ქართუ-
ლებრ ნათარგმანები, ქვეყნის მპყრობლისა ბარამ ხელმწიფისა და შვილთა ქიშ-
ვართა ხელმწიფეთა ქალების შერთვა და ცხოვრება მათი»³.

ამ პოემის შინაარსი ქართული თარგმანით ასეთია მოკლედ:

ერანის ხელმწიფეს ეზღიჯირდს, ყოველმხრივ ბედნიერს, არ ჰყავდა ვაჟი,
რაც მას მეტად აწუხებდა. ვეზირმა თარამ ურჩია მას გაეცა გლახაკებზე
წყალობა, რომ, იქნება, ღმერთმა წყალობის თვალით მოიხედოს და შვილი
მოგეცესო. მეფემ დაუჯერა და, მართლაც, შეეძინა ვაჟი, რომელსაც ბარამი
დაარქვა. ბარამი გაიზარდა, ის მეტად ლამაზი და ახოვანი შეიქნა. მეფემ,
როდესაც მოხუცებულობა დაატყო თავის თავს, ტახტი ბარამს დაულოცა.
რამდენიმე ხნის შემდეგ ეზღიჯირდი გარდაიცვალა კიდევაც, ბარამი, გლოვის
ნიშნად, ერთ წელიწადს ბნელში იჯდა, მერე გამოიტირა მამა და სახელმწი-
ფოს მართვა-გამგეობას შეუდგა.

ერთხელ ნადირობის დროს, როდესაც ის მდინარის პირს იჯდა, მასთან
მოვიდა, ჩინეთიდან მხატვარი მანი და მოახსენა, რომ ჩინეთში ერთ ვაჰარს
ჰყავს მეტად ლამაზი ქალი, რომლის სურათი მე თან მოვიტანე, მას სახელად
დილარამ-ჩანგი ჰქვიაო. ბარამმა რომ სურათს დახედა, სიყვარულის ალი
მოედო მას, და იმწამსვე გაგზავნა კაცები ჩინეთში ქალის მოსაყვანად. ჩინე-
თის მეფის დახმარებით მან, მართლაც, მიიღო ეს ქალი, რომელიც ცოლად
შეირთო და რომელთანაც სრულ ბედნიერებას განიცდიდა. ერთხელ ნადირო-

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss...», II, S. 242.

² იქვე, S. 247—248.

³ ნოდარ ციციშვილი, შვიდი მთიები, კ. ქვეყნიძის გამოც., 1930 წ.

ბისას ბარამმა და მისმა მეუღლემ დაინახეს ორი კანჯარი, რომელთაც ერთად ეძინათ. ცოლმა უთხრა ბარამს: ქებას შეგასხამ მაშინ, თუ ისე მოარტყამ მათ ორივეს ისარს, რომ ძიოება ყური ყურსაოა. ბარამმა მართლაც ასე მოარტყა, მაგრამ, ქების მაგიერ, ცოლმა უთხრა: ბებერის ქნით ყოველი საქმე გაადვილდებაო. მეფეს ეწყინა ეს, გაჯავრდა, სცემა ცოლს და გადასცა ერთ ყმას და უთხრა: წაიყვანე მინდვრად, მოკალი და დაავდე იქ მხეცთ შესაქმელადო. ყმამ წაიყვანა ქალი, რობელმაც მას უთხრა: მე დარწმუნებული ვარ, მეფე გონს მოვა მალე, ის უჩემოდ ვერ გაძლებს და ისევე მომიკითხავს, ამიტომ ნუ მომკლავ და სამაგიეროს გადავიხდიო. ყმამ ძმობა შეჭფიცა მას, წაიყვანა თავის ბაღში და ერთ მშვენიერ, მაღალ კოშკში დააბინავა. თან აახლა ქალს დედა და ერთი წლის მოზეერი, რომელსაც დილარამი ხელით აიყვან-ჩამოიყვანდა ხოლმე კოშკის მაღალ კიბეზე. ბარამი მართლაც გონს მოვიდა, უდილარამოდ ვეღარ სძლებდა, ტიროდა და სასოწარკვეთილებას ეძლეოდა. ბრძენმა მხატვარმა მანამ უთხრა მას: წარსულს ვეღარ დაიბრუნებ, მკვდარს ვეღარ გააცოცხლებ, ამიტომ ტირილსა და ვაებას თავი დაანებე, შევიდთა იყლიმთა მეფენი შენ გემორჩილებიან, მისწერე მათ და ისინი არ დაიშურებენ შენთვის თავიანთ მზეთუნახავ ქალებს, მოიყვანე ისინი და ბედნიერი იქნებიო. ბარამმა მართლაც დამამშვიდებელი პასუხი მიიღო, ყველა მზად იყო გამოეგზავნა მისთვის თავისი ქალი. ბარამი მოემზადა, თითოეული საცოლესათვის ააგო საგანგებო მორთულობისა და ფერის კოშკი, რომ მათ ცალცალკე ეტხოვრათ.

პირველად მან მოიყვანა ინდოეთის მეფის ქალი და დიდებული ქორწილი გადაიხადა. პირველივე ღამეს ძილგატეხილმა ბარამმა თავისთან დაუძახა ბრძენ მანის, რომელიც ფარდაგს უკან ჩამოჯდა და იქიდან მეფესა და დედოფალს უამბო შემდეგი:

იყო ინდოეთში დიდებული მეფე. ერთ დღეს მასთან მოვიდა ორი ყმა შავით მოსილი და მოწყენილი. მეფის შეკითხვაზე — რა მოგივიდათო, მათ უთხრეს, რომ თურქესტანში არის აშავი ქალაქი, რომლის მცხოვრებნი შავით არიან მოსილი და ყველა მოწყენილიაო; თუ გსურს გაიგო მიზეზი მათი ასეთი ყოფისა, თვით უნდა ინახულო ეს ქალაქი. მეფემ ჩააბარა თავისი სამეფო თავადებსა და დიდებულებს და წავიდა აშავს ქალაქს, სადაც ის ერთ ყასაბთან გაჩერდა. ყასაბს აუწყა თავისი ვინაობა და სთხოვა აეხსნა მისთვის ის, რაც მას აინტერესებდა. ყასაბმა ის წაიყვანა ერთ მაღალ კოშკთან, რომელზედაც დაკიდებული იყო გოდორი. ყასაბმა მეფე ჩასვა გოდორში, რომელიც უცბად ატაცებულ იქნა ზევით, ასე რომ მეფემ თავისი თავი კოშკზე დაინახა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მოფრინდა ერთი საშინელი ფრინველი, დიდხანს იჯდა მის გვერდით, ბოლოს მან ფრთები გაშალა და გასაფრენად მოემზადა. მეფემ წაავლო ფეხში ხელი, ფრინველმა ის გაიტაცა და ერთ მშვენიერ ბაღში ჩამოუშვა, სადაც მშვენიერი სასახლე იყო. ის მიწვა ხის ძირას და ჩაეძინა. დაბინდა თუ არა, მან დაინახა ქალთა ჯარი, რომელსაც წინ მიუძღოდა ულამაზესი ქალი. ქალებმა მეფე წაიყვანეს სასახლეში და იქ მთელი ორმოცი დღე ჰყავდათ აუწერელ განცხრობაში: ყოველამ ეს უფროსი

ქალი გაატანდა ხოლმე მისი ამალის ერთ კეკლუც ქალს. მაგრამ მეფეს გულში ჩაუვარდა ამ უფროსი ქალის სიყვარული. მეორმოცე დღეს ჩაიგდო ის ხელში და ძალადობის ხმარება უნდოდა მასზე. ქალი ემუდარება: ჩემთან ჯერ კაცს საქმე არ ჰქონია, მოთმინება იქონიე და მერე ავისრულე სურვილსო. რადგანაც ვერაფერს გახდა, სთხოვა: ეს მაინც მიყავი, რომ ჩემ შიშველ ტანს ნუ შეხედავ, თვალები დახუჭეო. მეფემ დახუჭა თვალები და უცბად იმავე გოდორში აღმოჩნდა რომლითაც ის კოშკზე ატაცებულ იქნა. დაეშვა ძირს და განცდილი განცხრომის შემდეგ თავისი თავი ისეთივე პირობებში დაინახა, რომელშიაც წინათ იყო. შესტრია და შესჩივლა ყასაბს, რომელმაც უთხრა: ალბათ ახლა შეიგნებ შენ, თუ რად არიან შავით მოსილნი და მტირალნი ამ ქალაქის მცხოვრებნიო. მეფე დაბრუნდა ინდოეთში და სევდითა და ვაებით შეპყრობილმა მეფობასაც კი მიაწება თავი.

მეორე ცოლი ბარამმა თურქთა ქვეყნიდან მოიყვანა, გადაიხადა ღიღებული ქორწილი და პირველ ღამეს ბრძენმა მანიმ, როგორც წინათ, შემდეგი ზღაპარი უამბო მასა და მის ახალ ცოლს:

ინდოეთის დიდებულ მეფეს ჰყავდა შვილი ომინი, მეტად ლამაზი და ახოვანი. 20 წლის რომ შეიქნა ის, სიზმარში ნახა, ვითომც მოქარავენებს კუბოში მოჰყავდათ ერთი მზეთუნახავი, რომლის დანახვამ მას ჰქუა და გონება წაართვა, მაგრამ კითხვითაც კი ვერ ჰკითხა მათ, ვინ არის ეს ქალი ან სად მიდინართო? ომინი მოიცივა სევდამ, აღარ მხიარულობს, აღარ ერობა ტოლ-ამხანაგებში. როდესაც მან ამხანაგებს გაუმეღავენა თავისი სევდა, წავიდნენ და ერთ წელიწადს ეძიეს ეს ქალი, მაგრამ ვერას გახდნენ. მერე უთხრეს მას: განა შეიძლება ადაინანმა სიზმარი სინამდვილედ მიიღოს, რას იკლავ თავს? ომინმა მართლაც დაიჯერა რჩევა და წინანდებურად შეება განცხრომას მიეცა. მაგრამ ის ქალი კიდევ გამოეცხადა მას სიზმარში და უთხრა: შენ თუ მიჯნური ხარ, მიატოვე ყველაფერი. გაიჭერ სახელიდან და წადი ჩემს საქმენელადო! ამის შემდეგ ომინს ველარ ანუგეშებენ ვერაფრით, მან გამოითხოვა დედ-მამისაგან ნებართვა და რჩეული ლაშქრით წავიდა ქალის საქმენელად. ჯერ მივიდა იერუსალიმს, სადაც ერთი კვირა დარჩა, ლოცულობდა და ქალს ეძებდა. აქ ვერას გახდა, წამოვიდა და გზაში სიზმრად კვლავ იხილა ის ქალი, რომელმაც უთხრა: გაუშვი ლაშქარი და მარტო შენ წადი ქ. ალაბისაკენ და იქ მომიძიეო! ომინმა დაწერა ანდერძი, დატოვა ის თავის ოთახში და თვითონ ჩუმად გაიპარა ქალის საქმებრად. ის მივიდა ქ. ალაბში და გაჩერდა ერთ მდიდარ კაცთან, რომელსაც ახი ერქვა სახელად. ომინმა მას უამბო ყველაფერი, თავისი გაქრისა და აქ მოსვლის მიზანი. ახის შეებრალა ის, ძმობა შეჰფიცა მას და აღუთქვა ყოველგვარი დახმარება. ერთხელ ახიმ თავის ცოლს, რომელიც ომინს ჯერ არ ენახა, უამბო მისი თავგადასავალი. ქალმა უთხრა: ერთხელ ლოცვიდან დაბრუნებულს, გზაში შემხვდა ერთი ტურფა ვაჟი. დამინახა თუ არა, დაბნდა და ცხენიდან ძირს ჩამოვარდა. ახის ზოგი რამ ენიშნა ამ სიტყვებიდან. მერე მან მორთო დარბაზი და ომინს ჩუმად დაანახა თავისი ცოლი. ომინმა, შეხედა თუ არა მას, იცნო თავისი ცეცხლისმდებელი და უგრძობლად ძირს

დაეცა. ახიმ რომ გაიგო საქმის ვითარება, თავის ძმურსა და პატიოსან სიტყვას ველარ უღალატა და თავისი ცოლი, ქალად გასაღებული, დაუთმო ომიანს, რომელმაც ქალი ინდოეთს წაიყვანა. როდესაც ეს ამბავი გაიგო ქ. ალაბის პატრონმა კეისარმა, ახი ციხეში ჩაასმევინა ასეთი არაბუნებრივი საქციელისათვის. მაგრამ მან მოახერხა ციხიდან გაპარვა და გაიქცა ინდოეთს. იქ, ძალამიხილი, ხის ძირს დაგდებული, ის შემთხვევით იპოვა ომიანმა და სახლში მოიყვანა. აქ ახი და მისი ცოლი კვლავ შეხვდნენ ერთმანეთს, ომიანმა ის მას უკან დაუბრუნა, როგორც საკუთრება, და თან ინდოეთის ერთი მეშვიდედიც მისცა. ახი ერთგულად ემსახურებოდა ომიანს.

მესამე საცოლე ბარამმა ჩინეთიდან მოაყვანინა. ქორწილის შემდეგ მანიმ, ჩვეულებისამებრ, შემდეგი ზღაპარი უამბო ახალ დაქორწინებულთ:

ჩინეთში იყო ორი მეფე, ერთს ჰყავდა გმირი და ახოვანი ვაჟი ალმასი, ხოლო მეორეს—მშვენიერი ქალი. ალმასს უყვარდა ეს ქალი. მეფეებსაც უნდოდათ მათი დაქორწინება, შეთანხმდნენ კიდევაც ქორწილისათვის. ალმასი ხომალდით გაემგზავრა საცოლოს წამოსაყვანად. სწორედ ამ დროს ქალს მოუხდა ზღვაში ხომალდით სეირნობა, ამოვარდა სასტიკი ქარი, რომელმაც მისი ხომალდი მიაგდო ერთ კუნძულზე მდებარე ქალაქთან, რომლის გმირთაგმირ პატრონს ერქვა ჯაბირი. მან ჩაიგდო ხელში ქალი, რომელმაც ყველაფერი უამბო მას და სთხოვა, ეს მანც მიყავი, რომ ზამაჩემს კაცი გაუგზავნე და შეატყობინე, სადა ვარო. ჯაბირმა მეფეს მისწერა წერილი და სთხოვა ქალი მისთვის დაეთმო ცოლად. მეფემ რომ ეს ამბავი გაიგო, ალმასიც მოვიდა საქორწილოდ, მაგრამ, ქორწილის მაგიერ, ის ზღვით წავიდა თავისი საცოლოს გამოსახსნელად. ვერაფერს გახდა, ტყვედაც ჩაუვარდა ხელში ჯაბირს. ამის შემდეგ მათ დასახსნელად დიდი ჯარით გამოვიდნენ ქალისა და ალმასის მამები, ერთი ზღვით, მეორე—ხმელეთით, მაგრამ მათაც იგივე ბედი ეწიათ. ჯაბირი ემზადება ქორწილისათვის, ქალი სულიერად იტანჯება, მაგრამ გარეგნულად თავს იკავებს. დარბაზში მას საკნიდან მოესმა ალმასის კენესა, გამოელაპარაკნენ ერთმანეთს, ბოლოს ქალმა მოახერხა მისი საკნიდან გამოყვანა და დამალვა. ერთხელ ჯაბირი შევიდა ქალთან სადარბაზოდ და დაუწყო მას ხვევნა. დამალული ალმასი ამას ყველაფერს ხედავდა. მას გულმა ველარ გაუძლო და შესძახა: გაჩერდი ბილწო ადამიანო! მერე მივარდა, ამოიღო ფეხქვეშ და თავი წააგდებინა. ამის შემდეგ დაუბრკოლებლივ გაანათვისსუფლა ქალისა და თავისი მამა, წავიდა თავის სამეფოში და დიდებული ქორწილი გადაიხადა.

მეოთხე საცოლე ბარამმა ხატაეთიდან მოაყვანინა, დიდი ზეიმით იქორწილა და მანი ბრძნისაგან შემდეგი ზღაპარი მოისმინა:

რუსთა ხელმწიფეს ჰყავდა მშვენიერი ქალი, რომელიც განცალკევებულ კოშკში ცხოვრობდა. მისი ცოლად შერთვა ბევრსა სწადდა, მაგრამ იმას გადაწყვეტილი ჰქონდა წაყოლოდა მას, ვინც მისი კოშკის აღებას შესძლებდა და ამოსხნიდა ოთხ გამოცანას, რომელსაც იგი ეტყოდა. ეს კი ვერავინ მოახერხა. რუსეთის მახლობლად ერთი სამეფო იყო, რომლის პატრონმა გადა-

წყვიტა ბედი ეცადა. თავისი განზრახვა მან გაუმჟღავნა ერთ თავის ვეზირს, რომელმაც მას მისცა ნეკის ბეჭედი და უთხრა: ამას რომ დაანახებ კოშკის მცველ თილისმას, ადვილად დაიპყრობ მასო. წაივინა მეფე, მართლაც შემუსრა კოშკის მცველები და აიღო ის; მაგრამ ჯერ კიდევ ოთხი გამოცანა უნდა ამოეხსნა. ქალმა წაიძრო ორივე საყურე და გაუგზავნა ვაჟს, იმის ნომასწავებლად, რომ ეს საწუთრო ორი დღისაა. ვაჟმა გაიგო მნიშვნელობა და საბასუხოდ გაუგზავნა ქალს, საყურეებთან ერთად, სამი ლალი, რაც იმას ნიშნავდა, რომ, თუ ჩემი თავი შენ გახლავს, საწუთრო, არამცთუ ორი დღის, ხუთი წლისაც რომ იყოს, არ არის გამთავებელი ქამისაო. მეორედ ქალმა ვაჟს გაუგზავნა რძე იმის აღსანიშნავად, რომ ამ ორი დღის საწუთროში კაცს სიძვა არ მართებსო. საბასუხოდ ვაჟმა რძეში შექარი ჩაყარა. იმ ნიშნით, რომ «სიძვა არს ლხინი სოფლისა, მას სიტკბოება აქვს შექრისა, ყოველთა მისთვის სრულია». მესამედ მას ქალმა გაუგზავნა ნეკის ბეჭედი იმის ნიშნად, რომ «შენ შეგფერობს თავი ჩემიო». ვაჟმა ბეჭედთან ერთად გაუგზავნა ლალი შემდეგი მნიშვნელობით: «შესაფერი შესაფერსა შეეყარაო». დასასრულ, ქალმა ვაჟის გამოგზავნილ ლალს შეუერთა თავისი ლალი შემდეგი აზრით: «ყავს ტურფასა ტურფა დარად, თავსა ტურფად ნუ ხარ მზომბიო». ვაჟმა ამ ლალებს შეაბა სათვალე—ერთად შეყრილან ტურფანი, არ აენოს თვალთა ზიანმან, ვეჭვ ვერ გაყარნეს უკვდავად ასი ათასმან ხმლიანმანო». ამნაირად, ვაჟმა ყველა გამოცანა იმ მნიშვნელობით ამოხსნა, რა მნიშვნელობასა და აზრსაც მათში სდებდა ქალი. ასე რომ ქალი სიხარულით გაჰყვა მას ცოლად და დიდი ზეიმით იქორწილეს კიდევაც.

მეხუთე საცოლედ ბარამს მოჰყავს რუსთა მნათობი. ქორწილის შემდეგ მანი ასეთ ზღაპარს ყვება. სისტანს იყო ვინმე გორჯასპ ზაულელი, როსტომის გვარისა. მთელი ინდოეთი მას ემორჩილებოდა. მეტად ლალი, ახოვანი და ღონიერი იყო. ცოლი არ ჰყავდა მას. ერთხელ კეისრის ქვეყნიდან მასთან მოვიდნენ ვაჰარნი, რომელთაც მოახსენეს მას, რომ ჩვენ მეფეს ჰყავს მზეთუნახავი ქალი, რომელიც მზადაა გაჰყვეს ცოლად მას, ვინც მოსწივს მის მშვილდს, მაგრამ ამისი შემძლე ჯერ არავინ გამოჩენილაო. გორჯასპმა ჩააბარა სამეფო დიდებულებს და გაუდგა გზას ამ ქალის გამოსაყვანად. გზაზე მან დაიხსნა მოქარავენნი მეკობრე ყაზახებისაგან და გაჰყვა ამ ვაჰარებს; ვაჰარულად ჩაცმული, როდესაც მივიდა იმ ქალაქში, სადაც ქალი ცხოვრობდა, დაიწყო ვაჰრობა, ყველას აცვიფრებდა მისი სიმშვენიერე. ქალი თუ კაცი, ახალგაზრდა თუ მოხუცი, მზად იყო მისულთიყო მასთან და რამე ეყიდა, ოღონდ ერთი თვალი კი მოეკრა მისთვის. ხმა მივიდა მეფის ასულამდისაც, რომელმაც თავისი გამზრდელი ქალის საშუალებით მოახერხა რამდენჯერმე მისულთიყო გორჯასპისთან თითქოს სავაჰროდ, ნამდვილად კი მის სანახავად. ერთხელ, როდესაც სამივენი ერთად ისხდნენ, ქალის შეკითხვაზე გორჯასპმა გამოამჟღავნა თავისი ვინაობა. მათ სიყვარული შეჰფიცეს ერთმანეთს, მაგრამ კეისართან უნდა გაერიგებიათ საქმე. გორჯასპმა, მას შემდეგ, რაც კეისარმა ის სადილზე მიიპატიჟა, გაუმჟღავნა მას, რომ მე, ზაულელი ვაჰარი, მოვსულვარ ბედის საცდელად და შენი ქალის წასაყვანადო. კეისარმა

პირობა გააგებინა იმ რწმენით, რომ ის მაინც ვერ შეასრულებს მას. ქალმა განიზრახა ნამდვილი მშვილდის მაგიერ სხვა, უფრო ადვილად მოსაწყევი, გაეკეთებინა მისთვის, მაგრამ გორჯასპმა უარი თქვა. მან ხელი მოჰკიდა საბედისწერო მშვილდს, მოიხიდა ისე. რომ ოთხად გადატეხა. თანახმად პირობისა, ახლა ქალი მისი იყო და წამოიყვანა კიდეცა. კეისარმა შეკრიბა დიდძალი ჯარი, დაიხმარა ყველა, მის კარზე მყოფნი და მისი ქალის მძივებელნი, მეფისწულები და გამოუდგა გორჯასპს. გორჯასპმა სასტიკად დაამარცხა ისინი, ხოლო კეისარი ცოცხალი შეიპყრო და თავის სატრფოს მიჰგვარა. აქ მეფემ გაიგო ნამდვილი ვინაობა გორჯასპისა და სიამოვნებით დასთანხმდა ქალის მიცემაზე. გამოეთხოვენ ერთმანეთს, კეისარი თავის საბრძანებელში დაბრუნდა, ხოლო გორჯასპი ცოლითურთ—თავისაში. გზაზე მას მოუხდა ომის გადახდა საშინელ ზანგთან, რომელიც დაამარცხა და მისი სიმდიდრე ხელში ჩაიგდო. მერე მოვიდა თავის საბრძანებელში და დიდი ანბით გადაიხადა ქორწილი.

მეექვსე საცოლე ბარამისა მოიყვანეს საბერძნეთიდან. ქორწილის შემდეგ მანი ასეთ ზღაპარს უამბობს მას: იამანიდან ბაღდადს ორი მგზავრი შეიყარა, ერთს ერქვა მამებელი, მეორეს—მაწყინარი. მაწყინარმა მამებელი გზაზე გაძარცვა, წაართვა ორი ძვირფასი თვარი და მერე თვარები დასთხარა და იქვე ცოცხალმკვდარი გზაზე მიაგდო. მახლობლად ერთი ნდიდარი თურქმანი ცხოვრობდა. მისი ცოლი და ქალი ჩავიდნენ წყაროზე წყლის დასაღვებად, მათ შემოესმათ კენესა, მივიდნენ და თავს წაადგნენ მოპაკვდავ კაცს. მამებელმა მათ უამბო ყველაფერი, ქალებმა აიყვანეს ის, აკრიბეს თვარები და წაიყვანეს სახლში. აქ თურქმანმა ერთი ხის ფურცლის საშუალებით მას თვარები გაუშთელა და მხედველობა დაუბრუნა, რისთვისაც მადლიერი მამებელი მას მწყემსად დაუდგა და მისი ქალიც ცოლად შეირთო. ერთხელ მან თურქმანს განუცხადა: ბაღდადს მინდა წასვლა და შენც თან წამოიყვო. მართლაც, დიდი საგზლით და იმ ხის ფურცლებით ისინი გაუდგნენ გზას და მივიდნენ ბაღდადს, სადაც დადგნენ თურქმანის ნაცნობის ოჯახში. აქ მათ გაიგეს, რომ ბაღდადის ხალიფას ჰყავს მშვენიერი ქალი, მაგრამ შეშლილი. მოჰყავთ სხვადასხვა ექიმი, მაგრამ მას ვერაფერს ჰრგებენ და თვითონ კი იღუპებიან უშედეგო აქიმობისათვის. მამებელმა უთხრა თურქმანს: მოდი, ვცადოთ, იქნება მოვარჩინოთო. მართლაც, მათ განუცხადეს ხალიფას თავისი სურვილი და იმ ხის ფურცლებით ეს გიჟი ქალი შოარჩინეს. ხალიფამ მამებელს მისცა ცოლად თავისი ასული, გვირგვინი და ტახტი. აქ მამებელი შეხვდა მაწყინარს, რომელმაც მას ასეთი მეგობრობა გაუწია ერთხელ, და თურქმანს მოაკვლევინა. მეფობდა მამებელი ბედნიერად, მას მსახურებდა ერთგულად თურქმანი, რომელსაც მამებელმა შერთო ცოლად ერთი ვეზირის ლამაზი ქალი.

მეშვიდე საცოლე ბარამმა მოიყვანა საფრანგეთიდან. მისი ქორწილი ბრძენმა მანიმ შეამკო შემდეგი ზღაპრით: იამანს იყო დიდებული მეფე. მის ვეზირს ჰყავდა მზეთუნახავი ქალი, რომლის ცოლად შერთვა განიზრახა მეფემ, მაგრამ მამა, სხვადასხვა მოსაზრებით, თანახმა არ იყო იმისი. მეფემ გადასწყვი-

ტა როგორმე მოეკლა ვეზირი. ერთხელ ისინი ნადიმობდნენ, ვეზირი მოწყენილი იყო, მეფემ ჰკითხა: რა მოგივიდაო? ვეზირმა უპასუხა: განა ქვეყანაზე ასეთი ადამიანი მოიძებნება, რომ უნაღვლო იყოსო? მეფემ უთხრა: კიო. დანაძლეოდნენ, მეფეს უნდა მოეძებნა ასეთი კაცი. მთელი ქვეყანა მოიარა, მაგრამ ასეთი ვერ პოვა. ვილაცამ უთხრა მას, რომ უნაღვლო კაცი ეგვიპტეშია, ეს არის იქაური მეფეო. იამანის მეფე წავიდა იქ, მივიდა მეფესთან და მართლაც დარწმუნდა, რომ ის თითქოს უნაღვლო ადამიანია. ერთხელ გამოუტყდა კიდევაც, თუ რა მიზნით მივიდა ის ეგვიპტეში. ეგვიპტის მეფემ შეიყვანა ის ერთ ოთახში, საიდანაც მეორე ოთახში, მზეთუნახავი ქალის გვერდით, საშინელი ზანგი დაანახა. მას გული წაუვიდა, უმაღლე გამობრუნდა უკან და, როდესაც დამშვიდდა, უამბო სტუმარს თავისი თავგადასავალი. მამაჩემის ძმა ჰყავდა მშვენიერი ქალი. მე მასთან ერთად ვიზრდებოდი, ასე რომ ჩვენ ბავშვობაშივე შეგვიყვარდა ერთმანეთი. მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ მის სამეფოს დაეპატრონა ბიძაჩემი. მე მას ქალი ვთხოვე, მაგრამ უარი მითხრა, როგორც ღარიბ კაცს. ეს რომ მისმა ქალმა გაიგო, გადაწყვიტა ჩემი გამდიდრება: მე ღამობობით უნდა მივსულიყავი მის კოშკთან, საიდანაც ის ტაბაკით თვალმარგალიტს ჩამოუშვებდა ხოლმე და მე მიმქონდა. მეორმოცე ღამეს რომ მივედი იქ, დავეჯექი კოშკთან და თავი დაეყრდენი დაწნას, რომელიც თან მქონდა. ჩამძინებოდა და ის დაშნა სარცხვენელზე დამედო. ქალმა რომ ზემოდან ტაბაკი ჩამოუშვა, პირდაპირ დაშვებულყო დაშნაზე, რომელსაც სარცხვენელი გადაეჭრა ჩემთვის. ერთი წლის განმავლობაში ძლივს მოვრჩი, ამასობაში მოკვდა ქალის მამა. მეფედ ქალი მოინდომეს დაესვათ, მაგრამ მან უარი თქვა: ვინ გაიგონა ქალის მეფობაო! მე მყავს ბიძაშვილი, მეფის ძე. მე ის მიყვარს, ქმრად შევირთავ და ის იქნება მეფედაო. მოეწონათ ეს აზრი. წამიყვანეს, დაგვიქორწინეს, ქალი გიჟდებოდა, ვინაიდან გულის წადილს ვერ ვუსრულებდი მას, არ იცოდა რაში იყო საქმე. მე ვუამბე ყველაფერი, იმედგაცრუებულმა ქალმა მოინდომა ჩემი გავღება, მაგრამ მე ვთხოვე: ნუ წამართმე მეფობას, ნება მომეცი შენ გვერდით ვიყო და ქმრად, ვინც გინდა: ის აიყვანეო. ქალმა დამიჯერა და ქმრად აიყვანა აი ის ზანგი, რომელიც მასთან დაგანახეო. აი რამდენად უნაღვლო ვარ მეო! იამანის მეფე დარწმუნდა, რომ, მართლაც, უნაღვლო კაცი ქვეყანაზე არ არის. დაბრუნდა შინ და ვეზირს გულახდილად უთხრა ეს. მაშინ ვეზირი დასთანხმდა და მისცა მას თავისი ქალი ცოლად.

ამნაირად დასრულდა ბარამის ქორწილი შვიდთა იყლიმთა მეფეთა ქალებთან და მანის შვიდი ზღაპარი. ბარამი კვირაში თითო დღეს თითო ცოლთან იყო ხოლმე. გავიდა შვიდი წელიწადი მას შემდეგ, რაც მან დილარამ ჩანგი გააგდო და მოსაკლავად გაიმეტა. დილარამი ამ ხნის განმავლობაში იმყოფებოდა იმ ყმის კოშკში, რომელსაც დავალებული ჰქონდა მისი მოკვლა. ერთხელ ქალმა უთხრა ყმას: რამე მიზეზით მეფე მოიწვიე და კოშკში მოიყვანეო. მართლაც, ყმამ მორთო დარბაზი და დაპატრეა მეფე, ისიც ესტუმრა მას. ის და მისი მხლებელნი გაკვირვებულნი არიან კოშკის სიმდიდრით, მოწყობილობითა და კიბის სიმაღლით, მეფე ეკითხება ყმას, რად გინდა ასე-

თი მაღალი კოშკი? მან უპასუხა: ერთი ტურთა ქალი მყავს, რომელსაც შეიდი წლის ხარი ჰყავს. ის მას შეისვამს ხოლმე მხარზე და ისე აიყვანს და ჩამოიყვანს კიბეზეო. მეფე გაკვირდა, მაგრამ მალე დარწმუნდა ნათქვამის სისწორეში: ქალი ჩამოვიდა პირდახურული, შეისვა ხარი მხარზე, მსწრაფლ აიყვანა კიბეზე და ისე მსწრაფლ ჩამოიყვანა ძირს. მეფემ იკითხა: რამდენი ხანია ქალი ამ საქმეს სჩადისო? მას უთხრეს: შეიდი წელიწადიაო. ხბო პატარა მოიყვანეს და პატარაობიდანვე აჰყავს და ჩამოჰყავსო. ამაზე ბარამმა თქვა: «ყოველი საქმე ქნით გადავილდებიო». ქალმა აიხადა პირბადე და უთხრა: «თუ ნადირთა სრვა ქნით და ნახვით არ ისწავლები, სხვა საქმე ბევრის ქნით ადვილი ვით იქნებისო?» ბარამმა ჩაზედა მას და იცნო, გულს ელდა ეცა, იყვირა, გადაეხეივნენ ერთმანეთს და მათ სიხარულს, გაკვირვებას და ბედნიერებას სახლვარი არ ჰქონდა. ბარამი დილაამთნ ერთად ხან ერთ ცოლთან ატარებდა ხოლმე დროს და ხან მეორესთან.

ამ დროს სამეფოს შემოესია ჩინეთის მეფე, რომელიც ერთ ქალაქს მეორეზე იღებდა, ბარამი წინააღმდეგობას არ უწყევდა და განუწყვეტლივ ქეიფობდა. ბოლოს აირჩია სამასი საუკეთესო მხედარი და მათთან ერთად მიატოვა სახელმწიფო და სადღაც გადაიკარგა. ასე რომ, სპარსეთში განეფდა ხაყანჩინელი. გადამალულმა ბარამმა, როდესაც იხელთა, შემოუტია ხაყანს და ერთიანად ამოუფლიტა ჯარი და სპარსეთიდან განდევნა. ამის შემდეგ ბარამი სანადიროდ ვაიდა, დაინახა ერთი მშვენიერი კანჯარი, რომელსაც ის უკან დაედევნა. დიდხანს სდია, ბოლოს კანჯარი მიადგა ერთ გამოქვაბულს და შიგ შევიდა, ბარამიც შეეცა და უჩინარ იქმნა. მხლებლებმაც მოინდომეს შიგ შესვლა, მაგრამ ვერ მოახერხეს, რითაც დიდ ვაებაში ჩავარდნენ. მათ ზეციდან ხმა მოესმათ: «ნუ ეძებთ მას ყმასა გულდამწველობით, სასუფეველსა დამკვიდრდა, ყმა კეუით არ თუ ხელობით». დაბრუნდნენ უკან, დიდხანს იგლოვეს, მაგრამ მერე ის დაივიწყეს და სხვას დაემონენ.

ვინ გადმოთარგმნა ქართულად ეს თხზულება? წინასიტყვაობაში მთარგმნელი აღნიშნავს თეიმურაზისა და რუსთაველის მელექსეობას და ამბობს: ვინც თავის ლექსს მათ ლექსებს ადარებს, ის ლექსთა ვერ მიხედებისო.

თუ არ შესწევს ძალი ღვთისა და მათ ორთა მელექსობა,
 ლექსთა თქმამცა ვით გაბედა ნოდარ, ანუ ზაირობა?
 ვით დავატკბო მათებრ ენა, თვითცა მქონდეს ქვეყნის ბრძნობა?
 მაგრამ მართებს, ოდეს კაცსა გაუპიროდეს, გულფრობა. (9).

აქედან ცხადია, რომ თხზულების მთარგმნელი არის ვილაც ნოდარ. ამ ნოდარს არჩილ მეფე თავის «არჩილიანში» თარსადანისძედ თვლის:

ფარსადანის ძემ ნოდარ თქვა ქება კარგა ბარამ-გურის,
 შეიღთ იყლიმთა ხელმწიფეთა ხოტბა სრული, არა გურას,
 თვალნი თლილნი მოაფრქვიენა, გარევა ყო არ აფურის,
 მის ლექსისა სასმენელად მიპრობა ხაშ კარგა ყურის¹.

¹ «არჩილიანი», II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც. სტრ. 29.

არჩილის ცნობის მიხედვით, ე. თაყაიშვილიც ამ ნოდარს ფარსადანიძე დედ თვლის¹. მაგრამ ეს ასე არ არის: ფარსადანიძე არის არა გვარი ნოდარისა, არამედ მამის სახელი, გვარი კი მისი არის ციციშვილი. ეს დამოწმებულია H 932 ხელნაწერში, სადაც პოემის დასასრულს ვკითხულობთ: «დიდება ღმერთს, ყოვლისა მკყარბელსა, შემოქმედსა ცათა და ქვეყანისასა! დასრულდა წიგნი ესე ბარამიანი ბრძანებითა ნოდარ ციციშვილისაჲთა, მისგანვე სპარსული[დან] ქართულად ნათარგმანები და ნათქვამი ლექსად». მაშასადამე, ირკვევა, რომ «ბარამგურიანი» ქართულად უთარგმნია ნოდარ ფარსადანიძის ძე ციციშვილს².

ნოდარის მამა, ფარსადანი, იყო ქართლის ერთი უძლიერესი ფეოდალთაგანი, რომელიც შაჰ-აბასის შემოსევისას ღიღო როლს თამაშობდა აღმოსავლეთ საქართველოში. როდესაც შაჰ-აბასმა მეფე ლუარსაბი მოტყუებით წაიყვანა სპარსეთისაკენ, დროებით ქართლის გამგედ, თითქოს, ეს ფარსადანი დანიშნა³. როდესაც ქართლის მეფედ როსტომი იქნა დანიშნული, ფარსადანი მას მორჩილება არ გამოუტყდა და თავდაპირველად მისი მოსიხსლე მტერი იყო. ფარსადანის შვილი ნოდარი 1641 წელს მონაწილეობას ღებულობდა როსტომ მეფის წინააღმდეგ მომხდარ შეთქმულებაში, რომელსაც მიზნად ჰქონდა მისი ტახტიდან ჩამოგდება და მის მაგიერ იმერეთის ბატონიშვილის მამუქას გამეფება. შეთქმულთა აჯანყება დამარცხებით გათავდა 1642 წლის 6 იანვარს. ამის შემდეგ ნოდარმა როსტომს მიუგზავნა თავისი დედა, როსტომის ნათესავი, და სთხოვა ნება მიეცა მისთვის სამცხეში წასვლისა. როსტომმა თხოვნა აუსრულა, ათხოვა მას ცხენები და ბიჭები ბარგის გადასაზიდევად და ამაღის გადასაყვანად⁴. დანაშვილებით არ ვიცით, რა ბედი ეწია ნოდარს 1642 წლის შემდეგ. ერთი კია, რომ, როდესაც ვახტანგ მუხრანბატონი (შაჰნავაზი) 1653 წელს სპარსეთიდან დაბრუნდა, ნოდარი კიდევ ცოცხალი იყო: ვახტანგმა მას თავისი შვილის არჩილისათვის ქალი სთხოვა⁵. უნდა გარდაცვლილიყო ნოდარი 1658 წლის დამლევს. საქმე ისაა, რომ, როდესაც მომავლადევი როსტომ მეფე (ის გარდაიცვალა 1658 წლის ნოემბერში) სარეცელზე იწვა, ზაალ ერისთავი ვახტანგს უთვლის: «ჩუენს შუა დამხდომი ნოდარი მომკვდარაო»⁶.

ამნაირად, ნოდარი არის მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მწერალი.

ეს პოემა მას გადმოუქართულებია, როგორც წინასიტყვაობაში ამბობს (სტრ. 1—5), ქებად, თნებად და ნების საყოფელად ვილაც მზის მსგავსის

¹ «Описание», II, 528.

² ცნობები ნოდარის შესახებ იხ. იუსტ. აბულაძე, ბარამგურიანის საისტ.-საეფნ. საზოგადოების ნუსხის შესახებ, «საბაღო გახეთია» 1913 წ., № 818.

³ ან. ფურცელაძე, გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1911 წ., გვ. 192, 198.

⁴ «ქართლის ცხოვრება», II, 518—521, 48.

⁵ იქვე, გვ. 538.

⁶ იქვე, გვ. 540. დასაფლავებულია ნოდარი ს. მძვრეთში (გორის რაიონი), როგორც ეს დამოწმებული ყოფილა საფლავის ქვის წარწერით (Brosset, Rapport. V livr. p. 93; «Melung. Asiat.», VIII, p. 489),

პატრონისა, ჩანს ქალისა, ვინაიდან, ნოდარის სიტყვით, ის წმინდათა მიმსგავსებული, ქალწულთა თანახმობილია არის. თავისთავს ნოდარი უწოდებს მის ფეხის მტვრად და მის მხლებლად და გამოთქვამს სურვილს იყოს ამიჯნური ოდენ მისი ყმობისა; უნდა იგულისხმებოდეს მარიამ დედოფალი, მეუღლე როსტომ მეფისა (1633—1658).

საინტერესოა გარკვეულ იქნეს, დაახლოებით მაინც, ამ პოემის გადმოთარგმნის დრო. პოემაში მოხსენიებულია სხვადასხვა ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელიც ნოდარს უკვე სცოდნია ქართულ მწერლობაში. ასეთებია:

1. **ვეისრამიანი:**

კვლა მიჯნურთა ვერა სცნობდა, ვერ რამინს და ვერცა ვისსა. (სტრ. 273).

მას მზესა ახლდეს მნათობნი, ვით ზილიხან და ვისია. (530).

ზილიხან და ვისი, ლეილ მასთან იყვნენ ფერგამკრთალი. (569).

ხამს, რომე მზესა სწუნობდე, და ზილიხან, და ვისისა. (623).

მისთა მნახველთა ვისის და ზილიხანს არ ადარესა. (761).

თუ მიჯნური ხარ, ვით რამინ ხელი. (794).

2. **ვეფხისტყაოსანი:**

მსავსად უქია რუსთველსა ტურფად საქები რომელი. (1734).

თინათინ, ნესტან-დარეჯან მას ვერ ედრებინ სახითა. (570).

3. **როსტომიანი:**

ძალგულად და მეომარად როსტომისად დასადარი. (566).

სისტანს იყო როსტომისა გვარი ვინმე ზაულელი. (860).

საწოლს მივიდა საამოდ მეფე ყუბადის გვარისა. (754).

4. **ლეილმაჯნუნიანი:** ამისი მაგალითები იხ. ზემოთ—ვეისრამიანი.

5. **ეოსებზილიხანიანი:** თეიმურაზის რედაქციისა, მაგალითები იხ. ზემოთ—ვეისრამიანი.

მაშასადამე, ნოდარს ბარამგურიანი გადმოუთარგმნია მას შემდეგ, რაც ქართულად ითარგმნა «როსტომიანი» (XVI ს.), «ლეილმაჯნუნიანი» და «ეოსებზილიხანიანი» (1629—1633). ჩამოთვლილთ გარდა, ჩანს, როდესაც ბარამგურიანს თარგმნიდა ნოდარი, თეიმურაზს უკვე გადმოკეთებული ჰქონია «ვარდბულბულიანი» და «შამითარგანიანი», ვინაიდან პოემაში ჩვენ ვკითხულობთ:

ვარდს იკობენ სულ-სურნელნი, ჩეფედ მათად სვიან ასად. (1728).

ვითა ფარვანა სანთელსა, ყმას თავსა ჯარველებოდეს. (310).

«ვარდბულბულიანი» და «შამითარგანიანი» თეიმურაზს დაუწერია 1648—1655 წლებში, როგორც ამას თავის ადგილას დავინახავთ. მაშასადამე, ბარამგურიანი ნოდარს უთქვამს 1655—6 წლებში.

რას წარმოადგენს ნოდარის შრომა?

შესავალში ნოდარი აღნიშნავს, რომ მის თხზულებაში გადმოცემული ამბავი სპარსულად „უთქვამს“ ნიზამი განჯევის, ხოსრო დეჰლევისა და ჯამის, ხოლო ჩალათურ ენაზე—ნევაის, resp. ნავოის (სტრ. 12—13). ამწადს ქართულურ მათა ლექსთა გამოთარგმნა, ვალექსება (სტრ. 14). აქ აღნიშნულ პოეტებს: ნიზამი განჯელსა (1141—1203) და ხოსრო დეჰლევის (1253—1325) მართლაც დაუწერიათ ზარამგურიანი, ჯამის (1414—1492) კი არაფერი ამის მსგავსი არ დაუწერია. სამაგიეროდ, ცნობილია, რომ ასეთი თხზულება, მისი კარნახითა და ლოცვა-კურთხევით, დასწერა მისმა დისშვილმა, პოეტმა ჰათაფიმ (გარდ. 1521 წ.). უკანასკნელის ეს შრომა ჯამის სახელითაც ვრცელდებოდა საზოგადოებაში. ამით აიხსნება, რომ ნოდარი „ზარამგურიანის“ ავტორად ჯამისაც ასახელებს. რაც შეეხება ნავოის (1441—1501), რომელსაც სპარსულად ფანი ეწოდება, იმას „ზარამგურიანი“ დაუწერია „ჩალათურა, ესე იგი ცენტრალური აზიის თურქთა (უზბეკურ) ლიტერატურულ ენაზე. ნავოი, ბავშვობის ამხანაგი სულტან ჰუსეინ-ბეიქარისა (1469—1506), შემდეგში მისი უერთგულესი ვეზირი, მასთან ერთად პოეზიისა და კულტურის ნამდვილო მეცნატი იყო. ის წერდა როგორც სპარსულ, ისე ჩალათურ ენაზე.

ნოდარს სკოდნია ამ პირთა მიერ დაწერილი „ზარამგურიანი“ და ის თავისებურად გამოუყენებია. ყველაზე მეტი ნათესაობა მას ეტყობა ნიზამი განჯელთან, აქედან მას აუღია სამი ნოველი: პირველი, მეოთხე და მეექვსე. მეორე და მესამე ნოველა აღებულია ნავოისაგან. მეხუთე ნოველა ამოღებულია თუ არა ასადის (XI ს.) „გერშასპ-ნამედან“, „შაჰნამეს“ შერყენილი რედაქციიდან მაინც, როგორც ამას ვარაუდობს დ. კობიძე¹. მეშვიდე ნოველა ან ხოსრო დეჰლევისაგანა აღებული (სამწუხაროდ, ამისი ზარამგურიანის გამოცემული არაა, არც ხელნაწერები ყოფილა მისი მანცდამანც ცნობილი), ანდა თვით ნოდარის მიერ უნდა იყოს შემოტანილი აღმოსავლური წყაროებიდან².

თვით ზარამის თავგადასავალი ნოდარს გადმოცემული აქვს კომბინირებული სახით: ზოგ რამეში ნიზამის ემზრობა, ზოგში ნავოის. იმაშიაც კი, რაც საერთო აქვს მას დასახელებულ პოეტებთან, ნოდარი დიდ თავისებურებას იჩენს. ნოდარის ნაშრომი არის არა თარგმანი, ამ სიტყვის გარკვეული მნიშვნელობით, არამედ გადმოკეთება, გადამუშავება და, როგორც ასეთი, წარმოადგენს თავისებურ ქართულ რედაქციას, ისეთს, როგორიც არის ნიზამისაგან მომდინარე აღნიშნული პოემის სპარსულ-თურქული რედაქციები. ამიტომ, თუ შესაძლებელია ხოსრო დეჰლევის, ნავოის, ჰათაფის და სხვებს, რომელნიც ამ პოემის დამუშავებაში ნიზამის ჰბაძავენ, ეწოდოს ავტორი

¹ ზარამგურიანის მეხუთე ნოველის წყაროს შესახებ, მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 9, 1944 წ., გვ. 955—958.

² მეშვიდე ნოველა—უდარდელი ადამიანის შესახებ—თემატიკურად იგივეა, რაც სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიტყუეშია“—უნაღვლოთა არაკი (1938 წ. გამოც., გვ. 35—42), კერძოდ. ვნათესავება ის მესამე კაცის ამბავს „ასოწარკვეთილის“ შესახებ (გვ. 38). სპარსული სინდარის ერთ ხელნაწერში (R. A. S, Persian № 337) 21-ე ადგილზე მოთავსებულია არაკი—მეფე და ვეზირი, რომელნიც კამათობენ უდარდელი კაცის შესახებ (О хъ де н у р г: «Сборник в честь проф. В. Розева», стр. 252—275; А. Х а х а н о в, Очерки, III, 121).

ამავე საფუძვლით, და უფრო მეტითაც, ნოდარ ციციშვილსაც შეგვიძლია ვუწოდოთ ავტორი და არა მთარგმნელი. შინაარსისა და ფორმის მხრივ, აგრეთვე მასალის მხატვრული დამუშავებით, ნოდარი არ ჩამოუვარდება არც ნიხაშის გამგრძელებლებსა და მიმბაძეველებს, არც თვით ნიხაშის. ზოგიერთი მისი სურათი გაცილებით უკეთესია, ვიდრე ნიხაშისა.

ნოდარ ციციშვილი ეკუთვნის თეიმურაზის ლიტერატურულ სკოლას, რომელსაც მისაბაძ მაგალითად გაუზღია «ვეფხისტყაოსანი». ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ჩვენ პოეტს რუსთაველიდან აუღია როგორც 16-მარცვლიანი შაირი, ისე მთელი პოეტური აქსესუარი: სურათები, შედარებანი, ეპითეტები, მეტაფორები, ლექსიკური მასალა, ფრაზეოლოგია. ერთი სიტყვით, კითხულობთ ნოდარის პოემას და ფიქრობთ, რომ «ვეფხისტყაოსნის» მხატვრულ სამყაროში იმყოფებით. ამით აიხსნება ის დიდი პოპულარობა, რომელიც «ბარამგურიანს» მოუპოვებია ჩვენში. პატრი ბერნარდე, რომელიც ჩვენში 1670—1679 წლებში მოღვაწეობდა, რომის კურიას სწერს: ქართველები «მეზიდულნი არიან ბეჟანიანის, ბარამიანის, როსტომიანისა და მათი მსგავსი წიგნების კითხვაზედაო»¹. პოემაში მრავლადაა გაფანტული სენტენცია-აფორიზმები, ისე როგორც «ვეფხისტყაოსანში». ზოგიერთი მათგანი თითქოს გამეორებაა რუსთაველის სენტენციებისა, ზოგიერთი კიდევ მის ყაიდაზეა ჩამოსხმული.

სანიმუშოდ მოვიყვანთ ზოგიერთ მათგანს:

ბარამგურიანი

ვეფხისტყაოსანი

<p>თქვა: სოფელო, რას მიუპყრობ კაცსა შერგან განაწირსა? აიხსნის სმა გჭირს კაცთა გვართა, რაცა ვის სჭირს, შენგან სჭირსა. (192).</p> <p>ბაჰა აშიყი ველთა მრბოლი, მარტო დავლოს მთა და გორი, ერთი ჰყვანდეს საუშიყო, არც გაიგოს გულ- ში ორი. (378).</p> <p>ქკასაცა. გასტენს ლოდინი, თვით სალიც იყოს ტინისა. (601).</p> <p>უწყით, მოალბობს, ვით ცვილსა, კაცსა ქრთამისა ქადება. (953).</p>	<p>ვა, სოფელო, რაშიგან ზარ, რას გვებრუნებ, რა ზნე გჭირსა! ყოვლი შენი მონდობილი ნიადგამცა ჩემებრ ტირსა! სად წაიყვან სადაურსა, სად აღუფხვრი სადით ძირსა?! მაგრა ღმერთი არ გასწირავს კაცსა, შენგან განაწირსა. (951).</p> <p>ზამს მიჯნურმა გული ერთსა დააჯვროს. (25). ამა საქმესა მიჯნური ნუ უხმოზს მიჯნურო- ბასა: დღეს ერთი უნდეს, ხვალე სხვა, სთმოზდეს გაყრისა თმოზასა. (2ა)-</p> <p>გასტენს ქვასაცა მაგარსა გრდემლი ტყვიისა ლბილისა. (5).</p> <p>ნახე, თუ ოჭრო რასა იქმს; კვერთხი ვშმაკთა ძირისა! (1196).</p>
--	--

¹ შ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 683.

მთვარე შეეპყრა ვეშაპსა, მნახთ, თქვი, ამოხდეს სულელი. (1449).	დარჩა მთვარე გავსებული, გველისაგან ჩაუნთქმელი. (1198). ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოეშვა მთვარე გველსა. (1420). მზე ვეშაპსა დაებნელა, ზედა რადმცა გაგვი- თენდა! (1158).
ჩემმან ხელმკმნელმან დამმართა გულსა ულ- ხენი წყლულია. (1455).	ჩემმან ხელ-მკმნელმან დამმართოს ლაღმან და ლამაზმან ნები. (9).

მსგავსება ამ ორ ნაწარმოებს შორის ბუნებრივი პოეტური ნიჟის მეოხებით პირდაპირ ორიგინალობას ემიჯნება. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ბარამგურიანია სკამოდ მსხვილი ლიტერატურული ფაქტია აღორძინების ხანისა¹.

7. პისრაპიანი

(ბალაესილი)

როგორც უკვე გვქონდა ლაპარაკი, «ვისრამიანი» უთარგმნიათ ქართულად ჯერ კიდევ კლასიკურ ხანაში². აღორძინების ხანაში, ალბათ, თანახმად იმ ლოზუნგისა, რომელიც «ამირანდარეჯანიანის» ვამლექსავეს, სულხან თანი-აშვილს, გამოუთქვამს—«ლექს უფრო ყურსა უპყრობენ, ამბის წიგნები ძეს ავად», იმის გალექსვისათვის ხელი მოუკიდია არჩილ მეფეს. არჩილის შრომა³ იწყება ვრცელი შესავლით, რომელიც შეიცავს 69 სტროფს არჩილისას და ერთს (46-ე) ბოქალთუხუცესის ფარემ ჩხვიძის შვილისას.

შესავალში არჩილი ამბობს, რომ ჭებისა და სიყვარულის საგანი უნდა იყოს ღმერთი, რომელიც ყოველივე არსებას თავის შესაფერის ხვედრს უმზადებს, მაგრამ მე, თუ ხელი მოვკიდე ასეთ საგანს, უფრო იმიტომ, რომ, სხვის კარზე მყოფს, მომეწყინა ცუდად გდება და ფიქრმა გამათავა, არ მინდა ჯავრს დავემონო და ვშაირობ «მოწყინებისა სეველისა ჩენისა გასაძლებელადო». თან ამ წიგნის სიტყვას აქებდნენ და ეს მშვენიერი ამბავი სხვა მელექსეებს, ისეთებსაც კი, როგორც იყვნენ რუსთაველი და თეიმურაზი, გაუწყობელი დარჩათ; რაც გასაკვირიაო:

ეს უფრო ძველი მიჯნური რად დარჩაი ამბით ქებული?
რამინ სად ნახეს ჭაბუკხედ ერთს სხვახედ რითმე კლებული?

¹ «ბარამგურიანის» დაწვრილებითი მიმოხილვა იხ. კ. კეკელიძის გამოცემაში. გვ. I—XXXIV.

² «ვისრამიანი» რომ სარგის თმოგველმა გადმოიღო ქართულად, ეს თეიმურაზ ბატონი-შვილზე ადრე ვკვნი ბოლხოვიტინოვმა აღნიშნა («Историческое изображение Грузии...», 1802 г., стр. 82).

³ «არჩილიანა», ტ. I, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., გვ. 133—222.

ან ვის რით სჯობდა დარეჯან, ზილიხან გაბოზებული?
მაკრამ ვერ შესძლეს გალექსვა, მით დარჩათ ქვეჩადებული. (43).

სიხშო, სიძნელე ამბებისა ლექსითა ვერ დაემართათ,
თორემ იმდენთა მელექსეთ რად დარჩათ, რა დაემართათ? (15) —

კითხულობს პოეტი. იწყებს რა ამ ძნელ, სხვა მელექსეთა მიერ შეუყადრებელ, საქმეს, არჩილი წინასწარ გვაცნობს თავის თეორიას სხვისი ამბის ლექსად გარდაქმნისას:

მელექსეს მართებს, რა მოხვდეს გრძელს ამბავს, გაუწყობარსა,
სწორად არ უნდა იტყოდეს ცუდსა და შესამკობარსა,
გრძელად ნათქვამს შეამოკლებდეს, ანახდად მოსასწრობარსა,
უტყებთა მიუხდომარსა, ბრძენთ ადვილ შესატყობარსა. (65).

სადაფთვან მარგალიტი მინდა სწორი გამოვკრიბო,
ორნატს ღვარძლი გავარჩიო, ვმინდა იფქლი შევიკრიბო,
წალკატს ნარი არ ვეძებო, სხვა სულნელი სულ მოვიკრიბო,
ბადე მოვსდვა სანადირო, ეს დიდი ზღვა მოვირიბო. (66).

გრძელის სიტყვის შემოკლება რუსთველისგან მერგო წილად,
მეც რამე ვთქვა ორლანოდა, თუ მას უთქვას ვით წინწილად,
რამინ მისით არ დავგადო ლექსთა ჩემთა უნაწილად,
ჟამნი მათნი საკირონი გაუხადო საკორწილად. (67).

ეს თეორია პოეტს სახეებით გაუმართლებია თავის შრომაში. ის «ვის-რამიანის» ტექსტს ლექსავს თავდათავ, ხშირად დედნის სიტყვებისა და ნიუანსების დაცვით, არც ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი და აზრი, არც ერთი დამახასიათებელი დეტალი ქართული პროზაული თარგმანისა წმას არ დაუტოვებია, თუმცა ამავე დროს მრავალი უმნიშვნელო წერილმანი მართლაც გამოუტოვებია და საკმაო თავისებურება გამოუჩენია, უმთავრესად ნაციონალურ-რელიგიური ხასიათისა: გაკიცხვა დის ცოლად შერთვის ჩვეულებისა, სამება, მართლმადიდებლობა, ქრისტიანული სახელი კვიროსი (ვიროს მაგიერ), თუში, წოვა და სხვ. გაულექსავს მას ის შეგონებანიც, რომელნიც ასე ხშირად გვხვდება «ვისრამიანში». მაგალითისათვის მოვიყვანო ერთს პროზაულ თარგმანში სწერია: «საწუთროსისა საქმე და მუხთლობა დაუთვალავია; საწუთრო ასრე ნასკუითა შეჭკრავს, რომელ ათასი ცნობა და გონება იყოს. ვეღარ გაქსნისა» (გვ. 7). არჩილს ეს ასე გადმოუცია:

საწუთროს საქმის სიმუხთლეს ვერავინ ვერ მისწვთებისა,
ნასკვს შეჭკრავს, ავად დახლათავს, არავის მოეთნებისა,
ათასის ცნობით, გონებით, აღარვის გაუხსნებისა. (119).

ავტორს თავისი შრომა ბოლომდე ვერ მიუყვანია, ის მას შეუწყვეტია ოცდაშვიდე თავზე — რამინისა და ვისის ერთგან შეყარაზე. ამ თავის შემდეგ სათაურით — «ძიძისაგან დილას ვისის საწოლში შესვლა», კვითხულობთ შემდეგ სტროფს, რომელიც პროზაულ რედაქციაში არაა:

ვისის პირი გამოებადრა, გარშემ კიშერი მოვლიდა,
რამინ გარ გამოსულიყო, წალკატის კერძო წარვლიდა,
შევრდა ძიძა, მუნ მაშინ, რაც უხმდა, მას ასწავლიდა,
ქალს ღიმი ეპარებოდა და წვრილად დაისწავლიდა. (713).

ამას მისდევს ბოლოსიტყვაობა, რომელშიაც პოეტი აცხადებს, რომ ის ბოლომდის მიიქვანდა ამ შრომას, მაგრამ გარემოებამ ხელი შეუშალა მას:

სრულ ყველას თქმა უზანოვან ეამმან აზად არ მაცალა.
სიკვდილმან და მწუხარებამ, რაც წინ მდგა, ამაცალა.
ჩემთ საყოლთ და სახელმწიფოთ დია შორ სამ გამაცალა.
დილას ლბინსა მომაშორა, მწუხრს ტირილზე მომაცალა. (715).

ამას ქვეითცა ვიტყოდი ასევ, თუ უუკეთესა,
აქანდისა ვერვის მოვემო, თუ ძველად ვისმე ვეთესა;
მე ჭირნი ჩემნი ვამსგავსე მახილსა უფშვევთესა,
ეამმან და სოულის ბრუნეამან ოდენ ეს გამიკეთესა. (716).

ჩემსა ტახტხედა მჯდარ ვიყავ, ბრძანებთ თუ არსად მგარა,
ძალი ხომ მჭირდა არვისგან, მით დამეძაბა მე არა,
მაგრამ მიბრძანეთ, ღვთად-კაცად მის მეტი ვინ აღმგარა?
რუსთველს არ ვიტყვი, ნანუჩას რასთვის აქვბთ და მე არა? (719).

ამ პოემის გალექსვის ამბავი ხელნაწერ N 424-ში ასეა გადმოცემული: ვისრამიანიც უწინ რომ აშთარხანს მივიდა, იქ იწყო, მაგრა წვაში ნუსხები დაიკარგა; მეორედ რომ თერგზედ მივიდა, იქ იპოვა ზოგიერთი და, მოსკოვისაკენ რომ წავიდა, გზაზედ სრულყო¹. არჩილი ასტარახანში პირველად 1682—1685 წლებში ცხოვრობდა, მაშასადამე, ამ დროს დაუწყია მას თავისი შრომა. აბოლო დღესა ახალწლისასა აღუნთეს ლამპარი დიდი სამსქვეალსა, მოკეიდა ცეცხლი სასვენსა მას, რამეთუ არიან სახლნი სრულიად ხისანი, და დაიწუნენ ყოველნი სიწმინდენი და საგანძურნი არჩილისანია². როგორც ჩანს, ამ უბედური წებთხვევის დროს დაკარგვია არჩილს თავისი შრომის ნუსხაც და იძულებული განხდარა ხელახლა შეესრულებია იგი. ვინაიდან ნაწილი პირველი შრომისა მან თერგზე მეორედ მისვლისას, 1699 წელს, იპოვა, ამიტომ ზოგიერთი ლექსი ორი რედაქციით აღმოჩნდა მის ხელში, და რადგანაც ამ ორი რედაქციიდან აარც ერთი იყო ერთმანერთის უდარენსი, მისთვის ორივე დაიწერა».

8. ბარამულანდამიანი

«ბარამულანდამიანის» შინაარსი მოკლედ ასეთია:

ურუმთა ქვეყანაში იყო მეფე ქიშვარი, ყოველი კეთილით აღსავსე, მას მხოლოდ შვილი არა ჰყავდა, მაგრამ მალე ეს სადარდებელი საქმეც მოეშალა: ორმოცი წლის რომ შეიქნა, შეეძინა ვაჟი, რომელსაც სახელად ბარამი დაარქვა. ბარამი მეფემ მიაბარა ფილოსოფოსებს სწავლისათვის, რომელშიაც ის ისეთ გულსიყურს იჩენდა, რომ 14 წლისამ უკვე ყველაფერი იცოდა, ამავდროს ჰაბუტთა ზნეობასაც სწავლობდა, ასე რომ 16 წლისა ის უკვე სწორ-უპოვარი გოლიათი იყო, რაც მან დაამტკიცა ერთხელ ნადირობისას ლომის

¹ «არჩილიანო», ტ. I, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., გვ. XVII.

² «ქართლის ცხოვრება», II, 208.

ბელდახელ შეტაკებასა და მოკვლაში. ამის შემდეგ, ნადირობისას, ის გამოუდგა ერთ ქურციკს, მთელი დღე სდია და ვერ დაეწია. საღამო ჟამს სტყორცნა ისარი და ქურციკი დასჭრა, ხაგრან, მიუხედავად იმისა, რომ შეიდი დღე ძებნა, მის გზა-კვალს ვერ მიაგნო, მერვე დღეს მიაღგა ერთ დიდ მთას, რომლის მწვერვალზე კოშკი იდგა, ის შევიდა კოშკში და ნახა, რომ კედელზე დახატულია მზეთუნახავი. მას ის ცოცხალი ეგონა, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ სურათთან აქვს საქმე. მიუხედავად ამისა, მას გულში აღეგზნა სიყვარულის ცეცხლი. აქვე, ტახტის წინ, მან ნახა ერთი 80 წლის მოხუცებული, რომელმაც უამბო მას, რომ ის, ვინც აქ გამოხატულია, არის ჩინეთის მეფის ფაფხორის ქალი გულანდამი, რომელიც თვეში მხოლოდ ერთხელ გამოდის თავის კოშკიდან და ეჩვენება ხოლმე ადამიანებს. სხვა მიჯნურთა შორის მეც-მომიტაცა მისმა მშვენიერებამ, საი წელიწადი დაეყავი ჩინეთში, მაგრამ, რადგანაც ვერაფერს ვახდის, ეს სურათი წამოვიღე, დავბრუნდი უკან, მისდა სახსოვრად ეს კოშკი ავაგე და ვცხოვრობ განმარტოებულად. ბარამმა მოხუცს თავისი ვინაობა განუცხადა და გულანდამის საქმენლად ჩინეთში წასვლის სურვილი გამოთქვა. მოხუცმა დაუშალა, მაგრამ მან არ მოუსმინა და წავიდა. ერთი თვის მგზავრობის შემდეგ მიაღგა ერთ მშვენიერ ბალს, სადაც წამოწვა ხის ძირში დასასვენებლად. უცბად მოვიდა ერთი მხევალი, რომელმაც ტაბაკით ხილი და საკმელი მოართვა და შესთავაზა. ბარამს ქალმა უთხრა, რომ ეს ქვეყანა და ბალი არის სარასს, ქაჯთა მეფის სიფორის¹ დის, კუთვნილება, რომელმაც მოგართვათ ეს და გთხოვათ, ჩქარა აქედან წახვიდეთ, ვინაიდან, სადაცაა სიფორი გამოჩნდება და რამე ხიფათს შეგამთხვევსო. ამ ლაპარაკში, მართლაც, გამოჩნდა სიფორი თავისი ოთხი ძმით. დაინახეს თუ არა მათ უცხო კაცი, შესძახეს: ვინ ხარ, ან რა გინდა აქო? მერე მისცივიდნენ სათითაოდ ძმები, მაგრამ ბარამმა მათ ხელები შეუჭრა და ხეზე მიაბა. ამის შემდეგ თვით სიფორმა შეუტია მას. ჯერ ცხენებით იომეს, მერე ქვეითად. ბარამმა წააქცია სიფორი, ამოიღო ქვეშ და უნდოდა თავი მოეჭრა, მაგრამ ამ დროს მოაგონდა მამის ანდერძი—ძლეულ მტერს შეებრალემა უნდო, და სიცოცხლე აჩუქა მას. ამ დიდსულოვნობამ სიფორზე მეტად იმოქმედა, მან ქება შეასხა და ძმობა-ერთგულება შეჰფიცა მას. ამ დროს აქ მოვიდა ერთი მზეთუნახავი ქალი, სიფორის და, იმათ ბარამი სახლში მიიპატიჟეს და რამდენიმე დღე უმასპინძლდებოდნენ. ბარამმა მათ თავისი ვინაობა და მოგზაურობის მიზანი აუწყა, სიფორმა მას აჩვენა თავისი ჯარი და აღუთქვა, როდესაც დაგვირდები, შენ განკარგულებაში ვიქნები ჯართათაო. წასვლის წინ სიფორმა, მისმა ძმებმა და დამ ბარამს უჩვენეს ერთი ჯურღმული, რომელშიაც ცხოვრობდა საშინელი აფრადევი. ეს დევი მთელ არემარეს ანადგურებდა, მაგრამ მას ვერაფერი უკვებს. ბარამი ჩავიდა ჯურღმულში, დევი მოკლა და ხელთ ჩაიგდო მთელი მისი სიმდიდრე და აგრეთვე ერთი მშვენიერი ქალი, რომელიც აღმოჩნდა ასული ქაჯთა სამეფოს ხათი-ხუთის პატრონის ქალი

¹ «სიფორ ქაჯთა მეფე» ზომ არაა გამოძახილი, გადმოკეთება სპარსული «სიფოპი დიე—სიფოპი ჯადუფონ»-ისა, რაც «დეფთა დასებს, ლაშქარს» ნიშნავს?

რავაზი, მოტაცებული ამ დევის მიერ. ბარამმა მთელი ეს სიმდიდრე სიფორს დაუთმო, მასვე შეჰვედრა მან რავაზიც და თვითონ ჩინეთისაკენ გასწია. წასვლისას სიფორის ძმამ შამსამ თავიდან თმა მოიგლიჯა, მისცა მას და უთხრა: როდესაც ჩემთავე დაგვირდეს, ეს თმა დასწვი და მე იმ წამსვე იქ გაეჩნდებიო. ბარამი მიაღდა ზღვის პირს, აქ ნახა—ვაჭრები ხომალდში სხდებიან, მაგრამ ადგილიდან ვერ იძვრიან. ბარამმა გაიგო, რომ ზღვაში საშინელი ნიანგი ყოფილა, რომელიც ხომალდებსა ნთქავს. ბარამმა უთხრა მათ: ნუ გეშინიათ, მეც ვაჭარი ვარ, გამომყევით და განსაცდლისაგან დაგისნითო. ზღვაში გამოჩნდა საშინელი ნიანგი, რომელიც ბარამმა ისრით მოკლა. ორი დღის მგზავრობის შემდეგ ისინი მიაღწენ ჩინეთის დედაქალაქს, ბარამმა დანიხა, რომ ამ ქალაქს დიდი ლაშქარი შემორტყმია გარს. ერთი მეფუნდუკისაგან გაიგო, რომ ეს არის ბულგართა მეფის შვილი ბეზადი, რომელიც მოსულა გულანდამის ძალით წასაყვანად, ვინაიდან ნებით არ აძლევდნენ მას. ბარამმა დასწვა შანსას მიერ მიცემული თმა და შამსა იქვე გაჩნდა. ბარამმა მისი საშუალებით სიფორს სთხოვა ჯარი, რომელიც დაუყოვნებლივ გამოცხადდა იქ თვით სიფორისა და მისი ძმების თანხლებით. ქაჯთა ჯარი შეება ბულგარელებისას და სძლია. თვით ბეზადს ბარამმა თავი მოჰკვეთა, შუბზე წამოაგო და ქალაქის კარებზე აღმართა წარწერით: ამისი მკვლელი არის ბარამიო. ჩინელები გაკვირებული უყურებდნენ ამ უცხო ჯარების ომს და განსაკუთრებით გაოცებული იყვნენ ბარამის ვინაობით. ბოლოს ის აზრი გამოთქმეს, რომ, ალბათ, ბარამი ზეციური მიჯნურია გულანდამისა და მან ბეზადის შური იძიაო. ბარამი მალულად ცხოვრობდა ამ ქალაქში, ის, თეთრ ნაბაღში გახვეული, იჯდა ხოლმე გულანდამის კოშკის პირდაპირ ქუჩაში და შეჰყურებდა მას. გულანდამი ყოველთვე თავის მხეველს გამოგზავნიდა ხოლმე ქალაქში ტაბაკით საჩუქრების შესაგროვებლად. ერთხელ მისმა მხეველმა დავლათმა ბარამსაც სთხოვა საჩუქარი. ბარამმა მას დაუღო ტაბაკზე ლალის ძვირფასი ბეჭედი. გულანდამი გააკვირვა ამ ბეჭედმა და დავლათს უთხრა: ამის მომცემი უბრალო კაცი არ უნდა იყოსო. მხეველმა დაანახვა მაქუჩაში მჯდომი ბარამი, მათ ერთმანეთს თვალი მოჰკრეს, და შედეგი ამისა ის იყო, რომ ბარამი გულანდამს მოეწონა და მისი სიყვარული გულში ჩაუღვარდა. მან დავლათს დაავალა გაეგო მისი ვინაობა. ბარამმა დავლათს უთხრა: მე ვაღმობეწილი კაცი ვარ და გთხოვ გულანდამს ორიოდე სიტყვა გადასცეო. მან უთხრა, თუ გინდა წერილი მისწერეო. ამის შემდეგ გაიმართა ბარამსა და გულანდამს შორის მიწერ-მოწერა, რომელშიაც ბარამი თავის გრძნობებს უმჟღავნებს მას, თუმცა თავისთავზე არას ეუბნება. გულანდამი ცივად უპასუხებს და ურჩევს—აქედან წადიო. მეხუთე წერილის შემდეგ გულანდამიც უმჟღავნებს ბარამს თავის გრძნობებს, მაგრამ ურჩევს: იქონიე მოთმინება და სიკრთხილე და ნურავის შენს გრძნობებს ნუ გაუმჟღავნებო.

როდესაც ბარამი, ნადირობისას, ქურციკს დაედევნა და თავისიანებს ჩამოშორდა, ათი დღის განმავლობაში ეძიეს, მერე დაბრუნდნენ უკან და მამას განუცხადეს ეს. იმ წამსვე გაგზავნეს ყოველ მხარეს მძებნელნი და შემთხვევით შეხვდნენ მთის ძირში მცხოვრებ მოხუცს, რომლისაგან გაიგეს,

რომ ბარამი ჩინეთს წავიდა იქაური მზეთუნახავის გულანდამის გამოსაცვანად. ქიშვარმა ჩინეთში გაგზავნა თავისი ვეზირები და 40000 ჯარი და ფაფხორის სთხოვა მოეძებნა მისი შვილი ბარამი და გამოეგზავნა. ფაფხორმა ურუშნი დიდის ზეიმით მიიღო, მაგრამ ბარამის შესახებ ვერაფერი უთხრა. მე ვიცი მხოლოდ ზეციური ბარამი, რომელმაც ბულგართა ჯარი შემუსრა და მეფის შვილი ბეზადი მოკლაო. ვეზირს აჩვენეს შუბი, რომელზედაც ბეზადის თავი იყო წამოგებული შესაფერისი წარწერით. ვეზირმა იცნო ბარამის შუბი და მისი ხელი. აცნობეს ფაფხორს და დაუწვეეს ძებნა ბარამს. როგორც იყო, მოძებნეს ის, გამოაწყვეს მეფურად და ფაფხორს აჩვენეს. ფაფხორს ის მეტად მოეწონა და გამართა ზეიმი, რომელზედაც გამოიწვიეს ქაჯთა მეფე სიფორიც ძმებითა და დით. ზეიმის დროს შეიტყვეს. რომ შურის საძიებლად მოსულა ბეზადის მამა ნაეშადი დიდი ჯარით. ბარამმა გამოიწვია ქაჯთა ჯარი და ქაჯთა, ურუმთა და ჩინელთა შეერთებულმა ლაშქარმა მუსრი გაავლო ბულგარელებს. ბარამმა საკუთარი ხელით მოკლა ნაეშადი. გულანდამი კოშკიდან აღევნებდა თვალყურს ბარამის მამაცობას. გამარჯვების შემდეგ ბარამმა სთხოვა ფაფხორს ქალი, იმან უთხრა: თუ ქალი თანახმა იქნება, მე რა მაქვს საწინააღმდეგო? გულანდამს გაუგზავნეს სარრა და რავაზი, ისიც, რასაკვირველია, სიხარულით დასთანხმდა. ბარამმა შეირთო გულანდამი, რომელმაც თავის მამას, ფაფხორს, შერთო სარრა, ხოლო რავაზი მისთხოვდა ქაჯთა მეფეს სიფორს. ამის შემდეგ დაბრუნდნენ ურუმეთს და დიდი ქორწილი გადაიხადეს. ქიშვარმა ტახტი დაუთმო ბარამს, რომელიც დიდხანს მეფობდა ბედნიერად და მზიარულად.

ასეთია მოკლედ შინაარსი «ბარამგულანდამიანისა»¹, რომელიც ორი რედაქციით შენახულა ჩვენამდე: მოკლეთი² და ვრცელით³. ვრცელ რედაქციაში მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ ზოგიერთი ეპიზოდი, რომელიც მოკლეში რამდენიმე სტრიქონითაა გადმოცემული, აქ გავრცობილია, განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას თხზულების დასასრულის შესახებ, სადაც მოთხრობილია ბარამის, სიფორისა და ფაფხორის ქორწილი, აგრეთვე მათი ერთმანეთის განოთხოვება და დაშორება. უნდა ვიფიქროთ, რომ გადმოთარგმნის შემდეგ ვიღაც გადამწერს, თუ რედაქტორს ალაგ-ალაგ შეუმოკლებია ეს თხზულება და ამით დასაბამი მიუცია მისი მეორე რედაქციისათვის.

«ბარამგულანდამიანი» სპარსულ ენაზე ორი რედაქციით არის ცნობილი — პროზაულად და ლექსით. რომელი რედაქცია უნდა იყოს ქართულად გადმოღებული? ქართულ თარგმანს აწერია, რომ ის გადმოღებულია სპარსული ენიდან «ბრძანებითა საქართველოს გამგებელის ბატონიშვილის ვახტანგისათა». თუ ეს ასეა და თუ მართლა ვახტანგთან რაიმე კავშირი აქვს ამ თხზულების გადმოთარგმნას, დედანი მისი ვერ იქნებოდა სპარსული ლექსითი რედაქცია,

¹ Е. Такаѣшвили, Описание, I, стр. 552—557.

² S 3693, H 1002, A 1777, ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის № 27 და სხვ., უხვირო გამოცემა: კალატოხოვისა და ფერაძის 1886 წ., ფამბაკელის 1901 წ.

³ A 860.

ვინაიდან ეს უკანასკნელი დაუწერია პოეტს ამინს 1734 წელს¹, და ძნელი საფიქრებელია, რომ 1734 წელს დაწერილი თხზულება ხელში ჩაეკარდნოდა იმ დროს რუსეთში მყოფ ვახტანგს. მაშასადამე, ქართულ თარგმანს საფუძვლად უნდა ედოს პროზაული რედაქცია, როგორც ამას აღნიშნავს იუსტ. აბულაძეც, რომელსაც ქართული თარგმანი შეუღლარებია ამ რედაქციასთან². ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არც ეს უკანასკნელი, პროზაული რედაქცია უნდა იყოს მაინცადამაინც ძველი, ყოველ შემთხვევაში, ის წინ ვერ გაუსწრებს სეფევიდების ეპოქას სპარსეთში, ვინაიდან ამ რედაქციაში მოხსენიებულია «ფარპადშირინიანი», რომლის სხვადასხვა ვერსია, თუ შესაფერისი ეპიზოდი ნიზამის «ხოსროეშირინიანიდან» არაა ამოღებული, მხოლოდ XV—XVI საუკუნეებიდან ჩნდება³.

უნდა დაისევას საკითხი: აქვს თუ არა მართლა ამ თარგმანს რაიმე კავშირი ვახტანგ მეფის თუ ბატონიშვილის სახელთან, მართლა მისი ბრძანებითაა ის გადმოთარგმნილი? ექ. თაყაიშვილი უარყოფით პასუხს იძლევა ამ საკითხზე, მისი აზრით, ვახტანგის სახელი უსაფუძვლოდ მიუკერებიანთ «ბარამგულანდამიანთან», ის მექანიკურად გადმოუტანიათ აქ «ბარამგულიჯანიანიდანაო»⁴. ჩვენ გვგონია, რომ ვახტანგის სახელი არც ასე შემთხვევით უნდა იყოს დაკავშირებული ამ ნაწარმოებთან. ვახტანგი, უნდა ვიფიქროთ, დაინტერესებული ყოფილა იმით, რომ, გარდა «ბარამგულიანისა», რომელიც კარგა ხანია ქართულად ნათარგმნი იყო, სხვა ტიპის «ბარამიანიც» გაეცნოთ ქართველებს. მისი ბრძანებით დაუწყიათ ძებნა ამგვარი თხზულებებისა, ონაწა მდივანს უპოვნია და გაუღუქსავს «ბარამგულიჯანიანი». და, მართლაც, ვახტანგის დროზე აღრინდელი რომ არ უნდა იყოს ამ თხზულების ქართული თარგმანი, ეს იმდენად იმიდან კი არ ჩანს, რომ აქ მოხსენიებულია დურბინი, თოფი, მეთოფე, და თოფხანა⁵, — ყველა ეს გაცილებით უფრო ადრეც გვხვდება, არამედ ისეთი რუსიციზმებისაგან, როგორცაა გულაობა. ბარამი მინდორში გავიდა სანადიროდ, «მას მინდორსა შინა გულაობასა ერთი დიდი ლომი გამოჩნდა»⁶, ანდა აფრა-დევის ჯურღმულში რავაზქალი ეუბნება ბარამს: ერთხელ ბაღში «გულაობასა შინა ვიყავო»⁷. ამნაირად, «ბარამგულანდამიანი» გადმოთარგმნილი უნდა იყოს ქართულად სპარსული პროზაული რედაქციიდან არაუადრეს მეთერამეტე საუკუნის დამდეგისა, ვახტანგ ბატონიშვილის ბრძანებითა და ინიციატივით. მთარგმნელის ვინაობა არ ვიცით.

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss...», II, S. 249.

² იხ. მის მიერ 1914 წელს გამოცემული «ვეფხისტყაოსნის» წინასიტყვაობა, გვ. XXIX.

³ იხ. ზემოთ «ხოსროეშირინიანი» შესახებ.

⁴ E. Такай шияли, Описание. I, стр. 55S.

⁵ იქვე.

⁶ A 561, გვ. 61.

⁷ იქვე, გვ. 65.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ შეუწყნარებელია იუსტ. აბულაძის აზრი, ვითომც «ბარამგულანდამიანს» გავლენა მოეხდინოს «ვეფხისტყაოსანზე»¹. ჯერ ერთი, «ბარამგულანდამიანი» სპარსულად დაწერილი უნდა იყოს, როგორც ვთქვით, არაუადრეს მეთექვსმეტე საუკუნისა. მაშასადამე, ის «ვეფხისტყაოსანზე» ვერ მოახდენდა გავლენას. მეორე, არაერთი არსებითი მსგავსება «ბარამგულანდამიანისა» და «ვეფხისტყაოსნის» სუჟეტთა შორის არ არსებობს, თუ ასეთ მსგავსებად არ ჩაეთვლით ისეთ ელემენტებს, რომელთაც თითქმის ყველა საგმარო და რომანტიკულ ნაწარმოებში ვპოულობთ. ასეთია: ბარამის გოლიათობა, სატრფოს ძებნა და მასთან ურთიერთობის დაკერა მხეველის საშუალებით, ვაჭრებისათვის დახმარების აღმოჩენა და მეფე სიფოროთან დამშობილება. და თუ მათ შორის არის რაიმე არა არსებითი, არამედ მოჩვენებითი მსგავსება, ეს უნდა ახსნილ იქნას, პირიქით, «ვეფხისტყაოსნის» გავლენით ნთარგმნელზე. ჩვენ ვიცით, რომ გატაცება «ვეფხისტყაოსნით» აღორძინების ხანაში იმდენად ძლიერი იყო, რომ ნათარგმნ თხზულებებშიაც კი შეჭკონდათ უკუდავი პოემის ელემენტები.

მეთვრამეტე საუკუნეში «ბარამგულანდამიანი» ქართულიდან რუსულად უთარგმნია სემიონ იგნატიევი. ეს თარგმანი დაუბეჭდავთ ლენინგრადში 1773 წელს შემდეგი სათაურით: «Похожденіе новомодной красавицы принцессы Гуляндан и храброго героя Барамы», перев. с грузинскаго Семен Игнатьев². მთავარი თარგმანი რუსეთის მთავრობასთან, სიმონ იაგორის ძე იგნატაშვილი (премьер-майор Семен Игнатьев), რომელიც 1791 წელს იმერთა დელეგაციის (ბესიკის მეთაურობით) საქმეებშიაც ჩანს³, ირკვევა, მონაწილე ყოფილა რუსულ-ქართულ კულტურულ-ლიტერატურულ ურთიერთობათა საქმეში.

9 ბარამგულიჯანიანი

ამ ნაწარმოების შინაარსი მოკლედ ასეთია: იყო ჩინეთის ხელმწიფე ჯონ-შერი, განდიდებული, უხვი, სიმდაბლით მაღალი, მდიდარი, თვითმოსამართლე წყალობით, ძალგულიანი. მეფეს სხვა ძე არ ესვა, გარდა ერთი ასულისა, რომელსაც სახელად გულიჯანი ერქვა და თავისი მშვენიერებით შვილსავე მნათობს აბნელებდა. ჯონშერს შეიღად აეყვანა და გაეზარდა ვინმე ბარამი, ჩინელთა მეფის საგვარეულოს წევრი, მოხდენილი ვაჟკაცი და სწორუპოვარი გოლიათი. მას ნეტემ სპასალარობა მიაცა. ზაფხულის დამდევს მეფის ოჯახი ქალაქიდან საზაფხულო ადგილს გადაადიოდა, ბარამიც მას მიჰყვებოდა. უც-

¹ XII საუკ. ქართული საგრო მწერლობის ხასიათი და რუსთველის ვეფხისტყაოსანი. «ძველი საქართველო», ტ. I, გვ. 93, შუბ. I: მისივე განცემა «ვეფხისტყაოსნისა», 1914 წ.; გვ. XXV—XXVI და «XII ს. საგრო მწერლობა და ვეფხისტყაოსანი», გვ. 41—42.

² В. Соиикоѳ, Опыт россиійскои синлиографий, под редакцией В. Рогожина, т. IV, Петерб., 1905 წ., стр. 116, № 8609. აქვე აღნიშნულია (გ ე ნ ა დ ის ლექსიკონით, ტ. II, გვ. 45), რომ ავტორი არის დ ი ლ ა რ გ ე თ ი თ (!).

³ ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ბესიკის გარშემო, «თბილ. უნივ. შრომები», I, 151—163.

ბაღ ამოვარდა ქარი და კუბოს, რომელშიაც გულიჯანი იჯდა, თავსახურაი ახადა, ასე რომ ბარამმა და ქალმა ერთმანეთი დაინახეს და შეიყვარეს. ერთხელ, როდესაც მოწყენილი ბარამი თავის საწოლში იყო, შემოვიდა გულიჯანის ქალი და მთავრად ბარამს მისი წერილი, რომელშიაც ის მას სიყვარულს უტყავდა. ბარამმაც გრძობებით აღსაყვამე საპასუხო წერილი მიწერა. ბოლოს ისიც მოხერხდა, რომ ბარამი ჩუმად შევიდა ქალის საწოლ ოთახში, სადაც გულიჯანმა და მან ერთმანეთს შეპყვიცეს შედმივი, ჰგანუყრელი სიყვარული. განშორებას ვეღარ იტანდა ბარამი, ის გაყვითლდა, ჩამოხმა და ლოგინად ჩავარდა. მეფე-დედოფალი მეტად შეწუხებული იყვნენ: მოიწვიეს მკურნალნი, მაგრამ ვერა არგეს რა, ბოლოს გამოჩნდა ერთი მესტროლაბე, რომელიც მიხვდა, რომ ბარამს სწავეს გულიჯანის მიჯნურობის ცეცხლი. მან მეფეს გამოაცემინა ბრძანება, რომ ბარამთან მივიდნენ ყველანი, ვინც კი არის. სასახლეში. სხვებთან ერთად ის ინახულა გულიჯანმაც. მისი მოსვლა და ნახვა განმკურნებელ წამლად შეექმნა ბარამს, მაგრამ მესტროლაბემ შესახედავად მაინც დააღვივნა მას რაღაც წაძალი. ბარამის განკურნების შემდეგ გახარებულმა ჯონშერმა დიდი ზეიმი მოაწყო, რომელზედაც ბარამი და გულიჯანი პირისპირ იხსდნენ და ერთმანეთის ცქერით ტკბებოდნენ. მათი სიყვარული, სხვებთან ერთად, მეფემაც შენიშნა, ის მეტად შეწუხდა, არ უნდოდა, რომ შეიღვივით გაზრდილ ბარამს მისი ქალი ცოლად შეერთო. მეფემ მოიწვია ვეზირთა თათბირი, რომელზედაც გადაწყდა ბარამის შეპყრობა. მეფემ საშინლად სცემა თავის ქალს და შეუდგა მზადებას ბარამის დასაქვრად. ბარამმა რომ გაიგო ეს, დასტოვა ჩინეთი და გაიქრა უდაბნო და ველად. მთელი წელიწადი დახეტიალობს ის ადგილიდან ადგილს, ტირის, მოთქვამს, საჩივრით მიმართავს ხოლმე შვიდ მნათობს, ბოლოს შედის ერთ მშვენიერ ბაღში, სადაც ის თვალს ვერ ამორებს მშვენიერ ყვავილებს, განსაკუთრებით ვარდს, რომელიც მას სატრფოს, გულიჯანს, აგონებს. ის აქ ისმენს ვარდისა და ბულბულის სამიჯნურო საუბარს, გამოელაპარაკება ბულბულს, რომელიც მას ვარდისადმი ტრფობას დასწამებს და საყვედურს ეუბნება—რაღა მეცილებიო. ბარამი ანუგეშებს მას, რომ უსაფუძვლოა მისი ექვები, მას საკუთარი სატრფო ჰყავს, რომელიც განგებამ მოაშორა მას. როდესაც ყვავილები დაქვანა, ბარამმა დატოვა წალკოტი და სხვა გზას გაუდგა. მივიდა ზღვის პირას, სადაც მას შეხვდნენ შეშინებული ვაჭრები, რომელთაც არ იცოდნენ რა ექნათ, ვინაიდან ზღვაზე მეკობრეები მგზავრებს ძარცვავდნენ. ბარამი გაუძღვა მათ წინ და მეკობრეები სულ ერთიანად ამოწყვიტა. ვაჭართა მეთაური, სედრაქი, მას ქებას შეასხამს და საჭურჭლესაც შეაძლევს, მაგრამ ბარამი არ აიღებს და მიდის თავისი გზით. ბალხეთის ქვეყანაში ის შეხვდა აქაური მეფის ნარიმანის სპასალარს მილადს და უბეზო მას თავისი თავგადასავალი. მათ ერთმანეთი მოეწონათ, დამეგობრდნენ, დამოზილდნენ და, ბოლოს, ნარიმანთანაც გამოცხადდნენ. ნარიმანმა ბარამის ვინაობა რომ გაიგო, დიდი თანაგრძნობა გამოუცხადა და ბოლოს თავისი ჯარით მასთან ერთად ჩინეთისაკენ გაილაშქრა ბარამის საშველად. გზაზე მათ შემოეგება ჯონშერის ვეზირი ბარზამი, რომლისაგანაც გაიგეს, რომ ჯონშერი გარდაცვლილა და ტახტი უპატრონოდა, ვინაიდან გულიჯანი უარს

ამბობს გამეფებაზე, სანამ ბარამი მოძებნილი არ იქნება. მეც იმის, ბარამის, საძებნელად ვარ წამოსულიო, —ათავეს ბარზამი თავის მოთხრობას. ბარამს კიდევაც ეწყინა ეს ამბავი, კიდევაც გაუხარდა, ვინაიდან მას შესაძლებლობა ეძლეოდა სისხლის დაუღვრელად მიეღწია ბიზნისათვის. ბარზამის საშუალებით ბარამმა შეატყობინა ჩინეთსა და გულიჯანს თავისი დაბრუნება, ჩინელები დიდი ამბით მიეგებნენ მას და ნაირმანს. ბარამი შეირთავს გულიჯანს და გახდება ჩინეთის მეფედ, ბრძნულად და ბედნიერად იმეფა 150 წელიწადი და მერე გარდაიცვალა.

«ბარამგულიჯანიანი», რომელიც ქართულად დაწერილია 16 მარცვლიანი რუსთველური შაიოთით, მომდინარეობს სპარსული წყაროებიდან. ქართველი მთარგმნელი პირველ კარში ამბობს:

ისინდით, ვიწყებ ამბავსა, პირველ სპარსთაგან თქმულსა...

ჰამბავნი, სიტყვა-შეთხზულნი, სპარსთა ხელითა ქნულუები,
ბრძენთაგან ნათარგმანები, ქართულად გარდმოთქმულუები¹.

საყურადღებოა თხზულების ბოლოსიტყვაობა, პროზაულად დაწერილი, სადაც მისი გადმომკეთებელი მეტად საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის. ამ ბოლოსიტყვაობის ავტორი ამბობს. რომ სასულიერო მწერლობა გაცილებით მაღლა დგას, ვიდრე საერო, და შენატრის მათ, ვინც სასულიერო-საეკლესიო თემებზე წერს. ვინაიდან სასულიერო მწერლობა ყველასათვის ხელმისაწვდომი არაა, ამიტომ მოიგონეს საერო, რათა ერისკაცებსაც ჰქონდეთ საკითხავად გასართობი ამბებიო. განსაკუთრებით სპარსელ მწერლებს ჩვევიათ აღწერა ქალვაჟთა მიჯნურობისა, როგორცაა ბარამისა და გულიჯანის ამბავი; ხოლო სპარსულიდან ბრძენი კაცები ქართულად თარგმნიდნენო. ეს თხზულებაც იყო მეცნიერების მიერ სპარსთა ენისაგან გადმოთარგმნილი. დიდი ხანია ვეძებდი მას და, როგორც იქნა. ვპოვე და გავლექსე მე «ძემან კახეთის მდივნისამ და თვით მდივანმან ონანამ»². სხვა ადგილას ონანა ამბობს:

აშტრახანს ცუდაჲ დებიოთა დაეჰყავ მცირედი წელია,
აღწერე, ღებჲაჲ შევაწყვე მსმენელთა გამახელია³.

გაულექსავს ონანას ეს «მსმენელთა გამახელი» ამბავი 1726 წელს⁴.

ამნაირად, ირკვევა, რომ ქართულ ენაზე ყოფილა სპარსულიდან ნათარგმნი ბარამისა და გულიჯანის მიჯნურობის ამბავი. ეს თარგმანი ჩავარდნია ონანა მდივანს და მას ის გაულექსავს ასტრახანში 1726 წელს.

ონანა, ძე კახეთის მდივნისა და თვით მდივანი, ვახტანგ მეფეს გაჰყოლია რუსეთს. ის იყო თავადიშვილი, გვარად ქობულაშვილი⁵. ჩანს, ამ ვეარში მდივნობა შემკვიდრეობითი თანამდებობა ყოფილა: ონანას გარდა,

¹ Е. Тьякашвили, Описание, I, 584, 587.

² იქვე, 523—527.

³ იქვე, 522.

⁴ იქვე, 527.

⁵ ცეხტარაქივის ხელნაწერში (№ 396, ფ. 38) ქობულაშვილის მაგიერ პონანინიბულია თავულაშვილი.

მდივანი ყოფილა მისი მამა, აგრეთვე სვიმონი და დავითი¹. თან ლიტერატურული ტრადიციებიც განმტკიცებული ყოფილა აქ, ვინაიდან, გარდა ონანასი, ჩვენამდე შენახულა ლექსები თამაზ ქობულაშვილისა, სვიმონ მდივნის შვილისა² და ოთარისა, დავით მდივნის შვილისა³. ყოველ შემთხვევაში, მეფის მდივნის ონანას «ანბანთქება» ჩვენ გვაქვს დავით თურქესტანიშვილის მიერ 1705—6 წლებში გადაწეული აარჩილიანშია⁴. გარდაიცვალა ის, როგორც გ. მიქაძემ გაარკვია, 1728 წელს⁵.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს ისეთი შეხედულება, ვითომც ის პროზაული თარგმანი, რომელიც ონანას გაუღექსავს, არის ზემოგანხილული «ბარამგულიანდამიანი»⁶. მაგრამ, როგორც მათი შინაარსიდან ჩანს, ეს ორი სულ სხვადასხვა თხზულებაა⁷. ონანა მდივანი ამ თხზულების სპარსული დედნის შესახებაც გვაწვდის ერთ საყურადღებო ცნობას: «მან ბრძენმა და მეცნიერმან კაცმან კეთილმან, არა თუმცა უსწავლელმან და უგბილომან ჩუბინ ბრძენმან, რომელი იყო თემისაგან ქირმანელთასა, თქვა მათ მიჯნურთა საქმენითა»⁸. მაშასადამე, სპარსული «ბარამგულიჯანიანის» ავტორი ყოფილა ვიღაც ჩუბინ ქირმანელი. ვინ არის ეს ჩუბინ ქირმანელი? სპარსულ მწერლობაში არ შენახულა ცნობა ამ ჩუბინის შესახებ, არც «ბარამგულიჯანიანის» დედანი. იუსტ. აბულაძე ფიქრობს, რომ ჩუბინ ქირმანელი არის სპარსეთის ცნობილი პოეტი ხაჯუ ქირმანელი⁹. სახელი ჩუბინი წარმოდგა, მისი აზრით, ხაჯუ ბინისაგან: ხა თავში მოაგლიჯეს, ჯუ, resp. ჩუ შეუერთეს ბინ, resp. ბინ-საო და გამოვიდა, ამნაირად, ჩუბინ-იო. ხაჯუ ქირმანელს დაუწერია «ჰუმაჰ-ჰუმაჰუნ», რომელიც იუსტ. აბულაძეს «ბარამგულიჯანიანის» გაგრძელებად მიაჩნია და რომელიც შეიცავს ჰუმაჰუნის, ზამან ხავარელის თავადის, გამიჯნურების ამბავს ჩინეთის მეფის ფახტურის ასულ ჰუმაჰუნთან¹⁰. სახელ ჩუბინის წარმოება მეტად ხელოვნურია და თვითნებური, ბოლო ხსენება ჩინეთის მე-

¹ Е. Такашвили, Описание, II, 229—230.

² იქვე, 229, 329.

³ იქვე, 229.

⁴ H 2116, ფ. 162.

⁵ საქ. სახელმწ. მუხუმის ხელნაწ. Ros.—316.

⁶ ხ. კიკინაძე, ქართული მწერლობა XIII—XVII საუკ., გვ. 10 ასევე ფიქრობდა 1908 წ. იუსტ. აბულაძეც (XII საუკ. ქართული საერო მწერლობის ხასიათი და რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი, «ძველი საქართველო», ტ. I, გვ. 95, შენ. 1). მაგრამ 1914 წელს შეიცვალა აზრი («ვეფხისტყაოსანი», გვ. XXV—XXVI).

⁷ Е. Такашвили, Описание, I, 558.

⁸ იქვე, გვ. 525.

⁹ 1291—1377 წწ. (H. Ethé, S. 248), ანდა Ch. Pieu-ით: 1277—1351 წწ. («Catalog of the persian manuscripts in the British Museum»).

¹⁰ «ვეფხისტყაოსანი», 1914 წ. გამოც., გვ. XXVIII—XXIX. «ჰუმაჰ-ჰუმაჰუნ» არის ერთ-ერთი ნაწილი ხვაჯუ ქირმანელის «ხუთფელისა» («ხამსესი»). აქ ლაპარაკია ირანის მეფის ჰუმანგის შვილის ჰუმანიან-ჰომანიის გამიჯნურების შესახებ ჩინეთის მეფის ასულ ჰუმაჰუნთან. დაწერილია ის 1332 წ. მისი შინაარსი იხ, ფ. ერდმანის გამოცემაში («Zeitschrift d. Deutsch. Morgen. Gesel.», II, 1848, s. 205—215; А. Кривская, История Персии и ее литературы, III, 102—103).

ფის ფახფურის სახელისა კიდეც არ ემარა, რომ ჩუბინ ქირმანელში ვიცნოთ ხაჯუ ქირმანელი, ასე რომ საკითხი «ბარამგულიჯანიანის» ავტორის შესახებ ჯერჯერობით ღიად უნდა იქნეს დატოვებული.

როდესაც ქართულ «ბარამგულიჯანიანს» კითხულობთ, უნებლიეთ თვალწინ გიდგებათ «ვეფხისტყაოსანი» მთელი მისი დეტალებით. ჩინეთის მეფე ჯონშერი გვაგონებს როსტევან მეფეს. მასაც, როსტევანსავეთ, სხვა ძე არა ჰყავს, გარდა ერთი ასულისა, რომელიც «სოფლის მნათი მნათობია». ჯონშერს, როგორც როსტევანს ავთანდილი, გაუზრდია, «ვითა ყმა და შვილი», ჩინეთის სამეფო საგვარეულოდან განოსული ბარამი, რომელიც აღმურვილია გამიჯნურებული რაინდის თვისებით. მისთვის მეფეს უბოძებია სპასალარობა. როგორც როსტევანს ავთანდილისათვის. ეპიზოდები და საგმირო საქმეები ბარამის ცხოვრებაში «ვეფხისტყაოსნის» გმირთა ცხოვრებისა და ეპიზოდების თითქმის გამეორებაა: მგზავრობის დროს ქარისაგან ფარდავის გადაწევა და კუბოში გულიჯანის დანახვა, გამიჯნურება, მსახური ქალის საშუალებით ურთიერთობის დაკერა მასთან, ველსა და უდაბნოში ხელივით გაკრა და მთელი წლის განმავლობაში ხეციალი, შვიდი მნათობისადმი მიმართვა, ზღვის პირას მოქარავენე ვაჭრების მეკობრეთაგან დახსნა, ბალხეთის მეფე ნარიმანთან დამეგობრება და მისი დახმარებით გულიჯანთან შეერთება და ჩინეთის ტახტის მიღება—ყველაფერი ეს ხომ «ვეფხისტყაოსნის» გამეორებაა! ამის გამო ზოგიერთ ჩვენ მკვლევარს ჰგონია, რომ სპარსულ «ბარამგულიჯანიანს» მოუხდენია ვაგლენა «ვეფხისტყაოსნის» ავტორზე¹. ჩვენ ვგვონია, რომ ეს აზრი მიუღებელია, სხვა რომ არა ვთქვათ, იმიტომაც, რომ ხაჯუ ქირმანელი მეთოთხმეტე საუკუნის მწერალია. ეს მსგავსება აიხსნება სულ სხვა მიზეზით: ონანა მდივანი ტიპიური წარმომადგენელია აღორძინების ხანის იმ პოეტებისა, რომელნიც იმდენად იყენენ გატაცებული «ვეფხისტყაოსნით», რომ მისი დეტალები ნათარგმნ თხზულებაშიც კი გადმოჰქონდათ. რაღაც უბრალო და ტიპიური სპარსული მოთხრობა ბარამისა და გულიჯანის მიჯნურობის შესახებ ონანას გადაუკეთებია «ვეფხისტყაოსნის» ყაიდაზე. თანახმად «ვეფხისტყაოსნის» პროლოგის სიტყვებისა—«ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები, ეპოვე და ლექსად გარდავქმენ», ონანაც გვიცხადებს, რომ იმანაც იპოვა ჩუბინ ქირმანელის მოთხრობის ქართული თარგმანი და ლექსად გარდაქმნა ის (თუმცა, შესაძლებელია, მართალიც არ იყოს ქართული პროზაული ვერსიის არსებობა), გარდაქმნა «ვეფხისტყაოსნის» ლექსითა და ფორმით. აქედან მას გადაუტანია თავის შრომაში ცალკეული ეპიზოდები, სურათები, აზრები, პოეტური ფიგურები, შედარებანი და ფრაზები. ამას არც ავტორი მალავს, როდესაც ამბობს:

თქვიან: ბარამ გავს ტა'იელს, არს ავთანდილის დარია,
გულიჯან ნესტან-დარეჯანს, თინათინ მინაგვარია:

¹ ეს აზრი პირველად გამოთქვა ვინმე ეგ რის მ ა გახეთ «ივერიაში» (1892 წ., № 66). მჭრე თავგამოდებით იცავდა მას იუსტ. აბულაძე (იხ. მისი გამოც. «ვეფხისტყაოსანი», 1914 წ., გვ. XXV—XXVI).

იტყოდეს: უსუჟ-ხილიხანს შეენება ორთავ დარია,
ჟაის, ლეილ, ვისი, რამინ, ბახიყაც მათში გარია¹;

ანდა:

შეიპყრა, სცემდა უწყალოდ, იგივე დაშვრა, დაგარდა,
ვახსენოთ ნესტან-დარეჯან, ვითა მას უჟო დავარ და².

დედის მწუხარებაზე იმ უბედურების გამო, რაც გულიჯანს მიჯნურობამ
მიაყენა, უკანასკნელი თვალწინ უშლის დედას სხვა ცნობილი მიჯნურების ამ-
ბავს, კერძოდ, მოჰყავს მოკლედ მთელი შინაარსი «ვეფხისტყაოსნისა», მერე
«იოსებზილიხანიანისა», «ლეილმაჯანუნიანისა» და «ვისრამიანისა»³.

ამნაირად, ამ თხზულებაში ჩვენ საქმე გვაქვს უბრალო, მექანიკურ მიმბა-
ძველობასთან. ონანა ბაძავს არა მარტო «ვეფხისტყაოსანს», არამედ თეიმურა-
ზის «ვარდბულბულიანსაც». მას შეუტანია თავის შრომაში მთელი ეპიზოდი:
«ბულბულისაგან ვარდის მიჯნურობა», «საუბარი ბულბულისათვის», «საუბარი
ვარდისაგან ბულბულისათვის», «პასუხი ბულბულისაგან ვარდისათვის», რომელ-
იც «ვარდბულბულიანის» თითქმის გამეორებაა⁴.

«ბარამგულიჯანიანისათვის» ონანას დაურთავს «ანბანთქება», რომელიც
ცალკეც გვხვდება ხელნაწერებში⁵. სულ ჩვიდმეტი ანბანთქებაა, რომელთა შინა-
არსი უმთავრესად ეკლესიურ-სარწმუნოებრივია. გარდა ამისა, ონანას ეკუთვნის
336 სტროფი ვახტანგის მიერ გადმოთარგმნილ «ქილილა და დამანაში», რომელ-
თა შესახებ ქვემოთ, თავის ადგილას, გვექნება საუბარი. როცა რაც მისი ლიტე-
რატურული ნემკვიდრობიდან ჩანს, ნეთურამეტე საუკუნეში. ონანა ერთ-ერთი
საუკეთესო მიმბაძველია «ვეფხისტყაოსნის» ლექსისა, მას საუცხოოდ აქვს შე-
თვისებული ტექნიკა აქ ლექსისა და მისი მომარჯვების უნარიც შესწევს. ამი-
ტომაცაა, რომ ვახტანგს მისთვისაც მიუხდვია «ქილილა და დამანაში» მისი
ლექსების ვაჩარხვა.

10. მიჯნართ ბაღ

ასეთი სახელი ეწოდება პატარა პოემას⁶, რომელშიაც მოთხრობილია ფ რ ა ნ-
გ ის ტ ა ნ ქ ა ბ უ კ ის ა და გ უ ლ ბ ა ჰ რ მ ზ ე თ უ ნ ა ხ ა ი ს ა გამიჯნურება. თვით
ავტორს განუმარტავს ამ სახელის მნიშვნელობა: «წიგნსა ამას ეწოდების მიჯ-
ნურთ ბაღე ამად, რომ მიჯნურსა ბევრი საცდომელი სდევს და თავის შე-
ნახვა მართებს, რათამცა ბადესა ამას შიგან არა გაეხას, თვარა გამოხსნა ძნე-
ლიდაა, ამად რომე არა ყოველთაგან შესაძლებელია მიჯნურობა. და თუ ვისმე
მიჯნურობა გწადდესთ, ესე წიგნი აღმოიკითხეთ და ამას წიგნსა შიგან რაჟცა
ეწეროს, თუცა სრულიად გპირდესთ, ხელჰყავთ საქმედ, თუ არა და თავი ჰა-
ზოდ შეინახეთ».

¹ A 860, ფ. 96.

² იქვე, ფ. 98.

³ «არაკი გულიჯანისა შეგონებისათვის დედისა პასუხად მინაცემია» (A 560, ფ. 100—102).

⁴ A 860, ფ. 105—107.

⁵ S 1512; E. Такашвили, Описание, II, стр. 218.

⁶ შემოკლებულად დაბეჭდილია დ. ჩუბინაშვილისა «ქართული ქრესტომათია»,
ნაწ. II, პეტერბურგი, 1863 წ., გვ. 10—21, და ა. ბარამიძის («ანთოლოგია», II,
257—256) მიერ.

პოემა დაწერილია 16-მარცვლიანი შაირით და იწყება შესავლით, რომელშიაც განმარტებულია მიჯნურობა და აღნუსხულია ნამდვილი მიჯნურის თვისებანი. ავტორი ამ შემთხვევაში რამდენადმე განიცდის «ვეფხისტყაოსნის» პროლოგის მიჯნურობის თეორიის ზეგავლენას. მოქმედება წარმოებს ქაჯთა სამეფოში. თავდაპირველად პოეტი აკვიწებს ქაჯთა მეფეს, დაახლოებით ისე, როგორც ვეფხისტყაოსანში აწერილია როსტევენი (განსხვავდებიან ასაკით), და მის უძლეველ ლაშქარს, რომელსაც ხარაჯა დაუღვია არარატის მთისათვის და გამარჯვებული უკან ბრუნდება. ძლევა მოსილი მეფისა და ლაშქრის საკრეტად გამოსულან როგორც მამაკაცები, ისე ტურფა მზანოვანი. მეფის კარზე იყო წინა მეფეთაგან შვილად გაზრდილი, დიდგვარიანი თავადის შვილი, მხნე და ახოვანი, როგორც როსტომი, 18 წლის ჭაბუკი ფრანგისტანი, რომელმაც საკრეტლად გამოსულ ბანოვანთა შორის თვალი მოჰკრა ერთ ქექლუც ქალს, სახელით გულბაჰრს. მისმა სილამაზემ, რომელიც აწერილია თვალწარმტაცი ფერადებით, «ვეფხისტყაოსნისა» და თეიმურაზ პირველის ნაწერებიდან ნასესხებით, ისეთი გავლენა მოახდინა მასზე, რომ ცხენიდან ძირს ჩამოვარდა და უსულოდ მიწაზე დაეცა. გადის დრო და ფრანგისტანის გულში სიყვარულის ცეცხლი უფრო და უფრო ძლიერდება. ერთხელ მან, სანადიროდ გასულმა, მოკლა ჯვირანი, რომლის სიკეკლუცემ, მოხდენილობამ, თვალებმა და წამწამებმა მას მოაგონა მისი სატრფო (როგორც ტარიელს ვეფხმა ნესტანი) და მან საშინელი ტირილი მორთო. მეგობრებს რომ შემოესმათ მისი ტირილი, მოვიდნენ და დახმარების აღმოჩენას შეუდგნენ. ისინი ეუბნებიან მას: ნუ იკლავ თავს, რას გარგებს სიკვდილი ან შენ, ან შენს სატრფოს, მიჯნური ვინ არ ყოფილა, მაგრამ თავი არავის მოუკლავსო. ფრანგისტანი კიდევ არწმუნებს მათ, რომ ის უკვე განზორბებულია ამ ქვეყნისაგან, სიციცხლე აღარ უნდა და სთხოვს, თავს ტყუილად ნუ იწუნებთო. ერთი სიტყვით, განეორბეულია ის სურათი, აზრები და დიალოგი, რომელსაც ვეფხისტყაოსანში ეპოულობთ, როდესაც მობრუნებული აუთანდილი მინდორში მომაკვდავ ტარიელს ნახავს. ფრანგისტანი ხშირად თავისი სატრფოს კარზე არის, ზორიდან უთვალთვალებს და მის დანახვას ლამობს, ასე რომ ამ გარემოებას ყურადღება მიაპყრო თვით გულბაჰრმაც, რომელმაც მოიხმო თავისი მხევალი გულდასტანი და დაავალა მას მისულიყო და ეკითხა ამ კაცისათვის: ვინ არის, რა უნდა და რას აკეთებს აქ, ისე, როგორც მბარამგულანდამიანშია კეთილშობილი. მხევალი მოვიდა და ეკითხება ფრანგისტანს მის ვინაობას. იმანაც გადაუშალა მას მთელი თავისი დამწვარი გული, გაუმქლავნა ასეთი მდგომარეობის მიზეზი და სთხოვა, როგორც დას, დახმარება და შუამდგომლობა გაეწია გულბაჰრთან. გულდასტანი ეუბნება მას, როგორც ბარამს გულანდამის მხევალი, რომ მე სიტყვიერად იმას ვერ შევებდავ და, თუ გინდა, წერილი მიწერე, წაეკლდე და ვეცდები შენი საქმე მოვაგვაროო. ფრანგისტანიც სწერს თავის სატრფოს დამწველ-დამდაველ წერილს, რომელშიაც თავმოყრილია ყველა საუკეთესო ადგილები ნესტან-ტარიელის, ვისი—რამინისა და ბარან—გულანდამის მიწერ-მოწერიდან. გულბაჰრმა წაიკითხა და, თუმცა სიყვარულის ცეცხლი მის გულშიაც აინთო, მაინც

ფრანგისტანს მოკლედ და კუშტად უპასუხა: რას ამბობ, როგორ მიბედავ ასეთ სიტყვებსაო? ბოლოს მაინც უმატებს, როგორც გულანდამი:

თუ ცეცხლი გწავს, მოითმინე, ქარტა ეს მსწრაფლ დახიე!

ფრანგისტანი წერილს დაიდებს პირსა და თვალეზზე, ჰკოცნის მას, მაგრამ, როდესაც გახსნის და წაიკითხავს, გულს შემოეყრება. ის სწერს მეორე, უფრო მგრძობიარე, წერილს, რომელშიაც, სხვათა შორის, ეუბნება სატრფოს:

არ შემიბრალებ, ვიტყვებ, თვალთაგან ვიდენ წყაროთა,
აწ გავიტყუებ მინდორად. მწადს—მიჯნურს შევეყაროთა,
ტარელს ქვაბსა ვესტუმრო, ორთავემ ცრემლი ვღვაროთა,
ჩემისა დაკარგვისათვის, ვეპე, ვერც თვენ გაიხაროთა.

ნესტან-დარეჯანს ბრკედ დავსვამ, მასთან ვინივლებ ხელია,
გვერთ ჰყავს თინათინ, გულანდამ ხომ შენი მოსახელია,
ბახყაც არის გარჯილი, მათთანა მონახელია,
მათ გაბრკონ, სწორედ არიან ამ საქმის მომნახელია.

წიგნი გადასცა ფრანგისტანმა თავის დობილს გულდასტანს და თან დაატანა:

,წადი, უსტარო, მიერთვი მნათობსა სრულად ხმელთასა!

გულბაჰრმა რომ მიიღო წერილი, უკვე ველარ მოახერხა თავისი გრძობების დამალვა და გულდასტანს გამოუტყდა. მხეველიც ხმას ამოიღებს და თითქმის იმავე სიტყვებითა და საბუთებით, როგორითაც ძიძა ვისს, ემუდარება გულბაჰრს დაუახლოვდეს ფრანგისტანს კაბუქს და გული გულს მისცეს. გულბაჰრს აშინებს მხოლოდ ის გარემოება, რომ ფრანგისტანი ქაჯია, და ქაჯები ხომ ყველა უპიროა: დღეს ერთთან არიან, ხვალ მეორესთან დაიკერენ საქმეს. მხეველმა დაარწმუნა, რომ ამას ადგილი არ ექნება, გარანტიად მე მას ფიცს ჩამოვართმევო. მაშინ გულბაჰრმა მისწერა მას საპასუხო წერილი, რომელშიაც ვადაუშალა თავისი ცეცხლმოკიდებული გული და უთხრა:

ჰმართებს მანაცთან დიაცსა თავი ჰქონდეს დაკრძალულად,
არ დაანდეს მიჯნურობა, გულსა ჰქონდეს დაფარულად.

მაგრამ მე აღარ შემიძლია თავის დაქერა; აღმერთი ვგმო, თუცა შენს მეტის მწადდეს მე შერთვა ქმარისა-ო. ფრანგისტანის სიხარულსა და ბედნიერებას საზღვარი აღარ ჰქონდა, მაგრამ მან ახლა მეტი მოინდომა: მე უშენოდ არ შემიძლია ცხოვრება, წერს ის მესამედ, მინდა შენთან, შენ გვერდით ვიყო და შენ გვერტდევო. «შენი კოცნა მომცემი ღონისა უსუსურისდა», ამიტომ «შეყრით შევეჯერდეთ ერთმანეთსა». მხეველმა წერილი წაიღო და აღუთქვა ფრანგისტანს:

არ გეწყალვის თავი შენი, ვიყო შეყრის არა მშლელად,
ვიცდები, რომ მსწრაფლ შეგყარო, მასთან ვიყო სიტყვის მთქმელად.

ამით თავდება პოემა, არ ვიცი, ვერ მოუხერხებია პოეტს გაგრძელების დაწერა, თუ მეტი არც უნდოდა დაეწერა¹.

ვინ არის პოემის ავტორი? თხზულებას სათაურად აწერია: ამისის ბრწყინვალეების, ქახეთის თავადის ენდრონიკაშვილის ქაიხოსრო მდივანბეგ ელიალასისაგან თქმულია. მაშასადამე, პოემის ავტორი არის მდივანბეგი ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილი. ამ ქაიხოსროს ჩვენ ვხვდებით ომან მდივანბეგის საისტორიო თხზულებაში—«ცხოვრება ირაკლი მეორისა». ის არის მეთვრამეტე საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის მოღვაწე. ოთხმოციან წლებში ის იყო ქართველების მხრივ გამგე ქალაქ განჯისა. საქმე ისაა, რომ ირაკლის ამას ქაშსა ეპყრა საყმოდ განჯა და ყოველი მამული მისი, და აქუნდა ფრიადი მეგობრობა შუშის ხანსა თანაცა, რომელი ერთი ამისი კაცი და ერთი ნეფის ირაკლისა განაგებდნენ ქალაქსა განჯისასა. მაგრამ, როდესაც ერეკლეს ურთიერთობა ხანებთან გამწვავდა, მაშინ ჯამოაქეს მუნ მყოფი იგი კაცი მეფის ირაკლისა, თავადი ანდრონიკაშვილი, მდივანბეგი ქაიხოსრო².

ქაიხოსრო, ჩანს, ჩვენი ძველი მწერლობის დიდად მცოდნე ყოფილა. მისი პოემა განიცდის გავლენას ქართულ ენაზე არსებული რომანტიკული თხზულებებისას, როგორცაა «ვისრამიანი», «ვეფხისტყაოსანი» და «ბარამგულანდამიანი». ამასთანავე ის დაჯილდოებული ყოფილა უცილობელი პოეტური ნიჭითაც. გარეგანი ფორმით, ნარნარი, დახვეწილი, პირდაპირ მომაჯადოებელი, ვირტუოზული ლექსით, პოეტური სურათებით, მდიდარი რითმით, შედარებებითა და ეპითეტებით მისი პოემა სანიმუშოდ შეიძლება ჩაითვალოს, მიუხედავად იმისა, რომ ის დასახელებული თხზულებების პირდაპირი მიბაძვაა.

¹ S 1511, გვ. 559—591; S 118, S 1087.

² «ქართლის ცხოვრება», II, 698.

III. საზღაპრო ეპოსი

1. რუსლანიანი

ერთ-ერთი პოპულარული საზღაპრო ნაწარმოები, რომლის ზოგიერთი მოტივი ხალხურ სიტყვიერებაშიც გვხვდება, არის «რუსლანიანი». შინაარსი მისი მოკლედ ასეთია: ზმირინის ქვეყანაში ცხოვრობდა დიდებული კაცი აფთვი-მიახე, რომელსაც ჰყავდა 12 სახელოვანი ვაჟი და ერთი მზის მსგავსი ქალი რუსლანი. იამანეთის ქვეყანაში იყო ერთი სახელოვანი ხელმწიფე, ქრისტიანული სარწმუნოებიდან კერპთაყვანისმცემლობაზე გადასული, რომლის საბრძანებელს, მისი გარდაცვალების შემდეგ, სპარსეთი დაეპატრონა, ვინაიდან მას მემკვიდრე არ დარჩა. ხელმწიფის სიკვდილის შემდეგ მისი ცოლი, ქრისტიანობაზე აღზრდილი, ორსულად იყო. მას შეეძინა ვაჟი, რომელსაც მანუჩარი უწოდეს. მისი აღზრდა, დედის გარდაცვალების შემდეგ, იკისრა ერთმა ღვთისნიერმა კაცმა. დავაჟაკებულმა და ასაკში მოსულმა მანუჩარმა გაიგო რუსლანის ამბავი, წავიდა აფთვიმიახესთან და დიდი თხოვნისა და ვაი-ვაგლახის შემდეგ შეერთო ის და სახლში დაბრუნდა. მათ შეეძინათ სამი ვაჟი და ერთი ასული, როდამი. რამდენიმე ხნის შემდეგ მანუჩარი დააბეზლეს სპარსეთის მეფესთან, რომელმაც ის თავის კარზე გაიწვია. მანუჩარმა უთხრა თავის მეუღლეს: ამდენი ხანია მე ჩემი სამეფო ვერ დავიბრუნე, იმიტომ რომ ქრისტიანი ვარ და არ მინდოდა წასვლა ურჯულ მეფესთან, ახლა კი ის თვით მიწვევს და ურჩობა შეუძლებელიაო. რუსლანს გული შეუწუხდა. მაგრამ მანუჩარი მას ანუგეშებს და ბოლოს მიდის მეფესთან, რომელსაც ის დიდად მოეწონება. მტრები მაინც არ დაცხრნენ: მეფეს უთხრეს, რომ მანუჩარს ერთი მზეზე ულამაზესი ქალი ჰყავს, ოომელიც შენ შეგშენის გყავდესო. მეფემ მოითხოვა ქალი, ოომელიც იძულებით წაიყვანეს; მაგრამ მან ესეც არ იკმარა. მან მოსთხოვა მანუჩარს, რომ გამოეწვია თავისი შვილი ფრიდონი, ოომელიც აგრეთვე იძულებული შეიქნა წასულიყო. რუსლანი ჩაეარდა სასოწარკვეთილებაში. მის სანუგეშებლად გამოიწვიეს მისი მამა და ძმები, ოომელნიც ოომელნიმე ნახულთა, ოომელნიმე ნასპენთა, ოომელნიმე ძველთა წიგნთაგან ამოკითხულთა ამბავთა უანბობდიან და დიდთა ქუეყანათა და დიდებულთა ხელმწიფეთაცა კირნი ზა განსაცდელნი ენახნეს და ბოლოს შვება და განსვენება ღვთისაგანა. თითოეული ძმა თითო ზღაპარს უამბობს, ასე რომ სულ 12 ზღაპარია წარმოდგენილი.

პირველად ლაპარაკობს უფროსი ძმა, ოომელმაც წარმოთქვა ამბავი ჩინეთის ხელმწიფის ზოსტერისა, ზოსიმეს ძისა, და ზოსტერის ძისა ზავისა, იმ

მიზნით, რომ დედას შეეგონოს: ზავეის დედა ყოფილიყავ, მის მეტი არა ჰყვანდა რა, ათხუთმეტისა წლისა დაიკარგა, უფრო ვერ გასძღებდით.

მეორე ძმამ, ფარემუზმა, თქვა ანბავი ხათაელთ ხელმწიფის ტომგარანისა და ძისა მისისა ჯიმშედისა. მესამე ძმამ, გურზიმ, თქვა ანბავი ყვითლის ქალაქისა ხელმწიფის გოსტამისა და ძისა მისისა ხოსროსი ქრისტიანისა და კაის კბუკისა ქაჯთა და დევთა ამოწყვეტისა. მეოთხე ძმამ, ბარამმა, თქვა ანბავი ჟარამან, ურუმის ხელმწიფისა, და ძისა მისისა ყაისრისა, რომელსა ყაისრიათი უწოდებდა. მეხუთე ძმამ, გვიმ, თქვა ანბავი გლახას ხელმწიფეთა ნოდარისა და ძისა მისისა გორჯასპისა. მეექვსე ძმამ, ომანმა, ხემწიფის იბრეიმის ანბავი იწყო; მეშვიდე ძმამ გოდერძიმ — ანბავი ბერძენთა მეფის კოსტასი; მერვე ძმამ საამმა — ანბავი ბალხი ბუხარ ხელმწიფისა; მეცხრე ძმამ გურგენმა — ანბავი დუმშან ქამანქამის გოსტამისა, რომლისა მსგავსი არა ყოფილა; მეათე ძმამ ფირანმა — ანბავი შამის ხემწიფის ბანაროზისა და გლახისათვისა. ამ დროს რუსულანს მოსდის ფრიდონის წერილი, რომელშიაც ის ატყობინებს მას, რომ მეფემ ის თავდაპირველად ისე მრეხხანედ მიიღო, რომ მამას, მანუჩარს, რომელიც მის ტახტთან სვეტივით იდგა, ნებაც კი არ მისცა მისალმებოდა. მაგრამ ფრიდონი მალე მოსწონებდა მეფეს, რომელსაც ის, მამის თხოვნით, უკანვე დაუბრუნებია იამანეთის მეფედ. ამ ამბავმა დიდად გაახარა რუსულანი და მისიანი. შეიქნა მხიარულება და ზეიმი. რუსულანმა წინადადება მისცა ძმებს უამბონ მას ამოსალმენი და შესაქცევარი ამბავი. ამ წინადადების თანახმად, მეთერთმეტე ძმამ, როსტევანმა, თქვა ახაართა მეფის ანბავი და სამთა მეფისა დელამთა ძეთა; მეოთხრემეტემ, ზალმა — ანბავი იტიტინე და ილაპარაკისი. ამასობაში ფრიდონი მართლაც დაბრუნდა, დედა დიდი სიხარულით შეეგება მას და გამოკითხა ყველაფერი, განსაკუთრებით მისი ქალის როდენის ამბავი, რითაც, ცოტა არ იყოს, ის დამშვიდდა. ფრიდონმა მოიწვია ფონიერნი შვიგნობარნი და ბიძების ნაამბობი 12 ანბავი სიტყვა-სიტყვით ჩააწერინა. ამის შემდეგ მას გამოეთხოვენ პაპა და ბიძები, დარიგება მისცეს, თუ როგორ იმეფოს, და წაივინენ თავიანთ ქვეყანაში. ვავიდა რამდენიმე ხანი და რუსულანი გარდაიცვალა. ეს ამბავი ფრიდონმა შეატყობინა პაპასა და ბიძებს, რომელთაც გულმდუღარედ დაიბიძრეს ის. რუსულანის დედამ შეატყობინა ეს ამბავი მის ქმარს მანუჩარს, რომელიც შეუვარდა ოთახში მეფეს და უნდოდა მოეკლა ის, მაგრამ ვეზირმა ხელი შეუშალა. მეფემ იფიქრა, რომ ეს ქვუდიან შეშლილად, და სამშობლოში დააბრუნა, სადაც მან გაიხარა თავისი შვილების ნახვით.

ასეთია მოკლედ ქარგა და შედგენილობა ამ თხზულებისა, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ ის ჯერ მთლიანად გამოცემული არაა, საკმაოდ ცნობილია ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. პირველად მას შეეხო აკად. მ. ბროსე, რომელმაც გადმოგვცა პირველი ორი ზღაპრის მოკლე შინაარსი და სათაურები დანარჩენებისა, და გამოთქვა თავისი შეხედულება თხზულების შესახებ¹. პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა თავის „ქრესტომათიაში“ მოათავსა მეორე

¹ Bulletin Scientifique 1838, IV, 53—62; De la littérature romanesque géorgienne, Bulet. de l'Acad., 1878, t. XXIV—Mélanges Asiatiques, 1876—1881, t. VIII.

ზღაპარი მთლიანად და ნაწილი მეცხრესი¹. აკად. ნ. მარმა დაბეჭდა მე-თერთმეტე ზღაპრის ტექსტი და რუსული თარგმანი². ალ. ხახანაშვილმა გადმოგვცა მთელი თხზულების საკმაოდ ვრცელი შინაარსი³, ექ. თაყაიშვილმა—წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმში არსებული ნუსხების აღწერილობა⁴, ხოლო ა. ბარამიძემ დაბეჭდა მეექვსე ზღაპარი⁵ და მოგვცა საყურადღებო ნარკვევი თხზულების ლიტერატურული წყაროების შესახებ⁶.

მთავარ ინტერესსა და ნაწილს თხზულებისას წარმოადგენს თორმეტი ზღაპარი, რომელთაც გარკვეული მიზანი აქვთ: ანუგეზონ მწუხარებაში მყოფი რუსუდანი. პირველი ათი ზღაპარი ნამდვილი სადევგმირო ტიპისაა: აქ თვალსაჩინო ადგილი უკავია ბუმბერაზების რკენას ერთიმეორესთან, დევებთან, გველებთან, გველეშაპებთან, ლომებთან და სხვა მხეცებთან. ასე რომ, თხზულება შესაძლებელი იყო სადევგმირო ნაწარმოებად გვეცნო, მას რომ გარკვეული ტენდენცია არ ჰქონდეს. ეს ტენდენცია შემდეგნაირია:

1. ქრისტიანულ-სარწმუნოებრივი. იამანეთის ხელმწიფეს შიხი სამეფო წაართვეს ინიტომ, რომ მან დაუტევა ღმერთი ქეშმარიტი და იქმნა კერატმსახური. მანუჩარის დედა იყო ქრისტიანი, რომელმაც მანუჩარიც ქრისტიანობაში აღზარდა. სპარსეთის ურჯულო მეფე არის ქრისტიანების მტერი, მანუჩარს ეშინია, რომ ის მას ქრისტიანობის უარყოფას მოსთხოვს, ამიტომ ის ამგობინებს უტახტოდ დარჩეს, ვიდრე იმასთან წავიდეს. ბოლოს ის მაინც დააშორეს ოჯახსა და ტახტს, იმიტომ რომ ქრისტიანი იყო. ის დევი, რომელიც ურინ-მარინის ქვეყანას აობრებს, მოკლული უნდა იქნას ქრისტიანი ქალის მეოხებით. ნუსრევეანი და ხოსრო მეფეები ქრისტიანებია, იმათ ქალაქში 500 მონასტერი და ეკლესიაა. ხოსროს ომებში ღმერთი ქრისტიანებს უწევს დახმარებას (მე-3 ზღაპ.); იოსების, იაკობის, დავითისა და იობის ცხოვრება აქ მისაბამ მაგალითადაა წარმოდგენილი (მე-6 ზღაპ.). ბერძნის მეფეს კოსტას ღამე ანგელოზი ეცხადება, რომელიც მას ცოდვების მოტყევას აღუთქვამს (მე-7 ზღაპ.); თხზულებაში თითქმის ყველაფერი (ღვთის შეწვევითა და დახმარებით) ხდება, ის გამსჭვალულია იმ აზრით, რომ «განგებისა შეცვალება არ იქნების, რაც ღმერთს განუგია, ის იქმნების», რომ «კაცმა სულისთვის იზრუნოს და არა სოფლისთვის, თვარა ამის მეტსა არავის რას არგებს ძენი და ასულნი თვისნი, არცა მეყვისნი, არცა დიდება, არცა მეფობა» (მე-7 ზღაპ.); რომ «ღმერთი ასეთი ხელმწიფეა: მაღალს დაამდაბლებს, მდაბალთ აღამაღლებს, მისგან ყოველი კაცი იმედუელი უნდა იყოს და იმას მონებდეს, მისგან ყოველი ძველი გაახლდების,

¹ 1846 წ., ნაწ. I, გვ. 36—73; 1863 წ., გვ. 69—85.

² Восточные заметки. Сборник статей и исследований профессоров и преподавателей восточных языков Петерб. университета. «Грузинский павод аваски о трех остроумных братьях из Русуданиани», стр. 221—259.

³ «Очерки по истории грузин. словесности», III, стр. 7—52.

⁴ «Описания», I, стр. 400—409.

⁵ «ანთოლოგია», II, გვ. 83—90.

⁶ რუსულენიანის ლიტერატურული წყაროები, «თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის მოაზნე», VIII, 1928 წ., 309—326; მისივე, ნარკვევები, ტ. II, 93—113.

ქნელი გაადვილდების და მრუდი გაიმართებისა (მე-11 ზღაპ.). აქ მოყვანილია ამა-
ვი მზნისა მის და ახოვნისა მთავარმოწამისა ეესტატისა, თუ რაგვარად ექსო-
რია იქმნა მამულისა დიდებისაგან და უცხო იქმნა სახლისა და სამყოფისაგან,
ასე რომ მგელთაგანცა დაძაბუნდა და შეილნი საყვარელნი კბილთა მისთა ში-
გან ნახნა და მეუღლე მშვიდი ბარბაროზთაგან წარეტაცა, დარჩა მარტო, გა-
ლარობდა და ყოველივე კეთილად დაითმინა სიყვარულითა ღეთისაჲთა; ანისა-
თვის ღირსყო ღმერთმან გულთმეცნიერმა დიდებასავე თვისსა და უმჯობესნი-
ცა განიგულა მისთვის, ამაღ რომე სასუფეველი ცათაცა დაუშკვიდრა მათაცა
(მე-6 ზღაპ.).

2. დი დაქტიკურ-მორალური თხზულებაში თავიდან ბოლომდე გა-
ტარებულია შემდეგი აზრი, რომელიც უფროსს ძმას ეკუთვნის: ძრავალი ოცხო-
ქვეყანა მინახავს და მრავალთა ბრძენთაგან განომიკითხავს ძველი ანბავი და
ლხინი ზოგნი მინახავს და ზოგი მასმია, რომე დიდსა ქირსა ყოფილიყვნენ დი-
დებულნიცა და დამცირებულნიც, მაგრამ ბოლოს ისევე შეება და ლხინი მიეცეს
დამბადებელისა ყოელისა, ანდა: ესოფელი ასე მქნელია, რომე არცა ვინ ჩვენს
წინათ ყოფილა ქირუნახავი და განსაცდელთაგან დაუცდელი და არცა ჩვენს
ჟუან იქნება (მე-9 ძმა), თუგინდ: ხელმწიფეთა ნათესაეთა ქირი და სილა-
რიბე მრავალი გარდაუხდია, და კიდევ მრავალნი გარდაიხდიან, მაგრამ ღმერ-
თი მათ გვარიშვილობას არ დაჰკარგავს (მე-11 ძმა).

3. ეროვნული. ეროვნული ტენდენცია ჩანს: ა) ქართულ ეროვნულ ან
გაეროვნებულ სახელწოდებათა ხმარებაში: რუსულანი, ნასტურაძე, ქეთეონ ან
ქეთეონ, იტიტინე, ილაპარაკე, ბედშავი, ბედუქულმართ; ბ) ხოსროს შედარე-
ბაში ეფეხისტყაოსნისა გმირ ტარიელთან; გ) ქართულ ხელისუფლებათა და
სოციალურ ცნებათა აღნიშვნაში: სახლთუხუცესი, ბოქაულთუხუცესი, მოლარეთ-
უხუცესი, ბაზიერთუხუცესი, ყორჩიბაში (მე-4 ზღაპ.), აზნაური, დიდებული
(მე-5 ზღაპ.).

ორიგინალურია თუ ნათარგმნი ეს თხზულება? ძირითადი ნაწილი მოთხ-
რობისა, მისი, ასე ვთქვათ, კვანძი, რომლისათვისაც მოყვანილია 12 ზღაპარი,
სახელდობრ, ყველა ის, რაც რუსულანს შეეხება აქ, უეჭველად ორიგინალურია.
რუსულანისა და მისი ქმრის მანუჩარის თავგადასავალში ავტორს მიზნად დაუ-
სახავს დაესურათებინა ბედშავი და ბედუქულმართი მდგომარეობასაქართველოსი
მონღოლთა და შემდეგ სპარსთ-ოსმალთა ბატონობისას, როდესაც ქრისტიანო-
ბისა და ქრისტიანთა დაჩაგვრა ჩვენში ურჯულოთა მიერ ჩვეულებრივი მოვლენა
იყო, როდესაც დიდი გასავალი ჰქონდა უცხოელების მიერ სამეფო ტახტის მი-
ტაცებას, მათს წინაშე დაბეზღებას, მეფეთა და სეფეწულთა უცხო სამეფო კარზე
ყოფნასა და აღზრდას, იქ მლიქვნელობით, სარწმუნოების უარისყოფით და
სხვა დამამცირებელი საშუალებით თავისი ეფემერული უფლებისა და პატივის
შენარჩუნების ცდას და სხვ. უეჭველია ისიც, რომ რუსულანად ავტორს გა-
მოყვანილი უნდა ჰყავდეს რუსუდან დედოფალი (XIII ს.) და მისი დრო: რო-
გორც მანუჩარი მიდის კერპთაყვანისმცემელ მეფესთან ტახტის საქმენელად,
ასევე უხდებოდათ ამ ეპოქას ქართველ მეფეებს მოგზაურობა მონღოლეთში
თავისი უფლების განსამტკიცებლად. ამისი საუკეთესო საშუალებად ისინი

თელიდნენ, მანუჩარის მსგავსად, ნებაყოფლობით დამორჩილებას ძლიერი მტრებისადმი. ვიცით, მაგალითად, რომ თვით რუსუდანი იძულებული იყო თავისე. შვილი დავითი გაეგზავნა ყარაყორუმს დასახელებული მიზნით, ხოლო ასული თამარი მიეცა სელჩუქელისათვის. ასეთ შავსა და აუტანელ მდგომარეობაში ქართველებს ანუგეშებდა ერთადერთი აზრი, რომ მათ, ბოლოს და ბოლოს, მწარე ბედი «შეებასა და ლხინზე შეეცვლება დამბადებელისაგან». ამ აზრის საილუსტრაციოდ მოყვანილია ის 12 ზღაპარი, რომელიც შეადგენს საკუთრივ «რუსუდანიანის» შინაარსს. ამ შემთხვევაში ავტორს, ალბათ, უხელმძღვანელებდა იმ ლიტერატურული დევიზით, რომელიც გამოთქმული აქვს ომანიანის ავტორს ქაიხოსრო ომანიშვილ-ჩოლოყაშვილს:

ფილოსოფოსთა კარები თორმეტად გარიგებულა,
ერთის სწავლითა სრულობით ვერაფერს ვათავებულა (1),

ესე იგი ფილოსოფოსთა მიერ ამა თუ იმ მოთხრობის კარები ან თავები თორმეტად განაწილებულა, ვინაიდან ერთი სწავლით ან მოთხრობით აზრი ვერ ვათავებდა ან ვერ ამოიწურებდაო. ამიტომაცაა, ალბათ, რომ ეს თორმეტი ზღაპარი თორმეტ კარად არის დალაგებული თხზულებაში.

რაც შეეხება თვით ზღაპრებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი გარკვეული ტენდენციითა და ეროვნული სულით არიან გაჯღენთილი, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი ამ ზღაპრის მოტივი ხალხში ტრიალებს, ისინი, წინააღმდეგ ალ. ხახანაშვილის მოსაზრებისა¹, მთლიანად ორიგინალური არ არიან და წარმოადგენენ სხვადასხვა ლიტერატურულად დამუშავებული ზღაპრისა და თქმულების გადმოკეთებას. პროფ. ა. ბარამიძემ გამოარკვია, რომ მეექვსე ზღაპარი, იბრაჰიმ ხელმწიფის შესახებ, წარმოადგენს გადმოკეთებას «ბახთიარნამეს» იმ ზღაპრისას, რომელიც აბუ საბირს შეეხება, მხოლოდ ფანაჯს რედაქციით. პირველი ზღაპარი—ხელმწიფის ზოსტერიისა და მისი შვილის ზავისა—გადმოკეთებაა «ვარშაყიანის» იმ ეპიზოდისა, რომელიც ზაბრჯათის თავგადასავალს მოგვითხრობს. მეხუთე ზღაპარი—ამბავი ნოდარისა და ძისა მისისა გორჯასპისა—ძალიან წააგავს «დიფნის ქალაქის ამბავს»². მეთორმეტე ზღაპრის ზოგიერთი მოტივი გვხვდება ქართულ ზღაპარში «სასწაულთმოქმედი პერანგია»³, მაგრამ ყველაზე უფრო სრული სახით მას ჩვენ ვპოულობთ ხოსრო დეჰლევის პოემაში «აშო ბექეშო» (რვა სამოთხე, პირველი ნოველა)⁴. მეთორმეტე ზღაპრის ჩონჩხი სომხურ მწერლობაშიაც არის ცნობილი⁵. მეოთხე ზღაპრის, ყასირიანის, შესახებ მისი მთქმელი ბარამი პირდაპირ ამბობს: ესე ამბავი სარკი-

¹ ორიოდე სიტყვა რუსუდანიანზე, გაზ. «ივერია» 1895 წ., № 33.

² რუსუდანიანის ლიტერატურული წყაროები, «თბილ. უნივერსიტეტის მოამბე», VIII, გვ. 316—326.

³ «ძველი საქართველო», IV, 1914—15 წ.

⁴ დ. კობიძე, სპარსულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობიდან, «მეცნ. აკად. მოამბე», VI, № 5, 393—394.

⁵ H. M a p p, Восточные заметки, стр. 229—230.

წოზთაგან მოგვესმა მათითა ენითა და ჩუენ ქართულად ვთქვიეთა¹, ანდა ასე: „სარკინოზთაგან მსმენია და მე ქართულსა ენასა მითარგმნიოა“². მეათე ზღაპარი (ბანაროზის შესახებ) პარალელებს პოულობს ერთ მოთხრობაში, რომელსაც ანგიალადი ეწოდება³. მეშვიდე ზღაპარში (ბერძენთა მეფის კოსტას შესახებ) უნდა გვექონდეს ერთ-ერთი მოაარული ლეგენდა კონსტანტინე დიდის შესახებ. სხვა ზღაპრების კვალი ჯერ მიგნებული არაა. რუსულდანის შესახებ ამბავში ნათქვამია, რომ ძმები მას ლუანბობდიან რომელნიმე ნახულთა (იგულისხმება რუსულდანისა და მანუჩარის ცხოვრებით დასურათებული ამბები საქართველოსი), რომელნიმე ნასმენთა, რომელნიმე ძველთაგან ამოკითხულთა ანბავთაო, ესე იგი ზებირთუ ლიტერატურულს ზღაპრებს.

ამნაირად, რუსულდანიანისა ავტორს შეუდგენია ორიგინალური, დამოუკიდებელი გეგმა, გაუკეთებია თავისებური ჩარჩო, რომელშიაც ჩაუღვია ნასესხები მასალა 12 ზღაპრის სახით, თუმცა ეს მასალაც შეუფარდებია მას ქართველთა ეროვნულ-ქრისტიანული გემოსა და მოთხოვნებისათვის.

ვინაა ეს ავტორი, ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ შესაძლებელია დაახლოებით მიინცვარკვეულ იქნას მისი ლიტერატურული მოღვაწეობისა და რუსულდანიანისა შედგენის დრო.

აკად. მ. ბროსე ამ თხზულების შედგენას აკუთვნებდა XV საუკუნეს, ხოლო დ. ჩუბინაშვილი და ალ. ხახანაშვილი—მეცამეტეს, ესე იგი თვით რუსულდან დედოფლის დროს. ნ. მარი უარპყოფს ამ თარიღებს და, თხზულების ხასიათისა და ზოგიერთი ლექსიკური მოვლენის მიხედვით, ის მას გადააქვს მეჩვიდმეტე საუკუნის ვასულს, არაუადრეს სულხან-საბა ორბელიანის მიერ „ლექსიკონის“ დაწერისა. ექვთ. თაყაიშვილის სიტყვით კი არაფერი არ უნდა გვიწოდდეს თხზულება მივაკუთვნოთ მეთექვსმეტე საუკუნეს, ესე იგი მწერლობის აღორძინების დასაწყისის საქართველოში⁴.

ყოვლად შეუძლებელია, სტილის მიხედვით, თხზულება მივაკუთვნოთ არამტუთ მეცამეტე საუკუნეს, არამედ მეათექვსმეტესაც: მეცამეტე საუკუნეში შეუძლებელია სიტყვები — თოფი, საათი, აბაზი, ხოლო მეთექვსმეტეში (აბაზის გარდა) — ამასობაში, კლდით გამოისათ, ყოფაები და სხვ. მრავალი სიტყვა, რომლის მსგავსი მხოლოდ მეჩვიდმეტე საუკუნიდანაა დამოწმებული. თხზულების ქრისტიანულ-სარწმუნოებრივი, დიდაქტიკურ-მორალური და ეროვნული ტენდენცია, აგრეთვე ტერმინი აბაზი, რომელიც შაჰ-აბასის სახელთანაა დაკავშირებული, გვიკარნახებენ, რომ თხზულება მეჩვიდმეტე საუკუნეზე ადრე ვერ დაიწერებოდა.

მართლაც, ამას ადასტურებს ის უდავო და უეჭველი ზეგავლენა, რომელიც ამ თხზულების ჩამოყალიბებაზე მოუხდენია გალექსილ „როსტომიანს“ საქუთარო

¹ S 436; S 3698, გვ. 526.

² S 2541, გვ. 263. ა. ხახანაშვილს „ყაისრანია“ გამოქყავს საზარების კეისრისაგან. («Очерки», III, 52), ნამდვილად კი ის მომდინარეობს ლეისრისაგან.

³ А. Х а х а н о в, Очерки, III, 52.

⁴ «Описание», I, стр. 405.

სახელებით, სპეციალური, სტერეოტიპული გამოთქმებითა და შედარებებით, აგრეთვე ცალკეული ეპიზოდების გამოყენებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით დამახასიათებელია ომი ხოსროსი და ბარზინისა, რომელიც პირდაპირი გადმოტანაა «როსტომიანიდან» ხოსრო თურმანიძის მიერ გადმოქართულებული «ბარზუნამას» ეპიზოდისა — ომი როსტომისა და ბარზოსია¹. მეტიც შეიძლება ითქვას: «რუსუდანიანია მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარზე უადრესი ნაწარმოები არაა, ის შედგენილია როსტომ მეფის (გარდ. 1658 წ.) შემდეგ, ეს, სხვათა შორის, ჩანს აქ ნახმარი (მეოთხე ზღაპარი) ტერმინებიდანაც, როგორცაა: 1) მოლარეთუხუცესი: «ყულავ წაიარეს და მოეგება მოლარეთუხუცესი თავის თაბუნითა და ეთაყვანა»; 2) სოღბათიასაული: «ცოტა ალაგი წაიარეს და მოეგებნეს აგრეთვე ათასი სოღბათიასაული და ჯალაზნი მათნი»; 3) ეშოკაღაზი: «გამოეგზაენა დედოფალსა თავისი ხოჯა და ეშოკაღაზი თავისი სიძის მოსაკითხავად»; 4) ყორჩიბაში: «მოახსენეს, ეს ყორჩიბაში არის მისის კერძის კაცითაო. მოვიდა ყორჩიბაში და გარდახდა შორს და ეთაყვანა მეფესა». საქმე ისაა, რომ ეს ტერმინები, როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი გადმოგვცემს, შემოულია ჩვენში როსტომ მეფეს: «ხოლო როსტომ ხელისუფალთა უწოდა: მსახურთუხუცესსა ყორჩიბაში... მექურქლეთუხუცესსა მოლარეთუხუცესი... მანდატურთუხუცესსა ეშოკაღასი, მანდატურსა სოჰბათიასაულია»².

მეორე მხრით, თუ მხედველობაში გვექნება, რომ 1732 წელს ამ შრომის მეორე თავი «ჯიშმედნიანისა» სახელით გაულებქსავეს მამუკა ბარათაშვილს, ცხადი ხდება, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულს თუ მეთვრამეტის დამდეგს, ის უკვე ცნობილი იყო ქართულად. და მართლაც, მისი ორი ნუსხა (S 436, S 3698), პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, აუცილებლად მეჩვიდმეტე საუკუნისაა³. სახელდობრ, ერთი მათგანი (S 436) უკვე მეფე ნაზარალიხანის დროს (1688 — 1691 წწ. ქართლში და 1695 — 1703 წწ. კახეთში) გადაწერილი იყო. ეს იქიდან ჩანს, რომ იმაში ერთ-ერთ ცარიელ ადგილზე (ასეთი ადგილები იქ დატოვებულია განგებ, ალბათ, შემდეგ სურათების დასახატავად) მოთავსებულია მოკლე სიგელი ნაზარალიხანისა⁴.

არის ერთი გარემოება, რომელსაც აგრეთვე შეიძლება მნიშვნელობა ჰქონდეს თხზულების დათარიღებისათვის.

მეთათე კარის სათაური ხელნაწერში S 2541 იკითხება ასე: «აქა მეთათემის თირანის ნათქვამი ანბავი შამის ხელმწიფის ბანაროზისა და გლახისათვის, საუკუნომცა არს სახსენებელი დედოფლის ელენესი, ამინა» (გვ. 464). ამგვარადვე იკითხება ეს სათაური, ელენე დედოფლის სახელის მოხსენიებით, ზოგიერთ სხვა ნუსხაშიაც, კერძოდ, ისეთ შედარებით ძველშიაც, როგორცაა

¹ ა. ბარამიძე, რუსუდანიანის ლიტერატურული წყაროები, «თბილ. უნივ. მოამბე», VIII, 309—315.

² «გეოგრაფია», გამოცემანი: ბროსესი, გვ. 38—40; მ. ჯანაშვილისა, გვ. 22; «საქართველოს ისტორია», დ. ბაკრაძის გამოც., გვ. 17—18.

³ E. Тавашишвили, Описание, I, 406, 409.

⁴ იქვე, 409.

№ 3698, გვ. 915¹. ჩანს, ამ ელენეს სახელი დართული ჰქონია რუსულდანიანის თაედპირველ ნუსხას, რომლიდანაც მერე ის სხვებშიაც გადასულა. მაშასადამე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ თხზულების დაწერა დაკავშირებულია ამ ელენე დედოფალთან. მაგრამ ვინაა ეს ელენე? ხელნაწერში № 3698 მეორე ადგილას (გვ. 527) მიწერილი ყოფილა: «ღმერთო, წარუმართე ფაღავას ქალს როდამსა»². შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ როდამ ფაღავას ქალი იყო თანამედროვე ელენე დედოფლისა, მასთან დაახლოებული და ინიციატორი რუსულდანიანისა დაწერისა, რომელშიაც როდამი ერთ-ერთი მოქმედი პირია: ის არის ქალი მანუჩარისა და რუსულდანიისა, რომელიც ურჯულო მეფემ ძალად წაიყვანა. ფაღავას გვარის ინიციატორობა გვაფიქრებინებს, რომ თხზულება მეგრელის მონაწილეობითაა დაწერილი. ამას რამდენადმე უდგება ფონეტიკური სახე ზოგიერთი ნუსხისა, რომელშიაც ზნის პირველი პირის დაბოლოება უბზირად წარმოდგენილია როგორც ეფ³. საფიქრებელია, რომ ეს ელენე დედოფალი არის ასული ქართლის მეფის სვიმონისა და მეუღლე ვამიყ მესამის დადიანისა, რომელსაც ის მითხოვდა 1658 წელს. ვამიყი იყო შემკვიდრე ლევან მეორის დადიანისა, რომელიც ნამდვილი მეცენატი იყო და რომელმაც გაალექსვინა მამუკა მდივანსა და ბარძიმ ვაჩნაძეს ზააქიანია და საამიანია. ჩანს, ლიტერატურული ტრადიციები ლევანიდან ვამიყის კარზე გადასულა და მის ოჯახსაც დაუწყია ლიტერატურული მეცენატობა. შინააოსის მიხედვითაც ამ თხზულების შედგენა სწორედ ამ დროს უფრო შეესაბამება: საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობა მდიდარ მასალასა და საბაბს იძლეოდა ამგვარი თხზულების დასაწერად. განსაკუთრებით ეს უნდა ვთქვათ ვამიყის ცოლის ელენეს შესახებ. როგორც «შაჰნავაზიანის» მიმოხილვისას დავინახავთ, ამ ქალის ბედი ნამდვილი ტრაგედიაა, რომელიც თავისი სიმწვაფით, თუ არ აკარბებს, არაფრით ჩამოუფარდება რუსულდანიის ტრაგედიას, და, თუ ვისმესთვის საჭირო იყო ასეთი მანუგეშებელი თხზულება, ყველაზე მეტად იმისათვის. თუ ეს ასეა, თხზულება დაწერილი უნდა იყოს იმ დროს, როდესაც ელენე დედოფალი ქართლში ცხოვრობდა, როგორც ტყვე, ვახტანგ მეხუთის (შაჰნავაზის) კარზე, მაშასადამე — მეჩვიდმეტე საუკუნის სამოციან-სამოცდაათიან წლებში.

რუსულდანიანისა მეორე თავი ცალკე თხზულებადაც არსებობდა ჩვენს ლიტერატურაში და ეწოდებოდა ამბავი ჯიმშედ ხელმწიფისა⁴; საყურადღებოა, რომ ეს თავი იმდენად მნიშვნელოვანი და საინტერესო ყოფილა მკითხველთათვის, რომ ის გაულექსავთ კიდევაც «ჯიმშედიანისა» სახელით. გაულექსავს ის 16-მარცვლიანი რუსთველური შაირით ვახტანგ მეექვსის ბრძანებით ქ. მოსკოვში 1732 წელს ვახტანგის ერთ-ერთ მსლენებელს მამუკა ბარა-

¹ «Описание», 407. აღ. ხაზანაშვილს ეს ელენე მიუღია ზღაპრის ერთ-ერთ მოქმედ პირობად ანტიკომ ასე თარგმნის: «Рассказ о царе шамисском Банарово и царице Елене» («Черкчи», III, стр. 36).

² Е. Такайшвили, Описание, I, стр. 408.

³ ი. ხ., მაგალითად, ი. მარის გამოცემაში: დავაყენეფო («Восточные заметки», стр. 239).

⁴ S 551.

თაშვილს, რომლის შესახებ ჩვენ თავის ალაგას გვექნება საუბარი. მამუ-
კას ასეთი სათაური გაუქეთებია ამ შრომისათვის: *წყება პირველი წიგნისა*
ჰმის ჯიმშედნიანისა, გალექსილი მამუკა ბარათაშვილის მიერ, ამბავთაგან
რუსულანინისა გამოღებულია. აი რას ამბობს მამუკა:

მამად მამამან იწოდა ქადაგი წინასწარისა,
შურდული, ქვა და მტერთა სრვა, ზე ძალნი დაამყარისა,
მის მთებისა წინწილი, ვინ ჩვენთვის ნათლად არისა,
მეზუთე ვანტანგ ცხებელი ქართველთა გარდამწვდარისა.

ვარ ვინმე ესე, რომელი მე სხივთა მათთა მნათესა,
შეგრდონით საფარველისა, უზედ მიმღები მათესა,
სრულქმნისა საწადელისა, ლექსთა თქმით მოკამათესა,
მამუკა ბარათაშვილი, რუსნი მიხმობენ მათესა.

ხათელთ შეფეთ ამბავი, ქართულად განმარტებული,
მებოძა, ლექსად შეესცვალე, კირთ ავთა წარმატებული,
უენო რიტორ-მეტყველი, მსაკეს ჩემდა განხატებული,
გულთა მუსიკი საამო, აქამდი ძალსუსტებული.

ოდეს ინებეს ემბახით აღმოქმად სახელწოდება,
მენება შოთა, ზოგადმან საბა მივიღოთ მოდებად,
ჯიმშედნისათვის გახელდეს სეფმან სახმილთა მოდებად.
იყოს მამუკა ხმოზილი საყნოსელთათვის როდებად.

მოსკო. წელ. ჩღლბ. სრულ იქმნა წიგნი ესე ჩემ მიერ მოსკოს. წელთა
1732 თვესა დეკენბერსა 11^ა.

მამუკას პროზაული *ჯიმშედნისა* გაულექსავს ზედმიწევნითი სიახლოვით,
პარაგრაფი პარაგრაფზე და ამბავი ამბავზე, ფაქტობრივი მასალა გამოტოვებული
არაა. ლექსი მისი საკმაოდ ლაზათიანი და მოხდენილია. ტყუილად კი არ ამ-
ბობს ის:

შოთა ხის უნეს, მხედარი იგი კეთილად წვრთილებსა,
გბაძენ, დასბდენ მრავალნი თვითთვისა დახედნილებსა,
გარდადღეს ესე საწუთო. გვაძლევენ შემოთვორლებსა,
არ გიცი, რა ქნეს, ვინებე, მათთა მივიღებ წილებსა.

2. შირშალიანი

ამ ნაწარმოების სრული სათაური არის შემდეგი: *ამორქვა-დიდებით*
ცხოვრება და მოქალაქობა ხელშწიფისა ფირშალისა და ძისა მისისა აბულ
ისაყისა, ან სხეანაირად—ამბავი დიფნის ქალაქისა¹. შინაარსი თხზულებისა,
რომელიც 11 თავისაგან შედგება, მოკლედ ასეთია: იყო ერთი მდიდარი და

¹ S 390, გვ. 9—7, 149; Е. Т а ж а в ш в я л и. Описание, I, стр. 410—418.

² გამოცემულია ა. ხახანაშვილის მიერ 1778 წლის ხელნაწერიდან: *მოამბე*
1904 წ., № 4, 1—58. მან არ იცის, რომ მის მიერ გამოცემული თხზულება არის *ფირშა-*
ლიანი.

სახელოვანი დიფნის ქალაქი, რომელმაც ასეთი სახელი მიიღო იმიტომ, რომ მისი ზღუდე იყო გაკეთებული დიფნის ქვისაგან. ამ ქალაქს ჰქონდა შვიდი სპილენძის ბურჯი ან კოშკი, რომლებიდანაც დროგამოშვებით შვიდი იულიმის ქვეყანაში მიდიოდა ხოლმე ქარავანი სხვადასხვა ძვირფასი საეპქრო საქონლით. ამ ქალაქის პატრონი იყო დიდებული ფირმალ ხელმწიფე, რომელსაც ჰყავდა შვილი აბულ-ისაყ. ცხრა წლის აბულ-ისაყმა უკვე იცოდა ყოველივე სამეფო ზნეები. თერთმეტი წლის რომ შეიქნა, მან დედას სთხოვა მიეცა მისთვის ქალაქის შვიდივე კოშკის დათვალერების ნება. დედამ თავის მხრივ ნება მისცა, მაგრამ მამასთანაც ვაგზავნა ნებართვის ასაღებად. თუმცა მამას ეძნელებოდა, მაგრამ უარი ვერ უთხრა და თან გააყოლა ერთგული ვეზირი, რომელსაც დაავალა—არ ერეხებინა მისთვის მეშვიდე კოშკი და იქიდან გამომავალი ქარავანი. აბულ-ისაყი წავიდა, დაათვალერა შვიდივე კოშკი და იმ ქარავანისაგან, რომელიც მეშვიდე კოშკიდან გამოდიოდა, გაიგო, რომ ის მიემგზავრება ინდოსტანში, სადაც მეფეს, სულთან ბუსაითს, ჰყავს ერთადერთი ქალი, რომელსაც დაბადებიდანვე იცავს საშინელი გველი. ეს გველი არის ჯაშუში წითელი დევისა, რომელსაც ქალი თავის შვილისათვის უნდა საცოლედ. აბულ-ისაყს გულში ამ ქალის სიბრალული და სიყვარული ჩაუვარდა და განიზრახა მისი მოძებნა, განათვისუფლება გველისა და დევისაგან და ცოლად შერთვა. ერთხელ ის ვეზირის შვილის თანხლებით სანადიროდ გავიდა და წააწყდა ორ ლომს. ერთი ლახტით მოკლა, მაგრამ მეორემ წააქცია ის და დახრიობას უპირებდა, ამ დროს მოვიდა მისი ცხენი, შაჰჩიტი, და ლომი კბილებით დაგლიჯა. აქედან რომ წავიდნენ, მათ ნახეს ორი აღმასის ტახი და ერთი ოქროს გოჭი. ერთი ტახი და გოჭი მოკლეს, მეორემ აბულ-ისაყს ვაჰკრა ეშვი და მუცელი გამოთატრა. მაშინ მოვიდა მისი ცხენი შაჰჩიტი და ტახი სასიკვდილოდ დააშავა. ტახმა უთხრა ვეზირის შვილს: მე ხომ ვკვდები, ის დედისერთა მეფის შვილი რომ არ მოკვდეს, მუცელი გამოუკერე, გამოიღე ჩემი ნაღველი და ჰრილობაზე დაასხი, სულ ნუ დაღერი, მერეც მოგინდებაო. ვეზირის შვილი ასეც მოიქცა, და აბულ-ისაყი გამოშთელდა. წამოვიდნენ შინ და მეფე-დედოფალს ყველაფერი უამბეს. გამოვიდა ხანი და აბულ-ისაყმა მოინდომა ინდოსტანს წასვლა თავისი სატრფოს დასახსნელად. დედ-მამას დაეთხოვა ვითომცდა სანადიროდ. შაჰჩიტის მაგიერ, რომელიც მამამ არ ათხოვა მას, შეჯდა თეთრ ცხენზე და იმავე ვეზირის შვილის თანხლებით გაუღდა გზას. წასვლის წინ თვალცრემლიანი გამოეთხოვა მშობლებსა და შაჰჩიტს, რომელსაც სთხოვა: თუ გაპირებების დროს მოგიწოდო, მომეშველეო. ჯერ მივიდნენ ერთ ქალაქში, სადაც მოხუცებული დედაკაცისაგან გაიგეს, რომ ეს ქალაქი ეკუთვნის იმ წითელ დევს, რომელიც გველის საშუალებით თავის შვილისათვის იცავს ინდოსტანის მეფის ქალს. ახლავე წადით აქედან, ეუბნება მათ დედაკაცი, თორემ საცაა ის დევი გამოჩნდება და წავახდენთო. მართლაც, გაიხედეს მათ და დაინახეს, თითქოს წითელი მთა მოგორავსო, ისე მოდიოდა საშინელი დევი. აბულ-ისაყმა სტყორცნა მას პირში ისარი, ლახტით მარჯვენა ბეჭი მოსტეხა, მაგრამ მარცხენა ხელით მაინც შეძლო მან აბულ-ისაყის ქვეშ ამოღება. მაშინ აბულ-ისაყს მოეშველა მისი ცხენი, რომელმაც დევი ტოტებით დაბეუა და კბილებით დაითრია.

ისაყმა ამოიღო ხმალი და ჯერ მარცხენა ხელი მოჰკვეთა მას, მერე თავი. ვეზირის შვილმა ამოაქალა დევის ღვიძლი და წამოიღო. ამასობაში გამოჩნდა ან დევის შვილი 2000 დევით. აბულ-ისაყი ცხენით გავიდა მის წინააღმდეგ, დაკრა ლახტი და უსულოდ ცხენიდან ჩამოაგდო, მაგრამ დევმა გრძნებით დაუშვა მდულარე წვიმა და ისაყი და მისი ცხენი დააბრმავა. მაშინ ვეზირის შვილმა ამოუსვა მას და ცხენსაც თვალეზში დევის ღვიძლი და ორივეს მხედველობა დაუბრუნა. ამის შემდეგ გამოუდგა სხვა დევებს და სულ ერთიანად მუსრი გაავლო მათ. აქედან რომ წავიდნენ, ერთი ქალაქის მახლობლად დაინახეს სამი მთის-ოდენა გველი: წითელი, შავი და თეთრი. თეთრი გველი უთვალთვალებდა ხოლმე აქ ორ ქალს, რომელნიც მახლობელ ტბაში საბანაოდ მოდიოდნენ. შავსა და წითელ გველს ეს შურდათ და უნდოდათ თეთრი გველი მოეკლათ. აბულ-ისაყმა სტყორცნა ბოძალი შავსა და წითელ გველს და იქვე გააგოოა ორივე. მადლიერმა თეთრმა გველმა აღუთქვა მათ უწინებლად გატარება ორ საშინელ კლდეს შორის, რომელნიც ერთიმეორეს ეჯახებოდნენ ხოლმე და მიძვალთ გზას უკრავდნენ. ვეზირის შვილმა მოინდომა იმ ქალების დაპატრონება, მაგრამ ისაყმა დაუშალა, სხვა არ იყოს ამით თეთრ გველს გაეჯავრებთო. მათ კლდე მართლაც უწინებლად გაიარეს და მიაღწენ ზღვას. ვეზირის შვილი შეწუხდა: შევალთ თუ არა ზღვაში, თეთრი თევზი შეგვკამსო. მან უჩრია ისაყს ცოცხა ჩამოეტება ბეჭდისათვის და ნატეხი ზღვაში ჩაეგდო. ჩააგდო თუ არა მან ზღვაში ბეჭდის ნატეხი, ზღვა დაშრა და თეთრი თევზი მოკვდა, ხოლო ისინი უწინებლად გადავიდნენ მეორე ნაპირს, სადაც ყველაფერი ხალვათად. ამ დროს გამოჩნდა პირცეცხლიანი ვეშაპი, რომელმაც ყველაფერი დააბნელა. ისაყმა თქვა: ახლა კი მოვიდა ჩემი აღსასრულიო, და მოუწოდა თავის შავჩიტს, რომელიც, მართლაც, იმწამსვე იქ გაჩნდა. აბულ-ისაყმა ჰკრა ისარი ვეშაპს, მაგრამ მან გაჰკრა მას კლანჭი და ქვეშ ამოიღო. ისაყს მოეშველა შავჩიტი, რომელმაც კბილები ჩასჭიდა ვეშაპს, მაგრამ მან ყელი გამოლადრა მას. მიუხედავად ამისა, ვეშაპი მინც დაამარცხეს. აბულ-ისაყი და შავჩიტი, მომხანულები და დაქრილები, სისხლიდან იცლებოდნენ და თან სივლებოდნენ. შავჩიტის რჩევით ვეზირის შვილმა აბულ-ისაყს პირში ჩაასხა ცხვირის სისხლი, მერე წაუსვა ღორის ნალველი ჭრილობაზე, ამ გზით ის მოარჩინა. აბულ-ისაყი ეკითხება მომავლად შავჩიტს: რა გიყო? მან უპასუხა: მეძნელება თქმა, მაგრამ უნდა გამოგიტყდე, მე თეთრი ცხენის ღვიძლი მიშველის მხოლოდო. შეწუხდა ისაყი, მაგრამ ვეზირის შვილმა დაკლა თეთრი ცხენი, გამოუღო ღვიძლი და შავჩიტს დაადო ჭრილობაზე, რითაც ის მართლაც მორჩა. აქედან წავიდნენ ისინი და მივიდნენ ინდოსტანის იმ ქალაქში, სადაც მეფის ქალი ცხოვრობდა. ვეზირის შვილმა აბულ-ისაყი შეიყვანა ქალის კოშკში, რომელიც მდიდრულად იყო მორთული. მისმა მცველმა გველმა დაინახა თუ არა ეს, წამოიჭრა და აბულ-ისაყს ყელზე შემოეხვია ისე, რომ ახრჩობდა, მაგრამ იმან და ვეზირის შვილმა დაჰკრეს მას ლახტი და მოჰკლეს. აბულ-ისაყი მოიშხანა და გასივდა. ვეზირის შვილმა წაიძრო თითიდან ბეჭედი და წყალში გალესა, ნალესი წყალი დაალეინა ისაყს, რომელმაც პირიდან ოცდახუთი ცოცხალი გველი წამოაგდო და სენისაგან განთავისუფლდა. ამის შემდეგ ისაყი აბანოში წავიდა, ჩაიცვა

ახალი ტანისამოსი, მოედანზე გამოვიდა და ბურთაობა დაიწყო. ინდოსტანის მეფემ, სულტან ბუსაითმა, დაინახა ის და დიდად მოიწონა. როდესაც მან გაიგო მისი ვინაობა, გაეხარა: ზედსიძედ გავიხდი, მე მინც მოხუცებული ვარ, და სამეფოს პატრონს გავუჩინო. აბულ-ისაყმა ზედსიძობა არ ინდობა, ჩემს სამეფოს არ დავაგდებო, თუ ნებით არ მომცემ ქალს, ძალით წავეყვანო. მეფეც იძულებული იყო დათანხმებოდა, მაგრამ ამავე დროს მან მოიწვია მოკლული წითელი დევის უმცროსი შვილი, რომელიც ცხვარში იყო. აბულ-ისაყმა ქალი წაიყვანა და იმ მინდორზე, სადაც მან წითელი დევი მოკლა, მისი შვილი დაეწია მას. ეძვერნენ ერთმანეთს ისაყი და დევი. მათი შეტაკება მთების დაჯახებას ჰგავდა. მოიღალა ისაყი, მას მოეშველა შეჩიტე, მანამდის სწიწკნეს ორივემ ეს დევი, სანამ არ წააქციეს უსულოდ. მაშინ სიმამრმა შეუთვალა ისაყს: თუ გინდა ზედსიძობა, ხომ კარგი, თორემ ქალს არ ვაგატან, იმდენ ჯარს მოგიხვევ, რომ ზღვის ქვიშას აღემატებოდესო. აბულ-ისაყმა შეუთვალა: შენ მე ვერას მიზამ, სახელმწიფოსაც ვაგივერანებ და შენ ქალსაც ზღვაში ჩაეგდებ. შენ ისიც კი უნდა გიხაროდეს, თუ შენს ქალს მოახლედ წავეყვან, არანტუთ ცოლადო. შემინდა მეფე და დათმობის გზაზე დადგა. ტკბილი წერილი მისწერა სიძეს და საპასუხოდ იმისგანაც ისეთივე წერილი მიიღო. აბულ-ისაყი გაუდგა გზას და მივიდა, სადაც კლდენი ერთმანეთს ეჯახებოდნენ. თეთრი გველის დახმარებით ეს კლდეები უზიანოდ გაიარა. მეორე დღეს ტბაში მობანავე ქალები დაიჭირეს, ერთი ვეზირის შვილმა წამოიყვანა საცოლედ, მეორე კი თეთრ გველს დაუთმეს. ამის შემდეგ მივიდნენ დიფნის ქალაქში და აქ დიდი ამბით ქორწილი გადაიხადეს. აბულ-ისაყის შშობლებს ისე გაეხარდათ მისი დაბრუნება, თითქოს მკვდარი გაცოცხლებოდნენ. მამამ შვილს ტახტი დაუცალა და მეფედ დააყენა. გავიდა ხანი, მათ ღმერთმა მისცა ცხრა ძე და ერთი ქალი, რომელიც საბერძნეთის მეფეს მიითხოვეს. უფროსი ვაჟი გააწევეს ინდოსტანში, როდესაც იქაური მეფე, სულტან ბუსაითი, გარდაიცვალა, დანარჩენმა შვილებმა კიდევ გაინაწილეს მამის საბრძანებელი და ერთმანეთში თანხმობითა და სიყვარულით ცხოვრობდნენ.

ეს ზღაპარი ჩვენამდე შენახულა ოთხი ხელნაწერით, რომელთაგან ერთი, თავში ნაკლული, გადაწერილია 1783 წ. კორნილიოს ჩაჩიკაშვილის მიერ (S 1145), მეორე, რომელიც ა. ხახანაშვილს ჰქონია ხელთ, 1778 წელს, პესამე (S 2778)—მცებრამეტე საუკუნის დამდეგს, მეოთხე—H 2069¹. დასახელებულ ნუსხებში თხზულებას პირდაპირ «ფირმალიანი» არ ეწოდება. მაგრამ, ყოველ ექვს გარეშე, ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს სწორედ ის ნაწარმოები, რომლის შესახებ არჩილ მეფე ამბობს:

ფეშანი, ფაშვი-ბერტყაქემ ახლა თქვა ფირმალიანი,
სომხისგან კარგად ჩაგდეთ, სიმძიმით, ვით ლიტრიანი;

¹ 1903 წელს ვახ. «ივერიაში» (პნ 75) პ. კარბელაშვილი აცხადებდა, რომ მას გადმოწერილი აქვს გამოსაცემად დაბზავი დიფნის ქალაქისა და მას შინა მჯდომარის ფირმან მეფისა და ძისა მისისა აბულამისა, და კითხულობდა: ხომ არ იცის კიდევ ვინმემ სხვა ნუსხა ამ ამბავისთ? უპკველია, მას ხელთ ჰქონია ფირმალიანისა ერთ-ერთი ნუსხა.

გებრალბოედეს საბრალო ცხვირ-მოჭრით, თვალტრემლიანი, მე ვათქმევინე, მაგრანე ვერა თქვა მარილიანი¹.

ფეშანგი ფაშებიერტყაძეს უთქვამს, ესე იგი გაულექსავს ეს ზღაპარი, მაშასადამე, მანამდე ყოფილა მისი პროზაული თარგმანი, სწორედ ის, რომელიც ჩვენ დღეს ხელთა გვაქვს, და არჩილ მეფეს გაულექსევენებია (მე ვათქმევინე) ის. ეს მომხდარა არჩილის მიერ ზემოამოწერილი ცნობის დაწერის ახლო ხანებში (ახლა თქვა), ესე იგი 1681 წლის წინა ხანებში. სამწუხაროდ, ფეშანგის ეს შრომა ჩვენამდე არ შენახულა და ჩვენ დღეს მხოლოდ პროზაული რედაქციით შეგვიძლია ვავეცნოთ ფირმალიანს, რომლისათვისაც ასეთი სახელი, ალბათ, არჩილსა და ფეშანგის მიუძღიათ. ეს რედაქცია, ლექსიკური ფაქტების მიხედვით, სპარსულიდან გადმოკეთებულად უნდა ჩაითვალოს, თუმცა სპარსულ ლიტერატურაში ასეთი თხზულება ჯერჯერობით ცნობილი არ უნდა იყოს. გადმოკეთებელს, რომელიც ქრისტიანია, შეუტანია ზღაპარში ასეთი ქრისტიანული ელემენტები: ფამოგვიჩნდა ყოველთა ქრისტიანეთა კაცი ასეთი (S 1145, გვ. 55), სიკვდილის შემდეგ ესულის საქმე გარდაიხადეს, გარდაიხადეთ ჩემთვის სულის საქმე (გვ. 127, 132) და სხვ. მთარგმნელს ჰრეტენზია აქვს პოეტური სურათებიც მოგვცეს, როგორც, მაგალითად, მას დღეს იქვე იყვნენ და რა სიბნელისა ფარდაგი დაიხია და ოქროს ბურჯი აღემართა, წავიდეს (გვ. 79).

თხზულება ტიპიური სადევგმირო ზღაპარია, რომელშიაც ფალავანი თავის მოწინააღმდეგე ძალებს სძლევს ცხენის, გველის, ღორის ნალველის, დევის ღვიძლისა და სხვა ამგვარ გრძნება-მისნობათა საშუალებითა და დახმარებით.

3. ზალუმჯანიანი

ასეთი სახელი ეწოდება ზღაპარს, რომელშიაც მოთხრობილია ამბავი ახელმწიფისა დიდის და ამაღლებულისა, სახელქეთილისა გულაზარისა და ძისა მისისა ახოვანისა ზალუმჯანისა. ზღაპრის შინაარსი მოკლედ ასეთია:

სრულიად ერანისა და აზერბეიჯანის ხელმწიფეს გულაზარს ჰყავდა სამი ვაჟი: ომან, სარაზან და ზალუმჯან. ზალუმჯანი თავის ძმებს სჯობდა სიღამა-შითაც, ახოვნობითაც და ცოდნითაც, ამიტომ მამას ის უფრო უყვარდა, ვიდრე ორი უფროსი. უკანასკნელები შეითქვნენ და დაიწყეს ბქობა: რა გქნათ, როგორ მოვუღოთ ბოლო ასეთ მდგომარეობას? ომანმა სარაზანს უთხრა: მე გამიგონია, რომ ინდოეთის კიდეს არის ზღვა დიდი და მის პირს დიდ-დიდნი კლდენი, რომლებშიაც გამოკვეთილია ექვსი დევის საცხოვრებელი სასახლე. ამ დევებს აქვთ ერთი დიდი ქვაბი, რომელსაც დიდი გაჭირვებით შედგამენ ხოლმე ცეცხლზე და ჩამოდგამენ ძირს. მოდი, ზალუმჯანი წავეაქეზოთ, ის წავე დევებთან საომრად და მათთან ომში დაიღუპება, ჩვენ კი საწაღელი აგვისრულდებამო. ძმებმა ზალუმჯანს უამბეს დევების ამბავი და უთხრეს: თუ გინდა სახელი გაი-

¹ არჩილიანი, ტ. II, ა. ბაკამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც. სტრ. 34.

თქვა, წადი და შენი ძალა გამოცადე იქო. ზალუმჯანს გაუხარდა ეს ამბავი, დაუძახა თავის საყვარელ ვეზირის შვილს და უთხრა: მე მივდივარ ინდოეთში დევებთან საბრძოლველად, შენ ეს იცოდე, და მამაჩემს ერთ თვემდის არაფერი გააგებინო. ვეზირის შვილი შეეხვეწა: მეც წამიყვანე თან, თორემ თავს მოვიკლავო. ზალუმჯანი იძულებული შეიქნა დათანხმებოდა. აღჯნენ ღამე, შეჯდნენ ცხენებზე და გაემართნენ ინდოეთისაკენ. სამი თვის სავალი ერთ კვირას განვლეს და მივიდნენ იმ ადგილს, სადაც დევები ცხოვრობდნენ. დევები გამოქვაბულში საქმელს ხარშავდნენ. ზალუმჯანს გულმა ვერ მოუთმინა, შეეპრა მათ სახლში, შეუტირებლად გადმოიღო ცეცხლიდან ქვაბი და მერე ისევ შედგა. დევები გაკვირდნენ, მოწიწებით თაყვანი სცეს მას და სთხოვეს: თუ არ დაგვხოცავ, მუდამ შენი მოყმე ვიქნებითო. ზალუმჯანმა მათ ჩამოართვა შესაფერისი ხელწერილი, ის ღამე მათთან გაათია და მეორე დღეს, დევების თანხლებით, გაემართა თავის სახლისაკენ. ერთი მაღალი მთიდან დაინახა: მინდორში კარგვბია გაშლილი და კოხტად ჩაცმული კაცები მოხდენილად ნადირობენ. დევებისაგან მან გაიგო, რომ ეს არის ინდოეთის მეფე, რომელსაც ჰყავს სამი მშვენიერო ქალი, მაგრამ ცოლად არავის არ აძლევს. ქვეყანაზე მისი მძლეველი არავინ არისო, — დაუმატეს მათ. მაშინ ზალუმჯანმა გაუგზავნა ინდოეთის მეფეს ვეზირის შვილი და ქალები სთხოვა თავისთვისა და ძმებისათვის: თუ ნებით მომცემ, კარგი, თუ არადა მთელ სახელმწიფოს აგიფორიაქებო. მეფემ გამართა თათბირი, რომელზედაც გადაწყვიტეს შეუკვეთონ ზალუმჯანს რაიმე ძნელი საქმე და ამის შესრულებასთან დააკავშირონ ქალების მიცემის საკითხი. მოიპატიჟეს ზალუმჯანი, დიდი პატივით მიიღეს ის და გამართეს ასპარეზობა, ბურთაობა და ყაბახობა, რომლებშიც ზალუმჯანმა განკვიფრებაში და აღტაცებაში მოიყვანა ინდოეთის მეფის ამაღა და მისი ქალები. გავიდა ხანი და ზალუმჯანმა მეფეს მოაგონა მისი აქ ყოფნის მიზანი. მაშინ მას უთხრეს: ჩვენ მოგცემთ შენ ჯარს, წად და დასავლეთის სახელმწიფო დაგვიპყარი, მაშინ მოგცემთ ქალებსაო. ზალუმჯანს გაეხარდა კიდევაც ეს ამბავი, ჯარზე უარი თქვა, შეჯდა თავის დევებზე და მძაერსა შინა სიარულითა გაემართა დასავლეთისაკენ. დევებისა და ვეზირის შვილის დახმარებით მან დაიმორჩილა დასავლეთის ხელმწიფე, ხელწერილი ჩამოართვა მას ინდოეთის მეფის ერთგულებასა და სამსახურზე და წაბოვიდა უკანვე. წინდაწინ გაგზავნა ვეზირის შვილი და ერთი დევი და ინდოეთის მეფეს გამარჯვება აუწყა. მეფეს გაუხარდა და თავისი ქალები, პირობისამებრ, მისცა მას. ზალუმჯანი წავიდა თავის სამშობლოში ინდოეთის მეფისა და ჯარის თანხლებით. გზაზე გაჩერდნენ ჯანგისტანის ზღვის პირას, სადაც ზალუმჯანმა ვეშაპის ტყავში გახვეული მეფის შვილი გაციწო და დაიძობილა. აქ მოხდა უბედურება: ერთ ღამეს ზალუმჯანის ცოლი ჯადო და ანაზღულად მოიტაცა, რამაც დიდი აურზაური გამოიწვია მგზავრთა შორის. ზალუმჯანმა გაიყოლია თან ვეზირის შვილი და ერთი წლის ვადით გაემგზავრა დაკარგული ცოლის საქმენელად.

აქ წყდება ზღაპარი იმ ორ ხელნაწერში, რომელშიც ის შენახულა ჩვენამდე (S 1145, S 2778). თხზულება გადმოკეთებულია სპარსული ენიდან, თუმცა სპარსულ ლიტერატურაში ის ჯერჯერობით ცნობილი არ უნდა იყოს.

ამ თხზულების გადმოკეთება შეიძლებოდა მიგვეკუთვნებინა იმავე პირისათვის, რომელმაც თარგმნა ფირმალიანი, მაგრამ აქ გვხვდება ერთი რუსიციზმი, რომელიც მეთვრამეტე საუკუნეზე ადრე ძნელად თუ შემოვიდოდა ჩვენ მწერლობაში, ეს არის სიტყვა კალასკა (S 1145, გვ. 204)¹.

4. მირიანი

მირიანია არის ზღაპარი, რომელშიაც გადმოცემულია ჩინეთის მეფის შვილის მირისა და მალრიბის მეფის ასულის ნომი ა ე თ ა ბ ი ს სამიჯნურო თავგადასავალი.

ჩინეთის მეფეს ხოსროვ-შაჰს სრული ბედნიერებისათვის აკლდა მხოლოდ ვაჟიშვილი. დაუძახა მან მუნაჯიბთა და მესტროლაბეთა, რომელთაც უთხრეს მას, რომ, თუ შეირთავ ფერიათა ქალს, შვილი გვეყოლებაო. ერთი ვეზირისა და ფილოსოფოსის თანხლებით ხოსრო-შაჰი წავიდა და აიღო ნარგიზ ჯადოს ციხე, რომელშიაც, გვრიტის სახელდ, 14 წელიწადი ტყვედ იჯდა მაშრიყის მეფის ქალი, ფერია როზამფორი. მათ გვრიტი გაუშვეს. ის გაფრინდა მშობლებთან, აღამიანის სახე მიიღო და დედ-მამას თავისი განთავისუფლების ამბავი უამბო. მდღელიერმა მამამ გაგზავნა ფერიები და მოაძებნინა შეწუხებული და შტკირვებული ხოსროვ-შაჰი ვეზირითა და ფილოსოფოსით, და მას ცოლად მისცა თავისი ქალი როზამფორი. მალე მათ ეყოლათ შვილი, რომელსაც მირი დაარქვეს. მამამ მისი აღზრდა მიანდო თავის მეგობარ ფილოსოფოსს. მუნაჯიბებმა უწინასწარმეტყველეს, რომ მირი ბედნიერი და დიდებული კაცი იქნება, მხოლოდ, 18 წლის რომ შეიქნება, სურათის ნახვით დიდ ქირსა და მწუხარებას გამოივლისო. მამამ ყოველივე ზომა მიიღო, რომ მირს სურათი არ ჩავარდნოდა ხელში, მაგრამ ბედს ვერ წაუვიდა: 18 წლის მირი ნადირობისას ჯერიანს გამოუდგა და ზღვის პირას ერთი მტირალი ქაბუკი ნახა, რომლისაგან გაიგო, რომ ის, მუშთარი, არის სოვდაგარი. ერთი მეფის მიერ გაგზავნილი იყო მალრიბის ქვეყანას, რათა ეშოვნა და მოეტანა იქაური მეფის, ილაილის მზეთუნახავი ქალის ნომი ა ე თ ა ბ ი ს სურათი. ზღვაში ზომალდი დაეღუპა და მასთან ერთად დაეკარგა ყოველგვარი საქონელი, დარჩა მხოლოდ შეკვეთილი სურათი. მირმა ეს სურათი შეიძინა მუშთარისაგან. მას გულში აღეგზნა სიყვარულის მძაფრი ცეცხლი, რომელიც იმას ჰკლავდა. ამ დროს მას ამხნევებენ მუშთარი და ერთი მისი ამხანაგი, ვეზირის შვილი, ნიქახტარი. ბოლოს მან გადაწყვიტა მალრიბს წასვლა და სატრფოს მოძებნა. მამას დაეთხოვა, — ზღვაში მინდა სეირნობაო, მამამაც ნება დართო და მირი გაემგზავრა მუშთარისა და ნიქახტარის თანხლებით. მათი ხომალდი დღევამ ერთ კუნძულზე მიაგდო, სადაც მათ იპოვეს ერთი მოხუცებული, არამია, რომელმაც მირი გააცნო და დაამგობრა ამ კუნძულის პატრონ დევს ამიანს. მირმა დიდი მოხერხებით თავი გაინთავისუფლა ამ დევის ქალის ტრფობისა და გრძნებისაგან, მერე დაეთხოვა დევს და თავის

¹ პირველად ეს სიტყვა გვხვდება საისტორიო პოემა «ვახტანგვანში» და სუნია ჩხეიძის ისტორიაში («ქართლის ცხოვრება», II, გვ. 333).

გზას გაუდგა, თან არამია მოხუციც წაიყვანა. გზაზე ერთ კუნძულზე ძლივ ძლივობით გადარჩნენ მეკობრეების თავდასხმას. მეორე კუნძულზე შეხვდა ფერიის მეფის შვილს ანდალიბს, რომელსაც თავისი სატრფო გულაზარი დაჯარგვია და გაშმაგებული დედებს. მირმაც მას თავისი ამბავი უამბო, მოეწონათ ერთმანეთი, დაძმობილდნენ. წასვლისას ანდალიბმა მისცა მას ხუთი ფრთა და უთხრა: არასაც ალაგს დაგეპიროს, ეს აქმე და მოგეშველებიო. მეორე კუნძულზე, სადაც არამია გარდაიცვალა, მათ დაესხნენ თავს ფერიები, რომელთაც თავი დააღწიეს არამიას მიერ ნაკარნახევი წამლით. მირი აქედან გაემგზავრა მალრიბისაკენ. მათი ხომალდი ზღვაში დაიღუპა, ხირი მოგბლაუქა ერთ ფიცარს, რომელზედაც ის იემენის სამეფოში მივიდა. აქ ის იპოვა მტრიალი მეფის შვილმა, რომელმაც სახლში წაიყვანა. გზაზე მათ დაეცათ ლომი, რომელმაც მეფის შვილი იმსხვერპლა, მაგრამ მირმა ის ხმლით შუაზე გაკვეთა. როდესაც ის სისხლიანი ხმლით თავს ადგა მეფის შვილს, მოვიდნენ მისი მძებნელნი და შეიპყრეს მირი, რომელიც მის მკვლელად მიიღეს. წაიყვანეს ქალაქში და ციხეში ჩასვეს, რათა დანიშნულ დროს მოეკლათ. როდესაც ის გამოიყვანეს მოსაკლავად, მოულოდნელად იქ გაჩნდა მუშთარი: ის, ზღვაში ხომალდის დაღუპვის შემდეგ, ფიცრით ადანის ქვეყანაში მისულა და იქ თავი შეუფარებია. სიზმარში ნახა, რომ მირი განსაცდელშია, გამოეშურა იქიდან, მივიდა იამანს, აუხსნა იქაურ მეფეს, რომ მირი უდანაშაულოა, და გაანათვისუფლებინა. იემენის მეფემ თავისი ტახტი და გვირგვინი მირს დაუთმო. ის შეუყვარდა იემენის მეფის ქალს, რომელმაც ძილში ბექედიც კი შეუცვალა მას. მირი მის გრძნობებს არ იზიარებდა, ამიტომ გაემგზავრა იერუსალიმს სალოკავად. ვაჟიდა დანიშნული დრო და ის არ ბრუნდება. მეფის ქალმა ვაიგო მისი ოინები და იერუსალიმის მახლობლად მოთარეშე ერთ ყაჩაღს შეაპყრობინა ის და ეგვიპტეში გააყიდვინა. ეგვიპტელებს ამ დროს მოუკვდათ მეფე, მათი წესი იყო—მეფედ ვინმე ნაყიდო კაცი უნდა დაესვათ, ეს ბედნიერება მირს ხედა წილად. ის ახლა ფიქრობდა თავის მეგობრებზე—მუშთარზე და ნიქახტარზე. ნიქახტარი კიდევ, ზღვაში ხომალდის დაღუპვის შემდეგ, ფიცრით ეგვიპტეში მისულიყო, სადაც ის ჩავარდნოდა ხელში მეკობრეებს. როდესაც აქ მირი გამეფდა, შეიპყრეს მეკობრეების მეთაური ნასიბი, რომელიც ნიქახტართან ერთად მიჰგვარეს მირს დასასჯელად. მირისა და ნიქახტარის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. ახლა ისინი მუშთარის მოძებნაზე ფიქრობდნენ. ეს საქმე ჩინებულად შეასრულა ნასიბმა, რომელმაც ორ მეგობარს მესამეც შეუერთა. ნასიბი ვაგზავნა მირმა მალრიბს ილაილ მეფესთან მისი ქალის სათხოვნელად. იქ ის კარგად მიიღეს, მაგრამ უთხრეს, რომ ნამიავთაბი ჩემ ძმიშვილს მივეციო. ნასიბი დაბრუნდა მირთან, რომელმაც გადაწყვიტა შეიარაღებული ძალით მოტაცება თავისი სატრფოსი. ის შედის მალრიბის ქვეყანაში და მგორავდ მოითხოვს ილაილისაგან თავისი სატრფოს. სანამ პასუხს მიიღებდა, მან ვათავისუფლა ვინმე ზულუმათისაგან თავისი სატრფოს ამხანაგი ქალი, ზორა, რომლის მამა ილაილის ვეზირი იყო. ამ ვეზირის რჩევით ილაილმა ბოლოს მისცა მირს თავისი ქალი. დიდი ზეიმით გარდაიხადეს ქორწილი, რის შემდეგ მირი თავისი ამალით ჩინეთს გაემგზავრა. გზაზე მათ ელოდა არამცირი განსაცდელი: ისინი ხელში ჩაუვარდნენ მილტონ ხელმწიფის სპასალარს,

რომელმაც მირი, ნასიბი და ნიქახტარი ხაროში ჩაყარა და საშინელი სატანჯველი მიაყენა. დანარჩენები უკანვე მალრიბს დაბრუნდნენ, მაგრამ გზაზე მათი ჯარი ამოწყვეტა აბრუ ხელმწიფის ჯარმა, ნომიავთაბი შეიპყრეს და ბორკილით წაიყვანეს. მირმა საპყრობილეში პოვა თავისი მეგობრის ანდალიბის საცოლვე, რომელიც დიდი ხანია მოტაცებული და დაკარგული იყო. მირს მოაგონდა ის ხუთი ფრთა, რომელიც მას ანდალიბმა მისცა, დაწვა ერთი მათგანი და იქვე მყისვე გაჩნდა ანდალიბი, რომელიც შევიდა ციხეში და იქიდან გაათავისუფლა როგორც თავისი სატრფო, ისე თავისი მეგობარი. მერე ანდალიბმა გაათავისუფლა ტყვეობისაგან მირის სატრფო და მისი ამხანაგი ქალი ზორა, აგრეთვე მუშთარი, და ყველა თავის სახლში მიიწვია. ანდალიბმა შეირთო თავისი სატრფო და ქორწილი გადაიხადა. ქორწილზე ერთი შაოსანი ქალი მოვიდა, რომელმაც საერთო ყურადღება მიიპყრო. ეს ქალი აღმოჩნდა მირის დედის და, რომელმაც ნომიავთაბს უამბო მირის დაკარგვის ამბავი და ამით გამოწყვეული მწუხარება გაუთვალისწინა. მას ანახდეულად აჩვენეს მირი, რამაც უშომო სიხარული გამოიწვია ორივე მხრივ. მერე წავიდნენ ჩინეთს, სადაც ხოსროვ-შაჰმა და როზამფორმა დიდი სიხარულით მიიღეს დაბრუნებულნი და დიდი ზემოთ დააქორწილეს მირი და ნომიავთაბი.

ასეთია ძირიანისა¹ მოკლე შინაარსი. ის ტიპური ნიმუშია იმ მოთხრობებისა, რომელნიც აღმოცენებულან ძველი ლეგენდებისა და სამიჯნურო ზღაპრების ნიადაგზე და რომლებშიც დიდ როლს თამაშობენ დევები და ქაჯები. მართლაც, აქ ჩვენ ვხვდებით მუნაჯიბთა და მესტროლაბეთ, სოლომონ ბრძნის ბეჭედს, ლოცვის წიგნს, რომელსაც ისმია ზან ჰქვია, დავითნს, აღამის საფლავს, აბრაამის სალოცავსა და სახლს, წინასწარმეტყველის გვარის აღამიანებს, რომელთა ვნება ღვთისაგან აკრძალულია, დევებს, ჯადოებს და სხვა ამგვარ რამეებს. თხზულების სტილი უახლოვდება ყარამანიანის სტილს, ასე რომ თხზულება მეთვრამეტე საუკუნეში უნდა იყოს შემოსული ჩვენ მწერლობაში: ყოველ შემთხვევაში, ძნელი დასაჯერებელია, რომ უფრო ადრინდელ ნაწარმოებში გვქონდეს ისეთი ვულგარიზმი, როგორცაა ფაქტობრივად, სურათის მაგიერ. მართლაც, მირიანის ერთ-ერთი ნუსხა, რომელიც დღეს ინახება პარიზის ნაციონალურ წიგნსაცავში, გადაწერილია 1760 წელს². ძირიანია 1778 წელს შეუტანია თავის კრებულში ნიკოლოზ ჩაჩიკაშვილს³.

რა ენიდანაა თხზულება გადმოკეთებული? ცხადია, ზღაპარი ეკუთვნის სპარსულ ნიადაგზე აღმოცენებულ თქმულებათა ტიკლს. შესაძლებელია, ის გადმოკეთე-

¹ გამოცემულია ორჯერ თბილისში: პირველად 1876 წელს, მეორედ 1894 წ. ა. ზარგაროვის მიერ. ის ნათარგმნია ფრანგულად მ. ბრთსეს მიერ 1839 წ. («Le Miriani ou histoire du roi Miri, conte géorgien», ხოლო რუსულად ა. ხახანაშვილის მიერ გადმოცემულია თხზულების ვრცელი შინაარსი («Очерки», III, 182—193).

² А. Хаванов, Очерки, III, 427. მეორე მისი ნუსხა ინახება ლენინგრადში, გრუნის კოლექცია, № 15 (18).

³ А 86С, 214—240.

ბული იყოს სპარსელი პოეტის ესარ ტებრიზელის (გარდ. 1382) პოემის ამირ-ო-მოშთერია-ს საფუძველზე, სადაც ლაპარაკია მიპრ-პირიანისა (შზე) და მუშთარის (იუპიტერი) მეგობრობაზე¹. მაგრამ ერთ-ერთ ნუსხაში, რომელიც გადაწერილია 1857 წელს ლუკა ასათიანის მიერ, ნათქვამია: აეს ზღაპარი არის თათრულიდამ გადმოთარგმნილიო². თუ ამ შენიშვნაში სიტყვა თათრული ნახმარია არა კონფესიური მნიშვნელობით, რომელიც სპარსულსაც გულისხმობს ხალხურ თქმულებაში, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ზღაპარი ჩვენში თურქული გზით შემოვიდა.

5. ჩარღაპრშიანი

კონსტანტინოპოლის ხელმწიფეს ბახტურს შვილი არ ჰყავდა და ამით ის დიდად შეწუხებული იყო. ვეზირმა ურჩია: გაუყავი შენი სალარო გლახაკთ და ღმერთი შეილს მოგცემსო. მეფეც ასე მოიქცა: რაც სიმდიდრე ჰქონდა, გლახაკებს დაურიგა და ღმერთს ვეფდრებოდა შეილის ყოლას. ერთ წიგნში ამოიკითხა: ვისაც დიდი მწუხარება აქვს, სასაფლაოზე წავიდეს და განხიარულდებო. აგრეთვე, ვისაც სიხარულის მეტი არა განუცდია რა, ისიც სასაფლაოზე წავიდესო. ადგა მეფე ღამით და წავიდა სასაფლაოზე, სადაც ერთი პატარა გუმბაზი იდგა. ამ გუმბაზში მან სინათლე შენიშნა, მივიდა ახლოს და შიგ ოთხი დავრიში დაინახა, რომელთაც შემთხვევით მოეყარათ აქ თავი და ერთმანეთის არათფერი იცოდნენ. მეფე დაჯდა მახლობელ ქვაზე და ყურს უგდებდა იმათ საუბარს. დავრიშებმა კი გადაწყვიტეს უამბონ ერთმანეთს თავიანთი თავგადასავალი.

ერთი დავრიში გამოდგა დიდი ვაჭრის შვილი, მეორე—ერანის ხელმწიფის, შაჰი მანუჩარისა, მესამე—სპარსთა ხელმწიფე, მეოთხე—ინლოთ ხელმწიფის შვილი. თითოეულ მათგანს შემთხვევითა რალაც არაჩვეულებრივი და ამავე დროს უსიამოვნო ამბავი, რომელსაც ისინი, ბოლოს და ბოლოს, მოუყვანია კონსტანტინოპოლში, სადაც ერთმანეთს ახლა თავის მწარე ხვედრს უშლიან თვალწინ და ანუგეშებენ. პირველმა ორმა დავრიშმა რომ გაათავა თავისი ამბავი, გათენდა კიდევაც, ამიტომ მეფე სახლში დაბრუნდა. მან გაგზავნა სასაფლაოზე კაცები, ეს დავრიშები სახლში მოაყვანია და დანარჩენ ორს აამბობინა თავისი თავგადასავალი. მაგრამ, სანამ ისინი მის ბრძანებას შეასრულებდნენ, თვითონ უამბო მათ თავისი ამბავი. მეფემ და დავრიშებმა შეიგნეს ერთმანეთის მდგომარეობა, ერთად იყვნენ და ტიროდნენ. გავიდა რამდენიმე ხანი და მეფეს ვაჟი ეყოლა, რამაც იგი დიდად გაახარა. როგორც მეფეს შეუსრულდა მისი სურვილი, ისე იმ ოთხმა დავრიშმაც მიაღწია თავის მიზანს. «ახლა როგორც ხელმწიფე და ოთხნი დავრიშნი თავთავის გულისწადილს ეწივნენ, მკითხველნო, დამწერნო

¹ А. Крымский, История Персии и ее литературы, III, 100—101; Hammer, Geschichte der schönen Redekünste Persiens, S. 254—5.

² S 3189; Е. Такайшвили, Описание, I, 519.

და მსმენელნი, ისე, ღმერთმან, თქვენ თქვენის გულისწადილს და თხოვნასა კა ბედით მიემთხვევინეთო»,—თავდება ზღაპარი.

«ჩარღავრიშინაი» შედგება შვიდი კარისაგან. კარი პირველი—დაწყება წიგნისა ამის, მეორე და მესამე—პირველი ორი დავრიშის ამბავი, მეოთხე—ამბავი ბახტურ მეფისა, მეხუთე და მეექვსე—მესამე და მეოთხე დავრიშის ამბავი, მეშვიდე—ბახტურის შვილის დაბადება¹. ეს ზღაპარი ეკუთვნის მოთხრობათა იმ ციკლს, რომელთაც განუტდიათ ძლიერი გავლენა არაბული ზღაპრებისა, კერძოდ, «ათასერთლამინისა»². ამ ზღაპრების ელემენტები გამოსკვივის დავრიშების ამბებში. შინაარსით «ჩარღავრიშინაიც» იმავე სპარსულ-მაჰმადიანურ-იუდაისტურ ნიადაგზეა დამყარებული, როგორც «მირიანაი». აქ დაპირისპირებულია ჭეშმარიტი და წმიდა სჯული კერპთმსახურობასა და ბუთის მლოცველობასთან, რომელიც დაგმობილია. აქაც მოქმედ პირებად გამოყვანილი არიან ფერიები, ფერიის ქალები და ფერიის ლაშქარი, აქაც მკითხველი ხედება ფერიების წიგნსა, ლოცვასა და სალოცავ ადგილს, მის სურმასა და გვირგვინს, ქაჯებს, დევებს, ჯინებს. სოლომონის გარდა, აქ სხვა ბიბლიურ სახელებსაც აქვს ადგილი, როგორც, მაგალითად, ადამ და ევა და მათი საშვიდრებელი სამოთხე.

თხულება გადმოღებულია იმ სპარსული ნაწარმოებიდან, რომელსაც ეწოდება «ყისაჲ ჩაპარ დარვიშ» და რომლის ავტორი ჯერ გარკვეული არაა³, გადმოღებულია ის, რამდენადმე შემოკლებული სახით და მრავალ თავისებურებათა შეტანით⁴, დაახლოებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ამაზე ადრე ამ თარგმანის წაწევას სტილი მისი შეუძლებელ ჰყოფს. არც ხელნაწერებია მისი ამაზე უფრო ძველი. ყველაზე უძველესად დღესდღეობით ითვლება მისი ორი ნუსხა: ერთი ნიკოლოზ ჩაჩიკაშვილის მიერ გადაწერილი ქორონიკონსა უძვ, ესე იგი 1778 წელს (A 860, გვ. 240—273), და მეორე ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავისა, 1785 წელს გადაწერილი ვინმე ფარსადანის მიერ⁵.

¹ ზღაპარი ორჯერაა გამოცემული: 1876 და 1890 წწ.; ამ გამოცემებში ტექსტი შემოკლებით და ცოტადენი ცვლილებითაა გადმოცემული. მოკლე შინაარსი მისი იხ. A. Xaxa-hov, Очерки, III, 155—162.

² არ მოიპოვება ცნობები იმის შესახებ, იყო თუ არა ძველად გადმოთარგმნილი ქართულად «ათასერთლამინაი», მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის ნახევარში ლეონიდ ბარათაშვილს (ქმარი ნიკოლოზ ბარათაშვილის დის ნინოსი, მონაწილეობდა ქართულ მწერლობაში, იბეჭდებოდა 1867 წლის «ციცკარში») გადმოუღია ის რუსული თარგმანიდან, რომელიც თავის მხრივ გადმოღებული ყოფილა «ფრანციულიდან» აფანასიე-ჩუგბინსკის მიერ (S 3227 ა). განზოახული ყოფილა მისი დაბეჭდვა, ვინაიდან დასახელებულ ხელნაწერს შემდეგი საცენზურო შენიშვნა აქვს: «Древнее цензурой, г. Типоис, октября 7 дня 1867 г.». ეს განზრახვა სისრულეში ვერ მოუყვანიათ, მხოლოდ 1894 წ. პირველი და მეორე წიგნი ამ ზღაპრებისა, მოთხრობა შაჰერაზადასი, გადმოუღია და გამოუცია ვილად ს. ს-ძე მ-ს.

³ სპარსულად მას მიაწერენ ხან ამირ-ხოსროვ დეჰლევის (გარდ. 1325), ხან პოეტ ანჯაბს, ხან შუჰს მედ-ალი-მაჰმუდს (H. Ethé, Neupersische Literatur, S. 324).

⁴ დ. კობიძე, ყისაჲ ჩაპარ დარვიშის ქართული ვერსიის სპარსულთან დამოკიდებულების საკითხისათვის, «მეცნ. აკად. მოაზნე», V, № 10, 1944, გვ. 1039—1042.

⁵ A. Пага р е л и, Сведения, III, стр. 212, № 195; A. Xaxa-hov, Очерки, III, стр. 155, прим. 8.

6. პარშაყიანი

«ვარშაყიანში» მთავარი მოქმედი პირი არის ვარშაყი, შვილი ფერიათა ბელმწიფის ქალისა და შვილიშვილი დიდი ხელმწიფის ზარბაჯათისა. ეს ისეთი ფალავანი იყო, რომ იმისი მსგავსი ქვეყანაზე არ გამოჩენილა: დევებს, ქაჯებს, გველვეშაპებსა და ბუმბერაზებს მუსრს ავლებდა. მართლაც, მთელი თხზულება მარტო დევებთან და ფალავნებთან რკენას მოგვითხრობს. შიგდაშიგ მოთხრობაში შეტანილია 16-მარცვლიანი რუსთველური სტროფი. ეს საკმაოდ დიდი თხზულებაა, რომელიც ერთადერთი ცალით არის დღეს ცნობილი¹. თხზულება დაყოფილი ყოფილა კარებად, რომელთა რიცხვი, ყოველ შემთხვევაში 18-ს აღემატებოდა. ამ თხზულების პირველი კარი გამოცემულია თბილისში 1885 წელს ა. ხოშტარიას მიერ მ. ახპატელოვის «გადასწორებით». ეს გადასწორება გამოიხატა იმაში, რომ მას ძველი ენა შეუსწორებია ახალი ქართულის ნორმების მიხედვით, ამიტომ ამ გამოცემაში ჩვენ ვხვდებით ისეთ სიტყვებს, როგორცაა: ცერემონია, არხიტექტორობა, კრიალოსანი, ტეტრადი, პატრეტი, resp. პატრეთი და სხვ. პირველი კარის გამოცემული თუ რედაქტორი წინასიტყვაობაში შენიშნავს, რომ ერთ კატალოგში, რომელიც შედგენილია XVIII საუკუნის ბოლოს ქართველი ბატონიშვილების ბრძანებით თბილელ მწიგნობრისაგან, ნათქვამია, თითქოს «ვარშაყიანი» ნათარგმნი იყო ქართულად ვინმე ტუსის შვილის მიერ მეცამეტე საუკუნეში მეფის დავით ნარინის დროს. ჩვენ არც ეს კატალოგი ვიცით და არც ასეთი ცნობა შეგვგვხვდრია სადმე. როდესაც თხზულებას ვკითხულობთ (რა თქმა უნდა, ხელნაწერში და არა დაბეჭდილ გამოცემაში), იმაში ზოგიერთ მსგავსებას ვამჩნევთ «ამირანდარეჯანიანთან». ლექსიკითა და სტილით ის უფრო ახლოს დგას ამ თხზულებასთან, ვიდრე ალორძინების ხანის სხვა რომელიმე ნათარგმნი თხზულება. აქ ჩვენ ვხვდებით ასეთ ფრაზებს: «მგოსანი და მუშაითნი», «ზენაარმან ღვთისმან და თავმან პატრონისა ჩემისამან», «შეიქურვა სამამაცოფთა იარალითა», «პოლექტიკნი კინენი სატკივართა ადგილთა დაიკრა», «თეისისა სიცოცხლისა უიმედო შეიქმნა», «უყვილა», «ადიდოს ღმერთმან მოყვარენი შენნი და არცხენოს ორგულთა შენთა», «ყოლაუზი», «შემოუტელეს ნავარდია, «ჯანერინებოდნა», «არმანნი» და სხვ., რომელნიც ჩვეულებრივია «ამირანდარეჯანიანში». ამასთან ერთად ინტერესს არაა მოკლებული, რომ ვარშაყის პაპას ეწოდება ბადრი იამანიძე. მაგრამ თხზულების გადმოკეთების თარიღად, რასაკვირველია, ვერ ჩავთვლით მეცამეტე საუკუნეს. ზემოთყვანილი ფრაზების გვერდით ხელნაწერში გვხვდება ისეთი ვულგარული სიტყვები, როგორცაა: «წერწადი, სტაქნები, ძლივს, თავი გაავდებია, შემოდიოდა ხოლმე» და სხვ. ჩანს, გადმოკეთებელი ზედმიწევნით მცოდნე ყოფილა ძველი მწერლობისა, კერძოდ, «ამირანდარეჯანიანისა», და მას თავის შრომაში უხვად, უფრო მეტად, ვიდრე ამას ჩვენ «ყარამანიანში» ვხვდავთ, შეუტანია ძველი ლექსიკური, სინტაქსური

¹ S 2398, გადაწერილი ორი სხვადასხვა ხელით სხვადასხვა ფერის ქაღალდზე მეცხრამეტე საუკუნეში, თავი და ბოლო აკლია, ხელნაწერში დღესდღეობით 46 რვეულია.

და სტილისტიკური ფაქტები, თუმცა ამავე დროს თავი ვერ დაულწმევია თანამედროვე ქართულისაგან. ასე რომ, მისი შრომა წარმოადგენს ქველი დაახალი ქართულის ნორმების ერთმანეთში აღრევას.

თხზულება გადმოკეთებული უნდა იყოს დაახლოებით იმავე დროს, როდესაც «ყარამანიანი», მეთურამეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში. არც ავტორი თხზულებისა და არც დრო მისი დაწერისა ლიტერატურის ისტორიაში ცნობილი არაა.

7. სპილენძისქალაქიანი

ბაღდადის ხალიფას სმენია, რომ არსებობს სოლომონ მეფის მიერ შექმნილი სპილენძის ქალაქი, და უნდა გაიგოს, სად იმყოფება ის. თავისი სურვილი მან გაუმჟღავნა თავადებს, რომელთაც დაუმოწმეს, რომ ასეთი ქალაქი მართლაც არსებობს, მაგრამ სად, არ ვიცითო. მის საძებნელად გაგზავნეს კაცები, რომელნიც შევიდნენ ავენელთა მეფის საბრძანებელში. აქაურმა მეფემ დიდი კრძალულებით მიიღო მოსულნი, გაიგო მათი მოსვლის მიზანი და უთხრა მათ: მე მოგცემთ თქვენ ისეთ ადამიანს, რომელმაც იცის ეს ქალაქი, ეს არის ბერი აბდულაო. უკანასკნელი მიიყვანეს ხალიფასთან. მან მოახსენა, რომ ეს ქალაქი, აღსავსე ყოველივე სიმდიდრით, მეწამული ზღვის ერთ კუნძულზედგაო. როდესაც სოლომონ მეფემ დაიპყრო დევები, ისინი ჩამწყვდია სპილენძის კოკებში, დაბეჭდა თავისი ბეჭდით და ჩაყარა მეწამულ ზღვაშიო. იქ მიმავალი გზა მეტად ძნელია, ამიტომ დიდი საგზლითა და ამალით უნდა წავიდეთო. მართლაც, მრავალრიცხოვანი ქარავანი, აბდულას ხელმძღვანელობით და ამირ მოსესა და ვეზირის დალიფის მეთაურობით, გაუდგა გზას. მივიდნენ ერთ მშვენიერ, ლამაზ ქალაქში, რომელიც აღსავსე იყო ყოველგვარი სიმდიდრითა და რომლიდანაც სპილენძის ქალაქამდე კიდევ ექვსი თვის სავალი გზა რჩებოდა. ამ ქალაქში მათ დაათვალიერეს რვა სხვადასხვა «კუბო» ან დარბაზი, რომელთაც ისინი ვაოცებაში მოიყვანეს: თითოეული მათგანი სავსე იყო თვალმარგალიტით და თითოეულ მათგანში განისვენებდა მეფე ან მეფენი, ანდა სხვა ვინმე დიდებული. აქვე დაწერილი იყო ანდერძი, რომელშიაც გადმოცემული იყო განსვენებულთა ვინაობა. ბერმა აბდულმა იცოდა «შვიდი სჯულის წიგნი», ამიტომ მან ყველა ეს ანდერძი წაიკითხა. შინაარსი მათი ერთი და იმავე ხასიათისა იყო: წუთისოფლის მუხთლობა და უნდობლობა, სიკვდილის ვერაგობა, ქონების არარაობა და კეთილისა და ღვთისნიერების მოპოვება. აქ მათ იპოვეს სპილენძის კაცი, რომელსაც ხელში შუბი ეჭირა. შუბის წვერზე ეწერა: ვისაც უნდა გაიგოს სად იმყოფება სპილენძის ქალაქი, სამჯერ შემომაბრუნეთ, საითაც პირს ვიხამ, იქით გაემგზავრეთო. ისინიც, მართლაც, ასე მოიქცნენ და გაუდგნენ გზას. დიდი ხნის მგზავრობის შემდეგ მივიდნენ ერთ მაღალ მთასთან, რომელზედაც კოშკი იყო აგებული, აქ მათ იპოვეს მარმარილოს სვეტი, რომელშიაც შეპყრობილი იყო საშინელი კაცი. ეს კაცი აღმოჩნდა დევი, რომლისაგან მათ შემდეგი მოისმინეს: მე ვიყავი მონა და მსახური კუნძულთა მეფის.

აზიზისა, რომელსაც მზეთუნახავი ქალი ჰყავდა. სოლომონ მეფემ მას ეს ქალი სთხოვა, აზიზმა უარი შეუთვალა, ამიტომ მათ შორის ომი დაიწყო. ორივე მხრიდან გამოვიდა დევებისა და საშინელი მხეცების უთვალავი ლაშქარი. მე ვემთაურობდი აზიზის ჯარს, სოლომონისას—დიმადი (თუ დიადიმი). სოლომონმა გვაჯობა, მე დამიჭირეს, დამქედეს და აქ ჩამსვეს, სადაც ქრისტეს მოსვლამდე უნდა ვიჯდოო. სხვა დევები კიდევ მან ჩასვა სპილენძის კოკებში, დაბეჭდა თავის ბეჭდით და მეწამულ ზღვაში ჩაყარა. სპილენძის ქალაქი, რომელსაც თქვენ ეძებთ, იმყოფება მეწამულ ზღვაში არსებულ კუნძულზე, მისი წინა კარი დგას მიწაზე, იმ ადგილას, სადაც დევებია ჩაყრილიო. 12 დღის მგზავრობის შემდეგ მათ დაინახეს შავი ქალაქი. ამ ქალაქს გარშემორტყმულა ჰქონდა სქელი და მაღალი ზღუდე, როპელსაც სამი დღის განმავლობაში ძლივს შემოუვლიდა მარდი ცხენი. შესავალი კარი შიგნიდან იღებოდა, ამიტომ გააკეთეს მაღალი კიბე, ავიდნენ ზღუდეზე და იქიდან ჩაეშენენ ქალაქში. გააღეს კარი და ამირ მოსემ ნახევარი ჯარი შეიყვანა შიგ, მათ დაიარეს სხვადასხვა «შუკა» ან უბანი ქალაქისა და ყველგან გაოცებული რჩებოდნენ იმ წარმოუდგენელი სიმდიდრით, რაც მათ იქ იპოვეს. აქაც ყველგან ხედებოდა მათ მხოლოდ მიცვალებულები იმავე ხასიათის ანდერძებით, როგორც წინათ ნახულ ქალაქებში. სხვათა შორის, იპოვეს მიცვალებული დიდ-ფალი, სოლომონის დისწული. მისი ანდერძი შეიცავდა ვრცელ აღწერილობას ამ ქალაქის გაშენებისას სოლომონის მიერ, მისი სიმდიდრისას და, კერძოდ, დედოფლისასაც. ანდერძში ის აზრი იყო გატარებული, რომ სიმდიდრეს არავითარი ფასი არა აქვს. ერთხელ, გვალვის გამო საშინელი შიმშილობა დაიწყო, ჩვენ სიმდიდრემ ვერ გვიშველა, რადგანაც სასყიდელი პური არ იშოვებოდაო. თან ჩვენ დავიხოცეთ ყველანი და ეს სიმდიდრე, როგორც ხედავთ, ოხრად დაგვრჩაო. დედოფალს თავზე ძვირფასი გვირგვინი ეხურა. დალიფ ვეზირს სულმა წასძლია და მოინდომა მისი მოხდა, მაგრამ ორმა სპილენძის მკველმა მას თავი წააგდებინა. ამირ მოსემ აჰკიდა ჯორ-აქლემებს აქაური სიმდიდრე, რაც კი შობებრჩა, და ქალაქი დატოვა. წამოვიდნენ და მოვიდნენ იმ ბურჯთან, რომელიც ზღვის კიდეზე იყო. აქ მათ ნახეს შავი კაცები, რომელთა მეფემ ზღვის ფსკერიდან ამოიღო თორმეტი კოკა, სოლომონის ბეჭდით დაბეჭდილი და დევებით აღსავსენი, და მოსეს უბოძა. მოსე წამოვიდა, მოვიდა ავნელთ მეფესთან, რომელსაც მათი დაბრუნება მეტად გაეზარდა და რომელმაც მოსესგან ორი კოკა მიიღო. როდესაც მან კოკებს თავი მოხადა, აქედან საშინელი კვამლი წამოვიდა. მეფემ ვედრებით მიმართა სოლომონს, მაპატიე კადნიერებაო. ავნელთ ხელმწიფიდან მოსე დაბრუნდა ბაღდადს ხალიფასთან, რომელსაც დაწვრილებით უამბო თავისი მგზავრობა და ჩააბარა მოტანილი სიმდიდრე—თვალ-მარგალიტი და კოკები. ხალიფამ კოკებს თავი ახადა და იქიდან, საშინელი კვამლის სახით, ამოვიდნენ დევები და ზეცაში აიჭრნენ. ხალიფამ და მოსემ ტირილი დაიწყეს და სოლომონს შესანანიებელი ვედრებით მიმართეს. ამის შემდეგ ხალიფამ მთელი სიმდიდრე გლახაკებს დაურიგა, დასტოვა ტახტი, შევიდა ერთ გამოქვაბულში და შვიდი წელიწადი აქ ლოცვა-ვედრებაში გაატარა.

ასეთია მოკლედ შინაარსი ამ ზღაპრული მოთხრობისა, რომლის ლექსითი: ვერსია დღესდღეობით ცნობილია ერთადერთი ნუსხით¹. დაწერილია ის 16-მარცვლიანი რუსთველური შაირით და მოკლებულია ყოველგვარ პოეტურ-ლირსებას. აქ პირველივე სტროფში ნათქვამია, რომ ეს მოთხრობა აამბავად იყო ნათქვამი, დღეს ლექსად გამოთქმულია², მაშასადამე, არსებობდა მისი პროზაული ვერსია³, რომელიც მერე ვილაცას გაუღუქსავს. ამ მოთხრობის პროზაული ვერსი ხელთ ჰქონია განსვენებულ ა. ხახანაშვილს, მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერთ, რომლის შინაარსი მას სიტყვა-სიტყვით გადმოუცია რუსულ-ენაზე⁴, მაგრამ ეს პროზაული რედაქცია არ უნდა იყოს ჩვენ მიერ გადმოცემული ლექსითი რედაქციის დედანი, ეს ორი სხვადასხვა ვერსია უნდა იყოს. მართლაც, მათ შორის თვალსაჩინო განსხვავებებია: პროზაულ ფერსიაში მოყვანილია ხალიფას სახელი, აბუმელქი, რაც ლექსითმა არ იცის; პროზითი ვერსიით მოთხრობა იწყება ხალიფას სურვილით მოძებნილ იქნეს კოკები, რომლებშიაც: სოლომონმა ეშმაკები ჩაამწყვდია, ლექსითში—სპილენძის ქალაქი; ვეზირს პროზაულში ეწოდება ტალააბი, ლექსითში—დალიფი; პროზაულმა ვერსიამ არ იცის აენელთა ქვეყანა და ხელმწიფე, რომელმაც ხალიფას ბერი აბდულა გამოუგზავნა; არ იცის მან აგრეთვე სახელი იმ ბერისა, რომელსაც ის იხსენიებს მხოლოდ როგორც ვაჭრის შვილს, ოდესღაც საფლავზე მყოფს. პროზაული ვერსიით მოსე არის დასავლეთის მფლობელი, ხოლო ლექსითით—ამირა ხალიფასი; პროზითი ვერსიით ქარავანი გაემგზავრა 100 აქლემითა და ბროლის კოკებით წყლისათვის, ლექსითით—1000 აქლემითა და ფიჭვის კუტლებით; პროზაული ვერსია იხსენიებს რაღაც ხარაბულს ქვეყანას, რომელიც ლექსითმა არ იცის; აღწერილობა ამ ქალაქისა და შინაარსი აქაურ მიცვალებულთა ანდერძებისა ამ ვერსიებში ერთნაირი არაა; აზიზ მეფის მთავარი სარდალი, პროზაული ვერსიით არის იუმენელი (?) დევი ტაძმერი, ლექსითმა ვინაობა და სახელი მისი არ იცის; სოლომონის მთავარსარდალს ის უწოდებს ამირანს, ლექსითი ვერსია კი—დიმადის (თუ დიადიმს); აქედან სპილენძის ქალაქამდე, პროზაული ვერსიით, არის 40 დღის სავალი, ლექსითით კი—12-ისა; სპილენძის ქალაქს, პროზაულით, აქვს 7 კარი, ლექსითით—10; აღწერილობა სპილენძის ქალაქისა, იმაში შესვლა და დედოფლის ანდერძი ამ ვერსიებში ერთნაირად არაა გადმოცემული; პროზაული ვერსია დაწვრილებით აგვიწერს შავთა სამეფოს, მათი მეფის ნადირობას ზღვაში, პარასკეობით ზღვიდან ლოცვის მოსმენას, რაც ლექსითმა არ იცის; პროზაული ვერსიით მოსეს შავთა მეფემ მისცა მხოლოდ ორი კოკა, რომელიც მან გაუგზავნა პირდაპირ ხალიფას, ლექსითი ვერსიით კი მან 12 კოკა მიიღო; აქედან ორი მისცა აენელთა მეფეს, ხოლო დანარჩენი 10 ხალიფას.

ასე რომ, ის პროზაული თარგმანი, რომელიც მერე გაუღუქსავთ, სულ სხვა ყოფილა, ვიდრე ა. ხახანაშვილისა. ვინ გალექსა ეს უცნობი რედაქცია, არ

¹ S 101; Е. Такайшвили, Описание, II, стр. 362—363. ჩვენ გვქონდა მეორე წესხა სტეფანე სიმონის ძის არაქლოვისა.

² S 101, გვ. 35.

³ ეს პროზაული ვერსია დაცულია ხელნაწერში H 199.

⁴ «Очерки», III, стр. 162—169.

ვიცი, არც ის ვიცი, ვინ ან როდის შემოიტანა ჩვენ მწერლობაში პროზაული ვერსიები. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს მოხდა არაუადრეს მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგისა. გალექსილი ვერსია, სტილის მიხედვით, მეთვრამეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედს უნდა ეკუთვნოდეს. ხახანაშვილისეული პროზაული რედაქცია, მისი სიტყვით, უნდა მომდინარეობდეს სომხური ენიდან¹, მაშასადამე, ესეც ერთ-ერთი საბუთია იმისა, რომ XVIII საუკუნეზე ადრე ის გადმოღებული არ იქნებოდა, ვინაიდან ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობანი განსაკუთრებით მეთვრამეტე საუკუნეში განახლდა.

¹«Очерки», III, стр. 162, примеч.

IV. დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი

დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი წარმოდგენილია უმთავრესად იგავ-არაკებით. ლიტერატურის ეს ჟანრი, რომლის ჩანასახი ჯერ სასულიერო მწერლობაში გვაქვს (სახარების იგავები და «ზალავარის» არაკები), განსაკუთრებით განვითარდა ალორძინების პერიოდში. იგავ-არაკული ჟანრის ან «ეზოპეს ენის» განვითარებას ამ პერიოდში ხელს უწყობდა ეპოქის «ჟამთა სიავე» და აღრევა. დამოდღრვა, დარიგება, კვუსის სწავლება, აღეგორიულ ფორმებში გაკიცხვა ცხოვრების უხეირო ხელნძღვანელებისა, საერონი იქნებიან ისინი თუ სასულიერონი, ეპოქის აუცილებელი მოთხოვნილებაა, ვინაიდან, ეპოქის წარმოდგენით, ცხოვრებაში ყველაფერი პიროვნებაზე დამოკიდებული, იქანდის რომ, თუ მნართველი, კერძოდ მეფე, კარგია, ცხოვრებაც კარგია, თუ ის არ ვარგა, ცხოვრებაც არ ვარგა. იგავ-არაკული ჟანრის ლიტერატურა უფრო მეტად ლაპარაკობს იმაზე, თუ როგორი უნდა იყოს მეფე და მმართველი. საყურადღებოა, რომ ამ ჟანრის ლიტერატურაში უკვე მკაფაოდ ლაპარაკობენ გლეხის მდგომარეობაზე და მისდამი ყურადღების აუცილებლობაზე, რადგანაც შეგნებული აქვთ, რომ, თუ მუშა-საქონელს არ მოუვლი, ეს საზარალო იქნება პატრონისათვის.

ამ პერიოდიდან ჩვენ მოგვეპოვება როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი იგავ-არაკების კრებულები. პირველად განვიხილავთ ორიგინალურ იგავ-არაკებს, შემდეგ ნათარგმნ კრებულებს.

I. სიბრძნე სიყრუისა

პირველ ყოვლისა ჩვენ შევიჩრდებით იგავ-არაკების იმ კრებულზე, რომელსაც «სიბრძნე სიყრუისა» ეწოდება და რომელიც ორიგინალური შემოქმედების ნაყოფია¹.

¹ ძველი გამოცემულია რამდენჯერმე: 1) 1859 წ. პეტერბურგს, 2) პ. უმიკაშვილისა 1871 წ., 3) გრ. ჩარკვიანისა 1881 წ., 4) გ. ლეონიძისა 1928 წ. და 5) ს. იორდანიშვილისა 1938 წ. ვსარგებლობთ უკანასკნელი გამოცემით. საბასა და «სიბრძნე სიყრუისას» ვრცელი გამოკლევა უძღვნა გ. ლეონიძემ: «ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», გვ. 63—112.

«სიბრძნე სიცრუისა», რომელიც იგავ-არაკული ჟანრის მეტად პოპულარული ნაწარმოებია, შეიცავს 110-მდე იგავ-არაკს, ამ ტერმინის ზუსტი გაგებით, და 60-მდე სენტენცია-აფორიზმს, ანეგდოტსა და აპოცანას. ყველაფერ ამას აერთებს შემდეგი მოთხრობა:

იყო ერთი დიდებული მეფე ფინეზი, რომელსაც ჰყავდა მეტად ბრძენი ვეზირი სედრაქი და გულითადი საჭურისი რუქა. მეფეს შვილი არ ჰყავდა, მაგრამ, ლოცვა-ვედრებისა და უხვი შეწირულება-მოწყალების გაცემის შემდეგ, მას შეეძინა ვაჟი ჯუმბერი, რომლის სწავლა-აზრდა მან, რუქას სურვილის წინააღმდეგ, მიანდო ახალგაზრდა ბრძენს ლეონს. ლეონი მეტად მოუხრიდებლად და სასტიკად, სპარტანულად, როგორც იტყვიან, ზრდიდა ჯუმბერს: ლეონი სამი დღე-ღამე ნადიმობდა, ჯუმბერი თავზე დაიყენა, არც დასვა, არც აჭამა, ფეხზე დგომითა და შიმშილით მას გული წაუვიდა. მხოლოდ ამის შემდეგ ნისცა დაჯდომისა და პურის ჰამის ნება. მეორეჯერ ის სანადიროდ წაიყვანა, თვითონ ცხენზე შეეჯდა, ჯუმბერი კი უკან დაიდევნა ფეხით და საღამომდე აძუნძულა, ასე რომ მას ფეხები სულ ერთიანად დაუსკდა და დაუსივდა. ერთსელ კიდევ 50. როზგი დაჰკრა მას. რუქამ ლეონი დააბეზლა მდეღთან ასეთი სისასტიკისათვის, მაგრამ მან თავი იმართლა ასე: «მეფე ესეთი ხანს: გლახაკთა, მონათა, გლეხთა, მსახურთა, აზნაურთა, თავადთა, დიდებულთა, მეფეთა და ხელმწიფეთა წესი, რაგი: შრომა, ჭირი, მუშაკობა, საქმე. ეპრობა, სმა-ჰამა და ნიცემა იცოდეს. თუცა ეგოდენ ხანს ფეხზე არ მდგარიყო, რამცა იცოდა მონათა, მსახურთა და მწდეთა ჭირი, თუ შემდგომსა რა გარჯა აქვს?.. თუცა შიმშილით არ მომყარ იყო, რამცა იცოდა გლახაკთა და უღონოთა შიან ანუ სხვათა ვისმე საქმელი აკლია?... თუცა უცხენოდ სღვა და ფეხშიშელობა არ გამოეცადა, ბაზიერთა, შიკრიკთა და ყოველთა მკვირცხლთა ჭირნი რითა ეცნა, რომლითა სიბრალულითა შეიბრალდება?.. არგნისა სიმწარე არ ენახა, რა გამწყრალიყო მონათა ზედა, ებძანა ასისა და ორასისა არგნისა კერა, სხვათათვის მეტი და სხვათათვის ნაკლები, თვით მცირე სატანჯველი ეგონებოდა. აწ ყოველთა გლახაკთა, უღონოთა და მდაბალთა ჭირნი მისწაეებია და ამისა შემდგომად ნახეთ თქვენცა, რა არის სასწავლოდ მისსა?» (გვ. 30). სწავლის დამთავრების შემდეგ მეფემ გამოსცადა თავისი შვილი და მეტად კმაყოფილი დარჩა მისი ცოდნით და ლეონის შრომით.

ეს მოთხრობა აერთებს იმ იგავ-არაკებს, სენტენცია-აფორიზმებს, ანეგდოტებსა და ზღაპრებს, რომელთაც ეუბნებიან და უყვებიან ერთმანეთს ფინეზი, სედრაქი, რუქა, ლეონი და ჯუმბერი.

კრებულის სახელწოდება — «სიბრძნე სიცრუისა» — გულისხმობს, რომ ის შეიცავს სიბრძნეს, ესე იგი გარკვეულ აზრს, მნიშვნელობას, სიცრუისას ანუ ცრუ, მოგონილი ზღაპრისა და იგავებისას¹.

¹ მიუღებელია პროფ. ა. ცაგარლის თარგმანი — «Книга мудрости и лжи», რომლის ქართული შესატყვისი იქნებოდა «წიგნი სიბრძნისა და სიცრუისა» და არა «სიბრძნე სიცრუისა». უკანასკნელ (1948 წ.) რუსულ თარგმანში (ე. ლობთვიძისა) მას ეწოდება «Мудрость вымысла».

ამ კრებულის ავტორი არის სულხან-საბა ორბელიანი. სულხანი ორბელიანთა დიდად შეძლებული და გავლენიანი გვარის წარმომადგენელია. დაიბადა ის, როგორც დამოწმებულია დოკუმენტებში, ქართულსა-ქორონიკონსა ტმვ, ოქტომბერსა კდ, დღესა კვირიაკესა, შუალამის ჟამსა¹, ესე იგი 1658 წლის 24 ოქტომბერს. ის იყო ცნობილი მდივანბეგის ვახტანგ ყაფლანის ძის ორბელიანის შვილი. მან მიიღო კარგი განათლება: საფუძვლიანად შეისწავლა საღვთო წერილი, ქართული საერო და სასულიერო მწერლობა და რამდენიმე უცხო ენა (ყოველ შემთხვევაში, თურქული და სომხური), თუმცა თავისი «ლექსიკონის» წინასიტყვაობაში უკანასკნელს ის უარყოფს. სულხანს ყველაფერი უწყობდა ხელს, რომ შესაფერისი განათლება მიეღო და შემდგ ლიტერატურული მუშაობისათვის მოეკიდა ხელი. შთანთმავლობა ორბელიანთა გვარიდან, რომელშიაც მტკიცედ ჰქონდა ფეხი მოკიდებული კულტურულ-ლიტერატურულ ტრადიციებს (ცნობილი ნიკოლოზ ორბელი, წიგნების მმართველი ვახტანგის სტამბაში და შემდგ თბილელი, ძმა იყო სულხანისა), სიახლოვე და ნათესაობა სამეფო კართან, რომელიც იმ დროს ლიტერატურულ-კულტურული მუშაობის ცენტრად ითვლებოდა (გიორგი, არჩილი და ლევან მეფეები მისი მამიდაშვილები იყვნენ, ხოლო ვახტანგ VI — მისი მამიდის შვილიშვილი), დაახლოება კათოლიკე მისიონერებთან და დიდი ბუნებრივი ნიჭი, — აი ის ნიადაგი, რომელზედაც აღმოცენდა და განვითარდა სულხანის სულიერი თიზონომია.

მ. თამარაშვილის მიერ შეკრებილი ცნობებიდან ირკვევა, რომ სულხანს ორი მეუღლე ჰყოლია². ერთი მათგანი, მხარატიონთ ასული დარეჯანი, გარდაცვლილა 1683 წელს, ხოლო მეორე — სამცხის ათაბაგის ქალი თანარი, 1708 წელსაც ცოცხალი ყოფილა, როგორც ჩანს მისი ქმრის ერთი წერილიდან, რომელიც მას მიუწერია კლემენტის პაპისათვის³. მიუხედავად ამისა, 1698 წლის 18 მარტს სულხანი ბერად აღიკვეცა გარეჯის მრავალმთის ნათლისმცემლის მონასტერში⁴, ალბათ, ცოლ-ქმართა ურთიერთ შორის შეთანხმებით, როგორც ეს ხშირად ხდებოდა ხოლმე, და არა მათ შორის რაიმე კონფლიქტის გამო. ყოველ შემთხვევაში, 1709 წელს ქმარი მასზე მზრუნველის ტონით წერს, როდესაც დასახელებულ წერილში ის მისთვის პაპის ლოცვა-კურთხევას გამოითხოვს. რა იყო სულხანის ბერად შედგომის მიზეზი, როდესაც მას, ჩვეულების თანახმად, სახელი გამოუცვალეს და საბა უწოდეს? ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო სულხან ორბელიანის პოლიტიკური იდეალებისა და მისწრაფების კატასტროფა. ეს იყო დრო, როდესაც გამწვავებული ბრძოლა წარმოებდა ქართლის ტახტისათვის გიორგი XI და ერეკლე პირველს (ნაზარალიხანს) შორის. სულხანი ამ ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა თავისი მამიდაშვილის გიორგის სასარგებლოდ, რისთვისაც დიდი რეპრესიები განიცადა ერეკლეს მხრივ, მამულის კონფისკაციაზე და

¹ «ლექსიკონი», 1928 წ. გამოც., გვ. 478; «Описание», I, стр. 194 — 196.

«ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის», გვ. 328.

იქვე. გვ. 311.

იხ. «ლექსიკონში» მისი ბიოგრაფია, გვ. 477.

სამშობლოდან გაძევებით (იმერეთსა და ახალციხეში) გათავებული. ეს ბრძოლა გიორგის დამხობით დამთავრდა. 1696 წელს ის იძულებული შეიქნა სპარსეთის შაჰს ხლებოდა და იქ დარჩენილიყო. სულხანი, ალბათ, მოლოდინში იყო, იქნებ გიორგიმ სპარსეთში საქმეები გამოასწოროსო, მაგრამ, როდესაც დანახა, რომ შაჰი გიორგის, საქართველოში გამოგზავნის მაგიერ, თავის საკუთარ საქმეებს აკეთებინებდა იქ, ხოლო ერეკლე ქართლში საბოლოოდ განმტკიცდა, ყოველგვარ იმედს ჰკარგავს, პოლიტიკურ საქმიანობაზე და ამქვეყნიურ ცხოვრებაზე ხელს იღებს და მონასტრის კედლებს აფარებს თავს.

სულხანმა აჩქარებული ნაბიჯი გადადგა, რამდენიმე წელიწადი რომ დაეცადა, მას ჩვენ ბერად ვერ ვიხილავდით. საქმე ისაა, რომ 1701 წელს გიორგის საქმეები გამოსწორდა, შაჰმა მას ქართლის ტახტი დაუბრუნა, რაც ერეკლეს აცნობა კიდევაც. თუმცა გიორგი უკან აღარ დაბრუნდა, მაგრამ ქართლის გამგედ დაინიშნა მისი ძმისშვილი და სულხანის მამიდაშვილის შვილი ვახტანგი (1703 წ.), ესე იგი სულხანის იდეალი გაცოცხლდა, მკვდრეთით აღდგა. ამით აიხსნება, რომ ის ფაქტიურად უმაღლეს ტოვებს მონასტრის კედლებს და პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების მორევში ჩაყურყურმალავდება. მას, მის ჰკუთავონებას, განათლებასა და გამოცდილებას დღიად აფასებდა მისი მონათესავე სახლი ვახტანგ მეხუთის შემკვიდრებისა, კერძოდ ვახტანგ მეექვსე. ჯერ იყო და 1710 წლის 1 დეკემბერს ის გაიწვია. სპარსეთში ვახტანგის ძმამ ქაიხოსრომ, საჭირო საქმეების გამო, უკან დაბრუნდა 1711 წ. 20 თებერვალს¹. 1712 წლის 23 აპრილს ის მიჰყვება ისპანის ვახტანგს და უკან ბრუნდება იმავე წლის 20 დეკემბერს. გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფ ვახტანგს ევროპის ორიენტაცია აუღია, საფრანგეთთან დიპლომატიური მიწერ-მოწერა გაუმართავს, ალბათ, აღმოსავლეთში მყოფი მისიონერების საშუალებით. შემონახული დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ მას ლუი XIV-ისგან წერილები მიუღია², გადაუწვევტია ელჩის გაგზავნა, შეჩერებულა კიდევაც სპარსეთში მყოფ მისიონერ რიშარზე, მაგრამ მერე გადაუწვევტია საბას გაგზავნა. 1713 წლის 17 აგვისტოს საბა გაჰყვა კიდევაც რიშარს და ლუი XIV ვახტანგის წერილები წაუღო. ევროპაში ის დიდი პატივით მიიღეს როგორც პაპმა, ისე ლუიმ, რომელსაც ის ორჯერ წარუდგა. აქ მან საბოლოოდ და ფორმალურადაც კათოლიკობა მიიღო, რომლისადმი თავის სიმათიებს ის დიდი ხნით ადრე ამკლავებდა. რა მოტივებით ხელმძღვანელობდა საბა, როცა კათოლიკობაში გადადიოდა? მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური მოსაზრებით, რათა თავისი საქმისადმი უფრო მიეპყრო პაპისა და აღმოსავლეთში კათოლიკეთა მფარველის საფრანგეთის ყურადღება. პოლიტიკური მოსაზრებით ჩვენი ცხოვრების მესვეურნი არა მარტო რუსული მართლმადიდებლობის წინაშე იხრიდნენ ქედს, მაჰმადიანობასაც ძალიან ხშირად ლებულობდნენ. რა გასაკვირია, თუ ისინი ამ მოსაზრებით კათოლიკობა-

¹ «ლექსიკონი», გვ. 477.

² მ. თ. ა. შ. ა. შ. ვილი, ისტორია კათოლიკობისა..., გვ. 314, 315, 317.

საც უცხადებდნენ თანაგრძნობას და გადადიოდნენ კიდევაც იმაში? ევროპიდან საბა გამობრუნდა სამშობლოში ტკბილი დაპირებებით და არა რეალური დახმარებით (საფრანგეთი საქართველოს რეალურად ვერ დაეხმარებოდა, თუ გაეითვალისწინებთ მის აღმოსავლურ იმდროინდელ პოლიტიკას), გზადაგზა ჩერდებოდა რომს. სტამბოლს, ტრაპიზონს და, ბევრი ვაი-ვაგლახის შემდეგ, 1716 წლის ივლისში, სამშობლომდე მოაღწია. საქართველოში მან მოიყვანა კათოლიკე მისიონერები, რითაც ძალზე განარისხა როგორც მეფე, ისე ოფიციალური ეკლესიის წარმომადგენელნი. ასე რომ, იძულებული შეიქნა, მეფე ვახტანგთან ერთად, გადასახლებულიყო რუსეთს, სადაც 1725 წლის 26 იანვარს ვარდიცვალა კიდევაც ს. ვსესვიატსკოეში, არჩილ მეფის სასახლეში¹. დაასათვლავეს ის იქვე, არჩილის კარის ეკლესიაში, გულმხურვალედ დატირებული არჩილის ქალის დარეჯანის მიერ. საფიქრებელია, რომ ის კვლავ დაუბრუნდა მართლმადიდებლობას, წინააღმდეგ შემთხვევაში მართლმადიდებელთა ეკლესიის გალავანში ის ვერ დაიმაჩხებოდა. ეს შეუძლებელიც არაა: როდესაც ის დარწმუნდა, რომ კათოლიკობამ ვერ გაამართლა ის მისწრაფებანი და იდეალები, რომელთა გულისათვის მან რომის პრიპატობა აღიარა, უკანვე დაუბრუნდა მამაპაპეულ აღსარებას. განა ასე არ მოიქცა თეთი ანტონ კათოლიკოსი, განა ცოტაა იმის მავალითენი, როდესაც პოლიტიკური მოსახრებით გამაჰმადიანებული მეფეები სშირად ისევე ქრისტიანობას უბრუნდებოდნენ (არჩილი, ვახტანგი და სხვ.)?

საბა ჩვენ გვევლინება, პირველ სოვლისა, როგორც დიდი მეცნიერი. მისი მეცნიერული ეროდიციის ნაყოფია ცნობილი «ლექსიკონი», რომელიც დღესაც შეუდარებელი და სწორუპოვარია. ნისი წერა მას დაუწყია 1685 წელს და დაუსრულებია 1716 წელს². სულხანს დიდი ღვაწლი მიუძღვის როგორც სასულიერო, ისე საერო მწერლობის დარგში.

სასულიერო მწერლობის დარგში უნდა დავასახელოთ ახლად აღმოჩენილი კრებული 46 ქადაგებისა, რომელსაც ეწოდება «სწავლანი და მოძღვრებანი», გადაწერილი მოსკოვში მისი ძმის ზოსიმეს მიერ 1729 წელს (A 479). თხზულება მნიშვნელოვანია იმდროინდელი საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურულ-მორალური ცხოვრების გასათვალისწინებლად³. შემდეგ — ბიბლიის «კონკორდანის» ან «სიმფონია», რომელიც, ეკვი არაა, დართული ჰქონდა მის მიერ კათოლიკური ვულგატის მიხედვით, ანდა, უფრო სწორად, სომხური ბიბლიის, რომელიც ვულგატასთან იყო შეჯერებული, გამოყენებით შესწორებულ ქართულ ბიბლიას⁴. ეს სიმფონია, როგორც დღეს გარკვეულია, სომხურიდანაა თარგმნილი⁵. დაუწერია მას აგრეთვე, კათოლი-

¹ М. Джанашивили, Описание, III, стр. 122.

² «ლექსიკონი», ი. ყ. ფ. შ. ი. ს. და ა. შანიძის გამოცემა, გვ. 477—478. არსებობს ახალი გამოცემა ს. იორდანიშვილისა «სიტყვის კონის» სახელწოდებით.

³ გ. ლეონიძე, ძიებანი, გვ. 79.

⁴ არის ცნობა, თითქოს ეს ბიბლია საბას დაუწევს.

⁵ ილ. აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები (ცალკე ამონაბეჭდი),

კობის გავრცელების მიზნით, შემდეგი თხზულება — «სამოთხის კარია, რომელსაც ანტონ კათოლიკოსი ჯოჯოხეთის ბეგსა უწოდებს¹. შეუსწორებია «საქრისტიანო მოძღვრება» ან კატეხიზმო, პატრის ჯესტინე ლიგორნელის თარგმანილი². უთარგმნია «წამებანი წინასწარმეტყველთანი» და «წაველა მეცნიერთათს თქმული: აღვიარებ რომელ არს ღმერთი ან სჯული».

საერო მწერლობის დარგიდან აღსანიშნავია, პირველ ყოვლისა, მოგზაურობა ევროპაში³, რომელშიც ის გასაოცარი დაკვირვების ნიჟს იჩენს და რომელიც ამ ეპოქაში აღმოცენებული «მემუარული» ჟანრის ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშია. შემდეგ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საბას დიდი შრომა გაუწევია «ქილილა და დამანას» პროზის «გაჩაღხევაში» და ლექსების გაწყობაში. ეს შრომა ქართული ვერსიფიკაციის ისტორიის თვალსაზრისითაც არაა ინტერესმოკლებული. დაუწერია საბას აგრეთვე რამდენიმე ჩვეულებრივი ტიპის «ანბანთქება»⁴ და სამი სტროფი დაუმატებია თეიმურაზ I-ის მიერ დაწერილ «ქეთევანიანისათვის»⁵. მაგრამ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია მისი იგავ-არაკთა კრებული «სიბრძნე სიცრუისა».

როდის დაწერა სულხანმა ეს შრომა? პროფ. ა. ცაგარელი ფიქრობდა, რომ სულხანს ეს წიგნი უნდა დაეწერა მოხეტეულობაში, სახელდობრ — ევროპიდან მობრუნების შემდეგ⁶, რაც, სხვათა შორის, თითქოს იქიდანაც ჩანს, რომ წიგნში მოხსენიებულია დუკა, გრანდუკი, მაგისტროსი, რომი, საფრანგეთი, კონსტანტინოპოლი, ოქროს ქვა, ოქროს ქიმი და სხვა ანგვარი, რასაც ის ევროპაში მოგზაურობისას შეითვისებდა მხოლოდო. თან, თხზულებაში გველაპარაკება ჩვენ აღამიანი, ცხოვრებაში გამოცდილი და გამობრძმედილი, რომელსაც ბევრი განუცდია და გაუგონიაო. ასეთი მოსაზრებით ამის დამტკიცება არ შეიძლება, ვინაიდან ყველაფერი ეს სულხანმა, ეჭვი არაა, ევროპაში გამგზავრებამდეც იცოდა. ხელნაწერებში, რომელთაც შემოუნახავთ ამ თხზულების სათაური, ნათქვამია: «წიგნი სიბრძნე სიცრუისა, ნათქვამი სულხან ორბელიანისაგან ჟამსა სიჭაბუკისა მისისა». ამ სიტყვების მიხედვით, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ თხზულება დაწერილია ავტორის ბერად შედგომამდე, ესე იგი 1698 წლამდე. მართლაც, ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი გარემოება: 1) თხზულების ავტორად ამ სათაურში დასახელებულია სულხან და არა საბა, თუგინდ საბა-სულხან, ესე იგი ავტორის საერისკაცო სახელი. 2) დაწერილია ის «ჟამსა სიჭაბუკისა მისისასა». «ლექსიკონის» ანდერძში სულხანი ამბობს, რომ ამ ლექსიკონს ის წერდა «ჟამსა ჭაბუკობისა და სიყრმისა» (გვ. 01) გიორგი მეფის ბრძანებით. მაშასადამე, ჭაბუკობის ჟამად მას მიაჩნია დრო 1685 წლიდან, როდესაც დაიწყო მუშაობა «ლექსი-

¹ «წეობილსიტყვაობა», § 805, გვ. 287; A 303, A 706, H 370.

² მ. თამარაშვილი, გვ. 263.

³ ეურნ. «ცისკარი» 1852 წ., № 1—4; ს. იორდანიშვილის გამოც., 1941 წ.

⁴ Е. Такаѣшвили, Описание, II, стр. 153, 219.

⁵ S 1511.

⁶ ამ აზრს ემხრობიან ნ. მარი («Сборник притч Вардана», I, №46) და ა. ხახა-ნაშვილი («Очерки», III, 236).

კონზე» (ლექსიკონი, გვ. 477), 1696 წლამდე (ამის შემდეგ გიორგი მეფეს აღარ შეეძლო ებრძანებინა მისთვის ასეთი რამე, რადგანაც ის სპარსეთშია). 3) «ქილილა და დამანას» წინასიტყვაობა-ანდერძში საბა ბოდიშს იხდის და ბერობისათვის შეუფერებლად თვლის იმ საქმეს, რომელსაც ის ასრულებს, ჯერ ერთი, ვახტანგის ბრძანებით, და მეორე — რომელიც მდგომარეობს არა შედგენა-შეთხზვაში, არამედ მეფის შრომის რედაქციულად შესწორებაში. როგორ მისცემდა ნებას ის თავისთავს ბერობაში თვითონ დაეწერა და შეეთხზა ანალოგიური თხზულება? 4) ერთ არაკში, რომელშიაც მელა გამოყვანილი, ასეთ დიალოგს აქვს ადგილი: «ჩემნი (მელას) დღენი ცოდვის ქმნით დავალამე, ახლა ჰკუა მოვიხმარე, ეს სოფელი გაუშვი, ბერად შევედგე, იერუსალიმს მინდა წავიდეთ. მამალმა უთხრა: რადგან ცოდვისაგან ხელი აგილია და ქველის საქმეს იმრავლებ, მეც წამიტანე, მაღლი მოგხვდებაო» (გვ. 24). აქ ავტორი ერთგვარი ირონიით ლაპარაკობს ცოდვის მონანიების, იერუსალიმის ნოლოცვისა და ბერად შედგომის შესახებ, რასაც, რა თქმა უნდა, ადგილი არ ექნებოდა მას შემდეგ, რაც ის თვითონ ბერად შედგა.

ამრიგად, შრომა დაწერილია 1698 წლამდე, ალბათ, XVII საუკუნის ოთხმოციან — ოთხმოცდაათიან, უფრო ზუსტად 1685 — 1695, წლებში.

მეორე საკითხი: ორიგინალურია თუ არა ესიბრძნე სიცრუისა? პროფ. ა. ცაგარელის ამ კრებულის იგავ-არაკები შეუდარებია «პანჩატანტრას», «პიტოპანდვას», «ანვარი სოჰაილის», «ათასერთლამიანის», მზითარ გოშისა და «თეთი-ნამეს» არაკებთან და იმ დასკვნამდე მისულა, რომ ესიბრძნე სიცრუისა არაა დასახელებული კრებულების არც თარგმანი, არც მიბაძვა, არამედ ორიგინალური ქართული ნაწარმოებია, მისი შინაარსი მთლიანად ამოღებულია პირდაპირ ხალხის წილიდან და, თუ ზოგიერთი არაკი უცხო ერთა არაკებში პოულობს შესატყვისს, ყოველ შემთხვევაში, ასეთი ლიტერატურული გზით არ უნდა იყოს შემოსული ჩვენში¹. ზოგადად ეს შეხედულება მისაღებია. კრებულის ფორმა იმის მაჩვენებელია, რომ სულხანი იცნობდა ამ ენარის ლიტერატურას: ის გეგმა და ქარგა, რომელზედაც გამოყვანილია იგავ-არაკები, მოგვაგონებს «ბალავარიანის», «ანვარი სოჰაილისა» და «თიმსარიანის» გეგმასა და ქარგას. გამორიცხული არაა, რომ თვით სახელწოდება კრებულისა «სიბრძნე სიცრუისა» მოგონილია «ვარაამისა და იოსაფის» წიგნის მიხედვით, რომელსაც ქართულად «სიბრძნე ბალავარისა» ეწოდება. შემდეგ, ასეთი ფრაზები: «თქვა არაკი» მეფემან, ვაზირმან, ლეონმან და სხვ., გვაგონებს «ქილილა და დამანას» ფრაზებს: «თქვა არაკი» ამა და ამ პირმაო. ამა თუ იმ პირთა (მეფე, მისი მოხელენი და მახლობელნი) და მოვლენათა თვისებებს საბა ასე აღნიშნავს: პირველად, მეორედ, მესამედ... (გვ. 19, 43, 63, 64, 86 — 88); ეს მანერა გვხვდება «ქილილა და დამანაშიც» (გვ. 87, 93, 104, 335, 350 და სხვ.). სენტენციათა დალაგებისას საბა ზოგ შემთხვევაში (მაგალ., ვაზირი, მტერი, ამხანაგი ვინ არის, გვ. 48, 49, 78, 138) იყენებს

¹ «Книга мудрости и лжи», стр. XI.

ამავე ქილილა და დამანასა ფორმას (მაგალ., გვ. 429, სხედასხვა ადამიანთა შესახებ).

რაც შეეხება იგავ-არაკებს, არც ერთი მათგანი საბას მოგონილი ან უცხო კრებულიდან ამოღებული არ უნდა იყოს, ისინი ამოღებულია, მართლაც, ხალხის წიაღიდან. არსებობს აზრი, რომ საბაზე გავლენა მოუხდენია ლაფონტენს, რომელიც მას თითქოს საფრანგეთში ყოფნისას უნდა გაეცნო¹. მაგრამ ეს მართალი არაა: საბა ევროპაში 1713—1716 წლებში ვერ გაიცნობდა ლაფონტენს, რომელიც 1694 წელს გარდაიცვალა. არაა მოსალოდნელი არც ლიტერატურული ნაცნობობა მასთან, რადგანაც საბამ ფრანგული ენა, ყოველ შემთხვევაში, თავისი კრებულის დაწერისას, ევროპაში გამგზავრებამდე, არ იცოდა. შეიძლება, საბასა და ლაფონტენის კრებულებში მსგავსი არაკები მოიძებნოს, მაგრამ ასეთი მსგავსება საბას კრებულს სხვა კრებულებთანაც აქვს. ასე, მაგალითად: 1) არაკი ძუნწი-ვაჭრის შესახებ (გვ. 9—11) როგორც მთავარი მოტივით, ისე დეტალებით: გვაგონებს ათასერთლამიანის არაკს von Clüke verlassener Kaufmann². 2) არაკი იმის შესახებ, თუ როგორ მარხავენ ცოცხალ ქმარს მკედარ ცოლთან (გვ. 113—117), გვაგონებს იმავე ათასერთლამიანისა და ასინდადისა იგავს³, 3) დათვისა და მონადირის დამძობილების არაკი (88—89) — პანჩატანტრას⁴. 4) არაკი ვირის, ვეფხის, მელისა და მგლისა (გვ. 66—68) გამოხმაურებას ჰიულობს იმავე პანჩატანტრაში⁵, 5) გლახაკი და ქილა ერბოა (გვ. 140) — ჰიტოპადეშაში⁶. 6) არაკი სპარსელი ვაჭრისა, რომელმაც თავისი ლამაზი ცოლი არამცთუ მიათხოვა ედესის მეფეს, უკანასკნელის ვერაგობით, რასაკვირველია, არამედ მაყრობაც კი გაუწია მას (გვ. 40—41), გვაგონებს შვიდეგზირიანის მეშვიდე არაკს: ერთი ხელმწიფისათვის, რომელსაცა ჰყვანდა საყვარელი დიდებული, რომ შეერთო დედოფალი, და გააქცია⁷. 7) ბროწეულის წვენი (გვ. 160) გვაგონებს მეფეთა სალაროს არაკს⁸. 8) არაკი უნაღვლოთა მძებნელი (გვ. 35—48) თემატიკურად და ასოწარკვეთილის ამბით (გვ. 38) უახლოვდება ბარამგურიანის მეშვიდე ზღაპარს⁹. 9) სოფლის მშენებელი ძაღლისა და მამლისა არაკი (გვ. 28—31) მთავარი მოტივით უახლოვდება ეზოპეს ამავე სათაურის არაკს, განსხვავება მხოლოდ დეტალებშია. ეზოპეს არაკებს უახლოვდებიან შემდეგი არაკები: 10) ძუნწი და ოქრო (გვ. 53), 11) მელი და წერო (გვ. 81), 12) ვირი, კაჭკაჭი და მგელი (გვ. 156), 13) არაკი ნალბანდი მგელი (გვ. 49) გვაგონებს ეზოპესა და მელის წიგნის არაკს¹⁰.

¹ А. Хаханов, Очерки, III, 233; «აკის კრებული», IX, 1898, გვ. 29—30.

² M. Habicht, Breslau, t. X, p. 120—126.

³ А. Пагарели, Книга мудрости и жми, стр. 194, прим. 99.

⁴ Th. Benfey, I, 354.

⁵ იქვე, I, 506—510.

⁶ M. Müller-ის თარგმანი, IV, 159, № 8.

⁷ «შვიდეგზირიანი», გამოც. 2, გვ. 132—147.

⁸ «ანთოლოგია», II, ა. ბარამიძის გამოც., არაკი ბარამგური და მებაღე, გვ. 95.

⁹ ძ. კეკელიძის გამოც., გვ. 165—203.

¹⁰ «მელის წიგნი», გვ. 82—83.

14) «უკ და მორიელი» (გვ. 73) გამომდახილს პოულობს «ქილილა და დამანაში»¹, პანჩატანტრასა² და ეზოპეს კრებულში; 15) «კაცი და გველი» (გვ. 126 — 127) — პანჩატანტრასში³, ეზოპეს კრებულსა და «ქილილა და დამანაში»⁴, 16) არაკი «მთელი და კაკლის ხე» (გვ. 2) — «მელის წიგნი»⁵. ამას გარდა, ეურნალი «Athenaeum»-ში (1895 წ. 16 თებერვ.), რომელშიაც ნათავსებულია რეცენზია ო. უორდროპის ინგლისურ თარგმანზე, და გაზეთ «ივერიაში» (1895 წ., № 60), სადაც ამ რეცენზიის შესახებაა ლაპარაკი, მოყვანილია პარალელები სერბიული არაკებიდან და მოლდავურ-ვალახური თქმულებებიდან⁶.

როგორ უნდა შევხედოთ ამ მსგავსებასა და სიახლოვეს?

აქ ჩვენ საქმე არ უნდა გვეკონდეს ლიტერატურულ გავლენასთან, დასახლებული წყაროების უდიდესი ნაწილი საბასთეის ხელმითწოდომელი იყო. შესაძლოა დაუფრებთ ნაცნობობა მისი «ქილილა და დამანასთან» (დედანი ან იმ დროისათვის თარგმნილ მის ნაწილში), «მელის წიგნთან» (დედანი), «ბარამგურიანთან» (თარგმანი), «შვიდვეზირიანთან» (დედანი), მაგრამ ამ წყაროებთან საერთო მასალა მას სულ სხვა რედაქციით აქვს მოყვანილი «სიბრძნე სიცრუეში». ნაშ რაშია საქმე? საქმე იმაშია, რომ ერთი და იგივე იგავ-არაკული სუჟეტი შეიძლება მოიძებნოს ისეთ ერებსა და ტომებში, რომელთაც ერთმანეთში არაერთი ურთიერთობა არ ჰქონიათ. სუჟეტური დამთხვევა სოციალური ნათესაობის შედეგია. ერთსა და იმავე სოციალურ პირობებს სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან დაშორებულ ქვეყანაში, შეუძლია მსგავსი იდეოლოგიური, ზედნაშენობრივი მოვლენები, კერძოდ, სუჟეტი წარმოშვას.

«სიბრძნე სიცრუისა» ენა არის მარტივი, დარბაისლური, ადვილად გასაგები, ბარბაროზებისაგან განტეირთული და შესაძენეად დაახლოებული ხალხურ მეტყველებასთან. შესაძლებელია, ეს იმაზედაც იყოს დამოკიდებული, რომ მასალა ამოღებულია, როგორც ვთქვით, ხალხის წილიდან. ყოველ შემთხვევაში, «სიბრძნე სიცრუისა» ის მიჯნაა, საიდანაც ქართულ პროზაში დიდი და მნიშვნელოვანი გარდატეხა ხდება მისი ენის ხალხურ მეტყველებასთან დაკავშირებით. მიუხედავად ამისა, აღმოსავლური ყვავილოვნობა მაინც თან სდევს ამ ენას, რის მაჩვენებელია ისეთი ადგილები, როგორიცაა, მაგალითად: «ოდეს გათენდა და შვთა უფსკრულთა ფარდაგი ცეცხლის აღისა. მსგავსისა მზისა შუქით დაიხია, მისი ელვარე მოციქული ხმელეთს გამოგზავნა». «ქილილა და დამანას» სტილთან შედარებით, რომელიც საბოლოოდ

¹ «ქილილა და დამანა», გვ. 122 — 123.

² Bcnfey, I, 223.

³ იქვე, I, 113 — 118.

⁴ «ქილილა და დამანა», გვ. 241 — 245.

⁵ «მელის წიგნი», გვ. 114.

⁶ უფრო მეტი ანალოგია ნაჩვენებია გერმანული თარგმანის («Die Weisheit der Lüge», Berlin, 1933) წინასიტყვაობაში.

საბას კუთვნილებაა, «სიბრძნე სიცრუისა» მაინც სულ ახალსა და არაჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენს ქართულ მწერლობაში.

სიბრძნე სიცრუისა დაუზოგავად ამხელს იმდროინდელი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების სენს: მეფესა და მის უკანასკნელ მოხელეს, საეროსა და სასულიეროს, მამაკაცსა და დედაკაცს. გაეცხულია მასში სიძუნწე, ფარისევლობა, სიამაყე, ცბიერება, ანგარება, უმადურობა, მოტყუილება, სხვისი ყვლეფა, სარწმუნოებრივი პირმოთნეობა და იმდროინდელი ცხოვრების სხვა ამგვარი უარყოფითი მხარეები. განსაკუთრებით გამათრახებულია იგავ-არაკებში უღირსი მეფე, უვარგისი მსაჯული (ყადრისა და სადრის სახით) და სამღვდლეობა. ამავე დროს, ნაკლულოვანებათა გამოსწორების მიზნით, აეტორი იძლევა მორალური დებულებების მთელ კოდექსს. მისი მთავარი მიზანია დაგვიხატოს ნამდვილი, ღირსეული მეფის იდეალი. ეს ტენდენცია თავს იჩენს თხზულების თავშივე, მის ქარგში, სადაც ლეონი იცავს და ამართლებს მის აღმზრდელობითს სისტემას. იმდროინდელი სოციალური ცხოვრების შესასწავლად თხზულება წარმოადგენს მეტად საყურადღებო და მნიშვნელოვან დოკუმენტს.

იგავ-არაკთა ღირებულებით, სენტენცია-აფორიზმების სიუხვითა და შინაარსიანობით «სიბრძნე სიცრუისა» იგავ-არაკული ჟანრის ლიტერატურის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია არა მარტო ქართული, არამედ მსოფლიო მასშტაბითაც. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ის დღეს სხვა ენებზედაცაა ცნობილი. არსებობს მისი შემდეგი თარგმანი: ინგლისური¹, ფრანგული (ზოგიერთი ადგილისა)², გერმანული³ და რუსული⁴.

2. მეფეთა სალარო

ხელნაწერში A 617, რომელიც მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულს თუ მეოთვრამეტის დამდეგს ეკუთვნის, მოთავსებულია ერთი თხზულება (ფურც. 1—48), რომელსაც, სამწუხაროდ, პირველი ორი ფურცელი აკლია და ამიტომ სათაური დაკარგული აქვს. ხასიათითა და შინაარსით ეს თხზულება ეკუთვნის იმ ნაწარმოებთა ჯგუფს სპარსულ ენაზე, რომლებშიაც ლაპარაკია მეფეთა და მმართველთა მალად დანიშნულებაზე, მათს უფლება-მოვალეობაზე და რომლებშიაც წარმოდგენილია სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისა და ქვეშევრდომთა მოვლა-პატრონობის იდეალი. განსაკუთრებით ახლოსა დგას ის ხასიათითა და სულით საიდალი ბინ შიჰაბ-უდდინის (გარდ. 1385) «Daxirat ul-muluk»-თან⁵ და ამიტომ, ნამდვილი სათაურის დაკარგვისა და უტოლინარობის გამო, «მეფეთა სალაროს» ვუწოდებთ მას. თხზულება შედგება 28 თავისაგან,

¹ Oliv. Wardrop, *The Book of Wisdom and Lies*, London, 1895.

² J. Mourier, *Contes et légendes du Caucase*, Paris, 1858.

³ «Die Weisheit der Lüge», Berlin, 1933.

⁴ А. Цагарели, *Книга мудрости и лжи*, С.-Петербург, 1878 г მოიპოვება ამ თარგმანის მეორე გამოცემაც (Редакция, предисловие, комментарии С. Иордания-Швиля, литредакция Ю. Тыяинова), тб., 1939; Е. Гогоберидзе, *Мудрость вымысла*, М. 1948, 1951.

⁵ H. Ethé, *Neupersische Literatur*, S. 349 — 350 («Grundriss», II).

თითოეულ მათგანში ლაპარაკია მეფის ერთ რომელიმე თვისება-მოვალეობაზე. ჯერ განმარტებულია თეორიულად, თუ რაში მდგომარეობს ეს თვისება-მოვალეობა, მაგალითად: შენდობა, მოთმინება, წყალობა, და მერე სენტენცია-აფორიზმებით, იგავ-არაკებით და ამა თუ იმ შესანიშნავ პირთა ცხოვრებიდან ამოღებული მაგალითებით დადასტურებულია თეორიულ ნაწილში გამოთქმული აზრი. იგავ-არაკებისა და სენტენცია-აფორიზმების რიცხვი სხვადასხვა თავში სხვადასხვაა.

იმის გასათვალისწინებლად, თუ როგორი ხასიათისაა თხზულება, იქიდან მოვიყვანთ რამდენიმე ნიმუშს¹.

თაბი XV, იგავი 26 — ს ი მ ა რ თ ლ ი ს ა და ა დ ა ლ ა თ ი ს ა თ ვ ს : მელიქ შაჰ ერ-ჭვა ერანის კელმწიფესა რომელსამე და დღესა ერთსა წყლის პირს ნადირობდა და მუნ მწვანე მოეწონა კელმწიფესა და ცოტას ხანს ცხენიდალმან გარდამოკდა. მაშინ ერთი დიდებულთა მისთაგანი, რომელიცა სხვათა უწარჩინებულეს იყო, სოფელში წარვიდა და ერთი ძროხა ნახა, რომე რუს პირსა სძოვდა; უბრძანა, დაკდეს და ცოტადენი მისი მწვადი შეაწვევინა და ჭამა. თურმე ის ძროხა ერთის ქვრივის დედაკაცის იყო, და ოთხი ობოლი ჰყვანდა და იმისის რძით ზრდიდა იმ ობლებსა და იმისი საზრდელიც ის იყო. რა დედაკაცმან ფურის დაკვლა შეიტყო ცა და ქვეყანა რისხვით თავს დაექცა, წამოვიდა და ერთი ხიდი იყო, რომე კელმწიფის ტხა ის იყო, იქ დადგა. რა კელმწიფემ გამოიარა, დედაკაცმან ცხენსა სადავე დაიჭირა. მაშინ იმავე კაცმან, რომე იმ დედაკაცის ძროხა დაეკლა, მათრაკი გარდაჰკრა; კელმწიფემან უბრძანა: დეკენო, ვნახოთ რა საჩივარი აქესო. დედაკაცმან მოახსენა გულმწუხარედ ვითა: ეჭა არს-ლანის შვილო, თუმცა ამ კიდხედ კალთას არ დამანებებ, ჩემს საჩივრს არ გაიგონებ და არ ღამიღუნ, მას საჩივოს განკითხვის დღეს დაგიტერ კალთასა ღვთის წინაშე და გაივიღუნ ჩემს საჩივრსა; ვანდა აქ გამოიკოთხე და ჩინდა იქ. კელმწიფე ცხენით გარდამოკდა და უბრძანა: რალეც საჩივარი გაქეს, აქვე გაგიღუნო და იქ არ შემიძლია სამართალიო, ვინ რა შეგკოდა, მითარ. და ვაგიღუნო. მოახსენა დედაკაცმან ვითა: კელმწიფეო, ამ კაცმა რომ მათრაკი გარდამკრა, ერთი ფური მყვანდა, ჩემი და ჩემის ოთხი ობლების საზრდო ის იყო, დამიკლა და შემიჭამა. მასვე წამსა უბრძანა კელმწიფემან და ის კაცი მოაკვლევირა, და ერთის ძროხის მაგიერ სამოცი ფური მიაცემინა დედაკაცისათვის გამოვიდა ხანი და კელმწიფე მოკუდა. ის ქვრივი დედაკაცი ისევე ცოცხლად იყო; მოვიდა კელმწიფის საფლავებუდა, ღმერთს კელი შეჰყარა და თქვა ვითა: ღმერთო, ყოვლისა-მაყობებლო, რაჯვარადაც მე საწყალი შემიწყალი და გამივლინა მტერსა ჩემსა ზედა, აგრეთვე შენ შეიწყალე და შეიბრალე კელმწიფე ესე და დაუშკდრე საიქიოს სამოთხე და ნუ ჰკითხავ ცოდვათა მისთა. მას უკან ერთმან ბრძებთაგან-მან ვინმე ნახა სიხმარაშვი კელმწიფე სამოთხეშიც მყოფი; ჰკითხა კელმწიფესა ვითა: რა საქმე მიუძღოდა კელმწიფესა წინაშე ღვთისა, რომე სამოთხეშიც შესღვა ეღირსა. უბრძანა კელმწიფემან ვითა: ქვრივი დედაკაცი რომ გავიკითხე, იმისის გულისათვის შემინდო ღმერთმან ჩემნი ცოდვანი, თვარა ჩემი კსნა ძნელი იყო. ერთი რივი სამართალი ეს არის, რომ ყოველი სამართალი კელმწიფისა საღვთო იყოს, რაც რომ მაჩივარი კაცი გაიკითხოს, ღვთის შერიანთი კელმწიფე არ გაუშვას, და გაუწყურს ვისმე თუ დაუტკბეს, ღვთის სათნო იყოს, რაც მისი ბრძანება არ იყოს, განუშოროს. რომელმან კელმწიფემან ბრძანება ღვთისა არ გატეხოს და ამოწოს ღმერთმან ყოველი შვილი ადამისი ბრძანებასა მისსა ჰემარტიად (ფურც. 16—17)

თაბი XXI, იგავი 59 — უ ხ ე ო ბ ი ს ა და გ ა მ ე მ ო ბ ი ს ა თ ვ ს : ხოსროვი ფარავნი ერჭვა ერთს კელმწიფესა და ერთი სპასალარი ჰყვანდა, მრავალჯერ მტერზე გამარჯვებული და სახელგანთი კაცი იყო, ჰკვითა და სიბრძნით ქვეყანაზე განთქმული, და კელმწიფისა მუწ საიბი იყო, და სრულად მისი ქვეყანა მას ებარა და კელმწიფე მის უკითხავს არას იკმოდად. დღესა ერთსა მისმან მტერებმან კელმწიფეს მოახსენეს ვითა: სპასალარი დალატს გიპირებსო

¹ ძველი გამოსცა ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ მ ა : «ქრესტომათია», II, 245 — 279. მას 7 იგავით მტერი აღუნიშნავს, რადგანაც ხოციერთი აფორიზმით უკება ცალკე იგავად ჩაუვლიდა.

და უკუდგომასაო, სანამდის საქმეს გაკინდლებდეს, ჩვენ ჩვენი თადარიგი ვქნათ და დავასწრათ და რაც იმას ჩვენითვის უნდოდეს, იმას უყოთო. კელმწიფე გულწაღვლიანად შეიქნა და ბრძანა ვითა: თუ ის უკუმიდგებისო, ჩვენი-ლაშქარნი უფროსნი ერთნი იმისკენ იქმოვნენ პირსა და საქმე გაკვიდნებდებისო. ვახირთა და დიდებულთა ჰქითხა ვითა: რა უნდა უყოთო სპასალარს? ყველამან მოახსენა, რომე დავაბათო. მოეწონა ხოსროს მათი ვახირობა და მგორეს დღეს მოაწვევინა კელმწიფეთ შვილნი და ყოველნი თავადნი და დიდებულნი და კელმწიფური მაჯლიში ქნა და ლხინით ნახა. სპასალარიც აწვია კელმწიფემან და წინ მიეგება და ზემო თავს გარდაიწვია, მრავალი კება შეასხა; მოლარეს უბრძანა და მრავალი ნაღდი ლა ჯინის მოუტანეს და მას მიართვეს, და მრავალი ბედაური ცხენი და ჯორი და აქლემის ყათარი მიართვეს, და უბოძა და უბრძანა, რომე ჩემი მამული აქამდისაცა შენ გბარებიაო და ახლაც, რაგვარადაც გინდოდეს, ისრე უყავო. სპასალარმან კელმწიფეს მუკლს აკოცა და წავიდა. რა ხალგათი შეიქნა, ვახირთ რომ მისი დაქერა გამოეჩინათ, მოახსენეს კელმწიფესა ვითა: რაც რომ გამოვარჩივეთ, რასთვის აღარა ქნა კელმწიფემანო? ხოსრომ გაიცინა და უბრძანა: რაც გამოიჩინეთ, ყველა გავითავეო; თქვენ ასრე გამოიჩინეთო, რომ დავაბათო. მე ასრე მიწოდოდა, რომე ასეთის საბმურით დამება, რომ მის დღეში ვეღარ აშეგებლიყო, და წყალობის საბმურის უფრო მაგარი ვერა ეპოვე რა და მით დავაბი. საბმური რომ ერთს ასოხედ დამედვა, ქლიბი გაჰკვეთდა, და მე გულზედ დავადევე წყალობის საბმური ჯინჯილი, ამაღ რომე გული არის ყოვლის ასოს კელმწიფე; როდისცა კაცს გული დაებმის, ყოველი ასო დაბმული ექნების, წყალობის ჯინჯილი არასტყობის არ გაიკვეთების. ბრძენთაგან ნათქვამი არის, რომე გაბმული მფრინველი ბადით დაიჭირებისო და კაცი წყალობით ინადირებისო; მტერთა და ავის მდომელთა კაცთა წყალობა და მიცემა გააერთგულებს და ავის მთქმელს კარგს ათქმევინებს. როგორც ხოსრო სპასალარს ის წყალობა უყო, განიწმიდა გული მისი ყოვლისა საორგულსა საქმისაგან, ვირემ ცოცხალი იყო, ერთის ნასყიდის ყმის ოღნათ ემსახურა და მის გზაზედ მოკუდა. ერთი უხვობის სიყვეთ ის არის, რომე ყოველს კაცს უხვი კაცი უყვარს, რაგინდ არა რგებოდეს რა მისგან, მაშინაც აქებს და აღიდებს; უკუდარიც რომ მოაგონდეს, მისცა შენდობას ეტყვიან (ფურც. 29 — 30).

თავი V. აფორიზმი მომთმენობის შესახებ: «აფრასიობისაგან ნათქვამი არის, რომე შეილსა უთხრა: ნუ გეშინიან კაცთა და ლაშქართა სიმრავლისაგან, არამედ გეშინოდენ კაცთა მათგან, რომელნი მომთმინო არიან და სულგრძელი, შენცა ეგრევე მომთმინო და სულგრძელი უნდა იყო, რომე ყოველსა კაცსა ზედა თამამად იქნებია» (ფურც. 3).

თხზულება ეკუთვნის პოლიტიკურ-ალეგორიული და ეთიკურ-მორალური ხასიათის ნაწარმოებების იმ დარგს, რომლებიც საკმაოდ მდიდრადაა წარმოდგენილი სპარსულ ლიტერატურაში¹. იგავ-არაკებინ ხასიათი, მოქმედება და გარემოება, მოქმედ თუ მოსაუბრე პირთა სახელები ამოღებულთა სპარსული სინამდვილიდან, რასაც ხაზს უსვამს აგრეთვე ისეთი სპარსულ-არაბული სიტყვები, როგორიცაა: ამანათი, არმალან, აში, ალალათი, ბაზირგანი, დინათი, ზავთი, ზულუმი, იყლიში, მაჯლიში, მერამლე, მუნჯაბი, მუსაბი, ორხოა, საბრი, სილაფლე, ქარავანსარაჲ, ლაფალი, ყადი, ყათარი, შაფალათი, შერიათი, ჯინსი, ჯინჯილი, ჯისირი, ჰამალი და სხვ. თხზულების ძირითადი წყარო ჯერ კიდევ საძებარია. ეს წყარო შეიცავდა სხვადასხვა თხზულებიდან გამოკრებილ მასალას. ის შედგენილი ყოფილა შამს-ოდდინ აჰმედ ბენ სოლიმანის თხზულების «ნეგარესთანის» დაწერის (1532/3) შემდეგ². როგორც

¹ H. Ethé, *Neupersische Literatur*, S. 346 — 351.

² დ. კობიძე, *მეფეთა საღაროს წყაროს საკითხისათვის*, *მეცნ. აკად. მოამბე*, VI, № 5, გვ. 391 — 393.

ვხედავთ, თხზულება აღმოცენებულია მაჰმადიანურ ნიადაგზე, მაგრამ გადმოთარგმნელს უცდია მიეცა მისთვის ქრისტიანული ელფერი, და ეს ქრისტიანული ტენდენცია თვითადა ჩანს შავზე. აქ ჩვენ ხშირად ვხვდებით ასეთ ფრაზებს: ეკლესია, საყდარი, დაქცეული საყდრის აშენება, მართლმადიდებელი ხელმწიფე, იერუსალიმს წასვლა სალოცავად, იესო ქრისტე — სული ღვთისა. გამოთქმულია ასეთი აზრები: მეფემ უნდა ძალღვთოს საყდარსა შინა მღვდელნი, მღვდელ-მონაზონნი და გლახაკნი დააყენოს და განუჩინოს ნათ საზრდო და სამყოფი, რომე მისნი მლოცველნი იყენენ და ღმერთსა აქებდნენ. და აღიდებდნენ: აგრეთვე საყდარსა ყოველთა წმიდათა შესაწირს შესწირედეს და ეფისკოპოზთა და ელდელთა და მღვდელ-მონაზონთა პატივსცემდეს, რომე მლოცველნი იყენენ, და მაშინლა დაუმკვიდრდების ტელმწიფობა» (ფურც. 28); მეფემ უნდა ერთი ფილასოფოსი სჯულისმამტიციებელი ეპისკოპოსი გვერთ იახლოს და რაც რომე საღვთო საქმე იყოს, იმის უკითხავს ნურას იქს» (ფურც. 46); «როდესაც კაცმან თვალთ საკანონოს რასმე შეხედოს და ყურმან ავს საქმეს ყური მიუგდოს, ენით ტყუილი თქვას, და ქელით ქრისტიანეს სტანჯვიდეს, ღვთის ამანათშიგ მუხანათობა არის» (ფურც. 38); «რომელმანცა ქრისტიანის კაცის გული გაამხიარულოს, ყოველთა წმიდათა და წამებულთა მადლი მას მიხვდეს; ერთს წინასწარმეტყველს მისმა მოსამსახურემ მოახსენა, რომე ჩემის ღვთისა და მამის სულისათვის მინდა, რომ გაეხსენებო, და რას მიბრძანებო; უბრძანა ვითა: გასაცემს ისი სჯობს, რომე კაცმან მამული იყიდოს და გასცეს საალაპოდ, რომელ ყოველს წელთადას აღაპს უზამდნენ და მის სულს მოიხსენიებდენ» (ფურც. 29).

თარგმანის ენა არის მარტივი და ადვილად გასაგები. თხზულება გადმოთარგმნილი უნდა იყოს არაუფვიანეს მეჩვიდმეტე საუკუნისა. ვინ გადმოთარგმნა ის, ამის შესახებ არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება, თუმცა ამდენ ხანს არც თვით თხზულების არსებობა იყო ცნობილი ჩვენს მწერლობაში. საერთოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ შინაარსითა და მოხდენილობით ეს იგავ-არაკები არ ჩამოუვარდება ბევრ სხვა, ჩვენს ლიტერატურაში ცნობილ, იგავ-არაკს¹.

3. ქილილა და დამანა

ქართულ ენაზე ნათარგმნ არც ერთ თხზულებას ისეთი რთული ისტორია არ აქვს, როგორც იგავ-არაკთა იმ კრებულს, რომელსაც ქილილა და დამანა ეწოდება. ქილილა და დამანა, მსოფლიო ლიტერატურის ეს ძვირფასი მარგალიტი, შეიცავს კოდექსს ყოველდღიური ცხოვრების მორალისას, უფრო კი მეფე-მმართველთათვის სავალდებულოსას. თავდაპირველი მისი სამშობლო არის ინდოეთი, საიდანაც ის მეექვსე საუკუნეში (ჩვენი წელთაღრიცხვით) ირანშიაც ცნობილი გამხდარა და, ხოსრო ანუ შირვანის (531—579) ბრძანებით, მის მკურნალს ბარზუის (ქართული თარგმანით ზავიას) ფა-

¹ ამ კრებულიდან 11 იგავი (6, 12, 30, 31, 32, 37, 49, 62, 64, 69, 78) დაბეჭდა, რატომღაც შეცვლილი სათაურით, ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე მ (ანთოლოგია, II, გვ. 91—95).

ლაურ ენაზე უთარგმნია. ფალაური ენიდან იმავე მეექვსე საუკუნეში ის უთარგმნია ასურულ ენაზე ვინმე ბოდს¹, ხოლო მეოვე საუკუნის ნახევარში აპარსელ მწერალს მუყათას არაბულზე², რის შემდეგ ფალაური ტექსტი დაკარგულა. ეს არაბული თარგმანი საფუძვლად დაედო ყველა, დღესდღეობით ცნობილ. ვერსიას ამ თხზულებისას, რომელიც თითქმის ყველა ლიტერატურულ ენაზეა გადაღებული, კერძოდ, ჩვენთვის საყურადღებოა ამ თარგმანზე დამყარებული ახალი სპარსული ვერსია, რომელიც ცნობილია ანვარი სოჰაილის³ სახელით. ის გაჩნდა მეთხუთმეტე საუკუნის გასულს, ეკუთვნის პერატელ ქაშიფის და მიძღვნილია აპირა სოჰაილისადმი, რომელიც იყო ხორასნის სულტნის აბულ-ლაზი-ჰუსეინ ბაჰადურ-ხანის (1470—1505) ვეზირი⁴. «ქილილა და დამანა» ამ თხზულებას იმიტომ ეწოდება, რომ პირველ ორ თავში მოქმედ პირებად გამოყვანილია ორი ტურა — ქილილა და დამანა.

ქილილა და დამანა ქართულ ლიტერატურაშიაც გადმოსულა, როგორც უკვე გვქონდა ლაპარაკი (იხ. გვ. 199 — 200). ის უთარგმნიათ ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში (ალბათ, ნასარ ულაჰის პროზაული ვერსიიდან), მაგრამ დაკარგულა და ჩვენამდე არ შენახულა⁵. ინტერესი მისდამი კვლავ გაღვივებულია აღორძინების⁶ პერიოდში. ახლა ამ შრომის თარგმანისათვის პირველად ხელი მოუკიდია კახეთის მეფეს დავითს (გარდ. 1602 წ.), თეიმურაზ I-ის მამას. როგორც ვახტანგის ანდერძშია ნათქვამი, «ბატონს დაეთოს კუსა და შორიელის არაკამდი ეთარგმნა, მაგრამ მას არც ლექსი გამოეღო და ზოგი სიტყვაც დაეკლო და არც გასრულება დასცალეობოდა»⁷. როგორც დავითი გვატყობინებს თავის ანდერძში, მას ეს თარგმანი შეუსრულებია ორი ეპისკოპოსის, ალავერდელი ფილიპესა და ბოდბელი ზაქარიას, დავალებით. ესე ღირსნი იყვნეს მეცნიერ და სრულ ყოვლითა კეთილითა, გარნა არაბულთა და სპარსულთა ენათა უმეცარ იყვნენ, და მე უღირსსა მაწვეედეს მძიმისა ამის საქმისა შესაბამისა. გარნა მინდობილმან ლოცვათა ამათ მამათაგან ჴელეყავ, ეთარმედ ესენივე ღირსნი არა დამიტეობდეს, განმამხნობდეს და განმამღიერებელ მექმნებოდეს სიტყვთა კეთილითა და შეენიერითა»⁸. დავითის თარგმანი ხელში ჩავარდნია ვახტანგ მეფეს მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში. მეო, ამბობს ის, «ერთს სპარსსა, რომელსა მცირედ ქართული წიგნი და ენა ესწავლა, ამის შესრულება უთხარი. მან თარგმნა იწყო, მაგრამ ენის უცოდინარობით ვერც კარგა გამოიღო და გასრულებამდი მეც ისპაანს წასვლა მო-

¹ G. Bickel und Th. Benfey, Kallilag und Damnag. Alte syrische Uebersetzung des indischen Fürstenspiegels, Leipzig, 1876.

² S. de Sacy, Callila et Damna ou Fables de Bidpaien Arabe, Paris, 1816.

³ Ouseley, Anvar-i Suheli orlrigts of Canopus; being the Persian version of the fables of Bidpai, by Husain Vaiz Kaschifi, Hertford, 1851.

⁴ მართალია, ა. ნახანაშვილმა ამ ძველ თარგმნად მიიჩნია ხელნაწერ S 110-ში მოთავსებული ამ თხზულების ფრაგმენტი (Грузинский отрывок Каллилы и Дамны, «Древности Восточные», III, 1; «Очерки», III, 141 — 145), მაგრამ მისი პირობები არ გამართლდა (იხ. Е. Такафшвица, Описание, I, 345 — 346).

⁵ ქილილა და დამანა, ი. ჰუსეინის რედაქციით, გვ. 11.

⁶ ს. ყუბანჯიშვილი, ძვ. ქართ. ლიტერატურის ქრესტომათია, II, 338.

მიხდა». მაშასადამე, სპარსელის მთარგმნელობას ადგილი ჰქონია დაახლოებით 1710—1712 წლებში. ისპაანს რომ ჩაველი, მუნ ერთს სომეხს, სპარსული რომ ესწავლა, უთხარი ნაკლების შესრულება, და მან შეასრულა; მაგრამ ლექსი, სიტყვა და განწყობა ბევრი დააკლდა¹. სომხის მთარგმნელობას ადგილი ჰქონდა ისპაანში 1712 წლის ივნისიდან 1714 წლის 10 მარტამდე (ვახტანგი ამ ხნის განმავლობაში იმყოფებოდა ისპაანს). ამნაირად, დავით მეფის მიერ დაწყებული და «ჟუსა და მორიელის» არაკამდე (ჩათვლით) შოყვანილი თარგმანი განუგრძია, ვახტანგის წინადადებით, თბილისში ვილაცა სპარსელს, რომელსაც ის მოუყვანია «ბერი გველისა და მყვარისა» იგავამდე (გვ. 336), ხოლო დაუმთავრებია ის ისპაანში ვილაც გარიბა სომეხს. სამი პირის (დავითის, სპარსელისა და სომხის) ეს კოლექტიური თარგმანი, რომელსაც ქართული თარგმანის პირველი რედაქცია შეგვიძლია ვუწოდოთ, ჩვენამდინაც შენახულა. ის მოთავსებულია ხელნაწერში S 3177, რომელიც გადაწერილია არაუგვიანეს ვახტანგის ქირმანიდან მობრუნებისა.

ვახტანგს არ აკმაყოფილებდა არც დავით მეფის, არც სპარსელისა და სომხის შრომა: დავითის თარგმანში სპარსული დედნის ლექსები გამოტოვებული იყო, მას მხოლოდ პროზაული ნაწილი, მოთხრობა, ეთარგმნა, თან ამაშიაც ზოგიერთი სიტყვა გამოეშვა. სპარსელმა ქართული ენა არ იცოდა კარგად, სომეხმა კიდევ არც სპარსული იცოდა ჯეროვნად და არც ქართული, თან სპარსული დედნის ლექსები ლექსად კი არ უთარგმნიათ მათ, არამედ პროზაულად. არას ვამბობთ თხრობითი ნაწილის შესახებ, რომელიც არც ისე ზუსტად გადმოგვცემს ორიგინალს. ამ დროს ვახტანგი ისპაანიდან ქირმანს გადაიყვანეს (1714 წლის 10 მარტს). «რა მიველ მუნ», ამბობს ის, «წიგნი სარგონი არა მახლდა და ცუდად ყოფნა სულსაც მაზიანებლად ვნახე და ხორცის საწუხაროდაც; სხვა საქმე არა მქონდა რა, ამის შექცევას გამოვეკიდეო»². ეს «შექცევა» გამოიხატებოდა იმაში, რომ მას აუღია ჭილილა და დამანას³ სპარსული ტექსტი, შეუდარებია მისთვის ქართული თარგმანი და შეუტანია შიგ თავისი შესწორებანი. ეს შესწორებანი როგორც S 3177 ხელნაწერიდან ჩანს, შემდეგში მდგომარეობდა: 1) დავითის თარგმანში, არაკამდე იყო ერთი დავრიში (გამოცემის გვ. 55). ის ამატებს ხელნაწერში იმ სიტყვას, რომელიც მთარგმნელს გამოუტოვებია, ანდა შლის, ორიგინალთან შედარებით, ზედმეტ სიტყვას; 2) ცვლის ერთ სიტყვას მეორეთი, აგრეთვე შლის მთელ წინადადებას და მის მაგიერ სხვას წერს; 3) სპარსული დედნის ლექსებს, რომელნიც დავითს არ უთარგმნია, ვახტანგი თარგმნის, მაგრამ არა ლექსით, არამედ პროზაულად, და ათავსებს მათ ან სტრიქონებს შუა, ან ხელნაწერის არშიაზე; 4) რაც შეეხება სპარსელისა და სომხის თარგმანს, აქ ცალკე სიტყვები და წინადადებანი ვახტანგს არ უსწორებია, მხოლოდ შეხებია ის სპარსული დედნის ლექსებს, რომელნიც, როგორც ვთქვით, სპარსელსა და სომეხს პროზაულად უთარგმნიათ. ეს ადგილები ვახტანგს გა-

¹ «ჭილილა და დამანა», ი. ჭყონიას რედ., გვ. 11.

² იქვე.

ულექსავს და იქვე, სტრიქონებს შუა ან არშიაზე, მიუწერია. რიცხვი ამ ლექსებისა, რომელთაც თავში (მ — მეფისა) აქვთ მიწერილი, სამასამდე აღწევს¹.

ამგვარი მუშაობის შედეგად, ჩვენ მივიღეთ «ქილილა და დამანას» ქართული ტექსტის ახალი, მეორე, რედაქცია.

ვინც ვახტანგის ლიტერატურულ მოღვაწეობას გაიცნობს, ერთ რამეს შენიშნავს: თითქმის ყველა მისი ნაწერი სამი სხვადასხვა რედაქციითაა შენახული და, რაც უფრო საყურადღებოა, სამივე ვახტანგის მიერაა დამუშავებული. ჯერ მას უთარგმნია თუ შეუთხზავს ესა თუ ის ნაწარმოები, მერე ის საკუთარი ხელით ვადუქეთებია, დასასრულ, ეს უკანასკნელიც ვადაუმუშავებია. ამას ჩვენ დავინახავთ ქვემოთ, ვახტანგის შრომების მიმოხილვისას. საკვირველი არ არის, თუ ასეთ მეცნიერულ აკრიბიას ის გამოიჩინდა «ქილილა და დამანასადნია», რომელსაც ის დიდად აუასებდა და შესაფერის ყურადღებასაც აქცევდა. ჩანს, ვახტანგს არ აკმაყოფილებდა არც მის მიერ შესწორებული რედაქცია დავითის, სპარსელისა და სომხის მიერ შესრულებული თარგმანისა. ამიტომ მას ვადაუწყვეტია თვითონ, დამოუკიდებლევ, ხელახლა თარგმნოს «ქილილა და დამანა» სპარსული ენიდან იმავე «ანგარი სოჰაილის» რედაქციით. ეს ვადაწყვეტილება მას მართლაც მოუყვანია სისრულეში და მოუცია «ქილილა და დამანას» ქართული თარგმანის ახალი, რიცხვით მესამე, რედაქცია. ეს თარგმანი აღმოჩნდა ლენინგრადის სააზიო მუზეუმის ხელნაწერში (ბროსეს კოლექციიდან) № 16 — 47. ის შესრულებულია მარტივი, სადა, უბრალო და ლიტონი ენით, თუმცა სპარსული კონსტრუქცია, სპარსულ სიტყვათა და გამოთქმათა ხზარება მისი დამახასიათებელი თვისებაა. ამ თარგმანში ვახტანგს იშვიათად, მაგრამ მაინც, მაჰმადიანური რელიგიურ-მორალური ელემენტები შეურბილებია და გაუქრისტიანი-გაუქართულებია. სპარსული დედნის ლექსები მას, უმეტეს წილად, მცირე გამონაკლისის გარდა, პროზაულად ვადმოუღია. საერთოდ კი მას მოუცია ამ საყურადღებო შრომის² საკმაოდ ზუსტი და დედანთან შეთანხმებული თარგმანი.

ვახტანგი არც აქ შეჩერებულა, ის სხვებზე უკეთ გრძობდა თავისი შრომის ნაკლს, ყოველ შემთხვევაში, იმ მხრივ, რომ სპარსული დედნის ლექსები მას, როგორც ვთქვით, უმეტეს წილად ლექსით კი არ უთარგმნია, არამედ პროზაულად. ამიტომ მას ვადაუწყვეტია ეს თავისი თარგმანი სარედაქციოდ ვადაეცა რომელიმე ცნობილი და კომპეტენტური პიროვნებისათვის. პირველ ყოვლისა, ვისთვის უნდა მიემართა მას ამ შემთხვევაში, თუ არა იმ დროს გამოჩენილი მეცნიერის, პოეტის, იგავ-არაკთა კრებულის ავტორის, მისი პოლიტიკური და კულტურული თანამოსაქმის სულხან-საბა ორბელიანისათვის? მართლაც, მას მიუმართავს საბასთვის თხოვნით: «ეს ჩემი ქირანხული ვაჩალხე გემუანად და, სადაც ლექსები ჩართული იყოს, ვგრევე ქართულად ლექსები ჩაურთო» (გვ. 8). საბასაც დაუფიწყნია თავისი ბერობა

¹ ზოგიერთი იმათგანი იხ. ე. თაყაიშვილის «Описание»-ში, I, стр. 326—346.

² ამ რედაქციის დაწვრილებითი ანალიზი იხ. ა. ბარამიძე, ანგარი სოჰაილის, ანუ ქილილა და დამანას ქართული ვერსიები, «ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», ტ. I, გვ. 302 — 319.

და მონაზვნობა, რომელიც თითქოს უკრძალავდა მას ამგვარ მუშაობას, და, მეფის დავალების თანახმად, ხელი მოუჭიდა საქმისათვის. მართალია, მას ხელახლა არ გადმოუთარგმნია ჭილილა და დამანას სპარსული ენიდან, როგორც ამას ამტკიცებდა ე. თაყაიშვილი¹, მაგრამ მაინც მეტი გაუყუთებია, ვიდრე დავალებული ჰქონდა: მას პროზის ფაჩალხვაზე არანაკლებ უმუშავენი, ვიდრე ლექსისაზე, მას ჩაახლია გაუკრავს ვახტანგის შრომისათვის მთლიანად და თავიდან ბოლომდე გაუტარებია სარედაქციო ქარცეცხლში. ის იცავს ვახტანგის რედაქციის ზედმეტსა და დანაკლის (დედანთან შედარებით) ადგილებს, მის ნიუანსებს, სამაგიეროდ, გადაკეთებულია სტილი, შეცვლილია ფრაზები და წინადადებათა კონსტრუქცია, სპარსიზმები წაშლილია. მისი სტილი არის უაღრესად მწიგნობრული, განსწავლული, რიტორიკულ-ენაწყლიანი და დარბაისლური. რელიგიურ-მორალური ადგილების შეკეთება-გაშალა-შინებაში საბა ვახტანგზე შორს წასულა, ის თვითონ ამბობს: «სადაც სჯულის წინააღმდეგ ჩანდა, ცოტა რამ ჩაახლი ვკარო» (გვ. 74, შენ.). ამრიგად, საბამ მოგვცა ქართული ჭილილა და დამანას ხალი, მეოთხე რედაქცია.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ამდენ ახალ ფიქრობდენ, რომ ვახტანგმა თავისი შრომა სარედაქციოდ მხოლოდ საბას გამოუგზავნა. ამ ბოლო ხანს აღმოჩნდა ვახტანგის მიერ თარგმნილი ჭილილა და დამანას ერთი ხელნაწერი, რომლიდანაც ირკვევა, რომ ვახტანგს თავისი შრომა «გასაჩალხავად» და ლექსებით შესასვებლად გაუგზავნია აგრეთვე ცნობილ ონანა მდივნისათვის, რომლის შესახებ ლაპარაკი გვქონდა «ბარამგულიჯანიანის» განხილვის დროს². ამ ხელნაწერში ვახტანგის ცნობილ «ანდერძს» (დაბეჭდილი გამოც., გვ. 11 — 13) უშუალოდ მიჰყვება შემდეგი გაგრძელება (ფ. 8ა — 9ბ):

მას ეამსა, ოდეს ბრძენთაგან სამეცნიეროდ ამაღლებული სწავლანი სპარსულის ენისა-ჯან ქართულს ენახედ გადმოვთარგმნეთ, ისრფევ სპარსულის ლექსის კვალად გაღიქსვა ამ წიგნისა ერთის რიგით მოვიხილომეთ, რომე ლექსის გაწყობის რიგები ისრფევ სპარსული მი-რეცეა. ჩვენ ეამთა ვითარებისაგან და ერთა მოუცლგლობით ვედარ შეგვასრულეთ და მდივანს ოპანას უბრძანეთ, რომე ამა ტურფის წალკოტის ყვაილნი ფეროვანებით შეჭრას და ხელო-ვანთ გახალსებული დრატკანი კავშირით შეასრულოს.

შ ა რ ი :

მერმე უბრძანეთ მდივანსა ჩვენსა კარისა მონასა
სპარსულის რიგით გაღიქსვა, მანცა არ ცუდად მონასა.
შეჭრავს და ტურფად შეაწყობს წალკოტის ვარდის კონასა,
გააკავშირებს ხელოვანთ შექმნულსა ოქროს წონასა.

¹ Е. Тақайшвили, Описание, I, стр. 311 — 317.

² ეს ხელნაწერი გადმოგვცა ჩვენ შესასწავლად ს. ყუბანეიშვილმა, რომელსაც ის შეუძენია კახეთში, ს. კიკანში. ფილიგრიანის მიხედვით, ის XVII საუკუნის პირველ მეოთხედს უნდა ეკუთვნოდეს. შენახულა დემეტრედს, შეიცავს ჭილილა და დამანას ერთ მეოთხედს, თავდება ის დაბეჭდილი ტექსტის 134-ე გვერდზე. მის შესახებ ჩვენსეცხლური მონახუნება გვერდზე ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრის საჯარო სხდომაზე 1932 წლის 18 იანვარს. მერე ცნობები მის შესახებ მოათავსა ა. ბარამიძემაც თავის შრომაში — «ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», I, გვ. 348 — 350.

ოდეს მოიწია ბრძანებანი დიდისა მის და დიდებულისა, ძლიერისა და სიმდაბლით ამაღლესულისა, მოწყალისა და მოსამართლისა, ძირთაგან იესესთა აღმოცენებით ყვავილ-ფურცლოვან ქმნილისა შეფეთ-მეფისა, პატრონისა ჩვენისა ჩვენ მონათა მათთა ზედან,

შ ა ი რ ი :

ჩვენზე გამოსცა ბრძანება დიდმან ქართველთა მეფემა, მალაღმან, უხუმან, მდაბალმან. ხუბებრ შუქ-მოიფეფმა, მოსამართლემ და მოწყალემ, მტერთა სისხლისა ჩქეფემა, ამაღ შეპართოს მონამან შორით ქებისა ნეფემა.

ეს ძლიერი და ამაღლებული მეფე დროსა და ქაშთა იწროებისაგან უცალოდ იქმნა და თვის სისიბრძნით გახალასებული სამეცნიერო წიგნი თვით აღარ გალექსა და მათის უფსკრულის სიბრძნისაგან მყოფედ აღარ აავსო და ჩვენ გვიბძანა ეს მნიად მისახდომი სამსახური, და, თუცა ძალგვიძეს, შეპართვა გვენბავს.

მას მისცა ცრუმან სოფელმან საქმისა მოუტლელობა, მით არ ირება, ამ წიგნზე რომ მოუხმარა ქველობა, ჩვენზედ შოილა წყალობით ტკბილთა სიტყვათა მზრდელობა, რადგან შეგვეცმა მონასა, ხამს ჩვენგან მახე ხელობა.

პირველ ამის ნუსხის წერაში შიგადაშიგ ლექსები ჩაერთო და მუნით იგივე დაესწერეთ, რომე მათის რჩეულის სიბრძნისაგან შორს საცნაურ არს და საცხადოდ იცნობის, ვითარცა ბნელსა შიგან ნათელი. სამყაროთა ზედან მზე და ვარსკვლავთა შორის მთოვარე; და მცა მოკლისა და უსწავლელის ენით უბდილობასა ჩემსა აღვასრულებ და ვიტყვი მის გამო სწავლულებითა:

თვით სრულ არ დავერა ხელმწიფე, არ იქმნა ღამე-თეულად, მაგრამ შიგ შერთო ლექსები სხვებშეგან გამორჩეულად, გასინჯავთ მისნი მკითხველნი, იცნობის იმათეულად, მეტ რასზე ვამბობ უბდილი, რადგან მყო მასთან ჩვეულად.

ამ პატრონისა და უფაოსის თვალმარჯალიტის იგავის ფასება და ხელად აღება ამაღ არ ძალმედეა: თავად რა ძნელად გამოსალენი და გასიბრძნებულნი იგავნი, გასარკვევი სიბრძნე-ნი რყო და შერამე სპარსულის ლექსების ხმები და მრავალრიგად შეწყობილი შაირნი ქართულის ენით დ-გვარი-ნებული სიტყვა არ მოვიდოდა და ჩვენის ლექსის გაწყობა და სიკეთე ბევრი დააკლდებოდა, და არც სპარსულის ლექსის რიგი ვიკოდი. ამის მეტი ვერ მოვიყვანე და ვერცა პატრონისა ჩვენისა ბძანებასა უარვკავ, და ვწერ ძე კახეთის მდივნის შვილი და თვით მდივანი ოხანა...

რადგან მიბძანებს მალაღი იგი ხელმწიფე ქებული, მტერთა მძლე, თვით უძლეველი, მოყვართა იმედებულნი, ამაღ გაელექსავ ოხანა, სიბრძნე ხამს გადიდებული. ვწერ კახი ვინმე მოლექსე. მდივნობით სახელმდებული.

ჩანს, ვახტანგი საკმაოდ დიდი წარმოდგენისა ყოფილა ოხანას პოეტური უნარის შესახებ, რომ მან ასეთი საპასუხისცემო საქმე მიანდო მას. ეს მისი ჭიტიყვებიდანაც ჩანს: *მდივანს ოხანას უბძანეთ, რომე ამ ტურფა წალკოტის (ქილილა და დამანას) ყვავილნი ფეროვანებით შეტყარას და ხელოვანთ გახალასებული დრაჰკანი კავშირით შეასრულოს*. ისო, ამბობს ვახტანგი,

შეტყარავს და ტურფად შეაწყობს წალკოტის ვარდის კონასა, გააკავშირებს ხელოვანთ შექმნულსა ოქროს წონასა.

მანო, ამბობს ვახტანგი, შეკვეთილი საქმე არ ცუდად მონასა, ესე იგი ცუდად, ნასად არ შეასრულაო.

რა გააკეთა ონანამ ჭილილა და დამანას? მას ვახტანგის პროზოსათვის ხელი არ უხლია და ის უცვლელად დაუტოვებია. რაც შეეხება სპარსული დედნის ლექსებს, რომელიც ვახტანგს უმეტეს შემთხვევაში პროზაულად უთარგმნია, აქ უკვე ონანას თავისი პოეტური ნიჭი ფართოდ გაუშლია. ვახტანგს, როგორც ონანა ამბობს, ზოგი ლექსი სპარსული დედნისა ლექსადვე გადმოჟღერდა და თავის ნუსხაში შეუტანია. ეს ლექსები ონანასაც უცვლელად შეუტანია თავის ნუსხაში, მხოლოდ მათთვის წინ, არშიაზე, მიუწერია ასო მ, რაც, ალბათ, ნიშნავს «მეფისა». ვახტანგის ლექსები დასაწყისში უფრო ხშირად გვხვდება, მე-20 ფურცლიდან თანდათან კლებულობს, ხოლო 50-ე ფურცლიდან თითქმის სულ აღარ ჩანს. ხელნაწერის გადარჩენილ ნაწილში მოთავსებულია სულ სხვადასხვა სახელწოდების 377 ლექსი (ვახტანგის ანდერძის გამოკლებით), აქედან ვახტანგს ეკუთვნის 41 ლექსი, დანარჩენი 336 კი — ონანას (აქედან 43 ერთმუხლელი ტაეპია, 200 ორმუხლელი ლექსია, 111 ოთხმუხლელი შაირია, ათი ექვსმუხლელია, შვიდი შვიდმუხლელია, ოთხი რვა მუხლელია, ერთი ცხრა მუხლელია, ერთიც ათმუხლელი). ყველა ეს ლექსი საბას რედაქციაშიც მოიპოვება, თუმცა არა იმ სახით და იმ სახელწოდებით, როგორც ონანას აქვს. შედარება გვიჩვენებს, რომ ონანას ლექსი არც ისე დიდად ჩამოუვარდება ვახტანგისა და საბას ლექსს, მასაც უდავოდ მოეპოვება თავისი ღირსება და მიმზიდველობა. ონანა ზედმიწევნითი სიზუსტით იცავს ვახტანგის ტექსტს გალექსვის დროს, საბა კი უფრო თავისუფლად ეპყრობა მას, იქამდის თავისუფლად, რომ მას საჭიროდ არ დაუნახავს, ვახტანგის სიტყვები რომ ვიხმაროთ, «ლექსი ლექსად გარდმოცეა უკლებლად, რომელი ოთხმუხლი იყო, ანუ ორმუხლი, ანუ ერთმუხლი, ანუ ათმუხლი, მეტი თუ ნაკლები» (დაბეჭდილის გვ. 13). ასე, მაგალითად, ონანას ექვსმუხლელი და შვიდმუხლელი მას რამდენიმე შემთხვევაში შაირით (ოთხმუხლელით) გადმოუცია.

ასეა თუ ისე, ონანას მოუცია ჭილილა და დამანას ქართული თარგმნის ახალი, რიცხვით მეხუთე, რედაქცია.

ახლა უნდა დაისვას ასეთი საკითხი: რატომ გაუგზავნა ვახტანგმა თავისი ნაშრომი ფასაჩაღლხავადა საბასა და ონანას? ეს მით უფრო საკვირველია, რომ ვახტანგმა სპარსელისა და სომხის მიერ პროზაულად გადმოღებული ლექსები ლექსად გააწყო. თუ ის სხვის პროზას ლექსავდა, რატომ თავისი ვერ გალექსა? ვფიქრობთ, ვახტანგს არც ჰქონია აზრად თავდაპირველად ვისმესთვის გაეგზავნა დასამთავრებლად თავისი შრომა, ის თვითონ აცხადებს თავის ანდერძში: «მე იმავე ამბვის (სპარსულის) გალექსეა მოვინდომე» (დაბეჭდ. გვ. 13) და, როგორც ონანას ნუსხიდან ჩანს, დასაწყისში დაახლოებით მეოცე ფურცლამდე, მართლაც სისტემატურად ულექსია პროზაული მასალა, მერე თანდათან შეუწელებია ეს საქმე და 50-ე ფურცლიდან უკვე თითქმის სულ აღარ ვხვდებით მის ლექსებს. ე. წ. «უცნობის» ანდერძში (დაბეჭდ. გვ. 8—9) ის აზრია გატარებული, რომ ვახტანგმა ეს საქმე ვერა

შესძლო სპარსული ენის უცოდინარობის გამო, მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, მართალი არაა. ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ვახტანგმა სპარსული ენა არ იცოდა ზედმიწევნით, რომ მან ის უფრო სუსტად იცოდა, ვიდრე საბამ, მით უმეტეს ონანამ, რაიმე ტენდენციით თუ შეიძლება მხოლოდ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამისი მიზეზი იყო ვახტანგის მოუცულობა, როგორც თვითონ ამბობს თავისი ანდერძისა გაგრძელებაში, რომელიც ონანას ნუსხას შემოუნახავს: ჩვენ ჟამთა ვითარებისაგან და ერთა მოუცულობით ველარ შევასრულეთო. პროზაული თარგმანი ვახტანგს შეუსრულებია ქ. ქირმანში, სადაც ის იმყოფებოდა 1714 წლის 10 მარტიდან 1716 წლის 1 თიბათვემდე. აქვე დაუწყია მას გალექსვა, მაგრამ ეს მას აღარ დასცლია: 1716 წლის თიბათვეს ის ქირმანიდან კვლავ ისპანს გაიწვიეს შაჰის კარზე, სადაც ის პოლიტიკური ცხოვრების ორომტრიალში ჩააბეს იმდენად, რომ ელქსებზე სამუშაოდ ღრო აღარ ჰქონდა. ეს დადასტურებულია მფუის ნაბძანებ შაირშია, რომელიც ქილილა და დამანას ბოლოში ახლავს (დაბეჭდ. გვ. 586): აარ დამკალდა სხვათა ლექსთ თქმა, მიხმეს ისევ კვალად კარად, ეკვლავ მიხმეს ისევ ისპანსს, დამარჩა ეს შეუსრულებითა. მოუცულობას ასახელებს ამ გარემოების მიზეზად თვითონ ონანაც: ეს ძლიერი და ამაღლებული მფეფ დროსა და ჟამთა იწროებისაგან უცალოდ იქმნა და თვისის სიბრძნით გახალასებული სამეცნიერო წიგნი აღარ გალექსა და მათის უფსკრულის სიბრძნისაგან მეორედ აღარ აავსო და ჩვენ გვიბრძანა ეს ძნიად მისახლომი სამსახურია.

მას მისცა ცრუვმან სოფელმან საქმისა მოუცულობა,
მით არ ინება, ამ წიგნზე რომ მოხმარა კველოა, —

ამბობს ონანა მდივანი.

მდივანს ონანას უბრძანეთა გალექსვაო, — ამბობს ვახტანგი. ეს ბრძანება მას ქართლში კი არ გაუცია, არამედ სპარსეთიდან გამოუგზავნია მისთვის, ისე როგორც გამოუგზავნა მას ქართლში სულხან-საბა ორბელიანი-სათვისა ამგვარივე ბრძანება. ეს ჩანს ონანას შემდეგი სიტყვებიდან: ჯოდეს მოიწია ბრძანებანი... პატრონისა ჩვენისა ჩვენ ზედაო. ამ ბრძანებას ვერც საბა და ვერც ონანა 1716 წლის 1 თიბათვეზე აღრე ვერ მიიღებდნენ, ვინაიდან, როგორც ვთქვით, ვახტანგი ქირმანიდან ისპანს მხოლოდ იმ დროს გადაიყვანეს; ვერ მიიღებდნენ ისინი მას 1719 წლის 7 აგვისტოს შემდეგ, ვინაიდან ამ დროიდან ვახტანგი ქართლშია, მაშასადამე, ეს ბრძანება მათ უნდა მიეღოთ და დაეკლავა შეესრულებინათ დაახლოებით 1717 — 1718 წლებში.

ვინ უფრო აღრე მიიღო ეს ბრძანება: ონანამ თუ საბამ, თუ ორივემ ერთდროულად? თუ ეს ბრძანება სხვადასხვა დროსაა გაცემული, საბას ის უფრო, გვიან უნდა მიეღო, ვინაიდან მისი რედაქცია შეწყნარებული და დაკონონებული შეიქნა და ამის შემდეგ საჭირო აღარ იქნებოდა კიდევ მეორე პირისათვის მიემართა ვახტანგს. თუ ონანას უფრო აღრე შეუკვეთა ვახტანგმა ეს საქმე, უნდა ვიფიქროთ, მას არ მოეწონა ონანას ნამუშევარი და ამიტომ შერე იმავე წინადადებით საბას მიმართა; მაგრამ საეჭვოა ვახტანგს არ მოსწონებოდა ონანას შრომა, რომელიც, მისი სიტყვით, შესრულებულია აარ

ნასადა. ამიტომ, ჩვენ ვფიქრობთ, ონანასა და საბას ერთდროულად უნდა მიეღოთ ასეთი წინადადება და პარალელურად უნდა ეწარმოებინათ მუშაობა, ისე კი, რომ არც ერთს სკოდნია, არც მეორეს, რომ ასეთი საქმე ორივეს აქვს დავალებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს აღნიშნული იქნებოდა ან ერთის, ან მეორის მიერ.

რად დაინახა საჭიროდ ვახტანგმა ორი პირისათვის მიეცა ასეთი დავალება და არა ერთისათვის? ჩვენ არ ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაში ვახტანგს ერთგვარი შეჯიბრება მოეწყოს: აბა, ვინ უკეთ გააკეთებს! ვახტანგი დარწმუნებული არ იყო, რომ საბა იკისრებდა მისი წინადადების შესრულებას. ჯერ ერთი, მათ შორის ამ დროს «ჩხუბიანი» კაცების მეოხებით უსიამოვნება ყოფილა დათესილი (დაბეჭდ. გვ. 8), მეორე—საბა ბერი იყო, ბერისათვის კი ასეთი საქმე ოდიოზურად ყოფილა მიჩნეული (იქვე, გვ. 9). ამიტომ, ყოველი შემთხვევისათვის, ვახტანგმა ასეთი ბრძანება ონანა მდივანსაც გაუგზავნა: თუ საბა არ იკისრებდა მის შესრულებას, ონანა მაინც არ იტყოდა უარს. საბოლოოდ კი მეფეს ხელში ჩაუვარდა ორივე პოეტის ნაშრომი. ახლა შესაძლებელი შეიქნა არჩევნის მოხდენა და, როგორც მოსალოდნელიც უნდა ყოფილიყო, უპირატესობა საბას რედაქციას მიენიჭა. ამის შემდეგ საბას რედაქციამ კანონიკური ხასიათი მიიღო. საბას რედაქცია დაიბეჭდა კიდევაც თბილისში 1886 წელს¹:

1839 წელს საბას რედაქცია შეუმოკლებია თავად მელიგზად აშხარბეგის ძე ბებუღაშვილს, რომელსაც ამასთანავე «ზოგიერთნი ღრმამეტყველებიანი ლექსნი დაბიურ ენაზე შეუცვლია», რათა ეს საინტერესო თხზულება მდაბიოთათვისაც გასაგები ყოფილიყო².

ამნიარად, «ქილილა და დამანას» ლიტერატურული ისტორია ქართულ ენაზე ასე გვეხატება:

1. ის ჯერ უთარგმნიათ მეთორმეტე საუკუნეში, მაგრამ ეს თარგმანი ჩვენამდე არ შენახულა.

2. აღორძინების პერიოდში ის ხელახლა იქნა გადმოღებული ანვარი სოჭაილის რედაქციით.

3. კახეთის მეფეს დავითს (გარდ. 1602 წ.) ის უთარგმნია «ქუსა და შორიელის» არაკამდე. დავითის თარგმანი, ვახტანგ მეფის ბრძანებით, გაუგრძელდება ვილაც სპარსელს, ხოლო დაუმთავრებია სომეხს. ეს არის «ქილილა და დამანას» ქართული თარგმანის პირველი რედაქცია.

4. ქ. ქირმანში ვახტანგ მეფეს ეს კოლექტიური თარგმანი შეუღარებია სპარსული დედნისათვის და თავიდან ბოლომდე შეუსწორებია. ეს ქართული თარგმანის მეორე რედაქციაა.

¹ ამ თხზულების მეორე გამოცემა ეკუთვნის ა. ბარამიძესა და პ. ინგოროს «ქილილა და დამანა», 1949 წ.). ამ გამოცემაში ტექსტი დაბეჭდილია შემოკლებით, ამოღებულია ფაბულური ჩარხი და განყენებული ფილოსოფიურ-რელიგიური მსჯელობის გამოშვებული ზოგიერთი ნაწყვეტი.

² Е. Такайшвили, Описание, I, стр. 196 — 198, 294 — 296; ტრ. რუსაძე, ქართული ეპოსი «გარდამავალი ხანის» ლიტერატურაში, გვ. 236 — 238.

5. იმავე ვახტანგს თვითონ, დამოუკიდებელი, უთარგმნია ჟილილა და დამანა სპარსული ენიდან და მოუცია ქართული თარგმანის ახალი, მესამე, რედაქცია.

6. ეს უკანასკნელი რედაქცია ვახტანგს გამოუგზავნია ქართლში ზვანა-ჩალხავადა ორი პოეტისათვის: სულხან-საბა ორბელიანისა და ონანა მდივნისათვის. მათ შეუსრულებიათ დავალებული საქმე და ვახტანგს, ქართლში დაბრუნების შემდეგ, მიუღია ორი ახალი, რიცხვით მეოთხე და მეხუთე, რედაქცია ქართული თარგმანისა, რომელთაგან კანონიკური ხასიათი საბას რედაქციას მიუღია.

7. საბას დაკანონებული რედაქცია შეუმოკლებია და გადაუმუშავებია მელიქიად ბებუდაშვილს 1839 წელს. ეს არის უკანასკნელი, მეექვსე, რედაქცია ქართული ჟილილა და დამანასი.

თხზულებას დიდი პოპულარობა მოუპოვებია ჩვენში. ის არ ერიდება და უღმობლად ამათრახებს იმ სენს, რომელიც ფესვებს უღრღინდა და ძალზე არყვედა აღორძინებისა ხანაში ფეოდალური საზოგადოების კეთილდღეობასა და სტაბილურ მდგომარეობას, სახელდობრ: შურს, ღალატს, სიხარმაცეს, სიხარბეს, ანგარებას, ქვეგამზიდველობას, მასაზრობეელი მუშა ძალის, გლეხობის, ლაშქრობაში შევიწროებასა და გაძვალტყავებას (ნუ დავივიწყებთ, რომ ამ ხანაში გლეხობა ყიდვა-გაყიდვისა და სპეკულაციის საგნადაც კი იყო გამხდარი). არაა დაზოგვილი არც რელიგიური პირმოთენობა და პედანტიზმი. თხზულებაში აქა-იქ ისეთი აზრებიც გვხვდება, რომლებიც ჩვენს დროშიც არ არის ინტერესმოკლებული. მაგალითად: გვარდილობასა და კეთილსა მოდგმასა დამანანის სიკეთესა და ქველისმოქმედებასა შინა რა საქმე უცს? სიდიდისა, მორქმისა და პატიოსნობის მიზეზი ცოდნა-მეცნიერება და მართებული საქციელი არის, არა თუ გვარი, მოდგმა და ნათესაობა (გვ. 551), თუ გინდა: ყოველთა კაცთა პატიოსნობა ცოდნა და არა საქონელია (გვ. 264).

4. ბახთიარნამე

ბახთიარნამე, რომელსაც საფუძვლად დადებია ეგრეთ წოდებული «სინდბადი» და რომლის ერთ-ერთი ვერსია მთლიანად ათასერთლამიანშია შესულა¹, შეიცავს აჯამის მეფის აზდაბახთის, resp. აზდაბახთის შვილის ბახთიარისა და იმისი აღმზრდელის ამბებს. შინაარსი მისი მოკლედ ასეთია: აჯამის ქვეყანას იყო ხელმწიფე აზდაბახთი, ტახტისა და გვირგვინის პატრონი და ხელმწიფობისა შესაფერი, და ჰყვა ვეზირი კარგი და ჭაბუკობისა სახელის მძებნელი და მის თემთა შინა გამორჩენილი, რომე ესრეთ იტყვიან: მისი ხმლისა შიშითა მზეც აღარ გამორჩნდის, თუ იგი ვასწურისო. ჰყვა და უცვარდა ხელმწიფესა, და დიდთა და მცირეთა ზედან უფროსად დადგინებული [იყო] და ჰქონდა სპასალარობა და სახელად ერქვა მოაბარ. ჰყვა მას ასჯღი ერთი, ქება არვისგან ითქმის, ამისგან კიდევ. ერთხელ ეს ქალი მამამ გაიწვია შორეულ ქვეყანაში, სადაც ის სამსახურის განო იმყოფებოდა. გზაზე ქალი შეხვდა

¹ Dalziel, Illustrierte Tausend und Eine Nacht.

მეფეს, რომელიც სანადიროდ გამოსულიყო, მოეწონა მას და ცოლად გაჰყვა. შეურაცხყოფილმა მამამ მოახერხა მეფე ტახტიდან ჩამოეგდო და გაეძევებინა მისი საკუთარი სამშობლოდან. ქირმანის მეფის დახმარებით აზღაბათმა ტახტი დაიბრუნა, მაგრამ სამაგიეროდ დაქარჯა ბავშვი, რომელიც ამ დროს დაეზადა და რომელიც ავაზაკებს ჩაუვარდა ხელში. ბავშვი იშვილა ავაზაკთა მეთაურმა ფარროხსაფარმა, მაგრამ შემდეგ ის ჩაუვარდა ხელში მექარავნებს, რომელთაც ის მიჰგვარეს აზღაბათს. უკანასკნელმა მას უწოდა სახელი ბახთიარი და მისცა ამილახობობა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მეფემ მას დასწამა ლალატი და სიკვდილი მიუსაჯა, მაგრამ სასჯელი სისრულეში არ მოჰყავდა, ათი ვეზირის საქმეში ჩარევისა და მათი არაკების გამო.

აი ეს არაკები:

1. უბედურის ვაჭრის თავგადასავალი.
2. ჰლაბის ხელმწიფის შვილისა.
3. აბუსფარის ფიქრის მოხდენისა.
4. იანანეთის ხელმწიფისა.
5. ქადარის ქალისა.
6. ქალის განხრწნისა.
7. თვალის გამსყიდველისა.
8. აბუ-თამამისა.
9. ჰჯახ ხელმწიფისა.

ამ მეცხრე არაკის ბოლო დაქარჯულია იმ ერთადერთ ხელნაწერში, რომელშიაც შენახულა ეს ზღაპარი¹. თავდება ის შემდეგი სიტყვებით: «მათთვის ის დღე იყო, რომე იაკობ იოსებს შეეყარა. ბახთიარ დედას მოახსენა: რა შეგცოდნე ეგეთი, რომე შვილის სისხლში ერეოდი და მე მამაყიენე? დედა მდულრად ატირდა და მოახსენა: მე რა მერგების, შვილო, ვეზირთა გიყვის. ხელმწიფემან შეცოდების წილ ტახტი და ხელმწიფობა ბახთიარს დაულოცა და თვით და ცოლი მისი ერთსა უალსა მთაში წავიდენ, ღმერთსა მადლობდენ; ბახთიარ ხელმწიფობდა, მამისა ვეზირთა ათთავეს თავი მოჰკვეთა, ვეზირობა ფარ-ხოსროვს მისცა. მათი ქცევა და სამართალი ქვეყანაზედ გაისმა»².

ამბავს თავში შემდეგი წინასიტყვაობა აქვს წამძღვარებული: «ესე წიგნი პირველად მეფეთა ამბავი ბრძენთა ამისთვის უთქვამთ ესე ათნი არაკნი და ღილოსოფოსნიც ემოწმებიან მათგან თქმულს ყურის მოპყრობასა და ამას იტყვიან: თუცა კაცსა ამო საუბარი უყვარს, ავისა და კარგისა მეცნიერი შეიქმნების, საქმესა არ აჩქარებდის, გულსა დასდებს და სინჯვასა დაუწყებს, მას ავი არ წაეკიდების».

«ბახთიარნამე», სხვანაირად «ათევზირიანი»³, შედგენილია დაახლოებით მეცამეტე საუკუნის დასვლამდე⁴. ქართული თარგმანის შესახებ ხელნაწერში

¹ A 1787, ფურც. 59 — 99.

² შეად. A. X a x a u o n, O u e r e n, III, სტრ. 181.

³ ნამდვილად ცხრა არაკია, მეათედ აქ მიღებულია პირველი კარი — აჯამის ხელმწიფისა.

⁴ H. Ethé Neupersische Literatur, «Grundriss», II, S. 323.

ჩვენ ვკითხულობთ: კარი პირველი აჯამის ხელმწიფისა, სპარსულისაგან ქართულად გადმოთარგმნული ბრძანებითა საქართველოს გამგის ბატონიშვილის ვახტანგისითა. მაშასადამე, თხზულება გადმოთარგმნილია სპარსული წინიდან, ვახტანგის ბრძანებით, მაშინ, როდესაც უკანასკნელი საქართველოს გამგედ ითვლებოდა, ესე იგი 1703—1711 წლებში. ვინაა გადმომთარგმნელი, არ ჩანს.

ეს თარგმანი უნდა მომდინარეობდეს იმ სპარსული ხალხური ვერსიიდან, რომელიც გამოცემულია პროფ. ე. ბერტელსის მიერ¹, თუმცა იგავ-არაკების რიგი ქართულში ცოტა სხვანაირია².

ქართულად ცნობილია «ბახთიარნამეს» მეორე რედაქცია, რომელიც აგრეთვე ერთადერთი ხელნაწერით გადარჩენილია (ცენტრარქივის სიძველეთსაც. № 367). ის გადმომთარგმნილია პროზაულად 1828 წელს ვინმე ალ. სულხანოვის მიერ. ამ რედაქციას საფუძვლად დადებია ფანაჰს შრომა, რომელიც ლექსადაა დაწერილი³.

5. თიმსარიანი

«თიმსარიანი» არის ის თხზულება, რომელსაც სხვა ლიტერატურაში «სინდბადი», resp. «სინტიპია» ეწოდება და რომელიც შეიცავს შვიდი ბრძენი ვეზირის იგავ-არაკებს. ქართული სახელწოდება წარმოდგა სპარსული თიმსარ, resp. თიმსალისაგან, რაც იგავს, არაკს, ამბავს ნიშნავს. ამ იგავ-არაკების სამშობლოდ ინდოეთი ითვლება, აქედან მომდინარეობს ფალაური თარგმანი მისი, ხოლო ფალაურიდან არაბული და ახალ-სპარსული. არაბული თარგმანიდან მოდის ებრაული, ასურული და ესპანური, ასურულიდან კი — ბერძნული და, შესაძლოა, სომხური⁴. ამნაირად, ეს მეტად გავრცელებული თხზულება ყოფილა, რომელიც შეუმჩნეველი ქართულ ლიტერატურაშიაც ვერ დარჩებოდა, ამიტომ საკვირველი არაა, თუ ჩვენ მისი ქართული თარგმანიც მოგვეპოვება⁵.

შინაარსი მისი მოკლედ ასეთია:

ინდოეთის მეფეს თავყარხანს, ბრძენს, სვიანსა და დიდებულს, დიდ ხნის ლოცვის, ცრემლთა ღერისა და ქველმოქმედების შემდეგ, მიეცა ვაჟი,

¹ Е. Э. Бертельс, Бахтиар-Нама. Персидский текст и словарь. Ленинград, 1926 г.; ა. ბარამიძე, ნარკვევები, II, 102; დ. კობიძე, ბახტიარ-ნამეს ქართული ვერსიების შესახებ, «საქ. მეცნ. აკად. მოამბე», ტ. VI, № 3, გვ. 235—236.

² ა. ბარამიძე, რუსულდანიანის ლიტერატურული წყაროები, «თბილ. უნივერსიტ. მოამბე», VIII, გვ. 317.

³ იქვე, გვ. 318; ტ. რუსაძე, ქართული ეპოსი «გარდამავალი ხანის» ლიტერატურაში, გვ. 236—238. «ბახთიარნამე» გამოცემულია ა. ბარამიძის მიერ (ბახთიარნამეს ქართული ვერსიისათვის, «ლიტერატ. ძიებანი», IV, 129—173).

⁴ С. Охлдепберг, О персидской прозаической версии «Книги Синдбада» («Сборник статей учеников барона Ролена В. Р.»), 1897 г., стр. 254).

⁵ «თიმსარიანი», ე. თაყაიშვილის გამოც., 1903 წ.; მეორე, პირველის უცვლელი გამეორება ეკუთვნის ა. გაწერელიას (1935 წ.); მესამე გამოცემა ეკუთვნის გ. ჯაკობიას — თეიმურაზ მეორის თხზულებათა სრული კრებული, 1939 წ. ესარგებლობთ ამ გამოცემით.

რომელსაც ვარსკვლავთმრიცხველებმა უწინასწარმეტყველეს ჯინშედის ბედ- და დღეგრძელობა, მაგრამ ამასთანავე დიდი განსაცდელიც. აღსაზრდელად. ის მეფემ მიაბარა ვეზირებს, რომელთაც ვერაფერი შეასმინეს მას. ამის შემდეგ, ვეზირების რჩევით, მეფემ ის მიაბარა ერთ ბრძენ აქიმს სუმბატს, რომელმაც მას შეასწავლა ყოველგვარი მეცნიერება. სწავლის დამთავრების შემდეგ სუმბატმა დააპირა ბატონიშვილი მამასთან წაყვანა, მაგრამ საეკლოში ჩახედვამ ის დაარწმუნა, რომ შვიდი დღის განმავლობაში მისი სიტუცხლე ბეწვზე იქნება დამოკიდებული, ამიტომ ის მართო გაისტუმრა მამასთან და უთხრა: შვიდი დღე მუნჯად იყავი და ხმა არ ამოიღო, — თვითონ კი გადაიმალა სადღაც. მამას გაუხარდა შვილის ნახვა, მაგრამ გაოცებული დარჩა, როდესაც დაარწმუნდა, რომ ის თითქოს დამუნჯებულია. ვერაფერი აუხსნა მას ამ სამწუხარო მოვლენის მიზეზი. მასინ ძიძამ უთხრა მეფეს, რომ მას შეუძლია გაიგოს ამის მიზეზი, და ბატონიშვილი თავის სასახლეში წაიყვანა. ძიძამ, მოჯადოებულმა მისი სილამაზითა და მშვენიერებით, აშიყობა დაუწყო. მას და დაპირდა, თუ ჩემ გულისწადილს შეასრულებ, მამაშენს მოეწამლავ და ტახტი შენ დაგრჩებო. ბატონიშვილმა უარყო ეს საზიზღარი წინადადება და უთხრა ძიძას: თუ ცოცხალი დავრჩი, შვიდი დღის შემდეგ გაგცემ პასუხსაო. ძიძამ თავის გადასარჩენად შვილი მამასთან დააბეზლა: გაუპატიურებდა მომინდომა და შენი მოკვლის წინადადება მომცაო, ამიტომ მეფემ შვილი ჯალათებს გადასცა მოსაკლავად. მეფეს ჰყავდა შვიდი ვეზირი, რომელთაც გაიგეს რა ეს საშინელი ამბავი, გადასწყვიტეს ბატონიშვილი როგორმე სიკვდილისაგან ეხსნათ: ისინი, მორიგეობით, ყოველდღე თითო-თითო. შედიან ხელმწიფესთან და ეუბნებიან მას თიმსარებს ანუ არაკებს, რომელთა მიზანია — დაარწმუნონ მეფე სულგრძელობის საჭიროებასა და ძიძის ვერაჯობაში და შეაგნებინონ მას, რომ ქვეყანაზედ ათი წილი ნდობა არის, ერთი წილი კაცსა აქვს და ცხრა წილი დედაკაცსა. ვეზირების გავლენით ხელმწიფე აჩერებს შვილის სიკვდილით დასჯას, მაგრამ თითოეული ვეზირის შემდეგ შემოდის ბოროტი ძიძა და საპასუხო თიმსარით ასუსტებს ვეზირთა ნალაპარაკების შთაბეჭდილებას, ხელახლა არწმუნებს მეფეს შვილის დანაშაულობაში და აჩქარებს მისი სასჯელის სისრულეში მოყვანას. ამნაირად გადის შვიდი დღე. ბატონიშვილი ხმას ამოიღებს, სუმბატიც გამოჩნდება და სინამდვილე გამოშვლავნდება: ძიძა დაისჯება, ვეზირები და სუმბატი დაჯილდოებული იქნებიან, ხოლო ბატონიშვილი ტახტს მიიღებს.

ასეთია ქარგი ამ თხზულებისა, რომელშიც მთავარ ინტერესს თიმსარები ან იგავ-არაკები წარმოადგენენ. ამ თიმსარების რიცხვი ქართულ თარგმანში 32-ია¹, რომელთაგან ერთი, «ფოფი და განდევლი», დეფექტურადაა შენახული. პირველი სამი თიმსარი², რომელთა მიზანია — შეიგნოს მეფემ, რა-

¹ რასაკვირველია, ჩვენ მხედველობაში არ ვიღებთ იმ 12 არაკს, რომელიც შეუთხზავს დაეით რეკტორს და შეუტანია ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის ხელნაწერში № 52 (Собран. кн. Грузинского).

² «მელა, მაიმუი და თევზი», «ცილობა უფროსობაზე მგლისა, მელისა და აქლემისა» «ქიშირის ხელმწიფე და მესაილოფე».

ტომ ახვევენ თავზე სუმბატს მისი შვილის აღზრდას, რატომ კისრულობს ის ამას და რატომ თავდაპირველად ვერ მიადწვია მან სასურველ შედეგს ამ საქმეში, აგრეთვე უკანასკნელი ორი¹ სუმბატს ეკუთვნის. მეოთხე თიმსარი² ეკუთვნის უფროს ვეზირს და მისი მიზანია დაიყაბულოს სხვა ვეზირები, რათა ისინი წავიდნენ მეფესთან და სთხოვონ მას შვილის შებრალება. მეხუთე თიმსარიდან უკვე იწყება ვეზირებისა და ძიძის შეჯიბრება მეფის წინაშე. პირველ სამ ვეზირს უთქვამს ორ-ორი თიმსარი, მეოთხეს — სამი, მეხუთესა და მეექვსეს — თითო-თითო, მეშვიდეს — ორი, ასე რომ, ვეზირებს ეკუთვნის 13 თიმსარი, ძიძას — შვიდი³, რომელთაგან ექვსი ვეზირების საპასუხოა (7, 10, 13, 17, 19, 21), ხოლო მეშვიდე (30) — მისთვის განმზადებული სასჯელის შესაფასებელი. ექვსი არაკი (24—29) ეკუთვნის მეფის შვილს.

ქართული თიმსარიანი არის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ძინდბადისა ვერსიების აღმოსავლური ჯგუფისა და შეიცავს ეგრეთ წოდებულ დიდი სინდბადსა, რომელიც მომდინარეობს მეთორმეტე საუკუნის სპარსული პროზაული ვერსიიდან⁴. ეს შემდეგიდან ჩანს: 1) ქართული თიმსარიანი ჩვენ გვაქვს დიდი სინდბადისა თითქმის ყველა დამახასიათებელი თიმსარი. მართალია, დიდი სინდბადისა ერთი თიმსარი (იმაში სულ 33-ია) — მოზიზღარი კაცი და პურები, ქართულში არ არის, მაგრამ ეს განსხვავება შეიძლება შემთხვევითი ხასიათისა იყოს; 2) ქართული თიმსარების წესი და თანამიმდევრობა უფრო უდგება სპარსულ დიდი სინდბადისას, ვიდრე სხვა რომელიმე რედაქციისას⁵. მართალია, თიმსარები ზოგჯერ სხვანაირად არის განაწილებული მოლაპარაკეთა შორის, ვიდრე სპარსულში (უკანასკნელში ყველა ვეზირი ორ-ორ თიმსარს ამბობს, ქართულში კი, როგორც ვთქვით, ეს წესი სამ შემთხვევაში დარღვეულია), მაგრამ ეს, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ე. თაყაიშვილი (თიმსარიანი, გვ. III), შეიძლება ცუდად დაწერილი ხელნაწერების მიზეზიც იყოს, თუმცა ისიც შესაძლებელია, რომ ასეთი იყო ის სპარსული დედანი, დღეს უკვე დაკარგული, რომლიდანაც გადმოთარგმნილია ქართული თიმსარიანი⁶.

ვის უთარგმნია ქართულად ეს თხზულება?⁷

¹ იონდოეთის ხელმწიფე და ვეზირის ვაჟი, «ოფოფი და აბდალი».

² მამიშენი, ცხვარი და სპილოა.

³ ერთი თიმსარი ამისი — «თაფლის წვეთი» — ლექსად გადაუყვებია სომეხ მწერალს ოვანეს თუმანიანს და ქართულად უთარგმნია ი. გრიშაშვილს (ოვანეს თუმანიანის რჩეული ნაწერები, თბ. 1948, გვ. 30—36).

⁴ С. Ольденбург, О первоначальной прозаической версии эпоса Синдбада, стр. 262

⁵ А. Хаханов, Очерки, III, 120—121; Е. Такайшвили, Описание, I, 399—400.

⁶ С. Ольденбург, стр. 274

⁷ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს თიმსარიანი და არა ეგრეთ წოდებული «შვიდეზირიანი», რომელიც უთარგმნია სომხურიდან მ. ახატელთეს (ორჯერაა გამოცემული: 1881 და 1892 წწ.) და რომელიც ნამდვილი «სინდბადისაგან» საქაოდა დაშორებული ქარგი ზღაპრისა, ადგილისა და საკუთარ სახელთა შეცვლით, საერთოდ იცევა, რაც თიმსარიანში, მხო-

თხზულებას თავში ასეთი წარწერა აქვს: «სპარსულისაგან თარგმნილი ქართულად ნეტარხსენებულისა პატრონის მეფის თეიმურაზისაგანა». რომელი თეიმურაზი იგულისხმება აქ: პირველი (გარდ. 1663) თუ მეორე (გარდ. 1762)? ჩვენ გვგონია, რომ მისი მთარგმნელი არ უნდა იყოს თეიმურაზ პირველი: 1) თეიმურაზ პირველის თხზულებათა კატალოგებში, არც მის ცხოვრებაში (არჩილიანია), არსად ასეთი თხზულება მოხსენიებული არაა; 2) თეიმურაზ პირველი არ წერდა იმისთანა ენით, როგორითაც დაწერილია ეს თხზულება: დაეით რექტორი პირდაპირ ამბობს, რომ «თიმსარიანია» ედიდალ ავს ენაზედ იყო შეწყობილიო¹. მართლაც, მის ენასა და სტილს ისეთი უსწორო-მასწორობა ეტყობა, რომ თეიმურაზ პირველს იმას ვერ მივაკუთვნებთ. ზოგიერთ შემთხვევაში წინადადება ისე ბუნდოვნად არის გადმოცემული, რომ ვერც მიხედვით, რა უნდა ეთქვა ავტორს. მაგალითად: «ეჰა, უსწორო, გონიერო და უამხანაგო მალალო ხელმწიფეო! მე შენისა ხხელისაგან ვებდავ მოხსენებასა, რათა ამაღ სიტყვა ბრძანებისა უწინ ზრახვად და კითხვად სიკვდილი აღვირჩიე დუმისლა» (გვ. 140). ასეთი ადგილი თხზულებაში მრავალია. თხზულებაში თარგმანში გვხვდება ისეთი პოეტური ადგილები, როგორიცაა ვაჟისა და ქალის შემდეგი აღწერილობა: «ჟაცის თვალთ მას უკეთესი ყმაკაცი არ ინახოდა: ტანად გრძელსა საროსა ჰგვანდა, თვალნი შავს მელნის ტბას უგვანდა, წარბი გოზა გაწიდულს არყის მწვილდსა, პირი გავსილსა მთვარესა, ახლის შავისა სუმბულისა ფერი წვერი ეხვეოდა, უღვაში ლამაზად იისფრად აშლოდა, ბაგეკბილი ესრეთ ტურფა ჰქონდა, რომე, რა გაიცინის, კბილი-დაღნი ახლის სადაფისაგან ვამოლებულის მარგალიტის ფერი გამოჰკრთის და ბავისაგან უსინჯოსა ბადაჩანისა ლალისა ფერი გააცუდის და ყოვლისფრით სრული იყო; ასი ტურფა ქალი იყო, რომ იმ ვაჟის შესაფერობაზედ კიდევ მეტობდა, უებრო მნათობი იყო, ალვა ნაკვეთი, წელის სიწვრილით გაწყვეტას ლამობდა, სინაზით თითქმის კვდებოდა, თვალ-წარბი დახატული ჰქონდა, თმა კოჭამდინ ჩასდიოდა, მნათობსა პირსა ზედან შავი ხალი ესრეთ გასწყობოდა, როგორც ქორწილში ახალ პატარძალსა, თავით ფესამდინ სილაშაზით სრული იყო, ყოვლის სიტკობებით შემკობილი იყო, თეთრ-წითელნი ბაგენი კრთებოდის კბილისაგან, სურნელისა სული ყრჩოდის და ყოველივე სამშვენიარო ზნე შენოდა» (გვ. 192). ამნაირად, თხზულება ნათარგმნი უნდა იყოს თეიმურაზ მეორის და არა პირველის მიერ. მას საფუძვლად უძევს XII საუკუნეში შემუშავებული სამარყანდის რედაქცია.

ლოდ იგავ-არაკები. უმეტეს შემთხვევაში, სხვა; «თიმსარიანის» არაკებიდან ამაში ჩვენ გამოვლამთ მეთოხეს (მანიშენი, ცხვარი და სპილო—«შვიდეზხირიანია», გვ. 2, გვ. 17—20), მე-ბუთეს (თუთიუყუმი, მასპინძელი და უნამუსო ცოლი; გვ. 52—57), მეთოთხმეტეს (კატა—ქალი, ყმაწვილი და გველი, გვ. 26—30) და მეთხუთმეტეს (მებაზოვე, მისი ცოლი და შვილი, გვ. 108—112), რომელიც ცოტათი გადაკეთებულია. «შვიდეზხირიანის» ძალზე შემოკლებული ვერსია ჩვენ გვაქვს ხელნაწერში S 258 (XIX საუკუნე), სადაც მას ასეთი სათაური აქვს: «თარგმანი კვისრის ფუნციანუსის და ცოლისა და შვილისა დიუგლიტანისა და მეიდ ფილოსოფოსა». აქ მოთხრობა მოყვანილია მესამე ვერსიის არაკამდე, მოხსენიებულია ვერსიების სახელები: პანციობა, ჩინთიულოუს, აგათობ.

¹ «თიმსარიანია», ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს გამოც., გვ. IV; Е. Та х а в и ш в и л я, О п и с а н и е, I, стр. 395.

6. მსგავსებანი

ასეთი სახელი ეწოდება იმ ანდერძს, რომელიც დაუწერა სიცოცხლეში იმპერატორმა ბასილი მაკედონელმა (867—886) თავის შვილს, ლეონ ბრძენს (886—911) შემდეგი სათაურით: ბასილიოს მეფისა ბერძენთაჲსა თანინ სამხილბელნი, რომელსა აქვს ზემოწერილი ესე: ბასილიოს, მეფე ბერძენთაჲ, ლეონს, საყუარელსა ძესა და თანამოსაყდრესაჲ. ეს ტრაქტატი, როგორც ბერძნულ ტექსტში, ისე ქართულ თარგმანში, შეიცავს ორ თავს; რომლებშიაც დახატულია მეფის იდეალი, ის იდეალი, რომლის მიხედვით შეიძლება ითქვას: კეთილშესწრებულ არს სამეფოჲ იგი, რომელსა შინა ანუ სიბრძნის-მოყუარენი მეფობენ, ანუ მეფენი სიბრძნისმოყუარებენ, სახელდობრ: როგორი უნდა იყოს მეფე კერძო, ოჯახურ და საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში¹.

თხზულებას დიდი გავლენა ჰქონდა საშუალო საუკუნეებში და ამიტომ მრავალ ენაზეა გადათარგმნილი. ის, სხვათა შორის, რუსულ-სლავურ ენაზედაც უთარგმნიათ², და აქედან, რუსული ტექსტიდან, მომდინარეობს ქართული თარგმანი. მთარგმნელი მოკლედ გვაცნობს რა ბასილისა და ლეონის ვინაობას, შენიშნავს: ხოლო აწ ძალისაებრ ჩემ მიერ რუსულისაგან ქართულად თარგმნილსა ამას წინამიმღებელ ვექმენ მკითხველთა, ვითარცა ღირსისა რაისამე ქრესტიანად ყოველივე გინა მეფისა, ანუ მთავრისა, ანუ სახლისა უფლისა წარსამართებელად ცხოვრებისა თვისისა და შეილთა თვისთათს და უმეტესად ვნებათა თვისთათს... ხოლო აწ მე შევედრებულ ვარ, რათა რომელნიცა მიემთხვნეთ წიგნსა ამას, ლოცვა ჰყოთ ჩემ ცოდვილისა ამის ბატონისა შეილისა აღექსანდრესთს წარსამართებელად შემდგომთაჲცა შრომათა ჩემთა³. ეს თხზულება XVIII საუკუნეში დაბეჭდილია კიდეცა. ამ გამოცემას შემდეგი წინასიტყვაობა აქვს: ეჟამსა დიდად ამაღლებულისა სრულიად რუსეთის [კვლამწიფის] და თვითმპყრობელისა, კეთილმორწმუნისა იმპერატორცა ანნა იოანესა, ბრძანებითა მეფის ბაქარის, ვახტანგის ძისაჲთა... წარსაგებელითა არქიეპისკოპოზისა იოსებისაჲთა, გაკეთდა საბეჭდავი ესე და დაიბეჭდა წიგნი ესე ტესტამენტი, რუსულისაგან ქართულად თარგმნილი მისი სიმაღლის, კეთილმორწმუნის მეფის ძის აღექსანდრესაგან, კურთხეულმცა არს ქსენებჲა მისი უკუნისამდე. დასაბანიოვან ვიდრე აქამომდე ჯსმჲ ქრისტეს აქეთ ჩილღ, ქორონიკონსა უკვ, თვესა დეკემბერსა (18)⁴.

¹ K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, S. 457—458, Aufl., 2.

² სლავურსა და ბელორუსულ ენაზე ის უთარგმნია რუსულიდან დამიანე ხუცესს და დაუბეჭდავთ ოსტროგაში 1607 წ. მეორე და მესამე გამოცემა გამოვიდა მოსკოვსა და კიევში 1680 წ. ხელმეორედ უთარგმნიათ ის რუსულად ბერძნულიდანვე ყაზანის სემინარიაში და გამოუციათ მოსკოვში 1776 წ. (В. Соииков, Опыт российской библиографии, ч. I, стр. 31, 73; ч. II, стр. 42).

³ A 617, ფ. 72.

⁴ S 59; დაბეჭდილის გვ. 509; ქართული წიგნი, გვ. 36—37.

ამნაირად, «ტესტამენტი» უთარგმნია ქართულად ბატონიშვილს ალექსანდრეს, მაგრამ რომელს: ბაქარის თუ არჩილის ძეს?

დ. კარიჭაშვილი ამბობს, რომ ის «თარგმნილია რუსულით ბაქარ მეფის ძის ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ»¹.

ბაქარის ოჯახში ლიტერატურული ტრადიციები მტკიცედ ინახებოდა. მართალია, ის ანბანთქებაა, რომლის ნაწილი (ასო ს-დან) შენახულია ხელნაწერში S 1091, ეკუთვნის არა ბაქარს, როგორც ეს დ. კარიჭაშვილს ჰგონია² და თვით ხელნაწერში ზ. ჭიჭინაძის მიერაა აღნიშნული, არამედ პაატა ბატონიშვილს³, მაგრამ დანამდვილებით ვიცით, რომ ბაქარი მხოლოდ მონაწილეობას იღებდა ქართულ ლიტერატურაში. ლიტერატურულ-მეცნიერული მუშაობის გზაზე დააყენა მან თავისი შვილი ლევანი, რომელსაც შეუდგენია თავის დროისათვის მეტად საყურადღებო შრომა «მსოფლიო ისტორია»⁴. მომზადებული იქნებოდა, უეჭველია, ლიტერატურული მუშაობი-

¹ «კატალოგი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავისა», გვ. 262; ² იქვე, გვ. 100.

³ პაატა იყო ვახტანგ მეფის «უკანონო» შვილი. ის მამას რუსეთში წააყვავა, სადაც მან ისწავლა არტილერია და თოფხანის საქმე. მამის სიკვდილის შემდეგ ის გაიპარა ევროპაში, მოვიდა საფრანგეთი, იქიდან მოვიდა სტამბოლს, სტამბოლიდან 1752 წელს ჩამოვიდა თბილისს, სადაც დიდ პატივში იყო, მაგრამ 1767 წელს ლალატრისათვის თავი მოჰკვეთეს (ქართლის ცხოვრება, II, 439, 506). დასახელებული «ანბანთქება» რომ პაატას ეკუთვნის, ჩანს მისი ბოლოდან, სადაც ვკითხულობთ:

ოღეს ვიწყე ესე წიგნი ათუთხმეტს თვეს ფებერვალსა,
ონისიძეს მის დღეს ევანგო, ბრწყინვალესა, ეთა თვალსა,
ოცი წელი განმისრულდა, თვეც ოცდაცხრით ვარდაელსა.
ოქროსობას დღეს ვანსრულდა მარტს მეცხრე დღეს მოშავალსა.

ონგროვდა მას ჟამად ქართლს ბეჭდავს სახარებასა,
ორბელის შვილი ნიკოლოზ კყოფს წერილთ განწორებასა,
ოხითა ვახტანგ ნუფოსთა კმენ წიგნთა განმრავლებასა,
ოქროპირიაა ნათარგმნთა, მოგვეყენენ განათლებასა.

ონისიფორეს ვიომწიებ, ამ ქორონიკონს ესმერ რითა,
ოქრო ვის შესძლენეს მას აქეთ ათას შვიდას წელს ცხრითა.
ორნი მოიქცენენ მოგვეწყენსთა თაუუახის ცემენ თავხრითა
ორწლანს უტკობ ხმა რამე ისმოდა ბაგით ყვრითა.

ოქრომზიდეან ვეუმტერენეს მეფე და მისი სპანია,
ოზთ გეძლიეს, ვაუმორიეთ მოყვარენი და ძმანია,
ოთხსავე ციხეს მიემართეთ, მათ დარჩათ შორაანეა,
ოქმით ვეპოგერჩენ ესეთი: სვერ, კაცხი, ნავარძენია.

ამა ზედან ანბანთქება დავსრულა ჩემის თქმითა,
უცხორი და ჰერ უთქმელნი, პაატას მიერ გამოთქმითა.
წერე შერეთ და წერე განთვისებთ, ასე სწერეთ ხელმოხმითა... (გვ. 13—14).

როგორც ვხედავთ, «ანბანთქება» დაუწერია პაატას 1709 წელს, როდესაც ის ოცი წლის ვყოფილა (დაბადებულია 1689 წ.). ბაქარი, რომელიც 1700 წელს დაიბადა, 1700 წელს ვერაფერს დასწერდა. ლექსში ზომა დარღვეულია.

⁴ აი რას წერს ამ შრომის ბოლოს მისი გადამწერი და ლევანის აღმზრდელი მელქისედეკ კავკასიძე: «ამა სიბრძნისა ტრფიხლმან, რაოდენისამე ვნისა, წიგნისა და წერისა ზედმიწევნით მტოდემან მიმოვლინა გონებისა თვალითა ფრანგთა სწავლისა წიგნნი დასაბამითგან ვიდრე მოდღეინდელად დღემდე აღწერილნი... არა სცა ცხრა წელ თვალთა თვისთა რჯლი და ათვთა თვისთა განსვენება, ვიდრემდის ლათინურისა, ფრანკუტულისა და ნემწკურისა დია-

სათვის მისი მეორე შვილიც, ალექსანდრე, მაგრამ «ტესტამენტის» მთარგმნელად, გვერნია, ეს ალექსანდრე ვერ ჩაითვლება. საქმე ისაა, რომ თხზულება დაუბეჭდავთ 1739 წელს, ნათარგმნი, მეტი თუ არა, ერთი წლით ადრე ხომ მაინც იქნებოდა, ესე იგი—1738 წელს. როდის დაიბადა ალექსანდრე ბაქარის ძე? ბაქარი, დაბადებული 1700 წელს¹, გაიშვდა 16 წლისა, 1716 წელს² ჯერ კიდევ უცოლოა. 1723 წელს მან თავი გააგდებინა თავის სიმამრს, არაგვის ერისთავს გიორგის³, მამასადამე, ამ გიორგის ქალი, ანნა, მას შეურთავს 1717—1723 წლებში, როდის—დანამდვილებით არ ვიცით. 1728 წელს მას შეეძინა ლევანი. ალექსანდრე, თუ ის უფროსი შვილი იყო, დაებადებოდა მას რამდენიმე წლით ადრე, მაგრამ 1724 წლის შემდეგ, ვინაიდან რუსეთში გადასახლებისას ბაქარის შვილები არ ჩანან არც პოემა «ვახტანგთანში», არც სხვა ისტორიულ დოკუმენტში, ასე რომ 1738 წელს ის იქნებოდა 13—14 წლის ბავშვი და თარგმნას ვერ შესძლებდა. ყოველ შემთხვევაში, საქართველოშია რომ დაბადებულიყო ის, 1718 წელზე ადრე ვერ დაიბადებოდა⁴. ასე რომ 1738 წელს ის იქნებოდა მაქსიმუმ 20 წლისა და ამ ასაკშიაც ვერ შეძლებდა ამ თხზულების გადმოთარგმნას, მით უმეტეს, რომ მის ძმას, ლევანს, გაცილებით უფრო განათლებულსა და მომზადებულს, ლიტერატურული მუშაობა დაუწყია არაუადრეს 25 წლისა. ყურადღება უნდა მიექციოთ შემდეგ გარემოებასაც: ამ თხზულების დაბეჭდილი გამოცემა მთარგმნელის შესახებ, როგორც დაეინახეთ, ამბობს: «კურთხეულმცა არს ხსენება მისი უკუნისამდე». ის მას უკვე მკვლად ეგულვება 1739 წელს; ალექსანდრე ბაქარის ძე კი 1784 წელსაც ცოცხალი იყო, როდესაც ის ახალგაზრდული ენერჯითი ებრძოდა ერეკლე მეორეს ქართლის ტახტისათვის⁵.

ამნაირად, უნდა ვიფიქროთ, რომ თხზულების მთარგმნელი არის ალექსანდრე არჩილის ძე⁶.

ლექტისაგან გარდამოწმნიან... ოდეს განასრულა წიგნი ესე ყოვლითურთ, ანახდათ მოგვტაცნა უხვიანობან და ყოველთა შეუწყალეებლმან სიკუდილმან ყოვლით სრული და ძვირფასი იგო საუნჯე 1763: ივლისსა 23: წლის 35: დღესა ოთხშაბათსა (S 385, გვ. 1018). მამასადამე, ლევანი დაბადებულია 1728 წელს. თავისი ზომა მას დაუწერია 1763—9 = 1754 წელს, როდესაც ის 26 წლის იყო (1754—1728 = 26). შემდგარია მ. ბროსე, რომელიც მისი დაბადების წლად თვლის 1739 წ. («Hist. Géor», II, liv. I, 628).

¹ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, I, 504.

² «ქართლის ცხოვრება», II, 347.

³ იქვე, გვ. 331—332.

⁴ მაგრამ ალექსანდრე, გაცილებით გვიან, რუსეთში უნდა დაბადებულიყო: 1761 წელს, ნოემბრის 11-ს, მას ჯვარი დაუწერია თავადის ქალზე, დ. ა. მენშჩიკოვაზე, რის გამოც ერთ რუსს ოდა დაუწერია (В. Сошкова, Опыт российской библиографии, ч. IV, изд. Рогожина, Петерб., 1905 г., № 7145, стр. 13). 2 მაისს 1766 წელს რუსეთიდან, ჩინებ-აურლი, გამოაძევეს, 1784 წელს ერეკლე მეფეს სამეფო ტახტს ეცავება.

⁵ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, II, 114—119.

⁶ А 617, რომელშიც მოთავსებულია ეს თხზულება, ეკუთვნის იმ ხელნაწერთა ჯგუფს, რომელნიც არჩილ მეფეს ჰქონია ხელთ: მას, როგორც არჩილის ზოგიერთ სხვა ხელნაწერს, ეჭვეა არშიაზე რვეულთა სათვალავები ბერძნული ასოებით აქვს აღნიშნული. ესეც ერთი საბუთია იმისა, რომ თხზულება მისი შვილის, და არა ალექსანდრე ბაქარის ძის, ნიერ უნდა იყოს ნათარგმნი.

ალექსანდრე არჩილის ძე დაიბადა 1674 წელს, 1690 წლიდან მოსკოვში ცხოვრობდა მუდმივ, 1697 წელს რუსეთის მეფემ ის საზღვარგარეთ გაგზავნა სწავლის მისაღებად. იქიდან მობრუნებული, ის მონაწილეობას იღებს ნარვის ბრძოლაში 1700 წელს, ტყვედ უვარდება ხელში შვედებს და ცხოვრობს სტოკჰოლმში. არჩილმა, როგორც იყო, ტყვეობიდან დაიხსნა ის, მაგრამ ცოცხალი აღარ უნახავს, ვინაიდან, დაბრუნებული, გზაზე გარდაიცვალა პიტეაში 1710 წელს. «ტესტამენტის» თარგმნა მას შეეძლო, ცხადია, რუსეთში ყოფნისას, ტყვეობამდე, მაშასადამე, მეჩვიდმეტე საუკუნის უკანასკნელ წლებში!

7. ეზოპის იგავ-არაკები

ქართულ ენაზე ნათარგმნი ყოფილა გამოჩენილი ეზოპეს იგავ-არაკებიც, რომელსაც, როგორც ცნობილია, დიდი გავლენა მოუხდენია მწერლობის ამ დარგში საზოგადოდ. საყურადღებოა, რომ დღესდღეობით ცნობილი ნუსხები² შეიცავს ერთსა და იმავე ტიპს, რომელშიაც ჩვენ გვაქვს ეზოპეს ერთი ბიოგრაფია შემდეგი სათაურით: «ცხოვრებანი გონებაშეზღვილისა ესოპესნი, და მხოლოდ ორმოცი იგავ-არაკი, ორმოცზე მეტი არ უთარგმნიათ. აი ამ იგავ-არაკების სია:

1. იგავი მელისა და ჩიგვისა.	21. ცხენისა და ჯორისა.
2. მელისა.	22. მპარავისა და მამლისა.
3. ღორისა და ძაღლისა.	23. მოგზაურთა კაცთა.
4. ბერიკაცისა და სიკვდილისა.	24. მონათა და მზარეულისა.
5. ჯორისა და მელისა.	25. მსოფლიოსა კაცისა და ძეთა მისთა.
6. ფრინველის მკირველის კაცისა და გველისა.	26. პატრონისა და ძაღლისა.
7. ძაღლისა და მზარეულისა.	27. მელისა.
8. დედაკაცისა და ქათმისა.	28. ერმისა, დიოსისა და მელისა და აქლემისა.
9. ოკროს კვერცხის მდებელის ქათმისა.	29. მელისა და წვროისა.
10. კაცისა და თაგვისა.	30. კაცისა მეთევზეურისა.
11. მელისა და მაიმუნისა.	31. მგლისა და დედაკაცისა.
12. კუსა და ორბისა.	32. ძაღლისა.
13. კაცისა მისთვის, რომელმან იყიდა შავი არაბი.	33. კაცისა მისთვის, ლესკუმის, ესე იგი არს ერპის შემმუსვრელისა.
14. ქათმისა და მერცხლისა.	34. დედაკაცისა და მისთა მწვეალთა.
15. ლომისა, ჯორისა და მელისა.	35. კაცისა ტყუილისმოკმედისა.
16. ლომისა და დათუისა.	36. კაცისა ბოროტისმყოფელისა.
17. ყორნისა.	37. ყრმისა და დედისა მისისა.
18. მელისა და ლომისა.	38. მელისა და კუისა.
19. დედაკაცისა და მკურნალისა.	39. კაცისა და ძაღლისა.
20. ვტლისა და კუისა.	40. მერკვირისა გინა ერმისა და ხუროისა. ³

¹ ამ ალექსანდრეს უთარგმნია რუსულიდან ესადიდებელი გალობანი უფლისა ჩუენისა-მესო ქრისტესნი (A 347).

² S 2409, S 1536, S 190, S 1039.

³ ეზოპეს იგავ-არაკები გამოსცა 1944 წელს ს. იორდანიი შვილმა, ხოლო 1949 წ. მ. ყუბანეიშვილმა («ქრესტომათია», II, 280 — 289).

ჯერ მოყვანილია ხოლმე იგავი და მერე მას მისდევს მისი თარგმანი, ესე იგი ახსნა-განმარტება. თარგმანის ენა არის მეტად მარტივი, ლიტონი და ადვილად გასაგები, ამავე დროს ზედმიწევნით ეკლესიური. ქართული ტექსტი გადმოღებული უნდა იყოს პირდაპირ ბერძნულიდან, რომელსაც ის თითქმის სიტყვა-სიტყვით მისდევს. ეს ჩანს ეზოპეს ბიოგრაფიის შემდგენი ადგილიდან: «ხოლო ესოპე მივიდა ერთისა რომლისამე საფლავის მიმართ და იხილა ზედაწერილი ბერძნული სენითა ესრეთ: წ. ბ. დ. მ. ხ. ო., რომელსა ქართულითა ენითა აწ გამოეთარგმნით ასოთა ამათა»¹.

როდისაა თხზულება გადმოთარგმნილი ქართულად? იგავ-არაკების ერთ-ერთ ნუსხას წემდეგი შენიშვნა აქვს დართული: «დასასრული ესოპეს იგავებისა ქორონიკონსა უნბ, თვე[ესა] ღვ[ინობისთვისა] იგა»². ეს უნდა იყოს თარიღი კრებულის გადაწერის და არა გადმოთარგმნისა. მაშასადამე, თუ ეს ნუსხა გადაწერილია ქორონიკონსა უნბ, ესე იგი 1765 წელს, ნათარგმნი ის უფრო ადრე უნდა იყოს, რაც მისი ენითაც მტკიცდება. ყოველ შემთხვევაში, ხელნაწერის № 2409 ძველი ფურცლები (იმაში ალაგ-ალაგ ახალი, მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგის, დაწერილი ფურცლებია ჩამატებული) გადაწერილი უნდა იყოს არაუგვიანეს მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრისა. დაახლოებით ამავე დროს შეიძლება მიეწეროს კრებულის გადმოთარგმნაც. ვინ გადმოთარგმნა ის, არ ვიცით³.

8. მელის წიგნი

ასეთი სახელი ეწოდება სომხის მქადაგებლის ვარდანის იგავ-არაკთა ერთ-ერთ კრებულს. ვარდან აიგიველი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მეთორმეტე საუკუნის გასულს და მეცამეტის დამდეგს. თავისი ქადაგების გასაცხოველებლად ის მიმართავდა ხოლმე ეზოპეს კრებულსა და «ფიზიოლოგიდან» ამოღებულ იგავ-არაკებს, რომელთაც ამჟამად «ძულისმარგებელი» სწავლითა და ზნეობრივი ხასიათის მოძღვრებით. ვარდანის პატივისმცემელთ შეუღგენით მისი იგავ-არაკების კრებული, რომელშიაც შექმონდათ სხვების იგავ-არაკებიც, ანდა ვარდანის კრებულის მიხედვით შეუღგენით სხვა კრებულები, რომლებშიაც ვარდანის იგავ-არაკები შეუტანიათ. ასე რომ, რაც დრო გადიოდა, თანდათან იზრდებოდა ვარდანის ან ვარდანისებური კრებულების რიცხვი, და ხდებოდა მათი დიფერენციაცია. ვარდანის კრებულის ერთ-ერთ გავრცელებულ გვარს შეადგენს «მელის წიგნი», რომელიც საბოლოოდ ჩამოყალიბებულია დაახლოებით მეჩვიდმეტე საუკუნის დამდეგს⁴.

მელის წიგნი სომხურიდან უთარგმნითა არაბულსა და ქართულ ენებზე. ამ წიგნის ქართული ტექსტი აღმოაჩინა და გამოსცა ისტორიულ-ლიტერატურ-

¹ S 190, გვ. 51.

² S 1536, გვ. 124.

³ არსებობს იტალიურიდან ნათარგმნი იგავნი იეზუბოს ფილოსოფოსისანი, თარგმნული და გამოცემული ქართულ ენასა ზედა სასარგებლოდ ივერიისა, რომელიც დაბეჭდილია ჟენევიში მეხიტარისტთა სტამბაში 1859 წ., ტ. I.

⁴ H. M a p p, Сборник притч Вардана, I, Петерб., 1899 г.

რული შენიშვნებით ე. თაყაიშვილმა¹, ხოლო ის არაკები, რომლებიც ამ გაპო-
ცემას აკლია, სხვა ხელნაწერების მიხედვით, გამოაქვეყნა ა. ბარამიძემ². სომ-
ხურ ენაზე ეს კრებული შედგება 164 იგავ-არაკისაგან, ამდენივეა იგავ-არაკთა
რიცხვი არაბულსა და ქართულ თარგმანშიც.

ქართული თარგმანი მომდინარეობს სომხურიდან. ეს შემდეგიდანა ჩანს:
ის უფრო ახლოა სომხურ კრებულთან, ვიდრე არაბულთან. ქართულ თარგ-
მანში არ მოიპოვება ის არაკები, რომლებიც არის არაბულ ტექსტში, სომ-
ხურში კი არა, მაგალითად: ბრმა და წმინდანი, ავაზაკი და მეუღაბნოე,
ალექსანდრე დიდი, არისტოტელი და სულელი. ამავე დროს ქართულში არის
ის არაკები, რომლებიც მოიპოვება სომხურ ტექსტში და არ არის არაბულში,
მაგალითად: მეფე და ღორი, ხოჯა და ყადი, სამი ჩვენება ხელმწიფისა. არა-
კების რიგი ქართულში იგვევა, რაც სომხურში. გარდა ამისა, ქართულ თარგ-
მანში გვაქვს ისეთი დამახასიათებელი არმენიზმები, როგორიცაა: ნილოს =
ნილოს, კურა = რკუ, ბუთის ქვა, ნისაფი = სინიდისი და სხვ.

მიუხედავად ამისა, ქართულ თარგმანში ჩვენ ვამჩნევთ ზოგ რამ ისეთს,
რაც მას სომხურისაგან განასხვავებს. პირველი არაკი ქართულში უფრო მოკ-
ლეა და უფრო ახლოა ეზოპეს არაკთან, ვიდრე სომხურთან; მეშვიდე არაკში
კონსტანტინე მეუის მაგიერ იხსენიება კონსტანტინეპოლის მეფე; მერვე
არაკში არაა აღნიშნული, რომ ტვირთს მარილი შეადგენს; მე-14 არაკში არ
იხმარება ადგილის სახელი გალატა; მე-19 არაკის სახელია ძეღა და მო-
რიელი და არა ძეღა და კიბო; 50-ე არაკში კატა გამოყვანილია ხელმწი-
ფის მესაწოდელ და არა მესანთელე; 77-ე არაკში ლაკლაკზე სულაც არაა
ლაპარაკი, არამედ მარტო გვირბზე, ასევე უნდა ითქვას 79-ე არაკის შესახე-
ბაც; 108-ე არაკში ვირის კუდის მაგიერ ლაპარაკია ვირის თავზე; 156-ე
არაკში ფრინველთ მეფედ ჩიტია მოხსენიებული და არა ტოროლა; 111-ე
არაკში, სომხურ-არაბული კრებულით, გადმოცემულია ღორებისა და მუტრუ-
კების ამბავი, ქართულში კი — სულელი მგლისა. ეს არაკი შედგენილია 103-ე
არაკისა და ქართული ფოლკლორის საფუძველზე. საერთოდ უნდა აღინიშნოს,
რომ ამ კრებულის მრავალი იგავი ჩვენში გავრცელებული ყოფილა გაცილე-
ბით ადრე, ვიდრე კრებული ქართულად ითარგმნებოდა.

სომხური ტექსტის ზოგიერთი ადგილი მთარგმნელს ჯეროვნად ვერ გა-
უგია და ამიტომ ან ბუნდოვნად გადმოუცია ის, ან სულ გვერდი აუვლია
მისთვის. თარგმანის ენა, საერთოდ, ძალზე მოიკოჭლებს, რაც აიხსნება იმით,
რომ მთარგმნელი წარმოშობით სომეხი უნდა ყოფილიყო.

გადმოთარგმნილია თხზულება მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში,
1798 წელს, მდივან-მწიგნობრის იოანე პენტელაშვილის მიერ, როგორც
ეს ჩანს ავტოგრაფული ნუსხის მინაწერიდან: «დროსა კეთილმსახურისა და

¹ ძელის წიგნი ანუ იგავ-არაკების კრებული ვარდანისა, თბილისი, 1899 წ.

² მელის წიგნის ქართული რედაქციისათვის, «თბილ. უნივ. შრომები», VI, 161—168.
«ძელის წიგნი», სათანადო გამოკვლევით. მეორედ გამოსცა ს. ყუბანეიშვილმა («ლიტე-
რატ. ძიებანი», V, 201—228; «კოესტომათია», II, 290—336).

უმალღესის მეფის გიორგისა და მამათმთავრის, მისი უწმინდესობის კათალიკოზის ანტონისა გადმოვთარგმნე სომეხთაგან ქართულს ენაზე მე, იოანე პენტელაშვილმა, ნოემბერსა 14, ქორონიკონსა უკვა (1798 წ.)¹.

ეს წიგნი დაუზოგავად ამათრახებს მსუნავ და გაიძვერა მოსამართლეებს, მტარვალ მეფეებს, ბოზოლა მოხელეებს, ყოყოზა და ფუქსაეატ გუარიშვილებს, გარყენილსა და მეჭრთამე სამღვდლო პირთ. ის აგვიწერს ღარიბ-ღატაკების უმართებულო ჩაკვრის ამბებსაც. ის კიცხავს საზოგადოებაში ფეხმოკიდებულ უმეცრეებს, სიხარბებს, ანგარებას, ამპარტაყენებას და სხვ. ამასთან ერთად აადეალებს საზოიანობას, ხერხიანობას, მახვილგონიერებას და მსგავს თვი-სებებს².

9. აპოთეგმაჲი

ლიდაქტიურ-მორალური ნაწარმოების განსაკუთრებულ დარგს ქართულ ლიტერატურაში შეადგენს ეგრეთ წოდებული აპოთეგმები, რომელნიც წარმოადგენენ ბრძენთა და ცნობილ პირთა, უპირატესად საბერძნეთის ფილოსოფოსთა და ძველი აღმოსავლეთისა და საბერძნეთის მეფეთა, სენტენციად-აფორიზმების, ნაკვესებ-ანეგდოტებისა და თქმულებების კრებულებს. აღორძინების ხანის მწერლობაში ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ასეთი კრებული.

А. ამირნასარიანი

ამ სახელის გასაგებად უნდა მოვიყვანოთ თხზულების დასაწყისი: იყო ხელმწიფე ქეპაოზ და შვილი მისი ამირ-ნასარ, და შვილი ამირ-ნასარის ალექსანდრე, შვილი ალექსანდრესი ყაბოს, და შვილი ყაბოსი შაქირ. ამან შაქირ მიუბოძა ძესა თჳსსა გილანშაობა და უბრძანა: შვილო, მე დავებრდი და დაუხუსურდი და ვსცან განსლვაჲ ჩემი ამიერ სოფლით, ვინაჲთგან ვიხილე მკცობაჲ ჩემი. აწ საქმნელია ჩემგან, რომ ასეთი წცნებები დავილო, რომ ამისი დასწავლა შენც გმართებდეს, რომ ჩემს უკან იმას იქმოდე. და სანამ-ღისინ ან შენ დაბერდებოდე; ან მე მოკეკულებოდე, მანამღის წამს სწაულაჲ, თვარამ ჩემგან თქმა ადვილია, თუ შენ დაისწავლია. მერე ამას მოპყეება მოკლე თუ ვრცელი აფორიზმები, სენტენციები და დარიგებანი, როგორც, მაგალითად: *შვილო, პირველი საქმე ეს არის, რომ უღვთისსახელოდ ნურას იქმ და ყოველს საქმეს მისის შევედრებით იქმოდე; შვილო, ავი და კარგი სწრაფად ნურც გაიგება და ნურც გეწყინება, სწრაფი საქმე ყრმათ წესია; შვილო, თუ არ გინდოდეს, რომ შენი ქართული გასტეხოს ვინმე, შენს ქართულს შენ ნუ გასტეხა; თუ ბევრი მოყვარე გინდოდეს, კაცისათვის ავი ნუ გინდა და სხვ. თხზულება შედგება თერთმეტი თავისაგან:*

¹ ეს იოანე პენტელაშვილი, ერთი სიგელის ცნობით, ყოფილა ერეკლეს *ჰამქარ-მუხრიბია*. ის დაახლოებული ყოფილა ერეკლე და გიორგი მეფეებთან, ცნობილი იყო სიგელგუჯარებისა და წიგნების გადაწერით, უნდა გარდაცვლილიყო XIX საუკუნის პირველ მე-ათედეში.

² ა. ბარამიძე: *«უნივე. შრომები»*, VI, გვ. 162.

1. ანდერძი შაქირისა ძისა თჳსისა თანა, — შეიცავს 78 სენტენცია-დარიგებას. აქ მოხსენიებულია მაგალითები და შემთხვევანი სხვადასხვა პირის ცხოვრებიდან, თუ ნათი აფორიზმები, მაგალითად: ბოღრატ აქიმი, აფლათუნ აქიმი, ზაქარია აქიმი, ყორათ აქიმი, ალექსანდრე ხელმწიფე, ხეასრო, ერანის ხელმწიფე, და მისი ვეზირი ბოზორჯამირი, ნოვსორ შაქი. არონ რაშიდი, ანუშირვან ხელმწიფე, მახოს სულთანი და სხვ.

2. თქმა ხელმწიფეთ სამსახურისა, — შედგება ცხრა სენტენციისაგან, სადაც მოხსენიებულია აბასი, ყაზი აბდულ-მელიქი, ნამუნ ხალიფა და სხვ. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: ახელმწიფეთ სათვალო ყოველი ზნეობა ცოტ-ცოტა უნდა იცოდეს: წიგნი, შაირი, რამლი, კარგი ხმა უნდა ჰქონდეს, ხუმრობა ასეთი უნდა იცოდეს, რაცა სთქვას, მარილიანი იყოს; სახელმწიფო წიგნები უნდა იცოდეს, ცენოსნად ვარგ იყოს; ხელმწიფე ხალვათად რომ იჯდეს და სხვათ გამრიგედ არ შეესლვებოდეს, გარიგება უნდა შეეძლოს და რჩევა; ბაზიერობა იცოდეს.

3. მდივანთათვის, — შვილო, მდივანი ასე უნდა: ყოველი ენა იცოდეს, სიტყვა ხელმწიფის საკადრისი უნდა ჰქონდეს, ცოდნასრული იყოს, მეჯლიშის რიგი უნდა იცოდეს...

4 — ვეზირთათვის, 5 — სპასალართათვის, 6 — სტუმართათვის, 7 — სიყვარულისათვის, 8 — საქონლის შემოგროვებისათვის, 9 — ამანათის შენახვისათვის, 10 — მეშურნეობისათვის, 11 — სიკეთისათვის¹.

ამირნასარიანი, როგორც მის სათაურში სწერია, «თქმულია სპარსთა ენისაგან ქართულად ბატონიშვილის განმგებელის ვახტანგისაგან, მაშასადამე, 1703 — 1711 წლებში. თხზულება რომ სპარსულ ნიადაგზეა აღმოცენებული, ეს მისი შინაარსიდანაც ჩანს, ვინაიდან უმეტესი ნაწილი მეფეთა და გეოგრაფიული სახელებისა, რომელნიც აქ მოხსენიებულია, სპარსულია. სპარსულ ენაზე ეს თხზულება დაწერილი უნდა იყოს თითქოს მეთორმეტე საუკუნის გასულს. ეს ჩანს შემდეგი ადგილიდან: «შვილო, სამოცდასამი წელიწადი არის, მე ამ საქმით ვყოფილვარ, ქორონიკონი ახლა ხუთას სამოცდათხუთმეტი, ახლა რომ ეს წიგნი მამიგონია და გამითავებია, და, თუღმერთმან არ მომკლა, სანამდის ცოცხალ ვარ, იმავე რიგით ვიქნები; რაც ჩემი არ მომწონს, არცა რას შენსას მოვიწონებ, თუ ამისგან უკეთესს რასმე ისწავლი, კარგია, თვარამ ეს მაინც იცოდე, რაც მისწავლებია, რომ კარგად მოგიხდეს; თუ იქმ, ხომ კარგია, თუ არა, იყოს ეს ჩემი ქართულები, სხვა ვინც მოიგონებს, მეც შენდობას მეტყვისა»². ამ თხზულებაში ჩვენ უნდა გვეკონდეს, თუ უცვლელად არა, გადმოკეთებით მაინც, სპარსული ეთიკურ პოლიტიკური თხზულება «Qabus-naine», რომელიც ეკუთვნის Kaika'us bin Iskander bin Qabus-ის კალამს. ქექაოზს დაუწერია თხზულება 475 წელს ჰიჯრისას, ესე იგი 1032 წელს ჩვენებურად, თავისი შვილის გილანშაჰის

¹ S 395, გვ. 23—49; S 4634, გვ. 161—203; «Описание», II, стр. 167—168, 441.

² S 4634, გვ. 195—196.

დასამოძღვრად, და ჩაურთავს შიგ მთელი საუნჯე თავისი გამოცდილებებისა და ცხოვრების კანონთა ცოდნისა¹. აქ ჩამოთვლილი სახელები უნდა იყოს გადმოცემული შეცვლილი სახით, რასაკვირველია, ქართული თარგმანის დასაწყისში: იყო ხელმწიფე ქვეპაოზ და შვილი მისი ამირ-ნასარ, და შვილი ამირ-ნასარისა ალექსანდრე, შვილი ალექსანდრესი ყაბოს, და შვილი ყაბოსი შაქირ. ამან შაქირ მიუბოძა ძესა თვსსა გილანშაობა. ქართული თარგმანის ქორონიკონი 575 (პიჯრისა), უეჭველია, შეცდომაა ან სპარსულ ნიადაგზე აღმოცენებული თარგმნისას, ან შემდეგ, თხზულების გადაწერისას.

«Qabus-name» სპარსულად ორი რედაქციით არსებობს: პროზაულად და ლექსით. ქართული «ამირნასარიანიც» ორი რედაქციით გვაქვს. გარდა პროზაული რედაქციისა, რომლის შესახებ ზემოთ გეჭონდა ლაპარაკი, არსებობს მისი ლექსითი რედაქციაც. უკანასკნელი ეკუთვნის იმავე ვახტანგ მეფეს, რომელსაც გადმოუთარგმნია მისი პროზაული რედაქცია. მოსკოვში ყოფნისას მას გაულექსავს პროზა და მოუტია ლექსითი რედაქცია, რომელსაც შემდეგი სათაური აქვს: «წიგნი პირველი, ამირ-ნასარიანი, სპარსულისაგან ქართულად ნათარგმნი მეფეთ-მეფის ვახტანგისაგან და ბოლოს მოსკოვს მეფისაგანვე გალექსულია»². ის იწყება შემდეგი შესავლით:

დავიარსენით არსისგან საწივით უნივთელები,
სიუხვისაგან ვიზრდებით, არა აქვს გასაძნელები,
მაკვირვებს საგანგიონი, საცვიფრო მიუგნელები,
მცნობთა და არამცნობელთა როჟიკი უცდენელები.

გამონათქვამი ჩაიწვრთენე, ფილოსოფოსთა ბრძნობანი,
სულისა დამმწვენებელი, კორცისა გასამცნობანი,
მოუჯარისი ბედისა საცდო საქმისა ნობანი,
დაუცადისა ყრმებისა ბრძმედულად გარდადნობანი.

სიბრძნობა მიმიხიდა ამბავსა საამბელადო,
დამოყვრებული მწადია იყვენით ჟგმობელადო,
შემზადე გამოსახრდელი სულ არა უგბოლველადო,
თქმა უჭირდა სათქმელადა საჭირო სასმენელადო.

სამეფოს გილანისასა მეფეა მუნა მჯდომელი,
საწუთროსაგან წესია. დაბერდა მოუნდომელი,
შვილსა უბოძა სამეფო, გააგდო დაუდგომელი,
საანდერძონი უბრძანა, ქვემოზე ითქმის რომელი.

ამის შემდეგ გალექსილია ყველა 11 თავი «ამირნასარიანისა», რომელიც თავდება ასე:

ჰამირ-ნასარის ნათქვამი გათავდა გამოთქმულები,
ამბავად გარდამოვიღე შეკობებულად რგულელები,
სეფდისა მოსაქარეებლად აწ ლექსად გასაგულელები,
ჩამოვიჩინებთ სოფელში გაუქურნებლად წყლულები.

¹ H. Ethé, Neupersische Literatur, «Grundriss», II, S. 347. შეად. ზემოთ გვერდი 204, შენ. 8.

² S 171, ფურც. 107—130; S 4500.

სიმრავლისაგან მწიკვლების შემქნა გაუბანია,
ბოლოვამ სხვანი შემოყვა ერთმანეთს მონაბანია,
სულ დამიქცია სამყოფი, სახალხო გასაბანია,
სამეფოს გარდაქცევითა მიბოძა ლექსობანია.

არვის დაინდობს სოფელი, მიჯნდო, დაუნდობელი,
მიმდევთა გასაქიქელი, უღევთა დასაგმობელი,
მეფეთა გინა ჭლახაკთა ბუქთა საჭიროს შემობელი.
გულითა ამაღლებულთა საბრალოდ დამამხობელი

ეს ლექსითი ვერსია მერე თვით ვახტანგს შეუცვლია და მოჟცია მისი ახალი რედაქცია, რომელიც შენახულია ხელნაწერში № 4500, გვ. 213—236¹. ასე რომ, ქართულად არსებობს «ამირნასარიანის» სამი ვერსია: ერთი პროზაული და ორი ლექსითი, სამივე მეფე ვახტანგს ეკუთვნის.

B. სიბრძნენი ფილოსოფოსთანი

აპოფთევგების მეორე დარგი, რომელსაც შეგვიძლია ეწოდოთ «სიბრძნენი ფილოსოფოსთანი», სამი კრებულითაა წარმოდგენილი.

1. პირველი ასეთი კრებული შემოსული უნდა იყოს ჩვენს ლიტერატურაში ე. წ. «კლასიკურ» ან რუსთაველის ეპოქაში, ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს XV—XVI საუკ. შეიძლება ეს კრებული ქართული წარმოშობისაც იყოს, თუმცა დღესდღეობით არ შეგვიძლია ვაჩვენოთ არც შემდგენელი მისი, არც მთარგმნელი. ეს კრებული შედგება ოთხი ნაწილისაგან:

პირველ ნაწილს ეწოდება «სიბრძნისაგან მრავალთა ფილოსოფოსთა — ძუენი», ალბათ იმიტომ, რომ აქ მოტანილია უმთავრესად ძველი საბერძნეთის ფილოსოფოსთა აფორიზმები. ამ აფორიზმებში გათვალისწინებულია ადამიანის ცხოვრების ყოველი მხარე. აი ზოგიერთი მათგანი: «უწვრთელობაა ყოველთა ვნებათა დედა არს», «მლიქნელნი უბოროტეს არიან ყორანთასა, რამეთუ ყორანი მკუდართა, ხოლო მლიქნელნი ცოცხალთა შესჰამენ», «ცოცხალი ვიდრემე იქებოდე, ხოლო მკუდარი სანატრელ იყავ», «დალაკათუ ბევრთა წყრთათა მიწისათა უფალ, იქმნე, მოჰკუდე რა, სამთავანს ოთხთა უფალ იქმნე», «მახლისა წკლულეობაა უსუბუქეს არს ენისა, რამეთუ მახლი სხეულსა სწყლავს, ხოლო ენა სჟოს».

მეორე ნაწილს ეწოდება «სიბრძნისაგან პლატონ ფილოსოფოსისა». პირველი აფორიზმი ასეთია: «სიხარული ტანისა — სისწორე გულისა, და სიხარულნი ქუეყანისანი — მეფენი ქუეყანისანი, მოქმედნი სიმართლისა და მშჯობისანი». აი კიდევ ზოგიერთი: «მშური და ტყუელი და ორპირობაა თავი არს ყოვლისა უბედურებისა», «ცხენისა სიმალე სირბილსა შინა, ხოლო მოყურისა სიყურული ჰირსა შინა გამოცხადნეს». აქაური აფორიზმების დიდი ნაწილი შეეხება მეფეთა თვისების ჩამოთვლას და შურთანობის ანალიზს.

მესამე ნაწილი: «სწავლანი მრავალთა ფილოსოფოსთანი შუენიერნი, გარნა უფროსნი სოლომონისნი არიან». მართლაც, აქაური აფორიზმების უმე-

¹ «ამირნასარიანის» ეს მეორე რედაქცია გამოსცა ა. ბარამიძემ (ვახტანგ VI, გვ. 67—91, თბილისი, 1947).

ტესი ნაწილი ამოღებულია ბიბლიიდან, სოლომონ მეფის იგავებიდან, თუმცა არის ფილოსოფოსთა იგავებიც¹.

მეოთხე ნაწილს ეწოდება «სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთასა», ის იწყება ასე: არა არს სიკრძე უამთა ყოველთავე მსწავლელ სიბრძნისა, არამედ ბუნება და ზონით მიღება საზრდელისაჲ. ამ ნაწილში დაახლოებით 122 აფორიზმია, რომელიც ებება ყოველდღიური ცხოვრების მოვლენებს. აი სანიმუშოდ ზოგიერთი მათგანი: «სწავლულებისა ძირნი მწარე არიან, ხოლო ნაყოფნი ტკბილ და შუენიერა; ამეფე იგი არს, რომელსა ძალედვას უფლებად ენებათა ზედა, სულისა მავნებელთა, და მძლე ექმნეს გულისთქუმათა; საწადელ იყავ სოფელსა ამას შინა და ნუ საშინელ, რამეთუ რომლისაგან ყოველთა ეშინის, მას ყოველთაგანვე ეშინის; ტანჯე ლმობიერად სჯულდებითა მცდომი და ნუ გამოიჩენ სკვთებრსა და ბარბაროზებრსა რისხუასა და უწყალოებასა».

ეს ნაწილები ერთმანეთში კავშირში იმყოფებიან: პირველი ორი წყაროა მესამეში, ხოლო მესამე — მეოთხეში.

II. მეორე კრებული², რომელსაც ორ ნუსხაში³ ეწოდება «აპოფთეგმატა», რომელ არს შემოკლებულთა რიტორებრივთა და წესისა მასწავლელთა სიტყვებთა წიგნი» და რომელშიაც «დადებულ არიან თვითელნი კითხვა-მიგებანი, ცხოვრება და ქცევა და იგავნი (რომელ არიან სახისმეტყველებანი) და მტყუვლება სხვათადასხვათა ფილოსოფოსთა, შედგება სამი წიგნისაგან. პირველს ეწოდება «მოკლედ სიტყვისგება სოკრატისა და სხვათაცა ფილოსოფოსთა. აქ თავმოყრილია სოკრატის, პლატონის, არისტოტელეს, დიოგენის, არისტოფანეს, ზენონის, ანაქსაგორის, ეპიკურის და სხვათა აფორიზმები და სენტენციები. მეორე წიგნს ეწოდება «მოკლედ გამოსახსნელი ამბავი ჰრომისა კეისრებისა და სხუათა მეფეთა, მთავართა და მხედართმთავრობისა». აქ მოყვანილია ანეგდოტები ივლიანე კეისრის, ტიბერის, ტიტუს, ვესპასიანეს, ავრელიანეს, ფილიპეს, ალექსანდრე მაკედონელის და სხვათა ცხოვრებიდან. მესამე წიგნში მოთავსებულია ამბავნი ლაქედემონელთანი».

ეს მეორე კრებული, როგორც მის სათაურშია აღნიშნული, თარგმნილია რუსულისაგან ქართულს ენაზედ ერასტი თურქისტანიშვილის აგანა. გარდა ამისა, მის რუსულიდან წარმომდინარეობას ადასტურებს ისეთი რუსიციზმები, როგორიცაა სტრიაფჩი, სირია, ლევტრიცკის ომი და სხვ. ამ კრებულის მთარგმნელი არ არის ის ერასტი თურქისტანიშვილი, რომლის შესახებ ხელნაწერში A 617 (უკანასკნელი ფურცელი) ვილაცას მიუწერია, რომ ის იშვა წელსა ქრისტესითგან ჩღმ, ქორონიკონსა უნდ (1766), თვესა ივნისსა რიცხესა 8, დღესა შაფათსა, და რომელიც ერეკლე მეორის მიერ გაგზავნილი იყო რუსეთს სწავლის მისაღებად. ის გაცილებით უფრო აღრინდელი მოღვაწეა, ვახტანგის დროისა, თუ უფრო აღრინდელი არა. ეს

¹ ამ კრებულის ეს სამი ნაწილი გამოცემულია ტრ. რუხაძის მიერ («ლიტერატურული ძიებანი», IV, 298 — 314).

² S 13, S 2434, S 3359, S 3664, S 4634 და სხვ.

³ S 2434, ფ. 40; A 1702.

2. ქირმანს ქილილა-დამანა, მოსკოვს ამისი მთქმელია, უყურეთ სოფლის საქმესა, თუ რაებისა მქნელია, ზოგს ცად აღიყვანს, ზოგები მიწათა გასაქნელია, სულს მამაციდინა, კორციცა შემიქნა გასაქნელია.
7. ლექსი რუსთელისა მეფეა, ტახტოსან, გვირგვინოსანი, კვლავ ჩაბრუნადე აჯრვევ სხვისა რიგისა მგოსანი, მეფეს არილის საჯელი, სწავლავა გასამკნოსანი, საბა თავადი მუდომელი, მამუჯა ბოლოს მკომოსანი¹.

ამნაირად, ეს კრებული ჯერ უთარგმნია რუსულიდან ერასტი თურქი-სტანიშვილს პროზაულად, მერე ერასტის პროზაული თარგმანი გადლექსავს ვახტანგ მეფეს მოსკოვში ორი სხვადასხვა რედაქციით, ზოგიერთი ადგილი სამითაც.

III. მესამე კრებული, რომელსაც ეწოდება «წიგნი სამეცნიერო». როგორც ნათქვამია მის ერთადერთ ნუსხაში², «აღიწერა ბრძანებითა ბაქარ, საქართველოს მეფის ვახტანგის ძისაჲთა, წელსა 1749, მარტსა 15». ბაქარს, საზოგადოდ, ჩვეულებად ჰქონდა სხვებისთვის ეთარგმნინებინა ესა თუ ის თხზულება, ამ შემთხვევაშიაც ის ასე მოქცეულა. ვინ გადმოთარგმნა ეს კრებული მისი ბრძანებით, არ ვიცით, შეიძლება ითქვას მხოლოდ, რომ ის ნათარგმნია რუსულიდან. ვრცელი სათაური მისი ასეთია: «სიტყვანი და სწავლანი სამეცნიერონი, ფრიად მარგებელნი სულისანი, ორკერძოვე, ძველისა და ახლისა წმიდათა წერილთაგან რჩევით გამოკრებულნი: კლემაქსისაგან, დიდისა ბასილისა და გრიგოლ ღვთისმეტყველისა და იოანე ოქროპირისა და მამისა ეფრემისა და მაქსიმესი და ცხოვრებისაგან მამათასა და სხვათა წმიდათა მღვდელმამადართა მამათა, მოციქულ-წინასწარმეტყველთა სოლომონ და ზირაქისა და გარეშეთა წიგნთა პლატონ, სოკრატე და მენანდროს და სხვათა ფილოსოფოსთა მიერ თქმულნი»³. ეს კრებული ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველ ნაწილში «გარეშეთა წიგნთაგან» მოყვანილია არისტოტელეს (6), პლატონის (11), მენანდროს (7), პითაგორის (1), სოკრატის (19), დემოკრიტეს (13), იპოკრატეს (3), ერმიპოს, აფთონის და სხვ. აფორიზმები. მეორე ნაწილს საკუთარი სათაური აქვს: «სწავლანი მრავალთა ფილოსოფოსთანი და სიტყვანი ფრიად მარგებელნი სულ-სხეულთანი»⁴. ის შეიცავს არისტოტელეს, არისტოპოსის, არისტიდეს, ანაკრეონის, ვიონ პერიპატეტის, დიოგენის, დემოკრიტონის, სოკრატის და სხვების 120-მდე აფორიზმს.

¹ ამ თხზულების მესამე რედაქცია გამოცემულია ა. ბ ა რ ა შ ი ძ ი ს მიერ (ვახტანგ VI, გვ. 92 — 168).

² S 2434, ფ. 39.

³ იქვე, ფ. 1 — 39.

⁴ იქვე, ფ. 31 — 78.

С. სწავლანი ახიკარ ბრძნისანი

მოთხრობა ახიკარ ბრძნის შესახებ ერთი უძველესი აღმოსავლური მოთხრობაა, რომელიც თითქმის ყველა ენაზეა ცნობილი. ის, ბოლო დროს, ქართულ ენაზედაც აღმოჩნდა, მაგრამ არა მთლიანად, არა იმ სახითა და მოცულობით, როგორც სხვა ენებზეა, არამედ შემოკლებით, და ეს შემოკლება იმდენად აფორიზმებსა და სენტენციებს არ ეხება, რამდენადაც ახიკარის შესახებ მოთხრობას. ამ თხზულების ქართული ტექსტი ხელთ ჰქონია ა. ხახანაშვილს, რომელსაც გადმოუცია მისი შემოკლებული რუსული თარგმანი¹. სად იმყოფება ის ხელნაწერი, რომლითაც მას უსარგებლნია, არ ვიცი, სხვა ნუსხა კი მისი ჯერჯერობით ცნობილი არაა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ხელნაწერს N 1574, რომელიც გადაწერილია 1828 წელს და, სხვათა შორის, შეიცავს ახიკარის სწავლასაც შემდეგი დამახინჯებული სათაურით: «სწავლა ბრძანა (ბრძნისა) პილოტნისა (?), რომელი ასწავლა ნათანელსა». ამ უკანასკნელმა ნუსხამ არ იცის მოთხრობა ახიკარის შესახებ, ის გადმოგვცემს მხოლოდ მის სწავლას, ისიც, ა. ხახანაშვილის ნუსხასთან შედარებით, მეტად შემოკლებულსა და დამახინჯებულს. ასე რომ, დღესდღეობით ჩვენ იძულებული ვართ ვინეღმძღვანელოთ მხოლოდ ხახანაშვილის რუსული თარგმანით.

თხზულების შინაარსი ასეთია: ასურეთის მეფეს სენექირიმს ჰყავდა მეტად ბრძენი და მდიდარი ვეზირი ახიკარი. მას, მიუხედავად იმისა, რომ სამოცი წლისა იყო და სამოცი კოლი ჰყავდა, შვილი არ გააჩნდა, რითაც მეტად შეწუხებული იყო. ერთხელ შევიდა სამლოცველოში და მიმართა ღმერთებს ვედრებით, რათა მას მისცენ შვილი, რომელიც, გარდაცვალების შემდეგ, ერთ მუქა მიწას მიაყაროს მის ცხედარს და თვალებს დაუხუქავს მას. მაშინ მას მოესმა ხმა: ახიკარ, შენ შვილი არ გეყოლება, ამიტომ აიყვანე შენი დისშვილი ნათანი და გაზარდე ის შვილად. ახიკარმა მართლაც იშვილა ნათანი, ჩააცვა მას დიდებულად და, შვიდი წლისა რომ შეიქნა, აზიარა ის ყოველგვარ სიბრძნესა და მეცნიერებას. ერთხელ მეფემ დაუძახა ახიკარს და უთხრა: შენ უკვე დაბერებულხარ და მალე მოკვდები; ვინ გამიწევს მერე მე შენს მაგიერობასა? ახიკარმა უპასუხა: მეფეო, მე მყავს შვილი, რომელიც სიბრძნითა და ენამკვერობით გაცილებით მეტობს. თანახმად მეფის ბრძანებისა, მან გააცნო ის მეფეს და გაახარა უკანასკნელი. მერე წამოიყვანა შინ ნათანი და დაუწყო მას დარიგება. ამას მართლაც მოჰყვება მისი სწავლადარიგებანი, რომელიც აფორიზმებისა და სენტენციების სახითაა წარმოდგენილი. რაცხვი მათი ა. ხახანაშვილის თარგმანში უდრის 108-ს. აი ზოგიერთი ნიმუში მათი: «შვილო, თუ მეფის, უფროსის ან დიდებულის საიდუმლო გაიგო, დაიმარხე გულსა შინა შენსა და ნუ გაამელავნებ მას, ვიდრე სხვებისაგან არ მოგესმას ის. შვილო, ნუ დაღვრი სხვის სისხლს, რათა არ დაიდგაროს შენი. შვილო, ნუ მიიზიდავს შენ მდიდრად ჩაბმული ქალი; მთელი

¹ А. Х а х а н о в, Очерк, III, стр. 169—180.

ქონებაც რომ გადააგო მას, მეტს სიამოვნებას ვერ მიიღებ. ვიდრე შენი ცოლისაგან, გარდა ცოდვისა და სირცხვილისა. შეილო, შეიყვარე ცოლი შენი, ის არის ხორცი შენი და აღმზრდელი შეილთა შენთა. შეილო, როდესაც უსირცხვილო ქალს შეხვდე, ან დაემორჩილე მას, ან მოშორდი. შეილო, ახალი ანხანაგი ორჯერ მაინც გამოცადე, რათა ცუდი რამ არ შეგემთხვეს მისგან. შეილო, როგორც მიწა დედაა ყველა მცენარეულობისა, ისე სიმეფარაღე ყოველივე ბოროტებისა. შეილო ჩემო ნათან, ყოველივე ეს დაიხსომე და იქნები ბრძენი და პატივცემული მეფეთა წინაშე. ასეთი იყო ჩემი სწავლადარიგება, მეგონა, ნათანი დაიმარხავდა მას გულსა შინა, მაგრამ ყოველივე ეს გაფანტა, ვითარცა ნაცარი წყალსა შინა. მე მივეცი მას სახელი, ქონება, ვეზირობა სენექირიმისა, მან კი ყოველივე დაივიწყა და დამიწყო თხრემლის თხრა. თუ რაში მდგომარეობდა ეს თხრემლის თხრა, ქართულში გადმოცემული არაა¹.

ამ მოთხრობის ქართული ვერსია ნ. ნ. დურნოვოს, ამ საგნის სპეციალურად მკვლევარს, შეუღარებია სხვა ენებზე არსებულ ვერსიებთან, კერძოდ ასურულ, სლავურ, არაბულსა და სომხურთან, და აღმოჩენილა, რომ ის ნათარგმნი უნდა იყოს სომხურიდან: მოთხრობის სათაური, საკუთარი სახელები, სწავლა-დარიგებათა რიცხვი და რედაქცია სომხურს მისდევს². ყველა იმ შემთხვევაში, სადაც სომხური ტექსტი სხვა ვერსიებისაგან განსხვავდება, ქართული სომხურს უდგება, ხოლო, სადაც ქართული სომხურისაგან განსხვავდება, ის არც სხვებს უდგება და გადამწერთაგან დამახინჯებას უნდა წარმოადგენდეს³. ალ. ხახანაშვილის ტექსტი გადაწერილი ყოფილა 1834 წელს ზოგიერთი სტილისტიკური მოვლენის მიხედვით, რომელიც ა. ხახანაშვილს აღუნიშნავს, შეიძლება ითქვას, რომ თარგმანი ძველი არაა: ის მეთვრამეტე საუკუნეზე ძველი არ უნდა იყოს, და ეკუთვნის იმ დროს მეთვრამეტე საუკუნისას, როდესაც გაცხოველდა ქართველ-სომეხთა ლიტერატურული ურთიერთობა და სომხურიდან ითარგმნებოდა თხზულებანი სხვადასხვა დარგიდან.

¹ იხ. ის არაბულ ვერსიაში: М. Агтя, Юбилейный сборник в честь Всев. Ф. Миллера, стр. 116 — 120.

² The story of Ahikar, from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic version by F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis, London. 1898.

³ ნ. დურნოვოს შედარების შედეგი და დასკვნანი იხ. А. Хакханов, Очерки, III, 422 — 425.

ეროვნულმა მოტივმა და თავისებურმა «რეალიზმმა», რომელთა შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, აღორძინების ხანის ლიტერატურაში გამოხატულება პირველი სანიტორიო ეპოქის ძეგლებში. ამ ძეგლებში აღებულა საქართველოს ისტორიის ესა თუ ის ეპოქა, ესა თუ ის ისტორიული პირი და მოვლენა, რომლის გარშემო ითხზებოდა ლექსით მთელი პოემა. ასეთი პოემების რიცხვი საკმაოდ მოგვეპოვება.

I. ქუთაისიანი

სანიტორიო პოემათა რიგი უნდა დავიწყოთ ქეთევან დედოფლის წამებით, რაც საკმაოდ პოპულარული თემა ყოფილა ჩვენს ლიტერატურაში. პირველი მწერალი, რომელსაც გაუღეკსავეს ჩვენი ისტორიის ეს ეპიზოდი, არის თვით ლეაწლითმოსილი დედოფლის შვილი, მეფე თეიმურაზ პირველი. მის შრომას ეწოდება—წიგნი და წამება ქეთევან დედოფლისა¹. წინასიტყვაობაში ავტორი მიმართავს ღმერთს, ლეთისმშობელს, წმინდანებს და სთხოვს მათ:

მზის ქეთევანის წამება ვიცრფე რა საქმენითა,
ღირს მყავ ცოდვილი მე ესე, რომ მათქმენით ენითა. (6).

ეს ამბავი მისი არის, ეს უხმობენ დედოფლობით,
თავი მისი ჭებით წერეს, ოდეს იყო ხმელთა ფლობით,
აწლა ბოლო შემოკლდების, გავებრევე მეცა ფლობით,
ღმერთო ჩემო, გვეცდობები, მაწერინო ხელუფლობით. (7).

როდესაც შაჰ-აბასი გამოემართა კახეთსაკენ, მას «მიენდო» ქეთევანი და უძღვნა ძენი ტურფანი: ალექსანდრე და ლევანი. ესენი შაჰმა განჯას «დააგდო», თვითონ კი შემოვიდა კახეთში და ააოხრა ის. განჯიდან სისხლისმსმელმა აბასმა პატიმარნი გაეზავნა შირაზს; აქ იმყოფებოდა დედოფალი, რომელიც ნუგეშს პოეზიდა იმაში, რომ ხუთი წლის განშაელობაში ზრდიდა «ნაყოფსა ძისასა», ესე იგი შვილიშვილებს. ხუთი წლის შემდეგ შაჰმა ალექსანდრე და ლევანი შირაზიდან თავისთან გაიწვია. ქეთევანი გრძნობდა, თუ რას ნიშნავდა ეს, ამიტომ მან ცოცხლივ გამოიტირა ისინი. ტირილსა და ვაებაში ის მოუწო-

¹ თეიმურაზ I, თხზ. სრული კრებული, ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 126—137.

დებდა თავის გამდელს ხვარამზესაც კი, მაგრამ ნუგეში არსაიდან იყო. ამის შემდეგ მას მეტი არა დარჩენოდა რა, გარდა ლოცვისა და მარხვისა. ტირილისა და ვაიებისაგან მოეშალა მზაგე და კბილია და დაკარგა ძოწმარგალიტობა. ტყვეობაში ქეთევანმა დაჭყო სულ ათი წელიწადი. შაჰ-აბასმა შირაზის ხალარხანს შემოუთვალა: ქეთევანს დიდხანს ნუ აცოცხლებ, თუ მაჰმადის რჯულს არ მიიღებს და იესო ქრისტეს არ დაჰკმობსო. შირაზის გამგეს იმამ-ყულიხანს, რომელიც პოეტის სიტყვით, იყო მდამალი, ტკბილი, მოწყალეა (32), ეწვინა შაჰის ასეთი განკარგულება: თეიმურაზის ღედას ვით ვკადრო უკადრონიო? (31), ამიტომ სამი თვე არ გამოუცხადებია მისთვის ეს საშინელი ამბავი. მაგრამ ბოლოს იძულებული შეიქნა გაეცხადებინა ეს დედოფლისათვის. ქეთევანი ჯერ შეკრთა, მაგრამ მერე შემოიკრიბა სულიერი ძალა და ღმერთს მიმართა ვედრებით განაძლიეროს ის და ღვაწლის შემდეგ შერაცხოს წმინდათა თანა ქალწულთა, თან დაუმატა შემდეგი:

სასწაული მოავლინე ქრისტიანეთ ტყვეთა ზედა,
 შეიღსა ჩემსა თეიმურაზს ძლევა მიეც მტერსა ჰედა,
 ღვაწლთა ჩემთა აღმწერელი ვდემს დასვი ტახტსა ზედა. (46).

ამის შემდეგ ეზიარა და დაიწყო მზადება ამიერ სოფლით განსვლისათვის. დანიშნულ დროს მოვიდნენ მტარვალნი და მოიტანეს თან ტანჯვა-წამების იარაღები: ქალფათინები, შამფურები და ბარები. გააჩაღეს ცეცხლი და ჩაყარეს შიგ ლურსმნები. ქეთევანის მოახლენი შეშინდნენ და დედოფალს სთხოვეს—თავს ნუ გასწირავეო. ერთმა მათგანმა, თინათინმა¹, საშინელი კივილი მორთო, რისთვისაც ჯალათებმა ის კარში გააგდეს შიშველ-ტიტველი. მას გზაზე შემოიყარა გივი, რომელმაც გაახვია ის თავის შალში. ტანჯვის ადგილზე დაუმახეს დედოფლის მოძღვარს, იმერელ გიორგის. საშინელი სურათის დანახვაზე ისიც შედრკა, მაგრამ დედოფალმა გამხნეება დაუწყო მას. შეუდგნენ წამებას: ქეთევანს შეუკრეს ხელ-ფეხი, გაზით დააგლიჯეს ძუძუები, ტანსა და თავზე დაადგეს შანთები, მკერდით ზურგამდე გაავლეს გახურებულინი რკინანი, ქვეშ დაუფინეს, დახურეს ზედა ლურსმისა რკინანი. ერთი სიტყვით, ისეთი საშინელი ტანჯვა მიაყენეს მას, რომ ენა ვერ გამოთქვამს. ქეთევანმა, რომელიც მამაცურად და შეუდრეკლად იტანდა ყველაფერს ამას, ძლივამოსილად განუტევა თავისი სული.

ერთი წლის შემდეგ ახადეს მისი სამარხი, მაგრამ შიგ ვერაფერი ნახეს. ზოგი ამბობდა—ფრანგები მოიპარავენდნენო, ზოგი კიდევ ფიქრობდა—ზნეცის წასულაო. მისი ამბავი გაყრცელდა ყველგან, ჯვარისმოსავთ უნდოდათ მისი წმინდა ნაწილი: თორწეტ ათასი თემანი ფრანგთაგან დაითვლებოდა, მაგრამ შაჰ აბასი არაღვის აძლევდა მას.

პოემა თავდება ავტორის განცხადებით: თუ ვინმე დაუმატებს ამ ჩემ ნათქვამს, არა მაქვს რა საწინააღმდეგო, მხოლოდ არ შესცვალონ ეს ჩემი

¹ ეს თინათინი უნდა იყოს ქართველი ტყვე ქალი, ქეთევანთან ძალზე დაახლოებული ვინმე თინათინ წიბა, რომელიც სპარსეთში ცოლად შეურთავს ცნობილ პიეტრო დელა ვალეს.

შრომა, რომელიც 80 ლექსად¹ არის ნათქვამი (86). მართლაც, ვილაც მე-
ლექსეს, ხელნაწერთა მიხედვით, მერე მიუმატებია «შვიდი-ექვსი» სტროფი,
თანახმად ავტორის ნებაართვისა (ნამდვილად კი ათი, 86—96, სტროფი).

თხზულებაში, ისტორიულ სინამდვილესთან ერთად, მოხდენილდაა გად-
მოცემული სულიერი განცდა როგორც ტანჯული დედოფლისა, ისე თვით
ავტორის, თეიმურაზისა, რომელიც, აღშფოთებული მტარეალთა მოქმედებით,
უნებლიეთ წამოიძახებს:

მე ავახაკი, შემცოდე, ახლას არ ვიყავ, ვინანი,
მარჯვენით ჯვარსა არ ვეცი, ამაღ ვარ ცრემლთა მდინარი. (67).

საგულისხმოა, რომ ამ კერძო ხასიათის ეპიზოდში მას დაუნახავს თანა-
მედროვეობის დამახასიათებელი მოვლენა, ქეთევანის ღვაწლს ის უყურებს
როგორც მსხვერპლს, ტანჯული კახეთისათვის გაღებულს. ის ტირის და
კნესის, რომ სამშობლოს უღმობელი ბედი და აუტანელი მდგომარეობა ასეთ
მსხვერპლს თხოულობს. თეიმურაზმა პირველმა მოჰკიდა ხელი ქართულ ლი-
ტერატურაში ნაციონალური თემბაკის დამუშავებას. მისი პოემა მიზანდასა-
ხულებითა და კომპოზიციით, რა თქმა უნდა, ძირითადად განსხვავდება აგი-
ოგრაფიული ჟანრის «მარტივობისაგან».

როდისაა დაწერილი პოემა? ერთ აღვილას პოეტი ამბობს:

მათ აწამეს წმიდა ესე სეკდენბერსა ათორმეტსა;
შვილსა თვემდე მოგახსენებ სასწაულსა მტრის-მეტსა:
საქართველო აღებულა წგლს ნაგამი ათერთმეტსა,
მარტში დარჩა მას მეთუფეს ქრისტიანი, ნათლია სვეტსა. (76).

¹ ნამდვილად ხელნაწერთაში 86 სტროფია, მაგრამ ამთავან ექვსი, ალბათ, სხვისი ინ-
ტერპოლაციაა. ყოველ შემთხვევაში, 69—70 სტროფებს იცნობს მხოლოდ ერთი ხელნაწერი,
ხელნაწერ S 1511-ის გადამწერს, 669-ე გვერდზე, ამ პოემაში აქ, სადაც აღწერილია ქეთე-
ვანის ტანჯვა, სტროფებს შუა: «ზეციით მოვიდა ნათელი» (72) და «წილზედ ახადეს საფლა-
ვი» (73), ჩაუმატებია სულხან-საბა ორბელიანის სამი სტროფი, რომელშიაც ეს საშინელი
სტრა საკმაოდ რელიეფურადაა წარმოდგენილი:

დედოფალი ვით შეამკვეს მათ უღმრთოთა რველის მბერთა,
ნათა ნაცლად დაუფებეს მიწათა და ცუტთა მბევრთა,
საჭკუთხს ლურსმანს ქვეშ უგებდენ, ვით ორხუვა, ეთა ტერთას,
ხან სცემდენ და ხან შეაკვიდენ, ვითა ხელსა და ბებერთა.

მოკაზმიდენ ეგვიეიად, შუქშოდენ ფისსა ზოდოდ,
ცხელს შამფურსა ქინძისთაეად, საოლაეად გინდა სკითად,
ტანჯვას სარკედ, ცემას მარგედ, ნაცარს სურმად, გახსა ჩქითად,
აგურს საძანად უსეემიან, განსაწმენდიად კოხსა ლოდად.

ცხელსა ქვაბსა თავს გვირგვინად, ხაყურებად ნაკერცხალსა,
ყამრად ბარსა, საყბურად მხურაღესა ნაღს ახალსა,
საჭხს ამბარჩად, ყელ-საბამად მნარეს თოკსა, ვითა მხალსა,
ქამრად ჯაჭუსა მოუჭერენ, შანთს დასმიდენ, ვითა ხალსა.

ეს ნიშნავს: ქეთევანი აწამეს 12 სექტემბერს, მე მოგახსენებ დიდ, მეტისმეტ სასწაულს, რომელიც მოხდა ამ წამებიდან შვიდი თვის გასრულებამდე: შვიდი თვის შესრულებამდე, მარტში, ჩემ მიერ აღებულ ან დაკავებულ იქნა საქართველო, რომელიც თერთმეტი წლის განმავლობაში ნაჰამი, ექსპლოატრებული იყო სპარსთაგან. ამით ის, საქართველო, დარჩა მეფუფეს, სვეტისნათელს, ქრისტიან ქვეყნად.

მეტის-მეტია სასწაული, საქართველოს აღება თეიმურაზის მიერ. მოხდა-რა შვიდი თვის გასვლამდე ქეთევანის წამებიდან. ქეთევანი აწამეს 1624 წლის 12 სექტემბერს, მასთანადამე, თეიმურაზს საქართველო დაუკავებია 12 მარტის შემდეგ 1625 წელს, 12 აპრილამდე, როდესაც სრულდებოდა ქეთევანის წამების შვიდი თვე: მართლაც, ამ ფაქტს უჩვენებენ 1625 წლის 25 მარტს¹. ამ წელს მართლაცდა 11 წელიწადი შესრულდა სპარსთა მიერ საქართველოს ქამისა, ვინაიდან ქართლ-კახეთი შაჰ-აბასმა 1614 წელს დაიკავა². ამ წლისა და მეტის-მეტია სასწაულის ნიშანდობლივი აღნიშვნა მაჩვენებელია იმისა, რომ პოემა დაწერილია 1625 წელს, ქეთევანის წამებისა და მისი მეოხებით მისი შვილის, თეიმურაზისათვის, მებერთა ზედა ძლევის მიცემისა (46) უშუალო შთაბეჭდილების ქვეშ.

თეიმურაზს გამოჩენია მიმბაძეველები, რომელთაც აგრეთვე გაუღიქსავთ ქეთევანის წამება. ასეთებია, მაგალითად, მღვდელმონაზონი კოზმა ანო, რომელიც ლეკებმა მოჰკლეს 1715 წელს; ამას ადასტურებს ბატონიშვილი იოანე, რომელიც ამბობს: კახთა მეფის მწიგნობართუხუცესმა და მრავალმთის ხუცესმონაზონმა კოსამამ ფამოთქუა შესხმა ქეთევან დედოფლისა³, ხოლო ცხოვრება და წამება მისი აღუწერია ხუცესმონაზონს გრიგოლ დოდორქელსა⁴.

მეორე პოეტი, რომელსაც ლექსადვე აღუწერია ქეთევანის წამება, არის დიმიტრი ბაგრატიონი, მწერალი მეფერამეტე საუკუნის გასულისა და მეცხრამეტის პირველი მეოთხედისა⁵.

ქეთევანის წამება აღუწერია 1626 წელს პიეტრო დელა ვალეს, რომელიც იმ დროს შაჰ-აბასის კარზე იყო, თხზულებაში «Informatione adella Georgia»⁶. ამ თხზულების საფუძველზე 1646—1648 წლებში გერმანელ დრამატურგს ანდრეას გრიფიუსს დაუწერია ტრაგედია «საქართველოს დედოფალი კატარინა», რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში იდგმებოდა გერმანულ სცენაზე⁷.

¹ თ. ყორღანი, ქრონიკები, II, გვ. 446, შენიშვნა.

² იქვე, გვ. 440.

³ «კალმასობა», II, 182.

⁴ იქვე, გვ. 161. ეს შრომა გამოცემულია ტრ. რუხაძის მიერ: «ლიტერატურული ძიებანი», V, 229—267.

⁵ დიმიტრის ეს თხზულება დაიბეჭდა კილევაც 1819, 1876, 1895 წლებში.

⁶ Z. Avalishvili, Teimuraz I and His poem «The martyrdom of Queen K'et'evan» Georgica, Autumn 1937, p. 17—42.

⁷ А. Бибицадзе, Андреас Грифиус и его трагедия «Королева Грузии Катарина» (автореферат диссертации), Тбилиси, 1950.

2. შაჰნავაზიანი

«შაჰნავაზიანი» არის საისტორიო პოემა, რომელშიაც გალექსილია ცხოვრება და მოღვაწეობა მეფის ვახტანგ მეხუთის, შაჰნავაზად სახელდებულისა (1658—1675 წწ.)¹. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, აქ წარმოდგენილია ვახტანგის არა მთელი მიფობა, არამედ მისი ნაწილი, 1658 წლიდან 1665 წლამდე. პოემა შენახულია ჩვენამდე ერთადერთი ხელნაწერით, რომელიც 1848 წელს სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს უჩუქებია მ. ბროსესათვის, ხოლო უკანასკნელს გადაუცია ის რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სააზიო მუზეუმისათვის, სადაც ის დღესაც ინახება (ბროსეს კოლექცია № 32—83). რამდენიმე ფურცლის დაკარგვის გამო პოემის ეპილოგს აკლია ბოლო ნაწილი. ამჟამად ის შეიცავს პროლოგიურად 61 თავსა და 1151 სტროფს, რომელიც დაწერილია 16-მარცვლიანი რუსთველური ლექსით.

პოემას ხელნაწერში² მიუძღვის პროზაულად დაწერილი ზოგადი მიმოხილვა ვახტანგის გამეფებისა (ამ მიმოხილვის დასაწყისი დაკარგულია), მისი მოღვაწეობისა და ახოვნებისა. ეს მიმოხილვა თავდება ასე: ფანავებს სადღეოფლოს რიგი და ითხოვეს ზღუათა ჯელმწიფის დადიანის ლეგანის ასული პირმთვარე მარიამ; და შეიყარნეს ესე ორნი სატურფალინი და დააშუენეს სრა და სამყოფი. იხარებდა მათისა ნახუით ყოველი სული; ამა დიდთა ჯელმწიფეთა ინებეს ცხორება მათი და ჯელჰყო მონანან ვინმე გალქსევად წიგნისა ამისა. ამის შემდეგ პირდაპირ იწყება პოემა 35-სტროფიანი პროლოგით, რომლის პირველი ორი სტროფი ასე იკითხება:

ესე ამბავი იწყების ქართუელთა კელმწიფეთანი,
ვინ კმლითა ბადრობს მებრძოლთა, შექნა ყოლგნითა კუფთანი;
ვერეის დაუდგა სულდგმული, აბჯართა უწყო ფეთანი,
სხუა ვინ მოუთქუა სიკეთე, ანუ სისავეს ზნეთანი. (1).

ჟამნი გარდახდენ, მეფეთა არვის უბრძანეს წერასა,
არცა ვინ ველყო გამოთქმად ტკბილ-საუბართა თქმევასა,

¹ ნ. შარტი ამბობს, რომ «შაჰნავაზიანი» აწერილია თავგადასავალი მეფის გიორგი მეოთხე მშეტის შაჰნავაზისა («Возникновение и расцвет древне-грузинской светской литературы. ИИИИ Просп., Тбилиси, 1899 г., стр. 234). ეს მით უფრო საკვირველია, რომ თვით პოემაც რომ აოყოფილყო მისთვის ხელმისაწვდომი, მ. ბროსეს გამოცემიდანაც (HG. II, 1, 1, p. 601—614) შეეძლო გაეგო, რომ პოემაში იგულისხმება არა გიორგი, არამედ ვახტანგ შაჰნავაზი. ასევე ფიქრობს ა. ხაჩანაშვილიც («ქართული სიტყვიერების ისტორია მეფორ. საუკუნეებდე», 1919 წ., გვ. 352). ცნობა ხელნაწერის შესახებ იხ. ИАН, 1909 წ., т. XXI, № 1, стр. 018.

² ხელნაწერის აღწერილობა და პოემის მოკლე შინაარსი, საჭირო კომენტარებით, მოუტია მ. ბროსეს («Histoire de la Géorgie», II, 1, addit. VIII, p. 601—614). განსჯენებულ დავით ყიფშიძეს სტუდენტობისას გადმოუღია ამ პოემის პირი, რომელიც მისი ნებართვით ჩვენც გვექონდა ხელში საჭირო ცნობების ამოსაღებად. დღეს პოემა გამოცემულია გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით (ფეშანგი, «შაჰნავაზიანი»). ამჟამად ვსარგებლობთ ამ გამოცემით.

ან ნელექსსა რა რჯიდა ველად დაეწყო რბენასა,
დაუმაღლებლად სიტყუანი სად წარმოეთქვა ენასა? (2).

პოეტი მოიგონებს რუსთაველს, ტარიელ—ნესტან—ავთანდილ—თინათინის შემშკობს. სერაპიონს, როსტომის მოქმედებს, და კახთა მეფეს თეინორაზს, ლეილიმჯუნისა და უსუფ—ზალიხას მეხოტბეს, აღნიშნავს მათს წესდარებელ მელექსეობას, მაგრამ ამასთანავე გააკვირვებან გამოთქვანს, რომ მან გამიწარეს ძილი და გარდააგეს თავი უცხო ამბებისა და უცხო პირების სათქმელად და საქებრად, ისეთი პირებისა, რომელნიც ნამდვილად არც კი ყოფილან არასდროს. მე, თუმცა არა მაქვს მათი სიბრძნე, მაგრამ მზადა ვარ შევამკო ბატონის ძალი, სიმხნე და ჯომარდობა, რაც თვითონ მინახავს და რასაც მე მოესწრებოდა. ამის შემდეგ ის მოიგონებს ქვეყნისა და აჯამიანის გაჩენას, უკანასკნელის სამოთხით გამოგარდნას, და მიმართავს ღმერთს თხოვნით—მისცეს მას შეძლება პირნათლად შეასრულოს განზრახული საქმე. მოიგონებს რა ებრაელთა მეფეების დავითისა და სოლომონის სიბრძნესა და სიქველეს, ის გადმოიღის საქართველოში და ხოტბას უძღვნის ვახტანგ გურგუსალის (sic), მირიან მცხეთელის, აშოტ კურატის (sic), არჩილ დიდის, ბაგრატ კურატის, დავით აღმაშენებლის და თამარ დედოფლის დიად მოღვაწეობას. მერე იწყებს თავისი შრომის პირველ თავს: აქა ამბავი ამა უებროს ქელმწიფის შვილის ვახტანგისა, რომლისა მსგავსი არა ნახულა ადამითვან დღეთამდე, შემდეგი სიტყვებით:

მათან დარჩა ვაჟი ვინმე, შვილი იმა კელმწიფთა,
მას სახელად ვახტანგ დასდევს, აქებდიან კაცთა ძეთა;
ცოტა იყო, ხუთი წლისა, აწავლიდენ გმირთა ზნეთა,
მართ მაშინვე დაამსგავსეს დამრღუეველად სალთა კლდეთა. (36).

შეიკრიბნენ დიდებულნი ქართლისანი, კათოლიკოსი, აზნაურნი, მთელთა წარმომადგენელნიც და გადაწყვიტეს, რომ იმათ პატრონად ვახტანგი არის ღმერთსაგან წინასწარგაჩენილი, მივიდნენ მასთან და სთხოვეს ეპატრონა მათთვის. ვახტანგი დაითანხმეს და, როდესაც დადგა დრო და ჟამი, მცხეთას აკურთხეს მეფედ დიდი ზემითა და მეჯლიშით. ვახტანგის ქაბუკობისა და შეუღარებელი სილამაზე-მოხდენილობის ამბავი მოესმა სპარსეთის შარიერს. ყეენს, რომელმაც ვეზირების რჩევით, ისპაანიდან ტფილისს გამოგზავნა უცხო მხატვარი, რომ, თუ პირდაპირ ვერა, სურათით მაინც გაეცნო ეს ქაბუკი. მხატვარი დიდი ამბით მიიღეს, მაგრამ ის იმდენად დააბრმავა ვახტანგის ჰაეროვნებამ და სხივებმა, რომ სურათის გადაღება ვერ მოახერხა და ხელცარიელი წავიდა უკან. შარიერს ეწყინა ეს და გადაწყვიტა ვახტანგი პირადად ენახა, ამისათვის თვითონ დაიბარა ის. ვახტანგმა ქვეყანას უჩინა ჯეროვანი მცველები, თვითონ წაიღო ყველაფერი, რაც გზაში საჭირო იყო, გაიყოლია თან ორასამდე გულოვანი მხედარი და გაუდგა გზას. გზაზე ხანები დიდი ამბით ეგებებოდნენ და უმასპინძლებოდნენ მას. ქალაქში შესვლისას თვით შარიერი შემოეგება, აკოცა, როგორც ძმას, და მეგობრულად მიიღო. ყეენი მას არ იცილებდა, მუდამ თავისთან ჰყავდა, ერთად ქეიფობდნენ და შეექცეოდნენ. პატივი სცა მას ისპაანშარის ამილბარობით, მიუბოძა გილანი და ხონი საყმოდ და გამოუცვალა სახელი, ლეგო შაჰნავაზ მეფობით. რამდე-

წიმი ხნის შემდეგ, ვახტანგის სურვილის თანახმად, ის წან გამოისტუმრა საქართველოში. მეფის დაბრუნების გამო თბილისში დიდი ზეიმი და მხიარულება გაიმართა. დიდებულენა დაასვენეს, რომ მეფის უჩულოდ ყოფნა არა ხამს, ანტიომ მოინდომეს ნოეძებნათ მისთვის დიდასული საცოლუ. იმათი არჩევანი შეჩერდა ზღვათა ხელმწიფისა, ლევან დადიანის, ასულ მარიამზე, რომელიც მეტად ლანაზი და მოხდენილი იყო. ლევანს გაუგზავნეს კაცები, წან სიხარულით თანხმობა განაცხადა, მერე გაგზავნეს პაყრები სათანადო შარნით და ქალი ოდინადან მოიყვანეს. მეფე მიეგება მათ ს. ალთან, აქედან კი თბილისს მოიყვანა. გაიმართა უდიდესი. ქორწილი, ლხინი, სმა, თამაში და საბოძერის გაცემა. ამის შემდეგ მეფე შეუდგა შინაურ საქმიანობას, შეამკო და ყოველნაირად გაამდიდრა თბილისი: მტკვრის პირას ფრანგ ოსტატებს აავებინა სალხინო სახლი, რომელიც აავსო ძვირფასი ქურქულებითა და ნივთებით. სასახლის გარშემო გააშენა მშვენიერი ბაღი, სადაც ის დროგამოშვებით ლხინობდა, და თავის საყვარელ მეუღლესთან სრულ ბედნიერებას განიციდდა. მათ შეეძინათ მშვენიერი, ტურფა, ახოვანი და გულოვანი შვილები, რომელთაგან პოეტი ასახელებს არჩილს, გიორგის, ლევანს და ერთ ასულს. მეფემ შვილებს მიუჩინა თითო-თითო თემი, წვრთნიდა მათ და ასწავლიდა ყოველგვარ ზნეს. ყვერთან მეფეს ჩინებული განწყობილება ჰქონდა: მისგან მიჩნეული იყო საყვარელ ძმად და მეგობრად, იღებდა თვალ-მარგალიტს, თავისთვის ხალასს, თაჯს, ჯილასა და თომარს, სახელოდ ჰქონდა ისპაანშარი, ეჭირა გილანი და მაზანდარა და ბეგლარბეგობა არეზს აქეთი ხანებისა. ნადირობდა სხვადასხვა ალაგას, უფრო კი ყარაიაზში, ზეიმობდა, საბოძერას გასცემდა უხვად და ბედნიერად გრძნობდა თავს.

ამ დროს იმერეთში გარდაიცვალა მეფე ალექსანდრე, რომელსაც პირველი ცოლისაგან დარჩა ძე ბაგრატე. ბაგრატე დედინაცვლის. ნესტან-დარეჯანის, შიშით გადამალული იყო გურიისში. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ იმერლებმა ის მოიწვიეს მეფედ, დედინაცვალმა მას ცოლად შერთო თავისი ძმის ქალი, მაგრამ ამავე დროს გადაწყვიტა თვითონ დამჯდარიყო ტახტზე. ამისათვის მან ბაგრატე შეიპყრო და თვალეზი ამოსწვა, ხოლო თვითონ ქრად შეირთო ვინმე ვახტანგი, ბაგრატეონთა გვარის კაცი. იმერლებმა რომ ეს დაინახეს, შეწუხდნენ, მათ გადაწყვიტეს არ დამორჩილებოდნენ ტახტის მომტაცებელს, ამისათვის ნოციქულები გაუგზავნეს დადიანს და სთხოვეს მოსულიყო და დაეკავებინა იმერეთის ტახტი. დადიანი წამოვიდა ლაშქრით და მოადგა ხონს. დედოფალმა რომ დაინახა კარზე მომდგარი ხიფათი, იმწამსვე კაცი აფრინა ქართლს შაჰნავაზთან და მას დახმარება სთხოვა: თუ მე არ დაეჩრები მეფედ, მაშინ ისევ შერ დაიჭირე იმერეთი, მხოლოდ ჩვენს რამ გუარგე ნატირალსაო. შაჰნავაზმა რომ გაიგო საქმის ვითარება, თავისი გულისწყრომა გამოთქვა დედოფლის ვერაგობისა და ბაგრატის გაუბედურების გამო და დაიწყო ბეობა, თუ როგორ მოქეუულიყო. მეფემ შეყარა ოცი-ათასამდე ჯარი და გასწია იმერეთისაკენ იმ გადაწყვეტილებით, რომ სასტიკად დაესაჯა ბაგრატის უღმობლად გამაუბედურებელი. კოლბაურს, სადაც მან კარავი დასცა, ვახტანგს მოეგებნენ წერეთლები, რომელთაც თავი იმართ-

ლეს მეფის წინაშე, აქედან გადავიდა საზანოს, სადაც აგრეთვე შეხვდნენ მას თავადები. ვამეყ დადიანმა რომ მეფის გამოლაშქრება გაიგო, შეშინდა და შეუთვალა მოქველისა და ბედიელის პირით: იმერლებმა ამოგდეს მეფე, ქვეყანა უპატრონოდ დარჩა, მოდი, შუაზე გავიყოთ, დავემზახლოთ ერთმანეთს, მე ჩემს ქალს მოგცემ შენი შეილის არჩილისათვის საცოლედ, და იყოს ჩვენ შორის სიყვარული და მშვიდობაო. მეფემ ჯერ უარი თქვა: პაპაჩემი მთელი საქართველოს პატრონი იყო, ამიტომ იმერეთი მე მართო მეკუთვინისო,—მაგრამ მერე, კათოლიკოსის რჩევით, მან შეუსრულა დადიანს თხოვნა და იმერეთი გაუყო მას, «საზღუარი ზუსა დაიდვა, სად წყალი არის მდინარე». სამაგიეროდ მან მიიღო ნახევარი იმ საუფლისწულო სიმიდრისა, რაც იმერეთში ხელთ იგდეს მეგრელებმა და დაბრუნდა სახლში. რაც შეეხება დარეჯანის, მისი ქმრის ვახტანგის, ბრმა ბაგრატიისა და მისი ცოლის ბედს, როგორც დედოფალს მარიამს გადასცა იმერეთიდან საგანგებოდ გამოგზავნილმა კაცმა, ისინი დადიანმა წაიყვანა, ვახტანგი ჭელთა დაიჭირა, ხოლო დარეჯანი ღობოთს ტყვედ მოიყვანა. მეფე დაბრუნდა თბილისს და რამდენიმე ხნის შემდეგ დადიანს, პირობის თანახმად, ქალი გამოსთხოვა თავისი შეილისათვის საცოლედ. ამისათვის გაგზავნა მენიშენი, რომელიც მივიდნენ ოდიშს, ნიშნობა გადაიხადეს დიდი ამბით და უკანვე დაბრუნდნენ. მაგრამ შემდეგში დადიანმა მეფეს პირი გაუტეხა და თავისი ქალი, ცაგერლის რჩევითა და ზეგავლენით, სხვას, თავადთავანს, ბეჟან ლოლობერიძეს, მიათხოვა. მეფემ რომ გაიგო ეს, განრიხსდა საშინლად და თქვა: ახლა მოვიდა დადიანის აღსასრული, მას მე საპატრონოს წაგართმევ და მის მაგიერ დავაყენებ ჩემს ხელთ მყოფ შამადავლეს. მან შეყარა ქართლში ჯარი, მისწერა იმერლებსაც და უბრძანა მზად ყოფილიყვნენ. იმერლებიც თავდადებით გამოეხმურნენ მეფის წინადადებას. ვამეყს აცნობეს—მეფე მოდისო, მას ურჩიეს მორიგება. მაგრამ ეს მას ეთაკილა, ამიტომ მან შეყარა ლაშქარი, გაიყოლია თან ცაგერლის მის მიერ ფიცის გატეხის მთავარი მიზეზი, თავისი ახალი სიძე ბეჟანი და მოვიდა ქუთაისს, აქ დატოვა დედოფალი და თვითონ გაუდგა გზას შაჰნავაზის პირისპირ შესაყრელად. ომის დაწყებამდე მას ღალატით ჩამოსცილდნენ ჭყონდიდელი-ქილაძე, მისი ძმა ქუელი და მიქელაძენი, ასე რომ ვამეყმა შებმა ვერ გაბედა და ქუთაისსვე დაბრუნდა. რადგანაც აქ დარჩენა აღარ შეიძლებოდა, მან ციხეში ჩააყენა ჯარი ცაგერლის მეთაურობით, ჩაანგრია ქუთაისის ხიდი და თვითონ ქალაქიდან გაიპარა. შემოვიდა თუ არა ქუთაისში შაჰნავაზი, მან ალყა შემოარტყა ციხეს, რომელიც აიღო ერთმა ლეჩხუმელმა—ხოხიამ. ციხიდან გამოიყვანეს ცაგერელი, რომელიც მეფემ ექსორია ყო სომხითს, მეფე წავიდა აქედან ოდიშის დასაკავებლად და ვამეყის დასაპყრად, მაგრამ ის ვერსად იპოვა. მისი ცოლი ელენე და ქალი უპატრონოდ იყვნენ დაყრილნი და არ იცოდნენ, რა ექნათ. ელენემ თავისი ქალი დაუტოვა როსტომ აფაქიძეს, რომელსაც სიძეს ეძახდა, თვითონ კი წავიდა აფხაზეთს და იქ სოლომონ შარვაშიძეს სთხოვა თავშესაფარი. სოლომონი გაჯავრდა, როგორ თუ მე ფიცის გამტეხის გულისათვის დიდ მეფეს უნდა ვაწყენინოო, და გადაწყვიტა დედოფლის დაჭრა. დედოფალს ეს გაავებინა შარვაშიძის ერთმა მონამ,

ამიტომ ის ადგა, შეჯდა ცხენზე და დაბრუნდა როსტომ აფაქიძესთან, მას შეაფედრა თავი და სთხოვა დაემალა ციხეში. როსტომმაც მტკიცე სიტყვა მისცა: სანამ ცოცხალი ვარ, არავის დავანებებ შენს თავსო. ნამდვილად კი მაშინვე ადგა, მივიდა მეფესთან, რომელიც ბანძას იდგა, და უთხრა: შემძლია ახლავე მოგვეგარო ჩემ ხელთ მყოფი დედოფალი და მისი ქალიო. მეფემ ერთგულებისათვის მაძლობა გამოუცხადა და სთხოვა პოეყვანა ტყვეები. როსტომი დაბრუნდა სახლში და დედოფალს უთხრა: მეფეს გაუგია შენი ჩენსას ყოფნა და მიბრძანა—ახლავე მომგვარო. დედოფალმაც უთხრა: მეტი რაღა დამრჩენია, წავიდეთო. მეფესთან რომ მივიდნენ, დედოფალმა სთხოვა მას: ნუ წაახდენ ჩემ ქმარს და დაგმორჩილებითო. მეფემ უთხრა: შენ არას გავენებ, არც შენ ქმარს დაუშვავებ რამეს, თუ თვითონ მოვა და დამნებდგება, საპატრონოსაც კი დაუებრუნებ, თუ არადა მთელ ოდიშს დავამხობო. აქედან მეფე მივიდა წაქუიჯის ციხეში, სადაც დაპატიმრებული იყო ნესტან-დარეჯანი და ბაგრატიის ცოლი. დარეჯანს გაუხარდა მეფის მისვლა, მოციქული გაუგზავნა მას და სთხოვა ტყვეობიდან განთავისუფლება. მეფე შევიდა ციხეში, დედოფალს საყვედური უთხრა მისი აკაკობისათვის, თუშცა მერე მოუღება და თხოვნის აღსრულება აღუტყვა. ციხიდან გამოიტანა მთელი სალარო და წავიდა ზუგდიდს. ზუგდიდში მან დაათვალიერა დიდი ლევანის ნაშენი სასახლეები და კოშკები, მისი სალაროები და სიმდიდრე და ყოველივე ეს მიუთვალა შამადავლეს, რომელიც დადიანად დასვა ლევანის სახელით, და დაუმორჩილა მას, ოდიშართ გარდა, აფხაზნი და ალანნი, აილო მათგან ერთგულების ფიცი და გამობრუნდა უკან. გზაზე მას შემოეგება კაცი, რომელმაც აუწყა, რომ ვამეყ დადიანი, რომელიც სვანეთში იმაღებოდა, მოუკლავთ სვანებსო. მეფემ ბრძანება გასცა მოეგვარათ ნისთვის ვამეყის ვაჟი, სვანეთში უპატრონოდ დარჩენილი, და შეუერთა ის მასთან მყოფ დედასა და დას. წაქუიჯის ციხიდან მან აქვე მოაყვანინა იმერეთის დედოფალი ნესტან-დარეჯანი, მისი ქმარი ვახტანგი, ბრმა ბაგრატი და მისი ცოლი. მეფე გამოესალმა ლევან დადიანს და წამოვიდა ოდიშისაკენ, საიდანაც ის ქუთაისს დაბრუნდა. აქ მას თხოვნით მიმართეს იმერლებმა, რათა მოეცა მათთვის მეფედ თავისი შვილი არჩილი. მეფეს მოეწონა ასეთი თხოვნა, დაპირდა მის ასრულებას და დედოფალს ქართლში საგანგებო კაცის პირით ყველაფერი შეატყობინა. დედოფალმა საპასუხო წერილში მიულოცა მას სახელოვანი გამარჯვება და საქართველოს გაერთიანება და გაუგზავნა საყვარელი შვილი არჩილი, რომელიც აკურთხეს იმერეთის ტახტზე. იმერეთის საქმეების გარეგნების შემდეგ ვახტანგი გამოეთხოვა შვილს და წამოვიდა თავის საბრძანებელში. დედოფალი მას მიეგება გორში, სადაც მას, მისი თხოვნის თანახმად, წარუდგინეს ვამეყის ცოლი ელენე და მისი ქალი, ყოფილი მეფეთა რძლებითაა, რომელმაც გულამოთუთქულად უთხრა მარიამს: «ნხევლად გახლდენ, არ ვეღირსე დედოფლობითა-ო. დედამისმა ელენემ, მეფის ოჯახის მორთულობისა და ბედნიერების დანახვაზე, მოიგონა თავისი წარსული და საშინელი ტირილი მორათო. მარიამმა მას ნუგეში სცა, შესაფერისი ტანისამოსი უბოძა, განცალკევებულ ბინაში დააყენა და მოახლენი მიუჩინა.

ახალციხის ფაშამ როსტომმა ხვანთქარს შეატყობინა, რომ შენ მამულში, იმერეთში, გამეფდა ქართველთა მეფის შვილი არჩილი და ქვეყანა ყიზილბა-
 'ნებით აიკისო: ხვანთქარი განრისხდა, როგორ გამიბედა მე ეს საქმე ყვენმა,
 რომელთანაც დროებით დაზავებული ვარ, ახლავე მთელ ერანს მოვათხარებო!
 ვუხიარებმა ურჩიეს, ჯერ გაეგზავნა კაცი ყვენთან და გაეგო საქმის ნაწიდელი
 ვითარება. მართლაც, ყვენს მისწერა კეისარმა, ანუ ხვანთქარმა: ეს რა გიქ-
 ნია, რად შემომისიქ ქართველები, არ კმაროდა, რომ ვახტანგმა ოდიში ამირია,
 ახლა იმერეთი დააკავებინე? გთხოვ, ჩამომამშორო ქართველებიო! ყვენმა იწყი-
 ნა ასეთი პასუხი: სამღურავი მე მაქვს, რომ შვილად ნახარდი არჩილი ვახ-
 ტანგმა წამართვა და მას, კეისარს, აყმო, ის ამიერიდან შეიქნა ხვანთქარის
 მეხარაჯე, აშლილი ქვეყანა დაუწყენარა, ხვანთქარს მადლობის მეტი არა
 მართებს რა, ის შეცდომამში შეუყვანია ახალციხის ფაშას. ხვანთქარმა რომ
 მოისმინა ეს, დამშვიდდა, გაგზავნა ჯალათი და როსტომ-ფაშას თავი მოჭ-
 კვეთა, ხოლო არჩილს შეუთვალა: მთელი ლიხთამერეთი შენთვის დამითმია,
 იჯექი მანდ, იმეფე და მეყმე, შენს საწინააღმდეგოს ვერაინ ვერაფერს მე-
 ტყვის ამიერიდანაო. ყვენმა მაინც შაჰნავაზს მოწერა წერილი და სთხოვა:
 ნუ წამკიდებ ხვანთქარს და ქვეყანას ნუ ამოიხრებ, გამოიყვანე იმერეთიდან
 არჩილი, სამაგიეროდ მე მას მივცემ კახეთს, ქიზილსა და მალაროს, შემიცილე
 შას არ იყოლები, ვინაიდან თეიმურაზ-ხანი ხელთ მყავსო. წინასწარ არჩილი
 გამომიგზავნე აქ, მას მე ვაჩვენებ ერან-თურანს, დავლოცავ, წყალობას ვუხამ
 და ისე გავისტუმრებო. შაჰნავაზმა მოიწვია კათოლიკოსი და ვეზირები, რო-
 მელთაც ურჩიეს მას სისრულეში მოეყვანა ყვენის თხოვნა. ამის შემდეგ შაჰ-
 ნავაზმა მისწერა წერილი არჩილს: იმერეთი შენი შესაფერისი არაა, თან ნაგ
 ქვეყნისათვის რად უნდა მოვიდურათ ან ყვენი, ან ხვანთქარი, წამოდი აქეთ,
 ყვენს შენთვის კახეთი უბოძებიაო. არჩილს ეწყინა ეს, მას უძნელდებოდა
 ქვეყნის უპატრონოდ დატოვება, მაგრამ არც მამის ურჩოა უნდოდა, ამი-
 ტომ გამოეთხოვა იმერლებს და თბილისს მოვიდა, სადაც მამამ დიდი ზემით
 მიიღო. მერე წინადადება მისცა მას წასულიყო ყვენთან, მისი მიპატივების
 თანახმად, ენახა ერანი და ეჩვენებინა იქაურებისათვის თავისი ვაჟკაცობა.
 არჩილი მოემზადა წასასვლელად, მას აახლეს თან გივი ამილახვარი და მეფე-
 თა წინა ზრდილი მეჭთარ მანუჩარი. დედა შვილს გულისტკივილით გამოემშვი-
 დობა და ჩქარი დაბრუნება უსურვა. მეფემ ყვენს შესაფერისი წერილი მის-
 წერა: მე არავისი არ მეშინია, კარზე მომდგარ მტერს ადვილად ვუმკლავდე-
 ბი, მაგრამ შენი სიყვარულით დავტოვე ჩემი მამა-პაპის ხმლით დაქერილი
 სამკვიდრებელი, არჩილი გამოიყვანე იქიდან და გაახელ შენ, შენი თხოვნის
 თანახმად. ყვენი დიდი ამბით შეხვდა არჩილს, მიუჩინა მას შესაფერისი ბინა,
 თუმცა უფრო ხშირად თავისთან ჰყავდა და არ იშორებდა, ერთად სვამდნენ,
 ერთად შეექცეოდნენ და დროს ატარებდნენ.

შაჰნავაზმა გადაწყვიტა კახეთისაკენ გალაშქრება და მისი დაქერა. შეტ-
 რიბა დიდძალი ჯარი ოთარის, თავისი ძმის ბაგრატიისა და იესეს მეთაურო-
 ბით და შეუტია კახეთს. ზოგი უმაღ დამორჩილდა, ზოგმა კიდე წინააღმდე-
 გობის გაწევა მოინდომა. მოწინააღმდეგეთ სულ მუსრი გაავლეს და, ბოლოს,

ალყა შემოართყეს თორღას ციხეს. ციხე დააქციეს, მოწინააღმდეგენი გამოიყვანეს და თბილისს წამოასხეს. აქ გამარჯვებულ მეფეს დიდი ამბით მიეგებნენ, იზემეს და იმხიარულეს.

მეფემ და დედოფალმა გადაწყვიტეს ლევან დადიანისათვის ცოლი შეერთოთ, გაუგზავნეს მას კაცი და შეუთვალეს: ღროა საცოლე მოსძებნოო. ლევანმა მზრუნველობისათვის მადლობა შემოუთვალა მათ და, ამასთანავე, სთხოვა: თქვენი ასული თამარი მომეცით მეუღლეოდო. მეფე-დედოფალმა თანხმობა განუცხადეს მას. დადიანმა გამოგზავნა მენიშნეთ წყლენჯიხელი და გიორგი ყოლია, რომელთაც დიდი საჩუქრები მობრთვეს სარძლოს. მალე ქორწილი გადაიხადეს. ლევანმა გამოგზავნა მაყრებად კათოლიკოსი, მიქელაძე, ყოლია და სხვა მრავალი დიდებული. შაჰნავაზმა თავის მხრივ გაატანა მაყრებად, სხვათა შორის, შთაფრეპისკოპოსი, ქალს მისცა მდიდარი მზითვეი და გაისტუმრა ოდიშს. ლევანი მიეგება მათ ქუთაისს, აქედან გაემართნენ ზუგდიდს და დიდი ამბით გადაიხადეს ქორწილი.

კახთ ბატონიშვილი ერეკლე იზრდებოდა რუსეთის მეფის კარზე. ყმებმა ურჩიეს მას მიემართა თუშებისათვის და მათი დანმარებით კახეთი დაებრუნებინა. ერეკლე წამოვიდა რუსეთიდან და მოვიდა თუშეთს, სადაც სამზადისს შეუდგა. თუშების ჯარი შეიკრიბა ბორჯალზე. ეს რომ შაჰნავაზმა გაიგო, მყისვე მოუწოდა ოთარ ერისთავს, შეეერთა მას თავისი ძმა ბაგრატი, მდივანბეგი ედიშერი და ასიათასამდე ჯარით გაეშურა ერეკლეს შესახვედრად, რომელიც უკვე ქიზიყს ჩამოსულიყო. შაჰნავაზს შეუერთდნენ აგრეთვე არეზს აქეთი ხანები. გაჩაღდა სასტიკი ბრძოლა, რომელშიაც თავი ისახელეს ოთარმა, ედიშერმა და ბაგრატი, თუშებს სულ მუსრი გააგლეს, ძალიან ცოტა ვადარჩა მათ შორის ცოცხალი, ერეკლე გაიქცა და სადღაც შეაფარა თავი. გამარჯვებულმა შაჰნავაზმა თუშებს მოსთხოვა ბეგარა, თუ არადა, შემოვალ ჯარით და სულ ერთიანად ავანაცარტუტებთო. თუშებმა შეუთვალეს: რითაც შეგვიძლია გემსახურებით, მხოლოდ აქ ნუ შემოხვალ, თორემ ავიცრებით, დაღესტანში გადავსახლდებით და რჯულსაც ვამოვიცვლითო. ონში დახოცილი თუშების თავები ათასი აქლემით ერანს წარგზავნეს ყვეთან. ყვენმა დიდი ქება და საჩუქრები მოუძღვნა შაჰნავაზს ასეთი საგმირო საქმისათვის.

ლევან დადიანმა მეფეს სთხოვა იმერეთის ტახტზე დაებრუნებინა მასთან მყოფი ბრმა ბაგრატი, ვინაიდან ქვეყანა უპატრონოდ იყო. ასეთივე თხოვნით მიმართეს მას იმერლებმაც, რომელთაც აუწყეს მეფის, რომ დემიტრი [გურიელი] მეფობისაგან გარეაო. შაჰნავაზს ეს აზრი მოეწონა, მან პირდაპირ თქვა: დიდი სიამოვნებით ავასრულებდი ამ თხოვნას, იმერლების იმედი რომ მქონდეს, ისინი, კათოლიკოსის ვარდა, ფიცის გამტეხნი და უპატიონი არიან. თვალხილული არ იწებეს და ბრმას როგორ გაიტანენო? ყოველ შემთხვევაში, თუ ერთგულების მტკიცე ფიცს მომცემენ, ავუსრულებ თხოვნასაო. ასევე შეუთვალა მან ლევანსაც. ლევანმა სიტყვა მისცა, ჩემი მხრით ყოველივე ღონეს ვიხმარ, რათა ბაგრატს იმერეთში არ გაუქირდეს, იმერლებმა თავის მხრივ ხელი მოაწერეს ფიცისა და პირობის ფურცელს და მეფეს გაუგზავნეს. ამ დროს შაჰნავაზს მოუვიდა მოციქული ასლან-ფაშასი, რომელიც ატყობინებდა

მას: ბაგრატი კეისრის, ესე იგი ხვანთქარის, მემკვიდრეა, მოგვეცი ჩვენ და მე იმერეთის ტახტზე დავსვამო. მეფე გაჯავრდა: ფაშები როდის ეროდნენ ბაგრატიონთა გვარისა და სახლის გარიგებაში, ბაგრატი ჩემი გვარეულია, მე ის წინაჩნია ძმად და შვილად, მე ვიცი რა უჯობს მასო. მერე მან ბაგრატს კვითხა: როგორ გიჯობს, ვის მიგებაარო? მან დაავედრა მეფეს: ოსმანს ნუ ჩაუგდებ ჩემ თავს ხელში, ისევ იმერლებს მიმიბარე, მხოლოდ უბატრონოდ ნუ დამტოვებ და შენ დახმარებას ნუ მომიკლებ. ვინაიდან მე არა მყავს არც ძმა, არც და, არც ვინმე ახლობელი, გთხოვ მომცე ცოლად შენი ასული, რათა მან დამიამოს წყლულებიო. ბაგრატმა დედოფალსაც სთხოვა დახმარება ამ საქმეში მეფის წინაშე. მეფე-დედოფალმა გამართეს ბჭობა და გადაწყვიტეს დაეკმაყოფილებინათ ბაგრატის თხოვნა. მართლაც, მათ შეუშზადეს ბაგრატს ყველაფერი, რაც კი საჭირო იქნებოდა მისთვის, გამოუწყეს ქალიც და გაამზადეს გასასტუმრებლად. შეფემ ბაგრატს გაატანა მრჩველად და ხელის-ამპყრობლად ბრძენი და გამოცდილი თარხანი იორამი (სააკაძე, დიდი მოურავის შვილი), რომელმაც ბაგრატი მიიყვანა იმერეთს და დაამკვიდრა იქ. სამწუხაროდ, მას დიდხანს არ დასცალდა მისი ხლება: ის მალე ყვაველი-საგან გარდაიცვალა.

არჩილი, რომელიც ყეენს ეახლა სპარსეთში, დიდ პატივში იყო იქ. შაჰი სულსა და გულში იძვრენდა მას, გამოუცვალა სახელი და უწოდა შაჰ-ნაზარ ხანი. ერთხელ ყეენმა განუცხადა არჩილს: ვინაიდან მამა გხმობილობს, უნდა გაგიშვა საქართველოშიო. არჩილს ეს გულში ეამა, მაგრამ ისე მოაჩვენა შაჰს, თითქოს ეწყინა და არ უნდა მისი მოშორება. ყეენმა ის დიდად დაასაჩუქრა და გამოისტუმრა შინ. შაჰნაევანს ეს სასიამოვნო ამბავი ახარა წინ-დაწინ გამოგზავნილმა კაცმა, რომელსაც გახარებულმა მამამ დიდი საჩუქარი მისცა. მეფე გაეგება შვილს ერთი კვირის სავალზე და დიდი ამბით შეხვდა. თბილისში ზეიმსა და სიხარულს სახლეთარი ალარ ჰქონდა, ყოველი მხრიდან მიდიოდნენ და ულოცავდნენ არჩილს დაბრუნებას. მისი დაბრუნების გამო ბევრმე გამართა დიდი წვეულება, რომელზედაც მოიპატიჟა ქართლისა და კახეთის დიდებულები. ამ ზეიმზე შაჰნაევანმა განაცხადა: ამდენი ხანია კახეთი უმეფოდ არის, დროა შაჰნაზარი მივიდეს და დაეპატრონოს მას. მართლაც, აქედან ისინი მცხეთას წავიდნენ, სადაც სვეტიცხოვლის წინ არჩილს შეჰფიცეს ერთგულება იქ მყოფმა კახეთის თავადებმა. ამის შემდეგ გადავიდნენ კახეთში, მეფემ მთელი თვე დაჰყო იქ, გაარიგა სამეფო საქმეები, განამტკიცა არჩილი ტახტზე და უკანვე მობრუნდა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ შაჰნაევანმა მოინდომა შვილის ნახვა, შეჰყარა დიდებულები და ჯარი და გაუდგა კახეთისაკენ. არჩილს მეტად გაუხარდა ეს ამბავი, გამოეგება წინ და უჯარმოში შეხვდა მამას. აქედან გადაიარეს გომბორი, ჩავიდნენ ირტოხას და გამართეს დიდი ლხინი და ზეიმი. აქ მეფეს დაღესტნიდან ეახლა მოციქული, რომელმაც მას ლეკებისაგან სამსახური გამოუცხადა და შესთავაზა დახმარება თუშთა წინააღმდეგ: მივალთ და დავიჭერთ მას, ვინც «თუშეთსა არის მჯდომი» და მოგგვრითო. მეფემ მადლობა შეუთვალა, მაგრამ დახმარებაზე უარი თქვა: ჩემ მტრებს მე თვითონ ვეყო-

ფიო. ამ დროს მეფეს განუღგა ყორჩიბაში ბარამი შვილებითურთ, მან გაგზავნა კაცები თუშეთს და ერეკლე ბატონიშვილს შეატყობინა: ამჟამად ორივე მეფე აქ, კახეთს, იმყოფება ლხინსა და განცხრომაში, ჯარი დაითხოვეს, მეტად ხალვათად არიან, წამოდი, წამოიყვანე თუშები და თავს დავესხათო. მოციქულებს თვითონაც მიჰყვა უკან შვილებითურთ, მათ შეუერთდნენ აგრეთვე ბოლბეგი და რამაზაშვილი. შეიყარნენ თუშეთს, შეკრიბეს თუშები, ფშავნი, ხევისურნი, დურძუქნი და ლლიღენი და გამოემართნენ კახეთისაკენ ერეკლეს წინამძღოლობით. ერეკლემ მეფეებთან წინასწარ გამოგზავნა ჯაშუშად შეიდი თუ რვა თუში, რომლებსაც მათთვის ერთგულება უნდა განეცხადებიათ მთიულთა მხრით, ნამდვილად კი მათი მდგომარეობა უნდა დაეხვერაათ. ჯაშუშებმა დავალებული საქმე პირნათლად შეასრულეს, დაბრუნდნენ უკან და ერეკლეს მოახსენეს, რომ მეფენი მართლაც კახეთს არიან, ქეიფობენ, მაგრამ მარტონი არ არიან, თან ჯარიც ჰყავთ იმდენი, რომ შენზე ათჯერ უფრო ძლიერი იქნებიანო. მათ გაუჯავრდა ვილაც ხოხონა, რომელმაც ლაჩრობა შესწამა მათ. მაშინ ბარამმა თქვა: მე ვიცი, რომ შაჰნავაზი და შაჰნავაზი მძლავრები არიან, მათი გამკლავება არც ისე ადვილია, წავიდეთ და დავდგეთ გრემს, იქიდან კი

კაცი გავგზავნოთ, იყოს მათგანა კობილი,
ტკბილი შვესთუალთ პასუხი, არ იყოს სიტყუა-გმობილი,
ნუ თუ მიგუჟედოს წყალობით, არ დავრჩეთ ლახვარ-სობილი. (1091).

ბარამს არ გაუგონეს და წამოვიდნენ მუქარით. გამოვიდნენ ალაზანს. წინ მოუძღოდათ განდგომილნი კახნი, შემოიარეს მინდორი და მომართეს დიდ მეფეს. შუალაშისას შეუტიეს ანაზღეულად და დაიწყო სისხლის ღვრა. მეფემ გაიგო თუ არა ეს მოულოდნელი ამბავი, განარისხდა და აღიჭურვა, შაჰნავაზიც მოეშადა საომრად. გაემზადნენ აგრეთვე მდივანბეგი, სარდარი ზაზა, ბარათიანი, მარჯვენის დროშის პატრონი ამილახორი, ბატონიშვილები კონსტანტინე და ბაგრატი (შაჰნავაზის ძმები) და სხვა ერისთავებიც. დაიწყო გაშმაგებული ომი, რომელშიაც თავი ისახელეს: იესე ერისთავმა, მანუჩარ თუმანიშვილმა, ბაინდურ ნაზირმა, ჯიმშიტა თურქისტანიშვილმა, გაბაანთ და სხვ. გათენებისას კვლავ განახლდა ბრძოლა, მტერს სულ ერთიანად მუსრი გაავლეს და სდიეს უკან ალაზანმდე და იალბუზის მთამდე. ერეკლეს დროშა წაართვეს, მას აღარაიენ შერაა, ასე რომ დედას მიჰმართა. გამარჯვებულები დაბრუნდნენ უკან და ერთმანეთს ულოცავდნენ მტრის დამარცხებას. შეაგროვეს სამი ათასი თავი, რომელსაც ტყავი გააძერეს და თივით გასტენეს, ხოლო თავის გოგრისაგან ამართეს კირზე ნაგები კოშკები შემდეგში თუშთა დასაშინებლად. ეს სასიხარულო ამბავი დაუყოვნებლივ თბილისში აცნობეს დედოფალს. ამასთანავე მოიწვიეს გონიერი და დახელოვნებული მწიგნობარი და ყვენს მისწერეს წერილი და დაწვრილებით აუწყეს მტერზე გამარჯვება, თან სადემონსტრაციოდ აქლემებით გაუგზავნეს მას თივით დატენილი თუშთა თავები. ყვენს მეტად ესიამოვნა ეს ამბავი და საპასუხოდ მადლობისა და ქების წერილი გამოუგზავნა მათ.

აქედან იწყება ეპილოგი, რომლის ბოლო დაკარგულია. პოემის უკანასკნელი სტროფი იკითხება ასე:

მიმსულელსა მისცეს მრავალი, ეცადის, ვერ დასთულისისა,
გამოისტუმრეს მაშინვე. დაუყოვნებლად ვლიდისა,
შეყრა სწადს გულად ლომისა, მის კელმწიფისა დიდისა,
ვის რკენა ძალეუც სპილოსი, საომრად არ დამრიდისა. (1151).

ასეთია მოკლედ პოემის შინაარსი. ის თავდება, როგორც ვხედავთ, ერეკლე ბატონიშვილის კახეთის ექსპედიციის დამარცხებით, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1664 წლის შემოდგომაზე.

ვახტანგ მეხუთე მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევრის საკმაოდ მსხვილი მოღვაწეა. მის პიროვნებასთან დაკავშირებულია არა მარტო ქართლ-კახეთის, არამედ დასავლეთ საქართველოს ისტორიაც. 1658—1664 წლების უმნიშვნელოვანესი ფაქტები საკმაო სისწორითაა გადმოცემული ამ პოემაში, თუმცა ზოგიერთ საყურადღებო დეტალში პოეტი არ ეთანხმება ოფიციალურ ისტორიულ ცნობებს. აი ეს დეტალები:

1. ვახტანგი პოემაში გამოყვანილია გვირგვინოსანთა უშუალო ძედ, ნამდვილად ის მეფის შვილი არ ყოფილა. ის იყო ძე თეიმურაზ მუხრანბატონისა, როსტომ მეფის მიერ ნაშვილები (ქართლ. ცხოვ., II, 49).

2. პოემაში არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, რომ ვახტანგი 1653—1658 წლებში იყო ქართლის გამგე და თანაშემწე როსტომისა, რომელმაც ის წინასწარ გაგზავნა სპარსეთში, სადაც ყვენა მძაპრიანად ყო და უწოდა შანავაზ (იქვე, 50). პოეტის სიტყვით, ვახტანგი, მოიზარდა თუ არა, პირდაპირ მეფედ ეკურთხა და ამის შემდეგ გაწვეულ იქნა სპარსეთს, სადაც მას სახელი გამოუცვალეს და არა სჯული.

3. ვერ არის სისწორით წარმოდგენილი მარიამ ღმერთის ვინაობა. როგორც ვიცით, მარიამი იყო ლევან მეორის დადიანის და. 1621 წელს ის ძმამ მიათხოვა სვიმონ გურიელს, 1625 წელს წაართვა მას და ოდიშს მოიყვანა. 1634 წელს ლევანმა ის მიათხოვა ქართლის მეფეს როსტომს, ხოლო როსტომის გარდაცვალების და ვახტანგის ტახტზე ასვლის შემდეგ, 1658 წელს, ის, ყვენის სურვილის თანახმად, მისთხოვა ვახტანგს, რომელიც იძულებული იყო ამისათვის გაეწვა თავისი პირველი ცოლი როდამი (იქვე, 197—198, 47, 50). პოემით კი მარიამი არის ლევან დადიანის ასული და ქალი (თუმცა ვახტანგი პირველი შეყრისას ეუბნება მას: «სულთა უამესო, ძმისა გაყრა მოგეწყინა»), ის წინათ არავის ცოლად არ ჰყოლია და პირველად მისთხოვდა ვახტანგს, როგორცაც მანამდე ცოლი არ ჰყოლიაო.

4. მარიამის თანა არა ესეა მეფესა შვილნი, არამედ როდამის თანა ესხნეს ძენი: არჩილ, გიორგი, ლევან, ალექსანდრე, ლუარსაბ, სოლომონ და ასულნი ანუჟა და თამარა (იქვე, 51); პოემით კი არჩილი, გიორგი, ლევანი და სხუანი უმცროსნი ძენაა, არიან ვახტანგის შვილები მარიამისაგან. ამათ გარდა მათ ჰყავთ კიდევ ერთი ასული.

5. თუმცა სხვაგან პოემაში აღნიშნულია კიდევ ორი «სასურველი ასული» მათი, რომელთაგან ერთი, თამარი, მიათხოვეს მათ ლევან III დადიანს, ხოლო

მეორე, თითოა, იმერეთის მეფე ბაგრატს; ნამდვილად კი თამარი და თითო იყენენ არა ვახტანგის შვილები, არამედ მისი ძმის კონსტანტინესი (ქართლის ცხოვრება, II, 203, 204).

6. პოემაში ნათქვამია, რომ იმერთა მეფის ალექსანდრეს ძე ბაგრატი იმალებოდა და იზრდებოდა გურიის შიშის დედინაცვლის, ნესტან დარეჯანის, შიშითაო; ნამდვილად კი ის მამას გაუგზავნია იქ უფრო ადრე, ვიდრე ის მეორე ცოლს შეირთავდა. «შემდგომად ორისა წლისა», ამბობს შემატანე, ესე იგი 1620 წელს, «შესწამა ალექსანდრემ ცოლსა თვისსა რეცა სიძვად ქუთათლის ვაჭრისა თანა და განუტევეა ცოლი თვისი და წარავლინა ძით თვისით ბაგრატით მამისა მისისა გურიელის მამის თანაო» (იქვე, 197).

7. დარეჯანის მეორე (ნამდვილად მესამე) ქმარი, ვახტანგი, პოემით იყო ამაგრატოვანთა გვარისა, მატიანე კი მას ჰხადის მხოლოდ ამეფეთა მონათესავედ, რომელსაცა ქუჭუნასშვილობით უხმობდენო» (იქვე, 202, 204).

8. პოეტი ამბობს, რომ, როდესაც დარეჯანმა დააბრმავა ბაგრატი, ეს იმერლებმა იწყინეს და, უზურპატორის წინააღმდეგ, იმერეთის ტახტის დასაქერად დადიანი მოიწვიეს; ნესტან-დარეჯანმა კიდევ დახმარებისათვის მიმართა შაჰნავაზს, მაგრამ უკანასკნელი, დახმარების მაგიერ, წამოვიდა მის დასასჯელად. როდესაც შაჰნავაზი და დადიანი შეხვდნენ ერთმანეთს, იმერეთი გაიყვეს შუაზე და საზღვარი დასდევს სუზასა ზედაო. დაპატიმრებული ნესტანი, მისი ქმარი ვახტანგი, ბრმა ბაგრატი და მისი ცოლი წაიყვანა დადიანმა და დაამწყვდია წაქუიჯის ციხეშიო. ისტორიკოსი კი ამ ამბავს სულ სხვანაირად გადმოგვცემს: მისი სიტყვით, როდესაც ბაგრატი დააბრმავეს, იმერლებმა მიმართეს ასლან-ფაშას, რომელიც ჩამოვიდა იმერეთში, შეიპყრო დარეჯანი და ვახტანგი და ბაგრატის ცოლითურთ წარგზავნა ოლთისს, ხოლო იმერეთის ტახტზე დასვა ისევ ბაგრატი. რადგანაც ბრმა ბაგრატი ვეღარ უძღვებოდა საქმეებს, ამიტომ მოიწვიეს დადიანი იმერეთს, სადაც წარმოადგა შაჰნავაზი; მოლაპარაკების შემდეგ მათ გაიყვეს იმერეთი და საზღვრად დადევს ბუჯის წყალი. ბაგრატი არავის არ წაუყვანია, ის იმყოფებოდა ციხეში ქუთაისს (იქვე, 202).

9. წაქუიჯის ან, როგორც ისტორიკოსი უწოდებს, ქაჭეთის ციხეში დამწყვდეული იყენენ არა დარეჯანი და მისი ოჯახის წევრნი, არამედ ვამეყ დადიანის ცოლ-შვილი (იქვე, 203); ამის შესახებ პოეტი არაფერს ამბობს.

10. პოეტის ცნობით, არჩილის გამეფება იმერეთში ხვანთქარს აცნობა როსტომ ფაშამ, რომელიც ყალბი მოხსენებისათვის, რაც ხვანთქარსა და ყენენ შორის მიწერ-მოწერამ გამოაშუქლავნა, სიკვდილით იქნა დასჯილი; ისტორიკოსის გადმოცემით კი ეს ამბავი ხვანთქარს აცნობა ასლან-ფაშამ და არავითარ რეაბილიტაციას არჩილის გამეფებისას ადგილი არ ჰქონია (იქვე, 203).

11. გაუგებრობას იწვევს პოემის ის ადგილი, სადაც შაჰნავაზი ამბობს: ცოლისძმა დავსვი გურიელადო; ისტორიამ არ იცის, რომ რომელიმე დადიანი იმ ხანებში გურიელად ყოფილიყოს, მით უმეტეს ლევან მეორე, ანდა ლიპარიტი, რომელთაც მარია დედოფლის ძმებად ვიცნობთ. შეიძლება ამ შემთხვევაში იგულისხმებოდეს ის, რასაც გულისხმობს ისტორიკოსის სიტყვე-

ბი: ქაიხოსრო გურიელი «ძმა ლიპარიტისა იყო» (იქვე, 201). ბანისის ომის შემდეგ, როდესაც ქაიხოსროს, მესხებთან ერთად, როსტომ მეფეც ეხმარებოდა. ის სტამბოლს გაიქცა, იქიდან მობრუნდა 1660 წელს და ათაბაგის დახმარებით (იქვე, 202) დაიჭირა გურიელობა. შესაძლოა ამ დროს მის, ათაბაგთან ერთად, ეხმარებოდა შაჰნავაზიც, თავისი წინამოადგილის როსტომის მსგავსად.

ვინ არის ამ პოემის ავტორი? როგორც დავინახეთ, პროზაულ შესავალში, როპელიც მიუძღვის პოემას, ნათქვამია: «ჯეღაპო მონამან ვინმე გალექსუად წიგნისა ამისოა, მაშასადამე, თხზულების ავტორი აქ დასახელებულია შექმნილი მეფე-დედოფლის მონად. ავტორი თავის თავზე ორჯერ ლაპარაკობს. წინასიტყვაობაში ის ამბობს:

აწ თუცა ვარ უჯუნური, კემწიფისა ყმა და მონა,
არც სიბრძნე მაქუს, შემეტყობის, რომე სიტყუა მამეგონა,
პატრონისთვის საქებარად მწარე ტკბილად მამეწონა,
ვდგავარ მათად სამსახურად, დამიყრია ჭკუა და გონა. (11).

თუთ მინახავს პატრონისა ძალი, სიმენე, ჯომარდობა,
კემწიფობა ცისა სწორად, მუდამ იკრვის დაბდავ ნობა,
მტერი ყოლგნით დაიმონა, მათ მიეცა ლახუარსობა,
ტინის კლდეცა ვერ დაუდგის, შიშისაგან შექნის დნობა. (12).

ყუელა გსწერო, ვერ გაუვალ, მართლად ვცტუი, არა ჭორად,
სამამაცო მისგან ქნილი, რაც მინახავს გმირთა სწორად,
რაცა ბძანის, მე, უნებლემ ვერა ქნისა ერთი-ორად,
თუარემ ცუცხლებერ მოეკიდის, წამსვე ნექნის დასამორად. (13).

თუ მამისუნ კემწიფისთუ ვით ვაუბნო ტკბილად ენა,
მას ვაქებ და მას ვადიდებ, თუარემ რა მკირს ცუდად რბენა?
თავი ჭამიც საწამებლად, ვერ დამიგმობ, რაცა ეთქუნა,
სიმენე მითქუამს კემწიფისა, ვის არ მართებს ამის სმენა? (14).

გიაჯო, სოფელს მყოფელნო, ისმინოთ ჩემგან თქმულია!
რას ვიკვლავნებ უგბილი, ანუ ვით მოვრთვე გულია;
ვისი მწადს ქება-დიდება. მისთუ ვარ დადაჯულია,
ამად მოვმართე სიტყუანი, არ იქნას დაკარგულია. (15).

როგორც ვხედავთ, ავტორი თავისთავს უწოდებს პატრონის შაჰნავაზის ყმასა და მონას, ის მისთვის და დავგულია, მისი სამსახურისათვის მას ჭკუა-გონება დაუყრია. მას საკუთარი თვალით უნახავს პატრონის ძალი, სიმენე, კისსწორი ხელმწიფობა და მტრების დამონება, თავის თხზულებაში აგვიწერს იმას, რაც თვითონ უნახავს, რაიმეს მოსაგონ-მოსაკორად ან გასაზვიადებლად მას სიბრძნე არ შესწევს. ყველაფერი ეს აუწერია იმიტომ, რომ ღირსეულად დაკარგულია, თავის სახელსა და ვინაობას ავტორი აქ მაინც არ ამჟღავნებს. სამაგიეროდ სხვა ადგილას ის უფრო გარკვეულად ლაპარაკობს თავის თავზე:

კელყავე მიწამან ფეშანგიმ ამა წიგნისა წერასა,
სიტყუა დაგზუნჯე ცთომითა, ვერად ვაუბენ ენასა;
სად მივსწუდებოდი საქებრად ამა ციერთა ხენასა?
თქმა რუსთუელს დარჩა ლექსისა, ცუდად ვიუბენ მე რასა? (1051).

ღმერთო, გიაჯი—ისმინო, რომელი თაბორს ზიანი,
 დღეგრძელობაში აკმარე მეფეს შაჰნავაზიანი,
 სუფევით იტაბტოსნობდენ თუით მისი პირად მზიანი,
 ეტლი საკეთოდ მოურთვე, არსით მოეზლოს ზიანი. (1052).

კახეთს ვიახელ მეფესა, მზეებრ მცხინარედ ტკილისა;
 ნიბძანა მათაჲ საქებრად ლექსად თქმა გამოვლილისა.
 რაცა მენახა, ვიუბენ მონამა მათის ჩრდილისა,
 ვარდი მოეჭკრიფე უგკლო, ცუარით ავსილი დილისა. (1053).

უსწავლელმან და უშუერმან ძლივ გამოვაგენ ენანი,
 ვერ ვაქე მათად საფერად, ამხე მამკუდა მე ნანი;
 არ დამიგმობენ პასუხსა, თუ სადმე ნახუნ ბრძენანი,
 მიმიკუდებიან ნათქუამსა, მათ აქუს სიტყუათა სმენანი. (1054).

ზეცას ასულ ვარ საქებრად, ქუესენელი მამირბენია,
 აღქოსავლეთით დასავლეთს რაც ვნახე, ვიუბენია;
 ჩრდილ უფთი და სამკრეთი ერთმანეთს მოვაბენია,
 სიტყუა მოეკრიფე, გასინჯეთ, თუ რაგუარ დავაბენია. (1055).

აწ შემასმინეთ მეფესა—სარჯელი გამიგონოსა,
 საუბარნი და სიტყუანი ერთმანეთს შეაწონოსა,
 წყალობა რამე უბძანოს, მონა არ დააღონოსა,
 სულზე მამსწრას, რაცა სწადს, საქმე არ დააყონოსა. (1056).

ამ ამონაწერიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ პოემის ავტორი არის ვინმე ფეშანგი, რომელიც, ჩანს, მეფე ვახტანგს თან დაჰყვებოდა, სადაც კი წავიდოდა ის: აღმოსავლეთს თუ დასავლეთს, ჩრდილოეთს თუ სამხრეთს (იგულისხმება საქართველოს ფარგლები), აპიტომ დასაჯერებელია მისი სიტყვა: «რაც მენახა ვიუბენო».

ვინ არის ეს ფეშანგი? ამ ფეშანგის იხსენიებს არჩილ მეფე «ძველთა და ახალთა საქართველოს მელექსეთა» შორის:

ფეშანგი ფაშვიბერტყაძემ ახლა თქვა ფირმალიანი,
 სომხისგან კარგად ჩააგდეთ სიმძიმით ვით ლიტრიანი,
 გებრალეზადეს საბრალო ცხვირ-მოჭრით თვალცრემლიანი,
 მე ვათქვევინე, მაგრამე ვერა თქვა მარილიანი¹.

არჩილის ცნობები საყურადღებოა იმით, რომ ის არამცთუ მოსწრებია თვითონ ფეშანგის, ერთი შრომაც კი დაუწერინებია მისთვის, მაშასადამე, მას, უეჭველად, კარგად ეცოდინებოდა ფეშანგის ვინაობა, და, მით უფრო სამწუხაროა, რომ ასე ცოტას გვეუბნება მის შესახებ. ახლა საბოლოოდ გარკვეულია მისი ვინაობა. ფეშანგი ამირას ძე ხითაარაშვილი, ან, ნართაულად, ფაშვიბერტყაძე, იყო გორელი სომეხი. თეიმურაზ I-ისა და როსტომ მეფის დროს, იმდროინდელი არეულობის მეოხებით, ის გადახვეწილა იმერეთში, სადაც, დაახლოებით XVII საუკუნის ორმოციანი წლებიდან, აღექსანდრე III-ის

¹ არჩილიანი, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა, II, სტრ. 34.

კარზე მდივნობა მიუღია. იქ 1651—1652 წლებში, როგორც მდივანი, ის მონაწილეობას იღებს იმერეთში ჩამოსულ რუსის ელჩებთან წარმოებულ მოლაპარაკებაში. ამ თანამდებობას ის არ ტოვებს აღექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ. ის მდივანია იმერეთში არჩილის მეფობისასაც (1661—1663 წწ.). როდესაც არჩილი იმერეთს ტოვებს, მას თან გამოჰყოლია ფეშანგიც, რომელიც ამის შემდეგ მდივნობს შაჰნავაზისა და არჩილის (კახეთში) კარზე: ის მდივნად ჩანს 1666 წელსაც. სოციალური წარმოშობით ის მოქალაქეთა ფენას ეკუთვნის. რაღაც დანაშაულისათვის (ალბათ, რომელიმე პოლიტიკურ დაჯგუფებაში მონაწილეობისათვის) მისთვის ცხვირი მოუჭრიათ. როდის გარდაიცვალა ფეშანგი, ამის შესახებ ცნობები არ არსებობს¹.

სახელდობრ, როდის უნდა იყოს დაწერილი თხზულება, რომელშიაც მოთხრობილია ვახტანგის თავგადასავალი და რომლისათვისაც თვით ავტორს უწოდებია «შაჰნავაზიანია»? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თხზულება თავდება 1664 წლის შემოდგომის ამბების აღწერით. «შაჰნავაზი მიბრძანებულა არჩილის სანახავად კახეთს, სადაც თავსდასხმია მას ერეკლე ბატონიშვილი. სწორედ ამ ამბების დაწყებისას შენიშნავს პოეტი: «კახეთს ვიახელ მეფესა... მიბძანა მათად საქებრად ლექსად თქმა გამოვლილისა». მაშასადამე, თხზულება ავტორს დაუსრულებია 1664 წლის ბოლოს, თუ 1665 წლის დამდეგს. ის რომ უფრო გვიან იყოს დაწერილი, სხვა ამბებიც იქნებოდა შიგ ალწერილი შაჰნავაზის მეფობიდან. თხზულების დაწერა მისთვის თვით ვახტანგს უბრძანებია, მაშასადამე, ფეშანგი კარის მეღვინე ყოფილა, და ამით აიხსნება მისი თხზულების ის ალტაცებული ტონი, ვახტანგის, მისი ოჯახისა და მისი მოღვაწეობის ის გადაქარბებული და გაზვიადებული დასურათხატება, რომელიც ამ პოემას პირწავარდნილი ხოტბის ან ოდის ხასიათს აძლევს. «შაჰნავაზიანის» გარდა, ფეშანგის, არჩილ მეფის ბრძანებით თუ ინიციატივით, «უთქვემს» «ფირმალიანია». ეს «ფირმალიანი», რომელსაც ამდენ ხანს ზოგი დაკარგულად თვლიდა, ზოგი კიდევ «შაჰნავაზიანად», ჩვენ მოვძებნეთ, საკუთრივ მისი პოეტური ღედანი, და მის შესახებ ლაპარაკი გვეკონდა ზემოთ, საზღაპრო ეპოსის მიმოხილვისას.

როგორც ზემომოყვანილი ცნობიდან ჩანს, არჩილ მეფეს არ აკმაყოფილებდა «ფირმალიანია», რომელსაც ის მძიმედ და უმარილოდ თვლიდა: მაინცდამაინც «მარილიანია» არც «შაჰნავაზიანია». დიდი წარმოდგენის არც ავტორია თავისი ლექსების შესახებ. «თქმა რუსთუელს დარჩა ლექსისა, ცუდდღეუბენ მე რასაო»,—ამბობს ის. მიუხედავად ამისა, ის მაინც ცდილობს მიბაძოს რუსთაველს და მის მძლავრ გავლენას განიცდის, მის ნაწარმოებში ხშირად ვხვდებით «ვეფხისტყაოსნის» ეპითეტებს, ფრაზებს, აზრებსა და სურათებს. მაგალითად: პოეტს თუ «შეუმოკლდეს ლექსა ქართული, მაშინ ცუცხლი მოედებისო», «ნახეს იგი მოყმე ვინმე, ჩამომხდარი წყლისა პირსა»,

¹ «შაჰნავაზიანი», გ. ლეონიძის გამოც., გვ. IX—XXX; მისივე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, გვ. 117—137.

«მე უკეთ მოვკლავ, მე უკეთ, ვაყვაცთა ჰქონდათ ცილობა» ნადირობისას, ამოვიდა ჯოგი ნადირთა, მინდორთა აღარ ეტია».

მოიტანეს ყოველთავე, მას დღეს რაცა დაეყოცათ,
დანაცდენთა ისართაგან მიწა ერთობ მოგოცათ,
მეფისაგან დანაკოცი ნახეს, მეტად მათ ვოცათ,
თქუეს: «მოკლულსა ესე ჩუენსას ერთი ღირდეს მგონი ოცათ». (242).

«აღარ ვამს კირთა ქსოვნა, ჩამოხედავს ტკბილად ვის ცა», ზღაბათა მივსცე საჭურჭლე, მუდამ კარგისა მქნელია», «შუბი უჭირავს წუერბასრი, ტარსა სიმსხო აქუს მკლავისა». თხზულებაში, როგორც ვეფხისტყაოსანში, მიმობნეულია სხვადასხვაგვარი სენტენცია, მაგალითად: «სიძუნწეა ნაძრახი, ბრძენთაცა ეს იწამესა», «კაცი ღვთისა მიუნდობლად, ეს იცოდე, მალ წახდე-ბის, ანდა მთელი სტროფები, როგორც, მაგალითად:

რამანც კაცმან ფიცი სტება, მოიძებნა მისთვის წესად,
შიში ღვთისა მოიძაგოს, იგი უჩნდეს უკეთესად,
მას სატანა ემოყურების, ბოლოს დასჯდეს ჩემებრ კუნესად,
ჩუენ ვეყოფით გზად და ხიდად, ნუ ვინ დარჩეს შარესად. (403).

მას ნუ მისდევ, რაცა ღმერთმან საქმე ნდობით არ აშენა,
არ გამოდგეს უგანგებოდ, რადგან შენად არ აშენა,
დავრიდემ; არ მოილო, შენზე მიწყი არა აშენა,
ანით ჰპოვო ზეგარდამო სიტკბო დიდად არ აშენა. (410).

ნურვიან ხედავთ საწუთროსა, ჰქონდეს თქუენი სიბრალული;
ვერ გაუვალ მოსაძკმელად, რაც მასმია მისგან კმნული;
დიუადო და მუხანათი, სიავითა დანერგული,
მიგიწოდებს და შეგილიზდებს, ბოლოდ შეგქნას დადაგული. (1050).

პოემაში ალაგ-ალაგ არის თეიმურაზ პირველისა და «როსტომიანისა» გავლენა. უკანასკნელიდან ავტორს უნდა ჰქონდეს ამოღებული ტერმინი შ ა რ ი ე რ ი — ხელმწიფე. ყენისა და შაჰნავაზის აღსანიშნავად, ს ფ ა ა დ ი — ჯარის უფროსი, დიდებული, შაჰნავაზის სახელად, ხ ო შ გ უ ა რ ი (გვხვდება «ამირანდარეჯან-ნიანშიაც») — სასიამოვნო, მოსაწონი.

ლექსი ყოველთვის მუსიკალური არაა, გვხვდება ნაძალადევი რითმები. პოეტური ცეცხლიც ყოველთვის მწველი არაა, თუმცა ალაგ-ალაგ საკმაოდ მოხდენილ ხურათებს ეპოულობთ, მაგალითად:

ზღუათა მეფის ასულმა სინათლით მხესა დარია;
ცასა მისტაცა კამკამი, ქუეყნად მოჰყინა დარია.
მნათობთა შექნეს ჩივილი, პირმზის სეფდამან დარია,
თქუეს: მისი ვართო მონანი, ვის რომ არა ჰყავს დარია. (198).

სიბნელემან მისი შარი მოიძაგა, გადგა ველად,
შავი კუარი გაირეცხა, სითეთრება იგდო კვლად,
ცის კამკამი ჩამოვარდა მოწყალემა დაუთვლელად,
მზე გუმბახით ამოვიდა ქართველთათვი კმალთა მცუელად. (1123)

ავტორის სტილი სიწმინდის მხრივ ვერ აკმაყოფილებს მოთხოვნას, ავტორი ზომიერებას ვერ იცავს უცხო სიტყვათა ხმარებაში, განსაკუთრებით აკრეფებულია მისი ნაწარმოები სპარსულ-თურქული სიტყვებითა და არმენიზმებით. მრავალი იმაში პროვინციალიზმები და პროვინციალური ფორმები, ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს ზმნათა პრეფიქსებში გვ-ს ხმარება გი-ს ნაცვლად.

თავისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობით პატრიოტი ავტორი მოტრფიალუა გაერთიანებული საქართველოსი, ის სწუხს იმ არევა-დარევის გამო, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მის დროს ჩვენში, და შესტრფის შაჰნავაზს, რომელმაც ერთ დროს თითქოს გააერთიანა საქართველოს დაფლეთილი ორგანიზმი. მთლიანი, განუყოფელი სამშობლო,—აი მისი იდეალი. ავტორი, რომელიც წარმოშობით ვაჭართა წრეს ეკუთვნის, ხაზს უსვამს ვაჭრებს, ფულს ტრიალს, ბაზარსა და მის მოწყობილობას, ერთი სიტყვით, სავაჭრო კაპიტალის გაძლიერება და ვაჭართა წრის მნიშვნელობის შეგნება ნათლად გამოსკვივის პოემაში.

პოეტი ამავე დროს ერთ-ერთი მკვეთრი გამომხატველია იმ «რეალიზმის» ან «მართლის თქმისა», რომელსაც მწერლობისაგან მოითხოვენ აღორძინების ხანაში. ის რუსთაველს უწუხებს ფანტასტიკურ პერსონაჟებს: უნდა ნამდვილ პირებზე გეწერაო. თვითონ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ლაპარაკობს მართალს, რაც უნახავს. მაგრამ რამდენად დაუცავს მას «რეალიზმი», ჩანს, შაჰნავაზის პიროვნების აღწერიდან, აქ ნამდვილი კარის პოეტი მლიქვნელი მეხოტბე მოჩანს. ყოველ შემთხვევაში, «მართლის თქმას», რეალიზმს, მოითხოვს აგრეთვე არჩილ მეფეც. ვის ეკუთვნის პრიორიტეტი ამ დებულების წამოყენებაში? რასაკვირველია, იმას, ვინც პირველად გამოთქვა ის, ესე იგი, ფეშანგის, მისი შრომა 15 წლით ადრე დაიწერა, ვიდრე არჩილისა. 1664 წლამდე, როდესაც არჩილი 17 წლის ჭაბუკი იყო, მას არ შეეძლო ასეთი ლოზუნგები წამოყენებია და მასწავლებლის როლში გამოსულიყო თუგინდ ფეშანგის მიმართ.

3. თიმურაზიანი

ასეთ სახელს ვუწოდებთ ჩვენ იმ საისტორიო. პოემას, რომელიც შედგენს «არჩილიანის» ნაწილს და მოგვითხრობს მეფის თიმურაზ პირველის თავგადასავალს. ამ პოემაში, რომელიც დაწერილია 16-მარცვლიანი რუსთველური ლექსით, გაბაასებული არიან ერთმანეთთან თიმურაზ პირველი და შოთა რუსთაველი¹. პოემა იწყება შესავლით, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება: პირველ ნაწილში ავტორი, არჩილ მეფე, მიმართავს სამგვამოვან, მიუწვდომელ და სახიერ ღვთაებას, გამოსთხოვს მას სიბრძნეს და მერე ვრცლად ლაპარაკობს «ლექსთა თქმის» შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, მეორე ნაწილში, რომელსაც სახელად ეწოდება «ძველთა და ახალთა საქართვე-

¹ გამოცემულია ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის მიერ: «არჩილიანი», II, 1937 წ.

ლოს მელექსეთა, ის ჩამოთელის და შეაფასებს ყველა, ცოტად თუ ბევრად ცნობილ, მელექსეს¹, რომელთაც ის შოთასა და თეიმურაზზე დაბლა აყენებს:

ქართველთ ენითა მელექსე ვერ ედარების ამ ორსა.
რუსთველსა ენა-რიტორსა, მეფეს ალვისა ნამორსა;
ერთმანერთს რად ვაბაასებთ? უხამს უყოფდენ ამბორსა,
სრულად იტყვიან უკლებლად ამბავსა სპარსთა ნაქორსა. (37).

ამის შემდეგ ავტორი შენიშნავს, რომ მას ბევრჯერ სმენია ცილობა რუსთაველისა და თეიმურაზის შესახებ: ამბობდენ, სჯობსო ეს მასო. ამიტომ საჭიროდ დაუნახავს მას გააბაასოს ისინი ერთმანეთს, რათა მკითხველმა თვითონ გამოიყვანოს დასკვნა—ეინ ვისა სჯობს.

გაბაასება შედგება ცხრამეტი პასუხისაგან: ჯერ ლაპარაკობს მეფე, მერე პასუხს იძლევა რუსთაველი. პირველი თხუთმეტი პასუხი შედარებით მოკლეა, მეფე ეუბნება რუსთაველს: მე აღელვებული ვარ იმიტ, რომ გამოჩენილან ისეთები, რომელნიც არამცთუ გვადარებენ ჩვენ ერთმანეთს, შენ ჩემზე მალლა გაყენებენო. ამ გარემოებამ მაიძულა მე გამოგებაასო შენ, ჯავახს. მართალია, შენ სხვა პოეტებმა ფაგიტავეს, ესე იგი თავად, უფროსად გიცენის, მაგრამ მე პირველობას ვერ დაგიტომბ. რა გაქვს საამაყო შენ? გითქვამს მხოლოდ ერთი ამბავი, იმასაც ბოლო სხეებმა მიაბეს, ნუთუ ერთის ამბის გადალექსება მოგანიჭებს შენ ჩემს წინაშე უპირატესობას? შენზე უწინ შენებური ლექსი ჩაბრუნაძემ თქვა. ასე რომ ამ ნებრევაც არა გაქვს რა თავმოსაწონი. მართალია, შენს ლექსებს ამდენ ხანს პირველი ადგილი ეკავა, მაგრამ, ხომ იცო, უმეფო ქალაქში მოურავიც დიდი კაცია, პატრონი რომ მოვა, იმან ადგილი უნდა დაუთმოს მას. მე ესად მეცალა ლექსისათვის ამდენ ხანს, ქვეყნის აოხრება და უკულმართი ბედი მელექსეობისათვის დროს არ მაძლევდა. ახლა კი, როდესაც მოვიცალე და მელექსეობა დავიწყე, უნდა ჩამოდგე, შენი დიდება ისე დაიჩრდილება, როგორც მთვარისა, როცა მზე ამოვა. შენს წიგნს ამიერიდან მნიშვნელობა ეკარგება, ის აცუდად სძევსო. სხვა არა იყოს, რა ენაა შენი ენა?

რაც ენაა, ყველა გითქვამს, სომხური და ნეგროლიცა;
მე ოდენ ქართულს ენასა მარილად უტეთე სპარსული,
თათრულიც გამირეგია, მიქია მათი არ სული. (108—109).

ლაზოდა სთქვი, შემოიღე ჯავახური ენა მიძიმე,
ქისიყურად პასუხს მოგცემ, ამიხვიღე შენ ვინძი მე. (126).

თან შენ არც ცოდნა შეგწვევს ჩემოდენი, არც საღმრთო და არც საერო: ყოველ შემთხვევაში, თუ დამიმტკიცებ შენს უპირატესობას, მოგცემ გრემს და ზედ ბაზარსაც დაგიღებო.

რუსთაველი ჯერ კრძალულებითა და მორიდებით ელაპარაკება მეფეს: სად მე და სად შენ, მეფეო! განა შეიძლება მონის შედარება პატრონთან,

¹ სტროფები 24—37.

ამე რას ვლირვარ თქვენს დარებას, ამხანაგი შემადარონა! რა გაეწყობა, რომ ვილაც უვიცები ჩვენ ლექსებს ადარებენ ერთიმეორეს, რას აქცევ ნაგას ყურადღებას, ვისაც რა უნდა, ისა თქვას. მაგრამ, როდესაც მეფემ უკმეხად და უდიერად, თან მედიდურად დაიწყო ლაპარაკი, რუსთაველმაც ამოილო ხმა. ის ამბობს:

მე ვარ ძირი ლექსის თქმისა, მეღვქემნი ჩემზე შენობს. (79).

ვთქვი ჩემგან უწინ ართქმული, არც შემდგომთ მოსაპოვარი. (73).

ხელოსანი იმას ჰქვიან, უნახავად შექნას რამე;

ჩემგან უწინ ვის რამ გეთქვათ, ქართველთ ენით ვიწყე რა მე?

ჩემი თქმული სახედ გქონდა, მით რამ იტკბე, მით რამ ამე.

სხვათ მეღვქემთ უმჯობესო, თუ არ სწყრები, მე კი დამე! (86).

ჩემი ლექსის ქება არამცთუ გაგიგონია სხვისაგან, შენ თვითონ გითქვამს. მე ათინას გაზრდილი ვარ, იმ ათინას, სადაც თქმულა სიბრძნის მოპოვება და შოვნა. შენ ტრაბახობ საღმრთოს ცოდნით, მაგრამ არც ამაში ჩამოვივარდები. როგორ ამბობ, რომ წოვნი გაცუდდებდა და მნიშვნელობას დაჰკარგავს, ეს რომ ასე იყოს, განა პტოლომეოსი ათარგმნიებდა ისრაელთა წიგნებს? განა შენი მონები გამოგართმევდნენ მაშინ სიგელებს? შენ მე მიწუნებ ენას, მაგრამ შენ არ ბრძანდები ის, რომელსაც «მძიმედ გჩანს ენა ქართველთა?»² მე მიჯნური ვარ, ვის მნათობნი ვერ ურჩ ექმნეს ვერცა წამსა, ჩემი ლექსი რომ ცუდი ყოფილიყო, განა თამარი მე იმისთვის საჩუქარს მომცემდა, განა მისი ქება ამდენ ხანს არ გაქრებოდა? არა, შენ შეგიძლიან მეფის ღირსებითა და ხარისხით დამწიხლო, მაგრამ არა მეღვქესობით.

ამ განყოფილებას არჩილი შემდეგი სიტყვებით ათავებს:

თუმც უხვია თეიმურაზ, მაგრამ სიბრძნეს კი არ გაცემსა,

ერკინება რუსთველს მედგარად, შეიტყვეთ, თუ ვინ დასცემს. (209).

მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე, მეთვრამეტე და მეცხრამეტე პასუხი შეადგინს პოემის საისტორიო ნაწილს, რომელშიაც აღწერილია საქართველოს იდგომარეობა მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარსა და მეთორმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, თეიმურაზ პირველისა და თამარ დედოფლის დროს. ეს ნაწილი აძლევს პოემას საისტორიო ეპოსის ხასიათსა და შინაარსს. ამ განყოფილების უდიდესი ნაწილი წარმოდგენილია მეთექვსმეტე პასუხში (210—976), რომელსაც ეწოდება: «ამბავი მოწყალისა და მოსამართლისა, სახელოვანისა და მრავალჯერ სახელოვნად გამარჯვებულისა, ბრძნისა, რიტო-

¹ ალბათ, იგულისხმება თეიმურაზის ის ნაწარმოები, რომელშიაც იგი რუსთაველის ავტორიტეტს მიმართავს ხოლმე, მაგალითად: «ვარდულებულიანი», «გაზაფხულისა და შემოდგომის შედარება» და სხვ.

² ავტორის მხედველობაში აქვს თეიმურაზის სიტყვები «ლეილმაჯნუნიანი»:

სპარსთა ენათა სიტკბომან მასურვა მუსიკობანი,

მძიმეა ენა ქართველთა, ვერ ძალმიც მისებრ თხრობანი.

რისა და ფილოსოფოსისა მეფის თეიმურაზისა, რომელი სიყრმაწვილით, გაზრდით, ვაჟკაცობით, სიბერით სიკუდილანდის ეშრომა და გარდახდოდა¹. თეიმურაზი ეუბნება რუსთაველს:

ისმინე ჩემი ამბავი, სიყრმითგან რით ვზი გოდებად,
სიბერით სიკუდილანდისი სამუდმოდ ცეცხლთა მოდებად,
მართალი, არ თუ ტუქვილი, არ მიზეზისა შოდებად,
რაც მახსოვს, ყველას გაიამბობ, არ მინდა სხვანა მამებნად.

წამის შემდეგ მის მართლაც იწყებს მოთხრობას, პირველი პირით. იწყებს ის თავისი პაპის ალექსანდრესა და მისი ოთხი შვილიდან, რომელთაგან ერთი, კონსტანტინე, ყენს მისცეს, ხოლო მეორე, ერეკლე, სტამბოლს წავიდა, დანარჩენ ძმებში დავითმა გიორგი ციხეში ჩასვა და მამას, ალექსანდრეს, კახეთის ტახტი წაართვა, იმეფა ექვსი თვე და გარდაიცვალა, რის შემდეგ ტახტზე კვლავ მოხუცი ალექსანდრე ავიდა. ობლადდარჩენილი თეიმურაზი დედამისმა ქეთევანმა, გიორგის შიშით, ყენს გაუგზავნა გასაზრდელად. ამ დროს შაჰ-აბასმა სპარსეთიდან საქართველოში გამოგზავნა კონსტანტინე და მოაკვლევინა მამა და ძმა გიორგი. კონსტანტინეს დიდხანს არ უმეფენია, ის კახელტბემა მოჰკლეს, რის შემდეგ კახეთის მეფედ ყენსა გამოგზავნა თეიმურაზი. აღწერილია თეიმურაზის დაბრუნება, მისი შესხედრა, მეფედ კურთხევა, გურიელის ქალის ცოლად შერთვა, ნადირობა და შექცევა, დედოფლის გარდაცვალება და გლოვა, თეიმურაზის დაბარება ყენის მიერ, გლოვიდან გამოყვანა და ლუარსაბ მეფესთან დამოყვრება, შაჰ-აბასის თავდასხმა და ლუარსაბისა და თეიმურაზის იმერეთს გარდახვეწა, ლუარსაბის სიკვდილი, თეიმურაზის კახეთს ჩაყვანა, სპარსთა კვლავ შემოსევა და დამარცხება, თეიმურაზის იმერეთს გადასვლა, იქიდან ხვანთქართან წასვლა, აზიარგურ-ხანის დამარცხება, სპარსთა შემოსევა ქართლ-კახეთში, მათი ამოჟლეტა დიდი მოურავისა და ზურაბ ერისთავის შეთანხმებით, თეიმურაზის ჩანოყვანა და ქართლ-კახეთში გაშეფება, ალგეთის ომი, მოურავისა და ზურაბის დაქიშპება და ამის გამო საქმეების არევა, ბახალეთის ომი, ზურაბისა და თეიმურაზის განწყობილება, თეიმურაზის კახეთს ჩასვლა და მოღვაწეობა, როსტომ მეფესთან დამოკიდებულება, როსტომის მალაროს მისვლა დიდი ლაშქრით, მისი დამარცხება და გაქცევა. ამით თავდება თეიმურაზის მეფექსმეტე პასუხი. მისი მოთხრობა, ტრაგიზმით აღსავსე, ზედმიწევნითი და დეტალურია: არ გამოპარვია მას მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ისტორიის არც ერთი ფაქტი. ამ ფაქტებს ის განავრცობს სხვადასხვა დეტალით, თან, რაც უფრო საყურადღებოა. გადმოგვეცემს მრავალ ისტორიული ხასიათის ამბავს, რომელიც მემატინისა და სხვა დოკუმენტებიდან არ ვიცით. ამ მხრივ ეს პოემა საუკეთესო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. ასე რომ, ბატონიშვილი ვახუშტი თავის მატინაეში, უმეტესად შენიშვნებში, არაერთხელ უჩვენებს ამ

¹ ეს ნაწილი პირველად გამოსცა თბილისში პ. იოსელიანმა 1853 წელს და უწოდა «ცხოვრება მეფის თეიმურაზ პირველისა», ხოლო მეორედ—ქუთაისში, 1888 წელს, ლაგოენტი მ ა ჩ ი ა ძ ე მ «აოჩილიანის» სახელით.

პოემის ცნობებსაც. მართალია, ის შეიცავს ზოგიერთ განსხვავებას მატჩანესთან შედარებით, მაგრამ უმნიშვნელოს. მაგალითად, პოემაში ნათქვამია, რომ თეიმურაზი მეფედ მცხეთას ეკურთხაო, ნამდვილად კი, როგორც ვახუშტიც აღნიშნავს ამ წინააღმდეგობას, ის ბოღბეს კურთხეულა¹.

რუსთაველის მეთექვსმეტე პასუხი ისეთივე საისტორიო ხასიათისაა, როგორც თეიმურაზისა. იმას ეწოდება პასუხი რუსთაველისა, რომელი მოახსენა მეფესა, თამარ დედოფლისა და მეფედცა წოდებულისა, მის ჟამის ნაქმარნი ომნი და მის დროთ საქართველოს დიდებულთ ნაქმარნი სრულნი, რომელნი სწერია ცხოვრებასა შინა საქართველოსასა ვრცელად, აწ ნე შემოკლებით ვთქვა ლექსად» (781—976). წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ რუსთაველის ეს პასუხი ყველა ნუსხაში არ არის. ალბათ, ზოგიერთ ვადამწერთ არაბუნებრივად მიაჩნდათ თეიმურაზის ცხოვრების მიმდინარეობა და მთლიანობა დაერღვიათ ან აეშალათ მეთორმეტე საუკუნის ამბების შიგ ჩართვით. რუსთაველი თავის პასუხს იწყებს ასე:

ხელმწიფე, თქვენი ამბავი ვისმინე, რაც გამიხსენე,
მეც რას დროსა ვარ შემსწრობი. მიჟურეთ, თქვენც მამიხსენე,
შეპირებებისა საკრველი ინებე, აწ მომიხსენე.
თუ ტყუილი რამ გიამბო, მაგინე, ავად მიხსენე. (781).

მეფეო, გვიკვირს, ეგზომი თავს ლეაწლი აწამენითა,
არ თუ გვენახოს, ძველდაც ამბად ვართ ძლიგმოსმენითა,
მაგრამ შელეკსეთ ჯონებდა არა ვთქვა აწ ამ ენითა,
თვით მაძკლა, ამიონარო სახლ-მარან, აწა მენითა! (782).

არც მეფედ შეგედარები და არცა ომ-სახელითა,
არც ძალად, გულად, სიფიციბით, რომე ძკრა ხელსა ხელითა
თუ შელეკსეთა მედრები, ჩვენა ვართ არ ერთ ხელითა,
მე რიტორი ვარ, მიჯნურნი შევამეე ხელნი ხელითა. (783).

ომნი ძლიერნი ნაქმარნი მიბრძანე სახელოვანი,
ჭირნი, სარჯელთა მოთმენა, მართ მსგავსი იობისანი,
ხან დამდაბლება ბედისა, ხან ამაღლება სვიანი,
მეც რამ მოგართო პასუხი, მისმინე, ვოქვა რამ ჰკვიანი. (784).

ამის შემდეგ პოეტი ზოგადი შტრიხებით აგვიწერს თამარის გამეფებას-მის ეთეროვნებას, სიბრძნე-გამგებლობასა და საქართველოს საზღვრების გაფართოებას, და ჰყოფს თავის მოთხრობას შემდეგ თავებად: 1) ლაშქრობა თამარ მეფისა ქვეყანასა კარისასა; 2) აქა ომი კახასძის გამრეკელისა; 3) აქა თურქნი მოუხდენ შავშეთს და გუზან აბულისძემან შეყარა ტაოელნი, კლარჯელნი, აქათ ბოცო და მესხნი და გაემარჯვა; 4) აქა საღირ მხარგრძელის შეიღთაგან, ზაქარია და ივანესაგან, დვინის ქვეყნისა მიხლომა და გამარჯვება; 5) აქა ზემო-საქართველო ზემოთ, შუანი შუათ, ქვემონი ქვემოთ იბრძოდენ და ყოველგან ამათ გამარჯვებოდათ სვითა თამარისათა; 6) აქა რუსთ მეფის ძემან, რომელ იყო პირველი ქმარი თამარისა, ილაშქრა პართის ქვეყა-

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, 114.

ნასა და მოარბია და ციხე აიღო; 7) აქა გელაქუნის მოხრება თამარის ლაშქართაგან, მოწევა და ამითგან გამარჯვება; 8) აქა ასთან აწვია ლაშქარი განძას და მთასა მასისისასა და დიდი ომი გადაიხადეს და გაიმარჯვეს ქვეტითა თამარისათა; 9) აქა რუსთ მეფის ძე ექსორია-ყვეს და სტამბოლს გაგზავნეს; 10) აქა რუსი რომ განაძეს, თამარს შერთეს ოსთ მეფის ძე დავით, კაცი სრული სიკეთითა, ამისად შემდგომად იზრახეს გუზან, პატრონმან შავშეთისამან, სამცხის სპასალარმა ბოცო და მისთ მოკიდულ მესხთა, ყვარყვარე ციხისჯვარელმა, და მიიყოლეს იმიერნი, დადიანი, გურიელი, აფხაზი და სხვანი, და მოიყვანეს რუსი და შეეებნეს დავითს და ამერთა; 11) აქა ამავ გუზან ქართლელნი შეყარა თორმეტი დროშა კაცი და მოვიდა კოლას, დახვდა ფანასკერტელი ზაქარია და გაემარჯვა; 12) აქა თამარს ძე მისცა ღმერთმან და მამის სახელი დასდვა, გიორგი, და ლაშა დაუერთო ზედა, რომელი გამოითარგმანების ქვეყნის განმანათლებელი; 13) აქა ლაშას ბედზე გალაშქრება და გამარჯვება; 14) აქა კარსა და აზრუმზე გალაშქრება და ანადლის მოშველება და ომი; 15) აქა გელაქუნად გავიდეს, ჩაიარეს ხაჩიანი, ჩავიდეს ქვეყნად ყვარყვარისად ბალაყუნად, მოარბიეს განძის კარი, ამოვლეს და დიდი ომი იხადეს და გაიმარჯვეს; 16) აქა მხარგრძელნი, ზაქარია და ივანე, ძენი სარგის მხარგრძელისანი, წარვიდეს, რახსის პირი მოარბიეს და დვინელნი, და ამბერდელნი, მაჯანელნი სამეკობრედ წამოსულნი დახედნენ და გაიმარჯვეს; 17) აქა ივანე მსახურთუხუცესმან დავით მეფე აწვია გელაქუნს სპარსის ბოზორის გორლა ქვეყანასა და მოარბიეს, აღეს სიმრავლე ტყვისა, პირტყვისა, შემსგავსებული ქვიშისა; 18) აქა იგი ბედკრული რუსი მაშინ, ოდეს ლტოლვილი ხელთიგდო და არა ავნო და განუტევა, მივიდა ერანის ათაბაგთან, და მისცა ქვეყანა არანისა, შეყარა ლაშქარი და მივიდა ხისიხს, კანმეჩოვანს და შიგნითი მინდორი მოარბია, წაეწია მახატელის ძე ხორნაბუჯელი და გაემარჯვა; 19) აქა შარვაშასაგან ლომის ბოკვერის მორთმევა თამარ მეფისა; 20) აქა ერანის მპყრობელი ბობქარ მოვიდა შირვანს, შარვაშე აღსართან გამოაგდო, და თამარ მეფეს შემოეხვეწა. ამან ილაშქრა და გაიმარჯვა; 21) აქა მხარგრძელი ივანე მსახურთუხუცესი გელაქუნელი მიუხდა, განძელი ლაშქარი დახუდა, ვანს მიმავალი, და გაემარჯვა; 22) აქა ნუქრადინ, საბერძნეთისა და პალესტინის სულტანმა, ოთხასი ათასი კაცი შეყარა და ლაშქრად გამოგზავნა და წინ ელჩი გამოუგზავნა თამარ დედოფალს და ეს შემოუთვალა; 23) აქა თამარ დედოფალი გეგუთს იდგა და მხარგრძელიც იქ ახლდნენ, მიუხდა არდავილის სულტანი ანისს, რომელი გათენდებოდა აღვსება და მოაოხრა და მოსრა და წარვიდა; 24) აქა ზაქარია ამირსპასალარმა, მისმა ძმამ ივანე მსახურთუხუცესმან და გაგელმა მეფეს თამარს ხორასანზე ლაშქრობა გამოუჩინეს, მეფემაც ალაშქრა; 25) აქა ზაქარია ამირსპასალარი, ძე სარგის მხარგრძელისა, მიიცვალა და მის ძმას, ივანე მსახურთუხუცესს, უბოძა ამირსპასალარობა; 26) აქა დიდონი განუდგეს თამარ მეფეს, ივანე ათაბაგი გაუსივია, ხადის მთაზე ავიდა, ისე მთა-მთა ჩაიხრა, მიუხდა, გატეხა, დამძევლა და გამარჯვებული მოვიდა. ეს თავი სრულდება პოეტის ელეგიური კენესით პირ-მინა თამარის გარდაცვალების გამო.

როგორც ვხედავთ, ამ პასუხში აწერილია თამარ დედოფლის მეფობა, მართალია შემოკლებით (ზოგიერთი თავი თითო სტროფითაა გადმოცემული), მაგრამ ყველა თითქმის მნიშვნელოვანი ფაქტის აღწერით. რუსთაველს თავისი თავი გამოჰყავს არათუ აწერილი ამბების თანამედროვედ, არამედ მონაწილედაც. მე აქა და აქა ვახლდით, ჩვენ ასე მოვიქცეთო და სხვა,—ამბობს ხოლმე ის. ისტორიული ფაქტები აწერილია იმ რიგითა და თანამიმდევრობით, როგორც ქართლის ცხოვრებისა მარიამ დედოფლისეულ ვარიანტშია. არჩილს რომ ხელთა ჰქონდა სწორედ ეს ვარიანტი, ჩანს იქიდანაც, რომ ზოგიერთი გეოგრაფიული თუ სხვა საკუთარი სახელი იმნაირადვე დამახინჯებული სახითაა მოყვანილი პოემაში, როგორითაც ამ ნატიანეში. თეიმურაზის ცხოვრებაში არჩილს უსარგებლნია თეიმურაზის თანამედროვეთა და თვითმხილველთა გადმოცემული ამბებითა და ცნობებით, ამიტომ ეს ნაწილი, ფაქტობრივი მხრით, გაცილებით უფრო დიდი და ცოცხალია, ვიდრე მატეანის შესატყვისი მოთხრობა. თამარის ცხოვრებაში კი მას ასეთი წყაროები და ცნობები უკვე აღარ ჰქონია, ამიტომ ეს ნაწილი მატეანის მშრალი, შემოკლებული გადმოცემაა.

მეჩვიდმეტე პასუხი იკითხება ასე:

თეიმურაზი:

კარგა ბრძანე ყველაკაი, მაგრამ თავი რით იმართლდე?—
ბევრი ვქენო საქოვაოი, მოვარბიე მე საფართლდე,
სიტყვა-ბრძენმან მეღუქყემან' რა აანთე, რა განათლდე?
შენ გითქვამს და აწ მეც ვიტყვი, ვინ გამოვნდეთ უმართლდე! (977).

მიუა ვთქვი ჩემი დიდება, მერე კერი და სარჯული,
ოროე გონებას მისტაცებს კვლა მეფობის სჯა, სასჯელი,
შენ ვით გამართლდე მაგითა, მესხი ომობს და კლარჯელი?
თქვენ თამარს გვერცა ახლაეზარ, იგ გიზის პირად ნათელი. (978).

ბასიანის ომი რომ სთქვი, იქ თქვენ სად იყავ მაშინა?
თამართან არ იბლენოდი ოძიხეგსა, ვითა შინა?
რა გიანდ ბეგრი ყოფილიყვენ, აკრე როგორ შეგემინა?
ომის დღესა ქალებთან ზარ, ვა თუ სიხრულემ ავაქშინა! (979).

ბევრი გითბარ ჩემი საქმე, აწ ამასაც ყური უგდე,
რადგან სიტყვა ამიშალე, ამაღ ესეც არ დაგვიდე,
სხვათ ნაქნარი საქმეები პასუხად სთქვი, თუ ამიგდე?
სხვას ღონესა ნულარ ვემბ, კარი მაგრა წამოიგდე. (981).

რუსთაველი

თქვენც არ ბრძანე მაგისთანა ომები, რომ თქვენ არ იყავ?
სხვასაც ბევრსა დაეხდომივარ, დიდ ლაშქარსა ვითარ იყავ?
ამას ბრძანებ: რად არ მოჰყვდი, ან ლახვარი რად არ იყავ?
ეკ ვერა ვქენ, ბატონი ხაო, რაც გეოჩიოს, მუქუად მიყავ. (982).

თეიმურაზის მეოცრამეტე პასუხი წარმოადგენს თეიმურაზის თავგადასავლის გაგრძელებას. აქ აწერილია: როსტომ მეფის თიანეთს მისვლა და

აქ თეიმურაზის დამარცხება, ბრძოლის გადატანა ქიზიყში, სადაც მოჰკლეს თეიმურაზის ძე დავითი, დედოფლის მოსვლა როსტომთან და იმერეთისაკენ გზის გამოთხოვა, გადასვლა იმერეთში, თეიმურაზის წასვლა ოდიშს ლევან დადიანის და მამუკა ბატონიშვილის შესარიგებლად, უმცროსი შვილიშვილის გარდაცვალება და ჰეორის, ერეკლეს, რუსეთს გაგზავნა, ჩამოთვლა თხზულებებისა, რომელნიც თეიმურაზს დაუწერია იმერეთში შვიდი წლის განმავლობაში. პასუხი თავდება ასე:

გითხარ, სალექსე დროები აროდეს არ შემომესწრო;
ან მოსვენება ძენახა, ან ჯაერისათვის დამესწრო,
მაშინ მნახავდი თამამად, თუ შენთვის მე არ წამესწრო. (1052).

ამაზე რუსთაველი თეიმურაზს აძლევს შემდეგს, მეთვრამეტე პასუხს¹:

მე მაგისთვის ვთქვი სრულ სრული, დროც კაი მქონდა, ხანიცა,
ვინ ბედმან დასცა მიწადა, მერმე სვისაგან ხანიცა,
სალხინო ანუ საპირო, გულისა მოსაფხანიცა,
ტარიელ თუცა ვარდასა ჰკრეფს, ეკალიც ბანდახან იცა. (1053).

მარგალიტი მაშინ სწორი შეიქნების, რა ეს მოხდეს,
სადღეს პირი გაჰპობოდეს, სწორად ცვარი მგრგვალი მოხდეს;
ავი ქარი წვეთს არ სწვევდეს, თუ გაწვევითოს, ის კი წახდეს,
მრუდს იფუად სყიდულობდეს, ობოლს ვერვინ დააფასდეს. (1054).

ამას მიჰყვება «პასუხი კვლადცა მეფისა [მეცხრამეტე]». აქ აწერილია თეიმურაზის გამგზავრება რუსეთს, როდესაც ის 70 წლისა იყო, მიღება მისი რუსის ხელმწიფის მიერ და იმედგაცრუებულის უკანვე, იმერეთს, დაბრუნება. ასტრახანში რომ მოსულა, მას გაუგია იმერეთში დარჩენილი შვილიშვილის გარდაცვალება, რასაც მასზე საშინელი შთაბეჭდილება მოუხდენია. იმერეთში კიდევ დედოფალი დახვედრია მკვდარი. ამის შემდეგ აწერილია ლევან დადიანის სიკვდილი და მეფის ალექსანდრესაგან ოდიშის, გურიისა და აფხაზეთის დაკავება, აგრეთვე სიბერით დაუძლურებული თეიმურაზის შაჰ-აბას ჰეორესთან წაბრძანება, ყენისაგან მისი შეურაცხყოფა, ასტრახანს გაგზავნა და გარდაცვალება.

რუსთაველის პასუხი (მეცხრამეტე) აღარ არის, რადგანაც მოკამათე თეიმურაზი უკვე მკვდარია, ამის მაგიერ პოემა თავდება ავტორის, არჩილის, სიტყვებით (სულ 24 სტროფა), რომლითაც ის აგვიწერს თეიმურაზის ნეშტის მოსვენებას სპარსეთიდან და დასაფლავებას, აგრეთვე იმ პირობებს, რა პირობებშიაც დაწერა მან ეს პოემა.

ასეთია შედგენილობა და შინაარსი ამ პოემისა, რომელშიაც მთელი თავისი სიმწვავეთ წარმოდგენილია ჩვენი ცხოვრების უღმობელი სინამდვილე მეჩვიდმეტე საუკუნეში და გულშემნახარავი ტრაგიკული თავგადასავალი გვირ-

¹ რუსთაველის ეს «პასუხი» პ. იოსელიანისა და ლ. მაჩიტაძის გამოცემაში არაა.

გვინოსანი პოეტისა, რომელსაც ბედის სიმუხთლემ სიკვდილის წინ ელეგიურად ათქმევინა:

სოფელი ჩემის ცემითა არ დაშვრა, რაზომ დამჯიდა,
ვღლარ გაგძღმეს სიცოცხლეს, რა მოკვლედ. იქაც დამჯი და,
ყოველის ლახვრითა დამკოდე, ერთი გაკლია ბარჯი და,
ჩონხა ჩამიცივამს, მივეცილიღვარ, აღარ დამასვა თავს ჯიდა. (1108).

თვით არჩილი ამბობს: მეფეთ ამბავი მეფემან შეეკრიბე საქართველოთაჲ, არაც მასმორდა ან მენახა. ამბავი ვთქვი მე მართლებიო. მართლაც, პროზაულ წინასიტყვაობაში ის გვამცნობს: «მეფის თეიმურაზის... ამბავი თვითმნახავთა და თანნახლთ მისთ ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა, არა ხოტბა, არამედ მართალი; რამეთუ ათორმეტ წელ კახეთს ვმეფობდი, მისნი დაზრდილნი და ნამსახურნი დარბაისელნი გვერთს მახლდენ, ვჰკითხავდი ნაქმარსა მეფისასა და მიამბობდესო». უსაქმო და მოწყენილმა კაცმა «სხვას ზღაპრულს ამბავს ესევ მართალი ამბავი ვარჩიე გასალექსავად და არცა რა ამაში ტყუილი სწერია ერთის, მეფისა და რუსთველის პირდაპირ გაბაასების, მეტი»¹. აქვე ავტორი გვირკვევს იმასაც, თუ სად ან როდის დაწერა მან ეს პოემა: თეიმურაზის ამბავი, გადმოგვცემს ის, მსმენოდა, სხვათა შორის, კახთაგან. «რამეთუ ათორმეტ წელ კახეთს ვმეფობდი... ოდეს კახეთით იმერეთის დასაქერად წამოველ, სამწელ არამცირე სარჯელი ვნახე და მეოთხეს წელს დავიჭირე, ენკენისთვეს; და თიბათვეს ხვანთქარმა სუაზს აქეთი ლაშქარი გამოიშისა, და მეფე და გურიელი წინ მიეგებნეს და ზოგნი იმერელნი დარბაისელნი; და ყანძმა აღრიბეჟანის ლაშქარი ქართლსა და კახეთს პირს მოუყენა. რომელნიც იმერელნი მე მახლდენ, ზოგთ იმათაც იქით ირჩიეს; და დვალეთს გარდმოველ, დედოფალი იქ დავაყენე და მე იქივ იმერეთს ჩაველ. რვა თვეს ჩხერს ვიყავ და ისევ დვალეთს წამოველ და იქილამ ოსეთს ფაიქომში გარდმოველ და ერთს წელიწადს იქ ვიდექ. ვითაც მოწყენილის კაცის წესია... ამის წერას შევეუდექო»².

პოემის ბოლოში ავტორი ამბობს:

ვიწყე ოდეს ესე წიგნი, წლისა ვიყავ სამათ ოთხტნით,
დასაბამით წელიწადი ეს წასულა ჩემ არ ბასტნით,
შვიდიათას ას ოთხმოც ცხრას სათვალავს ნურას დასტმანსით,
ეს ჯდებოდა ქორონიკვანდ, სხვას ასოსა ნუ დამეტნით. (1132).

აქედან ჩანს, რომ პოემის წერა არჩილს დაუწყია ოსეთში, სოფელ ფაიქომში, დასაბამით 7189, ან ქრისტესით 1681 წელს, როდესაც ის 34 წლის იყო. თვით პოემაში «ხურაბ ერისთვის სიკვდილისა შემდეგ და მეფის თეიმურაზის უღუკოსორს მიხლომისა» წინ ვკითხულობთ: «ამას ზეით ოსეთს მითქვამს, ამას ქვევით ვიტყვი რუსეთსო». გამოდის, პოემის მთელი წინა ნაწილი, 724 სტროფი, არჩილს დაუწერია ფაიქომში, ხოლო დანარჩენი ნაწილი (408 სტრო-

¹ «არჩილიანი», ტ. II. გვ. 7.

² იქვე.

ფი)—რუსეთში, ქ. ასტრახანში. სულ თხზულება მას ცხრა თვის განმავლობაში დაუსრულებია, როგორც ამას თვით ამბობს პოემის ბოლოს:

ცხრა თვეს ყველა გავათავე, სულ ამაზე არ მოცლილმა,
ოსეთს ვიყავ, ფაიქომში, საქართველოს გამოცლილმა,
რად ამაზე გამაცალა სოფლის ბრუნვამ, ვითა ჩრდილმა?
აქ. აშთარხანს, გავათავე არჩილ მეფემ. ასრე ზრდილმა. (1130).

პირველი ნაწილი, 724 სტროფი, ავტორს დაუწერია ოთხი თვის განმავლობაში, როგორც ეს დამოწმებულია თხზულების ყველაზე ძველსა და ამასთან თვით არჩილის მიერვე რედაქტირებულ ხელნაწერში (S 2663). მაშასადამე, თუ მეოცი პოემის დაწერას ცხრა თვე მოუნდა, მისი მეორე ნაწილი დაწერილია ხლთი თვის განმავლობაში. როდის, რომელ წელს, დაიწერა ეს მეორე ნაწილი? არჩილი, როგორც ახლად მოპოვებული საბუთებით ირკვევა¹, ასტრახანში მისულა 1682 წლის 1 სექტემბერს. თავისთავად ცხადია, რომ სანამ ახალ საცხოვრებელ ადგილზე ის საკმაოდ არ მიიხედ-მოიხედავდა, სანამ იქ არ მოეწყობოდა ჯეროვნად და პირველ რიგში მთავარ მიზანს თავის მოსვლისას (პოლიტიკურს) ჯეროვან მსვლელობას არ მისცემდა. ლიტერატურულ მუშაობას ის ვერ დაიწყებდა. ასე რომ, 1683 წელზე ადრე პოემის გაგრძელება მოსალოდნელი არაა. არჩილი ასტრახანში ცხოვრობდა 1685 წლის შემოდგომამდე. მის ნაწარმოებთა ქრონოლოგიური სიის ცდას იძლევა ხელნაწ. S 424-ის «ზანდღუკი, რომლითაც პირველ ნაწარმოებად ნაჩვენებია რომელიღაც დაკარგული ანბანთქება, მეორედ—თეიმურაზიანია, მესამედ—«სოფლისა და კაცის გაბაასება». უკანასკნელი თვით თხზულებაშია დათარიღებული: ის დაწერილია 1684 წლის იანვარ-მარტში. ამრიგად, «თეიმურაზიანის» მეორე ნაწილის დაწერა მოვა 1683 წელზე. მხოლოდ ძნელია იმის გარკვევა, ამ წლის რომელი «ხუთი თვეა», პირველი თუ უკანასკნელი, როდესაც ეს ნაწილი დაწერა. ერთი სიტყვით, თეიმურაზიანის პირველი 724 სტროფი დაწერილია ოსეთში, ს. ფაიქომში, 1681 წელს, ოთხი თვის განმავლობაში (რომელია ეს თვეები, არ ვიცით), დანარჩენი 408 სტროფი კი—ასტრახანში 1683 წელს, ხუთი თვის განმავლობაში.

პოემაში წარმოდგენილია ეპოქის პოლიტიკური ცხოვრების სინამდვილესთან ერთად მისი შინაგანი ყოფა-ვითარების ნზარეც: ოჯახური ცხოვრება, სმა-ჰამა, გართობა, განსაკუთრებით ნადირობა, ოპის წესი და წარმოება, საერთოდ თანამედროვე ზნე-ჩვეულებანი. ის გამსჭვალულია სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი და პატრიოტული ტენდენციით, რაც რელიეფურად გამოთქვამს ავტორს დიდი მოურავისა და ზურაბ ერისთავის საქციელის შეფასებისას (მათ ცოლშვილი შესწირეს საშობლოს კეთილდღეობას, როდესაც მათ მიერ მოყვანილი სპარსეთის ჯარი გაანადგურეს ჩვენში) შემდეგი სიტყვებით:

სახელისთვის მათ ცოლ-შვილი ორთავ დასთმეს, ეს იცოდეთ!
ვინ არ მიჰყვით მათ საქმესა, არ იცით რომ დიდათ სცოდეთ?
ოჯულოსა და ქვეყნისათვის რა იქნების, რასაც ჰყოფდეთ?
აჲ ეს ქენით, ქართველებო, ანდერძსავით შვილს ეტყოდეთ! (609).

¹ «არჩილიანი», ტ. II, გვ. VIII.

გენოსანი პოეტისა, რომელსაც ბედის სიმუხთელემ სიკვდილის წინ ელევითურად ათქმევინა:

სოფელი ჩემის ცემითა არ დაშვრა, რაზომ დამჯიდა,
ველარ გაგინღებ სიცოცხლეს, რა მოვკუდვ. იქაც დამჯი და,
ყოფლის ლაზერითა დამკოდვ, ერთი გაკლია ბარჯი და,
ჩონხა ჩამიცივამს, მივეცილილვარ, აღარ დამასვა თავს ჯიდა. (1108).

თვით არჩილი ამბობს: «მეფეთ ამბავი მეფემან შეეკრიბე საქართველოთა», «რაც მასმოდა ან მენახა, ამბავი ვთქვი მე მართლებიო». მართლაც, პროზაულ წინასიტყვაობაში ის გვამცნობს: «მეფის თეიმურაზის... ამბავი თვითმნახავთა და თანნახლთ მისთ ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა, არა ხოტბა, არამედ მართალი; რამეთუ ათორმეტ წელ კახეთს ვმეფობდი, მისნი დაზრდილნი და ნანსახურნი დარბაისელნი გვერთს მახლდენ, ვჰკითხავდი ნაქმარსა მეფისასა და მიამბობდესო». უსაქმო და მოწყენილმა კაცმა «სხვას ზღაპრულს ამბავს ესევ მართალი ამბავი ვარჩიე გასალექსავად და არცა რა ამაში ტყუილი სწერია ერთის, მეფისა და რუსთველის პირდაპირ გაბაასების, მეტია¹. აქვე ავტორი გვირკვევს იმასაც, თუ სად ან როდის დაწერა მან ეს პოემა: თეიმურაზის ამბები, გადმოგვცემს ის, მსმენოდა, სხვათა შორის, კახთაგან. «რამეთუ ათორმეტ წელ კახეთს ვმეფობდი... ოდეს კახეთით იმერეთის დასაქერად წამოველ, სამწელ არამცირე სარჯელი ვნახე და მეოთხეს წელს დავიჭირე, ენკენისთვეს; და თიბათვეს ხვანთქარმა სუაზს აქეთი ლაშქარი გამონისია, და მეფე და გურიელი წინ მიეგებნეს და ზოგნი იმერელნი დარბაისელნი; და ყაენმა აღრიბეუანის ლაშქარი ქართლსა და კახეთს პირს მოუყენა. რომელნიც იმერელნი მე მახლდენ, ზოგთ იმათაც იქით ირჩიეს; და დვალეთს გარდმოველ, დედოფალი იქ დავაყენე და მე იქივ იმერეთს ჩაველ. რვა თვეს ჩხერს ვიყავ და ისევ დვალეთს წამოველ და იქილამ ოსეთს ფაიქომში გარდმოველ და ერთს წელიწადს იქ ვიდექ. ვითაც მოწყენილის კაცის წესია... ამის წერას შევუდექო².

პოემის ბოლოში ავტორი ამბობს:

ვიწყე ოდეს ესე წიგნი, წლისა ვიყავ სამათ ოთხტნით,
დასაბამით წელიწადი ეს წასულა ჩემ არ ბასტნით,
წვიდიათას ას ოთხმოც ცხრას სათვალავს ნურას დასტმანით,
ეს ჯდებოდა ქორთიკვანად, სხვას ასოსა ნუ დამეტნით. (1132).

აქედან ჩანს, რომ პოემის წერა არჩილს დაუწყია ოსეთში, სოფელ ფაიქომში, დასაბამით 7189, ან ქრისტესით 1681 წელს, როდესაც ის 34 წლის იყო. თვით პოემაში «ზურაბ ერისთვის სიკვდილისა შემდეგ და მეფის თეიმურაზის ულუკოსორს მიხედომისა წინ ვკითხულობთ: ამათ ზეთ ოსეთს მითქვამს, ამას ქვევით ვიტყვი რუსეთსო». გამოდის, პოემის მთელი წინა ნაწილი, 724 სტროფი, არჩილს დაუწერია ფაიქომში, ხოლო დანარჩენი ნაწილი (408 სტრო-

¹ «არჩილიანი», ტ. II. გვ. 7.

² იქვე.

ფი)—რუსეთში, ქ. ასტრახანში. სულ თხზულება მას ცხრა თვის განმავლობაში დაუსრულებია, როგორც ამას თვით ამბობს პოემის ბოლოს:

ცხრა თვეს ყველა გავათავე, სულ ამაზე არ მოკლილმა,
ოსეთს ვიყავ, ფაიქომში, საქართველოს გამოკლილმა,
რად ამაზე ვამატალა სოფლის ბრუნვამ, ვითა ჩრდილმამ?
აქ. ამთარხანს, გავათავე არჩილ მეფემ, ასრე ზრდილმამ. (1130).

პირველი ნაწილი, 724 სტროფი, ავტორს დაუწერია ოთხი თვის განმავლობაში, როგორც ეს დამოწმებულია თხზულების ყველაზე ძველსა და ამასთან თვით არჩილის მიერვე რედაქტირებულ ხელნაწერში (S 2663). მაშასადამე, თუ მთელი პოემის დაწერას ცხრა თვე მოუნდა, მისი მეორე ნაწილი დაწერილია ხუთი თვის განმავლობაში. როდის, რომელ წელს, დაიწერა ეს მეორე ნაწილი? არჩილი, როგორც ახლად მოპოვებული საბუთებით ირკვევა¹, ასტრახანში მისულა 1682 წლის 1 სექტემბერს. თავისთავად ცხადია, რომ სანამ ახალ საცხოვრებელ ადგილზე ის საქმაოდ არ მიიხედ-მოიხედავდა, სანამ იქ არ მოეწყობოდა ჯეროვნად და პირველ რიგში მთავარ მიზანს თავის მოსვლისას (პოლიტიკურს) ჯეროვან მსვლელობას არ მისცემდა, ლიტერატურულ მუშაობას ის ვერ დაიწყებდა, ასე რომ, 1683 წელზე ადრე პოემის გაგრძელება მოსალოდნელი არაა. არჩილი ასტრახანში ცხოვრობდა 1685 წლის შემოდგომამდე. მის ნაწარმოებთა ქრონოლოგიური სიის ცდას იძლევა ხელნაწ. S 424-ის «ზანდუკია, რომლითაც პირველ ნაწარმოებად ნაჩვენებია რომელიღაც დაკარგული ანბანთქება, მეორედ—თეიმურაზიანია, მესამედ—ესოფლისა და კაცის გაბაასება. უკანასკნელი თვით თხზულებაშია დათარიღებული: ის დაწერილია 1684 წლის იანვარ-მარტში. ამრიგად, «თეიმურაზიანის» მეორე ნაწილის დაწერა მოვა 1683 წელზე. მხოლოდ ძნელია იმის გარკვევა, ამ წლის რომელი «ხუთი თვეა», პირველი თუ უკანასკნელი, როდესაც ეს ნაწილი დაწერა. ერთი სიტყვით, «თეიმურაზიანის» პირველი 724 სტროფი დაწერილია ოსეთში, ს. ფაიქომში, 1681 წელს, ოთხი თვის განმავლობაში (რომელია ეს თვეები, არ ვიცით), დანარჩენი 408 სტროფი კი—ასტრახანში 1683 წელს, ხუთი თვის განმავლობაში.

პოემაში წარმოდგენილია ეპოქის პოლიტიკური ცხოვრების სინამდვილესთან ერთად მისი შინაგანი ყოფა-ვითარების ნხარეც: ოჯახური ცხოვრება, სმა-ჰამა, გართობა, განსაკუთრებით ნადირობა, ოპის წესი და წარმოება, საერთოდ თანამედროვე ზნე-ჩვეულებანი. ის გამსჭვალულია სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი და პატრიოტული ტენდენციით, რაც რელიგიურად გამოუთქვამს ავტორს დიდი მოურავისა და ზურაბ ერისთავის საქციელის შეფასებისას (მათ ცოლშვილი შესწირეს სამშობლოს კეთილდღეობას, როდესაც მათ მიერ მოკვანილი სპარსეთის ჯარი გაანადგურეს ჩვენში) შემდეგი სიტყვებით:

სახელისთვის მათ ცოლ-შვილი ორთავ დასთმეს, ეს იცოდეთ!
ეინ არ მიჰყვეთ მათ საქმესა, არ იცით რომ დიდათ სცოდეთ?
რჯულისა და ქვეყნისათვის რა იქნების, რასაც ჰყოფდეთ?
აწ ეს ქენით, ქართველებო, ანდერძავით შეილს ეტყოდეთ! (609).

¹ «არჩილიანი», ტ. II, გვ. VIII.

არჩილი საქართველოს უბედურების მიზეზად თვლის არა მარტო გარე-შე მტრების თარეშს, არამედ შინაური უთანხმოების, გაუტანლობის, გამცემლობისა და ზნედაცემულობის მოვლენებსაც.

თხზულებაში ჩვენ გვხვდება არა ერთი და ორი ღრმა ლირიზმით აღსავსე გულდამწველი ადგილი, განსაკუთრებით იქ, სადაც ავტორი დასტირის ქვეყნის გავერანება-გაპარტახებას, თავის პირადი ბედის უკუღმართობას, ცხოვრების სიმუხთლესა და ვერაგობას, შინაურ არე-დარევასა და გაუტანლობას. ნამდვილი შედეგია ამ მხრივ განსაკუთრებით ის თავი, რომელსაც ეწოდება: მეთვის თეიმურაზისაგან დედოფალსა ზედა მწუხარება და მგლოვარება დიდი» (384—395). ეს ქართული ელევგის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია. ამასთანავე, ამ ელევგიაში ავტორი წარმოდგება ჩვენ წინაშე როგორც შესანიშნავი პორტრეტისტი, როსელსაც მოუცია ჩვენთვის მეტად ცოცხალი სურათი გარდაცვალებული დედოფლისა დასამატებლად შემდეგის, წინაშე ზოგადად მოსმული, შტრიხისა:

არას ვიტყვი, თქვენც გასმია ქება, არ თუ ცუდი ხობტა:
პირად ბოლი, ბაგე ძოწი. თვალებია გიშრის ხო ტბა,
ხმა-ბულბულის, საფირონი, შაქრისაგან უფრო მოტკა,
მე არ მითქვამს ნათალი, ბოყნთა უხამს იქ შემოკრბა. (300).

მშვენიერია აგრეთვე ბუნების აღწერილობანი, წლის ოთხ დროსთან დაკავშირებით, და სურათი დროს ტარებისა და განცხრომისა (302—383). აი, ერთი პატარა ნიმუში:

მანის დადგის—ტურფადვე, ვარდი აყვადის ბაღებსა,
ველნი ყვავილით შეიმკვის, ჰგვანდის წითლითა ნალღბა,
ბულბულთა ყვფა ისზადის, ვერ ვსჭკრეტდით სულდანაღბსა,
მე ვინ მნახვედის იმ დოხსა უღბინოდ, სუფრა ნალღბსა? (326).

ამ თხზულებაში არჩილი წარმომადგენელია არა მარტო ნაციონალური თემატიკისა, არამედ აგრეთვე იმ «რეალიზმისა», რომელსაც ასე უჩენია თავი აღორძინების პერიოდში. ის შეგნებულად უპირისპირებს ერთიმეორეს «ხოტბასა» და «მართალს» (გვ. 7, სტროფ. 300).

4. დიდმოურავიანი

ასეთი სახელი ეწოდება საისტორიო პოემას, რომელშიაც რუსთველური შაირით გალექსილია დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ცხოვრება და ღვაწლი და რომელშიაც გაშუქებულია ქართლ-კახეთის აუტანელი მდგომარეობა მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში¹.

¹ პოემა პირველად გამოსცა პ. იოსელიანმა 1851 წ. (1852. წელს მისი ნაწყვეტი დაიბეჭდა «ცისკარში», III); 1897 წელს კვლავ გამოიცა ის თბილისში ი. იმედაშვილისა და ს. ჭილაძის მიერ; 1939 წ. გამოვიდა მესამე გამოცემა გ. ლეონიძის რედაქციით. ესარგებლობთ ამ გამოცემით.

პოემას ავტორი იწყებს ამნაირად: დაახლოებით 1626 წლის დამდეგს თეიმურაზ პირველი, გიორგი სააკაძის მიერ ორთავ ტახტზე განმტკიცებული, ცხინვალს იმყოფება და გვერდით ახლავს დიდი მოურავიც. უკანასკნელს აქ ფარულად შეატყობინეს: თეიმურაზს შენი მოკვლა განუზრახავს და თავს უშველეთ. განცვიფრებული გიორგი მეფეს უგზავნის მროველ ეპისკოპოსს დომენტი ავალიშვილს საქმის გამოსარკვევად და ამბის გასაგებად. მეფემ უარი თქვა, ეს მოგონილია, ასეთ საშინელებას როგორ გავივლებდი გულში? მოურავი იძულებული შეიქნა ხელმოკრედ გაეგზავნა დომენტი მეფესთან ამ საქმის გამო, ახლა გამოირკვა, რომ მეფე მოურავს თვლის ლუარსაბის სიკვდილის მიზეზად: «ქვეყანამ იცის», უთვლის მას, «შენ იყავ მისის სისხლის მღვრელია», «მაგრამ მე მის სისხლს არ ვეძებ, შენ იყავ შენთვის მჯდომარე», არავედ შენ ხელს არ გახლებსო. ახლა მოურავმა საჭიროდ დაინახა გადაეშალა მეფისათვის მთელი თავისი წარსული, თავისი ღვაწლი და დამსახურება ქართლ-კახეთის მეფეთა წინაშე, დაწყებული თათარხანის შემოსევიდან 1609 წელს და გაათავებული ბაზალეთის ომით, რომლის შემდეგ ის იძულებული გახდა მიეტოვებინა საყვარელი სამშობლო და გადახვეწილიყო ოსმალეთს, სადაც მან 1618 წელს პოვა დაუმსახურებელი, უბატიო და უშანდური სიკვდილი. თხოვრა წარმოეხს პირველი პირით, დიდი მოურავი დომენტის პირით თვით ელაპარაკება მეფეს¹.

პოემა დამყარებულია გიორგი სააკაძის მიერ მეფე თეიმურაზთან მიწერილ წერილებზე, რომელთა არსებობა, იმ დროს მაინც, ეკემიუტანელი უნდა იყოს², და ცოცხალ, უშუალო საგვარეულო გადმოცემებზე³. დიდი მოურავის პიროვნებასა და მოღვაწეობას ავტორმა ჩამორეცხა შურით აღსავსე და მეჭორიკანე მტერთა მიერ დასმული დაღი საქშობლოს გამცემლისა, რომლის მძლავრი ვაჟენის ქვეშ იმყოფებოდა, სხვათა შორის, ბატონიშვილი ვახუშტიც, როდესაც ის თავის მატინანს წერდა⁴. მის შედარებითს ობიექტურობას

¹ მეფე, რომელსაც ცხინვალში განუზრახავს დიდი მოურავის მოკვლა და რომელსაც ამის გამო მოურავი დომენტი მროველს უგზავნის, ვახუშტის თქმით, არის ლუარსაბი («ქართლის ცხოვრება», II, 35). ამასვე იმეორებენ მერე პ. იოსელიანი («ჩვენსაჲს დანიკორო მოყრანაჲ», სტრ. 10—12) და ალ. ხახანაშვილი («Очерки», III, 200), ხოლო და ვითრე ექტორი, რომელსაც 1823 წელს თავებდა დაუყვია პოემა და შესაფერისი ს.თაღრებით წარუწერია ისინი, როგორც პ. იოსელიანის გამოცემიდან ჩანს, გვამცნობს, რომ ეს მეფე სვიმონ მეორე იყოთ («დიდმოურავიანი», გვ. 33, 49). ნამდვილად კი, როგორც შინაარსიდან ჩანს და როგორც ან. ფურცელაძემაც აღნიშნა თავის მონოგრაფიაში («გიორგი სააკაძე და მისი დრო», 1911 წ., გვ. 13—14, 47, შენიშვნა). გიორგი სააკაძე ელაპარაკება არა ლუარსაბს, და არც სვიმონ მეორეს, არამედ თეიმურაზ პირველს.

² ანტონ ფურცელაძე, გიორგი სააკაძე და მისი დრო, 1911 წ., გვ. 9, შენ. 2.

³ საეჭვო უნდა იყოს აზრი იმის შესახებ, რომ სიტყვები: «სხვაგან წერა დამწერელმან ზნაუთარათანა წასგლა მისი» და სხვ. (სტ. 355—6), გულისხმობს გიორგი სააკაძეზე დაწერილ ჩვენამდე არშენახულ პოემას (გ. ლეონიძე, დიდმოურავიანი, გვ. III—IV; მისი ვ. ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949, გვ. 3). აქ უნდა იგულისხმებოდეს არჩილის «თეიმურაზიანის» 698—699 სტროფები (ა. ბარამიძის გამოცემით), იოსების მიერ უფრო ვრცლად გადმოცემული.

⁴ «ქართლის ცხოვრება», II, 34—45.

ამართლებს, სხვა რომ არ იყოს¹. დიდი მოურავის ის სურათი, რომელიც თეიმურაზის პირით დაუხატავს არჩილ მეფეს უკვე განხილულ თეიმურაზიანშია.

ავტორის მიზანი, გარდა დიდი მოურავის პიროვნებისა და მოღვაწეობის რეგბილიტაციისა, არის ისტორიულიც:

ქართლია ცხოვრება სხვათა თქვეს, მე ამის ვაქმენ ბოლღუვად.

რომ დამეკარგა ამბავი, ქნილ იყო შესაბრალებად.

წყარო ტყილი და ამონი ქნილ იყო გასამშრალეუად. (476).

ვინ არის პოემის ავტორი? ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში დანამდვილებით იცოდნენ, რომ თხზულების ავტორი არის იოსებ ი, თბილისის მიტროპოლიტი, მამასადაძე, ბერი, რომლის შესახებ ანტონ კათოლიკოსი ამბობს:

იოსებ თემცა დაშურა ამოთათვს.
მაგრა გონება მისი ქუშმდებარებდა
თავისუფალთა ცნობათა, რომლითაცა
სთქმიდა შუენიერ-საქებელ შეწყობითა.
იოსებ კმადლა გამოცდილ იყო სრულად
პოიტოკოსთა კელოვნებათა მიმართ.
საყუარელ იყო მეფეთა მაზინდელთა,
საყუარელ იყო ერთაცა ჭოფდლოგან.
აქებდეს მისსა სიბრძნის მოყუარებასა².

ანტონის კვალიფიკაცია—იოსებ დაშურა ამოთათვს, ვითარმედ ესე არა თანედუა მასო, დამყარებულია პოეტის სიტყვებზე, რომელიც, შენიშნავს: ვევედრები ცოდვილთა შემწყნარეს, რომ უქმი სიტყუა მომბადოსა, ვინაიდან სოფლის ზღაპრისა წერისთვის შევიქმენ დამნაშავეა, განგაძობს:

უქმი სიტყუა ცუდსა ჰქვიან, მეც ვარ მუდმად უქმის მოქმელი,
კაცი რომე უქმს ამბობდეს, ვით მორჩების დაუნთქელი?
ქვეა მათ პოეს, საღმრთოს წიგნის ვინცა იყენეს გარდამთქმელი,
მე შევიქმენ ენაყბედი, სოფლის წიგნის სამ წამთქმელი. (479).

მე სოფლისა საქმეს მივბევე, მე ვინა და ამის წერა,
ის მიჯობდა, მოციქულთა, რაც თქუეს, ყველა დამეყურა,
სულის ღეწით და სინანულით ანგელოსნი შემეყურა,
თავო ჩემო, შენთვის რა ჰქენ, ანუ კარგად დასინჯე რა? (481).

რა თქმა უნდა, მოყვანილი სიტყვები საკმაო არაა ვთქვათ, რომ პოემის ავტორი არის სასულიერო პირი, ისიც ბერი, ვინაიდან ამგვარ სიტყვებსა და მოტივებს ჩვენ ვპოულობთ ალორძინების ხანის არასასულიერო პირთა თხზულებებშიაც, როგორცაა, მაგალითად, თეიმურაზ პირველი, არჩილი, ვახ-

¹ ამის შესახებ იხ. ანტონ ფურცელაძის დასაზღვრული შრომა.

² წყობილსიტყვაობა, გვ. 678—679.

ტანგ მეექვსე, დავით გურამიშვილი და სხვ. ამ მხრივ უფრო საყურადღებოა და დამაჯერებელი პოეტის შემდეგი სიტყვები:

ესეთი სიტყვა არა ბაშა, თუ ბერი წესზედ ბერყვდა. (480).

იოსებ თბილელი, პ. იოსელიანის სიტყვით, ყოფილა დიდი მოურავის ძის ძეა, გიორგის ძის სიაუშის შვილი¹. მას ხელნაწერებში ეწოდება იოსებ თბილელი ბაბათაშვილი. პ. იოსელიანის განმარტებით, «ბაბათა არს ლექსი თათრული და ეწოდა მამასა მისსა სიაუშს მას ეამსა, ოდეს ცხოვრობდა»². უცხოებასა შინა აზრებსა და ოსმალისა სამბლურათა ძენი და ასულნი დიდისა მოურავისა³. დაბეჭდილებით იმის თქმა, რომ იოსებ თბილელს არის გიორგი სააკაძის ძის ძე, სიაუშის შვილი, ძნელია. დიდ მოურავს, ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, ჰყავდა შემდეგი ძენი⁴: პაატა, სპარსეთში დასჯილი სიკვდილით მანის ღალატისათვის, ავთანდილი. მამასთან ერთად ოსმალეთში ტრაგიკულად დაეღუპა, ზურაბი, შარაბდის გმირი, რომელსაც 1643 წლის ახლო ხანებში როსტომ მეფემ ღალატისათვის თვალეზი დასთხარა⁵, ივანე, იმავე საქმის განაჯახეთს გადახვეწილი და როსტომ მეფის მიერ ქონებამიღებული⁶, და იორამი. დიდი ერთგული როსტომ მეფისა⁷, რომელმაც მას თარხნობა უბოძა, არაიდან ჩანს, რომ დიდ მოურავს ჰყოლოდეს კიდევ შვილი სიაუში, ასე რომ დაწადვილებით არ ვიცით, ძის ძე თუ ძმის ძე იყო იოსები დიდი მოურავისა, უფრო საყარადღებელია უკანასკნელი. მას რომ ნათესაობითი კავშირი უეჭველად ჰქონდა დიდ მოურავთან და სააკაძიანთ გვარს ეკუთვნოდა, ამას თვითონაც აღასტურებს შემდეგი სიტყვებით:

ნათესა-მოდგამ გვარ-ტომბაშ მისმან ეს ეიწვე წარებად-ო.

საკაძიანთ გვარში მიღებული ყოფილა სახელი ბაბათაშვილი ან ბაბათა სიაუშ. ერთი მათგანი მოხსენიებულია 1646 წლის დოკუმენტში⁸, შეიძლება აქედან წარმოდგა იოსების გვარი ბაბათაშვილი და პ. იოსელიანის ცნობა, რომ ის სიაუშის შვილი იყო.

პლ. იოსელიანის ცნობით, რომელსაც შერე სხვა მკვლევარნი იმეორებენ, იოსები აღიზარდა ქვათახევის მონასტერში, საიდანაც, ბერობის მიღების შემდეგ, იმერეთს გადავიდა და რაჭაში ნიკორწმინდის ეპარქიის ეპისკოპოსად იქნა დადგენილი. აქედან, როსტომ მეფის წინადადებით და ახალციხის ფაშის როსტომის (1647—1659) ნებართვით, გადავიდა იწყურის კათედრამდე, ენახეთში ზეწყურული ქრისტიანობის განსამტკიცებლად, მაგრამ რამდენ

¹ «დიდმოურავიანთა, წინაპიტყვაობა, ფ. 1; «ჩხახაშ ხელისი მოურავა», სტ. 84.

² იქვე, გვ. 75, შენიშვნა.

³ იქვე, B r o s s e t, Rap. 1881, p. 86.

⁴ «ქართლის ცხოვრება», II, 522.

⁵ იქვე, 522; «საქართველოს სიძველენი», II, 68. ეს ის იოანე სააკაძე ბოშ არაა «გარეჯის ბერთყბნის მამა, კაცი ღირსა», რომელმაც 1715 წელს აწილა იესე მეფე უკანონო ქორწინებისათვის («ქართლის ცხოვრება», II, 79)?

⁶ პლ. იოსელიანი მას გიორგის შვილად თვლის («ჩხახაშ ხელისი მოურავა», სტ. 84); «ქართლის ცხოვრება», II, 48, 518—521.

⁷ «საქართველოს სიძველენი», II, 83, სადაც ბაბა შოშ მძიმეთია გაყოფილი.

ნიმე ხნის შემდეგ იძულებული შეიქნა დაენებებინა თავი იქაურობისათვის და, ქართლში დაბრუნების შემდეგ, როსტომ მეფის მიერ დაინიშნა თბილისის მიტროპოლიტად¹. ძნელია თქმა, რამდენად დასაჯერებელია ეს ცნობები, ვინაიდან, სამწუხაროდ, პირველწყაროები არაა ნაჩვენები. თბილისის კათედრაზე იოსები ჩანს 1661, 1652, 1665, 1666, 1670, 1671, 1681, 1682, 1683, 1685, 1686 წლებში².

როგორც უნდა-იყოს, «დიდმოურავიანის» ავტორად უნდა ჩაითვალოს ის იოსები, რომელსაც თბილისის კათედრაზე ვხედავთ 1661—1686 წლებში³ და რომელიც მოკლულ იქნა 1688 წელს, როდესაც გიორგი XI დუშეთს იღებდა⁴. ამას გვაფიქრებინებს, სხვათა შორის, ის იდეური და ლიტერატურული კავშირი, რომელიც იოსებს ჰქონია ცნობილ სასულიერო მწერალთან— იაკობ სამებელ-შემოქმედელ დუმბაძესთან. იაკობი არის მეჩვიდმეტე საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის მოღვაწე, მას გიორგი XI შაჰნავაზის ბრძანებით გაუღქსავს «უსჯულოჯსა მუჰამედის და ქრისტეანეთა გაბაღსება»⁵ და არჩილ მეფისათვის მიუძღვნია ორსტროფიანი ხოტბა⁶. სამაგიეროდ არჩილს «ძველთა და ახალთა საქართველოს მელექსეთა» შორის ისიც მოუხსენებია შემდეგი სიტყვებით:

აწ სამებელი იაკობ ვახსენო, ბრძნად მოუბარი,
ამჲ-მად მას მეცნიერი არსად არა ჰყავს უბარი,
ხუტურის ვხით მელექსობს, არის საეროს მგმობარი,
სრულად ამისთვის არ ვაქე, რომ იყო ჩემი მკობარი⁷.

იაკობის მსგავსად, იოსებ თბილელიც არის «საეროს მგმობარი», როგორც დავინახეთ, და, ამასთანავე, «ხუტურის ენით მელექსე». მაგრამ მათს

¹ «დიდმოურავიანი», წინასიტყვაობა. შეად. ხ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა მე-17 საუკუნეში, გვ. 30—33.

² Д. Пурпеляძის. Грузинские церковные гуджары, стр. 57; «საქართველოს სიძველენი», II, გვ. 133; თ. ვორობაიძე. ქრონიკები, II, გვ. 483. 513; მისივე, ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 213—214, 221, 223 205—207.

³ კ. ლეონიძე გამოდის, ერთი მხრით, იმ ფაქტიდან, რომ 1658 წელს ჯერ კიდევ ცოცხალია ვლ. ი. თბილელი, მეორე მხრით, პ. იოსელიანის ცნობიდან იმის შესახებ, რომ იოსებს თბილელია მისცა როსტომ მეფემ, რომელიც 1658 წ. 18 ნოემბერს გარდაიცვალა, და ასევე: იოსებს თბილისის მიტროპოლია 1658 წლის დეკემბერში მიუღია («ლიტერატურული მემკვიდრეობა», I, 32). მაგრამ ნოემბერში გარდაცვლილ როსტომს დეკემბერში როგორ უნდა მიეცა მისთვის კათედრა? შემდეგ მან ეს თარიღი 1659—60 წწ. გადმოიტანა («დიდმოურავიანი», გვ. XXV; მისივე. ძიებანი, გვ. 24).

⁴ «ქართლის ცხოვრება», II, 59.

⁵ კ. ლეონიძე. ქართული მწერლობის ისტორია, II, გვ. 318; ხ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში, გვ. 33—36; А. Хачинов, Очерки, III, 323.

⁶ «Описание», II, 153—4. იაკობს განათლება მიუღია ტრაპიზონში, 1682 წელს დადგენილ იქნა შემოქმედელად; 1687 წ. გამგზავრებულა რომს, სადაც ის დიდი პატივით მიუღია ინოკენტი პაპს, იქიდან კათოლიკეთა შეიდი მისიონერი წამოუყვანია. როდესაც იაკობი მოხუცდა, ათონის მთაზე გამგზავრებულა, იქიდან იერუსალიმს, სადაც გარდაცვლილა კიდევაც (დ. ბაქაძე, Археологическое путешествие..., стр. 156).

⁷ «არჩილიანი», II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., სტრ. 33.

კავშირს უფრო ამუღავნებს ის ლიტერატურული მიწერ-მოწერა, რომელიც იოსებსა და იაკობს შორის ყოფილა გამართული. იოსებს მიუწერია იაკობისათვის განსამარტებლად შემდეგი იგავი:

სიბრძნე თავისა თვისისა სახლი იშენა გებული,
მას შვიდნი სუეტნი შეუღგნა. შვიდნივე წმინდა გებული,
სიკუდილით მოკლა სიკუდილი, დაიხსნა ცოდვილთ კრებული,
ამისა ახსნა თქუენგან მწადს, ვიცი, ჯაცი ხარ მცნებული.

ამაზე იაკობმა უპასუხა:

სიბრძნე ქრისტეა და სახლი—უბიწო მისი მშობელი,
მუნ შვიდნი საიდუმლონი ყო მტერთა დასამხობელი,
სიკუდილი—ჯუარცმა ჰრისტესი, ლახურთა დასასობელი,
თვით მცნობსა ცნობა გებრძანა, ოას გკადრებ მე უცნობელი¹.

ამნაირად, იოსებ თბილელის ლიტერატურული მოღვაწეობა დაახლოებით იმავე დროს ეკუთვნის, რომელსაც იაკობ დუმბაძისა, ესე იგი მეჩვიდმეტე საუკუნის უკანასკნელ მესამედს.

«დიდმოურავიანის» გარდა, იოსებ თბილელს თავისი წველილი შეუტანია «ვეფხისტყაოსნის» ისტორიაში, კერძოდ, უკანასკნელის დამატებებსა და ჩანართებში². მის სახელს ჩვენ ვპოულობთ გაგრძელება-დამატებათა იმ ნაწილში, სადაც მოყვანილია ძმადნაფიც გმირთა «ანდერძები». იოსებ თბილელის სახელით წარწერილია აქ ორი «ანდერძი», რომელიც მთლიანად დაბეჭდილია ს. კაკაბაძის 1913 წლის გამოცემაში ისეთი ხელნაწერების მიხედვით, სადაც იოსების სახელი არ ჩანს. ეს ანდერძებია: ერთი ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანისა—«აწ მამისმინეთ ყოველთა... მივიღ და მართლად არ ვიცი» (ს. კაკაბაძის გამოცემაში 1731¹—1731² სტროფები), მეორე—ავთანდილისა: «ავთანდილ ვკადრო... კარგნი ყოფილხართ სამნივე» (იქვე, 1742¹²—1742²³ სტროფი), სულ 61 სტროფი. გარდა ამისა, იოსებ თბილელის სახელი შემოკლებულად «ტფი, ტფ, ტ» მიწერილი აქვს არშიაზე, ტექსტისავე ხელით, აგრეთვე პოემის ძირეულ ნაწილში ოთხ სტროფს. ერთი მათგანი მოთავსებულია «ნესტან-დარეჯანის პირველ წერილში საყვარელთან», ის მიყვება სტროფს: «შენგან ჩემისა ქმრობისა წინათაც ვიყავ მდომეა» (373 სტრ. ვახტ.) და დაბეჭდილია ს. კაკაბაძის გამოცემაშიც (346¹) ავტორის მოუხსენიებლად:

ამა ამბისა მოსმენა ტარიელს მოაღბინებდა,
მას მიუვიდა ამბავი, რასაცა გულით ინებდა;
თვალთა, მტირალად ჩვეულთა, ცრემლს აღარ დიდინებდა,
და ცნობას მიეცა, ჭკუას მიხვდა, ბაჟესა გააღიმებდა.

ორი სტროფი ჯერ ცნობილი არაა. ერთი მათგანი, რომელიც მოთავსებულია თავში «წასვლა ავთანდილისაგან ფრიდონისასა», მიჰყვება სტროფს «თვე ერთისა მოშორება» (946 სტრ. ვახტ.) და იკითხება ასე:

მისსა მზესა გზა-გზა მოსთქვანს, ჰირს თავს აძლევს ლბინის ფასად,
გულსა ეტყვის: მიაშურე, გაჯიპარავს შენ აწა სად;

¹ პ. იოსელიანი, დიდმოურავიანი, გვ. 80.

² «ვეფხისტყაოსნის» ე. წ. ზახასელი ხელნაწერით.

გარჯისაოვის ვგრე თქმულა: მიხედებისო ერთი ასად,
და კირნი ჩემნი ვამსუბუქუო, მკიდაეს სხვათა უმძიმესად.

მეორე შეტანილია «ფატმანის სამიჯნურო წიგნში ავთანდილთან»—და-
წერა წიგნი საბრალო-ს შემდეგ (1074 სტრ. ვახტ.), და იკითხება ასე:

ფატმან არ იცის, ავთანდილ თუ ვისით ცეცხლით მწველია,
მეფეს მოშორდა გამხრდელსა, თინათინ ცრემლთა მღვრელია;
ნესტან-დარეჯანს დაეძებს, ბევრს ჭირთა გარდამხედელია,
და აქა სცნობს მართალს ამბავსა, გაიადვილოს ძნელია.

მეოთხე სტროფს ადგილი აქვს «ფატმანის წიგნში ნესტან-დარეჯანთან»—
ქაჯმან უთხრა: ვინ გგონივარა-ის შემდეგ (1269 სტრ. ვახტ.), და იკითხება ასე:

შვენებითა არსთა მზე ხარ, ქვეყანისა არეული,
ბროლ-ბალახში, ძოწ-გიშერი, პირგავსილი მთვარეული,
აღვის მორჩი, ცისკრის ვარდი, მუშკ-სურნელი ამბრეული,
და ნუ დასკვნები, წამ ერთ მოვა ღვთის წყალობა ადრეული.

ეს სტროფი ს. კაკაბაძის გამოცემაშიც არის შეტანილი (1231¹), მაგრამ
საკმაოდ შეცვლილი სახით.

ამრიგად, იოსებ თბილელის ლიტერატურულ მემკვიდრეობას, რომელიც
ამდენ ხანს იყო ცნობილი, ემატება 15 სტროფი «ვეფხისტყაოსნის» ციკლიდან.
იქნება ხელნაწერის დაკარგულ ფურცლებზედაც იყო იოსების სტროფები, მა-
შინ ეს რიცხვი უფრო გადიდდებოდა².

იოსებ თბილელს დაუწერია აგრეთვე ჩვეულებრივი ტიპისა და შინაარ-
სის ანბანთქება³, რომელსაც ხელნაწერებში ასეთი სათაური აქვს: ანბანთ-
ქება, ახლად თქმული ბაბათაშვილის იოსებ თბილელის მიერა⁴. ამათ გარდა
ზ. ჭიჭინაძე ასახელებს კიდევ იოსების შემდეგ თხზულებებს: 1) მოგზაურობა
თბილისიდან ახალციხისაკენ, რომელშიაც აღწერილი ყოფილა საათაბაგოში
მყოფ გამაჰმადიანებულ ქართველთა, ეკლესია-მონასტერთა და საიდუმლო
ქრისტიანეთა ამბავი; 2) ლუარსაბ მეფის ცხოვრება და 3) სასურველი ვენა-
ხი⁵. დასახელებული თხზულებები ჩვენამდე არ შენახულა, ამიტომ ძნელია
თქმა, რამდენად მართალია ყველაფერი ეს. მაგრამ მას რომ მართლაც უწერია
კიდევ, ამას თვითონაც არ მალავს. «ზოგი რამ საღმრთოც დაესწერე, სი-
ტყუაც ვთქვი წმიდად ქებისა-ო, —ამბობს იგი (484). მისი «საღმრთო» ნაწარ-
მოებები ჩვენამდეც შენახულა. ესენია: 1) ცხოვრება და მოქალაქობა ალექსი,
კაცისა ღმრთისა, ახლად შაირად გადათარგმნილი სავაძისაგან იოსებ ტფი-
ლელისა⁶. აქ გალექსილია მთელი აგიოგრაფიული ნაწარმოები, რომელიც
ძველადვე ყოფილა ქართულად ნათარგმნი⁷; 2) ქება და წამება წმიდისა მა-
რინასი (S 1512); 3) წმიდათა კრებათათვის (S 281)⁷.

¹ კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიური შტუდიები, თბ. სახელმწ. უნივერსიტეტის
შრომები, III, 135—136.

² პ. იოსელიანი, დიდმოურავიანი, გვ. 75—79.

³ Е. Тахтаниши, Ошгавие, II, стр. 191, 220.

⁴ ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში, გვ. 33.

⁵ S 1511, გვ. 683—704; ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, გვ. 395—406.

⁶ K. Kekelidze, Monumenta hagiographica Georgica, I, 161—165.

⁷ დაწერილებით. იოსების ბიოგრაფია იბ. გ. ლეთინიძის შრომაში: იოებანი ქართუ-
ლი ლიტერატურის ისტორიიდან, გვ. 18—21.

როდისაა დაწერილი «დიდმოურავიანი»? ამაზე პასუხს გვაძლევს პოემის პირველი სამი სტროფი:

მეფესა ქართლის ცხოვრება ებძანა გალექსულობით,
ზოგი რუსთელისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით.
ხან ლხინი, შვება, სიამე, ხან ვარდი დანასულობით.
სიბრძნე, ხმალი და ომები, სიკუდილდმე აღსასრულობით.

მეფევე, სიბრძნით აღსავსეო, ხელმწიფეთა პირმშოვე შეილო,
ღრმის სიტყვისა ამომცნობო და ძნელისა გამადვილო!
«ცოტა სიტყუა განმიბარტე», გეძძანა თუ. ჩემო ჩრდილო,
შენ სიბრძნისა ვერ მიმწოთომო, მაგრამ რიტორო კაცთა ზრდილო».

ამ ამბისა განმარტებით არა გქონდა მოხსენება,
ვით გაუწყრა მოურავსა, მეფეს ანუ ვით ენება.
საქართველოს დასუსტებას მით ბელიარ ექნება,
ამ ქვეყნისა შიგნით რევას ზოგს ოცნებით ეჩვენება.

ამ სიტყვების აზრი ასეთია: მეფეს, ხელმწიფის პირმშო შეილს, ღრმა სიტყვის ამომცნობსა და ძნელის გამადვილებელს, ესე იგი არჩილს, გაუღექსავს «ქართლის ცხოვრება», სახელდობრ: რუსთველისა და კახთ მეფის ბაასი, იგულისხმება «თეიმურაზიანი» ან «შედარება რუსთველისა და თეიმურაზ მეფისა». არჩილს უბრძანებია იოსებისათვის: «შენ, იოსებ, ჩემო არდილო, სიბრძნის ვერ მიმწოდომო, მაგრამ რიტორთა კაცთა მიერ აღზრდილო, განმიბარტე ცოტა სიტყვა, სახელდობრ: 1) როგორ გაუწყრა მეფე თეიმურაზი მოურავს, 2) როგორ ემსახურებოდა ის მეფეს, 3) როგორ ჰქუჩრებდა ის დასუსტებულ საქართველოს და 4) როგორ უღებდა ბოლოს შინაურ არეულობას. ამ ამბების განმარტებით მოხსენიება შენ, არჩილს, არ გქონდა. ეუბნება იოსები მას, და ამით არის გამოწვეული შენი ასეთი წინადადებაო. მართლაც. «თეიმურაზიანში» არჩილი გაკვრით, ეპიზოდურად, დიდ მოურავსაც იხსენიებს და მის დამოკიდებულებას თეიმურაზთან, მაგრამ განმარტებითა და დაწერილობით ამ საკითხს ის არ ეხება. აი რას გამოუწვევია, სხვათა შორის, «დიდმოურავიანის» დაწერა. შესაძლებელია, ამ სიტყვებში ისტორიული სიმართლეც იყოს ჩაქსოვილი და «დიდმოურავიანი» იოსებს მართლაც არჩილ მეფის წინადადებით დაწეროს. ყოველ შემთხვევაში, ერთი უცილობელია, რომ ეს პოემა იოსებს დაუწერია მას შემდეგ, რაც არჩილს «თეიმურაზიანი». ის რომ უფრო ადრე ყოფილიყო დაწერილი, არჩილი, იაკობ ღუმბაძესთან ერთად, უმკველია, იოსებ თბილელსაც მოიხსენიებდა. არჩილმა თავისი პოემა დაამთავრა 1683 წელს ასტრახანში. რუსეთში, საიდანაც ის დაბრუნდა 1688 წელს, როდესაც, როგორც დავინახეთ. იოსები გარდაიცვალა. მაშასადამე, «დიდმოურავიანი» დაწერილი უნდა იყოს 1684—1687 წლებში. მართალია, ამ წლებში არჩილი რუსეთში იმყოფება, მაგრამ ეს გარემოება მას ვერ შეუშლიდა ხელს, როგორც გ. ლეონიძე ამაჯბის¹, შეეკვთა იოსებისათვის ამ

¹ «დიდმოურავიანი», გვ. XXXI; «ძიებანი...», გვ. 31.

შრომის დაწერა. განა ასეთი შეკვეთისათვის ის უქველად საქართველოში უნდა ყოფილიყო, ნუთუ მას არ შეეძლო რუსეთიდან დაევალებინა ეს მისთვის?¹

ავტორს თავის თხზულებებში გამოუჩენია ნაკითხაობა და ერუდიცია როგორც სასულიერო მწერლობაში, ისე საერო ლიტერატურაშიაც. მას ციტატები მოჰყავს შემდეგი თხზულებებიდან: 1) «ამირანდარეჯანიანი»: «ნზეკაბუკ და გმირი როსტომ ღალატითა გარდამხდარა» (10); 2) «როსტომიანი»:

გმირთ ზღაპრულს წიგნში სწერია ჯგო ანისკლვა ადვილად,
მდევრისა ველარ მიწვეა, ვერც ჯაფრთ ამოყრა ადვილად.
გვიხვან ქაინოსროსი მორჩენა კარგად წადილად. (49).

3) ყვეფისტყაოსანი:

შაფეფ, თქვენ იცით ტარიელს რამახის სიტყვის თქმანია. (18).

გავს, ტარიელ სად ტიროდა, წყაროსთან დგა ხისა ჩრდილი,
წაფა, ნამწვეთ გზახედ დაჰხოცს, ველარ მიხვდა ავთანდილი. (155).

გვრე თქმულა: ზეცასა ჰრბის, მეფეთათვის ვინცა კვდება (440).

ყვეფისტყაოსნის» სიტყვების განმეორებაა: «ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რბიან»; 4) «ვისრამიანი»: «რამინისებრ შევებრალდე, ჭირნი ჩემნი ესმას ვისა» (367).

თხზულების ენა არის დინჯი, საეკლესიო-მწიგნობრული, ალაგ-ალაგ პოეტური ეპითეტებითა და სურათებით შემკული, როგორც, მაგალითად:

მეფისთვის თავს ვინ დახოგავს, ტან სარო გულად უხვისა,
მრავალთ აზჯრისა ცემისგან თქუფს თუ, კმა არის ჭუხისა. (72).

თვალად ტურჟა და კვალუცი, თმა მოგრძე ამბარ-წმირია. (212).

ვარდი დაჰქენს, ჩამოცვივდეს, რაც დაგრჩების, ვგ არია. (338).

ლექსი საერთოდ მწყობრი და კეთილზმოვანია, განსაკუთრებით მოხდენილი მაჯამების მეოხებით. პირველ ცხრა თავში ავტორი მოგვითხრობს შედარებით მშვიდი, ეპიკური ტონით, სამაგიეროდ უკანასკნელი თავი წმინდა ლირიკული ხასიათისაა, ეს ნამდვილი იერემიადანაა ღრმად მგრძნობიარე სულისა, რომელიც მღუღარე ცრემლებით დასტირის ცხოვრების უსამართლობას, ადამიანთა გაუტანლობასა და უმადურობას, რომელიც გულისტკივილით ეთხოვება საყვარელ სამშობლოს, ნაცნობებს, მეგობრებსა და ნათესავებს. პირდაპირ შეუძლებელია ამ თავის გულდამშვიდებით წაკითხვა, ის ატირებს ისეთ ღრმულ კაცსაც კი, როგორც იყო დიდი მოურავი, რომელიც მოთქვამს:

თათ ჩემო, ვით გასრულო, სევდიანო. როგორ წულულო,
საქართველოს სჯულისათვის ათასფერად წამებულო,
მეფეთათვის რა ნასაჯო, ნამსახურო რა ერთგულო,
ადარ შეგრაზა ნოსტეს ღზინი, ალაბს, სტამბოლს დაკარგულო! (294).

¹ ნათქვამის შემდეგ გაუმართლებელია გ. ლეონიძის გადახრა იმ აზრისაკენ, რომ პოემა დაწერილია «თეიმურაზიანზე» ადრე, 1681 წლამდე («ძიებანი», გვ. 31).

ვა, დაგადებ სახლ-სამყოფო, სად კარგო და სად ავებო, შორგვარ დაერო მეზობელთა, ვისთანც ვიყავ, სა დავებო, ავექანდათა სიმაგრენო, მე სად გძრევედი სადავებო, რამეცენს მოვრჩი ძნელს ბადესა, ახლა კიდევე სად ავებო? (295).

თაო ჩებო, სად მოკვდები, ანუ ვისსა სანარებსა, რას დალახე ქუეყანასა, იარები საა არებსა; მომორდები მოყვარეთა, შენ ხარ ვისსა სანარებსა? სამყოფთაგან გააბეზრდი, კარსა გავლი გასარებსა. (297).

მუვიდობით თვანო, მოყვრებო, გამოგესალმო სალაპით, მგობარნო და მემცნენო, ცუმენი დავსთხოვო სალაპით, თქვენ ნუ დაიწმენთ გაყრასა, გული შემქნია სალა მით, ვინ ჭაირჯების სიმზნითა, მან შეიღაროს სალა მით. (333).

მომძიმს ამხანაგთ მოშორვა, გულსა მაქვს მედამ ზრუნვანი, შეკირეება და თხრანი, მწუხარება და ურვანი; სამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს, შესაშურვანი. თუ რამდენრიგად მომიხდა სისხლის ცრემლისა წურვანი. (399).

იოსებ თბილელს მოუცია მკვეთრი სურათი ჰკუთით, ენერგიითა და ახოველებით შემკული მოურავისა, რომელიც ხედავდა, რომ იმდროინდელი საქართველოს უბედურებას ქმნიდნენ თავაშეებული დიდგვარიანი ფეოდალები, რომლებშიაც ანგარებამ და პარტიკულიარიზმმა ჩაახშო სასელენწიფოებრივი ინსტინქტი და საზოგადოებრივი პასუხისმგებლობის შეგნება. ამიტომ, წვრილმემამულე აზნაურული წრიდან გამოსული¹, ის, ამ წრესა და გლეხობაზე დაყრდნობით, გამსჭვალული უსაზღვრო პატრიოტიზმით, დაუნდობლად იბრძვის დიდგვარიანი არისტოკრატის ასალგამავად, მტკიცე, აბსოლუტური ხელისუფლების შესაქმნელად და ბეჩავი სამშობლოს გასამთლებლად და განსამტკიცებლად. ამ ნიჟნის განსახორციელებლად ის არ ერიდება ისეთ მძიმე ოპერაციასაც კი, როგორც არის სამშობლოში უცხო, სპარსეთის ჯარის შემოყვანა და საკუთარი შვილის განწირვა. მაგრამ მისი დროისათვის ეს კეთილშობილი მისწრაფება უნიადაგო ოცნებად აღმოჩნდა და ამ ოცნებამ კიდევაც იმსხვერპლა ის.

იოსებ თბილელი რეალისტი პოეტია. ფეშანგი ფაშვიბერტყაძესა და არჩილ მეფესთან ერთად ის საუკეთესო წარმომადგენელია იმ მიმართულებისა, რომელმაც XVII საუკუნეში გაარღვია ესპარსთა ნაქორო ამაბების რკალი, აუმხედრდა ზღაპრულ-ფანტასტიკურ სუფეტს და ნწერლობაში ამართლის თქმამოითხოვა. ამის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია ნაკიონალურ თემბატიკაზე აგებული და საკმაოდ მხატვრული პოემა «დიდმოურავიანი», რომლის მთავარ დამახასიათებელ თვისებას გულწრფელობა და სიმართლე შეადგენს.

¹ სააკაძიანთ გვარს პირველად XV საუკუნის დოკუმენტებში ვხვდებით. იხ. ს. კაკაბაძის სტატია: გიორგი სააკაძის ვინაობის შესახებ, «საისტორიო კრებული», IV, 57-75.

5. კათოლიკოსბაპარქიანი

პოემაში, რომელსაც «კათოლიკოსბაპარქიანი» ეწოდება, გალექსილია ქართლ-კახეთის მდგომარეობა მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნესამელში და მოთხრობილია მეფის ბაქარისა და კათოლიკოს დომენტის ამბები, უფრო კი — დომენტის ბიოგრაფია. თხზულება შენახულა ერთადერთი ხელნაწერით (S 953; და გამოცემულია ექ. თაყაიშვილის მიერ (თბილ., 1895 წ.). სამწუხაროდ, მას ბოლო აკლია, შეიცავს სულ 318 სტროფს, რომელიც დაწერილია 16-მარცვლიანი რუსთველური ლექსით. პოემა იწყება წინასიტყვაობით, რომელშიაც ავტორი მიმართავს ღმერთს, ცოდვათა მომტევეებელსა და დახსნელს. ხაზს უსვამს წუთისოფლის გაუტანლობას და აღნიშნავს მოკლედ. თუ რა პირობებში დაწერა მან იგი. თხზულების შინაარსი ასეთია: როდესაც ვახტანგი იჯდა ქართლში, კახეთის ბატონმა მამადყულიხანმა (კონსტანტინემ) გადაიბირა თავისავენი გიორგი ერისთავი და სხვა დარბაისელები და ვახტანგს მოსთხოვა დაეთმო მისთვის ქართლის ტახტი, რომელიც მას ყენმა მისცა. ვახტანგმა, რასაცვირველია, მისი წინადადება არ შეასრულა, კახეთი შენ და ქართლი მეო, — შეუთვალა მას. კახთ ბატონმა შეჰყარა მთელი არეზსებითი ლაშქარი და დაიკავა კრწანისი და თაბორი. მოპირდაპირენი შეიბნენ კრწანისის ველზე, ომმა ექვეს საათს გასტანა. ბაქარის ნხნეობითა და მამაცობით კახთ ბატონი სასტიკად დამარცხდა და გაიქცა, მაგრამ იარაღი არ გაავდო ხელიდან: მან მოიყვანა ლეკების ლაშქარი და თაბორზე თავს დაესხა ვახტანგს. ახლა კი ბედმა უმტყუვნა ქართლებს: ვახტანგი დამარცხდა და გაიქცა, თბილისი აიღეს ლეკებმა და დასწვეს, ციხიდან გამოსულმა თათრებმა გასტყვეს სიონი, სიონის ხატი საღლაც წაიღეს და დეკანოზიც დაატყვევეს. კახთ ბატონი დაჯდა თბილისში და ლამობდა მთელი ქართლის დაქვრას. ცოტა ხნის შემდეგ თრიალეთზე გამოჩნდა ურუმთ ლაშქარი, რომელმაც ბაქარი წინ მიეგება. მან ის მოიყვანა თბილისში და დააქვრინა ქალაქი, კახთ ბატონიც შეიპყრეს და დაატუსაღეს, მაგრამ მერე თვით ბაქარმა ჩამოართვა მას პატრიოსანი სიტყვა და გააპარა. ის ფაშა, რომელმაც თბილისი აიღო, გაწვეულ იქნა ხვანთქარის მიერ და გზაში გარდაიცვალა. მის ალაგას დაინიშნა სხვა, დიარბეგირი, რომელმაც ქართლი სულ ერთიანად ააწიოკა, ისე რომ ბაქარს უკვე აღარ ედგომებოდა აქ. შანშე ერისთავმა მას ურჩია შებმოდა თათრებს. მაგრამ ბაქარმა ვერ გაბედა, ადგა, გაიპარა თბილისიდან და წივიდა მამასთან, რომელიც ამ დროს იმერეთს იმყოფებოდა. მამამ უთხრა მას: ქართლში აღარ გვედგომება, ამიტომ რუსეთს წავიდეთო. მართლაც, აიყარნენ და გამგზავრნენ რუსეთისაკენ, ქართლი კი უპატრონოდ თათრებს დაუნარჩუნეს. ერთი წლის შემდეგ ეს ფაშაც გამოცვალეს და მის ადგილას დანიშნეს რაჯაბ-ფაშა, რომელმაც სულ მოუღო ბოლო ქართლს: იკლებდა ქართლის ნაქირნახულებს, შეუბრალებლად ჟღერდა მცხოვრებთ, ერთ დღეს სამას კაცს გაადებინა თავი, აწამა, სხვათა შორის, მდივნის შვილები დავითი და ზურაბი. კახთ ბატონმა რომ გაიგო ვახტანგის რუსეთს წასვლა, იმწამსვე შეყარა ლაშქარი, შეიერთა ქსნისა და არაგვის ერისთავები, აგრეთვე ქართლებიც და

გამოემურა ურუმთა წინააღმდეგ. ოსმალებმა თავი შეაფარეს გორის ციხეს და დაიწყეს მზადება ომისათვის. ომი მოხდა ატენის ბოლოს, ქვარწყვიზე. ოსმალთა ლაშქარს მეთაურობდა იესე მეფე, ვახტანგის ძმა. ქართველები ამ ომში სასტიკად დამარცხდნენ, დაკრილი თავებით ოსმალებმა ხუთი ურემი აავსეს და რაჯაბ-ფაშას მიაბრუნეს. კახთ ბატონი გაიქცა და კახეთში დაიმა-
ლა. მისი წინდაუხედელობით კი მთელი ქართლი გავერანდა.

ვახტანგის რუსეთში გადასახლების შემდეგ მისი ძმა, კათოლიკოსი დომენტი, რომელსაც, მისივე სიტყვით, კათოლიკოსობა მიუღია ოდეს ტარჯანი ბანი ჯდებოდა (1704 წ.), შეეფარა მის დისშვილს, ერისთავს შანშეს, მაგრამ აქედან ის მალე თბილისში გაიწვია რაჯაბ-ფაშამ, ხოლო თბილისიდან სტამბოლს წაიყვანეს. თორმეტი დღის მგზავრობის შემდეგ მივიდა არზრუმს, სადაც ერთ კვირას დარჩა, და მახლობელი კუკუსო, იოანე ოქროპარის საფლავი, მოილოცა. აქედან მივიდა ამასიას, სადაც ბასილი ამასიელის საფლავზე ილოცა, ამასიიდან ჩავიდა ნიკომიდიას, სადაც წმ. პანტელეიმონი მოილოცა. მეორმოცე დღეს მივიდა ქალაქ უსკუდარს, სადაც ხვანთქარმა კაცი შეაგება. ის ჯერ მიიყვანეს ეფენდი მუდმაღის სასახლეში, საიდანაც მთელი სტამბოლი მოჩანდა და სულტანის სასახლეც. სტამბოლში დომენტის დახვდა ოთხივე აღმოსავლეთის პატრიარქი, რომელთაგან ყველაზე მეტად ის იერუსალიმის პატრიარქი ხრისანთოს დაუახლოვდა. ლეინობისთვის ორს დომენტი მიიღო ხვანთქარმა, მოეწონა, მოუსმინა ქართლისათვის ვედრება და ნუგეში სცა მას. სტამბოლში დომენტი თავისუფლად ცხოვრობდა, სადაც უნდოდა დადიოდა, სეიონობდა ბაღებში, თევზაობდა და ნავით ცურაობდა ზღვაში და ათვალიერებდა კონსტანტინოპოლსა და მის მიდამოებს. ქართლიდან ხვანთქარს საბეზლარი წერილი მოუვიდა დომენტიზე, ეგ დიდებული კაცია, შენთვის საშიში, და უკან არ დააბრუნოო. მტრები მას თვით სტამბოლშიაც აღმოუჩნდნენ: ეს იყო ვინმე იოსება, ქალაქის ნაცვლის შვილი, რომელიც გაფრანგებულყო და ამიტომ თბილისიდან გამოეძევებინათ, დომენტის მხლებლები ხედავდნენ, რომ მისი აქ ყოფნა კარგად არ გათავადებოდა და, ამიტომ, ურჩევდნენ დროზე წასულიყო შინ. დომენტი ელოდა თავისი ძმის ვახტანგის რუსეთიდან დაბრუნებას და არ ჩქარობდა. სამწუხაროდ, დომენტის სტამბოლში ყოფნის ფინალი პოემაში არ არის, ვინაიდან, როგორც ვთქვით, მისი ბოლო დაკარგულია.

პოემის ავტორი არის იესე ტლაშაძე, როგორც თხზულების სათაურიდან ჩანს: აარის წიგნი ესე კათალიკოს-ბატარიანი, თქმული ტლაშაძის მღვდლის იესესია. ვინაობა მისი ჩვენ არ ვიცით, ვიცით მხოლოდ, რომ ოდესღაც მას უმსახურნია ვახტანგ მეფისთვის და რუსეთშიაც წაპყლია მას, მაგრამ მერე თავისი ნებით მოშორებია. ამის შესახებ აი რას ამბობს თვით იესე:

წაველ, მივპართე რუსეთსა, თავი არავეინ მანება,
მოკმარდი მწყალობელს ბატონს, რადასა მიშლის ნანება. (288).

მაინც ვერ მოვრჩი დაკარგვას, შენ წაგვიყვანეს სტამბოლსა. (287).

რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ იესე, როგორც მოყვანილი ადგილიდანაც ჩანს, სტამბოლს გაჰყოლია კათოლიკოს დომენტის. დომენტისთან ის მეტად დაახლოებული ყოფილა და ამიტომ საკვირველი არაა, რომ მის ბედს, მის გაჭირვება-დაღბინებას, ის ასე ერთგულად იტანდა და თან ისეთი კადნიერი კილოთი და ენით ელაპარაკებოდა მას, როდესაც სამშობლოში დაბრუნებას ურჩევდა. არ ვიცით, გაჰყვა თუ არა იესე დომენტის ტენედოსის კუნძულზე: ჩვენამდე შენახულა დომენტის 1727 წლის სიგელი, რომლითაც ის აძლევს იესესა და მის შვილებს ატენში სახუცოდ ოცდასამ კომლ კაცს¹. «ქალაქსა შინა სამეფუფოსა კონსტანტინეპოლს, ქრისტეს აქეთ ჩლკჳ, ქორონიკონსა უიქი», ესე იგი 1727 წელს, იესეს დაუწერია ეს პოემა, რომლის შესახებ ის ამბობს:

ცრუმან სოფელმან გამტანჯა და არსად მამსვენა მან,
თვალი გამოშრო ტირილმან, ნიადაგ ცრემლთა დენამან.
ვაი თუ ავად ჩამიგდოს თქუენის ყურისა სმენამან,
ვინლა გიშველის, იასე, თუ კი წაგწყმიდოს შენ აზან. (10).

თხზულება დაწერილი უნდა იყოს დომენტის ინიციატივით, ვინაიდან ჩვენ ვიცით, რომ დომენტი განათლებული კაცი ყოფილა და მწერლობის მეგობარი; მისი ბრძანებით უთარგმნიათ არა ერთი ახალი თხზულება, მაგრამ უფრო მეტი გადაუწერიათ ძველად ნათარგმნი შრომები. საუკიკრებელია, რომ ზოგიერთ ხელნაწერთა ნუსხები მას კონსტანტინოპოლში გადაუღებინებია ამავე იესე ტლაშაძისათვის.

იესე ეკუთვნის რუსთაველის სკოლას, რომელსაც ის ჰბაძავს ლექსთწყობაში, ფორმასა და ლექსებშიაც. «ვეფხისტყაოსანია» მას ზედმიწევნით ცოდნია, ვინაიდან აქედან მას ხშირად მოჰყავს მთელი ციტატები, ისე როგორც ეს სჩვეოდათ ხოლმე იმ დროის მწერლებს, რომელთა შესახებ თვით იესე შენიშნავს:

რიტორ რუსთველო, კარგ გამომტკმელო, ენატკბილო და შაქარიანო,
ავმა მთქველებმა, ქურდმა მელებმა, ლექსი მრავალი მოგპარიანო.

მიუხედავად ამისა, მისი «კათოლიკოსბაქარიანი» ხელოვნურ ნაწარმოებად ვერ ჩაითვლება, პოეზიის მხრივ ის საკმაოდ სუსტია, მაგრამ მისი მნიშვნელობა ჩვენ შეგვიძლია დავაფასოთ როგორც საისტორიო თხზულებისა, რომელშიაც მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგის რეალური სურათია მოცემული აღმოსავლეთ საქართველოს იმ არე-დარევისა, რომელმაც გამოიწვია ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადასახლება და რომელიც ასე უკლავეს გულს ჩვენ პოეტს. დომენტი კათოლიკოსის მოგზაურობის აღწერილობით ჩვენ გვაქვს მემუარული ლიტერატურული ჟანრის ჩანასახი.

¹ Е. Такайшвиани, Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. ХХI, 77.

6. პახანგიანი

პოემა «ვახტანგიანი» შეიცავს, 298 სტროფად თქმულს, ვახტანგ მეფის რუსეთს გადასახლების ამბავს და შედგება წინასიტყვაობისა და შეიდი კარი-საგან. ის შენახულა ოთხი ხელნაწერით (A 1125, S 101, H 1757 და კავთის-ხევის ახლად აღმოჩენილი), რომელნიც გადაწერილი არიან XIX საუკ. პირ-ველ ნახევარში¹. წინასიტყვაობა შეიცავს საარწმუნოებრივ-ზნეობრივი ხასი-ათის მსჯელობას და თავდება ასე:

ვით ძალმედვა ამ ამბვისა ხელყოფა და ლეკსით წყება,
სირეგენითა მოვინდომე ასრე მცირე რიტორება.
მეცნიერმან ვიაც იხილოთ, ბრძანათ ჩემი შებრალება
ამისთვის, რომ უცოდინარს არ მართებდა შემართება.

ამ სოფელს ღეთის ლოცვას გარდა, მერმე უნდა კატრონ-ცნობა,
ვინ მსახუროს მეფეს გულთ, მას ლახვარი აო ესობა.
სჭირს კატრონსა გულითადის წყალობა და ხშირად ხმობა.
რომ არ შერჩეს გასაქირსა, დაედების ღეთისა გმობა.

კარი ბირმელი: მე ფეთა ცხოვრება. აქ პირველად ნაჩვენებია ჩა-
მომავლობა ბაგრატიონთა და ქვეყნისადმი ერთგულება მათი, კერძოდ--ვახ-
ტანგ მეხუთისა (შაჰნავაზისა) და მისი შვილებისა: არჩილის, გიორგისა და
ლევანისა, ჩამოთვლილია ლევანის შვილები: ქაიხოსრო, «შებლუღელი სწავლა
მცნებითა», ვახტანგი, დომენტი კათოლიკოსი, იესე, სვიმონ და თეიმურაზი,
რომელთაგან «უფროს უმცროსს ცრუ სოფელმა გრძლად არ მისცა ყოფა-
შეგება. მერე ავტორი საგანგებოდ ასახელებს ვახტანგის შვილებს: ბაქარს,
გიორგისა და «მწვემეცნიერს ცოდნითა ვახუშტის, რომელმაც «სულ აღასრულა
ყოველი სწავლა ლათინთა, ფრანგულია. როდესაც ყვენსა და ხეანთქარს შორის
შეიქნა არევა», ვახტანგმა ბრძანა: «ამათში აღარ სჯობს ჩვენი გარევაო. ამ
დროს მას რუსეთის ხელმწიფემაც შეატყობუნა: ჩქარა წამოიღი ჩემ კერძო».
ვახტანგმა სიაფელ აღეეში ჯმართა ამის გამო თათბირი, რომელსაც და-
ესწრნენ: დედოფალი, ვახუშტი, ბაქარი, სვიმონი და იესე. გადაწყდა--აყრი-
ლიყვენ და გადასახლებულიყვენ რუსეთს, რის თადარიგს შეუდგენენ კიდე-
ვაც, მეფის ოჯახი მთლიანად (დედოფალი, შვილები, რძლები, ძმა და ძმის-
შვილები) გაუდგა გზას, გარდა იესესი, რომელმაც საქართველოში არჩია დარ-
ჩენა, თათრებთან, თუმცა ვახტანგი ამის წინააღმდეგი იყო. მეფის ოჯახს
გაჰყვა: რამდენიმე კაცი არაგვისა და ქსნის ერისთავთაგანი, შვიდი ორბე-
ლიანი და ოთხი აწილახვარი, იმერს მეფის ასული მონაზონი (ნანო); ციცი-
ანთ გვარიდან ხუთი კაცი, თერთმეტი ბარათიანი (სანდვდგლო და საერო),
თერთმეტი კაცი თურქისტანთ-გაბაანთ-თულაშვილები, დიდმოურავის შვილი-
შვილი, ჯავახიანი ორი ძმა, ხუთი შალიკაშვილი, ორი ძმა თავყელიშვილი,
სამი სააკაძე, ორი კომლი ზედგინიძე, გოჩაშვილი, ჯომარჯიძეება ექვსი კაცი,
ერთი გურიელის ძე, ქართლსა მყოფი, აქ აღზრდილი; იმერელნი: მხეიძე, ჯა-

¹ ს. ყუბანეიშვილი, ვახტანგიანი, «ლიტ. ძიებანი», IV, 176--178.

ფარიძე და ჩიქოვანი, შენაზარდი მეფეთ ძისა; ზემო ქართლიდან: დიდი მთავარი ფალავანდიძე და თაქთაქიძე, ერთი ამირეჯიბი, ორი მაჩაბელი, ორი ხერხეულიძე, ცხრა თუმანიანი, სამი ფავლენიანი, ორი მუსხელაშვილი, აბაზაძე, მურვანიძე, ნაზირი ოსეფა, ზურაბ რატიშვილი ძითურო, ზაალ მეითარისშვილი მამითურთ, ერთი ქედხუდოვი, სადუღბეგი და ესხვანიცა ბევრნი; კახეთიდან მეფეს წაუყვანია თორმეტი დარბაისელი. მას გაჰყოლია აგრეთვე მრავალი სამღვდლო პირი, რომელთა შორის მოხსენიებულია ძმა ქსნის ერისთავისა, ბერი კარგი, ერთგული და მეფეთ ქოლა» (რომანოზ სამთაენელი), მანგლელი არსენ დოლენჯიშვილი, მოძღვართმოძღვარი გერმანე, ურბნელი ეპისკოპოსი, გვარით გლურჯიძე, სააკაძე «ღირსი ბერი», თბილელი იოანე, კარის მღვდელი, წინამძღვარი დეკანოზით, სულ ქალი და კაცი დედაწულებით ათასორასი სული.

პარი მემორე: მეფეთ წამოზრძანებისა ნებით თვისით რუსეთს. ვახტანგი გაემართა რაქისაკენ, რომლის ერისთავმა მას მიაგება სამასი კაცი და ონს მიიყვანა. აქ მან სთხოვა ვახტანგს ბაქარის დატოვება, მაგრამ ვახტანგმა, პასუხის მაგიერ, უბრძანა დიდგორიდან გამოეწვია უფროსები მძევლებად, რათა ის უზიანოდ მიეცილებინათ ჩერქეზთა საზღვრებამდის. მძევლები და მსღებღები მართლაც მივიდნენ. ვიდრე აქედან დაიძვრებოდა ვახტანგ, მას ერისთვის შანშესაგან წერილი მოუვიდა, რომელშიაც ის სთხოვდა:

ნუ შევიკა მკვიდრსა უმკვიდროდ სახლ-სამყოფიან ნგრეულად,
შვილი ჩვენს ალაგს ამყოფე, არ გავზღუდოთ თქვენთვის ეულად.

ვახტანგმა უარი შეუთვალა და ხუთი დღის შემდეგ ავიდა უწერას. აქ ხელმეორედ მოუვიდა მას არზა იმავე ერისთვისაგან:

ნუ ხართ ჩვენთვის, მზვე, დამსლველი,
აქ გვიბოძე შანოხ-ნახ, ერთგულთ მკვეთი, მტერთ შომსვრელი.

ვახტანგმა კვლავ უარი შეუთვალა და «დიდგორისაკენ» გასწია: საძაგელ მთებში სიარულმა და დიდგორლების ვერაგობამ მგზავრები დიდად შეაწუხა. მივაღეკით ერთ მდინარესო, ამბობს ავტორი, რომელზედაც დიდგორლებმა ხიდი გააკეთეს. როდესაც ნახევარი აქეთ ვიყავით და ნახევარი იქით, ჩაშალეს ხიდი და გამოგვთხოვეს «თეთრი ქრთამად» და მძევლები თავიანთი მძევლების სამაგიეროდ. რა გაეწყობოდა, ქრთამი მივეციით, ხოლო მძევლობა იკისრა სახლთუხუცესმა ორბელისძემათ. როგორც იქნა, მგზავრები მისულან დიდგორს, სადაც ჩამოსულან ჩერქეზთ ბატონები, დედოფლის ძმები, და თავიანთ საბრძანებელში წაუყვანიათ: დედოფალს დედამისი დიდი ამბით შეხვედრია, მგზავრები დიუსვენებით და შესაფერისი პატივი უციათ. ცოტა ხნის შემდეგ მოვიდა რუსის ჯარი, რომლის დანახვამ ჩვენზე, ამბობს ავტორი, ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა. საქმე ისაა, რომ «სიშორისათვის ყაზახთა გამოეგზავნათ კალმუნხი». კალმუნხები მერე შესცვალა დრაგუნთა

ჯარმა, რომლის «ბლალადირა» ქართველებს სალაში და ქება უძღვნა. ამ ჯარისკაცებმა ან «სალდათებმა» ჩვენზე კარგი შთაბეჭდილება მოახდინეს:

ვიო ვთქვა მე მათი ვარჯიში, ან ცოდნა არტიკულისა,
დგომა და ყოფა, ფეხთრიგი, სისწორე სიარულისა,
პოლკონიკო დამორჩილება, როგორ სიმდაბლე გულისა,
უფროსთ ცემისთვის მადლის ხდა, არ მიწყვა საწყაულისა.

თოთხმეტი დღის მგზავრობის შემდეგ ცხენებითა და «კალასკით» მისულან ციხეში, სადაც მათ გამოგებებია შემოსილი სამღვდელოება და დიდი პატრივით მიუღიათ. აქედან ვახტანგმა დაუყოვნებლივ გაგზავნა ხელმწიფესთან ელჩად ამილახვარი, თვითონ კი გაემგზავრა ასტრახანს, სადაც მიაღწია 27 დღის მგზავრობის შემდეგ ზღვით.

პარი მისამი: ბრძანებითა ღვთისაჲთა მეფეთ მშვიდობით გამობრძანება ზღვიდამ. ასტრახანში მისვლისას მგზავრებს მოეგება «თეთრი» და მისასალმებელი სიტყვით კომენდანტი მაიორით, რომელმაც მათ, როგორც ჯერ იყო, განუსვენა. ორი თუ სამი თვის შემდეგ დაბრუნდა ამილახვარიც, რომელიც ხელმწიფეს დაესაჩუქრებინა ძვირფასი თვლებით შემკული საკუთარი სურათით. ხელმწიფე ატყობინებდა ვახტანგს: «მალე წამოდიოთ ძმით, შვილით, ხანარგასულიო», გუბერნატორისათვისაც შესაფერისი «უკაზი» გამოეგზავნა. ვახტანგმა აქ დასტოვა «ცოლ-შვილი» და გაემგზავრა ცარიცინს.

პარი მემოთხმე: მეფეთ ცარიცინს მიბძანებისა და იქ საზარელი ამბის ცნობა. ცარიცინში მას დახვდა კაცი, რომელმაც აუწყა დიდი ხელმწიფის პეტრეს გარდაცვალება. ამ კაცს მოეტანა აქ პეტრეს ანდერძი, რომელშიაც ის მემკვიდრედ თავის მეუღლეს ასახელებდა, მოეტანა აგრეთვე დედოფლის მანიფესტიც. ეს ამბავი ვახტანგმა თავის მეუღლესაც აცნობა, თვითონ კი გაემგზავრა მოსკოვს, სადაც მას შეხვდა მისი «და», ხოლო მოსკოვიდან — პეტერბურგს. აქ მას მიაგებეს ხომალდები და კატარლები და სარდალ-ბრელადირმა დიდი ამბით შეიყვანა ქალაქში, სადაც ზარბაზნების სროლით მიეგებნენ მას. ქალაქში კიდევ უცხო «კალასკით» მიაბძანეს ის თავის საყენეში.

პარი მახუთი: მეფეთ პეტერბურხს მისლვისა და ღმრთივე-ქურთხეულთ დედოფალთ ნახვა. მესამე დღეს დედოფალმა მიიღო ვახტანგი, მისი ძმა და შვილი. ვახტანგმა სამძიმარით მიმართა მას და «სთხოვა ნებართვა პეტრეს «საფლავთ ნახვისა». მეორედ ნახვისას დედოფალმა «უბრძანა სიტყვა კარგ გასაგონებო» და საიმედო, და მოუბოძა სუფრის რიგი, ვერცხლთ კოკები ანუ ჯამო». მესამე ნახვისას უბოძა მას ქმრის სურათი და უბრძანა «სხვით ბალთა წასლვა და ლხინი», მეფემ თავის მხრივ მიუძღვნა მას «ნაწილი უცხო ძელისა», «მარგალიტი ძვირფასი, მსხვილი საბამი ყელისა», სხვადასხვა ნაწილი, «ზოგს კოლოფი აქვს ოქროსი, ზოგ ზედან ჯაჭვი კიდებით», აგრეთვე «უანგარიშო ოქროთა ქსოვილი მანდილი რიღებით». დედოფალი მეტად კმაყოფილი დარჩა და უთხრა ვახტანგს: მე და ხვანთქარი პირობით უნდა შევეკრათ ერთმანეთს, იმედი მაქვს თქვენს ქვეყანას ნებით და-

მიგდებს, თორემ ვაჩვენო ქირობა». «გარიგებამიდი აქ გიზამ კაის მამულით რჩომასა, ულუფას მოგცემ მრავალსა, არ სწუხნდე ცუდად შრომასა». ჩემი დაი დედოფალი, თქვენი მეუღლე მოსკოვს მოვიყვანოთ, მე მალე უნდა წავიდე იქ და ერთმანეთს ენახეთო. წამოვიდეს მხოლოდ თვითონ, წამოიყვანოს მარტო უმცროსი შვილი, სხვები კი დარჩნენ ჯერჯერობით ასტრახანშიო. მან დუძახა თავის პოლკის კაპიტანს, მისცა მას გუბერნატორთან შესაფერისი «უკაზო» და უბრძანა დაუყოვნებლივ დედოფალი მოსკოვს მოიყვანეო. კაპიტანი წამოვიდა, თან გამოჰყვინნ მის ზურაბი, ედიშერი და დემეტრე შალიკაშვილი. მოვიდნენ ასტრახანს და დედოფალს აცნობეს იმპერატრიცას ბრძანება. თათბირის შეწყვეტა გადაწყვიტეს გამგზავრება 27 იანვარს. დანიშნულ დროს დედოფალი თვალ-ცრემლიანი გამოეთხოვა რძლებს, ეპისკოპოსებსა და ყველა მხლებელს და გაუდგა გზას.

პარი მიმტკსმე: ხელმწიფის ბრძანების აღსრულება დედოფლისაგან და წაბძანება მოსკოვს თვესა იანვარსა. ოცდაჩვიდმეტი დღის მგზავრობის შემდეგ ის ჩავიდა მოსკოვს. აქ მას შეხვდა «შული», რომელსაც მან მიუტირა მამის სიკვდილი, მერე წავიდა არჩილ მეფის საფლავზე და აქ მას ცხარე ცრემლები დააყარა.

პარი მიშვიდე: ხელმწიფეთ დედოფალთაგან წარმოგზავნა მეფის ყიზილბაშისაკენ დიდით დიდებითა და უამრავის ჯარითა. იმპერატრიცამ მოიხმო უფროსი ვეზირები და უთხრა მათ: ხომ გახსოვთ განსვენებული მეფის სიტყვები: აქ მოვა ქართლის მეფე, რომლის საქმე, თუ ცოცხალი ვიქნენ, კარგად უნდა მოვარიგოო, თუ მოკვდი, ორი სიტყვა უთხარით მას:

აქ ყოფა სწადდეს, მამულით თქვენ შეინახეთ ძლებულად,
წასვლა უნდოდეს, სარდლითა ჯარი მიეციოთ ზლებულად.

ძმა მათი მეფე არჩილი აქ მობრძანდა წინა ყამათ,
არ უნდოდა ჯარი, თორემ უბოძებდი დიან წამათ.
მივანიტე წყალობანი, არ ვადინე ცრემლი ნამათ,
მწვე უყვარდი სანახავად, მე მიმარჩნდა სწორედ მამათ.

მერე დაიბარა დედოფალმა ვახტანგი და ჰკითხა: როგორ გნებავთ, აქ დარჩებით, თუ «თქვენკენ გინდათ რებანიო»? ვახტანგმა მოახსენა: ჩემს ქვეყანას ურჯულონი არბევენ, გთხოვთ მის შემწუხებელს შიშის ხარი დასცეთო. კარგო, უთხრა დედოფალმა, მე ქართლს უპატრონოდ არ დავაგდებ. ჩემს ქმარს ჰყავდა ერთი გამოჩენილი ჯარის თავი, რომელსაც ის განურისხდა და სიკვდილი მიუსაჯა, ის კიდევ ციმიბრს გაიქცა, მე იმას დავიბარებ ახლავე და შენ გაიყოლე თან:

წარემართე ყიზილბაშით, ხარ ბელადი ქვეყანისა,
შემამატე ზღვის პირები, სხვათ სამეფო დიდი ხნისა,
სვიანობა ჩემი ყველა განათინე, მსგავსად მხისა,
არ წაგინდეს კირნახული ჩემად ხორცად სულთა დგმისა.

მეფემ თანხმობა განაცხადა, ჩამობრძანდა მოსკოვს და დედოფალს აუწყა ყველაფერი. დედოფალს მეტად ეწყინა ქმრის მოულოდნელად წასვლა, მაგრამ მეფემ ანუგეშა, ჩააბარა მისი თავი არჩილის ასულს დარეჯანსა და ბაქარს, რომელსაც შესაფერისი დარიგება მისცა, გამოეთხოვა ყველას, ჩაჯდა გემში და გამოემგზავრა აქეთ.

ასეთია ამ საყურადღებო პოემის შინაარსი¹, რომელშიაც უფრო დაწვრილებითა და სისწორითაა გადმოცემული ვახტანგის რუსეთში გადასახლების ამბავი, ვიდრე მათიანეში². ზოგ რამეში პოემის მოთხრობა განსხვავდება მათიანის ცნობისაგან, მაგალითად, ვახტანგის რუსეთში გადასახლების მიზეზის ახსნაში. გადასახლებულთა რიცხვი მათიანეში 1400-ია ნაჩვენები, პოემაში კი — 1200. მათიანით ვახტანგს ძმათაგან რუსეთში გააჰყვა მხოლოდ სვიმეონი, პოემაში კი სწერია: «მეფეს ახლდა სხვა ორი ძმა, თუმცა ორი არც პოემით გამოდის. უფროს-უმცროსი ძმები (ქაიხოსრო და თეიმურაზი) ახალგაზრდობაში გარდაიცვალნენ, დომენტი კათოლიკოსი იყო და რუსეთში არ წასულა, იესემ წასვლაზე უარი თქვა, დარჩნენ ვახტანგი და სვიმეონი. მათიანით ასტრახნიდან ვახტანგს პეტერბურგს გააჰყვა მხოლოდ შვილი ბაქარი, ძმა სვიმეონი კი იქ დარჩა. პოემაში პეტრე დიდი სწერს ვახტანგს ასტრახანში: «მეფევ, თქვენ მალე წამოდით ძმით, შვილით ხანარგასული». და მართლაც, იქ მისული, იმპერატრიცას წარუდგება ის «ძმითა და შვილით». პოემაში ნათქვამია, რომ ვახტანგს, და მერე მის მეუღლეს, მოსკოვს დახვდა მისი და, ნამდვილად კი, მათიანის თანახმად, ეს და კი არ იყო, არამედ ბიძაშვილი, არჩილ მეფის ასული დარეჯანი.

ვინ არის პოემის ავტორი? თავის ვინაობას ის პირდაპირ არ ამჟღავნებს, მაგრამ, ჩანს, ის ყოფილა ვახტანგის ერთ-ერთი თანამხლებელი ფაქვლინი-შვილითა გვარიდან. ის ამბობს:

განაყოფი ჩემი ორი სამსახურის მონღომებით,
ფ ა ვ ლ ე ნ ი ა ნ ი ი ახლენ სამონით არ მოშორებით.

ჩემი ჭკადრო, ძველად-მედვა პატრონთ ხლება უშორებად,
მაჰა-პაჰათ გვარტომობით დაგდებულნი მე ანდერძად;
ემცნათ: შვილნო, ვინც იცოცხლოთ, ემსახურეთ პატრონს ნებად,
ძმა ვიყვენიო ოთხი, უთხარ: სიტყვა ეს გენათ აღსრულებად.

ერთი უფროსი და ორი, ჩემგანვე უმრწემესია,
ის ცყოთ, რომელიც ჩენისა ჩამანავალთა წესია,
მე ვიახლები, თქვენ გული ნუ შეგვექნების მუნესია,
პატრონხედ ერთგულობისა რაღაა უკეთესია?

ავტორს უკვე შეუთვაცემბია ზოგიერთი რუსული სიტყვა და ტერმინი, როგორც, მაგალითად: ოტკა, ბლალადირი, resp. ბრელადირი (бръладир), დრაგუნი, სალდათი, არტიკული, პოლკოვნიკი, კალასკა, მუჟიკი, პრავეა, უკა-

¹ გამოცემულია ს. ყ უ ბ ა ნ ე შ ვ ი ლ ს მ იერ: «ლიტერატურული ძიებანი», IV, 1948 წ. 184—218.

² «ქართლის ცხოვრება», II, 87—91, 333—334.

ზი, კამენდანტი, იფარდორი (იმპერატორი), კაპიტანი, ღრაფი. ამ ბარბარეზ-მეხსაც თავი რომ დავანებოთ, მისი ენა ისედაც კოჭლობს. რაც შეეხება მის ლექსს, ის მეტად მღარე ხარისხის, უხეში და ულაზითოა, რითმაც ალაგ-ალაგ ნაძალადევია. არც ერთი მოხდენილი პოეტური სურათი მას არ მოეპოვება და, თუ ხანდახან ამისი ცდა გვხვდება მის ნაწარმოებში, ის ან უხერხულია (ზღვის ჰავამ ქარვად უქცია ქალთა პირისა ბროლებია), ან მიმამძველობითა (მეფეთა რძლები ტირიან, ჩარცხიან ბროლთა მინანი), ანდა ნაძალადევე-სენტიმენტალურია (დედოფლის მისვლა მოსკოვში არჩილის საფლავზე და მისი დატირება).

ავტორი დიდი პატრიოტია. როდესაც ის რუსეთის ტერიტორიაზე ფეხს შედგამს, იქაური მშვიდობიანობა და კეთილდღეობა მას თავისი ქვეყნის უბედურებას აგონებს და ამიტომ გულნადვლიანი შენიშნავს: «კურთხევითმცა არს ის რიგი, თავის ქვეყანას ვინ არსა». თხზულება დაწერილია იმ წელს, როდესაც ვახტანგი იმპერატორცამ გილანს წარგზავნა (1727), მისი პოემა ამით თავდება და ამის შემდეგი ამბები მან უკვე არ იცის. ყოველ შემთხვევაში, ის დაწერილია სეხნია ჩხეიძის საისტორიო შრომის დაწერამდე (1739), ვინაიდან სეხნია ამ შრომას იცნობს, ის სარგებლობს კიდევაც იმით, როდესაც ამავე ამბავს გადმოგვცემს. შინაარსის გარდა, ამას ლექსიკური მოვლენებიც ადასტურებს, სეხნიაც ხმარობს პოემის სიტყვებს: კალმუხი, ბელულარდი (белугарды), კალასკა, ედილი (Водла), აშტარხანი, პეტრებუხი და სხვ. დაწერილია პოემა 1730 წელზე ადრე, ვინაიდან ამ წელს «ენიავ გაბრიელ გელოვანს» აუწერია სწორედ ესევე ამბავი, — ვახტანგის რუსეთს გადასახლება, და მასაც უხვად უსარგებლნია ამ პოემით¹.

¹ გაბრიელ გელოვანის შრომა, რომელიც მოთავსებულია ზღაპრებში A 1007 (M. Д ж а н а ш в и л и, Описание, III, стр. 261—265), დაბეჭდილია 1879 წელს («ივერია» № 5—6, გვ. 195—200). გაბრიელს ის დაურთავს მის მიერ რუსულიდან (ზღაპრად. A 1007-ით ლათინურიდან) ნათარგმნი გეოგრაფიისათვის. იმერთ მეფის ასული ნინო, რომელიც ვახტანგს გაჰყოლია რუსეთში, ყოფილა ბაგრატიის ქალი, გელათის მონასტრის მოლოზანი. გაბრიელი მიუბარებია ნინოსათვის «მიზნუთათვის სწავლისათა» ოდიშის მთავრის ბეჟან დუაინის (1715—1728) მეუღლეს თამარს, რომელიც მას მამიდად ზედგბოდა. გაბრიელი ნინოს გაჰყოლია და, მაშასადამე, ისიც ვახტანგის ერთ-ერთი მწლებელი ყოფილა. რუსეთში რომ მოვედით. ამბობს გაბრიელი, «შვევევენ მცირესა ენასა რუსთასა და რაც ოდენ შემძლებელ ვეკმენ, ვთარგმნე» ეს გეოგრაფიათ. გაბრიელის მიერ აღწერილი ვახტანგის მოგზაურობა თავდება მისი პეტერბურგს მისვლით, მაშასადამე, ის უფრო მოკლეა, ვიდრე ჩვენი პოემა, მაგრამ საერთო ნაწილში ის უფრო ვრცლად გადმოგვცემს მოგზაურობის ზოგიერთ ეპიზოდს, მაგალითად, იმერეთიდან ნინო მონაზონის გაპარვას ვახტანგთან. აღნიშნავს ის ელჩის სახელს, რომელიც პეტრემ ვახტანგს თბილისში გამოუგზავნა (გვართ ტოლსტოვი). როდესაც ვახტანგი მოვიდა ციხესა სოლალისასა წელს ჩღკდ, მუნ მოვეება მას სარდალი გაბრიელ კროპოტოვიო, — ამბობს გელოვანი. საერთოდ გაბრიელის შემუბარებიც საკმაოდ საყურადღებოა.

7. ქართლის ჭირი

ასეთ სახელს ვუწოდებთ ჩვენ გურამიშვილის «დავითიანის» იმ ნაწილს, რომელშიაც გალექსილია ვახტანგ მეექვსის იგივე ამბები, რაც უკვე განხილულია «კათოლიკოსბაქარიანსა» და «ვახტანგნიანში». გურამიშვილის «დავითიანში» ამ ნაწილს საკუთარი სახელი არ აქვს, ამიტომ, შინაარსის მიხედვით, ჩვენ მას ვუწოდებთ ზემომოყვანილი სახელი, რომელიც ამოღებულია თვით პოემიდან და მისი მთავარი აზრის გამომხატველია: ქართლის ჭირს ავერდინ მოსთვლის»-ო,—ამბობს პოეტი¹.

პოემა იწყება² ქართლ-კახეთში სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი პრინციპების შესუსტების აღწერით, რისთვისაც ღმერთმა შესაფერისი «საწყავე» მიუწყო ქართლ-კახეთს. ჯერ კიდევ მემატინე გადმოგვცემს, რომ ამ ქამებთა იყო მომსრველი ჟამი ფიცხელი, მკალი მომჰამელი, რამეთუ მფრინვალთა დააბნელიან მზე, და სიყმილი ძლიერია³. თანახმად ამისა, პოეტიც ავიწყებს სხვადასხვაგვარ სტიქიურ უბედურებას, რომელიც ქართლ-კახეთს დაატყდა თავს, და, განსაკუთრებით 1721 წლიდან თავჩენილს ამ ქვეყნების აწიოკებას გარეშე მტერთა (თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზი, ლივი, დიღო, ქისტი) თარეშობისა და შინაური უთანხმოებისა და აშლილობის გამო. ამის შემდეგ ის იწყებს ვახტანგ მეფის ამბავს, ქართლის არაკს, მერე თავისთავისას, «დაქარგულ-დაბაწრულისას».

შაჰ-თამაზმა, ლოთმა და მეძაგმა, დიდად შეაწუნა ქართლ-კახეთი და ვახტანგ მეფე, რომელიც შვიდი წელიწადი უპატიოდ ჰყავდა თავისთან. ამ დროს თეთრი რუსეთის მპირველმა ცხებულმა პეტრემ კავკასიის მთებამდე მოაღწია კიდევაც. მან დაუწყო შენება სოლალს და შიშის ზარი დასცა დაღესტანსა და სპარსეთს. პეტრემ ვახტანგს წერილი მოსწერა: წამოდი ჩემკენ, მამად მიგიჩნევ. მომიხედევ მე და წამიძელ შენს მტერზედაო! გაიმართა ვახტანგთან დიდებულთა თათბირი. ზოგს პეტრეს წინადადების მიღება სახიფათოდ მიაჩნდა: «ვირემ რუსნი გვიშველიან, მანამ ჩვენი გარდაგვხედებისო», ზოგი კიდევ სიხარულით შეეგება მას. რადგანაც მეფე უკანასკნელთა მხარეზე იყო, გადაწყდა ვახტანგის რუსეთში წასვლა. ეს ამბავი მეფის მტრებმა აცნობეს შაჰ-თამაზს, რომელმაც ამისათვის ქართლი მისცა კახთ ბატონს, კონსტანტინე ერეკლეს ძე მამადყულიხანს. კონსტანტინემ ამის გამო თათბირ-

¹ ზენონ არქიმანდრიტს XVII საუკუნის გასულს ლექსად დაუწერია კონსტანტი კახის ცხოვრება, რომელიც ასე იწყებოდა: ქართლის ქვეყნისა ჭირებსა ვინ დასთვლის, ვინ დასწერებსა? ქართლის ჭირია, ჩანს, ტექნიკურ თქმად ქვეულა ჩვენში. ამ ზენონს აღუწერია აგრეთვე XVII ს. ამბები. არც ერთ ამ თხზულებათაგანს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მეორე მათგანი თითქოს ვახტანგს მოუსპია (ზ. კიკინაძე, ქართული მწერლობა მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში, გვ. 29).

² ესარგებლობთ ა. ბარამიძის გამოცემით, 1931 წ.

³ «ქართლის ცხოვრება», II, 78.

ზე მიიწვია კახეთის დიდებულნი და განუცხადა მათ, რომ ის შაჰის ამგვარ-წყალობას ვერ მიიღებს:

ყვენს შიშით თავითგანვე გაუხდივართ ერთი ორად,
ახლა როდის შეგვაერთებს, საქმე გვიგდო მოსალორად,
ქართლი მომცა ძმით საჩხუბრად, ამხანაგთა მოსაშორად.

თუმცა ყველა არ იზიარებდა კონსტანტინეს ბრძნულსა და ჰუმანურ შეხედულებას, მაგრამ მან მიიწვი სიმბოლურად გამოხატვინა წერილში ქართლ-კახელთა ცეცხლის რკალში ყოფნა და მათთვის ერთობის აუცილებლობა და გაუგზავნა ვახტანგს. ამ გამოხატულებაში ვახტანგის მრჩეველებმა, განსაკუთრებით მისმა ძმამ იესემ, დაინახეს კონსტანტინეს მხრივ ვერაგობა, მაგრამ ვახტანგმა სურათის მნიშვნელობა სწორედ შეიგნო და კონსტანტინეს აცნობა, მობრძანდი ჩემთან მოსალაპარაკებლადო. იესემ მაშინ იხმო დოღოელი ბერი ეპიფანე და მისი ხელით კონსტანტინეს წერილი გაუგზავნა: არ მოხვიდე; ვახტანგს შენი მოკვლა აქვს განზრახულიო¹. კონსტანტინემ ამაზე ვახტანგს მიუგზავნა ბერები და შეუთვალა: მე არ მიიწვიდი, რაც უნდა მოხდეს ჩვენ შორის, მაგრამ შენ ჩემი კეთილი სურვილები ვერ შეიგნე, ამიტომ, შაჰის წინადადების თანახმად, უნდა ქართლი ჩავიბარო შენგანაო. ვახტანგი გაჯავრდა და ბერები დააპატიმრა, კონსტანტინემ კი ლეკების დახმარებით დაიჭირა თბილისი და მისი მიდამოები. ვახტანგმა ვაგზავნა თავისი შვილი ბაქარი და ძმა იესე ხვანთქართან და სთხოვა ქართლიდან სპარსელებისა და ლეკ-კახელების გაყრა. ოსმალები მოვიდნენ და დაიჭირეს ქართლი და კახეთი, ვახტანგი რუსეთს წავიდა, ხოლო ქახთ ბატონმა ფშავ-ხევსურებს შეაფარა თავი. ამ არეულ-დარეულ ქართლ-კახეთში გაწყდა მრავალი ხალხი და ქვეყანა სულ ერთიანად დაინგრა (აქ დავით გურამიშვილი ურთავს თავის ბიოგრაფიას, როგორ ჩაუვარდა ის ხელში ლეკებს, როგორ გაიპარა და, დიდი ეპიფანის შემდეგ, გადავიდა რუსეთში და შეუერთდა ვახტანგის ამალას).

ვახტანგი პეტერბურგიდან მოსკოვს ჩამოვიდა დიდი იმედებით და იქიდან ყველა თავისი მხლებლით მდინარე ედლით ასტრახანს გამოემგზავრა. აქ მან გაიგო, რომ თამაზ-ხანმა აიღო შემახია, რაც ვახტანგს დიდ უხერხულობაში აყენებდა. მიუხედავად ამისა, ის გადმოვიდა დარუბანდს, სადაც რუსებმა დიდი ამბით მიიღეს. შემახიას ალების შემდეგ თამაზ-ხანმა ოსმალები თბილისიდან განდევნა და მერე რუსეთს თავისი დესპანის ხულუფას² პირით მოსთხოვა სოლდის ციხის დანგრევა და კასპიის ზღვის სანაპიროების დაცლა, რაც რუსეთის მიერ შესრულებულ იქნა. ამ გარემოებამ ვახტანგი პირდაპირ სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო. მას ყველა იმედი გაუცრუვდა და იძულებული შეიქნა დარუბანდიდან უკანვე ასტრახანს დაბრუნებულიყო. აქ მან ბაქარს უთხრა: მე ბედი არ მწყალობს, სამშობლოს ვერ ვუშველე, ახლა შენთვის ჩამიბარებია მისი ბედ-იღბალი, იზრუნე, როგორც მოგიხერხდესო.

¹ ეს ეპიზოდი გადმოცემულია თანახმად იმ დოკუმენტებისა, რომლებიც გამოცემულია პროდ. ა. ცაგარლის მიერ («Сводопись», III, стр. 297—299).

² შუად. «ქართლის ცხოვრებისა» (II, 78) ხოლო ფა.

მე აქ დავრჩები, რაც შეეხება ჩვენს მხლებლებს, მათ ნება მიეცი მოიქცნენ ისე, როგორც სურთ: უნდათ სამშობლოში დაბრუნდნენ, უნდათ აქ, რუსეთში, დარჩნენ. ბაქარმა მამას სთხოვა—მოსკოვში გადავიდეთო, მაგრამ მან უარი თქვა. მხლებლებსაც ეტკინათ გული, რომ ვახტანგმა მათზე ხელი აიღო და თავის ამარა დაჰყარა ისინი. ბაქარმა წინადადება მისცა მსურველთ—გაჰყოლოდნენ მას მოსკოვს, ასტრახანს დარჩა მხოლოდ ვახტანგი ათიოდე მსახურით. გავიდა ხანი და ვახტანგი გარდაიცვალა, რუსებმა ქართველებს წინადადება მისცეს—ან რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეთ და სამსახურში შედით, ან თქვენს ქვეყანაში მიბრძანდითო. ჯანი არ იყო, დასთანხმდნენ პირს. ამის შემდეგ რუსეთის მთავრობამ თავადებსა და აზნაურებს, მათი მდგომარეობის მიხედვით, ადგილ-მამული დაურიგა. ამავე დროს ისინი სამხედრო სამსახურში შევიდნენ და მონაწილეობას იღებდნენ, სხვათა შორის, 1742, 1757 და 1758 წელს რუსეთის ომებში.

ასეთია შინაარსი ამ პოემისა, რომელშიაც, საერთოდ, სისწორითაა გამოცემული ქართლ-კახეთის გაქირავებული და სავალალო მდგომარეობა შეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრისა და ვახტანგ მეფის დიპლომატიის შედეგები¹. პოეტი ცხარე ცრემლებით დასტირის ცხოვრების სიმუხთლეს, რომელმაც ასეთი მუხრუჭი მოუჭირა მის სამშობლოს, რომელმაც ასეთი არეგ-დარეგა და სისხლის ღერა შეიტანა ძმათა შორის. ყველაზე სავალალოდ მას მიაჩნია, რომ ქართველებს ვერ შეუფინათ საერთო ინტერესები, ის ტირის, რომ «კახელების აღმა ხნული ქართველებმა დაღმა ფარცხეს», ისინი ერთმანეთს ეკინკლავებიან და ამით მტერს ხელს უხსნიან:

ვით მამალი სხვის მამალსა დაჰმტერდეს და წაგვიდოს,
მას სცემოს და თვით იცემოს, დაჰოჩროს და დაგვიდოს,
რა ორნივე დალაღლნი ძალღმან ნახოს, პირი ჰკიდოს,
ფარეთ ქართლი და კახეთი დარჩა თურქთა, ლგეთა, დიდოს. (165).

პოეტს ეძნელება ლაპარაკი ამის შესახებ, მაგრამ მამულიშვილისა და ადამიანის მოვალეობა მას აიძულებს, როგორც უნდა დაუჯდეს, ავი ავად ახსენოს და კარგი კარგად. ის აღშფოთებულია, რომ ქვეშევრდომნი ერთმანეთის სისხლს ღვრიან, ამასთან ერთიმეორეს უსისინებენ მათ პატრონ-მეფეებს და მათ კეთილ განზრახვას ტრაგედიად აქცევენ (ვახტანგი და კონსტანტინე). პოეტი ამავე დროს გულახდილად ამათრახებს სამღვდლეობის ანგარებასა და გახრწნილებას, აგრეთვე მეფეების პოლიტიკურ სიბეცესა და წინდაუხედაობას, ამ შემთხვევაში ის ხელს არც ვახტანგს აფარებს.

პოემის დაწერის დრო გამორკვეული იქნება იქ, სადაც საგანგებოდ ლაპარაკი გვქვნიება დავით გურამიშვილის შემოქმედებისა და «დავითიანის» დაწერის შესახებ.

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, 78—94.

ლ ი რ ი კ ა

ალორძინების ხანის ღირკვა გადმოგვეცემს ავტორთა უშუალო აზრებს, გრძნობებსა და განცდას, იმაში უმთავრესად წარმოდგენილია ჩვენი მაშინდელი მწერლების ორიგინალური შემოქმედება და ამ მხრივ ჯეროვანი ყურადღების ღირსიცაა. სამშობლოს აწეწილი მდგომარეობა და ცხოვრების უკუღმართობა ღრმად აფიქრებდა მწერლებს და იწვევდა «სანუთროს სიმუხთლის» შესახებ საღაპარაკოდ, რომელსაც ისინი არკვევენ ან რელიგიურ-ფილოსოფიური, ან პრაქტიკულ-მორალური თვალსაზრისით. სასიხარულო მოვლენა თუ საყურადღებო პიროვნება ამ სავადალო მდგომარეობის დროს უნებლიეთ აჟღერებს მათ ჩანგს და აღტყინებულ ხოტბა-ღიღებას ამოჰგლეჯს მათი გულიდან. გაცრელებული იმედი, აუსრულებელი სურვილი და მისწრაფება «სევდის ბალისკენ» მიერეკება და იქ მწარე ცრემლებს აფრქვევინებს მათ. სატრფოს «მეღნის ტბა», «ინდოთ რაზმიოთ» გარშემორტყმული და მოზიდული მშვიდდით» შემოფარგლული, ათასნაირ სამიჯნურო ჰანგზე ამღერებს მათ და ქმნის სატრფიალო ღექსების დაუშრეტელ ნყაროს. მწერლობამ ჩაითრია ფართო წრეები: წერს მეფე და ბატონიშვილი, სარდალი და მდივანი, ერი და ბერი, ქალი და კაცი. მათი ნაწერები, საგანგებოდ შეკრებილი, მრავლად ამკობს დღეს ჩვენს სიძველეთსაცავეს (იხ. S ფონდის ხელნაწერები: 1511, 1512, 1536, 1575, 1576, 1582, 1612, 2399, 2481, 2516, 2533, 2593, 3686, 4589, 5090, 5131 და სხვ.). ყველა ეს ნაწერი ერთნაირად არ «ესლობა გულს», ყველა ამ მგოსანს არ შესწევს თანაბარი «ნიჭი», ამიტომ, შეიძლება ისინი თავისთაჟად და კერძოდ ყველა ყურადღებისა და შესწავლის ღირსია, მაგრამ ღიტერატურის ისტორიის საზოგადო კურსში შევღენ მხოლოდ ისინი, რომელთაც თავისი «რალაცა» ჰქონდათ და რომელნიც სხვებს გზას უნათებდნენ და უკაფავდნენ.

I. თეიმურაზ პირველი

ბიოგრაფიულ ცნობებს თეიმურაზის შესახებ ჩვენ გვაძლევს როგორც შატიანე და საისტორიო დოკუმენტები, ისე არჩილ მეფის თხზულება «რუსთველისა და თეიმურაზის გაბაასება», სადაც მეუღეჟესმეტე პასუხში გადმოცემულია «ცხოვრება თეიმურაზისა». თეიმურაზის მამა იყო ალექსანდრე მეფის ძე—დავითი, კაცი ამაყი, ლალი და მრისხანე¹, ამასთანავე ბოროტო იმდენად, რომ, როგორც ცნობილია, მან დააპატიმრა თავისი ძმა გიორგი და ტახტიდან ჩამოაგდო მამა, რათა თვითონ გამხდარიყო კახეთის მეფე. დედამისი, აშოთან მუხრანბატონის ასული—ქეთევანი, იყო ადამიანი ჭკუითა და ყოველგვარი სათნოებით შემკობილი, რომელმაც შირაზში შაჰ-აბასისაგან მოწაპებრივი გვირგვინი დაიდგა თავს. თეიმურაზი დაბადებულა 1589 წელს, ვინაიდან 1605 წელს, როდესაც ის გამეფდა, 16 წლისა ყოფილა². გიორგის გამეფების მოლოდინში, რათა მას შური არ ეძია შემდგომ, დედამ, ქეთევანმა, 1602 წელს, თეიმურაზი გაგზავნა სპარსეთს შაჰ-აბასთან, რომელმაც ის ღიღი პატივით მიიღო. სპარსეთში თეიმურაზი «ისწავებდა წიგნსა და ენასა სპარსთასა»³, რაც ასე გამოიყენა მან შემდეგში. ცხადია, სპარსულ ენას ის მანამდისაც და შემდეგაც სწავლობდა, თორემ ორ-სამ წელიწადში ის მას ისე ზედმიწევნით ვერ შეისწავლიდა. სპარსულ ენასა და ლიტერატურასთან ერთად მას საფუძვლიანად შეუსწავლია ქართული მწერლობა, როგორც სასულიერო-საეკლესიო, ისე საერო. რუსთაველთან გაბაასებაში თეიმურაზი ამყობს, რომ მან საღმრთოცა და საეროც შეუდარებლად იცის. მწერლობისადმი მიდრეკილება და პოეტური ნიჭი მას მემკვიდრეობით უნდა მიეღო. ცნობილია, რომ მამამისი დავითი მოტრფიალე იყო მწერლობისა, რომელშიაც მან თავისი წვლილიც შეიტანა «ჭილილა და დამანას» გადმოთარგმნით კუსა და მორიელის არაკამდე. მწერლობისადმი სიყვარულსა და პოეტურ ნიჭს მოკლებული არ ყოფილა არც დედამისი ქეთევანი, რომელსაც შირაზის პურობილებაში უთქვამს მეტად ელეგიური ფისტიკაური, რომელშიაც ის გადმოგვცემს თავის სევდიან ფიქრებსა და გრძნობებს⁴.

¹ «ქართლის ცხოვრება», II, 112.

² იქვე, გვ. 114.

³ იქვე, გვ. 113.

⁴ «ამას ვსტირი ბნელსა მჯდომი, გულთა მღულრად დადაგული» (S 1512, გვ. 25—26).
Ж. Тыкашвили, Описание, II, стр. 200).

ჩვენ არ გამოუვლდებით თეიმურაზის მეფობის პერიპეტეიების დაწერილ-ბით აღნიშვნას, შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ მისი მეფობა არ იყო ბედნიერი არც მისთვის პირადად, არც მის ქვეშევრდომთათვის. უმეტესი ნაწილი თავისი ხანგრძლივი მეფობისა მან გაატარა ექსორიობაში: ხან ოსმალეთში, ხან სპარსეთში, ხან რუსეთში, უნეტესად კი რაჭასა და იმერეთში, თავის ქალთან, ნესტან-დარეჯანთან, რომელიც ცოლად ჰყავდა იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს. ხან დიდებული ფეოდალები ჩამოაგდებდნენ ტახტიდან და გააძევებდნენ, ხან სპარსელები, ხან ქართლის მეფეები. ოჯახურ ცხოვრებაშიაც არ იყო თეიმურაზი ბედნიერი: ჯერ. იყო და მოუყვდა საყვარელი მეუღლე ანა და სპარსელების მოთხოვნით იძულებული შეიქნა ცოლად შეერთო ახლო ნათესავი, ქართლის მეფის და¹, მერე — ძალით გამოგლიჯეს ხელიდან საყვარელი დედა და შვილები — ალექსანდრე და ლევანი, რომელთაც ტრაგიკული ბედი ხვდათ წილად სპარსეთში². ტრაგიკული იყო ბედი სხვა შვილებისაც, დავითისა და ნესტან-დარეჯანისა: დავითი ჯერ კიდევ ქაბუჯი დაიღუპა სპარსელებთან ბრძოლაში. ნესტან-დარეჯანი, ეს თავისებური ქართველი კლეოპატრა, ჯერ ზურაბ ერისთავს ჰყავდა ცოლად, მერე იმერთა მეფეს ალექსანდრეს, უკანასკნელად გაჰყვა ვიღაც ვახტანგ ქუქუნაშვილს და 1668 წელს შუბით განგმირულ იქნა ხოსია ლეჩხუმელის მიერ. ობლად დარჩენილი ორი შვილიშვილიდან (დავითის შვილები) ერთი, გიორგი, ბავშვობაშივე მოკვდა იმერეთის მეფის კარზე, სადაც ის იზრდებოდა; მეორე, ერეკლე, იძულებული იყო, ქართლ-კახეთის არევ-დარევის გამო, შორეულ რუსეთში გადასულიყო, სადაც ის იზრდებოდა გარკვეულ ატმოსფეროში. შემდეგში ერეკლემ მრავალი მწარე დღე აგემა ქართლ კახეთს. თეიმურაზი მოესწრო მეორე ცოლის სიკვდილსაც და ეს თავზარდამცემი ამბავი მან გაიგო გზაში, როდესაც ის ასტრახანში იმყოფებოდა, რუსეთიდან გაცრუებული იმედებით გამობრუნებული (1659 წ.). დასასრულ, მას უკუღმართმა ბედმა ისიც კი არ არგუნა, რომ საყვარელ სამშობლოში დაეხუქა თვალები: 74 წლის, სიბერით დაუძღვრებული, მეფე იძულებული იყო სპარსეთში ჰხლებოდა ახალ შაჰს, რომელმაც შელახა მისი რელიგიური გრძნობა და პირადი თავმოყვარეობა სახეში ღვინის შესხმით, მერე ექსორია ყო ასტარაბადს. აქ 1661 წ. ჩოხის ან მახარის ჩაცმით, ესე იგი ბერად შედგომით, სულიერად სიცოცხლეს გამოთხოვებული მეფე, 1663 წელს ფიზიკურადაც გამოეთხოვა მას. მისი პოლიტიკური უბედობის მიზეზად შეიძლება ისიც ჩაითვალოს, რომ თეიმურაზი იყო ეკვიანი და დაუნდობელი კაცი, მოკლებული დიპლომატიურ შორსმჭერტელობასა და საღ პოლიტიკურ ალღოს. მაგრამ, რაც აკლდა მას როგორც მეფეს, უხვად ჰქონდა როგორც პოეტს,

¹ ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ქართველი ქალები შაჰ-აბაზ პირველის კარზე, თბილ. სახელმწ. უნივ. შრომები, ტ. XXXIV, 373—382.

² ალექსანდრესა და ლევანის შესახებ ანტონ კათოლიკოსი «ქეთევან დედოფლის წამებაში» ამბობს, რომ ისინი 1618 წელს «დაკუთვითა საკურთხის ყვნა» შაჰმა ისპანს. «ალექსანდრე მოკუდა დაკუთვთა შინა, გარნა ღონესთ დენ სიბერედ ზიიწია, ვითარმედ აკსოვდა იგი ცოქალი დედსა ჩემსა» («საქართველოს სამოთხე», გვ. 592).

ნამდვილად რომ ვთქვათ, ის მოწოდებული იყო იმდენად არა მეფობისათვის, რამდენადაც მწერლობისათვის.

რამდენად ნაკლებად იცნობდნენ თეიმურაზს არც ისე შორეულ წარსულში, ჩანს, თუ ვინდა, იმ დახასიათებიდან, რომელსაც გვაძლევს, სიერთოდ ღინჯი და ჩაფიქრებული მოაზროვნე ანტონ ფურცელაძე: ქეიფს, განცხრომას და ნადირობას—ამბობს ის—დაერთო ზედ მელექსეობა, რომელიც იმას წარმოადგენილი ჰქონდა, როგორც ნერონს თავისი მემუისიკობა, პოეტობა და მსახიობა, რომ იმის ბადალი მელექსე არ გაჩენილა. უჯდა მთელი დღეობით ამ უშნო და უაზრო ლექსებს და აკლავდა თავის სიცოცხლეს შიგა. სწერდა ლექსს, სადაც არც ესთეტიკა, არც ხელოვნება, არც იდეა, არც რამე აზრი, არც რამე ისტორიული მხატვრობა, არაფერი ლეთისაგან განაჩენი არ ისახებოდა, გარდა უბრალო და უაზროდ გადატმასნილი სიტყვების რახა-რუხისა, სიტყვებით ტმასენა-გრეხისა. ჰკითხულობთ იმის ლექსებს და გიკვირს, რომ კაცს, რომელმაც გამოიარა ამდენი მწუხარება, გამოიარა ათასი ტრადიკული შესაზარი მდგომარეობა, ათასი დევნა, თავის დამცრობა, ნახა უმაგალითო ოხრება და ტყვევნა თავის სამეფოსი, თავისი აღმზრდელი და შემნახველი ქვეყნისა, დაკარგა რამდენჯერმე თავისი სარჩო-საცხოვერებელი, დარჩა მეფობიდან უბინაოდ, უჯაროდ; სცადა ათასი სიმუხთლე სოფლისა, დაკარგა უმაგალითო წამებით დედა, პირმშო შვილები, დაკარგა სიყრმის საყვარელი ცოლი და სხვა ამისთანა,—როგორ არ შეიპყრა აზრმა თავისი ლექსების წერის დროს. როგორ ერთხელ მინც არ შეჰკენესა გულმა ამოდენა ამბების მნახველს, როგორ არ გაუარა ერთხელაც არის რამე ჩასაფიქრებელმა და საგულისხმო აზრმა, მსჯელობამ, გონების მოსაზრებამ, ქვეყნის ცრემლმა, ქვეყნის ვაება¹.

ამნაირად, ა. ფურცელაძის შეხედულებით, თეიმურაზის ლექსები ფორმითაც და შინაარსითაც არარაობას წარმოადგენს. ეს არის შემცდარი შეხედულება, ზეპირი ლაპარაკი და არა თვით ნაწარმოებთა შესწავლაზე დამყარებული აზრი, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ.

თეიმურაზის სამწერლო მოღვაწეობა ორ მთავარ პერიოდს გვაძლევს²: პირველი პერიოდი მოდის 1629—1633 წლებზე, როდესაც ის, ზურაბ ერისთავის მიერ ზურგგამაგრებული, ორივე ტახტის, ქართლისა და კახეთის, პატრონია, უზრუნველყოფილად გრძნობს თავს და ქვეყანაც მოსვენებულად ეგულდება³, როდესაც თეიმურაზს შეეძლო ეთქვა:

აღარა მყვა მტერი მოღმა, მეომარი შემომბოღა,
დამმოჩილდა ყოვლი ჟრჩი, ზელთ საბმელი ვითა ბმოდა,
ყოვლგან ისმა ეს ამბავი და შეიქნა საამბოდა,
შეგვა იყო სამუდამო, ლხინ-სობათი შეიმკოდა⁴.

¹ «გეორგი სააკაძე და მის დრო», 1911 წ., გვ. 374—5. არსებითად ამასვე ამბობს აკაკი წერეთელიც თავის «ბაში-აჩუკში» («რჩეული ხაწერები ერთ ტომად», 1935 წ., გვ. 472—473).

² თეიმურაზის ნაწერები მთლიანად ჩვენამდე არ უნდა შენახულიყოს, თუ მხედველობაში გვექნება მისივე სიტყვები: «ღრმა რამე ვთქვი, და მ ე კ ა რ გ ა, ის ვერაყის მოვასინიერო»

³ «ქართლის ცხოვრება», II, 45—46.

⁴ «არჩილიანი», II, ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს ა და ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს გამოც., სტრ. 707

აღნიშნული ხანის შესახებ არჩილი ასე ალაპარაკებს თვით თეიმურაზს:

ამ დროს ვთქვი ლილ-მაჯნუნი, ზილიხან-იოსებისა
კება, შვენება, სიტურფე მიჯნურთა ცეცხლებრ დებისა,
გაკრა მინდორად, ხელობა, გულთა ლახვრულად სობისა,
ტკბილად რამ აღმოვმეტყველე ლექსები სხივ-შუქებისა. (705).

ჯამოვარჩინე ნათქვამი მე ჩემის მუსიკობისა,
არ დაშვრა ენა მეტყველი ტკბილად მათ ზედა მკობისა,
განმარტეთა ვთქვი ქართულად თქმული სპარსთ არაკობისა,
არ დამორჩილდა მეძავსა იოსებ იაკობისა. (706).

მისი ლიტერატურული მოღვაწეობის მეორე პერიოდი მოდის 1649—1656 წლებზე, როდესაც ის, ტახტმიხდილი და სამეფოდან გაძევებული, იმერეთს იყო თავისი სიძისა და ქალის კარზე, და უმეტეს დროს რაჭაში ატარებდა. უსაქმო და მოცილილი, დროს გასატარებლად, ის ხელს ჰკიდებს მწერლობას. ამ პერიოდის შესახებ ასე ალაპარაკებს არჩილი თეიმურაზს:

ახლა ვთქვი შვიდის კრებისა მამათა წმიდათ დასება,
სჯულის სიმტკიცე ნათლისა მათ მიერ შეიმოსება,
სარწმუნოება მართალი მუნითგან დაეთესება,
ჯერკვალთა დრკუთა მწვალებელთ ოღითგან ეყო დაესება. (1048).

ვარდს ბუღბუღი გავაუბნე. შემოდგომა გახაფხულსა,
კვლავ სამთელსა პეპელაი, მისგან დამწვარ-დადაგულსა,
ამ დროს ლექსი ვით გავაწყე, ძლივლა მხედავ მე სულდგმულსა,
მენ მაჯამას,—შეყრილს,—ხედავ, არ იქო-აქ დაკარგულსა. (1049).

თავისი თხზულებები პოეტს დაუწერია «გასაძლებლად», ესე იგი მწარე სინამდვილის გასართობად და დასავიწყებლად. აი რას ამბობს ამის შესახებ ის «შამიფარენიანის» შესავალში¹:

სრულ განსაცდელში დავლიე ჩემნი ჟამნი და დღენია,
სხვას ვისმე ჩემნი პატოჟნი არც ვის კი ამბად სმენია,
თვალთაგან ცრემლი უწყვეტი ნილოსის მსგავსად მდენია,
ცულად უსაქმოდ ყოფითა ცნობანი გარდამშენია. (12).

მე გასაძლებლად დავწერე ხან ისი, ხან ეს რამეო,
გული ამხედ დავაპყარ, ბევრი დღე დავლამეო,
სრულად ფიქრშიგან ჯდომითა გული არ შევიღამეო,
ჩარხი უკულმა დაბრუნდა, ბედი დამტერდა, ვა მეო! (13).

რაც გამეგონა სპარსთაგან წიგნები ლაყაბიანი,
ამბავი ანუ შაირნი სალადობო და წყლიანი,
ლექსი ლექსად ვთქვი, ამბავი არც ყოლ არ დავაგვიანი,
პირველად სამიჯნურონი, ვითა ვარდნი და იანი. (14).

ვარდს გავაუბნე, გავაბტეფე ბუღბუღი მისთვის ხელები,
ხელს მოვაგონე ხელმქნელი, ცრემლი ვადინე ცხელები,

¹ ესარგებლობთ თეიმურაზის თხზულებათა უკანასკნელი, 1934 წლის გამოცემით, რომელიც ექვთენის ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე ს ა და გ. ჯ ა კ თ ბ ი ა ს.

ბრძენთაგან შესაწყენარები, სიტყვა არ საციხელები,
ცოტა რამ უკუვიყარე, სევდა ვქენ განათხელები. (15).

შემოდგომა-გაზაფხული ერთმანერთსა შევადარე,
მე გაბჭობით გაუუბენ, სიტყვა ისრეთ ვოვაგვარე,
ყველას ვისმე ცოტას ხანსა ვალაღობე, უკუვიყარე,
რაც რომ კარგი ორთავ სჭირდა, ყველას თავი მოუვიყარე. (16).

თეიმურაზის ნაწერები ორი კატეგორიისაა: სპარსულიდან გადმოკეთებული და ორიგინალური. გადმოკეთებულია: «ლეილმაჯუნნიანი», «იოსებზილიხანიანი», «ვარდბულბულიანი» და «შამითარვანიანი», ორიგინალურია დანარჩენი მისი შრომები, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

შინაარსის მიხედვით თეიმურაზის შრომები ორ ჯგუფად შეიძლება გაიყოს: პოემები, რომელთა შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკი, — ქეთევანიანი, «ლეილმაჯუნნიანი» და «იოსებზილიხანიანი»; ლირიკული ნაწერები, რომელთაც ახლა მიმოვიხილავთ.

თეიმურაზის ლირიკა ორგვარია: რელიგიური და საერო, ან, თეიმურაზისავე ტერმინოლოგიით, «საღვთო და საკაცო». რელიგიური ლირიკის ნიმუშებია: «შვილთა კრებათათვის», ანუ «კრების ამბავი», უფრო ვრცელი სათაურით კი — «ქება და ღიდება წმიდისა და ერთარსების სამებისა და ღვთაებისა, ბუნებით განუყოფელისა, ხოლო გვემოგნებით განუყოფელისა, შვილთა კრებათაგან დამტკიცებულთა, ჩაბრუნხულად დაწერილი¹. ამ «ქებაში», რომელიც იწყება ასე: აღვალო პირი, სიბრძნე დამძვირი, ზეშთა ძალისა ჩემისა ნზობად, პოეტი კითხულობს: «ვითა შეგმართო შესხმად და მკობადა ერთარსება სამებრისაო? ეხება უმთავრესად ქრისტიანულ დოგმებს, განსაკუთრებით სამების შესახებ, და ჩამოთვლის ცნობილ წვალებათა და იმ კრებებს, რომელთაც ეს წვალებანი განაქიქეს.

რელიგიური ხასიათისაა აგრეთვე სამი ანბანთ ქება: 1) წმინდათა ქება: აღამ ვახსენოთ პირველად, თვით ღმერთმან შექნა რომელია². ამ ნაწარმოებში, რომელშიაც პირველი სტროფის სტრიქონები იწყება ასო ა-ით, მეორესი — ბ-ანით, მესამესი — გ-ანით და ასე ბოლომდე, შეკონწიწებულია წმინდათა სახელები; 2) აღახვენ ჩემნი ბაგენი, ღმერთო, სანებით ქებულთა³. აქ პოეტი იხსენიებს ზოგიერთ წმინდანს, ბიბლიურ ეპიზოდებს, ხოლო ნეორე ნაწილში დაწვრილებით ლაპარაკობს იესო ქრისტეს ვნების, აღდგომის, ამალეებისა და მეორედ მოსვლის შესახებ. აკროსტიქული სისტემა აქაც იგივეა, რაც პირველში; 3) აღმართა მხსნელმან ჯვარი გოლაგოთასა⁴, წარმოადგენს ვედრებას ღვთის, ღვთისმშობლისა და წმინდანებისადმი. აკროსტიქები იგივეა, რაც პირველ ორში.

¹ თეიმურაზ I, თხზულებათა სრული კრებული, გვ. 161—167.

² იქვე, გვ. 145—149.

³ იქვე, გვ. 149—154.

⁴ იქვე, გვ. 154—159.

საერო ლირიკა უფრო ლამაზსა და შინაარსიან ნიმუშებს იძლევა. ამ შემთხვევაში ჩვენ არ შეგვირდებით ერთ ხუთსტროფიან (ანო ალვისა, ბანო ბროლო) ანბანთქებაზე¹, თუგინდ ფრემის სასახლისა, ანუ ღებლის სასახლის ქებაზე², რომელშიც გადმოცემულია მშვენიერება თეიმურაზის მიერ აგებული სასახლისა და გაშენებული ბაღისა; არ შეგვირდებით არც ლექსზე მეთვის თამარის სახე დავითგარეჯაში³ და გადავალთ ოთხ უფრო მსხვილსა და მნიშვნელოვან ნაწარმოებზე. ესენია:

A. ვარდბულბულიანი

ვარდბულბულიანი⁴ წარმოდგენილია ბაასი ვარდსა და ბულბულს შორის. გაზაფხულზე ბაღში გაიფურჩქნა და აყვავდა მისი დამამშვენიებელი ყვავილები: ია, იასამანი, ზამზახი, სუნბული, ნარგისი, ყაყაჩო, არღავანა, შროშანი. ყველა მოელის ვარდის მოსვლას, რომელიც ყვავილთ მეფედსა მიჩნეული. ბაღში გაჩნდა ბულბული, რომელიც ზის ვარდის პირდაპირ, თავს ევლება მას და განუწყვეტილად დამღერის. ვარდმა ეს ითაკილა, დაუძახა მებაღეს და ეკითხება: ვინ არის ეს, საიდან მოსულა ან რა უნდა? მებაღემ აუხსნა, რომ ეს ბულბულია, რომელიც შენ გეტრფის და შენთვის კვდება; შენ რომ წახვალ, ისიც დაიკარგება, მოხვალ და ისიც მოგყვება. თუ მიბრძანებ, გავაძევებ აქედან, მაგრამ რას ერჩი, მაგის ადგილი სწორედ აქაა, იჯდეს, გეტრფოდეს და გიმღეროს. ამის შემდეგ ვარდი პირდაპირ ბულბულს მიმართავს და ეუბნება:

საღა მგ და ან ვინ შენა? ხელი ხარ და ან შეშლილი. (34).

დღე და ღამე აქ დამყფე და ძილს მიფრთხობო. ბულბული ეუბნება: ჩემისა სიკვდილისაგან მითხარ თუ რა გერგებაო? თუ გაგეყრები ცოცხალი, მე სული ამომხდებოა (35). მათ შორის იწყება დიდი დიალოგი; ვარდი ჩამოუთვლის თავის ღირსებასა და უპირატესობას ბულბულს და ეუბნება: მე ხელმწიფეთა სატრფიალო ვარ, სხვაგვარი უნდა ჩემთვის გაჭრილი ველადო, შენ ჩემი შესაფერისი არა ხარ, ამიტომ ადექ და გამეცალე აქედანაო. ბულბული, თვალცრემლიანი, თავს აბრალებს მას, მორცხვად თავის ღირსებაზედაც მიუთითებს და ემუდარება: ნება მომეცი გიჭვრიტო მხოლოდ, მე ამითაც კმაყოფილი ვიქნებო. ვარდი მაინც მოსთხოვს—აქედან წადიო, ასე რომ ბულბულს უფლი მისდის და ეკლის ძირას ეცემა. ვარდს შეებრალემა ის, გულზე წყალს ასხამს, გრძნობაზე მოჰყავს და ეუბნება: ნება დამირთავს, აწ, იყავ ბალისა ამ მიდამოსა. ბულბულს გაუხარდა და დაუწყო კვლავ ალერსი და მკობა მას. ვარდი ეუბნება: მართალია, ერთობ კარგი ხარ მიჯნურად, ხმაც კარგი გაქვს,

¹ თეიმურაზ I, თხზ. სრული კრებ., გვ. 152—160.

² იქვე, გვ. 142—143.

³ იქვე, გვ. 144.

⁴ გამოცემულია: «ცისკარში» 1861 წ., დ. ჩუბინაშვილის «ქრესტომატიაში» 1863 წ., ა. კალანდაძის მიერ 1875 წ., ხ. კუბინაძის მიერ 1886 წ. და აღ. ბაშინაძის მიერ 1934 წ.

მაგრამ ამას კი ვიტყვი, რომ ვერ გზედავ თვალ-ფერად ჩემსა დარესა.
ამაზე

ბულბულმან მისი პასუხი ვეღარ თქვა, ენა დაება,
სიახლოვითა ეფონა ცოტა რამ კირი და ვება. (92).

ასე რომ ამა სიტყვაზედ გარდასწყდა მათი ბრძოლა და ვაება. ბულ-
ბული დაკმაყოფილდა იმით, რომ მას ნება მიეცა თავისი სატრფოს ახლოს
ყოფილიყო. თხზულება გადმოკეთებულია სპარსულიდან, პოეტი თვითონვე
ამბობს: «შევიწიო ძალი ღვთისა, მე დავიწყო თარგმანზაო» (7). მის ავ-
ტორს თვით პოეტი ასახელებს, ეს არის მოლა აჯა, ბრძენთა ბრძენი:

გააუბნა ერთმანერთსა მოლა აჯამ, ბრძენთა ბრძენმან,
ბულბულს ვარდი, ვარჯს ბულბული, სიტყვა-ტყბილი ენაგზელმან,
სალხინოდ და სალალობოდ. სხედ არასმე შესაქმნმან,
მიჯნურთათვის გულსა ლახურად, კირსა კირზე დასაქმნმან. (6).

ვინ არის ეს მოლა აჯა, არ ვიცით. ეს კი ფაქტია, რომ ვარდისა და ბულ-
ბულის მიჯნურობა და გაბაასება სპარსული პოეზიის ჩვეულებრივი სუფეტია¹.
პირველი პოეტი, რომელსაც ეს სუფეტი გამოუყენებია, არის ვინმე ბადოჰ-
უდდინ მინუჩიჰი ატაჯირი ატაბრიზი, რომელსაც ჯერ კიდევ
1456 წლამდე აუწერია ვარდისა და ბულბულის მიჯნურობა². თუ ჩვენ
ლეილმაჯუნნიანისა და ზოსებზილიხანიანისა შემთხვევაში ვუჯერით პოეტის
განცხადებას, რომ ეს თხზულებები სპარსულიდან ვთარგმნო (1,309), რა სა-
ბუთი გვაქვს ამ შემთხვევაში არ დავუჯეროთ მას, როდესაც ის ერთ-ერთ
ავტორსაც კი ასახელებს? ეს კია, რომ თეიმურაზს ეს თხზულება თავისებუ-
რად გადმოუკეთებია, თავში დაურთავს წინასიტყვაობა, რომელშიაც ჯერ მი-
მართავს ღმერთს, შერე ორიოდ სიტყვას ამბობს მეღექსეობაზე, და იგონებს
მოლა აჯას. შიგ ეგაბაასებაშია მოხსენიებული არიან სპარსელ და ინდოელ რი-
ტორ მოშიირეთა შორის ქართველნიც, კერძოდ რუსთაველი, დასახელებუ-
ლი არიან აგრეთვე გურჯები, ყველა ეს, რასაკვირველია, თვით თეიმურაზის
წვლილი უნდა იყოს. დასასრულ, თეიმურაზი შენიშნავს რა, რომ მე ვთქვი ის,
რაც მასმოდა მათგან, ესე იგი არა მართო აჯასგან, არამედ ზოგადად სპარსელ
რიტორთაგანო, ჩვეულებისამებრ შეასხამს დიდებას ღმერთს და სთხოვს მას:
ემომიტვე სიტყვანი, უქმნი, არნაყოფიანნი, და გამოთქვამს შიშს: ფაიმიე,
ცუდის ლაყბითა, თუ სული დავაზიანეო. ერთი სიტყვით, «ვარდბულბულიანი»
იმდენად თარგმანი არაა, რამდენადაც თავისებური გადმოკეთება.

როდისაა გადმოკეთებული ეს თხზულება? არჩილ მეფე ათქმევინებს
თეიმურაზს, რომ მას შემდეგ, რაც მან კახეთის ტახტი დაკარგა და იძულე-
ბული შეიქნა იმერეთს გადახვეწილიყო, «შვიდს წელიწადს მოვიცადე, კიდევ

¹ პოეტი საადი ერთ თავის ლექსში ამბობს: «როდესაც ბულბული ათასი მელოდიე-
ბით თავს დამღერის ვარდს, ის ემსგავსება საადის» (А. Крыжский, История Персии,
III, 477). ჩვენ «ვარდბულბულიანი» სუვეტურად, რამდენადმე ფაბულურადც, გვაგონებს
შაჰ-ისმაილ ქატაის (გარდ. 1524 წ.) თხზულებას «დეჰ-ნამე», მხოლოდ ფინალი აქ სხვანაირია:
შეყვარებული შეერთდებიან.

² H. Ethé, S. 260.

რასმე შეეცადეთო¹. მართლაც, ჩვენ ვიცით, რომ თეიმურაზი იმერეთში შვიდ წელიწადს დარჩა, 1649—1656². იმერეთში ყოფნისას—ამბობს თეიმურაზი რუსთაველთან გაბაასებაში—მე ეთქვია შვიდი კრება, მჯაჯმა და აგრეთვე

ვარს ბუღბუღი გაეპუნე, შემოდგომა გახაფხულსა,
კვლავ სანთელსა პეპელაი, მისგან დამწვარ-დადაჯულსა³.

ამნაირად, «ვარდბუღბუღიანი» თეიმურაზს გადმოუქეთებია იმერეთში ყოფნისას, 1649—1656 წწ.

B. შამიფარვანიანი

«შამიფარვანიანი»⁴ ან, სხვანაირად, «სანთელი და პეპელა», იმავე ხანათისა და შინაარსისაა, რაც ვარდბუღბუღიანია. ის წარმოადგენს სანთელისა და პეპელას გაბაასებას, რომელშიაც ალგორითულად გამოყვანილია ნამდვილი მიჯნურობა. გაგიჟებული, გახელებული პეპელა თავს დასტრიალებს ანთებულ სანთელს, ეალერსება მას და უმელანებებს თავის გრძნობებს: მე შენთვის დავბადებულვარ და უშენოდ სიცოცხლე არ შემიძლიაო. სანთელი ეუბნება: შენი სიტყვები მე არ მიმაჩნია კვიანურად, მე რომ კარგი ვიყო, შენ რა გქირს და რისთვის იკლავ თავსო? ფარვანა კიდევ აქებს მას და ემუდარება—შემიბრალეო. სანთელი იმასვე უმეორებს—ჩამომეხსენ, თავი დამანებეო, მაგრამ არა იმ მოტივით, რომლითაც ვარდი თხოვს ბუღბუღს—შენ ჩემი ღირსი არა ხარო, არამედ სულ სხვა რამით: მე საღმრთო დანიშნულება მაქვს, შექმნილი ვარ სამადლოდ და ეკლესიის მსახურად, ხატთა და ჯვართა წინაშე ვარ, უნთივარ მიცვალებულს, ვინ მე და ვინ მიჯნურობაო? ეს რომ ფარვანამ გაიგონა, იმედი დაჰკარგა, გაშალა ფრთები, დაეცა სანთლის აღს და მკვდარი იქვე დაეარდა. სანთელს შეებრალა მისთვის და მისით დამწვარი მიჯნური და მისი ცოდვით დნობა დაიწყო მის გაცივებულ ტანზე.

ეს თხზულება თეიმურაზს გადმოუქეთებია სპარსულიდან, როგორც ამას შესავალში ამცლავნებს ის:

შამი-ფარვანას წიგნისა ვინებე გადმოღებანი,
ესოდენ ცუდთა ლაყაბსა ვინცა ვინ მითხრას ჭებანი!
არც ჩემი საქმით ნათქვამი, არც გულსა მქონდა დებანი,
სპარსთ უთქვამსთ აზიყ-მაზიყად, მათგან არს მოგონებანი. (17).

შამი სპარსულად სანთელსა ჰქვიან მათისა ნითა,
ფარვანა მისთვის მიჯნურად უთქვამს, გლახ, ცრემლთა დენითა,

¹ «არჩილიანი», ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოც., სტრ. 1047.

² «ქართლის ცხოვრება», II, 123—124.

³ «არჩილიანი», სტრ. 1049.

⁴ გამოცემები: ზ. ჭიკინაძისა 1886 წ., რომელსაც შესავალი აკლია; «ცისკარი» 1860 წ., III—IV; გივიშვილისა და ახმატელოვის 1876 წლისა და ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიასი, 1934 წ.

ყოვლთა მიჯნურთა უსაწყლფე, იჲ სურვილისა სენითა,
იჲ გაჯულექსავთ ყურთათვის შაქრად და თაფლად სმენითა. (18).

იფიქრა ისპანელმან, მღელქეთ შიგან ქებულმან.
კაცმან განთქმულმან სპარსთ შიგან, არ ცუდად მიფმოდებულმან;
განფინა მისნი სიბოძენი, იჲ უქეს ბრძენთა კრეჯულმან,
მისთა ლაყაბთა თარგმნითა იჲ არც მუ დადუმებულმან. (19).

ვინ იყო ეს მეღელქეთ შორის ქებული და სპარსეთში განთქმული ისპანელი პოეტი, რომელსაც «შამიფარვანიანი» დაუწერია? თეიურაზი ამბობს: «ვინც აქო ვარდი-ბულბული, იმას ფარვანაც უქია» (56). აქედან იზადება კითხვა: ისპანელი პოეტი, «შამიფარვანიანი» ავტორი, იგივე მოლა აჯა ხომ არაა, რომელსაც «ვარდბულბულიანი» ეკუთვნის? ¹ «შამიფარვანიანი» გადმოკეთებულია «ვარდბულბულიანის» შემდეგ, რაც ფარვანას სიტყვებიდან ჩანს:

ვითა ბულბული ვარდისთვის გაკრილი. გახლებული,
შენ სჯობხარ ვარდას სინათლით, მეტი ხარ, არ თუ კლებული,
ბულბულს მე ვსჯობჯარ მიჯნურად, გული უწყალოდ ღებული,
შენთა სხივთა და შექთაგან დამწვარი. დაუალებული. (54).

არავითარი საბუთი არა გვაქვს, როგორც «ვარდბულბულიანის» შესახებ ვთქვით, არ დაუუჯეროთ ავტორს, რომ თხზულება «ნათარგმნია» (14, 17). მაგრამ «თარგმანი» აქ გულისხმობს არა სიტყვა-სიტყვით თარგმანს, არამედ გადმოკეთებას. ეს ჩანს ვრცელი პროლოგიდან, სადაც წარმოდგენილია ქრისტიანულ-თეოლოგიური ტრაქტატი და უმნიშვნელოვანესი ფაქტები ბიბლიური ისტორიისა, აგრეთვე რელიგიური მოტივიდან, რომელიც გამოხატულია სანთლის დანიშნულების აღწერაში, ღვთაებისადმი ქრისტიანულ მიმართვაში და შემდეგ სიტყვებში:

ღმერთო, ნუ მიწყენ ამ ცუდსა ლაყაბსა, მიდ-მოდებასა...
მოველი შენგან ხსნასა და შენავე იმედებასა. (68).

თხზულების ფინალი აქ უფრო ბუნებრივია, ვიდრე «ვარდბულბულიანში» უკანასკნელში ბულბული კმაყოფილდება უიმედო ცქერით და სატრფოს პერეტით, აქ კი ფარვანა მსხვერპლად ეწირება თავის გრძნობას და იწვის მიჯნურობის აღში.

¹ «შამიფარვანიანი» სპარსულად დაუწერია, სხვათა შორის, ეჭლი შორაზელს 1489 წლის მახლობლად (A. Крымский, История Турция в ее литературе, Москва, 1910 г., стр. 114; მისივე—История Персии и ее литературы, т. III, М., 1914—1917, стр. 128. ჯვალადელი რუმი (1307—1273) თავის ლირიკულ ლექსში ამბობს: «მე სანთელიცა ვარ და ფარვანაც, რომელიც მას თაჲს დასტრილელს» (A. Крымский, История Персии, III, 368); სხვა ადგილას იგივე ამბობს: «ფარვანამ უნდა მსხვერპლად შესწიროს თავისი სხეული და სული შამსა, რომელიც მას იძილავს» (იქვე, გვ. 364). მოთხრობა შამსა და ფარვანას შესახებ აქვს თავის «ბუსტანში» (თქ. III) პოეტ-საადისაც (რუსული თარგმანი ვ. ჩ. ... სპ, აკადემიის გამოცემა, 193ა, გვ. 106—108).

თხზულების სოციალური ფუნქცია, როგორც ევარდბულბულიანისა, მდგომარეობს იმაში, რომ ფეოდალურ საზოგადოებას აჩვენოს ტრფობის იდეალი, განუწყოსოს მას «წესი მიჯნურობისა».

ვისაც გვყავს ცეცხლი უშრეტი, გაქვს გული დანაწყლულები,
ნახეთ ფარვანა დამწვარი, მკვდარი, სულამოსულები. (23).

მისგან ისწავეთ ყოველთა ხელობა, მიჯნურობანი. (24).

«შამიფარვანიანი», როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დაწერილია ევარდბულბულიანისა შემდეგ, თეიმურაზის იმერეთში ყოფნისას, 1649—1656 წლებში. დაწერილია ის რაჭაში, როგორც თვით პოეტი შენიშნავს: «ყუდად წოლით და გდებითა ეს მომაგონა რაჭამან». ამ თხზულების ერთ-ერთ ნუსხაში ვკითხულობთ: «შამი-ფარვანის გამიჯნურება ნათქვამია ღროსა მას, ოდეს თეიმურაზი იმყოფებოდა განძებული თვისის სამეფოჲს კახეთისაგან იმერეთს, რაჭასა შინა, წელსა ქორონიკონსა 1650; ამ წელსა მუნ თქუა¹. ეს ცნობა სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს, რადგანაც თეიმურაზი თვითონ ამბობს ამ თხზულებაში: «ველარ გაუძელ შეიდ ზაფხულ მოწყენით ცუდად გდებასა» (68). აქედან ჩანს, რომ, როდესაც თეიმურაზს ხელი მოუქიდა ამ შრომისათვის, შეიდი ზაფხული ან წელიწადი მისი იმერეთში ყოფნისა უკვე გასული ყოფილა, მასთანადმე, ის მას დაუშერია 1656 წელს, რუსეთში გამგზავრების წინ.

С. გაზაფხულშემოდგომიანი

ეს თხზულება, რომელსაც სხვანაირად ეწოდება «შედარება გაზაფხულისა და შემოდგომისა», წარმოადგენს გაზაფხულისა და შემოდგომის ქებას ან ხოტბას. იმაში პოეტს მოუცია წელიწადში ამ ორი ულამაზესი დროის მშვენიერი, სულწარმეტაი სურათები². შესავალში ავტორი მიმართავს ღმერთს და მწუხარებას გამოთქვამს, რომ მის დროს საღმრთო წიგნები დავიწყებულია და უფრო დაინტერესებული არიან უსარგებლო თქმულებებითა და ლაყობებით. ამის შემდეგ ის პირდაპირ გადადის თავის თემაზე: «აწ მითხარ თუ რომელი სჯობს, გაზაფხული შემოდგომა? თემა გაშლილია დიალოგის ფორმით, პასუხის სახით: «გაზაფხული ამას იტყვის», «შემოდგომა ამას იტყვის». სულ ექვსი პასუხია, ჯერ ლაპარაკობს გაზაფხული, მერე შემოდგომა. ამ პასუხებში წარმოდგენილია გაზაფხულისა და შემოდგომის ექვსი ერთიმეორეზე უმშვენიერესი სურათი, უკეთ რომ ვთქვათ, პოეტი ქებასა და ხოტბას ასხამს გაზაფხულის სიკეთესა და შემოდგომის ნოყიერებას. ავტორი თვითონ არ იძლევა პასუხს დასმულ საკითხზე და მკითხველთა აძლევს წინადადებას: «თქვენცა თქვით თუ რომელი სჯობს, აწ ნუ გაქვს მათი თნებანია-ო, თუმცა მართლაც რომ ძნელია გადაწყვეტა ამ საკითხისა, ისე მომხიბვლელადაა დასურათ-

¹ S 537; Е. Тажайшвили. Описание, II, стр. 181, 182.

² გამოცემანი: ძვისკარი—1860 წ., გივი შვილისა და ახატელოვისა—1876 წ., ხ. ჭიტიჩაძისა—1886 წ. და ალ. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიასი—1934 წ.

ბატებული ორივე დრო. თხზულება სხვადასხვა ნუსხაში სხვადასხვანაირადაა წარმოდგენილი. ძნელია თქმა, რა მოცულობისა იყო ეს თხზულება, როდესაც ის ავტორის ხელიდან გამოვიდა, ვინაიდან ავტოგრაფი არ არსებობს, XVIII საუკუნეზე აღრინდელი ნუსხა თეიმურაზის შრომებისა არ შენახულა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს შრომა თავდებოდა ჩვეულებრივი რელიგიური ეპილოგით, რომლის უკანასკნელი სტროფი არის მკვ-ე; ეს უსარგებლო გათავდა. ამისი მომდევნო ნაწილი (84—108 სტრ.), რომელიც, ზოგიერთი ნუსხით, «გაზაფხუა» მიეკრებულებოდა, ზოგიერთით ფარდულულნიანზე, თავისი ხასიათითა და შინაარსით სულ სხვა დამოუკიდებელი ნაწარმოებია ან ნაწილი.

გაზაფხულშემოდგომიანი თეიმურაზის ორიგინალური ნაწარმოებია, მაჩვენებელი იმისა, თუ როგორ ეხერხებოდა მას ბუნების სურათები. აქ აღწერილი გაზაფხული და შემოდგომა საქართველოში გაგრძობიანებს თავს.

თხზულება, როგორც ზემოთაღნიშნული, დაწერილია თეიმურაზის იმერეთში ყოფნისას, 1649—1656 წლებში¹.

თეიმურაზის ლირიკულ ნაწარმოებთა შორის დამოუკიდებელ თხზულებად უნდა გამოყოფილ იქნას ორი ნაშრომი, რომელთაგან, უკანასკნელ (1934 წლის) გამოცემაში, ერთი გაერთიანებულია, ზოგიერთი ხელნაწერის თანახმად, «გაზაფხულშემოდგომიანთან», ხოლო მეორე დაბეჭდილია ცალკე «სოფლის სამღერავისა» სახით. ამ ნაწარმოებებში, მართლაც, სოფლის, ამქვეყნიური ცხოვრების მღერვა და საყვედურია მოცემული, — ამ მხრივ ისინი ერთმანეთის მონათესავე არიან, — მაგრამ, ვინაიდან 1) ასეთი მოტივი თეიმურაზის ყველა ნაწარმოებში გვხვდება, რასაკვირველია, სხვადასხვა სახომით, 2) ხელნაწერებში ასეთი სპეციალური, საგანგებო სახელწოდება არ მოიპოვება, 3) ისინი, ხელნაწერები, თითოეული მათგანისათვის საკუთარ სახელწოდებას ხმარობენ, — ჩვენც მათ ცალ-ცალკე განვიხილავთ მათთვის განკუთვნილი სათაურით.

¹ ა. ხახანაშვილი თეიმურაზს მიაწერს ერთ ნაწარმოებს, რომელსაც ეწოდება «მედარება ციებისა და მღვდლისა» («Оздоровь», III, стр. 90), ალბათ იმიტომ, რომ ის გვიგვილისა და ახატელოვის გამოცემაში (1876 წ.) მოთავსებულია «გაზაფხულისა და შემოდგომის შედარებასთან» ერთად. არც ერთი ხელნაწერი ამ თხზულებას თეიმურაზისად არა სცნობს, ნამდვილად რომ ვთქვათ, არც არსებობს მისი ხელნაწერები. შეუძლებელია ის თეიმურაზს მიეწეროს: ჯერ ერთი, შეიძლება «მედარება» გაზაფხულისა და შემოდგომის, თეიმურაზისა და რუსთაველის და სხვ., მაგრამ არა ციებისა და მღვდლისა. მეორე, ის უზულოდ უკმა. რომელსაც არც რითაა დატული, არც მარცვალთა უბრალო რაოდენობა, არც რაიმე პოეტური სურათი, თეიმურაზის შემოქმედებას არ ეგუება ოდნავდაც. მესამე, ასეთი სიტყვები და სახელი, როგორცაა ნინა (ნინოს მაგურ), ქინაქინა, დოქტური, იმის მაჩვენებელია, რომ ავტორი, ვილაც იოსებ მღვდელი, რომელსაც ჰყოლია შვილი სვიმონი, არის მწერალი XIX საუკუნისა (გავიგონია, ეს არის მღვდელი იოსებ კოშოტიძე, რომელიც XIX ს. ნახევარში ცხოვრობდა). ამ შემთხვევაში იოსები ჰბაძავს საკმაოდ უხეშად ვილაც მანანას, რომელსაც შეუთხზავს «ციებისთან გაბასება» (S 1511, გვ. 992—996). ეს მანანა, რომელსაც ამას გარდა დაუწერია აგრეთვე რელიგიური, მონაწილი, პენიტენციული გრძობით აღსავსე «შირნი» (იქვე, გვ. 979—992), არის თანამედროვე ერეკლე მეორისა, რომელსაც ის უღვდის ამ შირნი სამტრედიოვან ქებას, და მოწამე მისი გამარჯვებისა კარ-დაღესტნელებზე (გვ. 987).

D. «სიტყვა სწავლისა»

ზემოთ, «გაზაფხულშემოდგომიანის» განხილვისას, ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ეს თხზულება დამთავრებული სახით წარმოგვიდგება პირველ 83 სტროფში; ამისი მომდევნო 26 სტროფი (84—108) მას არ უნდა ეკუთვნოდეს, ისინი გაუგებრობით არიან გადამწერთა მიერ ზოგიერთ ხელნაწერში გაერთიანებული «გაზაფხულშემოდგომიანთან». ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, პირველ ყოვლისა, ის გარემოება, რომ ცნობილ ანთოლოგიაში (S 1512) ის მაჯამის ნაწილადაა გამოცხადებული, სამ ხელნაწერში (S 1103, S 342, H 1020) ისინი გაერთიანებული არიან, მართალია, დამოუკიდებელი სათაურით, «ვარდუბუღიანთან», სხვებში კიდეც «გაზაფხულშემოდგომიანთან». ერთი სიტყვით, ხელნაწერთა ტრადიცია დაჟინებით არ ამტკიცებს, რომ ეს 25 სტროფი «გაზაფხულშემოდგომიანის» ნაწილია. მეორე, შინაარსის მიხედვით გაერთიანება მათი «გაზაფხულშემოდგომიანთან» შეუძლებელია, ერთში თავიდან ბოლომდე ერთი მოტივია, მეორეში—მეორე, ამაში რომ დავრწმუნდეთ, საკმარისია ზერელედ გადავავლოთ თვალი ერთსაც და მეორესაც. ამავე მოსაზრებით არც «ვარდუბუღიანისა» და მაჯამასთან შეიძლება მათი გაერთიანება. ამიტომ ჩვენ გვგონია, სიმართლის შემცველი ტრადიცია დაუცავს იმ სამ ხელნაწერს, რომელთაც ეს სტროფები დამოუკიდებელ თხზულებად გამოუყვიათ, ორ მათგანს საგანგებო სათაურით: «სწავლა სიტყვისა, ლექსი კეთილი» (S 342) ან «სიტყვა სწავლისა» (H 1020).

ამიტომ ჩვენც ამ 25 სტროფს ცალკე თხზულებად გამოვყოფთ და ვუწოდებთ, როგორც ხელნაწერშია, «სიტყვა სწავლისა»-ს.

ერთსტროფიანი შესავლის შემდეგ, რომელშიაც პოეტი აცხადებს, რომ «სიკვდილისა სასმლითა არვის უშვებენ ულებსა» ამ ქვეყანაზე, ის იწყებს ამქვეყნიური ცხოვრების წიხლვას, კიცხვასა და მღურვას. წუთისოფლის უარყოფითად შეფასებისათვის მას არგუმენტებს აძლევს ამ თხზულებაში როგორც მისი პირადი ცხოვრების უბედობა და უკუღმართობა, ისე ზოგადი დაკვირვება.

რად, სოფელთ, სხვა არ დასწვი ჩემებრ, მე მქენ დასადაგე?
გლახ, ლაზვარი სასიკვინე ყველა მე მქარ, დასად აგე;
დამიკარგე ძე, ასული, ძმა, არ ვიცი და სად აგე?
სხვა ნაყოფი, მათებრ ტურფა, რა აშენე და სად აგე? (85).

მე წამართვი სიცოცხლე და სული, მერმე თვალთა ჩენა,
რად გინდოდი სასიკვინედ? შენ მაღირსე არ დარჩენა!
არ გმართებდა ვეზომ მეტად მტერობისა გამოჩენა,
თავიდაღმე სრულ ბოლომდი ჩემთვის ესრეთ შეგგჩენა. (87).

სიცრუე ანუ სიცივაფე სხვადა ვთქვა ერთი მისი და;
მუხთლობა არის თავითან სულ მისი დასაწყისი და,
ზეცად გასულსა ქვე დასცემს, რომ ძმაცა იყოს მისი, და,
ანადად, მოულოდნელად ბნელად ქნას შენი დღისი და! (92).

ტაბტი იმას არ ღირს იყოს, რომ ჯდეს ვინმე ალვა ზრდილი, იგ ანაზდად გარდმოავდოს, აღარ იყოს მისი ჩოდილი, მისად ნაცკლად დაჯდეს ვინმე უშეგრი და სულთ უნდილი, სკორემანა დაიწუნოს ზედ საჯდომლად ამო ზრდილი. (94).

ან ადრე დაგვხოცს, უდროოდ, ანალსა, მოუწევარსა, ვარდასა დაგვიტკნობს უფრტკენებსა, შეგვიკემს ხედისა მწევვარსა, ვერ მოუტრჩებით მართ, ვითა კურდღელი მალსა მწევვარსა, ვხედავთ და არ გაკტეხილვართ იგ მისგან მოსაწევარსა. (96).

თუ გრძლად გვაცოცხლებს, ჩვენ გვიზამს საქმესა უარესებსა, რაც გვიყვარს, თვალწინ დაგვიხოცს, სულთაგან უკეთესებსა, ცეცხლსა მოგვიდებს უშრეტსა, ჩვენთვის ჩამოჰკრავს კვესებსა, ჩვენ დაგვიმკვიდრებს ჭირთა და სულთქმა, ვაება, კნესებსა. (97).

ან სიკვდილს მოგვეცემს ანაზდად, ან სიბურესა ძნელებსა, პირსა, მთვარულზე გავსილსა, არმურს დაჯადებს ძნელებსა, ვგრე უებრო მნათობსა, ვერ ექოს ბრძენთა ენებსა, ყოველთა სატრფიალოსა იგ შეიქს მოსაწევვებსა. (99).

თვალთა დააკლებს ნათელსა, სოფლისა მაშენებელსა, წარბსა, მშვილდულებრ მოხრილსა, მიჯნურთა მახელებელსა, შავთა წამწამთა, ნარგისთა, მკვრეტელთა გულსა მხეებელსა, გააყრევინებს, წაახდენს, მნახელთა ცეცხლის წდებელსა. (100).

პირსა დაუტკნობს მნათობსა, უთეთრეს ზამბახისასა, ლაწვისა ფეროვნებასა, ვარდულზე გაშლილისასა, წაჭრის და მოსდრეკს ლერწამსა, ტან-სარო ალვის ხისასა, დაადუხტირებს ჯავარსა სანდომად უსულისასა. (101).

ბაგეთა შოშლის ეგეთსა, უკვდავებსა ღიმობდეს, კბილსა წაახდენს, მისთანა ვერც მარჯალიტი ღირობდეს, თქას, ამბრის ფეოსა კოჭამდი, რომ გიშრის ტვერად ხშირობდეს, გაუსებტაკებს თოვლურებ, იგ ველარ ამბრად ძვირობდეს. (102).

ეს არას საუკეთესო იგ ჩვენგან მოსალოდები, აწ ამაშიგან ვითმე იქნას გული არ დასაკოდები? ერთ დღე ვიცინოთ, მით უნდა ნრავალქამ ვიყოთ მგოდები, ბოლოჟამს ისევ სიკვდილი, გულზე მიწა და ლოდები. (102).

სოფელი ასეთია, ამიტომ ფრთხილად უნდა ვიყოთ, ათავეებს პოეტი, რომ მშენ არ დაგვეხმას კარებიო. ეგ ღნერთმან იცისა, შენიშნავს ის სწავლა-დარიგების ტონით, რომ «თქვენთვის ვსწერ საკეთოდ, არ თუ ზიანადა (106).

E. ალექსნი სხვაგვარნი

ასეთი სათაური აქვს ხელნაწერში 24-სტროფიან თხზულებას, რომელშიაც იგივე მოტივია გატარებული, როგორც წინათ განხილულში: სოფლის უკუღმართობა, მისი ვერაგობა, მუხანათობა და დაუნდობლობა¹.

¹ თეიმურაზ I, თხზ. სრული კრებული, გვ. 138—141.

უწყის უფალმან, სოფელი არავის გაუთავდების,
პირველად ამოდ შეიტკბობს, საყვარლად დაუამდების,
ალარ გაჰყვების, ბოლოს ეამ უმუნთლებს, გაუთავდების,
მე მას ვტკობ, ვინცა მიენდოს, ანუ ვინმც დაუზავდების. (11).

სოფლის მყოფნო, სოფლის საქმე გასინჯეთ და გაიგონეთ:
ეს სოფელი ნუხთალია, ნუ მიჰყვებით, შეიგონეთ! (13).

ნეტაი ყველამ იცოდეთ, სოფელი როგორ მქმნელია:
კაცსა მიინდობს ლალატად, მცბიერი, ვიოა მელია;
ანასდად გარდუბრუნდების, მით გული გარდამელია,
ემას არვინ უნდა მიენდოს,—ესე ნათქვამი ძველია. (18).

თავის პირად უბედობას პოეტი არც ამ ნაშრომში ივიწყებს:

სოფელმან თვისი სიმუხთლე ჩემხედა არა დალია,
მაკვიდინებელი წამალი მე მასეა, მან არ დალია,
ჯურღმულსა შიგან შთამაგდო, შიგან დამიხვდა და ლია,
ტყავისა ნაცვლად სუდარი მომცა, არ მიკლავს დალია. (16).

წინა თხზულებისაგან ეს ნაშრომი იმით განსხვავდება, რომ პოეტი ძალიან შეწუხებულია თავისი ცოდვების შეგნებით, ეშინია სულის წაწყმედისა და ამიტომ ღრმა ლირიკულ სინანულში ვარდება. ამ მხრივ თხზულება ანდრია კრიტელის სინანულის «დიდ კანონს» მოგვაგონებს.

ორივე ეს «სოფლის მღურვა» დაწერილი უნდა იყოს თეიმურაზის ლიტერატურული მოღვაწეობის მეორე პერიოდში, იმერეთში ყოფნისას, 1649—1656 წლებში. ამ დროს მართლაც «დაკარგული» იყო ძე მისი, ალექსანდრე იქნება ის თუ დათუნა, დაკარგული იყო მისი და ელენე¹ და აგრეთვე ასულიც—თინათინი, რომელიც, როგორც უკანასკნელ წლებში გამოქვეყნებული ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიიდან ჩანს, როსტომ მეფესთან შეთანხმებით, მას გაუტზავნია შაჰ-სეფი ყუენისათვის ჰარამხანაში².

F. მაჯამა

ვიღრე ამ თხზულების განხილვას შევედგებოდეთ, საპიროდ ვთვლით, ორიოდ სიტყვით მისი შედგენილობა გავარკვეოთ. მაჯამა დაიბეჭდა «ცისკარში» პირველად 1852 წელს, მეორედ 1853 წელს იმ სახით, რა სახითაც გამოსცა ის მერე ზ. ბეჟინაძემ (1886 წ.). ამ სახით წარმოდგენილია მაჯამა

¹ ამ ელენეს შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ქართველი ქალები შაჰ-აბაზ პირველის კარზე, თბილ. უნივ. შრომები, ტ. XXXIV, 374, 375.

² ს. კაკაბაძის გამოცემა, თბილისი, 1926 წ., გვ. 36. ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო 1639 წელს («ქართლის ცხოვრება», II, 122). ანტონ კათოლიკოსი ჭეთევენი დედოფლის წამებაში ამ თინათინის შესახებ გადმოგვცემს: «ესე ჰემარტი ვუწყი, ვითარმედ წარიყვანა ქალი იგი შაჰმა და ჰყვა ცოლად და შემდეგ მისცა ვალსა ლორისტანისასა, რომელიცა მღონიეს ვითარმედ ანსოვდა იგი მცირედრე დედასა ჩემსა სიჭურვიეს შინა მისსა მოზუტებული ფრიად» («საქართველოს სამოთხე», გვ. 592). თინათინის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის დასაბუღებული შრომა, გვ. 375, 376.

ორ ხელნაწერში. სხვადასხვა ხელნაწერში მას სხვადასხვა სახით ვხვდებით: 1) ზოგი მას უმატიებს იმ სტროფებს, რომლებიც უკანასკნელ გამოცემაში დაბეჭდილია როგორც გაგრძელება «გაზაფხულისა და შემოდგომის შედარებისა» და რომლებიც შინაარსითა და ხასიათით მაჯამას მართლაც არ შეესაბამებინან; 2) ზოგში ცალკეა გამოყოფილი «ქება და მკობა მეფის ილექსანდრესი და დედოფლის ნესტანდარეჯანისა»; 3) ზოგი უმატიებს შვიდ სტროფს, რომელშიაც გვაქვს «გაბაასება ლეინისა და ბაგისა»:

ლეინო ეტყოდა ბაგესა: სიტყვითა დაგებასო და,
ბაღანშინისა ლალო და იაგუნდისა ფასო და,
ფერად შენ მჯობხარ, ამით მე ვის ჩემი თავი ვასო და,
გულსა, სევდითა საყვესა, ზედ ლხინი დავამტანსო და.

ბაგემა უთხრა ლეინოსა: სიმხიარულეს იქებო,
მე სულად შევშლი მჭვრეტელთა, გულსა ეტყვიან: იქ გებო!
კაცის გულეებსა დავეფრავ, თქვენც დაგაშენებ ქიქებო,
ძოწსა, სადაფსა, აყიყსა, არღავანს გავაქიქებო.

აწ ლეინო ეტყვის ბაგესა: ტურფა ხარ მეტისმეტადო.
ვარდრ გაყარეს ბულბულთა, შენხედა შეკრბეს ყფადო,
მე კაცს დავათრობ, ვამღერებ, ტვინს გაუჯდები კეფადო,
ვირემ არ უკუვეყრები, ვერ იგრძნან, სძილენ რეტადო.

ბაგემა უთხრა ლეინოსა: კაცის დათრობა იქადე,
«კაცსა ვამღერებ». ამისთვის მე დაქარბება შიქადე:
მე კაცს სრულ მოვჰკლავ, საწყალო, ვით ადრე გატყდეს ქიქა, დე,
ვერ განიზნდები ჩემთანა, სადაც მე ვიყო, იქ ადე!

ლეინომ თქვა: მგონი, ამ საქმეს ვერაჟინ დამიწუნებსა,
ვერცხლის თასხედა ყირმიზად ვარდმოუსდიოდე სურებსა,
ვსწუჟოოდე თუ არ ვსწუჟოოდე, ყველანი მომიწყურებსა,
მჭვრეტელთა თვალთა და გულთა არარა უფრო უნებსა.

აწ ბაგე ეტყვის: ეგ ქება უკეთ სთქვი, რალაც ღონია,
მაგითა ჩემი სწორება ტყვილადა მოგიტონია;
ვერცხლის თასხედა ყირმიზად ლეინო დგას, მოსახღონია,
აწ მე გიამბო ჩემი ზნე, ეს უფრო მოსაწონია.

თეთრს თასსა წითელი ლეინო დასტურად შეახამებსა,
ქემშ მარგალიტი, ზედ ლალი, სხვას რალას შეიდარებსა,
სანდომად რასმე, ღიმილით რომ გაალებდეს კარებსა,
ძისსა მჭვრეტელსა შეაცდენს, ხელსა ვით შეიგვანება?

4) სხვადასხვა ხელნაწერში სტროფები სხვადასხვანაირადაა გადასმულ-გადმოსმული; 5) ზოგიერთ ხელნაწერს აკლია თითო-ოროლა სტროფი, ზოგში კიდევ თითო-ოროლა ზედმეტი გვაქვს. მაჯამის ნამდვილი შედგენილობა უნდა წარმოვიდგინოთ ისე, როგორც ის დაიბეჭდა უკანასკნელ გამოცემაში¹, თანახმად ჩვენი კვლევა-ძიებისა. თავდება მაჯამა შემდგენიარად:

¹ ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოცემა, გვ. 112—125.

არ მომეწყინა ლაყაბი ეს, უსარგებლო სულისა,
სხვად არას მოსახპარისი, ოდენ ჩანს სიბრძნე გულისა:
ლექსი ჩემი სჯობს გვარადა, ტკბილად სასმენლი ყურისა,
მაინც რუსთველსა აქებენ, მე იმან გამაგულისა.

გათვდა წიგნი მაჯამა, ლექსი აქა-იქ თქმულები,
სასწრაფოდ უბეს სადები, ან ხარტყელს ჩასარტყმულები,
იახტანთანა სარონი, გვერც თასი, ღვინო, კულები,
ყაულის წიგნისა უმცროსი ჩანს მათი უფლისწულები.

რას წარმოადგენს მაჯამა? მაჯამა არაა აქ ნახშიარი როგორც მხოლოდ
ომონიმების შემცველი ნაწარმოები, ომონიმები თეიმურაზს სხვა შრომებშიაც
ბლომად აქვს, მაგრამ მათთვის ასეთი სახელი არ უწოდებია. თეიმურაზი ასე
ხსნის ამ სახელს:

ლექათა ღარიბთა, უცხოთა, რომელ არს გამოკრებული,
მომინდა წერა ამისთვის—არ იქნას დავიწყებული (2).

სპარსულად ჰქვიან მაჯამა. შეყრილად ითარგმანება,
წიგნები გამოკრებული იგერთად მოიხმარება. (3).

მაშასადამე, მაჯამა არის კრებული, გამორჩეული, საგანგებოდ შერჩეული
წიგნების ან ლექსებისა. როგორც სახელიდან, ისე შინაარსიდან ირკვევა: რომ
მაჯამა არაა მთლიანი ნაწარმოები, არამედ კრებული რამდენიმე, მოკლე თუ
გრძელი ხოტბის ან ოდისა, რომელშიაც პოეტი ამკობს სილამაზეს, მშენი-
ერებასა და კექლუცობას. ეს რომ ასეა, იქიდან ჩანს, რომ «ალექსანდრესა
და ნესტან-დარეჯანისა» ხოტბა გვხვდება ხოლმე ცალკეც და ამ კრებულშიაც.
სულ თეიმურაზის მაჯამაში უნდა გვექონდეს რვა ოდა ან ხოტბა, თითოეულ
ნათგანში პოეტი ჯერ ამკობს სილამაზესა და სიტურფეს და მერე, უკანასკ-
ნელ სტროფში, ანდა მის უკანასკნელ სტრიქონში, ხაზს უსვამს თავის სავა-
ლალ ბედს. შესავლის შენდევ, რომელიც სამი სტროფისაგან შედგება, იწყე-
ბა პირველი ოდა — მზე ცულ მაშვრალობს, რომელიც ოთხ სტროფს შე-
იცავს; მეორე იწყება: «შენთვის ხელმან გლახ უშენოდ» და 6 სტროფს შე-
იცავს; მესამე, ოთხი სტროფისაგან შემდგარი, იწყება: «მზე უნათლე ჰქმენ,
ეტლსა ზია; მეოთხე იწყება ასე: «ტურფა ხარ შევნიერებით» და შედგება 13
სტროფისაგან; მეხუთე შედგება ზემომოყვანილი 7 სტროფისაგან. რომელშიაც
გვაქვს ღვინისა და ბაგის გაბაასება; მეექვსე იწყება სტროფით: «მხესა შესწრფა
მისგან შუქი» და შეიცავს 7 სტროფს; მეშვიდე იწყება: «ფურების ბაგე-ვარ-
დი» და 18 სტროფისაგან შედგება; მერევე ოდას შეადგენს ქება ალექსანდრე-
სი და ნესტან-დარეჯანისა, რომელიც 31 სტროფისაგან შედგება. იწყება ის
სტროფით: «რადგან არ ვცხრები ქებასა», ხოლო თავდება: «მისგან მეტი
ბრწყინვალება».

ის საუცხოო პოეტური შედარებანი, მოხდენილი ეპითეტები და თვალ-
წარმტაცი სურათები, რომელნიც ჩვენ მაჯამაში გვაქვს, ის ანკარა წყაროსა-
ვით მოჩუხჩუხე ლექსი, რომელიც უნაზესი ჰარმონიით ატკობს ჩვენს სმენას,
ქართული პოეზიის საუკეთესო ნიმუშად ხდის ამ ნაწარმოებს და თამამად

უყენებს გვერდში ჩვენს კლასიკოსებს. დაწერილია მჯავანა თეიმურაზის იმე-რეთში ყოფნისას, 1649—1656 წლებში. თ. ჟორდანიას ამბობს, რომ ჭებუა ალექსანდრესი და ნესტან-დარეჯანისა დაწერილია სპარსეთში¹, მაგრამ ეს სინამართლეს არ შეეფერება, ვინაიდან სპარსეთში თეიმურაზის პირველად ყოფ-ნისას ალექსანდრე მისი სიძე არ ყოფილა, ხოლო მეორედ თეიმურაზი სპარ-სეთს წავიდა მაშინ, როდესაც ალექსანდრე გარდაიცვალა, 1660 წელს, ოდა-ში კი ის გულისხმობს ცოცხალ მეფეს და არა გარდაცვლილს.

თეიმურაზის პოეზიაში მეტად მძლავრად ისმის რელიგიური მოტი-ვი. რომელი ნაწარბებიც უნდა აიღოთ მისი, პარალოგსა და ეპილოგში ყველგან იპოვით ვრცელსა თუ მოკლე ტრაქტატს ღმერთის შესახებ, ანალიზს ცოდვეებით დაზიანებული სულისას და შიშს: ვაიმე, ცოდის ლაყბითა თუ სუ-ლი დავაზიანოა, აღმერთო, ნუ მიწყენ ამ ცუდსა ლაყბასა. მიდმოღებასა მისი ჩვეულებრივი სიტყვებია: ამიჯობდა, თუ სულისათვის სინანული დამეწყე-რაა, ჩემს ცოდვას ვითლა შეეინდობ, ცრემლიც რომ შეექნა მე ღარაა, ჩემი ამ სოფლის სიცრუეე აქ მოვიხმარო მე ღარად. სულო, გმარათავს ის მას, ზგიჯობდა ეკლესიისა კარნი ნიადაგ მოგეცა, ცრემლითა ველი მოგერწყო, ტანს მუდამ ძაძა მოგეცა; ზენ, ცოდვილო სულო ჩემო, სიკვდილს რად არ მოელოდი, ჯოჯოხეთში ქვა დაგკრიბონ, არ დაგრიდონ, მოგ ლოდი. შეწყუ-ხებული და შეშფოთებული პოეტი აღიარებს:

შემაშთო სოფლის ზრუნვანა, ვამე რაღა ვნა აწა მე?
 ჩანაგდე შეება სოფლისა, თავი ღვთისათვის აწამე,
 უფალსა შენაა მსახურე, გულითა ძასცა აწ ამე,
 მიგელის მნაფრი სასჯელი, მაშინ რაღა ვყო, აწ ა მე?

ერთ შემთხვევაში პოეტი მწარედ წამოიძახებს: «სულო, მოშორდი სო-ფელსა, მუდამ მას რად დაებია?»

პოეტის რელიგიური სულისკვეთების მაჩვენებელია ის გარემოება, რომ ის წერს სარწმუნოებრივი შინაარსის თხზულებებს (ჭებუა სამებისა, ანბანთქებანი), რომლებშიაც ქრისტიანული დოგმატებია წარმოდგენილი და განქიქებულია ის-ტორიულად ცნობილი სხვადასხვა მწვალებლობა. ამასვე ამჟღავნებს აგრეთვე ისიც, რომ ის ხაზგასმით აღიარებს სასულიერო მწერლობის პრიმატობას და გულისტკიველით აღნიშნავს, რომ მის დროის საზოგადოება ძალიან გულგრი-ლად ეპყრობა საღმრთო წიგნებსა და სასულიერო თემატიკას². მისი იერე-მიადა, ამ შემთხვევაში უცილობელად გადაკარბებული, ეკლესიის ამბიონიდან მოქადაგე მამხილებელ სასულიერო პირს უფრო შეშვენის. და თუ მისი ლი-რიკა, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს პროფ. ა. ბარამიძე, «უღარესო-ბამდე უშუალოა, გულწრფელი და დაჰაჯურებულია»³, ჩვენ არ გვაქვს არა-ვითარი საბუთი არ დავუჯეროთ პოეტს, მის პენიტენციულურ, სინანულის ჰიმ-

¹ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 471.

² ამ შეგნებით წერს ის რელიგიური ბაჰაითის თხზულებებს (ჭებუა სამებისა და ანბანთ-ქებანი), ის ლექსის საშუალებით პოპულარიზაციას ეწევა ელემენტარული რელიგიური ცოდნისა.

³ თეიმურაზ I, გვ. 201; «ნარკვევები», II, 143.

ნებს, არ დაუფუჯვროთ არა მარტო სიტყვას, არამედ საქმესაც—ჩოხისა და ზაზარის ჩაცმას (ბერად აღიკვეცას)—და ყველაფერი ეს მოჩვენებად და თვალთმაქცობად მივიღოთ. სარწმუნოებრივი გრძნობის სიღრმითა და უშუალოებით თეიმურაზის დავით გურამიშვილი თუ შეედრება აღორძინების პერიოდის მწერლობაში.

სარწმუნოებრივ გრძნობასთან ერთად თეიმურაზის პოეზიაში არანაკლები სიმძლავრით თავი უჩენია აგრეთვე პესნიმატურ მოტივსაც. ეს ქვეყანა, ცხოვრება, წუთისოფელი, მისი რწმენით, მუხთალია, ვერაგი, გაურტანელი, დაუნდობელი, შეუბრალებელი, ხრწნადი და წარმავალი. ეს მოტივი მის თითქმის თითოეულ მის სტროფში, განსაკუთრებით კი ძლიერად მდურვის იმ ორ ნიმუშში, რომლიდანაც შესაფერისი ადგილები ზემოთ ამოვწერეთ.

თეიმურაზის პესნიმის მიზეზი, პირველ ყოვლისა, სოციალურ-პოლიტიკური ხასიათისაა. დაცემა და დაქვეითება თანამედროვე საზოგადოებისა; განსაკუთრებით კი მისი მესვეური ფეოდალური კლასისა, უბედობა მისი პოლიტიკური მოღვაწეობისა, რომელიც შეიძლება ითქვას, კატასტროფით დამთავრდა,—აი რა ჰქვებდად უმთავრესად მის პესნიმის. მაგრამ ამას თან ერთოდ მისი პირადი ცხოვრების უბედობა და დაუქმყოფილებლობა. სოფელმა მას წაართვა სიცოცხლე, სული და თვალთაჩენა, მოაძულა თვისთა ტომთა, სამსალა ასვა მას, ფული დაუკოდა. სასოწარკვეთილი, ის წამოიძახებს:

რად, სოფლო, სხვა არ დასწვი ჩემებრ, მე მკენ დასადაგე.

გლახ, ლახვარი სასიკვდინე ყველა მე მკარ, დასად აგე;

დამიკარგე ძე, ასული, ძმა, არ ვიცი, და სად აგე!

რა ქნას პოეტმა ასეთ მდგომარეობაში, სად ეძიოს მან და მისმა თანამოაზრემ გამოსავალი? ვის სიცოცხლე მწარე ჰქონდეს, სიკვდილი თქვა შოთან ტკბილადო,—აცხადებს ის. მაშასადამე, პოეტი სიკვდილში ეძებს ხსნას. ნეტამც ვინმე სიკვდილს მიმცა, ამბობს ის, ოღონდ ამოვკვდე, მიწაც აღარ მინდა, ჩემზედ მხეცნი მოაწვიეო!

მაგრამ ეს სიტყვაა, სიკვდილი ჯერჯერობით თავისით არ მოდის, ძალად ხომ ღრმად მორწმუნე ქრისტიანი თავს ვერ მოიკლავს! ამას გრძნობს პოეტი და სხვა გზებს ეძებს არასასიამოვნო წუთისოფლიდან გამოსასვლელად. მისთვის არის კიდევ გზა ასკეტური განშორებისა ამ წუთისოფლისაგან, ამ გზისაკენაც მოუწოდებს პოეტი: «შენ, ცოდვილო სულო ჩემო, განაგდე შვევა სოფლისა! «სულო, მოშორდი სოფელსა, მუდამ რას დაეზია?» ის, პოეტი, მართლაც, «მოშორდა» მას, განუდგა სოფელს, როდესაც ჩოხითა და მაზარით შეიმოსა და ბერად აღიკვეცა, მაგრამ ამას ხომ ყველა ადამიანი ვერ იზამს. მაშ რა ქნას ჩვეულებრივმა ადამიანმა, როგორ მოიქცეს ის?

პოეტს დარჩენია კიდევ ერთი გზა. ეს არის პედონიკა და ეროტიკა: განცხრომა, ლხინი, ნადირობა-ნადიმობა. განსაკუთრებით ღვინო, ერთი მხრით, და ტრფიალება, სიყვარული, ლალისფერი ბავენი, მეორე მხრით. «ლეილმაჯუნიაინი», «იოსებზილიხანიაინი», «ვარდბულბულიანია», «შამიფარვანიაინი», მაჯამა, განსაკუთრებით მისი «ღვინისა და ბავის გაბაასეპა», აი რაში უნდა მას ჩაახშოს მღელვარე, დაუქმყოფილებელი სული! ტყუილად კი არ

შენიშნავს ხოლმე პოეტი, რომ ასეთ რამეებს ის გასაძლებლად, სევდის გასათხელებლად, აუსაქმოს, ნოწყენილისა გასართობად და ძალალობოდ წერს და ამბობს. ჰედონიკა და ეროტიკა ეს ხელოვნური სიკვდილია, ღვინოსა და სიყვარულში ლამობს ის დაივიწყოს თავისი აქა, განუშოროს ამ სინამდვილეს, წავიდეს მისგან. ჩვენი აზრით, აქ უნდა ვეძიოთ ახსნა იმ საიდუმლოებისა, რომ პოეტი, რომელიც შეგნებულად უპირატესობას სასულიერო მწერლობას ანიჭებს, რომელიც საერო პოეზიას ლაყობად, გოგობიჭობად და შეუფერებელ საქმედ თვლის, თავისი შემოქმედებითი პრაქტიკით ამ საერო პოეზიას ემსახურება. ამ საერო, ღვინოსა და სიყვარულის, პოეზიას ის მიმართავს როგორც დამაძინებელ ბანგს, რომელმაც მას ეს მწარე სინამდვილე უნდა დაავიწყოს და რამდენადმე მაინც იდეალურ ფორმებში წარმოუდგინოს. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ასკეტური მორწიერება სოფლისაგან, პოეტის შეგნებით, არ უნდა იყოს წმინდა ანაქორეტული, ის ზონიერი უნდა იყოს იმდენად, რომ სული «დაბმული» არ აღმოჩნდეს:

ყველა სწუნობდეს სოფელსა არ გასაძრახად სულითა,
არ ვიტყვი: სრულად გაუშვით, ნუ გიყვართ სტლწასულითა.

ამას არ ვიტყვი: არ გვინდეს სოფლისა ნივთიერები,
ესრედ ეინმაროთ კეთილად ბოლოს არ გასამწარები.

თეიმურაზი თითქმის სამოცი წლის განმავლობაში ებრძოდა სპარსეთს და მის აგრესიულ ზრახვებს. რამდენადაც ეს სპარსეთის შეურობებელი პეტერი იყო პოლიტიკაში, იმდენად ლოიალურად იყო განწყობილი სპარსული პოეზიისადმი. ანას ის ერთგვარ გასამართლებელ საბუთსაც უძებნის. მართებს კაცმან კარგი ნახოს, მანცა მისგან გარდმოიღოს, — ამბობს ის («ვარდბუღმა», 2). ეს ის პოეტი იყო, რომელსაც, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, სპარსთა წინასიტკბომან ასურვა მუსიკობანი და რომელიც ამბობდა:

რაც გამეგონა სპარსთაგან წიგნები ლაყაბიანი,
ამბავი ანუ შაირი სალალობო და წყლიანი,
ღექსი ღექსად ვთქვი, ამბავი არცა ყოლ დაგავიანი.

მის შემოქმედებაში ჩვენ გვესმის სპარსული პოეზიის მძლავრი გარდაბილი, მაგრამ ქართველი პოეტის საქმიანობაში სპარსულ ელემენტებს სძლია ეროვნულმა და ქრისტიანულმა შეგნებამ; ეს შეგნება ჩანს არა მარტო წმინდა რელიგიური შინაარსის ნაწარმოებებში, არამედ საერო ხასიათისაშიაც. გადმოკეთებულებშიაც კი.

როგორც დავინახეთ, მას სპარსულიდან გადმოუკეთებია ისეთი ნაწარმოებები, როგორიცაა «ლეილმაჯუნღინიანი», «იოსებზილიზანიანი», «ვარდბუღმალიანი» და «შამიფარვანიანი». საყურადღებოა, რომ ყველა ამ ნაწარმოებში თეიმურაზი გვევლინება როგორც ქართველი, ქართული ეროვნული და სარწმუნოებრივი შეგნებითა და ინტერესებით, იქამდის, რომ ის არ ერიდება პირდაპირ განაცხადოს: «ქრისტეს მონა ვარ, მითა მძულს მეჩტი, მინარანიან». მის მიერ გადმოკეთებულ-გალექსილი ამბების შესახებ ის ამბობს:

არც ჩემი საქმით ნათქვამი, არც გულთა მქონდა დებანი.
სპარსთ უთქვამთ აზიყ-მაზიყად, მათგან არს მოგონებანი.

ის ამ ამბებს მედიდურად დაჰყურებს, ერთგვარი გაკილეისა და დაცინვის კილოთი ლაპარაკობს მათ შესახებ, ის მათ თელის ტყუილ, ცუდ და სულის დაზიანებელ ლაყობად, გოგო-ბიჭობად, უქმ, არანაყოფიან სიტყვად, ზღაპრულ და გასაკიცხ თქმულებად, რომლისათვის, ის დარწმუნებულია, არავინ ეტყვის მას ქებას («შამიფარვ.» 17). ის გაკვირვებულია, როგორ სჯერათ მათ, სპარსელებს, ასეთი ამბები, «მით არიან ქუჟა-ნაკლულნიო» («ლეილ-მაჯნ.» 132). თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ამ ამბებისადმი პოეტი განსაკუთრებული სიმწვავეთ ამჟღავნებს იმ შენიშვნაში, რომელსაც მაჰმადიანთა სამოთხის აღწერილობას უკეთებს:

ეს არის მათი სამოთხე. მაჰმად ამგვარად უწესა:
ქალნი და ვაჟნი ტურფანი მუნ მყოფთა გვერდსა უწევსა.
მთქმელსა და დამჯერებელსა ამა ამბვისა—ფუ წვერსა¹.

(«ლეილმაჯნ.» 261).

თეიმურაზის შემოქმედებაში იღებს საწყისს აღორძინების ხანის მწერლობის იმ ახალი მოვლენების უმეტესი ნაწილი, რომელთა შესახებ ჩვენ ზემოთ გვექონდა ლაპარაკი (გვ. 216 — 219).

თეიმურაზი პირველი პოეტია, რომელმაც ამ ხანაში ნაციონალური თემატიკის დამუშავებას მოჰკიდა ხელი. მართალია, ნაციონალური თემატიკა წინყვანი არაა მის შემოქმედებაში, მაგრამ მისმა «ქეთევანიანმა» მიხეც დასაწყისი მისცა და გზა გაუკაფა მომდევნო თაობას.

უფრო დიღია თეიმურაზის დამსახურება ლიტერატურული ჟანრის თვალსაზრისით. აი რა მოგვცა მან ახალი ამ მიმართებით:

1. გაბაასება ან გაბეობა, დილოგური ფორმა (ეგრდბულბულიანია, «შამიფარვანიანი», «გაზაფხულშემოდგომიანი»), რომლის მკრთალი ნიმუშები თეიმურაზამდეც გვხვდება ჩვენ. ეს ჟანრი დაკანონდა ჩვენში და გამოყენებულ იქნა შემდეგი დროის მწერლების მიერ, როგორც არიან არჩილ მეფე, თეიმურაზ მეორე, დავით გურამიშვილი და სხვ. ეს ჟანრი ცნობილია სპარსულ ლიტერატურაშიც, სადაც მეთერთმეტე საუკუნიდან, პოეტ ასად ტუსელის მეოხებით, გავრცელდა ე. წ. «მუნაზარე», რაც იგივე გაბაასება, ცილობა, კამათია. ის ცნობილი იყო აგრეთვე ევროპაშიც, განსაკუთრებით პროვანსის ტრუვერთა შორის².

¹ კ. ქაველიძე, კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ანარეკლი ძველ ქართულ ლიტერატურაში, 1949 წ., გვ. 26—27.

² Э. Бертельс, Очерки по истории персидской литературы, стр. 33. ამ ჟანრის ჩანასახი ქართულ მწერლობაში ჩვენ გვაქვს XVI საუკუნის დამდეგს რუსთაველის, სერაპიონისა და ბაგრატის გაბაასებაში («შაჰნამეს» თარგმანში). უკანასკნელ ხანებში აღმოჩენილი ფაქტით, ის, შეიძლება, უფრო ადრეც იქნას ნავარაუდვეი (Н. Ма р р, Возникновение и развитие..., ЖМНП, 1899, XII).

2. ანბანთქება. ეს ჟანრი იმდენად პოპულარული შეიქნა ქართულ მწერლობაში თეიმურაზის შემდეგ, რომ ვერ ნახავთ ვერც ერთ მწერალს, პროფესიონალურს თუ მოყვარულს, რომელიც არ ვარჯიშობდეს ამ დარგში. თეიმურაზის ანბანთქება ორი ტიპისაა: 1) პირველი სტროფის ყველა ტაეპი იწყება ა-ნით, მეორესი—ბ-ანით, მესამესი—გ-ანით და ასე ბოლომდე; 2) ან ო ალვისა, ბ ან ო ბროლო, გ ან ო გარვეით ნაყოფად ესხესა.

3. მაჯამა, არა ომონიმური რითმების გაგებით, რაც წინა დროის მწერლობაშიაც გვაქვს, არამედ როგორც მოკლე ლექსებისა თუ ომონიმური სტროფების «კრებული». თვით თეიმურაზი ასე განმარტავს ამ ტერმინს:

საარსულად ჰქვიან მაჯამა. შეყრილად ითარგმანება,
წიგნები გამოკრებული, იგ ერთად მოიხმარება.

ლექსთა ღარიბთა, უცხოთა, რომელ არს გამოკრებული,
მომინდა წერა ამისთვის—არ იქნას დაეწეებული.

(მაჯამა, 3, 2).

ამ სფეროშიც თეიმურაზს გამოუჩნდნენ ისეთი მიმდევრები, როგორიც არიან არჩილი და ვახტანგ მეექვსე.

4. საისტორიო ეპოსი. ეს ლიტერატურული ჟანრი დაკავშირებულია ნაციონალურ თემატიკასთან, რომლის დამუშავება, თეიმურაზის შემდეგ, მიზნად დაისახეს მთელმა რიგმა პოეტებმა, მნიშვნელოვანმა თუ უმნიშვნელომ.

5. მღურვა სოფლისა არა როგორც გაკვრით გამოთქმული მოტივი, რომელიც ჩვენი ცხოვრების პირობების მიხედვით, განუყრელი თანამგზავრია თითქმის მთელი ჩვენი ძველი მწერლობისა, არამედ როგორც მთლიანი, დამოუკიდებელი თხზულება, ისეთი, როგორიცაა თეიმურაზის უკვე ზემოთ ნაჩვენები ორი ნაწარმოები. ამ მიმართულებით თეიმურაზს გამოუჩნდნენ ისეთი მნიშვნელოვანი მიმდევრები, როგორიც არიან არჩილ მეფე და დავით გურამიშვილი.

6. წვრილი ლექსი. თუ წინა დროის მწერლობა ფართო ტილოებით იყო გატაცებული და დიდი მოცულობის თხზულებებს შესტროფოდა, თეიმურაზმა პატარა, წვრილი ლექსებიც დაგვიტოვა. ასეთებია: «გრემის სასახლეზე», «თამარის სახე», ანბანთქება—ანო ალვისა; ასეთია არსებითად მაჯამის მოკლე ლექსები.

თეიმურაზი რუსთაველის სკოლის მიმდევარია პოეზიაში. წერს ის 16-მარცვლიანი რუსთველური შაირით, მხოლოდ ერთ შემთხვევაში («შვილთა კრებათათვის») მიმართავს ჩახრუსაულს. ზოგიერთ შემთხვევაში მისი ლექსი მოიკოკლებს, საერთოდ კი ის პირდაპირ ვერტუოზულია, განსაკუთრებით მაჯამაშია.

თეიმურაზი მნიშვნელოვანი მოვლენაა ქართული პოეზიის ჰორიზონტზე. იმდენად დიდმა მისი სახელი, როგორც პოეტისა, რომ იშვიათია აღორძინების ხანის ისეთი მელექსე, რომელიც, რუსთაველის სახელთან ერთად, მის სახელსაც არ ახსენებდეს. ამ ხანაში ჩვეულებრივი ყოფილა ცილობა და კამათი იმის შესახებ, თუ ვინ ვისა სჯობს, როგორც პოეტი: რუსთაველი თეიმურაზს, თუ თეიმურაზი რუსთაველს? ყოფილან ისეთებიც, წარმოიდგინეთ, რო-

მელნიც უპირატესობას თეიმურაზს ანიჭებდნენ. ყოველ შემთხვევაში, არჩილ მეფე გულწრფელად აღიარებს:

ქართველთ ენითა მელეჟსე ვერ ედარების ამ ორსა,
რუსთველსა, ენა-რიტორსა, მეფეს—ალვისა ნამორსა¹.

თეიმურაზი თვითონ კადნიერად აყენებდა თავის თავს რუსთაველის გვერდით და მოურიდებლად ამბობდა:

ლეჟსი ჩემი სჯობს გვარად და ტკბილად სასმენლად ჟურისა,
მაშინც რუსთველსა აქებენ, მე იმან გამაგულისა!²

2. არჩილ მეფე

არჩილი იყო უფროსი შვილი ვახტანგ მეხუთის შაჰნავაზისა და მისი პირველი მეუღლის როდამის, ყათლან ბარათაშვილის ასულისა. დაბადებულა ის 1647 წელს, როგორც ეს ჩანს ერთი მინაწერისა³ და არჩილისავე სიტყვებიდან: 1681 წელს, როდესაც თეიმურაზიანისა წერა დავიწყე, 34 წლისა ვიყავი, ხოლო 1684 წელს, «სოფლისა და კაცის გაბაასების» დასრულებისას, 37-საო⁴. მშობლებმა არჩილს ძისცეს ფართო და ყოველმხრივი განათლება: საეკლესიო-სასულიერო და საერო. კერძოდ, ზედმიწევნით იცოდა მან ქართული ლიტერატურა, სასულიერო და საერო. ამას ამჟღავნებს მისი ნაწერების თითქმის ყოველივე გვერდი. ბუნებამ ის უხვად დააჯილდოვა ქუჟა-გონებით, ენაშახვილობით, ახოვნებითა და ფიზიკური მოხდენილობით. 1661 წელს 14 წლის არჩილი მამამ გაამეფა იმერეთში⁵ და გადაწყვიტა შეერთო მისთვის ვამეყ დადიანის ქალი, მაგრამ ვამეყმა მამა-შვილს პირი უტეხა, რამაც ომიც კი გამოიწვია შაჰნავაზსა და მის შორის. 1663 წელს არჩილი იძულებული შეიქნა იმერეთი დაეტოვებინა და სპარსეთს წასულიყო შაჰ-აბას მეორესთან, რომელმაც მას შაჰპადიანობა მიაღებინა შაჰნაზარხანის სახელით, კახეთის ტახტი მისცა და 1664 წელს უკანვე დააბრუნა⁶. კახეთს ის განაგებდა 12 წელაწადს, 1663—1675 წლებში, და ამ დროს, 1667 წელს, შეერთო იმერთა მეფის, ბაგრატ ბრმის, ნაცოლარი, თეიმურაზის შვილის დავითის ქალი, ქეთევანი, რომელიც ახალციხის ფაშასთან იმყოფებოდა⁷. 1675 წელს არჩილმა, მამის სურვილის წინააღმდეგ, დასტოვა კახეთის ტახტი და წავიდა ახალციხის ფაშასთან, რათა, ოსმალთა დახმარებით, ისევ ასულიყო იმერეთის

¹ «არჩილიანი», ტ. II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა, სტრ. 37.

² «ვაჯამის» ბოლოსიტყვაობა, სტროფი 1.

³ თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, II, 460.

⁴ «არჩილიანი», I, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა, 1935 წ., სტრ. 357. «არჩილიანი» სარგებლობისას მხედველობაში ყველგან ეს გამოცემა გვაქვს.

⁵ «ქართლის ცხოვრება», II, 52, 103; თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, II, 479.

⁶ «ქართლის ცხოვრება», II, 52, 126; თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, II, 480.

⁷ «ქართ. ცხოვრება», II, 54, 127; თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, II, 484.

ტახტზე. 1678 წელს, ენკენისთვეში, მართლაც მიაღწია თავის მიზანს, მაგრამ 1679 წლის თიბათვეში იძულებული შეიქნა ტახტი დაეტოვებინა, რის შემდეგ ცოლ-შვილი დვალეთს გაგზავნა, თვითონ კი რვა თვის განმავლობაში ჩხერს იმყოფებოდა. 1681 წელს გადავიდა დვალეთს, იქიდან ოსეთს—ს. ფაიქომში, ფაიქომიდან ასტრახანს, სადაც სამი წელიწადი (1682 წ. სექტემბერი—1685 წ. შემოდგომა) დარჩა, აქედან გაემგზავრა მოსკოვს¹, რუსეთის დახმარებით თავისი საქმეების გამოსასწორებლად. რუსეთიდან დაბრუნდა 1688 წელს² და დიდი ცდის შემდეგ, 1690 წელს, დაიბრუნა იმერეთის ტახტი, თუმცა 1691 წელს იძულებული შეიქნა კვლავ მიეტოვებინა ის და წასულიყო რაქას, საიდანაც რუსეთს უნდა გამგზავრებულიყო. რადგანაც მთიულეებმა მას გზა არ მისცეს, უკანვე დაბრუნდა ქართლს³, საიდანაც 1695 წელს ხელთ იგდო იმერეთი, თუმცა ერთი წლის შემდეგ, 1696 წელს, გაძევებულ იქნა და დვალეთს შეეხიზნა⁴. 1698 წელს კიდევ მოახერხა იმერეთის ტახტზე ასვლა, მაგრამ ეს უკანასკნელი იყო, იმავე წელს ის კვლავ გააძევეს, ამიტომ გადავიდა დვალეთს და იქიდან, 1699 წლის გასულს, მოსკოვს⁵, საიდანაც ის სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. პოლიტიკურად იმედგაცრუებული, ის დასახლდა მოსკოვის მახლობლად სოფ. ვესესიატსკოვს, ან ქართული გამოთქმით, სვენცკაში, და ხელი მოჰკიდა კულტურულ-ლიტერატურულ მუშაობას. მან საფუძველი ჩაუყარა იქ ქართულ სტამბას და მოსკოვის სახაზინო სტამბაში 1705 წელს დააბეჭდინა «დავითნი»⁶. არჩილმა პირველმა დაიწყო მზადება ქართული ბიბლიის დასაბეჭდად, ამისთვის შეაგროვა მისი სხვადასხვა ნუსხა, შეუდარა ისინი სლავურ ტექსტს, საიდანაც გადმოთარგმნა ისო ზირაქისა და მაკაბელთა წიგნები, რომელნიც ქართულ ენაზე არ აღმოჩნდა. ამ შრომით ისარგებლეს მერე 1742 წლის ბიბლიის გამომცემლებმა, ბაქარმა და ვახუშტიმ. აქვე უთარგმნია მას რუსულიდან იერუსალიმის პატრიარქის ნეკტარის «აღსარებაჲ მართლისა სარწმუნოებისაჲ წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულომესა ეკლესიისაჲ», რომელიც წარმოადგენს ჩვეულებრივი ტიპის კატეხიზმოს, სანი ნაწილისაგან შემდგარს⁷. არჩილსავე ეკუთვნის ხრონოლოგია დასაბამითი სოფლისა კონსტანტინე პალეოლოგამდე. ეს არის ვრცელი ისტორია; საეკლესიო და სამოქალაქო, ქვეყნის გაჩენიდან კონსტანტინოპოლის აღებამდე. ამ შრომის პირველი ნაწილი, თეოდოსი მცირის მეფობის დასრულებამდე, ბერძნულიდან უთარგმნია მღვდელ-წინაზონს ბაგრატ სოლოლაშვილს, ათონის ივერიის მონასტრის მოღვაწეს, რომელიც საქართვე-

¹ «ქართ. ცხოვ.» II, 55, 128, 207, 208; თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, 490, 495 498.

² «ქართ. ცხოვ.», II, 212; «ქრონიკები», II, 507.

³ «ქართ. ცხოვ.», II, 213, 214, 215; «ქრონიკები», II, 511, 512.

⁴ «ქართ. ცხოვ.», II, 216.

⁵ «ქართ. ცხოვ.», II, 217; «ქრონიკები», II, 517.

⁶ ქრ. შარ ა შ ი ძ ე, ქართული შრიფტი ამსტერდამში, «სახელმწ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები», III, 19—38.

⁷ ხელნაწერები: A 239, A 529, A 586.

ლოდან მოსკოვს გაჰყოლია არჩილს, ხოლო მოსკოვიდან ის გაუგზავნია მას სტოკჰოლმში, სადაც ტყვედ იმყოფებოდა არჩილის შვილი, ალექსანდრე, ნარვის ბრძოლის შემდეგ შევადებთან. ამ შრომის ნეორე ნაწილი, მარკიანესა და პულქერიას მეფობიდან, უთარგმნია რუსულიდან, სხვების დახმარებით, თვით არჩილს¹. არჩილს, თუ მას დაეუჯერებთ, 1703 წელს დაუწერია აგრეთვე თითქოს რაღაც ლექსიკონია², რომლის კვალი დღეს არ ჩანს. გარდაიცვალა არჩილი 1713 წელს, 15 აპრილს. და დასაფლავებულ იქნა დონის მონასტერში. 12 წლის შემდეგ ეს საფლავი ინახულა მოსკოვს ჩასულმა ვახტანგ მეექვსის მეუღლემ რუსუდანმა და არჩილის ქალთან, დარეჯანთან, ერთად ცხარე ცრემლებით დაიტირა ის (პოემა «ვახტანგინია»).

ასეთია მოკლედ ცხოვრება და თავდადასავალი ამ შესანიშნავი ადამიანისა, რომლის მოწოდებას იმდენად მეფობა არ შეადგენდა, რამდენად მწერლობა. მის ნაწერთა კრებული, რომელსაც «არჩილიანი» ეწოდება, შეუდგენიათ ჯერ კიდევ არჩილის სიცოცხლეშივე, მისი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით. იმაში მოთავსებულია მხოლოდ არჩილის საერო ხასიათის ლიტერატურული ნაწარმოებნი. ცნობილია «არჩილიანის» ორი ამგვარი ნუსხა. ერთი დაუმზადებია მოსკოვში მეფის მდივანს გივი ზურაბის ძე თუმანიშვილს 1701—1703 წლებში³, ხოლო მეორე ეკუთვნის მონაზონს დავით ან დაუთ თურქისტანიშვილს, რომელმაც შამხალი განხსნა სენისაგან და მერე ყირიმის ხანთანაც იყო გაგზავნილი⁴. ამ ნუსხის ნაწილი⁵, რომელიც გადმოღებულია პირველისაგან, გადაწერილი ყოფილა 1705 წლის 1 მაისიდან 25 აგვისტომდე, ხოლო ნაწილი 1706 წელს. ამ ნუსხის პირი, მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგისა, რომელიც წინათ პეტერბურგის საჯარო წიგნსაცავში ინახებოდა (№ 653), დღეს დაბრუნებულია სამშობლოში და ინახება საქართველოს მუზეუმში⁶.

არჩილის ლიტერატურული შემოქმედება მრავალფეროვანი ყოფილა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ მისი საერო ხასიათის ნათარგმნი თხზულებანი (ალექსანდრიანი, ფისრაშიანია გალექსილი) და ორიგინალური საისტორიო პოემათეიმურაზიანი. ახლა შევხებით მის ლირიკულ ნაწარმოებთ.

არჩილის ლირიკაში ჭარბად გვაქვს დიდამქტიკურ-მორალური ელემენტი. დიდამქტიკურ-მორალურ ლირიკას ეკუთვნის:

A 657; A. Цагарели, Светения, III, 178.

¹ «არჩილიანი», ტ. I, გვ. 90, სტროფი 65.

² S 424. აღწერილობა მისი იხ. E. Такайшвили, Описание, II, стр. 133—163, მხოლოდ აქ შეცდომით ის აღწერილია 426 ნომრის ქვეშ.

³ «ქართლის ცხოვრება», II, 58, 211.

⁴ მოთავსებულია ლენინგრადში საკავშირო აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის მუზეუმში, № 22.

⁵ H 2116.

A. გაბაახება კაცისა და სოფლისა

ამ თხზულების¹ დაწერა გამოუწვევია ერთ ლექსს, რომელიც ასტრახანში ფოთქვამს სოფელზედა ეინმე დავით მამუქას ძე ჯაფარიძეს. აი ეს ლექსი:

თქვეს: ნარხი სოფლის სიმუხბლის სამუდმოდ არის მბრუნაჲი,
 ლხობის მოგვეცეს, კირი გვეროს ახლავს, ხან შვება, ხან საკუმნავი,
 ნურეინ სდე, ეოვინ მისწედები, ცხენი გყავს ანუ თუ ნავი,
 თქმულა, რომ არვინ დარჩება ბოლომდინ მოუმღჯრაჲი.

ამ სტროფში გამოთქმული აზრი არჩილს აუღია თემად თავისი თხზულებისა, რომლისათვის მას წაუძმღვარებია ოთხსტროფიანი წინასიტყვაობა. ამ წინასიტყვაობაში ავტორი აღნიშნავს, რომ სოფელი ღვის ავი უყო ან კარგი, არც ერთმან არ გაიტანესა, თუ გაამებს, გაუცინებ. გაწყენინოს—სულთქვამ. ახაჲ, ესოფელს კაცი, კაცს სოფელი მუღამ ზრახვენ სიმუხბლესა, ანიტომ, მოდი, ჯერ ვაუზნოთ ისინი ერთმანეთს და იმერე გავებოთ სამართლითაჲ. ამის შემდეგ, მართლაც, იწყება ნათი ბასი: ჯერ ლაპარაკობს კაცი ან ადამი, მერე მას პასუხს აძლევს სოფელი. თხზულებაში სულ 33 სიტყვა-პასუხია. კაცი უჩივის სოფელს, რომ ის მუხბალი, ცრუ, უნდო, წარწავლია, რომ მისგან კაცს მეტი სიმწარე ხედება, ვიდრე სიტკბო და ბედნიერება. სოფელი შენიშნავს, რომ ამაში თვით კაცია დამნაშავე, რადგანაც ის სოფლის ბატონ-პატრონად იყო დაღვენილი: მაგრამ გარდაჰხდა ღვთის მცნებას და ყოველივე დაკარგა. კაცი შენიშნავს: ამაში შენ ხარ დამნაშავე, მე შეეცდი იმ ხილით, რომელიც შენ წარმოშვი და შენვე მიეც ეშნაჲსა და გველს ჩემს გასაუბედურებლად, მე რომ მცოდნოდა შენი ვერაგობა, ხომ არ შეეცდებოდიო. სოფელი უპასუხებს: შენ დაეცი არა იმით, რომ ხილი სჯამე, არამედ იმით, რომ ვერ მოიხმარე ღვთისაგან მოცემული გავნება და თავისუფალი ნება, რომელიც გადახარე არა ღვთის, არამედ მაცდურის სიტყვებისაკენო. ყოველ შემთხვევაში, თუ წინათ კიდე შეგეძლო თავის მართლებად უტოდინარობითა და უძლურებით, ქრისტეს მოსვლის შემდეგ გასამართლებელი სიტყვა აღარ უნდა გქონდეს, ვინაიდან მან აღიქვა შენი მანკიერება, გაგაძლიერა, აგიხილა თვალი ავსა და კარგზე. მაგრამ შენ, ჩემთვის ბატონად შექმნილი, მაინც განაგრძობ ჩემს მონობაში ყოფნასო. მე რა ვქნაო, უპასუხებს კაცი, შენი ბრალია, შენ მაცდუნებ, თუ მდიდარ მყოფ; კიდე უფრო ღიდებასა მომანდომებო, რაგინდ ბევრი გქონდეს და ბედნიერი ვიყო, მაინც მეტი მინდაო. მე არ დამიმაღავსო, უპასუხებს სოფელი, რომ ყოველი ჩემეული მოკლეა და განხრწნადია, შენ გონება გაქვს და უნდა გაერკვიო—ღირს თუ არა ჩემთვის დამონებაო.

მერე კაცი უჩივის სოფელს: უსამართლო ხარ, უწყალო, ვით მუღახელი სენიაჲ, ზოგს იმდენს მისცემ, რომ მოხმარება არ შეუძლია, ზოგს კიდეე შიშშილითა ჰკლავ. როგორ შემიძლია გულდამშვიდებით ეუყურო, როდესაც ჩემს ამხანავს ყელში ამოსდის ყველაფერი და მე შიშველ-ტიტველი, მშიერ-მწყურვალი ვკვდები? ის, რაც მდიდარს აქვს, ეუბნება სოფელი, მიცემული აქვს იმისათვის, რომ დაეხმაროს მათ, ვისაც

¹ არჩილიანი, ტ. I, გვ. 17—62.

არაფერი აქვს, თუ ასე არ იქცევა, მასაც არ შერჩება სიმდიდრე. შენ კი, რომელსაც არაფერი გაქვს, შური არას გარგებს, «შენც მას სთხოვე, ვინც მას მისცა, ეს სჯობს სხვის წაქიდებასა». თან გახსოვდეს, რომ დადგება დღე, როდესაც მე დავიწვიები ჩემი ნივთითა და ცეცხლი მომედება აღისა, მაშინ ყველანი გათანასწორდებითო. შენ მთხოვე, ეუბნება კაცი სოფელს, რადგანაც «ტრუ ვარ და არ შეგრჩება», ყველაფერი სხვას ნიეცო, როგორ შემიძლია ესა ექნა?

რაცა მაქვს, ერთპირ გაფანტო სალარო, ჩემი ქონება, მე ვინღა მოკვებს, პატრონო, ამას გააფლე გონება. (218).

რა ექნა, სოფელო, შვილები მყავს, მიყვარს, მებრალდებისა, მინდა დაუგდო მრავალი სალარო საუნჯეებისა, მე ძლივ შევკრიბე, დაობლდენ, ამით სად ეშობებისა? მოკვდენ, ეს მინდა, მით მიყონ წესებო რამ სულებისა. (225).

თუ კი შენს სიმდიდრეს, უპასუხებს სოფელი, მცირე სარგებლისათვის მიიბარებ ვაჭარს, რომელმაც, შეიძლება, ის დაგიღუპოს კიდევაც, რად არ გინდა მიასესხო ის, ღარიბებზე გაცემის სახით, მას, ღვის აქვს მრავალი საუნჯეო? საიდან იცი, შენ მოკვდები უფრო ადრე თუ შენი შვილები, საიდან იცი, რომ შენი ქონება შენს შვილებს ღარჩება და არა მტერს? აბა გვასწავლე, ეუბნება კაცი სოფელს:

ვით უნამთ შენი ხმარება დიდ ხელმწიფეთა, მეფეთა, მთავართ, დიდებულთ, შჯულის თავთ, მღვდელთ, არ სისხლისა მჩქეფეთა, მოლაშქრე-მონადირეთა, ვაჭართა, ღართა მკრეფეთა, მდიდართ და ჭლანკათ, მუშაკთა, დილით ღამემდინ მყეფეთა. (253).

ამაზე სოფელი იწყებს წვრთნას ან სწავლას ჯერ მეფეთა, მერე მღვდელთ-მოდღვართა, მხედართა, ვაჭართა, მუშაკთა და მსოფლიოს ყოველთა კაცთა. აქ, შვიდ თავად, წარმოადგენილია, თუ როგორი უნდა იყოს მეფე, სამღვდლო პირი, მხედარი, მსახური, ვაჭარი, მუშაკი და, საზოგადოდ, ყოველი ადამიანი, აღნიშნულია მათი დანიშნულება და მოვალეობა, მათი ზნე და ყოველ-ცხოვრება.

დასასრულ, კაცი ერთხელ კიდევ გამოთქვამს სამღვრავს სოფლის უპირობოსა და ამოების შესახებ და სინანულით იგონებს, რომ ყოველივე მისთვის გამზადებული სიკეთე მან დაკარგა მტრის შურით. ბაასის დასრულების შემდეგ პოეტს გამოუტანია განაჩენი: დამნაშავე ყველაფერში ადამიანია, მან ვერ მოიხმარა ის, რაც ღმერთმა მისცა მას, სოფელი არაფერ შუაშია, ის ჩვენი ავის ნაქმართ დაიწყებულა და ამიტომაც, რომ სრულ დაკმაყოფილება მასში ვერ ვპოვებთ.

დასახელებულ თხზულებაში პოეტს წამოუყენებია ამ სოფლად გაბატონებული ბოროტებისა და უსწორ-მასწორობის პრობლემა: ერთი ღარიბია და უბედური, მეორე მდიდარი და თითქოს ბედნიერი, მაგრამ ეს ბედნიერებაც წუთიერი, განხრწნადი და წარმავალია. ამ მწვევე პრობლემის ასახსნელად და ადამიანის (რა სოციალური მდგომარეობისაც უნდა იყოს ის) დანიშ-

წულეების გასათვალისწინებლად ის მიმართავს ქრისტიანულ-თეოლოგიურ ფილოსოფიას და სწუხს, რომ ზოგიერთები მას უგულვებელჰყოფენ:

ესკვრეტდი წიგნებს მონასტრებში, უბუდობით სულა ობდეს,
სიტყვა მათი სასურველი საუკუნოდ გვიფასობდეს,
საღვთოსა და საკაცობოს ორსაჲ კარგად შეამკობდეს,
მას ყურს არვინ ათხოვებდა, ცუდ მუღებზე ბაასობდეს. (354).

საღვთო წიგნი ბევრი წახდა უცდომთა და უბუდობით,
საშაიროს ინახადენ სტავრის ბუღით, ან ნახლობით,
უმჯობესი დაივიწყეს წესის რასმე აწ ახლობით,
სიმართლესა მრუდზე სცვლიან სიცრუისა მომზახლობით. (355).

როდის ან სადაა დაწერილი თხზულება? ამის შესახებ ცნობას გვაწვდის მისი ბოლოსიტყვაობა:

სრულ იქმნა წიგნი ბაასი ეს კაცისა და სოფლისა,
წელს დასაბამით შეიდათას ას ოთხმოც მეთორმეტისა,
აშთარხანს კაის ქალაქსა, მაგრამ ჩემს არ სამყოფლისა,
ზამთარ მწვეე ცივსა, დიად ცხელს ზაფხულს, მდენელსა ოფლისა. (356).

ამაჲ წელიწადს ოცდაათს მარტს აღდგომა თენდებოდა,
ნაკი მოქონდა თებერვალს და ოცი ზედნადებოდა,
ჩემის წელისა ჩამოსლვა ოცშვიდმეტად თავდებოდა,
ქრონიკონისა ასონი ტარონი ბანი ჯდებოდა. (357).

თუ არ ვთქვა, ვიცი, დარჩება ბოლოჲმ გაუგონარად,
თუ ვთქვა და, არ დაიჯერონ ეს ადვილმოსაგონარად;
სამ თვე გათავდა ეს წიგნი, სულ ჩაიგდება ონარად,
იანვრით ოცდათ მარტამდის, ზან კიდევ ვიყავ მცონარად. (358).

აქედან ჩვენ ვგებულობთ, რომ თხზულება დაწერილია ქ. ასტრახანში, ქვეყნის გაჩენიდან 7192 წელს ან ქორონიკონს 372, რაც უდრის 1684 წელს (7192—5508 = 1312+372), როდესაც არჩილი 37 წლისა იყო (1647+37 = 1684), სამი თვის განმავლობაში, იანვრიდან მარტის ოცდაათ რიცხვამდე¹.

ბ. საქართველოს ზნეობანი

ავტორი სამგვიამოვანისა და ერთარსი ღვთაებისადმი მიმართვის შემდეგ შენიშნავს².

აწ ეს მომინდა სათქმელად, რამდენი ზნეობა არის,
საღვთო და ანუ სამხედრო, მშვეებლის და მოვაგლახარის,

¹ დილოგი კაცისა და სოფლისა ფორმით ძალიან მოვგავონებს საშუალო საუკუნეებში ევროპაში გავრცელებულ და XVI საუკუნეში რუსულ ლიტერატურაში გადმოსულ დილოგს «ცხოვრებასა და სიკვდილსა შორის» (Акад. И. И. Даниел, К литературной истории русско-византийского диалога. Прение живота и смерти, 1904 г.); მაგრამ შინაარსით ისინი ერთმანეთისაგან დიდად განსხვავდებიან, ასე რომ არჩილი ამ შემთხვევაში უფრო თეიმურაზის მიმდევარი და გამგრძელებელია, ვიდრე რუსული Прение-ს რომელიმე ვერსიისა.

² არჩილიანი, ტ. I, გვ. 3—16.

ლაშქრობის, ნადირობისა, რომელმან კაცი ახარის,
საქციელ სამსახურისა ვინც იცის, ცოდნათც კმარის. (3).

რად მონდომებია ავტორს ასეთი რამეს დაწერა, რამ გამოიწვია მისი ასეთი განზრახვა? ამის შესახებ თხზულების სათაურში ნათქვამია: ლექსად ითქვა ეს, «რათა ყოველნი ერისკაცნი ესრეთ იქცეოდნენ, ხოლო ბოლოში შემდეგი პასუხია მოცემული:

ბეგრი კაცი იმიზეზებს, არა მყვანდა მომვლელიო,
ზნეობა რამ დამესწავლა, ხარისხ-ხარისხ ამვლელიო,
ახლა რაღა პასუხი გაქვსთ, აი თქვენი მსწავლელიო!
ვინ არ იწვრთნა, მალმც მოჰყვდები, ნუ ხარ ხანის წამვლელიო. (103).

მაშასადამე, ავტორს პრაქტიკული მიზანი ჰქონია: მოეცა მსურველთათვის ზნეობათა სწავლის საკირო სახელმძღვანელო. ამისდა მიხედვით, ის მართლაც ლაპარაკობს როგორც ფიზიკური, ისე მორალური და გონებრივი ხასიათის სხვადასხვა ზნეობის შესახებ, როგორცაა, მაგალითად, მწვილდონობა, ბურთაობა, ცხენოსნობა, მომღერლობა, მარაქის გარიგება, ზმა, სუფრობა, მესაყრაობა, ტან-ფეხის გაწყობა, მეჯინბობა, ბაზიერობა, ჯირიბობა, მეთოფობა, მცურაობა, მოტიროლობა, მექადრაკობა, მუშაითობა, სხვადასხვაგვარი ნადირობა, იარაღის გაკეთება და ცნობა, ენისა და წიგნის ცოდნა, მწიგნობრობა, მწერლობა (მხედრულის, ხუტურის, მგრჯლოვანის, ყვავისფრჩხილოვანის, ასომთავრულის), ლექსთმთარგმნელობა, მოსამართლეობა, მრჩეველობა, ნელექსეობა ან შაირობა, მესაიდუმლეობა, ფიზიკური მუშაობა, მეფესთან, ბატონთან და ტოლამხანაგებთან შესაფერისი ზრდილობა და თავდაპერა, სარდლობა, რაზმის გაწყობა, სიბრძნე და სხვა მრავალი. ავტორის სიტყვით,

საქართველოში იტყვიან სამას სამოცდა ხუთსაო
ზნეობას, სხვას არ აგდებენ ქვეყნისას, თუ არ მათსაო,
აქაური რამ ყველანი ვთქვი, ვერვინ დამიხუთსაო,
ეს დაუცს, მაგრამ მე ვგონებ ჟფრო ბეგრს ხუთათასაო. (101).

მართლაც, ავტორს გაუთვალისწინებია ადამიანის სოციალური, ოჯახური თუ ინდივიდუალური ცხოვრების თითქმის ყოველი ნაბიჯი და ყველგან შესაფერის იდეალს გვიჩატავს. ყველა ზნეობაზე მალღა ის სიბრძნეს აყენებს:

სიბრძნეს ვერ სწორავს ვერარა, არც ისე მოსაზმარია,
მისი ნაყოფი ბეგრია, ძირი აქვს არ გამზმარია,
სად წახვალთ, თან გამოგყვებათ, საგზლათაც მგონ საზმარია,
სხვა დაგრჩება და ის არა, გვერთ გაზლავს ცათ კამარია. (73).

ყველაფერი წარმავალია, სიბრძნე კი—მუღმივი: ესიბრძნე არის სამულა-
მო, სიყვედილამდი ვერ გაავდებ (77).

თხზულება დაწერილია რუსეთში, სახელდობრ, ქ. ასტრახანში, როგორც ეს შემდეგიდან ჩანს:

აბა გახაფხულს ამთარხანს ნახე, თუ სჯობდეს რაც არი,
ვეგბა კიდევ სხვაც რამ ვთქვა, სულ რუსთა ვნახო რა ცარი. (4).

დაწერილია ის «სოფლისა და კაცის გაბაასების» შემდეგ, რაც იქიდან ჩანს, რომ ხელნაწერის S 424 «ზანდუკშია, რომელშიც არჩილის თხზულებანი მათი დაწერის ქრონოლოგიური წესით არის აღნიშნული, ეს თხზულება პირველის შემდეგაა მოთავსებული¹, მაშასადამე, ეს შრომაც დაწერილია 1684 წლის აპრილდან 1685 წლის შემოდგომამდე.

C. რვათა ხაჩინოთა ასოთა გვამისათა

რვა მთავარი ასო გვამისა არის²: თვალი, ცხვირი, ყური, ენა, პირი, ხელი, ფეხი და გული. ავტორს მიზნად დაუსახავს გვაჩვენოს როგორია თითოეული ამ ასოს დანიშნულება და ნორმალური ფუნქციები:

თვალი რა ნაზავს საყვარელს, მოხედვას აღარ იწებსა,
მისგამო წყალსა მოიღვმს, სიზარულს მოიგუნებსა,
ცხვირსა მისი ფეხა სწადიან, ივნოსებს, მას უსუნებსა. (2).

ყური კარია სიტყვისა, ზოგი სიბრძნისათვისაა ღია, ზოგი კარგისათვის დახშული. რა ქნას კარგმა სიტყვამ, თუ ყური მას არ შეუშეებს? ენა კარგი წამალია ბრძნის ხელოვნისა, რონელიც ყველას შესაფერის სიტყვას ეტყვის, საზოგადოდ, მას ცოტა უნდა ათქმევინო. პირია გემოს შემტყობი, ვის რა ნებაგს, მას მიიღებს და არვის შეაგინებს:

ფერხთა დიდება ეს არის, ფიცხოზდეს, მერმე მალობდეს,
მალ მიაშუროს კარგ საქმეს და ავსა დაემალოდეს. (14).

ხელს ძალუცს ბევრი სიკეთე ხნობისა თუ საქმისა,
ხელოვნებისა კაისა, კალმითა ტკბილადა თქმისა. (15).

რაც შეეხება გულს, ის მეფეა გვამის ყოველთა ასოთა:

ყოველი ასო გულისა მსახურია და მონა და,
გარე მოისხა საშრომლად, ანუზაკებს და მონადა,
რა ის არ მოჰყვეს სიმატლით, ღმერთს ვინ რა მოაწონა და?
ვინ შექმნა პირველ სიბრძნითა, მან ასრე მოიგონა და. (19).

თხზულება სულ ოცი სტროფისაგან შედგება, ის დაწერილი უნდა იყოს წინა თხზულების შემდეგ, ვინაიდან არჩილის შრომათა ქრონოლოგიურ სიაში, რომელიც წარმოდგენილია ხელნაწერ S 424-ის «ზანდუკშია, ის მოთავსებულია «საქართველოს ზნეობანის» შემდეგ.

აღნიშნულთ გარდა, არჩილს ეკუთვნის თავისებური ფორმისა და შინაარსის რამდენიმე დიდაქტიკურ-მორალური ხასიათის ლირიკული ნაწარმოები, მაგალითად: «კაცს უთხარა ან თვისაგან თქმულშია³ მშვენიერ წალკოტში არსებულ ხილთა იგავით პოეტი გვასწავლის, რომ ბრძენი კაცი უნდა გვერდს უვლიდეს უგუნურ ადამიანს, ერიდოს მის მტრობასა და მეგობრობას, არ უნ-

¹ S 424, გვ. 246—266. იხ. აგრეთვე: S 1729, გვ. 128—142; H 2116, გვ. 13—147.

² არჩილიანი, ტ. I, 14—16.

³ იქვე, გვ. 113—115.

და სიტყვას ეტყოდეს მის სმენად შეუძლებელსა, ხოლო თხზულებაში ანბანთქება, ლექსნი ამოცანად სათარგმანებელია¹, რომელიც არჩილს დაწერილია მაშინ, როდესაც ის მეორედ მივიდა ოსეთსა და დგაღეთს², ესე იგი 1696 წელს. ის ამოცანის საგნად წარმოგვიდგენს სხვადასხვა პირთ ბიბლიური ისტორიიდან, მაგალითად:

იტყვით კაცსა უდგდამამოს, ნათესავიც ვერ უხსენეთ,
ილოცევდა, პირველ მღვდლობდა, თქვით, ვინ იყო, აწ ახსენეთ,
იერუსალიმს მეფედ იჯდა, ესე ჩვენგან მოიხსენეთ.
ითით ვინმცა, უმცროსთ ამცნეთ, და უჭროსებს მოახსენეთ. (20).

[= მელქისედეკი]

იყო კაცი ქებასა შინა დამალული, არ თუ დავით,
იგი ვინმე მას სდევნიდა სასიკვდინიედ, ავსადა ვით,
ისიც მასვე ქებას შევიდა მოხვეწებად, ვითა დავით,
იცნა, მაგრამ არას აგნებს ცხებულობით ნშვიდი დავით. (21).

[= საული]

ასი ლექსი ორმუხლელია³ აფორიზმის სახით გადმოგვცემს სხვადასხვა ღარიგებას:

ვინ მრწემსა სწყალობს, ავასხებს უხვად წყალობის მძღვევლსა,
შემწყალებელი თბოლთა მძღვე ქმნეს თვისსა მძღვევლსა. (6).

ვინ ენას სძლევს და მუტევლსა, დიდი ნიჭი აქვს მადლისა.
ვინ ბოროტსა სძლევს, ხელთა აქვს სრულყოფა მას საწადლისა. (23).

ამგვარივე ორმუხლელი სენტენციები და აფორიზმები არჩილს დაუერთავეს თავის ფისრამიანისთვისაც⁴. პრაქტიკული ხასიათის ღარიგებანი გვაქვს თხზულებაში ღმერთე ასეული ლექსია⁵, რომელიც დაწერილია თბმუხლელად ქორონიკონსა ტჰა, ესე იგი 1703 წელს⁶ და ორნაწილად იყოფა⁷, მაგალითად:

თუ სიმდიდრე გაიხარე, სიგლახაკეც დაითმინე,
რადგან ქება გაიმება, მხილებაც რამ შეისმინე;
ვის რა სიტყვა შენი უთხრა, მაგიერიც მოისმინე,
სცოდებ უფალს ცრუ ვნითა, თუ მართალი შეისმინე. (42).

ერიდებ სიტყვა-უცებასა, ამაღ ავსა ხედავ ისომ;
თუ სთქვა სიტყვა კადნიერი, ისე თქვია, ვით თქვა ისომ.

¹ თითოეული ასოთი ორ-ორი სტროფია დაწყებული, გარდა მ, ლ, მ, მ, ბ, ძ, ჩ, რომლებითაც სამ-სამი სტროფი იწყება, მ-თი-მხოლოდ ერთი (არჩილიანი, ტ. I, გვ. 275-285).

² Е. Такашвили, Описание, II, стр. 165.

³ არჩილიანი, ტ. I, გვ. 73-79.

⁴ იქვე, გვ. 221-222.

⁵ იქვე, გვ. 83-94.

⁶ სტროფი 65.

⁷ მეორე ნაწილი, 66-100 სტროფები, აკროსტიქულია: სტრიქონების დასაწყისი ასოები გვადლეხს მთელ სტროფს (ტ. I, გვ. 94, შენ. 1), ხოლო უკანასკნელი ასოები სტროფების მუხლს: «ამას ავ ამაღ არ გვონებ, იცნათა ვინმე საოლ».

ქენების და ორენასა კაცსა ახლო ნუ მოისომ,
ვაგლახ მეო, იტყვით მაშინ, რა ცხვირს მუჟსა ჩამოისომ. (73).

სადა სიტყვა არა გიღირს, რას ზღაპროი, რას აოაკობ?
მოვლია ცოუ სიტყვითა, ნუ თუ ჰგონებ—თავს შეიკობ?
ეროდღი ცრუს სიტყვასა, სიტყვა-მკვერად თუმიც ეუსიკობ,
არასად წაგტდეს ცუდი ენა, ლექსობ ვინ თუ იამბიკობ. (84).

ამგვარივე ხასიათის დარიგებანი შეადგენს შინაარსს აგრეთვე თხზულები-
ბისას აას და ათი ლექსი¹, რომელიც დაწერილია ფისრამიანისა გალექსების
შემდეგ [ფისრამიანსა დაესწერე (102),—ამბობს პოეტი], ესე იგი არაუგვი-
ანეს 1699 წლისა. სინიმუშოდ მოვიყვანთ რამდენნიე ადგილს:

- განვიდგნოთ გულისწყრომა, ცრუი რისმე ენოვნება,
დავიმოიტნეთ გულისთქმანი, რომელს ძალუტ დიდი ენება,
მოვიძაგოთ ნაყოფენება, ცუდი, უქმი მოსვენება.
ბნეთ ვიტერიჟოთ ნუშაკობა, ვით ცხედრისა განსვენება. (12).

რას გვიბრძანებს საზარება, გავიგონოთ, ყური უტდოთ!
ნუ ვართ სტუმართ მოძულენი, უცხოთ კარი არ მოუტდოთ,
განვიკითხეთ თაენი თვისნი, უკეთესსა ვის დაუტდოთ,
ვინ ჩვენ მოგვეცა ფიოდენი, მამ მას ჰურიც აო მუუტდოთ? (83).

თხზულებაში «იამბიკო ლექსები», რომელიც დაწერილია «ორსავე ასეულ
ლექსებს შემდგომად, მაშასადამე, 1703 წლის შემდეგ², და რომლის აკროს-
ტიქი იძლევა მთელ სტროფს³. გაკიცხულია ცრუმეტყვიერი და ყოყონა ბრძე-
ნი, რომელსაც პოეტი ეუბნება:

ბედს მონებ და ვარსკულავთ რიცხავ. შობას იმათ მიახვემბ,
ისობრძენი, რიცხეთმეტყველებ, ქვეყნის ზომას შეიხვემბ,
სულ მოზღაპრობ, შემეცვალელობ, სხვისას შენდა დაიხვემბ,
არ შესდგები მართალს გზასა, შრულსა კარგა ვის უჩვენებ? (8).

ამის მაგიერო, ურჩევს მას პოეტი, მოიგე სიმართლე, ტკბილი ენა და
იარე იწრო კარებით, მსგავსად ნარტივითა, რომელთაც, მათი საშინელი
ღვაწლის მიმოხილვის შემდეგ, პოეტი მიმართავს: აარჩილს მარგეთ რა, წმინ-
დანო, ვინ მცნებას გარდაუღებო-ო (32).

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელი ჯგუფის ლექსების მო-
რაალური შეხედულებანი და გრძნობანი სტერეოტიპულია: მათში ავტორი
იმეორებს, სხვადასხვა ვარიაციით, ერთსა და იმავე აზრებს და ხშირად გვე-
ლინება როგორც საეკლესიო ამბიონზე ნდგომი მქადაგებელი, რომლის რეზო-
ნიურობა შესამჩნევად ჩრდილავს მის პოეზიას.

წმინდა ლირიკული ხასიათის ნაწარმოებები არჩილს შედარებით ნაკლე-
ზად აქვს, სულ ექვსიოდღე შრომა შეიძლება დავასახელოთ, სადაც თავიდან

¹ «არჩილიანი», ტ. I, გვ. 97—109.

² იქვე, გვ. 119—123.

³ იქვე, გვ. 123, შენიშვნა.

იქვე, გვ. 225—247.

ბოლომდე ლირიკული მოტივი გვესმის, აქედან ოთხი რელიგიური შინაარს-საა, ორი კი საერო. ამ ექვსი შრომიდან ოთხი წარმოადგენს ხოტბას ან ოდას ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით.

1. ასეთი ხასიათის პირველ ნაწარმოებს ეწოდება *პირველთა და შემდგომითი შემდგომთა მეფეთა ქება და სამხილებელია*¹. თხზულება დაწერილია ჩახრუხაული საზომით. ამით აიხსნება, რომ პოეტი თავის შრომას იწყებს ჩახრუხადის შესახებ ტრადიციულ ცნობათა გადმოცემითა და შენიშვნით: *ებრძენი ენა, გრძლად შესმენა უხამს მეფეთ მაქებართა-ო* (8). ის ამბობს:

ხელეჭყო, მცნობელი და უცნობელი, ქვეყნიერთ მეფეთ სახელდებულთა,
ჩვენ წინ მოსულთა, აწ გარდასულთა, ახლად მზრახველთად დაღუწებულთა,
მხნელ და ძლიერთა საქმენიერთა, ახოვნად ქვენად გმირებ გებულთა,
ღრმად აღმოვიწყო, გარ შემოვიწყო, ქება ღვთის მიერ დაბადებულთა. (7).⁴

ასეთი შესავლის შემდეგ ავტორი შეუდგება მეფეთა ქებას, და, ვინა-იდან, მისი სიტყვით, იყვენენ მრავალნი ძვირად სავალნი, წარმართ მეფენი საემით კეთილნი, თავის ხოტბას იწყებს ალექსანდრე მაკედონელის შესახით, მერე გადადის ღვთისმსახურ მეფეებზე. ჯერ შეეხება ებრაელთა მეფეებს--დავითს, სოლომონს, ოსიას, მანასეს, იერობრამს (უკანასკნელს იხსენიებს *სამხილებელია* სიტყვით), მერე ქრისტიანებისას: კონსტანტინე დიდსა და იგზინიანეს, რომელსაც განგებამ განუჩინა ბილწი ივლიანე განდგომილის თანამედროვეობა. ამის შემდეგ ის საგანგებოდ ლაპარაკობს ქართველ მეფეთა შესახებ და ხოტბას შეასხამს დავით აღმაშენებელს, გიორგი მესამესა და თამარს, რომლის შესახებ ის ამბობს: *მე თამარისა, ღმერთ ამარისა, სხვაკაცსთქვენ ქება ვერ კმასაყოფია, გულისხმობს, უქვევლია, თამარის ისტორიას, თეიმურაზისა და რუსთველის შედარებაშია*. ამდენ ხანს პოეტი ლაპარაკობდა მის დრომდე ცნობილი მეფეების შესახებ, ახლა კი ვილაპარაკებო, ამბობს ის, ორი მწეფის შესახებ, ღვინანი ვნახე მე ჩემს დროსა-ო:

ერთი შფოთშია, მეორეს ში მწვიდობის დროსა ქაჟსა მუდროსა,
პირველი სიყრმეს, მეორე სიღრმეს, მხცოვანებისას, ვევე, შემუსდროსა. (55).

ეს მეფეებია: შაჰ-აბას მეორე და პეტრე დიდი. პირველის შესახებ პოეტი ამბობს:

მე ვინცა ვნახე კაცი ჩემ დროსი, არგინ მინახავს მისებრ აროსა,
ნუ ვინ იჩემებს ზესთაობასა, მისი სწორება, სჯობს, იკმაროსა. (59).

ვაი მას ღღესა, მე რომ მეღღესა მასთან გაგზავნა ჩემდა გზა მწელსა
ნათლისა წილად, უფროს ას წილად უმეტრებითა ჩავიჭურ ბნელსა.
რა მიხმს, რა ვთქვა ანუ რა ავთქვა მე, მშობელთაგან არ-შესაქნელსა!
ვეძიებ ღზუნას, ვით წყაღსა, ხე წას, ვერა ვსწვევივარ ჩენს საქმბნელსა. (60).

ჩემებრ ვინანი, სადა ვინანი ჩემთა მაშინდელთ სჯულთ გარდასელსა?
რად მოვიღორე, ვერ დავიღვარე სისხლი ქრისტესთვის, ვა ჩემს

სწავლასა (61).

¹ *აარჩილიანი*, ტ. I, გვ. 225—247.

მორჩება რა შაჰ-აბას მეორის ქებასა, არჩილი განაგრძობს:

თვით პეტრე ცარი ვნახე, რაც არი, დიდის რუსეთის მტკიცედ მყრობელი;
სიყრმესა შინა ვიხილე შინა, მალალი მებახალთ ხელთამყრობელი. (62).

ის აგვიწერს პეტრეს შინაგან და გარეგან თვისებებს აღტაცებული კი-
ლოთი: რომელიც უზენაეს გამოძახილს პოულობს შენდევ სიტყვებში:

გონიერი, მეცნიერი, ბედნიერი, კადნიერი,
შვენიერი, ნივთიერი, არცებერი. სახსიერი,
მქონიე უი. ცხობიერი, მძმობიერი, გომობიერი,
ამუღონი ვრი, ამ ქვეყნიეთი, მონებრი აოი ვამგონიერი. (70).

შე საამისო, მე საამისო, ვერ ეპოვე ქება შეწორობულად,
ოუ დასილენ ბრძენი, სიბრძნეთა ნნეი. შესნმად ანისდა ვროად კრებულად,
მათე გაუძნელდეს. გზა დუბნელდეს ღირსად ქებისად ვერ შეუბულად! (71).

ათაებებს რა პეტრეს ქებას, ავტორი აცხადებს: აქ ეს ვიკმაროთ, სხვა-
გან ვიხმაროთ სანხილებელი კარგ-ავეებისა. სამხილებელ მეფეებს ის არ ასა-
ხელებს, ზოგადად ლაპარაკობს, მაგრამ, უეჭველია, ეულისხმობს ქართველებს.
ის მწვავე, აღმფოთებული გრინობით ლაპარაკობს ერთმანეთის მოღაფეებისა,
მლიქვნელთა, აფად მშფოთთა, რჯულის ამრეველთა და საწოლის შემგინე-
ბელთა შესახებ; მერე გადადის თავის საკუთარ თავზე და გულამოსკვნილი
ამბობს:

გოი ჩემს სევსა, სად გადამსევსა, მე სადაური სადათ არესა!
ბიელსა ჩანსევსა, სისხლი მოძსევსა, მგონია, ესეც არ მაკმარესა,
მათი ნაქმარი, ავად საქმარი სულა მე დია დამაბარესა,
სიცოცხლე ჩემი, არ ასაჩემი, რომ ხედავთ, ასე დამაშწარესა. (88).

მე ტიტა-პიტნა და პური სიუნა უფროს ვირჩივე ცრუთა საზრდელსა.
სიტკბო დამწოდა, მექმნა ბაწრადა, საღეკლად, სულა არ გასაზრდელსა,
სულთა განყოფას, ჩემს ასე ყოფას აღვირჩევე გემოდ ველისა ყრდელსა;
ვიყავ მხედარი, კარგ სახედვარი, აწ ვეპეობ, შეგგავ კაცს არადელსა. (89).

ვაი ჩემს დროსა, სადლა მდროსა, სულ მოღრუბული დღედ ნათლისადა?
მწუხრ შესწორობილსა, ბნელთ შეპყრობილსა, სადათ ვეწოთ ჟამს დილისადა?
სად შევისწაო, ანლა ვისწაო, მე სად-ური სადმე ვლი სადა!
არა ეიდუმბე, დაზოდ ეიდუმბე, მადლობა არსთა შემქმნელისადა. (91).

მეფედ ვიწოდე, ვერ გავიწოდე ფეხი ჩემისად გუნებისადა;
დავდევი თავი, არ ავად ავი, საარაკოდა ქვეყნებისადა.
ბუთა საყვიროდა, ვინ თქვას, თუ ვყვი რად სამუსიკელად მე გუნისადა?
ჩემს გარდა სხვათა ჩემთა მნახათა მანხილონ, ავი ვიხე ვევი სადა. (92).

აღიბილეთა, მოიბილეთა, ლიქსი ვისია, ან ვის მქებარე!
ვისი ვის ვისდა, რასა საქმისდა ვიყავ და აწე სად მიგებარე!
რალას ველოდე ან ვეძლებოდე, გარდუშვებ იმედს სულა მე ბარე,
ვხედავ ნიშნებსა, საქმეს მკიშნესა, მგონც მოჰახლა აქა მებარე. (107).

პოეტს მეტი აღარა დარჩენია რა, რომ მწარედ თქვას: მივიანდოთ თავი
ჟუფალსა, ამოად ნულარ ვშვრებითა (109).

ამნაირად, მოგონება წარსული დროის დიდებულთა მეფეთა, მოგონება სამშობლოს უკუღმართი ბედისა, რომელმაც პოეტი ჩააყენა ასეთ ღუნგეშო მდგომარეობაში, მიიყვანს მას იქამდე, რომ ის თითქოს ყველაფერზე ხელს იღებს და მხოლოდ უფალს ანდობს თავს. თხზულება დაწერილია, როგორც შინაარსიდანაც ჩანს და როგორც სათაურშიაც ნათქვამია, მოსკოვში, როდესაც არჩილი მართლაც რომ სასიკვდილოდ ემზადებოდა ს. სვენცკაში.

2. არჩილის მეორე ხოტბა, რომელსაც ეწოდება ანბანნი საქებელნი და სვედრებელნი წმიდისა ღვთისმშობლისანია¹, დაწერილია 16-მარცვლიანი ლექსით, ქართული ანბანის რიგზე დალაგებული სტროფებით, წარმოადგენს ნამდვილ ჰიმნს, უშუალო გრძნობით გამსჭვალულს, ღვთისმშობლისადმი, რომლის წინაშე ქედი მოუდრეკია ცხოვრების სიმძიმით დაბეჩავენებულ ადამიანს.

3. ხოტბას წარმოადგენს აგრეთვე შვიდი ერთიმეორეზე გადაბმული, ნამდვილი ეკლესიური ხასიათის, «იამბიკო»², რომლებშიაც გამოხატულია ცხოველი რელიგიური გრძნობა, შეგნება თავისი უღირსებისა, უმწეობისა და არარაობისა. პირველ ორ იამბიკოში შექმებულია ელთარსება სამება, მესამესა და მეოთხეში—ღვთისმშობელი, მეხუთეში—12 მოციქული, მეექვსეში—წინასწარმეტყველნი, ღოწამენი, განშორებულნი, მეშვიდეში—სხვადასხვა სათნოება. იამბიკო ურითმოა, მარცვალთა რაოდენობაც კი არაა სისტემატურად დაცული (20—28-მდე). სამაგიეროდ, მას დართული აქვს აკროსტიქი როგორც მარცხნივ, სტრიქონის თავში, ისე მარჯვნივ, სტრიქონის დასასრულს. ეს აკროსტიქი გვაძლევს შემდეგ ჩახრუხაულს:

სამებით ღმერთო, ბუნებით ვართო, ღამსხუნ საზმილსა, უშრეტად მწველსა,
მიშველე რამე. შენ მნახო რა მე. სათნოებითა რომ ეკუვარ მწველსა;
შენს ნებახედან. შენებახედან, აღარ მიმიშვა ბელიერ მწველსა,
ჩამსომს მწვირესა, მის ნამწვირესა, ვა, რა ავია მის დანასველსა!
ქალწულად მშობო, ქებით სამკობო, და საღმობისა არასა მგრძნობო,
გამოუთქმელად, მიუწოდომელად დამბადებლისა სულ აოსთათ მშობო,
ვისცა ვერ იტევს, ისიმც მომიტევს, შენ მეოხ მეყვა, კებას გიპკობო.
თუ ცადა ვებო, თუცა დაფები, განსაღდელშიგან მეტრ მქმენ იობო.
მოციქულთ ათორ, ვევედრო ათორთ, თორე მიხშენა საქმეს ძნელავსა,
წინასწარმეტყველთ, მით გამომეტყველთ, ღმერთმან ძვირი სულით აავსა,
მღვდელთა მოძღვრითა ცრემლისა ცერითა, ამით უფალმა აღი დაავსა,
მოწამებითა ქალწულ-ყრმებითა მტერთა განვერო და ვიოხხოვ დავსა.
კაცთ საფრთხედ ოქრო ექნების, ვითა ფრინველთა მახეა,
ადამის მიერ ცთუნებით ბევრრიგ რამ მით მოჩნება.
კმარა, დასწუნარდი ვშმაკო, რაცა მკარ ანუ მახია
არ მცირე წყებად მაჩვენე, აწ განადიდე მა ხია.

4. ღრმა ლირიზმითაა გამსჭვალული «სიტყვა სანათლისღებო»³, რომელშიაც პოეტი აღიარებს ღვთის დიდებას, ადამიანის უმწეობას, უჩვენებს ნათლისღების სხვადასხვა სახეს, რომლითაც შეიძლება დაცემული კაცის ღმერთ-

¹ «არჩილიანი», ტ. I, გვ. 265—269.

² S 424, გვ. 175—186; H 2116, ფ. 99—105.

³ «არჩილიანი», ტ. I, გვ. 65—70.

ნება, მიგრამ ბოლოს მას სევედა მოიცავს, ვინაიდან მოკლებულია ამ საშუალებას და თან დაშორებულია თვისტომობას. ეს მწარე გრძნობა შადრევანით ამოხეთქავს მისი გულიდან შემდეგ სიტყვებში:

მინდა გაგიტყდე, მოძღვარხო სახიერ, სხვაც რამ მინდაო:
ძმანი მიჩენე მშვიდობით და მათთან ჩემი ღინ დაო,
რა მათ მოეშორდი, სიბნელემ თვალეზი დამიბინდაო,
ყირმიხად აყვავებული გული ნაღველმან ინდაო. (18).

სხვანი რამდენნი საყოლნი და ყრმანი ჩემთან ზებრდელნი,
ზოგ-ზოგნი ჩემნი განზდელნი და სხვანი ჩენნი დაზდელნი;
კამყოლ-მუსაიფები, მოლზინე, თან მოლიმილნი,
იმერნი, კახნი, ქართველნი, ვისითაც მქონდა ქადილნი. (20).

მაბსოვს ღზინი და თამაშა. დღე და ღამე წართვით მღერა,
მხეტთა სრვა და ნადირობა. თავი ლღად მომეღერა,
ბურთობა და მინდორობა, კვლავ ნადიმი, კადრაკ-მღერა,
უბობა და გასაცემი, სრულ ვითა გთქვა, მოშეღე რა? (21).

აწ იგინი უჩემობით არა სწუხან, ისრეე ზმიან,
ვინ ასპარეზს ასპარეზობს, მერმე სმენ და მღერენ, ზმიან,
მე აღარვინ მომიგონებს, არ ვიცი თუ რად მიზმიან,
ბუტბუტობენ ზოგიერთნი: ძგონი იქ ხანს ბევრს დაზმონა! (22).

სოფელო, მუღამ ტრელობით, მიკვირს, არ სცხრები რად არა?
არ მოესთვლი შენსა სიმუხთლეს, რაები მიყავ, რა და რა.
ვერვინ მოკირჩა უვნები, ელდად ისრბოლა რა დარა,
თუ არ უცემან წარმავალს, ვინ წარუვალი რა დარა? (23).

აქ პოეტი სასოწარკვეთილებაში არ ვარდება, ვინაიდან თხზულება დაწერილია რუსეთში ყოფნის პირველ ხანებში, როდესაც მას კიდევ ჰქონდა სამშობლოში დაბრუნებისა და თავის საქმეების განმოსწორების რაღაც იმედი. ამიტომ ის ამბობს:

მაგრამ მე ღვთისა იმედი ამაღ არ გადმვიარდება,
ამად რომ არის მოწყალე, ეს ცოდნა მინარჩარდება,
მისი წყალობა, მოხედვა ერთხელ სამხელ მომვარდება,
აწ მოქუფჩილი ყვაილი, მგონია, გამივარდება. (35).

5. ნამდვილ ჩახრუხაულ ხოტბას წარმოადგენს ანბანთქება ცხრა თავნია¹, რომელიც შედგება მართლაც ცხრა სტროფის ან 36 სტრიქონისაგან, რომელთაგან თითოეული ცალკე ასოთი იწყება. აი მისი დასაწყისი: «ა სულ ასულა, მკერტნი დასულა, ესე ვინაა ჩემი ასულა? თავდება კი: ჟი საწყალთა არ აფრტვევ წყალთა, უწყალოდ ექმენ მიჯნურთ დნობითა. პოეტი აქებს ვილაც ასულს, რომელიც არის აბროლ-მინა რევით, მზისა მორვეითა, ძძლე შვიდთა მნათობთა, ლერწამ-ტანი. პოეტი მას ეუბნება: ფეცად მაქვს შენი წამწამ ნაშენი, ჯარი ინდისა, ამბრებ ნაყოლია, შენ ენა დამიბიოა, მშიში მაქვს გულსა, შენგან დაგულსა.ო. ხოტბა შინაარსითა და პოეტური ფორ-

¹ აჩილიანი, ტ. I, გვ. 251—253.

მით, განსაკუთრებით ეპითეტებითა და შედარებებით, მეტად მდიდარი და მოხდენილია. ვინაა ეს «ასული», არ ვიცით, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჩვენ აქ საქმე გვაქვს ალევორიასთან: ასულად პოეტი გულისხმობს ლმერს. ამას გვაფიქრებინებს პირველი ნისი სტროფი, სადაც ნათქვამია: «გიმკობ ქე-ბასა შენ სანებასა, ხელთა შეგვედრებ ხვეწნითა სულა». ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ, როგორც ზემოთ ვთქვით, ამგვარი ალევორია არჩილს საზოგადოდ ახასიათებს. თხზულება დაწერილია 1681 წელს, «თეიმურაზისა და რუსთველის შედარების» პირველ ნაწილთან ერთად, ვინაიდან დასახელებული შედარება პირდაპირ ამბობს: «ცხრა ლექსი ანბანთქებისა ოსეთს არის ნათქვამია-ო¹, სადაც დაიწერა მისი პირველი ნაწილი.

ნ. დასასრულ, უნდა აღენიშნოთ ერთი სატრფიალო-სამიჯნურო ნაწარმოები, რომელსაც ეწოდება «სამიჯნურო ლექსები, აქა-იქ ნათქვამია². ეს არის მაჯამა, დაწერილი, როგორც ვგებულობთ შინაარსიდან და პოეტის განცხადებიდან, თეიმურაზის მაჯამის მიბაძვით. თეიმურაზი ამბობს: «გათავდა წიგნი მაჯამა, ლექსი აქა-იქ თქმულემა», ამასვე იმეორებს არჩილიც სათურში: «სამიჯნურო ლექსები, აქა-იქ ნათქვამია». თხზულება იწყება ასე:

სამიჯნურო ლექსებიც სამ აგერ ქვემო ჩამიგდია,
ზოგთ მიჯნურთა საქმე კარგი მანწონს, ზოგი ამიგდია;
ცოტა რამ ვთქვა, სულ უთქმელი ვითამ არც ეს დამიგდია,
ჰე, მიჯნურო, სამიჯნურო ყური ამას მოუგდია! (1).

სამიჯნუროსა ლექსებაა კარგად მოგვითხრობს მაჯამა,
ენახე მიჯნური ფარული, შემატყობინა მაჯამა,
მეც ამიყულა ტირილმან, ეგზომმან მათმან გარჯამა,
მეწყალება და გვერთ ხლება ვერ პოვა ჩემმა აჯამა. (2).

მკითხველ-მთარგმნელსო, მაჯამას წილ მეც ეს მამირთმეგია,
ჩემი და ჩემ მაგიერად, არ ვისთვის წამირთმეგია;
მითქვამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ ურეგია;
ვიცო, შეიტყობთ უცდურად, თუ სიტყვა აძირეგია. (3).

შერე აღწერილია ნამდვილი მიჯნურობა, მიჯნურის სულიერი განცდა და ფსიქოლოგიური ანალიზი, თვალწარმტაცი ფერადებით დახატულია ლამაზი არსება, მიჯნურობისა და ტრფიალების საგანი და თავდება შემდეგი სიტყვებით:

ისმინეთ ჩემი ლექსები, ტკბილადრე, ნუ დამბაქეთა,
ბრძენთ მომიწონეთ ნათქვამი, უტბილთა განმიჩქეთა,
ჩემ წინ წარსულთა შენდობა იქით თქვით, ჩემი აქეთა,
ეს არ გარგიყოს, მანდ სამე აბა რუსთველი აქეთა! (45).

სასაქმო და სასამართლო სადლა მაქვს, თორ ვინ მიწყინა?
ველარ ვბურთობ, ვერ ვნადირობ, ველარ ვლზინობ, ვით უწინა,
ამის შერე სხვა ხნეობა ჯერხან ყველა გამიყინა,
ამდ მევწყვე შეირს ხელი, აშთარხანმან მომაწყინა. (46).

¹ «არჩილიანი», ტ. II, გვ. 84.

² იქვე, ტ. I, გვ. 127—132.

ჩანს, თხზულება დაწერილია ასტრახანში, სადაც არჩილი მოწყვნილი იყო დიდი ხნის უსაქმოდ ყოფნით, ესე იგი 1682 — 1685 წლებში. თავისი მოხდენილობით და პოეტური შევნებით ეს ნაწარმოები, თეიმურაზის მაჯამის მსგავსად, პირდაპირ შედევრად უნდა ჩაითვალოს ქართულ პოეზიაში. თხზულება შედგება სულ 45 სტროფისაგან, რომლებიც ერთიმეორეზე უკეთესია პოეტური თვალსაზრისით.

ჩვენ ჩამოვთვალეთ არჩილის ყველა ლირიკული ხასიათის ნაწარმოები. მაგრამ ამასთანავე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ლირიკული ელემენტი არჩილს შეუტანია თეიმურაზიანშიაც, რომლის მიმოხილვისას ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ ძველის თეიმურაზისაგან დედოფალსა ზედა მწუხარება და მგლოვარება დიდი ქართული ლირიკის ნამდვილი შედევრია.

არჩილის პოეზიაში ერთ-ერთი მთავარი მოტივია რელიგიურ-დიდაქტიკური მოტივი. ქრისტიანული სარწმუნოება მას მიაჩნია სიბრძნის, მეცნიერების, კეთილი საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების საწყისად. მას ვერ უპატიებია თავისი თავისათვის; რომ სპარსეთში ყოფნისას ის იძულებული იყო გადადგომოდა ქრისტიანობას.

არჩილის პოეზიის მეორე მთავარი მოტივი არის პესიმიზმი. ეს მოტივი თანდათანობით ძლიერდება მის თხზულებებში, ადრინდელ ნაწარმოებებში ის ისე მკაცრი არაა, როგორც შემდეგი დროისაში. ეს აიხსნება იმით, რომ, რაც დრო გადიოდა, უფრო და უფრო უტრუფდებოდა მას იმედები და ეკვეთებოდა სასოება. არჩილის პესიმიზმს ჰკვებავდა, პირველ ყოვლისა, მისი რელიგიური მსოფლმხედველობა, რომლითაც ყოველი სოფელი ბოროტსა ზედა სდგასა (1 იოან. V, 19). მართლაცდა, ეს ბუნებრივი იყო ადამიანისათვის, რომელიც ამბობდა:

ბრძნეთ ლათინთგან გავიგონე, ესე მათგან ბრძნულად თქმული:
კაცი მიწა, აწ სხეული კვამლი არის აღგზებული,
ბოლო ყოვლთა ნაცარია, ქარის პირსა აღდებული,
მართლა უთქვამს წმიდა დავითს: ცრუ ვართ ყოვლი აგებულთა¹.

ამ სოფლის მუხთლობა, ცრუობა, წუთიერობა და დაუნდობლობა, რომელსაც არჩილი უჩივის თითქმის ყველა თავის ნაწარმოებში, განსაკუთრებით მძლავრად აღუნიშნავს პოეტს ყაყისა და სოფლის გაბაასებისა ბოლოს, სადაც ჩვენ ვკითხულობთ:

ვინა იჩემებ, სოფელო, უმუხთლო-უზანობასა?
იბქითი რამ ხარ, ანახლი კარგს ავისხედ დასწრობასა;
ვირე გაუძლო შენს ცგზომს მუდამ ლ-ხვართა სობასა?
ყოველთა გვათქმევ ამასა: ვა ჩვენსა შენს შესწრობასა! (319).

¹ H 2116, ფ. 105. როდესაც ლაპარაკია არჩილის პესიმიზმზე, მხედველობაში გვაქვს მისი უარყოფითი შეფასება ამჟვეყნიური ცხოვრებისა, რომელსაც მის თვალში მნიშვნელობა აქვს იმდენად, რამდენადაც ის წარმოადგენს მხოლოდ გზას, ისიც ვკლიანს, ამ ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში გადასვენის, მომამზადებელს.

მიჩვენე გუშინდელისა ყვევილის შევნიერება,
სად არს სიტურფე, სინაზე და მისი ნებეირება,
ფერი ყირმიზი-ყაყაჩო, თეთრბროლი შეიწირება,
გხომ სიყეთე არ ცუდ ჰყავ, რომე ძლიე დაიწერება. (320).

სადა არს ღაწთ თეთრ-ყირმიზად შერთვა სიწმიდე ვეცხლისა,
სადა ვარდობა ბაგისა, თვალთ წყალი მის სიძვირცხლისა?
წარბს შევნიერსა წამწამთა ძალუტ დაბერვა ცეცხლისა,
ცხვირსა, მათთ შუა მდგომელსა, ძალი აქვს მკვდრის სიცოცხლისა. (321).

სადა არს თხემის დალაღა, ბეჭსა საშვალთა კოწოლნი,
ყელი, მთიებთა უნათლე, ბედაურთ მკლავთა წამწოლნი?
იგი უებრო მიჯნურნი, ერთმანეთთანა არ მწოლნი,
ერთბამად დაანთქ ყოველნი და უფრო შენნი ამყოლნი. (322).

რა უყავ მეფე სვიანი, ვისაც ქვეყანა დახარდა?
პალატი, საესე ლხინითა, ან ის სიცილი ხარხარ და,
კვლავ ნადირობა, შექცევა, იძახდნენ: არის ხარ ხარ-და!
აწ ოხრად სჭერეტენ ყოველთა, ასე სიმუნთლეს მხა ხარ და. (323).

მზერენ მოწყალის მეფისას პორფირს, ტახტს ცარიელადა,
ქვემდებარესა გვირგვინსა, სკიპტრას, პურობილსა ხელადა,
ხმალს ოქრორჩუნვილს, რომელი მტრის სისხლით იყო სველადა,
მის წილს სხვა დასვი უმგერი, ვინ თავი ისახელა და. (324).

მეორე მხრით, მის პესიმიზმს საზრდოს აძლევედა იმდროინდელი საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა: ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა ჰქონდა სამშობლო ქვეყნის არე-დარევისა და მესვეური კლასის უთაურობას და ზნეობრივ გაღატაკებას, რასაც ის დასტირის უმთავრესად «თეიმურაზის ცხოვრებასა» და «მეფეთა ქებასა და სამხილებელში» და რაც რელიეფურად გამოთქვა შემდეგ სიტყვებში: «ვერ ხედავთ, მარტო ჩვენს ჟამში რამდენი ავი რამ იქნა? რა ცრუ ფიცობა რა ზაკვა, უნამუსობა, რა ლიქნა?» (საქართვე-ზნეობანი, სტროფი 82). ამას თან ერთოდა სოციალური «ძვრების» ნიშნების მოახლოების შეგრძნობაც: «უაზონი განგვილადდეს, უმეცარნი პატივს იცნეს», «ცოტას მკამელი ბევსა სჭამს, ბევრისა უფრო ცოტასა» (ლექსნი ას და ათნი, სტრ. 20, 21). დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მის პირად ცხოვრებასაც, — მის სიმწარეს, რამაც თავი იჩინა ერთი ქვეყნიდან მეორეში დაუსრულებელ ხეტიალსა და მწირობაში, ტახტის დაკარგვაში, სამშობლოსა და მახლობელთა მოშორებაში, სხვის კარზე ყოფნასა და სხვისი პურის ჭამაში. ამას თან ერთოდა შეგნება თავისი უღირსებისა, სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით, და მოხუცებულობასთან ერთად «მეზარის» ან მესაფლავის მოახლოება. ამისი დამასურათხატებელი ადგილები ჩვენ ზემოთაც მოვიყვანეთ, როდესაც არჩილის ნაწერებს ვეხებოდით, და ხელმეორედ აღბრ გავიმეორებთ მათ. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ არჩილის პესიმიზმს რომანტიკული ნიადაგი არ აქვს ისე, როგორც, საზოგადოდ, მის შემოქმედებაში რომანტიკულ ელემენტს მეტად მცირე ადგილი აქვს, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, სულ არა აქვს.

არჩილის პესიმიზმი საბოლოო არაა, ის თავდება იქ, სადაც თავდება ეს ქვეყანა და იწყება ახალი ცა და ახალი ქვეყანა. საბოლოო ნუგეშს პოეტი პოულობს რელიგიასა და ღვთაებაში. მწვავე მომენტში, როდესაც სულით ობლობას განიცდის, ის კრძალულებით ამბობს: «მხოლოდ მივის მეგობარი, ვინ შექმნა ცათ სამყარო». გამოუვალ, აუტანელ მდგომარეობაში ის სასოებით შენიშნავს: «მაკრამ უფალი პატრონი გვივის მოწყალედ, შეიწმედა»; ანდა ასე:

მაგრამ მე ღვთისა იმედი ამაღ არ გადმივარდება,
ამად რომ არის მოწყალე, ეს ცოდნა მინარჩარდება;
მისი წყალობა, მოხედვა ერთხელ სამხედ მომეცოდება,
აწ მოქუფერილი ყვავილი, მგონია, გამივარდება¹.

სტეგრეტს რა ფეოდალური კლასის ესტაბილური მდგომარეობის შერყევის ნიშნებს, რომ ამხედრდენ ცხენთა რაინდთა მონანი უაზონიანა (110 ლექსი, სტროფი 37), პოეტი ხელს ჰკიდებს მორალიზატორობას, სხვადასხვა «ზნეობის» კოდიფიკაციას, რომელსაც მიზნად აქვს პატრონყმური, ან უკეთ—ბატონყმური პრინციპის განმტკიცება: «თავის პატრონსა დამონდით კარგგულად, ნუ ავ-პირეთა» («კაცისა და სოფლის გაბაასება», 274), ამავე დროს მას გული შესტკივა თითქოს «გლეხი-კაცისათვისაც». «თუ ამოსწყდეს გლეხი-კაცი, საქართველო დაძაბუნდაო»,—ამბობს ის. «ზნეობათა» კოდიფიკაციის დროს ის გამოთქვამს ზოგიერთ ისეთ აზრსა და შეხედულებას, რაც დღესაც არაა მნიშვნელობას მოკლებული, ეს არის აზრი სწავლა-განათლებისა და ცოდნის მნიშვნელობის შესახებ. აი, როგორ ფიქრობს ის ამის შესახებ:

კაცი უნდა ან გვარადა, ან სწავლაში გაიზარდოს,
თუ სიბრძნეში გაიწვრთნების, უგვარომანც გაივარდოს².

უცოდნი კაცი სადა გინდ უბამხედ გამამაცდება,
როს მართებს, ველარ ივარგებს, საქმესაც ბევრსა დასცდება,
მუდამ ღინცილობს, მრავალჯერ ცუდაჟი სიტყვა წასცდება,
ცოტახანს თუცა რამ იყოს, სიბრძნეით მალე წახდება³.

თავისი მასწავლებლების, რუსთაველისა და თეიმურაზის, შეფასებისას, არჩილი მათ ყველა პოეტზე მაღლა აყენებს, მაგრამ ერთ რამეს არ უქებს მათ (თეიმურაზიანი, სტრ. 37):

სრულად იტყვიან, უკლებლად, ამბავსა, სპარსთა ნაქორსა.

მან თავის შემოქმედებითს პრაქტიკაში მართლაც დაგმო «სპარსთა ნაქორი ამბავი», ესე იგი ლიტერატურაში უპირატესობა მისცა არა «სპარსთა» ამბებს, არამედ ნაციონალურ, ეროვნულ, ქართულ, და არა «ნაქორ», მოგონილ,

¹ «სიტყვა სანათლისღებო», სტრ. 35.

² «თეიმურაზიანი», სტროფი 417.

³ «საქართველოს ზნეობანი», სტრ. 74.

ფანტასტიკურ, სადევემირო ამბებს, არამედ ნამდვილს. ამ მხრივ არჩილი ძველ ქართულ ლიტერატურაში ნაციონალური და რეალისტური მიმართულების მკვეთრი წარმონაღველია, ამისი გამოხატელობა მისი ისტორიული პოეზია, აგრეთვე შეუბრალებელი მხილება თანამედროვე ნამდვილი. რეალური ქართული ცხოვრების ნაკულუოვანებაა. ამ შენთხვევაში არჩილი განმტკიცებულია იმ საქმისა, რომელიც პირველად წამოიწყო მისმა მდივანმა ფეშანგი ფაშვიბერტყაძემ «შაჰნავაზიანში», მხოლოდ მან ეს საქმე უფრო წინ წასწია და უფრო მაღალ საფეხურზე აიყვანა.

არჩილი იცავს ენის სიწმინდეს, თუმცა ის რუსიციზმებს არ ვაუბრის.

რაც შეეხება არჩილის ლექსს, ფორმის მხრივ, წინა დროის მწერლებთან შედარებით, ის საქმაოდ მდიდარი და მრავალფეროვანია. მთავარი ლექსთწყობა მისი არის 16-მარჯულიანი შაირი. მეორე ადგილი უკავია ჩახრუხაულს, რომელშიც ის არანაკლები ვირტუოზია, ვიდრე თვით ამ ლექსთწყობის მანამთავარი. ამ საზომის საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს «მეფეთა ქება და მხილებანი», სადაც ავტორს მოუტია თამარ წყნარი, შესაწყნარი-ს საუკეთესო პარალელი, რომელიც ზემოთ ამოწერეთ. რითმის სიმდიდრით, პოეტური ფიგურებით, შედარებებითა და აფორიზმებით არჩილის ლექსი მისი მასწავლებლის თემურაზ პირველის ლექსის საუკეთესო ნიმუშეა. არჩილს აქვს საეკლესიო იამბიკობიც, მათი დამახასიათებელი თვისებებით.

შეუდარებელია არჩილი აკროსტიკებში ან, როგორც თვითონ უწოდებს, ანბანთქებაში. ამ მხრივ მას აქვს ისეთი ნაწარმოებნი, რომლებშიც პირველი სტროფის ოთხივე სტრიქონი იწყება ა-ნით, მეორე— ბ-ანით, მესამე — გ-ანით და ასე ბოლომდე¹. არის ისეთი, რომელშიც თითოეული სტრიქონი, პირველიდან უკანასკნელამდე, იწყება საკუთარი ასოთი ა-დან ჟ-მდე². მოეპოვება არჩილს ისეთი სტროფები, რომლებშიც პირველი სიტყვა იწყება ა-ნით, მეორე— ბ-ანით, მესამე— გ-ანით და ასე ბოლომდე. ასე რომ ერთ სტროფში ამოწურულია მთელი ანბანი³; ანდა: პირველ სტროფში ყველა სიტყვა იწყება ა-ნით, მეორეში— ბ-ანით, მესამეში— გ-ანით და ასე, ამ ანბანთქებას პოეტი უწოდებს ახალშემოღებულს⁴. მრავალფეროვანია აკროსტიკებიც არჩილის ნაწერებში. არის ჩვეულებრივი ტიპის აკროსტიკი— პირველი ასო სტრიქონებისა მარცხნივ⁵. არის ისეთებიც, სადაც მხედველობაში მიიღება სტრიქონების არა მარცხნივ, არამედ მარჯვნივ, სტრიქონთა უკანასკნელი, ასოებიც. განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ ზოთ შემდგარი ჩახრუხაული ლექსი, რომელიც ზემოთ მოიყვანეთ. დასასრულ, უნდა აღინიშნოს არჩილის ერთი თავისებური ლექსი, რომელსაც ის უწოდებს «ეტლებრ მბრუნავ ლექსს» და რომლის შესახებ ის ამბობს:

¹ -ლექსნი ამიჯანდ სათარგმანებელნი, ანბანთსაქებელნი და სავედრებელნი ღვთის-შობლისანი.

² ანბანთქება ცხრა თავი.

³ E. T a k a n a s t i k i, Описанне, II, стр. 153.

⁴ ან ადვილია აღკრძალვა ამოებისა ამისა.

⁵ H 2116, ფ. 201.

არ გიკვირს ჩემთა მნახავთა, ვით მოვიცალე ამდენად,
 ეს ლექსი, ჩარხებრ მბრუნავი, აწ მოვიგონე უსრენად,
 ერთ სტოიკონს სიტყვა რამდენი აქვს, ლექსიც იქმნა იმდენად,
 ნაძლევი ვარ, თუ ჩემს წინათ ეთქვას ვის, იყოთ მოსმენად¹.

თვით არჩილიც გრძნობდა, რომ მისი ლექსები ერთგვარ ღირებულებას არ იყო მოკლებული. ერთ-ერთ თუქანასკნელი დროის ნაწარმოებში ის შენიშნავს:

ვეგვ. მელექსენო. ლექსიას ვერ ბრძანებთ უფარგობასა,
 მის-მის ადვილთა სიტყვათა, მუნასობთ მოძირობასა,
 თუ არ დამლოცოთ, ნუოც დამწყევთ, ჰრიდეთცა ავპირობასა,
 ამიოითგან ვდუმენი ლექსთა თქაჲ, შაირობასა².

საინტერესოა, რომ არჩილს, პეტრე დიდის პოლტავაში შედედებზე გამარჯვების გამო, დაუწერია რუსულად ლექსი, რომელიც, საგანგებო წერილებთან ერთად; გაუგზავნია თავად შენშეიკოვისათვის³.

მას შემდეგ, რაც ჩვენ გაეიცანით თეიმურაზისა და არჩილის ლიტერატურული მოღვაწეობა, ნათელი ხდება თეიმურაზის უძლიერესი გავლენა არჩილზე. ეს გავლენა ჩანს როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. თეიმურაზს აუღია თავის შემოქმედების ერთ-ერთ მოტივად ეროვნული მოტივი და დაუწერია საისტორიო პოემა წჷმება ქეთევან დედოფლისა; არჩილიც წერს საისტორიო პოემას — თეიმურაზისა და რუსთველის შედარებასა. თეიმურაზი წერს რელიგიური და საერო ხასიათის თხზულებებს, ასევე იქცევა არჩილ მეფეც. თეიმურაზის პოეზიას თან ახლავს რელიგიურ-მორალური და ასკეტურ-მისტიკური ელფერი; ეს ელფერი არანაკლებ ახასიათებს არჩილის ნაწარმოებთ. თეიმურაზის მსოფლმხედველობას გადაკრავს პესიმისტური იერი, რომელსაც ორი საფუძველი აქვს, სოციალურ-პოლიტიკური და პირადული, და რომელიც, ბოლოს და ბოლოს, რელიგიაში პოულობს გამოსავალს; ასევე უნდა ითქვას არჩილის შესახებაც. თეიმურაზი «საკაცო» ან საერო თხზულებათა წერას უსაქმობისა და ტყუილად გდების გაზო ჰკიდებთ ხელს, ის მას ეძახის «ცუდად ლაყობასა», უპირატესობას «სადეთოა წიგნების წერასა და კითხვას ანიქებს; ამასვე ვხედავთ არჩილის ნაწარმოებშიც. თეიმურაზი წერს მ ა ჯ ა მ ა ს, მ ა ჯ ა მ ა ს ე წერს არჩილიც. თეიმურაზი რუსთველურ შაირთან ერთად ჩაბრუნაულსაც ხმარობს, ასევე იქცევა არჩილიც. თეიმურაზს შემოაქვს თავისებური აკროსტიქი ან ანბანთ ქება; ასევე იქცევა არჩილიც, რომელიც თეიმურაზისაგან სესხულობს ერთ აკროსტიკულ სისტემას. თეიმურაზმა გაანაბტყივა საგანგებო ლიტერატურული ჟანრი, დიალოგი, გაბაასება, რომელიც უფრო მეტად გამოუყენებია არჩილს.

განსხვავება ამ ორ მწერალს შორის მდგომარეობს უმთავრესად იმაში, რომ არჩილის შემოქმედებანი უფრო ძლიერია ეროვნული მოტივი. თეიმურაზი უფრო მეტად ეტანება აღმოსავლურ «ნაქორა» ამბებს, არჩილი კი გაურ-

¹ «არჩილიანი», ტ. I, გვ. 70, სტრ. 44.

² «ექმული ნახარალი ნანხე» (S 1624, ფ. 31), ან «ვისრამიანის» ბოლო სტროფი (743).

³ ვლ. ტ ა ტ ი შვილი, კართველები მოსკოვში, «ლიტერატურა და ხელოვნება» 1949 წ., № 35.

ბის ფანტასტიკას და მქადაგებელია ლიტერატურაში «ნართლის თქმისა», ამდენად ის «რეალისტი» მწერალია.

დასასრულს, უნდა აღინიშნოს, რომ არჩილს, სხვა მელექსეთა შემფასებელს¹, ჯერ კიდევ თანამედროვეთა შორის გამოუჩნდნენ შემფასებელნი. ესენი არიან მისი თანამზღებელნი გივი თუმანიშვილი და დაუთ თურქისტანიშვილი, რომელთაც საჭიროდ დაინახეს 1701—1706 წლებში შეედგინათ მისი ნაწერების მთელი კრებული, და პეტრე მგალობელი, რომელიც ანბოზა:

სიბრძნე უმსგავსე სოლომონს, მეფედ ვერ სჯობდა მანასე,
ენარიტორობს უბრყვენლად, პლატონ ოდეს თქვა ან ასე,
უმჯობეს მთქმელსა ვერვის ვსცნობ, ნუ თუ ვინ იტყვის ან ასე?
ვინათგან ღმერთმა შეამკო, ვერამ სულდგმულმან ანასე!²

სამწუხაროდ, შემდგომმა თაობამ იმდენად დაკარგა თანამედროვეთა აღლო და გაგება არჩილისა, რომ, ერთი მხრით, სულ უკანასკნელ წლებამდე გამოცემულიც კი არ იყო მისი უკვედავი «არჩილიანი», რომლის ამონწურავად თელიდნენ მხოლოდ «თეიმურაზისა და რუსთველის შედარებას», ხოლო, მეორე მხრით, შესაძლებელი გახდა ისეთი კრიტიკული შეხედულებების გამოთქმა, ვითომც არჩილის ლექსებში არ არის ის «აღმაფრენა», ურომლისოდაც თხზულებაში ყველაფერია პოეზიის გარდა³.

3. ვახტანგ მეექვსე

ვახტანგ ლევანის ძე დაიბადა 1675 წელს და იზრდებოდა ისეთ პირობებში, რომ, საკვირველია, როგორ პოულობდა ის დროს სწავლა-განათლებლსათვის საზრუნავად. 1703 წელს, როდესაც ვახტანგი ქართლის გამგე შეიქნა, ის ჩვენი გვევლინება როგორც ჰქვიანი, ენერგიული, განათლებით აღჭურვილი და ახოვანი ადამიანი. მის განათლებას ორმაგი ხასიათი ჰქონდა: სასულიერო და საერო; ზედმიწევნით იცოდა საეკლესიო ლიტერატურა და აგრეთვე საერო მწერლობა, ქართული და სპარსული. ამავე დროს ის იყო ნამდვილი მეცნიერი და ნოტრფიალე მეცნიერებისა. თავისი ლიტერატურულ-მეცნიერული მიდრეკილება და ალლო მემკვიდრეობით გადასცა მან თავის შვილებს: ბაქარს, ვახუშტისა და პაატას⁴. ცხრა წლის პერიოდი, როდესაც ვახტანგი ქართლს განაგებდა (1703—1712), იყო უნაყოფიერესი ხანა მისი კულტურულ-ლიტერატურული და სამეცნიერო მოღვაწეობისა, რომელიც მემატიაწიეებს მეტად მკრთალად აქვთ აწე-

¹ იხ. შიპი «ძველთა და ახალთა ქართველთა მელექსეთათვის», ტ. II, გვ. 3—5.

² H 2116. ფ. 1:0; E. Такампнхли, Описание, II, стр. 156.

³ პ. უმიკაშვილი, დავითიანი, 1881, გვ. X; ზ. ჭიჭინაძე და მასთან ერთად ა. ხახანაშვილი არჩილ მეფეს მიაწერენ კიდევ ხუთსტროფიან ლექსს «ბროლის სვეტი» და თხზულებას «ნარტიშოვანი» («ქართული მწერლობა XVII საუკუნეში», გვ. 22,23; «Очерки», III, 99), მაგრამ ეს, როგორც დავინახავთ, სიმართლეს არ შეეფერება.

⁴ ვახუშტი და პაატა იყვნენ ვახტანგის «უკანონო» შვილები. მათ გარდა, მას კიდევ ჰყოლია მესამე უკანონო შვილი როსტომი, როგორც ეს ჩანს თირის მონასტრის (ცხინვალს ზემოთ, ქუთათას თავში) საფლავის წარწერიდან, რომელიც ჩვენ 1924 წლის ზაფხულს თვითონ ამოვიკითხეთ: «ქ. ყოვლად: ჭებულის: მეფის: არჩილისა: და: დიდად: სახელოვანის:

რილი¹. ამ პერიოდში მან გამოუშვა, სწავლულ კაცთა დახმარებით, ქართლის ცხოვრებისა ახალი რედაქცია, გასწია განმაცვიფრებელი საყოლიფიკაციო შრომა, რომლის შედეგი იყო ეგრეთ წოდებული ვახტანგის კანონები და დასტურლამალი, და დააარსა თბილისში 1709 წელს სტამბა, რომელმაც ასე გაამდიდრა ჩვენი წიგნის ბაზარი. ამ სტამბიდან გამოვიდა, სხვათა შორის, ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემა (1712 წ.) ვახტანგის კომენტარებით, რომელიც შეადგენს ამ ნაწარმოების მეცნიერულად გათვალისწინების პირველ ცდას და რომელშიაც ავტორმა მოგვცა პოემის სუფეტისა და შინაარსის მორალურ-დიდაქტიკური ინტერპრეტაცია. ამ დროს უთარგმნინებია ვახტანგს სპარსულიდან ძარამგულანდამიანი, «ბახტიარანმა» და დაუწვია «ამირნასარიანისა» და ქილილა და დამანასა თარგმნა. 1712 წლის 23 აპრილს შეწყდა ვახტანგის თავაგამოდებული მუშაობა ქართლში. ის იძულებული შეიქნა წასულიყო ყვენთან სპარსეთს, სადაც 1714 წლის 10 მარტამდე ისპაანს ცხოვრობდა, ხოლო შემდეგ 1716 წლის 1 თიბათევმდე, ქირმანს. აქ მოწყენილობისა და უსაქმობის გამო, როგორც თვითონ ამბობს, მწერლობისათვის მოუკიდია ხელი და დაუმთავრებია თარგმნა ქილილა და დამანასი, რომელიც ქართლში გამოუგზავნია შესასწორებლად სულხან-საბა ორბელიანისა და ონანა მდივნისათვის. 1716 წლის 1 თიბათვიდან 1719 წლამდე ვახტანგი კიდევ სპარსეთში იმყოფებოდა, როგორც ერანის სპასალარი, რომელსაც შაჰმა უბოძა ამასთანავე თავრიზი და ბარდა. ამ დროს უნდა ეთარგმნოს მას ამირზა თავრიზელის წიგნების კითხვითა და თანაშეწყენითა სპარსული ანუ ი, რომელ არს ქმნულების ცოდნის წიგნი, ზიჯი თალა მასალა და სხვა ოქმების წიგნი (ასტრონომიული შრომა), რომელიც დაიბეჭდა თბილისში 1721 წელს. ამავე დროს აგადმოულია მას სტროლაბიც ქართულად². 1719 წლის 7 აგვისტოს ვახტანგი ქართლს დაბრუნდა და ჩვეულებრივ მუშაობას შეუდგა. ამ დროს მან გააბა რუსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობის ქსელი, რამაც გაამწვავა მისი დამოკიდებულება სპარსეთთან და ოსმალეთთან, ასე რომ 1724 წლის ზაფხულზე, 10-იენისს, ის იძულებული შეიქნა ქართლი მიეტოვებინა და ცოლით, შვილებითა და მრავალრიცხოვანი ამალით რუსეთს გადასახლებულიყო იმ იმედით, რომ რუსების დახმარებით საბოლოოდ თავს დაადგენდა ოსმალთა და სპარსთა ბატონობას. როგორც ვიცით, რუსეთში ის ხან მოსკოვს ცხოვრობდა, ხან პეტერბურგს, ბოლოს, იმეღვაცრუბული, ვადმოვიდა ასტრახანს, სადაც გარდაიცვალა კიდევაც 1737 წლის 26 მარტს³. ლიტერატურულ მუშაობას ვახტანგი რუ-

ქართლის: მეფის: გიორგის: ძმის: ყოვლად: შემკულის: ბატონის: ლევანის: ძე: საქართველოს: გამგებელი: ბატონიშვილი: ვახტანგ: ვიყავ: სამკვიდროსა: მამულსა: სოფელსა: ამას: რაოდენ-თამე: წელთა: და: შიიცვალა: ძე: ჩემი: პირმშო: ბატონიშვილი: როსტომ: და: დავედალ: ველე-სიასა: ანას: შინა: სამკვიდროსა: მამულსა: ჩემსა: ქონსტეს: აქეთ: ჩაჰმია:»

¹ ვახუშტისა და სეხნია ჩხეიძეს (ქართლის ცხოვრება, II, 71, 323).

² A. Гагарин, Сведения, I, стр. XL—XLI, примеч.

³ 1725 წლის ბრძანებით მას დაენიშნა სამონასტრო შემოსავლიდან წლიურად: 24000 მანეთი, 16 ტონა ფქვილი, 8 ტონა შვრია, 600 ტონა თევზ, 1066 მეტრი შეშა. ყველაფერი ეს მის ოჯახს ეძლეოდა 1792 წლამდე.

სეთშიაც განაგრძობდა. მაგალითად, მოსკოვში გაუღექსავს მას «ამირნასარიანი» და «მოკლედ სიტყვისგება სოგრაქისი». რუსეთშივე დაუწერია მას მომეტებული ნაწილი ლირიკულ თხზულებათა, რომელთა მიმოხილვას შევეუდგებით ახლა¹.

ვახტანგის ლირიკა გამომხატველია არა მარტო მისი უკულმართი ბედისა, რომელიც მას ხან სპარსეთში გადაადგებდა და ხან რუსეთში, არამედ მისი ქვეყნისაც. საჩივარი ბედის უკულმართობასა და წუთისოფლის ვერაგობაზე, სევდა, გამოწვეული საყვარელი და კეკლუცი სამშობლოს მოშორებით, საჩივარი ადამიანთა გაუტანლობაზე, ღვთისადმი სასოება, რომელშიაც ის პოულობს ნუგეშს სულიერი კრიზისის დროს, ბრძოლა აგრესორებთან და მათი კლანჭებიდან სამშობლოს განთავისუფლებისათვის გზების ძიება,—ი, მისი ლირიკის მთავარი მოტივი. ამ მხრივ ვახტანგი დაკავშირებულია თეიმურაზისა და არჩილის ლირიკასთან.

ვახტანგის ლირიკულ შრომათაგან უნდა აღვნიშნოთ:

1. «მეფე ვახტანგ, სამეფოსაგან კიდევანქმნილი, სა ლ ბ უ ნ ა დ გ უ ლ ი ს ა წყლულებათათვის მკურნალ თავისა თვისისათვის იქმნების და სწერს ესრეთ ესპანსა². პოეტი შენიშნავს, რომ მან მიატოვა ყველაფერი, რაც მისთვის ძვირფასი იყო და გვისურათებს სულის ობლობას, რომელსაც განიცდის ის. მერე აგვიწერს «კეკლუცთა ხელმწიფისა» მშვენიერებას, მის თვალწარმტაც სილამაზეს და იმ გრძნობებს, რომელთაც იწვევს მოტრფიალეთა გულში მისი ქვრეტა. ეს ყველუცთა არის მისი სამშობლო, ქართლი, თუმცა პირდაპირ ის ამას არ ამბობს. მერე კონკრეტულად ახასიათებს ქართლის სხვადასხვა კუთხეს, მათ თვისებებს, და მოიგონებს, როგორ ატარებდა ის დროს ამ კუთხეებში. დასახელებულია: თბილისი და მისი აბანოები, დიდგორი, ლილოს ტბა, კოყორი, თრიალეთი, ქცია, შამბიანი, შავნაბადი, ტბისყური, ღრმახევი, სომხითი, ხუნანი, ყარაია, ლოჭინი, ნაყორულევი, აღრინტალი. განსაკუთრებით პოეტი ხაზს უსვამს ნადირობით შექცევას ამ ადგილებში, რაც, სხვათა შორის, მემატიაწიეებსაც აქვთ აღნიშნული³. ჩამოთვლილია მერე წმინდა უდაბნოები: დავითთარეჯა, ბერთუბანი, ჩიჩხიტური და ნათლასმცემელი, სადაც აეტორი მოვიდოდა ხოლმე ნადირობისა და შექცევის შემდეგ სალოცავად. ყოველივე ამის მომგონე, ის ამბობს:

საწუთროა მიუნდობი, მუყვისათვის დასაკრული,
ჩალხისებრივ დაუდგომად თავსა ბოლოდ მთარული;
გქონებოდეს ესე ყოფა, გაგებადოს დაკარგული,
გაუძლია უქონელად განა სალი კლდეგბრ გული? (65).

პირველად მოღზინებული შამბიანისა არეზსა,
სასოზხითოსა, დიდგორსა, ყარა-ს დასახარება,
საშეგბსა შესაქცეველსა, სამუდმოდ დაუსარებასა,
აწლავა დაძსვა მარტოცა ქუჩუქოვისა სარებასა. (66).

¹ ვახტანგის ლიტერატურული მემკვიდრეობა გამოსცა ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე მ: ვ ა ხ ტ ა ნ გ V I . ლექსები და პოემები, 1947 წ. ვსარგებლობთ ამ გამოცემით, თუმცა ზოგიერთი ჩვენი ნიმუშს სხვა რედაქციითაა წარმოდგენილი.

² S 171, გვ. 1—14; S 4500, ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე მ, გვ. 10—23.

³ ქართლის ცხოვრება, II, 75, 324.

ამის შემდეგ პოეტი გადმოგვეცემს, როგორ მოიძულეს ის თავისიანებმა ცკი, რა მახეს უგებდნენ მას და როგორ ჩაადგეს ის ასეთ მწვავე მდგომარეობაში, რომელსაც ის განიცდის. საკვირველი ისაა, განაგრძობს პოეტი, რომ მე თვითონ მკიცხავენ იმისათვის, რომ სამშობლოში არა ვარ:

მეფეს არჩილა სძრახავდენ, სხვათაჲნ მიმოვლელია,
განათლებულსა სახლკარსა შეექნა დამანელია,
მასვე მძრახავენ, არ ვიცი, სხვანილა რა საქნელია,
ლოძი, ვეფხურად კისკასი, კუთია განა მთელია? (8მ).

ევგობო საწუთროსა მუხთალსა, უცხოთა განსაკვირასაა, წამოიძახებს პოეტი, მაგრამ იმედი არ დაუქარგავს: «მოველი ღვთისაგან ბოლომდი მეცალა გასახარებსაა-ო,— წენიშნავეს ის. თხზულება დაწერილია, როგორც სათაურშიც არის აღნიშნული, ისპანში. ხელნაწერით N 4500 ეს თხზულება დაწერილია ქირმან ში (გვ. 245), მაგრამ ეს მართალი არაა, რაც შენდევგიდან ჩანს: პოეტი, როგორც ზემოთაც ამოვწერეთ, აზბობს, რომ როდესაც ის წერს ამ შრომას, ზის ან ცხოვრობს ვილაც ქუჩუქოვის სახლში, ამ სახლში კი ის სწორედ ისპანში ცხოვრობდა. ამის შესახებ «ქილილა და დამანაში» ვკითხულობთ:

მეტყვიან ხოლმე, რასთვის გაქვს კირი, კმუნვა და წყინება?
ქუჩუქას სახლსა ვსწუნობდი, როგორ ნუ მომეწყინება?
ახლა ქირმანსაც დამკარგეს, დამეწყუდა ამას წინება,
არ ვეკვობ, შერჩეს ღვთისაგან, ვინც ჩემთვის ვსე ინება!

ამ ნაწარმოებს ჯერ კიდევ ვანტანტის სიცოცხლეში და მისივე ხელით 'სამი რედაქცია განუცდია. ამის ნათელსაყოფად მოვიყვანთ პირველ სამსტროფს 'სამივე რედაქციით.

პირველი რედაქცია მოთავსებულია ხელნაწერში N 4500, რომელიც გადაწერილია 1733 წელს².

მრწამს მისის სარჯლით აშკმული ჯოჯოხეთს პირი იცოდა,
მას ვევედრები, რომელმან არარა ცოდვა იცოდა,
მას შემწუდ ვხადი მის წინა, ვინ სულის წმიდით იცოდა:
შემინდოს ყოვლი რეგენობით, რაც ჩემგან რამე იცოდა.

გამსაჯა მიწყევ სოფელმან, უფრო ყველასგან აჯამა,
არ შემიწყალა არათი, არ გამოზართვა აჯამა,
ამეცებიანა ცრემლითა კალთა, ფიალა ა ჯამა,
მწვე მომაწყინა სოფლისა ასე უბრალოდ გარჯამა.

დაუტრევე სახლ-სამყოფი, თვისნი, ტომნი, მონა, ძები,
დავკარგულდარ უცხო თემსა, ვარ არვისგან მონაძები;
ვინ დამბადე, შემიწყალე, ყველასაგან მონაძები,
შემომძარცვე, რაც მაცვია, კირი, კმუნვა, საძაძები³.

¹ «ქილილა და დამანა», ი. ქუთნიას გამოცემა, გვ. 11.

² Е. Такайшвили, Описание, II, стр. 397.

³ ვანტანტ VI, გვ. 10.

ორი რედაქცია გვაქვს ხელნაწერში № 171. აქ ჯერ მოყვანილი ყოფილა ერთი რედაქცია, რომელიც მერე თვითონ ვახტანგს საკუთარი ხელით შეუსწორებია. შეუსწორებელი რედაქცია ასე იკითხება:

სარჯელისაგან სარჯელი დაუგდებელი იცოდა,
უძვირესადრე გავადე, ნასაქმარებმა იცოდა,
გამომიტაცოს ვვედრივარ, ვინ სულისაგან იცოდა,
მისჯანვე მიხსნას, რომელი დაუფარავად იცოდა.

მაუბედურა სოფელმან, ნამეტნავობით აჯამა,
შეუწყალობით მოიღო გამოურთმევი აჯამა,
ამავსებინა ცრემლითა საბალქოშენი აჯამა,
უბრალოდ შემომიწყინა ზეგარდმო სულმა ჯაჯამა.

დავაგდე სამკვიდრებელი, მოყვასი, მონა, ძებია,
სხვას თემად გადმოვიკარგე, არვისგან მონაძებია;
გამომიყვანე წყალობით გავარდნილ მონაძებია,
მომხადე შესამოსელი საგლოვი, საძაძებია.

ეს სტროფები მერე ვახტანგს შემდეგნაირად შეუსწორებია:

აშკმული პირი სარჯლისა სარჯელისაგან იცოდა,
უძვირესადრე გავადე, ნასაქმარებმა იცოდა,
გამომიტაცოს წყალობით, ვინ სულისაგან იცოდა,
მისჯანვე მიხსნას, რომელი დაუფარავად იცოდა.

ბედი მიმდარა სოფელმან და ნამეტნავობით აჯამან,
შეუწყალობით მოიღო გამოურთმევი აჯამან,
ამავსებინა ცრემლითა საბალქოშენი აჯამან,
ქვედამამდაბლა უბრალოდ მოსავალისა ჯაჯამან.

დავაგდე სამკვიდრებელი, მოყვასი, მონა, ძებია,
სხვას თემად გადმოვიკარგე არვისგან მონაძებია,
აწ დავრჩომილვარ ღარიბად გავაუდნილ, მონაძებია,
უგების შემომგმარცოს საგლოვი. საძაძებია.

თხზულებაში მოხდენილი პოეტური სტროფებიც გვხვდება, მაგალითად:

ქამანდებსა შეუკრავარ, ტბასა მელნის დასანთქმელად,
შავი მშვილდი მოზიდული გამომსწრვის დაუდგმელად,
აღმასი და იავუდი, მარგალიტი სისზღთა მსმელად,
ბროლი სვეტი მიმოზიდავს საჭიროსა შესასმელად.

დაწვი მწდახარო, თმა გრუხი, თვალები დანაშავია,
შვიდთაუე გამომნათობთა შეუძლებარი დავია,
მოსუფთო, დაწყუნარებული, კვალუტთა მოსართავია,
უყვადვებისა ბაგები შაქრითა შენაზავია.

2. «ტ რ ფ ი ა ლ ი ს ა გ ა ნ ს ა ტ რ ფ ო ს ა თ ვ ი ს შ ა ი რ ო ბ ა»¹ (სატრფიალონია). ამ თხზულების თავში ნათქვამია: «მკითხველთა უხმს გულის»

¹ S 171, გვ. 16—33; S 4500, გვ. 267—289 (აკლია); S 526, გვ. 23; ვახტანგ VI, გვ. 24—42.

ხშიერება, თუ ვისდამე ტრფიალებს ნეფე, სახმარ არს ყური სმენად და გული გამოკვლევადა. ამის შემდეგ იწყება:

თქმულა ლექსი გვარიანი სასწავლოთი გამახარად,
გასასინჯი ორ-სამობით სიბრძნეხედა მოუხარად,
რუსთველს სამად გაუყვია: სამბოდ და მოსახმარად,
ჩადებული დამოკლებით, მოსალსენი სამწუხარად.

ავტორი ავეიწერს სატრფოს მშენებას, გამოთქვანის მასთან მიახლებნისა და ყოფნის სურვილს, მაგრამ ამასთანავე აღნიშნავს იმნსაც, თუ რა კრძალუ-ლებითა და გრძნობებით უნდა უახლოვდებოდეს მას. ამის შემდეგ ავტორი შენიშნავს:

გამიცუდდა ცოდვისაგან საფიქრალი მოსაგონი,
ერთობითა მტერსა დარჩა საჩემონი მოსაგონი.

გარდამადღო საწუთრომან ასე, ვითა წამონარცბი,
დიდებანი პირველივე აღარა მაქვს წამონარცბი.

წინაშელა ვარ მცოდველი, ცოდვისა ძალის მძლეველი,
ვა, თუ დავიწევა, შევიქნა შეგანცა დასაწყვეელი.

მიბრძანებდა: მონა მსლეელი ზულარასა დაიხარობ,
რაცა გამცნო, მოქმედებდე, გონებასა ნუ საღარობ,
საწვრთნელები შეისმინე, უმეტრებით ნუ იმწარობ,
მიიხვედრებ საწოდელსა, სამწუხაროს დაიწყნარობ.

თუ დაიმარხავ ჩემისა სწავლისა სიტყვა-თქმულებსა,
საყურისებრივ გაიყოი, შემოიმაგრებ ჯულებსა,
დღეებსა შემოგიბატებს, ზეაღგიფრინებს სულებსა,
სოფელსა შეპოიძინებ, გადაურჩები წყლულებსა.

აქედან ცხადია, თუ ვინაა ის პირი, ვისაც ეტრფის პოეტი: ეს არის ღმერთი, რომლის წინაშე, ცოდვებით დამძიმებული, ის კანკალებს და რომელიც წინადადებას აძლევს მას -- დაიმარხოს მისი სწავლა და მცნებანი. მერე, მართლაც, კონკრეტულადაა ჩამოთვლილი და გალექსილი ეს სწავლანი და წამებანი: ათი მცნება, შევიდი საიდუმლო, ცხრა ნეტარება, სულისა და ხორცის მოვალეობანი, პაექრობის სახით. ყველა ამის შემდეგ პოეტი მიმართავს ხობითა და შესხმით სამებას, ღვთისმშობელს, ჯვარსა და მოციქულებს: პეტრეს, პავლეს, ანდრიას, იოანეს, ფილიპეს, ბართლომეს, თომას, იაკობ აღფესძეს, ლებეოსს, სვიმონ კანანელს, ბეორე სვიმონს, უფლის ძმას. მერე ავტორი ლაპარაკობს იმის შესახებ, რომ აღნიშნული მუდამ მზად უნდა იყოს სატრფოს სიამოვნებისათვის. კვლავ უბრუნდება თავის სავალალო ზედს, მაგრამ იმედს არ ჰჰარგავს: მოიგონებს რა ძმების მიერ ეგვიპტეში გაყიდული იოსების ამბებს, შენიშნავს: «რად შევიწუხებ, არ არის განგების მოცალებანი».

თავისი სატრფო, ღმერთი, პოეტს წარმოდგენილი ჰყავს ქვეყნიურს სატრფოს სახით და ისეთივე შტრიხებით გვისურათებს მას, როგორც ნამდვილს:

ტურფო, კეკლუცობითა მოსანდომელო არეედა,
შენამხედველსა მიჯნურსა საკვიოველობით აოუე და,
ნარნარი მიხედ-მოხედვა სატრფოილოთა არეედა,
კიპაროხისა საგენასა მიდამოებით აოუედა.

ლაწვი ვარდად, პირი შროშნად, ტურებიცა გასალადად,
თვალ მელანი, წარბი სათი, თმა სუბბული, კილი სრალად.
ყელი ვერცხლი, ძუძუები ბრაღისაგან განათალად,
ტანი ალვად, ხელმკლავები შალტებია დასაკრალად.

მეტვარებთან დავდგები, ვივლი სამთოსა ბარებსა,
ნარგისსა თვალად უყურებ, თმისათვის იისარებსა,
ტანადობისთვის საროსა, ლაწვს ვარდთა მახიარებსა,
კირსა მოვრბები, უმხუთი პირსა, ზამბახთა დაოებსა¹.

ეს შ ა ი რ ო ბ ა ნათქვამია, როგორც სათაურშია აღნიშნული, «დიდსა ქალაქსა მოსკოვსა, და ისიც სამი რედაქციით შენახულა, სამივე რედაქცია ვახტანგს ეკუთვნის. პირველი რედაქცია, რომელიც მოთავსებულია ხელნაწერში S 4500, თვალსაჩინოდ განსხვავდება ორი დანარჩენისაგან. სანიმუშოდ მოყვანთ ერთ სტროფს:

კაცსა მართებს, სამიჯნუროს რომ ეძებდეს ვართამ კარგსა,
არ შეუდრკეს მისთვის ჭარსა, არ ხედვიდეს სხვისა ნარგსა,
მისთვის ცეცხლი ბან-ბან უჩნდეს, მეფობისა შენადარგსა,
დასთმოს წუთი კეთილობა, სოფლით გვანდეს განაბარგსა².

ორ სხვა რედაქციაში ეს სტროფი ასე იკითხება:

უმჯობეა დაეძებდეს სამიჯნუროს გასავარგსა,
შეუდრევი კიოისათვის, დაუხედი სხვისა ნარგსა,
მისთვის ცეცხლი გაუბამბოს, მეფობისა შენადარგსა,
დაითმოს საშეგელი, დაეგვანოს განაბარგსა³.

ორი უკანასკნელი რედაქცია წარმოდგენილია ხელნაწერში S 171, მათ შორის დიდი განსხვავება არაა, მხოლოდ ვახტანგს რამდენიმე ახალი სტროფი ჩაუმატებია შერე და ორიოდე სტროფი სულ შეეუცვლია. მაგალითად, თავდაპირველად ყოფილა:

უნდოს ხილსა ვაშლისასა ებევრების შევნებანი,
თვალ-ცხვირებსა ჯაბარებს პირისაგან სანებანი,
კაცსა გჳირდეს გონიერსა ამა გზათა მოკლებანი,
სამნელოა მოყვასისა დასაკლისისა ევნებანი.

¹ S 171, გვ. 28.

² S 4500, გვ. 267.

³ S 171, გვ. 17, იხ. აგრეთვე უკანასკნელი სტროფი; E. Такийшвили, О:ИСА-ице, II, стр. 405.

ვახტანგს ეს სტროფი წაუშლია და თავის ხელით აშიაზე მიუწერია:

ვაშლისა ხილსა უნდოსა უბევრობს შეგნებანია,
თვალსა და ცხვირსა ახარებს პირისა სანებაშია,
გონება-ვრცელსა მოგჭონდეს მახედა მოკლებანია,
მნელია მოყვარისათვის საქნელად საგნებანია.

3. მაჯამა. თეიმურაზისა და არჩილის მსგავსად, ვახტანგსაც უცდია თავისი ძალა მაჯამის დაწერაში¹. ეს ნაწარმოები არის მაჯამა იმიტომ, რომ მისი სტროფები ოსონიშური რითმებით არიან შემკული, აგრეთვე იმიტომაც, რომ ის წარმოადგენს, როგორც თეიმურაზისა და არჩილის ანალოგიური შრომანი, სხვადასხვა ლექსის კრებულს, მხოლოდ ვახტანგის მაჯამა წარმოადგენს არა დამოუკიდებელ ნაშრომს, არამედ, როგორც ეს გამოარკვეია ა. ბარამიძემ², ამოკრებილ სტროფებს შემოდასახებლებული მისი თხზულებებიდან, აგრეთვე ერთი ელემენტიდან. გამოკრება მექანიკურ ხასიათს არ ატარებს.

შედგება ის ცხრა ლექსისაგან, რომელთაგან ზოგი კეკელუცი სატრფოს მკობასა და ხოტბას წარმოადგენს, ზოგი კიდევ თავისი უკუღმართი ბედისა და ცხოვრების გლოვას³.

შ მ ს ა ვ ა ლ ი

ჩემთა ზათქვამთა მოწმობა კვლავ ლექსმა მიყო მაჯამა,
ცრემლთა ნაკადმა აავსო, ნაწეთ—გაცნობოთ მაჯამა,
დამწვა სოკლისა საცთურმან, ვეღარა სცემოს მაჯამა,
უკეთ არ მწამდეს იმისგან, მკითხოს გეჩიტა, მაჯამა.

პირველი მაჯამა შეიცავს 10 სტროფს და იკითხება ასე:

კეკელუტო ზედა ხარ ხელმწიფე, ტრფიალთ ცეცხლს უდებ მალ ამით,
მანდით ნასროლმა ისარმა გული გამიპო მალა მით,
სხვას ვასმეცა ვეღოს კურნება, ცუდად შვრებიან მალამით!
მიჯნურნო, მაღით, მითირეთ, ცრემლი მავასხეთ, მალამით!

გიშრისა მშვილდმან, ნელნის ტბამ, გლახ, გული წყლული მიწამა,
ნროლმა და ლალმა გარევეთ ლამის დღეთ სიგრძე მიწამა,
ცრემლი მდის მიწვიც თვალთაგან, ვეპვ, გულმან შენნცა მიწამა,
რად არ გეწყადის მიჯნური, შეგამოს უდროდ მიწამა.

ცეცხლს უგავს ღაწვი, ცეცხლისგან უფრო მწვავს, უფრო მედება,
თა ვნახე, მიწვიც საჭიროდ ფერბი მახეცა მედება,
მიმტაცა სული, დღეს იქით რას მარგებს გულის მე ფება,
მითრონ ძმათა საწყალი, აწლა თუ ვინმე მედება.

¹ S 1543, 21—29 (მეორე ნახევარში); E. Такайпаяли, Описание, II, 175; ვახტანგ VI, გვ. 43—50.

² «ანთოლოგია», II, გვ. XI; ვახტანგ VI, გვ. 173, 174.

³ იქვე, გვ. 137—142.

რა მოვილო, ეს არ ვიცი, შენთვის მსგავსი იგაგები, გაგიძვია დიად მიღმარ სიგონჯე და იგ აგები, ტრფიალთ შენთა სალალობოდ იწმინდები, იგაგები, ჭირსა გრძეჲსა განუხსნელსა. ამ საქმითა იგაგები.

ლექსა მიეყვე სამიჯნუროს, ვარ ტრფიალი განა ხელი, დამიწუნა თვალნი სნიემან, ველარა ვქმენ განახელი, გიშრის თხზულმან ტოილომან გული შეკრა განახელი, შეყრასა ჰგავს მზის და მთვარის, თუცა თავი გან ახელი.

სრულად სიბრძნისა საუნჯის კარი, რაც მქონდეს, დამედოს, ან მაგალითი პლატონის, ან პითალოროს დამედოს, ვჯდე გულის მზახად სამუდმოდ, თავი ქვე სადმე დამედოს, საკადრად შენსა ქებასა ვერ ვიტყვი, სულიც დამედოს.

თვალი მიგიგავს ჯერანსა, წარბი ზანგუბრელს სულა და, შენმა ბავისა ციმიცმმა ფერი ყაყინოს სულა და, აღმასის პირსა სადარით ხამს მზისა სხივი სულ ოდა, საბრალოს შენთა ტრფიალთა სიცოცხლეგ გულის სულ ოდა.

გენახათ მისი სიტურფე, გული სხვარიგად ქცეოდა, ეტყოდა თავსა: არ ვიციო, ან რა ნუგეში გცეო და, ხამს ამ ჭირისთვის თუ გეძლოს, შეგიაყრათ სვეო, ქცეო და, მართ მისწუროდათ მათ სული, გაცლოდა, გაცაქცეოდა.

თვალს მისცემს წყალსა პირველგბრ, რა ნახოს სული და გული, ყვავილისებრიგ გაშალოს მისგანვე სული დაგული, გაალოს კარი ლხინისა, ჭირისა კარი დაგული, გაშალოს ვარდი კუკური, ჩემშია მისი დარგული¹.

მეორე მაჯამა, რომელიც ექვსი სტროფისაგან შედგება, ენება სხვადასხვა დროის გასართობთ. ის ასე იწყება:

რა სჯობს მისში ტფილისსა, ვარდი ვარსკვლავებ ესხასა, მწვანედ დელავდეს გარემო, ცის ცვარი მასზე ესხასა, თუ არ უშმაგო, ვინცა ქნას, მასზედა რითმე ესხასა, მე ასე მითქვამს: უთუოდ ის კაცი იყოს, ეს ხასა².

მესამე, მეოთხე, მეექვსე და მერვე მაჯამა დასტირის პოეტის საე-ლალს სეე-ზედს, ხოლო დანარჩენი—ეკლეუცის ტრფობაა. მეცხრე მაჯამის ერთ-ერთი სტროფი (4) იკითხება ასე:

ამართნა ბროლისა სვეტნი რა, მზემან ნახა, იამა, უფრჭკენელი ვარდი კოკობი მიზიდვით მიიზია მა, სამთავე ერთად იღინეს: ბროლმან, ლალმან და იამა, იტვირთა ცვარი ობოლი სადაფის კარმან ლიამა.

¹ ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, გვ. 43, 44.

² იქვე, გვ. 44, 45.

4. ჩვენ გვგონია, რომ, რადგანაც ვახტანგის დედაამა მართლა მისი სხვადასხვა ნაწარმოებიდანაა ამოკრებილი, მასვე უნდა ეკუთვნოდეს ის ოთხსტროფიანი ლექსი, რომლის დასაწყისს შეადგენს აღმართნა ბროლისა სვეტნი» (მეცხრე მიჯამის ნაწილი) და რომელიც ავტორის დაუსახელებლად გვხვდება ხელნაწერებში¹. რაიმე მიზეზით ეს ლექსი, რომელიც შინაარსითა და ფორმით სავსებით უდგება ვახტანგის პოეზიის სულსა და გულს, ალბათ, ამოვარდა ვახტანგის თხზულებათა კრებულიდან, შეიძლება თვითონ ვახტანგმა ამოიღოს ის იქიდან. ლექსი რომ ვახტანგს ეკუთვნის, ეს დამოწმებულია 1769 წლის ერთ ხელნაწერში, რომელშიაც მოყვანილია მეორე სტროფი ვახტანგის სახელით². მოვიყვანთ აქ ამ ლექსს მთლიანად, აღდგენილი სახით:

1. აღმართნა ბროლისა სვეტნი რა, მხემან ნახა, იამა,
უფრკვენილი ვარდი კოკობი მიხიდვით მიხია მა,
სამთავე ერთად იდინეს: ბროლმან, ლალმან და იამა,
იტვირთა ცვარი ობოლი სადაფის ქარმან ღიამა.
2. ორსა ბროლისა ბურთსა შვა, შიგან, უფასო თვალია,
იაჯუნდისა აუხი, მაშიგან ვარდის წყალია:
გარშემო კალა ავლია, ვერ დასწავეს ნაქერწყალია,
ყველა მახედან ვარჯიშობს: მეფე და ჯართაც ხმალია.
3. ვთქვი თუ ჩემგან მისი შეყრა არ გეგბის არაოდეს,
ხლვასა ფონად, არა ძალმიც, ვერ გადვიქცევ თავსა ოდეს,
ცულად შერების კვიშათ მთხრელი. თუ ხელითა ცასა ზომდეს,
ხელს არ მისცემს ჭერგტა მისი, უმცერებით ვინცა რბოდეს.
4. მოლოდინით ვირემ ვშინჯო კედელი თუ ანუ კარი,
როდეს იქმნას—მთვარე ვნახო, ამისრულდეს სანუკვარი;
თუ არ ვნახო, როგორ გავსძლო, თვალთა ცრემლი ვაწანწყარი,
გვრე ძეგნას სტავრის ნაცვლად გარს ნაბადი მოსაკარი.

5. ხუთი ელეგია, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით: ა) მოცალე-ბასა შინა მყოფსა კმუნვა-ნალელისა მაქარგებელად, რომელიც 10 სტროფისაგან შედგება, იწყება ასე:

დამიმონა კავშანმა, სეგდა მომხედა მისთვის წამლად,
ნალველს ვნმარობ მედამ მელნად, გულსა ვიწვევ მისად კალმად,
ლხინსა ჭირად, ჩანგ-ბარბითსა დაუყონლად ცრემლთა ლამად.

¹ S 118, S 1087. ამ ლექსს ზ. ჭიჭინაძე, ყოველგვარი საბუთის გარეშე, არჩილ მეფეს მიაწერს («ქართული მწერლობა შეჩვილმეტე და მეთვარამეტე საუკუნეებში», გვ. 2³¹), თუმცა ამასთან არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცეს ერთ გარემოებას: ეს ლექსი ზოგიერთ ხელნაწერში მოთავსებულია გარსევან ჩოლოყაშვილის «ხილთა კებასთან» (S 118, S 1087), თან სიტყვები «თვალთა ცრემლი ვაწანწყარი» მოგვაგონებს გარსევანის ამგვარ გამოთქმას, თუმცა მას დავით გურაშვილთანაც ვაოულობთ («ბარამიძის გამოც., გვ. 7, 153. 161).

² ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერები, გვ. 49.

პოეტი ამ ელევგიაში უჩივის წუთისოფლის ვერაგობას: «რაეპი მიყო სოფელმან, სიცრუევით ანანსდეულმა», მისი «დღენი მიაგავს რუსისა წალოკტების წესებსა», ჩვენ კი—«რუსთ ზაფხულისებრ გავივლით მსოფლიოისა წამებსა»¹. ელევგია დაწერილია 1730 წელს მოსკოვში (S 4500), ანდა, მეორე ნუსხით (S 171)—პეტერბურგს, რაც უფრო სწორი უნდა იყოს, ვინაიდან 1728—1730 წლებში ვახტანგი პეტერბურგში იყო და არა მოსკოვში. ეს ნაწარმოებიც სამი რედაქციით შენახულა ჩვენამდე: ერთია S 4500-ში, ორი, რომლებიც რამდენიმე სიტყვით განსხვავდება ერთიმეორისაგან, S 171-ში.

ბ) ელევგია—«რა დავიბადე, სოფლით ვიბადე, ვად სიკვდილო, მწარე სიკვდილო»², შედგება 18 სტრიქონისაგან, რომელთაგან თითოეული თავდება რეფრენით: «ვად სიკვდილო, მწარე სიკვდილო». აქ პოეტი დასტურის სოფლის ვერაგობას, მის წუთიერობას, თავისიანებისა და საყვარელ სამშობლოს მოშორებას; თავის უნუგეშო მდგომარეობას. ელევგია რუსეთშია დაწერილი.

გ) ელევგია—«მე შევამკვე ცა, ქვეყანა გვიხატავს ადამიანის უნადურობას მაცხოვრისადმი. მაცხოვარმა ყველაფერი გააკეთა ადამიანთა საკეთილდღეოდ, იმათ კი «ნაცვლად ჩემთა წყალობათა აღმიმართეს საკვლად ჯვარი»³.

დ) ხოლო ელევგიაში—«შურით აღივსნეს უგბილნი, წესი ქმნეს მათის მამისა, ნათქვამია—როგორ შეიპყრეს მაცხოვარი და ქაქსაღვს მას სიკვდილი. თითოეული სტროფი თავდება ასე: «ვად რა მწარედ იწვოდ, ნაწლებნი მარიამისა»⁴.

ე) ელევგიაში—«საწუთროს ბალი რა ჰქონდა, სცან, აღექსანდრეს, მეფეო, აწერილია აღექსანდრეს (?) მშვენიერი ბალი, სასახლე და კეთილდღეობითი ცხოვრება, რასაც ანაზღუდულად მოელო ბოლო. ელევგია თავდება შემდეგი სიტყვებით:

სოფლის სიმუხთლე ასეა. რად ვინ სდევს, მიკვირს, მეფეო,
აწ შენ ამისთვის რად სწუხარ, უცხოდ მჩანს, ვახტანგ მეფეო!

აქედან ცხადია, ამ ელევგიაშიც დადასტურებულია საზოგადოდ წუთისოფლის გაუტანლობა⁵.

6. მოკლე ნაწარმოებნი: ა) ყველის ქება, რომელიც მას ლათინური ენით უთხრა ფრანგმა⁶, ბ) ანბანთქებანი ორი ტიპისა: სიტყვები სტრიქონში დალაგებულია ანბანის რიგზე, მაგალითად: «რა ბრძანებ ბიორგ

¹ S 171, გვ. 15, 16; S 4500, გვ. 26ა; ვახტანგ VI, გვ. 8, 9 («ყვანანი»).

² S 303, გვ. 89; გ. ლეონიძე, ტაშნიკი მამუკა ბარათაშვილისა, გვ. 20, 21; ა. ბა-რაშიძე, ანთოლოგია, II, 136; ვახტანგ VI, გვ. 3 («ვად, სიკვდილო»).

³ ვახტანგ VI, გვ. 5 («ნაცვლად ჩემთა სიყეთეთა»).

⁴ S 303, გვ. 90; გ. ლეონიძე, გვ. 21, 22; ა. ბარათაშვილი, ანთოლოგია, II, 136; ვახტანგ VI, გვ. 4.

⁵ S 303, გვ. 91, 92; გ. ლეონიძე, გვ. 24, 25; ვახტანგ VI, გვ. 6.

⁶ S 171, გვ. 14, 15; S 4500, გვ. 265, 266; ვახტანგ VI, გვ. 63.

დედად, ესე ვიყავ ზებ ცეთერადა¹, ანდა პირველ სტროფში თითოეული სიტყვა იწყება ა-ნით, მეორეში—ბ-ანით, მესამეში—გ-ანით და ასე ბოლომდე, მაგალითად: ასრე არის აგებული, ამგებელსა აქ აქებდესა². უკანასკნელი ტიპის შესახებ ვახტანგი ამბობს, რომ მის მიერაა მოგონილი, მანამდის არავის უთქვამსო³, მაგრამ ეს მართალი არაა: ამგვარი სისტემა ნახმარი აქვს ჯერ კიდევ არჩილ მეფეს, მაგალითად: «არ ადვილია აღკრძალვა ავობისა ამისაა⁴, არჩილი მას უწოდებს ახალ შემოდებულს».

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგს მიეწერებოდა ერთი ეპიტაფია: «მე უმცირესმან ძმათავან, ვახტანგმან სახელდებულადა⁵, რომელიც წარმოადგენს ვახტანგის მოღვაწეობის ერთგვარ მიმოხილვას, ძლიერ დაახლოებულს სეხნია ჩხეიძის აღწერილობასთან⁶. მაგრამ, როგორც უკანასკნელად გამოირკვა, ამ ეპიტაფიის ავტორი ყოფილა გივი თუმანიშვილი, თანამედროვე ვახტანგისა⁷.

გარდა ამისა, ვახტანგის კალამს ეკუთვნის რამდენიმე ლექსი ქეილილა და დამანასა შესავალ ნაწილში, აგრეთვე რიგი მოკლე ლექსებისა, რომელთა შორის გამოირჩევა «რანი და მოვაკანი და»⁸, 45 უცნობი სტრიქონი, პატრიოტული და სამიჯნურო შინაარსისა გამოაქვეყნა თ. ჭყონიამ⁹. ჭყონია მას აგრეთვე ერთსტროფიანი ლექსი—სიკვდილი ჯიმშედის ცოლისა, რომელიც ასე იკითხება:

მზე და მთვარე სიტუროფისა ვისი იყო ბაძის მჭნელი,
ბაღთა შიგან მისთა მჭერეტთა ვარდი [ე]ქნა გასაქნელი,
მუშკა სადღა ახსენებდა მისი შუბლთა გამომკნელი,
ბოლოდ დაქნა ეს ყვაილი, მიჰვიდა ის საქმელი¹⁰.

ამნაირად, ვახტანგი დამღერის წუთისოფლის ვერავობას, საკუთარი ბედის ვალალობასა და სამშობლოს არეგ-დარეგვას, ამან ელევგიურ-პესიმისტური ხასიათი მისცა მის პოეზიას. ღვთაება და სამშობლო მას გამოყვანილი ჰყავს

¹ S 1512, გვ. 25; ვახტანგ VI, გვ. 61. მას ჭყონია მეორე ლექსიც ამგვარი ტიპის: «ტაა ბრძენო ბესმისთ და ესე ვინ ზართ ზოგთ მე თქმულია..» (S 390, გვ. 144. ეს ცნობა მომავლოდა გ. მიქაძემ).

² S 342, 183—187; S 1512, გვ. 15—23; ვახტანგ VI, გვ. 56—60.

³ S 4500, გვ. 237—244.

⁴ S 342, გვ. 189—195; არჩილიანი, ტ. I, 257—261.

⁵ S 1512, გვ. 93; S 536, გვ. 77. დაბეჭდილია ჟურნალ «ივერიაში» 1879 წ., № 7—8; გაზ. «ივერიაში» 1894 წ., № 74; «სახალხო ფურცელში» 1916 წ., № 677; «ლიტერატურა და ხელოვნებაში» 1947. IV. 6; ვახტანგ VI, გვ. 64.

⁶ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 333.

⁷ ვ. მეტრეველი, ვახტანგ მეექვსის ეპიტაფიის ავტორი, ფინიკურსიტეტის შრომები, ტ. 43.

⁸ ვახტანგ VI, გვ. 51—54.

⁹ ვახტანგ VI-ის თხზულებათა ფრაგმენტები, «ლიტერატურული ძიებანი», VI, 269—291.

¹⁰ S 390, გვ. 140. ლექსი მოგვაწოდა გ. მიქაძემ.

როგორც კეკელუცი სატრფო და დამოკიდებულება ნათთან—როგორც ტრფობა მოტრფილესა და სატრფოს შორის. ამ შემთხვევაში ვახტანგმა პრაქტიკულად განახორციელა ის, რაც ცოტა ხნის შემდეგ მამუკა ბარათაშვილმა თეოოიულ დებულებად წამოაყენა თავის «ქაშნიკში»: «მაშ, მართებს—კაცმა ავი ამბავი არ გალექსოს; თუ სააშიყო ლექსი უნდა, ღვთის სააშიყო, ანუ ეკლესიისა, ანუ წმიდათა [თქუას]... თუ ქალის აშიყოზაზე გინდა, ცოლ-ქმრობის სიყვარულზედა სთქვი... ან კარგი იგავები მოიყვანე და იმაზედა სთქვი»¹. როგორც დავინახეთ, თავის ნაწერებში ვახტანგი სატრფილო ლექსებით «ეარ-შიყება» ღმერთს, ეკლესიასა და წმინდანებს, «იგავის მოყვანით» ეაღერება კეკელუც სამშობლოს. ამ შემთხვევაში ის ამტკიცებს ჩვენს მწერლობაში აღეგორიულ-სიმბოლისტურ მიმართულებას.

როგორც ამ მხრივ, ისე თავისი პოეზიის მთავარი მოტივებით ვახტანგი ვანგრძელებელი და მოწაფეა თეიმურაზ პირველისა და არჩილისა. ფორმის მხრივაც ეს პოეზია თეიმურაზის სკოლის გაგრძელებაა. თავის მხრივ ვახტანგი დიდ გავლენას, ფორმალური და შინაარსობრივი ხასიათისას, ახდენს მომდევნო მწერლებზე, განსაკუთრებით კი დავით გურამიშვილზე.

4. თეიმურაზ მეორე

თეიმურაზი იყო შვილი ერეკლე I ნახარალიხანის და მისი მეუღლის ანა ჩოლოყაშვილის ასულისა. კატეგორიული ცნობა მისი დაბადების წლის შესახებ არ არსებობს. ვიცით მხოლოდ, რომ ის უნდა დაბადებულიყო 1700 წლის მახლობლად. ერთ-ერთ თავის ნაწარმოებში, რომელსაც «ქება სასახლისა» ეწოდება, თეიმურაზი ამბობს:

ოზმოცდა ოთხის წლისასა მერწმუნა მეფობანი.

ღმერთმან მომცა ეს სიმაღლე ნადირ-შაის მიზეზობით,
ჯერ მეუღლებელ მყო კახეთისა, მეომე ქართლში მეგვიდრობით,
კახეთშია ჩემს ძეს დასვამს, ერეკლესა მეფედ ხმობით².

აქედან ჩანს, რომ როდესაც შაჰ-ნადირს «მემკვიდრეობითა» მიუცია თეიმურაზისათვის ქართლის მეფობა, ხოლო კახეთში ერეკლე დაუსევამთ; ესე იგი 1744 წელს³, ის მაშინ 44 წლისა ყოფილა, მაშასადამე, დაბადებულია 1700 წ. თეიმურაზს ჯერ უნდა შეერთო ბაინდურ ერისთავის ასული, მაგრამ მისი ძმის, დავით იმამყულიხანის, და ვახტანგ მეექვსის დამეგობრების მიზნით, მას ერისთავის ქალზე ხელი ააღებინეს და 1712 წელს აქორწინეს ვახტანგის ასულ თამართან⁴. დავით იმამყულიხანისა და კონსტანტინეს დროს, მათი სიკვდილის შემდეგაც, 1737 წლამდე, ის განაგებდა კიდევაც

¹ S 303, გვ. 75, 76; ლ. ლ. ო. ნ. ი. ძე, გვ. 2; გ. მ. ი. ძე, გვ. 127, 128.

² თეიმურაზ მეორე, თხზულებათა სრული კრებული, გ. ჯაკობიას გამოც. გვ. 104; S 1511, გვ. 27.

³ ქართლის ცხოვრება, II, 145.

⁴ იქვე, გვ. 133.

დროგამოშვებით კახეთს, აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, განსაკუთრებით, კონსტანტინესა და ვახტანგის ომების დროს. 1737 წელს ვერაგობით შეიპყრეს და ერანს წარგზავნეს ნადირ-შაჰთან, რომელმაც 1738 წელს უკანვე დააბრუნა და კახეთი მისცა მორჩილებასა შინა ტფილისს მჯდომის ხანისასა¹. 1744 წელს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნადირ-შაჰმა მას მემკვიდრეობით მისცა ქართლი, ხოლო მის შვილს ერეკლეს—კახეთი. თეიმურაზის ქართლში გამეფებით დიდი სიხარული მოეფინა ქვეყანას, ვინაიდან, ვახტანგის რუსეთში გადასახლების შემდეგ, ოცი წლის განმავლობაში, იქ ქრისტიანი მეფე არ უნახავთ. ერეკლეს კახეთში დამკვიდრებით აღმოსავლეთი საქართველო ფაქტიურად გაერთიანდა მამა-შვილის ხელში, რომელთაც ბრძნული პოლიტიკით, სპარსეთთან მეგობრული განწყობილებით, შეთანხმებული მოქმედებით, ეკლესიის მესაქედ ანტონ ბატონიშვილის დაყენებით, პირდაპირ წარმატების გზაზე დააყენეს ქართლი და კახეთი, მართალია, სრულ ბედნიერებას და აბსოლუტურ მოსვენებას თეიმურაზი არ გრძნობდა: 1746 წელს, მაგალითად, გარდაეცვალა მას საყვარელი ნეუღლე, დედოფალი თამარი², მტრებიც მოსვენებას არ აძლევდნენ მას, როგორც თვითონვე მოგვითხრობს:

ვიყავ ქართლშიგან, მტრისაგან ერთს აღავს ვერ დავსდგებოდი, იქით და აქით მუდამად ვლაშქრობდი, ვიარებოდი, ავისა დროს და ქამისგან ჯავრშიგან ვიარებოდი³.

მაგრამ ქვეყანას საერთოდ, წინა დროსთან შედარებით, გაუმჯობესება დაეტყო. კერძოდ, გაჩაღდა და გაძლიერდა კულტურული მუშაობა, ანტონ პირველის მეთაურობით, რაც გამოიხატა ახალი სასწავლებლების დაარსებასა და ვახტანგისეული სტამბის განახლებაში. პოლიტიკური ორიენტაციის ძიებისას თეიმურაზმა გეზი აიღო ჩრდილოეთის ერთმორწმუნე მეფეზე. 1760 წელს ის თვითონ გაესგზავრა რუსეთს იმპერატორცა ელისაბედ პეტრეს ასულის სანახავად და დასმარების სათხოვნელად⁴. გაოდაცვილა პოეტი 1762 წლის 8 იანვარს, პეტერბურგში⁵, მეორე ცნობით—პეტერბურგიდან განაბრუნებული, გზაში, წამოუწყენებიათ საქართველოსაკენ, მაგრამ დაუსაფლავებიათ ქ. ასტრახანში, იმავე ტაძარში, რომელშიაც დასაფლავებული იყო ვახტანგ მეექვსე.

კულტურული და პოლიტიკური ცხოვრების გაუმჯობესებამ ხელი შეუწყო მწერლობის ინტენსივობასაც, საერთო ლიტერატურულ მოძრაობას არ ჩა-

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 143; ეს ფაქტი აქვს მას მხედველობაში, როდესაც ამბობს: ეჯერ კახეთის მეფედ გამხდისო.

² რის შემდეგ შეირთო ანაბანუმი, იესე მეფის დეიდაშვილი, ბეჟან იოანისშვილის ასული (ქართლის ცხოვრება, II, 392).

³ S 1512, გვ. 27, 28.

⁴ ქართლის ცხოვრება, II, 489.

⁵ Дело грузинское № 1, 1762 г. Москов. государств. архива военно-крестьянской эпохи (ცნობა მომწოდა ტრ. რუხაძემ); მასალები საქართველოს ისტორიაში (დავით და ბაკურ ბატონიშვილებისა), მ. ჯანაშვილის გამოც., გვ. 11; ცენტრ. არქივის ხელნაწ. № 297, ფ. 94.

მორჩენია თეიმურაზი და მასაც შეუტანია თავისი წველი ჩვენი მწერლობის სალაროში. თავის ადგილას ჩვენ უკვე განვიხილეთ თეიმურაზის ერთ-ერთი და ამავე დროს ერთადერთი ნათარგმნი თხზულება, ეგრეთ წოდებული «თიმსარიანი». უფრო მეტი დარჩენილა მისგან ორიგინალური ნაწერები, რომელთა მიმოხილვას ახლა შევუდგებით.

A. დღისა და ღამის გაბაასება

ეს თხზულება, რომელსაც სხვანაირად «სარკე თქმულთა» ეწოდება, წარმოადგენს კამათს დღესა და ღამეს შორის მათი უპირატესობის შესახებ. აქ აღნიშნულია ის ფაქტები და მოვლენები, რომელთაც ადგილი აქვთ დღისით თუ ღამით. ის ორი მთავარი ნაწილისაგან შედგება: საღმრთოსა და საეროსაგან, როგორც თვით თხზულების ბოლომინაწერშია ნათქვამი. პირველში გალექსილია ძველისა და ახალი აღთქმის საღმრთო ისტორია, აგრეთვე საქრისტიანო კატეხიზმოს ნაწილი, ხოლო მეორეში აღწერილია აღმოსავლეთ საქართველოს, კერძოდ კახეთის, ზნე-ჩვეულებანი¹.

წინასიტყვაობის შემდეგ, რომელშიაც ავტორი ვრცლად მსჯელობს ღვთისა და მის მიერ ყოველივე არსის შექმნის შესახებ და რომელშიაც ის შენიშნავს, რომ თხზულებას წერდა «ცხენს მჯდომი», იწყება თვით ბაასი. დღე ეუბნება ღამეს: «შენ მუდამ ბნელობით ყოფილხარ, მე კი ღმერთმა გამაჩინა და ნათელად სახელმდგაო, ჩემი აზნაგია დიდი მნათობი—შწო. მეც ღვთისაგან ვარ სახელმდებული, უპასუხებს ღამე, «შენ თუ ერთი მნათობი მოგეცა, მე ექვსი მყავს: მთვარე, ოტარიდი, ზუთარი, ზუალი, ასპიროზი და მარინი, აგრეთვე ურიცხვი ვარსკვლავიო. მერე ისინი ცილობენ იმის შესახებ, თუ რომელი მნათობი უმნიშვნელოვანესია, მზე თუ მთვარე, და განაგრძობენ: «მოგყვეთ, რაც ღვთისგან კეთილი მომხდარა დღით თუ ღამითა». თითოეული მათგანი ცდილობს საღმრთო ისტორიიდან აღნიშნოს ის ფაქტები, რომლებიც მომხდარა დღისით თუ ღამით. გალექსილია: ადამ და ევას გაჩენა, კაენის მიერ აბელის მოკვლა, წყლით რღვნა, ისააკის შეწირვა, იაკობის კურთხევა, ისრაელთა ამბავი, იობის ამბავი, ელიას ზეცად ამაღლება, ზაქარია და დუმიება, ხარება, მაცხოვრის შობა, წინადაცვეთა, ნირქმა. ნათლისღება, ფერისცვალება, ლაზარეს აღდგინება, იერუსალიმს შესვლა; საიდუმლო სერობა, ვნება უფლისა, ჯვარცმა, გარდამოსნა და დაფვლა; წმიდა პასქა, გვერდის განხილვა, განრღვეულის განკურნება, შობითგან ბრძნის განკურნება, ამაღლება, სულიწმიდის მოსვლა. ღვთისმშობლის მიძინება. ამის შემდეგ დღე ლაპარაკობს შვიდი საიდუმლოს შესახებ, გადაავიშლის თვალწინ ათ მცნებას, ცხრა ნეტარებასა და შვიდივე მსოფლიო კრების ისტორიას. ამას თან დასძენს, რომ დღისით წარმოებს სამართალი და ავეიწერს, თუ როგორ ხდება სამართალი. ღამე ტრაბახობს, რომ აღამიანი დღისით

¹ ხელნაწ. S ფონდისა: 106, 110, 342, 1103, 1382, 1547, 2676a, 3704 და სხვ.; გამოც. ქუთაისში 1870 წ. გრ. ქორქაშვილის მიერ. ნაწილობრივად დაბეჭდილია «ანთოლოგი-ში», II, ა. ბარამიძის გამოც., გვ. 161—172; ახალი გამოცემა გ. ჯაკობიასი, გვ. 103 და ა.შ.

იღლება, ღამე კი ისვენებსო. ამაზე დღე თავმომწონედ უპასუხებს, რომ დღისით ადგილი აქვს ყოველგვარ მეჯლისსა და განცხრომას: ლხინი, ნადიმობა, ზმობა, სიმღერა, ბაღებში განცხრომა და სხვ. ღამე ყოყოჩობით უპასუხებს, რომ იმ სიამოვნებას, განცხრომასა და ბედნიერებას, რომელსაც ღამღამობით აქვს ადგილი, შენ ვერც კი წარწოდგენ, ეს არის მეშვიდე საიდუმლო—ქორწინება. აქ უკვე დეტალურადაა აღწერილი და გადმოცემული ყველა ის ჩვეულება, რომელიც დაკავშირებულია ქალ ვაჟის ქორწინებით შეუღლებასთან: ნიშნების მირთმევა ქალისათვის, სიძის მოპატივება და ქალის მორთვა, ერთმანეთის დანახვა და მერე სიძის დაჯდომა საცოლესთან, იმ ღამის ლხინი და ზმობა, სასიძოს შინ წასვლა და ქორწილისათვის სამზადისი, ქალის მომზადება ჯვარისწერისათვის, სიძის მოსვლა მყარიონებით, ეკლესიაში წასვლა და გვირგვინით კურთხევა, ეკლესიიდან მობრუნება, მათი შესხვედრა, სახლში შესვლა, ლხინის დაწყება, ზნობა ლხინის დროს, შაირობა და გალობა, დედოფლის პირის ხედა, მზითვის წიგნის წაკითხვა, მეფის ადგომა და საწოლს შესვლა, დედოფლის საწოლს წასვლა, მეფის მიერ დედოფლის ტანთ გახედა, ქალის წაყვანა, ქორწილი მეფის სახლში, ქალთან დაწოლა, ქალის ორსულობა და ძეობა. საპასუხოდ დღე ჩამოთვლის იმ ზნეობათა და გართობას, რასაც დღისით აქვს ადგილი: ყაბახის სროლა და ბურთაობა, აშფაშაგის სროლა, ნადირობა: ირმის, შავარდნისა და გავაზის, ქორისა და მიმინოს, კურდღლისა და თევზის. ღამე უპასუხებს: ჩემი უპირატესობა იმაშია, რომ ღამით მიჯნურობა იფურჩქნება. მერე საკმაოდ ვრცლად გადმოგვცემს ფეფხისტყაოსნის, ვეისრამიანის, იოსებწილიხანიანის, ლეიღმაჯუნეიანის შინაარსს. დღე საპასუხოდ მოგვითხრობს, რომ დღისით ხდება ყუმურის, ნარდის, ქადრაკის, განჯათისა და ბანქოს თამაში; აგრეთვე, თუ კაცი ავად გახდება, ექიმების მოსვლა და წამლობაცაო. ღამე უპასუხებს ადამიანის ავად გახდომის, სიკვდილისა და დასაფლავების ამბისა და ტირილის ჩვეულებათა აღწერით. დღე უპასუხებს: ტირილი მიცვალებულს რას არგებს, მისი სულისათვის უნდა ვიზრუნოთო, და აგვიწერს მეორედ მოსვლის ამბავს, რითაც თავდება თხზულება. ავტორი უპირატესობას მიანიცდღეს აძლეგს, როგორც სინათლის ემბლემა: ემ ნათელი ვარ, შენ ბნელი, ეს ჩემად ქებად კმარიაო,—ამბობს დღე.

ასეთია ზოგადად შინაარსი ამ საყურადღებო თხზულებისა; საყურადღებოსი თავისი რეალისტური ხასიათით. ეს პირველი ნაწარმოებია ჩვენს ძველმწერლობაში, რომელშიაც ჩვენი ყოფა-ცხოვრება და ზნე-ჩვეულება იყოს აწერილი ისეთი ფორტოკრაფიული სისწორით, როგორც აქ. მართალია, ესაქართველოს ზნეობანი არჩილ ნეფენაც აღნუსხა, მაგრამ იმან მხოლოდ აღნუსხა, ჩამოთვალა, აქ კი დაწვრილებითაა აწერილი, რაში მდგომარეობს ესა თუ ის ზნეობა, რა შინაარსისაა ის და როგორ სრულდება სინანდელით. ამ მხრივ ეს თხზულება ძვირფას ეთნოგრაფიულ მასალას შეიცავს და დაუფასებელია მეთვრამეტე საუკუნის ჩვენი ყოფა-ცხოვრების შესასწავლად.

თხზულება რომ თეიმურაზ მეფეს ეკუთვნის, ეს შესავალშიც არის აღნიშნული: აწ დაიწყებს თეიმურაზ არ კახურად ტრაბახებსაო, მაგრამ სა-

კითხი ისმის იმის შესახებ, თუ რომელ თეიმურაზს ეკუთვნის ის, პირველს თუ მეორეს? ერთი ნუსხის (S 1547) ზედწარწერაში ვკითხულობთ: «წიგნსა ამას უწოდებენ სარკე თქმულთა ანუ დიდ მეფე თეიმურაზისას». ალბათ, ამ სიტყვებმა მისცა საბუთი ექ. თაყაიშვილს კატეგორიულად განეცხადებია, რომ ცნობა თეიმურაზ მეორის ავტორობის შესახებ ამ შემთხვევაში «явни оиднишая, произведение принадлежит Теимуразу I Давидовичу»¹. თავისთავად ცხადია, ასეთი შეხედულება მცდარია, თხზულება ეკუთვნის თეიმურაზ მეორეს. ეს შემდეგიდან ჩანს: 1) ნუსხების მომეტებულ ნაწილში პირდაპირაა აღნიშნული: «თქმული მეფის ირაკლის ძის მეფის თეიმურაზისაგან», 2) თხზულებას ნუსხებში S 1512, S 1547, S 3704 დართული აქვს ბიოგრაფიული ხასიათის 14-სტროფიანი ბოლოსიტყვაობა², რომელშიც ავტორი შემდეგს გადმოგვცემს: სეფიხან ყენმა ზაკვით დამიბარა სპარსეთში, სადაც მე გავემგზავრე საერო და სასულიერო პირთა თანხლებით. ისპაანში რომ ჩავედა, შაჰმა მომთხოვა შეილები და კიდევაც გამოგზავნა ჩაფარი მათ წასაცყანად, ხოლო მე წამიყვანა ყანდაარს. გავიდა ხანი და შამათს ჩამოიყვანეს ჩემი შეილები, ერეკლე და ქეთევანი; უკანასკნელი შაჰმა ცოლად მისცა თავის ძმისწულს, ერეკლე კი თვითონ იახლა. ზედმეტია ლაპარაკი, რომ აქ იგულისხმება თეიმურაზ მეორე და არა პირველი³.

როდისაა დაწერილი თხზულება? ამაზე თითქოს თვით ნუსხები გვაძლევს გარკვეულ პასუხს: «დღისა და ღამის გაბაასება, თქმული მეფის ირაკლის ძის, მეფის თეიმურაზისაგან, რომელი იქნა ცხებულ შემდგომად წელიწდისა ცხრისა თქმისა ამისსა». თეიმურაზი ცხებულ იქნა მეფედ 1745 წლის 1 ოქტომბერს⁴, მაშასადამე, თხზულება მას დაუწერია 1736 წლის მიწურულში. მაგრამ ნუსხების ცნობა არაა თეიმურაზის თვითმოწმობა, ის შემდეგაა

¹ Е. Такашвили, Описание, II, 300.

² იქვე, II, 253—254. გ. ჯაკობიას ის დამოუკიდებელ თხზულებად მიანიჩა (გ. 102, 103), მაგრამ მის მიერ მოყვანილი მოსაზრებანი ამას ეგრე ამტკიცებს. მართლაც, უფრო ძველსა და სანდო ხელნაწერებში, როგორცია, მისი სიტყვით, A, F, H, Z, განსაკუთრებლი პირველი, ეს 14 სტროფი მთელი თხზულების ეპილოგადაა წარმოდგენილი. რატომ სანდო ხელნაწერს არ უნდა დაეუჯეროთ? ყველაზე მეტ მნიშვნელობას ავტორი აძლევს შემდეგ მოვლენას: «სარკე თქმულთასა ბოლოში თეიმურაზი აცხადებს: «მცემ მომეწყინა ლაყაუი ბეგრი, ამსიგრძე თბრობანია, ხოლო ეპილოგში ნათქვამია: «ვთქვი ლექსი მცირე რაიმე სველისა მოსათმინობითო». ავტორი ერთსა და იმავე ნაწარმოებს ეგრე უწოდებდა ერთ შემთხვევაში «გრძელ თბრობას», მეორეში კი «მცირე ლექსობასო» მაგრამ საქმე ისაა, რომ «მცირე» ნაწარმოებად მიჩნეულია შესავალში თეიმურაზის მიერ თვით «სარკე თქმულთა» (სტრ. 13; იხ. ამის შესახებ ნ. ტატიშვილი: ჟურ. «მნათობა» 1941 წ., № 1, 155). მეორე, თხზულებათ, ამბობს პოეტი, დავასრულე «სვედის მოსათმენად» ტყვეობაში, თქვენი კი, ვინც ნახათ ამას, არ იქნებით «წყინობითო». ესე იგი მოწყენილიყო, რადგანაც, იგულისხმება, თხზულებას შინაარსით გართობა შეუძლია ადამიანისა. არაერთარ «სვედის მოსათმენ» ზამეს 14 სტროფი არ წარმოადგენს, თან მას არც შეეძლო მეთხველი «წყინობიდან» გამოეყვანა, რადგანაც არაფერ გასართობს ის არ შეიცავს. ასე რომ ეს 14 სტროფი არის «სარკე თქმულთას» ეპილოგი და არა დამოუკიდებელი თხზულება.

³ «ქართლის ცხოვრება», II, 477.

⁴ იქვე, გვ. 376—387.

მიწერილი ვილაცას მიერ, ეს შემდეგიდანაც ჩანს: ა) ეს მოწმობა სხვის ნიერ გადმოცემულ ამბავს, მოთხრობას ამჟღავნებს; ბ) ფრაზა «აწ წიგნსა ამას ეწოდების სარკე თქმულთა» გვიჩვენებს, რომ თეიმურაზის დროს მას ეს სახელი არ რქმევია, ახლა ეწოდების მას ასეთი სახელით, —ამბობს წამწერი; გ) წარწერით თხზულება თქმულია «მეფის» თეიმურაზის მიერ, 1736 წელს კი თეიმურაზი ჯერ კიდევ არ ყოფილა მეფედ. ამრიგად, ამ ცნობას, როგორც არაავტენტურს, ჯადამწყვეტი მნიშვნელობა არ შეიძლება ჰქონდეს თხზულების დათარიღებისათვის. და თუ რამე მნიშვნელობას მივიანიჭებდით მას, ეს იქნება შემდეგი: იმაში შესაძლებელია გვქონდეს გამომახილი თხზულების დაწყების დროის შესახებ. დამთავრებით კი თხზულება დამთავრებული უნდა იყოს 1738 წელს, როგორც ეს ეპილოგშია აღნიშნული:

ვიყავ ყანდაარს მკმუნვარე, არა გულითა ლხინობით,
ვთქვი ლექსი მციოე რაიჲ სუედისა მოსათმინობით;
იქ დავასრულე. ვინც ნახოთ, ნუ ვინ იქნებით წყინობით,
მაშინ ჯდა ქორთნიკონი უნი, კანი და ვინობით¹.

«დღისა და ღამის გაბაასება», როგორც თემა, სპარსულ ლიტერატურაშიცაა ცნობილი. ასეთი თხზულება დაუწერია ჯერ კიდევ XI საუკუნის ნახევარში პოეტ ასადი ტუსელს². მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ თეიმურაზის შრომა თარგმანია, პირიქით, მთელი მისი შინაარსი თხზულების ორიგინალობის, მისი ქართულ ნიდაგზე წარმოშობის მაჩვენებელია.

B. ხილთა ქება

ეს თხზულება³, რომელშიაც ლაპარაკია სხვადასხვა ხილის თვისებების შესახებ, იწყება ასე:

მარწყვმა თქვა: მოვალ პირველად, მე ვერ მოწინააღმდეგე ხილით,
ფერად მსგავსი ვარ ლალისა, მერმე საკმელად ტკბილია,
წინ რასა მისწრობს ტყემალი, შეაე არის და გრილია,
მისგან ჩივიან ყველანი: ვჰამე, მომკვთა კბილია.

აქ ჩამოთვლილია შემდეგი ხილი: მარწყვი, ტყემალი, ბალი, ყოლი, კიტრი, ნესვი, თხილი, მაყვალი, საზამთრო, ატამი, ვაშლი, ბროწეული, ნიგოზი, ყურძენი, ქლიავე, სხალი, ქერამი, ალიბუხარი, უნაბი, შინდი, ფშატი, ლღვი, მალაჩინი, კომში, ხურმა, თურინჯი, ნარინჯი, ლიმონი, პანტა, კვინჩი, ფისტა, მწიფელი, კუნელი, დათვისთხილა, კრკო, ასკილი, ნუში, პური და ლვინო, სულ—38 ხილი. თეიმურაზი ამ შემთხვევაში არც იღვით, არც მისი განვითარებით, ორიგინალური არაა, ის დამოკიდებულია წინა დროის ანგვარ თხზულებაზე, რომელიც, როგორც დავინახავთ, ეკუთვნის გარსევან ჩოლოყაშვილს.

¹ ამ თხზულების მიბაძვით დიმიტრი ბაგრატიონს XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში დაუწერია «ღამის აღერსი» (S 1554).

² Е. Э. Б е р т е л ь е, Очерки по истории персидской литературы, стр. 33.

³ გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 109—113.

საერთო გარსევანსა და თეიმურაზს აქვთ: მარწყვი, ტყემალი, ბალი, ელი, კიტრი, ნესვი, მაცვალი, საზამთრო, ატამი, ვაშლი, ბროწეული, ნიგოზი, ქლიაფი, თხილი. მათ დახასიათებაში თეიმურაზი სიტყვა-სიტყვით ან ცოტაოდენი ცვლილებით იმეორებს გარსევანს. შემდეგი ხილი აღნიშნული აქვთ ორივეს, მაგრამ სულ სხვანაირად დახასიათებული: ნუში, შინდი, სხალი, კომში, თურინჯი, ლეღვი, ხურმა. თეიმურაზს ზედმეტი აქვს: ქერამი, აღიბუხარი, უნაბი, ფშატი, მალაჩინი, ნარინჯი, ლიმონი, პანტა, კვიჩხი, მწიფელი, კუნელი, დათვისთხილა, კრკო, ასკილი, პური და ღვინო. გარსევანს ზედმეტი აქვს: ზეთისხილი და წაბლი.

«ხილთა ქება» აღორძინების პერიოდში პოპულარულ თემად გამხდარა. გარსევან ჩოლოყაშვილსა და თეიმურაზ მეორეს გარდა, «ხილთა ქება ანბანზე თქმული» დაუწერია XVIII საუკუნის ისტორიკოსს პაპუნა ორბელიანსაც; მისი რედაქცია სულ სხვაა, გარსევანთან და თეიმურაზთან მას კავშირი არა აქვს რა, გარდა ზოგიერთი სახელისა. მას აღუნიშნავს შემდეგი ხილი: კომში, ქერამი, უნაბი, ნუში, ალუჩა, ბალი, ქლიაფი, ლეღვი, ატამი, ბროწეული, თუთა, წაბლი, ხურმა, გარგარი, ფისტა, ზეთისხილი, თხილი, ფშატი, მაცვალი, ყურძენი, ელი, შინდი, ტყემალი, ზღმარტლი, კუნელი, წიფელი, ლოღნაშო, ნესვი, საზამთრო, კიტრი, ნარინჯი, თურინჯი და სხვ. (A 1311). მეცხრამეტე საუკუნეში დავით რექტორს განუგრძვია გარსევან ჩოლოყაშვილის «ხილთა ქება» და დაუმატებია შემდეგი ხილი: ფშატი, უნაბი, ყურძენი¹. დავითის შემდეგ «ხილთა ქება» დაუწერია ვილაც გიორგი ჭაბუკაშვილს, რომელსაც გამოუყენებია ამ შრომის ყველა, მის დრომდე არსებული, რედაქცია².

C. სახახლის ქება

ამ პატარა ნაწარმოებში გადმოცემულია ზოგიერთი ბიოგრაფიული ცნობა თეიმურაზის ცხოვრებიდან და შექებულია სამი წინა დროის მეფის სახახლე და ერთი თვით თეიმურაზისა³. იწყება ის ასე: «ქმნა ღმერთმან ცანი, ქვეყანა, შეამკო ზევით, ქვევითა». პირველად ავტორი მოიგონებს ქვეყნისა და ადამიანის გაჩენას, უკანასკნელის დაცემასა და მაცხოვრის მიერ გამოხსნას, ხოლო შემდეგ იწყებს პირდაპირ თავის საგანზე ლაპარაკს. მე ვერ ჩამოვთვლი ღვთის ყველა იმ წყალობას, რომელიც ჩემზე იყო, — ამბობს ის. ორმოცდაოთხი წლისას მერწმუნა მეფობაო:

ღმერთმან მომეცა ეს სიმაღლე ნადირ-შაის ვიხეზობით,
ჯერ მფლობელ მყო კახეთისა, მერმე ქართლში მემკვიდრობით;
კახეთშია ჩემს ძეს დასვამს ერეკლესა, მეფედ ნმობით,
ოცდა ოთხის წლისა იყო, როს პატივსდევს ბატონობით.

¹ S 1512, გვ. 516, № 6.

² გადმოცემულია მ. ჩიქოვანის მიერ («პუშკინის სახელობის პედიანტიტუტის შრომები», VI, 1949 წ., 111, 115).

³ S 1512, გვ. 26—31; S 2694, გვ. 75—79; «ანთოლოგია», ტ. II, ა. ბარამიძის გამოც., გვ. 179, სტრ. 6, 7; მ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 104—108.

მას ჟამს ჩემს დისწულს, მეფის ძეს, ანტონის, კაცსა ღმრთისასა,
 ვარწმუნეთ პატრიარქობა, ოცდაოთხისა წლისასა;
 ბრალთა სიმრავლით უღირსსა მადლს მომფენს კურთხევისასა,
 მცხეთას მიიღო კურთხევა, ზეთს მცებებდა მეფობისასა.

ქართლში, მართალია, მტრებისგან მოსვენებული არ ვიყავი, მაგრამ
 ლხინობასაც არ ვაკლდებოდი. აქ თეიმურაზი იგონებს და საკმაოდ დაწერი-
 ლებით აგვიწერს წინა დროის სამ სასახლეს: როსტომ მეფისას, ერეკლე პირ-
 ველისას და ვახტანგ მეექვსისას, რომლის ბადალი ერანშიაც კი არ იყო.
 კერძოდ, როსტომის სასახლის შესახებ ის ამბობს:

როსტომ მეფისგან ნაგები საწოლი სახელიანი,
 ნახატი სურათებითა, ყვავილი ფერადიანი,
 თვით როსტომ ფალავანი და დევი ეხატა რქიანი,
 შავეკო დიდად, დაედვა სახელად როსტომიანი.

მოიგონებს რა ყველა ამას, ავტორი მწარე გრძნობით აღნიშნავს, რომ
 ამქვეყნად ყოველივე წარმატალია, წახდა დიდება ამ სასახლეთაცაო, წავიდა
 ლხინი, რომელიც ამ სასახლეებში განუცდიათ, წავა დიდება ჩემი სასახლი-
 საცაო, რომელსაც ის აგრეთვე გვისურათხატებს.

D. შველის აღმზრდელი თხის ბიჟინას გარდაცვალებაზე

ერეკლე ბატონიშვილს თავის ბავშვობისას სასახლეში აღუზრდია შველი,
 რომელსაც აწოებდა თხა ბიჟინა. ეს თხა მომკვდარა და ამის გამო თეიმუ-
 რაზს, ანა ბატონიშვილის სახელით, ერეკლესათვის დაუწერია გრძნობით აღ-
 სასე ლექსი, რომელშიაც აუწერს მას ამ სამწუხარო შემთხვევას, ვილაც
 გოგიაურის ქალის როლს და ანუგეშებს იმით, რომ საიქიოს შენი თხა კარგ
 მღვდომარეობაშიაო. თეიმურაზის ლექსისათვის ონოფრე ბოლბეღის თა-
 ვის მხრივ დაუმატებია ორი სტროფი, რომელშიაც ის საყვედურს გამო-
 თქვამს ამ თხის მომვლელ, ალბათ გოგიაურის, ქალისადმი, რომ ის მუდამ
 ფუსფუსებს და თავის საქმეს არ აკეთებს¹.

E. ზმა განჯაფისა, ჭადრაკისა და ნარდისა

ყუმრის, ნარდის, ჭადრაკისა და განჯაფის თამაშის შესახებ თეიმურაზი
 ლაპარაკობს ჯერ კიდევ სარკე თქმულთაშია, აქ კი ჩვენ გვაქვს სამი სატრ-
 ფილო ლექსი, რომელშიაც პოეტი აღიარებს, რომ მას სწუავს ტრფობის ალი
 იმისა, რომლის მსგავსა: ჯაცს არ უნახავს. პირველად სწუხს, რომ სატრფო მას
 ჯეროვანი ყურადღებით არ ეპყრობა, მაგრამ ბოლოს დამშვიდდება, რადგა-
 ნაც მეთ, ამბობს ის—

სისხლის რუ კარგად დამწვიტა, აღარ მადინა თვალითა,
 აქ ქიშპად იყო ჩემხედა, იწოდა ჩემის ბრალითა-ო.

¹ S 1512, გვ. 174—176; S 3704, გვ. 5, 6; S 2675-ა, გვ. 160—161; გ. ჯაკობიას
 გამოცემაში, სადაც მას ეწოდება «ბიჟინას სიკვდილზე», გვ. 136.

ამ ლექსების ზმობა გამოიხატება იმაში, რომ ორი სიტყვის ნაწილიდან ვლენბულობთ ერთ სიტყვას, რომელიც თამაშობის ტერმინს წარმოადგენს, მაგალითად:

ამისგან ჯაფას ბევრს ვნახე, ვინ მხესა დაედარების,—

გვადლევს სიტყვას განჯაფა. დასახელებულ ლექსში ამ გზით ჩვენ გვაქვს მიღებული განჯაფის თამაშის შემდეგი ტერმინები: ალთაფი, ყიზილი, ბარათი, ხმალი, ჩანგი, თაჯი, ყუმაში, ყარაჯი, თიფი, ვარაყი, ვალი, ასნაფი, ხარჯი, თულფი, ოქმი.

მეორე ლექსი იწყება ასე: «ხმა ნარნარ დილ უხდების ბულბულსა ქიკ-ქიკობანია, სადაც ვლენბულობთ სიტყვას ნარდი. აქ შემდეგი სანარლო ტერმინებია აღნიშნული: იაქე, დუ, სე, ჩარ, ფანჯი, შეში, კამათელი, კაცი, კარი, შეკარ, ქვიშარი.

მესამე ლექსი იწყება სიტყვებით: «ნიჰად რაპირუკი მესმა: კართა ზედა კენჭის ცემით», რომელთაგან შემდგარა ქადრაკი. აღნიშნულია შემდეგი ტერმინები: მეფე, ლაზიერი, კუ, მხედარი, ეტლი, პაიკი, არუხი, რუკა, ქიშ, შამათ, ქოსია¹.

მეორე მხრით, ზმობა შეიძლება იმაშიც მდგომარეობდეს, რომ სატრფოდ სიმბოლურად იგულისხმებოდეს ჯანჯაფის, ნარდისა და ქადრაკის თამაშობა, პოეტის სურვილი სატრფოსთან ახლოს ყოფნისა და სატრფოს უყურადღებობა ჰგულისხმობდეს თამაშობაში მოგების დაუქმყოფილებელ სურვილს, ხოლო ბოლოს პოეტის დამშვიდება სატრფოს მოახლოებით—მოგებას.

F. ანბანთქება

თეიმურაზს შემდეგი ტიპის ანბანთქება აქვს ნახმარი: ა) სტროფში სიტყვები დალაგებულია ანბანის რიგზე, მაგალითად:

აღმეძრა ბაგე ბულის დადებით. ეუწყა ვის ზედ მსრუთ მიქმულება,
იყნოსე კეთილ-ლმობა მონისა ნაცხებ ორ პირად უამ რის სხმულება.
ტრფიალი უფრო ფეროვან ქნილი ღირს უოვლად შენგან ჩანს ცმულება,
ძველად წყლულება, ჰვრებად ხელობა, კამს ჯვარისაგან ჰაე-მოება.

ბ) ამოცანად თქმულია ორი ანბანთქება, რომელთა დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს ის, რომ პირველი სტროფის ოთხივე სტრიქონი იწყება ა-ნით, მეორესი—ბ-ანით, მესამესი—გ-ანით და ასე შ-მდე, მაშასადამე, თითოეული მათგანი შედგება 36 სტროფისაგან. პირველი «ანბანთქება» იწყება ასე: «არის რამ უცხოლ საცნობელ გამოთვარგმნელ ენითა»². ამისთითოეულ სტროფში ამოცანის სახით მოცემულია ახალი ალთქმის ისტორიის ერთი რომელიმე ფაქტი, ხოლო მეორე «ანბანთქების» («აღმეძრათ სიტყვა საცნობელი, არცა ძნიალ გამოჩნდების») სტროფებში—ძველი ალთქმის ისტორიის

¹ S 1512, გვ. 176—178; S 2676 ა, გვ. 145—147; S 3704, გვ. 111, 112; გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 137, 138.

² S 342, S 1512, S 2176 ა; გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 131—135.

³ იგივე ხელნაწერები; გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 126—130.

ფაქტები. ამგვარი „ანბანთქებანი“ დაუწერია, როგორც ვიცით, ვახტანგ ნექესესაც.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს თეიმურაზის სამი ნაწარმოები, 16-მარცხ-ლიანი ლექსით დაწერილი. ესენია: ა) შაირი, კიდურწერილობით დაწერილი პეტერბურღს 1761 წლის სექტემბრის 12-ს; ბ) ანბანთქება, ლექსად თქმული 1761 წლის დეკემბრის 10-ს; გ) ყოველია მელექსეთა უმჯობესა, დიდსა ფილოსოფიისა მცოდნესა, ბრძენს რუსთველსა ზედა ბაასი პეტერბურღსა¹. ეს სამი ნაწარმოები დაკავშირებულია ერთიმეორესთან იმით, რომ სამივე დაწერილია პეტერბურღში 1761 წელს და სანივეში შექმნილია ერთი და იგივე ნზეთუნახავი რუსი ქალი. პირველი ნაწარმოების სტრუქტურა დასაწყისი ასოები გვაძლევს აკროსტიქს: ვითა ფერობს სიკეთესა შენსა, ეგრეთ საქებელ ხარ დიდად ევროპიასა, დასავით საყვარელო ჩემოა. მეორე ნაწარმოების სტრუქტურა დაწყობილია ანბანის რიგზე. მესამეს არც აკროსტიქი, არც ანბანის რიგი აქვს. ეს ნაწარმოებში შეადგენს ერთიმეორის გაგრძელებას, ასე რომ შინაარსი მათი ერთად შეიძლება გადმოცემულ იქნას. პოეტი მოუჯადოებია ვიღაც რუს ქალს, რომელიც არის ორ მნათობს შესადაორსი, კეკლუცი, ბრწყინვალე, ყოველ შემთხვევაში მისი ბადალი ქვეყანაზე არავინაა. მისი მსგავსი არ მოიძებნება ევროპაში; მან იცის ზედმიწევნით ფრანგული, ნემკლური და იტალიური ენები, მისი ქება არ ძალუძთ ბრძენი, ფილოსოფოსებსა და რიტორებს, ის არის თავისი ნშობლების უსაყვარლესი და უმშვენიერესი შვილი; შამაშისი არის ტანად ლომი და პირად მზე, ხელნწიფის მიერ დადგენილი სპასალარაჲ, რომელიც კუაზე რგვს პრუსიასა და პრუსიის კოროლს. სილამაზესთან ერთად ეს რუსეთში დანერგილი და აღმოცენებული ქალი შემკულია ყოველგვარი სათნოებით. ის, როგორც ქრისტიანი, ემსგავსება თავის მოსახელეს ბარბარას. მრავალი მოისურვებს და სურთ კიდევაც მისი ქმრობა, მაგრამ არის კი ვინმე ქვეყანაზე ასეთი ბედნიერების ღირსი? პოეტი დამწვარია ამ ქალის ეშხით. ფარვა არ ძალძმის შენი სიყვარულისა, შენი სიმშვენიერითა და ეშხით მთვრალი ვარ, გიხილე თუ არა, სურვილის ბადეში გავეხვიე, ეშხის ფეთებით მელევა სული და ნეშინია, რომ სიყვარულის სურვილით არ გამიმრავლდეს ვნებანიო. პოეტი გაგებებულია იმ აზრით, რომ ის მალე უნდა წაივდეს და მოშორდეს მას:

ესრეთოა ეგობებ, გაყრამა მე თქვენმა გამახელსა,
ლამაზთ ძვალთ მოფეშორები, რის წავალ საქართველსა.

საყურადღებოა, ის, რომ პოეტი იმედგაცრუებულია, ის დარწმუნებულია, რომ ამ ქალის ღირსი არაა, ამიტომ ის მზადაა თუ როგორც სატრფო არა, ძმურად მაინც მოეხვიოს მას, შენ ჩემთვის დაზე უსაყვარლესი ხარო, — ეუბნება ის მას. ვინ არის ეს ქალი, რომელსაც ასე გაუვიცებია უკვე მოხუცებული და ხანში შესული მეფე-პოეტი? ეს არის ვიღაც პრუსიის შემშუსვრელი სპასალარის ქალი — ბარბარე ალექსანდრეს

¹ S 1512, გვ. 1267—1271; ეს უფანსკელი დაბეჭდილია «ივერიაში» 1879 წ., № 7, გვ. 92—95; «ანთოლოგია», II, გვ. 172—173; გ. ჯაკობიას გამოცემა, გვ. 114—124.

ასული¹. აგვიწერს რა ამ ქალის მშვენიერებას, რომელმაც პოეტი ასე დაიმონა, ის მიმართავს რუსთაველს: მე არ შემძლია შევავტო მისი ციმციმ-ბრწყინვალებანი, ეს ისეთი ფილოსოფოს-რიტორისა და მელექსის საქმეა, როგორცა ხარ შენაო. მიკვირს, რად დაშვერ შენ ტყუილად, შეგვიქია ისეთი პირები, რომელნიც არასდროს ყოფილან: არ ყოფილა ინდოეთში არც ნესტან-დარეჯანი, არც ფარსადანი, არც ტარიელი; არ გაგონილა არაბეთში როსტევიანი, არც ავთანდილი და არც თინათინი,—ეს სუყველა მოგვიპორავს შენ და თავი გაგვიწარება მათ ქებაზე, უკეთესი არ იქნებოდა შენი ნიჭი სხვა რამეზე მოგებმარა?

თქვენი ღრმად მეტყველებანი უცხო რამ საკვირველია, თუმცა მართალხედ თქმულიყო, რა ტკბილი საკითხველია! ვეფხის-ტყაოსნის ლექსები სხვას ლექსთა გამკიცხველია! საქართველოსა კაცთათვის სატრფო და სასურველია.

შენი ნათქვამი საღმრთოდ თუ საეროდ მოიხმარების, სჯობდა, მას ზედა თქმულიყო. ვის მზე არ შეეღარების, ვეროპიაში რომელსა ბნელი არ მიეკარების, ვინც რომე ნათლობს ნიდაჲ, შუქი არ დაემალების.

ამაზე რუსთაველი უპასუხებს: ვინ ატეხილა ჩემზე, ვინაა ეს მელექსე, რომ ექვსასი წლის მკვდარს მოსვენებას არ მამღღევს, ან რა უნდა ჩემგან? მე იმ დროისა ვარ, როდესაც მთელი საქართველო ერთი ხელმწიფის, თამარ მეფის, იყო, ვიყავი მისგან პატივცემული მეფის მდივანობით; ვიცოდი ფილოსოფია, მას მოსწონდა ჩემი მდივანობა და მიბრძანა: რადგანაც ცოდნა გაქვს, ლექსები გამოთქვიო. მეც ვპოვე ამბავი და ლექსად ვსთქვიო-ო. მე მისაყვედურებ, მელექსევ, რომ მოჭორილი ამბები სთქვიო, რად არ მოიგონებ. პაპა-შენს?

პაპას შენს, შენგან უკეთესს, ჰქონდა მას სიბრძნე გულისა, მასაცა უთქვამს შაირი მიჯნურთა დადაგულისა; ვინც წაიკითხავს ჩემს ნათქვამს, მიგდება უნდა ყურისა, ჩემმა ლექსებმან ერთს ეამსა პაპაცა გაგიგულისა.

ვინ არის ის, ევროპაში სწორუპოვარი ქალი, რომელსაც შენ აქებ?² თუ ის მართლა ასეთია, ჩემს მეტი ვერ იტყვის შესაფერისს:

თუ მე მაჲ დროსა მეცოცხლა, გავირჯობოდი მე დია, ვისაც შენ აქებ, მაგაზედ კარგს ლექსებს გამოვთქვემდია, ამას სიტყვით შევამკობდი, შენ კარში გაგაგდებდია! რადგან შენს საქებრად დარჩა, მას არ ჰქონია ბეღია.

რა განსხვავებაა ამ სიტყვებსა და თეიმურაზ პირველის სიტყვებს შორის რუსთაველისადმი (აარჩილიანია)?

¹ ეს ქალი, როგორც გამოირკვა, არის ფელდმარშალ ალექსანდრე ბუტურლინის ასული (გ. ჯაკობია, გვ. XXXV).

² ა. ხახანაშვილი ფიქრობდა, რომ პოეტი ამ ლამაზ ქალად გულისხმობს თამარ დედოფალს («Очерки», III, 153), რაც სიმართლეს არ შეეფერება.

საყურადღებოა, რომ ამ გაბაასებაში, რომელშიაც გვეხსნის არჩილ მე-
ფის ანალოგიური შრომის გამოძახილი, გატარებულია შეხედულება, რომე-
ლიც წინათ ფეშანგი ფაშებერტყაძეს გამოუთქვამს თავის «შაჰნავაზიანში»,
სახელდობრ: რუსთაველმა თავი შეიწუხა არარსებულ პირთა ქებით და თა-
ნამედროვე, ცოცხალ პირთათვის კი არ მიუქცევია ყურადღებო.

თეიმურაზს დაუწერია თითქოს ერთსტროფიანი ლექსი თოფის შესახებ:

თოფმა თქვა: ჩემო პატრონო, ვარ შენი გარდამკიდა,
თავს ერთგულება მე შენი მიტვირთავს. ამიკიდა.
მტერსა პასუხსა გაიცივმ, ხავი არ წამიკიდა,
შემაწყვე ტყვია-წამალით, ზორს მოკვდა ჩემზედ კიდა.

მონა ღეთისა ქართველთ მეფე თეიმურაზ. ისჯიდარ ქალანთარი¹.

აი ყველა ის, რაც ჩვენამდე შენახულა თეიმურაზ მეორის სახელით, გარდა
«თიმსარიანისა», რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი². მართალია,
თეიმურაზსაც ვერ დაუღწევია თავი აღორძინების ხანის შაბლონისაგან, რომ-
ლის მოთხოვნით ყურადღებას პირველ ყოვლისა საღმრთოს აქცევდნენ
და ამიტომ მოვალედ თვლიდნენ თავს ანბანთქებაში და ლექსად გადა-
კეთებულ ბიბლიის მოთხრობებში თუ ცალკე ლექსებში ღმერთზე, საიქიოსა
და წუთისოფლის ამაოებაზე ეფიქრნათ და ამავდროს სიყვარულის ჰანგე-
ბიც ემღერათ; ნაგრაჰ ამასთან ერთად, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ
თეიმურაზი ის «რეალისტი» მწერალია, რომელსაც ყურადღება მიუქცევია ერის
ცხოვრებისა და ზნე-ჩვეულებისათვის და ზედმიწევნითი სისწორით დაუსუ-
რათხატებია ისინი «სარკე თქულთაში», ამ მხრივ აღორძინების ხანაში მას
იშვიათად თუ შეეძრება ვინმე, მან პოეზია ჩამოიყვანა მაღალი, განყენებული
მატერიებიდან და აალაპარაკა ისეთ ჩვეულებრივ, უბრალო, ამქვეყნიურ რა-
მეზე, როგორცაა ხილი, სასახლე, შველი და თხა, გასართობ-სათამაშონი და
სხვ. თეიმურაზის სტილი ყოველთვის სწორი არაა (განსაკუთრებით «თიმსა-
რიანში»), ხოლო ლექსს აკლია ჰარმონია და ნამდვილი პოეტური აღმაფრენა.
გრძნობათა სიღრმით და გარეგანი მოხდენილობით ყველას სჯობს ის ორი ნა-
წარმოები, რომელშიაც პოეტი აქებს რუს ქალს ბარბარე ალექსანდრეს ასულს-

¹ ИИ АН ССР, Архив Ленин. отд. К. XVI.

² ა. ხაბანაშვილი მა თეიმურაზის აქ ჩამოთვლილი თხზულებებიდან იცის მხოლოდ
«რუსთველთან გაბაასება». სამაგიეროდ ის მას მიაჩერს («Очерки», III, 154, 155): 1) ამოცა-
ნას—სიბორონემ თავისა თვისისა სახლი იშენა გებულთა. მაგრამ ვიცით, რომ ეს ამოცანა გა-
უგზავნა იაკობ შუმოქმედელს არა თეიმურაზმა, არამედ იოსებ თბილელმა; 2) ზაქარია გაბა-
შვილზე გიოტას უფერულს, მაგრამ ნუსხებში პირდაპირაა ნათქვამი, რომ ეს გიოტა
ექუთვნის აღვდელს დავითს, ურიაყოფიუსს (S 1511, გვ. 969—973); 3) სატირას, რომელშიაც
ნათქვამია:

შიილნი ცხენსა მოგაპარენ, თუ თუაღი დაიბუჭია,
მიბრძანდი საციციანოს, მოგართან ბატის კუჭია,
სამიღაზუარო ბოჭუბი, მკერდსქელი: მიგნით ფუჭია,
ღოიანთ ბარათიანთა ხრამზედ აცდებათ მუჭია.

მაგრამ ეს სატირა, როგორც ნუსხებშია აღნიშნული (S 1512, გვ. 367—8), ეკუთვნის არა თე

5. გარსევენ ჩოლოყაშვილი¹

ვეფხისტყაოსნის შესავალში, სადაც პოეზიის შესახებაა ლაპარაკი, რუსთაველმა ნამდვილი პოეტის სახელი ეპიკური ჟანრის მოზაირეს მიაკუთვნა. ისიც მხოლოდ ისეთს, რომელსაც ძალზე სრულ-ქმნა სიტყვათა გულისა გასაგმირეთაა. ამასთან ერთად მან აღნიშნა არსებობა სხვა: წმინდა ლირიკული ჟანრის შედექებებისაც, რომელთაც, მიუხედავად იმისა, რომ მათი ნათქვამი ჩვენ ფგვიამებისა, მოზაირე არა ჰქვია, ვინაიდან, ერთი მხრით, ისინი ფრძლად ვერას იტყვიანა, მეორე მხრით—მათი ლექსი «არგია» მხოლოდ ასანადიმოდ, სამღერელად, სააწიკოდ, სალაღობოდ, ამხანაგთა სათრეველად. რუსთაველი, როგორც ვიცით, მთელი მომდევნო ქართული პოეზიის კანონმდებელი შეიქნა, ამიტომ საკვირველი არაა, რომ მისმა დეკლარაციამ შესაფერისი ნაყოფი გამოიღო: ჩვენში დაკანონდა გრძელი, გულის გამგმირავი ეპიკური ჟანრის ნაწარმოები, ხოლო ასანადიმო, სამღერელ, სააწიკო, სალაღობო პოეზიას ან მოკლე, მსუბუქ, ფრივოლურ ლირიკულ ლექსებს ოფიციალურ ლიტერატურაში კარები დაეხშო, საკირო შეიქნა საჯუენებზე, რომ ლირიკული ჟანრის ამგვარ პოეზიას გარკვეული ადგილი მოეპოვებინა ჩვენს ლიტერატურაში.

მართლაც, პირველ პოეტად, რომელმაც რუსთაველური ტრადიცია დაარღვია და ოფიციალურ ლიტერატურაში აღნიშნული ჟანრის ლირიკასაც მოჰპოვა ადგილი, ჩვენ ამდენ ხანს მიგვაჩნდა მამუკა ბარათაშვილი (მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის პოეტი). პროფ. ა. ბარამიძემ ცოტათი წინ გადმოსწია ეს ახალი მოვლენა ლიტერატურაში და ასეთ ნოვატორად მიიჩნია მამუკას უფროსი თანამედროვე სულხან-საბა ორბელიანი, რომლის აქილი და დამანასა ერთ ლექსში (ქალი) აღმოაჩინა ამ ნოვატორობის ელემენტები კომპოზიციის, მეტრისა და რიტმის სახით².

ახალი დაკვირვება ერთ ცნობილ ლიტერატურულ ფაქტზე საშუალებას იძლევა ხელახლა დაისვას ეს საკითხი და მიღებულ შეხედულებაში საკირო შესწორება იქნას შეტანილი. მხედველობაში გვაქვს ლირიკული ლექსების კრებული, რომელსაც «ნარგზოვანი» ეწოდება. ეს კრებული, რომელიც ახლა

იმურაზს, არამედ გოჩას; 4) თამარ მეფის ეპიტაფიას: «როს ნაჭარპაგევს მეფენი შედნივე პურად დამსხნეს», რომელიც არსენ იყალთოელს ეკუთვნის; 5) ვახტანგის ეპიტაფიას: «მე უმცირესმა ძმათაგანა, რომელიც ეკუთვნის არა თეიმურაზს, არამედ გივი თუმანიშვილს (S 1512, გვ. 93); 6) საუბუკო თეიმურაზს ეკუთვნის იმ ლექსი, რომელიც თიანეთს ეთქვას მას ერთი გლეხის ქალისათვის აღდგომა დღეს გამობორზე შეხედრისას (მოგზაურთა 1901 წ. № 2, გვ. 183):

ა ქალი ვაჟი ნიოფი, ხელთ რომ გივირავს კაღდა.
შენმა ნარბმა და ნამნამმა მე გული მომიკაიათა.

¹ გარსევენ ჩოლოყაშვილით ჩვენ ვიწყებთ განხილვას ლირიკოსთა იმ ჯგუფისას, რომელიც არ შერჩა მხოლოდ და მხოლოდ რუსთაველურ შაირს და პოეზიაში ახალი მეტრი და რიტმი შემოიტანა.

² «ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან», I, 339.

უკვე გამოცემულია¹, შეიცავს თერთმეტ სხვადასხვა კომპოზიციის, მეტრისა და რიტმის სატრფიალო ლექსს. ავტორი ამ ლექსებისა, რომლებიც შემოუნახავს მეთვრამეტე (1) და მეცხრამეტე (4) საუკუნის ხელნაწერებს, ცნობილი არაა, ამიტომ არც კრებულის წარმოშობის დროა საბოლოოდ გარკვეული. 1924 წელს ჩვენ ამის შესახებ ვამბობდით: ეს ნაწარმოები, რომელიც მეტად პარმონიული, ლამაზი და მგრძობიარე ლექსითაა დაწერილი, ნათქვამი უნდა იყოს XVIII საუკუნის მეორე ნახევარს, როდესაც მამუკა ბარათაშვილი 16 მარცვლიანი ლექსის ბატონობის შერყევის შემდეგ, დააქანონა, ხოლო დაღივით გუარამიშვილი 16 და სხვებმა განახორციელეს კიდევც და იწყეს წერა სხვადასხვა საზომით: 7, 8, 10, 15, როგორც აქ, და წარცვალთა სხვა რაოდენობით; არჩილის დროს ამ საზომით ჯერ კიდევ არ სწერდნენ, თან მის დროს არ იწერებოდა ისეთი შინაარსისა და მოტივის ლექსები, როგორიცაა «ნარგიზოვანი». ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ჩვენ არ ვიცით არც ერთი ხელნაწერი ამ ნაწარმოებისა, რომელიც არათუ XVII და XVIII საუკუნის, მეცხრამეტის ფარგლებიდან გამოდიოდეს². პროფ. ა. ბარამიძემ თხზულების გამოცემაში (გვ. 9—13) ეს მოსაზრება უფრო დააზუსტა და მისი დათარიღების მიზნით შემდეგ მონაცემებს მიმართა: «ნარგიზოვანის» მერვე ლექსი «ქართლი შეენიერია» ფორმალურად უნდა მომდინარეობდეს «ქილილა და დამანაშია მოთავსებული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიდან «ქალი», მაშასადამე, მეთვრამეტე საუკუნის ოციან წლებზე ადრე ის ვერ დაიწერებოდა. მეორე მხრით, ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერში № 28 (იონანე ბატონიშვილის კოლექციიდან), რომელიც შეიცავს «ჩარდაერიშინას» და «ნარგიზოვანს», აღნიშნულია, რომ ის გადაწერილია 1785 წელს, მაშასადამე: 1785 წელი ის წელია, რომლის შემდეგ თხზულება ვერ დაიწერებოდა, ასე რომ «ნარგიზოვანი» დაწერილად უნდა ვივარაუდოთ 1720—1785 წლებშიო.

სპეციალური დაკვირვების შემდეგ, ამჟამად იძულებული ვხდებით უარი ვთქვათ ჩვენს წინანდელ შეხედულებაზე. ის გარემოება, რომ თხზულება მხოლოდ XVIII—XIX საუკუნეთა ხელნაწერებში გვხვდება, კიდევ არ კმარა იმის სათქმელად, რომ ის XVIII საუკუნეზე ადრე ვერ იქნებოდა დაწერილი, ამ გზით რომ ვიმსჯელოთ, მაშინ «ვეფხისტყაოსანისა» და კლასიკური ხანის სხვა თხზულებათა დაწერა XVII საუკუნეში უნდა გადმოვიტანოთ, რადგან მათი შემცველი ხელნაწერები XVII საუკუნეზე ადრე არ მოგვეპოვება, ანდა თენიმურაზ პირველი XVIII საუკუნეში უნდა გადმოვსვათ, ვინაიდან მისი ნაწერების ხელნაწერები XVIII საუკუნიდან გვხვდება. არ კმარა ამის სათქმელად არც ის, რომ «ნარგიზოვანის» ლექსი «ქართლი შეენიერია» მეტრული აღნაგობით, რიტმული ნაირობით, რითმული სისტემით, სტროფიკითა და კომპოზიციური სხეულით ემთხვევა საბას ლექსს «ქალს». განა არ შეიძლება იმისი დაშვება, რომ თვით საბა ამ შემთხვევაში დამოკიდებულია თუ «ნარგიზოვან-

¹ «ნარგიზოვანი (XVIII საუკუნის ლირიკული პოემა)». აღ. ბარამიძის გამოც. 1936 წ.

«ქართული ლიტერატურის ისტორია», II, გამოც. პირველი, 421, შენიშვნა 5.

ზეა არა, სხვა რომელიმე ამგვარ ლექსზე, რომელიც მანამდე ცნობილი იყო არაოფიციალურ ლიტერატურაში — ხალხურ შემოქმედებაში? განა ყველა ის სალექსო-საკომპოზიციო ფორმა, რომელიც საბას ჟეილილა და დამანაშია მოგვეპოვება, მისი მოგონილია? ყოველ შემთხვევაში ამას ვერ ვიტყვით შაირის, ჩახრუხაულისა და ძაგნაკორულის შესახებ, ვერ ვიტყვით ამას აგრეთვე ვერც ფისტიკაურის შესახებ, რომელიც, სხვა არა იყოს რა, გამოუყენებია ჯერ კიდევ შირაზის ტყეობაში მყოფ (1614—1624) ქეთევან დედოფალს თავის ელფეიში — ამას ვსტირი ბნელსა მჯდომია¹. საბა საერთოდ, როგორც ცნობილია, დიდად იყო დასესხებული შინაარსობლივად (სიბრძნე სიცრუისა) ხალხური შემოქმედების საუწყეს. რატომ არ შეიძლება იქიდანვე ესესხებინა მას პოეტური ფორმა?

ვინ არის ავტორი *ნარგიზოვანისა*? ზ. კიკინაძე² და იმაზე დამყარებით ა. ხახანაშვილი³ მას არჩილ მეფეს მიაწერდნენ, მაგრამ ეს სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს, ვინაიდან არჩილის სახელით ეს თხზულება არსად და არასდროს არ ყოფილა ცნობილი. თან არჩილს ასეთი ჟანრის ლექსები არ უწერია, არც შეეძლო ეწერა, ვინაიდან ის ამგვარი ჟანრის პრინციპული წინააღმდეგი იყო. ლენინგრადის ხელნაწერში *ნარგიზოვანისა* ავტორად ნაჩვენები ყოფილა ვილაც ორბელიანი, მაგრამ არც ეს უნდა იყოს მართალი. ამგვარი ცნობა ხელნაწერში სრულიად შემთხვევით ან გაუგებრობის ნიადაგზე შეიძლებოდა გაჩენილიყო, განსაკუთრებით ისეთ პირობებში, როდესაც ნაწარმოების ნამდვილი ავტორი საყოველთაოდ ცნობილი არ იყო⁴. ეს ცნობა რომ მართალი და დასაჯერებელი არ არის, შემდეგიდან ჩანს. აღნიშნული ხელნაწერი თავის დროზე ჰკუთვნებია იოანე ბატონიშვილის მეუღლეს, ზურაბ წერეთლის ასულს, ქეთევანს, მაშასადამე, ის ხელთა ჰქონია თვით იოანე ბატონიშვილს. იოანე, *კალმასობის* ავტორი, ცნობილია, რომ დიდად განათლებული კაცი იყო, განსაკუთრებით მკოდნე მშობლიური ლიტერატურისა. ის კრიტიკულად მიდგომია თავისი ხელნაწერის ცნობას, არ მიუღია და არ დაუჯერებია ის, ამიტომ. თავის *კალმასობაში* *ნარგიზოვანისა* ავტორად ორბელიანს კი არ ასახელებს, არამედ სულ სხვა პირს. ვის სახელდობრ? *კალმასობის* იმ თავში, სადაც იოანე ძველთა და ახალთა მოშაირეთა ჩამოთვლის, ნათქვამია: *ჩოლოყაშვილმან გარსევან გალექსა წიგნი ნარგიზიანისა*⁵. ამგვარად, იოანეს ცნობით, *ნარგიზოვანისა* ავტორი არის გარსევან ჩოლოყაშვილი. ამასვე ადასტურებს ჩვენი ძველი

¹ S 1512, გვ. 25—26; Е. Такаѣшвѣлѣ, Описание, II, 200.

² *ქართული მწერლობა XVII—XVIII საუკუნეებში*, გვ. 22, 23.

³ *Очерки по истории грузинской словесности*, выш. III, стр. 99.

⁴ ზ. კიკინაძეს უნახავს *ნარგიზოვანისა* შემცველი ხელნაწერი, რომელიც გადაწერილი ყოფილა დიმიტრი ორბელიანის მიერ. ლენინგრადის ხელნაწერ № 28-ში გადაწერილი ორბელიანი ხომ არ იქცა ამ თხზულების ავტორად?

⁵ *კალმასობა*, II, 189. ეს ცნობა არაა. შემთხვევითი ხასიათისა, საეჭვო, რადგანაც ის კატეგორიულადაა გამოთქმული იოანეს მიერ, მიუხედავად იმისა, რომ მის ხელში არსებული ნუსხა ავტორად სხვა პირს, ორბელიანს, ასახელებდა.

მწერლობის მეორე კომპეტენტური მკოდნე—არჩილ მეფე, არჩილი «რუსთველისა და თეიმურაზის გაბაასების» შესავალში, სადაც საგანგებოდ ლაპარაკია ძველთა და ახალთა საქართველოს მელექსეთა შესახებ, ამბობს:

ჩოლოყაშვილსა გარსევანს უთქვამს რამე-რამები:
კიტრი ხილად რაღას ვარგა, ვაწლი მოვა რაე, ბია!
ასივე სჯობს, რაც მასმია მისგან მონახსენებია,—
«გული კედება ნარგისთათვის, თვალნი გაუშტერებია»¹.

გარსევან ჩოლოყაშვილის მონახსენებთაგან, ესე იგი თხზულებათაგან, არჩილს სკოდნია, სხვათა შორის, «ნარგისთათვის», ესე იგი ჩვენი «ნარგიზოვანი».

ვინ არის გარსევან ჩოლოყაშვილი? არჩილის ცნობიდან ირკვევა, რომ გარსევან ჩოლოყაშვილს უცხოვრია და უწერია 1681 წლამდე, როდესაც ეს ცნობა დაიწერა. ზ. ჭიჭინაძის სიტყვით, «ხილთა ქების» ავტორი, მაშასადამე, დაუუმატებთ ჩვენ, «ნარგიზოვანისაც», გარსევან ჩოლოყაშვილი, არის 1517—1518 წლების² მოღვაწე. მართლაც, მეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგს ცნობილია «სახლთუხუცესი კახი ბატონისა» გარსევან ჩოლოყაშვილი, მეფის ავგიორგის (მოკლეს 1514 წ.) ცოლის ელენეს ნათესავი. ავგიორგის სიკვდილის შემდეგ ის დიდხანს მალავდა თავის სახლში მის მცირეწლოვან შვილს ლევანს, რომელიც, მისი დახმარებით, 1518 წელს გამეფდა კიდეც კახეთში³. ეს გარსევანი, არჩილის ზემომოყვანილი სიტყვების მიხედვით, «ნარგიზოვანის» ავტორად მიაჩნია პლ. იოსელიანსაც⁴, მაგრამ მეთექვსმეტე საუკუნის გარსევან ჩოლოყაშვილი არ შეიძლება მიჩნეულ იქნას «ნარგიზოვანის» ავტორად⁵. საქმე ისაა, რომ არჩილი გარსევან ჩოლოყაშვილს ასახელებს «არა მეთექვსმეტე საუკუნის მწერლებში (ამ საუკუნიდან მას დასახელებული ჰყავს მხოლოდ ხოსრო თურმანიძე), არამედ მეჩვიდმეტისაში: ნანუზა, ჯაგლაგა ფავლენიშვილი, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, ნოდარ ციციშვილი, გარსევან ჩოლოყაშვილი, სულხან თანიაშვილი, ბარძიმ ვაჩნაძე, სამებელი იაკობ, ფე-

¹ «არჩილიანი», ტ. II, სტროფი 30. დაშვება იმისა, რომ არჩილი ამ შემთხვევაში ისე ცდებოდა, როგორც, ვთქვით, ხოსრო თურმანიძისა და ბეგთაბეგ თანიაშვილის მიმართ. ძნელია, რადგანაც გარსევანი მისი თანამედროვე და, ეჭვი არაა, ნაცნობიც იყო, რაც პირველი ორის შესახებ არ ითქმის. თან, «ნარგიზოვანს» ერთი გამლექსავი ჰყავდა, «როსტომიანსა» და ამბირანდარეჯანიანს» კი ორ-ორი, რომელთა მიმართ შეცდომაში ჩავარდნა უფრო ადვილი იქნებოდა.

² «ქართული მწერლობა XIII საუკუნიდან მეთექვსმეტეცემდე», გვ. 28—30.

³ «ქართლის ცხოვრების» მეორე გაგრძელება, მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი გვ. 908—911; «ქართლის ცხოვრება», II, 105, 106.

⁴ «Под князем Чолокаевичем», Тбилиси, 1866, стр. 9—10, прим. 3.

⁵ ზ. ჭიჭინაძემ არ იცოდა სხვა გარსევან ჩოლოყაშვილის არსებობა. პლ. იოსელიანი აღნიშნავს მეორე გარსევან ჩოლოყაშვილს, ერეკლე I ნახარაღიანის ქალის მარიამის (მონაზუნობაში მაკრინე) ქმარს («Под князем Чолокаевичем», стр. 13). მაგრამ, ჯერ ერთი ეს სწორი არაა: მარიამის ქმარი იყო არა გარსევან ჩოლოყაშვილი, არამედ ედიშერ ჩოლოყაშვილი; მეორე, კიდევც რომ აღმოჩნდეს 1681 წლის შემდეგ ვინმე გარსევან ჩოლოყაშვილი, «ნარგიზოვანის» ავტორად მას ვერ მივიჩნევთ, რადგან ეს ავტორი 1681 წლამდე ცხოვრობდა.

შანგი ფაშებიერტყაძე. არჩილს ის ნავარაუდევნი ჰყავს არც ისე დაშორებულად თავისი დროიდან. შესაძლებელია ამ დროს მართლაც მოიძებნოს ასეთი პიროვნება. იერუსალიმის სენიანქსრის «აღბებში» 16 იანვრის ქვეშ ვკითხულობთ: «ამასვე დღესა წირვამ და ალაპი საუკუნომ ირუბაქიძისა ჩოლოყაშვილისაა გარსევანისი; საუკუნოდ იყავნ ჰსენებამ მისი. გამოეგზავნა ორასი ვენტიკური (ველოტიური) ფლური; ასისათვის ალაპი გაუჩინეთ და ასისათვის კანდელი დაუკიდეთ გოლგოთას ჩუენ, მამამან მიკიფორე და ძმათა და დათა ერთსულობით, და შემდეგ ჩუენსა ვინც იყვნეთ, გევედრებით ღმრთისათვის, ნუ ვინ დააკლებთ»¹. მიკიფორე ან ნიკიფორე ჩოლოყაშვილი-ირბახი ჯვარის მამად იყო იერუსალიმში, როგორც ვარკვეულია ახლა, 1643—1649 წლებში². მამასადამე, ის გარსევან ჩოლოყაშვილი, რომელსაც შესაწირავის სახით ორასი ვენტიკური ფლური გაუგზავნია მისთვის, დაახლოებით ამ დროის ნოღაწე ყოფილა, ეს დრო კი ზედმიწევნით უდგება არჩილის მიერ ნაგულისხმევ გარსევან ჩოლოყაშვილის, «ნარგიზოვანის» ავტორის, დროს. ამრიგად, გარსევან ჩოლოყაშვილი არის XVII საუკუნის ნახევრის მოღვაწე და მისი «ნარგიზოვანიც» ამ დროის ნაწარმოებია.

ახლა ისმის კითხვა: შეიძლებოდა თუ არა XVII საუკუნის ნახევარში დაწერილიყო ისეთი ნაწარმლები, როგორცაა «ნარგიზოვანი»? აი როგორ ახასიათებს «ნარგიზოვანს» მისი გამომცემელი პროფ. ა. ბარამიძე: «„ნარგიზოვანი“ იშვიათი ძეგლია ძველი ქართული მწერლობისა, იმაში მხატვრულად არის შერწყმული ძლიერი სატრფიალო გრძნობებისა და მხურვალე პატრიოტიკის ხმები. აქ სიყვარულის სიმძაფრე გადმოცემულია რაღაც იშვიათი სინაზით, გრძნობიერებით და სიცხველით. ეს შინაარსის მხრივ; ფორმით, პოეტური ოსტატობით „ნარგიზოვანი“ სამაგალითოა. მისი თითქმის ყოველი თავი იძლევა ახალსა და თავისებურ რიტმს, მეტრს, კომპოზიციას. ტრადიციული 16-მარცვლოვანი შაირის გვერდით გვხვდება 7, 8, 10, 11, 12, 13 და 15-მარცვლოვანი ტაეპებიც»³.

შეიძლება თუ არა, კვლავ ვკითხულობთ, მეჩვიდმეტე საუკუნის ნახევარში დაწერილიყო ასეთი შინაარსისა და ფორმის თხზულება? ნაადრევი ხომ არაა ეს ამ დროისათვის? ვფიქრობთ, შესაძლებელი იყო. შინაარსის მხრივ ეს ეკვს არ იწვევს: პატრიოტული და სატრფიალო მოტივი, თუნდაც ნაზი და მძაფრი, ამ დროის მწერლობისათვის, როგორც ვიცით, უცხო არ არის. მეჩვიდმეტე საუკუნისათვის უკვე იჩენს თავს მოკლე, მსუბუქი და ფრივოლური სატრფიალო ლექსი. მართლაც, «შაჰნავაზიანის» ერთადერთ, XVII საუკუნის, ხელნაწერში ზოგიერთ გვერდზე თანამედროვე ხელით მოთავსებულია

¹ Н. Марр, Синодик Крестного монастыря в Иерусалиме, стр. 41, § 61. ხელნაწერში «მიკიფორეს» მაგიერ შეცდომით ამოკითხულია «მაკარე», მაგრამ აქ რომ «მიკიფორე» იკითხება და არა მაკარე (ასეთი არც სახელია და არც ჯვარის მამა), ჩანს სხვა ალაპების ანალოგიური ტექსტიდან, მაგალითად: 84, 85, 43, კარავით დაწერილი «მქ[ფ]რე» წაკითხულია როგორც «მაკარე».

² კ. კ. ელიძე, ნიკიფორე ირბახი, «ეტიუდები», II, 304, 305.

³ «ნარგიზოვანი», აღ. ბარამიძის გამოც., გვ. 7.

ლექსები და ნაწყვეტები, რომელთაც დღეს ვხვდებით ხალხურ ზეპირსიტყვაობაში და რომელიც მინიმუმ ოგოროც ხალხური ლირიკის ნიმუშები. მაგალითად:

ცის ქვეშა დაბადებული თქვენი ყველაი ცუდია,
 თქვენი ლაწვი და ბაგენი ყირმიხი, იაგუნდია;
 საოთხის სურნელობასა თქვენთანა დაუბეცია,
 ამდენი ხნის უნახავი ჩემთვის სიცოცხლე ცუდია,
 ბატონო, თქვენი თვალ-წარბი ნწყახარა ნავარდენს გიგავსო,
 ელვარე პიოი ბროდისა ცისკარის მასკვლავს გიგავსო,
 ალვა-ტახი და ბეჭ-გვერდი გიშრის თმას დაუფარავსო,
 მკლავ-გძიბი, ტახით-ღვრწამი ენარი ტარიელს გიგავსო,
 ბაგეზი ვარდას მიგავს, დაუქანობელსა მზისაგან¹.

განა თეიმურაზ პირველის თხზულებებში ცოტა გვხვდება ასეთი ნაზი და მძლავრი გრძობებით აღსავსე სატრფიალო სტროფები?

უფრო დამაუკრებელია «ნარგიზოვანის» ფორმა: მეტრი, რიტმი და კომპოზიცია, მისი სტროფიკა და მუხამბაზური რეფრენი, რომელიც ასე უხვად და ქარბადაა აქ გამოყენებული. ვფიქრობთ, ანაქრონიზმად არც ეს უნდა გვეჩვენოს მეჩვიდმეტე საუკუნის ნახევრისათვის. ხომ არ შეიძლება ეპეი შევიტანოთ იმაში, რომ მეთვრამეტე საუკუნემდე ჩვენში ხალხი მღეროდა სასიხარულო, გასართობ და სატრფიალო ლექსებს, მღეროდა ის ისეთ ლექსებსაც, რომლებშიც ცხოვრების სიმძიმით შეწუხებული სულის კენესა ისწოდა? და თუ მღეროდა, იმას ხომ ვერ ვიტყვით, რომ ასეთ ლექსებს ის ამბობდა უეჭველად მაღალფარდოვანი 16-მარცვლიანი შიირით და 20-მარცვლიანი ჩახრუხულით? ალბათ, იყო ხალხში შოკლე, მსუბუქი, სხვადასხვა მეტრისა და რიტმის სააშიკო, სალალობო და გასართობი ლექსები, და რომ იყო, ეს ჩანს თვით ფეფხისტყაოსნისა პროლოგიდან, სადაც დადასტურებულია «სანადიმო, სამღერალი, სააშიკო, სალალობო და ამხანაგთა სათრეველი ლექსის» არსებობა (სტროფი 17), ერთი სიტყვით, არსებობა იმავე ხასიათის ლექსებისა, როგორც «ნარგიზოვანში» გვაქვს. ამას, სხვა არა იყოს რა, ადასტურებს «ნარგიზოვანის» რეფრენი. რეფრენი, როგორც ცნობილია, ხალხური პოეზიის დამახასიათებელია. აქედანაა ის შემოსული მწერლობაში, თავდაპირველად სასულიერო პოეზიაში. XVII საუკუნისათვის რომ უტყბო არ იყო მუხამბაზური, მუსტაზადური, თეჯნიშური, თახმისური და სხვა ამგვარი ხმის ლექსები (შეიძლება, ამ ტერმინების ხმარების ვარაუდზე), ამას ადასტურებს «კალმასობაში» იოანე ბატონიშვილიც. იქ ჩვენ ვკითხულობთ:

მეტრე: სპარსისა და თურქეთის ხმაზედ ვითარაიდა არიან შიირნი ანუ ლექსნი და ვის დროს შემოღებულნი?

იოანე: სპარსთა ხმით სიმღერა, ისევე მათისავე ენითა და საკრავითაც, არ იქნებოდა, რომ ძველდაც არა სცოდნოდათ ქართველთა, მაგრამ არსად აცხადებს წერილი. ხოლო, ოდეს როსტომ მეფემ მიიღო ქართლი,

¹ «მანავაზიანი», გ. ლეონიძის გამოც., გვ. IX.

ამან დასდო სრულად სპარსთ კანონი და წესნი... და ამასთანა საკრავნიცა და სიმღერაც შემოიღო და გაამრავლა საქართველოსა შინაა¹.

ამასვე ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილიც, რომელიც ამბობს: როსტომმან მოიყვანა ყოველნი ტყვენი საქართველოსანი სპარსეთიდან გამაჰმადიანებულნი და ამითი შეერიათ ქართველთა განცხრომა, სმა-ჭამა ყიზილბაშური... აბანო, კეკლუცობა უგვანი, მეჩანგე, მგოსანია².

ცხადია, მეჩანგეს, მგოსანსა და სიმღერას როსტომ მეფემდეც (1638—1658) ისევე იცნობდნენ საქართველოში. როგორც, უძველესია, აბანოსა და კეკლუცობას, მაგრამ ყველაფერმა ამან როსტომის დროს განსაკუთრებით იჩინა თავი სპარსთა ზეგავლენით. ერთი სიტყვით, «ნარგიზოვანისებური» პოეზია, ყოველ შემთხვევაში, მეჩვიდმეტე საუკუნის ნახევრისათვის მოულოდნელი და შეუძლებელი არ უნდა ყოფილიყო ჩვენში, მხოლოდ ოფიციალურ ლიტერატურაში თამამად და გაბედულად ჯერ ვერ ჩნდებოდა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ, როგორც ზემოთ ვთქვით, რუსთაველმა ამგვარ პოეზიას ნამდვილი პოეზიის სახელი წაართვა. შემდეგში ოფიციალური ქართული ლიტერატურა რუსთაველის მიერ დაკანონებული გზით მიდიოდა—ნარგიზოვანისა ქანრის პოეზიის ის ებრძოდა და გზას არ აძლევდა. წარმოიდგინეთ, თეიმურაზ პირველიც კი, რომელმაც თავისი «მაჯამითა» და «გაზაფხულ შემოდგომიანით» რამდენაღმე შეარბილა რუსთაველის დეკლარაციის სისასტიკე, ზემოდან და მედიდურად დაჰყურებს «ნარგიზოვანისებურ» პოეზიას, როგორც ნამდვილი პოეზიის ვულგარიზაციას და უბრალო «მოშაირობას», როდესაც აცხადებს: «ბოლოდ სცნან ყოვლთა, არა ვარ მოშაირეთა ძმობილია»³.

ასევე უყურებს ამ პოეზიას თეიმურაზ მეორეც, რომელმაც უფრო მტად გადაუხვია რუსთაველის ტრადიციებს. ის ამბობს:

ვინ არის ჩემზე მეტყველი, შეტყობა დია მსურისა:

თუ ვინმე დიდი კაცია, მივდგება უნდა ყურისა;

არამც რომ დამკვრელი იყოს სტვირისა, ჭიანჭურისა,

ზედან ამღვრდეს შაირგეს, ნათქვამს ბისტიკას ცრუისა⁴.

უფრო მკაცრად ებრძოდა ამ პოეზიას არჩილ მეფე. არჩილი მწერლად არ თვლიდა იმას, ვინც რუსთაველს ვერ მიბაძავდა: «ვინც ვერ მიჰყვეს რუსთაველის თქმულსა, გადმოზრძანდეს ასე აქეთ⁵,—ამბობს ის. ამიტომ საკვირველი არაა შემდეგი მისი სიტყვები⁶:

¹ «კალმასობა», ტ. I, კ. კეკელიძისა და ა. ბარამიძის გამოც., გვ. 295, 296 ლეგენდა «დომოლაური» გადმოგვცემს, რომ როსტომ მეფეს მცხეთაში ქვიფის დროს ართობდნენ «ბაიათებით» (А. Х а х а н о в, Очерки, I, 295).

² «ქართლის ცხოვრება», II, 46.

«იოსებხილინაინი», ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოცემა, სტრ. 3.

⁴ თეიმურაზ II, თხზ. კრებული, გ. ჯაკობიას გამოც., გვ. 123—«რუსთაველთან გაბაასება».

⁵ «არჩილიანი», ტ. II, «რუსთაველის და თეიმურაზის გაბაასება», სტროფი 32.

⁶ იქვე, სტროფი 35.

სხვათ მელექსეთ არ ვახსენებ: არც ბააკა დვალიძესა,
არც დათუნა ქვაოიანსა, შოთას რად ვერ წაბაძესა?

არჩილს არ უნდა ბააკა დვალიძე და დათუნა ქვარიანი მწერალთა რიცხვში მოიხსენიოს, რადგან მათ «შორას ვერ წაბაძეს». რა მხრივ ვერ წაბაძეს? იმას ხომ არ გულისხმობს არჩილი, რომ ბააკამ და დათუნამ ისე კარგად ვერ დაწერეს, როგორც შოთამ? განა სხვა პოეტებმა, რომელთაც ის ჩამოგვითელის, ყველამ ისე კარგად დაწერა და «თქუა», როგორც შოთამ? არა, რასაკვირველია. არჩილს უნდა სთქვას, რომ ბააკა და დათუნა ყოველთვის არ წერდნენ იმ ნორმით, რომელიც დაკანონებული იყო რუსთაველის მიერ. ჩვენ, სამწუხაროდ, არა გვაქვს ცნობები ბააკას შესახებ, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ყოფილა სახალხო პოეტი, «ნარგიზოვანისებური» პოეზიის წარმომადგენელი. მართლაც, თუ ზ. ჭაჭინაძეს დაეჯერება, მას, ბააკა დვალიძეს ან დვალიშვილს, რომელიც 1635 წლის მახლობლად მოღვაწეობდა, მეტწილად სულ სახალხო ლექსები უწერია. მას აკუთვნებენ, სხვათა შორის, «ცხენის ლექსის» დაწერასა¹.

ასეთი სიმკაცრე არჩილს თვით გარსევან ჩოლოყაშვილის შეფასებაშიაც გამოუჩენია, გარსევანის ლიტერატურულ საქმიანობას ეს მდელიდურად დაპყურებს. გარსევანს რალცაები (რამე-რაებთ) უწერიოა, — ამბობს ის «რუსთველისა და თეიმურაზის გაბაასების» შესავალში. ის სხვა ადგილასაც ეხება გარსევანს:

მადლი რა გკადრო. თუცაღა გარსევანს ვსჯობდე ან ბარძიმს?
ჩოლოყაშვილს და ვაჩნაძეს რადგან მადარებ, არ მიძიმს;
ერთს, კოჩივარდას მჭებარსა, მეორე აქებს,—მაშ თუ ღიმს,—

ათქმევინებს ის რუსთაველს თეიმურაზისათვის². «კოჩივარდას მჭებარად» არჩილი გარსევანს გულისხმობს, ხოლო «კოჩივარდადა» იმ ყვავილოვან მცენარეთ, რომელთა შესახებ გარსევანი «ხილთა ქებაში» ლაპარაკობს. «კოჩივარდა», როგორც ყვავილი, არჩილს დაბალი ღირსების ყვავილად მიაჩნია. ერთ ადგილას ის ამბობს: «სად ედრება ლანძილი და კოჩივარდა ყარამფილსა?»³ ამისდა მიხედვით, გარსევანის «ხილთა ქება» მას «კოჩივარდობადა, დაბალი ღირსების ნაწარმოებად მიუჩნევია, თუმცა ის რუსთველური შაირით, შოთას მიბაძვით ათის დაწერილი. იგულისხმება, რომ არჩილს მისი შინაარსი, სუვეტი, თემა არ აკმაყოფილებდა, მაგრამ, როგორიც არ უნდა იყოს, — ამბობს არჩილი—გარსევანის ეს თხზულება მაინც სჯობს (ესევე სჯობს) მის სხვა «მონახსენებს» ან თხზულებას, რომელიც მას «სმენია» ან გაუგონია, იგულისხმება «ნარგიზოვანია»:

ესევე სჯობს. რაც მასშია მისგან მონახსენებია:
«გული კვდება ნარგიათათვის, თვლანი გაუმტრებია».

¹ «ქართული მწერლობა და მწერლები XVII—XVIII საუკუნეებში», გვ. 37. დათუნა ქვარიანი ის დათუნა ქვარიანია, რომელსაც გაულექსავს უძველესი ხელნაწერიდან წმ. გიორგის ლევენდა და ზოგიერთი ბიბლიური ეპიხოლი (A. Xaxanov, Ocherki, I, 259).

² «არჩილიანი», ტ. II, სტრ. 84.

³ იქვე, ტ. I, გვ. 101, სტრ. 37.

მაშასადამე, «ნარგიზოვანს» არჩილი უფრო დაბლა აყენებს, ვიდრე კოჩი-ვარდობას—«ხილთა ქებას», რა თქმა უნდა, იმიტომ, რომ იმაში უფრო მეტადაა ოფიციალური ლიტერატურის მიერ დაგმობილი ელემენტები ახალი პოეზიისა.

«ნარგიზოვანი» თერთმეტი ლექსისაგან შედგება, მაგრამ არის საბუთი ვიფიქროთ, რომ დღესდღეობით ცნობილ კრებულებში არ შემონახულა გარსევანის ყველა ლექსი. ამას გვაფიქრებინებს, პირველ ყოვლისა, არჩილის ციტატა: «გული კვდება ნარგისთათვის, თვალნი გაუშტერებია». «არჩილიანის» ლენინგრადის ხელნაწერში № 22, რომელიც გადაწერილია 1705 წელს ავტორის ბრძანებით დაუთ თურქისტანიშვილის მიერ, მოყვანილი სტრიქონის პირდაპირ წითურით შენიშნული ყოფილა: «ეს ბოლოს ერთი სტრიქონი გარსევანის (ჩოლოყაშვილის) ნათქვამია, არ მაშიპარაყს, მაგრამ სიტყვამ მოახდინა»¹. მაშასადამე, არჩილი თვითონ ადასტურებს, რომ ეს სტრიქონი ამოღებულია მის მიერ, როგორც ციტატი, გარსევანის თხზულებიდან. ეს თხზულება არის, რასაკვირველია, «ნარგიზოვანი». ამას ადასტურებს, ერთი მხრით, სიტყვა «ნარგისთათვის», მეორე მხრით—მოყვანილი სტრიქონის სიტყვები: ა) «გული კვდება»; «ნარგიზოვანში» «დამწვარი გული» (1 ლექსი), «გული ღებული» (მე-4 ლექსი), «მოდებული ალი» (მე-8 ლექსი), «დაშრიტე ცეცხლი» (მე-3 ლექსი) ჩვეულებრივი მოტივია. ბ) «თვალნი გაუშტერებია»; ამისი შესატყვისია «ნარგიზოვანში»: «მომრიდა თვალი ნათელი, მეწია გულსა ბნელია» (მე-7 ლექსი), «რა ქნას თვალმან ბნელმან», «მომეკიდა თვალთა ბინდი» (მე-10 ლექსი). ასეთ სტრიქონსა და სიტყვებს დღეს ცნობილ «ნარგიზოვანში» ვერ ვპოულობთ. მაშასადამე, იყო ოდესღაც გარსევანის კრებულში ისეთი ლექსი, საიდანაც ამოღებულია მოყვანილი ციტატი.

მეორე: გარსევანს ჩოლოყაშვილის ლექსთა იმ კრებულში, რომელიც ზ. ჭიქინაძეს ჰქონდა ხელთ, მოთავსებული ყოფილა, «ხილთა ქების» გარდა. «სხვა ლექსებიცა მრავალი»², რომელთაგან ერთი, თურმე, ასე ბოლოვდებოდა:

თვალთაგან ცრემლის მღვრელია მარადის გარსევანიო,
ზემთ ნათქვანსა აზბებსა ვერ მოსთქვამს აწ ენანიო.

გარსევანის «სხვა მრავალი ლექსები», რომელთა ნაწილმა ზ. ჭიქინაძის ცრომდევ მოაღწია; როგორც თვითონ ამბობს, არის, ექვს გარეშე, «ნარგიზოვანის» ლექსები: მაგრამ იმათში დღეს ვერ ვპოულობთ იმგვარად დაბოლოებულ ლექსს, როგორიც მოყვანილია. მართალია, ზ. ჭიქინაძის ცნობები დიდი სიფრთხილითაა გამოსაყენებელი, ისინი ხშირად გაუგებრობის შედეგია, მაგრამ, ამ შემთხვევაში, ამას ვერ ვიტყვივით, რადგან მას პირდაპირ ლექსიდან მოჰყავს ისეთი ციტატი—«თვალთაგან ცრემლის მღვრელია მარადის გარ-

¹ «არჩილიანი», II, გვ. 133. აქ ისეთი კატეგორიულობითაა დადასტურებული გარსევანის ავტორობა რაღაც «ნარგისთათვის» ხაზით, რომ არავითარი ეჭვი უნდა იყოს იმაში, რომ საქმე სწორედ «ნარგიზოვანთან» გვაქვს. მართალია, ასეთ სტრიქონსა და სიტყვებს დღევანდელ «ნარგიზოვანში» ვერ ვიპოვებთ, მაგრამ განა არჩილის დროსაც ის დღევანდელი შედგენილობითი ტრიალებდა?

² «ქართული მწერლობა მეცამეტე საუკუნიდან მეთექვსმეტემდე», გვ. 28—30.

სევანიოა, რომელიც პარალელურია ანარგიზოვანისა სხვა ლექსების შემდეგი სიტყვებისა: ანუ თურე მაშინ დამიშრეს თვალთაგან ნაწანწყკარებია (მე-5 ლექსი), ასეველით ვტირ შექირებულნი; ცრემლით ვარ ხშირად მრწყველია (მე-7 ლექსი).

დღესდღეობით ცნობილ თერთმეტი ლექსიდან ათი არის წმინდა სატრფიალო-სამოჯნურო ხასიათისა, ხოლო ერთი — ქართლი შვენიერია (მე-8 ლექსი), რომელშიაც შექებული არიან ქართლი და ქართველები, პატრიოტულია. ავტორს საწმობლო ქვეყანაც სატრფოდ ჰყავს წარმოდგენილი, რამდენადაც ამ ლექსს ასე იწყებს:

გტრფიალებ მზეო, თუ შენენ მზეო,
ერთზელ მისმინე, ოაჯერ, სამხ.ო:

აქ ჩვენ ჩანასახი გვაქვს იმ პატრიოტული ალეგორიისა, რომელიც შემდეგ გაიშვლებულადაა წარმოდგენილი ვახტანგის, მამუკა ბარათაშვილის, დავით გურამიშვილისა და სხვათა შემოქმედებაში.

ფორმის მხრივაც მეტად საყურადღებოა ანარგიზოვანი. იქ ტრადიციულ 16-მარცვლიან შაირთან ერთად (4, 5, 6, 7 ლექსი) მოცემულია 7, 8, 10, 11, 12, 13 და 15-მარცვლიანი სტროფებიც. ამასთან ერთად ყურადღებას იქცევს რითმითა სიმდიდრე და რიტმის ნაირნაირობა. მაგრამ ყველაზე მეტად თვალში გვხვდება რეფრენები, რომლებიც კარბადაა გამოყენებული (1, 2 და ნაწილობრივ 3, 7, 8, 10 ლექსი).

გარსევანის მეორე ცნობილი ნაწარმოები არის ახილთა ქება, რომელსაც არჩილი შენდევ სიტყვებში გულისხმობს: კიტრი ხილად რაღას ვარგა, ვაშლი მოვა რაე. ბია? ეს თხზულება¹ იწყება ასე:

უფრეთ ზილთა ქეევასა, რისა ამბისა მთქმელია:
ფერ-შვენიერი, ძირ-წერილი ცოტაი ხანს მდგომელია,
უხუცესი და პირველი მარწყვი მიწას მდგომელია.
სევას ხილსა ასრე მოუსწრობს, ვით რომ მუბ-განწოვნელია.

აქ ჩამოთვლილია 23 სახელწოდების ხილი: მარწყვი, ტყემალი, ბალი, ჟოლი, თხილი, კლიავი, მაყვალი, კიტრი, ნესვი, ატამი, საზამთრო, ვაშლი, ნიგოზი, ნუში, ბროწეული, შინდი, მსხალი, კომში, ზეთისხილი, თურინჯი, ლელვი, ხურმა, წაბლი. გარსევანის ეს შრომა განუგრძედა XIX საუკუნეში დავით რექტორს, რომელსაც დაუმატებია შემდეგი ხილი: ფმატი, უნაბი, ყურძენი (S 1512, გვ. 516, № 6). თემატიკურად ახილთა ქებაც სულ ახალ მოვლენას წარმოადგენდა იმდროინდელ ლიტერატურაში. გარსევანმა ამ თხზულებით საფუძველი ჩაუყარა ახალ ჟანრს, რომელიც, მის შემდეგ პოპულარული ხდება.

ამგვარად, გარსევან ჩოლოყაშვილი საყურადღებო ფიგურაა ძველი ქართული ლერძის ისტორიაში. მან თავისი „კოჩივარდობით“ (არჩილი) და ახანადიმო, სამღერელი, საამიკო და სალაღობო (რუსთაველი) ლექსით ქართული პოეზია ოფიციალური ოლიმპიური სიმაღლიდან ძირს ჩამოიყვანა და

¹ ანთოლოგია, II, ა. ბარამიძის გამოც., 64—66.

ცხოვრებას დაუახლოვა როგორც თემატიკურად, ისე ფორმითაც. მან ქართულ-ლირიკაში ახალი ნაკადი შემოიღო, ამდენად ის პიონერია ქართული პოეზიის განახლების საქმეში. მან პირველმა დაამსხვრია და შეარყია 16-მარცვლიანი რუსთველური შაირისა და 20-მარცვლიანი ჩახრუხაულის ბატონობა. ქართულ პოეზიაში და გზა გაუყავა ნაირ-ნაირი მეტრის, რიტმისა და კომპოზიციის ლექსს, რომელიც მანამდე არაოფიციალური ლიტერატურის კუთვნილება იყო. მისი საქმე და წამოწყება ჯერ მორცხვად, შეიძლება ითქვას, არალეგალურად შედის ლიტერატურულ ცხოვრებაში. მას ებრძვის ტრადიცია, ოფიციალური ლიტერატურა. მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგიდან კი ხდება მისი ლეგალიზაცია ჯერ ნაწილობრივი, სულხან-საბა ორბელიანის მიერ, მერე მთლიანი — მამუკა ბარათაშვილის, დავით გურამიშვილისა და მომდევნო პოეტების შემოქმედებაში¹.

6. მამუკა ბარათაშვილი

მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ცნობილია სამი მამუკა ბარათაშვილი. ერთი მათგანი 1701 წელს არჩილ მეფემ რუსეთიდან აახლა ვახტანგ მიქეძეს წინადადებით — მოსკოვში გადმოსახლდით², ხოლო 1722 წელს იმპერატორ პეტრე დიდს გამოუგზავნია იმავე ვახტანგისათვის დიპლომატიური მისიით³. მეორე მამუკა ბარათაშვილი არის გამოჩენილი სარდლის თამაზის შვილი და ძმისშვილი ვახტანგ მეხუთის შაჰნავაზის პირველი ცოლის როდამისა. მამის გარდაცვალების შემდეგ მამუკა იკავებს მის თანამდებობას და 1722 წელს ტაბახმელას მიდამოებში გააფთრებით ებრძვის მამადყულჩანს⁴. მესამე მამუკა ბარათაშვილი ანუ ბარათასძე არის შვილი ავთანდილისა, რომელიც 1724 წელს ვახტანგ VI მიჰყვება რუსეთში.

რომელია ამათგან პოეტი მამუკა ბარათაშვილი? თავისთავად იგულისხმება, რომ პოეტად ვერ მივიჩნევთ პირველ მამუკას, ვინაიდან პოეტი მამუკა რუსეთში პირველად ვახტანგთან ერთად მიდის, ეს მამუკა კი 1701 წელსაც რუსეთშია და 1722-საც. ის, ალბათ, არის ერთი იმ პირთაგანი, რომელიც არჩილ მეფესთან ერთად გადასახლდა რუსეთში. სამეცნიერო ლიტერატურაში პოეტად მიღებული იყო ამდენ ხანს მეორე მამუკა, თამაზ სარდლის შვილი. მართალია, როგორც ირკვევა ვახტანგთან რუსეთში გადასახლებულ პირთა სიიდან, ეს მამუკაც გაჰყოლია ვახტანგს, მაგრამ პოეტად იმას ვერ მივიჩნევთ, ვინაიდან ვახტანგთან გადასახლებულ პირთა სიაში⁵ ის ასეა მოხსენიებული: მქწინავე სრული სარდალი საბარათაშვილოსი თავადი მამუკა თამაზის შვილი ორბელის ძეა⁶. როგორც ვხედავთ, ამის თანამდებობა გადასახლებისას ყოფი-

¹ «ლიტერატურული საქართველო» 1939, № 34

² «ქართლი ცხოვრება», II, 69.

³ იქვე, გვ. 83.

⁴ იქვე, ვახტანგთან გადასახლებულ პირთა სიაში ის იხსენიება ორბელისძედ. ვინაიდან ორბელიანები ბარათაშვილთაგან შთამომავლობენ (საქართველო. სიძველენი, II, 133, 137, 142; «ქრონიკები», II, 497).

⁵ Дело грузинское Москов. государств. архива феодально-крепостнической эпохи, 1724 г. საქართველო ცნობები და ამონაწერები ამ საქმიდან მიმართა დოც. ტო. რ. ჯ. ნაძგემ.

ლა «საბარათაშვილოს მეწინავე სარღლობა», პოეტ მამუკას თანამდებობა კი ყოფილა, როგორც მის ნაწერებშია დამოწმებული, მეფის ხმალთა ქერანია¹. ვახტანგის ამაღლის სიაში ჩვენ მართლაც ვკითხვლობთ: მეფის ვმლის მკერელი თავადი მამუკა ავთანდილის წელი ბარათაშვი, ამრიგად, ირკვევა, რომ ცნობილი პოეტი მამუკა ბარათაშვილი იყო მამუკა ავთანდილის ძე, მეფის ხმლის მკერელი, და არა მამუკა თამაზის ძე, სარღალი.

ნამდვილი ცნობები პოეტის მამუკას შესახებ არ მოგვეპოვება მისი რუსეთში გადასახლებაამდე. არ ვიცით, როდის დაინადა და რა პირობებში იზრდებოდა. ვიცით მხოლოდ, რომ მას ჰყოლია ორი ძმა, რომლებიც მასთან ერთად გადასახლებულან რუსეთში, როგორც ეს ჩანს ვახტანგის ამალის სიიდან, ესენია: ზაალი და თომა. ზაალის შესახებ ვერაძე ვიტყვი, ხოლო თომა არის ის პოეტი თომა, რომლისთვისაც დავით გურაძეშვილს ერთი თავისი ლექსი მიუძღვნია და რომელსაც ის ერთ საღეჭსო საზომს დასესხებია².

როდესაც ვახტანგი ასტრახანიდან მოსკოვს გაემგზავრა, მისი ამაღა აქ დიბრა. ამ ამაღაში, მამუკას გარდა, იყო არაერთი და ორი მწერალი, როგორც, მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანი, კახთა მეფის მდივანი ონანა, დიმიტრი სააკაძე და სხვანი, რომელთაც ხელთ ჰქონდათ მდიდარი წიგნსაცავი, საქართველოდან გადმოტანილი. მათ აქ, სხვა საქმის უქონლობის გამო, ხელი მიუყვიათ ინტენსიური ლიტერატურული შუშობისათვის. მამუკას 1725 წლის 9 დეკემბერს აქ დაუმთავრებია თავისი პირველი შრომა «წამებულია»³. 1728 წელს მამუკა ერთ-ერთი წევრია იმ დიპლომატიური მისიისა, რომელსაც რუსეთის მთავრობა გზავნის ვახტანგ მეფის მეთაურობით შავთამაზთან მოსალაპარაკებლად კასპიის ზღვის სანაპიროების შესახებ. 1730 წელს ვახტანგის ამაღაში მყოფ მწერალთა ხომლს ემატება კიდევ ერთი ვარსკვლავი დავით გურამიშვილი, რომელსაც, როგორც შემდეგ დავინახავთ, მტკიცე ლიტერატურული კავშირი დაუტერია მამუკასთან. 1733 წელს მამუკა და დავითი მოჰყვებიან ვახტანგ მეფეს, რომელიც მდინარე ედილით კავკასიისაკენ გამოემგზავრა საქართველოს საქმეების მოსაგვარებლად. 1734 წელს ის წერს ბაქარ მეფის ქებას, რაც იმისი მაჩვენებელია, რომ მისი სიმპათიები ამ დროს საბოლოოდ გადახრილა ბაქარისაკენ, რომელსაც ის თან გაჰყოლია

¹ S 303, გვ. 19.

² «თომაჲ, დავით მეფე ამ წიგნს მოგართმეო» (დავითიანი, ა. ბ ა რ მ ი ძ ი ს გამოც., გვ. 98). ამ თომას ერთი სტროფი მიუწერია მამუკას «ჯიშმუდიანზე», ხოლო ორსტროფიანი ლექს-ანდერძი დაურთავს მის მიერ გადაწერილ «ბარამგულანდამიანისათვის». მასვე დაუწერია ლექსი, რომელსაც პოეტი «ქსთორიანს» უწოდებს და რომელიც მიმართულია გიორგი ბატონიშვილისადმი (დაწერილებით იხ. გ. მიქაძე, როდის არის გადაწერილი «ბარამგულანდამიანი»?, გაზ. «ლიტერატურა და ხელოვნება» 1951 წ., № 46). 1744 წლის საქმეებში ყოფილა თხოვნა ამ თომასი (№ 1) მისი მიღების შესახებ ან კოლევკაში, ან აორთიკადა ჰუსართა პოლკში; ხოლო 1754 წლის საქმეებში (№ 4) ის სენატში თავის თავადობას ეძებს და ამტკიცებს. 1757 წლის საქმეებში (№ 4) ნათქვამია, რომ კაპიტანი, თავადი თომა ბარათაშვილი, გამოგზავნილია საქართველოში ჰუსართა პოლკისათვის ცხენების სასყიდლად (რასაც, ქართლის ცხოვრებით, II, 458, ადგილი ჰქონია თითქოს 1754 წელს).

³ S 303, გვ. 1.

მოსკოვს, როდესაც ვახტანგი ასტრახანში დასახლდა. 1736 წლის ახლო ხანებში მამუკა, ქართველი თავადაზნაურობის დავალებით, იმპერატორიკას წარუდგება პეტერბურგში და თხოვს ლტოლვილი მეფე სამშობლოში დააბრუნოს შესაფერისი პატივითა და გარანტიებით. რა მოუვიდა მას ბაქარის გარდაცვალების შემდეგ, დანამდვილებით არ ვიცით; მისი თანამედროვისა და მეგობრის, პოეტ დიმიტრი სააკაძის¹, ნაწერებიდან ვგებულობთ, რომ მას შემდეგ ის ცხოვრობს პრესნაში.

¹ თავადი დიმიტრი ვასილისძე სააკაძე, ერთ-ერთი იმ სააკაძეთაგანი, რომელიც, «ვახტანგინით», ვახტანგ მეფეს გადაჰყვა რუსეთში, საკმაოდ ცნობილი მწერალი ყოფილა მოსკოვის ქართულ კოლონიაში. მისი ლექსების კრებული ჩვენ გვაქვს ხელნაწერში S 303. ამ ლექსების საშუალებით რამდენადმე შესაძლებელია მისი ბიოგრაფიის გათვალისწინებაც. ის მამუკა ბარათაშვილის თანამოსაყდა, ახალგაზრდობაში განთქმული მხედარი ყოფილა, რაღაც დანაშაულისათვის «დიღუგში ხანგრძლივ» მჯდარა, რუსეთში მონეტებულ ნაწილად პრესნაში ცხოვრობს და ინტიმური განწყობილება აქვს ვახტანგის ძის, გიორგი ბატონიშვილის, ოჯახთან, დიმიტრი ბაგრატიონთან, დავით გურამიშვილთან, მამუკა გურამიშვილთან და მამუკა ბარათაშვილთან. სამოციან წლებში ის უკვე ღრმად მოხუცებულია და მამუკა ბარათაშვილთან ერთად საშინელ სულთერ ტრაგედიას განიცდის, როგორც ეს შემდეგი სიტყვებიდან ჩანს:

სუე-ბემან მუხანათმან სამყოფთაგან აღმოგებოცა,
სიყმით ჩვენით თვალთა ჩვენთა ცრემლი არს მოგვეხოცა.
სამყოფთაგან იაუარგვეო, სიზმარნიაც არ გველოცა,
სოცვის ნაცვალ ღმერთსა ჩვენსა ჩვენთვის მტერი რა მოეცა.

ჩვენ მოგვივიდნა უფალმან პირველ მოსხვან თქმულეო,
სამკვიროსაგან განგვანსა, სხუაგან გექმნა დაკარგულეო,
რუსეთს მოვედიო, ყინეთა გულსა გვანჩია წყლულები,
აქაც შევდიოთ და დაეკარგეთ გული, ცნობა და სულეო. (S 808, გვ. 182).

ჩანს მოხუცებულობაში ეს ორი მწევე ბედით შეერთებული მეგობარი უკიდურეს გაძვირებასა და შევიწროებას განიცდის, ეს ნათელია დიმიტრის შემდეგი სიტყვებიდან:

ველარ გახლეარ, პატრონო, ელარც ესჰამ თქვენთან სუჰებსა,
აღარეინ მინდევს ტაბილს ლეიხოს, არც მიდგმენ სირჩა რუნკებსა,
კაუსტასა ექარეფ, შეშას ესტრი, ვინახი უპი-უჰებესა,
სიბერით დახუბტებულეი, ცრემლსა ეღვრი ლაპა-ლუჰებსა.

აღარც შეშა შაქს, ზამთარმან ნამომასარა ბუკია,
გაჭირებამი სიბხვე ხაშ, რუსთველსაც ასე უკია,
ეს სწავლა მისთვის კარგია, ეინც უფრო ყმა ჩაუკია,
არ ჩემურ მოხუცებულსა ნარსველდეს სიყმის სუკია.

ფერხთაც არ შემჩნა, ჩალა ექნა, თქვენი წყალობა ნაღები,
დახუბდა, მოუნა არ მალმის, ცრემლით მეხუხება თუ-ღები,
ჩელიც არა შაქს სახამთროდ, გულსა შეგება აღვი,
ნახუთ, სოფელმან რა მიყო, პრესნას მწუნობენ ქაღები. (იქვე, გვ. 115).

დიმიტრის ნაწერების მთავარი მოტივი არის გოდება წუთთაყოფლის სიმუხთლისა და ჯერაცობის გამო, რომელმაც ის მთავრობა საყვარელ სამშობლოს და ცივ ჩრდილოეთში გადაადგოდ, და კენესა ადამიანთა, უფრო კი ქალთა, გაუტანლობისა და ცბიერების გამო. ეს გატარებულია «თავადის დიმიტრი ვასილისძის თავკადასაკვლში», რომელიც წარმოადგენილია 45 ბარათით სხვადასხვა პირის მიმართ. განსაკუთრებით დიმიტრი გიორგისძის ბაგრატიონის, მამუკა გურამიშვილის, გიორგი ვახტანგისძის და სხვათა მიმართ (S 303, გვ. 110—133). აქვს სატირული ლექსიც, რომელშიც სატირფო წარმოუდგენია ორი ძვირფასი თელის, ანთ-რაკისა და იაკინთეს, სახით. ეს თვლები ვიღაცას წაუღრთმევია მისთვის და ამის გამო ის გულამოსკენილი ტირის და თავის ბედს წყველის (იქვე, გვ. 56—61).

საეჭვო უნდა იყოს გ. ლეონიძის მოსაზრება, ვითომც მამუკას მოსკოვში სახლთუხუცესის თანამდებობა ჰქონდა. დიმიტრი სააკაძის სიტყვები: «სახლთუხუცესს ვუზამ თავაზას, მიკვირს მამუკას ზრდილობა»¹, მიმართული უნდა იყოს არა მამუკა ბარათაშვილის, არამედ მეორე პოეტის, მამუკა გურამიშვილისადმი², ვინაიდან დიმიტრი სააკაძე, რომელიც დიდად აფასებდა მამუკა ბარათაშვილის ნიჭსა და განათლებას, არ იტყოდა მის შესახებ: «მიკვირს მამუკას ზრდილობა, სიბრძნესა სჩემობს და არ აქვს მას ბრძენთა მონაწილობა»³. გარდაიცვალა მამუკა პრესნაში, დაახლოებით სამოციან წლებში, როგორც გვაფიქრებინებს დიმიტრი სააკაძის ამ დროს დაწერილი ლექსი:

ციცისთან ვახლდი მამუკას, ცოტად რამ გაიხარეთა,
წამობრძანდა და ვიახელ, მოველით პრესნას არეთა,
წარიტკა, მე თავს დავადეგ, ცრემლს მოვადენდი მწარეთა⁴.

მამუკა ბარათაშვილი საყურადღებო პიროვნებაა ჩვენს მწერლობაში. იმას არამცთუ მონაწილეობა მიუღია ჩვენი პოეზიის გამდიდრებაში, პოეტის ერთგვარი სახელმძღვანელოც კი შეუღგენია, რომლისათვისაც «ქაშნიკი» დაუტკმევია⁵. ეს შრომა დაწერილია ვახტანგ მეფის ბრძანებით 1731 წელს მოსკოვში. იმაში ავტორს მოუცია სხვადასხვაგვარი ლექსთწყობის განმარტება, შესაფერისი ილუსტრაციით როგორც ძველი მწერლობიდან, ისე თვით ავ-

¹ «ქაშნიკი», გ. ლეონიძის გამოც., გვ. 41. 42.

² თავადი მამუკა გურამიშვილი დაბადებული უნდა იყოს რუსეთში XVIII საუკუნის ორმოციან წლების დამდეგს. ის ცხოვრობს, როგორც დიმიტრი სააკაძის ლექსებიდან ჩანს. ხან პეტერბურგში, ხან მოსკოვში, ვაჟსეიატსკოეში, ხან პრესნაში, სადაც ის დიდიდობით აართობს წარღის თამაშით არაგვის ერისთავის ასულს როდამს,—ოტია დივანბეგის ანდრონიკაშვილის ცოლის დას (S 303, გვ. 117, 128, 129), ამავე დროს უპირაეს მ.ს. სახლთუხუცესის თანამდებობაც და ამით აიხსნება მისი სიახლოვე გაელენიან პირებთან. მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა მოდის უმთავრესად XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეხუთედში. ამ დროს დაუწერია მას, მირიან ბატონიშვილის ბრძანებით, დავით გურამიშვილის მიბაძვით, ერთი ვრცელი ნაწარმოები, რომელიც იწყება ასე:

ყო, მეო, დავითს მივამბეო.
გამიგონე, რას მოგიტხრობ, ყური მამაგეო.
ყელას მოგნონდეთ შევებოთ ჩენი მზეთახეო.

აქ «მზეთამზედ» გამოყვანილია ლებოთი და წაზომდგენილია მისი მხრუნელობა ადამიანისათვის (S 303, გვ. 97—109). მის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე «კაფლანის კაბის მაგიერი». რომელიც შეიცავს ბატონიშვილის მირიანის ქებას ან ხოტბას (იქვე, გვ. 109, 110), და მოკლე ეპისტოლეე თავად დიმიტრი ბაგრატიონისადმი (იქვე, გვ. 163, 164).

³ S 303, გვ. 129.

⁴ იქვე, გვ. 131.

⁵ «ქაშნიკი» პირველად გამოსცა ალ. ხახანაშვილმა («მოამბე» 1900 წ., № XII), მეორედ—გ. ლეონიძემ, შესამედ—გ. მიქაძემ (მამუკა ბარათაშვილის «ლექსის სწავლის წიგნი», «თბ. სახელმწ. უნივ. სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებულო», წ. V, 1950 წ., გვ. 125—144).

ტორის პოეტური შემოქმედებიდან. ეს პირველი ცდაა და საკმაოდ აზღავენებს ავტორის დაკვირვების ნიჭს, ქართული ლექსის ბუნების შეგნებასა და პოეზიის თეორიულ გაგებას, რომელიც, სამწუხაროდ, მინცდანიანც მაღალი არ ყოფილა. მამუკას აზრით, პოეზია უმთავრესად საღვთო, საეკლესიო თემებს უნდა ეხებოდეს და საგალობელთა და იამბიკოთაც არ უნდა ერიდებოდეს, ვინაიდან ისინიც ერთი რიგი ლექსობისა არიან. პოეზიის მიზანი პრაქტიკულია: ის უნდა ზნეობრივად სწავრთნიდეს ადამიანს, ამიტომ პოეტს მართებს ავი ამბავი არ ვალექსოსა. ზნეობრივ გაწვრთნასთან ერთად, ომებისა და ფალავნების ამბის თქმით, მან, პოეზიამ, უნდა კაცი გააგულოვნოს, ონი ნოანდომოს და იარაღის ხმარება ასწავლოს და ამით მეფისა და ქვეყნისათვის გამოსადეგი გახადოს. საყურადღებოა, რომ ამ სკოლასტიკურ დოქტრინას მამუკაც არ ნისდევს თავის ლიტერატურულ მუშაობაში: საღვთო, საფალავნო და მორალური თემები არაა მისი ნაწარმოებების მთავარი თემები. საფალავნო ამბებიდან მას ვალექსავს 1732 წელს «რუსუდანიანის» ერთი თავი, რომლისათვისაც «ჯიმშედინაი» დაურკმევია და რომლის შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკი «რუსუდანიანის» ნიმობილვისას. საღვთო თემზედაც მხოლოდ ერთი თხზულება დაუწერია მას, ეს არის ეგრეთ წოდებული «წამებული», რომელიც მას შეუთხზავს ასტრახანში 1725 წელს. ეს არის მართლმადიდებელი ეკლესიის სვინაქსრის ან კალენდრის ვალექსვა, რომელშიაც წარმოდგენილია ყოველდღიურ წმინდანთა სახელები თვეთა რიცხვების რიგზე. იწყება ის სექტიემბრიდან, როგორც მიღებულია საეკლესიო კალენდარში, შემდეგი სტროფით:

- ა. ღირსსა სვიმ. ონს, კალისტეს და ერმოგინეს, ისოსა,
 ბ. იოვანეს და მამანტის, მათ წმიდათ, არ უღირსოსა;
 გ. ანთიმოსს და თეოქტისტეს, შორით არ გარდამისოსა,
 დ. ბაილასა და მოსესა ვვედრებ მტერი მისროსოსა¹.

ეს იმავე ხასიათისა და ტექნიკის «ვალექსილი კალენდარია», როგორც შეთერთმეტე საუკუნეში ვადმოუკეთებია იოვანე პეტრიწის ქრისტეფორე მიტილენელის შრონიდან².

უფრო მეტადაა წარმოდგენილი მამუკას ნაწერებში ლირიკული ხასიათის ლექსები. მათში არც ერთი არაა ისეთი, რომელშიაც განყენებული მორალური, მით უმეტეს ასკეტური, დებულებანი ისეთი სიმკვეთრით იყოს გატარებული, როგორც ამას ვხედავთ ჩვენ სხვების ნაწერებში, მაგალითად: თეიმურაზის, არჩილის, ვახტანგისა და დავით გურამიშვილისაში.

მამუკას ლირიკის მთავარი მოტივები შემდეგია:

1. ქეჭა და ხობა. ამ მხრივ, პატარა ოთხსტროფიანი იამბიკოს ვარდა, რომელშიაც ათმარცვლიანი ლექსით შექმნილია ვახტანგ მეექვსე³: საყურადღებოა ქეჭა მეფისა ბაქარისა, დაწერილი ნჰ ჩახრუხაული სტრო-

¹ S 303, გვ. 1—19.

² ქ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I³, გვ. 268—269.

³ «ჩემი ხელმწიფე, ჩემ საჭებარი, არს იგი ჩემთვის ვალნადებარი» (S 303, გვ. 33).

ფით, 1734 წელს¹. ამ ოდაში მძეფე ბაქარსა, სიტკბოთ შაქარსა, აქებს მამუკა ბარათაშვილია, სახელდობრ, მის ფინიკურსა და სულიერ თვისებებს და ქრისტეს მოსავობას. ავტორი შენიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში მე ნივბაძავ ბრძენთა მათ ორთა, თვით სცნობდეთ სწორთაა-ო, ესე იგი:

იაკობ შბაძეს და ჩახრუხაძეს ეკოთ მუფენი მათ სიბრძნის მწებად,
არჩილ და თამაო, არა მათ აზარ, დაერჩი ბაქარის მე მონა მქებად.

აქ იგულისხმება იაკობ სამებელ-შემოქმედელი, რომელმაც აიღო «დავით აღმაშენებლისა და თამარის ქება» (ეგრეთ წოდებული «აბდულმესიანია იონანე შავთელისა») და ყველგან, სადაც დაეფი თან თამარია სახსენებნი, არჩილი ჩაწერა. მეგრე მამუკა ჩამოთვლის სხვა მწერალთაც, როგორც: მაგალითად, «ძველთა მეფეთა, ძლიერთა, ხსენება», რომელთაც დავეიცოვეს მაჯამა (თეიმურაზი, არჩილი, ვახტანგი), «საბამ ქილილა, შოთამ ტარიას ბრძვილებანი», მეფემან (ვახტანგ) ბრძენთა სიტყვა-მსგავსენთა, სიბრძნე-ლალობად სახელდებანი², და ჩახრუხაული პათოსით მიმართავს ბაქარს:

მეფე ძლიერო, მტერთა მთნაერთ, შემამწიერო, ძალთა მციურო,
თანხიერო, დასათა ციერო, ლომებრ მშიერო, სიან სახიერო,
ღამე მთიერო, წვობად მზიერო, მანე ბტკიერო, სხვათ თვით სვიერო,
სახომიერო, ჰასაკიერო, კარვსიტყვიერო, მამუქიერო!

სარგებლობს რა სურათით: «მემ სამხრით ჩრდილოს იწყო ბადება», მამუკა აგვიწერს პეტრე დიდის სახელგანთქმულობასა და ძლიერებას, თვალს მიმოაელეებს ბაქარის ოჯახს, რომელსაც «თვით თანა დეტი ჰყავს, ვითა სვეტია, ეს ახარებს მას, მათეს³, ანუ მამუკას. ბაქარის გარდაცვალების შემდეგ მამუკას «ქებისათვის» დაუმატებია ბოლოში ორი სტროფი, რომელშიაც მოცემულია ბაქარის დატოვება ქართველების მიერ⁴.

2. წუთის ოფლის სიმუხთლე და ევრაგობა. ეს მოტივი გატარებულია, სხვათა შორის, «ფისტიკაურში», სადაც პოეტი ამბობს:

საწუთო ეს მუხთალი, ყოველთა მტერი, ოასათვის არის კაცი იმისი მდომარე?
არა აქვს სება წყელსა, იცით—ჩვენთვის სიდაგ მზირად არს იგი მჯდომარე,
არის ქვეული, მიწვიე უპირო⁵...

«რულში» მამუკა ამბობს:

სოფელია ყოვლთა მწველად, რასთვის მანდა იგი მწველად?
ნათქვამია სიტყვა ძველად, ვინ მიენდოს მისთა მკალულად?⁶

¹ S 303, გვ. 19—30.

² იხ. ვახტანგის «სიბრძნეთაჲან ფილოსოფოსთა» და «სიბრძნე მალაღობელი».

³ ახლად აღმოაჩენილი საბუთებით დადასტურდა პოეტის სიტყვები, რომ მას რუსეთში მათეს ეძახდნენ (ე. მ. ი. ძაძე, მამუკა ბარათაშვილის ბიოგრაფიისათვის, გაზ. «სახალხო განათლება» 1951 წ., № 52).

⁴ ე. მ. ი. ძაძე, ბაქარ მეფის ქება მამუკა ბარათაშვილისა, «ლიტერატურა და ხელოვნება» 1952, № 23.

⁵ S 303, გვ. 2.

⁶ იქვე, გვ. 32.

«მოკლე შეწყობილში» მამუკა უფრო ძლიერად წარმოთქვამს:

წყვეა მაქვს საკურველისა, მუხანათისა, კრელისა,
საწუთოს წამთა მქნელისა, დიდების დამცემელისა.

ბევრი ჰყავს ჩემებრ მდურაევი, ხამს ზღვათა მჯდომი მცურაევი,
ვის მისგან დასაბურაევი უნდა, სთმოს, მისცეს თურ ავი.

ვინ მისი მიმდობარია, წამ ერთის მეგობარია,
მისცეს ლახვართა მწვდარია, ბოროტ გრძელ შვება მდარია.

წყვეულ ხარ, ბევრი სჩივის, მაქებრად არვინ გივის,
ჰნათობ, ვით ცეცხლი თივისა, ცხელ და წამ მარამ ცივისა¹.

«მოკლე ლექსში» ასე აგვიწერს პოეტი წუთისოფლის ვერაგობას:

ვინ ვნდო მცირედ მყოფელსა;
შეიქმს ჩემებრივ მყოფელსა.
დავგმე და სული უხარი
მათ, ვინცა მისკან უხარი.
მიწყვი ვემდურით წყვეულსა,
მაგრამ მოგვაგებს წყვეულსა.
მამცემს, რაც მიმიცემია,
მიმდოთ თან მიმიცემია,
სჯობს მისგან უვაჭრელობა.
მრავალი უვაჭრელობა

საწუთო ერთის წამისა,
ვანეშორენით წამისა.
ნურაგის გინდათ ამება,
თვარ თქვენცა, ვით მე, ამება.
იქმნებით მოუსვენია,
ყოველთათვის მოუსვენია.
სხვადასხვაფერად სახენი,
მიწყვი ლახვარი სახენი.
ვის მისგან უნდა კეთილი.
მიხვდეს სახმილი კეთილი²

«ცრუ და ცბიერი წუთისოფელი», ამბობს პოეტი «გუსტაზ რიდაეთის ხმაში», «პირველ ახარებს, ბოლოს ამწარებს» კაცს, ამიტომ «წყვეულ არს იგი და მისი ქნაცია»³.

3. თავისი ბედის უკუღმართობა და ამით გამოწყვეული მწარე სევდა. ამის მთავარი მიზეზია პოეტის უცხოეთში გადახვეწა, უსახლკარობა. უთვისტომობა, სხვის ხელთშემყურება და მრავალგვარი ვაჭირება. «ნუცავის მოგხვდეს ჩემებრივ», ამბობს პოეტი, «გული მკვნეს-ალმომტირებალ» («მრჩობლელი»):

მწირობა სხვათა თემისა, უხმარ და უქმად გდებანი,
მუნითგან იცნათ ძლიერი ჩემი სახმილთა დებანი,
შეგეწყალვოდეს ყოველთა, მწირო მწირობდეს რებულად,
ძნელია, ვცადე, არ ვიცით, ვინა ხართ თავის ნებულად.
შაქარი მისთვის სამსალა, თაფლი არ კოლომანია,
გული აქვს დაუდგროშელად, ვით რა სწადს ვერას თქმანია.
ვითა ყრმა, წამად შვებული, წამ ურვა მოპოვებულნი,
გულს უხვებდეთ, აღხენდეთ, რა გერგოთ იგი ვნებული⁴.

¹ S 303, გვ. 34.

² იქვე, გვ. 34, 35.

³ იქვე, გვ. 45, 46.

⁴ იქვე, გვ. 31.

«შიირშია პოეტი შემდეგი სიტყვებით მიმართავს თავის უბედობას:

ღე, სოფელო, შენთა მსგავსი, ვითა გწადდა, დამემართა,
სიცრუვითა აღლესილი გულთა მკარ და დამემართა,
სჯობდა, შენდა მიმედროკა, სხვან სითმე დამემართა,
მაგრამ მიხსნის შენგან კიდვე მარამის და მე მართა¹.

პოეტის ცრემლები არაა ხელოვნური:

ჩემგან საწუთოს ჩივილი
სცანით, თუ მრუდად ყივილი,
მაქვან მრავალი ტკივილი,
გულკენესით აღმონთხივილი².

ურიგდება თუ არა თავის უბედურ მდგომარეობას პოეტი? ამაზე ის ასე გვიპასუხებს «რეულშია»:

რადგან ვიყავ მისი მდომი, არა მმართვეს მისთვის ომი,
კმუნვა მომცეს თუ რახომი, უნდა ვიყო მუდამ მთმომი;
მაგრამ ჩემებრ კაცთა ტომი არ უქნია ჭირთა მწდომი,
ურიცხვი და განუზომი, ჩემთვის ბადა მოსარომი³.

4. უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია მამუკას სატრფიალო-სამიჯნურო ლექსები. საყურადღებოა, რომ, თუმცა ამგვარ თემას ის კატეგორიულად ჰგმობს თავის «ჰაშიკშია», მაგრამ ყველაზე ხარბად იმ დროის მწერალთა შორის ის მიმართავს მას. სატრფიალო ლექსებში ზოგიერთი წარმოადგენს ღვთაებრივ ჰიმნს სილამაზისა და კეკელუცობისას. მნიშვნელოვანია განსაკუთრებით «ბაღდადდან გელნ ბეშდურანის ხმა»:

ვიხილე შენი შეენება, სახესა ვეტრფიალები,
აღვად აღზრდილი ლელწამი. წვლილს ტანსა ვეტრფიალები.
შავნი შეილდურად მოიოილინი, წარბებსა ვეტრფიალები,
მკერდით გულსა დამასობელსა, წამწამთა ვეტრფიალები.
შავი ზღვა მაცურებელთა ნთქავს, თვალთა ვეტრფიალები,
სულისა ნავთსაყუდელსა, კილოსა ვეტრფიალები,
ბროლის კალონი მტკიცეხი, დაწეებსა ვეტრფიალები,
ჩემის გულისა კუბოსა, შავს ხალსა ვეტრფიალები.
მეშკთა სამყოფი სოთურად, საყნოსელს ვეტრფიალები,
კოკობნი ვარდნი შეთხზულნი, ბაგეთა ვეტრფიალები.
მარგარიტნი არნ მიჯრილნი, თვითრ კბილთა ვეტრფიალები,
მათეს ჰქლავს ამოდ მოსმენა, ენატკბილს ვეტრფიალები⁴.

ყოველი ორი სტრიქონის დასასრულს ამ ლექსში ნიწერილია: «სულთა-სილამაზის ასეთივე მომჯადოებელ შესხნას შეიცავს რუსული ხმები», რომელიც ასე იწყება:

წაიღო გული, მყავს დაკარგული, ვისგან ვიძიო, არავინ იცის,
თვალთა ჩინება თვისთვის ინება, დამსვა უნათლო, სიბნელე იცის.

¹ S 303, გვ. 36.

² იქვე, გვ. 24 — «მოკლე შეწყობილია».

³ იქვე, გვ. 32.

⁴ იქვე, გვ. 39, 40.

კერძოდ, ამ ლექსის მეორე ნაწილი შეიცავს ქართველი ქალის ქებას:

ვიწყო კადრებით, თუ შედარებით, ძალმძის რა ვაქო ქართველი ქალი,
ბრძენთა ისმინეთ, ვინ დაითმინეთ, მათ გავონებით სადებად ალი.
ვინ იზილის, არ იფრთხილის,
სულთაგან იქმნა ცარიელია.

შუქით, ვითა მზე, ჰნათინ, ვითა მზე, ტანად ალვა და პირად მთვარენი,
სხივთა მდენელნი, შუქთა ძეგენელნი, მზე მიდრეკილთა მოცამდარენი.
ვიცა ნასის, ვერ დასახის,
აჩრდილი მათი სხვათა მკვლელია.

მწვიდად მსხდომელნი, ღზინთა მდომელნი, სლვა საყვარელად მოსახდომელნი,
ტკბილად მხპობელნი, გულგამობელნი, მსმენელთა არის ლახვართ მწოდომელნი,
ვერვინ, დასთბობა, შავთა მათ თბის
ყურება ჰკლავს და ყურება აღზენს.

თვალნი მელანი, დაწვთა ელვანი, ციალებენ, ისვრიან შავთა ისართა.
დაასვინ გულთა, მხნედ ალვა რგულთა, არსად ოხილვის მათგან ისართა,
ვის აზიან, წამაზიან,
მათგანვე ვლიან მკურნალობასა

კბილმარგალიტი, ვითა მავნიტი, ბაჭენი ჰზიდვენ კაცთა გულგებსა.
დაასხინ ნარდი, ვითა მრავალ ვარდი, მსგედ ძალსა ახაზიო დაკარგულგებსა.
გულთა ყრასა, მიწ. ყრასა,
ხოგი მიეცა სამაოის კარსა.

მრავალგზის ხმობენ, შეხმობით ძნობენ, წინწილად ითქმის ანუ თუ ქნარად,
არაფინ იცის, წამსავე იცის, მსმენელმან გულმან საკვდავად ჰქნა რად.
ერთის ბაგით, ცეცხლებერ მდაგით,
მსმია სიტყვა გულთა ოროლად.

ხამს დაჯერება, ვის გწადს ჰერება მათგენ, ძნელია მათი ტყვევობა,
დაჰგმით ცხოვრება, ცეცხლთა სწორება, სრბა და ზელობა უნდა მხნეობა.
წამ ამება, გრძლად წამება,
უმჯობესია მამაციანთვის¹.

უფრო მსუბუქია ჩერნიკოს ხმაჲ:

შენი ნახვა გულსა ჩემსა ახარებს და ღზინსა სცემსა,
თვალთა მისცემს სინათლესა, მზისა სხივთა უნათლესა,
ტრფიალო ლამაზო, მეტრფიალო ბაია შენი.

გგონებ და არსად არი ესე ღზინთა არსადარი,
გული იქმნა მოცამყვდარი, ლახვართათვის მიცამყვდარი,
ტრფიალო ლამაზო...

თვალთა ცრემლსა, ვითა მილსა, ადენ და სწვავ, ვითა ცვილსა,
არა ჰქურნე დაკოდელსა სყვარულსა, შენგან ზრდილსა.
ტრფიალო ლამაზო...

შენ ხარ კეკლუცთ სინათლეო, რადა გმორავს სიმართლეო,
ვით დამატდე, ჩემო მზეო, განმინათლე სინელლეო,
ტრფიალო ლამაზო....

¹ S 303, გვ. 40-43.

რა ვიხილე, მასვე წამსა კაეშანი გარეწავსა,
სასმენელთა განუზემსა, ბჭეთ დანუელთა განუზემსა,
ტრფიალო ლამაზო...¹

მეტად ნარნარია «პრიილი ღრუჟოკის ხმაჲ»:

ნათობ, ვითა ნათელი, მხისა გამონათელი,
არა ვიცი, რისა ვთქვა, შესწორებაი შენი...

ნახავ, განიკურნება, შენი არის თუ ნება,
იხსნი სიკვდილისაგან, რად არ შეგეწყალება,
ბაგე, საზე ვარდისა, სუნი მოვდის ვარდისა.
შენი მსგავსი შეგნებით არვინ დაიბადისა.

იწვინ შენნი ტრფიალნი, ლაწენი მათთვის იაღნი,
სიხარული დაჰკარგეს, შეება შექნეს ტიაღნი.

მერე აწერილია ის მწვავე გრძნობები, რომელთაც განიცდის ტრფიალი ასეთი სატრფოს განშორებით.

უიმედო სევდითაა გამსჭვალული «ბოროდილა ჩეჩოტკას ხმაჲ»:

შენა ბუღბუღმან საყვარელინ შეიღნი მართენნი:
ხვარამხე, ქალამხე, დარეჯანა, გულიჯანა, ხანფერჯანა, ხვარამანა, მხეჟალა ჩემი.

ტრფიალი ვარ დაუტყბრომლად მე ლამაზისა,
საყვარლისა ჩემისა, ღირსი ყოველთა თემისა, მონა მიწყვი მე მისი, უსწოროდ იგი.
რა დავსაბო, მისი მსგავსა ვერა ვნახე რა,
თვალემისა, წარბისა, ლაწეებისა, ბაგისა, კბილთა ჯრილთა, ენისა, აზოდ ამოსა,
მიკვირს. ვისგან სიღოცხლე მაქვს, რასთვის შეკედინეს?
მამკვლელია გულისა, საწულად დაკარგულია, მიმღები სულისა, საყვარელისა.
გული ჩემი დაატყვევა ჯამოუხსნელად,
მიშლის თვალთა ჩენასა, ოღენ ცრემლთა დენასა მამღვეს, არა სმენასა ეს არის ვნება.

უფრო მწვავე სევდას გადმოგვცემს აბოლცკის ხმაჲ:

გულმან რა ქნას საბრალომა, ტყვედ მიეცა საწყალია,
იხარს ისერის წამწამთაგან, ხელთ უქირავს სამალია.
საყვარლისა გონებაჲნი დამადრება, დამასულა,
ნახვა მკლავს და ნახვა მალხენს. ვის ვიგონებ ამას სულა;
მოშორება სიკვდილს მიტყემს, ნახვით სიბრძნე დაკარგულა,
თვლი, წარბი, ლაწვი, ბაგე. შენითრად დასახულა.
სიკვდილი მაქვს სიხარულად, გულმან მტკიცედ განიგულა,
იგ ამაჲი, გულთა მკვლეელი, ჩემთვის ტანჯვედ დანახულა.
თუ ვწვივე საწადელსა, რა ჩემგამო განმრახტულა,
არა მჯავა განმოვლება სულთა, ხორცთა ანაკვსულა.
გული, კუბოს დაკოდლი, რომელ სისხლით გაბასრულა
შეგებულ იქმნა საუკუნოდ, დასამარხად მიწაყრულა,
სულოვლითა მოცამკვდარი სახელოვნად დამარხულა².

¹ S 303, გვ. 43, 44.

² იქვე, გვ. 48, 49.

მაშუკა ბარათაშვილმა საბოლოოდ დაამსხვრია ქართული ვერსიფიკაციის ტრადიციული ფორმები, რომელიც რუსთველური ლექსითა და ჩახრუხაულით იყო შებოჭილი, და მოგვცა ლექსთწყობის ის მრავალფეროვანი საზომი, რომელიც მერე ასე გამოიყენეს დავით გურამიშვილმა და ბესიკმა. მან პირველმა შემოიტანა ლიტერატურაში ხალხური სიმღერების კილო, მაგალითად: «პატარა ქალო თინაო, რას გარდამიდევ წინაო»¹, და პირველმა გამოიყენა რუსული ხალხური სიმღერები ქართული ვერსიფიკაციის გასანდიდრებლად. შემდეგ ამ მხრივ და არა მარტო ამ მხრივ, ის მისაბაძი მაგალითი გახდა დავით გურამიშვილისათვის.

მაშუკა ბარათაშვილის შემდეგ ქართულ პოეზიაში საბოლოოდ გაიკაფა გზა ცხოველმყოფელმა, ლაღმა, ამქვეყნიურმა ტრფობის ნოტივმა, რომელსაც არ ბოჰაეს არც რუსთველური, თეორიულად მაინც, მოთხოვნილება, არც ადორმინების ხანის ასკეტისზმი. მაშუკამ ქართული სატრფიალო პოეზია ზეციური სამყაროდან ამქვეყნად ჩამოიყვანა და დაამკვიდრა².

7. ღაქით გურამიშვილი

დაწვრილებითი ბიოგრაფიული ცნობები დავითის შესახებ არ მოგვეპოვება. მისი ცხოვრებიდან ვიცით მხოლოდ ის, რასაც ვპოულობთ მის ნაწერტა კრებულში, რომელსაც «დავითიანი» ეწოდება³. ამას შეგვიძლია დაეუმატოთ ახლახან გამოქვეყნებული ცნობები, ამოკრებილი დ. კოსარიკის მიერ უკრაინის სხვადასხვა არქივიდან⁴.

დავითი, როგორც თვითონ ამბობს, იყო ერთი თავადი, მოსახლე გორისუბნიდან» (გვ. 83). მის მამას, გიორგის, იოანე ზედაზნელისა და შიომღვიმის მონასტერში ჰქონია სასაფლაო და სახლები (გვ. 304), რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ის შედარებით შეძლებული კაცი ყოფილა. დაბადებულია დავითი 1705 წელს, ვინაიდან 1728 წელს ქვეყნის გაჩენიდან, ესე იგი 1774 წელს ქრისტეს შემდეგ, ის 69 წლის იყო, როგორც ნათქვამია «კაცისა და საწუთ-

¹ «ქაშნიკი», გ. ლეონიძის გამოც., გვ. 11; გ. მიქაძის გამოც., გვ. 134.

² ასეთი სატრფიალო პოეზიის ერთ-ერთი ტიპიური ნიმუში არის «ლექსნი სამიჯნერთონი. რომელსა ეწოდების ეშყი - ხონია» და რომელსაც თავისი მოხდენილობითა და ბუნებრიობით «უტყუ-უქვია მტრძნობი იესე» (S 1511, გვ. 609), ცნობილი მდივანი იესე ოსეშვილი, რომელმაც საყურადღებო მემუარები დაგვიტოვა (ს. კაკაბაძე, თავადასაფალი იესე ოსეშვილისა. თბილისი, 1913 წ.). თხულება დაწერილია ჩახრუხაული და რუსთველური საზომით და წარმოადგენს მწვავე სიყვარულის ღვაჭარბრევი ჰიმნს, რომელშიაც ჩვენ გააქვს რუსთველის, თეიმურაზ პირველის, არჩილის, ვანტანგის პოეტური შედარებანი და ეპითეტები, როგორც მაგალითად: «შავი შვილდით მტყორცნელია ისრისა», «ვიშრის ტბაზე ჰინდო ლაშქარი», «თვალთა ვიშრის ფერობა», «ეცალმუხის წამწამები», «ზილდენი შავი ქამანდურად», «თვალმა ზანგო ლაშქარი», «ვარდის ფერთა ტუჩთ-შარბათი», «ინდოთ ჯარმა» თვალზე, «კბილი წყობილს მარგალიტსა» და სხვ. (S 118, S 1087, S 1511 და სხვ.) ეს ეპითეტები განწერებულა ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილის «შიჯნურთ ბადეშიც», თხულება იმავე დროისა, რომლისაც ამიჯნურთ ბადე», ესე იგი—არაუადრეს მეფერამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა.

³ ესარგებლობთ ა. ბარამიძისა და ს. იორდანიშვილის გამოცემით.

⁴ დ. კოსარიკი, დავით გურამიშვილი უკრაინაში, თბილისი, 1949 წ.

რომს ცილობაში» (გვ. 193, 20?). საკმარისი სწავლა-განათლება მას ვერ მიუღია, ამის მიზეზი იყო ქართლ-კახეთის მაშინდელი მდგომარეობა. «ჩემსა ყრმობაშიო», ამბობს დავითი «ქაცვია წწყემსია», —

სულ გარს მტრად გვადგა თურქ-ყიხილბაში;
 მით იკლო სწავლამა,
 ჩვენში ლექთ დავლამა
 წიგნი წარსტყვენა. (გვ. 272).

მიუხედავად ამისა, მას კარგად შეუსწავლია საღმრთო წერილი, ქართული ლიტერატურა და ზოგი რამ სხვა სამეცნიერო დარგიდან¹. ის რომ ქართველ მწერლებს იცნობდა, ეს შემდეგი მისი სიტყვებიდანაც ჩანს:

შოთა მღერს, მეფე თემურაზ. არჩილ მოსძახის ძმურება,
 მეფე ვახტანგ და იაკობ დაბლა ზილს მიეტკებურება,
 ბეგთაბეგ, ნოჯაო, ოთარი, ონანა ბანს ეშურება,
 დვრინვენ ყარა და მამუკა, მე მსურის მათი ყურება. (გვ. 12)².

იმ საშინელ არევ-დარევის შემდეგ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1720—30 წლებში, როდესაც ქართლ-კახეთი გადადიოდა ხან სპარსეთის, ხან ოსმალეთის ხელში, პოეტს, ვახტანგის რუსეთში გადასახლების შემდეგ, თავი შეეუფარებია ქსნის ხეობაში, ს. ლამისყანაში, ერთ შეძლებულ ოჯახში (გვ. 34). 1729 წელს ზაფხულზე, მკის დაწყების წინ, როდესაც დავითი მოყვრის ყანაში მიდიოდა მუშებთან, მას თავს დასხმია 15 კაცისაგან შემდგარი ლეკთა რაზმი, რომელსაც ის ტყვედ წაუყვანია³. ლეკებმა ის მიიყვანეს ოსოქოლას,

¹ კ. კეკელიძე, დავით გურამიშვილის განათლების ელემენტები, «ლიტერატურული საქართველო» 1942 წ., № 30.

² აქ ჩამოთვლილ მწერალთაგან შოთა, თემურაზი, არჩილი და ვახტანგი განმარტებას არ მოითხოვენ; იაკობი არის იაკობ სამებელ-შემოქმედელი, ავტორი «მუჰამედისა და კრიტიკანეთა ვაბასუბისა»; ბეგთაბეგი არის «ამირანდარეჯანიანისა გამლექსავი ბეგთაბეგ თანაშეილი, სულხანის ძმა. გიორგი XI-ის მდივანი; ნოდარი არის ნოდარ ფარსადანის ძე ციცი-შვილი, ავტორი «ბარამეურიაინსა»; ონანა არის კახთა ფედის მდივანი ონანა კობულაშვილი, «ბარამეულიჯანიანის» გამლექსავი; ოთარი არის ან არაგვის ერისთავი ოთარი, ან მდივანი ოთარ თუმანიშვილი; მამუკა არის «ჭაშისის» ავტორი მამუკა ბარათაშვილი; ყარანის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით დანაშაულებით; ეს ის ყარან მდივანი ხომ არაა, რომელსაც 1753 წლის ახლო ხანებში ინსენიებს ივანე ოსეს ძე თავის ანდერძში? (ს. კაკაბაძე, თავადასავალი იესე ოსეშვილისა, გვ. 23).

³ დავითის დატყვევებას ჩვენ ვდებთ 1729 წლის ზაფხულზე შემდგომ მოსახრებით: იმ საშინელ სესხა და ავაღმყოფობას. საქონლის ჭირაწობას, საუღალიდან მიცვლებულთა ამოხრბილი ნადირის გამოჩენას, როალის მოწამე («ვერ ვსცნო, რა აქედის ფეოდალ» მგესო) საქართველოში დავითიც ყოფილა (გვ. 46), შემატიანი გადმოცემით, ადგილი ჰქონდა 1728 წელს (ქართ. ცხოვ., II, 90). მისი დატყვევება მომხდარა კახთა მეფის კონსტანტინეს ოსმალთა მიერ მოკვლის შემდეგ («თავის თავზედა ახმარებინა ჯალათთა, გვ. 83), რასაც ადგილი ჰქონდა 1729 წელს (ქართ. ცხოვ., II, 140). კახთა მეფე კონსტანტინე ცოცხალია 1728 და 1729 წლებში («საქართველო სიძველენი», III, სიგლები: №№ 179, 217, 265), ავტობიოგრაფიიდან არ ჩანს, რომ ტყვეობაში დავითს დიდი ხანი დაეყოს. იმ ზაფხულსვე გამართული, აგვისტოს რიგის თუ სექტემბრის დამდევს (ყურამნოჩისას) ის უკვე თერგზეა. თერგიდან ასტრახანამდე ყოთი თვის გზა იყო (არჩილი თერგიდან გაემგზავრა 1682 წლის 30 ივლისს, ასტრახანში ჩა-

აქ ჯერ მოიხსახურეს და მერე გაყიდვა დაუპირეს. როდესაც დავითმა გაიგო ეს, გაიპარა, მაგრამ დაიჭირეს და «დააბალურეს» კარგად. დიდ გაჭირვებასა და სულის ობლობას განიცდიდა აქ დავითი, ბოლოს გადაწყვიტა, რაღაც უნდა დაჯდომოდა, გაპარულიყო. იმან იცოდა, რომ თერგზე, სოლადს, იმ დროს რუსის ჯარი იდგა და თან ქართველებიც ბლომად იყვნენ. ალბათ, ამიტომ მან გზა ჩრდილოეთისაკენ დაიჭირა. ერთ ღამეს შიდადგა შიშველ მთას, ატყდა ქარი, წამოვიდა საშინელი სეტყვა, ასე რომ დავითი უკანასკნელ წამებს განიცდიდა, მაგრამ ამ დროს დაიელვა და იქვე მახლობლად მან დაინახა გამოქვაბული, სადაც თავი შეაფარა და ამნაირად სიკვდილს გადაარჩა. ნთელი თორმეტი დღე, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ღამე, იარა მან, ამ ხნის განმავლობაში იკვებებოდა მოუწვევარი კვინჩხით და მკვანხე კოწახურით. მუხლთ ქვეით ტანისამოსი სულ შემოაცვდა, მეთორმეტე დღეს შიდადგა უქალო წყალს, რომლის გაღმა ნაპირას კალოს ლეწდნენ. დავითს გაუხარდა, იქნება ახლა მოეღოს ბოლო ჩემ ტანჯვასაო, მით უმეტეს, რომ ორი კაცი ნავით მისკენ გამოემართა. სამწუხაროდ, ამათ დაინახეს თუ არა დავითის «უქორჩო» თავი; შიშის გამო უკან გაბრუნდნენ. დავითმა აქ გაათია ღამე და მეორე დღეს ადრე გაუდგა გზას. გზაზე მან იპოვა ორი კიტრი და სახამთროს ნაჭერი, მაგრამ, სამწუხაროდ, კიტრები წყალში ჩაუტყვივდა და დაეკარგა, რამაც დიდად შეაწუხა დამშეული პოეტი. სამაგიეროდ ღმერთმა მალე ანუ-გეშა ის: დავითი მოულოდნელად შიდადგა ერთ მშვენიერ ბაღს, ყურძნიანს, ატმინასა და ვაშლიანს. იმწამსვე გადაძვრა შიგ და ცარიელი კუჭი ამოივსო. ამ დროს მოესმა ზარის რეკა, გამორჩნდნენ ქალები და კაცები, დავითი თვალებს არ უჯერებდა, ყოველივე ეს მოჩვენებად შიანდა, ამიტომ მათთან მისვლა ვერ გაბედა, მან აივსო უბე ხილით და გაქცევას აპირებდა, მაგრამ გულმა უთხრა: დაცა, დაბინდებამდე აქ დარჩი და მერე გაუდგე გზასაო. მართლაც, ის შეძვრა ნახლობელ ჩალის ზვირში და აპირებდა იქ დაღამებამდე დარჩენას, მაგრამ მას დაესია «კოლოს ლაშქარი», რომელმაც კინალამ დააღრჩო. განწარებულნი, ის წამოხტა და გაექანა იქითკენ, სადაც კალოს ლეწდნენ. მას შემოეხევივნენ გარშემო ქალები და კაცები, რომელნიც დარწმუნდნენ, რომ ეს უცხო ადანიანი ქრისტიანია, ვინაიდან ის პირჯვარს იწერდა, კოცნიდა ჯვრებს, რომელიც მათ ყელზე ეკიდათ. ერთმა მათგანმა მეორეს უთხრა: «დაი ხლება, ლაზარი!» დავითი ამ სიტყვებით მიხვდა, რომ ის რუსებში იყო და დიდად გაუხარდა. ის წაიყვანეს სამდიგნოში და აქ, «შოენის» ან თარჯიმანის იანვეარა ფხოველის საშუალებით, მისი ვინაობა გამოარ-

ვიდა იმავე წლის 1 სექტემბერს; ვახტანგ VI, პოემა «ვახტანგნიანთ», ამ გზას 27 დღე მოუწდა, ხოლო ასტრახანიდან მოსკოვამდე მგზავრობას თვე-თვენახევარი უნდებოდა (ვახტანგის ოჯახობას, ვახტანგნიანთ, 37 დღე დასჭირებია ამისათვის). ასე რომ 1729 წლის ივნისში დატყვევებული პოეტი ამ წლის გასულისათვის (აქვესი წლით წინათ ჩემს უწინ ქართლადამ წაბრძანებულნი, რა მიველ, მოსკოვს ვიხილე მნეფ და ქართველთ კრებულნი», გვ. 118; 1724 წ. ჩათვლით + 6 = 1729) მართლაც მოსკოვში იქნებოდა უკვე. ეს მოსახრება მართლდგება 1737 წლის ცნობით, რომ დავითი რუსეთში მართლაც 1729 წელს ჩასულა (H 3078, გვ. 41—42).

კეის. აქედან დავითი წავიდა სოლას, სოლადიდან ასტრახანს, ასტრახნიდან მოსკოვს, სადაც 1730 წელს ინახულა ვახტანგი და ბაქარი და შუერთდა მათ ამალას. მოსკოვში დავითი გაეჯიბრა მოშაირე ჯავახიშვილს, დამარცხა ის და ამით დაიმსახურა ყურადღება მეფისა, რომელმაც მას ჯაბადარ-ბაშობა მისცა. როგორც ვიცით, ვახტანგს მისი პოლიტიკური მოლოდინი საბოლოოდ გაუცრუვდა. მან ყოველგვარ მოქმედებაზე ხელი აიღო და ასტრახანში დასახლდა სამუდამოდ. მისი ამაღლა, კერძოდ დავითიც, გადავიდა მოსკოვში, სადაც ბაქარის გარშემო შეიქმნა ინტენსიური ლიტერატურული მუშაობა, რომელსაც სათავეში უდგენენ გამორჩენილი მელექსენი და მწიგნობარნი. ამ ლიტერატურულ წრეში ყველაზე მეტი გავლენა დავითზე მოუხდენია მამუკა ბარათაშვილს, რომლის «ქაშნიკი» სახელმძღვანელო წიგნად გამხდარა მისთვის. ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთში მყოფმა ქართველებმა წინადადება მიიღეს ან დაბრუნებულიყვნენ სამშობლოში, ან ნიელთ რუსეთის ქვეშევრდომობა. იმათ უკანასკნელი ირჩიეს, ჩაეწერნენ სახმედრო სამსახურში და შეადგინეს ცალკე ჰუსართა პოლკი, რომელშიაც დავითიც მოჰყვა. ამასთან ერთად მათ უკრაინის სხვადასხვა ადგილას მიიღეს მამულები და საცხოვრებელი ადგილები. დავითი დასახლებულა ქ. მირგოროდში, მამულები ჰქონია ს. ზუბოვკაში. ქართველთა ჰუსარის პოლკმა მონაწილეობა მიიღო რუსეთის სხვადასხვა სახმედრო მოქმედებაში. 1758 წელს დავითი ტყვედ ჩაუვარდა პრუსიელებს და მაგდებურგის ციხეში იყო დამწყვედული. ტყვეობიდან დაბრუნდა მირგოროდში 1763 წელს. ამის შემდეგ მას ერთ ხანს თითქოს მოსკოვში უცხოვრია, თუ დიმიტრი სააკაძის სიტყვები დიმიტრი ბაგრატიონისადმი¹ — დავით გახლავსთ, ეგ შეგაქცევსთ, მესმის—ციცს ჩანათა მღერაა (S 303, გვ. 113), დავით გურამიშვილს გულისხმობს. 1787 წლის სექ.

¹ დიმიტრი გიორგის ძე ბაგრატიონი, როგორც მისი «ოქროს აღნაქისის» წინასიტყვიდან (A 1011, ფ. 3) და «ქართველთა მწერალთათვის მიტრე უწყებიანი» («კალმასობა», II, 206) ჩანს, იყო შვილიშვილი მეფის იესესის, იესეს ძის გიორგის შვილი. დაბადებულია დიმიტრი მხეველისაგან 1746 წელს. 1766 წელს, «ორგულობისათვის გამოძევებული», ის მისულა მოსკოვში. იქ ის ცხოვრობს მდიდრად მორთულ სრა-სასახლეში, «გვერდს ახლავს მას პოეტები—დიმიტრი სააკაძე, დავით და მამუკა გურამიშვილები, ურთიერთობა და მიწერ-მოწერა (პროზაულად და ლექსად) აქვს მირიან, ფარნაოზ და ქეოვეან ბატონიშვილებთან. გოიგოლ იოანეს ძე ბაგრატიონთან, იონა მროველთან, დოსითეოს და პაფნუტი მღვდელმთავრებთან, დევანოზ აპრონ ალექსისძე-მესხიშვილთან და სხვ. (S 303, გვ. 142, 153—162). მოსკოვის ქართველთა კოლონიაში მას ფრანკ-მასონობას წამებდნენ, როგორც ეს ჩანს დიმიტრი სააკაძის ერთი ლექსიდან, რომელიც მისთვის მიუწერია:

თქვენი მოგესმა, პატრონო, შეგმიღ ხართ თ ა რ მ ა ზ ო ნ ი ა,
ზოგთა თქვს—არის მარადი, და ზოგთა არა კონია,
ქრისტეს უარისმყოფლობა მე თქვენგან არა მგონია,
თუ მართალია, მოიძევ, სხვა მეტი არა ღონია.

(S 303, გვ. 113).

1792 წელს, როგორც მირიან ბატონიშვილის ლექსიდან ჩანს (S 303, გვ. 141—142), დიმიტრი დანიშნულა (მუომადუნეჯერ?) ვილაც ციციის ქალზე, რომლისაგანაც მას შედგინა ორი ქალი: ელისაბედი და ანასტასია. მისი ხეობრები ამოწმებენ, რომ დიმიტრი დიდად განათლებული კაცი იყო, ამასთანავე პოეტური ნიჭითაც დაჯილდოებული. მოსკოვში ის ზო-

ტენბერში პოეტი ჯერ კიდევ ცოცხალია: ამ წელს მას დაუწერია პატარა ლექსი მის მიერ მოგონილი სარწყაეისა და წისკვილის მოსაბრუნებელი მანქანის მოხაზულობისათვის (გვ. 314—317) და ბატონიშვილის მიზიანისათვის 200 მანეთი უთხოვნისა სესხად მანქანის გეგმის განსახორციელებლად. ამდენ ხანს ჩვენ არ ვიცოდით მისი გარდაცვალების წელიწადი. დ. კოსარიკის მიერ უკანასკნელად მოპოვებული დოკუმენტებით გაირკვა¹, რომ პოეტი გარდაცვლილა 1792 წლის 21 ივლისს (ძველი სტილით, ახლით 1 აგვისტოს) და დაუსაფლავებიათ მირგოროდის სასაფლაოზე².

რად ბაასობს ლეთისმეტყველების შეკოლნია (S 303, გვ. 113—116) და მონაწილეობას იღებს საეკლესიო მწერლობაშიც. რაც საეკვოდ ზღის მის ფრანკ-მასონობას. მას ჯადომუთარკშია 1786 წელს, თავისი შამიდის ანას ბრძანებით, რუსული ენიდან მარაკანელის რაბინის სამუილის თხზულება «ოქროს აღნაქსვია, რომელიც ამტყეებებს, რომ იესო ქრისტე არის ჯემზარიტი ღებრთი და არა ჯერ არს მოლოდება სხვისა (ქ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 434). დიმიტრის ორიგინალურ თხზულებათაგან საყურადღებოა საისტორიო პოემა ქეთევან დედოფლის წამება, რომელსაც თანამედროვენი დიმიტრიანს უწოდებდნენ. 1822 წელს ის წაუკითხავს ივან გრიგორიჩ მურატოვს, რომელიც სწერს დიმიტრის:

ვიკითხე თქვენი ნაშრომი მე ნიგნი დიმიტრიანი,
საუსე საღმთო და საერო, ღვესები საქმიანი,
აღუევაბულსა ნაცოტსა ჯაგუს ვარე ან ნანახს, იანი.
ამაზე დიად გემღერე, მაკითხე აგრე გვიანი.
(S 303, გვ. 212).

ეს პოემა შეთხზულია (96 სტროფისაგან შედგება) თემურაზ მეფის ანალოგიური პოემის მიბაძვით. დიმიტრის დაუწერია ლირიკული ლექსებიც, რომლებშიც, წმინდა სატრფიალო მოტივების გარდა, ავტორი დაძღვრის თავის ანალოგბრძობას, სამშობლოს, ორ საყურადღებო ქალს და დასტირის უცხოობასა და უგეგობას. ასეთებია: 1) იერიქული ვარდი კნების (S 1512, გვ. 319—321), 2) ელისაბედნიანი, რომელშიც ახალდაბადებულ ელისაბედს ეალერსება (S 3723, გვ. 127—130), 3) ანასტასიას (მეორე ქალის) თვალდაბობა (იქვე, გვ. 143—144), 4) ჩემს ქალს (იქვე, გვ. 146—149), 5) შაირი სატრფიალო (იქვე, გვ. 131—138), 6) ანანთქება: ახლად აღვამკობ ალვასა, ანაგებ ანახებულსა» (იქვე, გვ. 145—146), 7) ქართული ანდახები (სულ 126); მაგალითად, პირველი ანდახა:

კაცი ბჭობდა სხვის საერად,
ღმერთი მასზედ იცინოდა.

(იქვე, გვ. 139—142).

8) «ღამის აღერსი» (იქვე). სადაც აღწერილია ღამის სხვადასხვა სასიამოვნო განცდა.

გარდაიცვალა დიმიტრი 1826 წელს. უფრო დაწვრილებით ანის შესახებ იხ. ტ. რუხაძე, ქართული ეპოსი «გარდაშავალი ხაზის» ლიტერატურაში, 116—133.

¹ დავით გურამიშვილი უკრაინაში, 1949 წ., თარგმანი ლ. ასათიანისა, გვ. 138—139.

² დ. გურამიშვილის ბიოგრაფია იხ.: «ივერია» 1880 — 1882 წწ. (თ: ქორდანისი); **А. Хаванюк**, *Очерки*, III, 202—208; **მ. უშაკაშვილი**, წინასიტყვაობა «დავითიანისა»: **ა. ბარამიძის** წინასიტყვაობა «დავითიანისა» 1931 წლის გამოცემაში; **Д. Косарик**, *Нові біографічні відомості про Давида Гурамішвілі (Юбілейний збірник «Шота Руставелі», стр. 203—207)*; მისივე სტატიები: **Давид Гурамішвілі (біографіческие матеріали)**, *გაზ. «Зоря Востока»* 1938 г. № 4, და «*Найдены матеріали к біографіи Давида Гурамішвілі, «Зоря Востока», 1940 г., № 171*; მისივე, **Давид Гурамішвілі, Нарис про життя і творчість**, Київ, 1950 г. უკრაინის ლიტერატურული გაზეთი» 1940 წ., № 31, 4 ივლისი; დავით გურამიშვილი, ლიტერატურა და ხელოვნება 1947, № 1; **გ. ლეონიძე**, დავით გურამიშვილი, *გაზ. «კომუნისტი»* 1940 წ., №№ 187, 188; «დავითიანის» გამოცემები: 1870 წლისა **ნ. ბერძენოვის**, **პ. უშიაკიშვილისა** და **გ. წერეთლისა**; 1881 წ. **პ. უშიაკიშვილისა**; 1894 და 1911 წწ. **ხ. კიბინაძისა**; 1931 წ. **ა. ბარამიძისა** და **ს. იორდანიშვილისა**.

დავითის ოჯახური ცხოვრებიდან ვიცით შემდეგი. მას ჯერ კიდევ საქართველოში ჰყოლია მეუღლე და სიდედრი. ეს დამოწმებულია ერთ 1737 წლის დოკუმენტში¹ ასე: «Князь Давид Гурамов с тещей; при нем слугитель один с женой, с дочерью, служительниц две». მეორე დოკუმენტში (1739 წლის უწყება) ნათქვამია: «Князь Давид Гурамов, с княгиней и тещею»². გ. ლეონიძეს ჰგონია, რომ დავითს საქართველოში ასულიც ჰყავდა და რომ ეს მისი ოჯახი 1729 წელს უკვე მოსკოვშია³. მოსაზრება ასულის შესახებ დამყარებულია პირველი დოკუმენტის სიტყვების—при нем слугитель один с женой, с дочерью—არასწორ გაგებაზე, თითქოს აქ დავითის ასული იგულისხმება, ნამდვილად კი ნაგულისხმევია მოსამსახურის ასული. მისი ოჯახი 1729 წელს მოსკოვში ვერ იქნებოდა, რადგანაც თვით დავითი მოსკოვს მხოლოდ 1729 წლის გასულს ჩასულა, როგორც ეს ზემოთაც ვთქვით; იმაზე ადრე, თავისთავად იგულისხმება, ვერც მისი ოჯახი ჩავიდოდა იქ. ამ ოჯახს მოსკოვში ვერ ჩაიყვანდა დავითის ბიძა მერაბი, რომელსაც დავითთან ეხედავთ მოსკოვში უკანასკნელის უკრაინაში დასახლებამდე⁴ და რომელიც მოსკოვში ჩასულა იმავე 1729 წელს⁵. სანამ დავითი ასე თუ ისე ფეხს არ მოიდგამდა მოსკოვის ქართულ კოლონიაში, იგულისხმება, ის ოჯახს იქ ვერ გაიწვევდა. ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ ცოლი და სიდედრი დავითს მოსკოვში ჩაუყვანა მისმა ძმამ ქრისტეფორემ, რომლის ვინაობა და ურთიერთობა დავითთან ახლა ირკვევა. მღვდელმონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი, პოლიგრაფიული საქმის დიდი საეციალისტი, 1731 წელს გადაპყოლია საქართველოდან ცნობილ იოსებ სამებელს რუსეთში, სადაც ის ერთ ხანს უკანასკნელის კრებულში ითვლებოდა. თ. ჟორდანიას თვის გამოკვლევაში იოსებ სამებელის შესახებ სწორედ ამ თარიღს უჩვენებს⁶, თუმცა ამ შრომის სხვა ადგილას⁷ ანბობს, რომ ის ვახტანგ მეფეს წააყვა 1724 წელსაო. მაგრამ იმ პირთა სიაში, რომელნიც ვახტანგთან ერთად გადასახლდნენ, იმას ვერ ვხედავთ, სამაგიეროდ ის მოხსენიებულია 1737 წლის სიაში, როგორც, «Ягумян Христофор»⁸; ამრიგად, მოსკოვში ის მოხვედრილა 1724 წლის შემდეგ, 1731 წელს.

ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ ის იოსებ სამებელის ხარჯით და ბაქარის ნებართვით მოსკოვში აწყობს ქართულ სტამბას და აქ 1737—1744 წლებში ხელმძღვანელობს საეკლესიო-საღვთისმსახურო წიგნების ბეჭდვას. სხვათა შორის, 1743 წელს მან დაბეჭდა ცნობილი «მოსკოვის ბიბლია» (ამის შესახებ იხ. მოსკოვში 1737—1744 წლებში დაბეჭდილი წიგნების «ანდერძებია»)-

¹ Н 3078, გვ. 41; Ros.—360.

² დ. კოსარიკი, დავით გურამიშვილი, 1949, გვ. 31—32.

³ ვახ. «კომუნისტი» 1940 წ., № 187.

⁴ დ. კოსარიკის დასახ. შრომა, გვ. 31, 32, 42, 43.

⁵ Н 3078, გვ. 51.

⁶ ეურნ. «ივერია» 1884 წ., № II, გვ. 39.

⁷ იქვე, გვ. 54.

⁸ Н 3078, Ros.—360.

⁹ «ქართული წიგნი», I, გვ. 35—48.

ასე რომ დავითის მოსკოვში ყოფნისას, უკრაინაში დასახლებამდე, ქრისტეფორეც მოსკოვშია მასთან. ცხადია, არ შეწყდებოდა მათ შორის ურთიერთობა არც დავითის უკრაინაში დასახლების შემდეგ. ეს შემდეგიდან ჩანს. მას შემდეგ, რაც ქრისტეფორემ წიგნების ბეჭდვას თავი დაანება, 1746 წლიდან ის ეწერება წვერად ახლად დაარსებული ოსეთში ქრისტიანობის აღმდგენელი კომისიისა, ჩრდილოეთ კავკასიაში, და მუშაობს ამ კომისიაში 1753 წლამდე, როდესაც ის გარდაიცვალა. 1756 წელს მარტში დავითი სთხოვს რუსეთის მთავრობას გადაეცეს მას, როგორც განსვენებულის ძმას, მისგან დარჩენილი ნივთები და ფულები; ეს თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა სინოდის განკარგულებით¹. აი ამ ქრისტეფორეს შეეძლო ჩაეყვანა დავითისათვის 1731 წელს მოსკოვში ცოლი და სიდედრი, რომელნიც, უნდა ვიფიქროთ, მოსკოვივე გარდაიცვალენ, ყოველ შემთხვევაში უკრაინაში მათ კვალს ვეღარ ვხვდებით. დანამდვილებით ცნობილია, რომ უკრაინაში დავითს ჰყავდა ცოლად ტატიანა ვასილის ასული ავალიშვილი (გარდაიცვ. 1794 წ.)²; საკუთარი შვილის არყოლის გამო მათ უშვილებიან პატარა ქალი დარია, რომელიც გარდაცვლილა ერთი წლისა 1777 წელს³.

ასეთია მოკლედ დავითის ბიოგრაფია. სამშობლო მხარეს მოშორებული და შორეულ ჩრდილოეთში გადახვეწილი, უთესლტომოდ დარჩენილი, ის ხელს ჰკიდებს ლიტერატურულ მუშაობას და ამით ფიქრობს სულიერი წყლულის განკურნებას.

თავის ნაწერთა კრებულს მან უწოდა «დავითიანი», რომლის შესახებ ის ამბობს:

ამად ამ წიგნსა სახელად უწოდებ დავითიანი,
დავით შევაწყმე, შევკონე, ვით ვარდნი და ვით იანი,
გულსა მოვწყვიტე მუწუჟი, შება ზედ ავი თიანი,
ზედ გულზედ ვიბი იგი ხე, კაციანი და ლეთიანი. (გვ. 307).

«დავითიანს» პოეტი თვლიდა შეილად და მასზე ამყარებდა თავის იმედებს:

დავჯექ და ლექსვა დავიწყმ, ვთქვი თუ ვიშვილებ ამასო (გვ. 136),—

შენიშნავს პოეტი და მერე განაგრძობს:

ამად ვიზობე, შევკრიბე ცრუის საწუთროს ყბედობა,
მე მე არ დამოჩა ბედკრულსა, ეს არის ჩემი ბედობა. (გვ. 6).

მე რაც ვშობე, შვილად ესჯერვარ, ეს თუ მზრდელმან გამიზარდა,
ვზარდა მომღერლად, მე თუ ჩემი სიმღერა არ გამიზარდა,
თუცა ენა გასარეკლდა, გული მისთვის გამიზარდა,
მაგრამ მეფეთ სამსახურით ეს საზოდელად გამიზარდა. (გვ. 138—9).

¹ Центральный государственный историч. архив в Ленинграде, фонд Кандидари Синода (793). აბ. როგავა, პოეტის ძმა, „ლიტერ. და ხელოვნება“ 1949, № 23.

² დ. კოსარიკი, დავით გურამიშვილი, 1949 წ., გვ. 124.

³ იქვე, გვ. 124—152.

ამ კრებულის შედგენა დავითს არ უნდა დაეწყო მაგდებურგის ტყვეობიდან განთავისუფლებამდე, ესე იგი 1763 წელზე ადრე, ვინაიდან ამ ტყვეობას ასახელებს ის «დავითიანის» პირველსავე ნაწილში (გვ. 143). «კაცისა და საწუთროსაგან ცილობა და ბჭობა», რომელსაც ამ კრებულში შუა ადგილი უკავია, დაწერილია 1774 წელს (გვ. 193); უკანასკნელი ნაწილიც მისი დაწერილია იმავე 1774 წელს (გვ. 310). საფიქრებელია, რომ შთიელი კრებული დავითს შეუდგენია 1774-ს თუ მის მახლობელ წინა წლებში, ვინაიდან ამაზე ადრე, სამხედრო მოქმედებათა გამო, მას ამისათვის არ ეცლებოდა, ყოველ შემთხვევაში, არ შეიძლება მას მონაწილეობა არ მიეღოს 1764 წლის ექსპედიციაში ჩერქეზების წინააღმდეგ, რომელსაც აწარმოებდა უმათერესად ქართველთა ჰუსარის პოლკი¹.

ჩვენ უკვე განვიხილეთ დავითის ერთ-ერთი ნაწარმოები, საისტორიო პოემა, რომელსაც «ქართლის კირია ვლწოდეთ»; ახლა მიმოვიხილავთ მის ლირიკულ ნაწარმოებებს.

როგორც არჩილ მეფის ნაწერებში, დავითის შემოქმედებაშიც ლირიკულ ნაწარმოებთა ერთი კატეგორია მორალური და დიდაქტიკური სულითაა გამსჭვალული: ამ ნაწარმოებთა საგანს უმათერესად შეადგენს: 1) სწავლა და სიბრძნე, 2) ადამიანსა და საწუთროს შორის შეუთანხმებლობა და კონტრასტი, 3) სიყვარულისა და ოჯახური ცხოვრების პრობლემა.

სწავლისა და სიბრძნის შესახებ პოეტი ლაპარაკობს უმათერესად შემდეგ ნაწარმოებებში: «ქართველთა ნეგეარ-ტომობის იგავი», «სწავლა მოსწავლეთა». «სწავლის ძიება შაძებართაგან ახია», «ამბობს პოეტი, «სწავლაზე ურჩი და მორცხვი თვალით არ დასანახია», «უსწავლელი ვაჟიკაცი სიბერის დროს გაწილდებისა». ის მაშინ დაიწყებს ნანობასა და დედ-მამის გინებას, რატომ არ ვისწავლე ან არ მასწავლესო, როდესაც ცხოვრების მუხრუჟს იგრძნობს, მაგრამ გვიან იქნება, ყველაფერს თავისი დრო აქვს, «თავს სინანული სჯობია ბოლოს ჟამს დანანებისა». უწვრთნელი, უსწავლელი შვილის ყოლას სჯობს უწვრთნელი ძაღლის ყოლა, უკანასკნელი თავის პატრონს ან პურს მოსტაცებს, ან ხორცს, ან წყალს ამოუსვლემს, მეტს ვერაფერს ჰკადრებს; უსწავლელი შვილი კი გეარსა და ნათესაებებს თავს სურის, ის მშობლებს ფანათაებებსა და არ აძლევს ლხენას. უწვრთნელი ძაღლი ყვეს მაინც, ამით ის ნაღირს აფრთხობს და ქურდს აშინებს; ბრიყვსა და უსწავლელ კაცს ამდენი სარგებლობის მოტანაც არ შეუძლია. უსწავლელი კაცი, რაგინდ ჰკვიანი იყოს, უმწეოა, ვით სპილო უხორთუმო და ვეფხი უკლანჭო, სხვა საქმეა ნასწავლი და ბრძენი:

ვსძებნე და ვერა ვპოე რა, მჯობი ამ სწავლა-მცნებისა;
ბრძენისა აქვს თავისუფლება, სოფელში ყოფნა ნებისა;
ბრძენი სადაც არს, დარჩების, საუნჯე თან ექნებისა;
ბრძენი პურთათვის ჩემსავით მუხლთ არვის მოქნებისა. (გვ. 16).

¹ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, I, 290, 243.

სწავლისა და ცოდნის შეძენა ადვილი არაა, ის, ვინც მას იძენს, ჯერ-მწარეს ჰამს, კვლავ ტკბილს, ვინაიდან ესწავლის ძირი მწარე არის, კენწე-როში გატკბილდებისა. ამიტომ, თუ ეს საჭირო იქნება, ძალაც კი უნდა იხ-მარო ადამიანზე, რომ იმან სწავლას ხელი მოჰკიდოს და ამ მწარე საქმეს შეუძღვას:

ნუ გინაღვლებს სწავლაზე ყრმის წყებლის ცნით კვიელი,
მალ გამოთლდების უწამლოდ მისი წყოულების ტკივილი,
რა მოიხარდოს, მოყუენჩლდეს, მამლურებ შექნას ყვიელი,
ჟურთიხლდი, მისგან წყენითა არაზე შექნა ჩივილი. (გვ. 13).

ადამიანმა, შესაძლოა, ყველაფერი დაკარგოს ამქვეყნად, სწავლას კი ვერ დაკარგავს, ის მუდამ, განუყრელად, სიკვდილამდე თან სდევს მას:

სწავლა სიკვდიმდე შენია, ზღდამ შენთანა მყოფელი,
მას გვეცილების ვერაფერ, არ არის გასაყოფელი.
სხვას ყველას მახე უგია, თავისა გასაყოფელი,
თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი. (გვ. 15).

ცოდნა თან დასდევს მცოდნელსა, რა ხომცა დაეტარების,
აქვს უხილავი საუნჯე, ხელი არ შეეკარების,
არც ცხადით ძალით წაერთმის, არც მალევით მოიპარების,
კჳუა უხმარ არს ბრიყვთათვის, კჳეა ცოდნით მოიხმარების. (გვ. 15).

ქვეის უკეთესი საქონლად არარა საქონელია. (გვ. 23).

ეს აზრები ცოდნის, სწავლისა და სიბრძნის შესახებ ენათესავენა არჩილ-მეფის თხზულებიდან «საქართველოს ზნეობანს», სადაც ნათქვამია¹:

სიბრძნეს ვერ სწორავს ვერარა, არც ისე მოსახმარია,
მისი ნაყოფი ბევრია, ძირი აქვს არ გამმარია,
სად წახვალთ, თან გაშოჯყვებათ, საჭმლადაც, მჭონ, სახმარია,
სხვა დაგრჩება და ის არა, გვერთ გახლავს ცათა კმარია. (73).

ჯცოდნი კაცი, სადა გინდ, უხამსხედ გამამაცდება,
რომ მართებს ველარ ივარჯებს, საქმესაც ბევრსა დასცდება,
მუდამ ლინცილოზს, მრავალჯერ ცუდ-მუღი სიტყვა წასცდება,
ცოტანანს თუცა რამ იყოს, სიბრიყვით მალე წახდება. (74).

სიბრძნე სჯობს, თორემ უთუოდ ზნეობა ყველა კაია. (75).

პურადი ხარ, შენ სხვასა სთხოვ, აბა რაღას იპურადებ?
ქვეითი ხარ, ცხენი არ ჯყავს, რით იგადრებ ან ირადებ?
დაბერდი და თვალს დაგაჯლდა, მშვილდ-ისარსა რად არ დასდებ?
სიბრძნე არის სამუდამო, სიკვდილამდე ვერ გააგდებ. (77).

ძალიან ენათესავენა ამ მოტივის გაშლაში დავითი ვახტანგ მეფეს და მის მიერ გალექსილი თარგმანის მეშვეობით რუსული წარმოშობის თხზულებას, რომელსაც «სიბრძნე მაღალობელი» ეწოდება².

¹ «არჩილიანი», ტ. I.

² ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, ა. ბარამიძის გამოცემა, გვ. XVII.

განსაკუთრებით თვალსაჩინოა დავითის სიახლოვე არჩილთან იქ, სადაც ის ჩამოთვლის თვისებებსა და ცოდნას, რომელიც საჭიროა სხვადასხვა მღვთა-ბარებობის პირთათვის, სახელდობრ: მიჯნურის, მწკენის, ხელმწიფის, ღლა-ხაყის, მუშაკის, მხედრის, ვაჭრის, ხლევის, ოსტატისა და პოეტის ტყველი-სათვის. თვისებანი და ზნეობანი სხვადასხვა მღვთაბარებობის პირობათა, ო-გორც ვიცით, არჩილს საგანგებოდ აქვს აღნიშნული თავის თხზულებაში და-ქართველოს ზნეობანი, მაკრამ ამავე თემას ის უბრუნდება ნეოლე თხზულებ-ბაში, რომელსაც ეწოდება «გაბაასება სოფლისა და კაცისა». აქ, ნეოლე ნა-წილში, დაწვრილებათ წაო-ოდგენილია წვერთა სოფლისაგან კაცისა, კო-ძოდ — სწავლა, ხელმწიფის, მღვდელმოდერის, მხედრის, ვაჭრის, მუშაკის და, საზოგადოდ, ყოველი კაცისა, რომელსაც გათვალისწინებულა. ისე ო-გორც დავითის ნაშრომში, როგორც უნდა იყენენ ჩამოთვლილი პირები. საინ-ტერესოა, რომ ზოგიერთ შენთხევაში დავითი პირდაპირ იმეორებს არჩილის აზრებს, მაგალითად, მეფის შესახებ და ვითი ამბობს:

ხელმწიფე უნდა მართალი, ვით ბრძენთა დაუწერია,
ბოძენი, უხვი და მოწყალე, მრისხველი ზომიერია:
სჯულ-მტკიცედ, სწოროვს სამართლით იყოს და ჰყვანდეს ურია,
მწყსიდეს, მწყემსობის ნიშანი—ხელთ სკიპტოა—მას უჭერია (გვ. 17).

არჩილის შეხედულებით. მეფე უნდა იყოს ქვრივ-ობოლთა ხელის ამპყრო-ბი, მართლის ყურის მიმდებნი, სიტყვის ბრძნად წარმომთქმელი, ზითოეული-სათვის ჯეროვანი წანლის მიმცემი. მეფეს უხმს:

ამასთან სჯულის სიმტკიცე, სიფრთხილე სამართლისა,
მცოდველთა ზომით შერისხვა, ჩვენება მრუდად თვალისა,
ერაკულთ წყალობა, პატრივი ბევრგვარად დანათვალისა,
სიბრძნე, გონება, კვიით ცოდნა საქმისა მომავალისა. (გვ. 259).

მხედართა შესახებ და ვითი ამბობს:

მოლაშქოე უნდა ჰაბუკი, თამამი, თავმდაბლოვანი,
მეპატრონეთა ერთგული, მორჩილი, სამართლოვანი,
მხნე, ამხანაგთა მოყვარე, მამაცი, ძალგულლოვანი,
გულ-სრულად მებრძოლთ მებრძოლი, არ სუსტი, მაგარ მკლოვანი. (გვ. 18).

არჩილი:

თავადთ, დიდებულთ, მონათა, დიდთა თუ ანუ მცირეთა,
პიოველად სჯული, მეორედ ყველამ ეს დაიპირეთა:
თავის პატრონსა დამონდით, კარგ-გულად, ნუ ავირეთა,
სჯულის თავთ, ეპისკოპოსთა თავმდაბლად ემსახურეთა. (გვ. 274).

ვაჭარს ასე ახასიათებენ:

და ვითი:

ვაჭარი უნდა სარფისა, სამთვრალოს არას სმევედესა,
ყოზარბაზობას ურიდოს, სიწმიდით თავსა სცევედესა,
მეტად უხოზოდ არამსა ალაღში არა რჯედესა,
სწოროვს ადლსა და სასწორსა ზელში არ ამრუდებდესა. (გვ. 18).

ა რ ჩ ი ლ ი :

ვაჰარნი ნუ ნამეტნავით მიიწყავ. მისცემ მცირითა,
ნუცა ადღგოდელობ აღებას, გასყიდვას შვრები მწირითა,
დიდად მოირკვამს, ვინც იღებს და მისცემს სწორით ჟღლითა,
ჩვენგან სიცრუით ნაშოვნი წაგვერთმის კელავ სიცრუითა. (გვ. 280).

ჩამოთვლის რა ათივე მდგომარეობის თვისებასა და ზნეობას, დაეკითხე
შენიშნავს:

ათივ გვ იყო, მოგითხარ, სხვა არა მისგან კილია,
რომელიც გინდა. ირჩიე, აიღე ხელი ჰკილია. (გვ. 19).

ასევე იქცევა არჩილიც, მდგომარეობათა აღნუსხვის შემდეგ ისიც
შენიშნავს:

კიდევ რამ გითხრა ამისთვის უფრო დაფარვით, იგავით,
ორში ერთია უმჯობეს და მეორეა იგ ავით;
რომელიც სჯობდეს, დაიგდეთ, და უარესი ი გავით. (გვ. 298).

აღამიანისა და ცხოვრების კონტრასტისა და შეუთან-
ხმებლობის შესახებ ლაპარაკობს დავითი შემდეგ ნაწარმოებებში: გო-
დება დავითისა, საწუთოს სოფლის გამოტირილია, «სოფლისა და კაცის შელა-
პარაკება და ცილობა», «კაცისა და საწუთოსაგან ცილობა და ბქობა, ერთ-
მანეთის ძვირის ხსენება» და სხვ. ამ უკანასკნელში ებაასებიან ერთმანეთს
კაცი და საწუთრო, ჯერ ლაპარაკობს კაცი, მერე საწუთრო, სულ მოყვანი-
ლია ათი პასუხი. ამ გაბაასების მთავარი აზრები შემდეგია:

ა) ამქვეყნიური ცხოვრება არის ცრუ, უპირო, მუხთალი, ცუდი და
წუთიერი, იმის ბოლო არის შეუბრალებელი და ყოვლის გამასწორებელი
სიკვდილი.

ბ) სიკვდილი შემოვიდა სოფლად იმიტომ, რომ ჩვენმა პაპამ და ბებამ,
აღამმა და ევამ, დაარღვიეს ღვთის მცნება, მათ სჯამეს სამოთხის აკრძალული
ხილი, გამოდღენ ვაშლითა და მსხლით.

გ) საწუთრო ღმერთმა კაცს ყმად მისცა, მაგრამ ის მას შექმნა მტრად
და სისხლის მჩქეფედ.

დ) აიხსნება ეს იმით, რომ კაცი ვერ ხელმწიფობს, როგორც სამართა-
ლია; მისთვის ღმერთს მოუცია თვალი, რომ გასინჯოს ავი და კარგი, მაგრამ
ის ასე არ იქცევა.

ამ შემთხვევაშიაც დავითი მოგვაგონებს არჩილ მეფეს. როგორც ვიცით,
არჩილს დაუწერია ამგვარივე ფაბაასება კაცისა და სოფლისა, რომელიც
უფრო ვრცელია, ვიდრე დავითისა, მაგრამ იმავე აზრებსა და მოტივებს შე-
იცავს, როგორც დავითის ფაბაასება. არჩილის შრომის ანალიზი ჩვენ უკვე
გავაკეთეთ, ამ მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ, არჩილის აზრითაც, საწუთრო ცრუ
და მუხთალია, სიკვდილი, რომელიც ქვეყნად შემოსულა ღვთის ბრძანების
დარღვევის გამო, რაც სამოთხის ხილის ჭამაში გამოიხატა, ხვედრია ყველასი.
მიუხედავად იმისა, რომ ღმერთს ეს ქვეყანა გაუჩენია აღამიანის სამსახური
სათვის, ნამდვილი ბატონი საწუთროა, მონა კი—აღამიანი, იმიტომ რომ უკა-

ნასკნელი ვერ იჩენს საქირო გონიერობას, ნების თავისუფლებასა და წინდა-ხედულებას, რომ ზომით მოიხმაროს ყველაფერი და იცხოვროს ისე, როგორც ამას მოითხოვს მისი დანიშნულება. ერთი სიტყვით, დავითი ამ შემთხვევაში თითქმის პირდაპირ იხეობებს არჩილს.

სიყვარულისა და ოჯახური ცხოვრების პრობლემა წამოყენებულია იმ იდილიაში, რომელსაც ქაიკვია იწყებს ეწოდება. ავტორის აზრით, სქესობრივი მიზიდვა ქალ-ვაჟთა შორის ბუნებრივია: ყოველს ზორციელსა ვერ ნახავ ტიელსა, არ ჰყვანდეს ტოლიო (გვ. 214); მაგრამ მას არა სწამს თავისუფალი სიყვარული, ვინაიდან ის მას მიაჩნია ეშმაკის საქმედ, სულის წარმწყმედელად. აღზნებული გოგოს გრძნობას ბიჭი თავდაპირვით უპასუხებს: ჯერ უნდა გაეიგოთ, ლეთიური არის თუ ეშმაკური ჩვენი გრძნობები:

თუმცა მთნავს, მსურის შენთან დაწოლა,
მაგრამ შიშითა გულში ბაქვს ღრწოლა;
ვინც რომ დაგვინახავს,
დაგვგმობს. დაგვძრახავს
უწესურს საქმეს. (გვ. 213)

უშუალოებით შეყვარებულნი ტყეში დადიან შეპარებულნი, ხოლო სჯულღიერად შეუღვლილნი არავის არ ერიდებიან, რადგანაც მათი ერთად ყოფნა კანონიერია. მეორე შემთხვევაში, გოგოს ასეთი მორალით სურს გაანელოს ახალგაზრდა ბიჭის ალტყინებული გრძნობა:

ჯაო დაუწრდად ვგა საქნელი
მე გახანს ადვილად, ცოდვა არს ძნელი;
ღმერთსა ეწყინება
საწოლთ შეგინება
უშჯულოებით. (გვ. 216).

ჩვენ დავიძახებენ ბოზებს, სახელი გაგვიტყდება, ქვეყანა ატყდება ჩვენს საძრახავად, გაწსაკუთრებით, თუ დაეორსუღლი და შეილი გვეყოლა:

სჯობს, ქალი მოყვდეს და დაიძარხოს,
ურთგო საქმე არ დაიძრახოს;
ქალთ სახელთ გატება
არს თავთ მებთ დატება
მნობელთა თვისთა. (გვ. 117).

ვინც უშიშრად, ურცხვად, გვირგვინთ უტურთხად ცოლქმრობას შერება, პოეტის შეხედულებით, ემსგავსება ქისტს და დიდოს, კერპთმსახურთ, სჯულთუწმიდოსა. პოეტი იმდენად უარყოფითად არის განწყობილი უქანონო, თავისუფალი სიყვარულისადმი, რომ, როდესაც ახალგაზრდა გოგო-ბიჭში ბუნებამ მაინც თავისი მძლავრი სიტყვა თქვა და ისინი უსჯულო საქმისათვის მიიყვანა ჯაგებში, პოეტმა მათ ეს საქმე არ ჩაადენია შემთხვევითი, უმნიშვნელო გარემოებათა მეოხებით, და დააწინა ისინი ერთად მხოლოდ მაშინ, როდესაც მღვდელმა ჯვარი დასწერა არაჩვეულებრივ პირობებში. პოეტის შეხედულებით, კანონიერია ის სიყვარული, რომელიც აერთებს მხოლოდ სჯულო-

ერ ცოლ-ქმარსა. მნიშვნელობა არ აქვს იმას, არსებობს თუ არა მარ.ლ. მათ შორის სიყვარული, ეს არცაა აუცილებელივ საჭირო, ოღონდ ჯვარისწყლის წესი იყოს შესრულებული მათზე და ცოლი ნორმულენე, მეოჯახე, მუშაკი და გამრჯელი იყოს. კაცი უნდა ცდილობდეს იმას, რომ მისი ცოლი ისეთი იყოს, როგორც ეს წარმოდგენილია ისო ზირაქის მიერ. მისი არჩევის დროს ის არ უნდა აყვეს თვალის ვნებას ან სურვილს. «თვალის სიამოვნე არის ერთი წამი, თვალთ ნამუშაკვეი არს ნაეშმაკვეი», თვალი არს მცდენელი, კაცთა წამხდენელი, შემასმენელი». ამას პოეტი ასაბუთებს ბიბლიური ნაგალითებით: «თვალის ნდომამა შეაცდინა ადამ და ევა, გამოიწვია გოდლის აშენება და წყალთა რღვნა. ცოლის არჩევასას ადამიანი უნდა უსშენდეს გონების ხნას და არა თვალისას. თვალით არჩეული არცაა სასურველი: ლამაზ ქალს უნდა ერიდო, ვინაიდან ის ბოზია, ბევრს კაცს აცდენს. მისი «შავი თვალწარბია ქმრისათვის ცხოვრების გამწარებელია, ვინაიდან ბევრი ცდილობს მის წარპარვასა.

ლამაზის ცოლის პატრონი კაცი
 არს ფიქრისაგან შორს წარნატატი.
 მისთვის შიწნეულობს
 და მისთვის სხეულობს,
 ზინ არს თუ გაოეთ. (გვ. 262).

ქალს ნუ უარყოფ თვალად ნასობით,
 თუ გწადს სიცაცბლე წელთა ასობით;
 თლონდ ფხიზლად ვლიდეს,
 ქმარს არ სხვაზედ სცვლიდეს,
 არ იყოს ანხლდი. (გვ. 261).

ულამაზო ცოლი თავიდან აგაცილებს დაუღვევლ ზრუნვას:

შენ გეყოლებს შავი დედალი,
 შენს საქათმოში კვერცხის მდებელი;
 ამას იტყვის ქურდი:
 შავია და ცუდი,
 რად მოვიპარო?
 შეხს კომიდამო შეიქს კაკანსა,
 მოგართმევს კვერცხით სავსეს ბაკანსა
 ჭიჩქეს წიწილებსა,
 გიხრდის წვრილ შვილებსა,
 სხვა რალა გინდა? (გვ. 263).

წმინდა ღირი კული ნაწარმოები უფრო მეტი აქვს ჩვენს პოეტს. ერთი რიგი მისი ღირიკული ლექსებისა რელიგიური ხასიათისაა, ისინი წარმოდგენენ თავისებურ ლოცვასა და ჰიმნს, რომელშიაც შექებულია სამება-ერთ-არსება და ღვთისმშობელი.

მზე და სხივი და ნათელი ვით სამ:დ გაღვექსულია,
 იგ სამივ ერთი მზე არის, არ ცალკე გაქაქსულია;
 ეგრეთ ნამა და ეგრეთ ძე და ეგრეთ წმინდა სულია,
 ვისც საზება არა სწამს, სჯულთაგან გაღასულია. (გვ. 103).

უშუალო გრძნობითა და ლმობიერებითაა გამსჭვალული ჰიმნი ღვთის-მშობლისადმი კისტრინის ომის გამო (გვ. 148), სადაც პოეტი აქებს მას სხვა-დასხვაგვარი ყვავილოენი სიტყვით, და ღვედრება ღვთისმშობლისა, ოდეს კლდეს შეაფარა თავი დავითმა» (გვ. 104—108).

ამრიგად, დავით გურამიშვილის ლირიკული პოეზიის ერთ-ერთი მოტივია რელიგიურ-მისტიკური ნოტივი, რომელსაც თავი უჩენია არა მარტო ლირიკაში, არამედ საისტორიო პოემებშიც, რამდენადაც ასეთი პოემების სახნად ბიბლიური ეპიზოდების ვალექსისათვის მიუხართავს მას. ეს მოტივი იმდენად მძლავრია მის შემოქმედებაში, რომ ის რუსული ხალხური და ეროვნული ლექსების კილოსა და საზომს იყენებს სარწმუნოებრივ-მორალური ფინაარსის ლექსებისათვის და ამ უკანასკნელისათვის უარყოფს ქართულ ხალხურ მოტივებს, როდესაც ამბობს: «არანანინას, თარანანინას ესე სჯობია, ღვთის სამკობია, აღილუია» (გვ. 164).

დავით გურამიშვილის ლირიკული ლექსების მეორე რიგს ახასიათებს სევდა. ეს მოტივი გვეხმის ჩვენ ჯერ კიდევ ჩვეულებრივ ელგიებში. ამ შემთხვევაში საყურადღებოა «ტირილი ღვთისმშობლისა» (გვ. 32—35), «მოთქმა ხმითა თავბოლო ერთი» (გვ. 35—39) და «ვა, რა მაქვს დიდი მოწყენა» (გვ. 167—169). ამ ელგიებში მთელი მათი სიგრძე-სიგანით გამოხატულია უნუგეშო გრძნობა ღვთისა (ღვთისმშობლის), რომელიც ხედავს მტერთაგან განგმირულ ერთადერთ შვილს (მაცხოვარს), გრძნობა, რომელიც დასტირის უღროოდ დაკარგულ ძვირფას არსებას და აღშფოთებულია ადამიანთა უმადურობით, რომელთაც თავისი კეთილისმყოფელიც კი ვერ შეიგნეს.

დავითის სევდა გამოწვეულია, საზოგადოდ, მისი საყვარელი სამშობლოს სავალალო მდგომარეობით, ფეოდალური კლასის რღვევა-დაცემით და პირადი ცხოვრების უკუღმართობით. პოეტი სევდიანად შენიშნავს:

ჯულს მიკოდს სვდის ლაზარი, აღმასის დანის სადარი,
ღედ-მამა, ძმანი დაკარგე, არ ვიცი დანი სად არი. (გვ. 88).

ღედ-მამისა და და-ძმათა დაკარგვაზე მეტად პოეტს ჰკლავს სამშობლოს დაკარგვა:

სახით სიტყვაშენიერო, სხიო მზეთა მზის სახეო,
ფეძებე და შენი მსგავსი მე აქ ვერსადა ენახეო,
გვაჯები, ნუ გამწიოავ, მოვკვდე — შენგერძ დამმარბეო,
ჯოჯოხეთში ნუ ჩამკვდებ, მიწყალობე სამოთხეო!

ვამე ჩემო საესავო, ტკბილო ცხოვრებისა წყარო,
გაეყარე შენს სახესა, ვა თუ ველარ შეეყარო
აწ შენგე გთხოვ, შენ შემყარო, ვინ გარდასთხვან ცა-სამყარო,
მასაც ვეუდრებ, ვინც გამყარა, მისი ჯაერიც ამამყარო. (გვ. 85—86).

პოეტს აწუხებს ამასთანავე ის გარემოებაც, რომ იგი ბერდება და ამ ქვეყნიდან მიდის უშვილოდ, უმემკვიდრეოდ:

შვილდს მომიწვია მუხთალმა, ისარი გულში მამასო,
არ მომტა ძე, არც ასული, არვი მითაბის მამასო.

ამაზედ არის ჩემი და ცრუის საწუთროს ჩხუბია,
სად კაცს არ უნდა, წაიყვანს, ყელზედ საბელი უბია;
მისთვის ვსტორ ცხელის ცრემლითა, სველი მაქვს კალთა-უბია,
მე მსურდა, ერთი არ მომცა, ვის არ სურს, მისცა ტყუბია.

სამ-ოთხ რიგად მუხანათმან გულს ლაზვარი მამალერა,
სულ მატირა ჩემი დღენი, არაოდეს არ მამღერა,
ვით ბოლოკი, მქნა ავრეზი, ამაჩოყა, ამღერა,
თესლაშრეტიტ გამახმო და უნაყოფოდ დამაბერა. (გვ. 136—137).

ისაზოგადოდ, დავითი ასე ახასიათებს თავის სავეალალო ბედს:

მე ვარ ვითა აღდაკი, ბიცი და მლაშობი,
დედისაგანვე ცოდვასა შინა ნაშობი,
უშრტო და უნაყოფო, ვით გალი განმზმარი,
უძეო, უასულო, არარად სახნაოი.

საწუთროს სოფლისაგან ბევრის გზით ვნებული,
მრავალს განსაცდელსა შინა შეყვანებული,
სხვის ქვეყნად სამკვიდროს ქვეყნით გამოძებული,
დაკარგული ცოდვით, არ მადლით მოძებული. (გვ. 309).

არის თუ არა დავით გურამიშვილის ლირიკაში სატრფიალო-სამიჯნურო მოტივები? დავითს აქვს რამდენიმე ისეთი ლექსი, რომელიც თითქოს ამ საკითხს დადებითად სჭრის. ასეთია: 1) ლოდეს დატყვევებულმან საყვარლის სახე და სურათი ვედარ ნახა (გვ. 85—87), 2) სიმღერა დავითისა ზუბოვკა (გვ. 172—173) და 3) სიმღერა: საყვარელმან სიტყვა ავი მოთხრა, გულსაწვავია (გვ. 173—175). ნამდვილად კი არც ერთ ამათში ქალისადმი ტრფობასა და მიჯნურობაზე ლაპარაკი არაა; სატრფოდ და მიჯნურად კველა ამ ლექსში, ისე როგორც ვახტანგ მეფისა და მამუკა ბარათაშვილის ნაწერებში, იგულისხმება: ა) სამშობლო და ბ) ღმერთი, კერძოდ ძე ღვთისა. მაშასადამე, ლექსები, მამუკა ბარათაშვილის ქაშნიკის მოთხოვნის თანახმად, ალერგორიული ხასიათისაა. ამას თვით პოეტიც ადასტურებს:

შორს ახლიხარ საყვარელს, ახლოს განეზადეო,
სახე მისი, სურათი, თვალწინ მაილანდეო,
მის წინ აე სტიროდე, იქ მას შეებრალდეო!
თუ გწადს შენსა საყვარელს გულით შეუყვარდეო,
შენთვის ლაზვრით დაჭრილსა სისხლსა ცრემლით ბანდეო. (გვ. 93).

მართლაც, დასახლებული სამი ლექსიდან პირველში (გვ. 85—87) პოეტი მემართავს სამშობლოს, რომლის ფასს ის ვერსად პოულობს და რომლის მახლობლად, თუ წიაღში არა, უნდა განისვენოს; მეორეში (გვ. 172—173) საყვარლად იგულისხმება მაცხოვარი, რომელსაც მისი (კაცისადმი) სიყვარულისათვის სცემეს ხელშეკრულსა და რომელიც პოეტს ეგულვება ცადა, სადაც ისიც უნდა წაყვანილ იქნას (გვ. 142); მესამეში (გვ. 173—175) პოეტი გულისხმობს ღმერთს, რომელმაც გააგდო თავისაგან ცოდვილი დავითი, და ეუბნება: თუ გინდა, რომ მიყვარდე, იყავი წმინდა, დაიცავი ჩემი მცნება, არ გამყვარო, მუდამ ჩემთან იყავიო. მაგრამ ამ მცნების შესრულება ჩემთვის

ძნელი შეიქნა—ამბობს პოეტი—მკვიდრს საყვარელს გავეყარე წუთიერი შევიყვარეო. საყვარლად რომ ძეს ღვთისას გულსხმობს პოეტი, ეს შემდეგი დანაც ჩანს: მომიკლეს მე საყვარელი, სიტყვა ძედ ღვთისად თბრობილიო. გამონაკლის ამ შემთხვევაში წარმოადგენს ქადაგია მწყემსო, რომელშიაც სულწარმეტაც იდილიურ-რომანტიკულ არეზე მთელი თავისი რეალობით გადაშლილია ადამიანის სქესობრივი ბუნებისა და ქალ-ვაჟის ურთიერთისადმი ლტოლვის მძლავრი მოთხოვნილება, მაგრამ ეს მოთხოვნილება მას კანონიერი ცოლქმრობისა და სჯულიერი შეუღლების ფარგლებში ჩაუყენებია. არც შეიძლებაოდა სხვანაირად მოქცეულიყო პოეტი, რომელსაც დღევანდელ მამუკა ბარათაშვილის ქაშინიკიდანა ამოღებული სიტყვები ჰქონდა: «თუ ქალის აზი-ყობაზე გინდა წერა, ცოლქმრობის სიყვარულზე თქეო»¹.

დავით გურამიშვილის პოეზია უღმობლად აშიშვლებს ფეოდალური კლასის იდეურ და მორალურ სიდუხჭირეს; ის თანაბარი სიმწვავეთ ამოთრახებს ყველას,—მეფეს, დიდებულს, სამღვდელოებას, თუმცა ამ კლასის მთელი ფიზიონომია მას არ გამოუშვლადენებია, არ გამოუშვლადენებია შეგნებულად:

ყველაფრის თქმა გარჩევითა გულმან ამად არ ინება,
ბევრი ავი გამოჩნდების ჩვენი, მახედ შერცხვინება;
მტერს შეესმის, იამების, მოყვარეს კი ეწყვინება,
რასაც ახლად ვამბობ, ვგონებ, ამაზედაც მზედეს გინება. (გვ. 47).

მიუხედავად იმისა, რომ გლეხობის მდგომარეობისადმი ის გულშემატყვერობას იჩენს, ისტორიულად შეზღუდული პოეტი ბატონყმურ პრინციპს ვერ დალატობს და სოციალურ სინამდვილეში ფეოდალური კლასის პრიმატობას აღიარებს:

უმწყემსოდ ცხვარსა ბალახი უწებლად არ უშონია:
დავით თქვა: დაემორჩილე, ვინც უენი მებატონია. [გვ. XLIX].

ეს აზრი განსაკუთრებით ხაზგასმულია შემდეგ სიტყვებში:

უნდა მზენელთა და მთესველთა, მწიღველთა გინა მბარავთა,
მზის აღმოსვლითგან ჩასელამდე შიგ არ შეხედონ კარავთა;
ცხელის ოფლითა დამწვართა, ჩირდილთ ქვეშ მიჟუარავთა,
რაც იმუშაკან, კამონ და აკამონ ქვეყნის მუარავთა. (გვ. 18).

უსასტიკესი ბატონყმობის ხანაში იმისი თქმაც საყურადღებოა, რომ ოფლის მღვრელმა მუშაკმა თავისი ნამუშაკევიდან თვითონაც უკამოსოა.

რა უნდა ითქვას საზოგადოდ გურამიშვილის პოეზიის შესახებ?

არსებობს შეხედულება, თითქოს გურამიშვილი მეტეორივით გამოჩენილიყოს აღორძინების ხანის ლიტერატურის პორიზონტზე და მისი პოეზია სულ ახალ რამეს წარმოადგენდეს ჩვენ მაშინდელ მწერლობაში. ეს შეხედულება მთლიანად მისაღები არაა, მას გადაჭარბება ეტყობა. შინაარსობლივად

¹ S 303, გვ. 75, 76; გ. ლეონიძის გამოცემა, გვ. 2; გ. მიქაძის გამოცემა, გვ. 327, 328.

განხილული, მისი პოეზია აღორძინების ხანის წინა დროის პოეზიის პირდაპირი გაგრძელებაა.

მართლაც, მისი ჩანგი ელერს საისტორიო და დიდაქტიკურ-მორალურ თემებზე, რელიგიურ და პესიმისტურ ჰანგებზე, ისე როგორც თეიმურაზ I-ისა, არჩილისა და ვახტანგისა. არჩილის გავლენა დიდაქტიკურ-მორალურ დარგში, როგორც დაინახეთ, მისი აზრების სიტყვა-სიტყვით გამოვრებამდეც კი მიდის, იმეორებს ბევრ რამეში ის ვახტანგ მეექვსესავე. სატრფიალო-სამოჯნურო თემებს ის გაურბის, როგორც არჩილი, და იმ ლექსებში, რომელთაც თითქოს ასეთი ხასიათი აქვთ, პოეტი ეტრფის და ფეაშიყება ღმერთსა და სამშობლოს, როგორც ვახტანგ მეფე, მამუკა ბარათაშვილი და სხვ. დავითის ღირსი განწყობილებით ნათესაობას იჩენს რამდენადმე საეკლესიო ჰიმნოგრაფიის საუკეთესო წარმომადგენლებთან. მხოლოდ უნდა ითქვას, რომ ეს წინათაობისაგან მიღებული თემატიკა დავითმა, დიდი ნიჭისა და მხატვრული აღლოს მეოხებით, განვითარების უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა.

თემატიკურად ახალია მის შემოქმედებაში ქააცვია მწყემსო, როგორც ისეთი ნაწარმოები, რომელშიაც, საქართველოს ბუნების აღწერასთან ერთად, მოცემულია გლეხკაცის ყოველდღიური ცხოვრების ფართოდ გაშლილი მხატვრული ტილო. საქართველოს ბუნებას სხვებიც შეხებიან (თეიმურაზი, არჩილი, ვახტანგი), გლეხები წინა დროის ნაწარმოებებშიაც ჩნდებიან (განსაკუთრებით იგავ-არაკებში), მაგრამ ყველაფერი ამის ქააცვია მწყემსინებურად გაშლა და ასახვა ჩვენმა ლიტერატურამ დავით გურამიშვილამდე არ იცის. ქააცვია მწყემსო მისმა ნიჭმა უნებლიეთ ამოგლიჯა ხალხის წიალიდან მშვენიერი იდილია, თუმცა ბუნებრივად ის ვერ გაიშალა.

ახლა გურამიშვილის პოეზიის ფორმის შესახებ. ქააცვია მწყემსო, მამა-შვილის ბაასში, ავტორი გვაცნობს იმდროინდელ შეხედულებას პროზასა და პოეზიაზე. შვილი სთხოვს მამას, უამბოს მას წარღვნის ამბავი. მამაც თანხმდება და პირდება ლექსით გადასცეს ეს ამბავი.

შვილმან ჰრქვა: მამაჲ, ლექსად წყობითა

მართლა არ მესმის მე შეტყობითა:

თქვენ ბრძანებთ იგაუად, მე მესმის იგ აუად;

მიბრძანეთ ამბავი

ლექსად ითქმინან შემოკლებითა.

ან მომატებით, ან მოკლებითა;

სიტყვა-განმარტებით, არ კლებით, არ მატებით

ამბის თქმა მსურის.

ამაზე მამა უპასუხებს შვილს:

მე ლექსად სიტყვებს ამაღ ვაწყობდი,

უფრო ტკბილად ჩნდა, იმას ვატყობდი;

არ მაქნდა იმეღი, შენ ამბად ისმენდი

მოუწყენელად. (გვ. 273).

და მართლაც, დავითი (მამა) ბოლომდე შერჩა ტკბილად სასმენელ პოეზიას, მთელი მისი ცხოვრება პოეზიის სამსახურში დაიფურცლა. მისი იდეალი პოეზიისა განხორციელებულია რუსთაველში:

ლექსი, რუსთაველისებრ ნათქვამი, მე სხვისი ვერა ვნახე და. (4_ა).

ის რუსთაველს ნხედარს უწოდებს, თავისთავს კი —

წყაპლასა ხედა მჯღომ მცირე ყრმას. (4_ბ).

მე რუსთაველსა ლექსს არ უდრი, ვით მარგალიტს ჩალის ძირსა, მაგრამ

ოდეს მაშვრალს მოსწყურდების, მაშინ წყალი ღვინოდ ღირსა,
დრო მოვა, რომ გატკბილდების, ხილად სკამდენ პანტის ჩირსა. (4_ბ).

ასეთი კრძალულების მიუხედავად, დავითი არ შერჩა პოეზიის დარგში მხოლოდნამხოლოდ რუსთაველს. ის საუკეთესო წარმომადგენელია გარსევან ჩოლოყაშვილისა და მამუკა ბარათაშვილის სკოლისა, რომელმაც საბოლოოდ შეარყია რუსთაველური ლექსის ბატონობა ჩვენს მწერლობაში. რუსთაველურ 16-მარცვლიან და ჩახრუხაულ 20-მარცვლიან ლექსთან ერთად, დავითი ხმარობს 5, 6, 7, 11, 12 და 14-მარცვლიან ლექსს. რიტმის სინაზით, რითმის სიმდიდრითა და სხვა პოეტური აქსესუარით გურამიშვილის ლექსი არაჩვეულებოვია, მართლა რომ ტკბილად ჩანს ის.

დავითს აქვს აკროსტიქული ლექსებიც. მაგალითად, «ლოცვა, ოდეს დავითს ტყვეობასა შინა მოშვიდა და ღმერთს პური სთხოვა», შეიცავს აკროსტიქად მამაო ჩვენო-ს (გვ. 95, 96), ხოლო «სამების ვედრება» — დიდების შეტყვევებასა რამეთუ შენი არს სუფევა» (გვ. 97). იამბიკო ძის ვედრება გვაძლევს კიდურწერილობას: დავით გურამიშვილი (გვ. 97, 98). დავითს აქვს შემდეგი ტიპის ანბანთქება: 1) ლექსის პირველ სტრიქონში სიტყვები დალაგებულია ა-ზე, მეორეში — ბ-ზე, მესამეში — გ-ზე და ასე ბოლომდე (გვ. 150); 2) ერთ ლექსში პირველი სისტემით ამოწურულია ანბანი თავიდან ბოლომდე (ა—ჟ), მეორე ნაწილში კი, პირიქით — ჟ-დან ა-მდე (გვ. 182). აკროსტიქულ სისტემაში ყველაზე მეტად დავითი არჩილ ჟახლოვდება. ეს სიახლოვე იმაშიაც ჩანს, რომ დავითი წერს ისეთ ლექსს, რომელშიაც წარმოდგენილია ამიტანად იგავი ასახსნელად აღვილი» (გვ. 182).

ახლოს დგას დავითთან მამუკა ბარათაშვილიც, როგორც ეს აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში¹.

ზოგ რაპეში დავითი თეიმურაზ მეორეს ენათესავება; ეს ჩანს ზმათა თქმაში. მას აქვს ზმინანი შაირო და ამოცანა ზმინანი (გვ. 178—180) იმავე ტიპისა, როგორიც ვაჩვენეთ თეიმურაზის შემოკლებულში. საერთოდ, დავითის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ წინამორბედებთან ნათესაობის ფაქტს არამტოვ არ მალავს, პირიქით, ხაზს უსვამს კიდევაც. ერთ ლექსში ის მიმართავს პოეტს თომასს (როგორც დავინახეთ, ეს თომა არის მამუკა ბარათა-

¹ გ. მიქაძე, მამუკა ბარათაშვილის «ლექსის სწავლის წიგნი» (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 108—111.

შვილის ძმა) და ეუბნება: «რომელიც ხმა შენ შეგეწყო, მეც ის შეეწყევო, მაგრამ ესეც იცოდე, რომ «შენს ქალთა-მზეს ბეგიოთა სჯობს ჩემი მზე-თა-მზეო» (გვ. 98).

დავითის უფროსმა თანამედროვემ, მამუკა ბარათაშვილმა, როგორც ევციით, პირველმა შემოიტანა ქართულ მწერლობაში ფოლკლორული, სახალხო ლექსთა მოტივები და კილო, მაგალითად, «პატარა ქალო თინაო, რას გარდამიდეგ წინაო»¹. მან პირველმა გამოიყენა რუსული ხალხური სიმღერები ქართული ვერსიფიკაციის გასამდიდრებლად, მისი ლექსების სათაურში ჩვენ ვკითხულობთ: «რუსული ხმები», «ჩერნიკოს ხმა», «პრიიდი დრუჟოკის ხმა», «ნე სმუშჩაის ხმა», «პოროდილა ჩეჩოტკას ხმა», «პოლცკის ხმა»². ამ წამოწყებას ბეჯითად აგრძელებს დავით გურამიშვილი. მხოლოდ რუსულ-უკრაინულ სიმღერათა ხაზით. რაც შეეხება ქართულ ხალხურ სიმღერებს, იმათ სანაცვლოდ, მაგრამ იმათ კილოზე, ის თავის ლექსებს თხზავს, მაგალითად: «არანანინას, თარანანინას ესე სჯობია, ღვთის სამკობია, ალილუია» (გვ. 164), «სიმღერა ფერხისული აგერ მიღმარ ახოს სანაცვლოდ» (გვ. 159—160), «პატარა ქალო თინაოს სანაცვლოდ სამღერალი» (გვ. 176—177), «ახა წმინდა კოპალეს სანაცვლოდ სამღერალი» (გვ. 149), «ეო, მეო, ქალო, ქალთა მზეოს სანაცვლოდ სათქმელი» (გვ. 153—157), «სიმღერა ქართლ-კახეთის ჯვარობის სანაცვლოდ სათქმელი» (გვ. 159). ამ შემთხვევაში ჩვენ იმავე მოვლენას ვხედავთ, რასაც ქრისტიანობის ისტორიაში პირველ საუკუნეებში ქრისტიანობის წარმომადგენელი წარმართულ ტაძრებსა და დღესასწაულებს სპობდნენ და მათ ადგილას ქრისტიანულს აფუძნებდნენ, წარმართული ჰიმნების მაგიერ ქრისტიანულ ჰიმნებს თხზავდნენ. ასე იქცევა დავითიც: ხალხური სიმღერების სანაცვლოდ, მათ კილოზე, ის თხზავს სარწმუნოებრივ-მორალური და ასკეტური შინაარსის ლექსებსა და სიმღერებს.

სამაგიეროდ, რუსულ-უკრაინულ ხალხურ სიმღერებს დავითი უფრო მეტი საზომით მიმართავს, ვიდრე მამუკა. ამ მხრივ მას შემდეგი სიმღერები აქვს აღნიშნული: «Не дам покою, пойду с тобою» (ქართული ტრასკრიფციით), «Что за причина, всегда причина» (გვ. 162), «Ах, как скучно!» (გვ. 167), «Нету злости надо мною, уменьшите мне печаль мою!» (გვ. 169), «Казак душа правдивая» (გვ. 172), «Чувствую скорбь лютую всяку минуту» (გვ. 173), «Полно, полно, не прельщайся» (გვ. 175), «Улетела зазудинко через дубину» (გვ. 180), «Ах, сколько цвела в детях молодых!» (გვ. 181), «Веселая весна» (გვ. 205), «პოლშის სიმღერის ხმა» (გვ. 164).

სტილის მხრივ დავითის ნაწერებში ყურადღებას იქცევს ხმარება: უნაწილაკისა, უნაიანი პრეფიქსებისა და, რითმის ზეგავლენით, უკანონო ფორმებისა: ბედები, ყვავილთა ხეთები, ცოდვის ზიერი. საკვირეკლია, რომ დავითს მორალისტურმა ტენდენციამაც კი არ დაუშალა შეეტანა თავის ნაწერებში

¹ გ. შიკაძე, მამუკა ბარათაშვილის «ლექსის სწავლის წიგნი» (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 134.

² S 303, გვ. 40, 43, 44, 46, 47, 48.

ზოგიერთი ვულგარული თქმა და ქააცვია მწყემსისა უღარესად რეალისტური, პირდაპირ ნატურალისტური აღვილები.

მართალია, მშენიერი, ლამაზი, პირდაპირ მომხიბლავი ფორმით—ტუბილი¹ ლექსებით, დავით გურამიშვილმა რამდენადმე ხელი შეუწყო საზოგადოებაში რელიგიური აზრების პოპულარიზაციას. მაგრამ მის შემოქმედებას დიდი, განუზომელი მნიშვნელობა აქვს, ის თავდადებითი დამცველი და მქადაგებელია მთლიანი საქართველოს იდეისა, მტკიცე აბსოლუტური ხელისუფლებისა. ამასთან ერთად, ის იმდროინდელ საზოგადოებაში გამეფებული გონებრივი და მორალური დაცემულობის შეურთიგებელი მტერია, აო ინდობს არც შორეულს და არც მახლობელს, არც უცხოს და არც თავისიანს. ის ნამდვილი პატრიოტია, რომელსაც გული შესტივია სამშობლოს სავალალო მდგომარეობისათვის. რომელიც ეძებს გზებს ამ მდგომარეობის გამოსასწორებლად. მისი ბრალი არ არის, თუ ის ყოველთვის შესაფერის გზებს ამისათვის ვერ პოულობს, ამის შესახებ ის თვითონ ამბობს:

არც მე ვარ სწავლით კარგად ნახარდი,
 არც მე მაქვს, შვილო, ცოდნა მაგდონი,
 ძლივ მისწავლია ან-ბაზ გან-დონი. (გვ. 272).

ამიტომაცაა, რომ დავითი, მისთვის ჩვეული რეზონიორობით, დაულაღავად და თავგამოდებით ქადაგებს სიბრძნის, ცოდნისა და სწავლა-განათლების აუცილებლობას; საჭიროებასა და მნიშვნელობას. მან იცის, რომ სწავლა, ცოდნა და განათლება ხელს უწყობს პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური ცხოვრების წარმატებასა და წინსვლას. ასეთი შეგნება, ამისი ქადაგება უმჭველად პროგრესული მოვლენა იყო ბნელეთით ჩოკულ ეპოქაში, როდესაც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ჩვენი პოეტი¹.

დავით გურამიშვილი დღეს აღიარებულია არა მარტო საქართველოს პოეტად, არამედ მოძვე უკრაინისაც, სადაც მან გაატარა უდიდესი ნაწილი თავისი ხანგრძლივი ცხოვრებისა და სადაც დაიწერა მისი «დავითიანის» ამაღლევბელი სტრიქონები. უკრაინამ შემოგვინახა დიდი პოეტის არა მარტო ნეშტი, არამედ დოკუმენტებიც ანდენ ხანს ბნელით მოსილი მისი ცხოვრების გასაშუქებლად. მან ამასთანავე უკვდავყო მისი სახელი მის საფლავზე ძეგლის დადგენითა და «დავითიანის» უკრაინულ ენაზე გადათარგმნით. უკრაინელმა მეცნიერებმა დიდი მუშაობა ჩაატარეს დავითის ბიოგრაფიისათვის ახალი ცნობების მოპოვებით და საყურადღებო ნარკვევების გამოქვეყნებით (დ. კოსარიკი). დავით გურამიშვილმა თავისი ცხოვრებითა და შემოქმედებით მკიდროდ დაუკავშირა ერთმანეთს უკრაინელები და ქართველები მათ მედგარ ბრძოლაში ბრწყინვალე მომავლისათვის.

¹ დავითის თხზულებებს საქართველოში XIX საუკუნემდე არ მოუღწევია, საინტერესოა, რომ იმათ შესახებ სდუმს «კალმასობის» ავტორიც.

8. ბესარიონ გაბაშვილი

ბესარიონი, ან, როგორც უფრო ცნობილია ის, ბესიკი, ეკუთვნის გაბაშვილთა ან გაბაონელთა გვარს, რომელმაც მეთვრამეტე საუკუნეში ლიტერატურულ ასპარეზზე რამდენიმე მოღვაწე მოგვცა. ასეთებია ცნობილი ტიმოთე მიტროპოლიტი¹, ზაქარია დეკანოზი და მისი შვილები: იოსები ან იოსე² და ნიკოლოზი³, და ასული ზაზა გაბაშვილისა მიაია. ბესიკიც ერთ-ერთი შვილი იყო ზაქარია დეკანოზისა, თეიმურაზ მეორის და მისი ოჯახის მოძღვრისა. ვიდრე ბესიკზე ვილაპარაკებდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ ზაქარიას ვინაობასაც შევხებით.

ზუგდიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის «კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი»-ში აღნიშნულია, რომ ის გადაწერილია ხელითა ზაქარიასათა ჩღწეწეწელსა, როცა ზაქარია ერეკისისა წლისა იყო. აქედან გამოდის, რომ ზაქარია დაბადებულია 1707 წელს (1757—52). ზაქარია არ ყოფილა მისი თავდაპირველი სახელი, ერისკაცობაში მას სხვა სახელი რქმევია, «ზაქარია» მისთვის მღვდლად კურთხევისას დაურქმევიათ⁴. ამას ჩვენ ვგებულობთ 1764 წლის კრების დადგენილებიდან, რომელმაც ზაქარია გაასამართლა და მღვდლობის ხარისხი ჩამოართვა. მღვდლობასთან ერთად, ნათქვამია კრების განაჩენში, «მიუღებთ სახელსაცა, რომელი ეწოდებოდა მღვდლობასა შინა, მით რომელ არანათლისღებასა შინა წოდებულ იყო სახელი იგი მის ზედა, არამედ მღვდლობასა შინა, და რომლითა სახელითა იწოდებოდა ერისკაცობასა შინა, ვბრძანებთ, რათა იგივე სახელი ედებოდეს ამიერითგან»⁵. რა ერქვა მას ერის-

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I², 328—334.

² ეს ოსე შემდეგ მღვდელი გამბარა, 1814 წელს «პროთოიერმან ოსე დაბაევიან, ზაქარია მოძღვრის ძემან, კიზლარს ქალაქსა შინა, მონასტერსა ცხველმყოფელისა ჯუარისასა» გადასწერა ანტონ კათოლიკოსის «წყობილისტყუაობა» და «პროლოგი» პეტრიწის, არსენისა და ანტონისა. ეს ხელნაწერი ჩვენ ვნახეთ ერთ კერძო კაცის ხელში.

³ ნიკოლოზი, ისიც მღვდელი, რომ ბესიკის ძმაა, ამის შესახებ იხ. ბესიკი, ა. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას გამოცემა, გვ. 015—016, აგრეთვე 1785 წლის 10 სექტემბრის სიგელი (ცენტრალური არქივისა). რომლითაც იმერეთის მეფეს დავითსა და დედოფალს ანას დაუპოვებიათ ბესიკისა და მისი ძმებისათვის სოფელი ხიშში. ამ ნიკოლოზს ასე ახასიათებს იოანე ბატონიშვილი «კალმასობაში»: «ნიკოლოზ ხუცესი გაბაშვილი იყო სამეცნიერო სწავლასა შინა გამოცდილი. კარკი მოქადაგე და შესხმათა შემთხვევლი. ესრე უფრორე სცხოვრობდა იმერეთს შინა და აქუნდა პატრიე მეფისაგან, ამან აღხარდა რაოდენიმე მოწაფენი» («კალმასობა», II, 200). დღეს ცნობილია ნიკოლოზ გაბაშვილის, ანდა ნიკოლოზ დეკანოზის იობან-გაბაონელის ხელით იმერეთში დაწერილი ორი სიგელი 1786 და 1800 წლებსა (ცენტრარქივის ფონდი 226 (1), №№ 1509, 2549).

⁴ ზაქარიას საერისკაცო სახელი იმითაა საყურადღებო, რომ, ჩანს, ჩვენში, საერისკაცო სახელს იცვლიდნენ არა მარტო ბერად აღკვეცისას, არამედ მღვდლად კურთხევისასაც. ასეთი რამ დადასტურებულია სხვა შემთხვევაშიაც. ასე, მაგალითად, ცნობილია მღვდელი გაბრიელ, გარსევან ყოფილი, რომელსაც დაუბეჭდავს 1716 წელს «დავითნი», 1717 წელს «ლოცვანი» და «ქაშნი», 1720 წელს «ეკლესიის კურთხევის წესი» და 1722 წელს «ქართული წიგნი», I, 24—30).

⁵ ა. კარბელაშვილი, ივრარქია საქართველოს ეკლესიისა, გვ. 172.

კაცობაში, დანამდვილებით არ ვიცით, მასალებში ეს არ ჩანს, მაგრამ შეგვიძლია ვფიქროთ, რომ მისი საერისკაცო სახელი იყო ან იოზი, რადგანაც მისი შვილები (ბესიკი და ნიკოლოზი) ცნობილი არიან როგორც იოზიანი, ანდა ისააკი; უკანასკნელი იმ შემთხვევაში, თუ ცნობილი სატირა კატი-სა და თავების ომი¹ მართლა მისი ნაწარმოებია².

ზაქარიას სახელს პირველად ვპოულობთ ორ სიგელში, რომლებიც გადაწერილი არის 1735 წელს. ერთი მათგანია ორბელიშვილების ნასყიდობის წიგნი. აქ ვკითხულობთ: *მე გაბაშვილს, დმანისის დეკანოზის შვილს, მღვდელს ზაქარიას დამიწერია; 8 სექტემბერი 1736 წ.ა³. მეორე—ნასყიდობისავე წიგნი ყაფლანისშვილისა—მე გაბაშვილს, დმანისის დეკანოზ-მღვდელს, ზაქარიას დამიწერია; 15 ნოემბერი 1737 წ.ა⁴. აქედან ირკვევა, რომ ბესიკის წინაპრები დმანისელები ყოფილან, ორბელიან-ყაფლანიანთა სამფლობელოდან (ამ ნიადაგზე ხომ არ იზინა თავი იმ არასასიამოვნო გრძნობამ, რომელმაც მთელი სიმძლავრით იფეთქა კაბუა ორბელიანისა და ბესიკის ცნობილ სატირა-პამფლეტებში?). ზაქარია დეკანოზი, როგორც ერთი ცნობიდან ირკვევა, დმანისიდან სამისიონერო მიზნით ქიზიყში გადასულა. აქ, უეჭველია, მან დამსახურა ყურადღება და მეფის კარის დეკანოზობის ხარისხი მიიღო. ასეთ თანამდებობაზე ინიშნებოდნენ ხოლმე განათლებული და ცნობილი პირები. ზაქარია მართლაც თავის დროს ერთ-ერთი განათლებული კაცი იყო; მან ზედმიწევნით იცოდა ფილოსოფია, თეოლოგია, ისტორია და ლიტერატურა, რომელშიაც ის, როგორც ვიცით, უშუალო მონაწილეობასაც იღებდა⁵. აი როგორ ახასიათებს მას იოანე ბატონიშვილი თავის *კალმასობაში*: *ზაქარია გაბაშვილი იყო ძველთა ფილოსოფიისა სწავლათა შინა გამოცდილი და ღვთისმეტყველებასაცა მიწვენილი, მშვენიერი რიტორი და უცხო მოქადაგე. ამან იღვაწა ქიზიყსა შინა ქადაგებითა, რომელთა შორის შვეიდა მცირედ ლეი-**

¹ მაგრამ ეს საეკო ხდება. საქმე ისაა, რომ, როგორც ამას სპეციალურად ყურადღება პირველად ტრ. რუხაძემ მიაქცია, ყველა ხელნაწერი, გარდა ერთისა, ამ სატირას ისააკ მცირეს მიაკუთვნებს; ისააკ მცირე კი სხვა პირია, ზაქარია სხვა. მართლაც, სხვა ცნობას რომ თავი დავანებოთ, ისააკ მცირეს ასხეგებს ზაქარიასაგან ანტონ I, რომელიც თავის *მზამეტყველებაში* (დაწერილია 1752 წ.) ზაქარია მოძღვარს ცალკე ასახელებს, როგორც თავის თანამედროვეს, და ისააკ მცირეს, *გონებითა ვრცელს*, ცალკე (გვ. 604). ასხეგებს მათ ერთმანეთისაგან იოანე ბატონიშვილიც, რომელიც *კალმასობაში* ისააკ მცირის შესახებ ამბობს, რომ ის იყო *მეცნიერი კაცი და მშვენიერი მესტიზე* (II, 198, შეად. 195). გ. ლეონიძის აზრით, ისააკ მცირე იყო ან ძმა, ან ძმისშვილი ზაქარიასი (*ძიგბანი პართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, გვ. 192). ზაქარიას ერთ-ერთ შვილსაც ისააკი რქმევია *ი. ლორთქიფანიძე*. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, მასალები საქართველო და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი II, 1940 წ., გვ. 22).

² *საქართველოს სიძველენი*, II, გვ. 385.

³ იქვე, გვ. 386.

⁴ მის კალმას ეკუთვნის *შესხმა გიორგი ბატონიშვილისა, გახტანგ VI-ის ძისა* (H 1196), *«ლექსი ეტლზე, რომელ არიან ზოდიაქნი ბურჯნი»* (S 1203, S 1512), *«სულთ სატრაფონი, სამოვნონი, სახვენონი»* (S 1516) და *«ჯანხრახვანი»* (H 437, Q 422). მასვე შემოუნახავს ცნობები ეფრემ მცირის და სხვა მოღვაწეთა შესახებ (П. Иоселиани, *Описание древностей г. Тифлиса*, стр. 154).

ანობა, და მალე მოაქცივნა იგინი. ესე იყო მშვენიერი მწერალი და მთხველი მალალსა ფრასსა ზედა, უცხო პიტიკოსი და მღვდელობითა სრული, რომელიცა იქმნა მეფეთა მოძღუარიცა¹. მიდრეკილება ლიტერატურისადმი ზაქარიას თავის შეილებისათვისაც გადაუცია. ამისი დანამტკიცებელია არა მარტო ბესიკი, არამედ იოსები ან ოსეც, რომლისაგან დარჩენილა ანბანთქება, თქმული მეფე თეიმურაზ მეორის ასულ ელისაბედზე შაირად².

ზაქარია ერთ-ერთი ინიციატორი იყო ანტონ კათოლიკოსის წინააღმდეგ ატეხილი პროცესისა, რომელიც დამთავრდა, როგორც ვიცით, ანტონის დამხობით, ხოლო მისი რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ (1764 წ.) ზაქარიას გასამართლებით. გასამართლების შემდეგ, 1767 წელს, ზაქარია რუსეთისკენ გამგზავრებულა, ალბათ, იქ მყოფ ბატონიშვილთა შორის ბედის საძებნელად. ყოველ შემთხვევაში, იმ წერილში ან ხოტბაში, რომელიც მას ასტრახნიდან მოსკოვის მიუწერია ჩახრუხაული საზომით გიორგი ვახტანგის ძისათვის, ის, სხვათა შორის, თავის თავზედაც ლაპარაკობს და გიორგის ყურადღებასა და დახმარებას სთხოვს. რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ის იმერეთს გადასახლებულა, სადაც შესაფერისი პატივითა და ყურადღებით მიუღიათ.

ზაქარიას რვა შვილი ჰყოლია, როგორც ის თვითონ აღნიშნავს გიორგისადმი მიწერილ წერილში:

ნე მტირალს ქართლი გამომარეს, ყვედრება გმობა ზედ დამაყარეს,
ნეულას წართმას არა მაკმარეს, შეიღნიცა რვა ნი ერთჟამ წამგვარეს.

გარდაცვლილა ზაქარია არა 1780 წელს, როგორც ე. თაყაიშვილი აღნიშნავს³, არამედ 1783 წლის 6 თებერვალს, და დასაფლავებულია ის არა ლურჯი მონასტრის გალავანში თბილისში, არამედ გელათში.

ბიოგრაფიული ცნობები ბესიკის შესახებ იმდენად ლარიბია, რომ ისიც კი საძიებელია, თუ როდის დაიბადა და გარდაიცვალა პოეტი. ამ შემთხვევაში, გამოსავალ წერტილად უნდა მივიჩნიოთ მისი ეპიტაფია, რომელიც მოჰყავს ზ. ჭიჭინაძეს: «საფლავსა ამასა შინა მდებარე არს თავადი ბესარიონ იობიან-გაბაშვილი, რომელიც წარმოგზავნილი იყო იმერთა მეფისაგან დესპანად რუსეთის დიდებულების საიმპერატორო კარისადმი და მიიცვალა აქ, იასსა, წლისა მ, წელთა ჩღშჲ, იანვრის კდა⁴. ამ ეპიტაფიის მიხედვით, ბესარიონ გაბაშვილი დაბადებულია 1751 წელს, ვინაიდან 1791 წელს, როდესაც ის გარდაცვლილა, 40 წლის ყოფილა. მაგრამ ეპიტაფიაში ყველაფერი ზუსტად არაა გადმოცემული. ბესარიონი რომ 1791 წელს გარდაიცვალა, ეს, ეპიტაფიის გარდა, დამოწმებულია სხვა მონაცემებითაც. ხოლო ის რომ გარდაცვალებისას 40 წლის იყო და, მაშასადამე, 1751 წელს (1791—40) დაიბადა, ახალი მასალების მიხედვით, საეჭვო ხდება. საქმე ისაა, რომ ბესიკის

¹ «ქალმასობა», II, გვ. 195.

² S 1203, S 1512, S 1516, S 1534, S 1543.

³ «Археологическое экскурсия», IV, 145.

⁴ ლექსნი, თქმულნი ბესარიონ გაბაშვილისაგან, 1685 წ., გვ. 11. ეს ეპიტაფია ახლა მოძებნილია.

დღიურიდან ჩანს, რომ, როდესაც ის სოლომონ პირველმა სპარსეთში გაგზავნა, ის 28 წლის ყოფილა¹. სპარსეთში კი ის გაიგზავნა არა 1779 წელს, არამედ 1778-ს²; 1779 წელს ის დაბრუნებული იქიდან და თან ჩამოუყვანია ალექსანდრე ბაქარის ძე³. თუ სპარსეთში გაგზავნიას ის 28 წლის იყო, ხოლო გაიგზავნა ის იქ 1778 წელს, დაბადებულია 1750 წელს. ასე რომ ეპიტაფიის ცნობა, ბესიკი 40 წლის გარდაიცვალაო, არაა სწორი, და ეს არც გასაკვირია, ეპიტაფიებში ამგვარი შეცდომა ხშირია ხოლმე.

მისი მამის, ლეკანოზ ზაქარიას გავლენიანობისა და პატივცემულობის გამო, ცნობისმოყვარეობითა და ნიჭით უხვად დაჯილდოებული ბესიკი პატარაობიდანვე მეფის კარზე იზრდებოდა ბატონიშვილებთან ერთად, რის მეოხებით ის ეზიარა სამეფო კარზე მიღებულ სწავლა-აღზრდასა და განათლებას და შეიქნა ზედმიწევნით მცოდნე, სხვათა შორის, სპარსული ენისაც⁴. მისი მამის, ზაქარიას, გაძევების შემდეგ ის თითქოს შეუფარებია თეიმურაზ I-ის ქვრივს, დედოფალს ანახანუმს⁵. სამოცდაათიანი წლების მეორე ნახევარში ბესიკი იძულებული გამხდარა თბილისი მიეტოვებინა, 1777 წლის დამდეგს მას იმერეთში, იმერეთის მეფის კარზე ეხედავთ, როგორც „განდევნილს“, „ექსორიაქმნილს“. რა იყო მიზეზი მისი განდევნიისა?

გადმოცემით, რომელიც გაზიარებულია მკვლევართა მიერაც, ამისი მიზეზი იყო ის, რომ ბესიკს შეეყარებია ერეკლეს ოჯახის ერთ-ერთი წევრი. ვინ სახელდობრ?

ამის შესახებ ცნობებს განსვენებული ს. გორგაძე ასე გადმოგვცემს: «1772 წელს დაქვრივდა თეიმურაზ მეფის ასული ანა ბატონიშვილი, რომელიც დიმიტრი ორბელიანზე იყო გათხოვილი. ახალგაზრდა ქვრივი თავისი ძმის ერეკლე მეფის სასახლეში დაბინავდა. ბავშვობიდან ზაქარია მოძღვრის შვილებთან შეზრდილი, იგი სულ ადვილად დაუახლოვდა ბესარიონ გაბაშვილს და მათ შორის გაიბა საიდუმლო გრძნობის ქსელი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვილებამდის მიუწვევია ხმას, ვითომც ბესიკს სხვა ქალი შეპყვარებოდას;

¹ ბესიკი, თბზულებანი, ა. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედაქციით, 1932 წ., გვ. 104.

² გ. ლეონიძე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949 წ., გვ. 169; «ლიტერატ. მატრიანე», წ. 3—4, გვ. 431.

³ ე. დამოწმებულია ექვმიტანლად. იხ. П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа. т. II, 115; т. III, 150; დავით და ბაგრატ ბატონიშვილები, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, მ. ჯანაშვილის გამოცემა, 1905 წ., გვ. 25—26; თ. ლომოურის გამოცემის გვ. 16; ა. ლორთქიფანიძე, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, 1940 წ., გვ. 33 (მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, II). 1779 წელს 11 ენკეაისთვეს, ახალციხელი მღვდელი, ზოგავანთ იოვანე, თავის დღიურში ამბობს: «ბაქარიას შვილის ალექსანდრეს მოსვლა თქვეს იმერეთს, სპარსეთიდან რომ გამოიპარა» (გ. ლეონიძე: «ლიტერატურის მატრიანე», წ. 3—4, გვ. 431).

⁴ ერთ-ერთი პოლიტიკური მოღვაწე XVIII ს. სულხან ორბელიანი («ქართლის ცხოვრება», II, 348, არა იგავ-არაკების წყურალი) ასე ახასიათებს ბესიკს: «მე, მგობარო, ტკბილად მოუბარო და სახით მშვიდო, სიბოძნით სრულო, ბუნებოთისა მეცნიერებითა გონება-კითილოვანო, ხოლო კეთილად სტრატეიოტად აღკაზნულეებითის კვებითა აღმატებულო, უმწვენიერესად წარჩინებულო» («ივერია» 1902, № 116).

⁵ გ. ლეონიძე, ძიებანი, გვ. 201.

ეს რომ ანა ბატონიშვილს შეუტყვია, ბესიკი სასახლეში აღარ მიუღია. უკანასკნელი გრძნობით აღსავსე ლექსებში თავს იმართლებს, მოციქულებსაც კი აახლებს ანა ბატონიშვილს, მაგრამ ამოაღ!.. ერთხელ დაწმული სამოთხის კარი მას აღარ გაუღეს. ამ რომანის ამბავმა ირაკლი მეფემდინაც მიაწია; განრისხებულმა მეფემ ქვრივი და მონასტერში გაგზავნა, ხოლო ბესიკს სასტიკად აღუქრძალა ამიერიდან ამ საგანზე ხმის ამოღება: წინააღმდეგ შემთხვევაში შენც მამაშენივით გაგაძეგებ ქართლიდამო, მაგრამ სიკვდილდე მისული. ახალგაზრდა მგოსანი არა ცხრებოდა; ამბობენ: ერთხელ ბესიკმა სასახლისაკენ ჩაიარა და აივანზე ორი შავით მოსილი (სამოლოზნო ტანსაცმელი) ქალი დაინახა, რომელთაგან ერთი ანა ბატონიშვილი იყო. ამ შემთხვევის გამო მას გამოუთქვამს ახალი ლექსი «შავნი შაშენი», რომელიც მალე გაჰრცელებულა მთელს ქალაქში და მეფემდინაც მისულა. განრისხებულ მეფეს უბრძანებია მსაჯულებისათვის: ჩემი ოჯახის შეურაცხყოფელი სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს, მეტეხის ციხიდან გადაადგეთო. მაგრამ სასახლის ერთ-ერთი წვერისაგან ბესიკს მეფის გადაწყვეტილება შეუტყვია და იმერეთში გაქცევით უშველნია თავისი თავისათვის»¹.

ამ ამბავში გაუგებრობას იწვევს შემდეგი გარემოება: ა) ბესიკი მართლაც წერს სატრფიალო ლექსს ვინმე ანაზე², მაგრამ ეს ანა არის არა ბატონიშვილი, არამედ დედოფალი, ხელმწიფე, ბ) რად უნდა გაეგზავნა ერეკლე მეფეს თავისი და ანა მონასტერში, თუ, როდესაც მან ეს ამბავი გაიგო, ანას ბესიკი უკვე აღარ უყვარდა, თავიდან მოცილებული და სასახლიდან დათხოვნილი ჰყავდა? ანას მოლოზნობა ისტორიულადაც დამტკიცებული არაა და არც ლექსი «შავნი შაშენი» უნდა გულისხმობდეს მოლოზნებს (მოლოზანნი და არ მოწყენით მომღერალნი, მღიმიარნი?» და ვინ იყო მეფის ოჯახში იმ დროს «ორნი ერთი ერთის მიმდევარნი, ტოლნი, შავით მოსილი მოლოზანი ქალი?»). პირიქით, ის წარმოადგენს სიმბოლურ აღწერილობასა და ქებას სატრფოს ორი (მერჩობლად მხედნი) შავის, შავის წამწამებით, როგორც შავი ხავეთ თუ ხავერდით, მოსილი თვალებისას.

ბატონიშვილი ანა ვერ იქნებოდა საგანი ბესიკის აღზნებული გრძნობებისა. ჯერ ერთი, ის ანა, რომელსაც პოეტი ეტრფის, არის არა ბატონიშვილი, არამედ «დედოფალი», ხელმწიფე. მეორე—ანა ბატონიშვილი, დაბადებული არაუგვიანეს 1722 წლისა³, დაქვრივდა 1772 წელს, როდესაც ის, ამ ანგარიშით, იყო არანაკლებ 50 წლისა, ბესიკი კი ამ დროს იყო 21—22 წლის ყმაწვილი. არაბუნებრივია 21—22 წლის ყმაწვილის გაგიჟებით ტრფიალი 50 წლის ქვრივისადმი. მესამე—ის, ვისაც ბესიკი ეტრფის, არის, მისი ლექსების მიხედვით, ახალგაზრდა ქალი: «ყეკელა — მარლი, ვარდი, ჯვრეთ არ შლილი» და სხვ. ამნაირად, ანა ბატონიშვილი არ შეიძლებოდა ყოფილი-

¹ ბესიკი. 1912 წ., გვ. X—XI.

² ბესიკი, ოსხულებათა სრული კრებული, ა. ბარამიძისა და ვ. თოფჩუჩიას გამოცემა, გვ. 8—10.

³ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1936 წ., გვ. 11, შენიშვა.

ყო ის ფარდი—ია, რომელიც აუღერებდა ბესიკის გულის ჩანგს. მაშ ვინაა ეს ანა?

შემდეგში ს. გორგაძემ ასე შეასწორა თავისი შეხედულება: ანა არის იმერეთის დედოფალი, მეუღლე მეფის დავით მეორისა (გამეფდა 1784 წ.), მათე ან მამუკა ორბელიანის ასული, შეილიშვილი იმ ანასი, რომელსაც წინათ ისა და სხვები ბესიკის სატრფოდ ასახელებდნენ. ის დაბადებულია 1765 (მეორე ცნობით 1770¹) წელს და, მამის გარდაცვალების შემდეგ, ერეკლეს სასახლეში იზრდებოდა².

ეს მოსაზრება, როგორც ახსნა ბესიკის იმერეთში განდევნის მიზეზისა, უნდა მოხსნილ იქნას, თუ მოვიგონებთ, რომ 1777 წლის დამდეგს, როდესაც ბესიკი იმერეთში გადადის, ანა ორბელიანი 11 წლის გოგონა იყო (ან, მეორე ანგარიშით, ექვსის). ძნელი დასაჯერებელია სამიჯნურო გრძნობები 27 წლის ვაჟაკისა 11—16 წლის გოგონასადმი, უფრო ძნელი, ვიდრე 50 წლის ქვრივისადმი.

ბესიკის ტრფობის საგნად ანა ორბელიანი შეიძლება გამხდარიყო, და გახდა კიდევაც, 1784 წლიდან, როდესაც ის, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, როგორც დედოფალი, გადადის იმერეთში და აქ, ცნობილია, ძალზე იახლოებს თავისთან დიდ კარისკაცს და შემდეგში დიპლომატს პოეტ ბესიკს.

გ. ლიონიძეს ეს ანა საეხებით განოურიცხავს ბესიკის სამიჯნურო რომანიდან³. რატომ? იმ ლექსს, რომელშიაც ანას სახელია მოხსენიებული, სათაური დედოფალს ანაზედა მხოლოდ ორს, მოგვიანო დროის ხელნაწერში აქვს, ასე რომ ჩვენ არ ვიცით, ვის ეკუთვნის ეს სათაური: პოეტს თუ გადამწერს (გვ. 235)? თან, ამ ლექსის პირველ ხუთ სტროფში მკვლევარს ამოუკითხავს არა სამიჯნურო გრძნობები, არამედ პატარა ანასადმი შეგობრული აღერისი (244). ჩვენ უსათაუროდაც შეგიძლია დავინახოთ, რომ ლექსის საგანია ანა «ხელმწიფე», ესე იგი დედოფალი. ამ ლექსის გაგება ისე, როგორც ის ესმის ჩვენს მკვლევარს, ძნელია, ამის უფლებას არ იძლევა შემდეგი სიტყვები: «ივია ჩემი ხელმწიფე და ჩემი დამადნობელი», «ცნობა მიმილო და გული», «კვლავ მომკლა მისმან ციალმან», «ჯობს, რომ არ ჰყავდეს მიჯნური, ან მოკლას ამისთანამან». ამიმილო ცნობა ჩემმან ხელქმნელმან ლამაზმან ამან, ვინც იყოს ხელად, ეტრფე და მოკლას ამისთანამან. ვფიქრობთ, ამისთანა სიტყვები და გამოთქმები არ უნდა გულისხმობდეს პატარა ბავშვისადმი აღერსს. ამასთან ერთად ყურადღება უნდა მივაქციოთ შემდეგ გარემობას: მესხეთე სტროფში ნათქვამია: «ითნო სახელი მისმან მგუანმან პაწაწანამან»; «მისმან», ვისმა? მკვლევარის აზრით, აქ იგულისხმება ანას დედა მიაა (244). ასეთი გაგებისას, თუ მთელი სტროფი არა, ეს სიტყვები მაინც ზედმეტ ხორცად აღმოჩნდება მთელი ლექსის აღნაგობაში. არაფერს ვამბობთ იმის შესახებ, რომ 1786—1789 წლებში, როდესაც დაწერილია ეს

¹ «Московский некрополь», т. I, 1907 г., стр. 41.

² «ქართული მწერლობა», 1927, II, 81—84.

³ ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949 წ., გვ. 235—241.

ლექსი (ყარიბობაში), ანა ჰაწაწინა კი არა, 21—24 წლის ქალია. ამ სიტყვებში იგულისხმება არა ჰაწაწინა ანა, არამედ ამისი ვაჟი კონსტანტინე, რომელიც ამ ლექსის დაწერის დროს მართლაც ჰაწაწინა იქნებოდა¹.

გამორიცხა რა საესებით ანა ბესიკის სამიჯნურო რომანიდან, გ. ლეონიძემ მისი ტრფობის საგნად აღიარა ანას დედა მათა, ასული ყულარაღასის გიორგი ქსნის ერისთვისა და მეუღლე ერეკლე მეფის დისშვილის მამუკა ორბელიანისა². ეს მათა, 1764 წელს გათხოვილი, 1770 წელს დაქვრივებულია და ამის შემდეგ გაუზიარებია მას ბესიკის გრძნობები (გვ. 235—246). რას ემყარება ეს მოსაზრება? ერთი მხრით, იმ შენიშვნას, რომელსაც დავით რექტორი უკეთებს ლექსს «მე მივხვდი მაგას შენსა ბრალეებსა». მაგრამ ვარიაციული სახე ამ შენიშვნისა [ერთ შემთხვევაში (A 1164) ბესიკის სატრფოდ დასახელებულია მათა, მეორეში (S 1512)—ვარდი] ჩრდილს აყენებს ამ შენიშვნას. მართალია, დავით რექტორი იმასაც ამბობს, რომ «ბესარიონ რომ ვარდს ეძახის, ის ვარდი თავის თავს იას უწოდდაო» (S 1512), მაგრამ ეს არაა სწორი: ლექსებში «სევდის ბალს შეველ», «მე მივხვდი მაგას შენსა ბრალეებსა», «მიწურვილობდა ზამთრისა ჟამი», ვარდი სხვაა და ია სხვა, ამაზე სხვებსაც მიუქცევით ყურადღება, მაგალითად, თეიმურაზ ბატონიშვილს (S 375).

ამ მოსაზრების მეორე საყრდენი არის იმავე დავით რექტორის შენიშვნა ლექსზე ჰაერი ცივ-ნამიანი: «ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან მგონია ნათქვამად ყულარაღასის ქალს მათაზე, სიკვდილის შემდგომად, ჰაზრი იმას ჰგავს. საბრალობელი თავის თავს მათა-იას ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო. აქ მათა დასახელებულია ბესარიონის «მეგობრად», რაც უეჭველად სატრფოს არ ნიშნავს, ეს ერთი, მეორე: რექტორი კატეგორიულად არ ამბობს, რომ მათა უთუოდ ყულარაღასის გიორგი ერისთვის ქალიაო; ეს ლექსი, მგონია, მათაზე ნათქვამიაო, «მგონია» და არა უეჭველად. საერთოდ დავით რექტორი თავის შენიშვნებში ბესიკის სატრფოს შესახებ მკვლევარის როლში გამოდის და არა უდავო, ეჭმიუტანელი ფაქტის მცოდნედ და გადმომცემად; ეს საკვირველიც არაა, მიჯნურობა ადამიანის სულის ინტიმური მხარეა, რომელიც შეიძლება მეგობარმაც არ იცოდეს.

მესამე საყრდენი: ხელნაწერში S 1088 ვიღაც ანონიმი პოეტი ბესარიონის მიჯნურობის გამო შენიშნავს: «საყვარელთან მუდამ ყოფნა კაცსა მეტად გაამწარებს, და მათას წერის გამო რათ იკვირებ შენ ამგვარებსა?» (237). ვინაა ეს პოეტი, რამდენად სანდოა მისი შენიშვნა, ვინაა, მის მიერ ნახსენები მათა? ამ შენიშვნას ადვილი აქვს XIX საუკუნის ნახევარში გადაწერილ ხელნაწერში; გ. ლეონიძეს სანდოდ არ მიაჩნია ის, როდესაც იმაში მოთავსებული ლექსის «დედოფალს ანაზე» სათაურის შესახებ ლაპარაკობს. თუ ის

¹ როდესაც დავითმა ტახტი დაკარგა, 1789 თუ 1792 წელს, ის, კონსტანტინე, სამი წლის ყოფილა (Б у т к о в, II, 284; ბ ა გ რ ა ტ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალი მოთხოობა; თ. ლომოურის გამოცემა, გვ. 63; მ. ჯანაშვილის გამოცემა, გვ. 36).

² შეზღუდულობა, რომ მათა შეიძლება ყოფილიყო ბესიკის სატრფო, გამოთქმული ჰქონდა ა. ბარამიძეს (იხ. ბესიკის თხზულებათა გამოც., შესავალი წერილი ვ. 048 — 050)

სანდო არაა საზოგადოდ, არც იმ ნაწილში უნდა იყოს ნდობის ღირსი, რომელიც მიახსნება, ნაძალადევი იქნებოდა იმისი მტკიცება, რომ ლექსი არაა სამიჯნურო ხასიათისა. ბესიკი არ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ XI--XII საუკუნეთა რაინდად, რომელსაც, პატრონმწერი კოდექსის თანახმად, თავისი პატრონი სილამაზისა და სიკეთის იდეალად წარმოუსახავს და თავისი თავი მოჩვენებით მის გახელდებულ მიჯნურად წარმოუდგენია. ამას პოეტს ვერ დავწამებთ, რადგანაც მისი სამიჯნურო ლექსები ნამდვილი წრფელი ღირსებითა და გრძნობითაა აღბეჭდილი. არაა სავარაუდებელი არც სამწიროების არსებობა, რომ ასეთი, დედოფლის თავისმომჭრელი და მეფის სახელის შემრცხვენიელი, ლექსის დაწერის შემდეგ ბესიკს იმერეთში აღარ ედგომებოდა, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ლექსი დაწერილია მაშინ, როდესაც პოეტი ანასაგან შორსაა (ყარიბობაში), მაშასადამე, არა იმერეთში, არანედ რუსეთში; მეორე — ბესიკი არც ისე გულუბრყვილო იყო, რომ ლექსი მას მაშინვე გამოემწეურებია და საქვეყნო საკითხავად გაეხადა. ყველა ამის შემდეგ, თუ ჩვენ იმ მოსაზრებასაც გავიზიარებთ, რომ ბესიკის ტრფობის საგანი იყო ანა დედოფლის დედა მანია, შემდეგ დასკვნამდე მივალთ: ბესიკს სამიჯნურო რომანი ჯერ დედასთან (მანია) ჰქონდა, მერე კი შეილთან (ანა). რა საზომითაც არ უნდა ყოფილიყო ჩვენი პოეტი ქალებით გატაცებული, ასეთ რამეს მას ვერ დავწამებთ. თან დედისადმი სიყვარულის გამო თბილისიდან სკანდალით გაძევებულ ადამიანს შეილი — ანა დედოფალი, ისე გულგაშლილად ვერ მიიღებდა იმერეთში და იმგვარი ნდობითა და თანამდებობით ვერ აღჭურავდა, როგორითაც ბესიკი ანას კარზე სარგებლობდა. ერთი სიტყვით, ყულარალასის ქალის მიახსნოლი ბესიკის სამიჯნურო რომანში დამტკიცებულად ვერ ჩაითვლება, მანია ვერ იქნებოდა მიზეზი ბესიკის იმერეთში განდევნისა, მით უმეტეს, რომ ესეუდის ბაღს შეეეღ, «მე იიხვვდი მაგას შენსა ბრალეხსა» და ამითი ციკლის მთელი რიგი ლექსები დაწერილია არა თბილისში, არამედ მის გარეთ, ყვარიბობაშია. აქ ერთი გარემოებაც მისაღებია მხედველობაში: დავით რექტორი უნდა ცდებოდეს, როდესაც ჰიპოთეზის სახით გვაქცნობს, რომ ლექსი ჰაერი ციენამიანი დაწერილი უნდა იყოს მაშინ, როდესაც ბესიკმა მიახსნოლი გარდაცვალების ამბავი გაიგო. ლექსში არ შეიძლება გარდაცვლილი ადამიანი ვივარაუდოთ. ჯერ ერთი, პოეტს «მოლოდნა აქვს» ამ ადამიანისა, ესეიგი, ნას მოლოდინი აქვს მისი შეხვედრისა, შეიძლება გარდაცვლილი ადამიანთან შეხვედრის მოლოდინი? მეორე — პოეტი ამბობს, რომ მან ნახა თვალცრემლიანი» ია; მკვდარი და თვალცრემლიანი?

ამრიგად, რომანული თავგადასავალი ვერ ჩაითვლება ბესიკის თბილისიდან განდევნის მიზეზად.

ბესიკის იმერეთში განდევნის მიზეზად ზოგიერთები ასახელებენ ერეკლეს საწინააღმდეგო პოლიტიკურ დაჯგუფებაში მის მონაწილეობას. არ შეიძლება, რასაკვირველია, იმის თქმა, რომ ბესიკი არ გრძნობდა და არ განიცდიდა ერეკლეს მიერ მიყენებულ ჭრილობას — მისი მშობლების ოჯახის გაუბედურებას, — მაგრამ ძნელია იმის მტკიცება, რომ ამ მოტივით ის მონაწილეობას ღებულობდა მეფის წინააღმდეგ გაჩაღებულ ინტრიგებში. მეფისადმი

პოეტის არალოიალობის დასამტკიცებლად არ გამოდგება თხზულება «ასპინძისათვის», რომელშიაც თითქოს ერეკლეს ღვაწლი შეგნებულად მიჩქმალულია. ჯერ ერთი, ერეკლე არაა აქ მიჩქმალული, პირიქით, პოეტი არ მალავს, რომ «თვით მეფე ომის ხალისით ხლდებოდა» (3), მას გული სტკივა, რომ «ცილი დასდევს რუსთა მეფეს» (4), ის სიამაყის გრძნობით აღნიშნავს, რომ «მოულოცადენ მეფესა» (16) გამარჯვებასო. მეორე: «ასპინძისათვის» თავისებური ოდაა, დავით სარდლისადმი მიძღვნილი, მას თავისი მიზნობრივი დანიშნულება აქვს და ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ იმაში სხვაზე მეტად, თუგინდ მეფეზედაც, ეს სახელოვანი სარდალია შექებული. მესამე: თუ, მიუხედავად ყველა ამისა, ამ ოდაში მაინც დავინახავთ ერეკლეს ღვაწლის მიჩქმალვას, არ უნდა დავივიწყოთ არც ის გარემოება, რომ ოდა დაწერილია მაშინ, როდესაც ბესიკი უკვე განდევნილია თბილისიდან. ერეკლეს პიროვნება არცთუ «სამძიმარშია» მიჩქმალული და იგნორირებული. ამ ლექსს პოეტი იწყებს სამგლოვიარო მაგალითებით ბიბლიიდან, როგორიცაა ადამისა და ევას შეცოდება, მათი გამოძევება სამოთხიდან, აბელის სიკვდილი. მესამე სტროფში ის იგონებს აბელის სიკვდილის გამო მისი მამის, ადამის, «ტყუბას», ტირილს, გლოვას, და მეოთხეში მკითხველებს მიმართავს: «მსგავსა ვიგლოვდეთ, მსგავსსავე მამას ვსთხოვდეთ... ლეონს უთხრობდეთო», ესე იგი ჩვენც, ადამის მსგავსად, ვიგლოვდეთ ლეონის სიკვდილს და მის «მამას», ივულისხმება ერეკლე: ვთხოვდეთ დამშვიდებასა და ნუგუშისცემასო. ელეგიაში «ცრემლთა ისარნია, რომელიც დაწერილი უნდა იყოს იმერეთში გადასახლების უმალ, პოეტი ასეთი სიტყვებით მიმართავს ერეკლეს:

ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული, სულით გამყოფით,
 პირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხზარენით!
 სხვამცა პატრონი ანუ დრონი ვერა დაესახეთ.

ეს სიტყვები უფრო იმ შთაბეჭდილებას ტოვებენ, რომ ბესიკი ერეკლეს არ თვლის თავის სავალალო მდგომარეობის უშუალო მიზეზად. ძნელი დასაჯერებელია, ამგვარი სიტყვებით მიემართა ამაყ ბესიკს მისი გამაუბედურებელი მეფისათვის, თუ ის მართლა მისი გამაუბედურებელი იყო. მართალია, გარკვეული დროიდან პოეტის მოქმედება ერეკლეს წინააღმდეგაა მიმართული, მაგრამ ეს არის მოქმედება ქართლის მოქიშპე იმერეთის სამეფოს წარმომადგენლის, დიპლომატიის ბესარიონისა და არა ერეკლეს სასახლეში გაზრდილი ბესიკისა.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ბესიკის იმერეთში გადასახლება მოწყობილი იყო უმთავრესად ანტონ კათოლიკოსის მიერ, რომელიც, როგორც ცნობილია, ზრულ განწყობილებაში იყო პოეტის მამა ზაქარიასთან. ასეა ეს ფაქტი გაუთქმებული ბატონიშვილების დავითისა და ბაგრატის «ისტორიაში»: «გაბაშვილი ბესარიონ იმყოფებოდა ექსორია ქნნილი მამითურთ თვისით იმერეთს ანტონის გამო კათოლიკოზისა». ¹ ამას ისიც ერთოდა, რომ ბესიკი იმდენად უარყოფითად იყო განწყობილი ბერ-მონაზვნების მიმართ, რომ ისინი მას თურმე «ანტიქრისტეს» უწოდებდნენ და ქრისტეს სთხოვდნენ «დაგვისე-

ნი ამისგანა». და აი «ქრისტეს მოადგილემ» ამქვეყნად, ანტონიმ, «იხსნა» ისინი ბესიკისაგან მისი მოშორებით და იმერეთში გადასახლებით. თუ შეიძლება ერეკლე მეორეს რაიმე ბრალი დაედოს ბესიკის განდევნის ისტორიაში, მხოლოდ ის, რომ მან არ გამოიყენა თავისი ავტორიტეტი და ძალაუფლება და წინ არ აღუდგა შურისმაძიებელი კათოლიკოსის სურვილებს.

იმერეთში. სოლომონ მეფის კარზე, ბესიკი, როგორც ნიქიერი და განათლებული კაცი, საპატიო აღვილს იქერს და რამდენიმე ხნის შემდეგ დიპლომატიურ მოღვაწეობას იწყებს. 1778 წელს სოლომონი მას საიდუმლოდ სპარსეთში გზავნის, ხოლო სოლომონის გარდაცვალების შემდეგ, როგორც დავით მეორის მდივანი, ის ხელთ იგდებს სუსტი ნებისყოფის მეფეს და, მასთან ერთად, მისი ნეუღლის ანა დედოფლის მეოხებით, რომელიც პოეტმა ამიჯნურთ ბაღეში გახვია, მთელი სახელმწიფოს ფაქტობრივ მართვა-გამგეობას. დავით მეფის მიერ ბესიკი ინიშნება მეთაურად იმ მისიისა, რომელიც 1787—1791 წლებში მოლაპარაკებას აწარმოებს რუსეთთან. 1787 წლის სექტემბერში ის ჩადის ქ. კრემენჩუგში, სადაც ამ დროს იმყოფებოდა გენერალი პოტიომკინი, რომლის ხელში იყო მისდამი მინდობილი საქმის მსვლელობა. კრემენჩუგიდან ის გადადის კიშინიოვში (1789 წ. 14 ოქტომბრის წერილი), ხოლო აქედან მიჰყვება პოტიომკინის ბანაკს ქ. იასაში, სადაც 1791 წლის 24 იანვარს, როგორც ახლა საბოლოოდაა დადგენილი¹, მოულოდნელად გარდაიცვალა და დასაფლავებულ იქნა ადგილობრივ საკრებულო ტაძარში.

ასეთია მოკლე ბესარიონ გაბაშვილის ცხოვრების მთავარი ეტაპები; რომლებმაც განსაზღვრეს და ჩამოაყალიბეს მისი პოეზიის ხასიათი და მიმართულება. ცნობილია ბესიკის თხზულებათა კრებულის სამი გამოცემა: ზ. კიჭინაძის (1885 წ.), ს. გორგაძისა (1912 წ.), ა. ბარამიძისა და ვ. თოფურიაძის (1932 წ.); ვსარგებლობთ უკანასკნელი გამოცემით)².

ნაირ-ნაირია ბესიკის შემოქმედების ჟანრობლივი მოცულობა: მის ნაწარმოებთა შორის ჩვენ ვგაქვს მსუბუქი, მოკლე ლირიკული ლექსები; ოდა, ელეგია, სატირა, ეპისტოლეები, იამბიკო, ზმა და ანბანთქება. მსუბუქი, მოკლე ლექსი, რომელიც მერვიდმეტე საუკუნიდან თანდათან იკაფავს გზას, ბესიკის შემოქმედებაში საბოლოო ბატონობას პოულობს და თითქმის განოღვენის ეპიკური ჟანრის ნაწარმოებების ფართოდ ვაშლილ ტილოს.

ყველაზე მეტად და მსლაგრად ბესიკის პოეზიაში წარმოდგენილია სატრფიალო-სამიჯნურო ლექსები. ეს ლექსები შთაგონებული უნდა იყოს უმეტეს შემთხვევაში, როგორც ვთქვით, ანა დედოფლის მიერ. ასეთი ლექსების ერთი რიგი შეიცავს სატრფოს სიკეკლუცე-სიღაბაზის ალტყინებულ აღწერასა და ქებას, მეორე რიგი—თავის გამართლებას მის წინაშე და ვაებას, რომ ნან

¹ ა. ბარამიძე, ბესიკის გარშემო (ცალკე მონაბეჭდი), გვ. 151—153; მისივე, ბესიკი, ლიტერატურული საქართველო», 20.1.39; «ნარკვევები», II, 422—430.

² ჯერ საბოლოოდ გარკვეული არაა ბესიკის კრებულის ნაბეჭდილი შემთხვევა (იხ. წერილები ა. ბარამიძისა და მ. ხელთუბნელისა: «ლიტერატურული საქართველო» 1938 წ., №№ 24, 26. შეად. გ. ლეონიძის «ძიებანი», გვ. 258, შენიშვნა. ბესიკის ლექსი «სვედის ბაღს შეველ შენაღონები» თარგმნილია ფრანგულად მ. ბროსეს მიერ (იხ. «Discours...», p. 35—37).

პოეტი, მისი მალმერთებელი, თავიდან მოიშორა და ახლოს აღარ იკარებს იმიტომ, რომ მან ვითომცდა უღალატა მას. მესამე კიდევ—გულამოსკენილი მოთქმაა სატრფოსაგან დაშორების გამო ავტორის უცხოეთში ყოფნისას.

სიყვარულის გრძნობას პოეტი დიდი სიმძლავრით განიცდის. სიყვარული, მისი შეხედულებით, ციცილია მწველი, მიშნიდველი მაგნიტი, ის მოლად იმორჩილებს ადაზინს, ბის სულსა და გულს, მთელ მის არსებას. ბესიკის სატრფიალო ლექსებში შეინიშნება თეიმურაზ პირველის მემკვიდრეობა—ვარდ-ბულბულიანი პოეზიის ჰანგები და სახეები. მართლაც, ვარდი სატრფოა, ბულბული—პოეტი, რომელსაც უნდა ეწუდამ ბალში ახლდეს სატრფოს. მაგრამ მის სურვილს აქ წინ ელოდება, ერთი მხრით, გულცივი შებრალებელი მებაღისა, რომელიც მას ნებას არ აძლევს ბალში შევიდეს, მეორე მხრით—ჯიუტობა თვით ვარდისა, რომელიც ახლოს არ იკარებს მას. შეყვარებული პოეტი იღვევა ისე, როგორც ბულბული და ფარვანა, ის მზადაა, ბულბულის მსგავსად, დაკმაყოფილდეს სატრფოს შორიდან ჭერტით. «აღირსე შენი ხილვა შენსა მზირებსაო», — თხოვს ის ვარდს. მეორე შემთხვევაში ის მზადაა დამწვარ ფარვანას დამსგავსოს და სატრფოს ემუდარება: «დამწვარი მაინც შემობრალეო». ამ ნაცნობ სახეს ბესიკმა თავისებური მოტივაცია გაუკეთა: თუ ტრადიციული «ვარდი» და «შამი» გულგრილობას იჩენენ ბულბულისა და ფარვანას მიმართ, ეს მათ მოსდით ზვიადობით, ანპარტავნობით. ბულბულსა და ფარვანას არ თვლიან შესაფერის მიჯნურად. ბესიკთან კი ასეთი თითქოსდა გულქვაობა აიხსნება შურისძიებით, პოეტმა უღალატა სატრფოს, სხვას გაყვა, და ამიტომ აღარ იახლოებს მას.

ნომზიბლავია ბესიკის მიერ დახატული სატრფოს სურათი. მართალია, ამ სურათის დახატვისას მას უხვად აქვს გამოყენებული კლასიკური პოეზიის პოეტურ-მეტაფორული აქსესუარი, როგორც, მაგალითად: მიღებული მთვარე, მზისა დარი, ბროლის ველი, ბროლის ცა, ნაწნავები = გველები, ცრემლთა ფონი, მელნის ტბა, ჰინდოთა ლაშქარი, წამწამები = ისარი, დაზიდული მშვილდი, გონებისა და ცნობის მიღება, მიჯნური და ცეცხლის ალი, ძვირფასი ქვების, ყვავილთა და მნათობთა მოხმობა და სხვა მრავალი ამისი მსგავსი, — ყველაფერი ეს წარსულიდან მიღებული მემკვიდრეობაა, მაგრამ ეს ცნობილი პოეტური საშუალებები ისეა გააზრებული, ისე მოხერხებულადაა შეზავებული სატრფიალო-სამიჯნურო განცდებთან, რომ თამამად შეიძლება ითქვას, რუსთაველის შემდეგ, ისე მძაფრად, უშუალოდ, ღრმად და შთაგონებულად არავის გამორეკლინებია სიყვარულის გრძნობა, როგორც ეს მოახერხა ბესიკმა. ბესიკი ამ მხრივ ყველაზე მეტად უახლოვდება რუსთაველს, რომელმაც ტონი მისცა მას სიყვარულის სიმღერაში. მართლაც, მოვიგონოთ, ერთი მხრით, რუსთაველის სიტყვები:

ვის მორჩილობს ჯარი სპათა, მიათვის გხვლობ, მისთვის მკედარი.

დავუძლურდი, მიჯნურათთვის კვლა წამალი არსით ზრი,

ანუ მომცეს განკურნება, ანუ მიწა, მე სამარი.

მეორე მხრით, ყური დავუგდოთ ბესიკს:

მკვდარი ბესიკი, მოდი, მნახე, ჩამიდგი სულნი,

თუგინდ მიწასაც მიმბარე მოყვრის ენითა.

მკვდარი მიჯნური დამიტირეთ, დამფალთ სამარუს!

ან წამალი და კურნება, ანდა მიწა-სამარე, ასეთია გზა მწვევე სამიჯნურო გრძნობისა რუსთაველიდან ბესიკამდე.

რამდენადაც ღრმა და მწვევეა სიყვარულის განცდა ბესიკთან, იმდენად ღრმა და უსაზღვროა ის სევდა და კაეშანი, რომელიც თან სდევს მის პოეზიას. ეს აიხსნება, პირველ ყოვლისა, იმით, რომ პოეტის გრძნობა დაუქნა-ყოფილებელია. მაგრამ ამასთან ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ ელეგიური ტონით დაწერილია არა მარტო სატრფიალო-სამიჯნურო ლექსები. ეს ტონი განსაკუთრებით გვესმის იმ ლექსებში, რონელნიც ბესიკს დაუწერია «ყარიბობაში», უცხოეთში. საყვარელ სანშობლოსა და გულთიად მეგობრებს და ტოლ-ამხანაგებს მწორობებული, სატრფოსაგან გადაკარგული, ის მწარედ, უნუგე-შოდ ტირის, წყველის თავის თავს, თავის ბედს და ამ უქულმართ, მუხთალ საწუთროს, რომელმაც ასეთ მღგომარეობაში ჩააყენა ის. მისი სევდა იქამდე მიდის, რომ მას შემდეგ მწარე სიტყვებს წარმოათქმევენებს:

ბესიკი სიკვდილს არ ეშალები,
თავი მაქვს მისთვის შეაწონები.

არ იქნებოდა სწორი, თუ ვიფიქრებდით, რომ ბესიკის სევდა-კაეშანი გამოწვეულია მხოლოდ სატრფიალო განწყობილებით და მისი პირადი ცხოვრების პერიპეტეებით. პოეტი მწვევედ განიცდის თავისი დროის სოციალურ ტკივილებსაც. ის ხედავს ცხოვრების სიდუხჭირეს, გრძნობს მის შმორს და ებრძვის მას. ის მზადაა თავი გაუქჟღიტოს ფენით მკვლელ გველს, რომელიც თავისი სისინით წხამავდა პოლიტიკურსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებას. ბესიკის გზა არ იყო მარტო საყვარულის ვარდით მოფენილი და ღვინის შადრევნით მორწყული. «რაც მიიწერა სოფელმან, ველარ დავთვალ ანრითა. მისი სინწარე ყოველი გულს გარდამრთხმინ კამრითა», — ამბობს ის. «სოფლის ბრჭალმან, ვით ვრიგალმან, ჩენსა ბედასა უსწორა კილოა, ბედო, ვინ გეტრფის, ის სტირსა, ნატვრა აქვს მას სიკვდილისა», — შენიშნავს მეორე შემთხვევაში. «ვარ უცხო ვინენ ყარიბი. ამა მუხთლისა სოფლისა მაგინებელი, მგმობელი, — კატეგორიულად აცხადებს ის. ეს ყველაფერი არაა უბრალო. უშინაარსო დეკლარაცია, ამონაკენესი გრძნობადაუქმყოფილებელი შეყვარებული პოეტისა. კაცი, რომელიც ხედავდა თავისი ქვეყნის აოციალურსა და პოლიტიკურ რღვევას, რომელიც, ამიტომ იძულებული იყო მისთვის საიშედო მზრუნველი ეძებნა ხან სპარსეთში, ხან რუსეთში, სხვას ვერაფერს იტყოდა თუ არა:

ჟი სოფელო, პირდამყოფელო!
ჟი დრკუო, ცრუო! ჟი მრუდო, ცუდო!
ჟი შენსა პირსა ვინ ეტრფის, ტირსა!
პაი, პაი, გიცან, ჟი ეშაყო ზღუდო!

პოეტი მგრძნობიარედ მღერის დეგრესიის გზაზე შემდგარი ფეოდალური კლასის უკანასკნელს, გედის სიმღერას. ტყუილად შეჰპარის სამშობლო ქვეყნის გმირებს, რომელთა დანახვა «თვალთა ცრემლებს ჰრევს», ტყუილად ჭადაგებს: «ჯარვისა პატრონისა წინაშე აშოა ყმისა სიკვდილია, «სჯულისა მეფისათვის სისხლთა დენას ნუ იკმარებთ», — მას ვერ უშველის ვერც ყოვლადწმიდის ქება, ყველაფერი გათავებულია, შორეულ ჩრდილოეთში პოტიომკინის ბანაკში პოეტი

იძულებულია ახალი გზები ეძიოს სამშობლოს გადასარჩენად; ეს გზა არის გზა რუს ხალხთან დაახლოებისა და მასთან ერთად ბრძოლისა; ამ დაახლოებასა და კავშირს თავისი მოღვაწეობით ის დიდად უწყობდა ხელს.

სოციალური და პოლიტიკური ტკივილები, რომელთაც პოეტი განიცდის, მისი პატრიოტიზმის მაჩვენებელია; მას გული სტიკვა მშობლიური ქვეყნის არევა-აწეწვისათვის იმიტომ, რომ უყვარს ეს ქვეყანა. მართლაც, ის ალტყინებული ტონი, რომლითაც უცხოეთში მყოფი პოეტი იგონებს თავის ტოლამხანაგებსა და იმ ადგილებს, სადაც ის იზრდებოდა და სადაც სიყრმე-ჭაბუკობა გაუტარებია, ნამდვილი გამოტირებულ ტონია. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა «ცრემლთა ისარია». დამახასიათებელია ამ შემთხვევაში აგრეთვე მისი «ასპინძისათვის» და «რუხის ბრძოლა», რომლებშიაც პოეტი სიამაყის გრძნობით აგვიწერს ქართლ-კახელთა და იმერ-მეგრეთა სიამაყეს და მტერზე გამარჯვებას. «დღეს დაცემა იქმნა ქედმაღალთა მათ უცხოეთესლთა აგაროვანთა და აღდგა პირი დავრდომილი ჩვენ ქრისტიანეთა», — სიხარულით მიმართავს პოეტი სოლომონ მეფეს («რუხის ბრძოლა»).

ბესიკი ცნობილი ყოფილა თავის დროს როგორც მახვილი ენითა და სატირული ნიჭით დაჯილდოებული კაცი. ამისი მაჩვენებელია მისგან დარჩენილი სახუმარო-იუმორისტული ლექსები. ბესიკის იუმორისტულ-სატირულ ნიჭს ასაზრდოებდა იმდროინდელი საზოგადოებრიობა. ბესიკი ცხოვრობდა იმ ეპოქაში, როდესაც ამფრინავი სიტყვის, მსუბუქი ეპიგრამების, კალამბურისა და ანეგდოტების, კიცხვითი შესხმის და საცინელი შაირის კულტი ყვაოდა (გ. ლეონიძე). ზოგ შემთხვევაში ბესიკის სატირა პირადი ანგარიშებითაა გამოწვეული. ასეთია, მაგალითად, სატირა მზეჭაბუკ ორბელიანზე, რომელიც იყო «კაცი შესახედავად მსგავსი ეზოპესი და ძველთა ფილოსოფოსთა ზედმიწევნლი, ღვთისმეტყველებასა შინა გამოცდილი და პაექრობასა შინა მარჯვე, აგრეთვე ზუნარ-სიტყვაობასა შინაც მარჯვე და პასუხსა უცხოდ მიმგები; მესტიხეობასა შინაც ქებული და მსაჯულისა საქმეთაცა შინა განოცდილი»¹. მზეჭაბუკის გარეგნობა მისი სულიერი თვისებების სრული კონტრასტი იყო: ფიზიკურად ის ნამდვილი მახინჯი იყო, ეს თანამედროვეთა შორის დაცინვას იწვევდა. სხვათა შორის, გესლიანი სატირა დაუწერია იმაზე ცნობილ აშულს საათნოვასაც². აი ამ სიმახინჯეს გამოუწვევია ბესიკის პირველი სატირა (გვ. 82), ხოლო მეორე, «ანბანთქებად» დაწერილი (გვ. 80—81) — მზეჭაბუკის არანაკლებ გესლიანსა და სალანძღავ საპასუხო სატირას, «ანბანთქებადვე» დაწერილს³. რამდენადაც ეს სატირები პირადი ხასიათისაა, იმდენად საზოგადოებრივი მნიშვნელობისაა სატირული პოემა «რძალდღედამთილიანი» (გვ. 48—61), რომელშიაც გაკიცხულია და სასაცილოდ აღებული არანორმალური ურთიერთობა რძალსა და დედამთილს შორის. აქ ტიპობრივი მოვლენაა წარმოდ-

¹ «კალმასობა», II, 203.

² S 3723, გვ. 84; Е. Такайшвили, Описание, II, 322; ი. ვ რ ი შ ვ ი ლ ი, საათნოვა, გვ. 61.

³ Е. Такайшвили, Описание, II, 452—453.

ვენილი, რაც, ფეოდალურ-მეშხანური ცხოვრების პირობებში, ამ ნაწარმოებს წარუვალ, მარადიულ ხასიათსა და მნიშვნელობას ანიჭებდა.

ბედმა ბესიკს არგუნა ცხოვრება ისეთ ღირსშესანიშნავ ეპოქაში, როგორიც იყო ერეკლე მეორის მეფობა, და მდგომარეობა და სიხალგოვე ისეთ პირობებთან, რომელნიც იყვნენ ამ ეპოქის ამბების მონაწილენი. აღტაცებულ გრძნობას, ამ ეპოქითა და პიროვნებებით გამოწვეულს, უნებლიეთ ამოუხეთქია ბესიკის გულიდან და მთელი რიგი საყურადღებო ოდები მოუცია. ასეთებია: «ასპინძისათვის» (გვ. 25—28) და «რუხის ბრძოლა» (გვ. 28—37), რომლებშიაც აღწერილია და შექებული ორი ღირსშესანიშნავი ბრძოლა ქართველებისა და მათი მთავარი გმირები. კერძოდ, ბესიკის ოდების საგნად გამხდარა ერეკლე მეფის სარდალი და სიძე დავით ორბელიანი, «ყარამანის» მთარგმნელი (ამით აიხსნება, რომ ბესიკი ერთ ადგილას მას უწოდებს «ყარამან—დავითს», გვ. 66). დავითისათვის ბესიკს უძღვნიდა სამი ოდა: «მნათობთადმი», რაც მიიწერა სოფელმანს, «ერემლთა მდინარე». ამ ოდებში პოეტი აგვიწერს თავისი ძეგობრის სიკვლეს, მამაცობასა და გმირობას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ოდაში «ასპინძისათვის» პოეტი გულთბილად ახსენებს ერეკლე მეფესაც.

საყურადღებოა ბესიკის პოეზია საღეჭსო ზომათა მრავალგვარობით. ბესიკი ხმარობს: ოცმარცვლიან ჩაბრუნებულ ლექსს, რომელშიაც სტრიქონის პირველი ხუთი მარცვალი ერთმემა იმავე სტრიქონის მეორე ხუთ მარცვალს, ხოლო დანარჩენი ათი მარცვალი შემდეგ სტრიქონთა ათ მარცვალს, ანდა სტრიქონების შინაგანი რითმები ტაეპში იძლევა შემდეგ კომბინაციას: 5—5, 7—7, 8—8; 2) ცხრამეტმარცვლიანს, რომელშიაც თითოეული სტრიქონის პირველი ხუთი მარცვალი ერთმემა იმავე სტრიქონის შემდეგ ოთხ მარცვალს, ხოლო ტაეპის ყველა სტრიქონში მოცემულია რითმების კომბინაცია დანარჩენი 10—14 და 15—19 მარცვლებისა; 3) თექვსმეტმარცვლიან რუსთველურს (გვ. 156 და სხვ.); 4) თხუთმეტმარცვლიანს, რომელშიაც ხანდახან შინაგან რითმათა შემდეგი კომბინაცია გვაქვს 10—10, 5—5; 5) თოთხმეტმარცვლიანს; 6) თორმეტმარცვლიანს; 7) თხუთმეტმარცვლიანს (გვ. 189) ჩვენ გვხვდება ძველი ეკლესიური 12-მარცვლიანი იამბიკო მხოლოდ რითმოვანი. ამათ გარდა, მას აქვს აგრეთვე 11, 10, 8, 7-მარცვლიანი ლექსები; წინა დროის მეღეჭსეებთან შედარებით, მას ახლად შემოუღია 19-მარცვლიანი ლექსი.

ამა თუ იმ საზომის ლექსისათვის ბესიკს მიუცია საგანგებო, ტექნიკური არაბულ-სპარსულ-თურქული სახელწოდება, რომელიც ლიტერატურაში შემოტანილია პირველად საათნოეას მიერ. აი ეს სახელწოდებანი და მათი ახსნა-განმარტებანი, რომელნიც დავით რექტორს ეკუთვნის: 1) ბაიათი—8 შაირად არის და 1 შაირი 4 ტაეპი არის, ხოლო ტაეპში 7 მარცვალი; 2) ყაფია—4 შაირი არის, თითო შაირი 4 ტაეპი და თითო ტაეპი 11 მარცვალი; 3) მუსტაჰაზადი, resp. მუსტაჰაზადი, თქმულია 5 შაირად, შაირი 5 ტაეპი, ტაეპი 14 მარცვალი; მუსტაჰაზადი—გრძელი რვა ხმად განწყობილი; 4) თაჰნინი—ქართულს შაირებრ 16-მარცვლოვანია, ერთი შაირი 5 ტაეპია და ხუთ-

ხუთეული იქმნება, რომელ არს 15 ტაეპი; თახმისი, რომელ არს 5 სტრიქონიანი; 5) მუხამბაზი — 5 შაირად, თითო შაირი 9 ტაეპია, თითო ტაეპი 10 მარცვალი; მუხამბაზი ქართულებრ ითქმის ხუთმარცვლოვანი; 6) თეჯლისი — 11-მარცვლოვანი.

ზოგიერთი ლექსი ბესიკს დაუწერია ეგრეთ წოდებული იამბიკოს სახით, 16-მარცვლიანი ღარიბი რითმით, რომელიც შემოუღია ვინმე ფილიპეს და გაუმეორებია შემდეგ არჩილ მეფეს. უხმარია მას აგრეთვე მეთვრამეტე საუკუნეში შემოღებული ზმაც, მაგალითად—მირიანზე (გვ. 77), განსაკუთრებით საყურადღებოა ზმები ნარღზე და ქადრაკზე (გვ. 88), რომლებშიც მას იმდენად გაუმეორებია თეიმურაზ მეორის ამავე სახელის ზმები, რომ ზოგიერთი ხელნაწერი მათ თეიმურაზს მიაწერს. ბესიკს გამოუყენებია თავის ლექსში შემდეგი ტიპის ანბანთქებანი: 1) სტროფში ანოწურულია მთელი ანბანი: ა—ჟ—მდე, —პირველი სიტყვა იწყება ა-ნით, მეორე—ბ-ანით და ასე ბოლომდე (გვ. 76—77). ამგვარ ანბანთქებას ხმარობდნენ თეიმურაზ I, არჩილ მეფე, ვახტანგ VI, დავით გურამიშვილი და სხვ.; 2) პირველი სტრიქონის სიტყვები ყველა იწყება ა-ნით, მეორესი—ბ-ანით, მესამესი—გ-ანით და მეოთხესი—დ-ანით (გვ. 75—76, 80—81). ეს ფორმა უხმარია ვახტანგ ყაფლანიშვილ-ორბელიანს ბესიკამდე; 3) ლექსი შედგება 20 სტრიქონისაგან, რომელთაგან თითოეულში გამოყენებულია ორი ასო, ერთით იწყება სტრიქონის პირველი 8 მარცვალი, მეორით—მეორე 8 მარცვალი (გვ. 87—88). ამ შემთხვევაშიც ბესიკი მის წინა დროის პოეტებს ბაძავს¹; 4) პირველ სტროფში თითოეული სტრიქონი იწყება ა-ნით, მეორეში—ბ-ანით, მესამეში—გ-ანით და ასე ბოლომდე (გვ. 71—75), ეს ორიგინალური ანბანთქებაა, რომელსაც ეწოდება: «აწ-ზე სით მოხვალ?» გეგმა ამგვარი ანბანთქებისა ასე აქვს გამოთქმული შაია გაბაშვილს თავისი «ანბანთქების» წინასიტყვაობაში:

აწ ესე მინდა ანბანის გ-მოცანა ვთქვა ვნითა,
ვის ვმონებ ანუ სით წავალ, სახელად რა გვიხმენითა,
მშვილდი რისა გვაქვს, ან რისა იხმარენითა,
ნადირს რას მოჰკლავთ, რაში ჰკრავთ. ქვევითად სდევთ თუ ცხენითა?

ასეთი ანბანთქებანი უმთავრესად იმ მხრივ წარმოადგენენ ინტერესს, რომ გვაჩვენებენ, რამდენად შესწევდათ მათ ავტორებს გეოგრაფიის, ისტორია-მითოლოგიის, ზოოლოგიისა და ბოტანიკის ცოდნა. ამგვარი ანბანთქებანი, ბესარიონის გარდა, სხვებსაც უწერიათ. მაგალითად, ჩვენამდე შენახულა:

1. აწზე ვისი ყმა ხარ, ლექსად თქმული² დიმიტრი ორბელიანის, თეიმურაზის სიძის, მიერ, რომელიც იწყება ასე:

ანის ქალაქით წამოველ ალავერდისკენ რბებული,
არჩილის მოყმე ავთანდილ, ცეცხლი მისგან მაქვს ვსებული,
აღუჩის მშვილდი ხელთა მაქვს, ბრყის ისარი წებული,
მომფრინველს ალაღს აფსკას ვკრავ. მაშინ ვიქნები კებული².

¹ Е. Такашвили, Описание, II, стр. 257, 6, ж; შეად. თეიმურაზ I-ის «ანო აღვისა, ბანო ბროღ-გარდი».

² S 1512, გვ. 503—510; S 3704, გვ. 167—171; «Описание», II, стр. 234, 258

2. «გამოცანა ანბანზე», მია გაბაშვილის, ზაზას ასულის მიერ დაყრდნობისა ჟამისა წარმოთქმულია, რომლის წინასიტყვაობა ზემოთ მოვიყვანეთ, იწყება ასე:

აღმასხანის მოყმე ვარ, ანდრია მეწოდებისა,
ანდრით წამოსული ვარ, ალვის მავალი ნებისა,
ალუხის შვილდი ხელთა მაქვს, ატმის ისარი ეწმისა,
ალალს ვგარ, ასო მოვტევე იგი უმაღვე ვლებისა¹.

ბესიკის ანბანთქება ამათი წაბაძვაა, როგორც დასაწყისიდანაც ჩანს:

ათინად ბრძენთა გაზრდილი, აზიად ვმზავრობ არესა,
ამირბარს ვეყმე ავთანდილ, ამო და ლმობიარესა,
ალვისა მშვილდი შემშვენდა, ისრად არყისა მხმარესა,
არწიეს აფსკასა შევაგენ. ჰაირ მოფრინვა--მკმარესა. (გვ. 71).

ბესიკისათვის შემდეგ თავის მხრივ მიუბაძნია იოანე ბატონიშვილის ძეს გრიგოლს, რომელსაც დაუწერია: ანბანთქება, ვისი ყმა ხარ, ან სად მიხვალ, ან მშვილდი რისა გაქვს, ან რას მოკვლავ: ათინას ბრძულად გაზრდილი, ანგლიად ვლიდი არესა².

რაც შეეხება ბესიკის ენას, მას ახასიათებს, ერთი მხრით, წმინდა ქართული სიტყვის ამოუწურავი მარაგი, მეორე მხრით--ზარბაზნებში. ერთი მხრით, ბუნებრივი ხალხური სტილი, მეორე მხრით--ენაწყლიანი, ზვიადი, არქაისტულ-რიტორიკული, ანტონისებური საეკლესიო «მაღალი სტილი», რომელიც თავს იჩენს ხოლმე განსაკუთრებით მის პროზაულ ნაწერსა და ეპისტოლარული ხასიათის ლექსებში.

ბესიკი, როგორც პოეტი, თანამედროვეთაგან დიდად დაფასებული და მიჩნეული იყო, მას უწოდებდნენ «მელექსეთაშსა» და რუსთაველსაც კი ადარებდნენ, როდესაც ამბობდნენ: არუსთველისებრ ხმატკბილობით არ აკლებდა არც ერთ გვარსოა. მისი ბაიათები და მუხამბაზები, რომელთაც ის საუცხოოდ ამღერებდა თარზე, გარკვეულ წრეში პირიდან პირში გადადიოდა და ქალაქის ბაღებსა და ქუჩებს აყრუებდა. ამ მხრივ ის რამდენადმე ე. წ. აშუღური პოეზიის წარმომადგენელია. ამიტომაც, რომ მისი მეხოტბე მას უწოდებს «აშულსა: ააშულსა მართებს ზმობანი, ბულბულთ ყეფანი ყელისა» და ამბობს, რომ მისი ჰანგები და «ტურფანი ხმანი აშულთ სახმარნიოა». ბესიკი იყო, სხვათა შორის, შესანიშნავი მომღერალი და მრავალნი საამო შაირნი დასწერა სპარსთა ხმთა ზედა სამღერებელი ქართულისა ენითაო. თუ ბესიკის საქმიანობის ეს მხარე მის თანამედროვეთა გარკვეულ წრეს ძალიან მოსწონდა, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მათ აღტაცებას და, ქართული ლიტერატურის განვითარების თვალსაზრისით, სინანულსაც გამოვთქვამთ, რომ ბესიკი,

¹ S 1582, გვ. 2—10; «Описание», II, 242.

² S 3686, გვ. 115—129; Е. Такашвили, Описание, II, стр. 373. ამგვარივე ანბანთქება დაუწერია აგრეთვე ონანა მდივასს, პეტრე ლარაქესა (გ. მიქაძე, ანბანთქება ძველ ქართულ ლიტერატურაში, «სტუდ. სამეცნ. შრომების კრებული», წ. III, 1946 წ., გვ. 220) და ალექსანდრე ჭავჭავაძეს (იხ. მისი ლექსების კრებული, ი. გრიშაშვილის გამოცემა, 1940, გვ. 51—55).

თავის ბრწყინვალე ნიჭს იმისთვისაც არ იშურებდა, რომ ჩვენს მწერლობაში გაეძლიერებინა აშუღური პოეზიის ტრადიციები და ქართულ ცხოვრებაში შემოეტანა აღმოსავლეთის ბაზრის მელოდიები, შეგნებულად სპარსთა ხმათა ზედა წერდა და მღეროდა აშუღური პოეზიის მუხამბაზებს, მუსტაზადებსა და ბაიათებს. ეს აშუღური სპარსული ხმა არ იყო დამახასიათებელი წმინდა ქართული პოეზიისა, რომლის ბრილიანტები უხვადაა მიმოხვეული თვით ბესიკის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში. როდესაც პოეტი ვახტანგ ორბელიანი აპობოდა: «ქა ისმენენ ბესიკისას მღერას ციურსა», — ალბათ, გულისხმობდა ბესიკის წმინდა ქართულ «მღერას» და არა მუხამბაზებს, რომელთა შესახებ ის გვეუბნება: «მე არ მიყვარს კილო მუხამბაზისა, კინტოთ კილო, კილო შუაბაზრისა».

ნიუხედავად ამისა, ბესიკი მნიშვნელოვანი ფიგურაა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მან, შეიძლება ითქვას, დაასრულა ამ ლიტერატურის დინება და, რაც კარგი ჰქონდა, ახალ თაობას გადასცა. მისმა პოეზიამ გამოხმაურება პოვა არა მარტო ე. წ. გარდამავალი ხანის ეპიგონების, არამედ ისეთი ნიჭიერი პოეტის შემოქმედებაშიაც კი, როგორც იყო ალექსანდრე ქავჭავაძე. რატომ? იმიტომ, რომ მომაჯადოებელია მისი ლექსის (უფრო საშიჯნუროსი) მუსიკალობა, ამოუწურავია მხატვრული გამოსახვის საშუალებანი, საოცარია რიტმისა და სტროფის ნაირნაირობა, განსაკვიფრებელია მისი რითმის სიმდიდრე.

9. საძათნოვა

საძათნოვა ტიპური წარმომადგენელია ეგრეთ წოდებული აშუღური პოეზიისა, რომელიც უნდა განვითარებულიყო ჩვენში განსაკუთრებით მეჩვიდმეტე საუკუნის ნახევრიდან. ამ ორიგინალური წარმოშობის პოეზიის ისეთი სპეციფიკური დანიშნულება და თავისებური ხასიათი ჰქონდა¹, რომ ლიტერატურის ისტორიკოსს შეუძლია გვერდიც აუაროს მას², მაგრამ საძათნოვა იმდენად არაჩვეულებრივი პიროვნებაა, ისე დიდი იყო მისი წნიშვნელობა და გავლენა ქართულ ლიტერატურულსა და ინტელიგენტურ წრეებში, რომ ჩვენს საქიროდ დავინახეთ ორიოდ სიტყვა მასაც ვუძღვნათ³.

¹ ეს მშენიერადაა გარკვეული პოეტი ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ის მიერ, იხ. მისი «საძათნოვა», თბილისი, 1918 წ.

² ამით აიხსნება ის გარემოება, რომელიც აკვირვებს ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ს (გვ. 61, შენიშვნა), რომ იოანე ბატონიშვილის «ქალაქობაში» საძათნოვა არაა მოხსენიებული.

³ ვსარგებლობთ, ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ის დასახელებული მონოგრაფიის გარდა, კიდევ შემდეგი გამოკვლევებით: პროფ. ლ. მ ე ლ ი ქ ს ე თ - ბ ე გ ი: ა) საძათნოვა, 1930 წ.; ბ) საძათნოვას სომხურ ლექსთა სრული კრებული, 1925 წ.; გ) იონა ხელაშვილი სომხეთში და საძათნოვა, «საქართვე. მუხუმის მოამბე», IX, 1936 წ.; დ. ლ ე ო ნ ი ძ ე, შგოსანი საათნა, 1930 წ.; მ ი ს ი ვ ე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, გვ. 262—303. ავტორი ამ მონოგრაფიაში, რომელიც 1949 წელს გამოვიდა, ანგარიშს არ უწევს იმას, თუ როგორ შეიქცა 1930 წლის შემდეგ, როდესაც პირველად დაიბეჭდა ეს ნარკვევი, წინათ გამოთქმული მკვლევართა მიერ აზრები და შეხედულებანი, ან რა შეემატა ახალი საკითხ მას შემდეგ; А. Барджадзе, Саят-Нова по груз. источникам (Известия АН Арм. ССР, 1946, № 1).

საბათნოვა იყო ტომით სომეხი, სანაინში დაბადებული (თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა) და თბილისში აღზრდილი. ამით აიხსნება, რომ საქართველოს ის თვლიდა თავის სამშობლოდ¹, ქართველ მეფეს თავის მეფედ და პატრონად, ხოლო ქართულ ენას მშობლიურ ენად, როგორც სომხურს: ის არამცთუ სთხზავდა და დამღეროდა ქართულ ლექსებს, სომხურ ლექსებსაც ქართული ასოებით წერდა და ქართული შენიშვნებითა და ქორონიკონით ამკობდა ხოლმე. საბათნოვას მამა ყოფილა ქ. ალუპოვან განოსელი სომეხი, რომელიც თბილისში დამკვიდრებულა და ავღაბრელი სომხის ქალი შეურთავს. საბათნოვა არის მისი ფსევდონიმი, ნამდვილი სახელი კი ყოფილა, როგორც თვითონ ამბობს თავის ლექსში (გვ. 97, 121), არუთინ. ერთი სომხური ლექსის ქვეშ ასეთი წარწერა ყოფილა: ამე მილდისას შვილი არუთინა, ყმაწვილობიდან ოცდაათ წლამდე თავი დაჟღე ყოველ სიმღერას და სურფეკარაპეტის ძალით ვისწავლე კიანური, ჩონგური და ამბურა, იხლა კი მსურს სომხურადა ვთქოა. ამასთან, საყურადღებოა, რომ მისი ლექსების დაეთარში ან ქრებულში ერთ თურქულ ლექსს 1742 წელი უხის თარიღად, ხოლო სომხურს—1752. აქედან ი. გრიშაშვილი ასკვნის, რომ საბათნოვას ლექსების წერა დაუწყია, როდესაც ის 30 წლისა იყო, 1742 წელს, მაშასადამე, დაბადებულა 1712 წელსაო (გვ. 44—45). მაგრამ დაეთარში ხომ არაა ნათქვამი, რომ ის თურქული ლექსი, რომელიც 1742 წლითაა დათარიღებული, პირველი ლექსია საბათნოვასი? პირიქით, თუ ის სომხური ლექსი, რომელსაც 1752 წ. უხის თარიღად, პირველი სომხური ლექსია მისი, როგორც ი. გრიშაშვილი აღნიშნავს, საბათნოვა 1722 წელს უნდა დაბადებულიყო, ვინაიდან ის ამბობს, რომ, როდესაც 30 წლის შევიქნენი, ეხლა მსურს სომხურადა ვთქოაო. ერთი სიტყვით, მოყვანილი მინაწერები და თარიღები ვერ გვირკვევენ ჩვენ საბათნოვას დაბადების წელს; იმათგან მხოლოდ ვგებულობთ, რომ 1742—1752 წლებში ის ცნობილი მელექსე ყოფილა. ერთი კი შეიძლება ითქვას, რომ უნდა დაბადებულიყო ის არაუგვიანეს მეთვრამეტე საუკუნის პირველი მეოთხედისა.

პატარა არუთინას შეუსწავლია ხელობა: ერთი ცნობით, ფეიქრობა თუ ბაზაზობა, მეორე ცნობით, რომელიც უფრო ახლოს უნდა იყოს სინამდვილესთან,—დერკიკ-მკერდალობა (ლ. მელიქსეთ-ბეგი); ის იმავე დროს წერა-კითხვასაც სწავლობდა თურმე. ბუნებრივი ნიჭით უხვად დაჯილდოებულ ბავშვს ზედმიწევნით შეუთვისებია ოთხი ენა: სომხური, ქართული, აზერბაიჯანული და სპარსული, და ოცდაათ წლამდე შეუსწავლია აშუღობა, ესე იგი ქიანურზე, ჩონგურზე, ამბურაზე და სხვა ინსტრუმენტებზე სომხურ-ქართულ-თათრული (სპარსული და აზერბაიჯანული) ბაიათების დაკვრა და დამღერება. ოცდაათი წლის რომ გამხდარა, საკუთარი ლექსებისა და ბაიათების თხზვაც დაუწყია და ჯერ დაბალ წრეებში მოუხვეჭია სახელი, მერე თანდათანობით შესულა არისტოკრატიულ სფეროებში, ბოლოს კი თვით მეფის სასახლეშიაც გაუკაფავს გზა, ასე რომ 1758—1765 წწ. ის საქართველოს მეფის საზან-

¹ ერთ თურქულ ლექსში ის თვითონ ამბობს: «სამშობლო თბილისია, მხარე ქართლისა, დედა ავღაბრელი, მამა აღაბელი».

დარი იყო, ესე იგი ნამდვილი კარის აშული, აუცილებელი პიროვნება, ლხინშიაც და ქირშიაც, ერეკლე მეფისა და მისი შვილებისათვის, განსაკუთრებით ბატონიშვილი გიორგისათვის. ცოლის შერთვამდე სადათნოვას ჰყვარებია. ვილაც ამაღალი ფენისა წარმომადგენელი ქალი, გადმოცემით ქურქჩის ცოლი, ვინმე ტალითა. 1759 თუ 1760 წელს მას შეურთავს ცოლად შავერდანთ ქალი, ვინმე მარმარა. 1765 წლის მახლობლად, ერეკლე მეფესთან რაღაც, ჯერ გაურკვეველი, კონფლიქტის გამო, სადათნოვას საზანდრობისათვის თავი დაუნებებია და სტეფანეს სახელით მღვდლობა დაუწყია. 1768 წელს სადათნოვას მოუკვდა მეუღლე მარმარა, რის შემდეგ მან ესხვისა მეუღლისა შერთვად არაოდეს თავს იღვია და სამოცდაათი წლების ბოლოს ახპატის მონასტერში ბერად შედგა.

სადათნოვას მოუსვენარი ბუნება ვერ შესკვალა და ვერ შებოქა მონასტრის კედლებმა. დროგამოშებით ის მიატოვებდა ხოლმე მონასტრს და თბილისში ჩამოიჭრებოდა, სადაც თავის ყოფილ ამხანაგებთან ერთად აშულობის მრავალფეროვან ცხოვრებას უბრუნდებოდა. ამით ის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა სონხურ სამღვდელოებაში.

არსებობს ლამაზი ლეგენდა, ვითომც 1795 წელს, როდესაც ჩვენი დედაქალაქი ენზადებოდა მძვინვარე ალა-მაჰმად-ხანის შესახვედრად, სადათნოვა ახპატიდან ჩამოვიდა თბილისში და შვილები გაგზავნა მოზდოკს დასთან, თვითონ კი დაბინავდა ციხის ეკლესიაში (სურფგეტურქის ტაძარი). როდესაც სპარსელები შემოვიდნენ ქალაქში, მათ იავარყვეს ეს ეკლესიაც. ამ დროს სადათნოვა ეკლესიაში ლოცულობდა. სპარსელებმა შესძახეს მას: ფაზლი და გემე შენი რჯულიოა. მხცოვანი აშული გამოვიდა ჯვრით ხელში კარიბჭეში და უპასუხა სპარსულად:

არ ვფლალატებ ჩემსა იესოს,
არ დაუხტევებ ტაძარსა წმიდას.

ეს უკანასკნელი სიტყვები იყო სადათნოვასი, ის იქვე განგმირეს უღმობელმა მტრებმა. მაგრამ, ვიმეორებთ, ეს ლეგენდაა. სადათნოვა გიორგის ნეფობამიაც (1798—1800) ცოცხალია, ამ მეფობაში მას ახპატის მონასტერში ხედება იონა ხელაშვილი. უნდა გარდაცვლილიყო ის ბუნებრივი სიკვდილით 1801 წელს, როგორც პ. იოსელიანი აღნიშნავს¹.

ასეთია მოკრედ ცხოვრება სადათნოვასი, რომელიც, როგორც ვთქვით, სონხავდა ლექსებს და მღეროდა სომხურად, ქართულად და აზერბაიჯანულ-თურქულად. სამწუხაროდ, მისი ინიციატივით 1765 წელს გადაწერილ დავთარს ან კრებულს თავიკ აკლია და ბოლოც: იმაში დღესდღეობით დარჩენილა მხოლოდ აზერბაიჯანული ლექსები, სომხური ასოებით გადაწერილი², და სომხური, ქართული კი, რომელიც, საფიქრებელია, დავთარის თავში იყო უკვალოდ დაკარგულა. ამიტომ მათი აღდგენა გვიხდება სხვადასხვა ხელნაწე-

¹ «ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა», ა. გაწერელიას გამოცემა, გვ. 263.

² სადათნოვას აზერბაიჯანული ლექსები ქართული ასოებითაც უწერია, იხ. ხელნაწ. **ИВАН Н С**, С 322.

რის საშუალებით, რომელთაც ექვს გარეშეა, სადათნოვას არც ყველა ლექსი შემოუნახავთ და არც ნამდვილი სახით.

ეს ლექსები, რიცხვით 29, გამოცემულია ჩვენი პოეტის ი. გრიშაშვილის მიერ: 28 ლექსი 1918 წელს, ხოლო ერთი — «სამოთხიდან გამოსული», ქუთაისის «კავკასიონში» 1924 წელს (№ 3—4, გვ. 128). ამათ გარდა, ჩვენ აღმოვაჩინეთ სადათნოვას კიდევ ერთი «მუსტაზადი», რომელიც ასე იკითხება:

თვალად ლამაზო, დამანახე შენი პირი მე,
ნუ მკლავე, შენის სურვილით მუდამ ვსტირი მე;
ძილად იწვევ, ღამე გითიფე, საროს ძირი მე,
რა დაგიზაფე, რომ მიწყრები, ამას ვკვირი მე,
ნუ გამიწყრები, გლახაკი ვარ და მწირი მე,
შომკალი, შენის ლამაზის ხელების კირი მე,
მალაპარაკე, ბულბულის ენების კირი მე.

უნდა შემინახო, კარგი თუ ავი ვიყო,
შენთვის რაზე მტუქვას, სისხლის მზღველი ვიყო,
უცხოთს ალაგს გაგცე რაზე, პირშავი ვიყო,
თუ შენი ერთი ბეწვის დანაშაუნი ვიყო.
მაძკალი შენის ხელით, თუ მოსაკლავი ვიყო,
მამკალი, შენის ლამაზის ხელების კირი მე,
მალაპარაკე, ბულბულის ენების კირი მე.

მართლად შენი ყელი სურა ყარყარა ყოფილა,
კაცს მალე გასცევთ, წყალნაგდები ხარა ყოფილა,
ჯანა ჩემი თავი შენთან ზეარა ყოფილა,
ხან შემიყვარებ, ხან განიშვებ, მა რა ყოფილა?
რადგან შენშია ცენტრბაიო არა ყოფილა.

მამკალი...

მალაპარაკე...

თუ მაჯუნს ერთწამს მომორდე, ტანს შავად შევიღებ,
ოაც შენს თავს მოსახელელია, კირს სულ მე წავიღებ,
სულს აქეთ რაც მათადია, შენს გზაზე გავიღებ,
იყოდე, სიკვდილამდის შენზე ხელს არ ავიღებ,
ორმა კაცმა გამაშტყუნოს. თავს ძირს დავიღებ.

მამკალი...

მალაპარაკე...¹

მართალია, ამ ლექსის სადათნოვას ერთ-ერთი მისი მკვლევარი, მგოსანი გ. ლეონიძე, არ აკუთვნებს, რადგანაც ერთ ხელნაწერში ის მიეწერება ვილაც სტეფანე მკერვალს, რომლის ფსევდონიმი, მაჯუნსი, აქაც გვხვდება², მაგრამ ჩვენ შესაწყნარებლად მიგვაჩნია პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის მოსაზრებანი «სტეფანე მკერვალისა» და სტეფანე მღვდლის—სადათნოვას ერთი და იგივეობის შესახებ³, ამიტომ ვფიქრობთ, რომ სადათნოვას «მაჯუნსის» ფსევ-

¹ № 1513, გვ. 36—37; ლ. მელიქსეთ-ბეგის, საათნოვა, გვ. 152.

² გ. ლეონიძე, მგოსანი საათნოვა, გვ. 54—55; მისივე, ძიებანი, გვ. 296—298.

³ ლ. მელიქსეთ-ბეგის, საათნოვა, გვ. 93—99.

დონიმიც ჰქონია¹. გამოვდივართ რა აქედან, ჩვენ შეუწყნარებლად ავთვლით იმ აზრს, რომ სადათნოვასივე არის ის ცხრა ლექსიც, რომელიც «სტეფანე მკერვალის» სახელითაა ცნობილი ერთ ხელნაწერში და რომელიც ლ. მელიქსეთ-ბეგმა გამოსცა². თუ ეს უაღრესად სატრფიალო-სამიჯნურო ლექსები დაწერილია სადათნოვას სასულიერო წოდებაში შესვლის შემდეგ, როდესაც მან მიიღო სახელწოდება სტეფანე, ბუნებრივი იყო, ავტორის ვინაობის დასაფარავად, სტეფანეს მაგიერ, მას მოეჭებნა ახალი ფსევდონიმი მიაჯუნსია. შინაარსით, ტონით, საზომითა და ლექსიკით ეს ლექსები არ ეწინააღმდეგება სადათნოვას სახელით ცნობილ სხვა ლექსებს.

როგორც ზემოთაც ვთქვით, ერთი სომხური ლექსის ქვეშ სადათნოვა წერს: მე ყმაწვილობიდან ოცდაათწლამდე თავი დაუდე ყოველ სიმღერას, ეხლა კი მსურს სომხურად ვთქოთა. ამ მინაწერის მიხედვით ი. გრიშაშვილს ჰგონია, რომ ოცდაათ წლამდე ის წერდა და მღეროდა მხოლოდ ქართულად (გვ. 45), მერე კი — სომხურად და სპარსულად. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს სიტყვები არ შეიცავს იმ აზრს, ვითომც ქართულად სადათნოვა სთხზავდა თავისი ცხოვრების მხოლოდ პირველ პერიოდში, ოცდაათ წლამდე. ყოველ შემთხვევაში, ვიცით, რომ ორი ლექსი—«მე საწყალო ჩემო თავო» და «სამართალი მიყავ», დაწერილია ბერად შედგომის შემდეგ. უფრო ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ერთსა და იმავე დროს ის ქართულადაც თხზავდა, სომხურადაც და აზერბაიჯანულადაც.

შინაარსის მიხედვით, სადათნოვას ქართული ლექსები, რომელიც დღესდღეობითაა ცნობილი, სამ კატეგორიად შეიძლება დაიყოს: ორი მათგანი («მე საწყალო ჩემო თავო» და «სამართალი მიყავ») ავტობიოგრაფიული ხასიათისაა, ოთხი («ზღვას ვით გააშრობს ვარსკვლავის სხივი», «ხოვზოვი კაცო», «დამიჯერე», «მეზობელზედ რა კაცო») — დიდაქტიკურ-მორალურიცა, ხოლო დანარჩენი სატრფიალოა.

სატრფიალო ლექსებში ის დამღერის სიყვარულს და მის სიმწვავეს, საყვარელს და მის მშვენებასა და უღმობელობას. ეს ლექსები ამოგლეჯილია მისი გულიდან არა აშუღის ოფიციალური დანიშნულებითა და მოთხოვნილებით, არამედ ნამდვილი განცდითა და გრძნობით. როგორც აღვნიშნეთ, არსებობს ცნობა, რომ სადათნოვას ცოლის შერთვამდე ჰყვარდა ვინმე ქურაქის ცოლი, სახელად ტალითა, სარწმუნოებით კათოლიკე, რომელიც ნორაშნას უბანში ცხოვრობდაო (გვ. 43, შენ. 1). არ არის გამორიცხული, რომ სამიჯნურო რომანი ჰქონდაო მას დაქვრივების შემდეგაც.

სადათნოვას ლექსებს თავისთავად დიდი ღირებულება არ აქვს: მოტივი და აზრები ერთფეროვანია, პოეტური ფიგურები და შედარებანი მეტად მკრთალი, რითმა შესამჩნევად ლარიზი. პოეტი უფრო გრძნობს პოეტის სულს, ამიტომ ამის შესახებ ვალაპარაკოთ თვით გამომცემელი სადათნოვას ლექსე-

¹ «მიაჯუნსია» თავის თავს უწოდებს სადათნოვა ერთ თავის უდავო ლექსში: «საყვარელო, მიაჯუნს რატომ აშლილ ხარა? (გულიდან არა მშურსა, ი. გრიშაშვილის გამოცემა, 33. 106).

² ლ. მელიქსეთ-ბეგო, სადათნოვა, გვ. 149—157.

ბისი ი. გრიშაშვილი: ამ წყნში მოთავსებული ლექსებით ვერ დაფასდება საბათნოვას ნიჭი, პირიქით, მკითხველი ძალიან უგემურად იგრძნობს თავს... მაგრამ თუ მაინც ვებედავთ და ვებუკლავთ საბათნოვას დაბდაბულა ლექსებს, მარტო იმიტომ, რომ მკითხველმაც იქონიოს ერთგვარი წარმოდგენა საბათნოვას ქართულ ლექსებისადმი... მე კი, — რაღა მე, შეიძლება ნეც კი, როგორც მოზაირეს, ვერ დამაქეპოფილოს აწ არსებულმა საბათნოვას ლექსებმა! მაინც დალოცვილს იმდენჯერ აქვს ნახმარი მზე, მთვარე, ვარდი და ბუბული, რომ დღეის შემდეგ როგორ მიეჭარავ და კვლავ შევიყვარებ ამ საგნებს. შეიძლება საბათნოვა, როგორც პოეტი, არ იყოს მაღალფარდოვანი, შეიძლება მისი მუხამბაზური ყაიღის ლექსები ოთახში დამწყვეფულ მუმლივით მზუოდეს ყურებში, მაგრამ, როგორც მგოსანს და მომღერალს, დღემდე ბადალი არა ჰყავს საქართველოში (გვ. 47). მიუხედავად ამისა, საბათნოვას «დაბდაბულა» პოეზია გავლენას ახდენდა მის თანამედროვე პოეტ ბესიკზე. «თვით ბესიკიც», ამბობს ი. გრიშაშვილი, «გასულა ხალხში, უნდვრია თავისი ლექსები და, როგორც საბათნოვა იყო მიღებული „ძველ საქართველოში“, ბესიკი ყოფილა არანაკლებ საყვარელი კაცი მაშინდელ ამქარის დღესასწაულებში, სამღვთოში, ქორწილ-ქეიფებში და სხვა საღიზნო შენახვევებში. ხოლო სოლოლაკის, სეიდაბადის და ორთაქალის ბაღებს ხომ ფოთლების ნაცვლად ბესიკის სიმღერები ესხა სულ! ბესიკის ლექსები, „სპარსთა ზე და ხმათა სამღერელი“, აშუღთა სახმარნიც ყოფილან» (გვ. 48). საბათნოვას გავლენას განიცდის შემდეგი დროის პოეტები: გრიგოლ ორბელიანი და ა. ჭავჭავაძე, პირველი მათგანი თავისი ლექსების ეპიგრაფებად ხშირად საბათნოვას სიტყვებს ხმარობს (გვ. 54).

საბათნოვა გამომხატველია ხელოსანთა და მოქალაქეთა აზრების, განცდებისა და სურვილებისა. მან შექმნა მთელი სკოლა აშუღებისა და აშუღური პოეზიისა, რომლის რეზონანსი დიდხანს ისმის მეცხრამე ეუ საუკუნეშიც. რამდენადაც თავის შემოქმედებაში ის ერთნაირად ემსახურებოდა და გამომხატავდა ქართველების, სომხებისა და აზერბაიჯანელების გარკვეული წრეების იდეოლოგიას, ის საერთაშორისო პოეტია კავკასიის მასშტაბით. ამით აიხსნება განსაკუთრებული ყურადღება მისდამი საბჭოთა სინამდვილეში.

რაც შეეხება საბათნოვას ლექსების ფორმას, მას მრავალი სხვადასხვა ჰანგი და საზომი აქვს ნახმარი: მუსტაზადი, თეჯლისი, თახმისი, ყაფია. ჰანგებისა და საზომის სპარსულ-არაბულ სახელწოდებათა ხმარებაში, რომელსაც ადგილი აქვს ბესიკის ლექსებშიც, პრიორიტეტი საბათნოვას უნდა ეკუთვნოდეს. ერთი ლექსი საბათნოვასი წარმოადგენს ანბანთქებას, რომელშიც სტრიქონები დალაგებულია ანბანის რიგზე, ანდა ერთ სტრიქონში ორი ასოა გამოყენებული. აი ეს ლექსი:

ან, ამისთანა ნაღველი, ბან, ბევრს კაცსა დაჟართოს,
ბან, გულსა და ფილტვს დაუშრობს, კაცს რომ გულში ჩაემართოს. (გვ. 119).

ასეთი ანბანთქებაა წინათაც გვხვდება, მას იყენებენ, მაგალითად, თეიმურაზ პირველი და ბესიკი¹.

¹ კ. ჭავჭავაძე, საბათნოვა, ზახ. «ლიტერატურა და ხელოვნება» 1945, № 32.

განყოფილება მესამე

ღ რ ა მ ა

ღრამატული ღარგი ძველ ქართულ მწერლობაში მეტად სუსტადაა წარმოდგენილი: ჩანასახი მისი ჩნდება მხოლოდ მეთვრამეტე საუკუნის გასულს. მიუხედავად იმისა, რომ მწერლობის ეს ღარგი საყურადღებოსა და მნიშვნელოვანს ბევრს არაფერს წარმოადგენს, ჩვენ მაინც საჭიროდ დავინახეთ, ისტორიული მიმოხილვის მთლიანობისა და სისრულისათვის, იმაზედაც შევჩერებუდიყავით, მით უმეტეს, რომ ჩვენი წარსული კულტურის მკვლევარი, რომელიც ქართული თეატრისა და სათეატრო მწერლობის ისტორიას ეხებოდნენ, ამ ისტორიას, უმეტეს შემთხვევაში, *ex abrupto*, მეცხრამეტე საუკუნის ნახევრიდან იწყებდნენ.

სახიობანი ძველ საქართველოში.—მოშაითობა, ყაბახობა, ზურთაობა, ყვენობა და ბერიკობა. დასაწყისი ქართული თეატრისა, მისი კავშირი რუსულ თეატრთან. თავდაპირველი წარმოდგენები.—გაბრიელ მაიორი.—დრამატული მწერლობა.—ძველი ქართული დრამატული მწერლობის წარმომადგენლები: გიორგი ავალიშვილი, დავით ჩოლოყაშვილი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე და სხვები. მათი პიესები.—ძველი ქართული დრამატული მწერლობის მნიშვნელობა.

თეატრი, სცენა, რომელიც ხელს უწყობს დრამატული მწერლობის შექმნასა და განვითარებას, ძველმა საქართველომ არ იცოდა, ყოველ შენახვებაში, ცნობები მისი არსებობის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება. თეატრის მაგიერობას ჩვენში სწევდა სხვადასხვაგვარი საჯარო ხასიათის გასართობი და შესაქცევი¹, რომელთაგან ყველაზე ძველი და პოპულარული უოფილა ეგრეთ წოდებული მოშაითობა ან მუშაითობა. თამარ დედოფლის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ თამარისა და ლავით სოსლანის დაქორწინებისას იყო ზნა მგოსანთა და მუშაითთა სახეობათა; ზნა მგოსანთა და მოშაითთა იყო ავრეთვე მაშინაც, როდესაც მათ ეწვიენენ შარვანშა აღსართანი და ათაბაგი ამირ-მირანი². ეს ისტორიკოსი გვამცნობს, რომ რუსულან დედოფალი, რომელიც განაგებდა თამარისა და დავითის ქორწილის ცერემონიალურ მხარეს, ხეუარასნისა და ერაცის სულტანთა სძლობითა გამეცნიერებული, ბუნებრივითა სახიობითა და შვენებითა მოქმედებდა³. მუშაითები უცხო ქვეყნებიდანაც მოდიოდნენ ჩვენში და ქართველებს აცნობდნენ თავიანთ რეპერტუარს, რასაც ერთ-ერთი ბიზანტიელი მწერალიც ადასტურებს. მისი სიტყვით, ეგვიპტიდან ვამოსულა 40 კაცისაგან შენდგარი დასი აკრომატებისა, რომელთაც კონსტანტინოპოლში მომავალთ, გზადაგზა უთამაშნიათ არაბეთში, სპარსეთში, სომხეთსა და საქართველოში. მათი სხვადასხვა სახის მოშაითობა, რომელიც აქ დაწერილებითაა აღწერილი, თანაზედროვე ცირკის «სასწაულებს» მოგვაგონებს. ამ «სასწაულებსათვის» ეს აკრომატები დიდ ფულს კრებდნენ თურმე⁴. ჩვენში მოშაითობას პატარაობიდანვე ასწავლიდნენ

¹ ეს გასართობნი და შესაქცეენი ჩამოთვლილი და დახასიათებული არილ მეფის «საქართველოს ზნეობანში» და თემურაზ მეორის «სარკე თქმულთაში», უფრო ვრცლად დ. ჯანელიძის მონოგრაფიაში: «ქართული თეატრის ხალხური საწყისები», 1948 წ.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 432, 450.

³ იქვე, გვ. 432.

⁴ П. В. Бессонов, Очерки византийской культуры, Петроград, 1919 г., стр. 147—149.

ბავშვს, როგორც ეს ჩანს ფრიდონის სიტყვებიდან ქაჯეთის ციხის ალების წინ გამართულ თათბირზე:

ჩემსა სმცროსა გამზრდელნი სა მუ შ ა ი თ ო დ მზრდიდანი,
მასწავლენს მათნი საქმები, მახლტუნებდიან, მწვრთიდიან;
ასრე გავიდი საბელსა, რომ თვალნი ვერ მომკიდიან,
ვინცა მკურეტდიან ყმაწვილნი, იგიცა ინატრიდიან. (1394).

ამ მოშაითობას ან ჯამბაზობას საკმაოდ ვრცლად აგვიწერს არჩილ მეფე თხზულებაში «საქართველოს ზნეობანი», სადაც ის ამბობს:

ვერ ხედავთ ფრიდონისასა, მოშაითობას ჩემულობს,
სახელზედ გავლა-ხლტომასა თამამად, არ თუ მოხარობს,
ტარიელსა და ავთანდილს ქაჯეთს მისვლახედ უანბობს,
ვინ იცის, მის დროს იქმოდეს ცოდნასა, ნუ ვინ მცონარობს.

ჰინდიცა ვნახე, ჩვენს წინა ოთხს აქლუქს გარდახლტებოდა,
ხელდაუკრავად ჰაერში მათხედა გარდბრუნდებოდა,
იქით ფერხს დადგის, მის მკურეტელს თვალი არ მოუხლტებოდა,
ორს ცხრას იქითაქ ხელკერაილს ზიშელის ხმლით შიგ გახლტებოდა.

შმინდას შალზედ გაირბენდა კაცთ ჰაერში დანაჭირსა,
მახელიების ბორბალშიგან შიგ გახტის და არა სჭირსა,
ფერხებს ქედზედ დაიწვობდა, ხელით ვსჭვრეტდით ნარონინსა,
თამაშობდა უცნოებსა, ამთ უფრო გასაჭირსა.

თავთან დაისვის ხანჯალი, გულაღმა წამოწვებოდა,
ანახდათ ახტის, პირდაღმავე იქით თავს გარდევლებოდა,
მუნით გულდაღმავე დაეცის, იმის წვრით თვის წვერს მყოფლობდა,
მნახავთ და გამგონეთაგან მუნ მაშინ საკვირველობდა.

ხეს დაიკურდა კბილითა, თუ ექვსმან კაცმან აიღის,
ძელს დაიდებდა გულზედა, ძლივ ოთხმან ხარმან წაიღის,
ქვეშ დაისვენებდა მახვილსა, ქვე ტანი აღარ დაიღის,
ხმელზედ თეგზუხად ცურავდა, კვლავ უცხო რამ შემოიღის.

ინატრეს ბევრმან ვაჟებმან: ნეტა ვინ ეს მასწავლაო!
მისი სიფიცხე, სიმაღლე, ისე თამამად წავლაო.
მაგრამ ის შავი არ დადგა, არავის არ ასწავლაო,
მიხეხი ეს თქვა: მწადიან სულ ხელმწიფების დავლაო¹.

მოშაითობის წარმოდგენით შეუქცევია, სხვათა შორის, თეიმურაზ პირველს 1639 წლის აღდგომა დღეს თავისი სტუმარი, საქართველოში მოგზაური რუსი, არსენი სუხანოვი, რომელსაც აუწერია კიდეცაც ეს წარმოდგენა². სხვა, საჯარო ხასიათის, გასართობთაგან არანაკლებ მიმზიდველი და პოპულარული ყოფილა ჩვენში ბურთაობა და ეგრეთ წოდებული ყაბა-

¹ «არჩილიანი», ტ. I, გვ. 5, სტრ. 18—23.

² Белюжуров, Арсений Суханов, стр. 141, 142, примеч.

ხოზა, რომელთაც ასე აგვიწერს თეიმურაზ მეორე თავის თხზულებაში «სარკე თქმულთა».

ამა შაბაზის სროლა და ბურთაობის ანბაში

როდის იქნების კორწილი ან სხვა დღეობა კარგიყო,
ყაბაზე ოქროს ვაშლს შესწენ, ძვირფასის იყოს, ვარგით,
კარგა დაკაზმულს ცხენს ისხდენ, ხედ არ ეციდოს ბარგით,
კურტაკიანთა ვაეთა თქვან: სროლაში, მკლავო, მარგით!

ცხენს ისხდენ, კარგსა დაკაზმულს, რაზბით, უნაგირითაო,
მძიმეს ნაკერის ორთუქით, ბუშტით და ყუთაზითაო,
ვაჟკაცთა ეცემა კურტაკი ბრატყელისა ზოორტებითაო,
დაუწყონ სროლა ყაბაზსა მათ ცხენის ქენებითაო.

ასე უნდა მას დღეს კაცმან ამაგზით სროლას ეცადოსა,
მკლავზე მშვილდი შემოიცივას, წელს ყოდალი გაიკრპოსა,
ცხენი შესძრას, პირველ მშვილდსა ხელით ფეშრი მან უყოსა,
მერმე ყოდალს ხელი მიჰყოს, კილოს მაგრად აზიდოსა.

უნდა მშვილდი დაზეული ცოტა ხანი გაატაროს,
ჩქარად მიდგეს ყაბაზზედა, ცხენი აღარ დაახაროს,
ყაბაზს ნუხლი დააცილოს, მაშინ უნდა გარდებაროს,
ესროლოს, თუ ჩამოგდოს, თავის გული გაახაროს.

ასე უთქვამსთ: მისლვა სჯობსო უფრო ჩამოგდებისაგან,
თუ ორივე სჭირს, ხომ ისი სჯობს, უფრო იქოს ბევრისაგან;
სანამდის არ ჩამოგდონ, არ მოეშენენ სროლისაგან,
მას დღეს ღმერთი ვისაც მისცემა, მოხვდეს მისის ხელისაგან.

ვინც ჩამოგდებს ოქროს ვაშლს, მიართვეს მეფეს წინადა,
ფიცხლავ ჩააცმევს ხალათსა თვეითად ფერხანდინადა,
დაამზადებენ საბურთლად ვაჟკაცებს ჩოგანითა და,
ცხენს კაცსა შეადარებენ წილისა მოღებითადა.

ორათ გაჰყოფენ, თითოს მზარს თორნეტს იქმონენ კაცებსა,
მობუთათას კაცის თავზედა მას დღეს მისცემენ ფარჩებსა,
ხედ გარდაშლიან ფერადსა იქით და აქეთ ვაყებსა,
მათთვის სასძელად წარბათსა თულუბით დასდგენ სავეებსა.

მობურთლებს ბურთი შეუგდონ წუაზე მერდანათო,
იწყონ მოკირვით ბურთობა, სცდილობენ გარდახრასაო,
ზოგი სცემს შიგნით და ზოგი ნაპირს ურბენდეს გზასაო,
გამოუფარდეს გარს ბურთი, ეცადოს მოტაცნასაო.

მაშინ განოჩნდეს, ვინც იყოს მაცამდე ბურთის წამლები
ეცადოს დაბრუნებასა სხვა კაცი ხელის დამღები,
ხელუკუღმათა შემოჰკრას მაღალი თავის საგლები,
რა დაებრუნოს მას ბურთი, იქნების გულის საკლები.

ვინც იყის კარგად ტაცნა, ცხენის ყელს არ აცილოსა, ასე უნდა გარდესხაროს, თავი აღარ აიღოსა, ბურთი ჩოგნისა ცემითა მკამდინა წაიღოსა, ხელგარდაყაფით შემოკვრა ზნეობაში ჩაიგდოსა.

გამოჩნდეს სადავის ცოდნა ჯარსა და ბურთობაშია, ვინცა ამრიგად იბურთებს, იქების ამხანაგშია, რომელიც იქით და აქეთ გააჭერენს ბურთს მკაცშია, ჯობნა ეს არის: გახვევენ დარჩებნა აღებშია.

აიღონ თითო-თითომან, ამხანაგს ვინც აჯობისო. ცხენს აქენებდენ, იძახდენ: მუღბი ვარ ამხანაგისო, ჩვენ შევიქნებით წითლისა ფარჩით შემხვევი ჩოგნისო, ეს კი გათავდეს, სხვა რიგი ვთქვა ბურთის თამაშობისო.

ერთი არის სხვა ბურთობა, რადრებაგანს უძახიან, გადრთის ბურთის უფრო ესე ზნეობაში ჩააგდიან, ბევრს კი არა, სამს-ოთხს კარგსა მებურთალსა შეადრიან, ოთხისათვის სათამაშოდ ბურთი მიწას გააგდიან.

ის არის, ვინც რომ ცხენს მალეთ ბურთი აიღოს ჩოგნითა, უნდა შეიგდოს მან მალლა ცხენისა თამაშობითა, რას ჩამოვიდეს, ხელფიცხად მიუხდეს კაის ცოფითა, რა ბურთი შეხტეს, შემოჭრას ხელრადათ მალლა ტყორცნითა.

ბურთი შეიგდოს, ვცადოს მერმე ფეშრების კნასადა, სანამ ჩამოვა, დაასწრებს ჩოგნისა შეგდებასადა, ჩოგნისა ქათალმალაყი კვრამდინა დაასწრასადა, ის ჩაუვარდეს, სამჯერა ხედიხედ თუცა კრავსადა.

ორი რადათა, მესამედ უნდა წინ ამოკვრანო, უნდა დაასწრას, ამოკრას ჩიქილოვას კნანო, ესეები კნას. შესძინოს «ტე ტევეიას» ზმანო; დასრულდა ეს, ხომ დრო არის აწ სხვის ზნეობის თქმანო¹.

მოშაითობა, ყაბახობა და ბურთობა უფრო საგიმნასტიკო ხასიათის ეარჯიშობას წარმოადგენდა, რომლითაც მთელი საზოგადოება ერთობოდა. თეატრალური დრამატიზმი, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, უფრო მეტი იყო ეგრეთ წოდებულ ყვენობასა და ბერიკობაში, რომელთაც ნახევრად სასცენო მოქმედების ხასიათი აქვთ. ფორმა მათი და ხასიათი კარგადაა ცნობილი როგორც ხალხში, ისე ლიტერატურაში², ამიტომ მათ აღწერილობ

¹ S 342, გვ. 106 — 109; «ივერია» 1885 წ., № I, გვ. 92—97; გ. ჯაკობიას გამოცემა გვ. 71 — 73.

² «ვეალი» 1893 წ., № № 5, 6, 7; 1894 წ., № 10, 20; «ივერია» 1888 წ., № 49; 1889 წ., № 50; 1898 წ., № 33; А. Х а х а н о в, Очерки, I, 14—16; III, 362 — 3; დ. ჯანელიძის ქართული თეატრის ხალხური საწყისები, გვ. 275 — 466.

მაზე აღარ შეეჩერდებით. ორიოდ სიტყვას ვიტყვით მხოლოდ ყვენობის წარმოშობისა და მნიშვნელობის შესახებ.

ჩვენს მკვლევარებს ყვენობა მხოლოდ ქართველების ჩვეულებად მიაჩნდათ. არცერთ ისტორიულ ერში არ არის ყვენობის მსგავსი თამაში, ჩვეულება, ეს მხოლოდ საქართველოს ერის წარსულზე არის აღმოცენებული, მისი წარსული ქირისა და ლხინის მომგონებელიაო, — ამბობდა გ. წერეთელი¹. ფიქრობდნენ, რომ ყვენობაში დამარბულია მოგონება ქართველების გამარჯვებისა სპარსელებზე მეჩვიდმეტე საუკუნეში, თეიმურაზ I-ის დროს, სხვებით კი — აქ გვაქვს მოგონება საქართველოში მურვან ყრუს შემოსევისა მერვე საუკუნეში.

შეიძლება დროთა მსვლელობაში მას მართლაც შეეხორცა სხვადასხვა ისტორიული ფაქტის მოგონებანი, მაგრამ თავისთავად არავითარი ისტორიული სარჩული ამ თამაშობა-გართობას არ მოეძებნება, ის არც მხოლოდ ქართველების კუთვნილებას შეადგენს. ამგვარი გასართობი ცნობილია როგორც ისტორიულ, კულტურულ ერებში, მაგალითად, დასავლეთ ევროპაში, — საყველიერო გასართობები, კარნავალი — ისე განვითარების პირველ საფეხურზე მდგომ ველურებში². როგორც ყვენობა, ისე სხვა ერების ანალოგიური გასართობი, სრულდება ერთსა და იმავე დროს, ზამთრის გასულსა და გაზაფხულის პირზე, სრულდება არსებითად ერთი და იმავე ფორმით. ყველაფერი ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ამ გართობაში ჩვენ გვაქვს პირველყოფილი ადამიანის რწმენა სიცივისა და სითბოს, ყინულისა და მზის ბრძოლის შესახებ. ზამთრის მიწურულსა და გაზაფხულის მოახლოებისას. ამ დროს ადამიანისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაშინ იწყებოდა მისი სამეურნეო წელიწადი, რაც ასე იყო დამოკიდებული მზის მობრუნებასა და მის მიერ ზამთრის სუსხის დამარცხებაზე. ადამიანს უნდოდა, რომ მზეს, რაც შეიძლება, მალე გაემარჯვნა, ამიტომ ის ცდილობდა თავის მხრივ დახმარებოდა მზეს ამ ბრძოლაში. პირველყოფილ ადამიანს სწამს ე. წ. მაჯია, რომლის მიხედვით, თუ ადამიანმა მექანიკურად შესრულა ესა თუ ის საწესო მოქმედება, ეს მოქმედება სინამდვილეში იჩენს თავს, ნაყოფს გამოიღებს³. ქართულ ყვენობაში ყვენს მტკვარში, წყალში, ავლებდნენ, ხოლო ევროპელთა კარნავალში ჩალის ტანისამოსში გამოწყობილი ადამიანის მსგავსებას ცეცხლს წაეცილებდნენ. ამით ქართველები მზეს ეხმარებოდნენ მალე გამდნარიყო მზის სხივების მიერ თოვლი, გადასულიყო ყინული და ყველაფერი ეს, წყლად ქცეული, წყალს შეერთებოდა, ხოლო ევროპელები ხელს უწყობდნენ მზეს დაეწვა მას მისი მტერი, ზამთარი.

ერთი სიტყვით, ამ გასართობში განსახიერებელია პირველყოფილი ადამიანის, მის საწარმოო-სამეურნეო პროცესებთან დაკავშირებული, წარმოდგენა

¹ «ველი» 1893 წ., № 6.

² Д. Ф р е з е р, Золотая ветвь, вып. III, стр. 16 — 38.

³ იქვე, вып. I, стр. 37 — 73.

ბუნების ძალთა ბრძოლის შესახებ და მისი მონაწილეობა ამ ბრძოლაში. ამით აიხსნება, რომ ქართველების ყვენობა, ევროპელების კარნავალი და ველურების ზოგიერთი ჩვეულება, მიუხედავად იმისა, რომ მათ მატარებელ ერებს საერთო ერთმანეთში არა ჰქონდათ რა, ასე საოცრად ჰგავნან ერთმანეთს.

რაც შეეხება ბერიკაობას, ის გამომხატველია ზოგადად განაყოფიერებისა და შვილიერების კულტისა.

ნამდვილი თეატრი უძველეს დროში ჩვენში არ იყო იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც მას ვერ ვხედავთ ჩვენ სხვა საქრისტიანო ქვეყნებში. ქრისტიანობა თავიდანვე მტრულად შეხვდა ძველ ბერძნულ თეატრს, მთელი რიგი საეკლესიო კანონისა მიმართულია თეატრისა და მსახიობთა წინააღმდეგმართალია, ეკლესიამ უარყო კლასიკური ბერძნული თეატრი, მაგრამ სააგიტაციოდ, აღმზრდელობითი მიზნებით, მან თავისი საკუთარი თეატრი შექმნა: ეს არის ტაძარი, როგორც ადგილი ღვთისმსახურების შესრულებისა მორწმუნეთათვის. დღეს მეცნიერებაში სადავო არაა, რომ ქრისტიანთა ტაძარი, თავისი აღნაგობით, ძველი ბერძნული თეატრის გამეორებაა. უკანასკნელი შედგებოდა სამი ნაწილისაგან: 1) სცენა, ამალღებული ადგილი, მსახიობთათვის, 2) ამფითეატრი, შუა ნაწილი, მაყურებელთათვის, და 3) მომღერალთა, მგალობელთა ადგილი. ეს ნაწილები წარმოდგენილია ტაძარშიც. აქ არის ამალღებული ადგილი, საკურთხეველი, რაც თეატრის სცენას უდრის, შუა ადგილი, სადაც მორწმუნენი ისმენენ იმას, რაც ტაძარში სრულდება, და ადგილი მგალობელთათვის, ე. წ. «ხორო». მსახიობების როლს ტაძარში ასრულებენ სამღვდლო პირნი, ხოლო თეატრის რეჟერტუარს უდრის ყველაფერი ის, რასაც სამღვდლო პირნი კითხულობენ და წარმოსთქვამენ საკურთხევილიდან და ამბიონიდან მორწმუნეთა გასაგონად. თუ ძველი ბერძნული თეატრის აუცილებელი ელემენტი იყო სიმღერა, რომელსაც გუნდი ასრულებდა, ასევე აუცილებელი შეიქნა ქრისტიანთა ტაძარში მგალობელთა გუნდი. ერთი სიტყვით, ქრისტიანობამ ტაძრის სახით შეითვისა ძველი ბერძნული თეატრის ფორმა, მაგრამ ამ ფორმაში ჩადო თავისი საკუთარი შინაარსი¹. გადავიდა საშუალო საუკუნეთა ბნელეთი და თანდათანობით ფეხი მოიკიდა ძველი ბერძნული თეატრის ნაშიერმა — ახალი დროის ევროპულმა თეატრმა.

ქართული სცენისა და თეატრის ისტორია იწყება მეფორამეტე საუკუნის უკანასკნელი წლებიდან². ცნობები ამის შესახებ მომდინარეობს პირველი წარმოდგენების ერთ-ერთი მონაწილისაგან, სახელდობრ — სარჯალ იოანე ორბელიანის კარის მღვდლის იოსებ ამირიძისაგან, რომელსაც ქეშიშ-

¹ თეატრალური ელემენტის შესახებ ეკლესიასა და ღვთისმსახურებაში დაწერილებით იხ. V. Cottas - ის თხზულებაში: «Le Théâtre a byzance», Paris, 1931.

² ბ. მთაწმინდელი, ქართული წარმოდგენები მეფორამეტე საუკუნეში, «დროება» 1879 წ., № 236, 237.

დარდიმანდს უხმობდნენ¹. ქაჩთულ სცენას საფუძველი ჩაეყარა რუსეთთან პოლიტიკური და კულტურული კავშირის განმტკიცების შემდეგ ერეკლე მეფის დროს. ამ დროს რუსეთიდან დაბრუნებული საქართველოში თბილისის მცხოვრები ვილაც მაიორი გაბრიელი, რომელსაც, ნ. ბერძენოვის ცნობით (ეს ცნობა მას მიუღია ალ. ორბელიანისაგან, ჯიანასკნელს კი თავისი დედის, თევლე ბატონიშვილისაგან), დაუწყია ძველი აღთქმის ისტორიის სუფეტების წარმოდგენა. ამ წარმოდგენებზე შესასვლელ ბილეთებს ასეთი წარწერა ჰქონია: «შაური ორი, გაბრიელ მაიორია»². გაბრიელ მაიორის წარმოდგენები, თუ ნ. ბერძენოვის ცნობა სწორია. უახლოვდებოდა უფრო ეგრეთ წოდებულ საეკლესიო-სასულიერო დრამებს ან მისტერიებს³, ეს პირველი ნაბიჯი იყო ნამდვილი სცენისაკენ გადადგმული, ესეც მალე გაჩნდა ჩვენში იმავე ერეკლეს მზრუნველობით.

ერეკლე მეფე, როგორც ცნობილია, ახალგაზრდებს გზავნიდა რუსეთში სწავლ-განათლების შესაძენად, რათა მათი საშუალებით გადმოეწერა მერე საქართველოში რუსული კულტურა. ცნობილია, მცალითად, ასეთი ახალგაზრდების ერთი ჯგუფი, რომელშიაც შედიოდნენ: დავით ბატონიშვილი, ერასტი თურქისტანიშვილი, გიორგი ავალიშვილი და იოანე ორბელიანი რუსეთში ყოფნისას ეტენი გასცნობიან, სხვათა შორის, თეატრს, იქნება რუ-

¹ S 2385, გვ. 167. ეს ქეშიშ-დარდიმანდი ცნობილია ჩვენს ლიტერატურაში ოთხიოდე სატრფიალო ლექსით, რომელნიც; ბესიკისა და საათნოვას ლექსების მსგავსად, სპარსულ-თურქულ-არაბული სახელებით არიან ზედწარწერილი:

1. ლაშუთა ხალინდაე გრიღა,
მშვიდეთა ქამანდ მუგრიღა,
ყელსა ბროი-მინა თიღისა,
ორ მათებრ უცხო ზრიღისა,
ნუ მაგზნებალო, მენ გებრფი თაღო.
გიშრის ხალო, ეარ საედიღო!..
2. სედიხსა ნაღობს გასაჭურბღელე გამიღა ვარო.
მას სატრფოღ უეს მნათობი, კვეღა მარღი...
3. აღეახუნე ბაგნი, შეეუმყო სახე,
ამ ცრუ სოფეღმან არ მიგოს მახე...
4. იმელთა არეს დაამარყო,
ღისკოდ ახსიეო სახე მთავარყო,
ოღეს იყნოსო მარგინთ არეო,
ბაგისა ღანენო, ღელთა ნარეო...

S 1512, გვ. 298—303; S 3723, გვ. 237—239; S 2385, გვ. 167. ამ ქეშიშ-დარდიმანდის შესახებ იხ. ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, გვ. 114 — 117.

² «Кавказ» 1858, № 86. ეს გაბრიელ მაიორი, ტომით სომეხი, ყოფილა ერეკლეს დროს თოფჩიბაში. ის და მისი ძმა დახოცილან 1795 წელს ალა-შაჰბად-ანის შემოსევისას («კალმასობა», II, 207). ის მოხსენიებულია ბესიკისა და მირიან ბატონიშვილის მიწერ-მოწერაში 1788 წელს. ალა-შაჰბად-ანის შემოსევისას დაღუპულა აგრეთვე იმდროინდელი სცენის მეორე მოღვაწე, «მუხიკი და კომენდიანტი, უფროსი ძსახიობთა შორის, რომელსა სახელსდებდენ მაჩაბელად».

³ ტრ. რუხაძე უარპყოფს მისტერიების არსებობას ერეკლეს დროს («ძველი ქართული თეატრი», გვ. 123 — 132).

⁴ იქვე, გვ. 91 — 93.

სეთის თეატრებშიმ დროს მომუშავის, გამოჩენილი მსახიობისა და რეჟისორის, სილოვან ნიკოლოზის ძის ზანდუკელის (1756 — 1820) ან სანდუნოვის ხელმძღვანელობითა¹. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, მათ განუზრახავთ წარმოდგენების მართვა და პიესების დადგმა. ამ ჯგუფს მიმატებია ერეკლესა და გიორგი მეფეთა, აგრეთვე ავალიშვილის, ქალები, ასე რომ საკირო დასი დაუბრკოლებლივ შემდგარა, მოუძებნიათ შესაფერისი ბინაც წარმოდგენებისათვის: სახლი მესხიშვილისა, ორბელიანისა და მელიქიშვილისა. შესაძლებელია ქართული თეატრის შექმნის საქმეში რაიმე მონაწილეობა მიიღო ორმა ევროპელმა, რომელნიც 1778 წელს ეწვივნენ თბილისს. ესენი იყვნენ ქალ. ვენის დრამატული დასის ანტრეპრენიორი გრაფი კოჰარი და მისი დასის მსახიობი, ცნობილი იაკობ რეინეკსი. თეატრის გასამართავად, რასაკვირველია, არ კმაროდა მარტო სახლის მოძებნა და დასის შედგენა, საკირო იყო ამისათვის პიესები, რომელთა შესახებ ამავე პირებს მოუხდათ ზრუნვა. ამნაირად, საფუძველი ჩაეყარა დრამატულ მწერლობასაც.

ამ მწერლობის მამამთავრად უნდა ჩაითვალოს ქართული თეატრის ინიციატორი გიორგი ავალიშვილი. ეს საკმაოდ ცნობილი პიროვნებაა ჩვენს წარსულში, ვინაიდან გარსევეან ქავეჭავაძესთან ერთად (გიორგი ცოლისძმა იყო გარსევეანისა) მთავარი მოქმედი პირი იყო საქართველოს რუსეთთან შეერთების საქმეში.

გიორგი დაიბადა 1769 წელს და გარდაიცვალა მოსკოვს 1850 წელს. ის საკმაოდ განათლებული კაცი იყო. იცოდა, ქართულის გარდა, რუსული, სომხური და თათრული ენები, უყვარდა ლიტერატურა, განსაკუთრებით რუსული, რომელსაც ის კარგად იცნობდა, ვინაიდან სწავლაც რუსეთში მიიღო და ცხოვრებითაც უმეტეს ნაწილად რუსეთში ცხოვრობდა. 1819—20 წლებში მან მოიარა აღმოსავლეთის წმ. ადგილები და დაგვიტოვა თავისი მოგზაურობის მეტად საინტერესო აღწერილობა, რომელსაც ეწოდება ამგზაურობა თბილისით იერუსალიმისადმი საბერძნეთსა ზედა და უკუნქცევაჲ იერუსალიმიდან თბილისისადმივე, კიპრის ქალაქისა, მცირისა აზიისა და ანატოლიის ძლით². გიორგის, მისი მოღვაწეობით შექმნილი თეატრისათვის, თითქოს დაუწერია პიესა ძველ თეიმურაზი, რომლის ხელნაწერი ჯერჯერობით, სამ წუხაროდ. არსად ჩანს. მისი შინაარსი ზოგადად ასეთი ყოფილა: «თეიმურაზი საფლავიდან წამოდგება, ერთს კაცს დაიქერს და ეტყვის: კაცო, შენ ბრმა მილუაშიელი არა ხარ, ეს რაები ჩაგიცვამს? იქით კიდევ ხელს ჩააგლებს სხვა მოქალაქეთ, რომელთაც ევროპაში უმოგზავრნიათ და იქაური ტანისამოსი აცვიათ. შემდეგ მეფე ამბობს: ჰაი გიდი საქართველოვ და საქართველოს ღატაკო ხალხო! მაგრამ ეჰ, შვილო ირაკლი, შენი იმედი მაქვს, რომ ჩვენს საყვარელს ხალხს სიმართლით უპატრონებ და არ შეაქმევ მგლებს ბატკნებიით»³.

¹ ტრ. რუხაძე, ძვ. ქართ. თეატრი, გვ. 91—93.

² S 450; A. Пагараев, Сведения, II, стр. XXI—XXVIII. დაწერილებით იხ. ტრ. რუხაძე, ქართული ეპოსი «გარდამავალი ხანის» ლიტერატურაში, გვ. 164—173.

³ «დროება» 1879 წ. № 237; ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი, გვ. 237—240.

თავისთავად ცხადია, რომ ახლად ჩასახული დრამატული მწერლობა ისეთ ორიგინალობას ვერ გამოიჩენდა, რომ თვითონ დაექმაცოფილებინა თავისი საქიროება, მას ძალაუფლებურად უნდა მიემართა უცხო წყაროსათვის და იქიდან გადმოეტანა ჩვენში სხვისი პიესები. ასეც მოიქცნენ ქართული თეატრის პიონერები, კერძოდ გიორგი ავალიშვილი: მან მიმართა რუსულ დრამატულ მწერლობას, სახელდობრ — მის მამამთავარს ა. პ. სუმაროკოვს, და გადმოთარგმნა მისი სამი კომედია: 1) «რქისმატარებელი» (Рогоносец), 2) «დედა რაყითი ქალისა» (Мать, сошественница дочери) და 3) «საჩხუბარი» (Вздорница)¹. კომედიები ნათარგმნია შშენიერი ქართულით, რომელიც ასევე ხერხებოდა გიორგის, თუმცა თარგმანში მრავალადა მიმობნეული რუსიციზმები, როგორც მაგალითად: იეგირი, მანერა, ფიროგი, მალინოვკა, პრანიკები, მოდა, ვერსი, რუბლი, არხივი, უქაზი, ვლიენში (в гелѣх), პოლეთიკა, კუჩერი, პოქალუსტა, აბიდა, ტეატრის ლოქა, ვიზიტი, ბილეთი, მუზიკის ახოტნიკი, დურაკი, პივა, ხანჟა და სხვ. ეს სიტყვები აშინაზე ქართულადაცაა განმარტებული, მიწერილია აგრეთვე რუსული შესატყვისები ზოგიერთი ქართული სიტყვებისა, მაგალითად, იკრეჟ—სკალიშ, სულთქმა—უნინიე, მწუხარება—ლრუსტი. ხრინწი (მაგ შენ ენაზე)—ციპუნ (ტებე ნა იაზიკე), შეაწყენ—უტრუჟაი, კლანქებში—ვლაპი, განქარდა—მინოვალა, ეწვალე—სტრადაი, უიმედო—ოტჩაიანაია, მსქვალი—როვნა, სიდედრი—ტეშჩა, ნუ როტაე—ნე კოლობროდ, საუცხოვო—დიკოვინკა, ეინება—ნრაე, მექერე—ვოროვეი და სხვ. «რქისმატარებელი», ზ. მთაწმინდლისა² და ა. ხახანაშვილის³ სიტყვით, 1791 წელს სამჯერ იქნა წარმოდგენილი, დანარჩენი ორი კი 1792 წელს წარმოადგინესო. ეს მართალი არაა. საქმე ისაა, რომ ამ პიესებს ხელნაწერში შემდეგი შენიშვნა აქვს დართული: «ითარგმნა რუსულით ქართულსა ენასა ზედა თავადის გიორგი ავალოვისაგან ფებერვალსა კზ, ოცდაშვიდსა, წელსა ჩლქდ, ათას შვიდას ოთხმოცდა თოთხმეტსა, ქორონიკონსა უჰკ, ოთხას ოთხმოცდა ორსა. იეგორევესკის კრეპოსტში». თუ ისინი 1794 წელს ითარგმნა, ცხადია, მათ ვერ წარმოადგენდნენ 1791 და 1792 წლებში.

ამავე გიორგი ავალიშვილს, ზ. მთაწმინდლისა და ა. ხახანაშვილის სიტყვით⁴, ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან დაუწერია ორმოქმედებიანი ორიგინალური კომედია «ძვირი და უხვია»; შემდეგ უთარგმნია კიდევ ორმოქმედებიანი კომედია «უბნობა მკედართა», რომელშიაც გამოხატულია, თუ როგორ იყო მაშინ გლეხი თავადისაგან დევნილი და ტანჯულიო. ვამოდის, თითქოს უბნობა მკედართა და «ძვირი და უხვია» ორი სხეადასხვა ნაწარმოებია და უკანასკნელი ორიგინალური ქართული პიესაა. მაგრამ ეს ასე არაა. გიორგი ავალიშვილის სახელით ცნობილი დიალოგი-სატირა (და არა კომედია) «უბნობა მკედართა» წარმოადგენს სუმაროკოვის პიესის «Разговор мертвых»-ის თარგ-

¹ ეს კომედიები მოთავსებულია ხელნაწერში S 11.

² «დროება» 1879 წ., № 232.

³ «Очерк», IV, 50.

⁴ «დროება» 1879 წ., № 236; «Очерк», IV, 50.

მანს და ოთხი ნაწილისაგან შედგება: პირველი ნაწილი არის «ძვირი და უხვია, მეორე—უბნობა მალალხარისხისა და მდბალხარისხისა», მესამე — «უფალი და მონა», მეოთხე—«ჯარა აქიმი და ლექსის მთქმელი»¹.

თავისი პიესების წარმოდგენაზე გიორგი ავალიშვილი წარმოთქვამდა: თურმე შემდეგს, მის მიერ დაწერილ, ლექსს:

მე სახედველნი იგ ჩემნი დავაშვრე წიგნთა წერითა,
ხოვთ ჩემით მოქმედებულზე, ზოვთზე სხვით გადმოწერითა,
მსმენელთ ვევედრებ, ნუ მკიცხვენ ამა ლექსისა მღერითა,
არ დაიშლიან, მაჩვენონ იგ, თუ ვნსახურე მე რითა.

თუ ხართ ვინმე მოსურნენი თეატრს სმენად ანუ ცნობად,
შვიმატებთ განდიდებას, ბრძენთა ატებთ თქვენად მკობად,
ერიდებით უსამართლოდ ჩემებრ მწერთა ცუდად გმობად,
არ დაიშლით, ჰგავს—არ რიდებთ თქვენთან გლახ გულთ ლახვარ სობად.

მერწმუნენით, არ მას ვუბნობ, მქონდეს მეტი მისკენ ვრდობა,
მაგრამ მწადის განრინება კიცხვითა და ქვემო რჩობა,
ნუ იკადრებთ, გაცხადებით იქონიით ჩემზე წყრომა,
დაიშალეთ, თუ რომ სჯობდეს, მლიქვნელობა, ქვე-ქვე ძრომა»².

ეს ლექსი საყურადღებოა, სხვათა შორის, როგორც მაჩვენებელი იმისი, თუ როგორ უყურებდა გიორგი ავალიშვილი თეატრისა და კომედიის დანიშნულებას: «მაგრამ მწადის განრინება კიცხვითა, «დაიშალეთ, თუ რომ სჯობდეს, მლიქვნელობა, ქვე-ქვე ძრომა». ის პრაქტიკულ, უტილიტარულ მიზნებს უსახავდა სცენას და სასცენო ნაწარმოებს. ამ შემთხვევაში ის მოგვაგონებს მის მიერ ნათარგმნი კომედიის ავტორს, სუმაროკოვს, რომელიც ამბობდა, რომ კომედიის მიზანია «Издвеккой править нрав, смешить и пользоваться прямой ее устав».

მართალია, ძველი ქართული დრამატული მწერლობა გენეტიკურად დაკავშირებულია რუსულ დრამატურგიასთან, მაგრამ იმაში არ გადმოსულა ცრუკლასიციზმის ელემენტები, რომლებიც იმდროინდელ რუსულ დრამატურგიას, მით უმეტეს ევროპულს, ახასიათებს. ერეკლეს დროის ქართული დრამატურგია რეალისტური ელემენტების შემცველია, მან არ მიიღო ცრუკლასიკური დრამის კანონები³. თუ ის ცრუკლასიციზმს მოგვაგონებს, მხოლოდ იმით, რომ იმაში გადმოსულია, უშუალოდ თუ რუსულის მიწვევებით, რამდენიმე პიესა კორნელის, რასინისა და ვოლტერისა, მაგრამ ისეთი სახით, რომ ამ პიესების ქართულ თარგმანში თითქმის არაფერი დარჩენილა ცრუკლასი-

¹ გიორგი ავალიშვილის მიერ თარგმნილი პიესები სუმაროკოვისა ანალიზებული და გამოცემულია ტრ. რუხაძის შრომაში: «ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია», გვ. 211 — 235, 334 — 490.

² «დროება» 1879 წ., № 237.

³ ამის შესახებ იხ. ტრ. რუხაძის «ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია», გვ. 152 — 160.

კური. ეს ყველაზე კარგად ჩანს რასინის ფეხიღენიაში, რომელიც ქართულად გადმოუკეთებია მდივანბეგ დავით ჩოლოყაშვილს.

მდივანბეგი დავით ჯიმშერის ძე ჩოლოყაშვილი, კაცი განათლებული და «დიდად მინიჭებული სიტყვითა და მწერლობითა»¹, ცნობილია ჩვენს ლიტერატურაში იმითაც, რომ გადმოუღია ლომონოსოვის ოდა «Бор», გაუღქმავს წიგნი იობისა, თავი 40, 41², 145 ფსალმუნი და დაუწერია «ლექსნი რომელნიმე საქებლნი და რომელნიმე სალალობელნი»³. დრამატულ დარგში მას მათის მეფობის დიდებულების, სრულიად საქართველოს მეფის ირაკლი მეორის შესაქცევლად, როგორც ვთქვით, გადმოუკეთებია კარინის რუსული თარგმანიდან რასინის ტრაგედია ფეხიღენია, ეპოზასა მეფობისა მისისასა ნბ, წელსა შემდგომად მაცხოვრისა ჩუენისა ჩღუე, თთჳსა მარტა გა⁴, ესე იგი 1795 წელს. დავითის ეს შრომა გამოცემულია პირველად პროფ. ა. ცაგარლის, მეორედ მ. აბრამიშვილის (1925) და მესამედ ტრ. რუხაძის⁵ მიერ. ირკვევა, რომ დავითს მთლიანად და უცვლელად კი არ გადმოუთარგმნია რასინის თხზულება, არამედ გადმოუკეთებია ის თავისებურად, ის მას შეუმოკლებია იმდენად, რომ ერთი მესამედილა დაჩენილა ორიგინალურიდან, შეუცვლია რამდენადმე რიცხვი და სახელები მოქმედ პირთა, რასინის 5 მოქმედებისა და 37 გამოცხადების მაგიერ აქ ჩვენ გვაქვს 8 მოქმედება და 8 გამოცხადება. თავის მხრივ დავითს შეუტანია პიესაში მთელი ეპიზოდები, ასეთია: მოთხრობა ულისესი მამის მიერ შეილის მსხვერპლად შეწირვის შესახებ, აქილევსის ქება, მონოლოგები ალამემნონისა და კლიტენესტრასა და სხვ.

დავით ჩოლოყაშვილს ეს ტრაგედია გადმოუკეთებია ერეკლეს «შესაქცევლად, კიდევ მეტი: ალამემნონად მას თვითონ ერეკლე უგულისხმებია, რაც ულისეს შემდეგი სიტყვებიდან ჩანს: «მათის მეფობის დიდებულებამ სათნო იჩინა მოხსენებული ძლევა ახილესისა და დიდის მადლობითა მიითვალავს, რომ არათუ პირუშლი იყო ესე მიმდინარეობასა შინა ამა ნბ წლისა მეფობისა მისისასა. მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ პიესის გადმოთარგმნა-გადმოკეთებისას დავითს მხედველობაში ჰქონდა ალა-მამამად-ხანის მიერ თბილისის აოხრება და ერეკლეს ერისათვის თავგანწირვა ამ დროს, როგორც პროფ. ა. ცაგარელი ამბობს⁶. პიესა დაწერილია რ თვით ადრე, ვიდრე ეს აოხრება მოხდებოდა, ასე რომ დავითს არ შეეძლო წინასწარ მოწინავედ ჩვენი ისტორიის ეს სავალიალო ფაქტი.

მიუღებელია აგრეთვე ა. ცაგარლის შემდეგი სიტყვები: «Перевод сделан, повидямому, с французского, и нет никакого основания допускать, что он

¹ მას თვლიან ვოლტერის მოძღვრების მიმდევრად.

² დ. რუხაძის შვილი, ქრესტომათია, II, 1863 წ., 74—75; S 3723, გვ. 79 — 80.

³ А. Цагарели, Сведения, III, 181.

⁴ იქვე, стр. 301 — 320, XXIX — XLVII.

⁵ ტრ. რუხაძის, ძველი ქართული თეატრი, გვ. 297 — 333. აქვეა მოცემული მისი ანალიზი (გვ. 169—192).

⁶ А. Цагарели, Сведения, III, стр. XLVI — XLVIII.

«делан в Русского»¹. ის «ევროპეიზმები», რომელიც ცაგარელსაც აღუნიშნავს²; საქმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ პიესა გადმოკეთებულია არა ფრანგული დედნიდან, არამედ რუსული თარგმანიდან. ეს ცხადია შემდეგი რუსიციზმებიდან: ვლაგირი (в лагере), სტოლი, ჩესტი, ჩესტს მისცემს, ბარაბანი, ბარაბანი პოხოლსა სცემს და სხვ. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ხანდახან მთარგმნელი ფრანგულ დედანშიც იხედებოდა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ტრაგედიის ზოგიერთი ნუსხა, გადამწერთა უმეტრებით, მას მიაწერს ხან სააკაძეს³, ხან ალექსანდრე კავკაძეს⁴. ყოფილა აგრეთვე ქართული «ეპიგენიას» მეორე ვერსია⁵.

ერეკლეს თეატრის რეპერტუარში ადგილი ჰქონდა თითქოს ორიგინალურ პიესებსაც. პროფ. ა. ცაგარელი ამბობს, რომ მას ხელში ჰქონია რამდენიმე ისეთი პიესა, რომელთა სუფიქტი აღებულია XVIII საუკუნისა და XIX-ის დამდეგის ქართული ცხოვრებიდან. სამწუხაროდ, მათი ავტორები და დაწერის წელიწადი ცნობილი არაა⁶.

ერეკლეს მეფობით გათავდა, შეიძლება ითქვას, ძველი ქართული თეატრის ისტორია. ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევამ და ქვეყნის აოხრებამ, რომელსაც მალე ერეკლეს სიკვდილიც მოჰყვა, ბოლო მოუღო ქართულ თეატრსაც. მაგრამ სათეატრო ლიტერატურის ზრდა-განვითარება ამას არ შეუფერხებია. ამას ხელს უწყობდა, სხვათა შორის, ის გარემოებაც, რომ, საქართველოში რუსეთის დამკვიდრების შემდეგ, თბილისში ხშირად იმართებოდა წარმოდგენები რუსულ ენაზე რუსთათვის, განსაკუთრებით კოვალენსკისა და ერმოლოვის დროს⁷. გულშემატკიეარ მამულიშვილთათვის, რომელნიც სამშობლოსთან ერთად მშობლიურ თეატრის აღორძინებასაც მოელოდნენ, რუსული წარმოდგენები საქმარად ძლიერი სტიმული იყო ებრუნათ ქართული რეპერტუარის გამდიდრებისათვის. მართლაც, ჩვენამდე მოუღწევია ხელნაწერებში შემდეგ პიესებს:

1. ეელისარიონი», ტრაგედია, რუსულიდან გადმოკეთებული უცნობი პირის მიერ მეთერამეტე საუკუნისა და მეცხრამეტის მიჯნაზე⁸.

2. ეეფხისტყაოსანი ტრაგედიადა ან ანდოეთის ტახტის მემკვიდრე და სიყვარული სამშობლოსადმი» გოდერძი ფირალიშვილისა (1768 — 1825), 1805 წელს დაწერილი⁹. ავტორს სურვილი ჰქონია მისი დაბეჭდვისა, მაგრამ ცენზურას ნება არ დაურთავს, სხვათა შორის იმ მოსაზრებითაც, რომ ეს პიესა მამულიშვილურ გრძნობას აღვივებს და აღიზიანებსო.

¹ А. Цагарели, Сведения, III, стр. XL.

² იქვე, стр. XXXIX.

³ Brosset, Rec. des Actes de Acad. de Scien., 1888, p. 108; А. Цагарели, Сведения, III, XXXI.

⁴ А. Хаханов, Очерк, IV, стр. 83, прим. 1.

⁵ ის განხილულია ტრ. რუხაძის მიერ («ძველი ქართული თეატრი», გვ. 198—204).

⁶ А. Цагарели, Сведения, III, გვ. XXXIX.

⁷ ა. ყიფიანი: «ივერია» 1885 წ., № 4—5, გვ. 120.

⁸ ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი, გვ. 262 — 266.

⁹ იქვე, გვ. 248—257.

3. მოქმედება ასტრახანსა შინა, სატირა-კომედია ალექსანდრე ამილახერისა (1750 — 1802), დაწერილი 1801 თუ 1802 წელს¹.

4. ატეისტია, ტრაგედია, თარგმანი რუსულიდან მირიან ბატონიშვილისა (1776—1834), შესრულებულია 1805 წელს².

5. ალათოკლე, ტრაგედია, გადმოღებულია ფრანგულიდან 1810—1819 წლებში; მიეწერება პეტრე ლარამეს, მაგრამ ნამდვილად უნდა თეიმურაზ ბატონიშვილს დაეწერა³.

6. ასამსახეობა რაინდისა⁴, თეიმურაზ ბატონიშვილისა, დაწერილი უნდა იყოს XIX საუკუნის 30-იან წლებში⁵.

7. ასინავ და ტრუფორია სუმაროკოვისა, ქართულად გადმოთარგმნილი პეტრე ქებაძის მიერ, რომელიც დაახლოვებული იყო თეიმურაზ ბატონიშვილსა და მ. ბროსესთან⁶.

8. დიმიტრი, თავისა თვისისა მწოდებელი ან ცერუ დიმიტრი, ტრაგედია სუმაროკოვისა; მთარგმნელი უცნობია, მაგრამ თარგმანი შესრულებული უნდა იყოს მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ათეულ წლებში⁷.

ამ დარგში თავი გამოუჩენია მგოსან ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძესაც (1786 — 1846).

აი უდავოდ მის მიერ თარგმნილი პიესები:

1. ასინნა, კორნელის ტრაგედია, რომელიც, როგორც ხელნაწერში აღნიშნული, ალექსანდრეს უთარგმნია ფრანგული დედნიდან (S 4910). ნათარგმნია 16-მარცვლიანი ლექსით, რომლიდანაც ნოეიყვანთ ერთ ნიმუშს:

ძოდანაც ვფუცე ჭულკიავ და აწუა ვფიცაე ზეციათ,
მე სინა მიყვარს და ვეტრფი სუფიოთა მეტის-მეტითა;
იარა თუ მასაც მე ვუნდი, ჯერ არს აგვისტო წარწყმოდოს.
სისხლსა მისა ვსთხოვ ჩემ ფასად, თუ არ, ვერაოთ მიყიდოს⁸.

2. ესთერია, ტრაგედია რასინისა (S 2480), შენახულა არა მთლიანი პიესა, არამედ ცალ-ცალკე როლები, ამოწერილი ყველა მოქმედებიდან. აქ ყვენ გვაქვს როლები არტაქსარის, ესთერის, მარდოხესი, ამანისი, ზოსარასი და ელისაბედის. პიესა ნათარგმნი ყოფილა 16-მარცვლიანი ლექსით, რომლის ერთ-ერთი ნიმუში ასეთია:

ესთერი: . . . სისხლი ძარღვთ შემყინებია.

¹ ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი, გვ. 240 — 248.

² იქვე, გვ. 257 — 262.

³ იქვე, გვ. 267 — 272.

⁴ იქვე, გვ. 272 — 278.

⁵ ს. იორდანიშვილის გამოცემა, 1947 წ.

⁶ ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი, გვ. 234 — 237.

⁷ იქვე, გვ. 232 — 234. იქნებ, ტრ. რუხაძის მიერ მოყვანილი ადგილი ამ პიესისა «საფუძველნი სიტყვიერებისანის» აეტაროს მოჰყავს არა ამ პიესის ქართული თარგმანიდან, არამედ რუსული ტექსტიდან, როგორც ციტატი.

უნდა დაბეჭდილიყო 1884 წელს «ივერიაში», მაგრამ ცენზორმა არ გაუშვა («ილია ჭავჭავაძის საიუბილეო კრებული», გვ. 209).

მ ა რ დ ო ხ ე:

ებრაველთ თესლის ერთობით აღმოფხვრა უბრძანებია,
ჩვენ ყოვლინი სისხლის მწყურვალის ამანის ხელთა შთაცვივნულ,
მკუღელნი რკინანი, ფოლადნი სასჯელად უკვე განმზადულ.
სოულად ერი ეძლევის სამუსრად ბასრსა მახვილსა,
ულმართოსა ამანს, ამანსა, ვუღეას შინა შობილსა,
უქმნია ესე განზოახვა თვისთა შემძლებლობით,
და მევეს დაუმტკიცნია, გლახ საეწოს მინდობილობით...

ესთერ, ცრემლი და ტირილი ამა ყმაწულთა მიანდენ,
შენ მხოლოდ უფი იმედად შენთა მათ ძმათა ბედშავთა,
გმართებს უსწრაფო შეწევნა, ნუ ჰკარგავ ჟამთა ძვირფასთა.

3. «ფედრა» რასინისა.

ეს პიესები ა. ქავჭავაძეს ლექსით გადმოუქართულებია. გარდა ამ სამი პიესისა, მას მიეწერება კიდევ სამი პიესის გადმოღება, თუმცა საკითხის სპეციალურად მკვლევარის, ტრ. რუხაძისათვის, ეს სადავოა¹.

აი ეს პიესები:

«პერაკლე», ტრაგედია კორნელისა (S 2480). თარგმანი დასურათებულია, შენახულა მხოლოდ პირველი მოქმედება, ხუთგამოცხადებად. მოქმედება წარმოებს კონსტანტინოპოლში, სუჟეტი აღებულა ბიზანტიის ისტორიიდან. მარკიანე იმპერატორი მოჰკლა ფოკამ, რომელსაც, თავის საგვარეულოში მეთუობის განსამტკიცებლად, სურს თავის ძეს მარტიანეს შერთოს ასული მარკიანესი პულქერია, უკანასკნელი კატეგორიულ უარს უცხადებს და აშინებს ფოკას, რომ კანონიერი მეგვიდრე მარკიანესი, შვილი მისი ჰერაკლე, მოდის, რათა შური იძიოს და ტახტი დაიბრუნოსო. პიესა ნათარგმნი უნდა იყოს რუსულიდან, რასაც გვაფიქრებინებს მისი რუსიციზმები, მაგალითად: უფულავ, პოლეთიკა და სხვ. აქა-იქ აშიაზე განმარტებულია უცხო სიტყვები და მიწერილია: ალექსანდრე ქავჭავაძე.

«ალზირა ანუ ამერიკელნა», ტრაგედია ვოლტერისა, გადმოთარგმნილია პროზაულად რუსულიდან².

«ელიპი», თარგმანი რუსი დრამატურგის ვ. ა. ოზეროვის (1770 — 1816) პიესისა «Елипи в Афинах»³.

ჩამოთვლილთ გარდა, ჩვენამდე მოუღწევია სამ პიესას, რომელთაც შეცდომით იმავე ა. ქავჭავაძეს მიაწერდნენ. ესენია:

«ფანტაზმა ანუ მაჰმად წინასწარმეტყველი», პიესა ვოლტერისა, ქართულად გადმოთარგმნილია პ. პოტიომკინის რუსული თარგმანიდან ვინმე ზუბალა შვილის მიერ.

«ზაირა», ტრაგედია ვოლტერისა, გადმოღებული რუსული თარგმანიდან დავით ფურცელაძის მიერ⁴.

¹ ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი, გვ 278 — 283.

² იქვე, გვ. 284, 285.

³ იქვე, გვ. 278 — 283.

⁴ იქვე, გვ. 283 — 286.

«სიღია, ტრაგედია კორნელისა, რომელიც აწყობილი იყო 1885 წელს «ივერიაში» დასაბუქდად, მაგრამ რაღაცა მიზეზით არ დაბუქდილა. ხელნაწერი მისი ჩვენ არ გვინახავს.

ამით ამოიწურება ისტორია ჩვენი ძველი თეატრისა და დრამატული მწერლობისა; ჩვენამდე გადარჩენილა ძველი თეატრის რეპერტუარიდან ოცდასამამდე პიესა, რომელნიც არ იყვნენ მოკლებულნი ერთგვარ მნიშვნელობას: ისინი აღვივებდნენ საზოგადოებაში სამშობლოსადმი სიყვარულს, ადამიანობისა და მოვალეობის შეგნებას, პატიოსნებისა და კაცთმოყვარეობის გრძნობას და სხვა მაღალ იდეებს, აღვიძებდნენ შეგნებას სცენის საჭიროებისა და მნიშვნელობისას და ნიადაგს უმზადებდნენ ნამდვილ ეროვნულ დრამატურგას და თეატრს, რომელიც ჩვენში ფეხს იდგამს მეცხრამეტე საუკუნის ნახევრიდან.

1852 წლის 12 იანვარს ოქროპირ ბატონიშვილს დაუმთავრებია რუსეთში ტრაგედია ეფფხვის ტყავოსანია, რომელიც დაუბუქდავს კიდევაც მოსკოვში 1853 წელს. ის შედგება ხუთი მოქმედებისა და 30 სურათისაგან, შეიცავს 1436 სალექსო სტრიქონს¹.

ს ა მ ი ე ბ ე ლ ი

პირთა სპიჯიბელი

(შედგენილია გვი მიქაძის მიერ)

ა

- აბაჯაძე (1724 წ. რუსეთში წაპყვა ვახტანგ მეფეს) 430.
- აბაჯაძენი 76.
- აბან კახანისძე (ემირანდარეჯანიანი) 65.
- აბასი ნ. შაჰ-აბასი.
- აბასი (ემირანდარეჯანიანი) 378.
- აბაში (ემირანდარეჯანიანი) 61.
- აბდალმესი (წმ.) ნ. აბდულმესი.
- აბდ-ალ-მუტალიბი (ყუსაბ ჰამზა) 69.
- აბდულა (ასპილენძისქალაქიანი) 340, 342.
- აბდულ-მელიქ ყაზი (ემირანდარეჯანიანი) 378.
- აბდულმესი, აბდალმესი, აბდულმესია (წმ.) 175.
- აბდულმესი (XVII საუკუნის სიველის მიხედვით ჯეჯარის მამის მეღვთის ძმა) 175.
- აბდულმესია (ზოგიერთი მკვლევარის მოსაზრებით შავთელის სახელია) 174.
- აბდურაჰმან ჯამი ნ. ჯამი აბდურაჰმან.
- აბელი (ბიბლ.) 496, 554.
- აბესალომი (ემირანდარეჯანიანი) 59, 60, 62, 64, 65, 67, 74.
- აბისაი 197.
- აბო თბილელი 47.
- აბრაამი (ბიბლ.) 6, 254, 336.
- აბრაამი (ემირანდარეჯანიანი) 59.
- აბრაამიშვილი შ. 581.
- აბრუ ხელმწიფე (ემირიანი) 336.
- აბუბაქარი ნ. ბოზქარ.
- აბუ დოლეფი (ნახჩევანის მთავარი) 239.
- აბუ-თამამი (გზახთიარნამე) 366.
- აბუთარი (ემირანდარეჯანიანი) 62.
- აბუკურა (თეოდორე აბუკურა, ხარანის ეპისკოპოსი, იოანე დამასკელის მოწაფე, 740 — 820) 34.
- აბულამი (ემამბეი დიფნის ქალაქისა) 331.
- აბულ ასანი (ემირანდარეჯანიანი) 60.
- აბულაძე ილ., პროფ. 5, 106, 120, 186, 348.
- აბულაძე იუსტი, პროფ. 17, 49 — 53, 109 — 111, 114 — 117, 137, 138, 198, 225, 227, 229, 237, 238, 243, 245, 268, 300, 310, 311, 314, 315.
- აბულ-ისაი, ისაი (ჯფირმალიანი) 328 — 331.
- აბულისძე გუზან, გუზან 410, 411.
- აბულ-ლაზი-მუსენ ბაჰადურ-ხანი (ხორასნის სულტანი. 1470 — 1505) 357.
- აბუმელიქი (ასპილენძისქალაქიანი) 342.
- აბუ საბირი (გზახთიარნამე) 324.
- აბუსფარი (გზახთიარნამე) 366.
- აბუტალიბი (ემირანდარეჯანიანი) 69.
- აბუ-ტაჰირ-მუმამედ-ბენტარსუსი 254.
- აბუ-ჯაფარ-მუმამედი, აბუ-ჯაფარი (სურ-ბაიჯანის ათბაგა) 287, 288.
- აგ 184.
- აგათონ (გშვილვე ზორიანი) 370.
- აგვისტო (ცინნა) 583.
- აღამი (ბიბლ.) 125, 183, 197, 254, 336.
- აღარნახე (სმოტ I კურაპალატის ძე) 7.
- აღერკი 11.
- ავალიშვილი გიორგი, ავალოვი გიორგი (1769 — 1850) 577-580.
- Avalishvili Z. 390.
- ავალიშვილი დომენტი, დომენტი გროველი (გროველი ეპისკოპოსი თეიმურაზ I-ის დროს) 417.

- ავალიშვილი ტატიანა ვასილის ასული (და-
ვით გურამაშვილის მეუღლე, გარდ.
1794 წ.) 532.
- ავალიშვილი გიორგი ნ. ავალიშვილი გიორგი-
ავ-გიორგი ნ. გიორგი მეფე (გიორგი IX).
ავთანდილი (კვეფხისტყაოსანი) 33, 82 —
85, 88 — 94, 96, 97, 103, 112, 116,
137, 139, 140, 143, 148, 154, 199,
266 — 268, 270, 280, 315, 392, 421,
422, 424, 504, 572.
- ავთანდილი (გიორგი სააკაძის შვილი) 419.
ავერელიანე 381.
- აზღაბახთი, აზღაბახთი (ებახთიარნაშე) 365, 366.
- აზიზი (გიოსებზილიხანია) 276, 277.
- აზიზი (ესპილენქისქალაქიანი) 341, 342.
- ათაი (პოეტი, XI საუკ.) 238, 247.
- ათანასე ალექსანდრიელი 34.
- ათარ დევი (სეკულანია) 260.
- ათენი (ღმერთი) 5.
- ათონელი: ნ. გიორგი ათონელი, ექვთიმე
ათონელი.
- აინლიეთი, ალათი (გშადებერ-აინლიეთი) 172, 197, 203.
- აიში (პოეტი) 292.
- ალავერდელი ნ. ფილიპე ალავერდელი.
- ალავიძე მ. 585.
- ალათი ნ. აინლიეთი.
- ალექსანდრე III ნ. ალექსანდრე (იშერთა
მეფე).
- ალექსანდრე, ალექსანდრე ხელმწიფე
(გამირნასარიანი) 377 — 379.
- ალექსანდრე (საწუთროს ბალი რა ჰქონ-
და, სცან, ალექსანდრეს, მეფე) 492.
- ალექსანდრე (თეიმურაზ I-ის შვილი) 387,
442, 454.
- ალექსანდრე (ალექსანდრე II, ლევანის ძე,
კახეთის მეფე, 1574 — 1605) 409, 441.
- ალექსანდრე, ალექსანდრე მეფე, ალექ-
სანდრე III (იშერთა მეფე) 393, 400,
401, 403, 404, 413, 442, 455 — 457.
- ალექსანდრე ბატონიშვილი, ალექსანდრე
(არჩილ მეფის ძე, 1674 — 1710)
371 — 374, 464.
- ალექსანდრე ბატონიშვილი, ალექსანდრე
(ბაქარ მეფის ძე, დაიბ. 1761 წ.) 372,
373, 549.
- ალექსანდრე დიდი ნ. ალექსანდრე მაკე-
ლონელი.
- ალექსანდრე მაკედონელი, ალექსანდრე
დიდი, ალექსანდრე (356 — 323 წწ.
ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) 34, 49,
193 — 195, 198, 202, 262 — 264, 376,
381, 472 ნ. აგრ. ისქანდერ მაკე-
დონელი.
- ალექსანდრეს ასული ბარბარე ნ. ბარბარე
ალექსანდრეს ასული.
- ალექსანდრიელი: ნ. ათანასე, კირილე,
ოლიმპიოდორე, პანსოფი ალექსანდრი-
ელები.
- ალექსი (წმ.) 176, 422.
- ალექსი მეფე (რუსეთისა) 212.
- ალექსისძე-მეხსიშვილი აპრონ (ღეკანოზი)
529.
- ალი დილაში (გამირანდარეჯანიანი) 60,
61, 64, 65.
- ალიექზარი (გომანიანი) 270.
- ალიში (ესირინოზიანი) 252.
- ალიშერ ნავოი ნ. ნავოი ალიშერ.
- ალმასი (გბარამგურიანი) 295.
- ალფესხე იაკობ (ბიბლ.) 487.
- ამაზასპი 11.
- ამანი (ესსეთერი) 583, 584.
- ამარ იამანელი (გამირანდარეჯანიანი) 65.
- ამარტოლი: ნ. არსენ ამარტოლი, გიორგი
ამარტოლი.
- ამასიელი: ბასილი ამასიელი 427.
- ამბრი არაბი (გამირანდარეჯანიანი) 57,
59, 62 — 67, 69 — 71, 78, 79, 82.
- ამიან დევი (გმირიანი) 334.
- ამილახვარი ალექსანდრე (1750 — 1802)
583.
- ამილახვარი გივი 396.
- ამინი (პოეტი) 310.
- ამირან დარეჯანის ძე, ამირანი (გამირან-
დარეჯანიანი) 15, 56, 58 — 68, 70,
71, 73, 74, 77 — 82, 173, 175, 197,
255, 256.
- ამირანი (ესპილენქისქალაქიანი) 342.
- ამირგურ-ხანი 409.
- ამირჯები (1724 წ. რუსეთში წაპყევა ვახ-
ტანგ მეფეს) 430.
- ამირინდო (გამირანდარეჯანიანი) 82.
- ამირიძე იოსებ, ქეშიშ-დარდიმანდი 576,
577.
- ამირ-მირანი, ამირ-მირმანი (ათაბაგი) 196,
571.
- ამირ-ნასარ, ჰამირ-ნასარ (გამირნასარიანი)
377, 379.
- ამირ-ნასარ სამანიდი 203.

- ამირ-ხოსროვ დეპლევი, ხოსრო დეტლევი, ამირ ხოსროვი (1253 — 1325) 282, 283 — 290, 292, 302, 324, 338.
- ანა (თეიმურაზ I-ის მეუღლე) 442.
- ანა (იესე მეფის შვილი) 530.
- ანა ბატონიშვილი (თეიმურაზ II-ის ასული, დიმიტრი ორბელიანის მეუღლე) 501, 549, 550.
- ანა დედოფალი, ანა (მამუკა ორბელიანის ასული) ნ. ორბელიანი ანა.
- ანაკრეონი 384.
- ანახტასია ნ. ბეველი.
- ანახტასია (დიმიტრი ბაგრატიონის ასული) 529.
- ანაქსაგორა 381.
- ანახანუმი, ანახანუმ დედოფალი (ბეჟან იოთამისშვილის ასული, თეიმურაზ II-ის მეუღლე) 495, 549.*
- ანგია ლალი 325.
- ანდლიზი (ემირიანიც) 335, 336.
- ანდიზან გრძნეული, ანდიზან მუგვი 32, 184.
- ანდრია (მოციქული) 487.
- ანდრია კრიტილი (VII საუკ.) 454.
- ანდრია სტრატიოტი 6.
- ანდრონიკაშვილი ოტა 519.
- ანდრონიკაშვილი ქაიხოსრო, ენდრონიკა-შვილი ქაიხოსრო 319, 526.
- ანთარქაისძე (ემირანდარეჯანიანიც) 65, 80.
- ანთიმოს (წმ.) 520.
- ანნა (არაგვის ერისთავის გიორგის ასული, ბაქარის მეუღლე) 373.
- ანნა იოანეს ასული (იმპერატრიცა) 371.
- ანტიოქელი: მარგარიტა ანტიოქელი 6.
- ანტონ I, ანტონ კათოლიკოსი, ანტონ ბატონიშვილი. ანტონი 14, 15, 120—122, 144, 215, 217, 220, 263, 348, 349, 377, 418, 442, 454, 495, 501, 546 — 548, 554, 555.
- ანტონ ბატონიშვილი ნ. ანტონ I.
- ანტონ ჭყონდიდელი, ანტონი 121, 546.
- ანუკა (ვახტანგ V-ის ასული) 400.
- ანუშირვანი ნ. ხოსრო ანუშირვანი.
- ანუშირვანი (ემირიანიც) 271.
- ანუშირვან ხელმწიფე (ემირნასარიანიც) 378.
- ანუშირვანი (ემპანამე) 232.
- ანჯაბი (პოეტი) 338.
- ამოლონი (ლმერთი) 5.
- არაბი ნ. ამბრი არაბი.
- არამია (ემირიანიც) 334, 335.
- არამშაბი (ესირინოზიანიც) 252.
- არაქელავი სტეფანე სომონის ძე 342.
- არაში (ემირიანიც) 49.
- არდანვარდანი (ესირინოზიანიც) 252.
- არდაფი (ესირინოზიანიც) 250, 251.
- არდაშირი (ებამიანიც) 249.
- არეოპატიტი: დიონისე არეოპატიტი 35.
- არზამანიკი (ემირანდარეჯანიანიც) 61.
- ართავაზოს-ძე შოთა 107, 108, 164.
- არისტიდე 384.
- არისტოპოი 384.
- არისტოტელე, არისტოტელე (ფილოსოფოსი და მეცნიერი ძველ საბერძნეთში, 384 — 322 წწ. ჩ. წ. ა.) 34, 132, 193, 196, 376, 381, 384.
- არისტოფანე 381.
- არმან დევი (ეუთრუთიან-საამიანიც) 238.
- არმოკლა-ჯიშმური ნ. ჯიშმურ-არმოკლა.
- არნავაზი (ემპანამე) 197, 199, 204.
- არონ რაშილი (ემირნასარიანიც) 378.
- არსალანი (მეფეთა სალაროც) 354.
- არსენ ამარტოლი 32.
- არსენ ივალთოელი, არსენი (ქართველი მეცნიერი, დაახლ. 1050 — 1125 წწ.) 32, 150, 167, 506, 546.
- არტაქსარი (აესთურია) 583.
- არუთა ჯაღო (ესირინოზიანიც) 251.
- არუთინ ნ. სადათნოვა.
- არქანჯელო ლამბერტი 211.
- არშაკი 11.
- არჩილ დიდი (არჩილ მეფე, V საუკ.) 392.
- არჩილ მეფე, არჩილი, შაჰნაზარხანი, შაჰნაზარი (ვახტანგ V-ის ძე, მეფობდა იმერეთში, 1664 — 1675) 14 — 17, 56, 95, 118, 162, 163, 177, 212, 216 — 220, 224, 234, 241, 242, 255 — 258, 260, 262 — 264, 267, 269, 271, 272, 274, 275, 278, 285, 299, 300, 304 — 306, 331, 332, 346, 348, 372 — 374, 384, 393 — 396, 398 — 401, 403, 404, 406, 408, 412 — 418, 420, 423, 425, 429, 432 — 434, 441, 444, 447, 460 — 465, 467, 469 — 471, 473, 474, 476 — 482, 484, 485, 489, 491, 493, 494, 505, 507 — 510, 512 — 516, 520, 521,

* ამ გვერდზე ასე უნდა წაეკითხოთ: თეიმურაზ II-ის ქვრივ დედოფალ ანახანუმსა

- 526, 527, 533 — 537, 543, 560, 571, 572.
- არჯახსი (ეშანამეჯ) 250, 252.
- ასლი (პოეტი XI საუკ.) 239, 302.
- ასათიანი ლევან 530.
- ასათიანი ლუკა (XIX საუკ.) 337.
- ასენეთი 197.
- ასლან (თავაქალაშვილი, იხსენიება 1604 წ. საბუთში) 243.
- ასლან-ფაშა 397, 401.
- ასმათი (ევეფხისტყაოსანი) 84 — 89, 93, 94, 96, 103, 148.
- ასტარტე, ასტარტი 181.
- ასფან მეფე, ასფან (ემირანდარეჯანიანი) 63, 66.
- ატაბრიზი ბაღიშ-უღღინ მინუჩიშ ატაჯი-რი 447.
- АТТАЯ М.** 386.
- აფანასიეე-ჩუფხინსკი 338.
- აფაქიძე როსტომ 394, 395.
- აფთვიმიანე (ერუსლმდანიანი) 320.
- აფთიონი (ეზაქიანი) 246.
- აფთიონი 384.
- აფლათუნ აქიში (ემირანსარანი) 378.
- აფრადევი** (ეზარამგულანდამიანი) 387, 310.
- აფრასიაბი** (ეშანამეჯ) 233, 237.
- აფრასიოზი** (ემეფეთა სალარო) 355.
- აფრილონ** (ეშანამეჯ) 198.
- აქილევი**, აქილევისი, ახილესი 77, 196, 198, 581.
- ალა** (თავაქალაშვილი, იხსენიება 1569—1573 წწ. საბუთებში) 243.
- ალა-მამაღ-ხანი** 564, 577, 581, 582.
- ალამეშნონი** 196, 581.
- ალსართან II**, ალსართანი (ვირვანშაი) 36, 200, 201, 282, 411, 571.
- ამოთან მუხრანშატონი** (ქეთევან დედოფლის მამა) 441.
- ამოტ კურატი ნ.** ამოტ კურაპალატი. I, კურაპალატი, აღარანსე I-ის ძე, 826 წ.) 7, 392.
- ამოტ კურატი ნ.** ამოტ კურაპალატი.
- ახი** (ეზარამგურანიანი) 294, 295.
- ახიკარი** (ესწავლანი ახიკარ ბრძინსანი) 385.
- ახილესი ნ.** აქილევი.
- ახპატელოვი მ.** 339, 369, 448, 450, 451.

ბ

- ბაალი** (ეაბდულმესიანი) 181.
- ბაამანი** (ებაამიანი) 249.
- ბაამანი** (ეშანამეჯ) 226, 233, 234, 249.
- ბაბათაშვილი ნ.** სააკაძე იოსებ.
- ბაბაშოშ**, ბაბასაუშ (სააკაძე, მოხსენიებულია 1646 წ. დოკუმენტში) 419.
- ბაბილა** (წმ.) 520.
- ბაბულ** (ესირინოზიანი) 251.
- ბაგრატ IV** (გიორგი I-ის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 1027 — 1072) 76, 167.
- ბაგრატ ბატონიშვილი ნ.** ბაგრატ მუხრან-ბატონი.
- ბაგრატ ბატონიშვილი** (გიორგი XII-ის ძე, 1776 — 1841) 495, 549, 552, 554.
- ბაგრატი** (ბაგრატ III, გურგენ II-ის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 975 — 1014) 36.
- ბაგრატი** (იმერთა მეფის ალექსანდრეს ძე, ბრმა ბაგრატი) 393 — 395, 397, 398, 401, 434, 462.
- ბაგრატი**, ბაგრატ ბატონიშვილი (ვახტანგ V-ის ძმა) 396, 397, 399.
- ბაგრატიონი გრიგოლ იოანეს ძე**, გრიგოლი (1789 — 1830) 529, 561.
- ბაგრატიონი დარეჯან** (სულხან-საბა ორბელიანის მეუღლე, გარდ. 1683 წ.) 346.
- ბაგრატიონი დიმიტრი გიორგის ძე** (1746 — 1826) 390, 499, 518, 519, 529, 530.
- ბაგრატიონი** 429.
- ბაგრატ კურატი** (ბაგრატ I, კურაპალატი, ძე ამოტ I კურაპალატისა, გარდ. 876 წ.) 392.
- ბაგრატ მეფე** (ბაგრატ V, დავით IX-ის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 1360 — 1393) 229.
- ბაგრატ მუხრანშატონი**, ბაგრატ ბატონიშვილი, ბაგრატ პირველი, ბარნაბა, ბაგრატი (ქართლის მეფის კონსტანტინე II-ის ძე, 1512 წ. მიიღო მუხრანშატონობა, შემდეგ ბერად აღიკვეცა ბარნაბას სახელით) 13, 15, 69, 102, 116, 227 — 229, 231, 460.
- ბაგრატ პირველი ნ.** ბაგრატ მუხრანშატონი. **ბადრი იამნისძე**, **ბადრი იამინიძე**, **ბადრო** (ემირანდარეჯანიანი) 57, 59 — 62,

- 64 — 67, 77 — 80, 82.
- ბადრი იამანიძე** (ევარშეიანი) 339.
- ბაზიუა** (ეოსტეზილიხსინიანი) 179, 180, 202, 276, 277, 316, 318.
- ბანდლურ ნაზირი** 399.
- ბალავარი, ბალაკარი** (ესიმბრძნე ბალავარისაჲ) 6, 48.
- ბალავი ნ. ბალავისი.**
- ბალკისი, ბილყისი, ბილყიზი, ბალავი** (მიბლ.) 48.
- ბალმონტი კ. 133.**
- ბალხანი** (დამირანდარეჯანანი) 65.
- ბანაროზი** (ერუსულდანიანი) 321, 325, 326.
- ბანუ** (ახოსროფშირინიანი) 197.
- ბარათავეი თომა, თომა** (მამუკა ბარათავეილის ძმა) 517, 543.
- ბარათავეილები** 516 ნ. აგრ. ბარათიანი.
- ბარათავეილი:** ნ. ზაალი, იესე ოსეს ძე, მათე, ნინო, ბარათავეი თომა.
- ბარათავეილი ავთანდილ** 516, 517.
- ბარათავეილი თამაზ, თამაზ** (სარდალი) 516, 517.
- ბარათავეილი ლეონიდ** (ნ. ბარათავეილის ღის ნინოს მეუღლე) 338.
- ბარათავეილი მამუკა** (1701 წ. არჩილ მეფემ რუსეთიდან აახლა ვახტანგ მეექვსეს) 516.
- ბარათავეილი მამუკა ავთანდილის ძე, ბარათასძე მამუკა, მამუკა, მათე** (პოეტი, «მეფის კულის მჭერელი») 120, 217, 220, 259, 326 — 328, 384, 494, 506, 507, 515 — 521, 523, 526, 527, 529, 540 — 544.
- ბარათავეილი მამუკა თამაზის ძე, ორბელისძე მამუკა** (დემუწინავე სრული სარდალი საბარათავეილოსიჲ) 516, 517.
- ბარათავეილი ნიკოლოზ** (1817—1845) 338.
- ბარათავეილი ს. 178.**
- ბარათავეილი ჭიხობრო** 271.
- ბარათავეილი ყაფლან** 462.
- ბარათიანი** 399, 429, 505 ნ. აგრ. ბარათავეილები.
- ბარამან შანი** 165, 166.
- ბარამგური, ბაქრამგური, შაქრამგური** («შაქანმეა») 198, 199.
- ბარამი** (დბარამგულანდამიანი) 306 — 311, 317.
- ბარამი** (დბარამგულიჯანი) 311 — 313, 315.
- ბარამი, ბაქრამ გური** (დბარამგურიანი) 292 — 299, 302.
- ბარამი** (ერუსულდანიანი) 321, 324.
- ბარამი** (ესირინოზიანი) 252.
- ბარამი** (ეყარამანიანი) 251.
- ბარამი** (ყორჩიბანი ვახტანგ V შანავაზის დროს) 399.
- ბარამ ინლი** (ესირინოზიანი) 251.
- ბარამიძე ა., პროფ., 14, 17, 42, 48, 50, 51, 57, 59, 69, 71, 82, 104, 106, 116, 144, 150, 153, 162, 163, 172, 173, 177, 224, 225, 227, 221, 234, 243, 245, 248, 255, 259, 263, 264, 266—268, 271, 277, 278, 282, 284, 285, 290, 291, 299, 304, 306, 311, 316, 322—324, 332, 351, 356, 359, 364, 367, 376, 377, 380, 384, 387, 403, 406, 417, 420, 435, 443, 444, 446, 447, 450, 455, 457, 460, 484, 489, 491, 492, 496, 500, 506, 507, 510, 512, 515, 517, 526, 530, 534, 546, 549, 550, 552, 555, 562.**
- ბარამ ჩუბინი** (დსოსროფშირინიანი) 287.
- ბარბარა** (წმ.) 503.
- ბარბარე ალექსანდრეს ასული** (ფელდმარშალ ალექსანდრე ბუტურლინის ასული) 503, 505.
- ბარზამი** (დბარამგულიჯანიანი) 312, 313.
- ბარზინი** (ერუსულდანიანი) 326.
- ბარზუ, ბარზო** (დბარზუნამეა) 247, 248, 326.
- ბარზუ** (ესირინოზიანი) 254.
- ბარზუ** (დშაქანმეა) 233, 234, 247, 248.
- ბარზუი, ზუგია** (VI საუკ.) 356.
- ბართლომე** (მიბლ.) 487.
- ბარნაბა** (ბაგატ მუხრანბატონი, ბერად ალიყვეცა ბარნაბას სახელით) ნ. ბაგატ მუხრანბატონი.
- ბახილ ენოსმოქვარი, ისტორიკოსი** (თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი, ავტ. «ცხოვრება მეფეთა-მეფისა თამარიისა», დაწერ. XIII საუკ. პირველ მეოთხედში. ივ. ჯავახიშვილის მიერ დადგენილი ეს ძეგლი გამოცემულია 1944 წელს) 121, 182.
- ბახილი ამხიელი** 427.
- ბახილი დიდი** (ბახილ კესარიელი, IV საუკ.) 5, 12, 34, 187, 384.
- ბახილი მაკედონელი, ბახილის** (იმპერატორი, 867 — 886) 371.

- ბატონიშვილი:** ნ. ალექსანდრე (არჩილ მეფის ძე), ალექსანდრე (ბაქარის ქ.), ანა, ბაგრატ (გიორგი XII-ის ძე), გიორგი (ვახტანგ VI-ის ძე), დავით, თეიმურაზ, თეკლე, იოანე, კონსტანტინე, მამუკა, მირიან, ოქროპირ, პაატა. ფარნაოზ, ქეთევან ბატონიშვილები; ანტონ I, ბაგრატი (ვახტანგ V-ის ძმა), ბაგრატ მუხრანბატონი, გიორგი (გიორგი XII), ერეკლე I, ერეკლე II, ვახტანგ VI, ვახუშტი, მამუკა (იმერეთის ბატონიშვილი), როსტომი (ვახტანგ VI-ის ძე).
- ბაქარი,** ბაქარ მეფე, შანაოზ-ხან (ვახტანგ VI-ის ძე, ქართლის მეფე, 1717 — 1719) 371, 373, 384, 426, 429, 430, 433, 436. 437, 463, 482, 517, 518, 520, 521, 529, 531, 549.
- ბაქრაძე დ.** (ისტორიკოსი, 1827 — 1890) 52, 168, 198, 326, 420.
- ბაუბაყ დევი** (ჟამირანდარეჯანიანი) 61, 62, 66, 78.
- ბახთიარი** (ჯახთიარნამე) 365, 366.
- ბახტურ მეფე** (ქარადავრიშინი) 337, 338.
- ბაპაროს** 204.
- ბაპმანი** (ქშაპნამე) 236.
- ბაპრამ გური** (ჯბარამგურიანი) ნ. ბარამი.
- ბაპრამ-გური** (ქშაპნამე) ნ. ბარამ-გური.
- ბეატრიჩე** (დანტეს დღვათებრივი კომედია) 132.
- ბეზულაშვილი მელიკოზად** აშხარბეგის ძე (XIX საუკ.) 364, 365.
- ბეგთაბეგ ნ.** თანიაშვილი ბეგთაბეგ.
- ბეგთაბეგოვები** 260.
- ბედუქულმართი** (ერუსულანიანი) 323.
- ბედშაეი** (ერუსულანიანი) 323.
- ბეერასფ** (ქშაპნამე) 198.
- ბეერდლი,** ანასტასია (ბაგრატ შაროელის ასული, მეუღლე ადარნასესი, აშოტ I-ის ძის; მონაზუნალ შედგა ანასტასიას სახელით) 7.
- ბენადი** (ჯბარამგულანდამიანი) 308, 309.
- Бенедиктов П. В.** 571.
- ბეთლემელი** ნ. ფილიპე ბეთლემელი.
- Bejan** 175.
- ბელიარ,** ბელიერ (ბიბლა) 423, 474.
- Белокров** 572.
- Bentley Th.** 351, 357.
- ბენიანი** (ქშაპნამე) 233.
- ბერაძე იეროთ.** 263.
- ბერაძე პ.** 150.
- ბერიკა** 145.
- ბერნარდე ნეაპოლელი,** ბერნარდე (XVII საუკუნის მისიონერი) 210, 233, 238, 249, 303.
- ბერსაბე** 197.
- ბერტელსი ე.** (პროფ. Бертельс Е. М.) 69, 204, 367, 460, 499.
- ბერძენიშვილი ნ.,** პროფ. 150, 162, 163, 234, 255, 268, 271, 278, 285, 299, 304, 306, 332, 403, 406, 420, 443, 448, 460.
- ბერძენოვი ნ.** 530, 577.
- ბესიკი ნ.** გაბაშვილი ბესარიონ.
- ბეშქენ ქველი** 203.
- Библичадзе А** 390.
- ბილესი,** ბილყიზი ნ. ბალკისი.
- Bickel G.** 357.
- ბისტია** 192, 216, 512.
- Blake R.** 175.
- ბლიაძე** (მელექსე) 216.
- ბობქარ,** აბუბაქრი (აზერბაიჯანის ათაბაგი) 170, 411.
- ბოდბელი:** ნ. ზაქარია ბოდბელი, თნოფრე ბოდბელი.
- ბოდი** (ქეილილა და დამანას, ასურულ ენაზე მთარგმნელი) 357.
- ბოზორჯამირი** (ჯამირნასარიანი) 378.
- ბოლდირევი ა. ნ.** 202.
- ბოლხოვიტინოვი ევგენი,** Евгений Митрополит 173, 304.
- ბორენა დედოფალი** (ბაგრატ IV-ის მეუღლე) 167.
- ბოლრატი აქიმი** (ჯამირნასარიანი) 378.
- ბოცო** (სამცხის სპასალარი) 410, 411.
- Browne E.** 239.
- ბროსე მ.** (აკად., Brosset M., 1802—1880) 16, 53, 56, 111, 114, 117, 163, 176, 182, 263, 269, 300, 321, 325, 326, 336, 359, 373, 391, 419, 555, 582, 583.
- ბურნე-მელიქი** (ჯომანიანი) 270.
- ბუხათი,** (ფეარმალიანი) 329, 331.
- Бутюн П. Г.** 373, 533, 549, 552.
- ბუტურლინი** ალექსანდრე, ალექსანდრე (ფელდმარალი) 503 — 505.

გ

- გაბაონელი ნიკოლოზ ნ. გაბაშვილი ნიკოლოზ.
- გაბაონელი, გაბაშვილი 546.
- გაბაშვილი: ნ. იობი, ისააკი, ისააკი (ზაქარია გაბაშვილის შვილი), მია, ტიმოთე მიტროპოლიტი, ღაბავეი ოსე.
- გაბაშვილი ბესარიონ, იობიან-გაბაშვილი ბესარიონ, ბესიკი 17, 112, 219, 255, 311, 526, 546 — 562, 567, 577.
- გაბაშვილი ზაზა, ზაზა 546, 561.
- გაბაშვილი ზაქარია, ზაქარია დეკანოზი, ზაქარია (XVIII საუკ. მწიგნობარი) 505, 546 — 549, 554.
- გაბაშვილი მია, მია (ზაზა გაბაშვილის ასული) 546, 560, 561.
- გაბაშვილი ნიკოლოზ, ნიკოლოზ გაბაონელი, ნიკოლოზ იობიან-გაბაონელი, ნიკოლოზი 546, 547.
- გაბაშვილი, გაბაონელი 546.
- გაბრიელ, გარსევან ყოფილი (მღვდელი, XVIII საუკ.) 546.
- გაბრიელ შიორი (თოფჩიბაში ერეკლე II-ის დროს. დაიღუპა 1795 წ. აღა-შაჰმად-ხანის შემოსევისას) 577, 578.
- გაგო (ეუთრუთიან-საამიანი) 241.
- გამრეკელი (გამოხატულია სოფ. აძიკვის ეკლესიის ბარეფიფუხე) 108.
- გამრეკელი კახასე 410.
- განჯელი, განჯელი ნ. ნიზამი განჯელი.
- გარდანქეშანი (ეყარამიანი) 254.
- გარბა (აქილილა და დამანას, ერთ-ერთი შთარგმნელი ქართულ ენაზე) 358.
- გარსევან ყოფილი ნ. გაბრიელ.
- გაწერელია ა. 367, 564.
- გელათელი: პეტრე გელათელი 32.
- გელოვანი გაბრიელ 434.
- გერმანე მოძღვართმოდვარი 430.
- გერშასი (ავგარშას-ნამეა) 239.
- გეურქა (სურფეურქა) 564.
- გვარჯასი (ეყარამიანი) 254.
- გივი (ეროსტომიანი) 199, 424.
- გივი (ერუსულანიანი) 321.
- გივი (აქეთევანიანი) 388.
- გივიშვილი 448, 450, 451.
- გილანში (ქეპოზის შვილი) 378.
- გიორგი ნ. გიორგი კაბალოციელი.
- გიორგი III, გიორგი მეფე (დემეტრე I-ის ძე, სრულად საქართველოს მეფე, 1156 — 1184) 52, 76, 108, 150, 179, 196, 199, 472.
- გიორგი XI, გიორგი მეფე, გიორგი (ვახტანგ V-ის ძე, ქართლის მეფე, 1676 — 1688 და 1703 — 1709) 98, 249, 259, 346, 347, 349, 350, 391, 393, 400, 420, 424, 483, 527.
- გიორგი (წმ.) 176, 513.
- გიორგი (აქეთევანიანი) 388.
- გიორგი (ცხრაზმის ხევის ერთ-ერთი ხელისუფალი X საუკ-ში) 53.
- გიორგი (გიორგი რუსი, თამარ მეფის პირველი ქმარი, რუსეთის შთავრის ანდრია ბოვოლუბსკის შვილი) 27.
- გიორგი (თეიმურაზ I-ის ძის — დავითის შვილი) 442.
- გიორგი (ვახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის [1574 — 1605] ძე) 409, 441.
- გიორგი (გიორგი X, სიმონ I-ის ძე, ქართლის მეფე, 1601 — 1606) 235.
- გიორგი (დავით გურამიშვილის მამა) 526.
- გიორგი (იესე მეფის შვილი. დიმიტრი ბაგრატიონის მამა) 529.
- გიორგი, გიორგი მეფე, გიორგი ბატონიშვილი (გიორგი XII, ერეკლე II-ის ძე, ქართლ-კახეთის მეფე, 1798 — 1800) 121, 377, 564, 578.
- გიორგი ათონელი (გიორგი შთაწმიდელი, 1009 — 1065) 30, 32, 35, 75.
- გიორგი ამარტოლი 34, 186.
- გიორგი ბატონიშვილი, გიორგი, გიორგი გახტანგის ძე (ვახტანგ VI-ის ძე) 429, 517, 518, 547, 548.
- გიორგი ბროლა (ცნობილი კალაგრაფი, ცხოვრობდა XI საუკ.) 167, 168.
- გიორგი ვახტანგის ძე ნ. გიორგი ბატონიშვილი.
- გიორგი კაბალოციელი, გიორგი 106, 192, 193.
- გიორგი ლაშა, ლაშა გიორგი, გიორგი მეფე, გიორგი (გიორგი IV, თამარ მეფის ძე, სრულად საქართველოს მეფე, 1213—1222) 141, 170, 177, 179, 411.
- გიორგი შერჩული 7.
- გიორგი მეფე ნ. გიორგი ლაშა.
- გიორგი მეფე, ავ-გიორგი (გიორგი IX, კონსტანტინე II-ის ძე, ქართლის მეფე, 1525 — 1534) 229, 509*.

* ამ გვერდზე გიორგი მეფის გარდაცვალების თარიღად შეცდომით დაბეჭდილია 1514 წელი.

- გიორგი მცირე (გიორგი ხუცესმონაზონი, XI საუკ.) 32.
- გიორგი ძღვეამოსილი 6.
- გლურჯიძე (ურბნელი ეპისკოპოსი, 1724 წ. რუსეთში წაყვავებულ მღვდელს) 430.
- გოგიაური 501.
- Гогоберидзе F. B. ლოლბერძენი ე. გოდერძის (ერუსელდანიანი) 321.
- გორგასალი ნ. ვახტანგ გორგასალი.
- გორგაძე ს. (1876 — 1929) 16, 548, 551, 555.
- გორგჯანიძე ფარსადან, ფარსადანი (ისტორიკოსი, 1626 — 1696; ავტ. „ოსმანთა მეფეთა ცხოვრებაჲსი, ძეგლი გამოც. მ. ჯანაშვილის მიერ 1896 წ.) 140, 231, 236, 237, 291, 454.
- გორჯასპი, გორჯასპ ზაულელი, (ებარამგურიანი) 296, 297.
- გორჯასპი (ერუსელდანიანი) 321, 324.
- გორჯასპი (ასირინოზიანი) 250, 251.
- გორჯასპი (ელთრუთიან-სამიანი) 239.
- გოსტამი (ერუსელდანიანი) 321.
- გოსტასპი, გოსტასპი (ეშანამე) 226, 234.
- გოჩა (პოეტი) 506.
- გოჩაშვილი (1724 წ. რუსეთში წაყვავებულ მღვდელს) 429.
- Graf 41, 42.
- გრენი ა. 57, 67, 336.
- გრიგოლ დოდორქელი (ხუცესმონაზონი) 390.
- გრიგოლი (იოანე ბატონიშვილის ძე) ნ. ბაგრატიონი გრიგოლ იოანეს ძე.
- გრიგოლ ნაზიანზელი, (გრიგოლ ღვთისმეტყველი) 5, 34, 185, 384.
- გრიგოლ ნუკესარიელი (გრიგოლ საკვირველთმოქმედი. ნუკესარიის ეპისკოპოსი, გარდ. 270 წ.) 34.
- გრიგოლ ნოსელი (ცნობილი საეკლესიო მწერალი IV საუკ., მზა ბასილ დიდისა) 34.
- გრიგოლ ღვთისმეტყველი ნ. გრიგოლ ნაზიანზელი.
- გრიგოლ ხანძთელი (759 — 861 წწ.) 7, 12.
- გრიფიუსი ანდრეას (გერმანელი დრამატურგი) 390.
- გრიშაშვილი ი. 17, 369, 558, 561 — 563, 565 — 567.
- გუზან აბულის ძე. გუზან 410, 411.
- გულაბერიძე ნიკოლოზ ნ. ნიკოლოზ გულაბერიძე.
- გულაზარი (ეზულუმჯანიანი) 332.
- გულაზარი (ემირიანი) 335.
- გულანდამი (ებარამგულანდამიანი) 307—309, 311, 317, 318.
- გულბაპრ (ემიჯნურთ ბადე) 316 — 318.
- გულდასტანი 318.
- გული (ევისრამიანი) 46, 54, 55.
- გულისტამი (ეყარამიანი) 254.
- გულიჯანი (ებარამგულიჯანიანი) 311 — 313, 315, 316.
- გულჯანაზან (ასირინოზიანი) 252.
- გურამიშვილი: ნ. გიორგი, მერაბი.
- გურამიშვილი დავით, დავითი (1705—1792) 17, 144, 153, 212, 213, 216, 217, 219, 220, 259, 419, 435 — 437, 458, 460, 461, 491, 494, 507, 515, 517 — 520, 526 — 530, 532 — 537, 539 — 545, 560.
- გურამიშვილი მამუკა 518, 519, 529.
- გურამიშვილი ქრიხტეფორე (დავ. გურამიშვილის ძმა, გარდ. 1753 წ.) 531, 532.
- გურანი (ასირინოზიანი) 251.
- გურგანი ნ. ფახრ-უდდინ გურგანი.
- გურგენი (ერუსელდანიანი) 321.
- გურჯი (ერუსელდანიანი) 321.
- გურჯი-ფაღვანი (ემიანიანი) 270.
- (გურიელი) დიმიტრი 397.
- გურიელი მამია 401.
- გურიელი სვიმონ 400.
- დადიანი: ნ. ლევან დადიანი (შამადალე), ლიპარიტი, შირაში.
- დადიანი ბეჟან (ოდიშის მთავარი, 1715 — 1728) 264, 434.
- დადიანი დავით (სამეგრელოს მთავარი) 391.
- დადიანი ვამეყ, ვამეყ შესამე დადიანი 327, 394, 395, 401, 462.
- დადიანი ლევან III 400.
- დადიანი ლევან მანუჩარის ძე, ლევან მეორე, ლევან II დადიანი (სამეგრელოს მთავარი, გარდ. 1657 წ.) 242 — 244,

დ

- 247, 327, 391, 393, 395, 400, 401, 413.
- დადიანი მანუჩარ 243.
- დავარი (ევეფხისტყაოსანი) 85, 87, 316.
- დავით I, დავითი (ალექსანდრე II-ის ძე, კახეთის მეფე, 1601 წ.) 102, 357 — 359, 364, 409, 441, 498.
- დავითა მებაღე (მელქისე) 216.
- დავით აღმაშენებელი (დავით IV, გიორგი II-ის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 1089 — 1125) 10, 23, 25, 31, 32, 34 — 36, 73, 76, 150, 173 — 178, 180, 181, 183, 186, 192, 392, 472, 521.
- დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი (ავტ. «სტორია მეფეთმეფისა დავითისა, იე. ჯ ა ვ ხ ი შ ე ლ ი თ — არსენ ბერი, კორნ. კ ე კ ე ლ ი ძ ი თ — არსენ საღორისძე, იე. ჯვანთხილის შებენელებით თხზ. დაწერილია 1123—1126 წწ.) 194 — 196, 198, 199.
- დავით ბატონიშვილი (1767 — 1819) 218, 495, 549, 554, 577.
- დავითი, დავით წინასწარმეტყველი (ბიბლ.) 26, 164, 174, 175, 181, 182, 322, 392, 472, 477.
- დავითი 197.
- დავითი («კათოლიკოსბაქარიანი») 426.
- დავითი («სულიანიანი») 261.
- დავითი, დათენა (თეიმურაზ I-ის ძე) 413, 442, 454, 462.
- დავით იმამყულიხანი, იმამყულიხანი (დავით II, ერეკლე I-ის ძე, კახეთის მეფე, 1703 — 1722) 388, 494.
- დავით მღვიანი (ქობულაშვილი) 314.
- დავით მეოთხე, ულუ-დავითი, დავით ულო, დავით მეფე (დავით VII, ლაშა გიორგის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 1247 — 1270) 107, 177, 180.
- დავით მეორე, დავით მეფე, დავითი (იმერეთის მეფე, გამეფდა 1784 წ.) 546, 551, 552, 555.
- დავით მესამე (დავით V, დემეტრე I-ის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 1155) 177, 178, 180.
- დავით მეექვსე, დავითი (დავით X, კონსტანტინე II-ის ძე, ქართლის მეფე, 1505 — 1525) 228, 229.
- დავით მღვდელი (ურიაოფლი) 505.
- დავით მწირი (ს. კაკაბაძის მოსაზრებით «აბდულმესიანის» ავტორი, XIII საუკ. 70-იანი წლების მოღვაწე) 177, 181.
- დავით ნარინი, ნარინ-დავით, დავითი (დავით VI, რუსუდანის ძე, სრულიად საქართველოს მეფე, 1245 — 1293) 107, 324, 339.
- დავით რექტორი (დავით ალექსიძე-მესხი-მელი, 1745 — 1824) 53, 275, 291, 368, 370, 417, 500, 515, 552, 553, 559.
- დავით საათაბაგოელი (ალ. ცაგარელს შეცდომით ასე აქვს დაწვედილი, უნდა იყოს: თ ა ვ ა ღ ი საათაბაგოელი) 52, 53.
- დავით სარდალი ნ. ორბელიანი დავით.
- დავით სოსლანი, დავით მეფე, დავითი (თამარ მეფის მეორე ქმარი, 1189 — 1207) 76, 105, 122, 164, 170, 171, 174, 175, 177, 179, 180, 411, 571.
- დავით ტბელი (მტვევარი) 185.
- დავით ულო ნ. დავით მეოთხე.
- დავით შავთელი (მ. ინგოროყვას მოსაზრებით «აბდულმესიანის» ავტორი) 181.
- დავით წინასწარმეტყველი ნ. დავითი (ბიბლ.).
- დავლათი («ბარამჯულანდამიანი») 308.
- დათუნა ნ. დავითი (თეიმურაზ I-ის ძე).
- დაკიო (მოციქ) 252.
- დალაღმანი (ჩვენამდე არშენახული რომელიღაც თხზულების გმარი) 264.
- დალიდა ნ. დალიდა.
- დალიდა, დალიდა (ბიბლ.) 48, 192.
- დალიფი, დალიფ ვეზირი («სპილენძისქალაქიანი») 341, 342.
- Daiziel 365.
- დამასკელი ნ. იოანე დამასკელი.
- დამიანე ხუცეხი (XVI — XVII სს.) 371.
- დანტე 33, 132.
- დარეჯან («ევეფხისტყაოსანი») ნ. ნესტან-დარეჯანი
- დარეჯანი (იმერთა მეფის ალექსანდრეს მეუღლე) ნ. ნესტან-დარეჯანი.
- დარეჯანი (არჩილ მეფის ასული) 348, 433, 464.
- დარეჯანის ძე ამირან ნ. ამირან დარეჯანის ძე.
- დარია (დავით გურამიშვილის შვილობილი) 532.
- დარიელ (ბიბლ.) ნ. დარიოზ მეფე.
- დარიოზ მეფე, დარიელ (ბიბლ.) 124.
- დარიოზი (მეფე) 195.

დარისპანისძე სეფედავე ნ. სეფედავე
დარისპანისძე.
დებორა (ბიბლ.) 192.
დემოკრიტი, დემოკრიტონი 384.
დერიფშაბი (ესირინოზიანი) 252.
დერიუშანი (ესირინოზიანი) 252.
დებლევნი ნ. ამირ-ხოსრო დეპლევნი.
დვალისშვილი ნ. დვალის ბააკა.
დვალის ბააკა, დვალისშვილი ბააკა 15,
513.
დიადიმი ნ. დიადიმი.
დიაკონოვი მ. 42.
დიარბეგირი 426.
დიდი მოურავი ნ. სააკაძე გიორგი.
დილარამ-ჩანგი, დილარამი (ებარამგურთ-
ანი) 292, 293, 298, 299.
დილარგეთი, დილარი (ადილარიანი) 15,
53, 175, 191.
დილარგეთი (გენადის ლექსიკონით ეს
არის ებარამგულანდამიანის ავტორი)
311.
დილარი (ამირანდარეჯანიანის დამატე-
ბა) 57, 58, 191.
დილარი (დილარიანი) ნ. დილარგეთი.
დიადიმი, დიადიმი (ესპილენძისქალაქიანი) 341, 342.
დიმიტრი, დიმიტრი მეფე (დემეტრე I,
დავით IV აღმაშენებლის ძე, სრუ-

ლიად საქართველოს მეფე, 1125—
1156) 31, 177.
დიმიტრი (დემეტრე II, თავდადებული,
სრულიად საქართველოს მეფე, 1271—
1289) 177.
დიმიტრი (გურაელი) 397.
დიოგენი 381, 384.
დიომედე გრამატიკოსი 5.
დიონისე არეოპაგეტი 35.
დიოს 5.
დისიოქოზი (მღვდელმთავარი) 529.
დიუგლიტანი (აშვიდევზირიანი) 370.
დოდორქელი ნ. გრიგოლ დოდორქელი.
დოდენჯიშვილი არსენ 430.
დოდევი ნ. აბუ დოდევი.
დომენტი კათოლიკოსი (ვახტანგ VI-ის ძმა)
426, 427, 429, 433.
დომენტი მროველი ნ. ავალიშვილი დო-
მენტი.
Дондуа К. 57.
დულარდუხტი (ვეფხისტყაოსანი) 91, 92.
დუმბაძე იაკობ, იაკობ შემოქმედელი,
იაკობ სამეხელი (შემოქმედის მიტრო-
პოლიტი, 1647—1712) 15, 69, 163,
178, 259, 285, 420, 421, 423, 505,
509, 521, 527.
დურნოვო ნ. ნ. 386.

ე

ებერსი 124.
ეგნატაშვილი სიმონ იაკობის ძე, სემიონ
იგნატევი 311.
ეგრისი (ტსევიდონ.) 315.
ელიკაროვი ვ. 254.
ელიშერი (რუსეთში გადასახლებულ ვახ-
ტანგ VI-ის ამაღის წევრი) 432.
ელიშერ მდივანბეგი 397.
Евгений митрополит ნ. ბოლხოვიტი-
ნოვი ევგენი.
ეგლოკია 6.
ეგსტატი (მთავარმოწამე) 323.
ეზდინის ძე სათმაზ, სათმაზ 203, 204.
ეზდვირდი (ებარამგურიანი) 292.
ეზეკიელი 32.
ეზოპე, ესოპე, იეზებოს ფილოსოფოსი 351,
352, 374—376, 558.
ეთერი, ესთერი (ბიბლ.) 192.
ეპატერინე (წმ.) 176.

ელენე (ალამენონის მეუღლე) 196.
ელენე (თეიმურაზ I-ის და) 454.
ელენე (მეფე ავგოორგის მეუღლე) 509.
ელენე დედოფალი, ელენე (ასული ქარ-
თლის მეფის სიმონ II-ისა, მეუღლე
ვახიე III დადიანისა) 326, 327, 394,
395.
ელია (ბიბლ.) 496.
ელიზბარ (თავაქალაქელი, იხსენიება
1685 წ. საბუთში) 244.
ელისაბედი (ეესთერი) 583.
ელისაბედი (იმპერატრიცა, პეტრე დიდის
ასული) 495.
ელისაბედი (თეიმურაზ II-ის ასული) 548.
ელისაბედი (დიმიტრი ბაგრატიონის ასული)
529, 530.
ელისე თბილელი 420.
ელიქატმონ (გამხატულია სოფ. აძიკვის
ეკლესიის ბარელიეფზე) 108.

- ენდრონიკაშვილი კაიხოსრო ნ. ანდრონიკა-
შვილი კაიხოსრო.
ენოშაოხი 197.
ენოქი (ბიბლ.) 254.
ეპიკური 381.
ეპიფანე (დოდოელი ბერი) 436.
ეპიფანე კვიპრელი 34, 185.
ერგინ ჯაღო (ესირინოზიანი) 250, 251.
ერმაინი ფ. 314.
ერეკლე (ქახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის
[1574 — 1605] ძე) 409.
ერეკლე I, ირაკლი I, ერეკლე ბატონიშვილი,
ნაზარალიხანი (დავითის ძე, ქართლის მეფე, 1686 — 1703) 326, 346,
347, 397, 399, 400, 404, 413, 435,
442, 494, 498, 501, 509.
ერეკლე II, ირაკლი, ირაკლი მეორე,
ერეკლე, ერეკლე მეფე, ერეკლე ბატონიშვილი (თეიმურაზ II-ის ძე,
1744 — 1798) 100, 176, 211, 213,
214, 217, 254, 272, 319, 373, 377,
381, 451, 494, 495, 498, 500, 501,
549, 550, 553 — 555, 559, 564, 577,
578, 580 — 582.
ერისთავი ბაინდურ 494.
ერისთავი გიორგი (ვახტანგ VI-ის დროისა)
373, 426.
ერისთავი გიორგი (ყულარაღისი) 552.
ერისთავი ზაალ 300.
ერისთავი ზარამ 235, 279, 409, 414, 115,
442, 443.
ერისთავი იესე, იესე 396, 399.
ერისთავი ოსაარ, ოთარ 396, 397.
ერისთავი შანშე 427, 429, 430.
ერში 5.
ერშიაო 384.
ერშიგინე (წმ.) 520.
ერმოლოვი 582.
ესარ ტეპრიზელი (სპარსელი პოეტი, ვარდ.
1382 წ.) 337.
ესთერი (ბიბლ.) ნ. ეთერი.
ესთერი (ეესთერია) 583, 581.
ესაბე ნ. ეზაბე.
ეტემ თულეხი ნ. პათემ თაა.
Ethe (ი. 4. 198, 204, 249, 254,
275, 276, 282, 288, 291, 292, 310,
314, 338, 353, 355, 366, 379, 447.
ეფენდი მულდამი 427.
ეფესტო მქედელი 5.
ეფრემი (ბიბლ.) 180, 183.
ეფრემ მცირე (კარიჭები) 5, 32, 34, 35,
132, 187, 547.
ექვთიმე ათონელი (ექვთიმე მთაწმიდელი,
955 — 1028) 5, 30, 32.
ექვთიმე ზაგაბენი 34.
ემსრფე პეტრელი (ვარდ. 1150 წ.) 292.
ემლი შირაშელი 449.

3

- ვაშევი (ევაშევი და აშრა) 52, 203.
ვარდან აიგეკელი, ვარდანი (სომეხთა მკა-
დაგებელი, XII — XIII სს.) 375.
ვარდან დიდი (ვარდან ბარბერდელი, იგი-
ვე ვარდან აღმოსავლელი, სომეხთა
ისტორიკოსი, XIII საუკ.) 31.
Wardrop Oliv. ნ. უოლდროპი ო.
ვარლაამი, ვარლაამი (ესიბრძნე ბალავარი-
სა) 30, 350.
ვარშაყი (ევარშაყიანი) 339.
ვაშტაშაბ (ეშაშაშა) 198.
ვაჩანძე ბარძიშ 241, 242, 244, 246 — 248,
327, 509, 513.
ვახტანგ V, ვახტანგ მუხრანბატონი, შა-
ნავაზი (ქართლის მეფე, 1658 — 1675)
154, 210, 211, 213, 249, 281, 300,
327, 347, 391, 392, 394, 396 — 404,
406, 429, 462, 516.
ვახტანგ VI, ვახტანგი, ვახტანგ ბატონი-
შვილი (ლევანის ძე, ქართლის მეფე,
1716—1724) 13, 14, 17, 95, 98—101,
115, 140, 199, 204, 205, 212, 214,
218 — 220, 259, 268, 299, 310, 316,
327, 347, 348, 350, 357 — 365, 367,
371, 372, 378 — 380, 382 — 384, 418,
419, 426 — 437, 461, 464, 482—486,
488 — 495, 501, 503, 515 — 521,
526 — 529, 531, 534, 540, 542, 547,
548, 560 ნ. ავტ. ვახტანგ მეხუთე
(ოგელსხმება ვახტანგ VI).
ვახტანგ ბატონიშვილი ნ. ვახტანგ VI.
ვახტანგ გორგასალი, ვახტანგ გუარგუასა-
ლი (სიძე სიბერის მყოფ, შირდატის
ძე) 11, 72, 392.
ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი 195.
ვახტანგი (ქართლის მეფის სიმონ I-ის
[1558 — 1600] ძე) 235.

ვახტანგი (ქართლის მეფის სიმონ II-ის [1619 — 1631] ძე) 235.
 ვახტანგი (ბაგრატიონთა გეარის კაცი) 393 — 395, 401.
 ვახტანგის ძე გიორგი ნ. გიორგი ბატონი-შვილი.
 ვახტანგ მესხეთე (იგულისხმება ვახტანგ VI) 328 ნ. აგრ. ვახტანგ VI.
 ვახტანგ მუხრანბატონი ნ. ვახტანგ V.
 ვახუშტი, ვახუშტი ბატონიშვილი (ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი, მეცნიერ-

მწიგნობარი) 226, 409, 410, 417, 429, 463, 482, 483, 512.

ვაჰში ქირმანელი (გარლ. 1583/4 წ.) 280, 291.

ვესპასიანე 381.

ვიონ პერიპატეტი 384.

ვირო (ევისრამიანი) 42 — 44, 50, 54, 55.

ვისი (ევისრამიანი) 41 — 55, 172, 197, 201, 203, 301, 305, 316 — 318.

ვოლტერი 580, 581, 584.

ზ

ზაალი (ერუსლუდანიანი) 321.

ზაალი (ეთორუთიან-სამიანი) 238.

ზაალი, ზალი (ეშანამე) 199, 224, 226, 227, 230, 231.

ზაალი (მამუკა ბარათაშვილის ძმა) 517.

ზააქი (ეშაქიანი) 242, 243, 245 — 247, 268.

ზააქი (ეთორუთიან-სამიანი) 239 — 241.

ზააქი (ეშანამე) ნ. ზოპაქი.

ზაბრჯაი (ერუსლუდანიანი) 324.

ზავარელი ნ. ზამან ზავარელი.

ზავარი (ეომანიანი) 270.

ზავი (ერუსლუდანიანი) 320, 324.

ზავია ნ. ბარზუი.

ზაზა ნ. გაბაშვილი ზაზა.

ზაზა ნ. ციციშვილი ზაზა.

ზაზა სარდარი 399.

ზალი (ეშანამე) ნ. ზაალი.

ზალუმეჯანი (ეზალუმეჯანიანი) 332, 333.

ზამან ზავარელი (ეჰუმამ-ჰუმამუნ) 314.

ზანდუკელი სილოვან ნიკოლოზის ძე, იგივე სანდუნოვი (1756 — 1820) 578.

ზანქან ზორობაძე 27, 127.

ზარბაჯაი (ევარშეიანი) 339.

ზარგაროვი ა. 336.

ზარდაშტი (ეშანამე) 231, 232.

ზარდი (ევისრამიანი) 42, 43, 45, 46, 55.

ზაულელი: ნ. გორჯასპი (ეზარბაგურიანი), როსტომი (ეშანამე).

ზაქარია (ბიბლ.) 496.

ზაქარია ამირხანხალარი ნ. მხარგრძელი ზაქარია.

ზაქარია აქიში (ეამირნასარდანი) 378.

ზაქარია ბოდბელი (ეპისკოპოსი XVI — XVII სს.) 357.

ზაქარია დეკანოზი, ზაქარია ნ. გაბაშვილი ზაქარია.

ზაქარია ფანასკერტელი 411.

ზედაზნელი: იოანე ზედაზნელი 526.

ზედგინძე 429.

ზეესი 5.

ზენონ არქიმანდრიტი (XVII საუკ.) 435.

ზენონი (ეცხოვრება ვრიგოლ ხანძთელი-საძე) 7.

ზენონი (ფილოსოფ.) 381.

ზიგაბენი ექვთიმე 34.

ზილიხა (ბიბლ.) ნ. ზულეიხა.

ზილიხა, ზილიხანი (ეოსებზილიხანიანი) 246, 275, 277, 279, 285, 301, 316, 392, 444.

ზირაქი ნ. ისო ზირაქი.

ზორა (ემირიანი) 335, 336.

ზორობაძე ზანქან 27, 127.

ზოსარა (ესეთერი) 583.

ზოსიმე (ერუსლუდანიანი) 320.

ზოსიმე (სულხან-საბა ორბელიანის ძმა) 348.

ზოსტერი (ერუსლუდანიანი) 320, 324.

ზოშალი (ესირინოზიანი) 250, 251.

ზოშაქი, ზააქი (ეშანამე) 224, 230, 244, 245, 248, 250, 280.

ზოპრაბ (ესელიანიანი) 261.

ზუბალაშვილი 584.

ზულეიხა, ზილიხა (ბიბლ.) 275, 276.

ზულუმაი (ემირიანი) 335.

ზურაბ (თავაქალაშვილი, იხსენიება 1527 წ. საბუთში) 243.

ზურაბი (ეკათოლიკოსზაქარიაანი) 426.

ზურაბი (ეშანამე) 237, 247.

ზურაბი (გიორგი სააკაძის შვილი) 419.

ზურაბი (რუსეთში გადასახლებულ ვახტანგ VI-ის ამალის წევრი) 432.

C

ცლიადა (კილიადა და ოდესეა) 5.

O

თავლანფილი (ერთ-ერთ ხელნაწერში მოხსენიებულია ქობულანში ილიას მაგირი) 313.

თავლისი პატემ ნ. პათემ თაბ.

თავაქალაშვილები, თავაქარაშვილები 243.

თავაქალაქელი: ნ. ასლან, ალა, ელიზბარ, ზურაბ, პაატა, სადათურ, ხეფილანდრა.

თავაქალაშვილი მამუკა, მამუკა მდივანი, მამუკა 225, 239, 241—247, 268, 269, 280, 327.

თავაქარაშვილები ნ. თავაქალაშვილები.

თავრიზელი: მირზა თავრიზელი 483.

თავჯარხანი (ეთიოპიანინი) 367.

თავჯელოშვილები (1724 წ. მოსკოვში გაპყენენ ვახტანგ VI) 429.

თათარხანი 417.

თამაზ-ზანი, შაჰ-თამაზი 435, 436, 517.

თამარაშვილი მ. 210, 233, 238, 249, 273, 279, 281, 303, 346, 347, 349.

თამარ დედოფალი. ნ. თამარ მეფე.

თამარ დედოფლის მემკვიდრე ნ. თამარ მეფის ისტორიკოსი.

თამარი (რუსუდან დედოფლის ასული) 324.

თამარი (გიორგი სააკაძის დედა) 269.

თამარი (ოდიშის მთავრის ბეჟან დღადინის მეუღლე) 434.

თამარი (ვახტანგ V-ის ძმის — კონსტანტინის ასული, ლევან III დღადინის მეუღლე) 397, 400, 401.

თამარი (სამცხის ათაბაგის ქალი, სულხან-საბა ორბელიანის მეუღლე) 346.

თამარი (ვახტანგ VI-ის ასული, თეიმურაზ II-ის მეუღლე) 494.

თამარი (ერეკლე II-ის ასული, დავით ორბელიანის მეუღლე) 254.

თამარ მეფე, თამარი, თამარ დედოფალი (დიდი, მეფეთა-მეფე, გიორგი III-ის ასული, 1184—1213) 24—27, 30—32, 34, 36, 37, 52, 53, 73—76, 104, 107, 108, 114—116, 118—122, 126, 131, 137, 146, 157, 161—166, 170—183, 186, 187, 191—193, 195, 197,

199, 201—204, 392, 408, 410—412, 446, 472, 504, 506, 521, 571.

თამარ მეფის ისტორიკოსი, ისტორიკოსი, მემკვიდრე, თამარ დედოფლის მემკვიდრე (თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი. ავტ. ეისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი) ს-სა; ო. ეორდანი იათი ასტონ ქუონდიდელი. პ. ინეგოროევათი — სარგის. I თმოგველი, ს. კაკაბაძით — ქიაბერ მანდატურთუხუცესი, კორნ. ქეკელიძით — არსენ იშნელი. თაზ. დანწერილია 1213 წ. შემდეგ, უკანასკნელად გამოცემულია პრაღა. კორნ. ქეკელიძის მიერ 1911 წ.) 12, 36, 75—77, 157, 172, 179, 195, 196, 199, 202—204, 571.

თამურაზი (ელთრუთიან-სამიანი) 239.

თამურაზი (გუანამე) 224, 230.

თანაშვილი ბეგთაბეგ, ბეგთაბეგ 80, 257, 258, 260, 509, 527.

თანაშვილი სულხან, სულხანი 15, 73, 80, 255—258, 260, 304, 509, 527.

თარა (აბრამტურიანი) 292.

თაქაშიგი (1724 წ. რუსეთში წაპყევა ვახტანგ მეფეს) 430.

თაყაიშვილი ე. აკად. 14, 16, 52, 54, 106, 109, 125, 131, 193, 233, 236—238, 247, 249, 257, 263, 272, 275, 279, 300, 309, 310, 313, 314, 316, 322, 326—328, 337, 342, 349, 357, 359, 360, 364, 367, 369, 370, 376, 422, 426, 428, 441, 450, 464, 470, 480, 482, 485, 488, 489, 491, 498, 508, 558, 560, 561.

თაჭამთან (გუანამე) 197, 199.

თბილელი: ნ. აბო თბილელი, ელისე თბილელი, იოანე თბილელი, სააკაძე იოსებ, ორბელი ნიკოლოზ.

თეიმურაზ I, თეიმურაზ მეფე, თეიმურაზხანი (დავით I-ის ძე, მეფობდა კართლ-კახეთში სხვადასხვა დროს, 1606—1648) 13, 15—17, 48, 95, 106, 107, 116, 150, 153, 162, 201, 210—212, 214, 218, 227, 235, 243, 244, 246,

- 257, 259, 269, 272 — 275, 277 — 279, 281, 285 — 287, 299, 301, 303, 304, 316, 317, 349, 357, 370, 387 — 390, 392, 396, 403, 405 — 410, 412 — 414, 416 — 418, 423, 441 — 451, 454, 456 — 462, 467, 472, 476, 477, 479 — 482, 484, 489, 494, 498, 504, 507, 509, 511 — 513, 520, 521, 526, 527, 530, 542, 556, 560, 567, 572, 575.
- თეიმურაზ II, თეიმურაზ (ერეკლე I-ის ძე, მეფობდა ქართლ-კახეთში სხეადასხვა დროს, 1709 — 1761) 120, 121, 149, 192, 217, 235, 370, 460, 494, 496 — 503, 505, 506, 512, 543, 546, 548, 549, * 560, 571, 573, 578.
- თეიმურაზ ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის ძე, 1782 — 1846) 52, 73, 107, 109, 140, 176, 182, 304, 552, 563, 583.
- თეიმურაზი (ყარაბაგინი) 254.
- თეიმურაზი (ლევანის ძე, ვახტანგ VI-ის ძმა) 429, 433.
- თეიმურაზ შუბრანბატონი 400.
- თეიმურაზ-ხანი ნ. თეიმურაზ I.
- თეკლე ბატონიშვილი (ერეკლე II-ის ასული, 1776 — 1846) 577.
- თემურლენგი 20, 229.
- თეოდორა (წმ.) 6.
- თეოდორე (თეოდორე ტვირონი) 192, 193.
- თეოდორე სტრატილატი ნ.
- თეოდორე ხორანელი 34.
- თეოდორიტე კვირელი 34.
- თეოდოსი მცირე 463.
- თეოფილე ხუცესმონაზონი, თეოფილე 32, 185.
- თეოქტისტე (წმ.) 520.
- თითია (ვახტანგ V-ის ძმის — კონსტანტინეს ასული, იმერთა მეფე ბაგრატის მეუღლე) 401.
- თინათინი («ვეფხისტყაოსანი») 26, 82, 83, 88, 93, 94, 97, 102, 116, 129, 130, 144, 154, 161, 266, 270, 301, 315, 318, 392, 422, 504.
- თინათინი (თეიმურაზ I-ის ასული) 454.
- თინათინ წიბა, თინათინი 388.
- თმოგველი ნ. სარგის თმოგველი.
- თომა (ბიბლ.) 437.
- თომა (მამუკა ბაჩათაშვილის ძმა) ნ. ბარათაევი თომა.
- თოფურია ვ., პრლფ. 546, 549, 550, 555.
- თულაშვილები 429.
- თულენი ეტემ ნ. პათემ თაბ.
- თუმანიანი ოვანეს 369.
- თუმანიანი (თუქანიშვილები) 430.
- თუმანიშვილი გივი ზურაბის ძე 464, 482, 493, 506.
- თუმანიშვილი ზაალ 284.
- თუმანიშვილი მანუჩარ 399.
- თუმანიშვილი ოთარ (მდივანი) 527.
- თუმიანი («შაჰნამე») 197, 199.
- თური («შაჰნამე») 199, 227, 230 — 232.
- თურმანიძე ხოსრო, თურმანისძე ხვასრო 15, 224, 233 — 237, 248, 258, 326, 509.
- თურქისტანიშვილი დავით ან დავთ 314, 464, 482, 514.
- თურქისტანიშვილი ერასტი (ვახტანგ VI-ის დროის მოღვაწე) 381, 382, 384.
- თურქისტანიშვილი ერასტი (დაბ. 1766 წ.) 381, 382.
- თურქისტანიშვილი ჯიმშიტა 399.

ი

- იაზიკოვი (კაბიტანი) 215.
- იაზონი 5.
- იაკობ აღუესძე (ბიბლ.) 487.
- იაკობი (ბიბლ.) 322, 313, 344, 496.
- იაკობ სამებელი ნ. დუმბაძე იაკობ.
- იაკობ შემოქმედელი ნ. დუმბაძე იაკობ.
- იამანელი ნ. ამარ იამანელი.
- იამანი (ყვამუყ და აზრაჟ) 203.
- იამანიძე ბადრი (დამირანდარეჯანიანი) ნ. ბადრი იამანიძე.
- იამანიძე ბადრი (ყვარწყანიანი) 339.
- იამან ქაბუცი (დამირანდარეჯანიანი) 66, 81.
- იანვარა ფხოველი 528.
- იარედ («შაჰნამე») 198.
- იასე ნ. ტლამაძე იესე.
- იაფტი (ბიბლ.) 194.
- იზდალ-მელიქაბუ-ნასარი 41.
- იბერიელი: პეტრე იბერიელი 100.
- იზლისი («შაჰნამე») 245, 246.
- იზნ-სალამ ნ. სულა.
- იზნ-ხალიფანი 171.

* ამ გვერდზე შეტყობით დაბეჭდილია თეიმურაზ პირველი.

იბრაიმ ხელმწიფე, იბრაიმი (ერუსლანა-
ანი) 321, 324.
იგნატევი სემიონ ნ. ეგნატაშვილი სიმონ.
იეზუზოს ფილოსოფოსი ნ. ეზუპე.
იერობოამი (ბიბლ.) 472.
იესე ნ. ერისთავი იესე.
იესე (ქძირთავან იესესთავ) 361.
იესე, იესე შეფე (ალიყულიხან, ლევანის
ძე, ქართლის მეფე, 1714—1716,
1724—1727) 419, 427, 429, 433, 495,
529.
იესე ოსენ ძე, იესე ოსეშვილი (იესე ბა-
რათაშვილი, დაიბ. 1729 წ.) 526, 527.
იესე ოსეშვილი. ნ. იესე ოსენ ძე.
იესო ქრისტე, ქრისტე 131, 144, 171, 388
და სხვ.
იეჰდასტი (ქსარიონზიანი) 251, 252.
ივანე (გიორგი სააკაძის შვილი) 419.
ივანე ათაბაგი 411.
ივანე მსახურთუხუცესი ნ. მხარგრძელი
ივანე.
ივბიშიანე (შეფე) 472.
ივლითი (ბიბლ.) 192.
ივერიშვილი (XIX საუკ.) 252.
ივლიანე განდგომილი 5, 12, 185, 195,
472.
ივლიანე კეისარი 381.
ივლილი (ქმირიანი) 334, 335.
ილაპარაკე (ერუსლანაიანი) 321, 323.
იმამ-ყულიხანი ნ. დავით იმამყულიხანი.
იმედაშვილი გ. 33.
იმედაშვილი ი. 416.
ინგოროყვა პ. 8, 17, 42, 96, 107—111,
118, 119, 139—141, 164—167,
169—171, 177, 181, 192, 198, 225,
364.
ინდო ქაბუჯი, ინდო (ქამირანდარეჯანი-
ანი) 57, 59—62, 64—67, 71, 82.
ინოკენტი (რომის პაპი) 420.
იოანე (ბიბლ.) 487.
იოანე (ქკომპსობა) 511.
იოანე პატონიშვილი (გიორგი XII-ის ძე,
1768—1830) 15, 56, 59, 116, 260,
261, 263, 269, 285, 288, 290, 390,
507, 508, 511, 546, 548, 561, 562.
იოანე დამასკელი 34, 107.
იოანე დიაკონი (გადამწერი ბორენა დე-
ლოფის დროს) 167, 168, 174.
იოანე ზედაზნელი 526.
იოანე თბილელი (1724 წ. რუსეთში წაყვა
ვასტანე შეფეს) 430.

იოანე ოკროპირი, ოკროპირი (გამოჩენილი
ბერძენი სეკულესიო მწერალი, 347—
407) 5, 372, 384, 427.
იოანე პეტრიწი, იოანე პეტრიწი, პეტრიწი
(ქართული მეცნიერი, დაახლ. 1035—
1130) 31, 32, 35, 133, 520, 546.
იოანეს ასული ანა (იმპერატრიცა) 371.
იოანე ტარიძე 35.
იოანე შავთელი, შავთელი 15, 105, 115,
173—178, 182, 183, 188, 243, 268,
275, 521.
იოანე ჭიმშიშვილი 35.
იოსაფი, იოსაფი (ქსიბრძენ ბალავარი-
სა) 30, 350.
იობი (ბიბლ.) 322, 410, 474, 496, 581.
იობი (შესამღებელია ზაქარია გაბაშვილის
საერუსკაცო სახელი იუსი) 547.
იობიან-გაბაშვილი ნიკოლოზ ნ. გაბაშვილი
ნიკოლოზ.
იობიან-გაბაშვილი ბესარიონ ნ. გაბაშვილი
ბესარიონ.
იობიანე იმპერატორი, იობიანე (ივლიანე
განდგომილის ძე, IV საუკ.) 195.
იოდანაფი ნ. იოსაფი.
იოვანე (წმ.) 520.
იოვანე პეტრიწი ნ. იოანე პეტრიწი.
იოთამისშვილი ბეჟან 495.
იონა მროველი 529.
იორამი, იორამ თარხანი (გიორგი სააკაძის
შვილი) 398, 419.
იორდანიშვილი ს. 42, 97, 141, 226, 273,
281, 344, 348, 349, 353, 374, 391,
526, 530, 583.
იოსება (ქალაქის ნაცელის შვილი) 427.
იოსებ არქიეპისკოპოსი 371.
იოსებ თბილელი ნ. სააკაფე იოსებ.
იოსები ნ. ლაბაფე ოსე.
იოსები, იუსეფ (ქოსეპზილიხანიანი) 180,
202, 275—277, 279, 285.
იოსები, იოსებ შშენიერი 118—120, 275,
276, 322, 366, 444, 487.
იოსებ მღვდელი (ქხოვრობდა XIX საუკ.
ნახევარში) ნ. კაშორიძე იოსებ.
იოსებ სამეხელი 531.
იოსებ ჯუდიში (პატრი) 242.
იოსელიანი პ. (1809—1875) 16, 52, 121,
159, 174, 177, 264, 409, 413, 417,
419, 421, 422, 509, 547, 550, 564.
იოსიპოსი 196.
იპოკრიტე 384.
ირა (ღმერთი) 5.

ირაკლი ნ. ერეკლე.
 ირპახი ნიკიფორე ან ნიკოლოზ ნ. ჩოლო-
 ყაშვილი ნიკიფორე.
 ირუბაქიძე ჩოლოყაშვილი გარსევან ნ. ჩო-
 ლოყაშვილი გარსევან.
 ისაკი (ბიბლ.) 496.
 ისაკი (შესაძლებელია ზაქარია გაბაშვი-
 ლის საერისკაცო სახელი იყოს) 547.
 ისაკი (ზაქარია გაბაშვილის შვილი) 547.
 ისაყ მცირე 547.
 ისაყი («ფირმალიანი») ნ. აბულ-ისაყი.
 ისო ზირაქი 384, 463, 538.

ისტორიკოსი: ნ. დავით აღმაშენებლის ის-
 ტორიკოსი, ვახტანგ გორგასალის ის-
 ტორიკოსი, თამარ მეფის ისტორიკო-
 სი; ბასილ ეზოსმოდგვარი (თამარ მე-
 ფის მეორე ისტორიკოსი).
 ისფანდიერი («ყარამანიანი») 254.
 ისფანდიერი («შაჰნამე») 250, 252.
 ისქანდერ მაკიღოვნი 202 ნ. აგრ. აღექ-
 სანდრე მაკეღოვნი.
 იტიტინე (ერუსლუდანიანი) 321, 323.
 იუნიტან გრძნეული 184.
 იუსტინა (წმ.) 6.
 იუსუფ ნ. იოსები (ეოსებზილისანიანი).
 იყალთოელი ნ. არსენ იყალთოელი.

კ

კაბადოკიელი ნ. გიორგი კაბადოკიელი.
 კაენი (ბიბლ.) 201, 496.
 კაენისი (ელეილმაჯუნნიანი) ნ. ყაისი.
 Kakh'as ნ კეკ'აზი.
 კაკაბაძე ს. 17, 56, 64, 67, 74, 97, 105,
 108, 109, 111, 114, 115, 117, 122,
 159, 168, 171, 177, 178, 181, 198,
 209, 229, 243, 244, 265 — 268, 279,
 421, 422, 425, 454, 526, 527.
 კალანდაძე ა. (გამომც.) 446.
 კალატოზოვი (გამომცემელი) 309.
 კალისტენი 193.
 კალისტე (წმ.) 520.
 კამარ ქალი (ხალბური დამირანი) 79.
 კანანელი: სეიმონ კანანელი (ბიბლ.) 487.
 კარაბეტი (სურფკარაბეტი) 563.
 კარბელაშვილი პ. 266, 331, 546.
 კარინი 581.
 კარიჭაშვილი დ. (1852 — 1927) 16, 104,
 111, 117, 263, 372.
 კატარინა (ანდრეას გრიფიუსის «საქარ-
 თიელის დედოფალი კატარინა») 390.
 კახასძე გამრეკელი 410.
 კახი ნ. კონსტანტი კახი.
 კედელაური ნ. საბაშვილი სერაპიონ სოფ-
 რატის ძე.
 კედელაშვილი საბა (იხსენიება 1474 წ. სი-
 გელში) 227.
 კეკელიძე კ., კ. კ. პროფ. 2—6, 8, 11, 20,
 23, 36, 42, 57, 77, 97, 101, 106—108,
 112, 117, 139, 141, 152, 162, 172,
 176, 180, 183, 185 — 187, 195, 198,
 201, 202, 204, 220, 225, 229, 266 —

268, 274, 285, 289, 292, 304, 351,
 420, 422, 460, 510, 512, 520, 527,
 530, 542, 546, 567.

კესარიელი: პროკოპი კესარიელი 187.

Kessler 140.

კვიპრელი ნ. ეპიფანე კვიპრელი.

კვირელი ნ. თეოდორიტე კვირელი.

კირილე ალექსანდრიელი 34.

კ. კ. (= კ. კეკელიძე) ნ. კეკელიძე კ.

კლემენტოს ბაბი 346.

კლეოპატრა 442.

კლიტემნესტრა 581.

კობალაძე ნ. 254.

კობაძე დ., პროფ. 71, 202, 225, 230, 231,
 234, 236, 237, 239, 246 — 249, 287,
 302, 324, 338, 355, 367.

კოვალენსკი 582.

კოზმანი, კოსმა (მრავალმთის მღვდელმო-
 ნაზონი, ლეკებმა მოჰკლეს 1715
 წელს) 390.

კონსტანტი კახი 435.

კონსტანტინე (კონსტანტინე I, ბაგრატ V-ის
 ძე, სრულიად საქართველოს მეფე,
 1407 — 1411) 229.

კონსტანტინე (კონსტანტინე II, დემეტრეს
 ძე, ქართლის მეფე, 1479 — 1505) 227,
 228, 229.

კონსტანტინე (კახეთის მეფის ალექსანდრე
 II-ის [1574 — 1605] ძე) 409.

კონსტანტინე, მამადყულიხანი (ერეკლე
 I-ის ძე, კახეთის მეფე, 1722 — 1733)
 426, 435 — 437, 494, 495, 516, 527-

კონსტანტინე (იმერეთის დედოფლის ანას შვილი) 552.
 კონსტანტინე ბატონიშვილი, კონსტანტინე (ვახტანგ V-ის ძმა) 399, 401.
 კონსტანტინე დიდი 325, 472.
 კონსტანტინე მეფე (ემელის წიგნი) 376.
 კონსტანტინე პალეოლოგი 463.
 კოპალე (წმ.) 544.
 კორნელი 580, 583, 584.
 კოსარიკი დ. 526, 530 — 532, 545.
 კოსმა ნ. კოწმანი.
 კოსტა (ერუსლემიანი) 321, 322, 325.
 კოსტანტი (ქართლისა გამგებელი, მოხსენიებულია 923 — 926 წწ. ფექალწერილში) 53.

კოტაშვილი (მელექსე) 216.
 კოტიბეშვილი დ. 235.
 კოშორიძე ელენე 290.
 კოშორიძე იოსებ, იოსებ მღვდელი (ცხოვრობდა 'XIX საუკუნის ბოლოსში) 451.
 (კოშორიძე) სვიმონი 451.
 კოპარი (გრაფი, ქ. ვენის დამატული დასის ანტიკუპრენიორი) 578.
 კრავი 131.
 კრიტიკა: ანდრია კრიტიკი (VII საუკ.) 454.
 Kruschwiler K. 371.
 Кривекинъ А. 52, 314, 337, 447, 449.
 კროპოტკინი გამრიგლ (სარდალი) 434.

ლ

ლაზარე (ბიბლ.) 496.
 ლაზარევი დ. 254.
 ლამბერტი არქანჯელო 211.
 ლარაძე პეტრე (ვარდ. 1837 წ.) 191, 253, 263, 561, 583.
 ლაფონტენი 351.
 ლაშა გიორგი ნ. გიორგი ლაშა.
 ლებეთოსი (ბიბლ.) 487.
 ლევან დადიანი, შამადალე (ეს შამადალე ვახტანგ V შანავაზმა დადიანად დასვა ლევანის სახელით) 394, 395, 397.
 ლევანი (ავ-გიორგის ძე, გამეფდა კახეთში 1518 წ.) 509.
 ლევანი, ლეონი (თეიმურაზ I-ის შვილი) 387, 442.
 ლევანი (ვახტანგ V-ის ძე) 98, 346, 393, 400, 429, 482, 483.
 ლევანი (ბაქარის ძე, დაიბ. 1728 წ.) 372, 373.
 ლევან მეორე ნ. დადიანი ლევან მანუჩარის ძე.
 ლეილი (აღლილაჯუნიახი) 201, 246, 282 — 287, 301, 316, 392, 444.
 ლეონ ბრძენი (886 — 911) 371.
 ლეონი ნ. ლევანი (თეიმურაზ I-ის ძე).
 ლეონი (ახიბრძენი სიციურისა) 345, 350, 353.
 ლეონი (რომის პაპი) 34.
 ლეონი (ერეკლე II-ის ძე) 554.

ლეონიძე გ., პოეტი-აკადემიკოსი 17, 77, 97, 226, 227, 281, 344, 348, 391, 404, 416, 417, 420, 422, 424, 492, 494, 511, 519, 520, 526, 530, 531, 541, 547, 549, 551, 552, 555, 558, 562, 565.
 ლეონტი მროველი (ქართველი ისტორიკოსი) 11, 12, 33, 75, 194, 197, 198, 200.
 ლენხუმელი ნ. ხოსია ლენხუმელი.
 ლიამი (პოეტი, ვარდ. 1531 წ.) 292.
 ლიგორნელი: ჯესტინე ლიგორნელი (მატრი) 349.
 ლიპარიტი (დადიანი) 401, 402.
 ლომონოსოვი 581.
 ლომოსური თ. 549, 552.
 ლორასპი, ლოპრასპი, ლუარსაბი (ეშანა-მე) 226, 231, 234.
 ლორთქიფანიძე ი. 547, 549.
 ლომრასპი ნ. ლორასპი.
 ლუარსაბი (ეშანაძე) ნ. ლორასპი.
 ლუარსაბი (ვახტანგ V-ის ძე) 400.
 ლუარსაბი (ქართლის მეფის სიმონ II-ის ძის — ვახტანგის შვილი) 235.
 ლუარსაბი, ლუარსაბ მეფე (ლუარსაბ II, გიორგი X-ის ძე, ქართლის მეფე, 1606 — 1615) 300, 409, 415, 422.
 ლუი XIV 347.

- მაგუკ 184.
 მავრა (წმ.) 6.
 მათე (ასე უწოდებდნენ მამუკა ბარათა-
 ვიელს რუსეთში) 328 ნ. აგრ. ბარა-
 თაშვილი მამუკა.
 მაია (ასული ზაზა გაბაშვილისა) ნ. გაბა-
 შვილი მაია.
 მაია (ასული ყულარაღასის გიორგი ქსნის
 ერისთვის, მეუღლე მამუკა ორბე-
 ლანისა) 551 — 553.
 მაკედონელი: ნ. ალექსანდრე მაკედონელი,
 ისქანდერ მაკედონელი, ბასილი მაკე-
 დონელი.
 მაკედონოსი (ბიბლ.) 185.
 მაკრინე (ერეკლე I-ის ასულის მარიამის
 სახელია მონაზვნობაში) ნ. მარიამი.
 მალაქია კათოლიკოსი (XVII საუკ.) 213.
 მამადყულისხანი ნ. კონსტანტინე (ერეკლე
 I-ის ძე).
 მამანტი (წმ.) 520.
 მამებელი (ეზარამკურიანი) 297.
 მამუკა ნ. ბარათაშვილი მამუკა.
 მამუკა, მამუკა ბატონიშვილი (იმერეთის
 ბატონიშვილი, XVII საუკ.) 300, 413.
 მამუკა მდივანი ნ. თავეჭალაშვილი მამუკა.
 მამუნ ხალიფა (ამირნასარიანი) 378.
 მანანა (ერეკლე II-ის თანამედროვე პოეტი-
 ქალი) 451.
 მანახე (ბიბლ.) 472, 482.
 მანი (ბიბლ.) 185.
 მანი (ეზარამკურიანი) 292 — 298.
 მანი: ბარამან მანი 165, 166.
 მანიფაფი (ეშაჰნამე) 233.
 მანუჩარ (პოეტი) ნ. ციციშვილი ნანუჩა.
 მანუჩარი (ერუსულდანიანი) 320 — 325,
 327.
 მანუჩარი (ესელიანიანი) 260.
 მანუჩარი (ეუთრუთიან-საამიანი) 239.
 მანუჩარი (ეშაჰნამე) 396.
 მანუჩარი (ეშაჰნამე) 224, 226, 236.
 მანუჩარი (ეზარადერიშანი) 337.
 მარგარიტა ანტიოქელი 6.
 მარლოზე (ესთერია) 583, 584.
 მარიამ დედოფალი, მარიამი (ლევან II
 ლადიანის და, ჯერ სვიმონ გურიელის,
 მერე ქართლის მეფის როსტომის,
 შემდეგ ვახტანგ V-ის მეუღლე) 154,
 244, 301, 394, 395, 400, 401, 412.
 მარიამი (ღვთისმშობელი) 492, 523.
 მარიამი (ძმისწული აბრამისა) 6.
 მარიამი (ლევან ლადიანის ასული) 391,
 393.
 მარიამი, მაკრინე (ცნობილი პოეტი-ჰიმნო-
 გრაფი, მაკრინე მონაზვნობის სა-
 ხელია, ერეკლე I-ის ასული) 509.
 მარიამ მეგვიპტელი, მარიამი 6, 192, 193.
 მარი ო. ნ. 168, 202.
 მარი 5. (აკად., Mari H. H., 1864—1935)
 2, 7, 10, 13, 16, 17, 42, 49, 51, 52,
 56, 57, 68 — 71, 73, 74, 76, 100,
 103, 107, 111 — 114, 117, 118, 122—
 124, 129, 135, 136, 138, 141, 144,
 146, 149, 159, 160, 163, 164, 168,
 169, 174, 175, 177 — 180, 183 — 185,
 192, 196, 199, 201, 204, 224, 236,
 238, 266, 322, 324, 325, 327, 349,
 375, 391, 460, 510.
 მარინა (წმ.) 6, 422.
 მარინე (წმ.) 176.
 მარიხი (ესირიონზიანი) 250, 252.
 მარკიანე (მეფე) 464.
 მარკიანე იმპერატორი (ეპერაკლე) 584.
 მარშარა (შვედრიდანთ ქალი, საიათნოვას
 მეუღლე) 564.
 მარტიანე (ეპერაკლე) 584.
 მარქსი 154.
 მაქსიმე აღმზარებელი, მაქსიმე (VII საუკ.)
 107, 384.
 მაჩაბელი 430.
 მაჩაბელი (მეზუიკი და კომენდიანტი, უფ-
 როსი მსახიობთა შორის...) 577.
 მაჩიტაქე ლავრენტი 409, 413.
 მაწყინარი (ეზარამკურიანი) 297.
 მაჭავარიანი შ. 182.
 მახატელის ძე ხორნაბუჯელი 411.
 მაზოს ხულთანი (ამირნასარიანი) 378.
 მაჯნუნი (ელელიმაჯნუნიანი) ნ. ყაისი.
 მაჯნუნი (საიათნოვას ფსევდონიმა) ნ. სა-
 ათნოვა.
 მაჰმანუ დედოფალი 291.
 მაჰმადი. Мухам:д 169.
 მაჰმული (მეფე, 998 — 1030) 197.
 მეგვიპტელი: ნ. მარიამ მეგვიპტელი, ტა-
 სია მეგვიპტელი.
 Медикина 138.
 მეითარისშვილი ზაად 430.
 მელეტი (მოხსენებულა XVII საუკ-ის სი-
 გელში) 175.
 მელიქიშვილი 578.
 მელოქსედ (თარსადან გორგიჯანიძის ძმა)
 236.

- მელიქსეთ-ბეგი ლ., პროფ. 260, 562, 563, 565, 566.
- მელიქსეთ-ბეგი (ეგვიპტეოსანი) 90.
- მელიქსეთ-ბეგი (ეგვიპტეოსანი) 354.
- მელიქსეთ-ბეგი (ბიბლ.) 470.
- მემატიანი (ავტ. გისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი-სა) ნ. თამარ მეფის ისტორიკოსი.
- მენანდროს 381.
- მენელაოა 196.
- მენშიკოვა დ. ა. 373.
- მენშიკოვი (თავადი) 481.
- მერაბი (დავით გურამიშვილის ბიძა) 531.
- მერაბი: გიორგი მერაბი 7.
- მესხი მელიქსეთ-ბეგი (ეგვიპტეოსანი) ინტერპოლატორი) 103, 110 — 112, 267.
- მესხიშვილი ნ. ალექსისძე-მესხიშვილი აპრონ.
- მესხიშვილი 578.
- მეტრეველი ე. 493.
- მეუნარტა ი. 52.
- მზეშახელი (ჩვენამდე არშენახული რომელიც თხზულების გვირი) 264.
- მზეშახელი ათაბაგი (დარდ. 1516 წ.) 266.
- მზეშახელი (ემირანდარეჯანიანი) 57—59, 63 — 65, 67, 71, 77, 80, 81, 197, 256, 259, 424.
- მთაწმინდელი ზ. ზაქ. კიკინაძის ფსევდონიმი) ნ. კიკინაძე ზ.
- Migne 185.
- მილადი (ეზარამედილიანიანი) 312.
- Миллард К. Ф. 356.
- Müller M. 351.
- მილტონ ხელმწიფე (ემირიანი) 335.
- მირვანი 11.
- მირი (ემირიანი) 334 — 336.
- მირიან ბატონიშვილი, მირიანი (1776 — 1834) 519, 529, 530, 560, 577, 583.
- მირიანი ნ. მიჩ.
- მირიან მცხეთელი, მირიანი (მეფე, IV საუკ., მის დროს მოაქცია ქართველი ხალხი წმ. ნინო) 11, 392.
- მირზა თავრიშელი 483.
- მირ-პაყალი-კაუთარი 291.
- მისპანინ ზარი (ესირიონიანი) 252.
- მიტილენელი: ქრისტიანული მიტილენელი 520.
- მიქაელი ნ. მიქელი.
- მიქაე გ. 314, 493, 494, 517, 519, 521, 526, 541, 543, 544, 561.
- მიქელაძე 397.
- მიქელაძე 394.
- მიქელი, მიქელი, მიხელი (მესტამე ებტანგ VI-ის დროს) 100, 101.
- მილუაშვილი (ვიესა გმეფე თეიმურაზი) 578.
- მიხელი ნ. მიქელი (მესტამე).
- მიპრ, მირაიანი (ემირ-ო-მოშთერი) 337.
- მოხაბდი (ეგვიპტეოსანი) 41 — 50, 54, 55.
- მოხაბრ (ეზახთარანიანი) 365.
- Mourier J. 353.
- მოკლე ქაბუკი (ემირანდარეჯანიანი) 61.
- მოლა აჯა (ეკარბულბულანიანი) 447, 449.
- მოლოქი 181.
- მომხსევეტი (ბიბლ.) 185.
- მოსე (წმ.) 518, 520.
- მოსე (ესპილენძისქალაქიანი) 341, 342.
- მოსე ხონელი 15, 56, 73 — 75, 78, 105, 173, 193, 255, 256, 275.
- მოხიზახოს 186, 196, 198.
- მოხორ ნადირისძე (ემირანდარეჯანიანი) 65.
- მოჰამედი (ათაბაგი, 1174 — 1186 წწ.) 169.
- მოჰამედ წინასწარმეტყველი 203.
- Mohl J. 224, 226, 230, 233, 249, 252, 254.
- Mohl S. 194.
- მროველი: ნ. ავალიშვილი დომენტი, ითანე მროველი, ლეონტი მროველი.
- მულაზადი ეფენდი 427.
- მულაზადი (ესირიონიანი) 250.
- მურატოვი ივან გრიგორი 530.
- მურდავი (ეფთრეთიანი-სამიანი) 245.
- მურვანიძე (1724 წ. რუსეთში წაყვია ებტანგ მეფეს) 430.
- მურვან ყრუ (მურვან II, ძე მომადისი, ამირა აგარანი) 575.
- მუსხელიშვილი 430.
- მუჰაჯა (ახლელა-ინ-მუჰაჯა, სპარსელი მწერალი) 357.
- მუშთარი (ემირიანი) 334 — 336.
- მუშთარი (ემირ-ო-მოშთერი) 337.
- მუშთარი (ესირიონიანი) 252.
- მუშთარიანი (ესირიონიანი) 251, 252.
- МУХАМЕД 169.
- მუხარამი ძე (ეზახთარი) 245.
- მუჰამედ-ალი-შაჰზადი (მწერალი) 338.
- მხარგრძელი ვარამ 52.
- მხარგრძელი ზაქარია, ზაქარია ამირსპასალარი 410, 411.

მხარგრძელი ივანე, ივანე მსახურთუხუცესი 410, 411.
 მხარგრძელი სარგის 411.
 მხარგრძელი საღირ 410.

მხეიძე (1724 წ. რუსეთში წაყვა ვახტანგ მეფეს) 429.
 მხითარ გოში 350.
 М.Х.Мисир А. 138.

6

Habicht M. 351

ნადირისძე მოსოი (ემირანდარეჯანიანი) 65.

ნადირ-შაჰი, ნადირ-შაჰი, შაჰ-ნადირი (სპარსეთის მეფე) 214, 494, 495, 500.

ნავაზ-ნავაზბან ჯაფარ (გარდ. 1612 წ. შემდეგ) 291.

ნავზარი (ქშაჰნამე) 226.

ნავოი ალიშერ, ნევაი, ნავოი, ფანი (1441—1501) 280, 292, 302.

ნავშადი (ეზარამგულანდამიანი) 309.

ნაზარალიხანი ნ. ერეკლე I.

ნაზიანზელი ნ. გრიგოლ ნაზიანზელი.

ნაზიმი (პოეტი) 275.

ნათანი, ნათანელი (ესწეღანი ახიკარ ბრძნისანი) 385, 386.

ნათენაძე 108, 113.

ნამიავთაზი (ემირიანი) ნ. ნომიავთაზი.

Hammer 337.

ნანუჩა (პოეტი) ნ. ციციშვილი ნანუჩა.

ნანუჯანი (ესირინოზიანი) 250, 251.

ნარგიზ ჯადო (ემირიანი) 334.

ნარიშანი (ეზარამგულიჯანიანი) 312, 313, 315.

ნარიშანი (გერშასფ-ნამე) 239.

ნარიშანი (ესირინოზიანი) 250.

ნარიშანი (ეუთრუთიან-სამიანი) 239, 247.

ნარინ-დავითი ნ. დავით ნარინი.

ნასიბი (ემირიანი) 335, 336.

ნასრ ულლაჰი 357.

ნასტურიძე (ერუსუდანიანი) 323.

ნეაპოლედი ნ. ბერნარდე ნეაპოლედი.

ნებროთი (ბიზლ.) 184.

ნევაი ნ. ნავოი ალიშერ.

ნექტანები, ნიქტანები (ალექსანდრე მაკედონელის მამა) 194.

ნექტარი (იერუსალიმის პატრიარქი) 463.

ნეოკესარიელი ნ. გრიგოლ ნეოკესარიელი. ნერონი 443.

ნესტან-დარეჯანი, ნესტანი, დარეჯან (ვეფხისტყაოსანი) 33, 85—89, 92—94, 97, 103, 116, 123, 133, 142, 154, 265—267, 270, 301, 305, 315—318, 392, 421, 422, 504.

ნესტან-დარეჯანი, დარეჯანი, ნესტანი (თეიმურაზ I-ის ასული, ჯერ ზურაბ ერისთავის, ხოლო შემდეგ იმერთა მეფე ალექსანდრეს მეუღლე, მოკლეს 1668 წ.) 393—395, 401, 442, 455—457.

ნესტანი ნ. ნესტან-დარეჯანი.

ნეჰამე პეტრე, პეტრე მგალობელი 263, 482.

Nidayat-ullah-Kindu 288.

ნიშამი განჯელი, ნიშამი განჯევი, ნიშამი (ახერბაიჯანელი პოეტი, 1141—1203) 33, 36, 129, 130, 198, 200—202, 282, 285—287, 289, 292, 302, 303, 310.

ნიკოლოზ გულაბერიძე (1150—1178) 35, 131.

ნიკოლოზ თბილელი ნ. ორბელი ნიკოლოზ.

ნიკოლოზი (სიონის დეკანოზი, XVIII საუკ.) 382.

ნიქტანები ნ. ნექტანები.

ნილო სინელი 34.

ნიმროდი 32.

ნიმო (წმ., ქართველთა განმანათლებელი) 131.

ნიმო (იმერთა მეფის ასული, ზაგრატის ქალი, გელათის მონასტრის მოლოზანი) 429, 434.

ნიმო (ნიკოლოზ ბარათაშვილის და) 338.

ნიქახტარი (ემირიანი) 334—336.

ნოდარი (ერუსუდანიანი) 321, 324.

ნოდარ ფარსადანისძე ნ. ციციშვილი ნოდარ.

ნოვხორ შაჰი (ემირნასარიანი) 378.

Nöddeke Th. 199.

ნომიავთაზი, ნამიავთაზი (ემირიანი) 334—336.

ნოსარ ნისრელი, ნოსარი (ემირანდარეჯანიანი) 59—62, 64, 65, 67, 76—78, 82.

ნოსელი ნ. გრიგოლ ნოსელი.

ნოზრევანი (ეოსებზილხანაიანი) 276.
 ნურადინ-ფრიდონი (ვეფხისტყაოსანი),
 ნ. ფრიდონი.

ნუქრადინი ნ. რუქნადინი.
 ნუშრევანი (ერუსლანინი) 322.
 ნუცუბიძე შ. 159, 177.

ო.

ოდიხეობი, ოღვსევის (ელიადა და ოდი-
 სეა) 5, 196.
 ოზეროვი ვ. ა. (დრამატურგი, 1770—1816)
 584.

ოთარი (ქობულაშვილი, დავით მღვიმის
 შვილი) 314.

Ouseley 357.
 ოლიმპიოდორე ალექსანდრიელი 34.

Ольденбург С. 302, 367, 69.
 ომაინი (აბარამგურაიანი) 294, 295.

ომაინი, ომაინ ჰაბუკი, ომან ჰაბუკი
 (ეომაინიანი) 154, 267, 269 — 271,
 273.

ომან (ეზალუმეანიანი) 332.
 ომანი (ერუსლანაიანი) 321.

ომანი (ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილის მამა)
 273.

ომანიანი 273 ნ. აგრ. ჩოლოყაშვილები.
 ომანიშვილ-ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო ნ.
 ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო.

ომან მღვიანვეგი (ომან ხერხეულიძე, ის-
 ტორიკოსი, ავტ. გეფთობა ირაკლი
 მეორისაჲსი) 319.

ომან ჰაბუკი, ომაინ ჰაბუკი (ეომაინიანი)
 ნ. ომაინი.

ომეროსი, ომირთსი ნ. ჰომეროსი.

ონანა მღვიანი, ონანა ნ. ქობულაშვილი
 ონანა.

ონგროვლახ 372.

ონისიფორე 372.

ონიფრე ზოდბელი 501.

ონსორ-ელ-მე ალი იბნ ისკანდერ ქეიქავუს
 (1049 — 1069) 204.

ონსორი (გარდ. 1039 წ.) 202, 203.

ორბელიანები, ორბელიანნი 429, 516.

ორბელიანი 578.

ორბელიანი (ლენინგრადის ხელნაწერში
 ანარგოზიანის ავტორად მიჩნეული
 პირი) 508.

ორბელიანი ავაგ 108.

ორბელიანი ავანდილ 254.

ორბელიანი აღ. (პოეტი, XIX ს.) 577.

ორბელიანი ანა, ანა ღედოფალი, ანა (იმე-
 რეთის ღედოფალი, მამუკა ორბელი-

ანის ასული, დავით II-ის მეუღლე)
 549, 551 — 553, 555.

ორბელიანი გრიგოლ (პოეტი, 1800—1883)
 567.

ორბელიანი დავით, ყაფლანიშვილ-ორბე-
 ლიანი დავით, დავით სარდალი
 (1716 — 1798) 217, 254, 255, 554,
 559.

ორბელიანი დიმიტრი 508.

ორბელიანი ვახტანგ ყაფლანის ძე (სულ-
 ხან-საბა ორბელიანის მამა) 346.

ორბელიანი ვახტანგ (პოეტი, 1812 — 1890)
 562.

(ორბელიანი) ზოსიმე 348.

ორბელიანი იოანე 577.

ორბელიანი ლიპარიტ 76.

ორბელიანი მათე ან მამუკა 551, 552.

ორბელიანი მუქეაბუკ, ორბელიანი ჰაბუკა
 547, 558.

ორბელიანი პაპუნა (XVIII საუკუნის ის-
 ტორიკოსი) 500.

ორბელიანი სულხან (XVIII საუკ. პოლი-
 ტიკური მოღვაწე) 549.

ორბელიანი სულხან-საბა, საბა (1658 —
 1725) 59, 219, 273, 281, 302, 325,
 328, 344, 346 — 353, 359, 360, 362 —
 365, 384, 483, 506 — 508, 517, 521.
 ორბელიანი ჰაბუკა ნ. ორბელიანი მუქეა-
 ბუკი.

ორბელიან-ყაფლანიანი 547.

ორბელი ა. 42.

ორბელი ნიკოლოზ, ორბელის შვილი ნი-
 კოლოზ, ნიკოლოზ თბილელი (სულ-
 ხან-საბა ორბელიანის ძმა) 346, 372.

ორბელისძე (სახლუხუცესი) 430.

ორბელიშვილები 547.

ორგესი 196.

ოსანოს (ეოსანოს რეტი არს შენამჭკერ-
 ტია) 204.

ოსე ნ. ლაბავეი ოსე.

ოსეს ძე იესე ნ. იესე ოსეს ძე.

ოსეფა ნაზირი (1724 წ. რუსეთში წაყვა
 ვახტანგ მეუკეს) 430.

ოსეშვილი იესე ნ. იესე ოსეს ძე.

ოსია (პიბლ.) 472.
ოსნაოზ 204.
ოვსიბ ნ. უსიბი.

ოქროპირ ბატონიშვილი 585.
ოქროპირი ნ. იოანე ოქროპირი.
ოსანგი (ევისრამიანი) 54.

3

პაატა (გიორგი სააკაძის შვილი) 419.
პაატა (იაკობალაშვილი, იხსენიება 1627 — 1629 წწ. საბუთებში) 244.
პაატა ბატონიშვილი (ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი, 1689 — 1767) 372, 482.
პავლე დეკანოზი (ამან გაუკეთა რედაქცია პეტრე იბერიელის ქართულ ცხოვრებას) 100.
პავლე მოციქული, პავლე 4, 487.
პალამიდი (ძველი საბერძნეთის პოეტი) 186.
პანსოფი აღექსანდრიელი 5.
პანტელეიმონი (წმ.) 427.
პანცილია (ქველდევზირიანი) 370.
პატკანოვი, პროფ. 197.
პაფნუტი (მღვდელმთავარი) 529.
პაქუა (მელექსე) 216.
Peeters P. 175.
პელაგია (წმ.) 6.
პელოპი 197.
პენტელაშვილი იოანე 376.
პერსეფონი 197.
პეტრე (მოციქული) 487.
პეტრე (ეკლემასობა) 511.
პეტრე გელათელი 32.
პეტრე დიდი, პეტრე (პეტრე I) 212, 431, 433, 435, 472, 473, 481, 495, 516, 521.

პეტრე იბერიელი 100.
პეტრე მგალობელი ნ. ნექაძე პეტრე-პეტრიწი ნ. იოანე პეტრიწი.
Pisus Ch. 314.
პიეტრო დელა ვალე (XVII საუკ.) 388, 390.
პითაგორი, პითაგორი 384, 490.
პილოტნი (?) 385.
პირ-მულდაკი (ამისი ხელით დაილუპა კონსტანტინე I) 229.
პირი (მეფე ეპირისა, III ს. ჩვ. წ.-აღროცხვამდე) 77.
პიროსი 195.
პლატონი (ბერძენი ფილოსოფოსი, 427 — 347 წწ. ძვ. წ. აღრ.) 34, 131, 132, 134, 144, 380, 381, 384, 482, 490.
პლუტონ 197.
პოსეიდონი (ღმერთი) 5.
პოტიომკინი ბ. 555, 557, 584.
პრიამოს 196.
პროკოპი დუქსი 5.
პროკოპი კესარიელი 187.
პტოლომეოსი 33, 144, 408.
პულქერია (მეფე) 464.
პულქერია (ჭერაკლე) 584.
Пурцеладзе Д. 420.

ქ

ქამთაღმწერელი (XIV საუკ. პირველი ნახევრის დამლევეს მცხოვრები ქართველი ისტორიკოსი, ავეიწერს საქის ისტორიას ლაშა-გიორგის მეფობიდან გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ჩათვლით. ძველი იხ.: ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, ე. თა-

ყაიშვილის გამოც., 1906 წ., 33-536 — 785) 140, 141, 195, 196.

Жданов М. აკად. 467.

ჟოლია გიორგი 397.

ჟორდანია თ. (ისტორიკოსი, 1854 — 1916) 4, 16, 56, 175, 180, 181, 243, 244, 266, 284, 390, 420, 457, 462, 463, 530, 531.

რ

რაბინი საშუილი 530.
რადდარ 192.
რავენი, რევაზქალი (ებარაშვულანდამიანი) 308 — 310.

რაიბ-ნობადი (დამირანდარეჯანისანი) 58, 59.

რამაშაშვილი 399.

რამაში (ევეფხისტყაოსნისანი) 86, 424.

- რამინი (ევირამინია) 41 — 48, 52 — 55, 124, 172, 197, 199, 201, 301, 304, 305, 316, 317, 424.
- რამინი (ცხრაზმის ბევის ერთ-ერთი ხელისუფალი X საუკუნეში) 53.
- რასინი 580, 581, 583, 584.
- რატომეილი ზურაბ 430.
- რაქელი 197.
- რაშენ 192.
- რაჯაბ-ფაშა 426, 427.
- რევაჭელი (ეზარამელუღანდამინია) ნ. რაევანი.
- რენეკი იაკობ 578.
- რიშარი (მისიონერი) 347.
- როგავა აბ. 532.
- Родихин Н. 311.
- როდამი (ერუსლუდანიანი) 320, 327.
- როდამი (არაგვის ერისთავის ასული) 519.
- როდამი (ყაფლან ბარათაშვილის ასული, ვახტანგ V-ის პირველი ცოლი) 400, 462, 516.
- როდენი (ერუსლუდანიანი) 321.
- როზამფორი (ემირიანი) 334, 336.
- Розен В. П. 367.
- რომანოზ სამთავნელი 430.
- როსანი (ევეფხისტყაოსანია) 92.
- როსტეფანი (ევეფხისტყაოსანია) 26, 82, 83, 88, 93, 96, 104, 129, 179, 315, 317, 504.
- როსტეფანი (ერუსლუდანიანი) 321.
- როსტომ ბატონიშვილი ნ. როსტომი (ვახტანგ VI-ის ძე).
- როსტომ ზაულელი ნ. როსტომი (ეშაპანაშვილი).
- როსტომი (ეზარზუნანია) 326.
- როსტომი (ეროსტომიანი) 270, 392, 424.
- როსტომი, როსტომ ზაულელი, რუსტემი, როსტომ ფალავანი (ეშაპანაშვილი) 80, 199, 226, 227, 231, 232, 235, 237, 238, 247, 249, 254, 296, 301, 317, 501.
- როსტომი (მოსხენიებულთა 988 წლამდე გაღწერილ ბერთას ოთხთავის ანდერძში) 79.
- როსტომი, როსტომ ბატონიშვილი (ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი) 482, 483.
- როსტომი, როსტომ-ფაშა (ახალციხის ფაშა, 1647 — 1659) 396, 401, 419.
- როსტომ მეფე, როსტომი (დავით XI-ის ძე, ქართლის მეფე, 1632 — 1658) 235, 236, 244, 269, 300, 301, 326, 400, 402, 403, 409, 412, 413, 419, 420, 454, 501, 511, 512.
- რუდეგი (პოეტი) 203.
- რუდენკო ბ. 42.
- რუმი ჯელალედინი (1207 — 1273) 449.
- რუსთაველი, რუსთველი ნ. შოთა რუსთაველი.
- რუსტემი (ეშაპანაშვილი) ნ. როსტომი.
- რუსტუღან დედოფალი, რუსტუღანი (თამარ მეფის ასული, სრულიად სიქართველოს მეფე, 1222 — 1245) 107, 179, 180, 323 — 325.
- რუსტუღანი (ერუსლუდანიანი) 320 — 323, 325, 327.
- რუსტუღანი, რუსტუღან დედოფალი (თამარ მეფის მამიდა) 201, 571.
- რუსტუღანი (ვახტანგ VI-ის მეუღლე) 464.
- რუქა (ესიბარძნე სიცრუისა) 345.
- რუქნადინი, ნუქრადინი 171, 411.
- რუხაშე ტრ. 53, 106, 209, 364, 367, 381, 390, 495, 516, 530, 547, 577, 578, 580 — 584.
- რუპალამინი (პოეტი) 292.

ს

- საადი ნ. შიბი საადი.
- საადი ტუსელი, საადი 203, 238, 447, 449.
- საათაბაგოელი თავადი (და არა დავით საათაბაგოელი, როგორც ეს შეცდომით აქვს დაბეჭდილი ალ. ცაგარელს) 52, 53.
- სააკაძე: ნ. ავთანდილი, მამაშვიშ, ზურაბი, ივანე, იორამი, პაატა, სიაუში.
- სააკაძე 582.
- სააკაძე (ელირსი ბერი, 1724 წ. რუსეთში წაყვავი ვახტანგ მეფეს) 430.
- სააკაძეები, სააკაძიანი 425, 429.
- სააკაძე გიორგი, დიდი მოურავი (ვერთაგულად მოკლეს 1629 წ.) 213, 235, 269, 271, 274, 398, 409, 415 — 419, 423, 424, 429.
- სააკაძე დიმიტრი ვახილის ძე 517 — 519, 529.

- სააკაძე იოანე (ეგარეჯის ბერთუნის მამა) 419.
- სააკაძე იოსებ, იოსებ თბილელი, იოსებ თბილელი ბაბათაშვილი, იოსებ (გარდ. 1688 წ.) 120, 175, 217, 261, 417, 418, 420 — 423, 425, 505.
- საამი (ერუსტდანიანი) 321.
- საამი (ესაშანაძე) 248.
- საამი (ეუთრუთიან-სამიანი) 239 — 242.
- საამი (ეშაქანაძე) 199.
- საბა ნ. ორბელიანი სულხან-საბა.
- საბათი (ბიბლ.) 254.
- საბაშვილი სერაპიონ სოგრატიძის ძე, საბა-შვილი-სოგრატიძე, კედელაური, სერაპიონი 102, 116, 224 — 234, 236, 248, 266, 277, 392, 460.
- საბელიოზი (ბიბლ.) 185.
- სადათერ (თავაქალაშვილი, იხსენიება 1491 წ. სიველში) 243.
- სადი ნ. შეის სადი.
- Sadiq Nami 288.
- სადულბეგი (1724 წ. რუსეთში წაყვა ვახტანგ მეფეს) 430.
- საგარსიშიძე, საგარსიშისძე (ემირანდარეჯანიანი) 57, 60 — 62, 64, 65, 67, 68, 70, 74.
- სათაშ ეზდინის ძე, სათაში 203, 204.
- საიათნოვა ნ. საიათნოვა.
- საიდლი ბინ შიპაზ-უდდინი (გარდ. 1385 წ.) 353.
- საიდ-მოჰამედ ურფი შირაზელი (გარდ. 1591 წ.) 291.
- სალა, იბ-სალამ (ელიმეჯანუნიანი) 201.
- სალიმ (ეშაქანაძე) ნ. სელიმი.
- სალიმი (ეომანიანი) 270.
- სამანილი: ამირ-ნასრ სამანილი 203.
- სამებელი: ნ. დუმბაძე იაკობ, იოსებ სამებელი.
- სამთავენლი: რომანოზ სამთაველი 430.
- სამუხატელი (ბიბლ.) 185.
- სანდუნოვი ნ. ზანდუქელი სილოვან ნიკოლოზის ძე.
- საიათნოვა, საიათნოვა, არუთინ, მაჯუნდი, სტეფანე ჟეკრავლი, სტეფანე მღვდელი, სტეფანე 216, 219, 558, 559, 562 — 567, 577.
- სარაზან (ეზალუმეჯანიანი) 332.
- სარაჯიშვილი ა. (1851 — 1914) 42.
- სარგის თმოგველი, სარგის პირველი თმოგველი 15, 52, 58, 105, 191, 192, 243, 267, 268, 275, 304.
- სარდანი (ესირინოზიანი) 251.
- სარიდანი (ევეფხისტყაოსანი) 28, 65, 137.
- სარიდანი (ეომანიანი) 270, 271.
- სარრა (ეზარამგულანდამიანი) 307, 309.
- საული (ბიბლ.) 470.
- საშიბ-ყარანი (ესელიანიანი) 261.
- საშიბყირანი-აქბარი (ესაშიბყირან-ნამე) 261.
- საშიბყირანი ნ. სელიან საშიბყირანი.
- საშიდ თულარულ-ბენ-არსლან (სელჩუკთა სულტანი) 287.
- სედრაქი (ეზარამგულიჯანიანი) 312.
- სენრაქი (ესობრძენ სიცრუსა) 345.
- სელი 260.
- სეთი (ბიბლ.) 13.
- სელიანი (ესელიანიანი) 261.
- სელიან საშიბყირანი (ესელიანიანი) 260.
- სელიმი, სალიმ (ეშაქანაძე) 199, 227, 230 — 232.
- სელმანი (ესელმან და ებსალი) 204.
- სენეჭირი (ესწავლანი ახიკარ ბრძინსანი) 385, 386.
- სერაპიონ ნ. საბაშვილი სერაპიონ.
- სეფედავლე დარისხანისძე, სეფედავლე, სეფედავლა (ემირანდარეჯანიანი) 58, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 71, 78, 80 — 82, 256.
- სეფიხან ყეფი 498.
- სეიმონ (ლევენის ძე) 429.
- სეიმონ I, სეიმონ მეფე, სეიმონი (სიმონ I, ლუარსაბ I-ის ძე, ქართლის მეფე, 1558 — 1601) 233 — 235, 243.
- სეიმონ II, სეიმონ მეფე (სიმონ II, ბაგრატ VII-ის ძე, ქართლის მეფე, 1619 — 1631) 234, 235, 417.
- სეიმონი (უფლის ძმა) 487.
- სეიმონი (წმ.) 520.
- სეიმონი (მღვდელ იოსებ კოშორიძის შვილი, XIX საუკ.) 451.
- სეიმონ კანანელი (ბიბლ.) 487.
- სეიმონ მდივანი (ქობულაშვილი) 314.
- სიოაში (ეშაქანაძე) 199, 226.
- სიაუში (ზოგიერთების მოსაზრებით გიორგი სააკაძის შვილი) 419.
- სიბილა 5.
- სიმეონი (ტრაპიზონელი ბერძენი, მაწყვერელი მზექაბუჯ ათაბაგის დროს) 266.
- სინელი: ნილო სინელი 34.
- სინნა (ესინნა) 583.
- სიპიანდამი (ესელიანიანი) 260.

- სირინოზი (ესირინოზიანი) 250 — 252.
 სიფორი (ეზარაგულანდომიანი) 307—309, 311.
 სოგრატი (ევეფხისტყაოსანი) 83.
 სოგრატი, სოკრატი (ფილოსოფოსი) 381, 382, 384, 484.
 სოგრატიძე-საბაშვილი ნ. საბაშვილი სერაპიონ.
 სოკრატი ნ. სოგრატი.
 სოლომონ I, სოლომონ მეფე 273, 549, 555, 558.
 სოლომონი, სოლომონ ბრძენი, სოლომონ მეფე (ბიბლ.) 48, 336, 338, 380, 381, 384, 392, 472, 482.
 სოლომონი (ვახტანგ V-ის ძე) 400.
 სოლომონ მეფე (ესპილენძისქალაქიანი) 340 — 342.
 სოლოლაშვილი ბაგრატ (მღვდელ-მონაზონი, ათონის ივერიის მონასტრის მოღვაწე) 463.
 Conybeare F. C. 386.
 Сопиков В. 311, 371, 373.
 Corluy J. 175.
 სოსლანი ნ. დავით სოსლანი.
 Cottas V. 576.
 სოპალი (პირა) 357.
 სპანდიაჩ (ეშპანაშე) ნ. სპანდიატი.
 სპანდიატი (ეზაბიანი) 249.
 სპანდიატი, სპანდიატ რვალი, სპანდიაჩ, სპანდიატი (ეშპანაშე) 198, 199, 226, 232 — 234, 247, 248.
 სპანდიატი (ესირინოზიანი) 250, 251.
 სპანდიატი (ეყარამიანი) 254.
 სპანდიატი (ეშპანაშე) ნ. სპანდიატი.
 ს. ს — ძე მ. (ენობილი გამომკვემელი სერგეი სტეფანეს ძე მდივანოვი) 338.
 სტალინი ი. ბ. V, 17.
 სტეფანე მკერვალი ნ. საათონვა.
 სტეფანე მღვდელი ნ. საათონვა.
 სულხანი ნ. თანაშვილი სულხან.
 სულხანოვი აღ. (XIX საუკ.) 367.
 სუმაროკოვი ა. კ. 579, 580, 583.
 სუმბატ ბიურტიანი 11.
 სუმბატი (ეთიპარაიანი) 368, 369.
 სუსამბარი, სუსამბარი (ესირინოზიანი) 251, 252.
 სუსანოვი არსენი 572.
 «სწავლულ კაცთა» კომისია 140.
 Chichmaref V., პროფ. 9.

ტ

- ტაბაბი (ესპილენძისქალაქიანი) 342.
 ტალითა 564, 566.
 ტარია ნ. ტარიელი.
 ტარიელი, ტარია (ევეფხისტყაოსანი) 3, 15, 26, 33, 84, 85, 87 — 89, 92 — 94, 96, 97, 103, 104, 116, 123, 124, 137, 139, 142, 148, 154, 175, 257, 265 — 268, 270, 280, 317, 318, 323, 392, 413, 421, 424, 504, 521, 572.
 ტარიძე იოანე 35.
 ტასია მეგვიპტელი ნ.
 ტატიშვილი ვლ. 481.
 ტატიშვილი ნ. 498.
 ტაშვიერი (ესპილენძისქალაქიანი) 342.
 ტბელი: დავით ტბელი 185.
 ტბერი 381.
 ტიმოთე მიტროპოლიტი (ვაბაშვილი) 546.
 ტიტე 381.
 ТИТЯНОВ Ю. 353.
 ტლაშაძე იესე, იესე, იასე 153, 427, 428.
 ტოლსტოვი (ელჩა პეტრე დიდის დროს) 434.
 ტომერანი (ერუსულანია) 321.
 ტომერანი (ეშპანაშე) 227, 230 — 232.
 ტორულბეგი (სულტანი) 41.
 ტრდად ხეშიფე 291.
 ტურნეფორი 212.
 ტუსელი ნ. საადი ტუსელი.
 ტუსიშვილი (ამას მიაწერენ ევარსეიანის, თარგმანს) 339.

უ

- უთრუთი (ეგერსახე-ნაშე) 239.
 უთრუთი (ეუთრუთიან-საამიანი) 239.
 უთრუთი (ეშპანაშე) 199.
 ულისე 581.
 ულლაბი ნასრ 357.
 ულუ-დავითი ნ. დავით ჭეოთხე.
 უმიკაშვილი ბ. 42, 344, 482, 530.
 უმირიონი ნ. ჰომეროსი.

ფორდროპი ო. (Wardrop Olw.) 42, 352, 353.
 ურბნელი ნ. (ნიკო ხიზანიშვილი, 1851 —
 1906) 178.
 უსამი (ვეფხისტყაოსანი) 89, 90.
 უხენი (ვეფხისტყაოსანი) 90, 139.

ფ

ფავლენიანი 430, 433.
 ფავლენიშვილი (ავტ. «ვახტანგორისა») 433
 ფავლენიშვილი ჯაფლაგა 15, 509.
 ფალავანიძე (1724 წ. რუსეთში წაყვ
 ვახტანგ მეფეს) 430.
 ფაშაკელი 291, 309.
 ფანაი, ფანაბ (მწერალი) 324, 367.
 ფანასკერტელი ნ. ზაქარია ფანასკერტელი.
 ფანი (ალიშერ ნავოის ფსევდონიმი) ნ. ნა-
 კოი ალიშერ.
 ფარაშოტი (ეშპანაშვი) 198.
 ფარემუზი (ერუსლანიანი) 321.
 ფარეზი ნ. ხსროვე თარეზი.
 ფარნავაზი (მეფე) 11.
 ფარნაოზ ბატონიშვილი 529.
 ფარროსხავარი (გაბთიარნაშვი) 366.
 ფარსადან გორგიჯანიძე ნ. გორგიჯანიძე
 ფარსადან.
 ფარსადანი (ვეფხისტყაოსანი) 28, 85,
 87, 266, 504.
 ფარსადანი (ნოღარ ციციშვილის მამა) 300.
 ფარსადანი (ჩარადერიშინის) გადამწერი
 1785 წ.) 338.
 ფარსადანიძე ნოღარ ნ. ციციშვილი ნოღარ.
 ფარსმან ქველი 11.
 ფარუზი (ეთორეთიან-საამიანი) 241.
 ფარ-ნოსროვი (გაბთიარნაშვი) 366.
 ფარპალი, ფარადი (ეთარპალიშინიანი) 280,
 291.
 ფატმანი, ფატმან-ხათუნი (ვეფხისტყაოსა-
 ნი) 90 — 93, 267, 422.
 ფატმან-ხათუნი ნ. ფატმანი.
 ფაფხორი (გარამგულანდამიანი) 307,
 309.
 ფალავა როლამ 327.
 ფაშვიბერტყაშვი ფეშანგი ნ. ხითარაშვილი
 ფეშანგი ამირას ძე.
 ფაზრ-უღდინ გურგანი, ფაზფურ ჯორჯანე-
 ლი, ფაზრდინი 41, 47, 49, 53.
 ფაზრდინი ნ. ფაზრ-უღდინ გურგანი.
 ფაზფური (კჰუმამ-ჰუმამუნა) 314, 315.
 ფაზფურ ჯორჯანელი ნ. ფაზრ-უღდინ
 გურგანი.

უსიბი, უსიფი, ოკსიბ (ამირანდარეჯანი-
 ანი) 61, 78.
 უსუფი (ეოსებზილხანიანი) 316, 392.
 უშანგი, ჰუშანგი (ეშპანაშვი) 224, 230.
 უშენგი (ეთორეთიან-საამიანი) 239.

ფებრონია (წმ.) ნ.
 ფებრონია (გრიგოლ ხანძთელის თანამედ-
 როვე, წინამძღვარი მერეს მონასტერ-
 ში) 7.
 ფერაქე (გამოცემელი) 309.
 ფერიდუნი, ფრიდონი (ეშპანაშვი) 197,
 199, 204, 224, 230, 244, 248.
 ფერიდუზტი (ესაამაშვი) 248.
 ფეშანგი (ეშპანაშვი) 227, 230 — 232.
 ფეშანგი ფაშვიბერტყაშვი ნ. ხითარაშვილი
 ფეშანგი ამირას ძე.
 ფილიპე (ბიბლ.) 487.
 ფილიპე 381.
 ფილიპე ალავერდელი (ეპისკოპოსი, XVI —
 XVII სს.) 357.
 ფილიპე ბეთლემელი, ფილიპე 2, 149, 560.
 ფინეზი (სიბრძნე სიერუსისა) 345.
 ფირალიშვილი გოდერძი (1768 — 1825)
 582.
 ფირანი (ერუსლანიანი) 321, 326.
 ფირდოუსი 48, 197 — 199, 202, 223, 225,
 230, 237, 238, 252, 254, 275, 278.
 ფირმალი (ფირმალიანი) 328, 329.
 ფირმან მეფე (ამაზიე ლიფინს ქალაქისა)
 331.
 ფოკა (პერაკელე) 584.
 ფოტი პატრიარქი 34.
 ფრანკისტანი (მეიჯნურთ ბადე) 316 —
 318.
 ფრიდონი, ნურადინ-ფრიდონი (ვეფხისტ-
 ტყაოსანი) 87 — 89, 92 — 94, 97,
 102, 103, 148, 266, 421, 572.
 ფრიდონი (ეშაქიანი) 243, 246.
 ფრიდონი (ერუსლანიანი) 320, 321.
 ფრიდონი (ეთორეთიან-საამიანი) 239.
 ფრიდონი (ეშპანაშვი) ნ. ფერიდუნი.
 ფსევდოდონისე 134.
 ფსევდოკალისთენი 8, 193, 194, 202.
 ფუნციანუს კეისარი (მედიკეზიანიანი)
 370.
 ფურცელაშვი ანტ. 269, 272, 300, 417, 418,
 443, 584.
 ფხოველი: იანვარა ფხოველი 528.

ძ

ქაზანიხძე ახან (ამირანდარეჯანიანი) 65.
ქალარი (ებახოთარნაძე) 366.
ქაე, ქაე (ეუთრუთიან-სამიანი) 241.
ქაიშურსი, ქაიშარი (ქაშანაძე) 224, 230.
ქაიშარი (ეუთრუთიან-სამიანი) 239.
ქაიშარი (ქაშანაძე) ნ. ქაიშურსი.
ქაიშუბადი (ქაშანაძე) 226.
ქაიხოსრო (აეტ. ღმრწანიანი) ნ. ჩოლო-
ყაშვილი ქაიხოსრო.
ქაიხოსრო (ეროსტომიანი) 424.
ქაიხოსრო, ქაიხოსროვი, ხოსროვი (ქაშანა-
ძე) 198, 199, 226, 228, 230 — 232.
ქაიხოსრო (ლევანის ძე, ქართლის მეფე,
1709 — 1711) 347, 429, 433.
ქაიხოსრო გურიელი 402.
ქაიხოსრო მუხრანბატონი (დიდ მოურავთან
ერთად თავი მოკვეთეს ოსმალეთში
1629 წ.) 271, 272, 274.
ქამალი 181.
ქართველშივილი 111, 117.
ქარიშანი (ეუთრუთიან-სამიანი) 239.
ქაფურშაა სპარსი (ესპირანოზიანი) 252.
ქაშივი (მწერალი) 357.
ქებაძე ბებერ 583.
ქედრუღვი (1724 წ. რუსეთში წაყვა ვახ-
ტანგ მეფეს) 430.
ქეთევან (ამირანდარეჯანიანის) დამატე-
ბა) 58.
ქეთევან, ქეთონ (ერუსლანიანი) 323.
ქეთევან ბატონიშვილი (ერეკლე II-ის ასუ-
ლი, იოანე მუხრანბატონის მეუღლე,
დაიბ. 1764 წ.) 529.
ქეთევან დედოფალი, ქეთევანი (აშოთან
მუხრანბატონის ასული, თეიმურაზ
I-ის დედა, გარდ. წამებით 1624 წ.)

176, 272, 274, 387 — 390, 401, 441,
481, 508, 530.
ქეთევანი (თეიმურაზ I-ის ძის — დავითის
ასული, არჩილ მეფის მეუღლე) 4.
ქეთევანი (თეიმურაზ II-ის ასული) 498.
ქეთევანი (ხურბა მურეთლის ასული, იოანე
ბატონიშვილის მეუღლე) 290, 508.
ქეთონ (ერუსლანიანი) ნ. ქეთევან.
ქეიქავუს ონსორ-ელ-მე ალა იან ისხანდერ
(1049 — 1069) 204.
ქეკაოს (ქაშანაძე) 198.
ქეკაოს (ამირანსარიანი) 377, 379.
ქეკაოზი (ქაშანაძე) 226.
ქეკაოზი «Kaika'us bin Iskander bin
Ghansar»
ქეკაოს (ყაბუზ-ნაძე) 204.
ქეშიშ-დარდიშანი 5. ამირიქე იოსებ.
ქვარიანი ღაფიანი 15. 513.
ქირმანელი: ნ. ვაჟი ქირმანელი, ჩუბნი
ქირმანელი, ხაჯე ქირმანელი.
ქიშვარი (ებარამგულანდამიანი) 306, 307.
ქობულაშვილი: ნ. დავით მჭვანე, ოთარ.
სვიმონ მდივანი.
ქობულაშვილი თამაზ 314.
ქობულაშვილი ონანა, ონანა მდივანი, ონ-
ანა (ვარდ. 1728 წ.) 14, 254, 259, 310,
313 — 316, 360 — 365, 483, 517, 527,
561.
ქოხ კოხისძე (ამირანდარეჯანიანი) 65.
ქორქაშვილი გრ. (გამომქ.) 376.
ქოსისძე ქოხ (ამირანდარეჯანიანი) 65.
ქრისტე ნ. იესო ქრისტე.
ქრისტეფორე შიტიღენელი 520.
«ქრცხინვალი» კაცი 59.
ჭელი (წყონდიდელი ვილახის ძმა) 394.
ჭურჭუკოვი, ქურჭუკა 484, 485.

ლ

ლაბავეი ოსე, იოსები, ოსე (გაბაშვილი)
546, 548.
ლაზნელი ნ. ლამარ ლაზნელი.
ლაშა დევი (ამირანდარეჯანიანი) 66.

ლამარ ლაზნელი (ამირანდარეჯანიანი)
65.
ლოლობერიძე ბეჯან 394.
ლოლობერიძე ე. (Лолоберидзе Е.) 345, 353.

ყ

ყაბოს (ამირანსარიანი) 377, 379.
ყაბოს (ყაბუზ-ნაძე) 204.
ყაზი აბდულ-მელიქი (ამირანსარიანი)
378.

ყაიხარი (ერუსლანიანი) 321.
ყაისი, კაენისი, მაჯუნნი (ელეილაჯენ-
ნიანი) 201, 280, 282 — 287, 316
392, 444.

ყამარი (გამირანდარეჯანიანი) 78, 79.
 ყარამან (ერსულდანიანი) 321.
 ყარამანი (ყარამანიანი) 254, 559.
 ყარან (მოხსენიებული ჰყავს დავ. გურამი-
 შვილს) 259, 527.
 ყარანი (გვისრამიანი) 42, 43.
 ყარან მღვინი (იხსენიებს თავის ანდერძში
 იესე ოსეს ძე) 527.
 ყარაქოილი (გომანიანი) 271.
 ყარუნ-ჯაღო (ესირინოზიანი) 252.
 ყაუზჩიშვილი ს., პროფ. 5.
 ყაფლანაიანი: ორბელიან-ყაფლანაიანი
 547.
 ყაფლანისშვილი 547.

ყაფლანიშვილ-ორბელიანი დავით ნ. ორ-
 ბელიანი დავით.
 ყაფლანიშვილ-ორბელიანი ვახტანგ 560.
 ყვარყვარე ციხისჯვარელი 411.
 ყვიცარიძე პ. 263.
 ყიზილ-არსლან 287.
 ყიფიანი ა. 582.
 ყიფშიძე დავით 391.
 ყიფშიძე ი., პროფ. 348.
 ყორაი აქიმი (გამირანსარიანი) 378.
 ყუბანიშვილი ს. 56, 58, 159, 177, 204,
 354, 357, 360, 374, 376, 422, 429,
 433.
 ყულაბი-ჯაღო (ესირინოზიანი) 252.

შ

შადბერ, შადბავარ ნ. შატბერი.
 შავერდანი 564.
 შავთელი: ნ. იოანე შავთელი, დავით შავ-
 თელი.
 შალიკაშვილი 429.
 შალიკაშვილი დემეტრე 432.
 შამადავლე (ვახტანგ V შანავაშვა დადიანად
 დასვა ლევანის სახელით) ნ. ლევან
 დადიანი.
 შამირა (გბოსროგშირინიანი) 201, 202.
 შამსა (გბარამგულანდამიანი) 308.
 შამს-ოდან აჰმედ ბენ სოლეიმიანი (აეტ-
 ცნეგარესთანისა) 355.
 შანოზ-ხან ნ. ბაქარი.
 შანიძე ა., პროფ. 79, 99, 187, 192, 216,
 225, 238, 348.
 შარაშიძე ქრ. 106, 463.
 შარდენი 210, 211, 214.
 შარვაშიძე სოლომონ 394.
 შარიაროს 204.
 შატბერი, შადბერ, შადბავარ (გშადბერ-
 აინლიეთი) 172, 197, 203.
 შაფური (ესირინოზიანი) 250.
 შაფური (გბოსროგშირინიანი) 201.
 შაქირ (გამირანსარიანი) 377 — 379.
 შაჰ-აბას II 274, 413, 462, 472.
 შაჰ-აბასი, შაჰ-აბაზი, აბასი (შაჰ-აბას I,
 ყენი, ძე შასეფისა, 1557 — 1628)
 232, 261, 271, 272, 274, 291, 300,
 325, 387, 388, 390, 409, 441.
 შაჰერაზადა (გათასერთლამიანი) 338.
 შაჰთაშაზი ნ. თამაზ-ხანი.
 შაჰ-ისმაილი 235.
 შაჰ-ნადირი ნ. ნადირ-შაჰი.

შაჰნავაზი ნ. ვახტანგ V.
 შაჰნაზარი ნ. არჩილ მეფე.
 შაჰნაზარხანი ნ. არჩილ მეფე-
 შაჰინოს (გშაჰნაშე) 197, 199, 204.
 შაჰრმჯორი (გშაჰნაშე) ნ. ბარამგური.
 შაჰრო (გვისრამიანი) 42—44, 48, 49
 შაჰ-სეთე (ყეენი) 454.
 შეის ხაადი, შის სადი, შის შეიდი (პოეტ)
 287.
 შერშადინი (გეფეხისტყაოსანი) 83, 84,
 88.
 შექსპირი 106.
 შიო, შოთა ყოფილი (ხურსიძე, ზარზმის
 რესტავრატორის გაბრიელ ხურსიძის
 მამა) 108.
 შიოშ ბედნიერი (გშაჰნაშე) 198.
 შირაზელი: ნ. ეკლი შირაზელი, საილ-
 მოჰამედ ურფი შირაზელი.
 შირი ნ. შირინი (გბოსროგშირინიანი).
 შირინი (გფარჰადშირინიანი) 291.
 შირინი, შირი (გბოსროგშირინიანი) 201,
 280, 287 — 291.
 შლოხერი ფ. 33.
 შოთა ნ. შოთა (გაბრიელ ხურსიძის მამა).
 შოთა ნ. შოთა რუსთაველი.
 შოთა (ცენტრალური ანგონილანდის მცხოვ-
 რებთა ერთ-ერთი ღმერთის სახელია)
 109.
 შოთა (მთავარი, გამოხატულია სოფ. აძი-
 კვის ეკლესიის ბარელიეფზე) 108.
 შოთა (ყინვანის პატრონი, ზელს აწერს
 მანდატურათუხუცეის ჭიბბრის სიველ-
 ზე) 107, 108.

შოთა, მეჭურჭლეთუხუცესი (მოსხენიებული იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის ქართულ სვინაქსრის, აღაშში) 107, 108.

შოთა ართავაჩოს-ძე 107, 108, 164.

შოთა კუპრი (პერეთის ერისთავი, რუსუდან დედოფლის დროინდელი პოლიტიკური მოღვაწე) 107 — 109, 137, 140, 141.

შოთა რუსთაველი, რუსთაველი, რუსთველი, რუსთული, შოთა 15 — 17, 33, 94, 95, 102 — 107, 109 — 113, 115 — 124, 126 — 134, 140, 141, 146 — 155, 162 — 164, 192, 201, 217, 228, 229, 232, 243, 255, 257, 259, 267 — 269, 275, 276, 278, 299, 301, 303 — 306, 328, 380, 382, 384, 392, 402, 404, 406 — 410, 412 — 414, 423, 428, 441, 447, 448, 451, 456, 458, 460 — 462, 472, 476, 479, 481, 482, 487, 503 — 506, 509, 512, 513, 515, 518, 521, 526, 543, 556, 557, 561.

შოთაძე სვიმონ (დეკანოზი) 106.

შტაკოლბერგი (Штакелберг) 42, 48
შუმანიეი (წმ.) 7.

შუმარდტი (პროვესორი) 249.

ჩარკვიანი გრ. 344.

ჩაღური (ესირიონოზიანი) 250.

ჩაჩიკაშვილი კორნილიოს 331.

ჩაჩიკაშვილი ნიკოლოზ 253, 255, 336, 338.

ჩახრებაძე გრიგოლ 167, 168.

ჩახრუხაძე (ეთამარიანის ავტორი) 15, 105, 113 — 115, 118, 144, 150, 161 — 164, 166, 168, 172, 173, 187, 188, 191, 192, 196, 257, 384, 407, 472, 521.

ჩახრუხაძე შეორე, ჩახრუხაძე (ეთამარიანის ავტორის ძმა) 114, 165, 166.

ჩ. ბ. გ. 449.

ჩინთიულის (ქმედელნიჩიანი) 370.

ჩიქოხვა ა., პროფ. 113.

ჩიქოვანი (1724 წ. რუსეთში წაყვა ვახტანგ მეფეს) 430.

ჩიქოვანი მ. 500.

ჩიჩუა გიორგი (სარდალი) 264.

ჩოლოყაშვილები 273 ნ. აგრ. ომანიანი.

ჩოლოყაშვილი ანა (ერეკლე I ნაზარალიხანის მეუღლე) 494.

ჩოლოყაშვილი გარსევან (ქსახლთუხუცესი კახი ბატონისაჲ) 509.

ჩოლოყაშვილი გარსევან, ირუბაქიძე ჩოლოყაშვილი გარსევან, გარსევანი 15, 491, 499, 500, 506, 508 — 510, 513 — 515, 543.

ჩოლოყაშვილი დავით ჯიშვრის ძე (მღვანეტი) 581.

ჩოლოყაშვილი ედიშერ 509.

ჩოლოყაშვილი ნიკოლოზ ან ნიკოლოზ ომანის ძე, ჩოლოყაშვილი-ირბახი მიკოლოზე, ნიკოლოზე ირბახი (ჯვარის შამა იერუსალიმში XVIII საუკ. პირველ ნახევარში) 107, 108, 211, 227, 273, 274, 510.

(ჩოლოყაშვილი) ომანი 273.

ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო, ომანიშვილი-ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო, ქაიხოსრო, 15, 70, 227, 230, 232, 267, 271, 272, 274, 275, 324, 509.

ჩუბინაშვილი დ., პროფ. 16, 52, 111, 159, 173, 174, 177, 255, 316, 321, 325, 446, 581.

ჩუბინი ნ. პარამ ჩუბინი.

ჩუბინი ქირმანელი 314, 315.

ჩუბინსკი ნ. აფანასიევ-ჩუბინსკი.

ჩხატარაძე პეტრე, პეტრე გურიელი ჩხატარაძე, პეტრე ჩხატარაშვილი 263.

ჩხიძე ხენია 334, 434, 483, 493.

ჩხიძე ფარემ 304.

ჩ

ცაგარელი ალ. (პროფ., 1844 — 1929) 16, 53, 107, 175, 261, 275, 288, 291, 338, 345, 349 — 351, 353, 436, 464, 483, 578, 581, 582.

Цицидзе К. 266.

ციცი 519, 529.

ციციშვილები 429.

ციციშვილი ზაზა, ზაზა 268, 421.

ციციშვილი ნანუჩა, ნანუჩა, მანუჩარ 15, 95, 243, 267 — 269, 306, 509.

ციციშვილი ნოდარ ფარსადანის ძე, ნოდარ ფარსადანისძე, ნოდარი 15, 152, 281, 285, 292, 299 — 303, 509, 527.

ციხისჯვარელი: ყვარყვარე ციხისჯვარელი 411.

d

ძაგნაკორელი იასე ხემშიას ძე 192.

წ

წერეთელი აკაკი (1840 — 1915) 443.
წერეთელი გ. (მწერალი, 1842 — 1900)
530, 575.

ჭ

ჭაბუკაშვილი გიორგი 500.
ჭავჭავაძე ალექსანდრე გარსევანის ძე
(1786 — 1846) 561, 562, 567, 582 —
585.
ჭავჭავაძე გარსევან (1757 — 1811) 578.
ჭავჭავაძე ილია (1837 — 1907) 42, 173.
ჭიაბერ მანდატურთუხუცესი (XII საუკ.)
107, 108.
ჭილაძე ს. (გამომც.) 416.
ჭილაძე-ჭყონდიდელი 394.
ჭიშკიძე ნ. იოანე ჭიშკიძე.
ჭიჭინაძე ზ., მთაწმინდელი ზ. (1854 —
1933) 16 — 18, 52, 56 — 58, 67, 73,

ხ

ხაზარანი (დამირანდარეჯანიანი) 61, 62,
66.
ხაკანი (გარდ. 1199 წ.) 36.
ხალიკანი ნ. იბნ-ხალიკანი.
ხანშთელი ნ. გრიგოლ ხანშთელი.
ხარლუმი (ესირინოზიანი) 250, 251.
ხაყანი ნ. ხახანი (დბარამგურიანი).
ხაყანიჩინელი, ხაყანი (დბარამგურიანი)
299.
ხაყან-ჩინელი (დომანიანი) 271.
ხახანაშვილი ალ., პროფ. 16, 18, 47 — 49,
57, 58, 67, 108, 236, 238, 249 — 252,
255, 261, 262, 264, 288, 302, 322,
324, 325, 327, 328, 331, 336, 338,
342, 343, 349, 351, 357, 366, 369,
385, 386, 391, 417, 420, 451, 482,
504, 505, 508, 512, 513, 519, 530,
574, 579, 582.
ხაჯუ ქირიანელი (სპარსელი პოეტი) 314,
315.
ხელაშვილი იონა (1772 — 1837) 562, 564.
ხელთუზნელი მ. 555.
ხერხეულიძე 430.

წერილი გ., პროფ. 144.
წერეთელი ზურაბ 290, 508.
წერეთლები 393.

74, 76, 78, 159, 163, 168, 177, 179.
183, 235, 236, 242, 269, 272, 284,
314, 372, 420, 422, 435, 446, 448,
450, 454, 482, 491, 508, 509, 513,
514, 530, 548, 555, 576, 579.
ჭიჭინაძე კ. 111.
ჭუჭუჭაშვილი 401.
ჭუჭუჭაშვილი ვახტანგ 442.
ჭყონდიდელი ნ. ანტონ ჭყონდიდელი, კი-
ლაძე-ჭყონდიდელი.
ჭყონია თ. 493.
ჭყონია ი. 200, 357, 358, 485.

ხვარაშვილი (დევთხისტყაოსიანი) 265.
ხვარაშვილი, ხვარაშვილი, ხორაშვილი, ხორე-
შანი (დამირანდარეჯანიანი) 63, 65,
75, 77, 197.
ხვასრო, ხოსრო (დამირანდარეჯანიანი)
59, 63, 65.
ხვასრო (დამირანსარიანი) 378.
ხვასრო (დევსრამიანი) 49.
ხვადილანდრე (თავაქალაშვილი, იხსენიება
1586 წ. საბუთში) 243.
ხითარაშვილი ფეშანგი ამირას ძე, ფეშან-
გი ფაშვიბერტყაძე, ფეშანგი 15, 120,
213, 217, 226, 281, 331, 332, 391,
402 — 404, 406, 425, 480, 505, 510.
ხოლოფა (თამაზ-ხანის დესპანი) ნ. ხუ-
ლუფა.
ხოწელი ნ. მოსე ხოწელი.
ხოწანელი ნ. თეოდორე ხოწანელი.
ხოწაშანი, ხორეშანი ნ. ხვარეშანი.
ხოწანაბუჯელი მახატელის ძე 411.
ხოწმუდი (დევსრამიანი) 47.
ხოწია ლეჩხუმელი, ხოწია 394, 442.
ხოწრო (დამირანდარეჯანიანი) ნ. ხვასრო

ბოსრო (ემეფეთა სალაროჲ) ნ. ბოსროვი ფარვიზ.
 ბოსრო (ერუსულანიანიჲ) 321 — 323, 326.
 ბოსრო (ესირინოზიანიჲ) 250.
 ბოსრო (ეხოსროგშირინიანიჲ) ნ. ბოსროვი.
 ბოსრო ანუშირვანი (531 — 579) 356.
 ბოსრო დეპლევი ნ. აბირ-ბოსრო დეპლევი.
 ბოსროვანი (ეხოსროგშირინიანიჲ) ნ. ბოსროვი.
 ბოსროვი (ეშანამეჲ) ნ. ქაიხოსრო.
 ბოსროვი (ეყარამანიანიჲ) 254.
 ბოსროვი, ბოსრო, ბოსროვანი, ბოსროგ შანშა, ბოსრო შანშა (ეხოსროგშირინიანიჲ) 197, 201, 280, 288 — 291.
 ბოსროვი ფარვიზ, ბოსრო (ემეფეთა სალაროჲ) 354, 355.
 ბოსროგ ფარვიზი (ეხოსროგშირინიანიჲ) 287.

ბოსროგ-შაპი (ემირიანიჲ) 334, 336.
 ბოსრო შანშა, ბოსროგ შანშა ნ. ბოსროვი (ეხოსროგშირინიანიჲ).
 ბოშტარია ა. 339.
 ბოზონა (ეშანავეზიანიჲ) 399.
 ბოჯავანთ იოვანე (აბალციხელი მღვდელი) 549.
 ბრინანთო (იერუსალიმის პატრიარქი) 427.
 ბუაშაქი (ბუაშაქი ცოქალი, აღდგა ქართლისა ერისთავთერისთავისა რატისიჲ) 131.
 ბულუფა, ხოლოფა (თამაზ-ხანის ღესპანი) 436.
 ბურსიძე ვაბრიელ 108.
 (ბურსიძე) შიო, შოთა ყოფილი 108.
 ბუხრუჯან დევი 58.

ჯ

ჯანგირი (ესელიანიანიჲ) 260.
 ჯაბირი (ებარამგურიანიჲ) 295.
 ჯაბუს იბ5 ვეშაგირ შემხ-ელ-შეალი (976 — 1012) 204.
 ჯავახიანი 429.
 ჯავახიშვილი (მოშაირე) 529.
 ჯავახიშვილი ივ. (აკად., 1876 — 1940) 75, 95, 105, 120, 121, 171, 182, 236, 266, 291.
 ჯავახიშვილი ქაიხოსრო 269, 271.
 ჯაკობია ვ. 14, 17, 48, 102, 106, 109, 116, 201, 232, 258, 267, 270, 272 — 274, 276 — 278, 281, 282, 285, 286, 367, 387, 444, 448, 450, 455, 494, 496, 498 — 504, 512, 574.
 ჯამალი (ვარდ. 1417 წ.) 292.
 ჯამი აბდურაჰმან, ჯამი აბდურ-რაჰმან, ჯამა (მოეტი, 1414 — 1492 წ.) 119, 203, 275, 278, 279, 282, 285, 302.
 ჯანაშვილი მ. (1855 — 1934) 16, 57, 67, 71, 73, 107, 108, 110, 111, 115, 117, 124, 161, 164, 177, 198, 200, 249, 326, 348, 434, 495, 549, 552, 554.
 ჯანელიძე დ. 571, 574.
 ჯაოადი (ესირინოზიანიჲ) 252.

ჯაფარიძე (1724 წ. რუსეთში წაყვია ვახტანგ მეფეს) 429.
 ჯაფარიძე დავით მამუკას ძე 465.
 ჯელალედინ რუმი (1207 — 1273) 449.
 ჯიმშელი (ევისარამიანიჲ) 41.
 ჯიმშელი (ეთიმსარიანიჲ) 368.
 ჯიმშელი (ერუსულანიანიჲ) 321, 327.
 ჯიმშელი (ეთორთეთიან-საამიანიჲ) 239, 241.
 ჯიმშელი (ეჯიმშელიანიჲ) 328, 493.
 ჯიმშელი, ჯიმშითა (ეშანამეჲ) 224, 230, 244, 248, 280.
 ჯიმშერ 57, 191.
 ჯიმშერ-არმოკლა, არმოკლა-ჯიმშერი 58, 191.
 ჯიმშითა ნ. ჯიმშელი (ეშანამეჲ).
 ჯინგი (ესელიანიანიჲ) 261.
 ჯომარჯიძეები 429.
 ჯონშერი (ებარამგულიჯანიანიჲ) 311, 312, 315.
 ჯორჯანელი ფახფურ ნ. ფახრ-უდდინ გურგანი.
 ჯუდიჩი იოხებ (პატრი) 242.
 ჯუმშერი (ესიბრძნე სიციურისაჲ) 345.
 ჯუსტინე ლივორნელი (პატრი) 349.

ჰ

- პათემ თაჲ. ეტემ თულესი, პატემ თაელი-
 სი 203, 204.
 პათიფი. პათიფი (პოეტი, Hatifi, გარდ.
 1521 წ.) 282, 288, 292, 302.
 პაშა (ეყისაჲ პაშაჲ) 69.
 პამირ-ნასარ (ჴამირნასარიანიჲ) ნ. ამირ-
 ნასარ.
 პათაი შამ-ისმაილ (გარდ. 1524 წ.) 447.
 პატემ თაელისი ნ. პათემ თაჲ.
 პათიფი (პოეტი) ნ. პათიფი.
 პექტორი (ჴილიადა და ოდისეჲ) 196.
 პენკო ა. 290.
 პერაკლე (ჴჳერაკლეჲ) 584.
 პერატელი ნ. ემრეფ ჳერატელი.
 პაპოდამი 197.
 პომიანი ნ. ჳუმინან.
 პომეროსი, ომეროსი, ომიროსი, უმიროსი
 4, 5, 106, 117, 196.
 პუმიანი, პომიანი (ირანის მეფის ჳუშან-
 გის შვილი) 314.
 ჳუმადანი (ჴჳუმიად-ჳუმადუნჲ) 314.
 ჳუმადუნ (ჴჳუმიად-ჳუმადუნჲ) 314.
 ჳუსეინ-ბეიჳარი (სულტანი, 1469 — 1506)
 302.
 ჳუსეინი 200.
 ჳუშანგი (ჴჳარამანიანიჲ) 254.
 ჳუშანგი (ჴჳაჳნამეჲ) ნ. უშანგი.
 ჳუშანგი (ირანის მეფე) 314.
 ჳჳაჲ ხელმწიფე (ჴბახთიარნამეჲ) 366.

ფ

ფრეჳერ D. 575.

ფრეჳერ E. 109.

ფ

ფულკია (სინნაჲ) 583.

F

Flügel 140.

Q

Qasimi Gunabadi (გარდ. 1543/4 წ.) 288.

ს ა რ ჩ ე ე ი

წინასიტყვაობა ბ3
V—VI

შ მ ს ა მ ა ლ ი

ქართული საერო მწერლობის ჩასახვის პირობები და მისი აღმოცენების მიზეზები, საერო მწერლობის დასაწყისი. — ურთიერთობა ძველ ქართულ საეკლესიო და საერო მწერლობათა შორის. — ძველი ქართული საერო მწერლობის შესწავლის საკმე. — ძველი ქართული საერო მწერლობის ისტორიის პერიოდები 1 — 20

პ ი რ კ ვ ე ლ ი ნ ა ნ ი ლ ი

კლასიკური პერიოდის ლიტერატურა

კლასიკური პერიოდის ზოგადი დახასიათება 23 — 37

ბ ა ნ უ ო ფ ი ლ ე ბ ა I — მ ა ო ს ი

1. ვისრამიანი 41 — 56
2. ამირანდარეჯანიანი 56 — 82
3. ვეფხისტყაოსანი 82 — 155

ბ ა ნ უ ო ფ ი ლ ე ბ ა II — ლ ი რ ი კ ა

1. თაშარიანი 159 — 173
2. დავით აღმაშენებლისა და თაშარის ქება (ე. წ. «ახდელუმესია») 173 — 188

ბ ა ნ უ ო ფ ი ლ ე ბ ა III

ციტატები სხვადასხვა თხზულებიდან 191 — 205

გ ე ო რ ა ნ ა ნ ი ლ ი

აღორძინების პერიოდის ლიტერატურა

აღორძინების პერიოდის ზოგადი დახასიათება 209 — 220

ბანუოფილება I — ეპოსი

80.

I. საგმირო ეპოსი:

1. ფირდოუსის შაჰნამე	223 — 238
A. ფირდონიანი	224 — 225
B. როსტომიანი	225 — 238
2. შაჰნამეს მიბაჟვანი	238 — 255
A. უთრუთიან-საამიანი	238 — 242
B. ზააქიანი	242 — 247
C. ბარზუნამე	247 — 248
D. საამნამე	248 — 249
E. ბაამიანი	249 — 250
F. სირინოზიანი	250 — 254
G. ყარამანიანი	254 — 255
3. ამირანდარეჯანიანი (გალექსილი)	255 — 260
4. სეილანიანი	260 — 262
5. ალექსანდრიანი	262 — 264

II. რომანტიკული ეპოსი:

1. ვეფხისტყაოსნის დამატებანი	265 — 269
2. ომანიანი	269 — 275
3. იოსებზილიზანიანი	275 — 282
4. ლეილშაჯუნანიანი	282 — 287
5. ხოსროვშირინიანი	287 — 292
6. ბარამგურიანი	292 — 304
7. ვისრამიანი (გალექსილი)	304 — 306
8. ბარამგულანდამიანი	306 — 311
9. ბარამგულიჯანიანი	311 — 316
10. მიჯნურთ ბადე	316 — 319

III. სახლპრო ეპოსი:

1. რუსუდანიანი	320 — 328
2. ფირმალიანი	328 — 332
3. ზალუმჯანიანი	332 — 334
4. მირიანი	334 — 337
5. ჩარდავრიანი	337 — 338
6. ვარშაყიანი	339 — 340
7. სპილენძისქალაქიანი	340 — 343

IV. დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი:

1. სიბრძნე სიცრუისა	344 — 353
2. მეფეთა სალარო	353 — 356
3. ქილილა და დამანა	356 — 365
4. ბახთიარნამე	365 — 367
5. თიშსარიანი	367 — 370
6. ტესტამენტი	371 — 374
7. ვხოპეს იჯაგარაკები	374 — 375
8. მელის წიგნი	375 — 377
9. აოფთეგებები	377 — 386

A ანიონსარიანი	80-
ქ სიბრძნენი ფილოსოფოსთანი	377 — 380
ც სწავლანი ახიკარ ბრძნისანი	380 — 384
	385 — 386

IV. საისტორიო ეპოსი:

1. ქეთევანიანი	387 — 390
2. შაჰნავაზიანი	390 — 406
3. თეიმურაზიანი	406 — 416
4. დიდმოურავიანი	416 — 426
5. კათოლიკოსბაქარიანი	426 — 428
6. ვახტანგიანი	429 — 434
7. ქართლის კირი	435 — 437

ბანუოფილება II — ლ რ ი კ ა

1. თეიმურაზ პირველი	441 — 462
2. არჩილ მეფე	462 — 482
3. ვახტანგ მეექვსე	482 — 494
4. თეიმურაზ მეორე	494 — 505
5. გარსევან ჩოლოყაშვილი	506 — 516
6. მამუკა ბარათაშვილი	516 — 526
7. დავით გუოაძიშვილი	526 — 545
8. ბესარიოზ გაბაშვილი	546 — 562
9. საბათნოვა	562 — 567

ბანუოფილება III — ღ რ ა მ ა

სახიობანი ძველ საქართველოში. — მოშაითობა, ყაბახობა, ბურთაობა, ყვენობა და ბერკობა. — დასაწყისი ქართული თეატრისა, მისი კავშირი რუსულ თეატრთან. — თავდაპირველი წარმოდგენები. — გაბრიელ მაიორი და მისი მისტერიები. — დრამატული მწერლობა. — ფსევდოკლასიციზმი ამ მწერლობაში. — ძველი ქართული დრამატული მწერლობის წარმომადგენლები: გიორგი ავალიშვილი, დავით ჩოლოყაშვილი და ალექსანდრე ჭავჭავაძე. — მათი პიესები. — ძველი ქართული დრამატული მწერლობის მნიშვნელობა 571 — 585

პირთა საძიებელი	589
სარჩმვი	621

ეს შრომა, „ძველი ქართული მწერლობის ისტორია“, ტ. II, განხილულია სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის მიერ გამოყოფილ კომისიაში, რომელშიაც შედიოდნენ:
გ. ჭიბლაძე (თავმჯდომარე), ს. ყაუხჩიშვილი,
აღ. ბარამიძე და შ. რადიანი.

*
* *

სწავლული კორექტორი
ბ. მიქაძე

გადაეცა წარმოებას 17/XII 51 წ. ხელმოწერილია დასაბუქდად 12/VIII 52 წ. ტირაჟი 5000. უფ. 04863.
ქაღალდი $70 \times 108\frac{1}{16} = 19,8$ ფ. სასტამბო
თაბანი 54,115. საგამომცემლო—44,62.
გამომცემლობის შეკვეთა № 60.
სტამბის შეკვეთა № 680.

—
ფასი 15 მან. 45 კაპ.
—

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობის
სტამბა, უნივერსიტეტის ქ. 1.

